

TİKA

INTERNATIONAL CONGRESS OF SOCIAL SCIENCES

24-26 April

www.incsos.net

2025

ALEXANDRIA
EGYPT

CONFERENCE PROCEEDINGS

INCSOS IX. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı

ISBN:

Editörler

Prof. Dr. Mehmet Dursun Erdem

Doç. Dr. Serhat Küçük

Kapak Tasarımı

Dr. Bülent Polat

Erişime Açıldığı Tarih

21.07.2025

Asos Yayınevi

1.baskı

Adres: Çaydağ Mah. Hacı Ömer Bilginoğlu Cad. No: 67/2-4/MERKEZ/ELAZIĞ

Telefon: 0532 643 75 23

Mail Adresi: asos@asosyayinlari.com

Web: www.asosyayinlari.com

Instagram: <https://www.instagram.com/asosyayinevi/>

Facebook: <https://www.facebook.com/asosyayinevi/>

Twitter: <https://twitter.com/Asosyayinevi>

Sempozyum Onursal Başkanı

Prof. Dr. Mustafa ŞENTOP

29. TBMM Başkanı

Düzenleme Kurulu Başkanları

Prof. Dr. Mehmet SARIBIYIK

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Rektörü/Türkiye

Prof. Dr. Ismail Abdel Ghafar FARAG

The Arab Academy for Science, Technology and Maritime Transport Rektörü/Mısır

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

Turkish Studies / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye

Kongre Yürütücüsü

Doç. Dr. Serhat KÜÇÜK

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Dr. Necip Fazıl KURT

TBMM

Onur Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Mahmut ÖZER

Ordu Milletvekili, Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Komisyonu Başkanı, Eski Millî Eğitim
Bakanı

Onur Kurulu

Prof. Dr. Abdulhalik Karabulut (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Yavuz DEMİR (Ankara Bilim Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. İsmail BOZ (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Orhan UZUN (Bartın Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Naci ÇAĞLAR (Bursa Teknik Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Zafer Asım KAPLANCIKLİ (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Harun ÇİFTÇİ (Çankırı Karatekin Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Sinan Serdar ÖZKAN (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Nedim SÖZBİR (Düzce Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR (Esenyurt Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Hacı Ali MANTAR (Gebze Teknik Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK (Hitit Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Atilla ARKAN (İbn Haldun Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Fatih KIRIŞIK (Karabük Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL (Kastamonu Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Muzaffer ELMAS (Kocaeli Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Nuh Zafer CANTÜRK (Kocaeli Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Hamza AL (Sakarya Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Mehmet SARIBIYIK (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Mehmet BAHÇEKAPILI (Yalova Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. İsmail Hakkı ÖZÖLÇER (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. MAXMUDOV MUHAMMADISMOIL MUXITDINOVICH (Alfraganus Üniversitesi Rektörü
Özbekistan)

Prof. Dr. Baibolov Kanat Seitzhanuly (Zhumabek Ahmetuly Taşenev Üniversitesi Rektörü
Kazakistan)

Prof.Dr. NİHAT ŞINDAK (Siirt Üniversitesi Rektörü Türkiye)

Prof. Dr. Bakhodirjon SHERMUHAMMADOV (Fergana Devlet Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Azimov Inomjon Mamasodiqovich (Davlat Tilida ish Yuritish Asoslarini O'qitish va
Malaka Oshirish Markazi)

Prof. Dr. Süleyman Kızıltoprak (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü)

Prof.Dr. Bedriye TUNÇSİPER (İzmir Demokrasi Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Akın LEVENT (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN (Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi Rektörü)

Doç. Dr. Bekmurza Zuluyev (Oş Pedagoji Üniversitesi Rektörü)

Doç. Dr. Gasimov Sayavuş (Bakü Avrasya Üniversitesi Azerbaycan Rektörü)

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Ahmet AKÇAY

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet AKKAYA

Adıyaman Üniversitesi

Prof. Dr. Alaa Abdelwahed ABDELBARY

The Arab Academy for Science, Technology and Maritime Transport- Symposium Manager/Mısır

Prof. Dr. Alparslan OKUR

Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Ruhi İNAN

Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf AVCI

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Zülfikar BAYRAKTAR

Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Nuri KAVAK

Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Doç. Dr. Abdülhakim Bahadır DARI

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

Doç. Dr. Engin CAN

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Kemal ŞAMLIOĞLU

Cumhurbaşkanlığı Eğitim ve Öğretim Politikaları Kurulu Üyesi

Doç. Dr. Mehmet Yalçın YILMAZ

İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Ramazan BÖLÜK

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Serhat KÜÇÜK

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Sibel ÜST ERDEM

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Doç. Dr. Ümit Özgür DEMİRCİ

Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Serkan YORGANCILAR

Ankara Bilim Üniversitesi

Dr. Bihter GÜRIŞİK KÖKSAL

Marmara Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. S. Halid Özgür

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Öğr. Gör. Ömer Çiçek

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Bilim Kurulu Üyeleri

Prof. Dr. Ahmed Abdelqader Alshazly – Menoufia Üniversitesi - Mısır

Prof. Dr. Ahmet Hamdi Topal - Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Güneş - New York Tirana Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Osman Öztürk - Hitit Üniversitesi

Prof. Dr. Aslıhan Nakiboğlu-Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Atilla Arkan - İbn Haldun Üniversitesi

Prof. Dr. Enver Kapağan - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Fatih Kırıışık - Karabük Üniversitesi

Prof. Dr. Fatih Özek - Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Hamza Al - Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Hüseyin Kılınc - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Şener- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Tosun- Munzur Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Bahçekapılı - Yalova Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Dursun Erdem - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Sarıbyık - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Mesut Gün-Mersin Üniversitesi

Prof. Dr. Mohammed Al Qudah - The University of Jordan - Ürdün

Prof. Dr. Mohamed Dawabsheh - Arab American University

Prof. Dr. Muvaffak Eflatun - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Onur Köksal - Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Önder Yağmur - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Rahmi Atalay - Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Recep Tek - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Sabit Menteşe - Munzur Üniversitesi

Prof. Dr. Saffet Köse - İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Samettin Gündüz - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Sayim Türkman-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Serdar Bulut - Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman Elmacı - Samsun Üniversitesi

Prof. Dr. Şefika Şule Erçetin - Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Ülkü Eliuz - Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Vasfi Hatipoğlu - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Yavuz Demir - Ankara Bilim Üniversitesi

Prof. Dr. Yavuz Ünal - Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Yılmaz Can - Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf Sarıay - TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf Şahin - Aksaray Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf Tepeli - Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel Kaştan - Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Zurab Khonelidze - Sokhumi Üniversitesi-Gürcistan

Prof. Dr. Gencay Zavotçu Kocaeli Üniversitesi

Prof.Dr. Muyassar Saparniyazova, Alfraganus University, Uzbekistan

Prof.Dr. Şarifa Iskandarova, Fergana Stat University

Prof. Dr. Mukhammadjan Hakimov, Fergana Stat University

Prof. Dr. Shukurjon Narbayeva,

Prof. Dr. Bibiş Jurayeva

Prof. Dr. Khojaev Momınjon Isokhonovich

Prof. Dr. Gulgayşa Sagıdolda

Prof. Dr. Mariya Chertikova

Prof. Dr. Nurida Navruzova

Doç. Dr. Berat Akıncı - Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

Doç. Dr. Birol Bulut - Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Burak Telli - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Doç. Dr. Didem Özışık - Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Emine Atmaca - Akdeniz Üniversitesi

Doç. Dr. Emine Demet Ekinci Hamamcı - Erzurum Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Ergenekon Savrun - Ufuk Üniversitesi

Doç. Dr. Erol Aksoy - Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Fatma Torun - Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Gaye Belkız Yeter Şahin - Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Doç. Dr. Haithm Zinhom Morsy Mohamed bin Zayed - University for Humanities-Mısır

Doç. Dr. Haluk Öner - Bartın Üniversitesi

Doç. Dr. Jana Pecnikova Mateja Bela University Slovackya

Doç. Dr. Handan Boyalı - Munzur Üniversitesi

Doç. Dr. Hüsamettin Karataş - Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Iman Hayajneh - Jordan Üniversitesi – Ürdün

Doç. Dr. İsa Vural - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Jana Pecnikova – Mateja Bela Üniversitesi - Slovackya

Doç. Dr. M. Burak Çakın - Muş Alparslan Üniversitesi

Doç. Dr. M. Malik Bankır - Kastamonu Üniversitesi

Doç. Dr. Mahmud Kaddum - Bartın Üniversitesi

Doç. Dr. Mete Bülent Değer - Mersin Üniversitesi

Doç. Dr. Muhammed Ceyhan - Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa İnce - Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Kundakçı – Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Doç. Dr. Müge Yüce - Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Ömer İnce - Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Özkan Uz - Munzur Üniversitesi

Doç. Dr. Ramazan Bölük - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Recep Arslan - Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Safiah Muhammad Al-Salameen - Ürdün Üniversitesi

Doç. Dr. Serkan Gündoğdu - Munzur Üniversitesi

Doç. Dr. Sibel Üst Erdem - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Doç. Dr. Tayfun Haykır - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Yavuz Çobanoğlu - Munzur Üniversitesi

Doç. Dr. Nazakat Jurayeva, Alfraganus University, Uzbekistan

Doç. Dr. Shakhlo Naraliyeva

Dr. Öğr. Üyesi Abuzer Kalyon - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dr. Assem Hefny - Philipps-Marburg Üniversitesi - Almanya

Dr. Öğr. Üyesi Can Şahin - Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ebru Silahşör Öztürk - Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Kırmızı - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Tugba Gönel Sönmez - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Dr. Ahmet İsmailoğlu - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dr. sc. Nihada Delibegović Džanić - Tuzla Üniversitesi - Bosna Hersek

Sekretarya

Öğr. Gör. Dr. Aysun Soyer - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Öğr. Gör. Fatih Çakmak - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Öğr. Gör. Ömer Çiçek - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Öğr. Gör. Salih Genç - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. S. Halid Özgür - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Serdar Çelik - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

İçindekiler

TÜRKİYE'DE KAMU BORCU (2000 VE 2020 YILLARI ARASINDA) VE GYSİH BÜYÜMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	16
OSMANLI DEVLETİ YÜKSELİŞİNİN MİMARİ YAVUZ SULTAN SELİM VE GÖLGEDE KALMIŞ KAHİRE ZAFERİ MADALYONU	46
KUTB'UN HUSRAV U ŞİRİN'İNDE MÜSTENSİH HATALARI	59
ARDAHAN AĞZINDAKİ 'BUĞARSAK' SÖZCÜĞÜNÜN ETİMOLOJİSİNİN AÇIKLANMASI.....	64
SIFIR ATIK YÖNETİMİNDE YENİ NESİL GÜBRELERİN TARIMSAL ÜRETİMDEKİ SOSYAL ETKİLERİ	70
KRİZ ZAMANLARINDA KÜRESEL DENİZCİLİK SEKTÖRÜ: BİRLEŞME VE DEVRALMALARA NORMATİF BİR BAKIŞ	82
TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE AÇIK UÇLU SORULARIN KULLANIMI: CEVAP ANAHTARININ ROLÜ VE ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ	109
AHMET HAMDİ TANPINAR'IN HUZUR VE SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ ROMANLARI ÜZERİNDEN RÜYA VE MÜSİKİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME.....	135
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENEN ÖĞRENCİLERİN ALTERNATİF MOBİL DİL ÖĞRENME UYGULAMASI KULLANIMIYLA İLGİLİ ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ	149
HOW DO THE SEMINARS OF BASIC BUDGET AWARENESS AFFECT GENERATION Z? THE CASE OF UNDERGRADUATES	167
TÜRKİYE TARIM TOPRAKLARINDAKİ AZALAN ORGANİK MADDEYE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	179
A CRITICAL EVALUATION OF NGO RELIEF EFFORTS IN THE AFTERMATH OF THE EARTHQUAKE: THE FEBRUARY 6 KAHRAMANMARAŞ EARTHQUAKES	189
KADIN GİYİMİNDE PANTOLONUN CİNSİYET EŞİTLİĞİ AÇISINDAN ROLÜ	202
ÖĞRETİM ELEMANLARININ GİYİM TARZLARININ ALGILANAN STATÜ VE OTORİTE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	211
ANALYSIS OF "CLEOPATRA" COSTUMES IN THE MOVIE CLEOPATRA 1963.....	223
TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DOĞU AKDENİZ ETKİSİ: ENERJİ VE AKILLI GÜÇ STRATEJİLERİNİN İNCELENMESİ.....	244
ÇOCUKLAR İÇİN YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE YAZILAN AKADEMİK ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK DERLEME YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ	263
KİŞİLİKTEN KALBE: ENNEAGRAM TİPLERİ ÜZERİNDEN EŞ SEÇİMİNDE DEĞİŞKENLERİN İNCELENMESİ	276
GENÇ YETİŞKİNLERİN FİNANSAL DAVRANIŞI VE FİNANSAL STRESLERİNİN MALİ REFAHLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE FİNANSAL OKURYAZARLIĞIN ARACILIK ROLÜ*	292
THE THEORY AND MODEL OF THE TURCOSPHERE IN INTERNATIONAL RELATIONS	310
GÖÇMEN TOPLULUKLARDA SAĞLIK EĞİTİMİ PROGRAMLARININ BULAŞICI HASTALIKLARI ÖNLEMEDEKİ ETKİNLİĞİ	324
TÜRK EDEBİYATINDA YENİ BİR TÜR: YESEVİ ŞAİRİ ŞEMS-İ ÂŞİ VE İFTÂR-NÂME'Sİ	341
ESKİ UYGURCA BİR İFADE: ÜRLÜKSÜZ SANSAR	363
KÂMÎ'NİN “-SINDA NAZAR VAR” REDİFLİ GAZELİNE YAPISALCILIK NAZARİYESİNDEN BAKMAK	388
ÜNİVERSİTELERDE YABANCI DİL ÖĞRETMENLERİNİN MOTİVASYONUNU ETKİLEYEN OLUMLU VE OLUMSUZ FAKTÖRLER.....	442
“ÜZÜMCÜ” HİKÂYESİNİN CÜMLE YAPISINDAKİ GENETİK ÖZELLİKLERİN İNCELENMESİ.....	454
ÇOCUKLARIN SOSYAL MEDYAYA ERİŞİMİNİN DÜZENLENMESİ: KÜRESEL POLİTİKA ÖRNEKLERİ VE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ	462
SİYASET VE YENİ MEDYA İLİŞKİSİ: GÜNDEM BELİRLEME KURAMI ÇERÇEVESİNDE TRUMP-MUSK CANLI YAYININ ANALİZİ	473
“m-l-k” KÖKÜNDEN GELEN KELİME AİLESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	482
KİMYASAL VE ELEKTRİKSEL SİNAPSLARIN BİLİNÇ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SİNİRSEL DETERMİNİZM Mİ, ONTOLOJİK BELİRSİZLİK Mİ?	496

İSTİKLAL MARŞININ KABULÜNE İLİŞKİN YAPAY ZEKÂ İLE ÜRETİLEN VİDEONUN ALGILANAN GERÇEKLİĞİ VE ESTETİK DEĞERİ ÜZERİNE İNCELEME	506
DETERMINANTS OF CURRENT ACCOUNT BALANCE IN THE EAGLES.....	522
İSPANYOL SÖMÜRGEÇİLİĞİ VE ENCOMIENDA SİSTEMİ ÜZERİNDEN İNSAN HAKLARI SÖYLEMİNİN KÖKENİNE BİR BAKIŞ	531
İBRÂHİM GÜLŞENÎ'NİN MA'NEVÎ ADLI ESERİ ÜZERİNE	545
TÜRKİYE'DE KONUT FİYATLARININ BELİRLEYİCİLERİ	560
İMLA MECLİSLERİ GELENEĞİ BAĞLAMINDA KAHİRE'NİN HADİS KÜLTÜRÜNÜN GELİŞİMİNDEKİ ROLÜ	567
KIBRIS BARİŞ HAREKÂTI'NDAN 50 YIL SONRA KIBRIS'TA SAVAŞ ALGISI	577
TÜRKÇE DERSİ BİLİM VE TEKNOLOJİ TEMASINDA YUAN HUAN'IN KULÜBESİ ADLI ESERİN KULLANILABİLİRLİĞİNİN İNCELENMESİ	585
YENİ MEDYA VE ÇOCUK: DİJİTAL DÜNYADA GÜVENLİK VE MAHREMİYET	596
MISIR VE TÜRKİYE'DE ORTA GELİR TUZAĞI: EKONOMİK BÜYÜME VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ENGELLERİ	603
AHMED MÜRŞİDÎ'NİN PENDNÂME'SİNDE EĞİTİCİ DEĞERLER	612
SOCIAL CHANGE IN THE QUR'AN: A COMPARATIVE EXEGETICAL STUDY IN LIGHT OF SOCIOLOGY AND MODERN THEORIES	645
TÜRK ROMANINDA ATATÜRK İNKILÂPLARI.....	657
KUR'ÂN'DA UYKU ÖLÜM BENZETMESİ: MODERN BİLİMSEL BULGULARLA KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ.....	671
COVID-19 SALGINININ BİST YATIRIMCISINA ETKİSİ	685
SOSYAL MEDYADA SİBER ZORBALIĞIN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE KAYGIYA ETKİSİ	693
KAHİRE'DE BULUNAN ÜMMÜ ABBAS PAŞA SEBİLİ VE MEKTEBİ'NDEKİ CELİ SÜLÜS KİTABELERİN KOMPOZİSYON ÖZELLİKLERİ.....	707
YAPAY ZEKÂ UYGULAMASI KULLANARAK YAPAY SİNİR AĞI VE MAKİNE ÖĞRENMESİ OLUŞTURMAK	719
BURSA ŞEHZADE MUSTAFA-İ ATİK VE CEM SULTAN TÜRBESİ KALEMİŞİ TEZYİNATINDAKİ BENZERSİZ HATAYI MOTİFLERİ.....	727

TÜRKİYE’DE KAMU BORCU (2000 VE 2020 YILLARI ARASINDA) VE GYSİH BÜYÜMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

PhD Student; Aliye Nigar ÇOKGEZER

ORCID ID: 0000-0001-8518-3878

**International Balkan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Economy,
aliyecokgezer1@gmail.com**

ÖZET

Kamu borçlanması son yıllarda hızla artması, özellikle ekonomik büyüme üzerindeki etkileri bakımından hem ulusal hem de uluslararası düzeyde önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Mevcut literatürde bu ilişkinin teorik ve ampirik boyutları sıklıkla ayrı ayrı ele alınmış, bütüncül bir değerlendirme eksik kalmıştır. Bu çalışmada, Türkiye ekonomisi örneği üzerinden kamu borçlanmasının büyüme üzerindeki etkisi, hem teorik temeller hem de ampirik analizler ışığında ortaya konulmuştur. Yapılan analizler sonucunda, 2000 sonrası Türkiye’de kamu borçlanmasının büyüme üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yarattığı; sonuçların, iç ve dış borçlanmanın etkilerinin göreceli ağırlığına bağlı olarak değişkenlik gösterdiği belirlenmiştir. İç borçlanmadaki azalmaların GSYİH üzerinde artırıcı bir etki yaptığı, dış borçlanmadaki azalmaların ise büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, kamu borçlanma politikalarının dikkatli biçimde belirlenmesi ve ekonomik büyümeye katkı sağlayacak biçimde tasarlanması büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Borçlanması, Ekonomik Büyüme, Türkiye Ekonomisi, İç Borç, Dış Borç

ABSTRACT

The rapid increase in public borrowing in recent years has become a prominent topic of discussion, particularly regarding its effects on economic growth at both national and international levels. In the existing literature, the theoretical and empirical dimensions of this relationship have often been evaluated separately, resulting in a lack of comprehensive analysis. This study aims to examine the impact of public borrowing on economic growth by integrating theoretical arguments with empirical findings, taking Turkey as a case study. Based on the conducted analyses, it was determined that public borrowing in Turkey after 2000 produced both positive and negative effects on growth, depending largely on the relative strength of internal versus external debt influences. While reductions in domestic borrowing were found to stimulate GDP growth, decreases in external borrowing led to contractions in GDP.

Accordingly, careful design and management of public borrowing policies are essential to ensure that borrowing activities support sustainable economic growth.

Keywords: Public Borrowing, Economic Growth, Turkish Economy, Domestic Debt, External Debt

1)INTRODUCTION

Public borrowing represents one of the fundamental topics within public finance, serving as a vital mechanism for governments to finance their expenditures beyond the limits of taxation. Defined broadly, public borrowing refers to the process through which governments or public institutions secure funding from domestic or international markets to cover budgetary deficits and promote economic activities. The efficiency with which borrowed resources are utilized plays a critical role in influencing key macroeconomic variables, particularly economic growth.

Economic growth is commonly described as the increase in the total production of goods and services within a country's economy over a specific period. It not only indicates an expansion in a nation's productive capacity but also reflects improvements in living standards and international competitiveness. In developing and underdeveloped economies, insufficient savings and capital accumulation remain persistent obstacles to achieving sustainable growth. Consequently, public borrowing emerges as a crucial strategy for financing investments that drive development and prosperity.

The relationship between public borrowing and economic growth is complex and multifaceted, depending on factors such as the source of borrowing, the sectors in which funds are invested, and the overall economic context. If borrowing resources are channeled into productive investments, they can stimulate economic activity and enhance growth prospects. Conversely, inefficient allocation of borrowed funds can exacerbate fiscal imbalances and suppress long-term economic performance.

This study aims to explore the impact of public borrowing on economic growth in Turkey, focusing on the post-2000 period. By integrating theoretical perspectives with empirical analysis, it seeks to provide a comprehensive evaluation of how domestic and external public debts have shaped Turkey's economic trajectory. The findings offer valuable insights for policymakers regarding the formulation of sustainable borrowing strategies that support long-term growth and stability.

1.1) Problem Statement

Every developing country aims at development, while developed countries have achieved sufficient development. While developing and underdeveloped countries aim for development, insufficient capital accumulation and savings deficits are among the most important reasons affecting economic growth. For this reason, states must meet their financing needs by borrowing from internal or external sources in order to realize public investments and ensure sustainable development. In this research, neither public debts on economic growth were examined (with the example of Turkey) and analyzes were made. The reason for this research is to set an example for other developing and underdeveloped countries, especially Turkey, in the following periods, in order not to make mistakes.

1.2) Research Question/Research Hypothesis

(The dependent variable is economic growth)

H0; It is rejected whether public debt has an effect on economic growth performance.

H1; It is considered whether public debt has an effect on economic growth performance.

2) LITERATURE REVIEW

The relationship between public debt and economic growth has been a subject of extensive empirical investigation across different countries and periods. Various studies have produced mixed findings regarding the nature and direction of this relationship. This section presents a summary of key international and national studies relevant to the subject

Butts et al. (2012) explored the dynamics between external short-term debt and economic growth in Thailand for the period between 1970 and 2003. Using unit root tests (ADF and PP) and an ARDL bounds testing approach, they established a long-term relationship among the variables. Furthermore, Granger causality tests revealed a bidirectional causality between short-term external debt and GDP.

Quadah (2016) analyzed the impact of external borrowing on economic growth in Jordan using quarterly data from 2004 to 2014. After confirming stationarity through ADF tests and verifying long-term relationships with the Johansen cointegration test, Granger causality analysis indicated a bidirectional relationship between external debt and GDP.

Maana et al. (2008) focused on Kenya's economy between 1996 and 2007, concluding that domestic borrowing had a positive but statistically insignificant effect on economic growth.

Similarly, Adofu and Abula (2010) studied Nigeria during the 1986-2005 period and found that domestic debt exerted a negative influence on economic growth based on Ordinary Least Squares (OLS) analysis.

Ushahemba et al. (2016) assessed the relationship between economic growth and external debt in Nigeria from 1981 to 2014. Their results, derived through Johansen cointegration and Granger causality tests, demonstrated a unidirectional causality from external debt to GDP growth.

Uysal et al. (2009) examined the connection between external borrowing and GDP growth in Turkey from 1965 to 2007. After applying ADF and PP unit root tests, they employed Johansen cointegration analysis and an error correction model, ultimately finding a one-way causality running from external debt to GDP.

Ulusoy et al. (2014) investigated the relationship between domestic debt and inflation in Turkey during the 1998-2012 period. Their findings revealed a bidirectional causality between domestic debt-to-GDP ratio and inflation.

Çoban et al. (2008) conducted a study covering 1987-2007, analyzing the links between government domestic debt, inflation, interest rates, and economic growth. Utilizing Johansen cointegration and Granger causality analysis, they reported that domestic debt and growth move together in the long term, although domestic debt negatively affects growth.

Demir (2009), through Johansen cointegration tests and VEC models for Turkey (1987–2007), found that public domestic borrowing had adverse effects on interest rates, gross national product (GNP), and inflation.

Çevik and Cural (2013), studying the period between 1989 and 2012, concluded that while there was no causality between domestic debt and growth, a positive causality existed between external debt and GDP growth.

As reflected in the studies mentioned above, the impact of public borrowing on economic growth varies across countries and periods. Some findings emphasize positive effects, especially when borrowed funds are used for productive investments, while others highlight negative consequences arising from inefficiencies or heavy debt burdens. The heterogeneous nature of these effects is also evident in Turkey's economic experience, underlining the necessity of context-specific policy evaluations.

2.1)THE CONCEPT OF PUBLIC BORROWING

Public borrowing refers to the process by which governments or public institutions obtain funds from internal or external sources to finance expenditures exceeding their revenue collections, primarily through taxes. It represents a mechanism for managing fiscal deficits and sustaining public investments necessary for economic development. Resources are typically mobilized through the issuance of government bonds, treasury bills, or loans acquired domestically or internationally.

Public debt encompasses both domestic and external borrowings and reflects the overall financial obligations of central and local government bodies. According to Andel (1986), public borrowing is not merely a financial tool but also a reflection of the state's economic priorities and social commitments. In situations where domestic financial markets are insufficient to cover public needs, governments often resort to external borrowing to bridge the gap, as emphasized by Charan (1999).

Effective management of public borrowing plays a critical role in economic performance, influencing interest rates, inflation, and the allocation of national savings. When deployed efficiently towards productive sectors, public borrowing can stimulate growth and improve living standards. However, excessive reliance on borrowing, especially when directed towards unproductive uses, can create fiscal vulnerabilities and long-term debt sustainability risks.

2.1.1) CAUSES OF PUBLIC BORROWING

The causes of public debt can be addressed in many ways. Among the most common causes of public debt are the reasons for the role of the state as a guarantor of social security for social groups with low levels of welfare. Overdeveloped social policy, a response to social expectations and also to the pressure of powerful claims groups, is manifested in the vast economic role of the state, the inability to manage manpower in many countries and the inability to solve the problem of unemployment. In this respect, the reasons for public borrowing are individual, special or incidental reasons such as the inefficiency of the modern economy mechanism, the costs related to political transformation, and natural disasters (Szybowski, D., 2018).

The reasons for public borrowing are shaped by the internal dynamics of each country and the political and economic conditions it is in. The main causes of public borrowing are analyzed under sub-headings.

2.2)THE CONCEPT OF ECONOMIC GROWTH

Economic growth is defined as 'the increase in the total output (goods or services) produced by a country'. It is the increase in the capacity of an economy to produce goods and services from one period to the next (Abbas, A., 2005). Economic growth also shows that the efficiency of

the country's economy in the international economy has increased even more. Economic growth includes the increase in the share of national income accumulation (Peru, F. , 1986).

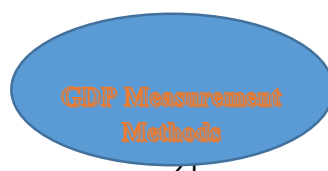
According to Haller (2012), economic growth encompasses not only quantitative increases in production but also qualitative enhancements that raise the standard of living. Growth rates are typically evaluated by comparing real GDP across different periods, adjusted for inflation to provide a more accurate representation of actual increases in output.

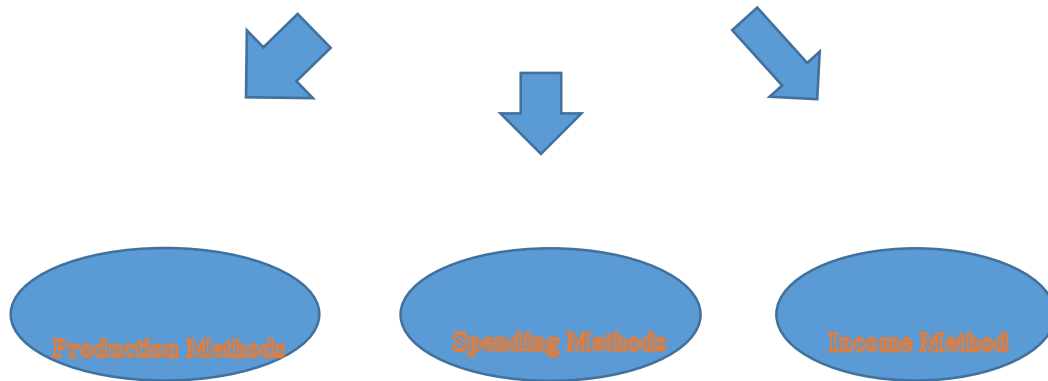
Several factors contribute to economic growth, including capital accumulation, labor force expansion, technological innovation, and institutional development. While nominal GDP measures changes at current market prices, real GDP accounts for inflationary effects and is thus the preferred indicator in growth analyses (Ayres & Warr, 2010).

Economic growth is characterized by government regulation. It can be measured in nominal or real terms. Traditionally, total economic growth is calculated as gross national product (GNP) or gross domestic product (GDP), although alternative calculations are also used. Economic growth and development determines social progress, that is, the progressive evolution of society, which includes improving the economic well-being of people on the basis of economic progress (Ignat et al., 1998).

Real product per capita, also called real income per capita, is just one of the factors that affect people's living standards. However, it is extremely difficult to measure and/or weigh other factors that affect people's living standards such as life expectancy, income distribution, crime rates, environmental pollution, vacation time and freedom. For this reason, economists evaluate the standard of living in a country according to the criterion of real product per capita. The standard of living of a country can be evaluated in two different ways according to the real income per capita. The first is to look at how a country's real per capita income has changed over time. The second is to compare per capita income in one country with per capita income in other countries. To make this comparison, countries need to express output per capita in their national currency (for example, US dollars). In this regard, the following method is used to obtain the real product per capita (Ünsal, E., 2016).

GDP calculations can be made by three different methods. These methods are shown in Fig.

Shape 1: GDP Measurement Methods

Source: Akiş, 2013: 11-13

As can be seen in the figure, GDP calculations can be made by three different methods. The calculations of these methods can be expressed as follows, respectively (Ceylan, O., 2014):

- With the production method; $GDP = P_1 Q_1 + P_2 Q_2 + \dots + P_n Q_n$
- With the income method; $GDP = w \text{ (wage)} + i \text{ (interest)} + r \text{ (rent)} + p \text{ (profit)} + \text{other}^*$
- With the expenditure method; $\text{Total Spend (Y)} = C + I + G + X - M$

National income and product accounts, which form the basis of GDP measurement, enable policy makers, economists and businesses to analyze the impact of variables such as monetary and fiscal policy, economic shocks and taxes. National accounts with better-informed policies and institutions It has been subject to significant developments since the end of World War II. With these measurements and the calculations obtained, it can make plans on certain subsets of an economy and the overall economy itself.

2.2.1) MEASURING ECONOMIC GROWTH

It is possible to express mathematically how much economies have grown. Economic growth can be measured according to various criteria. Among the mentioned criteria, the most frequently used criterion is “Gross National Product” (GNP). GNP is briefly defined as the value of all final goods and services produced by the citizens of a particular country in a given period. Gross Domestic Product (GDP), on the other hand, shows the value of final goods and

services produced domestically. Accordingly, a part of the GDP can be produced by the citizens of other countries and a part of the GNP can be produced by the citizens of the country living in other countries. In this context, the expression of these concepts mathematically is as follows (Akiş, E., 2013):

$$GNP = GDP + \text{Net External Factor Income}$$

The most important concepts used in measuring economic growth; are the nominal and real output levels. The value of the final goods produced in a country in a given year compared to the market prices of the year in which they were produced is called the nominal Gross Domestic Product (Nominal GDP). The value of the final goods produced in a country in a given year compared to the market prices for the base year is called real Gross Domestic Product (Real GDP) or simply real product. The reason why real GDP is used instead of nominal GDP when measuring economic growth is that it shows real growth. Therefore, real GDP is the most important indicator used in the measurement of economic growth. In this context, the nominal and real product calculations are as follows (Ünsal, E., 2016):

$$\text{Nominal GDP} = \sum_{i=1}^n Q_i P_i, \quad \text{Real GDP} = \sum_{i=1}^n Q_i P_{Bi}, \quad i = 1, \dots, n \text{ and;}$$

Q_i ; amount of final goods and services

p_i ; current year market prices

P_{Bi} ; shows the base year (base year) prices. In addition, the percentage changes in economic growth can be expressed as follows;

$$\text{Real GSYİH}_t = \text{Nominal GSYİH}_t \text{ GSYİH Deflatörüt}$$

A real product, which expresses the value of goods and services over base year prices instead of current year prices, which is the year of production, is a concept that eliminates the effect of changes in market prices over time on the market value of goods and services. Therefore, unlike nominal output, real output is a quantity that reflects the changes over time in the amount of goods produced in a country in a year (Ünsal, E., 2016). That is, real gross domestic product is derived from nominal gross domestic product by eliminating inflationary effects. After determining the real gross domestic product level, the real growth rate is calculated with the following formula (Dikkaya, M., and Özyakışır, D., 2013):

$$YQ_t = t \times 100$$

Economic growth is an important indicator of the welfare level of national economies. In this respect, economic growth means an increase in production capacity. The increase in production capacity is not only measured by GDP or GNP, but also by real product per capita (Gür, S., 2014).

2.3)PUBLIC BORROWINGS AND THE TRACK OF ECONOMIC GROWTH IN THE TURKISH ECONOMY

The evolution of public borrowing and economic growth in Turkey has been significantly shaped by political, economic, and global developments, particularly since the early 2000s. This section provides an overview of the major trends observed in Turkey's public debt dynamics and economic growth performance from 2000 to 2020.

2.3.1) PUBLIC DEBT AND ECONOMIC GROWTH IN THE REPUBLIC OF TURKEY

Public debt and the development of economic growth, which are very important issues for the Turkish economy, since the Republican years have been examined within the distinction of three periods. These periods cover the period before 1980, between 1980 and 2000, and from 2000 to the present, respectively. While making these distinctions in terms of periods, economic and political transformations were taken into account. These periods, which cover different years and processes, are explained under sub-titles and necessary explanations are presented under these titles.

2.3.2) PUBLIC BORROWING AND THE COURSE OF ECONOMIC GROWTH IN 2000 AND BEYOND

In the aftermath of the 1997 Asian financial crisis and the 1999 domestic economic turmoil, the Turkish economy faced mounting fiscal deficits, soaring inflation rates, and increasing external debt burdens. These challenges necessitated substantial fiscal and monetary adjustments, leading to the implementation of a comprehensive disinflation program in 2000.

The disinflation program, launched with the aim of reducing inflation to 7% by 2002, included strict fiscal consolidation measures. However, the program's excessive focus on price stability at the expense of broader structural reforms eventually led to financial fragility. The liquidity crunch and currency overvaluation culminated in the twin financial crises of November 2000 and February 2001.

Following the 2001 crisis, the "Transition to a Strong Economy Program" (GEGP) was introduced under the leadership of Kemal Derviş. The program targeted structural reforms, improved fiscal discipline, restored investor confidence, and aimed for sustainable growth. It emphasized maintaining a tight monetary policy to achieve price stability and financial sector restructuring to restore the banking system.

The single-party government elected in 2002 further accelerated economic reforms, enabling the successful implementation of tight fiscal policies. Inflation dropped to single-digit levels by 2004, while real GDP growth rebounded robustly.

In parallel with economic stabilization efforts, Turkey entered a Stand-By Arrangement with the International Monetary Fund (IMF) in 2005, marking its 19th agreement with the institution. Despite occasional setbacks, macroeconomic indicators improved significantly during the 2000s.

In addition to the financial markets, which were adversely affected by the 2000 crisis, the insecurity regarding the program was tried to be repaired by obtaining additional external resources from the IMF, but the political tension in February 2001 brought Turkey into another serious economic crisis. As a result, the program became inapplicable and the foreign exchange policies left to its own devices intensified the interest and inflation rates as well as the foreign exchange rate. In order to resolve all these negativities, the Transition to a Strong Economy Program (GEGP) was announced by Kemal Derviş in April 2001 (Şamiloğlu, F., 2001).

The main objectives planned to be realized with GEGP can be listed as follows (Karluk, R. , 2007):

- * Elimination of the unstable and unreliable economic environment
- * Increasing economic efficiency through structural reforms,
- * Sustainable increases in growth figures,
- * Resolving the inflation problem,
- * Providing improvements in income distribution.

Contrary to the previous programs, with the GEGP implemented after the 2001 crisis, improvements were experienced in basic economic indicators and it was called as a successful program in general. One of the most important reasons for this situation is that the liquidity conditions in the international arena have become more suitable for countries such as Turkey, where the high interest rates continue with the decreasing trend (Vardar, E., 2007).

In the period after 2001, a new regulation was made with the GEGP, stating that the main purpose of monetary policy was to ensure price stability. However, for Turkey, which has been governed by a coalition government for a long time, 2002 became a turning point with the election of a single government. As a result, with the determined attitude of the Central Bank and the government's action in line with the program, inflation rates decreased and reached single digits in 2004. Good results were achieved with the implementation of monetary and

fiscal policies, and the Central Bank was able to achieve effectiveness in policies to reduce inflation in conditions of increased fiscal discipline (Bayrak, M. and Hook, O. C., 2013).

The Turkish economy, which started to stabilize as of 2002, realized a large part of the debt payments of the past years as a result of the increase in production and the developments in the indicators related to debts (Karagöl, E. T., 2010).

With the stand-by agreement signed with the IMF in 2005, Turkey has realized the aforementioned agreement for the nineteenth time. Turkey is at the forefront of the nations that have made the most agreements with the IMF in this regard. The main reason why the problems related to the balance of payments are not resolved is the agreements Turkey signed with the IMF (Eğilmez, M., 2015).

In order to evaluate the effects of all these developments and the policies implemented on the public debt stocks, the data on the public's gross and net debt stocks as of 2000 are shown in the Graph 1.

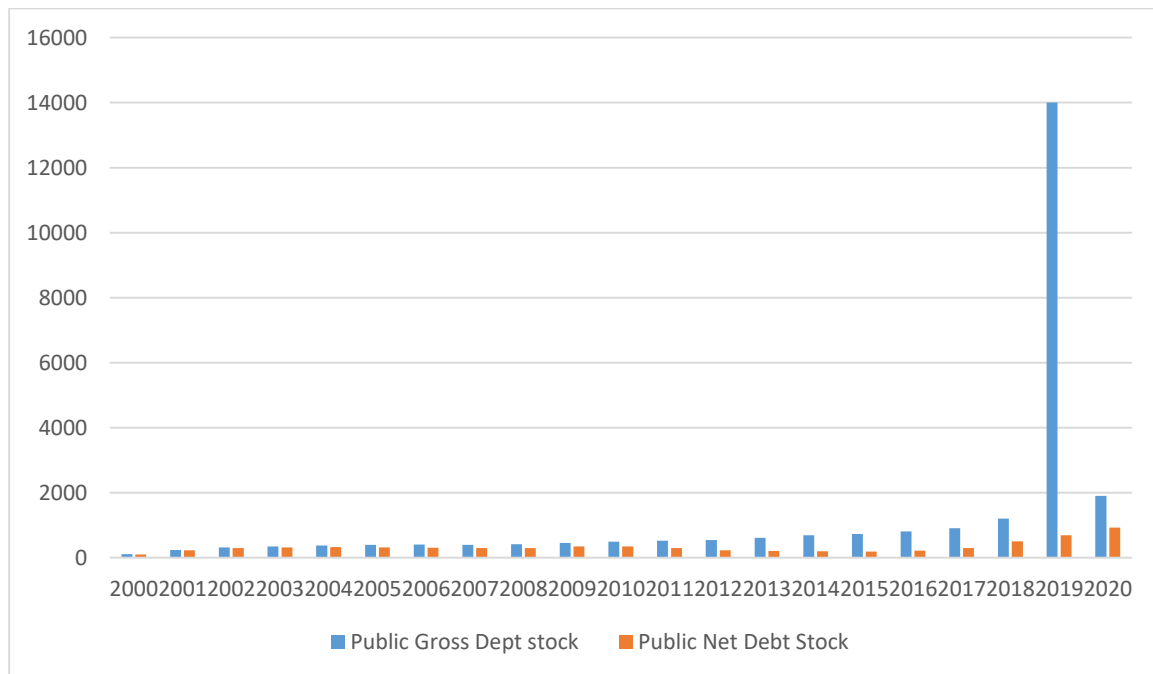

Figure 1: Gross and Net Public Debt Stock for the Period 2000-2020 (Billion TL)
Source: Ministry of Treasury and Finance

As seen in the Figure 1, it is possible to state that the public has a tendency to increase in gross debt stocks in the period from 2000 to 2020. Gross public debt, which was 85.5 billion TL in 2000, decreased by 11 billion TL only in 2007 compared to the previous year, and then continued to increase continuously and recorded the highest value in this period in 2020. A general increase was recorded in the net public debt, which is calculated by deducting the public assets from the gross debt stocks, in the 2000-2005 period, and this situation changed as of 2005. The public net debt stock, which decreased by 5 billion TL in 2005 compared to the previous year, continued its downward trend until 2008 and increased in 2008 and 2009. It can be said that this situation was caused by the measures taken against the 2008 global financial crisis. With the decrease in public debts in the period when the effect of the crisis started to decrease, Turkey's net public debt increased excessively in 2015 until today, and Turkey's efforts to combat the Covid-19 pandemic that shook the whole world in 2020, with a net public debt of 968 billion TL. It can be clearly understood that it has recorded its highest value in the last 20 years. The share of domestic and foreign borrowing in Turkey's gross public debt, which tends to increase in general, is an important issue. In this regard, gross domestic and foreign public borrowings for the period between 2000-2020 are shown in the Figure 2.

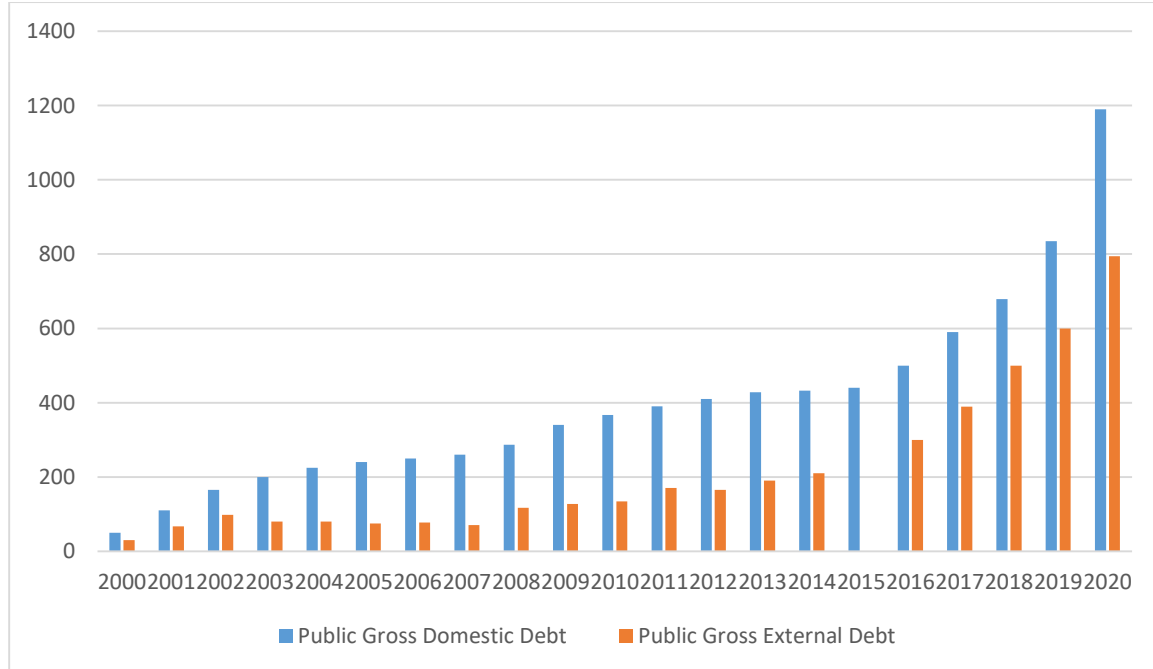

Figure 2: Public Domestic and External Debt Stocks (Billion TL)

Source: Ministry of Treasury and Finance

The figure 2 shows the gross domestic and foreign debt stocks of the government. When the data in the chart are analyzed, it is understood that the gross domestic debt stocks of the public sector increased significantly in 2001. The public domestic debt, which was 54.5 billion TL in 2000, was realized as 126 billion TL in 2001. The external debts of the public, on the other hand, increased from 31 Billion TL to 63.4 Billion TL in the same years, increasing more than twice. It can be said that the crisis that Turkey experienced in 2000 and 2001 had an effect on this increase. In addition, entering the period of domestic and foreign debt substitution with the stand-by agreement signed with the IMF, reducing the treasury advances of the Central Bank to zero in 2001 and solving the deficits in the balance of payments are other factors that increase the external public debt.

In the post-2002 period, there has been an increase and decrease in the gross external debt stocks of the public sector, and an increase of 29.7 billion TL has been recorded in 2008 compared to the previous year. On the other hand, after 2002, the increase in public domestic debt stocks remained at much higher levels than public external debt. In 2003, public domestic debt amounted to 202 billion TL with an increase of 47 billion TL compared to the previous year. The most important reason for this can be cited as the fact that Turkey has maintained its position as a foreign debt payer since the 1990s. Due to the fact that the state provides its resources through domestic borrowing in order to make the payment of external public borrowings, high levels of increase in domestic public debt have become inevitable.

The closure of external debts through domestic borrowing caused deterioration in the financial balance of the state, and by changing over time, the public's domestic debts turned to the market. The public tried to finance the government debts by borrowing from foreign markets, taking into account the exchange rate risk. Thus, the state covered the burden of its debts through foreign markets (Koçak, A., 2009).

The structure and amount of debt stocks in a country determine the debt service of the public and affect the debt repayment capacity, and in this respect, it shapes expectations in terms of debt sustainability. In this regard, in order to analyze the public debt service in Turkey, Turkey's domestic debt service between the years 2000-2020 is shown in the Figure 3.

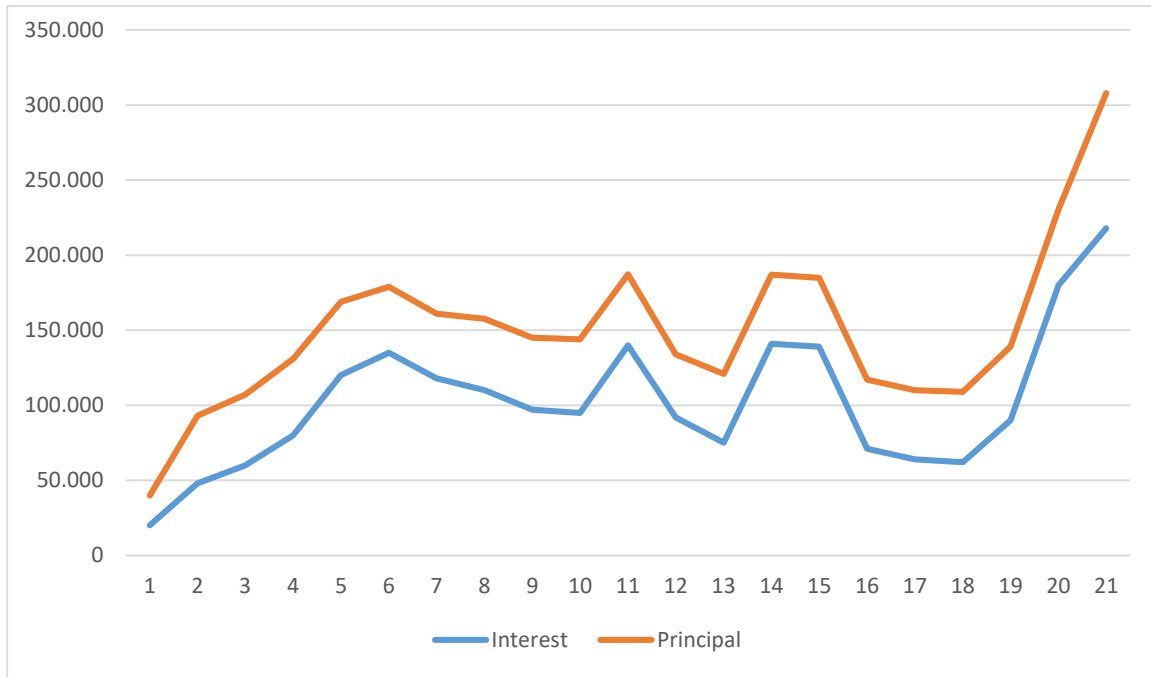

Figure 3: Turkey's Domestic Debt Service between 2000-2020 (Million TL)
Source: Ministry of Treasury and Finance

When figure 3 is analyzed, Turkey's interest payment on domestic debts was more than the principal payment in 2000. The reasons for this can be cited as the crises in the 1990s and the lack of financial discipline. The public's consent to high interest rates in order to be able to borrow leads to deterioration in the financial balance. Although there was an increase in interest payments in 2001, the increase in principal payments was more. Since 2001, the gap between principal interest payments has gradually widened. In this context, it can be stated that Turkey started to borrow at less cost and the GEGP, which was put into practice in 2002, had an impact on this situation. However, this situation could not maintain its continuity. In 2008, interest payments were realized as almost half of the principal payments. Domestic debt interest payments have continued to increase since 2016, and the amount between principal and interest payments has gradually narrowed, and the difference between principal and interest payments in 2019 has been 16 million TL. As can be seen in Chart 3, it is clearly understood that a very volatile course is observed in the principal payments regarding the public domestic debt service. It is possible to state that in an economy where there are such large differences in debt repayment in a short period of 1 year, debt management cannot be done adequately and payments are not made in a planned manner. However, in the years when the leap in domestic public debt payments is experienced, it may be possible to create a liquidity squeeze. Data on external public debt service for the same period are shown in figure 4.

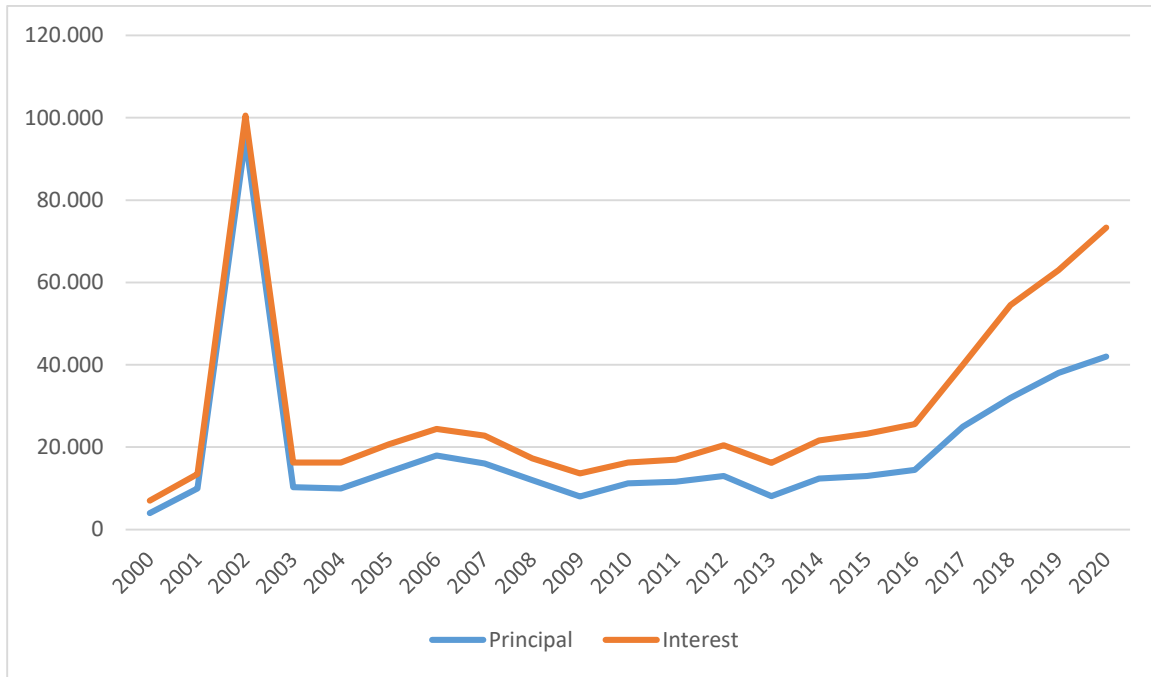

Figure 4: Turkey's Foreign Debt Service (Million TL) Between 2000-2020
Source: Ministry of Treasury and Finance

When the figure 4 is examined, the debt service related to external debt in Turkey generally draws a similar graph to the domestic debt service. On the other hand, when the external debt service is examined in detail, it is clearly understood that the difference between the interest and principal payments in the external debt service is less than the difference between the principal and interest payments of the public domestic debt shown in the Chart. In this context, it is possible to say that external borrowing is more costly than domestic borrowing, with the exception of some years. However, between 2000 and 2020, foreign debt interest payments showed a slight decrease only in 2008 and 2010, apart from this, it continued to increase continuously. The fluctuations in foreign debt principal payments and the increase in foreign debt interest payments cause foreign exchange problems and create negative effects in terms of macroeconomic variables. When the borrowing in foreign currency is required to be converted, due to the lack of sufficient amount of foreign currency in the market or the reluctance of the investors to lend in foreign currency, a change in the exchange rate may occur that will trigger a depreciation in the national currency.

Another important variable that should be used in order to analyze the government debts by structure is the share of public debt in GDP. Public Debt Stock / GDP ratio, which is important for comparison in the international arena, is one of the main criteria among the Maastricht Criteria as a financial discipline criterion (Schuknecht, 2004). Fiscal discipline can be expressed as trying to achieve the balance between the income and expenditures of the public in its most

succinct way. In case of failure to provide fiscal discipline, government borrowings, which increase with the increase in budget deficits, move away from sustainable quality and constitute the source of economic problems of nations.

The fiscal discipline criterion, which draws the financial boundaries of the candidate countries that are members of the European Union and that want to be in the European Union, is based on two main criteria:

1. Public Debt / GDP Ratio: The ratio of public debt to GDP of countries within the European Union and candidate for the European Union should not exceed 60 percent.
2. Budget Deficit / GDP Ratio: The ratio of the deficit to GDP in the budgets of EU member or EU membership candidate countries should not be more than 3%.

When it comes to 2008, the public debt/GDP ratio, which did not continue to decrease compared to the previous year and realized at the same rate, started to increase in 2009 and realized as 43.5%. It is possible to attribute the reason for this increase to the economic damage caused by the 2008 global crisis and the 2009 debt crisis. After this increase, the rate started to decrease again in 2015, recorded as the lowest rate of the last 20 years, and then increased and continued this trend and realized as 39.5% in 2020.

Despite the fact that the EU-defined debt stock ratio in Turkey has been on the rise for the last 5 years, it tends to decrease in general, and has remained below 60% since 2004, within the framework of the data. It can be stated that it meets the criterion regarding the stock/GDP ratio and maintains it in a stable manner. In this direction, the economic growth rates between 2000 and 2020 are shown in the in order to evaluate the growth performance of Turkey in the same period.

According to TUIK data, Turkey, which recorded a growth rate of 6.8 in 2000, shrank by 5.7% in 2001, when the economic crisis was experienced. A rapid growth trend was achieved after the crisis, positive growth continued with a decrease in the growth rate in 2003 and a growth rate of 9.64% was achieved in 2004.

It can be argued that the GEGP, which was implemented with Turkey's political stability, contributed positively to growth. However, with the economic growth showing a decreasing trend since 2004, positive growth was recorded until 2009. However, the Turkish economy

contracted by 4.7% in 2009. It is possible to express this situation with the reflections of the 2008 Global Crisis in Turkey. The 2008 global crisis, which started especially in the USA and spread all over the world, caused contractions in exports, especially for Turkey. Therefore, the decrease in exports negatively affected the growth performance.

In the period from 2009 to the present, positive growth has continued with the decrease in the increase in growth rates from time to time. The spread of the Covid-19 pandemic to Turkey in 2020, as well as all over the world, caused an economic collapse. In 2020, when the pandemic process dominated, the growth rate was 1.8%.

2.3.3) THEROTICAL REVIEW

The relationship between public borrowing and economic growth has been a central subject of theoretical debate across various schools of economic thought. Different approaches offer diverse explanations regarding the potential benefits and risks associated with public debt accumulation.

Classical economists generally view public borrowing with skepticism. According to the classical school, public borrowing reduces national wealth because it diverts savings away from productive private investments toward government expenditures. Increased public debt is seen as crowding out private investment by raising interest rates and lowering the efficiency of capital allocation. Therefore, classical theory predicts a negative relationship between public debt and economic growth (Uysal et al., 2009)

The neoclassical perspective builds upon classical thought by emphasizing the long-term implications of public borrowing on savings and capital accumulation. According to Diamond (1965), government borrowing necessitates higher future taxes to service debt obligations, which reduces disposable income, discourages savings, and, in turn, hampers capital formation. Consequently, under the neoclassical framework, borrowing is unlikely to foster sustainable economic growth.

In contrast to the classical and neoclassical views, the Keynesian approach highlights the potential of public borrowing as a tool for stimulating economic growth, particularly during periods of underemployment and economic downturns. Keynesians argue that government borrowing, if directed toward productive public investment, can boost aggregate demand, reduce unemployment, and accelerate growth. In developing economies with underdeveloped financial markets and insufficient private savings, external borrowing is often deemed essential for funding necessary investments and promoting development (Kara, 2001).

The Harrod-Domar model asserts that economic growth is primarily driven by investment, which is itself a function of savings. In economies where domestic savings are insufficient to finance investment needs, public borrowing becomes a vital mechanism to bridge the savings gap. According to this model, efficient allocation of borrowed resources into productive investments can lead to higher growth rates (Kutlu & Yurttagüller, 2016).

In the Solow (1956) neoclassical growth model, fiscal policy, including public debt, does not influence the long-term growth rate but can affect the level of output in the short to medium term. In this model, the steady-state growth rate is determined by exogenous technological progress rather than fiscal variables. However, endogenous growth theories, which emerged in response to the limitations of the Solow model, suggest that public policies, including borrowing and public investment, can directly impact long-term economic growth. Public investment in education, infrastructure, and technology development—often financed through borrowing—can enhance productivity and foster sustainable growth

The debt overhang hypothesis, proposed by Krugman (1998) and Sachs et al. (1996), posits that at moderate levels, external debt can contribute positively to economic growth by easing financing constraints. However, when debt exceeds certain thresholds, it discourages investment and economic activity due to concerns about future taxation and default risks. Excessive debt burdens create uncertainty, raise borrowing costs, and can ultimately depress growth.

Following the 2008 Global Financial Crisis and the subsequent European Debt Crisis, renewed attention has been given to the relationship between public borrowing and economic growth. Contemporary debates emphasize that the effects of public debt are highly context-dependent, influenced by factors such as the debt structure, usage of borrowed funds, institutional quality, and the overall macroeconomic environment.

In summary, theoretical perspectives suggest that public borrowing can either support or hinder economic growth, depending on how the borrowed resources are managed and the prevailing economic conditions.

2.4)EMPIRICAL FINDINGS

2.4.1) PUBLIC DEBT AND EMPIRICAL ANALYSIS OF ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

This section presents the empirical results of the study, which investigates the effects of public borrowing on economic growth in Turkey during the post-2000 period, utilizing the Vector Autoregression (VAR) model methodology.

The VAR model is a frequently preferred model as a basic analysis tool that investigates the dynamic relationships of macroeconomic variables, which is widely used in the field of applied econometrics (Lovrinovic, I., and Benazic, M. , 2004)

The VAR model, which was developed by Sims in 1980, constitutes a framework with multiple variables, which argues that the changes of the processed variables are related to the changes in their respective lag values. In the case where two endogenous variables are included in the model, both of these variables are associated with their lagged values as well as the lagged values of the other internal variable for a specified period of time. It is associated with lagged values of both itself and another internal variable up to a certain level (Adenira et al., 2016).

The complex nature and multifaceted nature of the interaction of economic relations necessitate the use of simultaneous systems of equations. In addition, the difficulties in determining the dependent and independent variables are a serious factor in performing an accurate analysis. For this reason, in order to overcome the definition problems in simultaneous equation systems, it is necessary to impose restrictions on the structural model in some conditions (Darnell, A. C., 1994). The problem can be solved by using VAR, which is designed to solve this problem in simultaneous equation systems containing a complex table (Keating, J. W., 1990).

The VAR model with two variables is best described as follows.

$$y_t = a + \sum_{i=1}^p b_{yi} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{xi} x_{t-i} + v_t$$

$$x_t = c + \sum_{i=1}^p d_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p d_{2i} x_{t-i} + v_{2t}$$

$$v_t = c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p d_{2i} x_{t-i} + v_{2t}$$

Looking at the above model, p symbolizes the lag length, while v symbolizes the error terms in their lag lengths with zero covariance and constant variance. Since the autocorrelation problem can be solved by increasing the lag length of the variables, VAR does not require any constraint on the model. If the errors are related to each other at a certain time, that is, if the correlation between them is not zero, a change in one of the errors may cause a change in the other variable at the same point. Also, not all variables on the right side of the model are related to error terms. Since only the lagged values of the internal variable are on the right of the model, the problem of simultaneity does not arise. Therefore, estimation of each equation in the model can be realized by using the classical least squares method (Özgen, F. B., and Güloğlu, B. , 2004).

In order to examine the relationship between the variables through the VAR method, the analysis should be carried out in accordance with the following order (Mucuk, M., and Alptekin, V., 2008):

1. Taking the logarithm of all variables in the model,
2. Analyzing the stationarity of all variables in the model with the unit root test,
3. Determination of the most appropriate lag length within the framework of information criteria,
4. With the application of Granger causality analysis of the relations between the variables making the determination,
5. Making VAR model estimation and subjecting it to structural tests,
6. Variance decompositions and interpretation of the relationship between action-response functions and parameters.

The first step in modeling VAR analysis is unit root testing. If the data is stationary at its level after completion of the unit root test, a direct estimation can be made by simulating an unlimited VAR. On the contrary, the VAR analysis is continued after taking the first difference to convert the parameters to the fixed form. The model in which the first difference of the variables is taken is also called VAR. The models are equations that are estimated within the framework of the least squares principle in these two conditions (Adenira et al., 2016) Briefly, the stationarity of the series is primarily analyzed using the extended Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) tests. The following regression equation is used to test the unit root property of the Y_t series (Günaydın, 2004):

$$\Delta Y_t = a + \delta Y_t + \sum_{i=1}^N \Psi_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1.3.)$$

When the above equation is examined, Δ indicates the first difference, ε_t error term, t time trend, Y_t refers to the series used, while N indicates the lag length of the dependent variable, which is determined by the Akaike Information Criteria (AIC) in order to eliminate the cascading dependence of the error terms. Unit root tests in this form are called ADF tests. The stationarity of the series indicates the alternative hypothesis, while a non-stationary series indicates the null hypothesis.

In the var method, it is not easy to interpret the coefficients as they are. Therefore, the analysis of variables is performed using variance decomposition and impulse response functions.

Variance decomposition states that changes in a variable are explained more through which of the variables in the model. On the other hand, impulse-response analysis analyzes how the shock of any variable affects other variables in the model, and in this respect, it is very important in terms of determining the economic policy. The representation of the moving average vector allows to view the effect on the variables included in the VAR model over time.

The impulse-response function is explained in the form of a bivariate VAR matrix as follows:

$$[y_t] = [a_{10}] + (a_{10} \ a_{12}) + [y_{t-1}] + [e_{1t}] \quad (1.4.) \quad z_t \ a_{20} \ a_{21} \ a_{12} \ z_{t-1} \ e_{2t}$$

Moving average presentation $\{\varepsilon_{yt}\}$, in terms of $\{\varepsilon_{zt}\}$ series, $[y_t] = [y] + \sum_{i=0}^{\infty} (\Phi_{11}(i) \ \Phi_{12}(i)) [\varepsilon_{yt-1}]$

$$z_t \ z_{t-i} \ \Phi_{21}(i) \ \Phi_{22}(i) \ \varepsilon_{yt-1}$$

In summary, it can be expressed as follows:

$$x = \mu + \sum_{i=0}^{\infty} \Phi \varepsilon$$

$$t \ i=0 \ i \ t-i$$

This moving average view is considered a useful tool for examining the relationship between the y_t and z_t series. The coefficients in ϕ are used to determine the effects of the y_t and z_t series and the effect of the ε_{yt} and ε_{zt} shocks on the entire time trajectory. This set of tetranomial coefficients is called impulse-response functions (Barışık, S., and Keskinöğlu, F., 2006). With the help of impulse-response functions, how, at what point in time and what effects the shocks cause on the variables are presented through graphics (Tarı, R., 2010).

In the study, the period after 2000 was analyzed with quarterly data. The detailed description of the variables in the estimated VAR models and the letter symbols used to represent these variables are given in Table. The variables included in the model were obtained from the Central Bank of the Republic of Turkey Electronic Data Distribution System (EVDS) and the Ministry of Treasury and Finance. In addition, a dummy variable was added to the model. This dummy variable represents the 2008 Global Crisis that affected the Turkish economy within the time limits of the model.

Table 1: Variables Used in Analysis

GDP	Public Domestic Debt by Gross Domestic Product-Expenditure Method (TL
OF	Ministry of Treasury and Finance (TL) Public Foreign Debt

EX	Ministry of Treasury and Finance (TL)

3) RESEARCH METHODOLOGY AND DATA COLLECTION

Before estimating the VAR model, it is essential to ensure that all variables are stationary. The Augmented Dickey-Fuller (ADF) test was applied to test for unit roots. The results indicate that the variables in their level forms are non-stationary. However, after taking first differences, the GDP and external debt series achieved stationarity, while the domestic debt series required second differencing to become stationary.

Table 2: ADF Unit Root Test Results

VARIABLES	ADF Test Sstats	Critical Values (%1)	Critical Values (%5)	Critical Values (%10)
LGDP	0.281154 [11] (0.9756)	-3.531592	-2.905519	-2.590262
Δ LGDP	-3.776286[11] (0.0049)	-3.531592	-2.905519	-2.590262
LEX	2.369734 [11] (1.000)	-3.524233	-2.902358	-2.588902
Δ LEX	-8.341221 [11] (0.0000)	-3.525618	-2.902953	-2.588902
LIN	2.665991 [11] (1.0000)	-3.527045	-2.903566	-2.589227
Δ' LIN	-17.45671[11] (0.0001)	-3.527045	-2.903566	-2.589227

Note: Δ denotes first difference, and Δ^2 denotes second difference. The findings suggest that after appropriate differencing, all variables satisfy the stationarity requirement for VAR estimation.

The optimal lag length was determined by considering multiple information criteria, including the Likelihood Ratio (LR) test, Final Prediction Error (FPE), Akaike Information Criterion (AIC), Schwarz Criterion (SC), and Hannan-Quinn Criterion (HQ). Based on majority indications, a lag length of **seven (7)** was selected for the VAR model.

Table 3: Lag Length Appropriate to the Predicted VAR Model

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	219.2061	NA	1.01e-08	-7.055939	-6.917521	-7.001691
1	324.5192	193.3617	5.34e-10	-9.984236	-9.292146	-9.713000

2	362.6838	65.06747	2.64e-10	-10.71094	-9.465182	-10.22272
3	415.51124	83.14015	8.04e-11	-11.91844	-10.11901*	-11.21322
4	440.8587	36.56510	6.13e-11	-12.22487	-9.871769	-11.30267
5	456.5790	20.61688	6.54e-11	-12.21571	-9.308929	-11.07651
6	473.3965	19.85008	6.95e-11	-12.24251	-8.782058	-10.88633
7	496.6795	24.42808	6.23e-11	-12.48129	-8.467174	-10.90812
8	534.5023	34.72263*	3.66e-11*	-13.19680*	-8.629006	-11.40664*
9	546.0469	9.084239	5.48e-11	-13.05072	-7.929254	-11.04375

Model validation tests were tried at the third and eighth lag lengths, but did not yield significant results. The lag length suitable for the analysis was found to be seven. Therefore, the analysis was continued with the 7th lag length.

The relationship between two economic variables and the direction of this relationship are determined by Granger causality analysis. It is a traditional practice to use the Granger framework to determine the direction of causality between two variables included in the model.

If the existence of a variable in the model is affected by another variable or if the variable is included in the model according to the estimation of another variable, there is a causal relationship between these two variables. The variable that emerged dependent on a variable from two variables with a causal relationship between them should have changed after this variable and depending on the variable. In other words, if the past values of public domestic and foreign debts have a significant contribution to the explanation of GDP, it is stated that there is a causality from public debt to GDP, or in the opposite case, there is a causality from GDP to public debts. The results of the Granger causality analysis according to the empirical analysis made according to this model established for the Turkish economy are shown in the Table and the obtained findings are evaluated.

Table 4: Granger Causes Analysis Results

THE DEPENDENT VARIABLE; DLGDP			
EXCLUDED	Chi-Square	dF	POSSIBILITY
DLEX	17.05421	7	0.0170
DLIN	18.38065	7	0.0104
K	12.50986	7	0.0850
ALL	49.01838	21	0.0005
THE DEPENDENT VARIABLE; DLEX			
EXCLUDED	Chi-Square	dF	POSSIBILITY
DLGDP	2.564269	7	0.9222

DLIN	2.686508	7	0.09124
K	6.063440	7	0.5324
ALL	12.2671	21	0.9321
THE DEPENDENT VARIABLE; DLIN			
EXCLUDED	Chi-Square	dF	POSSIBILITY
DLGDP	11.67918	7	0.1116
DLEX	24.48525	7	0.0009
K	8.141197	7	0.3203
ALL	47.30584	21	0.0009

The hypotheses of the Granger causality analysis are as follows;

H0: Hypothesis rejected

H1: Hypothesis accepted

Variables that were stabilized at the 7th lag length with the Var test were first analyzed with the Granger test. In this study, the Granger causality test was carried out using the data of the 2002-2020 period in order to investigate whether public domestic and foreign debts encourage economic growth and to measure whether public debts have an effect on economic growth performance.

When examined in the table, when the dependent variable is economic growth, H0 is rejected and H1 is accepted because the probability values of DLEX and DLIN are less than 0.05. In other words, it has been concluded that public domestic debt and public external debt are the cause of economic growth.

As stated in this case, it has been determined that there is one-way causality from public domestic and foreign debt to economic growth, but one-way causality from external public debt to domestic public debt and one-way causality from public domestic debt, public external debt, GDP to dummy variable. In other words, the analysis is theoretically confirmed by the Granger causality test.

3.1)RESEARCH QUESTION ANALYSIS&HYPOTHESIS TESTING

The analysis continued by testing the seventh lag-length stability condition of the estimated VAR model. The characteristic inverse roots of the model with the appropriate lag length are shown in the figure 5.

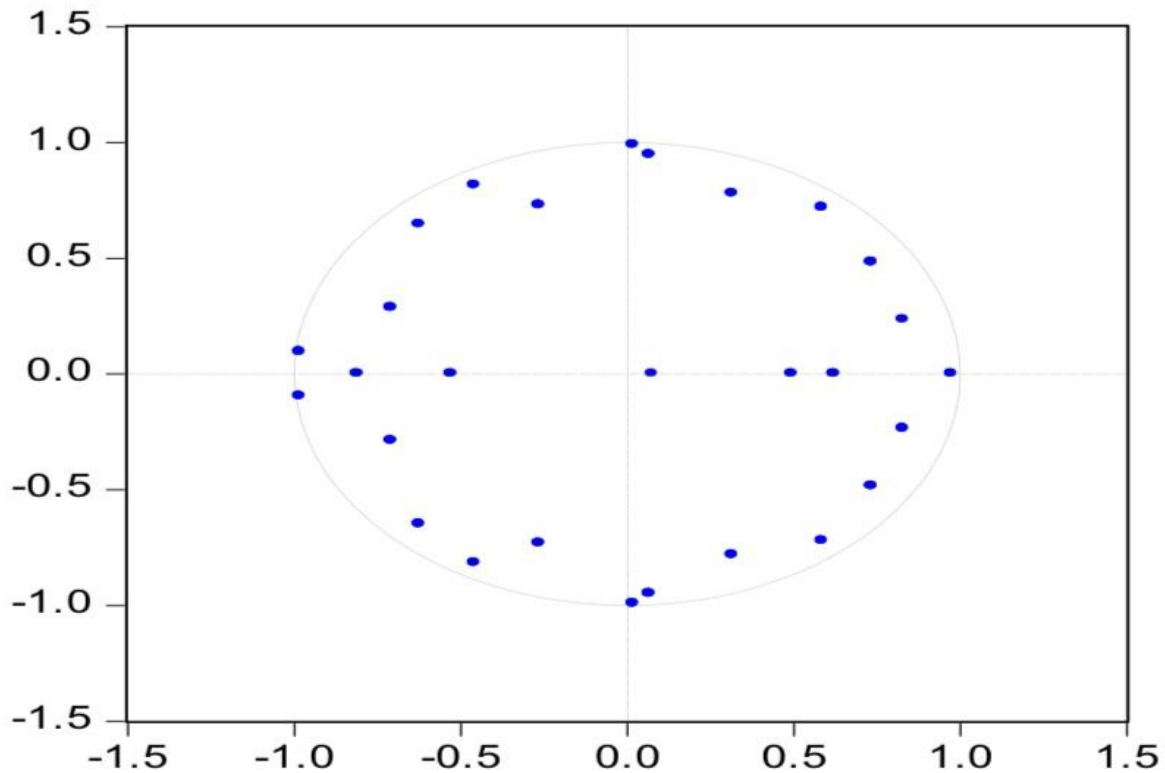

Figure 5: Characteristic Inverse Roots of the VAR Model

As can be seen from the figure, all the inverse roots are located in the circle. The fact that the inverse roots are inside the circle indicates that the established VAR model is stationary, but indicates that the stability condition is met in the VAR model. Action-response functions, standard error, etc. applied to this VAR model, which has a stationary process. results are valid.

The fact that the roots are inside the circle indicates that the established VAR model is stationary, but that the stability condition is met in the VAR model. Action-response functions, standard error, etc. applied to this VAR model, which has a stationary process. results are valid.

The analysis was continued by examining whether there was an autocorrelation problem in the seventh lag length. The LM test results regarding this are shown in the Table.

Table 5: LM Statistics Test Results Lateness

LATENESS	LM STATISTIC	POSSIBILITY
1	24.59341	0.0773
2	12.22839	0.7281

3	24.43816	0.0804
4	12.90574	0.6796
5	18.42380	0.2997
6	11.78829	0.7584
7	20.40788	0.2024
8	16.95475	0.3885
9	9.763636	0.8787
10	12.71123	0.6937
11	13.76663	0.6161
12	25.85429	0.0561

As can be seen in the table, all of the LM probability values are greater than 0.05 as a result of the autocorrelation LM statistics based on 12 lag levels. Therefore, it is understood that the model does not contain any autocorrelation problem in the seventh lag length.

The analysis was carried out with the White test and the varying variance results are presented in the Table. The analysis of whether there is a problem of varying variance in seven lag lengths was examined with the White test. As stated in Table 4.6, it is concluded that there is no variance problem due to the probe value being greater than 0.05.

Table 6: Varying Variance Results

Joint-Test Chi-Square	dF	Prob.
503.4201	490	0.3278

As a result, it is understood that there is no autocorrelation problem in the model and the results of the validation tests obtained with the seven-lagged VAR model are effective and consistent.

4)CONCLUSION

This study aimed to comprehensively examine the impact of public borrowing on economic growth in Turkey during the post-2000 period, integrating both theoretical frameworks and empirical analyses. Utilizing the Vector Autoregression (VAR) methodology, the relationship between domestic and external public debts and Turkey's economic performance was explored in depth.

The empirical results reveal that both domestic and external public debts exert statistically significant influences on economic growth, albeit in differing directions. Reductions in domestic borrowing were found to foster GDP growth, suggesting that high levels of domestic

debt may crowd out private sector investments by elevating real interest rates and constraining credit availability. This finding aligns with the classical and neoclassical views, which emphasize the distortive effects of public sector borrowing on private investment activities.

Conversely, the study identified a positive association between external borrowing and economic growth, particularly under conditions where domestic savings proved insufficient to finance necessary investments. This result is consistent with the Keynesian perspective and the Harrod-Domar growth model, both of which recognize the critical role of external resources in supplementing domestic investment gaps and facilitating development in emerging economies like Turkey.

The VAR model passed all diagnostic tests, including stationarity, stability, autocorrelation, and heteroskedasticity checks, confirming the robustness and validity of the empirical findings. Granger causality tests further reinforced the existence of unidirectional causality running from both forms of public debt to GDP growth, highlighting the proactive role of debt management policies in shaping macroeconomic outcomes.

Beyond the direct empirical implications, the study offers several important policy recommendations:

-First, while external borrowing can support growth in the short term, reliance on foreign debt must be cautiously managed to avoid vulnerabilities to external shocks, currency depreciation, and debt servicing difficulties.

-Second, reducing domestic borrowing costs through the development of deep and efficient domestic capital markets can minimize the crowding-out effects and support private sector-led growth.

-Third, ensuring that borrowed funds, whether domestic or external, are allocated efficiently toward productive sectors such as infrastructure, education, and technological innovation is essential to maximizing the growth-enhancing potential of public borrowing.

-Fourth, strengthening institutional frameworks, enhancing fiscal transparency, and maintaining credible medium-term fiscal strategies can bolster market confidence and facilitate more sustainable public debt trajectories.

From a broader perspective, the findings of this study reaffirm that the relationship between public borrowing and economic growth is not linear or automatic but is highly context-dependent. Factors such as the structure of debt, the use of borrowed resources, the macroeconomic environment, and the quality of governance all critically mediate this relationship.

Future research could extend this analysis by incorporating additional variables such as political stability, corruption indices, or global financial conditions into the empirical model. Moreover,

the application of alternative econometric techniques, such as Structural VAR (SVAR) models or dynamic panel data analyses, could offer further insights into the dynamic interactions between public borrowing and growth over different economic regimes.

In conclusion, prudent public borrowing strategies, anchored in sound economic planning and effective fiscal management, remain indispensable for sustaining economic growth and macroeconomic stability in Turkey. The delicate balance between leveraging debt for development and preserving long-term fiscal health must continue to guide policymaking in the coming decades

5)REFERENCES

- Abbas, A. (2005). Public Debt Sustainability and Growth in sub-Saharan Africa: The Role of Domestic Debt. GDN Project on the Macroeconomics of Low Income Countries. *Public Debt Sustainability and Growth in sub-Saharan Africa: The Role of Domestic Debt. GDN Project on the Macroeconomics of Low Income Countries.*
- Adenira et al. (2016). External debt and economic growth in Nigeria: A Vector Auto-Regression (VAR) approach. *International Journal of Management and Commerce Innovations*,. *External debt and economic growth in Nigeria: A Vector Auto-Regression (VAR) approach. International Journal of Management and Commerce Innovations*,.
- Adofu, I. and Abula, M. (2010). Domestic debt and the Nigerian economy. *Current Research Journal of Economic Theory. Domestic debt and the Nigerian economy. Current Research Journal of Economic Theory*, 22*26.
- Akiş, E. (2013). Economic Growth and Development. Istanbul University Open and Distance Education Faculty. Lecture Notes. *Economic Growth and Development. Istanbul University Open and Distance Education Faculty. Lecture Notes.*
- Andel, N. . (1986). Changing Concepts of Public Debt in the History of Economic Thought, Public Finance and Public Debt. Detroit: Wayne State University Press. .
- Andel, N. . (1986). Changing Concepts of Public Debt in the History of Economic Thought, Public Finance and Public Debt. Detroit: Wayne State University Press. .
- Anyon, J. (1997). Ghetto Schooling: A Political Economy of Urban Educational Reform. New York: Teachers' College Press. *College Press.*
- Ayres, R., and Warr, B. (2010). The Economic Growth Engine: How Useful Work Creates Material Prosperity. USA: IIASA. *The Economic Growth Engine: How Useful Work Creates Material Prosperity. USA: IIASA.*
- Barışık, S., and Keskinoglu, F. (2006). "The Effect of Budget Deficits on Basic Macroeconomic Variables in Turkey (1987–2003 VAR, Impulse-Response Analysis, Variance Decomposition)," *Ankara University Journal of the Scientific and Technological Research Council*, 61–4, 2006, pp. 59–82.
- Bayrak, M. and Hook, O. C. (2013). Economic and Political Developments in Turkey Between 1970-2011. *International Refereed E-Journal of Social Sciences*, 35, 1-20. *Economic and Political Developments in Turkey Between 1970-2011. International Refereed E-Journal of Social Sciences*, 35, 1-20.
- Butts, et al. (2012). Economic Growth Dynamics and Short-Term External Debt in Thailand. *Journal of Developing Areas*, (46)1: 91-11. *Economic Growth Dynamics and Short-Term External Debt in Thailand. Journal of Developing Areas*, (46)1: 91-11.

- Ceylan, O. (2014). How to Calculate Gross Domestic Product? Retrieved January 1, 2021 from <https://piyasarehberi.org/ekonomi/55-gdp>.
- Charan, S. (1999). Domestic debt and economic growth in India. *Economy Politics Weekly*, 34 (23), 1445-1453. *Domestic debt and economic growth in India. Economy Politics Weekly*, 34 (23), 1445-1453.
- Çevik, N. K. and Cural, M. (2013). Causality Relationship Between Domestic Debt, External Debt and Economic Growth: The Case of Turkey in the Period 1989-2012. *Journal of Finance*, 165, 115-139.
- Çoban et al. (2008). Macroeconomic Effects of Public Domestic Debt in Turkey, *Selçuk University Journal of Social Sciences Institute*, 20: 245-255.
- Darnell, A. C. (1994). *Dictionary of Econometrics*. U.S.A: Edward Elgar Publishing. .
- Demir, M. (2009). *Development and Sustainability of Public Debt in Turkey*. Konya: Çizgi Bookstore.
- Diamond, P. (1965). National debt in a neoclassical debt model. *Journal of Political Economy*, 55, 1126-1150. .
- Dikkaya, M., and Özyakışır, D. (2013). *Fundamentals of the Economy*: Savaş Publishing. .
- Eker, A., and Bülbül, D. (2016). *Public Finance (Second edition)*. Ankara: Gazi Publishing.
- Elmendorf and Mankiw . (1999). https://www.nber.org/system/files/working_papers/w6470/w6470.pdf.
- Erataş and Nur. (2013). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muiibd/issue/494/4372> adresinden alındı
- Eğilmez, M. (2015). *Treasure*. İstanbul: Remzi Publisihing.
- Günaydın. (2004). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/203277> (adresinden alındı
- Gür, S. (2014). Long and Short Term Analysis of the Relationship Between Tax Revenues and Economic Growth in Turkey, Master Thesis, Gazi University Institute of Social Sciences, Ankara.
- Haller, A. P. (2012). Concepts of economic growth and development. challenges of crisis and of knowledge. *Economy Transdisciplinarity Cognition*. 15 (1/2012), 66-71. .
- Ignat et al. (1998). *Economie Politică*. Bucharest: Editura Economică.
- Ünsal, E. (2016). *Economic Growth (Second Edition)*. Ankara: BB101 Publications.
- Kara, M. . (2001). The Dilemma of Foreign Debt in the Economic Growth Process of Turkey. *Süleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, (6)1: 95-110.
- Karagöl, E. T. (2010). Foreign Debts in Turkey from Past to Present. *Politics, Economics and Society Research Foundation*, 26, 1-32.
- Karluk, R. . (2007). *Turkish Economy (Eleventh edition)*. Istanbul: Beta Publications.
- Keating, J. W. (1990). Identifying VAR models under rationalexpectations. *Journal of Monetary Economics*, 25, 453-476. .
- Klein, T. (1994). INNOVATIONS IN DEBT RELIEF: PARIS CLUB (S. Oktar, Trans.). *Suggestion Journal*, 1(1), 22-23. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.698465>.
- Koçak, A. (2009). Transformation in Turkey's Debt Structure in the Global Era. *Finance Journal*, 157 (July-December), 65-84.
- Krugman, P. (1998). Financing Vs. Forgiving A Debt Overhang. *Journal Of Development Economics*, 29(3), 253-268. .
- Kutlu, S., and Yurttagüller, I. M. (2016). The Relationship Between External Debt and Economic Growth in Turkey: A Causality Analysis for the Period 1998-2014. *Marmara University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 38(1), 229-248.

- Lovrinovic, I., and Benazic, M. . (2004). A VAR analysis of monetary transmission mechanism in the European Union. *Zagreb International Review of Economics-Business*, 7(2), 27-42. .
- Maana et al. (2008). “Domestic Debt and Its Impact on the Economy – the Case of Kenya”. 13th Annual African Econometric Society Conference in Pretoria, South Africa.
- Makau, J. K. (2008). External Public Debt Servicing and Economic Growth In Kenya: An Empirical Analysis. Unpublished MBA Project, University of Nairobi. .
- Matiti, C. (2013). The relationship between public debt and economic growth in Kenya. *International Journal of Social Sciences and Project Planning Management*, 1 (1), 65-86. .
- Mladen, M. I. . (2015). Economic growth and development. *Journal of Process Management – New Technologies, International*, 3 (1), 55-62. .
- Mucuk, M., and Alptekin, V. (2008). VAR Analysis of the Relationship between Tax and Economic Growth in Turkey. *Journal of Finance*, 155, 159 – 174.
- Özgen, F. B., and Güloğlu, B. . (2004). Analysis of the Economic Effects of Domestic Debt in Turkey with VAR Technique. *METU Journal of Development*, 31, 93-114.
- Peru, F. . (1986). *For the Philosophy of New Development*. Serbia: European Center for Peace and Development.
- Quadah, A. M. (2016). Domestic Debt, External Debt and Economic Growth of Jordan. *International Journal of Resarch in Commerce & Management*, 7:11-16.
- Sachs et al. (1996). Financial crises in emerging markets: The lessons from 1995. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 147–215. .
- Schuknecht, L. . (2004). EU Fiscal Rules Issues and Lessons From Political Economy, European Central Bank Working Paper Series, 421, Germany, on 02.04.2017
<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp421.pdf?8a31a728e2e72d25e70782647b9e95b3>
<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/sc>.
- Solow, R. M. . (1956). A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70 (1), 65-94. .
- Szybowski, D. (2018). Causes Of public debt and budget deficit. *International Journal of New Economics and Social Sciences*, 2 (8), 58-67. .
- Şamiloğlu, F. (2001). “An Evaluation of Turkey’s Transition Program to a Strong Economy”, *Financial Solution Journal, İSMMMO*, 55:1-7.
- Tari, R. (2010). *Econometrics (Sixth edition)*. Kocaeli: Umuttepe Publications.
- Turan, T. (2008). *Introduction to Economic Growth Theory*. Istanbul: Yalın Publishing.
- Ulusoy et al. (2014). Interaction of Domestic Debt and Inflation: The Case of Turkey. *Journal of Management and Economics Research*, 12(22): 122-135.
- Ushahemba et al. (2016). The Relationship between External Debt and Economic Growth in Nigeria. *International Jornal of Economics & Management Sciences*, 6(1). .
- Uysal et al. (2009). The Relationship Between External Debt and Economic Growth: The Case of Turkey (1965-2007). *Atatürk University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 23(4), 161-178.
- Vardar, E. (2007). *Development of Domestic Debt in Turkey*. Expert Qualification Thesis, Central Bank of the Republic of Turkey, General Directorate of Markets, Ankara.

OSMANLI DEVLETİ YÜKSELİŞİNİN MİMARİ YAVUZ SULTAN SELİM VE GÖLGEDE KALMIŞ KAHİRE ZAFERİ MADALYONU

YAVUZ SULTAN SELİM, THE ARCHITECT OF THE RISE OF THE OTTOMAN EMPIRE, AND THE CAIRO VICTORY MEDALLION THAT REMAINED IN SHADOW

Kemal Hakan TEKİN

Dr.Öğr.Üyesi. İstanbul Rumeli Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi

Orcid Id: 0000-0001-6069-281X

Özet

Babası II. Bayezid, annesi Annesi Dulkadıroğlu Alâüddevle Bozkurt Bey'in kızı Ayşe Hatun olan Sultan Selim, 9. Osmanlı Padişahı ve ilk Osmanlı Halifesidir. 1470-1520 yılları arasında yaşamıştır. 1512-1520 yılları arasında hükümdarlık yapmış olan Sultan Selim, Osmanlı topraklarını oldukça genişletmiş ve İslam dünyasında önemli bir yere sahip olmuştur. "Yavuz" lakabı, onun sert ve kesin kararlarından, başarılı savaş taktiklerinden ve yönetim becerilerinden dolayı verilmiştir.

Batı'dan ziyade daha çok Doğu politikasına önem veren Yavuz Sultan Selim gerek Anadolu'daki gerekse de İslam dünyası üzerindeki siyasi birliği sağlamak adına bir dizi sefer düzenlemiştir. 1515 yılında gerçekleşen Turnadağ Savaşı ile Anadolu'da Türk siyasi birliğini sağlayan Yavuz Sultan Selim, hemen ardından gelen Mercidabık ve Ridaniye seferleri ile de Memluk Devleti'ne son vererek İslam dünyasındaki siyasi birliği de büyük ölçüde sağlamıştır. Devrin en önemli iki ticaret yolu olan İpek ve Baharat Yolu'nu da ele geçiren Osmanlılar, bu sayede doğu ticaret yollarını da tamamen kontrolleri altına aldılar.

Çalışmamızda amacımız, siyasi tarih bilgisi vermekten çok, Osmanlı Devleti tarihine adını altın harflerle yazdıran Yavuz Sultan Selim'in Ridaniye Seferi ile hem İslam birliğini sağlamış hem de Halifeliği alarak Osmanlı Devletini İslam birliği lideri yapmasıyla beraber, belki de en önemli fethi olan Kahire zaferinin anısına bastırılan ve bilinen ilk tasvirini barındırması açısından önemli olmasının yanısıra çoğu kişinin varlığından bile haberdar olmadığı Kahire Zaferi Madalyonunu tanıtmak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Yavuz Sultan Selim, Ridaniye, Kahire, Madalyon.

Abstract

His father, II. Bayezid was born to Sultan Selim, 9, whose mother was Ayşe Hatun, the daughter of his mother Dulkadıroğlu Alaüddevle Bozkurt Bey. He was the Ottoman Sultan and the first

Ottoman Caliph. he lived between 1470 and 1520 Dec. Sultan Selim, who reigned between 1512 and 1520, Decently expanded the Ottoman territories and had an important place in the Islamic world. The nickname "Yavuz" was given because of his harsh and precise decisions, successful combat tactics and management skills.

Yavuz Sultan Selim, who cares more about the Eastern policy than the Western one, organized a number of expeditions in order to ensure political unity both in Anatolia and in the Islamic world. Yavuz Sultan Selim, who ensured Turkish political unity in Anatolia with the Turnadag War that took place in 1515, also brought an end to the Mamluk State with the Mercidabik and Ridaniye expeditions that followed immediately, and also ensured political unity in the Islamic world to a great extent. The Ottomans, who also captured the Silk and Spice Road, the two most important trade routes of the period, thus completely took the eastern trade routes under their control.

Our aim in our study is to introduce the Cairo Victory Medallion, which Yavuz Sultan Selim, who wrote his name in golden letters in the history of the Ottoman Empire, not only achieved Islamic unity with the Ridaniye Expedition and made the Ottoman State the leader of the Islamic union by taking the Caliphate, but also printed in memory of the victory of Cairo, which is perhaps the most important conquest, and is important in terms of housing the first known depiction, and most people are not even aware of its existence.

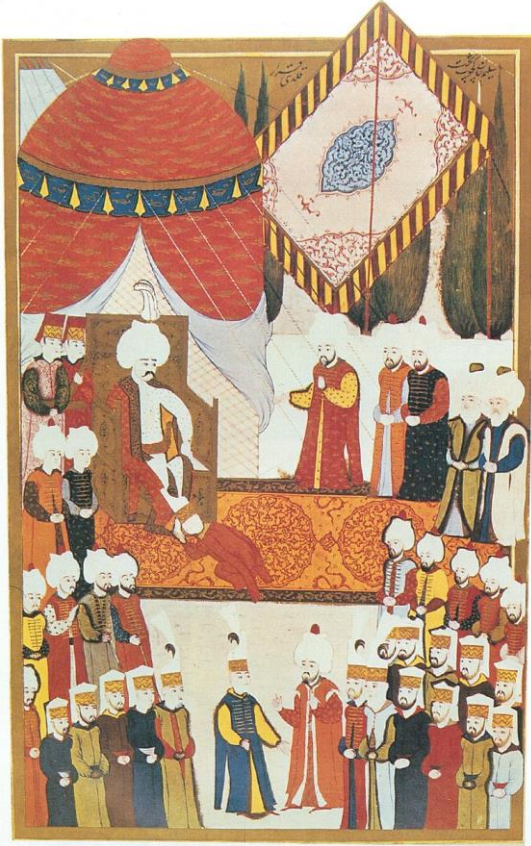
Keywords: Ottoman History, Yavuz Sultan Selim, Ridaniye, Cairo, Medallion.

Sultan I.Selim 1470 yılında babası II. Bayezid'in sancak beyi olarak bulunduğu Amasya'da, Dulkadiroğlu Alâüddevle Bozkurt Bey'in kızı Ayşe Hatun'dan dünyaya gelmiştir. Osmanlı arşivlerinde adı "Selim Şah" olarak geçmektedir. Ancak sert mizacı, cesareti ve ataklığı sebebiyle "Yavuz" lakabıyla tanınmıştır. Kaynaklarda çocukluğundan itibaren iyi bir eğitim gördüğü belirtilir. Bilinen ilk görev yeri ise Trabzon sancağıdır. Buraya tayin tarihi bazı arşiv belgelerine göre 1486'dır. Trabzon'da 1510 yılına kadar yaklaşık yirmi dört yıl sancak beyliği yapmıştır (Uluçay 2021: 29-34).

Trabzon Sancak Beyliği yılları Sultan I.Selim'e ileride kısa sürecek saltanatı için çok iyi bir tecrübe kazandırdı. Buradaki idareciliği sırasında iyi yetiştiği ve "memleketini" bizzat dolaşarak iyi tanıdığı, özellikle sınır boylarındaki gelişmeleri yakından takip ettiği ve merkezdeki kurmaylara nispetle bu vadide daha büyük bir tecrübeye sahibi olduğu söylenebilir. Trabzon'da iken buranın kendisine has özellikleriyle bezenmiş coğrafyasının sınırlarındaki gelişmelere bizzat müdahil olduğundan çıkan sorunları merkezin haberi bile olmadan çözmüştür. Bölgedeki Gürcü Prenslüklerinin ve Osmanlı Devleti için büyük bir siyasi-dini mesele oluşturacak olan Şah İsmail'in faaliyetlerini yakından takip ettiğini, sınır kesiminde muhtelif askerî harekâtlar düzenlediğini kayıtlardan öğreniyoruz. Hatta merkezin farkında olduğu açık olan Safevî tehlikesi karşısında barışçıl değil daha agresif bir yolu tercih ettiğine dair kayıtlar bulunmaktadır (Emecen 2021: 24).

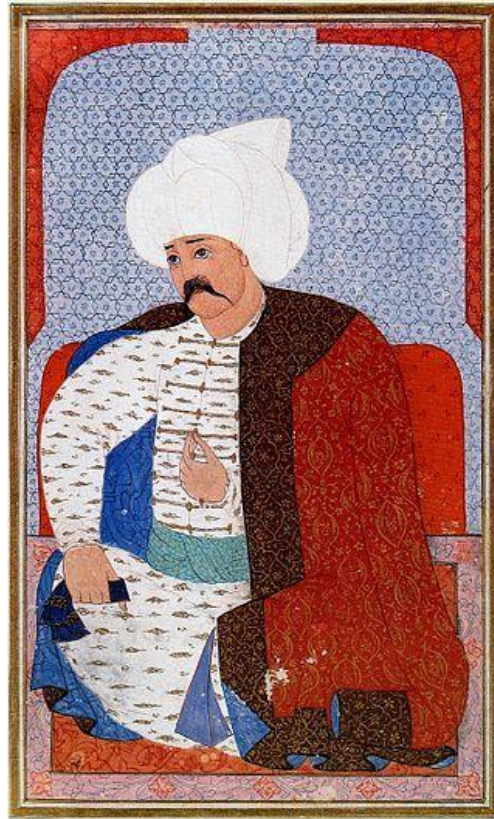
Hareketli ve olağandışı gelişmeler neticesinde tahta çıkışı ve cülusundan sonra muhtemelen daha şehzadelik döneminde zihninde yer bulan kararlarını devreye sokma vakti artık gelmişti. Sultan I.Selim bu noktada önceliği, Osmanlıların geleneksel olarak ayırt edici vasıfları haline gelen batıya karşı yönelmeye değil, İslam dünyası için büyük bir tehdit olarak gördüğü unsurları bertaraf etmeye verecekti. Batı'dan ziyade daha çok Doğu politikasına önem veren Yavuz Sultan Selim gerek Anadolu'daki gerekse de İslam dünyası üzerindeki siyasi birliği sağlamak adına bir dizi sefer düzenlemiştir (Bostan 2002:52-59).

İşte bu anlamda Osmanlı tarihinin “cihangirâne” nitelikli ilk büyük girişimi gözler önüne serilecek ve bundan sonra artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. Tahtını sağlamlaştırma yolundaki faaliyetlerinin ardından ilk hedefinin Şah İsmail ve onun kurduğu yeni dini/ideolojik devleti olması ve sonra da İslam dünyasının merkezine yönelmesi çok açık bir ilahi görev değişikliğini ve anlayışını gündeme getiriyordu.

Sultan I. Selim'in Tahta Geçme Töreni.

Mehmet Bursevi. Hünernâme. 1512.

Sultan I.Selim Portresi. Nakkaş Osman.1562

Sultan I. Selim'in tüm saltanatı boyunca önceliği, "Sünni İslam"ın koruyuculuğunu üstlenmek ve Safevîleri tamamen ortadan kaldırmak olacaktı¹. 1514'te Çaldıran ovasındaki hesaplaşmada Sultan Selim rakibini yerle bir eden bir zafer elde etmişti (Tansel 2026: 125-130)². Bu meydan savaşı bizzat Sultan I. Selim'in etkili kumandası altında kazanılmıştı ve onun büyük kararlılığının bir eseri idi. Tabii ki askeri anlamdaki bu zaferin siyasi sonuçları umulan gibi olmayacaktı, çünkü ne Şah İsmail ortadan kaldırılabilmişti ne de Tebriz'e girilmesine rağmen Safevîler'in hükümlarlığına bu topraklarda son verilebilmişti. Fakat Sultan I. Selim'e daha ziyade dini, siyasi ve sosyo-psikolojik açıdan önemli bir galibiyet bahşetmişti. Osmanlı Devleti kendi dini ideolojisini İslam dünyasında aykırı bir dini-siyasi model olarak görülen Safevîler'e karşı sağlamlaştırırken, dengeleyici bir güç haline geldiklerini de göstermiş oluyorlardı. Sultan I. Selim, Çaldıran'dan sonra Aladdevle'nin ülkesini, Harput ve Diyarbekir'i zapt etmekle, Memluklerin eskiden beri kendi hâkimiyet bölgesi saydıkları toprakları da elde etmişti (İnalçık 2011: 101-102).

1515 yılında gerçekleşen Turnadağ Savaşı ile Anadolu'da Türk siyasi birliğini sağlayan Yavuz Sultan Selim, hemen ardından gelen Mercidabık³ ve Ridaniye⁴ seferleri ile de Memluk Devleti'ne son vererek İslam dünyasındaki siyasi birliği de büyük ölçüde sağlamıştır. Devrin en önemli iki ticaret yolu olan İpek ve Baharat Yolu'nu da ele geçiren Osmanlı Devleti, bu sayede doğu ticaret yollarını da tamamen kontrolleri altına almış olmaktadır.

¹ Bütün bu ilk yılları ve faaliyetleri için bk. F. M. Emecen, Yavuz Sultan Selim, İstanbul 2021 (Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı), s. 26-67. Ayrıca şehzadelik yıllarıyla alakalı bk. H. Bostan, "Yavuz Sultan Selim'in Şehzadelik Dönemi 81487-1512)", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S. 40, İstanbul 2019, s. 1-86.

² . İ.H. Uzunçarşılı, 2018 Osmanlı Tarihi, s. 279-280.

³ Feridun M. Emecen, "Mercidâbık", DİA. 29, Ankara 2004, s. 174-176

⁴ F. Emecen, "Ridaniye Savaşı", DİA, XXXV, s. 87-88; a.mlf, Yavuz Sultan Selim, s. 266-278.

Sultan I. Selim Döneminde Osmanlı Devleti Sınırları 1520

Büyük bir devlet adamı ve komutan olarak tanımlanan Sultan I. Selim'in sekiz yıllık saltanatı Osmanlı âlimi ve tarihçisi İbn Kemal'in dediği gibi "ikinci güneşi gibi" kısa sürmüştü, ama "gölgesi uzun" olmuştu. Sonuca bakıldığında oğlu Sultan Süleyman'a doğuda önemli meseleleri halledilmiş, yeni bir misyon kazandırılmış, hepsinden önemlisi uzak denizlere açılma yolunda coğrafi bir avantaj yakalamış büyük bir devlet bıraktığı kesinlikle söylenebilir. Öte yandan ömrü boyunca ilk plana aldığı meselenin Safevî tehdidini önleme amacını gerçekleştirme yolunda elinden geleni yapmaktan geri kalmamıştır. Hele Memluk sultanlığına son verilmiş ile İslam dünyasının tek bir bayrak altında toplanma projesinin zihninde açık şekilde yer ettiğini düşünmemek için bir sebep yoktur.

Bu dönemine ait sonuçların dışında global anlamda döneme bugünden bakıldığında, Sultan I. Selim'in İslam dünyası üzerinde bütünleştirici bir lider sıfatına sahip olduğu görülebilir. Yeni dünyaların ve deniz aşırı hedeflerin artık Osmanlı Devleti liderliğinde gerçekleştirilebileceği dönem onunla başlatılabilir. Batı'da coğrafi keşifler çağı kavramı içinde Osmanlıların Ortadoğu'ya hâkim olmaları, Kızıldeniz ve Basra körfezleri vasıtasıyla, batılı devletlerin uzun süre planları içinde yer alan zengin Hindistan'a ulaşma yolunda pek dillendirilmeyen büyük etkilerin başlangıcını oluşturmuştur denilebilir. O kadar ki Mısır coğrafyası ve çevresinin ele geçirilişi, değişen dünyanın milletlerarası yol ağları üzerindeki kontrolün Osmanlı Devleti kontrolüne geçmesini temin etmiştir. Yavuz Sultan Selim'in sekiz yıllık kısa saltanatının dünyayı adeta değiştiren yıllara rastladığı, bunda da aslında gelişmelere uyum sağlayan değil kaderi değiştiren bir rol oynadığı konusunda birçok tarihçi görüş birliği içinde olmuş ve bu sonucun bir ölçüde onun "şahsiyetine" endekslenmiş olduğu görünür.

Saltanatı boyunca Doğu'ya yönelik büyük bir kararlılıkla ve kazandığı başarılarla dikkatleri üzerine çeken Sultan I. Selim'in o sıralarda Osmanlılara alternatif bir idare olarak ortaya çıkan Safevîlerin Anadolu'ya yönelik tehditlerini bertaraf etmesi yanında, asıl Memluk Sultanlığına son verilişi ve yeni bir Osmanlı siyasetinin başlatıcısı oluşu, dikkate değer yeni bir siyasi açılıma sebep olmuştur. Kısa zamanda büyük işlerin başarıldığı bu devirde Osmanlıların bilhassa İslam'ın mukaddes yerleri üzerindeki himaye politikaları yanında Akdeniz ve Kızıldeniz vasıtasıyla uzak denizlere açılma fırsatı yakalamaları dünyanın kaderini değiştiren gelişmeler serisi içinde kabul edilir.

RİDANİYE MUHAREBESİ VE KAHİRE KUŞATMASI

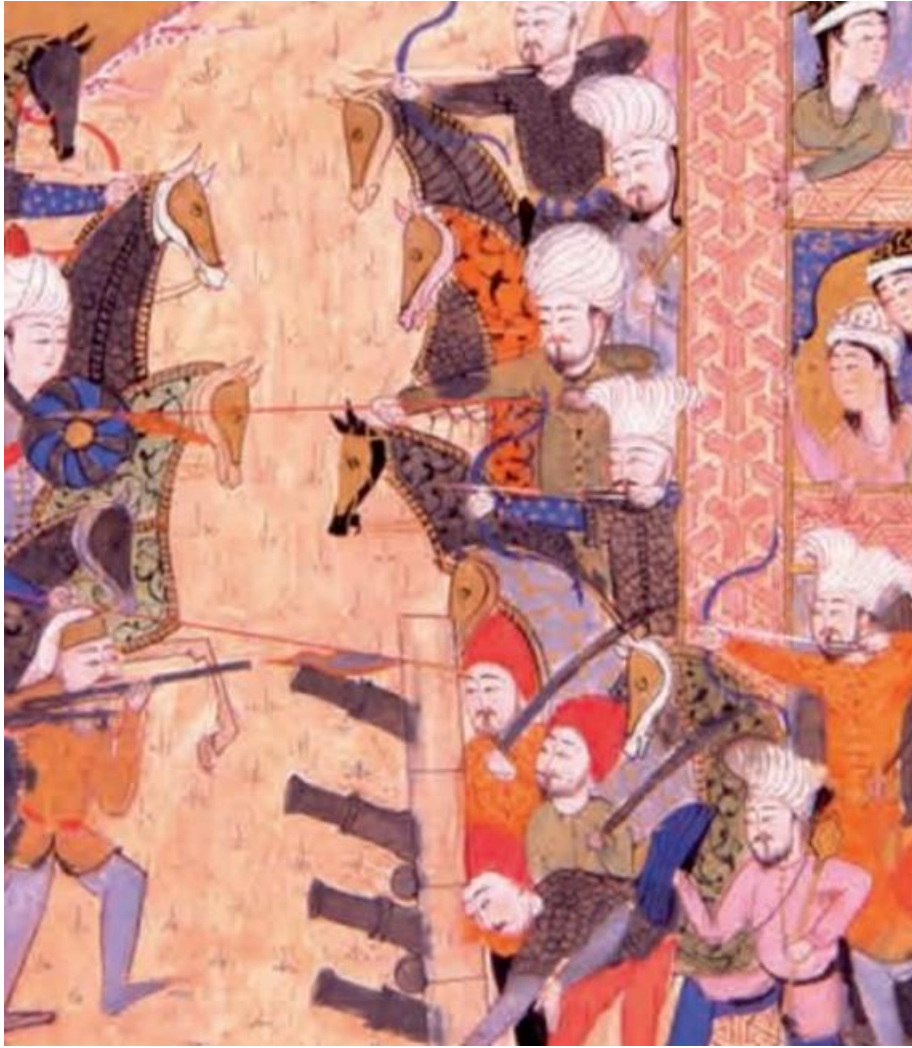
Daha önce önemli başarılarla imza atan Sultan I.Selim için artı hedef Kahire idi. Ancak bu harekât öncesi, yeni tahta çıkmış bulunan Memluk Sultanı Tomanbay'a bir elçi yollayarak biat

etmesini istemiştir.⁵ Bu mektubu şiddetle reddeden Tomanbay, her Osmanlı askerinin başı için 2000 altın ödül koymuştur (Çavdaroglu 2017:1269). Bunun üzerine savaş ilan eden Sultan Selim, yine zoru seçerek ordusuna Sina Çölünü geçme talimatı vermiştir. Zor şartlar altında çölü geçen Osmanlı ordusunun muharebeyi kazanmasındaki en büyük etkenlerden biri ise Yavuz Sultan Selim'in istihbarat ağıdır. Bu dönemde Osmanlı istihbaratını kuvvetlendiren kişi, I.Selim'in Sadrazamı Piri Mehmed Paşa olmuştur (İlter, 2002: 37). Çaldıran Seferinden başarı ile dönen Sultan I.Selim, kurduğu bu istihbarat ağını yeni hedefi olan Memlukler üzerine yöneltmiştir. Sefer sırasında, Tomanbay'ın hazırlıklarından haberdar olmak isteyen Sultan I.Selim Kahire'ye istihbarat toplamak üzere bazı askerlerini göndermiştir.⁶ Sultan I. Selim'in bu öngörüsü, Ridaniye Muharebesinin kazanılmasında çok önemli bir stratejik hamle olarak tarihe geçecektir.

Sultan Selim'in ordusunun Sina Çölünden ağır kayıplar ile geçeceği tahmini üzerine hareket eden Tomanbay, savaş planını da buna göre şekillendirmiştir. Ancak Yavuz Sultan Selim, zekice hareket ederek seferden önce sadece su ihtiyacını karşılamak için iki bin tane deve satın almış, çölü en az hasarla geçmiş ve Ridaniye önlerinde harp nizamı almıştır. Tomanbay, Mercidabık Savaşı'nda ki Osmanlı ordusunun savaş stratejisini iyi çalışmış ve onları kendi taktikleri ile vurmayı düşünerek 100 araba ve 200 kadar Türkmen ve Mağribilerden oluşturduğu topçuları yerleştirmiştir (Emecen, 2014: 154). Bununla birlikte ağır topların bir bölümünü toprak altına gizleyerek, olası bir Osmanlı süvari hücumunu bu ağır toplarla püskürtmeyi amaçlamışlardır.

⁵ “Boş yere Müslüman kanı dökülmesine gönlüm razı değildir. Eğer sende hak ise bana tabii olasin. Senin ataların de benim atalarım tabii kölelerdi. Bir köle saltanat tahtına layık değildir. Benim 10 ceddime ise sultanoğlu sultandır. İmdi her sene Mısır'ın haracını gönderir, benim namına hutbe okutur ve para bastırır ise, seni Gazze'den Mısır'a değin vali tayin ederim. Yok kabul etmez isen ve dahi er isen meydana gelesin.” (Cezar, 2011: 758).

⁶ Lütfi Paşa'nın yazdığı Tevarih-i Ali Osman'da ise bu durumu şöyle açıklanmıştır: "Ridaniye Savaşı'nı kaybeden Mısır Sultanı yanında bir kaç bin askerle savaştan, kaçtıktan sonra birbirlerine şöyle dediler; "Nereye gidiyoruz, bu şartlarda nereye gidebiliriz. Böyle olmaksızın Bölüm daha iyidir. Dönüp düşmanımıza gece baskını yapalım; ya alırız ya veririz." Bu kararlar Osmanlı üzerine yürüdüler. Fakat bunların içinden birçok asker gelip durumu Sultan Selim'e haber verdi. Bunun üzerine Sultan Selim, askerlerine hazır olmalarını, gafil olmalarını emretti." Ayrıca Sultan Selim, Memluk ordusunun silah stoklarını, şehir krokisini, asker sayıları, halkın sosyo-ekonomik durumu ve savaş planlarını önceden öğrenmesine müteakip, kendi planlarını duruma göre şekillendirerek zaferin sahibi olmuştur. (Lütfi Paşa, 2001: 114).

Selimname, Ridaniye Muhaberesi. Şükrü-i Bitlisi.⁷

Memlükler'in bu planını öncesinde yaptığı istihbarat faaliyetleri ile öğrenen Sultan I.Selim, hemen savaş düzenini değiştirmiş, buna göre Osmanlı ordusu doğrudan bir savunma hattına saldırmayıp, Mukaddam Dağı'nın yanından süvariler ile dolaşıp (Aydüz, 2004: 272) Memluk ordusunun sağ kanadını çökertmeyi, böylece kendilerine karşı hazırlanan topların etkisiz hale getirilmesini uygun görmüştür. 22 Ocak 1517 günü sabahın erken saatlerin de başlayan muharebede (Cezar, 2011: 761) Memluk süvarileri, Osmanlı merkez kuvvetini toplarının

⁷ Doğu Anadolu'da mahallî Kürt beylerinden Şükrî-yi Bitlisi, Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferlerine katılmış, mensup olduğu Şahsüvaroğlu Ali Bey'in teşviki ve onun verdiği bilgilerle 5829 beyitlik Türkçe *Selimnâme*'sini kaleme almıştır. Şahsüvaroğlu'nun öldürülmesinden sonra yerine geçen Halil oğlu Koçi Bey'e intisap eden Şükrî eserini tekrar gözden geçirmiş ve Kanûnî'ye takdim etmiştir. Selim'in Trabzon valiliğiyle başlayan eserde Çaldıran ve diğer meydan savaşları hakkında geniş bilgi verilmiştir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleriyle Arap topraklarındaki yer isimleri bakımından önemli olan *Selimnâme*'yi daha sonra Âlî Mustafa ve Hoca Sâdeddin efendiler kaynak olarak kullanmıştır (Argunşah 1988: 51-72).

bulunduğu savunma hattına çekmek için hücumla kalkması üzerine, Osmanlı ordusu saf düzenini bozmadan düşmanın bu hareketine karşılık verdikten sonra, sağ kanatta Sultanın emrinde bulunan kapıkulu sipahileri ve tımarlı sipahiler, Mukaddam dağının arkasından dolanmak için çevirme hareketine başladılar (Emecen, 2014: 155). Memluk ordusunun sağ kanadında kuşatma hareketi tamamlandığında, Tomanbay topları bu yöne çevirmek istediye de bunda başarılı olamamış, böylece toplar işlevsiz kalmıştır. Memluk ordugahında meydana gelen karışıklıktan istifade etmek isteyen Veziriazam Sinan Paşa tüfekli yeniçeri birlikleri ve topçu desteği ile hücumla geçerek Memluk ordugahını ateş çemberine almış, Çaresizlik içinde kalan Tomanbay, son bir hamle ile Osmanlı karargahına hücum ederek Sultanı öldürmek (Cezar, 2011: 761) ve orduyu başsız bırakmak için harekete geçtiyse de Sultan I.Selim zannederek Veziriazam Sinan Paşa'yı öldürmüş, öldürdüğü kişinin Sultan olmadığını anlayınca da yanında kalan 5-10 emirle Kahire'ye doğru çekilmekten başka çare bulamamıştır (Emecen, 2014: 156). Kahire'ye çekilen Tomanbay burada bir sokak savaşı başlatmayı uygun görmüşse de evveliden yaptığı istihbarat çalışmaları neticesinde Kahire'nin tüm sokak planlarını elinde bulunduran Sultan I.Selim, birliklerini bu plan dairesinde hareket ettirmiştir. Tomanbay tüm bu olup biten karşısında dayanamayarak kaçmıştır (Emecen, 2014: 157). Tomanbay'ın kaçması üzerine Osmanlı Sultanı 15 Şubat'ta Kahire'ye girmiştir.⁸ Bir süre daha kaçmayı başaran Tomanbay yakalanıp, 13 Nisan 1517'de Kahire kale kapısında asılarak idam edilmiştir.

Ridaniye Meydan Muharebesi, Osmanlı Devleti'nin taktik ve hareketin önceden yapılan istihbarat değerlendirmeleri ile yönlendirilmesi ve merkezi otoritenin güçlü olmasının yanı sıra ateşli silahları ve geleneksel Osmanlı süvarisinin etkili kullanıldığı bir savaştır (Muir 1896: 27). Memluk'lerin bu dönemde ellerinde ki toplar sadece kale savunmasında kullanmaları, meydan muharebelerinde kullanıma talimli olmamalarının yanında Memluk emirlerinin ve askerin tüfek kullanımını kafirlik ile eşit görüp reddetmeleri neticesinde zafer Osmanlı Devleti ordusunun olmuştur. Ridaniye Muharebesinin sonunda;

- Memluk Devleti tamamen ortadan kalkmıştır.
- Osmanlı Devleti Türk-İslâm coğrafyasının önderi hâline gelmiştir.
- Suriye, Filistin ile Mısır tamamen Osmanlı Devleti egemenliğine girmiştir.
- Memluk Devleti sınırları içinde yaşayan Abbasi halifesi bu sıfatı devretmiş ve halifelik bundan böyle Osmanlı padişahlarına geçmiştir. Böylece ilk Osmanlı Devleti halifesi Yavuz Sultan Selim olmuştur.

⁸Bu sırada Tomanbay'ın Emirlerinden olan Kurtbay, Sultan I.Selim'e bir name göndererek onu Peygamberin sünnetine uymadığı, kafir silahı kullanarak kafir olduğu ve cesareti varsa at sırtında dövüşmeye çağırmıştır (Çetin, 2007: 217). “Dünyanın her tarafından derme çatma bir ordu kurmuşsun; Hristiyanlar, Rumlar ve ötekiler. Beraberinde Avrupa Hristiyanlarının savaş meydanında Müslüman ordularının karşısına çıkma gücünü bulamadıkları bir sırada ustaca geliştirdikleri şu hileyi getirmişsin. Bir kadın tüfek denen şeyi ateşlerse bir çok askeri durdurabilir. Eğer biz bu hileyi seçmiş olsaydık, siz bu işte önümüze geçemezsiniz. Ama biz Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in sünnetini Allah yolunda kılıç ve mızrakla cihada gitmeyi bir tarafa atmayan insanlarız... Yazıklar olsun sana; Allah'ın birliğine ve Hz.Muhammed'in peygamberliğine şehadet edenlerini hile ile nasıl vurabilirsin? Eğer er isen atının sırtında meydana gelesin. Varın topa, tüfenge dua eyleyin. Yoksa kılıç ile erlik davası sizin karınız değil idi.” (Solakzade, 1989: 72).

- Kutsal emanetler Ridaniye zaferin ardından başkent İstanbul'a getirilmiştir.
- Memluk hazinesi Osmanlı Devleti'nin olmuştur.
- Venedik başta olmak üzere Memluk egemenliği altındaki başka topluluklar Memluklere verdiği vergileri artık Osmanlı Devleti'ne vermeye başlamıştır.
- Baharat yolu hakimiyeti tamamen Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir.

OSMANLI DEVLETİNDE MADALYA GELENEĞİ

Madalyalar devlet ya da o devleti temsil eden kişinin emri ve iradesiyle, toplumda askeri, kültürel, ekonomik ve benzeri şekilde üstün hizmetler veren, kahramanlık, yararlılık ve başarı gösteren kişilere verilen simgesel ödüller olarak bilinir. Madalyalar ile toplumun fertlerinin, devlete olan bağlılıkları pekiştirilmiş olmakta, üstün başarı, yararlılık özendirilmektedir. Madalya ile devletin gücü ve özellikleri görünür kılınmaktadır (Tekin 2014: 278). Tarihin en eski dönemlerinden itibaren hükümdarlar topluma yararlı olmuş önemli kişilere çeşitli hediyeler ve ödüller vermişlerdir. İlk gerçek örnekleri Roma İmparatorluğu döneminde görülen ve kelime olarak "Medaglia" sözcüğünden süregelen madalyalar, metal üzerine darp edilmiş sikkeler gibi, üzerlerinde devletin ve yöneticilerinin simgelerini taşıyan bir şekilde ödüllendirme aracı olarak kullanılmaya başlamış, bir süre sonra birçok ülkede ve özellikle yeniçağın başlamasıyla birlikte Avrupa'da yaygınlaşmıştır. Yirminci yüzyıla yaklaşıldığında ise madalyayı ve onun bir türü olan nişanı neredeyse tüm devletler kullanır hale gelmiştir. Madalyalar, prensip olarak tek parça metalden paraya benzer bir formda üretilirler. Bunlar devlet darphanesinde basılabildiği gibi özel imalathanelere de sipariş edilerek yaptırılmışlardır (Erüreten, 2001, s.12).

Gentile Bellini, Sultan II. Mehmet (Fatih) Madalyası; 1479. Oxford Ashmolean Museum

Osmanlı Devleti madalya ilk olarak Fatih Sultan Mehmed döneminde karşımıza çıkmaktadır. 1480'e tarihlenen Gentile Bellini tarafından yapılan Fatih Sultan Mehmed madalyonu önemli

bir örnektir⁹ (Raby, 2000, s. 86-87). Yoğun olarak Osmanlı madalyaları imal edilmeye ve dağıtılmaya ise Sultan I. Mahmud devrinde 1730'larda başlanmıştır¹⁰. On sekizinci yüzyılın ilk yarısında yaygınlaşmaya başlayan madalya geleneği, Sultan Abdülmecid tarafından yapılan sikke reformu ve bunun için İngiltere'den getirilen darphane makineleri, teknik personeli ve teçhizatları vasıtasıyla gelişerek sürmüştür.¹¹ Osmanlı Devleti de, savaşlar, anlaşmalar, yenilik hareketleri, yasal düzenlemeler, seyahatler, ziyaretler, sergiler ve sosyal yardımlar ve buna benzer konularda madalya vermiş; madalyaları teşvik ve tescil aracı olarak kullanmıştır. İlerleyen dönemlerde Osmanlı madalyaları "Berat" adı verilen, bir çeşit ferman sayılabilecek tanıtıcı ruhsat niteliğindeki belge ile beraber verilmeye başlanmıştır (Anonim,1999, s. 57). Osmanlı madalyaları şahıslar haricinde bazı kurumlara da verilmiştir. Hatta Osmanlı Devleti'nin en önemli Kaptan-ı Derya'sı Barbaros Hayreddin Paşa'nın sandukasına "Donanma Madalyası" takılmıştır (Eldem, 2004, s. 401). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra 26.11.1934 tarihli ve 2590 sayılı yasa ile Osmanlı Devleti nişan ve madalyaları kaldırılmış, savaş madalyaları bunun dışında tutulmuştur.

KAHİRE ZAFERİ MADALYONU

Mısır ve özellikle Kahire'nin fethi, Osmanlı Devleti için işte o muhteşem yüzyılın adeta fitilini ateşleyen bir gelişme olarak tarihe geçmiştir. Sultan I. Selim'in kısa saltanat süresine sığdırdığı zaferlerin en önemlisi olan Ridaniye Muharebesi ve Kahire'nin fethi, Osmanlı Devletine maddi ve manevi büyük üstünlükler sağlamıştır. Bu zaferin kazanılmasında Sultan I.Selim'in sıradışı savaş taktikleri ve cesaretli politik stratejilerin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Elbetteki tarih bu önemli zaferi yazmaya devam edecektir ama bu zaferin Sultan I. Selim tarafından gözle görülür bir hatıra ile taçlandırılmış olduğunu çoğu kişi bilmemektedir.

⁹Ön yüzde Sultan II.Mehmed Portresi ve etrafında "İmparator Sultan Mehmed II" Arka yüzde üç tane taç bulunuyor. Taçlar Fatih Sultan Mehmed'in fethettiği kentlerle, Osmanlı İmparatorluğuna kattığı ve hükümdarlığı altına aldığı üç krallığı temsil ediyor: Konstantinopolis - Bizans İmparatorluğu, Iconium (Konya) - Rum Krallığı ve Trebizond (Trabzon) - Trabzon Rum Pontus Krallığı.

¹⁰ Madalyaların daha görkemli bir çeşidi olan ve devlet hizmetinde yararlılık, bağlılık ve fedakârlık gösteren vatandaş ve yabancılara, hazineden büyük harcamalar yapılarak imal ettirilen ve dağıtılan nişanlar, madalyalardan daha sonra ortaya çıkmıştır (Tekin 2014:395).

¹¹ Bu konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. (Erüreten, 2001; Eldem, 2004).

Frenkler'in "The Grim", Türklerin "Yavuz" dediği Sultan I. Selim'in (1512 - 1520) bronz madalyonu. 1500'lerin ilk yarısında muhtemelen Kuzey İtalyalı bir üstat yapmış olduğu öne sürülmektedir.

Ön Yüz: "*Selimvs Tvrcarvm Imperator*" Türk İmparatoru Selim.

Arka Yüz: İ.Ö. 3000'de kurulan Memfis, Nil Nehri ve Mısır Piramitleri yer almaktadır.

Kahire zafer Madalyonunun bir diğer önemi ise, Sultan I. Selim'in görülerek yapılmış ilk portresi olmasıdır.. Madalyona portreyi kazıyan kişi Sultan I. Selim'i yakından görme şerefine erişmiş ve Sultan I. Selimin fizyonomisini gerçeklerle yansıtmıştır. Yavuz Sultan Selim, madalyadaki portresinde sakalsız, uzun bıyıklı olarak betimlenmiş, daha sonra yapılan portrelerinde aynı fizyonomi kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- ANONİM 1986 "İşkodra Savunması ve Hasan Paşa" T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Türk Asker Büyükleri ve Zaferleri Serisi. Güncur Basımevi. Ankara.
- ARGUNŞAH, M. 1988 "Şükrî-i Bitlisî, Selimnâmesi ve Eserin Dili", *TDA*, sy. 55
- AYDÜZ, S. 2004 "Osmanlı Askeri Teknoloji Tarihi: Ateşli Silahlar", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt:2-Sayı:4, İstanbul.
- BOSTAN, H. 2002 XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat. Ankara.

- BOSTAN, H. 2019 “Yavuz Sultan Selim’in Şehzadelik Dönemi 81487-1512)”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S. 40, İstanbul.
- CEZAR, M. 2011 Mufasssal Osmanlı Tarihi, II.Cilt, Türk tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- ÇAVDAROĞLU, B.E. 1997 Askeri Dönüşüm Çağında Mercidabık ve Ridaniye Savaşları Üzerine Bir Tahlil. Ulakbilge, 2017, Cilt 5, Sayı 14, Volume 5, Issue 14. S.1269-1284.
- ÇETİN, A. 2007 Memluk Devletinde Askeri Teşkilat, Eren Yayınevi, İstanbul.
- SOLAKZADE. 1989 Solakzade Tarihi, Cilt II. (Nşr.Vahid Çabuk) Sevinç Matbaası. Ankara.
- ELDEM, E. 2004 İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- EMECEN, F.M. 2004 “Mercidâbık”, DİA. 29, Ankara.
- EMECEN, F.M. 2014 Osmanlı Klasik Çağında Savaş, Timaş Yayınevi, İstanbul.
- EMECEN, F.M. 2021 “Yavuz Sultan Selim Dünyayı Değiştiren Bir Hükümdar mı?” **Yavuz Sultan Selim ve Dönemi Sempozyumu Bildiriler Kitabı (4-6 Kasım 2021). S.23-37. Türk Tarih Kurumu. Ankara.**
- ERÜRETEN, M. 2001 Osmanlı Madalyaları ve Nişanları Belgelerle Tarihi. İstanbul: DMC Yayınevi.
- İLTER, E. 2002 "Osmanlılarda istihbarat (XIV.-XX.Yüzyıllar)", Avrasya Dosyası, İstihbarat Özel, Cilt:8-Sayı:2, Ankara.
- İNALCIK, H. 2011 Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, İş Bankası Yayınları. İstanbul.
- Lütfi Paşa 2001 Lütfi Paşa Tarihi. (Nşr.Kayhan Atık) Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- MUIR, William 1896 The Mameluke; Or, Slave Dynasty of Egypt, 1260-1517, A. D. London.
- RABY, J. 2000 Oyun Başlıyor. Padişahın Portresi Tesavir-i Âl-i Osman içinde (64- 95). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- TANSEL, S. 2026 Yavuz Sultan Selim. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- TEKİN, K.H. 2014 “Kırım Savaşı Osmanlı Hatıra ve Asker Madalyaları” Journal of World of Turks. Vol 6. No:1 277-296.
- TEKİN, K.H. 2014 “Osmanlı Devletinde Gelenekten Yeniliğe Geçişin Anlamlı Bir Sembolü: Mecidi Nişanları.” JASS The Journal of Academic Social Science Studies. Number: 28 , p. 393-411, Autumn II
- ULUÇAY, M.Ç. 2021 Padişahların Kadınları ve Kızları. Ötüken Neşriyat. İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İ.H. 2018 Osmanlı Tarihi Cilt II. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Ankara.

KUTB'UN HUSRAV U ŞİRİN'İNDE MÜSTENSİH HATALARI

Prof.Dr. Mehmet Dursun Erdem
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç.Dr. Ümit Özgür Demirci
Düzce Üniversitesi

Özet

İran edebiyatının Türk şairi Nizâmî Gencevî tarafından ilk defa kaleme alınan hikâye gerek dünya edebiyatında gerekse Türk edebiyatında çok sevilmiş ve çeşitli şairler tarafından Farsçadan tercüme edilmiştir. Türk edebiyatındaki ilk Hüsrev ü Şîrîn tercümesi olan Kutb'un Husrav u Şîrîn'inin yazılı olan tek nüshası Kıpçak Türk'ü Berke Fakih tarafından 25 Safer 785 (29 Nisan 1383) yılında İskenderiye'de Altın Boğa adına istinsah edilmiştir. İlgili nüsha Fransa'da Paris Bibliotheque National Kütüphanesi'nde NFZ 43-120-11 Turc 312 numara ile kayıtlıdır. Çalışmamızda bu nüshada görülen müstensihatten kaynaklı yazım yanlışları işlenecektir. Bizim tespitlerimize göre eserde 49 adet yazım yanlışı bulunmaktadır. Burada müstensihatten kaynaklı yazım yanlışlarının tamamını ele alıp inceleme olanağımız bildiri sınırlarını aştığı için mecburen konu sınırlandırıldı, çalışmamızın içeriği metni daha önce yayımlayan bilim adamlarının müstensih hatası nedeniyle farklı okuyup anlamlandırıldığı sözcükler olmuştur. İlgili beyitlerin eseri neşreden Zajączkowski, Hacıeminoğlu, Zarif, H. Usmanov, E. Fazılov ve S. Sulak tarafından nasıl okunduğu verilerek ilgili beytin yazımı, okumalar ve anlamlandırmalar tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kutb, Husrav u Şîrîn, İran edebiyatı, Harezmi-Altın Ordu Türkçesi.*

Abstract

The story, written for the first time by the Turkish poet of Iranian literature Nizami Ganjevi, was very much loved both in world literature and Turkish literature and was translated from Persian by various poets. The only written copy of Kutb's Husrav u Shirin, the first translation of Khosrev ü Şirin in Turkish literature, was filed on behalf of the Golden Bull in Alexandria on 25 Safer 785 (April 29, 1383) by the Kipchak Turk Berke Fakih. The corresponding copy is registered in the Bibliotheque National Library of Paris in France with the number NFZ 43-120-11 Turc 312. In our study, spelling errors caused by the exception seen in this copy will be processed. According to our findings, there are 49 spelling errors in the work. Here, the subject was necessarily limited because our ability to address and examine all spelling errors caused by the author exceeded the limits of the paper, the content of our study was the words that the scientists who published the text earlier read and interpreted differently due to the author's error. The work of the related couplets is published by Zajączkowski, Hacıeminoglu, Zarif, H. Usmanov, E. . Fazilov and S. The spelling, readings and meanings of the relevant verse were discussed by Sulak, giving how it was read.

Keywords: *Qutb, Khusrav u Shirin, Iranian literature, Khwarezm-Golden Army Turkish.*

Amaç

Türk edebiyatının ilk Hüsrev ü Şîrîn tercümesi olan *Kutb'un Husrav u Şîrîn*'inin bilinen tek nüshası Fransa'da Paris Bibliotheque National Kütüphanesi'nde NFZ 43-120-11 Turc 312 numara ile kayıtlıdır. Eser Kıpçak Türk'ü Berke Fakih tarafından 25 Safer 785 (29 Nisan 1383) yılında İskenderiye'de Altın Boğa adına istinsah edilmiştir. 4733 beyitlik eserde müstensih kaynaklı yazım yanlışlarının olması son derece doğaldır. Bu hatalar metni yayımlayan akademisyenlerin ilgili sözcükleri farklı algılayıp farklı şekillerde okuma ve anlamlandırmalarına neden olmuştur. Çalışmamızda eserin Türkiye Türkçesine aktarımını da dikkate alarak bu yanlışların nasıl düzeltilmesi gerektiği yönünde öneriler sunacağız. Böylece eser üzerine daha sonra yapılacak yayımlarda eserin daha doğru metninin yapılmasına olanak sağlamak amaçlanmıştır.

Yöntem

Ümit Özgür Demirci tarafından neşredilen *Kutb'un Husrav u Şîrîn*'i adlı eserdeki tıpkıbasımlardan ve okumalardan hareketle müstensih kaynaklı yanlışlar tespit edilmiştir. Bizim tespitlerimize göre eserde 49 adet yazım yanlış bulunmaktadır. Burada müstensih kaynaklı yazım yanlışlarının tamamını ele alıp inceleme olanağımız bildiri sınırlarını aştığı için mecburen konu sınırlandırıldı, çalışmamızın içeriği metni daha önce yayımlayan bilim adamlarının müstensih hatası nedeniyle farklı okuyup anlamlandığı sözcükler olmuştur. İlgili beyitlerin eseri neşreden Zajaczkowski, Hacıeminoğlu, Zarif, H. Usmanov, E. Fazılov ve S. Sulak tarafından nasıl okunduğu verilerek ilgili beytin yazımı, okumalar ve anlamlandırmalar tartışılmıştır.

Eserdeki Müstensih Hataları

42. beyit

جهت کا الٹی کونکلاک اول کڈوردک
ینا یراؤزرا تورت کوھر اوڈ ووردک

cihete altı könlek ol kedürdi

yana yér üzre tört guhar üdürdi

Zajaczkowski, 1958: 13'te *jana bir üzrâ*; Hacıeminoğlu, 2000: 183/42'de *yana bir özre*. Sertkaya 2000, 583'te *yene yir üzre*, Usmanov, 1969: 10/5'te *yana yér üzre*. Metnin tıpkıbasımında *ینا یراؤزرا* biçimindedir; Nizâmî Gencevî'nin Hüsrev ü Şîrîn'inde *cihete altı yön tayin etti, yeryüzünde dört cevher bıraktı* (Sevsevil 2012, 25). Nizâmî'deki anlama da bakarak tıpkıbasımdaki *BYR* yazımı müstensih kaynaklı yazım yanlış olmalıdır. İlgili sözcük *yér* biçiminde okunarak şöyle Türkiye Türkçesine aktarılmalıdır: "*Cihete altı gömlek o giydirdi, yine yeryüzüne de dört cevheri ayırdı*"

254. beyit

سەر رانجین کوردوم ادزوم مج ائام

بوئوقا یئتم ایمدی ادش سراجام

safar rancın **kördüm** özüm kaç ayyām

tapuğқа yétim imdi uş sarancām

İlgili sözcük eseri neşredenler tarafından Zajaczkowski, 1958: *körüm* (!) biçiminde gösterilmiş, sözcüğün yanına ünlem konularak ilgili yazımın şüpheli olduğu ifade edilmiştir, Hacıeminoğlu, 2000: 195/250’de *körüm* (?) sözcüğün yanına soru işareti konularak yazımın şüpheli olduğu belirtilmiştir. Fazılov, 1973: 135/14’te *körüm*, Sulak, 2011: 54/254’te *kördüm*, Usmanov, 1969: 30/3’te *kördüm* şeklinde okunmuştur. Tıpkı basımda *körüm* biçimindedir, bu yazım muhtemelen *kördüm* yerine müstensihthen kaynaklanan bir yazım yanlışı olmalıdır. Çünkü *körüm* diye bir sözcük taranan sözlüklerde tespit edilemedi. İlgili beyit *kutāb naẓm kılmağğa sabab bayān ayur* bölümünde olduğu için beyti Nizâmî’den kontrol etme imkânımız yoktur. Tamamıyla beytin Türkiye Türkçesine aktarımı ile düzeltilebilecek bir yazımdır. “*Sefer zahmetini özüm günlerce gördüm, işte bundan dolayı (Şahın) huzuruna ulaştım*” biçiminde aktarılmalıdır. Bu aktarıma dayanarak müstensihin *kördüm* yazarken *dal* harfini yazmayı unuttuğunu söyleyebiliriz.

408. beyitte

بیر اوپکاج آیدک ای، شاه جهان کیر

اجسام کورکاریمی بولغا مو بیر

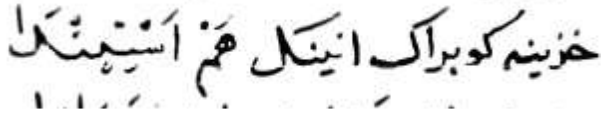
yér öpkeç aydı éy şāh-ı cihāngīr

aytsam **körgenimni** bolğa mu bir

Zajaczkowski, 1958: 42/4’te *körgenimni* biçimindedir; ancak dipnotta kelimenin tıpkıbasımda *KVRKARYMNY* biçiminde yazıldığı belirtilmiştir. Hacıeminoğlu, 2000: 204/402’de *körgenimni*; Zarif, 1986, 351/4’te *körgenimni*. Tıpkıbasımda sözcük *KVRKARYMNY* *körgerimni* biçiminde yazılmıştır, bu yazılış muhtemelen *KVRKANYMNY* *körgenimni* yerine müstensih hatası olmalıdır.

420. beyitte

بار اول منینل قلعه سی تاغ اوستوندا

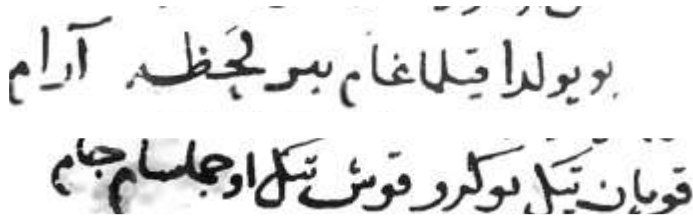

bar ol *miñ* al ‘ası tağ üstiinde

azına köprek anıñ ham astında

Tıpkıbasımda sözcük *MNYNK* biçimindedir. Hacıeminoğlu, 2000: 205/414’te *miñ* biçimindedir; ancak dipnotta Hacıeminoğlu sözcüğün metinde *miniñ* biçiminde olduğunu belirtir. Zajaczkowski, 1958: 43/ 1’de *miñ*; Zajaczkowski de dipnotta metinde sözcüğün *mäniñ* biçiminde yazıldığını belirterek, *mäniñ* <?> ile göstermiştir. Zarif, 1986/352/2’de *miñ*. Nizâmî’de: “Yüce dağlar gibi bin kaleye sahiptir” (Sevsevil 2012, 94). Bundan dolayı tıpkıbasımdaki *MNYNK* *meniñ* yazılışı muhtemelen *MYNK* *miñ* yerine müstensih hatası olmalıdır. Zaten beyti tercüme ettiğimizde, Nizâmî’deki anlam ile *miñ* sözcüğü uyumaktadır.

510 beyitte

bu yolda ılmağam bir lağza ārām

oyan tég yügrü uş tég uçmasam **hem**

Tıpkıbasımda biçiminde yazılmıştır. Zajaczkowski, 1958: 48/8’de *cām*, Hacıeminoğlu, 2000: 210/506’da *cām*, Zarif, 1986, 358/3’te *cām*, Fazılov, 1973/147/3’te *cām*, Usmanov, 1969: 54/10’da *cām*, Sulak, 2011, 77/509’da *cām*, Sulak metni Türkiye Türkçesine aktardığı bölümde 185/1’de *cām* sözcüğünün anlama uymadığını fark edip, sözcüğü kalın ve altı çizili biçimde göstermiştir. Buradaki *cām* sözcüğü beytin anlamına uygun düşmemektedir. Eseri şimdiye kadar neşredenler -Salih Sulak dışında-, metni aktarmadığı için buradaki *cām* sözcüğünün beytin anlamına uymadığını fark edememişler. Nizâmî’de “Yolda giderken bir lahza dinlenmem, yaban eşeklerinden ödünç hız, kuşlardan kanat alırım.” (Sevsevil, 2012: 101). Bizce burada müstensihatten kaynaklanan yazım yanlışı vardır, ilgili sözcük muhtemelen *hem* sözcüğü olmalıdır.

Sonuç

Kutb’un Husrav u Şîrîn’inde eseri neşreden bilim adamlarını yanıltan, farklı okuma ve anlamlandırmalara neden olan 5 beyit seçilmiş, bu beyitlerdeki okuma ile anlamlandırmalar verildikten sonra eserin tıpkıbasımı, Nizâmî Gencevî’deki paraleli ve aktarımı dikkate alınarak yanlış yazılan sözcüğün doğrusu önerilerek tartışılmıştır.

42. beyitteki **bir** yazımı Nizâmî Gencevî’deki paralel dikkate alındığında **yér** “yeryüzü” biçiminde okunup anlamlandırılmalıdır.

254. beyitteki **körüm** yazımı hem beytin aktarımı hem de taranan sözlüklerde böyle bir sözcüğün tespit edilememesi nedeniyle **kördüm** “gördüm” olarak okunup anlamlandırılmalıdır.

408. beyitteki **körgerimni** yazımı **körgenimni** yerine müstensihden kaynaklı yanlış yazımdır, buradaki sözcük **körgeminni** “gördüğümü” biçiminde okunup anlamlandırılmalıdır.

420. beyitteki **meniñ** yazımı Nizâmî’deki paralele dayanarak **miñ** “bin” biçiminde okunup anlamlandırılmalıdır.

510. beyitteki **cām** yazımı beytin anlam bütünlüğüne uymamaktadır. Burada ilgili sözcük **hem** “hem” olarak okunup anlamlandırılmalıdır.

Kaynakça

- ZAJACKOWSKI, Ananiasz, *Najstarsza Wersja Turecka Ħusräv u Šîrîn Qušba* (metin, tıpkıbasım), Warszawa, 1958.
- ZAJACKOWSKI, Ananiasz, *Najstarsza Wersja Turecka Ħusräv u Šîrîn Qušba* (sözlük), Warszawa, 1961.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Kutb’un Husrev ü Şirin’i ve Dil Hususiyetleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1968.
- FAZİLOV, E. I., “Kutb’un Hüsrev ü Şirin Yazmasında Bulunan Kayıtlar” (trc. Nazif Hoca), a.e., XXI, s. 89-96, 1973.
- ZARİF, Hadi, *Kutb Horezmiy Husrav ve Şirin*, Gafur Gulam Namıdagı Edebiyat ve San’at Naşriyatı, Taşkent, 1986.
- EHMETYENOV, R. G., *Kutb Husrev ve Şirin*, Kazan Magarif Neşriyatı, Kazan, 2003
- SULAK, Salih, *Kaynaklardan Ders Kitaplarına Aktarma, Kutb’un Husrev ü Şîrîn’inin Metin, Çeviri ve Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul, 2011.
- DEMİRCİ Ümit Özgür; Karşlı, Sibel, *Kutb’un Husrav u Şîrîn’i -Dizin-Kesit Yayınları*, İstanbul, 2014.
- DEMİRCİ Ümit Özgür, *Kutb’un Husrav u Şîrîn’i -Giriş, metin, tıpkıbasım- Kesit Yayınları*, İstanbul, 2021.

ARDAHAN AĞZINDAKİ ‘BUĞARSAK’ SÖZCÜĞÜNÜN ETİMOLOJİSİNİN AÇIKLANMASI

Doç.Dr. Ümit Özgür Demirci
Düzce Üniversitesi
ORCID ID: 0000-0003-4384-8194

Özet

Ardahan ili ağızlarında *buğarsak* “canı boğa isteyen inek; çiftleşmek isteyen boğa” anlamları ile kullanılmaktadır. *buğarsak* sözcüğü sadece Ardahan ağızlarında değil Anadolu ağızlarında da tespit edilmiştir. Hatta Anadolu ağızlarında farklı kökten gelen iki adet *buğarsak* sözcüğü vardır. *buğarsak* (I) “canı boğa isteyen inek; çiftleşmek isteyen boğa”, *buğarsak* (II) “obur, pis boğaz”. Yine Anadolu ağızlarında “canı boğa isteyen inek; çiftleşmek isteyen boğa” anlamlarında *buğasa-* ve *boğasa-* fiilleri de kullanılmaktadır. Burada bahsedilen *buğarsak* (I) ve *buğarsak* (II) sözcükleri ile *bOğasa-* sözcüklerinin kökenleri farklıdır. Çalışmamıza konu olan Ardahan ağızlarındaki *buğarsak* sözü Tarama Sözlüğünde tespit edilen “(dişi deve için) canı erkek deve istemek” anlamındaki *buğursa-* sözcüğünden gelmektedir: *buğursak* < *buğru*+*sa-k* > *buğarsak*. *buğur* < Eski Türkçedeki *bugra* “deve” sözcüğüdür. Anadolu ağızlarında tespit edilen *buğarsak* (II) “obur, pis boğaz” sözcüğünün kökeni Eski Türkçedeki *bagırsuk* “barsak” *bagırsuk* > *bağarsuk* > *bağarsak* > *buğarsak* değişimi ile oluşmuştur. Anadolu ağızlarında tespit edilen “canı boğa isteyen inek, çiftleşmek isteyen boğa” anlamında *boğasa-* ve *buğasa-* fiilleri de kullanılmaktadır. Bu sözcüklerin kökeni < ET. *buka*+*sa-* < *buka* “boğa” sözcüğüdür.

Anahtar kelimeler: *buğarsak*, *Ardahan ağızları*, *Anadolu ağızları*, *buğursak*, *boğasamak*.

Abstract

In the dialects of Ardahan province, *buğarsak* is used with the meaning of "a cow that wants a bull; a bull that wants to mate". The word *buğarsak* has been detected not only in Ardahan dialects but also in Anatolian dialects. In fact, two words *buğarsak*, coming from different roots, have been identified in Anatolian dialects. *buğarsak* (I) “a cow that wants a bull, a bull that wants to mate” *buğarsak* (II) “a gluttonous, filthy throat”. Again, in Anatolian dialects, the verbs *buğasa-* and *boğasa-* are also used to mean "a cow that wants a bull, a bull that wants to mate". The words *buğarsak* (I) and *buğarsak* (II) mentioned here and the words *bOğasa-* < *bOğa*+*sa-* have different origins. *buğarsak* < *buğursak* comes from the word "wanting a male camel (for a female camel)" in Ardahan dialects, which is the subject of our study. *buğur* < *bugra* in Old Turkish is the word for "camel". The origin of the word *buğarsak* (II) “gluttonous, filthy throat” found in Anatolian dialects is formed by the change in Old Turkish *bagırsuk* “barsak” > *bağarsuk* > *bağarsak* > *buğarsak*. The verbs *boğasa-* and *buğasa-*, found in Anatolian dialects, are also used to mean "a cow that wants a bull, a bull that wants to mate." The origin of these words is < ET. *buka*+*sa-* < *buka* is the word "bull".

Key words: *buğarsak, Ardahan dialects, Anatolian dialects, buğursak, boğasamak.*

Amaç

Ardahan ağızlarında kullanılan ‘*buğarsak*’ sözcüğünün kökeninin açıklanması ve bu sözcükten hareketle Anadolu ağızlarında Gümüşhane, Merzifon, Amasya, Refahiye ve çevresi, -Erzincan, Şereflikoçhisar -Ankara, Ömerhacılı- Karaman-Konya, Bağlıca *Arduu, *Şavşat köyleri, Erkinis *Yusufeli -Artvin illerinde “**boğaya gelmiş, boğa isteyen inek**”, Kars ili ilçeleri ve köyleri ile Ardahan ili ilçeleri ve köylerinde “**boğaya gelmiş, boğa isteyen inek; ineklerin arkasına düşen boğa, çiftleşmek isteyen boğa**” anlamlarında kullanılan *buğarsak* (I) ve Çorum ili Sungurlu ilçesi ve köyleri ile Yozgat ili Sorgun ilçesi ve köylerinde tespit edilen “**obur, pisboğaz**” anlamındaki *buğarsak* (II) sözcüklerinin kökeni üzerine açıklama önerisi verme; daha sonra bu bildiride ele alınan iki sözcüğün aynı kökten gelip gelmediğini tartışmaktır.

Yöntem

TDK. tarafından genel ağ ortamına açılan Derleme Sözlüğünden *buğarsak* sözcükleri ve bunların hangi bölgelerde hangi anlamda kullanıldıkları tespit edildikten sonra, *buğarsak* sözcüklerinin etimoloji önerileri verilmiştir. Yine Anadolu ağızlarında “canı boğa isteyen inek; çiftleşmek isteyen boğa” anlamlarında kullanılan *buğasa-* ve *boğasa-* sözcükleri de tespit edilmiş, çalışmamıza bu sözcükler de eklenmiştir.

1) *buğarsak* Sözcüklerinin Derlendiği Yerler, Sözcüklerin Anlamları ve Kökenleri

Anadolu ağızlarında sesteş iki *buğarsak* sözcüğü tespit edilmiştir.

buğarsak (I) 1) “boğaya gelmiş, boğa isteyen inek” anlamında Gümüşhane, Merzifon, Amasya, Refahiye ve çevresi, -Erzincan, Şereflikoçhisar -Ankara, Ömerhacılı- Karaman-Konya, Bağlıca Arduu, Şavşat köyleri, Erkinis, Yusufeli -Artvin’de derlenmiştir.

2) “boğaya gelmiş, boğa isteyen inek; ineklerin arkasına düşen boğa, çiftleşmek isteyen boğa” anlamıyla Kars ili, ilçeleri ve köyleri ile Ardahan ili, ilçeleri ve köylerinde tespit edilmiştir (tdk sozluk.gov.tr. ağa giriş tarihi: 01. 01. 2025).

buğarsak (I) sözcüğü, Tarama Sözlüklerinde tespit edilen *buğursa-* “(Dişi deve için) erkek deve istemek” (YTS 51) sözcüğünden gelmiştir. *buğursa-* fiiline fiilden isim yapan -k yapım ekinin gelmesiyle *buğur+sa-k* > *buğarsak* şekline dönüşmüştür. *buğur* Eski Türkçede “deve” anlamında kullanılan *bugra* sözcüğünden gelmektedir.

Anadolu ağızlarında *buğarsak* (I) sözcüğünden başka “(Boğaya gelmek, inekler için) boğa istemek” anlamında iki sözcük daha vardır. Bu sözcüklerden ilki *buğasa-* “(Boğaya gelmek, inekler için) boğa istemek” anlamında Çorum İskilip ağızında vardır (tdk sozluk.gov.tr. ağa giriş tarihi: 14. 03. 2025). Sözcüğün Anadolu ağızlarında daha geniş kullanılan biçimi *boğasa-* “(İnekler için) boğaya gelmek” Yassıviran *Senirkent -Isparta-Burdur Mahmutlar -İzmir, Dombaylı Salihli -Manisa, Minnetler, Yeniköy -Balıkesir-Bursa, Yenice Emet -Kütahya, Tokat -Eskişehir Akyazı Kocaeli, Düzce, Cinçiva, Hamşin -Artvin, Aşudu Darende -Malatya, Faraşlı

Kalecik, Afşar aşireti Pınarbaşı -Kayseri, Bor -Niğde, Hatip-Konya, Tarsus -İçel, Kayapa Lalapaşa -Edirne, Büyükmanika Saray -Tokat, Çavuşköy Babaeski, Lüleburgaz -Kırklareli'de tespit edilmiştir (tdk sozluk.gov.tr. ağa giriş tarihi: 14. 03. 2025).

buğasa- ve *boğasa-* biçimleri *boğa ~ buğa* < ET. *buka* ismine +sA- isimden fiil yapan yapım ekinin getirilmesi ile oluşmuştur.

Anadolu ağızlarında başka bir *buğarsak* sözcüğü daha bulunmaktadır. **buğarsak (II)** “obur, pisboğaz” Çorum ili Sungurlu ilçesi ve köyleri ile Yozgat ili Sorgun ilçesi ve köylerinde tespit edilmiştir (tdk sozluk.gov.tr. ağa giriş tarihi: 01. 01. 2025). Buradaki *buğarsak* sözcüğü ET. *bagırsuk* “barsak” > *bağarsuk* > *bağarsak* > *buğarsak* değişimi ile oluşmuştur. Anadolu ağızlarında *bağarsuk* “barsak” Kuzköy Akkuş -Ordu, Savrun Divriği -Sivas (tdk sozluk.gov.tr. ağa giriş tarihi: 14. 03. 2025). Ağın - Elazığ ağızlarında *bağarsuḥ* “barsak” (tdk sozluk.gov.tr. ağa giriş tarihi: 14. 03. 2025). Derleme Sözlüğünde gösterilmese de benim memleketim Ardahan ağızlarında da *bağarsuḥ* “barsak” biçimi kullanılır. Buradaki *bağarsuk* sözcüğü anlam genişlemesine uğrayarak “mide ve barsak” anlamıyla kullanılmaktadır.

2) *buğarsak* ve *boğasa-* ~ *buğasa-* Sözcükleriyle Sözcükteki Eklerin Tarihî ve Çağdaş Lehçelerdeki Seyri

Çalışmamızın ikinci bölümünde ele aldığımız sözcüğü oluşturan *boğa ~ buğa*, *bugur* ve +sA- isimden fiil yapan yapım ekinin Eski Türkçeden çağdaş lehçelere seyri verilmiştir.

boğa sözcüğünün tarihî ve çağdaş lehçelerdeki seyri şöyledir:

Kök. *buka*, **EUyg.** *buka*, **Kar.** *buka*, **Har.** *buğa*, *boğa* (CCI), **Kıp.** *buğa*, **Çağ.** *buğa*, **BT.** *boğa*, *buğa*. Sözcük Moğolcada *buḡu* biçimindedir (EDPT 312a).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.** *buğa*, *bua*, **Az.** *buGa*, **Trkm.** *buGa*, **Özb.** *buqa*, **YUyg.** *buğa*, *buqa*, **KrmTat.** *buğa*, **Tat.** *buğa*, **Bşk.** *buğa*, **Kırg.** *buqa*, **Kazk.** *buqa*, **KBalk.** *buğa*, **KKalp.** *buğa*, **Kum.** *buğa*, **Nog.** *buğa*, **SUyg.** *puqa*, **Hak.** *puğa*, **Şor.** *puğa*, **Oyr.** *buqa*, **Tuv.** *buğa*, **Tof.** *buxa*, **Yak.** *buga* (Starostin vd. 951).

bugur “deve” sözcüğü Eski Türkçede *bugra* biçimindedir. Sözcüğün çok erken dönem Moğolca *bu'ura* sözcüğünden geldiği düşünülmektedir (EDPT 317b). Karahanlı Devleti döneminde sözcük hanedanlara unvan olarak da verilmiştir. ET. *bugra*, Kar. *bugra*, Har. *bugra*, Kıp. *bugra*, Çağ. *bugra*, *bugur*, BT. *bugra*, *bugur* çağdaş lehçelerde Türkiye Türkçesi ağızlarında *buğur*, *buğra* “deve” ve Kırgız Türkçesinde *bura* “deve” biçimlerinde görülmektedir (EDPT 317b).

+sA- isimden fiil yapan yapım eki için Gabain +sA- “arzulamak, istemek” anlamı verir (Gabain, 1988, s. 50). Karahanlı Türkçesinde Hacıeminoğlu *alıgsa-* “almak istemek”, *barıgsa-* “varmak istemek” vb. örnekler verilmiştir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 136). Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu ekin “istemek, arzulamak” anlamlarına dikkat çekerek *körüvse-* “görmek istemek”, *suvsa-* “susamak” örneklerini verir (Karamanlıoğlu, 1958, s. 47). Çağatay Türkçesinde Eckmann, istek ifade eden ektir, *kapsa-* “kapsamak” örneğini verir (Eckmann, 1988, s. 48). Batı Türkçesinde Ergin, bu ek eskiden beri kullanılan, fakat işlek olmayan eklerden biridir. Eskiden örnekleri daha çoktu ve istek ifade ederdi. Bugün ancak birkaç sözcükte

kullanılır. Eski Anadolu Türkçesinde *bugasa-* “(inek için) boğa istemek”, *aygırsa-* “kısrağın aygır istemek” *susa-* “susamak” örneklerini verir (Ergin, 1997, s. 174).

III) Sonuç

Merzifon, Amasya, Refahiye ve çevresi, -Erzincan, Şereflikoçhisar -Ankara, Ömerhacılı-Karaman-Konya, Bağlıca *Ardanuç, *Şavşat köyleri, Erkinis *Yusufeli -Artvin illeri ve köylerinde “boğaya gelmiş, boğa isteyen inek”, Kars ili ilçeleri ve köyleri ile Ardahan ili ilçeleri ve köylerinde “boğaya gelmiş, boğa isteyen inek; ineklerin arkasına düşen boğa, çiftleşmek isteyen boğa” anlamlarında tespit edilen *buğarsak (I)* sözcüğü Tarama Sözlüğünde tespit edilen *buğursa-* “(Dişi deve için) erkek deve istemek” (YTS 51) sözcüğünden gelmektedir. İlgili sözcüğe *-k* fiilden fiil yapan yapım ekinin getirilmesi ile *buğursak > buğarsak* sözcüğü oluşturulmuştur.

Anadolu ağızlarında “(Boğaya gelmek, inekler için) boğa istemek” anlamında kullanılan başka iki sözcük daha vardır. Bunlar *buğasa-* ve *boğasa-* sözcükleridir, her iki sözcük de *boğa ~ buğa < ET. buka* “erkek dana, boğa” sözcüğüne +sA- isimden fiil yapan yapım eki ile oluşturulmuştur.

Yine Anadolu ağızlarında Çorum ili Sungurlu ilçesi ve köyleri ile Yozgat ili Sorgun ilçesi ve köylerinde tespit edilen *buğarsak (II)* “obur, pisboğaz” sözcüğü de vardır. Bu sözcük bizim ele aldığımız sözcükten tamamen farklıdır, ilgili sözcük Eski Türkçedeki *bagırsuk* “barsak” sözcüğünden gelmektedir. *bagırsuk > bagarsuk > bağarsak > buğarsak*. “barsak” anlamındaki *bagırsuk >> buğarsak* sözcüğü burada anlam genişlemesine uğrayarak “mide ve barsak” anlamındadır.

Kısaltmalar

Az. Azeri Türkçesi

Bşk. Başkurt Türkçesi

BT. Batı Türkçesi

Çağ. Çağatay Türkçesi

EDPT An Etymological
Dictionary of Pre-Thirteenth
Century Turkish

ET. Eski Türkçe

EUyg. Eski Uygur Türkçesi

Gag. Gagavuz Türkçesi

Hak. Hakas Türkçesi

Har. Harezmi Türkçesi

Kar. Karahanlı Türkçesi

Kazk. Kazak Türkçesi

KBalk. Karaçay-Balkar
Türkçesi

Kıp. Kıpçak Türkçesi

Kırg. Kırgız Türkçesi

KKalp. Karakalpak Türkçesi

Kök. Köktürk Türkçesi

KrmTat. Kırım Tatar Türkçesi

Kum. Kumuk Türkçesi

Nog. Nogay Türkçesi

Oyr. Oyrat dialekti

Özb. Özbek Türkçesi

SUyg. Sarı Uygur Türkçesi

Şor. Şor Türkçesi

Tat. Tatar Türkçesi

Tof. Tofa diyalekti

Trkm. Türkmen Türkçesi

Tuv. Tuv Türkçesi

Yak. Yakut Türkçesi

YTS. Yeni Tarama Sözlüğü

YUyg. Yeni Uygur Türkçesi

Kaynakça

- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford University.
- Dilçin, C. (2009). *Yeni tarama sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (1998). *Çağatayca el kitabı*. (Çev: Günay Karaağaç). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ergin, M. (1997). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Yayınları.
- Gabain, A. Von. (1988). *Eski Türkçenin grameri*. (Çev: Mehmet Akalın). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve grameri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2003). *Karahanlı Türkçesi ve grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1958). *Kıpçak Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Starostin, S., Anna, D. vd. (2003). *Handbook of oriental studies*. Cilt: I, II, III. Brill Yayınları.
- Elektronik kaynaklar:** *tdk sozluk.gov.tr*. ağa giriş tarihi: 14. 03. 2025

SIFIR ATIK YÖNETİMİNDE YENİ NESİL GÜBRELERİN TARIMSAL ÜRETİMDEKİ SOSYAL ETKİLERİ

Korkmaz BELLİTÜRK

Department of Soil Science and Plant Nutrition, Faculty of Agriculture, Tekirdag Namık Kemal

University, Tekirdag, Türkiye. kbelliturk@nku.edu.tr – 0 535 868 79 79

 [ORCID: 0000-0003-4944-3497](https://orcid.org/0000-0003-4944-3497)

Emre SERİF

Department of Soil Science and Plant Nutrition, Faculty of Agriculture, Tekirdag Namık Kemal

University, Tekirdag, Türkiye. emmre_serif@icloud.com – 0 501 149 87 42

 [ORCID: 0009-0008-0578-4795](https://orcid.org/0009-0008-0578-4795)

ÖZET

Üretim ve tüketim faaliyetleri sonucunda artan küresel ısınma ve organik atık problemi dönüşü olmayan bir noktaya gelmeden son bulmalıdır. Bu çerçevede bireyden başlayarak işletme ve topluluklara önemli görevler düşmektedir. Sıfır atık kapsamında organik kaynaklı çöplerin tarımsal girdi olan bir gübreye dönüşmesi, aynı zamanda bir sosyal sorumluluk gereğidir. Sıfır atık yönetimine önem giderek daha fazla önem veren Türkiye’de çevre, toprak sağlığı ve tarımsal üretim ile ilgili çok önemli çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle organik atıkların geri dönüşümü ile ilgili yaşanan gelişmeler, oldukça değerlidir. Burada aktif rol oynayan canlılar, toprak solucanlarıdır. Toprak solucanlarının toprakların beslenmesindeki rolü, dünya çapındaki araştırmacıların dikkatini ancak son yıllarda çekmiştir. Organik atık yönetimi, sürdürülebilir tarımın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilir, bu nedenle organik atıkların biyolojik olarak parçalanabilir kısımlarının özel alanlardan (çöp sahası, ev, çiftlik avlusu, çiftlikler, pazarlar vb.) solucan gübresi gibi alternatif yönetim süreçlerine yönlendirilmesi gerekir. Vermikompost olarak adlandırılan bu materyallerin üretilmesinde yaygın olarak “epigeik tür” olarak bilinen *Eisenia fetida* solucanları kullanılmaktadır. Bu türdeki toprak solucanları vermikompost üretimi için oldukça fazla avantajlara sahip olup, ürettikleri gübreler topraklar açısından oldukça zengin içeriğe sahiptirler. Bu çalışmada,

özellikle pamuk atıkları+inek dışkısı karışımından elde edilen solucan gübresinin tarımsal ve sosyal etkisi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Toprak solucanları, vermicompost, atık yönetimi, toprak, sosyal.

SOCIAL EFFECTS OF NEW GENERATION FERTILIZERS IN AGRICULTURAL PRODUCTION IN ZERO WASTE MANAGEMENT

ABSTRACT

The increasing global warming and organic waste problem as a result of production and consumption activities must end before reaching a point of no return. In this context, businesses and communities, starting with individuals, have important duties. Transforming organic waste into agricultural input fertilizer within the scope of zero waste is also a social responsibility requirement. In Turkey, where zero waste management is increasingly emphasized, very important studies are being carried out regarding the environment, soil health and agricultural production. In particular, the developments regarding the recycling of organic waste are quite valuable. The creatures that play an active role here are earthworms. Earthworms' role in the nutrition of soils has attracted attention of researchers worldwide only in recent years. Organic waste management is considered as an integral part of a sustainable agriculture, so necessitating diversion of biodegradable fractions of the organic waste from special areas (landfill, house, farmyard, farms, markets etc.) into alternative management processes such as vermicomposting. *Eisenia fetida* earthworms, commonly known as the "epigeic species", are used in the production of these materials called vermicompost. These types of earthworms have many advantages for vermicompost production, and the fertilizers they produce are very rich in terms of soil. In this study, the agricultural and social impact of worm compost obtained from cotton waste + cow manure mixture was emphasized.

Key words: Earthworms, vermicompost, waste management, soil, social.

1. GİRİŞ

Tarım ekonomik büyümenin ve köklü kalkınmanın temelini oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ve geri kalmış ülkelere yoksulluğu ortadan kaldıran ve refahı artıran temel unsur tarım sektöründeki gelişme ve bu gelişmenin diğer sektörlere sıçramasıdır. Ancak tarım ve toprak ile ilgili olarak son günlerde ortaya çıkan endişeler; iklimin değişmesi, kimyasal

girdilerin kullanımının artması, tarıma uygun alanların azalması ve nüfusun artması ile birlikte daha da önem kazanmaya başlamıştır. Ergene (1993) tarafından bildirildiğine göre, toprak genel olarak organik madde ve kayaların çeşitli ayrışma ürünlerinden oluşan ve içerisinde hava, su ve pek çok canlılar alemini de barındıran üç fazlı bir maddedir. Syed (2005)'e göre, gelişen teknoloji ile birlikte beslenmemizi sağladığımız topraklar gün geçtikçe kirlenmekte ve toprak kirliliğinin artması sonucu meyve, sebze ve tarımsal ürünlerin yetiştirildiği alanın her geçen gün azalmasına sebep olmaktadır. Tarımsal üretimde kirlilik riski olmayan ve aynı zamanda geri dönüşüm yöntemleriyle elde edilen yeni nesil gübrelerin önemi gün geçtikçe artmaktadır.

Son yıllarda popüler olan organik gübrelerden vermikompost, toprak solucanlarını kullanarak organik atıkların kompostlaştırılması işlemi sonucunda elde edilen humus benzeri maddeler için kullanılmaktadır. Çeşitli hayvan (sığır, koyun, at, tavşan, keçi, ördek v.s.) dışkıları, orman ürünleri atıkları, mutfak atıkları, çim-meyve-sebze bahçelerindeki budama ve hasat atıkları, kâğıt atıkları ve diğer birçok organik atıklar solucanlara yem olarak yedirilerek vermikompost adı verilen organik solucan gübreleri üretilmektedir. Özellikle organik atıklar bakımından oldukça zengin olan ülkemizdeki bu atıkların vermikompost olarak değerlendirilmesi ile, tarımsal üretimdeki kimyasal gübrelere bağımlılık azalacak, ekonomik ve çevresel anlamda büyük faydalar sağlanacaktır (Bellitürk, 2016).

Tarım sektörü, geçmişten günümüze kadar tüm toplumlar için hayati önem taşıyan bir faaliyet alanı olmuştur. Tarımsal üretim insanoğlunun yaşamı için temel sektördür. Toplumların yeterli ve dengeli beslenmeleri için tarımsal faaliyetlerin etkili ve verimli bir şekilde yapılması gerekmektedir. Tarımsal verim artışı geleceğe yönelik gıda güvencelerini sağlarken tarım sektörünün yaratacağı değer istihdam ve diğer sektörlerin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Kentler sosyal ve ekonomik niteliklerinin yanı sıra iktisadi sektör çeşitliliği, üretim, istihdam ve ticaret açısından kırsal alanlardan farklı yapıya sahiptirler. Tarım sektörünün gelişimi kentleşme açısından önemlidir (Aydın ve ark., 2024).

Dünyada yaşanan olumsuzluklar tarımın önemini yeniden gündeme getirmiştir. Bu olumsuzluklar; tarım alanlarının daralması, bozulan toprak yapısı, gıda güvenliği ve güvencesi, tarım dışı kullanım şeklinde sıralanabilir (Boz Yılmaz ve Tunalioglu, 2024). Bu çalışmada, sıfır atık yönetimi ile ilgili olan yeni nesil gübrelerin tarımsal üretimdeki özellikle sosyal etkileri konusunda değerlendirmeler çeşitli yönleriyle araştırılmıştır. Tarımın sosyal hayatımıza birçok örnekle etkisi olduğu bilinmektedir. Tarımsal üretim sonucunda sağlıklı yiyecekler tüketilmektedir, sağlıklı gıdalar hizmete sunulmaktadır, tarımdan gelir kazanılmaktadır, canlı

sağlığı olumlu devam etmektedir. Tüm bu etkileri bakımından hayatımızda önemli bir yeri olan tarımsal üretimin mutlaka sürdürülebilir olması ve toprakların korunması zorunluluk taşımaktadır. Tarım bir ülkenin ana kaynağıdır. Hem gelir kaynağı olarak hem de gıda ihtiyaçlarını uygun şekilde karşılaması bakımından diğer sektörlere oranla gelişme sürecinde desteklenmesi gereken öncelikli faaliyettir. Tarımın büyük oranda gerçekleştirildiği topraklar, geri dönüşümü çok zor veya binlerce yıl alan doğal kaynaklarımızın başında gelmektedir. Bu ve benzeri birçok nedenden dolayı tarımsal üretimden asıl sorumlu olan çiftçiler kadar tüm insanların kendilerine düşen görevleri bulunmaktadır.

2. TARIM VE NÜFUS

Tarım ile nüfus arasındaki ilişki günümüzde daha da önem kazanmaya başlamıştır. Artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak olan tarım alanlarının farklı sebepler nedeniyle azalmaya başlaması, giderek önemli bir sorun olmaya başlamış ve hatta gelecekte gıda açlığı tehlikesi olabileceğini de gündeme getirmiştir. Bu nedenle, tarımsal üretim ile nüfus arasındaki ilişkinin önemi nedeniyle planlı ve sürdürülebilir tarımsal üretim modellerine geçilmesi zorunlu hale gelmiştir.

Türkiye'nin nüfusu önceki 2023 yılına göre 292 bin 567 kişi artarak toplam 85 milyon 664 bin 944 olarak belirtilmiştir. Bu verilere göre yaşlı nüfusu artarken, ortanca yaş yükselmiştir. Ülkemizde kilometrekareye düşen kişi sayısı 111 olmuştur (Anonim, 2025a). Nüfus artarken, tarım alanlarının azalması ile karşı karşıya olduğumuz bir gerçektir. Örneğin tahıl ürünleri üretim miktarları 2024 yılında bir önceki yıla göre %7.5 oranında azalarak yaklaşık 39 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre, buğday üretimi %5.5 oranında azalarak 20.8 milyon ton, arpa üretimi %12.0 oranında azalarak 8.1 milyon ton, çavdar üretimi %15.7 oranında azalarak 257 bin ton, yulaf üretimi %4.9 oranında azalarak 390 bin ton, mısır üretimi ise %10.0 oranında azalarak 8.1 milyon ton olmuştur (Anonim, 2025b). Görüldüğü gibi birçok tarım ürünleri üretiminin 2023 yılına göre azaldığı ve gıda krizi konusunu gündeme getirme zamanının geldiği anlaşılmaktadır. Bu işin önemi tarımsal olduğu kadar sosyal açıdan da büyüktür.

Geçmişte ve özellikle 1950'li yıllardan sonra hızla artan dünya nüfusunun gıda ihtiyacını karşılamak için gelişmiş devletler, tarım alanlarında daha fazla gübre kullanılarak tarımda verimin arttırılacağı ve birim alandan daha fazla ürün elde edileceğini düşünmüşlerdir. Bu kapsamda özellikle gelişmekte olan devletler hem artan nüfusun gıda ihtiyacını karşılamak hem de uluslararası pazarlarda tarım alanında daha fazla söz sahibi olabilmek için çeşitli kimyasal

ilaçlar ve suni gübre kullanımını yaygınlaştırdılar. Ancak aşırı suni gübre ve kimyasal ilaçların kullanımı çevre problemlerini de beraberinde getirmiştir (Balcı Akova ve Tapan, 2022).

Kırsal alanlar, nüfus artışı ve kaynakların bilinçsiz kullanımı nedeniyle sürekli baskı altındadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu durum daha belirgindir. Özellikle, kırsal alanlarda tarımdan kaynaklanan su kirliliği, toprak kirliliği, hatalı gübreleme ve ilaçlamalar ile tarım topraklarının yanlış kullanımı gibi nedenlerle doğal kaynaklara yapılan baskılar devam etmektedir. Sürdürülebilir tarım, ancak insan ve doğal kaynaklar arasında bir dengenin kurulması ve kırsal çevrenin korunması ile mümkündür (Karadavut ve ark., 2004).

Dünyada artan nüfus, sosyo-politik etmenler ve yanlış arazi kullanımı gibi faktörlerin etkisiyle azalan kullanılabilir tarım arazileri, dünya genelinde gün geçtikçe besin arz talep dengesinin bozulmasına sebep olmaktadır. Toprak, geri kazanılması çok uzun zaman alan en değerli doğal kaynaklarımızın başında gelir. Tarım topraklarının “sürdürülebilir” olarak kullanılması için bugün daha da bilinçli olunmalı ve alışlagelmiş hatalı tarımsal uygulamalardan kaçınarak, yeni tarımsal yöntem ve uygulamalara geçilmelidir (Bellitürk, 2019).

Ekonomik büyümenin ve kalkınmanın sağlanabilmesinde sosyal, ekonomik ve çevresel birçok parametre belirleyici olmakla birlikte; tarım sektörü bunlar arasında stratejik konumdadır. Tarım sektörü temel besin ihtiyacının karşılanması başta olmak üzere, yoksulluğun azaltılmasında ve ekonomik kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde öncü rol oynamaktadır. Gıda arz güvenliği ve sanayi sektörüne hammadde sağlanması konusu gelişmiş refah ekonomilerinin kalkınmasında önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda, gelişmekte olan ekonomiler içinde ekonomik büyümenin sağlanmasında tarım sektörünün istikrarlı verim artışı bir ekonomik büyüme stratejisi olarak belirlenmelidir (Jatuporn ve ark., 2011).

3. SIFIR ATIK YÖNETİMİNDE ORGANİK ATIKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sıfır atık uygulamalarının sosyal uyumu desteklemede önemli rol oynadığı bilinmekle beraber, farklı toplulukları bir araya getiren “sıfır atık temalı” projeler ile çeşitli konularda (çevre, sağlık, geri dönüşüm, gıda, tarım vb.) farkındalık bilinci artmaktadır. Özellikle toprak sağlığı farkındalığı ile ilgili olarak yapılan bir sosyal sorumluluk projesi kapsamında, sıfır atığın önemini vurgulamak için Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi’ndeki aynı zamanda proje araştırmacısı olan öğrenciler vermikompost gübresi üreterek çeşitli eğitsel içerikli seminerler

vermektedirler. Söz konusu proje kapsamında organik nitelikteki kaynağı bitkisel ve/veya hayvansal olan atıklar, *Eisenia fetida* cinsi solucanların yardımıyla vermikompost adı verilen organik solucan gübrelerine dönüştürülmekte ve elde edilen gübreler de ücretsiz olarak ilgi duyanlara dağıtılarak geri dönüşüm ve sıfır atığın toprak ve bitki sağlığı için önemli olduğu vurgulamaya çalışılmaktadır (Bellitürk ve ark., 2025).

Bireylerin atık yönetimi ve sıfır atık projesine yönelik algı düzeyleri sosyo demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Atık yönetimindeki aksaklıkların azaltılması, toplumun bilinçlendirilmesi ve farkındalığın artırılması ile sağlanabilir. Sonuç olarak, her yaştan ve eğitim seviyesinden bireyin atık konusunda bilinçlendirilmesi elzemdir (Bulut ve Şengül, 2023).

Özellikle her düzeydeki okullarda eğitim gören tüm öğrencilerin atıklara karşı duyarlılığı sağlanmalı, dikkat edilmesi gereken atıkların sadece pil ve ahşap malzemeler olmayıp, organik atıkların da geri dönüşümle doğaya kazandırılması gerektiği bilinci oluşturulmalıdır. Öğrencilerin atık yönetimi ve geri dönüşüm farkındalıklarının artırılması ve duyarlılıklarının tüm atık çeşitlerinde en üst seviyeye çıkarılması için etkinliklerin çoğaltılması ve yaygınlaştırılmasına yönelik projelerin artırılması gerekmektedir. Solucanın gübre üretmesi örneği, öğrencilerin dikkatini çekmekle birlikte, özellikle organik atıkların mutlaka doğaya tekrar kazandırılması gerektiği düşüncesi, kendilerine yapılan proje kapsamlı etkinlikler sayesinde oldukça mantıklı gelmektedir. Gelişen dünyamızda “atık yönetimi” üzerinde durulması gereken önemli bir sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Altınışik (2014) tarafından bildirildiğine göre, doğal kaynakların hızlı tüketiminin önlenmesi, çevre ve insan sağlığına zarar veren ve risk oluşturan ayrıştırılmış atıkların iktisadi bir değere sahip olmasını amaçlayan atık yönetimi stratejileri tüm dünyada önemsenen, öncelikli çevre politikası amacı yapılan “sürdürülebilir kalkınma” yaklaşımının asıl kaynağını oluşturmaktadır. Aslında işin özeti, atık yönetimi, atıkların etkili ve çevre dostu bir şekilde ele alınmasını amaçlamaktadır.

4. SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIMDA YENİ NESİL GÜBRELER

Geleneksel tarımın birçok yönden yanlış olduğuna dair çeşitli çalışmalar mevcuttur. Sürdürülebilir tarım çevresel, ekonomik ve sosyal boyutları bir arada değerlendiren ve bu unsurlar arasında bir denge kurmayı amaçlayan bir tarım yönetim sistemidir (Garritty ve ark., 2010). Sürdürülebilir tarım, yeterli ve kaliteli gıda maddesinin uygun maliyetlerde üretimi,

tarım yapılan arazinin, çiftçilerin, çevrenin ve doğal tarım kaynaklarının korunmasını geliştirecek sistem ve uygulamaları içermektedir (Aydoğan ve Bellitürk, 2024).

Sürdürülebilir tarım kuşaktan kuşağa taşınabilecek bir üretim metodudur. Tarımsal faaliyetler ile sürdürülebilir tarım arasında en önemli bağ tarım topraklarının verimliliklerinin korunmasıdır. Eğer topraklar kalitelerini yitirirse zaman, para, enerji ve kimyasal maddeler gibi kaynaklara daha fazla ihtiyaç duyulabilir. Daha düşük kaliteli ürünleri daha verimsiz şekilde üretmek zorunluluğu ortaya çıkabileceği gibi sürdürülebilir tarım hedeflerine de ulaşılamayacaktır (Gregoeich, 1995).

Sürdürülebilir tarımda organik atıkların değerlendirilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Bu konuda yeni nesil gübrelerin elde edilmesinde son günlerde en fazla kullanılan yöntemlerden bir tanesi de “bitkisel ve/veya hayvansal atıkların vermikompost adı verilen katı ve sıvı formlardaki organik gübrelere dönüştürülmesi” ve elde edilen materyallerin ekonomik ve çevresel açıdan önemli olmasından dolayı tarım ve peyzaj alanlarında kullanılmasıdır. Vermikompostun üretilmesine ilişkin bilgiler, Şekil 1’de gösterilmiştir (Solmaz ve Bellitürk, 2025).

Şekil 1. Toprak solucanlarından katı ve sıvı vermikompost üretim süreçleri (Solmaz ve Bellitürk, 2025).

Organik atıklardan vermikompost üretilmesi hem ekonomik hem de çevresel açıdan önemli üstünlüklere sahiptir. Önemli olan doğru atıkları bulmak, uygun solucan türü ile atıkları buluşturmak ve Çizelge 1’de belirtilen özelliklere sahip vermikompostu üretmektir.

Çizelge 1. Vermikompostun karakteristik özellikleri (Khushbu ve Gulati, 2022).

Parametreler	Vermikompostun Özellikleri
Sıcaklık	25-40 °C
pH	Nötr
Nem	Yüksek
C/N Oranı	< 20
Eylem İçin Gerekli Olanlar	Uygun mikroorganizma ve solucan (genellikle <i>Eisenia fetida</i>) gereklidir
Besin durumu	Yüksek oranda organik madde, N, P, K ve S ile diğer iz elementler
Çürüme	Hızlı
Sonuç Ürünü	Organik madde, hümkik asit ve bitki büyüme hormonları bakımından zengin, homojen bir organik gübre.

Vermikompost bitkilerin gelişimleri için toprakta olması gereken besin elementlerini sağlaması ve zenginleştirmesinin yanı sıra pH, EC, havalanma, su tutma kapasitesi, partikül büyüklüğü, agregatlaşma gibi fiziksel ve kimyasal özelliklerini düzenlemektedir (Gouin, 1998).

5. YENİ NESİL GÜBRELERE BİR ÖRNEK: PAMUK KOZASI+İNEK DIŞKISI KARIŞIMINDAN VERMİKOMPOST ELDE EDİLMESİ

Vermikompostun farklı organik atıklardan elde edilmesine yönelik yapılan bir çalışmada organik atıklardan bitkisel kaynaklı olarak pamuk kozası atıkları, hayvansal kaynaklı olarak da inek dışkısı kullanılmıştır. Araştırmanın yürütülmesi için özel bir epigeic solucan türü olan *Eisenia fetida* yardımıyla laboratuvar koşullarında vermikompost üretilmiştir. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Bölümü’nde bulunan Vermikültür Laboratuvarı’nda 2 ay süren ve 3 tekerrürlü olarak düzenlenen araştırma, tesadüf parselleri deneme desenine göre kurulmuş ve yürütülmüştür. Denemede özel kaplar kullanılarak 5 farklı uygulama olmasına rağmen, özellikle pamuk kozası ve inek dışkısının yarı yarıya karıştırılarak hazırlandığı karışımdan elde edilen vermikompost örneklerinde ortalama pH, EC, organik madde, N, P, K, Ca, Mg ve S değerleri sırasıyla; 7.20; 1666 µS/cm; %73.96; %4.30; %0.77; %3.10; %2.21 ve %2.47 olarak bulunmuştur. Bu değerlere incelendiğinde

organik madde açısından çok değerli bir gübre olduğu ve pamuk kozası atıklarının mutlaka kompost veya vermikomposta dönüştürülerek toprakların ıslahında ve gübrelenmesinde kullanılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Toplam N dahil diğer makro elementler açısından da önceki çalışmalara göre kıyaslandığında oldukça iyi değerlere sahip olduğu ortaya çıkan “pamuk kozası+inek dışkısı karışımından elde edilen vermikompost” gübresinin üretim ve tarım-peyzaj alanlarında kullanılmasının yaygınlaştırılması gerektiği yapılan çalışmadan ortaya çıkmaktadır. Bellitürk ve Soytürk (2020) tarafından fındık kabuğu+inek dışkısı karışımından vermikompost elde edilen başka bir çalışmada ise, yarı yarı karışım olduğunda organik madde miktarı %37.23 olarak bulunmuştur. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’nın 23 Şubat 2018 tarihli Resmî Gazete’de yayınlanan 30341 Sayı’lı yönetmeliğine göre solucan gübresinde organik madde en az “%20” oranında, toplam N ise en az %0.5 düzeyinde olmalı diye belirtilmiştir (Anonim, 2025c). Bu yönetmeliğe göre pamuk kozası+inek dışkısından elde edilen vermikompostun oldukça değerli olduğu ve tarımsal üretimde sorunsuz olarak kullanılabileceği gübrenin sahip olduğu tüm değerler açısından açıkça görülmektedir.

Organik atıkların birçoğunu kullanarak elde edilen ve ortalama %40 civarında organik madde içeren vermikompost gübresinin kullanılmasıyla toprakların azalan verimliliklerinin önüne geçilmesi, su tutma kapasitelerinin artırılması ve gelecek kuşaklara verimlilik düzeyi yüksek topraklar olarak emanet edilmesi mümkündür (Bellitürk, 2016). Aksi taktirde sadece kimyasal gübre ile yapılan geleneksel tarım modeli ile toprakların verimlilik kapasiteleri giderek azalmakta, toprak ve su kirliliği problemleri zamanla ortaya çıkabilmektedir.

6. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Dünyanın hemen her ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de öncelikle sürdürülebilir tarım açısından tarım sektörünün geliştirilmesinde amaç ve ilkelerin ortaya konulması ve geri dönüşümü mümkün olan özellikle organik atıkların değerlendirilerek tarımsal girdilere (örneğin gübre) dönüştürüldüğü daha planlı bir tarıma geçilmesi gerekmektedir. Planlı, dirençli ve gelişime açık bir tarım sektörü en doğru yöntemdir. Bu amaçla kırsal alanların yaşam kalitesi ve refah seviyesi artırılmalı, tarımsal girdi tedariklerinde dışa bağımlılıktan kurtulmak için özellikle organik atıkların vermikompost veya kompost isimli gübre girdilerine dönüştürülmesi uygulamaları artırılmalı ve tarım topraklarının korunmasına, verimliliklerinin artırılmasına önem verilmelidir.

Sıfır atık yönetimi ile ilgili yapılan çalışmalardaki ana temalar ileri dönüşüm örnekleri ile geri dönüşümün önemini vurgulamak, çevre konusunda halkı bilinçlendirmek ve sürdürülebilir bir geleceğe sahip olmak adına yapılacak çalışmaları anlatmaktır.

Organik gübre uygulamalarının tarımsal üretimde verim ve kalite artışı sağladığı, tarımın sürdürülebilirliğini desteklediği, çevre dostu olduğu, toprak yönetimine su tutma kapasitesi ve organik madde artırma bakımlarından çeşitli katkılar sağladığı, bunun yanında kimyasal gübre alanında dışa bağımlı olduğumuz, Ar-Ge alanına yapılacak yatırımlar ve sürdürülebilir tarım politikaları ile bunun aşılabileceği aşıkardır.

Yeni nesil tarımsal girdilerden organik değeri yüksek olan vermikompostun toprakları ıslah etmedeki ve bitkileri beslemedeki olumlu etkileri oldukça fazladır. Bu nedenle tarımsal verimliliğin artırılması için öncelikle toprakların azalan organik madde ve verimliliklerinin artırılması gerekmektedir. Nitekim sürdürülebilir tarımsal verimlilik sonucu tarım sektörü gelişmekte, tarım sektörü geliştikçe zamanla yerini sanayi ve hizmet sektörüne bırakmakta, nüfus kırsal kesimden kentlere doğru yayılmakta ve ekonomik büyüme gerçekleşmektedir. Hem sosyal ve hem de ekonomik olarak tarımın doğru girdilerle desteklenmesi ve sağlıklı tarımsal ürünlerin elde edilmesi gelecek kuşaklar için önemlidir.

7. TEŞEKKÜR

Bu çalışma Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi “NKUBAP.03.YL.24.551” nolu ve “Organik Atıkların Vermikompost Olarak Kullanılabilirliğinin Araştırılması” başlıklı proje kapsamında desteklenmiştir. Yazarlar olarak TNKÜ, Bilimsel Araştırmalar Koordinasyon Birimi’ne teşekkür ederiz. Desteklenen bu çalışma aynı zamanda Emre SERİF’in aynı başlıklı yüksek lisans tezinin bir kısmını da içermektedir.

8. KAYNAKLAR

- Altınışik, T., 2014. Ulusal Geri Dönüşüm. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.
- Anonim, 2025a. Türkiye Nüfusu. Alındığı Yer: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-nufusu-292-bin-567-kisi-artarak-85-milyon-664-bin-944-oldu/3473437>, Erişim Tarihi: 06.02.2025.
- Anonim, 2025b. Bitkisel Üretim İstatistikleri-2024 Yılı Verileri. Alındığı Yer: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Uretim-Istatistikleri-2024-53447>, Erişim Tarihi: 06.02.2025.
- Anonim, 2025b. Tarımda Kullanılan Organik, Mineral ve Mikrobiyal Kaynaklı Gübrelere Dair Yönetmelik. Resmi Gazete (23 Şubat 2018), Sayı: 30341, Ek 1, Erişim Adresi:

- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/02/20180223-4.htm> Erişim Tarihi: 07.02.2025.
- Aydın, F.F., Levent, C. ve Eştürk, Ö., 2024. Tarımsal Verimliliğin Ekonomik Büyüme ve Kentleşme Üzerindeki Etkisi: BRICS-T Ülkeleri Örneği. Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi (TEAD), 10 (1): 1-12.
- Aydoğan, D. and Bellitürk, K., 2024. The Importance of Soil Analyses in Sustainable Agriculture. 8th International Conference on Global Practice of Multidisciplinary Scientific Studies, September 25-29, pp. 303-314, ISBN: 978-625-367-870-8, Dubai.
- Balcı Akova, S. ve Tapan, İ., 2022. Sürdürülebilir Tarım Kapsamında İyi Tarım Uygulamalarının Değerlendirilmesi: Malatya İli Örneği. Coğrafya Dergisi, 44: 151-167.
- Bellitürk, K., 2016. Sürdürülebilir Tarımsal Üretimde Katı Atık Yönetimi İçin Vermikompost Teknolojisi. Çukurova Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi, 31 (3): 1-5.
- Bellitürk, K., 2019. Asit ve Düşük Organik Madde İçeren Toprakların Islahı: Trakya Bölgesi Örneği. Kireç Dünyası, Yıl: 5, Sayı: 10, S: 19-22.
- Bellitürk, K. and Soytürk, Ö., 2020. Can Vermicompost Obtained from *Eisenia foetida* Fed by Nutshell and Cow Manure Mix Be an Organic Fertilizer? Fresenius Environmental Bulletin, 29 (12A): 11273-11284.
- Bellitürk, K., Kartal, S., Odluyurt, B., Kevser, a., Erkan, B.C. ve Mukhtarov, K., 2025. Vermikompost ile Sağlıklı Toprak Hareketi. NKUBAP.03.DPÖ.24.616, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi, Öğrenci Destek Projesi, Tekirdağ.
- Boz Yılmaz, E. ve Tunalıoğlu, R., 2024. Akıllı Tarım Uygulamalarının Sektörel Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi. ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi, 12 (1): 55-66.
- Bulut, A. ve Şengül, H., 2023. Atık Yönetimi ve Sıfır Atık Projesinin Değerlendirilmesi: İstanbul İli Örneği. Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi, 5 (1): 85-97.
- Ergene, A., 1993. Toprak Biliminin Esasları, Atatürk Üniversitesi Yay. No: 586, Zir. Fak. Yay. No:267, Ders Kitapları Serisi No:42.
- Garrrity, D. P., Akinnifesi, F.K., Ajayi, O.C., Sileshi, G., Mowo, J., Kalinganire, A. and Larwanou, M., 2010. Ecosystem Approach to Sustainable Agriculture. Agriculture, Ecosystems & Environment, 138 (1-2): 90-97.
- Gouin, F.R. 1998. Using Compost in Ornamental Horticulture Industry. In: Beneficial Co-Utilization of Agricultural Municipal and Industrial Bioproduct. Brown S. Angle J.S., Jacobs L., Kluwer Academic Publishers. Netherlands. pp. 131-138.
- Gregoeich, L.I., 1995. The Health of Our Soils. Towards Sustainable Agriculture in Canada. DF Acton and J. Gregoeich, Ed.
- Jatuporn, C., Chien, L.H., Sukprasert, P. and Thaipakdee, S., 2011. Does A Long-Run Relationship Exist Between Agriculture and Economic Growth in Thailand. International Journal of Economics and Finance, 3(3): 227-233. www.ccsenet.org/ijef.
- Karadavut, U., Aksoyak, Ş. ve Palta, Ç., 2004. Kırsal Çevre Sorunları ve Sürdürülebilir Tarım (Derleme). Bitkisel Araştırma Dergisi, 1: 61-66.
- Khushbu, S. and Gulati, R., 2022. Vermicomposting: A Boon Technology for Solid Waste Management. Chapter 3, S: 47-63.
- Serif, E., 2025. Organik Atıkların Vermikompost Olarak Kullanılabilirliğinin Araştırılması, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Korkmaz BELLİTÜRK, Tekirdağ.
- Solmaz, Y. and Bellitürk, K., 2025. Effect of Vermicompost Application on Soil Health in Sustainable Agriculture. XI-International European Conference on Interdisciplinary

Scientific Research, 20-22 January, pp. 20-27, ISBN: 979-8-89695-018-9, Lisbon, Portugal.

Syed, Ibrahim B., 2005. Pollution. Islamic Research Foundation International, Inc. 7102 W. Shefford Lane Louisville, KY 40242- 6462, USA Elektronik (Online) Erişim, http://www.irfi.org/articles/articles_51_100/pollution.htm.

KRİZ ZAMANLARINDA KÜRESEL DENİZCİLİK SEKTÖRÜ: BİRLEŞME VE DEVRALMALARA NORMATİF BİR BAKIŞ

Dorian ALIU

Doktor Öğretim Üyesi, Tirana New York Üniversitesi, Tirana, Albania
E-posta: dorianaliu@unyt.edu.al

ÖZET

Uluslararası denizyolu taşımacılığı, son yıllarda yaşanan çok uluslu şirket birleşmeleri ve devralmaları gibi stratejik hamleler neticesinde yoğun bir rekabet ortamına sahne olmuştur. İttifakların ve oluşturulan konsorsiyumların paylaştıkları bölgesel ticaret politikaları, geçmişte yaşanan ekonomik durgunlukların ve krizlerin etkisiyle değişikliğe uğramıştır. Ayrıca, uluslararası denizyolu taşımacılığına normatif boyutuyla yön veren birçok kurum ve kuruluşun (örneğin, Uluslararası Denizcilik Örgütü – IMO, Uluslararası Çalışma Örgütü – ILO, Avrupa Komisyonu Rekabet Genel Direktörlüğü ve Küresel Rekabet Endeksi vb.) sektörde meydana gelen sorunların çözümünde, özellikle son dönemlerde daha da etkili olduğu görülmektedir. Son dönemlerde yaşanan COVID-19 küresel salgını ile birlikte uluslararası denizyolu taşımacılığı sektörü birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu çalışmanın amacı, uluslararası denizyolu taşımacılığına COVID-19 küresel salgını başta olmak üzere, krizlerin etkisini çok uluslu şirket birleşmeleri ve devralmaları kapsamında incelemektir. Bu bağlamda, çok uluslu şirket birleşme ve devralma vaka örnekleri Avrupa Komisyonu Kararları çerçevesinde incelenmiş ve bölgesel ticaret politikaları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Özellikle kriz dönemlerinde (örneğin, 2008-2009 ekonomik krizi ve COVID-19 küresel salgını) belirsizlik nedeniyle oluşan arz-talep dalgalanmalarının sistemden kaynaklı olmadığı, daha çok öngörülemeyen bir dış şokun sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Yanı sıra, incelenen birleşme ve devralma vakalarında kriz dönemleri sonrasında rekabet ortamını dengeleyici koşullara bağlı olarak Avrupa Komisyonu tarafından karara bağlandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası denizyolu taşımacılığı, birleşme ve devralma stratejisi, Avrupa Komisyonu Kararları, kriz dönemleri, COVID-19 küresel salgını

The Global Maritime Sector in Times of Crisis: A Normative Perspective on Mergers and Acquisitions

Abstract

Recently, international maritime transport has been the scene of an intensely competitive environment as a result of strategic moves such as multinational company mergers and acquisitions. The regional trade policies shared by the alliances and consortia have changed with the effect of the economic recessions and crises that occurred in the past. Furthermore, it is seen that many institutions and organizations (e.g., IMO, ILO, European Commission Directorate-General for Competition, and the Global Competition Index) that guide international maritime transport in its normative dimension have been even more effective in solving problems in the sector, particularly in recent years. With the current COVID-19 pandemic, the international maritime transport industry has faced many problems. The purpose of this study is to examine the impact of crises, especially the COVID-19 pandemic, on international maritime transportation in the context of multinational mergers and acquisitions. In this context, examples of multinational mergers and acquisitions cases have been examined within the framework of European Commission Decisions and their influences on regional trade policies. It is understood that the supply-demand fluctuations caused by uncertainty, especially during crisis periods (e.g., 2008-2009 economic crisis and COVID-19 global pandemic), are not caused by the system, but rather the result of an unpredictable external shock. In the cases of mergers and acquisitions examined, it is seen that they were decided by the Commission depending on the conditions that stabilize the competitive environment after crisis periods.

Key Words: *International maritime transport, merger and acquisition strategy, European Commission Decisions, crisis times, COVID-19 global pandemic*

1. Giriş

Uluslararası ticaretin yaygınlaşması, büyük ölçüde kargoların üretim yerlerinden tüketim yerlerine verimli bir şekilde taşınmasına bağlıdır. Ayrıca bu alanda bir yaygınlaşmanın sağlanabilmesi, denizyolu konteyner taşımacılığı yapan şirketlerin etkin ve verimli bir şekilde hizmet sunarken rekabet gücünü koruyabilme yetenekleriyle de doğrudan ilişkilidir. Uluslararası ticaret faaliyetlerinde bulunan konteyner taşımacılığı şirketleri yalnızca yükleri fiziksel olarak taşımamakta, aynı zamanda ticari sürecin pazarlama yönlerine de etki ederek küresel ticareti kolaylaştırmada önemli bir rol oynamaktadır. Diğer yandan ekonomik şoklar, denizyolu taşımacılığı endüstrisini, konteyner limanlarının esnekliğini ve uyarlanabilirliğini sınamakta, farklı dönemlerde yaşanan krizler ise, konteyner piyasasında farklı alanları tetiklemektedir (Notteboom, Pallis & Rodrigue, 2021; Panayides, & Wiedmer, 2011). 2008-2009 küresel ekonomik krizi ve COVID-19 küresel salgını gibi ekonomik şoklar, yükselen uluslararası ticaret anlaşmazlıkları (örneğin, Çin-ABD ticari ilişkileri) ve mevcut ticaret bloklarındaki gerilimlerin (örneğin, Avrupa'da gerçekleşen Brexit) birleşmesi ile uluslararası ticarete ve limanlardaki kargo hacimlerinde dalgalanmaların gözlenmesine neden olmuştur (Notteboom & Haralambides, 2022: 330). Bu bağlamda, COVID-19 salgınının neden olduğu ekonomik zorlukların (2008-2009 mali krizinde olduğu gibi) sistemik değil, daha çok

öngörülemez bir dış şokun sonucu olduğu vurgulanmıştır. COVID-19 salgını ile 2008-2009 mali krizi arasındaki temel farkın, birincisinin nedensel faktörlerinin dışsallığında yattığı; ikincisinin ise, adından da anlaşılacağı üzere, mali kriz, özellikle varlık enflasyonu ve ilgili kötü yatırımlar olmak üzere mali sistemin içsel zayıflıklarından kaynaklandığı yönündedir. Bu nedenle, mali kriz ve COVID-19'un toplam düzeyde benzer etkilere sahip gibi görünmesine rağmen, bu etkilerin limanlar ve nakliye ağları arasında benzer kalıplar göstermediği gözlemlenmiştir (Cullinane & Haralambides, 2021; Notteboom vd. 2021).

Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO) 19 Mart 2020 tarihinde “COVID-19 salgınının yayılımını yavaşlatmak ve olası etkilerini azaltmak için seyahatlerin kısıtlandığını ve sınırların kapatıldığını” ilan etmişti. Denizyolu taşımacılığı ve lojistiği, COVID-19 salgınının yol açtığı kriz ve panik havasından ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Bir yandan limanların kapanması ve gemilerin girişine izin verilmemesi, diğer yandan değer zincirinde üretimin yavaşlaması, denizyolu taşımacılığı hizmetlerinde talebi azaltmıştır. Bu durum ise konteyner ticaretinde keskin bir düşüşün yaşanmasına neden olmuştur. Denizyolu taşımacılığı sektöründe, yaşanan seyahat kısıtlamaları ve mürettebat değişiminin neredeyse imkansız hale gelmesi farklı açmazları ortaya çıkarmıştır. 2020 yılının ilk aylarında yaklaşık 150,000 denizci gemilerde mahsur kaldıkları için fiziksel ve zihinsel sağlık problemleri ile karşı karşıya kalmışlardır (Hudson, 2020). Nisan 2020'nin başlarında IMO, deniz ticaretinin ve tedarik zincirlerinin açık tutulması, denizcilere özel seyahat muhafiyetinin tanınması ve onları zorunlu hizmet sağlayan “kilit çalışanlar” statüsünde belirlenmesi çağrısında bulunmuştur (IMO, 2020; UNCTAD, 2020a). Küresel salgın süresince uluslararası denizcilik endüstrisini etkileyen kritik konular arasında havayolu için sınırların ve denizyolu için limanların kapatılması gelmektedir. Bazı ülkelerde sınırları geçen personele ilişkin karantina uygulamaları ve kısıtlamaları getirilmiştir. Yolcu gemilerinde ve yatlarda çalışan denizci ve mürettebatın değişimi ve ülkelerine geri gönderilmesi sorunlara neden olmuştur. Ayrıca denizcilere yönelik belgelendirme ve ruhsatların çıkarılması; gemilere yönelik sertifika işlemleri, ikmal ve onarım işlemleri bu süreçte sektöre uğramıştır (Doumbia-Henry, 2020).

Denizcilik sektörünün karşılaştığı bu gibi durumlar karşısında uluslararası otorite kuruluşların almış olduğu önlemler yanı sıra, özellikle Avrupa Komisyonu'nun sektörde oluşan birleşme ve devralma stratejileri karşısında dengeleyici politikaları etkili olmuştur. Bu bağlamda, denizcilik sektöründe öncü şirketlerin kriz dönemlerinde yapmış oldukları birleşme ve devralma stratejileri sektörü ne şekilde etkilediği; Avrupa Komisyonu gibi bir otoritenin özellikle kriz dönemlerinde birleşme ve devralma faaliyetleri karşısında almış olduğu kararların rekabet ortamına nasıl bir etki yarattığı bu çalışmanın temel sorularını oluşturmaktadır. Ayrıca, uluslararası denizyolu taşımacılığına normatif boyutuyla yön veren birçok kurum ve kuruluşun (örneğin, IMO, Uluslararası Çalışma Örgütü – ILO, Avrupa Komisyonu Rekabet Genel Direktörlüğü ve Küresel Rekabet Endeksi vb.) sektörde meydana gelen sorunların çözümünde, özellikle kriz dönemleri göz önünde bulundurulduğunda katalizör rolünü üstlenip üstlenmediği bu vesileyle irdelenmiştir.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde, deniz taşımacılığı şirketlerinin yapısal özellikleri; sahiplik, konteyner filosu özellikleri, sıralama toplam TEU kapasitesi ve pazar payı bakımından analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde, küresel denizcilik sektörüne yön veren stratejiler kriz dönemleri bağlamında incelenmiş, uluslararası denizyolu taşımacılığı sektörünü son dönemlerde etkisi altına alan teknolojik gelişmelere değinilmiştir. Dördüncü bölümde, araştırmanın yöntemine yer verilmiştir. Beşinci bölümde ise, denizyolu taşımacılığı sektöründe faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin birleşme stratejileri ve Avrupa Komisyonu Kararları kapsamında vaka örnekleri incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

2. Deniz Taşımacılığı Sektöründe Şirketlerinin Yapısı

Bu bölümde, deniz taşımacılığı sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin özelliklerine ilişkin bir analize yer verilmiştir. Büyüklük, sahip olunan ve kiralanan gemi sayısı, işletilen TEU sayısı, pazar payı gibi yapısal özelliklerin kapsamlı bir şekilde anlaşılması önemlidir. Çünkü bu özellikler ittifakların ve işbirliği anlaşmalarının oluşmasında ya da oluşmamasında önemli bir rol oynayabilmektedir. Toplanan veriler 2024 yılı için ilk yirmi gemi taşımacılığı şirketini kapsamaktadır. Deniz taşımacılığı şirketlerinin analizinden iki genel eğilim gözlemlenmiştir. Birincisi, yoğunlaşma ve dikey entegrasyon süreci nedeniyle birçok nakliye hattı daha büyük ana şirketlerin yan kuruluşları statüsündedir. Bu gruplar tüm tedarik zinciri boyunca entegre hizmetler (örneğin, kapıdan kapıya hizmetler) sunmaktadır. İkincisi, denizcilik hatları her biri belirli lojistik hizmetlerde uzmanlaşmış alt bölümler halinde organize edilmiştir.

Tablo 2.1 İlk 20 deniz taşımacılığı şirketinin sahiplik ve konteyner filosu özellikleri (sıralama toplam TEU kapasitesine dayanmaktadır).

Toplam			Sahip olunan		Kiralanan			Sipariş defteri			Şirket
Operatör	TEU	Gemi Sayısı	TEU	Gemi Sayısı	TEU	Gemi Sayısı	Kirl. (%)	TEU	Gemi Sayısı	Mev. (%)	Pazar payı (%)
1 MSC	5,979,659	837	2,998,557	539	2,981,102	298	50	1,193,970	99	20	19.8
2 APM-Maersk	4,330,262	712	2,514,626	332	1,815,636	380	42	397,478	31	9	14.4
3 CMA CGM Group	3,752,827	644	1,919,894	266	1,832,933	378	49	1,005,422	83	27	12.4
4 COSCO Group	3,228,681	502	1,894,274	192	1,334,407	310	41	648,661	37	20	10.7
5 Hapag-Lloyd	2,159,023	286	1,294,390	127	864,633	159	40	191,532	12	9	7.2
6 ONE	1,916,909	244	783,644	92	1,133,265	152	59	468,652	37	24	6.4
7 Evergreen Line	1,688,810	222	1,029,271	137	659,539	85	39	725,017	65	43	5.6
8 HMM	852,169	76	672,509	48	179,660	28	21	168,731	19	20	2.8
9 Zim	721,712	128	38,758	9	682,954	119	95	89,160	13	12	2.4
10 Yang Ming	695,304	93	300,354	57	394,950	36	57	77,500	5	11	2.3
11 Wan Hai Lines	508,063	121	491,392	113	16,671	8	3	72,162	10	14	1.7
12 PIL	328,524	91	198,836	70	129,688	21	39	110,076	11	34	1.1
13 SITC	171,930	110	161,307	100	10,623	10	6	18,492	12	11	0.6
14 KMTC	161,723	66	89,014	31	72,709	35	45	16,400	2	10	0.5
15 X-Press Feeders	158,496	85	100,637	43	57,859	42	37	58,936	15	37	0.5
16 Sea Land Shipping	145,590	39	-	-	145,590	39	100	4,600	1	3	0.5

17	IRISL Group	143,294	31	143,294	31	-	-	-	-	-	-	0.5
18	UniFeeder	140,557	88	-	-	140,557	88	100	11,012	6	8	0.5
19	Sinokor	120,649	79	107,105	68	13,544	11	11	40,466	7	34	0.4
20	TS Lines	104,944	44	86,678	37	18,266	7	17	42,184	4	40	0.3
	Top/Ort	27,309,126	4,498	14,824,540	333,960	12,484,586	2,206	42	5,340,451	469	19.3	4.53

Kaynak: <<https://public.axsmarine.com/alphaliner>> verilerine dayanarak analiz edilmiştir. (Erişim Tarihi: 14.04.2025)

Tablo 2, şirketlerin filo büyüklüğü ve özelliklerine ilişkin genel bir bakış sunmaktadır. Şirketler TEU¹² hacimleri bazında büyüklüklerine göre sıralanmıştır. Toplam gemi sayısı dikkate alındığında, gemilerin çoğunluğu denizcilik şirketlerine aittir ve onlar tarafından işletilmektedir. Filonun daha küçük bir kısmı ise kiralanmıştır. Tablonun son iki sütunu, sipariş defterinde mevcut gemi sayısı ve işletilen TEU hacimleri ile sahip olunan pazar paylarını göstermektedir.

Analiz edilen verilere dayanarak bir dizi gözlem yapılabilir. İşletilen filoların büyüklüğüne göre ilk üç deniz taşımacılığı şirketi (yani, MSC, APM-Maersk, ve CMA-CGM Group) ilk 20 şirket arasında işletilen tüm gemilerin % 48'inden fazlasını kontrol etmektedir. Kiralanan ve sahip olunan gemilerin oranı neredeyse tüm ilk 10 şirket arasında benzerlik gösterirken; son on şirket arasında ise hiç kiralama yapmayan şirketin gözlemlendiği gibi % 3 ile % 100 gibi çok farklı kiralama oranlarına sahip şirketlerin de olduğu görülmektedir. Bu durum, sahip olma ve kiralama stratejileri bakımından şirketler arasında önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir. Şirketler, deniz taşımacılığı sektöründe gemi sahibi olmanın getirdiği riskleri azaltmak için farklı modeller seçmektedir.

Sahiplik yapısındaki farklılıkların yanı sıra, şirketler arasında geleceği nasıl algıladıkları açısından da farklılıklar olduğu, sipariş ettikleri gemi sayısından anlaşılmaktadır. Özellikle, ilk üç şirketin 210'dan fazla gemi siparişi bulunmakta olup, bunları sırasıyla 37, 12, 37 ve 65 gemiyle COSCO, Hapag-Lloyd, ONE ve Evergreen Line izlemektedir. Ancak, şirketler mevcut hizmet rotalarını değiştirmek veya geliştirmek amacıyla gemi siparişi verdiklerinden, siparişteki gemi sayısını mevcut filolarının bir yüzdesi olarak görmek oldukça önemlidir. Cosco (% 20), Hapag-Lloyd (% 9), ONE (% 24) ve Evergreen Line (% 43) gibi önemli istisnalar dışında çoğu şirket mevcut filolarının ortalama %8'ini sipariş etmiş durumdadır. Bu bağlamda, filo ve gemi büyüklüklerindeki artış eğiliminin yanı sıra, en büyük şirketler arasındaki yoğunlaşma süreci de devam etmektedir.

3. Küresel Denizcilik Sektörüne Yön Veren Birleşme ve Satın Alma Stratejileri

Genel olarak, şirketler ölçek ekonomileri elde etmek, yönetim verimliliğini artırmak ve rakip işletmeler ve pazarlar arasındaki sinerjileri kullanmak için birleşme ve satın alma yoluna giderler (Fusillo, 2009). Denizyolu taşımacılığı, tanımlanmış ticaret yolları boyunca özel gemilerin işletilmesini içermektedir. Bu piyasadaki konsolidasyon, özellikle ortak işletmelerin filoları, ilgili kıyı bazlı tedarik zincirlerinin bir kombinasyonu ile ölçek ekonomileri ve gelişmiş faydayı oluşturmada etkilidir. Denizyolu taşımacılığı yapan şirketler geleneksel olarak stratejik ittifaklar yoluyla operasyonlarını sağlamlaştırmayı tercih etmişlerdir (Alexandridis & Singh

¹² TEU (Twenty-foot equivalent unit) olarak kısaltılan 20 feet eşdeğer birim, deniz ve demir yolu taşımacılığı istatistiklerinde kullanılan bir hacim birimi olup 20 feetlik bir ISO konteynerine eşdeğerdir. Bkz. Eurostat (2025) ([https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Twenty-foot_equivalent_unit_\(TEU\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Twenty-foot_equivalent_unit_(TEU))) Erişim Tarihi: 19.04.2025

2016). Heaver ve arkadaşları (2010) ile Brooks ve Ritchie (2006), denizcilik sektöründeki oyuncuların kârları maksimize etmek, pazar paylarını artırmak, lojistik zincirinde daha geniş bir faaliyet kapsamı üzerinde kontrol elde etmek ya da operasyonlarını çeşitlendirmek için birleşme ve satın almaları gerçekleştirdiklerini iddia etmektedir. Denizyolu taşımacılığında birleşme ve satın alma faaliyetleri büyük ölçüde organik büyümeyi tamamlamak, belirli tonaj türlerine ve bölgesel pazarlara erişmek, pazar paylarını çeşitlendirmek ve geliştirmek isteyen işletmelerden kaynaklanmaktadır. Birleşme ve devralmalar ayrıca yapma bilgisine (know-how), varlıklara ve yeteneklere erişim sağlayabilmektedir (Alexandridis & Singh, 2016). Ölçek ekonomisi arayışı, özellikle talep artışı dönemlerinde kilit bir faktördür. Lambrecht'in (2004) modelinde, ağ endüstrileri gibi iç kapasite kısıtlamalarıyla karşı karşıya olan şirketler, değişken girdiler için azalan getirilerle karşılaşır, ancak şirketler birleştiğinde getiriler artar. Sonuç olarak, birleşme faaliyetlerinin büyümesi talep artışı sırasında öngörülmektedir.

Konteyner taşımacılığında ittifaklar ve birleşmeler arasındaki ilişkiye gösterilen ilgi nispeten düşük seviyede olmuştur. Daha büyük gemilerin kullanılmasıyla daha büyük ölçek ekonomileri elde etmek ve daha sık küresel hizmetler sağlamak gibi bir ticari baskı altında, 1990'ların ortalarında orta ölçekli konteyner şirketleri ittifaklar kurmaya başlamıştır. Bu ittifaklar çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır. En belirgin ittifak türü, denizaşırı konteyner taşımacılığında nispeten yeni bir işbirliği anlaşması türü olan stratejik veya küresel ittifaklar olarak adlandırılan şeklidir. Bu düzenlemeler üyeler arasında küresel ölçekte işbirliği kurmak amacıyla oluşturulmuştur. Anlaşmalar, belli başlı küresel rotalarda (örneğin; Avrupa-Asya, Asya-ABD, ABD-Avrupa) işbirliği yapan denizaşırı konteyner taşımacılığında kullanılan gemileri içermektedir. Bu kapsamda yapılan anlaşmalar, ticari faaliyetleri bireysel şirketlerin inisiyatifine bırakırken, her bir katılımcı hizmetleri ile operasyonel yönlerini entegre etmektedir. İttifak anlaşmaları bu bakımdan teknik anlaşmalar olarak nitelendirilebilir. Genel olarak tam bir operasyonel entegrasyon olmasına rağmen, her üye, satış ve pazarlama, fiyatlandırma, konşimento, gemi sahipliği ve bakımı dahil olmak üzere kurumsal kimliğini ve üst yönetimini elinde tutmaktadır. Stratejik ittifaklar, fiyat sabitlemeyi değil, bunun yerine tarafların hizmet yeteneklerinin bir bütün halinde tam entegrasyonunu amaçlamaktadır (Crotti et al., 2020; Panayides & Wiedmer, 2011; Stopford, 2009). Konsorsiyumların oluşumu ve genişlemesi, bir taşıyıcının ortalama değişken maliyetini değiştirmemekte, ancak bunu tüm üyelere yayarak her bir taşıyıcının marjinal maliyetinde bir düşüş sağlamakta ve sonuçta pazarda rekabet etme olasılığını olumlu yönde etkilemektedir. Sonuç olarak taşıyıcı şirketler için daha iyi ve daha geniş hizmet ağları ve dolayısıyla pazarlar oluşmaktadır (Haralambides, 2019; Quartieri, 2017).

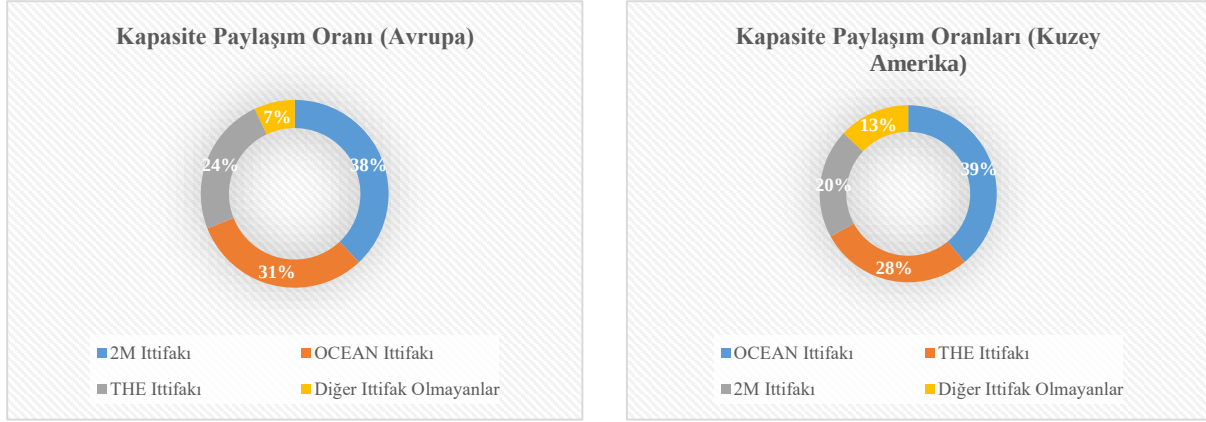
1996 yılına kadar dünyanın en büyük 20 konteyner hizmeti operatörü, 2.6 milyon TEU (twenty-four equivalent unit/24'lük konteyner)'luk kombine taşıma kapasitesini kontrol etmekteydi. Bu durum ise dünyadaki toplam kapasitenin % 48'ini oluşturmaktaydı. 2000 yılına gelindiğinde ise bunun % 50'sinin oldukça üzerinde olması beklenmekteydi. Bu öngörüler çerçevesinde American President Lines (APL) şirketinin Neptune Orient Lines (NOL) şirketi tarafından devralınması, The Peninsular and Oriental Steam Navigation Company (P&O) şirketi ile Nedlloyd şirketi arasındaki birleşme, CGM şirketinin CMA şirketi tarafından satın alınması, CP Ships şirketinin Lykes ve Ivaran Lines şirketleri ile birleşmesi, Blue Star şirketinin P&O Nedlloyd şirketi tarafından satın alınması ve de Hanjin şirketinin DSR Senator Line şirketi üzerinde çoğunluk hissesine sahip olması o dönemde yaşanan gelişmelerin başlıcalarıydı. Ayrıca o dönemde hiçbir şirket küresel konteyner kapasitesinin % 6'sından fazlasını kontrol edememekteydi (Wilmsmeier & Monios, 2020). AP Møller-Maersk (Maersk) şirketinin 2005 yılında 2,3 milyar Euro'ya o zamanki dördüncü en büyük konteyner nakliye şirketi olan Royal P&O Nedlloyd NV'yi satın alması, başlangıçta, birleşik grubun pazar payını % 18'e çıkaran

büyük stratejik potansiyele sahip bir anlaşma olarak görülmüştür. Ancak, iş birimlerini ve sistemlerini entegre etmenin aşırı derecede zorlayıcı olması, müşterilerin rekabette kaybolması, ölçek ekonomilerinin başlangıçta planlandığı gibi gerçekleşmemesi ve sonrasında yeniden yapılanmanın işten çıkarmalarla sonuçlanması nedeniyle bir başarısızlık örneği olarak kabul edilmiştir (Alexandridis & Singh, 2016).

Konteyner taşımacılığı, ticari varlıkların sahip olunduğu veya kiralandığı sermaye yoğun bir sektördür. Konteyner taşımacılığı yapan hatların operasyonel ve ticari başarısında sahip oldukları ya da işlettikleri filonun varlık yönetimi kilit bir bileşen olarak yer almaktadır. Ancak sabit tarifeler nedeniyle kısa vadede gemi kapasitesinin esnek olmayan doğası dikkate alındığında filonun kapasite yönetimi karmaşık bir durum oluşturmaktadır. Bu ise konteyner taşımacılığına yönelik talepte oluşacak yapısal şoklara etkili bir şekilde tepki vermeyi zorlaştırmaktadır (Notteboom vd., 2021). Bu bağlamda, doğru bilgiye ulaşmak her zaman kolay değildir, ancak oldukça önemlidir. Çoğu yatırımcı, fiziki bir incelemenin sağladığı bilgi olmadan bir gemiyi satın almak için aceleci davranmayacaktır. Bu durum ekonomik gelişmelere bağlı kararlar için de tam olarak aynı şekilde geçerlidir (Stopford, 2009).

2014 yılında, en büyük pazar payına sahip denizyolu taşımacılığı liderlerinden olan Maersk (% 15), Mediterranean Shipping Company/MSK (% 14) ve CMA-CGM (% 9) ile kaynaklarını bir araya getirmeye ve ileride talihsiz olarak adlandırılacak olan *P3 ittifakını* oluşturmaya karar vermiştir. Bu ittifak ile birlikte, üç ortak yaklaşık 30 rotada faaliyet gösteren, 2,5 milyon TEU kapasiteyi aşan 250'den fazla gemiden oluşan ortak bir ağ oluşturmalarını sağlamıştır. Maersk, P3 filosunda yaklaşık % 42'lik oran ile en büyük katkıyı yapacaktı. Diğer ortaklar ise, MSK birleşik filonun yaklaşık % 34 ve CMA-CGM yaklaşık % 24 pay ile filoya katkı vereceklerdi. Oluşturulan ittifakın, *Ortak Gemi Operasyon Merkezi* olarak adlandırılan birleşik bir operasyonel ve ticari merkez aracılığıyla küresel ölçek ekonomisi ve işletme verimliliği yaratması bekleniyordu. P3 ittifakı, temel olarak Doğu-Batı denizyolu ticaretinde faaliyet gösteren daha küçük oyuncular için önemli rekabet engelleri oluşturduğundan, Çin rekabet otoriteleri tarafından onay alamamıştır. Maersk ve MSK, Ortak Gemi Operasyon Merkezi'nden ve fiyatlandırma mekanizmalarından öngörülen faydaları tam olarak gerçekleştirmemiş olsalar da, 2M Ortaklığı kapsamındaki işbirliğini yeniden şekillendirmişlerdir. Yine de 2M ortaklığı, halihazırda faaliyette olan Cosco Container Lines, K Line, Yang Ming Line, Hanjin Shipping, ve Evergreen Line (CKYHE) şirketlerin ittifakına ve G6 ittifakına katılan Ocean Three ittifakı gibi kombinasyonlar yoluyla tutunma noktalarını korumak için biran önce harekete geçen diğer oyuncularla, gemi taşımacılığı piyasasında daha fazla konsolidasyonu tetiklemiştir (Alexandridis & Singh, 2016). Alphaliner platformunun paylaştığı 2024 yılı verileri ışığında dört büyük ittifakın Avrupa ve Kuzey Amerika bölgelerinde paylaştıkları nominal TEU kapasite oranları aşağıdaki Şekil 3.1'de gösterilmiştir.

Şekil 3.1 İttifakların Kapasite Paylaşım Oranları (Avrupa ve Kuzey Amerika)

Kaynak: Alphaliner, 2024: 26

Şekil 3.1’de yer alan ittifak kapasite payı yalnızca ittifak düzenlemeleri dahilinde işletilen kapasiteye dayanmaktadır. İttifak üyeleri tarafından bağımsız olarak işletilen kapasite, Kasım 2018’den itibaren “Diğer İttifak Olmayanlar” şeklinde gösterilmektedir. Bu doğrultuda, ittifakların kapasite paylaşım oranları Avrupa bölgesi için sırasıyla; 2M ittifakı (38%), OCEAN ittifakı (% 31), THE ittifakı (% 24) ve diğer ittifak olmayanlar (% 7) şeklindedir. Bu sıralama Kuzey Amerika bölgesi için ise sırasıyla; OCEAN ittifakı (% 39), THE ittifakı (% 28), 2M ittifakı (% 20) ve diğer ittifak olmayanlar (% 13) şeklindedir.

Piyasada oluşan davranışlar salt ekonomik terimlerle açıklanamaz. Örneğin, 1973’te, navlun oranlarının çok yüksek olduğu bir süreçte armatörler, petrol ticaretinin büyümesine yönelik en iyimser tahminleri bile karşılayabilecek olandan daha fazla tanker gemisi sipariş etmişlerdir. Benzer şekilde, navlun oranlarının düşük olduğu 1982, 1983 ve 1999 yıllarında dökme yük gemileri için bir sipariş patlaması yaşanmıştır (Stopford, 2009). Birleşme ve satın alma işlemlerine yönelik farklı bir potansiyel alıcı yönelimi de söz konusudur. Örneğin, kötü performans gösteren yöneticiler tarafından yönetilen şirketler bazı durumlarda, Dietrich ve Sorensen’in (1984) ”zayıf yönetim hipotezi” ne uygun olarak, onları daha verimli bir şekilde yönetmenin yararlarını elde etmek için satın almayı uygun görmüşlerdir. Ayrıca, savunma amaçlı teklifler (devralmayı önlemek için) ya da “konumlandırma” anlaşmaları (daha çekici bir birleşme adayı olmak için) da birleşme ve satın almaların oluşmasının sebepleri arasında gösterilmektedir (Gorton, Kahl & Rosen, 2009). Diğer bazı durumlarda alıcı, şirketi piyasa koşullarında bir iyileşme için konumlandırmak, daha fazla gerekçe göstermeksizin yalnızca düşük değerli varlıklar/filolar olmaları sebebiyle satın alabilmektedir. Böyle bir durum 2008 yılının ardından tüm zamanların en düşük navlun oranlarının değerlemeleri olumsuz etkilediği denizcilik piyasası krizi sırasında önemli bir itici güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu stratejinin doğasında var olan risk, onu haklı çıkaracak bir piyasa geri dönüşünün olmaması şeklinde açıklanmaktadır. Ayrıca büyümenin, bir şirketin beklentilerini iyileştirmek yerine aslında engelleyici yönde etki edebildiği vurgulanmıştır (Alexandridis & Singh, 2016).

4. Metodoloji

Bu çalışmada deniz taşımacılığı sektöründe yer alan çok uluslu şirketlerin yapmış oldukları birleşme ve satın alma faaliyetleri, Avrupa Komisyonu Kararları çerçevesinde incelenmiştir. Ayrıca, denizcilik ve rekabet otoritelerinin bakış açılarını karşılaştıran bir

literatür taramasına dayanarak, birleşme ve satın alma türleri incelenmiş, ilgili piyasa tanımı ve tahmin edilen rekabet etkileri gözden geçirilmiştir. Literatür incelemesinin yanı sıra Avrupa Komisyonu¹³'nün sağlamış olduğu veri tabanı aracılığıyla örnek vakalar analize dahil edilmiştir.

Veri tabanı üzerinde 2008-2009 dönemine ait Komisyon raporları (örnek vakalar) seçilirken “satın alma/merger”, “deniz taşımacılığı/maritime transport”, “nakliye şirketi/shipping company” anahtar kelimeleri kullanılarak çalışma ile ilişkili olan örnek vakalar diğerlerinden ayırt edilmiştir. Aynı yöntem uygulanarak 2020-2021 dönemi için Komisyon raporları (örnek vakalar) kategorize edilmiştir. Veri tabanı üzerinde yapılan tarama neticesinde toplam 869 Komisyon raporu (örnek vaka/case) içerisinde bu araştırmanın konusu ile ilişkili olarak 23 örnek vaka analiz için uygun bulunmuştur.

Tablo 4.1 Araştırma Kapsamında Seçilen Satın Alma/Birleşme Vaka Örnekleri (2008-2009 Dönemi)

No	Vaka	Karar Başlığı	Karar Tarihi	Ülke(ler)	Satın Alma/Birleşme Konusu
1	M.5024	TUI / Royal Caribbean Cruises / JV	15/02/2008	Almanya-ABD	Ortak Girişim (Kruvaziyer Gemi)
2	M.5066	EUROGATE/ APMM	25/04/2008	Almanya-Danimarka	Konteyner Terminali Yönetimi
3	M.5093	DP World/ Conti 7 / Rickmers/ DP World Breakbulk	14/10/2008	Belçika	Hisse Satın Alımı
4	M.5163	DPWL/ ZIM/ CONTARSA	26/04/2008	BAE-İsrail-İspanya	Hisse Satın Alımı
5	M.5233	APMM/ SWIFT TANKERS POOL	10/10/2008	Danimarka	Hisse Seneti ve Varlık Satın Alımı
6	M.5346	APMM/ Broström	02/12/2008	Danimarka-İsveç	Hisse Satın Alımı
7	M.5398	Hutchison/ Evergreen	18/11/2008	Tayvan-Çin-Birleşik Krallık	Hisse Senedi Takası
8	M.5423	COSTA / MSC / MPCT	06/01/2009	İtalya-İsviçre-Fransa	Ortak Girişim (Kruvaziyer Gemi)
9	M.5450	Kühne/ HGV/ TUI/Hapag Lloyd	23/12/2008	Almanya	Hisse Satın Alımı

Bunlardan 9 örnek vaka 2008-2009 dönemi ile ilgili olurken, 14 örnek vaka ise 2020-2021 dönemini içermektedir. Seçilen vakaların dönemler bazında detaylı bilgileri Tablo 4.1 ve Tablo 4.2’de yer verilmiştir.

Tablo 4.2 Araştırma Kapsamında Seçilen Satın Alma/Birleşme Vaka Örnekleri (2020-2021 Dönemi)

No	Vaka	Karar Başlığı	Karar Tarihi	Ülke(ler)	Satın Alma/Birleşme Konusu
1	M.9594	CMA CGM / CIMC Neocontainer / JV	07/01/2020	Fransa-Çin	Ortak Girişim / Hisse Satın Alımı
2	M.9673	Columbia Threadneedle Investments / Brittany Ferries / CONDOR	13/01/2020	Birleşik Krallık-Fransa	Hisse Satın Alımı
3	M.9765	Australiansuper / Peel Group / Dws / Peel Ports	26/02/2020	Almanya-Avustralya-Birleşik Krallık	Hisse Satın Alımı
4	M.9789	CMA CGM / CMP / Terminal Link	25/02/2020	Fransa-Hong Kong	Ortak Girişim / Hisse Satın Alımı

¹³ Bu çalışmanın analizinde kullanılan veriler Avrupa Komisyonu’nun *Rekabet Politikası* başlığı altında yer alan “Arama Kriterleri Tarayıcı”sı kullanılarak elde edilmiştir. Detaylı bilgiler için bakınız; European Commission. (2025). Competition Policy, Available: <<https://competition-cases.ec.europa.eu/search?caseInstrument=M>> (Erişim Tarihi: 14.04.2025)

5	M.9853	HGK / Imperial Shipping Group	20/05/2020	Almanya	Devralma (Hisse Satın Alımı)
6	M.9936	Imabari Shipbuilding / JFE / IHI / Japan Marine United Corporation	11/11/2020	Japonya	Hisse Senedi Satın Alımı
7	M.9997	HMM / CMA CGM / DIF / TTIA	09/11/2020	Güney Kore-Fransa-Hollanda-İspanya	Hisse Satın Alımı
8	M.10062	SDK / Freja Transport & Logistics	23/11/2020	Danimarka	Hisse Senedi Satın Alımı
9	M.10082	CPPIB / TPG / The Torstein Hagen Interest in Possession Settlement / Viking	23/12/2020	Kanada-ABD-Cayman Adaları-Bermuda	Hisse Satın Alımı
10	M.10120	EQT / MOLSLINJEN	11/01/2021	Lüksemburg-İsveç-Danimarka	Hisse Satın Alımı
11	M.10203	PSA / Felbermayr / PSA Breakbulk / Coil Terminal	10/05/2021	Singapur-Avusturya-Belçika	Hisse Satın Alımı
12	M.10216	DFDS / HSF Logistics Group	02/08/2021	Danimarka	Hisse Satın Alımı
13	M.10439	DP WORLD / SYNCREON	25/10/2021	BAE-ABD	Hisse Satın Alımı
14	M.10451	DP WORLD / Imperial Logistics	26/10/2021	BAE-Güney Afrika	Hisse Satın Alımı

İlgili dönemlerin seçilmesinin nedeni, küresel ekonomik kriz ve COVID-19 pandemisi gibi olağan üstü dönemlerde alınan birleşme ve satın alma kararlarında durumsallık etkisinin olup olmadığını incelemektir.

5. Avrupa Komisyonu Kararlarının Uluslararası Denizcilik Sektörüne Etkisi

Rekabet otoritelerinin (örneğin, Avrupa Komisyonu Rekabet Genel Direktörlüğü ve Küresel Rekabet Endeksi)¹⁴ denizcilik stratejisi üzerindeki etkisi önemli düzeydedir. Nitekim birleşme ve ittifaklar arasındaki ilişkiyi normatif bir perspektiften vurgulamak da mümkündür (European Commission, 2021a). Özellikle ittifak istikrar(sızlık)ı başlıca birleşmelerin denetim incelemelerinde gösterilen sektöre özgü özelliklerle (kapasite fazlası ve kademe etkisi) iyileştirilebilmektedir (Crotti, Ferrari & Tei, 2020). İttifakların oluşturduğu yatay işbirliği biçimi, maliyet tasarrufu ve daha geniş ağ organizasyonu açısından faydalar sağlamakta, ancak aynı zamanda zorlukları da beraberinde getirmektedir. Esas olarak gemi paylaşım düzenlemelerinden yararlanmak için tasarlanan stratejik ittifaklar, fiyat sabitlemeyi, ortak satışları veya kâr paylaşımını içermemektedir. İttifakların istikrarı, taşıyıcı şirketleri işbirliği

¹⁴ Avrupa Komisyonu, ulusal rekabet otoriteleri ile birlikte, tüm şirketlerin eşit ve adil bir şekilde rekabet etmesini ve AB pazarlarının daha iyi işlenmesini sağlamak için AB'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma'nın (TFEU) 101-106 maddeleri olan AB rekabet kurallarını doğrudan uygulamaktadır. Bu esaslar kapsamında tüketiciler, işletmeler ve bir bütün olarak Avrupa ekonomisi fayda sağlamaktadır. Küresel Rekabet Endeksi (Global Competitiveness) ise, Dünya Ekonomik Forumu tarafından her yıl hazırlanan ve on iki alanda yapılan incelemeler sonucunda ülkelerin küresel rekabet gücünü ortaya koyan bir endekstir. Endeks kapsamında incelenen ve bir sıralamaya tabi tutulan başlıklar; kurumlar, altyapı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı, makro-ekonomik istikrar, sağlık, beceriler, mal piyasası, işgücü piyasası, finansal sistem, pazar büyüklüğü, iş dünyasının dinamizmi ve inovasyon kabiliyeti şeklinde sıralanmaktadır. 2020 Küresel Rekabetçilik Raporu'nda bir ilk olarak ülkeler arası rekabet gücü sıralaması yapılmamış, raporda ülkelerin iyileşmeye dönük sahip oldukları performansları genel hatları ile yer verilmiştir. Raporda küresel salgının neden olduğu krizi atlatabilmek için ülkelerin daha üretken, sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik sistemleri nasıl inşa edebilecekleri vurgulanmıştır. Ayrıca gelişmiş dijital ekonomilere, güçlü sosyal güvenlik ağlarına ve sağlık sistemlerine sahip ülkelerin küresel salgın sürecini daha etkili bir şekilde yönettiği belirtilmiştir.

yapmaya motive eden verimli bir anlaşma tasarımına dayanmaktadır (Midoro & Pitto, 2000; Panayides & Wiedmer, 2011).

Diğer ulaşım sektörlerinde (örneğin, havayolu sektörü) birleşme teklifleri; tesis, marka, kapasite ve benzeri gibi varlıkların yeniden tahsis edilmesine bağlı olarak kabul edilirken, konteyner taşımacılığındaki stratejik ittifaklar farklı bir yaklaşım gerektirmiştir. Özellikle, ittifaklar arası birleşmelerin rekabet karşıtı etkilerinin ilgili tüm ittifaklara yayılması ve rekabeti daha da azaltması muhtemel olduğundan, son birleşme vakalarında Avrupa Rekabet Genel Direktörlüğü kesin bir yaklaşım ortaya koymuştur. Birleşme önerileri, bir birleşme tarafının kendi konsorsiyumundan veya ittifakından çekilmesi şeklinde koşullara bağlı olarak onaylanmıştır. Örnek olarak, 2016 yılındaki Avrupa Komisyonu kararı – Vaka No. M.7908 (CMA CGM/NOL) ve 2017 yılındaki karar – Vaka No. M.8330 – (Maersk/Hamburg Süd) bu durumun göstergesidir.

CMA CGM şirketinin NOL şirketini devralma teklifinin ardından, NOL şirketinin G6 ittifakından çıkmasıyla sonuçlanan taahhütlere bağlı olarak birleşme Nisan 2016'da Avrupa Rekabet Genel Direktörlüğü tarafından onaylanmıştır (European Commission, 2016a). Genel itibarıyla, bu karar G6 ittifakını zayıflatarak yerleşik hale gelmiş kapasitesini 3520 milyon TEU'dan 3100 milyon TEU'ya düşürmüştür. Bu durum, Hapag-Lloyd şirketinin (G6 içinde bulunan) rekabet davranışını etkilemiş ve kısa bir süre sonra UASC'nin NEU1/O3 konsorsiyumundan çekilmesinin Kasım 2016'da onaylanması ile birlikte UASC(O3) ile birleşme teklifi sunmasını sağlamıştır (European Commission, 2016b). Maersk şirketi (MSC ile 2M ittifakı) ise kısa bir süre sonra Hamburg Süd şirketini satın alma kararı vermiştir. Birleşme, satın alınan tarafın beş konsorsiyumdan çıkması koşuluyla Nisan 2017'de tamamlanmıştır (European Commission, 2017a). 2016 yazının sonunda Hanjin şirketinin iflas etmesi, bu tür anlaşmaları daha da cazip hale getirerek konteyner taşımacılığına daha fazla odaklanmayı beraberinde getirmiştir. Buna ek olarak, üç Japon denizcilik “devi” olarak bilinen, NKK, MOL ve K-Line şirketleri, diğer düzenleyiciler (ABD Federal Denizcilik Komisyonu; Güney Afrika'nın CompCom SA) tarafından girişimleri reddedilmesinden sonra, Haziran 2017'de (European Commission, 2017b) Avrupa Rekabet Genel Direktörlüğü tarafından oluşturdukları (Ocean Network Express/ONE) ortak girişimleri onaylanmıştır. Aralık 2017'de Hong Kong'tan OOCL şirketinin Cosco şirketi tarafından onaylanan devralımı, yeni oluşan Ocean Alliance üyelerinin sayısını azaltmıştır (European Commission, 2017c). Şubat 2019'da ise CMA CGM şirketinin CEVA şirketini devralması ile açık deniz ve kısa mesafe denizlerde düzenli konteyner taşımacılığı piyasasında rekabeti arttırmayacağı güvencesi karşılığında Avrupa Komisyonu tarafından onaylanmıştır (European Commission, 2019).

5.1. Çokuluslu Şirketlerin Birleşme ve Satın Alma Stratejileri: 2008-2009 Dönemi

Normatif (UNCTAD, 2020b) bir bakış açısıyla, Avrupa Komisyonu Rekabet Genel Direktörlüğü tarafından incelenen son birleşme vakaları, farklı ittifaklara ait taşıyıcı şirketler arasında birleşmelerin ortaya çıkmasının tüketici refahına zarar veren piyasa sonuçlarına yol açabileceğini göstermektedir. Varlıkları entegre ederek elde edilen potansiyel verimlilik kazanımlarının ötesinde, yatay birleşmeler rakip sayısını azaltır ve taşıyıcı şirketler tarafından toplu karar vermeyi destekler. Bu özellikler birleşme sonrası navlun oranlarını artırma eğiliminde olduğundan, birleşmeye özgü verimlilikler yukarı doğru fiyatları dengelemek için yeterince büyük olmadığından konsolidasyon rekabet karşıtı olarak kabul edilir. Ancak mevcut AB ve ABD birleşme politikalarını takiben, birleşme önerileri, potansiyel verimlilikte nispeten düşük olduğundan projeleri rekabet politikası hedefleriyle uyumlu hale getirmek için yapısal çözümlere (örneğin, varlıkların elden çıkarılması) tabi tutulmaktadır (Crotti vd., 2020). Tablo

5.1’de Avrupa Komisyonu Kararları çerçevesinde çok uluslu şirket birleşme vakalarının rekabet piyasasına olası etkisine değinilmiştir.

Tablo 5.1. Çokuluslu Şirketlerin Birleşme Stratejileri ve Rekabete Etkisi (2008-2009)

Vaka/Tarih	Birleşmenin Tarafları ve Faaliyet Alanları	Birleşmenin Türü ve Kapsamı	Avrupa Komisyonu Kararının Rekabete Etkisi
M.5024 / 06.02.2008	<i>TUI</i> : Nakliye ve Turizm <i>Royal Caribbean Cruises</i> : Kruvaziyer Turizmi <i>TUI Kruvaziyer</i> : Almanca konuşan müşterilere kruvaziyer turizm organizasyonu sağlamak.	TUI AG ve Royal Caribbean Cruises Ltd. şirketleri, TUI Cruises GmbH şirketini hisse satın alma yoluyla ortak denetimleri altına almışlardır.	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, Konsey Tüzüğü (EC) No. 139/2004’ün 6(1)(b) maddesi uyarınca kabul edilmiştir.
M.5066 / 25.04.2008	<i>Eurogate GmbH & Co.</i> : Konteyner Terminal İşletmeciliği <i>A.P. Møller Mærsk (APMM)</i> : konteyner taşımacılığı, konteyner terminal hizmetleri, liman çekme, tanker işletmeciliği, iç su taşımacılığı, lojistik, petrol ve gaz arama ve üretimi, perakende ve hava taşımacılığı.	Yatay Birleşme Etkisi - Eurogate GmbH & Co. ve A.P. Møller Mærsk işletmeleri, hisse satın alma yoluyla Eurogate Container Terminal Wilhelmshaven GmbH & Co. KG ve Eurogate Container Terminal Wilhelmshaven Beteiligungsgesellschaft mbH, Almanya’nın ortak kontrolünü elde etmektedir.	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, Konsey Tüzüğü (EC) No 139/2004 (“ECMR”)’nin 4. maddesi uyarınca kabul edilmiştir. Ortaklar Anlaşması, APMM’nin JWP CT’nin toplam operasyonel kapasitesinin %49’una kadarını kendisine ve/veya iştiraklerine tahsis etmesini öngörmektedir. Sonuç olarak, JWP CT’nin toplam kapasitesinin en az %51’i, tam olarak faaliyete geçtiği 2014 yılından itibaren üçüncü tarafların kullanımına sunulacaktır. Ortaklık Anlaşması kapsamında planlanan hacimler, APMM’nin bu kapasiteden daha fazlasını kullanacağını öngörmemektedir.
M.5093 / 14.10.2008	<i>DP World</i> : Terminal operasyonu (yani gemilerin boşaltılması ve yüklenmesi), kamyon/demir yolu/mavna elleçleme, depolama, konteyner onarımı ve konteyner depolama gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. <i>Conti 7</i> : Deniz taşımacılığı <i>Rickmers</i> : konteyner gemileri, dökme ve parça yük gemilerinin gemi sahipliği ve gemi yönetimi, parça yük nakliyesi ve gemi komisyonculuğu, finansman faaliyetleri ve gayrimenkul yatırım gibi hizmetlerde faaliyet göstermektedir.	Dubai World tarafından kontrol edilen DP World NV ve Brion ailesi tarafından kontrol edilen Conti 7 NV ile Rickmers Holding GmbH & Cie KG tarafından kontrol edilen Rickmers 2.Terminal NV, hisse satın alma yoluyla DP World Breakbulk NV teşebbüsünün ortak kontrolünü elde etmişlerdir	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, Konsey Tüzüğü (EC) No 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü’nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul edilmiştir. Avrupa Komisyonu’nun birleşme kontrolü iznine bağlı olarak DP World Breakbulk’un %20 hissesi Rickmers’a, %20 hissesi de Conti 7’ye devredilecek. Hisselerin %60’ı DP World’de kalacaktır. Taraflar DP World Breakbulk’u ortaklaşa kontrol edeceklerdir. Ortak Girişim Anlaşması’nın 3.2. Maddesi uyarınca, stratejik kararlar, özellikle iş planının onaylanması, bütçenin onaylanması ve günlük yöneticinin atanması Ortak Girişimin Yönetim Kurulu tarafından kararlaştırılacaktır. Tarafların hem parça yük taşımacılığı pazarında hem de parça yük terminal hizmetleri pazarında düşük pazar payları nedeniyle haciz imkânı hariç tutulabilir ve işlem herhangi bir rekabet endişesine yol açmayacaktır.
M.5163 / 26.05.2008	<i>DP World Ltd (DPWL)</i> : küresel deniz terminali operatörü.	DP World Ltd ve ZIM Integrated Shipping Services’in Contarsa Sociedad de Estiba, SA	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar,

	<i>ZIM Integrated Shipping Services</i> : küresel taşımacılık (konteyner hat taşımacılığı hizmetleri) ve lojistik hizmetleri, konteyner terminallerinin işletilmesi.	üzerinde hisse alımı yoluyla ortak kontrol elde etmiştir.	139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü'nün 4. Maddesi uyarınca kabul edilmiştir.
	<i>Contarsa Sociedad de Estiba</i> : Tarragona Limanı'nda istifleme hizmetlerinin sağlanması.		
M.5233 / 10.10.2008	<i>A.P. Møller-Mærsk</i> : nakliye, konteyner terminal hizmetleri, iç taşımacılık, lojistik, liman çekme, tankerler, petrol / gaz arama ve üretme ile perakende sektörü yatırımı.	<i>A.P. Møller-Mærsk</i> şirketi, Teekay'in Swift Tankers havuzuna katılımının kontrolünü, hisse senetleri ve varlıklar satın alarak elde etmiştir.	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü'nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul edilmiştir.
	<i>Swift</i> : dökme sıvı ürünlerin taşınması		
M.5346 / 02.12.2008	<i>A.P. Møller-Mærsk</i> : nakliye, konteyner terminal hizmetleri, iç taşımacılık, lojistik, liman çekme, tankerler, petrol / gaz arama ve üretme ile perakende sektörü yatırımı.	<i>A.P. Møller Mærsk</i> şirketi hisse satın alma yoluyla Broström'ün kontrolünü elde etmiştir.	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü'nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul edilmiştir.
	<i>Broström</i> : deniz lojistiği (örneğin kombine taşımacılık ve depolama çözümleri) ve gemi sahipliği ve yönetimi.		Her halükarda, herhangi bir olası pazar tanımına ilişkin rekabet endişesi bulunmadığından, mevcut vakada tam coğrafi pazar tanımı açık bırakılabilir.
M.5398 / 18.11.2008	<i>Hutchison Group</i> : dünya çapında operasyonları olan derin deniz konteyner istifleme hizmetlerinin sağlanmasında faaliyet göstermektedir.	Yatay Birleşme Etkisi - <i>Hutchison Whampoa Limited Group</i> ve <i>Evergreen Group</i> 'un bir parçası olan <i>Evergreen Marine Corporation</i> 'a ait <i>Hutchison Ports Taranto</i> B.V. c/o, hisse senedi takası yoluyla <i>Taranto Container Terminal</i> S.p.A. üzerinde ortak kontrol elde etmiştir.	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü'nün 4. Maddesi uyarınca kabul edilmiştir.
	<i>EMC</i> : Dr. Chang Yung-Fa ve ailesi tarafından kontrol edilen nakliye ve ulaştırma alanında faaliyet göstermektedir.		Taraflar, önceki Komisyon kararlarına uygun olarak, konteynerli hat taşımacılığı hizmetlerinin Akdeniz'den diğer Avrupa dışı bölgelere ve tam tersine tek seferlerden oluştuğunu ileri sürmektedir. Dahası, Akdeniz'den hat taşımacılığı hizmetleri, Kuzey Avrupa limanlarından gelenlerin yerini ancak marjinal olarak alabilir. Ancak, mevcut vakanın amacı için, ilgili coğrafi pazarın kesin tanımı açık bırakılabilir çünkü pazar tanımından bağımsız olarak hiçbir rekabet endişesi ortaya çıkmamaktadır.
	<i>TCT</i> : İtalya'nın Taranto kentinde bir konteyner terminali işletmektedir.		
M.5423 / 06.01.2009	<i>Costa</i> : kruvaziyer gemilerinin işletilmesi	<i>Carnival Corporation & plc</i> tarafından kontrol edilen <i>Costa Crociere</i> S.p.A. ve <i>Mediterranean Shipping</i> tarafından kontrol edilen <i>MSC Crociere</i> S.A. işletmelerinin, ortak girişim yoluyla yeni bir şirket olan <i>Marseille Provence Cruise</i> terminal S.A.S. üzerinde ortak kontrolü sağlamışlardır.	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü'nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul edilmiştir.
	<i>MSC</i> : kruvaziyer gemilerinin işletilmesi		
	<i>MPCT</i> : Port Autonome de Marseille tarafından verilen imtiyaz kapsamındaki kruvaziyer terminalinin yönetimi.		

M.5450 / 23.12.2008	<i>Kühne</i>: ana faaliyetleri deniz taşımacılığı, hava taşımacılığı ve sözleşmeli lojistik olan lojistik işinde faaliyet gösteren bir şirketler grubunun ana şirketidir. <i>HGV</i>: konteyner terminal hizmetleri, terminal lojistik hizmetleri, ev temizleme hizmetleri, yerel toplu taşıma, yerel su temini ve yerel gayrimenkul alanlarında faaliyet gösteren yan kuruluşlara sahiptir. <i>TUI Group</i>: turizm ve nakliye sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Nakliyede TUI Group, HL AG aracılığıyla konteyner hat nakliye hizmetleri ve diğer iştirakler aracılığıyla yolcu gemisi hattı hizmetleri sağlamaktadır.	Yatay Birleşme Etkisi - Kühne Holding AG, HGV Hamburger Gesellschaft für Vermögens- und Beteiligungsmanagement mbH ve TUI AG teşebbüsleri, hisse satın alma yoluyla Hapag-Lloyd AG teşebbüsünün ortak kontrolünü elde etmektedir.	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü'nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul edilmiştir. Komisyon, Kühne ile rekabet eden diğer deniz yük taşımacılığı şirketlerinin, Kühne'nin her ticaretteki düşük talep payı göz önüne alındığında, konteyner hat taşımacılığı hizmetlerine erişimlerinin engellenmesi riskinin olmadığını düşünmektedir. Ayrıca, iç su taşımacılığı ve yük taşımacılığı pazarlarında, birleşme, herhangi bir alternatif tanıma göre, ortak pazarla uyumluluğu ve AEA anlaşmasının işleyişi konusunda ciddi şüpheler uyandırmamaktadır.

Kaynak: European Commission, 2025

Tablo 5.1'de yer verilen birleşme vakaları incelendiğinde; Şubat 2008'de TUI AG ve Royal Caribbean Cruises Ltd. şirketleri, TUI Cruises GmbH şirketinin hisselerini satın alma yoluyla birleşme faaliyetini gerçekleştirmişlerdir. Avrupa Komisyonu'nun bildirdiği üzere birleşme, sektörde herhangi bir rekabet sorununa sebep olmamaktadır. Bu bağlamda, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir (European Commission, 2008a). Avrupa Komisyonu, Nisan 2008'de Eurogate GmbH & Co. ve A.P. Møller Mærsk işletmelerinin, hisse satın alma yoluyla Eurogate Container Terminal Wilhelmshaven GmbH & Co. KG ve Eurogate Container Terminal Wilhelmshaven Beteiligungsgesellschaft mbH, Almanya'nın ortak kontrolünü elde etmelerini onay vermiştir. Söz konusu taahhütler çerçevesinde Komisyon, işlemin Avrupa Ekonomik Alanı veya bunun herhangi bir bölümünde etkin rekabeti önemli ölçüde engellemeyeceği sonucuna varmıştır. Ayrıca, taraflar arasında kurulan Ortaklar Anlaşması çerçevesinde, APM'nin JWP CT'nin toplam operasyonel kapasitesinin % 49'una kadarını kendisine ve/veya iştiraklerine tahsis etmesini öngörmektedir. Sonuç olarak, JWP CT'nin toplam kapasitesinin en az % 51'i, tam olarak faaliyete geçtiği 2014 yılından itibaren üçüncü tarafların kullanımına sunulacaktır. Ortaklık Anlaşması kapsamında planlanan hacimler ise, APM'nin bu kapasiteden daha fazlasını kullanamayacağını öngörmektedir (European Commission, 2008b). Kasım 2008 itibarıyla, Hutchison Whampoa Limited Group ve Evergreen Group'un bir parçası olan Evergreen Marine Corporation'a ait Hutchison Ports Taranto B.V. c/o, hisse senedi takası yoluyla Taranto Container Terminal S.p.A. üzerinde ortak kontrol elde etmişlerdir. Taraflar, önceki Komisyon kararlarına uygun olarak, konteynerli hat taşımacılığı hizmetlerinin Akdeniz'den diğer Avrupa dışı bölgelere ve tam tersine tek seferlerden oluştuğunu ileri sürmektedir. Dahası, Akdeniz'den hat taşımacılığı hizmetleri, Kuzey Avrupa limanlarından gelenlerin yerini ancak marjinal olarak alabilmektedir. Ancak, mevcut vakanın (M.5398) amacı için, ilgili coğrafi pazarın kesin tanımı açık bırakılabilir çünkü pazar tanımından bağımsız olarak hiçbir rekabet endişesi ortaya çıkmamaktadır (European Commission, 2008c). Aralık 2008'de ise Alman Kühne Holding AG, HGV Hamburger

Gesellschaft für Vermögens- und Beteiligungsmanagement mbH ve TUI AG teşebbüsleri, hisse satın alma yoluyla Hapag-Lloyd AG teşebbüsünün ortak kontrolünü elde etmişlerdir. Avrupa Komisyonu, Kühne ile rekabet eden diğer deniz yük taşımacılığı şirketlerinin, Kühne'nin her ticaretteki düşük talep payı göz önüne alındığında, konteyner hat taşımacılığı hizmetlerine erişimlerinin engellenmesi riskinin olmadığı kanısındadır. Ayrıca, iç su taşımacılığı ve yük taşımacılığı pazarlarında, birleşme, herhangi bir alternatif tanıma göre, ortak pazarla uyumluluğu ve AEA anlaşmasının işleyişi konusunda ciddi şüpheler uyandırmadığı görüşüne sahiptir (European Commission, 2008d). Avrupa Komisyonu, Ocak 2009'da Carnival Corporation & plc tarafından kontrol edilen Costa Crociere S.p.A. ve Mediterranean Shipping tarafından kontrol edilen MSC Crociere S.A. işletmelerinin, ortak girişim yoluyla yeni bir şirket olan Marseille Provence Cruise terminal S.A.S. üzerinde ortak kontrolü sağlamalarına onay vermiştir. Söz konusu işlemin ortak pazar ve AEA Anlaşması ile uyumlu olduğunu beyan etmişlerdir. Bu bağlamda, 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü'nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul etmiş ve kara bağlamışlardır (European Commission, 2009). Benzer şekilde birleşme ve satın almalar 2008 yılında sırasıyla, DP World (M.5093 ve M.5163) ile A.P. Møller-Mærsk (M.5233 ve M.5346) şirketleri tarafından yapılmıştır. Bu örnek vakalarda da Avrupa Komisyonu rekabet endişelerini minimize etmek için gerekli önlemleri almıştır (European Commission 2008e, 2008f, 2008g, 2008h).

5.2. Avrupa Komisyonu Kararları Kapsamında Vaka Örnekleri: 2020-2021 Dönemi

COVID-19 küresel salgını, konteyner gemileri ve petrol tankerlerinin yer aldığı denizcilik sektörüne de büyük ölçüde etki etmiştir. Bu bağlamda, birçok ülkede kısıtlamaların ve kapanmaların yaşandığı denizyolu taşımacılığı sektörü, operasyonların sürekliliğini sağlamak için önlemler almak zorunda kalmıştır. 2020 yılının ilk yarısında, birçok rota için navlun oranları 2019 yılına kıyasla daha yüksek olmuştur ve birçok taşıyıcının kârları 2019 yılı seviyesinin üzerinde seyretmiştir. Örneğin, pazar lideri Maersk Line şirketi, 2020'nin 3. ve 4. çeyrekte rekor kâr bildirmiştir. Diğer yandan, 2020 yılı boyunca denizyolu taşımacılığı sektörü, Avrupa Birliği (AB) limanlarına yapılan gemi uğraklarının azalışıyla karşı karşıya kalmıştır (European Maritime Safety Agency, 2020; Cullinane & Haralambides, 2021; UNCTAD, 2020a). Dolayısıyla, kriz dönemlerinde çokuluslu şirketlerin yapmış olduğu birleşme ve satın alma stratejisi pazar paylarında değişikliğe sebebiyet vermiştir. Tablo 5.2'de yer verilen vaka örnekleri çerçevesinde farklı bölgelerde yer alan konsorsiyumları ilgilendiren çokuluslu şirket birleşmelerine değinilmiştir.

Tablo 5.2. Çokuluslu Şirketlerin Birleşme Stratejileri ve Rekabete Etkisi (2020-2021)

Vaka/Tarih	Birleşmenin Tarafları ve Faaliyet Alanları	Birleşmenin Türü ve Kapsamı	Avrupa Komisyonu Kararının Rekabete Etkisi
M.9594 / 07.01.2020	<i>CMA CGM</i>: konteyner hat taşımacılığı faaliyetlerinde ve liman terminal hizmetlerinde faaliyet göstermektedir. <i>CIMC Neocontainer</i>: CIMC Group'a ait bir lojistik şirketi, lojistik hizmetleri ve ekipman operasyon hizmetleri için kapsamlı bir lojistik hizmet sağlayıcısıdır. <i>JV</i>: Çin'deki Tianjin limanında yalnızca konteyner depolama yönetimi, konteyner elleçleme ve	CMA CGM S.A. ve China International Marine Containers Neocontainer Logistics Limited arasında hisse satın alma yoluyla ortak girişim (JV) oluşturulmuştur.	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, Konsey Tüzüğü (EC) No. 139/2004'ün 6(1)(b) maddesi uyarınca kabul edilmiştir.

		konteyner onarımı alanlarında hizmet sağlamaktadır.	
M.9673 / 13.01.2020	<i>CTI</i>: küresel, bölgesel ve yerel pazarları ve varlık sınıflarını kapsayan bir dizi strateji ve çözüm sunan bir İngiltere küresel varlık yöneticisidir. <i>BF</i>: Fransa ile İngiltere, Fransa ile İrlanda, İngiltere ile İspanya ve İrlanda ile İspanya arasında yolcu ve yük taşımacılığı hizmetleri yürüten bir Fransız nakliye şirketidir. <i>Condor</i>: Guernsey’de kurulmuştur ve Manş Adaları ile İngiltere ve Manş Adaları ile Fransa arasında yolcu ve yük feribot hizmetleri yürütmektedir.	Dikey Birleşme Etkisi - Columbia Threadneedle Investments ve B.A.I. Bretagne Angleterre Irlande S.A.’nın, Brittany Ferries olarak işlem gören şirketlerinin, MEIF II Channel Islands Transport Holdings Limited ve bağlı şirketleri üzerinde hisse satın alma yoluyla ortak kontrolü sağlamıştır.	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, Birleşme Yönetmeliği’nin 6(1)(b) maddesi ve AEA Anlaşması’nın 57. maddesinin uygulanmasıyla kabul edilmiştir. Yukarıdaki değerlendirmelere ve kendisine sunulan tüm delillere dayanarak, Komisyon, İşlemin dikey etkiler nedeniyle iç pazarla uyumluluğu konusunda ciddi şüpheler yaratmadığı sonucuna varmıştır.
M.9765 / 27.02.2020	<i>AustralianSuper</i>: Avustralya’da öncelikli yatırımları endüstri ve emeklilik fonu alanındadır. <i>DWS</i>: küresel çapta faaliyet gösteren varlık yönetim şirketi. <i>Peel Group</i>: başta Birleşik Krallık’ta emlak, rüzgar çiftlikleri ve oteller de dahil olmak üzere çok çeşitli ilgi alanlarında faaliyet göstermektedir. <i>Peel Ports</i>: Birleşik Krallık, İrlanda, Hollanda ve Avustralya dahil olmak üzere çeşitli yerlerde liman, nakliye ve denizcilik destek hizmetlerinin işletilmesinde aktiftir.	Deutsche Bank AG (Almanya) tarafından kontrol edilen AustralianSuper Group, DWS Group & GmbH Co KgaA ve Peel Group şirketleri, hisse satın alma yoluyla, Peel Ports Holdings Limited’in tamamı üzerinde ortak kontrol sağlamışlardır.	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması (Madde 57) ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, Konsey Tüzüğü (EC) No 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü’nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul edilmiştir.
M.9789 - 25.02.2020	<i>CMA CGM</i>: konteyner hat taşımacılığı faaliyetlerinde ve liman terminal hizmetlerinde faaliyet göstermektedir. <i>CMP</i>: Çin başta olmak üzere Güney Asya, Afrika, Amerika, Okyanusya ve Avrupa’da konteyner terminalleri işleten küresel bir liman geliştiricisi, yatırımcısı ve operatörüdür. <i>Terminal Link Holding Pte. Ltd.</i>: Çin, Vietnam, Tayland, Singapur, Jamaika, Ukrayna, Irak, Hindistan ve Hollanda’da bulunan çeşitli terminallerde hisse senetlerine sahiptir.	CMA CGM ile CMP ortak girişim oluşturarak Terminal Link S.A.S’ye ait hisse senetlerini satın alarak terminal üzerinde kontrolü sağlamışlardır.	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması (Madde 57) ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, Konsey Tüzüğü (EC) No 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü’nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul edilmiştir.
M.9853 - 10.05.2020	<i>Häfen und Güterverkehr Köln (HGK)</i>: Almanya’da iç su yolu taşımacılığı, iç terminallerde	Yatay Birleşme Etkisi -	İşlem, (i) Almanya, Belçika ve Hollanda’da ve Ren havzasında belirli kuru dökme ürünlerin iç su yollarıyla taşınması ve (ii) Nijmegen-Bonn ve

	aktarma/yükleme hizmetleri, iç liman altyapısı, demiryolu taşımacılığı, demiryolu altyapısı, yük taşımacılığı ve lojistik hizmetleri ve kısa deniz taşımacılığı alanlarında faaliyet göstermektedir. <i>Imperial Shipping Group:</i> iç su yolu taşımacılığı, aktarma/yükleme hizmetleri, depolama, ulaştırma lojistiği, gemilerin gümrüklenmesi ve araç ticareti alanlarında faaliyet göstermektedir.	Häfen und Güterverkehr Köln AG'nin, şu anda Imperial Mobility International B.V. & Co. KG, Druten ve bağlı şirketlerine ait olan Avrupa iç nakliye işinin kontrolünü devralmıştır.	Nijmegen-Köln aralığındaki tüm limanlar (kamu ve özel) ile özel limanlar için hem dökme hem de kuru dökme yükler için istifleme/aktarma hizmetlerinin sağlanması pazarları ile ilgili olarak yatay olarak etkilenen pazarların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yukarıdaki hususlar ve Komisyon'un elindeki tüm deliller ışığında, birleşme, makul ürün pazarı tanımlarından herhangi biri altında, iç su yolları taşımacılığı, aktarma/stevedoring hizmetleri, iç liman altyapısı ve demiryolu taşımacılığı hizmetleri pazarlarındaki yığılma etkileri bakımından iç pazara uygunluğu konusunda ciddi şüpheler uyandırmadığı sonucuna varmıştır. Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması (Madde 57) ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, Konsey Tüzüğü (EC) No 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü'nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul edilmiştir.
M.9936 – 11.11.2020	<i>Imabari Shipbuilding:</i> dökme yük gemileri, konteyner gemileri, araba taşıyıcıları, LNG taşıyıcıları, tankerler ve feribotlar dahil olmak üzere çok çeşitli ticari gemilerin geliştirilmesi, tasarımı, inşası, pazarlanması ve onarımı konusunda faaliyet göstermektedir. <i>JMU:</i> dökme yük gemileri, konteyner gemileri, araba taşıyıcıları, LNG taşıyıcıları, tankerler, feribotlar ve açık deniz destek gemileri dahil olmak üzere çok çeşitli ticari ve askeri gemilerin geliştirilmesi, tasarımı, inşası, üretimi ve pazarlanması konusunda faaliyet göstermektedir. <i>JFE:</i> çelik, mühendislik ve hammadde, makine, elektronik, gayrimenkul ve gıda ticareti alanlarında faaliyet göstermektedir. <i>IHI:</i> (i) kaynaklar, enerji ve çevre; (ii) sosyal altyapı ve açık deniz tesisleri; (iii) endüstriyel sistemler ve genel amaçlı makineler; ve (iv) uçak motoru, uzay ve savunma alanlarında faaliyet göstermektedir.	Yatay Birleşme Etkisi – Imabari Shipbuilding Co. Ltd, JFE Holdings Inc ve IHI Corporation ile birlikte Japan Marine United Corporation'ın ortak kontrolünü satın almıştır.	Bildirimde Bulunan Taraflar, birleşmenin herhangi bir gemi inşa pazarında etkin rekabeti önemli ölçüde engellemediğini ileri sürmektedir. Ayrıca, birleşmenin önemli rekabet kısıtlarını ortadan kaldırmadığını ve Imabari Shipbuilding ve JMU'ya özellikle fiyatları artırmalarını sağlayacak pazar gücü vermediğini savunmaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında Komisyon, birleşmenin yatay koordinasyonsuz etkiler nedeniyle iç pazarla uyumluluğu konusunda ciddi şüpheler uyandırmadığı sonucuna varmıştır. Bunun nedeni (i) Tarafların pazar paylarının orta düzeyde olması; (ii) özellikle yakın rakipler olmamaları; (iii) müşterilerin bir dizi yerleşik alternatif gemi yapımcısına etkin erişiminin olması ve (iv) piyasa katılımcılarının büyük çoğunluğunun birleşmenin fiyat, kalite, kapasite ve yenilikçilik üzerinde olumsuz bir etkisi olmayacağını belirtmiş olmasıdır. Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması (Madde 57) ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, Konsey Tüzüğü (EC) No 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü'nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul edilmiştir.
M.9997 – 09.11.2020	<i>CMA CGM:</i> konteyner hat taşımacılığı faaliyetlerinde ve liman terminal hizmetlerinde faaliyet göstermektedir. <i>HMM:</i> dünya çapında bir liman ağı ve sektör lideri BT nakliye sistemleriyle birlikte kapsayan gemileri ve çeşitli lojistik	HMM Co. Ltd, CMA CGM S.A. ve DIF Management Holding B.V., DIF Core Infrastructure Fund I Cooperatief, U.A. fonu aracılığıyla, HMM tarafından kontrol edilen Total Terminal International Algeciras,	CMA CGM'nin iştiraki olan CMA Terminals Espagne S.A.S. ve DIF, ortak kontrol edilen özel amaçlı araç şirketi Isla Verde Algeciras Terminal Holding, S.L. ile TTIA'nın hisse sermayesinin %50'sini bir hisse eksiğiyle satın alacaktır. Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme

	tesislerini işleten entegre bir lojistik şirkettir. <i>DIF</i>: uzun vadeli altyapı varlık türlerine ve pazarlarına odaklanan bağımsız bir fon yönetim şirkettir. <i>TTIA</i>: Algeciras Körfezi Limanı'nda bir konteyner terminali operatörüdür.	S.A. üzerinde hisse satın alma yoluyla ortak kontrolü elde etmişlerdir.	karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması (Madde 57) ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, Konsey Tüzüğü (EC) No 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü'nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul edilmiştir.
M.10062 – 23.11.2020	<i>SDK</i>: Kuzey Avrupa'daki kruvaziyer endüstrisine yönelik nakliye, lojistik, kiralama ve diğer hizmetler; bunlara liman acenteliği, gümrükleme, ticari kiralama, kara ve deniz yoluyla ve sınırlı ölçüde hava yoluyla yük taşımacılığı hizmetleri dahildir. <i>FTL</i>: kara yoluyla ve sınırlı ölçüde hava ve deniz yoluyla yurt içi ve sınır ötesi yük taşımacılığı alanlarında faaliyet göstermektedir.	SDK A/S, Freja Transport & Logistics Holding A.Ş.'nin hisse senedini satın alma yoluyla üzerindeki kontrolünü elde etmiştir.	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması (Madde 57) ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, Konsey Tüzüğü (EC) No 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü'nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul edilmiştir.
M.10082 – 23.12.2020	<i>CPIB</i>: Kanada Emeklilik Planı tarafından kendisine aktarılan fonları yatıran küresel bir yatırım yönetimi kuruluşudur. <i>TPG</i>: satın almalar ve kurumsal yeniden yapılandırmalar yoluyla çeşitli şirketlere yatırım yapan bir fon ailesini yöneten özel bir yatırım şirkettir. <i>The Torstein Hagen Interest in Possession Settlement</i>: Viking'i dolaylı olarak kontrol eder ve Viking'inkiler dışında gelir üreten herhangi bir ticari faaliyeti yoktur. <i>Viking</i>: Avrupa dahil olmak üzere dünya çapında okyanus ve nehir yolculukları düzenler. Viking şu anda 76 nehir gemisi ve 6 okyanus gemisinden oluşan 82 gemilik bir filo işletmektedir. Viking toplamda 106 ülkede 455 varış noktasına geçiş sağlamaktadır.	Kanada Emeklilik Planı Yatırım Kurulu, TPG Capital ve Torstein Hagen Sahiplikteki Pay Yerleşimi'nin şu anda yalnızca Vakıf tarafından kontrol edilen Viking Holdings Ltd şirketinin ortak kontrolünü hisse satın alma yoluyla edinmişlerdir.	Genel olarak, birleşme, alt pazardaki fiyatların artmasına yol açarak etkili rekabeti önemli ölçüde engelleyeceği için girdi kısıtlayıcılığı nedeniyle rekabet endişelerine yol açacaktır. Komisyonun yapmış olduğu inceleme neticesinde, liman ücretleri bir gemi yolculuğunun toplam maliyetinin mütevazı bir bölümünü temsil etmekte ve Vikings'in doğrudan rakiplerinin premium ve lüks/keşif gemi yolculuklarını işletmesinin Birleşik Krallık'ta başka terminal seçeneklerinin olacağını göstermiştir. Bu nedenle girdi hacizinin rekabeti önemli ölçüde engellemesi olası değildir. Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması (Madde 57) ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, Konsey Tüzüğü (EC) No 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü'nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul edilmiştir.
M.10120 – 11.01.2021	<i>EFMS</i>: Avrupa ve Kuzey Amerika'da altyapı ve altyapıyla ilgili varlıklar ve işletmelere yatırım fonu olan EQT Infrastructure V'yi yönetmektedir. <i>Molslinjen</i>: Danimarka içinde ve Danimarka ile İsveç / Almanya arasında feribot seferleri işletmektedir.	EQT Fon Yönetimi S.à r.l. teşebbüsünün, nihai olarak EQT AB tarafından kontrol edildiği, hisse satın alma yoluyla Molslinjen A/S'nin tamamı üzerinde kontrol elde etmiştir.	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması (Madde 57) ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, Konsey Tüzüğü (EC) No 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü'nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul edilmiştir.
M.10203 – 10.05.2021	<i>PSA</i>: özellikle konteyner hat gemileri için terminal hizmetlerine odaklanarak limanlarda istifleme hizmetleri sağlamaktadır. PSA	PSA International Pte Ltd ve kontrolünde bulunan PSA Breakbulk NV, Felbermayr Holding	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması (Madde 57) ile uyumlu olduğunu beyan

	ayrıca AEA içinde ve dışında lojistik sektöründe de faaliyet göstermektedir. <i>Felbermayr</i>: özellikle AEA içinde ve sınırlı ölçüde dışında Ulaştırma ve Kaldırma Teknolojisi, İnşaat ve Denizcilik Lojistik Hizmetleri alanında faaliyet göstermektedir. <i>PSA Breakbulk</i>: özellikle çelik ürünlerine odaklanarak Belçika, Antwerp limanında genel kargo elleçleyicisidir. <i>Coil Terminal</i>: çelik ürünlerinin elleçlenmesinde uzmanlaşmış Belçika, Antwerp limanında genel kargo elleçleyicisidir.	GmbH ve kontrolünde bulunan Coil Terminal NV arasında hisse satın alımı yoluyla birleşme gerçekleşmiştir.	etmeye karar vermiştir. Bu karar, Konsey Tüzüğü (EC) No 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü'nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul edilmiştir.
M.10216 – 02.08.2021	<i>DFDS A/S</i>: deniz taşımacılığı, feribot nakliye hizmetleri, taşımacılık ve lojistik hizmetleri sağlamaktadır. <i>HSF</i>: soğuk zincir lojistik hizmetleri, kara taşımacılığı hizmetleri sağlamaktadır.	DFDS A/S ile HSF Distri Holding B.V., HSF Expeditie Holding B.V. ve Frekrenij B.V. kuruluşları arasında hisse satın alma yoluyla birleşme gerçekleşmiştir.	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması (Madde 57) ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, Konsey Tüzüğü (EC) No 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü'nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul edilmiştir.
	Yatay Birleşme Etkisi - Tarafların faaliyetleri yük taşımacılığı hizmetlerinin sağlanmasında örtüşmektedir. HSF, özellikle taze ürünler için soğuk kargo yük taşımacılığında uzmanlaşmıştır, buna karşın DFDS esas olarak ortam kargo yük taşımacılığında faaliyet göstermektedir ve soğuk kargo yük taşımacılığında sınırlı faaliyetleri bulunmaktadır.		
M.10439 – 25.10.2021	<i>DP World Group</i>: liman terminal operasyonları, denizcilik hizmetleri, serbest ticaret bölgeleri ve dünya çapında kargo elleçleme ve lojistik hizmetleri sunmaktadır. <i>Syncreon</i>: öncelikle otomotiv ve teknoloji sektörlerinde faaliyet gösteren müşteriler için tedarik zinciri çözümlerinin tasarımı ve işletimine odaklanarak dünya çapında tedarik lojistiği sağlamaktadır.	DP World Ltd, Syncreon Newco B.V.'nin hisselerinin tamamını satın alma yoluyla birleşme gerçekleştirmiştir.	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması (Madde 57) ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, Konsey Tüzüğü (EC) No 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü'nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul edilmiştir.
M.10452 – 26.10.2021	<i>DP World Group</i>: liman terminal operasyonları, denizcilik hizmetleri, serbest ticaret bölgeleri ve dünya çapında kargo elleçleme ve lojistik hizmetleri sunmaktadır.	DP World Ltd, hisse satın alma yoluyla Imperial Logistics Ltd ile birleşmiştir.	Komisyon, basitleştirilmiş prosedüre ilişkin bildirimde belirtilen nedenlerle, söz konusu işleme karşı çıkmamaya ve bunun ortak pazar ve AEA Anlaşması (Madde 57) ile uyumlu olduğunu beyan etmeye karar vermiştir. Bu karar, Konsey Tüzüğü

Imperial Logistics: çeşitli Afrika ülkelerinde nakliye ve lojistik tedarikçisi ve Avrupa Ekonomik Alanı ve Birleşik Krallık'ta sözleşmeli lojistik ve yük hizmetleri sağlayıcısıdır.

(EC) No 139/2004/EC sayılı Konsey Tüzüğü'nün 6(1)(b) Maddesi uyarınca kabul edilmiştir.

Source: European Commission, 2025

Tablo 5.2'de yer verilen bilgiler ışığında; CMA CGM şirketi ve China International Marine Containers Neocontainer Logistics Limited arasında (Bkz. M.9594 No'lu vaka kararı) hisse satın alma yoluyla oluşturulan ortak girişim (Joint Venture) ile CMA CGM şirketinin CMP ortak girişim oluşturarak (Bkz. M.9789 No'lu vaka kararı) Terminal Link S.A.S'ye ait hisse senetlerini satın alarak terminal üzerinde kontrolü sağlamış olması, şirketlerin ilgili bölgelerde yürüttükleri genişleme stratejilerine birer örnek teşkil etmektedir (European Commission, 2020a).

10 Mayıs 2020 tarihinde HGK (Almanya) şirketi, teklif verme sürecinin bir parçası olarak Target şirket hisselerinin %100 satın almak için bağlayıcı bir teklif sunmuştur. Taraflar, 30 Nisan 2020 tarihinde Imperial Grubu'nun Su Yolu Taşımacılığı İşinin Satış ve Devrine İlişkin Çerçeve Anlaşması'nı imzalamışlardır. Target böylelikle Imperial Group tarafından kontrol edilmektedir ve Almanya, Belçika ve Kuzeydoğu Fransa'daki müşterilere hizmet veren iç navigasyon, aktarma/stevedoring hizmetleri, depolama, nakliye lojistiği, gemi gümrükleme ve araç ticareti alanlarında faaliyet göstermektedir. İki şirketin birleşmesi neticesinde; (1) ülke içi yük taşımacılığı (özellikle Rhine Nehri boyunca), (2) ülke içi terminallerde nakliyat/aktarma hizmetleri, (3) ülke içi liman altyapısı (kamu limanları) gibi pazarlar etkilenmiştir. Yine de Komisyon, önerilen işlemin, makul ürün pazarı tanımlarından herhangi biri altında, iç su yolları taşımacılığı, aktarma/yük taşımacılığı hizmetleri, iç liman altyapısı ve demiryolu taşımacılığı hizmetleri pazarlarındaki holding etkileri bakımından iç pazara uygunluğu konusunda ciddi şüpheler uyandırmadığı sonucuna varmıştır. Diğer yandan HGK şirketinin Imperial Mobility International B.V. & Co. KG, Druten ve bağlı şirketlerine ait olan Avrupa iç nakliye işinin kontrolünü devralması yatay birleşmeye örnek teşkil etmiştir. Bu kapsamda gerçekleşen işlem, (i) Almanya, Belçika ve Hollanda'da ve Ren havzasında belirli kuru dökme ürünlerin iç su yollarıyla taşınması ve (ii) Nijmegen-Bonn ve Nijmegen-Köln aralığındaki tüm limanlar (kamu ve özel) ile özel limanlar için hem dökme hem de kuru dökme yükler için istifleme/aktarma hizmetlerinin sağlanması bağlamında yatay olarak etkilenen pazarların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ancak, Komisyon iç su yolları taşımacılığı, aktarma/stevedoring hizmetleri, iç liman altyapısı ve demiryolu taşımacılığı hizmetleri pazarlarındaki yığılma etkileri bakımından iç pazara uygunluğu konusunda ciddi şüpheler uyandırmadığı sonucuna varmıştır (European Commission, 2020b).

11 Kasım 2020 tarihinde Imabari Shipbuilding Co. Ltd şirketi, JFE Holdings Inc ve IHI Corporation ile birlikte Japan Marine United Corporation'ın ortak kontrolünü satın almıştır. Dökme yük gemileri, konteyner gemileri, araba taşıyıcıları, LNG taşıyıcıları, tankerler ve feribotlar gibi ortak alanlarda faaliyet gösteren şirketlerin; birleşmenin herhangi bir gemi inşa pazarında etkin rekabeti önemli ölçüde engellemediğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca, birleşmenin önemli rekabet kısıtlarını ortadan kaldırmadığını ve Imabari Shipbuilding ve JMU'ya özellikle fiyatları artırmalarını sağlayacak pazar gücü vermediğini savunmuşlardır. Söz konusu savunmalar ve değerlendirmeler ışığında Komisyon, birleşmenin yatay koordinasyonsuz etkiler nedeniyle iç pazarla uyumluluğu konusunda ciddi şüpheler uyandırmadığı sonucuna varmıştır. Bunun nedeni (i) tarafların pazar paylarının orta düzeyde olması; (ii) özellikle yakın rakipler olmamaları; (iii) müşterilerin bir dizi yerleşik alternatif gemi yapımcısına etkin erişiminin

olması ve (iv) piyasa katılımcılarının büyük çoğunluğunun birleşmenin fiyat, kalite, kapasite ve yenilikçilik üzerinde olumsuz bir etkisi olmayacağını belirtmiş olmasıdır (European Commission, 2020c).

Analiz edilen vakalarda da görüldüğü üzere, yatay birleşme (Bkz. Vaka no M.9853, M.9936 ve M.10216) ve dikey birleşme (Bkz. Vaka no M.9673) stratejilerinin uygulandığı gibi herhangi bir sektör benzerliği olmayan şirket birleşme stratejilerinin de (Bkz. Vaka no M.10062, M.10082, M.10120, M.10216) uygulandığını söylemek mümkündür (European Commission, 2020d, 2020e, 2020f, 2020g, 2020h, 2020i, 2021a, 2021c).

Tüm bu vakalar dikkate alındığında, oldukça net bir model ortaya çıkmıştır. Devralınan veya birleşen şirketler kendi ittifaklarını ve/veya konsorsiyumlarını bırakmışlardır. Bu durum ise muhtemelen, geride kalan taşıyıcı şirketleri yeni ittifaklar ya da birleşmeler için yeni ortaklar aramaya yönelik teşviklerini artırmıştır. Bu birleşme dalgasının bir sonucu olarak son dört ittifak, çoğunlukla aynı temel oyuncuları kapsayan üç (OCEAN, THE ALLIANCE ve 2M) ittifaka düşmüştür (Crotti vd., 2020). Ocean ittifakında yer alan ortak girişimler; Ocean Network Express/ONE, Yang Ming, Hapag Lloyd/UASC ve Hyundai Merchant Marine (HMM)'dir. The Alliance ittifakında yer alan ortak girişimler; CMA CGM, COSCOCS/OOCL ve Evergreen şirkettir. 2M ittifakının ortak girişimleri ise, MSC ve Maersk Line şirketleridir (Notteboom & Haralambides, 2020). Dolayısıyla, sektör içerisinde meydana gelen birleşme, devralma, ittifak ve/veya konsorsiyum oluşturma belirli dönemlerde şirketlerin stratejik hamlelerin bir sonucudur. Belirsizlikler veya kriz dönemleri bu süreçleri derinden etkilediği bir gerçektir. Ancak otorite kurumların müdahaleleri ve dengeleyici politikaları, sektörün yaşanan şoklardan en az zararlı yeniden eski dinamizmine dönmesine olanak sağlamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Uluslararası denizyolu taşımacılığı sektörü son çeyrek asırda birçok ekonomik kriz ve ticari şokla (örneğin, 2008-2009 küresel ekonomik krizi, yükselen uluslararası ticaret anlaşmazlıkları Çin-ABD ticari ilişkileri ve mevcut ticaret bloklarındaki gerilimler Avrupa'da gerçekleşen Brexit gibi) karşı karşıya kalmıştır. Ekonomi ve ticaret uzmanları bu dönemlerde oluşan belirsizliğin yine ekonomi ve ticari parametreler çerçevesinde yorumlayarak öngörülerde bulunmuşlardır. Bazı uzmanlara (Notteboom, Pallis & Rodrigue, 2021) göre, 2008/2009 mali krizinin içsel özellikleri ve COVID-19 salgınının dışsal doğası göz önüne alındığında, benzer ölçekte ancak farklı nitelikteki şoklara karşı deniz tedarik zincirlerinin dayanıklılığını kavramsallaştırmanın önemli olduğu vurgulanmıştır. Ancak, COVID-19 küresel krizin boyutu belirli piyasa endeksleri kapsamında yorumlamanın zor olduğu anlaşılmıştır. Çünkü bir yandan limanların kapanması ve gemilerin girişine izin verilmemesi, diğer yandan değer zincirinde üretimin yavaşlaması, denizyolu taşımacılığı hizmetlerinde talebi azaltmıştır. Bu durum ise konteyner ticaretinde keskin bir düşüşün yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla sektörde yaşanan seyahat kısıtlamaları ve mürettebat değişiminin neredeyse imkansız hale gelmesi farklı sorunları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda birçok ülkede kısıtlamaların ve kapanmaların yaşandığı denizyolu taşımacılığı sektörü, operasyonların sürekliliğini sağlamak için önlemler almak zorunda kalmıştır.

COVID-19 küresel salgını, limanlardaki ekonomik faaliyetler üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Dünyadaki birçok liman, kargo hacimlerinde ve gemi uğraklarında orta ve yüksek düzeyde düşüşler, liman ve çevresindeki lojistik ve endüstriyel kümelerde genel olarak daha yüksek bir aktivite seviyesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Aynı zamanda COVID-19 krizi, Çin'in Kuşak ve Yol İnisiyatifi aracılığıyla dünya çapındaki liman altyapı yatırımlarına yönelik başlatılan girişimleri ile birleşmiştir. Bu durum ise ulusal ve bölgesel topluluklar için "temel

tesisler” olarak limanların sosyo-ekonomik etkisi ve dayanıklılığı üzerine tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir (Notteboom & Haralambides, 2020). Bu bağlamda, başlıca denizcilik ve liman endüstrisi kuruluşları, deniz ticareti ve lojistiğinin dijitalleşmesini hızlandırmak için bir eylem çağrısı başlatarak aşağıdaki öncelikleri belirlemişlerdir (UNCTAD, 2020a):

- Gemilerin varış, kalış ve limandan ayrılışını; gemilerin, kişilerin ve kargoların gümrük, göç ve liman işlemleri ile güvenlik otoritelerini ilgilendiren tüm bu süreçleri elektronik veri değişimi aracılığıyla desteklemek üzere 1965 tarihli Uluslararası Deniz Trafiğinin Kolaylaştırmasına İlişkin IMO Sözleşmesi’nde tanımlanan ve halihazırda zorunlu olan kuralların uygulanması için yolların bulunması,
- Gemilerin tam zamanında işletilmesi için liman ve rıhtımla ilgili ana verilerin paylaşımını kolaylaştırmak, gemi hizmetleri kapsamındaki tedarikçileri, lojistik sağlayıcıları, kargo elleçleme ve gümrükleme işlemlerinde optimum kaynak dağıtımı için veri standartlarının yukarıda belirtilen Sözleşmenin ötesinde uyumlaştırılması gerekmektedir. Böylece enerji tasarrufu sağlanmakta, güvenlik artmakta, maliyetler ve emisyon ise azalmaktadır. Tüm bunların gerçekleşmesi, Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO)’nün tedarik zinciri standartları, Uluslararası Hidrografik Örgütü (IHO)’nün standartları ve IMO’nun Elektronik Ticaret ve Kolaylaştırıcı kitapçığının kullanılması ile başarılabilir,
- IMO’da temsil edilen tüm Üye Devletlerin ana limanlarında güvenli veri değişim platformlarının ve liman topluluğu sistemlerinin tanıtılması yönünde çaba gösterilmesi,
- Limanlardaki siber riskleri yönetme becerisi ile ilgili olarak IMO’nun deniz siber risk yönetimine ilişkin mevcut kılavuzunu gözden geçirmesi ve gerektiğinde ek kılavuzların geliştirilmesi,
- Limanların çevresinde yeni ortaya çıkan internet teknolojilerini ve otomasyonunu nasıl uygulayabilecekleri konusunda farkındalığın artırılması, yanlış anlamalardan kaçınılması ve en iyi uygulamaları ve standardizasyonu teşvik edilmesi ile olmaktadır. Bu kapsamda limanlardaki sağlık güvenliğini artırmak için geliştirilen teknolojilerin ve diğer yenilikçi araçların uygulanmasını kolaylaştırmak gerekir. Hinterland tedarik zincirleriyle de bağlantı kurabilen ve verilerin güvenli bir şekilde paylaşılacağı dijital liman platformlarının uygulanmasını ve operasyonel hale getirilmesini kolaylaştıran bir çerçevenin ve yol haritasının geliştirilmesi,
- Elektronik konşimentonun gecikmiş tanıtımından başlayarak, işbirliği ve standardizasyon yoluyla tedarik zincirinin şeffaflığını geliştirmeye istekli bir paydaşlar koalisyonunun oluşturulması,
- Daha küçük, daha az gelişmiş ve yeterli personele sahip olmayan liman topluluklarını desteklemek için yalnızca teknik tesisler sağlayarak değil, aynı zamanda personel eğiterek de bir kapasite geliştirme çerçevesinin oluşturulması şeklindedir.

COVID-19 krizi ve sonrasında dijitalleşmenin, siber risklerin ve güvenlik açıklarının büyüdüğü göz önüne alındığında, birçok gelişmekte olan ülke için teknoloji alanında kapasite geliştirme gerekli olmuştur. Daha genel bir kanıya göre ise, gelişen dünyada, güvenilir ve uygun fiyatlı internet hizmetlerinin eksikliği ve yaygın bir dijital boşluğun varlığı, endişelere yol açmış ve bu konunun etkin bir şekilde ele alınarak incelenmesi gerektiği yönünde fikirler ortaya konmuştur (Economic Commission for Asia and the Pacific, 2019).

UNCTAD'a (2020b) göre denizyolu taşımacılığı sektörünün krizle ilgili gelecek yönündeki zorluklara ve belirsizliklere hazır olması için değişmesi gerekmektedir. Gerekli değişim ve dönüşümlere örnek olarak; daha az bağımlılık, tam zamanında veya yalın envanter modelleri sağlayacak şekilde tedarik zincirinin kısalması ve dijitalleşme ile otomasyona yönelik ek yatırımlar gösterilmektedir. Belirsizliklerin ortaya çıkardığı zorlukları aşmak hükümetler tarafından desteklenen denizcilik endüstrisinin sorumluluğunda olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, denizcilikle ilgilenen ülkelerin her biri kendi öncelikleri ve menfaatleri doğrultusunda hareket etmektedir. Birleşmiş Milletler (BM) ülkelerin menfaatlerini koordine etmek ve tutarlı bir deniz hukuku bütünü oluşturmak gibi bir görevi üstlenmektedir. BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS/1982) genel çerçeveyi belirlerken, bu kapsamda uygulanabilir düzenlemeler geliştirme ve sürdürme görevi IMO ve ILO'ya devredilmiştir. IMO, gemi emniyeti, kirliliği ve güvenliği ile ilgili düzenlemelerden, ILO ise gemilerdeki insanların yönetimi ile ilgili yasalardan sorumluluk üstlenmiştir. Son yıllarda küresel ısınmanın neden olduğu bir çok doğa felaketi ile birlikte dünya devletlerinin eylem planları hazırladıkları görülmüştür. Bu kapsamda denizcilik endüstrisinin ilgi odağı, IMO'nun 2020 küresel kükürt üst sınırı düzenlemesinin, özellikle gemilerin işletme maliyetleri ve rekabet gücü üzerindeki potansiyel etkisinin üzerinde olmuştur. Bu durum ise Avrupa Komisyonunu, Yeşil Mutabakat stratejisi bağlamında, IMO tarafından gelecekte yapılacak herhangi bir ilerlemeden bağımsız olarak, AB'nin Emisyon Ticareti sistemine denizyolu taşımacılığını dahil etmeye sevk etmiştir.

Denizcilik ve limancılık endüstrisindeki rekabet baskısı, doğası gereği ortak girişimlerin, birleşmelerin, stratejik ittifakların ve konsorsiyumların kurulmasını teşvik etmektedir. Özellikle denizyolu taşımacılığı alanında faaliyet gösteren şirketlerin daha yakın entegrasyona yönelik bu tür hamlelerde inisiyatif aldıkları dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, Avrupa Komisyonu Rekabet Genel Direktörlüğü ve Küresel Rekabet Endeksi gibi rekabet otoritelerinin denizcilik stratejisi üzerindeki etkisi önemli düzeyde olmuştur. Nitekim birleşme ve ittifaklar arasındaki ilişkinin normatif bir perspektiften incelendiği bu çalışmada, konteyner taşımacılığı kapsamında AB birleşme vakalarında, birleşme tekliflerinin tercihen seçilen birleşme taraflarının kendi ittifaklarından çekilmesine bağlı olarak onaylandığı görülmüştür.

İttifakların oluşturduğu yatay işbirliği biçimi, maliyet tasarrufu ve daha geniş ağ oluşumu açısından fayda sağlarken, diğer yandan zorlukları da beraberinde getirmiştir. Stratejik ittifaklar, fiyat sabitlemeyi değil, bunun yerine tarafların hizmet yeteneklerinin bir bütün olarak tam entegrasyonu amaçlamaktadır. Konsorsiyumların oluşumu ve genişlemesi ise, bir taşıyıcı şirketin ortalama değişken maliyetini değiştirmemekte, ancak bunu tüm üyelere yayarak her bir taşıyıcının marjinal maliyetinde bir düşüş sağlamak ve sonuçta pazarda rekabet etme olasılığını olumlu yönde etkilemektedir. Sonuç olarak taşıyıcı şirketler için daha iyi ve daha geniş hizmet ağları ve dolayısıyla pazarlar oluşmaktadır. Konteyner taşımacılığı yapan birçok şirket ittifaklar yoluyla belli dönemlerde başarı sağlaması öngörülmüştü. Ancak, iş birimlerini ve sistemlerini entegre etmenin aşırı derecede zorlayıcı olması, müşterilerin rekabette kaybolması, ölçek ekonomilerinin başlangıçta planlandığı gibi gerçekleşmemesi ve sonrasında yeniden yapılanmanın işten çıkarmalarla sonuçlanması nedeniyle bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. "P3 ittifakı" bu duruma iyi bir örnek oluşturmıştır. Diğer yandan, 1973'te, navlun oranlarının çok yüksek olduğu bir süreçte armatörlerin, petrol ticaretinin büyümesine yönelik en iyimser tahminleri bile karşılayabilecek olandan daha fazla tanker gemisi sipariş etmesi; benzer şekilde, navlun oranlarının düşük olduğu 1982, 1983 ve 1999 yıllarında dökme yük gemileri için bir sipariş patlaması yaşanması, piyasada oluşan davranışların salt ekonomik terimlerle açıklanamayacağını göstermiştir.

Bu çalışma kapsamındaki birleşme vakaları, Avrupa Komisyonu Rekabet Genel Direktörlüğü'nün normatif değerlendirmesi çerçevesinde incelenmiştir. Bu bağlamda, Direktörlük, farklı ittifaklara ait taşıyıcı şirketler arasında birleşmelerin ortaya çıkmasının tüketici refahına zarar veren piyasa sonuçlarına yol açabileceğini vurgulamıştır. Varlıkları entegre ederek elde edilen potansiyel verimlilik kazanımlarının ötesinde, yatay birleşmeler rakip sayısını azaltmakta ve taşıyıcı şirketler tarafından toplu karar vermeyi desteklemektedir. Bu özellikler birleşme sonrası navlun oranlarını artırma eğiliminde olduğundan, birleşmeye özgü verimlilikler yukarı doğru fiyatları dengelemek için yeterince büyük olmadığından konsolidasyon rekabet karşıtı olarak kabul edilmektedir. Bu hususlar dikkate alındığında, incelenen her vakada yapılan açıklamalarda birleşmeye söz konusu olan tarafların rekabet karşıtı sonuçların doğmayacağını garanti etmesi istenmiştir. Böylelikle tüketicilerin menfaatleri oluşan birleşmelerin neticesinde koruma altına alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Alexandridis, G. & Singh, M. (2016). Mergers and acquisitions in shipping. In *The International Handbook of Shipping Finance*, Palgrave Macmillan.
- Alphaliner (2024). Monthly Monitor July 2024. https://public.axsmarine.com/wp-content/uploads/2025/01/Alphaliner_Monthly_Monitor_Sample.pdf (Erişim Tarihi: 14.04.2025)
- Brooks, M.R. & Ritchie, P. (2006). Mergers and Acquisitions in the Maritime Transport Industry 1996-2000. *Transportation Journal*, 45, 7-22.
- Crotti, D., Ferrari, C. & Tei, A. (2020). Merger waves and alliance stability in container shipping. *Maritime Economics & Logistics*, 22, 446-472.
- Cullinane, K. & Haralambides, H. (2021). Global trends in maritime and port economics: the COVID-19 pandemic and beyond. *Maritime Economics & Logistics*, 23, 369-380.
- Dietrich, J. & Sorensen, E. (1984). An application of logit analysis to prediction of merger targets. *Journal of Business Research*, 12, 393-402.
- Doumbia-Henry, C. (2020). Shipping and COVID-19: protecting seafarers as frontline workers. *WMU Journal of Maritime Affairs*, 19, 279-293.
- Economic Commission for Asia and the Pacific. (2019). *Measuring the digital divide in the Asia-Pacific Region for the United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific* (Asia-Pacific Information Superhighway (AP-IS) Working Paper Series <https://www.unescap.org/> Erişim Tarihi 10 September 2021
- European Maritime Safety Agency. (2020). 'COVID-19 Impact on Shipping' <http://www.emsa.europa.eu/newsroom/covid19-impact.html> Erişim Tarihi 16 March 2021
- European Commission. (2025). Competition Policy, Available: <https://competition-cases.ec.europa.eu/search?caseInstrument=M> Erişim Tarihi: 14 Nisan 2025
- European Commission. (2021a). 'EQT / MOLSLINJEN (Case-M.10120)' https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases1/20217/m10120_42_3.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2021b). 'PSA / FELBERMAYR / PSA BREAKBULK / COIL TERMINAL (Case-M.10203)' https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases1/202125/m10203_166_3.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2021c). 'DFDS / HSF LOGISTICS GROUP (Case-M.10216)' https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases1/202141/M_10216_7952383_597_3.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025

- European Commission. (2021d). ‘DP WORLD / SYNCREON (Case-M.10439)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases1/202150/M_10439_8062851_100_3.pdf
Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2021e). ‘DP WORLD / IMPERIAL LOGISTICS (Case-M.10451)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases1/202148/M_10451_8038660_94_3.pdf
Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2020a). ‘CMA CGM /CIMC NEOCONTAINER / JV (Case-M.9594)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases/decisions/m9594_78_3.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2020b). ‘HGK/IMPERIAL SHIPPING GROUP (Case-M.9853)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases1/202042/m9853_209_3.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2020c). ‘Imabari Shipbuilding/JFE/IHI/Japan Marine United Corporation (Case-M.9936)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases1/202125/m9936_441_3.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2020d). ‘COLUMBIA THREADNEEDLE INVESTMENTS / BRITTANY FERRIES / CONDOR (Case-M.9673)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases1/202041/m9673_174_3.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2020e). ‘AUSTRALIANSUPER / PEEL GROUP / DWS / PEEL PORTS (Case-M.9765)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases/decisions/m9765_97_3.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2020f). ‘CMA CGM / CMP / TERMINAL LINK (Case-M.9789)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases/decisions/m9789_92_3.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2020g). ‘HMM / CMA CGM / DIF / TTIA (Case-M.9997)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases1/202046/m9997_65_3.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2020h). ‘SDK / FREJA TRANSPORT & LOGISTICS (Case-M.10062)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases1/20212/m10062_54_3.pdf
Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2020i). ‘CPPIB / TPG / THE TORSTEIN HAGEN INTEREST IN POSSESSION SETTLEMENT / VIKING (Case-M.8594)’
http://ec.europa.eu/competition/elojade/isef/case_details.cfm?proc_code=2_M_8594
Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2019). ‘CMA-CGM/CEVA (Case-M.9221)’
https://ec.europa.eu/competition/elojade/isef/case_details.cfm?proc_code=2_M_9221 Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2017a). ‘Maersk/Hamburg Süd (Case-M.8330)’
http://ec.europa.eu/competition/elojade/isef/case_details.cfm?proc_code=2_M_8330
Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2017b). ‘NYK Line/MOL/K Line (Case-M.8472)’
http://ec.europa.eu/competition/elojade/isef/case_details.cfm?proc_code=2_M_8472
Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2016a). ‘CMA CGM/NOL (Case-M.7908)’
http://ec.europa.eu/competition/elojade/isef/case_details.cfm?proc_code=2_M_7908
Erişim Tarihi 15 March 2025

- European Commission. (2016b). ‘Hapag-Lloyd/UASC (Case-M.8120)’
http://ec.europa.eu/competition/elojade/isef/case_details.cfm?proc_code=2_M_8120
Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2009). ‘COSTA / MSC / MPCT (Case-M.5423)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases/decisions/m5423_20090206_20310_en.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2008a). ‘TUI / ROYAL CARIBBEAN CRUISES / JV (Case-M5024)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases/decisions/m5024_20080307_20310_en.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2008b). ‘EUROGATE / APM (Case-M5066)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases/decisions/m5066_20080605_20310_en.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2008c). ‘HUTCHISON / EVERGREEN (Case-M5398)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases/decisions/m5398_20081217_20310_en.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2008d). ‘KÜHNE / HGV / TUI / HAPAG-LLOYD (Case-M5450)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases/decisions/m5450_20090206_20310_en.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2008e). ‘DP World / Conti 7 / Ricmers / DP World Breakbulk / JV’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases/decisions/m5093_20081118_20310_en.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2008f). ‘DP World / ZIM / CONTARSA (Case-M5163)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases/decisions/m5163_20080627_20310_en.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2008g). ‘APMM / SWIFT TANKERS POOL (Case-M5233)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases/decisions/m5233_20081111_20310_en.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- European Commission. (2008h). ‘APMM / BROSTRÖM (Case-M5346)’
https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases/decisions/m5346_20090114_20310_en.pdf Erişim Tarihi 15 March 2025
- Eurostat, (2025). ‘Glossary: Twenty-foot equivalent unit (TEU)’
([https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Twenty-foot_equivalent_unit_\(TEU\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Twenty-foot_equivalent_unit_(TEU))) Erişim Tarihi: 19.04.2025
- Fusillo, M. (2009). Structural factors underlying mergers and acquisitions in liner shipping. *International Handbook of Maritime Economics*, 144.
- Gorton, G., Kahl, M. & Rosen, R. (2009). Eat or be eaten: A theory of mergers and firm size. *The Journal of Finance*, 64, 1291-1344.
- Haralambides, H.E. (2019). Gigantism in container shipping, ports and global logistics: a time-lapse into the future. *Maritime Economics & Logistics*, 21, 1-60.
- Heaver, T., Meersman, H., Moglia, F. & Van de Voorde, E. (2010). Do Mergers and Alliances Influence European Shipping and Port Competition. *Maritime Policy and Management*, 27, 363-373.
- Hudson, A. (2020). The ocean and COVID-19. <https://www.undp.org/content/undp/en/home/blog/2020/the-ocean-and-covid-19.html> Erişim Tarihi 14 March 2021
- International Maritime Organization. (2020). UN agencies call for urgent action on crew changes and keyworker designation for sea and air workers.

http://www.imo.org/en/MediaCentre/Press_Briefings/Pages/16-IMO-ICAO-ILO-joint-statement.aspx Erişim Tarihi 14 March 2021

- Lambrecht, B. M. (2004). The timing and terms of mergers motivated by economies of scale. *Journal of financial economics*, 72(1), 41-62.
- Midoro, R. & Pitto, A. (2000). A critical evaluation of strategic alliances in liner shipping. *Maritime Policy and Management*, 27(1), 31-40.
- Notteboom, T.E., Pallis, T. & Rodrigue JP. (2021). Disruptions and resilience in global container shipping and ports: the COVID-19 pandemic versus the 2008-2009 financial crisis. *Maritime Economics & Logistics*, 23, 179-210.
- Notteboom, T.E., & Haralambides, H.E. (2020). Port management and governance in post-COVID-19 era: quo vadis? *Maritime Economics & Logistics*, 22, 329-352.
- Panayides, P.M., & Wiedmer, R. (2011). Strategic alliances in container liner shipping. *Research in Transportation Economics*, 32(1): 25-38.
- Quartieri, F. (2017). Are vessel sharing agreements pro-competitive? *Economics of Transportation*, 11, 33-48.
- Stopford, M. (2009). *Maritime Economics* (3rd ed.) Routledge.
- United Nations Conference on Trade and Development. (2020a). 'COVID-19 cuts global maritime trade, transforms industry.' <https://unctad.org/news/covid-19-cuts-global-maritime-trade-transforms-industry> Erişim Tarihi 17 March 2021
- United Nations Conference on Trade and Development. (2020b). *Review of Maritime Transport 2020*, United Nations Publications.
- Wilmsmeier, G. & Monios, J. (2020). Container shipping-beyond the era of maturity? In *Geographies of Maritime Transport*, Wilmsmeier, G. & Monios, J. (Eds). Edward Elgar.

**TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE AÇIK UÇLU SORULARIN
KULLANIMI: CEVAP ANAHTARININ ROLÜ VE ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ**

*The Use of Open-Ended Questions in Teaching Turkish as a Foreign Language: The Role
of the Answer Key and Teachers' Views*

Doç. Dr. Serhat KÜÇÜK

ORCID ID: 0000-0003-3290-5827

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Dil Eğitim-Öğretim Uygulama ve Araştırma
Merkezi, serhatkucuk@subu.edu.tr

Öğr. Gör. Tuğçe ÇELİK

ORCID ID: 0000-0001-6864-7060

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Dil Eğitim-Öğretim Uygulama ve Araştırma
Merkezi, tugcecelik@subu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde açık uçlu soruların değerlendirilmesinde rubrik kullanımının puanlamaya etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında öğrencilere iki maddelik açık uçlu bir yazılı anlatım sınavı yapılmış ve öğrenci cevap kağıtları çoğaltılarak aynı kurda eğitim vermiş farklı öğretim elemanlarından bu kağıtları ortak bir yazılı anlatım rubriği kullanarak değerlendirmeleri istenmiştir. Ayrıca açık uçlu soruların kullanımı ve puanlanmasına yönelik görüşlerini incelemek adına öğretim elemanlarıyla görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen veriler nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ve içerik analiziyle çözümlenmiştir. Bulgular, rubrik kullanımının puanlayıcılar arasında belirli bir uyum sağladığını ancak tümüyle nesnel bir puanlama ortamı oluşturmadığını ortaya koymuştur.

Bunun yanında öğretim elemanlarının rubrik kullanımını genelde olumlu buldukları fakat bazı zorluklar yaşadıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Açık uçlu sorular, yabancılara Türkçe öğretimi, puanlayıcı tutarlılığı, dereceli puanlama anahtarı, yazılı anlatım.

ABSTRACT

This study aims to examine the effect of using open-ended questions on rater consistency in assessing written expression in the context of teaching Turkish as a foreign language. As part of the research, a written expression exam consisting of two open-ended questions was administered to students. The student papers were duplicated and given to different instructors to be evaluated using an analytic rubric for written expression. In addition, interviews were conducted with the instructors to assess their views on the use and scoring of open-ended questions. The collected data were analyzed through qualitative research methods, specifically document analysis and content analysis. The findings revealed that the use of the analytic rubric provided a certain level of consistency among raters, but it did not create a fully objective scoring environment. Moreover, it was found that while instructors generally had a positive view of rubric use, they also experienced certain challenges during the process.

Key Words: Open-ended questions, teaching Turkish as a foreign language, rater consistency, analytic rubric, written expression.

GİRİŞ

Eğitim bireylere çeşitli bilgi, beceri ve tutumlar kazandıran planlı ve sistematik bir süreçtir. Bu sürecin izlenmesi, değerlendirilmesi ve geliştirilmesi adına çeşitli ölçme ve değerlendirme araçları kullanılmaktadır. Geçmişten günümüze en sık tercih edilen ölçme araçlarından biri olan sınavlar, farklı türleriyle eğitimde ölçme ve değerlendirme sürecinin merkezinde yer almaktadır.

Sınavlar, disiplin ve düzey fark etmeksizin uzun yıllardır çeşitli alanlarda yaygın olarak kullanılagelen geleneksel ölçme araçlarıdır. Araştırmacılar sınavları özelliklerine göre çeşitli şekillerde tasnif etmiştir. Akhun (1982) sınav türlerini “*serbest cevaplı sınavlar, sınırlı cevaplı*

sınavlar ve hazır cevaplı sınavlar” olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Açık uçlu gibi madde türlerini içeren sınavları serbest cevaplı; boşluk doldurma, kısa cevaplı gibi madde türlerini içerenleri sınırlı cevaplı; doğru yanlış, çoktan seçmeli gibi madde türlerini içerenleri ise hazır cevaplı sınav olarak adlandırmıştır. Başol (2019) ise sınavları “*yazılı sınavlar, sözlü sınavlar ve objektif sınavlar*” olmak üzere üç başlıkta tasnif etmiştir. Yazılı sınavlar kısa cevaplı, uzun cevaplı ve kompozisyon sınavlarından; sözlü sınavlar konuşmaya dayalı etkinliklerden, objektif sınavlar ise çoktan seçmeli testler, doğru yanlış, eşleştirme ve boşluk doldurma gibi madde türlerinden oluşmaktadır. Bir diğer çalışmada Turgut ve Baykul (2019) doğru yanlış gibi türleri içeren madde çeşitlerini “*sınıflama gerektiren testler*”, çoktan seçmeli gibi türleri içeren madde çeşitlerini ise “*seçme gerektiren testler*” olarak sınıflandırmıştır. Araştırmacıların tasniflerinden hareketle sınav türlerinin cevaplandırmada kullanılan yöntem, objektiflik, soru türleri gibi yönlerden birbirinden ayrıldığı görülmektedir.

Yabancı dil öğretiminde de çeşitli sınav türleri bulunmaktadır. Şahin’e (2021) göre dil öğretiminde sınavlar biçimine ve yapılışına göre sınavlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Biçimine göre sınavlar kısa cevaplı, seçmeli ve açık uçlu gibi madde türlerinden oluşurken yapılış amacına göre sınavları dil eğitimi öncesi, süreci ve sonundaki çeşitli sınavlar oluşturmaktadır. Bu sınavlar Keskin’e (2024) göre seviye tespit sınavları, yeterlilik sınavları, kur sonu sınavları ve izleme sınavları olmak üzere dört çeşittir. Yabancılar Türkçe öğretiminde uygulanan bu sınavlar, bireylerin dört temel dil becerisini ölçmeye yönelik çeşitli madde türlerini içermektedir. Bu beceriler içerisinde yazma becerisi, öğrencinin dilsel üretimini doğrudan ortaya koyması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Yazma becerisinin ölçülmesinde, yapılandırılmış cevaplar yerine öğrencinin kendi ifade etmesine olanak tanıyan açık uçlu sorular, en sık başvurulan madde türlerindendir.

Açık uçlu sorular, öğrencilerin yanıtlarını kendi ifadeleriyle vermelerine olanak sağlayan, çoktan seçmeli veya kısa cevaplı sorulara göre öğrencilere daha geniş düşünme alanı sunan soru türleridir. Lee, Kinzie ve Whittaker’e (2012) göre açık uçlu sorular öğrencileri kendilerini ifade etme ve açıklamaya teşvik ettiğinden öğrencilerin bilişsel becerilerini geliştirmeye yardımcıdır. Açık uçlu sorular yalnız üst düzey becerilerin ölçülmesine değil, öğrencilerin yazma becerisi, ilgi ve tutumlarını da ayrıntılı olarak ölçmeye yarayan bir madde türüdür (Yıldız vd., 2013). Bu madde türünün bir diğer avantajı ise şans başarısına yer vermemesidir (Demir, 2017). Açık uçlu soruların bahsedilen bu üstünlüklerinin yanında bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Bunlar

öğrencilerin cevaplamasının ve puanlayıcıların değerlendirmesinin vakit alması, nesnel puanlama yapmanın zorluğu ve konu sayısının kısıtlı olması olarak sıralanabilir (Güneş, 2021). Görüldüğü üzere açık uçlu soruların çeşitli üstünlükleri ve sınırlılıkları bulunmaktadır.

Her ne kadar açık uçlu soruların birçok avantajı bulunsada değerlendirme sürecinde karşılaşılan en temel sorunlardan biri nesnelliğin sağlanamamasıdır. Öğrencilerin oluşturdukları metinler değerlendirme sürecinde öznel yargıların etkisine açık olabileceğinden puanlayıcıların nesnelliği ve tutarlılığını sağlamak temel bir gerekliliktir. Sabit cevaplı çoktan seçmeli testlerde nesnelliği ve tutarlılığı sağlamak için cevap anahtarı nasıl vazgeçilmezse; tek bir yanıtı olmayan açık uçlu soruların puanlanmasında da benzer bir işlevi dereceli puanlama anahtarları (rubrikler) yerine getirmektedir. Dereceli puanlama anahtarı ya da diğer adıyla rubrikleri Andrade (2001) belirli kriterleri olan, öğretimi izlemek ve değerlendirmek için oluşturulan öğretim ölçütleri olarak tanımlamaktadır. Rubrikler öğrencilerin performanslarını belirli ölçütlere göre çok boyutlu biçimde değerlendirmeye olanak tanır. Bu yönüyle, yalnızca doğru ya da yanlış ayrımı sunan klasik cevap anahtarlarından farklı olarak, yanıtlardaki yeterlik düzeyini çeşitli boyutlarıyla ortaya koyar. Moskal ve Leydens'e (2000) göre puanlayıcılara net yönergeler sağlayan bir dereceli puanlama anahtarı ölçmedeki öznelliği azaltabilir. Brown (2004) da benzer şekilde açık uçlu sorularda doğru yanıt için ölçüt kümeleri kullanmanın puanlayıcı içi güvenilirliği sağlamadaki önemli noktalardan biri olduğunu belirtmiştir.

Dil öğretiminde üretim becerileri olan konuşma ve yazma becerilerinin ölçülmesinde, becerilerin doğaları gereği açık uçlu sorular vazgeçilmez bir araçtır. Zorbaz'a (2013) göre yazma sınavlarının değerlendirilmesinde verilen notlar kişiden kişiye değişmekte; hatta puanlama anahtarı gibi ölçütler kullanılmadığı takdirde aynı puanlayıcı önceden okuduğu bir sınava farklı zamanlarda farklı puanlar vermektedir. Yazma becerisi, doğası gereği dil bilgisi, kelime bilgisi, yazım ve noktalama kuralları, tutarlılık, konuya uygunluk, metin planı ve akıcılık gibi birçok dil yeterliğini içinde barındırmaktadır. Yazma gibi üretim temelli becerilerde, öğrencilerin düşüncelerini özgürce ifade edebilmeleri ve fen bilimlerinde olduğu gibi doğru tek bir cevabın bulunmaması değerlendirme sürecinin nesnelliğini riske atmaktadır. Bu bağlamda, dereceli puanlama anahtarlarının hem öğrencilerin üretim becerilerini çeşitli boyutlarıyla değerlendirmek hem de puanlayıcılar arasında tutarlılığı sağlamak açısından önemli bir araç olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırmanın genel amacı açık uçlu yazma sınavlarının değerlendirilmesinde dereceli puanlama anahtarı kullanımının puanlayıcılar arası tutarlılığı sağlayıp sağlamadığını ölçmek ve yabancılara Türkçe Öğretimi alanında görev yapan öğretim elemanlarının açık uçlu sorular ve değerlendirilme süreçleri ile ilgili eğilimlerini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Açık uçlu soruların değerlendirilmesinde dereceli puanlama anahtarı kullanımı puanlayıcılar arasında tutarlılık sağlamakta mıdır?
2. Yabancılara Türkçe Öğretimi alanında çalışan okutmanların açık uçlu soruların kullanımı ile ilgili görüşleri nelerdir?
3. Yabancılara Türkçe Öğretimi alanında çalışan okutmanların açık uçlu soruların değerlendirilmesi ile ilgili görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Yöntem

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ve yarı yapılandırılmış görüşme ile gerçekleştirilmiştir. Doküman analizi, araştırılmak istenen konuyla alakalı görsel ve yazılı unsurların incelenmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Doküman analizi yoluyla öğrencilere ait yazılı anlatım örnekleri sistematik şekilde incelenmiş; öğretmenlerin aynı öğrenci yanıtlarına verdikleri puanlar Pearson korelasyon katsayısı ile karşılaştırılarak puanlayıcı tutarlılığı değerlendirilmiştir. Ayrıca öğretmenlerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla puanlayıcıların değerlendirme sürecine ilişkin algıları ve deneyimleri yorumlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde sorular araştırmacı tarafından önceden hazırlanmakta ve görüşme sırasında katılımcılara kısmi esneklik sağlanmaktadır (Ekiz, 2020). Yapılan görüşmeler katılımcılardan izin alınarak dijital ortamda kaydedilmiştir.

Çalışma Grubu

Çalışma Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Dil Eğitim Öğretim Uygulama ve Araştırma Merkezinde C1 düzeyinde öğrenim gören on sekiz öğrenci ve aynı kurumda görev yapan on altı öğretim elemanı ile yürütülmüştür. Öğretim elemanlarından sekizi ile yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın veri toplama araçlarını araştırmacılar tarafından hazırlanıp uzman görüşleriyle son şekli verilen iki maddelik C1 düzeyi yazma sınavı ve altı maddelik yarı yapılandırılmış görüşme formu ile Kahveci (2022) tarafından hazırlanan C1 Seviyesi Yazma Becerisi Dereceli Puanlama Anahtarı oluşturmaktadır.

Yazma Sınavı

Sınav maddelerinin hazırlanmasında yabancılara Türkçe Öğretimi alanında görev yapan üç farklı uzmandan görüş alınmış ve dönütler doğrultusunda düzeltmeler yapılmıştır. Hazırlanan sınavdaki maddeler Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Metni C1 seviyesi “genel yazılı üretim” başlıklı anlatımı gerekçelendirme ve örnek verme kazanımlarıyla örtüşmektedir.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme

Çalışmanın güvenilirliğini arttırmak için araştırmacılar tarafından uzman görüşü alınarak altı maddelik bir görüşme formu hazırlanmıştır. Bu form, yabancılara Türkçe Öğretimi alanındaki öğretim elemanlarının açık uçlu soruları değerlendirmelerinde zorlandıkları ve dikkat ettikleri noktaları, rubriklerin açık uçlu soruları değerlendirme süreçlerine etkilerini ve alanda açık uçlu soruların kullanımıyla ilgili görüşlerini derinlemesine incelemeyi sağlayan maddelerden oluşmaktadır.

C1 Seviyesi Yazma Becerisi Dereceli Puanlama Anahtarı

Araştırmada Kahveci (2022) tarafından hazırlanan C1 düzeyindeki yazma becerisi dereceli puanlama anahtarı kullanılmıştır. Dereceli puanlama anahtarı, içerik ve tür, metin planı-cümleler arası düzen, tutarlılık ve bağdaşıklık, dilbilgisi yapılarını kullanma, kelime kullanımı ile yazım ve noktalama olmak üzere beş alt boyuttan oluşmaktadır. Tüm alt boyutlarda çok iyi, iyi, orta ve yetersiz ölçütlerine çeşitli puanlar karşılık gelmektedir.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın ilk aşamasında, öğrencilere açık uçlu sınav uygulanmış ve öğrenci kağıtları anonimleştirilerek öğretim elemanlarına sunulmuştur. Her öğretim elemanı, öğrenci kağıtlarını dereceli puanlama anahtarına uygun ve birbirlerinden bağımsız olarak puanlamıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında ise öğretim elemanlarının bir kısmı ile yazılı anlatım değerlendirme

süreçlerine ilişkin yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş, alınan ses kayıtları yazılı döküm haline getirilmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışmanın ilk aşamasında doküman analizi kapsamında öğretim elemanlarının verdiği puanlar incelenmiş, aynı öğrenci yanıtına farklı öğretim elemanlarının verdiği puanlar birbirleriyle karşılaştırılarak puanlayıcılar arası tutarlılık değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme SPSS programında Pearson korelasyon katsayısı ile hesaplanmıştır. İlhan'a (2022) göre korelasyon iki değişkenin ilişkisini ifade eden ve $.00 \leq |r| < .30$ değer aralığındaysa zayıf, $.30 \leq |r| < .70$ değer aralığındaysa orta, $.70 \leq |r| \leq 1.00$ değer aralığındaysa güçlü olarak derecelendirilen değerdir. Puanlayıcılar arası tutarlılık bu değerle incelenmiş, maddelere verilen puanların ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. İkinci aşamada ise çalışmanın araştırmacıları tarafından görüşmelere katılan öğretim elemanlarının yanıtlarından hareketle kod, kategori ve temalar oluşturularak içerik analizi yapılmıştır. Araştırmacıların arasındaki uyum Miles ve Huberman (1994) formülüne göre hesaplanmış ve %91,2 olarak tespit edilmiştir.

BULGULAR

Puanlayıcıların Tutarlıklarına İlişkin Bulgular

Puanlayıcılar Arası Korelasyon

Öğretim elemanları aynı öğrencilerin sınavlarını aynı dereceli puanlama anahtarına göre değerlendirdiğinden puanlayıcılar arasında tutarlılık olup olmadığını ölçmek için Pearson korelasyon katsayısı kullanılmış, her puanlayıcının birbirleriyle ne kadar uyumlu olduğu değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda yapılan korelasyon analizinde 16 katılımcının oluşturduğu 136 puanlayıcı çiftinin sınavlara verdikleri nihai puanların korelasyon değerleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Puanlayıcılar Arası Korelasyon Değerlerinin Sınıflandırılması

Uyum Düzeyi	Korelasyon Çifti	%

Yüksek (≥ 0.70)	16	%13,33
Orta (0.30–0.69)	96	%80
Düşük (<0.30)	8	%6,67
Toplam	120	100

Tablo 1’de görüldüğü üzere puanlayıcılar arası tutarlılığına ilişkin yapılan korelasyon analizinde toplam 120 puanlayıcı çifti değerlendirilmiştir. Bu çiftlerden %13,33’ü yüksek %80’i orta düzey ve %6,67’si düşük uyum göstermiştir. Bulgular, dereceli puanlama anahtarının genel anlamda öğretim elemanları arasında orta düzeyde bir tutarlılık sağladığını göstermektedir. Bunun yanında, düşük uyum gösteren sekiz çiftin bulunması bazı öğretim elemanlarının rubrikte yer alan ölçütleri farklı şekillerde yorumladığını ve değerlendirme süreçlerinde öznel farklılıkların ya da sorulan soruların etkisinin olabileceğini düşündürmektedir. Bu doğrultuda puanlayıcıların her maddeye verdikleri puanların da korelasyon değerleri hesap edilmiştir.

Tablo 2. Birinci Madde Kapsamında Puanlayıcılar Arası Korelasyon

Uyum Düzeyi	Korelasyon Çifti	%
Yüksek (≥ 0.70)	10	%8,33
Orta (0.30–0.69)	89	%74,17
Düşük (<0.30)	21	%17,5
Toplam	120	100

Tablo 2’de görüldüğü üzere ilk soru kapsamında çiftlerden %8,33’ü yüksek, %74,17’si orta düzey ve %17,5’i düşük uyum göstermiştir. Bulgular, dereceli puanlama anahtarının birinci

sorunun değerlendirilmesinde genel anlamda öğretim elemanları arasında orta düzeyde bir tutarlılık sağladığını göstermektedir. Bunun yanında, düşük uyum gösteren daha fazla çiftin bulunması bazı öğretim elemanlarının yorumlama ve değerlendirme farkları dışında sorulan sorunun zorluk derecesinin öğrenci cevaplarını çeşitlendirdiği, dolayısıyla öğretim elemanlarının puanlama uyumlarını değiştirdiğini düşündürmektedir.

Tablo 3. İkinci Madde Kapsamında Puanlayıcılar Arası Korelasyon

Uyum Düzeyi	Korelasyon Çifti	%
Yüksek (≥ 0.70)	9	%7,5
Orta (0.30–0.69)	96	%80
Düşük (<0.30)	15	%12,5
Toplam	120	100

Tablo 3’te görüldüğü üzere ikinci soru kapsamında çiftlerden %7,5’i yüksek, %80’i orta düzey ve %15’i düşük uyum göstermiştir. Bulgular, dereceli puanlama anahtarının ikinci sorunun değerlendirilmesinde genel anlamda öğretim elemanları arasında orta düzeyde bir tutarlılık sağladığını göstermektedir.

Ortalama Puanlar ve Standart Sapma Değerleri

Araştırmada puanlayıcıların tutarlılığını çok boyutlu olarak değerlendirebilmek adına puanlayıcılar arasındaki korelasyon katsayılarının yanında öğretim elemanlarının bireysel puanlamalarına yönelik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Öğretim elemanlarının aynı öğrencilere ne derece yakın puanlar verdiklerinin yanında her öğretim elemanın puanlama sürecindeki iç tutarlılığını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Tablo 4. Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Puanlayıcı	Madde 1 Ortalama	Madde 1 Standart Sapma	Madde 2 Ortalama	Madde 2 Standart Sapma	Toplam Puan Ortalaması	Toplam Standart Sapma
E2	15,3333	5,11054	17,8333	4,30116	33,1667	8,05313
E3	13,3889	4,37760	14,0556	3,45513	27,4444	6,94493
E4	15,0556	3,65372	16,7778	3,31761	31,8333	6,48301
E5	15,2222	2,98142	15,3333	3,42997	30,5556	6,16653
E6	10,8889	5,06300	12,2778	4,89664	23,4118	9,45422
E7	10,7222	4,50889	12,3611	4,84406	23,0278	8,88401
E8	11,5833	2,27680	13,0000	2,30089	25,1389	4,17206
E9	13,0833	3,22331	12,6111	3,54200	25,6944	6,23118
E10	12,5556	3,60102	12,7222	3,78551	25,2778	7,35491
E11	16,0000	3,86538	16,6667	2,63461	32,6667	5,46648
E12	13,1667	3,27648	14,5556	3,03358	27,7222	5,93896
E13	17,3333	3,78853	18,6111	3,80617	35,9444	6,37525
E14	11,1389	5,54077	9,4167	3,91171	20,5556	9,09086
E15	9,4444	4,01427	11,1389	4,19315	20,0278	6,03780
E16	12,6667	2,49116	12,2222	2,62467	24,8889	4,86450
E17	12,5278	2,44632	13,6389	2,26745	26,1111	3,92037

Tablo 4’te öğretim elemanlarının birinci ve ikinci sorular ile sınavın tümüne verdikleri puanlar incelenmiştir. E13’ün toplam puan üzerinden ortalama puanı 35,94 iken, E15’in ortalaması 20,02 olarak bulunmuştur. Görüldüğü üzere nihai sınav notları arasında yaklaşık on beş puanlık

önemli bir değerlendirme farklılığını bulunmaktadır. Ancak katılımcılarının büyük çoğunluğunun sınavlara toplam 20 ile 30 arasında, ortalama bir puan verdiği görülmektedir. Bunun yanında toplam puanların standart sapmaları da birbirlerinden farklıdır. Örneğin, E6'nın standart sapması 9,45 ile oldukça geniş bir puanlama aralığındayken E17'nin 3,92'lik çok daha düşük bir standart sapmaya sahip olması dikkat çekmektedir.

Sınavın birinci maddesine verilen puanların ortalaması incelendiğinde en düşük ortalamasının 9,4 ile E15'e, en yüksek ortalamasının ise 17,33 ile E13'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Sınavın ikinci maddesi incelendiğinde ise en düşük ortalamasının 9,41 ile E14'e, en yüksek ortalamasının ise 18,61 ile E13'e ait olduğu görülmektedir. Bu verilerden hareketle birinci ve ikinci sorudaki ortalama farklılıklarının benzer olduğu söylenebilir. Ortalamaların yanında E8'in standart sapması 2,7 ile düşük bir puanlama aralığını, E14'ün standart sapması 5,14 ile daha yüksek bir puanlama aralığını işaret etmektedir. Ayrıca yine ikinci madde bazında en düşük standart sapmanın 2,26 ile E17'ye, en yüksek standart sapmanın ise 4,89 ile E6'ya ait olduğu görülmektedir.

Yabancılar Türkçe Öğretimi Alanında Çalışanların Açık Uçlu Soruların Değerlendirilmesine Yönelik Görüşlerine İlişkin Bulgular

Görüşmeler sırasında Yabancılar Türkçe Öğretimi alanında çalışan öğretim elemanlarına açık uçlu sorulara ve açık uçlu soruların değerlendirilmesine ilişkin görüşlerini öğrenmek amacıyla çeşitli sorular yöneltilmiştir. Kayıt altına alınan görüşmelere verilen cevapların transkripsiyon işleminden sonra içerik analizi yapılmıştır. Katılımcılara yöneltilen altı soruya ilişkin altı tema oluşturulmuş ve uzman görüşü alınarak temalar kategori ve kodlara ayrılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme sorularından ilki olan “Açık uçlu soruların değerlendirirken ne tür zorluklar yaşıyorsunuz?” sorusuna yönelik verilen yanıtlar “Açık Uçlu Soruların Değerlendirilme Sürecinde Yaşanan Zorluklar” temasında toplanıp kategorize edilerek Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Açık Uçlu Soruların Değerlendirilmesinde Yaşanan Zorluklar

Tema	Kategori	Kod	Puanlayıcı
		Ölçeğe göre değerlendirmek	E3, E9, E13, E10

Açık Uçlu Soruların Değerlendirilme Sürecinde Yaşanan Zorluklar	Ölçme aracından kaynaklanan zorluklar	Ölçeksiz değerlendirmek	E8
	Öğrenci kaynaklı zorluklar	El yazısını okuma güçlüğü	E16, E2
	Öğretmen kaynaklı zorluklar	Yorgunluk	E2
		Nesnellik	E7
		Zaman	E13

Tablo 5'e göre puanlayıcıların açık uçlu soruları değerlendirirken ölçme aracı, öğrenci ve öğretmen kaynaklı sorunlar yaşadığı görülmektedir. Puanlayıcıların 4'ü ölçeğe göre değerlendirme yaparken çeşitli sebeplerden dolayı zorlandıklarını, biri ise ölçek olmadan değerlendirmenin zorluğundan bahsetmiştir. Katılımcılar bu görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Örneğin başlık var, tamam bu maddeye uyuyor. Ama o puanlamanın içerisinde yazan diğer maddelere uymadığı zaman daha düşük mü vermek lazım yoksa onu tam olarak o puanı mı vermek lazım? Çelişkide kalmak zor oluyor.” (E3).

“Mesela ölçekte bir üç puan var bir beş puan var. Üç puan versem az gibi geliyor çünkü üç puanın içindeki özelliklerden daha fazla ama beş puana bakıyorum onda da bazı şeyler eksik.” (E9)

Puanlayıcılardan ikisi öğrenci kaynaklı zorluğu öğrencilerin el yazısının okunaklı olmaması olarak açıklamıştır. Ayrıca puanlayıcılardan nesnellik, zaman ve yorgunluk bakımından zorlandıklarını söyleyen birer kişi bulunmaktadır. Katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Öğrencinin el yazısına bağlı problem oluyor. Okuyamamakla ilgili.” (E16).

“Açık uçlu soruları okurken çok fazla arka arkaya soru okuduğum zaman bir zaman sonra yorulduğumu hissediyorum.” (E2).

“Açık uçlu sorular biraz zamanımı alıyor.” (E13).

Yarı yapılandırılmış görüşme sorularından ikincisi olan “Açık uçlu soruları puanlarken hangi kriterleri göz önüne alırsınız?” sorusuna yönelik verilen yanıtlar “Açık Uçlu Soruların Değerlendirilmesinde Kullanılan Kriterler” temasında toplanıp kategorize edilerek Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Açık Uçlu Soruları Değerlendirirken Kullanılan Kriterler

Tema	Kategori	Kod	Puanlayıcı
Açık Uçlu Soruların Değerlendirilmesinde Kullanılan Kriterler	Yazım ve Noktalama	Yazım kuralları	E9, E16, E13, E7
		Noktalama işaretleri	E3, E9, E16, E7
	Konuya/İçeriğe Uygunluk	Tüm soruları yanıtlama	E9, E2
		İçerikle alakalı yanıtlama	E3, E9, E16, E13, E8, E2
	Dilbilgisi	Kura uygunluk	E9, E10, E13
		Doğru kullanım	E16, E7, E10
	Kelime Bilgisi	Doğru kullanım	E13, E7, E2, E16
		Kelime sayısı	E10, E2
	Metin Düzeni	Cümle ve paragraf planı	E7, E13
		Okunaklı yazı	E7, E13

Tablo 6’ya göre puanlayıcılar açık uçlu soruları değerlendirirken yazım ve noktalama, konuya uygunluk, dilbilgisi, kelime bilgisi, metin düzeni gibi kriterleri esas almaktadır. Puanlayıcıların tümünün konu ile yazım ve noktalama kurallarını kriterleri olarak gösterdiği dikkat çekmektedir. Yazım ve noktalama kuralları genelde birlikte açıklanırken konu bakımından

katılımcıların sorunun tamamına cevap verme ya da içerikle uyumlu ve doğru yanıt görmeye dikkat ettikleri görülmektedir:

“İşte yazım ve noktalama tabii ki noktalama işaretleri aynı zamanda kelimelerin yazımı. İşte de da ayrı yazımı, bağlaçların yazımı vs...” (E7).

“Yani noktalama işaretleri A1’de A2’de belki biraz daha kullanımı düşük olabilir ama yüksek sevilerde daha iyi olmasını bekliyorum” (E3).

“Sorduğumuz sorudaki bütün sorulara cevap vermiş mi verememiş mi? Örnek veriyorum biz soruda üç tane soru sormuşuz. Kim, nerede, ne zaman? Kim ve nerede yazmış ama ne zaman yazmamış. Oradan ben puan kırıyorum.” (E2).

“Öğrencinin ilk önce doğru cevabı verip vermediğine bakarım” (E8).

İçerik ile yazım ve noktalama kriterlerini dilbilgisi ve kelime bilgisi izlemektedir. Puanlayıcılardan üçü dilbilgisinin düzeyle uygunluğunu üçü ise doğru kullanımını ön plana almaktadır. Kelime bilgisi bölümünde de katılımcıların ikisi kelimelerin doğru kullanımı dışında kelime sayısına vurgu yapmaktadır:

“Kullanılan gramere daha çok bakıyorum. Özellikle B2 ya da C1 ise öğrettiklerimizi biraz almak istiyoruz bence.” (E9).

“Yani dil bilgisi çok kötü olan bir öğrencinin iyi kelimeler kullanmış olsa da önceliğim dil bilgisinin ne kadar kötü olduğu oluyor.” (E7).

“Kelimelerine bakıyorum. Sayısını kuruna uygun yazmış mı?” (E10).

En az ifade edilen kriter olan metin düzeni ise katılımcıların %50’si tarafından ifade edilen metin düzenidir. Katılımcılardan iki tanesi cümle ve paragraf düzenine, ikisi ise yazının okunaklılığına dikkat çekmektedir:

“Şekil, biçim olarak iyi yazmış bir öğrenciyi olumlu bir puanla karşıladığımı düşünüyorum. Biçim olarak okunaklılık olabilir aynı zamanda paragraf ayrımı, başlık kullanımı olabilir.” (E7).

“Önce görsel, yazı stili. Yani çok abes yazılar var biliyorsun. Hani okunmuyorsa bunu artık incelemeye yollayalım dediğimiz kağıtlar oluyor.” (E13).

Yarı yapılandırılmış görüşme sorularından üçüncüsü olan “Açık uçlu soruları değerlendirirken dereceli puanlama anahtarı kullanmanızın değerlendirme sürecinize olumlu ya da olumsuz bir etkisi oldu mu?” sorusuna yönelik verilen yanıtlar “Açık Uçlu Soruların Değerlendirilmesinde Rubrik Kullanımının Etkileri” temasında toplanıp kategorize edilerek Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Açık Uçlu Soruların Değerlendirilmesinde Rubrik Kullanımının Etkileri

Tema	Kategori	Kod	Puanlayıcı
Açık Uçlu Soruların Değerlendirilmesinde Rubrik Kullanımının Etkileri	Olumlu	Puanlamada rehberlik sağlaması	E10, E13, E2, E7, E16, E9, E3, E8
	Olumsuz	Ölçütteki puan aralıkları	E8, E2, E9, E3
		Rubriğin sınırlılıkları	E7

Tablo 7’den hareketle katılımcıların tümünün açık uçlu soruların değerlendirilmesinde rubrik kullanımını olumlu karşıladığı söylenebilir.

“Tabii ki olumlu etki etti çünkü nereye neye göre puan vereceğimin bir şablonu oldu elimde.” (E10).

“Olumlu şöyle etkisi oldu. Yani puanlama yaparken şimdi ben kriterlerimi söyledim. Bunlara aslında yakın senin gönderdiğin anahtara yakındı fakat hangisine bir alt puan bir üst puan vereyim derken daha açıklayıcı ve net bir şekilde görmüş oldum.” (E7).

Ancak katılımcılardan beşi aynı zamanda bazı olumsuz taraflarının olduğunu aktarmıştır. Bu olumsuzlukların kaynakları kullanılan rubrikteki puan aralıkları ve sınırlılıklar olarak aktarılmıştır:

“Mesela başlık vermemiş, ama paragrafları ayırmış. Şimdi buna hangisini alacağım? Ya da net bir şekilde bir cümle kullanıldığında istemsizce bir alt puana düşmüş oluyorsun. E alt puana

baktığımda da e bunun için de biraz fazla az oldu. Arada kaldığım çok oldu açıkçası bu konuda.” (E7).

“Ama içerik puanlamasında yanlış hatırlamıyorsam 6-4-2-1 şeklinde gidiyordu. Bazen 4 çok az kalıyor, 6 çok kalıyor. Hani ara puan olarak araya 5 konulsa çok daha iyi olurdu diye düşünüyorum.” (E2).

Yarı yapılandırılmış görüşme sorularından dördüncüsü olan “Siz açık uçlu soruları değerlendirirken nesnelliği sağlamak için neler yapıyorsunuz?” sorusuna yönelik verilen yanıtlar “Açık Uçlu Sorularda Nesnellik” temasında toplanıp kategorize edilerek Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Açık Uçlu Sorularda Nesnelliğin Sağlanmasına Yönelik Yapılanlar

Tema	Kategori	Kod	Puanlayıcı
Açık Uçlu Sorularda Nesnellik	Benimsenen değerlendirme yaklaşımı	İç tutarlılık	E10
		Ölçeğe göre puanlama	E8, E9
	Puanlayıcı inisiyatifleri	İsimleri kapatma	E13, E9, E3
		Kağıtları karşılaştırma	E7, E2, E16
		Tekrar okuma	E2

Tablo 8’de görüldüğü üzere puanlayıcılardan biri açık uçlu soruları değerlendirirken iç tutarlılığı sağladığından ikisi ise ölçeğe göre puanlama yaptıklarını belirtmiştir.

“2 sordu vardı mesela bu sınavda. Birinci soruya gramerine göre ne puan verdimsem ikinci sorusunda da ona göre puan vermeye çalıştım işte o nesnelliği sağlayabilmek için.” (E10).

“Ben bunda ölçeğin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Ölçekleri baz alıyorum tamamen. Kriterlere bağlı kalıyorum.” (E8).

Puanlayıcıların çoğunun ise nesnelliği sağlamak için çeşitli inisiyatifler aldıkları görülmektedir:

“İsimleri görmemek bir nesnellik sağlıyor.” (E3).

“Öğrencilere puan verirken yazılarını karşılaştırmalı olarak bakıyorum. Çünkü birinin diğerine göre bir farkının olması gerekiyor diye düşünüyorum not verirken.” (E16).

“İlk beşten sonrasında. Bittikten sonra ilk beşe tekrar dönüyorum. Fazla mı puan verdim?” (E2).

Yarı yapılandırılmış görüşme sorularından beşincisi olan “Sizce açık uçlu soruların puanlanması için daha iyi bir yöntem geliştirilebilir mi?” sorusuna yönelik verilen yanıtlar “Açık Uçlu Soruların Puanlanmasında Kullanılabilecek Yöntemler” temasında toplanıp kategorize edilerek Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Açık Uçlu Soruların Puanlanmasında Kullanılabilecek Yöntemler

Tema	Kategori	Kod	Puanlayıcı
Açık Uçlu Soruların Puanlanmasında Kullanılabilecek Yöntemler	Ölçme Aracı Kullanımı	Dereceli puanlama anahtarı kullanmak/geliştirmek	E10, E8, E13, E7, E2, E16, E9, E3
		Yapılandırılmış grid kullanmak/geliştirmek	E8
		Cevap anahtarı geliştirmek	E13

Tablo 9’a göre katılımcıların tümü açık uçlu soruların puanlanmasında en iyi yöntem olarak ölçme araçlarının kullanımını önermiştir. Katılımcılardan 8’i farklı dereceli puanlama anahtarı, birer katılımcı ise yapılandırılmış grid ve cevap anahtarı kullanımını yöntem olarak önermiştir.

“Yazma konularının içeriğine göre farklı ölçekler yapılabilir. Yani örnek veriyorum “Teknolojinin yararları ve zararları nedir?” sorusuyla “Hayatınızdaki en büyük pişmanlığınız nedir?” sorusunun bence ölçeğinin aynı olmaması gerekir. Çünkü teknolojinin yararları ve zararlarındaki verilen cevapların spesifik olacağını düşünüyorum ve bizim öğrenciden beklentimiz daha fazla olabilir. Kelime sayısı olarak, işte kelime olarak, gramer olarak...” (E2).

“Böyle tablolar çok yardımcı oluyor değerlendirirken. Yani bu tablolar daha da geliştirilebilir. Şöyle geliştirilebilir derken daha detaylı olabilir. Sorulara göre kendi içinde, kura göre.” (E10)

“Zaman alabilir pratik olmayabilir ama daha dallanıp budaklandırılmış yapılandırılmış grid de açık uçlulara iyi olur diye düşünüyorum.” (E8).

“Daha açık ve puanlamanın belki işte 5,4,3,2,1 değil daha detaylı olduğu bir rubrikten geçebilir.” (E7).

“Yine ölçek olur. Başka türlü şu olabilir bizim bu yazılar için değil de hani diğer yaptığımız boşluk doldurmalar için bunu hep söylüyoruz zaten. Bunun da cevap anahtarı hazırlanmalı. Paylaşılmalı.” (E13).

“Ben de işte dediğim gibi yine bence bir ölçek en mantıklı yol. Ama ölçekteki puanlamalar daha böyle ara puanlar da olabilecek şekilde değerlendirilebilir diye düşünüyorum.” (E3).

Yarı yapılandırılmış görüşme sorularından sonuncusu olan “Yabancı dil öğretiminde açık uçlu sorular hangi becerilerin değerlendirilmesinde kullanılabilir?” sorusuna yönelik verilen yanıtlar “Yabancı Dil Öğretiminde Açık Uçlu Soruların Kullanımı” temasında toplanıp kategorize edilerek Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10. Açık Uçlu Soruların Dil Becerilerini Değerlendirmede Kullanımı

Tema	Kategori	Kod	Puanlayıcı
Yabancı Dil Öğretiminde Açık	Uygun Beceriler	Yazma	E10, E8, E13, E2, E16, E9
		Konuşma	E10, E8, E2, E16, E9

Uçlu Soruların Kullanıldığı Beceriler	Okuma	E8, E13
	Dinleme	E13, E7, E2, E3
	Okuma	E7, E2, E3

Tablo 10'dan hareketle puanlayıcıların açık uçlu soruları en çok yazma ve konuşma becerilerini değerlendirmek için kullandıkları görülmektedir. İki katılımcı okuma için de kullanılabileceğinden bahsetmiştir:

“Yani açık uçlu sorular okuma ve anlamada kullanılabilir. Çünkü derste de yapıyoruz. Metin veriyoruz, öğrenciden metinle ilgili sorulara cevap vermelerini istiyoruz. Puanlama açısından tabii ki konuşma ve yazmanın daha uygun olduğunu düşünüyorum ben.” (E8)

“Yazmada zaten yapıyoruz. Onun haricinde konuşmada kesinlikle daha böyle kaliteli yine yoruma, düşüncelerine dayalı ve hayal güçlerine dayalı sorular olabilir.” (E13).

Katılımcılardan dördü dinleme becerisinde, ikisi ise okuma becerisinde açık uçlu soruların kullanılabileceğini ancak emin olmadıklarını belirtmişlerdir.

“Dinlemede ben bazen yapıyorum ama dinlemede çok uzun yazmalı bir şey olmayabilir. Zorlar gibi geliyor.” (E13).

“Dinleme becerisinde de kullanabilirim bence evet. Ama bunu değerlendirmek ne kadar nesnel olur, onu bilemem” (E2).

“Açık uçlu soru soracak olursak bir dinleme metnine bağlı olarak cevabı kesin sorular sormamız gerekeceği için açık uçlu soru sorulmasını çok da gerekli bulmam ben dinlemede ya da okumada.” (E3).

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Puanlayıcıların Tutarlılıklarına İlişkin Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada, açık uçlu yazılı anlatım sorularının değerlendirilmesinde puanlayıcılar arasında ne düzeyde tutarlılık sağlandığı ve dereceli puanlama anahtarının bu sürece etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgular, rubrik kullanımının puanlayıcılar arasında ortalama bir uyum sağladığını, ancak bazı durumlarda düşük ve yüksek uyumun da var olduğunu göstermektedir. Puanlayıcıların aynı sınavı aynı rubriğe göre değerlendirmelerine karşın, puanlayıcılar arasında yalnızca %13,33 oranında yüksek düzeyde korelasyon, %80 oranında orta düzeyde korelasyon saptanmıştır. Bu durum, rubriklerin değerlendirme sürecine orta düzeyde olumlu bir etkisinin olmasıyla birlikte kimi puanlayıcının aynı ölçütleri farklı şekilde yorumladığını göstermektedir. Moskal ve Leydens'e (2000) göre puanlama ölçütleri puanlayıcılar arasındaki farkı tamamen yok etmese de tutarsızlık oluşumunu azaltmaktadır. Bu çalışmada da puanlayıcılar arasında tutarsızlık olarak değerlendirilebilecek düşük korelasyonunun %6,67'lik bir oranda olması bu görüşü destekler niteliktedir. İstatiksel değerlerinin orta düzeyde olması, dereceli puanlama anahtarının puanlayıcılar arası farklılıkları azaltmada önemli bir araç olabileceğini göstermektedir.

Açık uçlu maddelere yönelik yapılan istatistiksel işlemlerde puanlayıcıların arasında birinci maddede daha az sayıda düşük korelasyon çiftine rastlanmıştır. Uzmanların görüşlerine göre birinci sorunun daha anlaşılır ve kolay olması, sorunun zorluk seviyesi ile puanlayıcı tutarlılığı arasında bir ilişkiye işaret etmektedir. Bundan hareketle daha açık, yönlendirici ve yapılandırılmış soruların eğitimciler tarafından daha benzer biçimlerde puanlandığı söylenebilir.

Ortalama ve standart sapmalar incelendiğinde, puanlayıcıların verdikleri ortalama puanlar arasında bazı farklar olduğu görülmektedir. Kurt, Haşiloğlu ve Budak (2019) fen bilimleri alanındaki puanlayıcıların korelasyonlarının cevap anahtarı kullanımıyla ilişkisini inceledikleri çalışmada, puanlayıcılar arasında yüksek korelasyon hesaplasalar da ortalama puanlar arasında anlamlı farklar olduğunu bulmuşlardır. Bu durum, kimi puanlayıcının daha yüksek, kimisinin ise daha düşük puan verme eğiliminde olduğuna işaret etmektedir. Parlak ve Doğan (2014) da yaptıkları çalışmada değerlendirmedeki farklılıkların puanlayıcıların alışkanlıklarından kaynaklı olabileceğini, bunun önüne geçmek için öğretmenlere rubrikler ve nasıl değerlendirilecekleri hakkında detaylı bilgi verilmesini önermiştir. Bunun yanında

puanlayıcıların çoğunun tüm sınava 50 puan üzerinden 20 ila 30 arasında değişen ortalama puanlar verdikleri görülmektedir. Öç, Özgür ve Karakaya (2024) bütünsel ve analitik dereceli puanlama anahtarlarının puanlayıcı davranışlarına etkisini inceledikleri araştırmada analitik dereceli puanlama anahtarlarına göre puanlama yapanların puanlama ölçütleri fazla olduğundan daha ortalama puanlara yönelmiş olabileceklerini açıklamıştır. Bu çalışmada da analitik rubrik kullanımının puanlayıcılarda merkeze eğilim davranışına sebebiyet verebileceği düşünülmektedir. Ayrıca standart sapma değerleri de puanlayıcıların iç tutarlılığı hakkında fikir vermektedir. Puanlayıcıların bir kısmının geniş, bir kısmının daha dar puanlama aralığına sahip olması korelasyon değerlerinin yüksek olmama sebebini açıklar niteliktedir.

Puanlayıcıların Açık Uçlu Soruların Değerlendirilmesiyle İlgili Görüşlerine İlişkin Tartışma ve Sonuç

Öğretim elemanlarıyla yapılan görüşmeler sonucu puanlayıcıların değerlendirme süreçlerinde açık uçlu soruların doğasından ve rubrikle ilgili kararsızlıklarından kaynaklanan çeşitli olumsuzluklarla karşılaştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Açık uçlu soruların doğasından kaynaklanan nesnellik, zaman kaybı ve iş yükü gibi sorunların öğretim elemanlarını zorladığı görülmektedir. Bir başka çalışmada öğretmenlerin nesnellik ve zaman gibi etmenleri açık uçlu sorulara yönelik sorunlar olarak aktardıkları görülmektedir. (Bakırcı, Şevgin Uçar ve Genel, 2024). Bunun yanında öğrencilerin el yazmasından kaynaklı zorluklar da değerlendirme sürecini etkilemektedir. Ayrıca rubriğe göre değerlendirme yaparken rubrikteki ölçütlerde kimi zaman ara puanların olmayışı ve ölçütlerde birden fazla yeterliğin değerlendirilmesi katılımcıların puanlandırmada kararsızlık yaşamasına sebep olmuştur. Popham’a (1997) göre rubriklerde aşırı uzun ve ayrıntılı değerlendirme ölçütleri bulunmamalıdır. Bu çalışmada da görüldüğü üzere bir ölçütün uzun olması ve birden fazla niteliği ölçmesi puanlayıcılarda tutarsızlık ve kafa karışıklığına sebebiyet vermektedir.

Puanlayıcıların yazılı anlatımı değerlendirirken genellikle konu, kura uygunluk, yazım ve noktalama, dilbilgisi, kelime bilgisi ve metin düzeni gibi ölçütleri esas aldıkları görülmüştür. Yazılı anlatımın değerlendirilmesinde dikkat edilen bu kriterler Raimes’in (1983) içerik, yazım kuralları, dilbilgisi, anlaşılabilirlik ve söylem gibi yazılı anlatım kriterleriyle kısmen örtüşmektedir. Göçer (2011) tarafından yapılan çalışmada ise öğretmenlerin düzen, yazım ve noktalama, yazı karakteri gibi biçimsel özelliklere daha fazla önem verdikleri görülmektedir. Bu kriterlerden farklı olarak görüşme yapılan öğretmenlerin akıcılık, anlatım bozukluğu, kelime dağarcığı,

kalıp ifade kullanımı gibi unsurları değerlendirme kriteri olarak belirtmedikleri dikkat çekmektedir.

Katılımcılardan bazıları rubriğe göre değerlendirmede birtakım zorluklar yaşadıklarını belirtse de katılımcıların tümü rubrik ile puan vermenin değerlendirme süreçlerini olumlu etkilediğini, rubrik kullanımının yönlendirici ve yapılandırıcı etkisinin olduğunu aktarmıştır. Katılımcılar kullanılan rubriğin neye, ne kadar ve nasıl puan verecekleri yönünden onlara rehberlik ettiğini ifade etmiştir.

Puanlayıcıların açık uçlu soruları değerlendirirken nesnelliği sağlamak adına ölçek kullanma, isimleri kapatarak okuma, kağıtları birbiriyle karşılaştırarak okuma, kağıtları tekrar okuma ve aynı kağıttaki farklı sorulara tutarlı puanlar verme gibi uygulamalar yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Budak, Haşıloğlu ve Kurt'un (2019) çalışmasında da öğretmenlerin isimleri kapatma, kağıtları tersten okuma, her soruyu ayrı değerlendirme gibi çeşitli yöntemlere başvurdukları görülmektedir.

Katılımcıların açık uçlu soruların değerlendirilmesinde rubrik kullanımını iyi bir yöntem olarak tavsiye ettikleri, bunun yanında cevap anahtarı ya da yapılandırılmış grid gibi çeşitli ölçme araçlarının kullanılabileceği de ulaşılan sonuçlar arasındadır. Göçer ve Çavuş (2016) da çalışmalarında Türkçe eğitiminde alternatif bir değerlendirme aracı olarak yapılandırılmış gridin uygulanabilirliği üzerinde durmuştur.

Açık uçlu soruların yabancılara Türkçe öğretiminde hangi becerilerin ölçülmesinde kullanılacağına yönelik olarak katılımcıların tamamı üretim becerileri olan yazma ve konuşma becerilerini öne sürmüştür. Katılımcıların bir kısmı yazma ve konuşma dışında okuma becerisinde de açık uçlu soruların kullanılabileceğini önermiştir. Dinleme becerisinde kullanımının ise gerekli görülmediği ya da bu konuda kararsız katılımcıların olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Özen (2020) de çalışmasında ortaokul Türkçe sınavlarında açık uçlu soruların en çok okuma ve ardından yazma becerisini ölçmek için kullanıldığı, dinleme/izleme ve konuşma becerilerine yönelik açık uçlu soruların kullanılmadığını tespit etmiştir. Dinleme/izleme becerisinin ölçülmesinde ana dili ve yabancı dil olarak Türkçe alanlarında açık uçlu soruların pek tercih edilmediği anlaşılmaktadır.

Öneriler

Çalışmanın sonuçları doğrultusunda öğretmenlere ve araştırmacılara şu öneriler sunulabilir:

- Erdem'e (2007) göre rubrik ölçütleri hakkında öğrencilere önceden bilgi verilmesi, öğrencinin kendisinden beklenen kazanımları gerçekleştirmesine olanak sağlayabilir. Yapılacak çalışmalarda rubrik gibi değerlendirme araçları kullanılacaksa öğrencilere bu araçlar öncesinde sunulabilir. Böylece öğrenci hangi davranışa puan verileceğini bilerek sorulara bilinçli yanıt verebilir.
- Rubrik geliştirme sürecinde puanlayıcıya ara puan imkânı veren, anlaşılır ve açık ölçütler oluşturulabilir. Ayrıca bir ölçütte birden fazla nitelik/kazanım ölçülmek isteniyorsa nasıl puanlanacağına dair detaylar verilebilir.
- Öğretim elemanlarına değerlendirme araçları ve kullanımları ile sınavlarda nesnelliği sağlamak için yapılacaklar hakkında hizmet içi eğitim verilebilir.
- Gelecek araştırmalarda dereceli puanlama anahtarı ile yapılandırılmış grid, cevap anahtarı gibi diğer değerlendirme araçlarından hangisinin puanlayıcılar arası daha yüksek tutarlılık sağladığına yönelik karşılaştırmalı bir çalışma yapılabilir.
- Açık uçlu soruların okuma ve dinleme becerilerini ölçmek için de kullanılabilirliği arttırılabilir, bu alanlara özel değerlendirme araçları oluşturulabilir.
- Yazma ölçekleri/rubrikleri hazırlanırken değerlendirilmesi istenen metin türleri dikkate alınabilir.

KAYNAKÇA

Akhun, İ. (1982). Sınav türleri ve bunların bilgiyi ölçme değerleri. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 15(2), 311-320.

Andrade, H. G. (2001). The effects of instructional rubrics on learning to write. *Current issues in education*, 4.

Bakırcı, H., Uçar, E. Ş., & Genel, Y. (2024). Öğretmenlerin Fen Bilimleri Dersi Değerlendirmelerinde Açık Uçlu Soruların Uygulanmasına İlişkin Görüşleri. *Uluslararası Eğitimde Mükemmellik Arayışı Dergisi (UEMAD)*, 4(1), 1-12.

- Başol, G. (2019). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Brown, H. Douglas (2004). *Language Assessment: Principles and classroom practices*. White Plains, NY: Pearson Education
- Demir, E. (2017). Ölçme ve değerlendirme: Yabancı dil olarak Türkçe dil becerilerinin ölçülmesinde “madde” yazma. Develi ve diğerleri (Ed.). *Uygulamalı Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi El Kitabı* (Cilt 2) içinde (s. 187-236). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ekiz, D. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemleri: Yaklaşım, yöntem ve teknikler*. (6. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Erdem, Ş. A. (2007). Ortaöğretim 9. sınıf matematik dersinde öğrenci performansına dayalı verilen sözlü puanlarının geçerliliğinin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göçer, A. (2011). Öğrencilerin yazılı anlatım çalışmalarının Türkçe öğretmenlerince değerlendirilmesi üzerine. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(2), 71-97
- Göçer, A., Çavuş, S., (2016). Türkçe Eğitiminde Alternatif Tamamlayıcı Değerlendirme Aracı Olarak Tanılayıcı Dallanmış Ağaç ve Yapılandırılmış Grid Kullanımı. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no.30, 24-36.
- Güneş, F. (2021). Türkçe öğretimi yaklaşımlar ve modeller. (9. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- İlhan, M (2022). Korelasyon. Çetin, B. (Ed.). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme içinde* (s. 23-43). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kahveci, N. (2022). *Yabancı dil olarak Türkçe eğitiminde yazma becerisini değerlendirmeye yönelik dereceli puanlama anahtarı geliştirme çalışması* (Master's thesis, Bartın University (Turkey).
- Keskin, F. (2024). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Sınav Hazırlama Becerilerinin Geliştirilmesi: Bir Eğitim Modeli* (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 918857).

- Kurt, M., Haşıloğlu, M., & Budak, S. (2019). Fen bilimleri eğitiminde kullanılan açık uçlu soruların puanlanmasında puanlayıcılar arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 28-45.
- Lee, Y., Kinzie, M. B., & Whittaker, J. V. (2012). Impact of online support for teachers' open-ended questioning in pre-k science activities. *Teaching and teacher education*, 28(4), 568-577.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, Sage.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (Çev.) (2021). Diller içi Avrupa ortak başvuru metni: öğrenme, öğretme ve değerlendirme tamamlayıcı cilt. Avrupa Konseyi.
- Moskal, B. M., Leydens, J. A. (2000). Scoring rubric development: Validity and reliability. *Practical assessment, research, and evaluation*, 7(1).
- Öç, U., Onkun-Özgür E., & Karakaya, İ. (2024). Açık uçlu maddelerin puanlanmasında dereceli puanlama anahtarı puanlayıcı davranışlarına <https://doi.org/10.37217/tebd.1501178> etkisi. *TEBD*, 22(3), 2123-2151.
- Özen, O. (2020). *Türkçe öğretmenlerinin açık uçlu soru hazırlama becerilerinin incelenmesi* (Master's thesis, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).
- Parlak, B. ve Doğan, N. (2014). Dereceli puanlama anahtarı ve puanlama anahtarından elde edilen puanların uyum düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [Hacettepe University Journal of Education]*, 29(2), 189-197.
- Popham, W. J. (1997). What's wrong-and what's right-with rubrics. *Educational leadership*, 55, 72-75.
- Raimes, A. (1983). *Techniques in teaching writing*. Oxford: Oxford University Press.
- Şahin, Y. (2021). *Yabancı Dilde Ölçme ve Değerlendirme*. (5. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Turgut, F. M., Baykul, Y. (2019). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. (8. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (12. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.

Yıldız, C., Okur, A., Arı, G., & Yılmaz, Y. (2013). *Türkçe Öğretimi*. (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Zorbaz, K. Z. (2016). Yazılı anlatımın puanlanması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1).

AHMET HAMDİ TANPINAR'IN HUZUR VE SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ ROMANLARI ÜZERİNDEN RÜYA VE MUSİKİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Nuseybe Betül TÜRK

Özet

Bu çalışma, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanlarında yer alan “rüya” ve “musiki” kavramlarının anlam dünyasını incelemeyi amaçlamaktadır. Tanpınar'ın edebi anlayışında merkezi bir yere sahip olan bu motifler, bireyin içsel yolculuğunu, kimlik arayışını ve modernleşme karşısındaki konumunu anlamlandırma noktasında önemli bir rol oynamaktadır. Çalışma, yazarın rüya ve musikiye yüklediği anlamları, bireysel ve toplumsal dönüşümler bağlamında değerlendirmeyi hedeflemiştir.

Çalışma, betimsel analiz yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Tanpınar'ın biyografisi ve edebi kişiliği göz önünde bulundurularak, rüya ve musiki motiflerinin bu iki önemli romanındaki yeri ve işlevi incelenmiştir.

Çalışma sonucunda, Tanpınar'ın eserlerinde rüya ve musiki kavramlarının birbirini tamamlayan ve anlamı derinleştiren iki temel yapı taşı olduğu gözlemlenmiştir.

Tanpınar'ın rüya ve musikiye yüklediği anlam, onun geçmiş ve modernite arasında kurduğu dengeyi yansıtmaktadır. Huzur ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü, bu iki motifin farklı bağlamlarda nasıl işlendiğini görmek açısından önemli eserlerdir. Rüya ve musiki kavramları aracılığıyla bireysel ve toplumsal konuları Tanpınar, eserlerinde sadece bir yazar değil, aynı zamanda bir düşünür kimliğiyle de karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, makalede sunulan analizler, okuru Tanpınar'ın eserlerini daha dikkatli ve bilinçli bir şekilde okumaya yönlendirebilir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Hamdi Tanpınar, huzur, saatleri ayarlama Enstitüsü, Gelenek ve modernite, rüya ve musiki

An Analysis of the Relationship Between Dream and Music in Ahmet Hamdi Tanpınar's Novels Huzur and Saatleri Ayarlama Enstitüsü

Abstract

This study aims to examine the conceptual world of “dream” and “music” in Ahmet Hamdi Tanpınar's novels Huzur and Saatleri Ayarlama Enstitüsü. These motifs, which hold a central place in Tanpınar's literary understanding, play a crucial role in making sense of the individual's inner journey, identity quest, and position in the face of modernization. The study seeks to evaluate the meanings the author attributes to dreams and music within the context of individual and societal transformations.

The study has been conducted using a descriptive analysis method. Considering Tanpınar's biography and literary identity, the role and function of the dream and music motifs in these two significant novels have been examined.

As a result, it has been observed that dreams and music are two fundamental elements in Tanpınar's works, complementing each other and deepening the meaning of his narratives.

The significance Tanpınar attributes to dreams and music reflects the balance he establishes between the past and modernity. Huzur and Saatleri Ayarlama Enstitüsü are essential works in understanding how these two motifs are handled in different contexts. Through the concepts of dream and music, Tanpınar emerges not only as a novelist but also as a thinker who engages with both individual and societal issues. In this regard, the analyses presented in the article may encourage readers to approach Tanpınar's works more attentively and consciously.

GİRİŞ

Ahmet Hamdi Tanpınar Türk edebiyatında sembolist olarak bilinen ve dili ustalıkla yoğuran kıymetli bir yazardır. Tanpınar'ın şairliğinin yanında yazdığı roman ve hikâyeleri de şiirleriyle aynı ekseriyette ilerlemektedir. Tanpınar eserlerini kaleme alırken bazen söyleyeceklerini dolandırmadan direkt söylerken bazen de imgeler, semboller, motifler kullanıp anlamı okuyucunun zihnine bırakır. Birçok farklı alanda eser kaleme alan Tanpınar, romancılığıyla ön plana çıksana ona sadece yazar demek doğru değildir. O aynı zamanda düşünür, sanatkâr, fikir adamı ve şairdir. Roman ve hikâyelerinde özellikle göze çarpan rüya ve musiki motifleri makalemizde incelenmiş ve motiflerin manaları Tanpınar'ın hayatı ışığında açıklanmaya çalışılmıştır.

AHMET HAMDİ TANPINAR'IN HAYATI

23 Haziran 1901 tarihinde İstanbul'da Şehzadebaşı'nda dünyaya gelen (Orakçı:2003) Ahmet Hamdi Tanpınar'ın babası kadılıklar yapmış olan Hüseyin Fikri Efendi olup 1935'te İstanbul'da vefat etmiştir. Tanpınar'ın baba tarafı Müftüzâdeler diye bilinmektedir. Tanpınar'ın annesi ise Trabzon'da Kansızâdeler ismiyle tanınan bahriye yüzbaşlarından Ahmet Beyin kızı Nesibe Hanım'dır. Nesibe Hanım 1915'te Musul'da vefat etmiştir. Tanpınar'ın çocukluk yılları, babasının görevi gereği çeşitli şehirlerde geçmiştir. Tanpınar ailesi ile birlikte 1904'te henüz üç yaşındayken Ergani-Madeni'nde, 1908-1909 yılları arasında Sinop'ta, 1909-1910'da Siirt'te, 1914-1915'te Kerkük'te, 1916'da Antalya'da bulunmuştur (Orakçı:2003). Tanpınar, İlk eğitimine İstanbul'da Ravza-i Maarif İbtidâî Mektebi'nde başlamış, daha sonra ise Sinop ve Siirt rüştiyelerinde devam etmiştir. Siirt'te bir yıl kadar Katolik Dominicainler'in idare etmekte olduğu Fransız okulunda okumuştur. "Lise tahsilini, Vefa, Kerkük ve Antalya sultanilerinde" (Akün, 2015: 3) yapmıştır. Tanpınar, yaşadığı şehirlerden almış olduğu izlenimleri daha sonra eserlerinde çeşitli şekillerde işleyecektir. Tanpınar, 1918 yılında İstanbul'a gelir. İlk olarak Baytar Mektebine yatılı öğrenci olarak kayıt yaptırır da burada bir yıl okuyup Edebiyat Fakültesi'ne girer. "1919'da Edebiyat Fakültesi'ne girdiği zaman hayatına büyük ve mühim bir yön verecek olan Yahya Kemâl'i karşısında hoca olarak bulmuştur" (Okay, 2011: 235). Yahya Kemal, Tanpınar'ın sanatsal ve kültürel dünyasının şekillenmesinde büyük pay sahibidir. O'nun özellikle maziye, Türk edebiyatına ve musikisine bakışında Yahya Kemal'den izler görürüz. 1923 yılında Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin adlı eseri üzerine yapmış olduğu teziyle

(Tağızade Karaca, 2005:108) üniversiteden mezun olan Tanpınar, aynı sene içerisinde Erzurum Lisesi'nde edebiyat hocası olarak göreve başlar. Daha sonra ise Konya'da, Ankara'da çeşitli liselerde hocalık yapar, Gazi Eğitim Enstitüsü'nde edebiyat dersleri verir. "Ahmet Haşım'ın ölümü üzerine boşalan Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki sanat tarihi kürsüsünde estetik ve mitoloji derslerini okutur. Buradaki derslerinin yanı sıra, bir süre Üsküdar Amerikan Koleji'nde Türk edebiyatı dersi verir" (Orakçı,2003:12).

Tanpınar, 1939 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kurulmakta olan XIX. Asır Türk Edebiyatı kürsüsüne getirilir ve profesör olur. 1943'te Maraş milletvekili olan Tanpınar, milletvekilliğinden sonra Millî Eğitim Bakanlığı müfettişliği yapar. "1953 yılında Avrupa'ya gitme fırsatı bulur. Fransa'nın yanı sıra Belçika, Hollanda, İngiltere, İspanya ve İtalya'yı gezer. İkinci defa ise 1959'da Paris başta olmak üzere İngiltere, İsviçre ve Portekiz'i dolaşır" (Balcı, 2009: 7). Tanpınar, seyahatleri esnasında yaşadıklarını, gördüğü yerlerden almış olduğu izlenimlerini günlüklerine not etmiş, bazen de dostlarına yolladığı mektuplarda seyahatlerinin detaylarını anlatmıştır. 23 Ocak 1962 tarihinde kalp krizi geçirip hastaneye kaldırılan Tanpınar, 24 Ocak'ta ikinci bir kalp krizi geçirir ve hayata gözlerini yumar.

Tanpınar, Rumelihisarı'nda hocası ve dostu Yahya Kemal'in başucuna defnedilmiş olup mezar taşında meşhur şiirinden şu iki mısra kazılıdır:

Ne içindeyim zamanın

Ne de büsbütün dışında (Orakçı :2003).

AHMET HAMDİ TANPINAR'IN EDEBİ KİŞİLİĞİ

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın hikâyeci; romancı, şair, deneme yazarı, edebiyat tarihçisi, fikir adamı, siyasetçi olmasının yanı sıra resim, musiki, mimarî ve diğer sahalara olan yakın ilgisi, sanatını şekillendirmiştir. Onun sanatı çok yönlüdür. Tam da bu sebeple eserleri üzerine türlü çalışmalar yapılabilir. Sanat dünyasının ilk önce şiirle başlayan Tanpınar, Yahya Kemal ile olan yakınlığı üniversite ve Dergâh dergisi ile başlar. İlk hikâyelerini Abdullah Efendinin Rüyaları adıyla kaleme alan Tanpınar, 1946 yılında ise Beş Şehir adlı deneme kitabını yazar. 1949 yılında ise önemli iki eseri yayımlanır. Bunlardan ilki Tanzimat Fermanı'nın 100. Yılı sebebiyle kaleme aldığı XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'dir. Diğeri ise ilk romanı Huzur'dur. Tanpınar, hayatının sonunu kadar eserler yazan biri olmuştur.

Sanat anlayışını "rüya", "musiki" gibi kavramlarla açıklayabileceğimiz Tanpınar, her zaman mükemmel olana ulaşmaya çalışmıştır. Bazı şiirlerini, zamanla tekrar yazması bu düşüncüyü de açıkça ortaya koyar. O, şiirlerinin kapalı âlemler olmasını ister. Sustuğu şeyleri ise nesirlerinde ifade eder.

Tanpınar, şiirinin ana öğelerinden birinin de rüya olduğunu söylemektedir.

"Güvercinlik denen deniz mağarasını gördüm. Bu mağara, suyun hücumuyla açılıp kapanan aydınlığıyla benim için mühim bir şey oldu... Estetiğimin temeli olan rüyâ fikri, biraz da bu mağaraya bağlıdır"

Valery'nin *"Velev ki rüyâlarını yazmak isteyen adam bile azamî şekilde uyanık olmalıdır."* cümlesini *"En uyanık bir gayretle çalışma ile dilde rüyâ hâlini kurmak"* şeklinde değiştiren benim şiir anlayışım çıkar." şeklinde şiirlerinde rüya motifinin önemini de anlatan Tanpınar, rüyalarda yaşamayı ikinci bir hayat/şans olarak görür. Eserlerindeki rüya ögesi de belki şairin

ikinci bir hayat umududur, uyku ile uyanıklık arasındaki hayat yolculuğunda daima rüyada olmayı istemiş ve şiir yazmıştır.

Eserlerde kullanılan motifler yazarın kimliği, eserin kalitesi okunurluğu ve değer kazanması için oldukça önemli bir konudur. Eserdeki sembolist unsurları içerik ve tekniği belirleyen ve geliştiren bir konu olarak ele alırsak kullanılan kavramların dengeli manalı ve başarılı bir halde yazılması yazar açısından oldukça büyük önem arz etmektedir. Başta Ahmet Hamdi Tanpınar olmak üzere sembolist yazarların hepsi olayların gerçek hayattaki gibi tüm çıplaklığı ile ele alınmasını sevmezler bunun yerine masalsı bir derin anlam ve güzellikle eserlerinde sembolizme başvurmuşlardır.

Özellikle romancılığıyla göz önünde olan Tanpınar, ideolojisi ve bakış açısı eserlerinde bazen aşıkâr bir şekilde ortadadır, düşüncelerini olduğu gibi ortaya koyar. Bazen ise sembolik bir dil kullanıp simgeler, semboller, motiflerden yararlanır.

Tanpınar'ın gerek eserleri gerek ideolojisi gerek hayatı gerekse edebiyat tarihindeki yeri hususlarında günümüze kadar oldukça fazla araştırmacı, yazar ve düşünür tarafından incelenmiş ve bu hususlarda makaleler, tezler, kitaplar kaleme alınmıştır. Bu makalede söz edeceğimiz rüya ve musiki motifleri üzerine de çalışmalar yapan araştırmacıların da zaman zaman dile getirdiği gibi Tanpınar eserlerinde kendi yaşamını ve fikirlerini genellikle açıkça bazen de üstü kapalı bir şekilde ifade etmiştir. Tanpınar'a yakınlığıyla bilinen Mehmet Kaplan ise Huzur romanı özelinde edebi eserlerinin, Tanpınar'ın hayat ve dünya görüşünü temsil ettiğini belirtir (Kaplan, 1999: 373). Yine, Huzur romanının bir fikir olduğunu beyan eden eleştirmenler de bulunmaktadır (Kantarcıoğlu, 1988: 113). Bunun nedeni hem bir edebiyat adamının çağında meydana gelen olaylara kayıtsız kalmaması hem de edebi eserlerini bir kültür ortamı arka planın da kaleme almasıdır (Okay, 2000: 41).

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Çeşitli eserlerinde defalarca dile getirdiği bir rüya estetiği Tanpınar'ın tüm eserlerinde ağırlıklı olarak musiki ile beraber işlenir. Rüya, musiki, resim ve şiir birbirlerine bağlıdır ve birbirlerini etkilerler. Mekânlarla birleştirilerek de aktarılan rüya farklı şehirlerle farklı duyguları içinde kapsayarak verilir. Mekânla beraber rüya unsuru verildiğinde yazar genellikle kendini zamanına veya mekânına yani dış gerçekliğe ait hissetmeyen kahramanlarının kaçış noktası kendilerini yeniden yarattıkları ikinci bir evren olarak dile getirir. Bir de işin içine musiki eklenir böylece kavramlara farklı bir boyut kazandırılmış olur.

Rüyanın Tanpınar'ın eserlerinde bu kadar yer etmesinin ve önemli olmasının Freud'dan etkilenmesinin payı oldukça fazladır. Freud, rüyaların bilinç dışı zihinden kaynaklandığını inanır bu nedenle rüyaları bilinç dışı zihne giden kraliyet yoluna benzetir. Tanpınar için rüya kısıtlamadan kendini ifade etme alanıdır. Günlüklerinden gerçek hayatında da sık sık rüya gördüğü ya da gördüğü rüyaları hatırladığı anlaşılır. Detaylıca anlattığı bu rüyalar genellikle kâbus şeklindedir fakat şiirlerindeki rüya âlemi ve kendi rüyalarını anlattığı yazılarda sözü edilen rüya kavramı farklıdır. Bunu günlüklerinden, tanıdıklarının sözlerinden ve nesirlerinden öğreniyoruz. Sık kötü rüyalardan uyandığını bildiğimiz şair “Ne içindeyim zamanın” adlı şiirinde rüzgârda uçan bir tüyden bile hafif bir şekilde hayalinin mekânı olan rüya âlemine sığınarak sonsuza uzanmak ister.

Mehmet Kaplan “zaman, rüya, hülya” gibi kelimelerin Tanpınar'ın şiirlerinin anahtar kelimeleri olduğunu söyler. Şiirlerinde kelime olarak geçen rüya gerçek anlamının oldukça

dışındadır. Şiiri, rüya olarak açıklayan Tanpınar şiirle rüya arasında daima bir yakınlık bulunduğunu söylemektedir. Neredeyse her şiirinde rüya musiki ve zaman mevhumu yer almaktadır. “Şiir şekil meselesidir.” diyen Tanpınar, şiirlerinde kullandığı rüya kavramının asıl itibarı ile bulanık, dağınık ve sisli olmasına rağmen bir düzen içerisinde şiirlerinde yer verir.

Sembolistlerden gelen etki ile de musiki ve rüya birlikteliğine oldukça özen gösterir. Bu birlikteliğin sebebini musiki ile rüya sonrası oluşan hissin benzerlik olmasından kaynaklanır. Tanpınar’ın amacı rüya ile beraber gelen ruh halini şiire yansıtmaktır. Bunu da musiki ile yapar. Eserlerinde kullandığı bu kavramlar Tanpınar ile birleşmiş ve kendisinin rüya ve musiki kavramıyla anılmasına neden olmuştur. Bu makalede roman hikâye ve şiirleri detaylıca incelenerek makale boyunca açıklanmaya çalışılacaktır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmada Ahmet Hamdi Tanpınar’ın belirli eserleri incelenerek, yazarın edebi kişiliği ve hayatı göz önüne alınıp rüya ve musiki kavramlarının yazılarında neden bu kadar geniş yer almasının mahiyeti ve sebebi okuyucuya açıklanmak amaçlanmıştır.

PROBLEM

1. Ahmet Hamdi Tanpınar neden eserlerinde bu kadar kapalı bir dil kullanmış ve rüya-musiki motifine neden bu kadar çok eserlerinde yer vermiştir?
2. Ahmet Hamdi Tanpınar için rüya motifi neden önemlidir? Rüya ve musiki motifleri neden sıklıkla beraber kullanılmıştır?
3. Rüya ve musiki kavramları Ahmet Hamdi Tanpınar’ın hangi eserlerinde daha fazla görülmektedir?

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Makalede var olan bir durumun incelenmesi söz konusu olduğu için kullanılan yöntem betimsel yöntemdir. Bu yöntem, mevcut ya da geçmişten gelen sorunları, standartlar doğrultusunda değerlendirilerek, olaylar arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmayı amaçlayan bir yöntemdir. İncelenen konunun detaylı bir şekilde tanımlanması ve açıklanması hedef alınır. Makalede Tanpınar’ın hayatı, bazı önemli eserleri, eserlerde geçen kavram ve motifler döneme ve eserin edebi kişiliğine detaylıca inilerek incelenmiştir. Rüya ve musiki kavramları arasındaki ilişki var olan araştırmalar ve eserler ışığında bağlantılar kurularak ilişkilendirilmiştir.

RÜYA VE MUSİKİ MOTİFLERİ

Türkçede “düş” kelimesi ile birlikte sıkça kullanılan rüya kelimesi Arapça kökenlidir. “‘görmek’ anlamındaki rü’yet kökünden türeyen rü’yâ kelimesi uyku sırasında zihinde beliren görüntülerin bütünü (düş) ifade eder” (Çelebi, 2008). Tarihin farklı dönemlerinden çeşitli inançlara sahip topluluklar, “rüya” unsuruna; kehanet, tanrısal bir mesaj, hastalıkların tedavisi için şifa kaynağı... vs. fonksiyonlar yüklemişlerdir. Yazı dilinin ilk örneklerinden bazılarında, M.Ö. 2200’lü yıllarda Sümerler, Antik Yunanların da yaptığı gibi rüya mesajlarını kaydetmişlerdir. Hipokrat ve Galen, bu kayıtların teşhisler için değerli tavsiyeler sağladıklarını düşünmüşlerdir (Barret, 2007).

Tanpınar rüya ve musiki motifini eserlerinin temeli olarak almıştır. Tanpınar bu derin anlamı rüya ve musikide bulmuştur şiir roman ve hikâyelerinde sıkça yer verdiği rüya gerçek manası ile ifade edilenden farklıdır. Tanpınar rüya için “Rüyanın kendisinden ziyade benim şiir

anlayışında bazı rüyalara içimizde refakat eden duygu mühimdir asıl olan bu duygudur musikiyi de burada devreye girer çünkü musiki durmadan değişerek içimizde âlemi kurar.” demiştir.

Tanpınar’ın eserlerinde kurgunun musiki ve rüya ile sıkı bir münasebeti vardır. Nasıl ki bir musiki parçası zamanda yolculuk yapmamızı sağlıyor, rüyalarımız geniş zamanı yoğunlaştırarak veriyorsa Tanpınar’ın eserlerinde de söz konusu iki unsur aynı vazifeyi üstlenir.

Tanpınar rüyayı sadece uyku haline mahsus bir öge olarak görmez. Yazarın ifadesi ile “uyanırken görülen rüya “şeklinde açıklamıştır güzel bulduğu birçok kavramı rüya halinde yaşamaya benzeten Tanpınar’ın bu konulara meyli çocukluk yıllarına dayanır. Özellikle üç kavram yazarın hayal dünyasında rüya ile beraber yer alır. Bunlar aşk sanat ve mekândır. Bu üç unsurun maddi sınırlar içerisinde kalmasını ve aktarılmasını yeterli bulmaz.

Tanpınar rüya kavramını güzelliğin kaynağı olarak görür. Bu anlamda bütün doğada eşyada ve özellikle musikinin kendisinde bulmuştur bu bakımdan bütün varlıklar dış görünüşleri ile değil taşıdıkları güzellik ve derin anlamlarla ortaya çıkmış kendi masalları ile gelişmişlerdir. Çünkü Tanpınar eşyayı çıplaklığında insanı kendi realitesinde hiç sevmemiştir. Nesrin Önberk’in ifadesi ile “Hayat bize sunulan sadece seyretmemize müsaade edilen fakat bize verilmeyen güzelliklerle doludur ancak biz bu güzelliklere ve ebediyete rüyalarımız da ulaşabiliriz.”

Tanpınar’ın “Antalyalı genç kıza mektup” adlı eserinde yazdığı şekliyle “Asıl estetiğim Valery’yi tanıdıktan sonra teşekkür etti. Bu estetiği veya şiir anlayışı mı rüya kelimesini ve şuurulu çalışma fikirleri etrafında toplamak mümkündür. Yahut da musiki ve Rüya. Valery’nin “Vele ki rüyalarını yazmak isteyen adam bile azami şekilde uyanık olmalıdır.” cümlesini en uyanık bir gayret ve çalışma ile dilde rüya halini kurmak şeklinde değiştirin benim şiir anlayışım ortaya çıkar.” demiştir.

Huzur ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanlarını karşılaştıran Bayramoğlu’nun bu konudaki fikirleri oldukça önemli ve dikkat çekicidir. Bayramoğlu, “Bu noktada SAE’yi Tanpınar’ın bir başka romanı “Huzur”la karşılaştırmak istiyoruz. Huzur’da, romana soluk veren ve devamlılığını sağlayan bir müzik, bir stil vardır. Huzur’un karakterlerinin en büyük korkusu, geleneksel kültürü yitirmektir ve romanın kahramanı Mümtaz bu korkusunu “Biz zincirin son halkalarıyız” diyerek dile getirir... Bunun yanında SAE’de ne müzik, ne de stil vardır, yalnızca etrafta birtakım anlamsız gürültüler sesini duyurur, artık müzik yerine kakofoni hâkimdir. Huzur’daki devamlılık bozulmuş, bu romanın kahramanlarının kültürleri için en korktukları şey gerçek olmuş, ortalıkta kültür diye bir şey kalmamıştır. Bundan böyle devir, alt kültür devridir. Devir, abesin estetiğe galip geldiği devirdir. Romandaki boğucu atmosfer hem abes, hem de tekinsizdir... (Bayramoğlu, 2007:183) hükümlerinde bulunur.

Musiki Tanpınar’a göre giydirilmiş zamandır. Diğer sanatların hemen hepsinde tabiatın bir şey vardır. Musikin sadece alır, zaman gibi onu da her şeyle durdurabiliriz. Maddesizdir, sestem yani heyecanların en iptidai işaretlerinden yapılmıştır. Onun için daima iptidaidir. Düşünceyi değil, nabzı idare eder”(2005:39). İşte Tanpınar, da şiirin böyle bir şey olduğunu, düşünceyle değil, nabızla ilgili olduğunu söyler. Zaten Tanpınar, vezin ve kafiyenin amacının da bu musikiyi yakalamak olduğunu vurgular. Sonuç olarak, plastik sanatlara olan düşkünlüğü, şiirinde resim ve musikiyi beraberinde getirir. Musiki şiirde esastır. Musiki eserin kompozisyonudur. Ayrıca kelimelerle de resim çizilebilir. Yani Tanpınar’a göre dış alem, şairin ruhunda yansımaları bulmalı ve bir musiki cümlesi halinde ifade edilmelidir.

HUZUR VE SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ ROMANLARINDA RÜYA VE MUSİKİ MOTİFİ

Tanpınar, Türk dili ve edebiyatı için oldukça önemli bir yazardır. Ömrü boyunca çok fazla eser vermiş ve hem döneminde hem de günümüzde ses getiren eserler kaleme almıştır. Eserlerini başlıklar halinde şu şekilde vermek mümkündür:

Huzur (1949)

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın kaleme aldığı Huzur romanı, II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İstanbul'da geçer. Dört bölümden oluşan romanın her bölümü romanda geçen dört karakterden birinin adını taşır: İhsan, Nuran, Suat, Mümtaz. Berna Moran, romanın olduğu dört bölümü, “Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış-1” kitabında “Bölümlere bu kişilerin adlarının verilmesinin nedeni bu bölümlerde bu kişiler anlatıldığı için değil, yapıtın kahramanı Mümtaz'ın hayatında oynadıkları rolden ötürü. Daha önemlisi bu dört bölümden bir müzik yapıtındaki(özellikle belli bir senfonideki) bölümlerin işlevini yüklemesi. Hiç kuşkusuz Tanpınar Huzur'u bir müzik formuna göre düzenlemeye çalışmış. Bölümlerin her biri belli bir duygunun, bir ruh halinin egemen olduğu “movement”lar gibi kullanılmış. Ukalaca bir kesinlik iddiası gütmekten söyleyebiliriz ki birinci bölüm sıkıntılı, ikinci bölüm neşeli, üçüncüsü melankolik, dördüncüsü çok sıkıntılı... Huzur'a bütünlük kazandıran biraz da bu temaların ve motiflerin ele alınış biçiminin, yapıyı bir müzik formuna yaklaştırması.”

Romanın merkez karakteri Mümtaz'dır. Milli Mücadele yıllarında Anadolu'da babasını ve annesini kaybeden Mümtaz, çocuk yaşta İstanbul'a giderek amcasının oğlu İhsan'ın evine yerleşir. Galatasaray Lisesi'ni ve Edebiyat fakültesini bitirip asistan olur. Aynı zamanda şiir yazan Mümtaz, çok âşık olduğu sevgilisi Nuran'ın boşandığı kocasına dönme kararını duyar ve bunalıma girer. Roman boyunca geri dönüşlerle hikâyenin detaylarını görürüz. Mümtaz ile aynı anda Nuran'a âşık olan, ancak Nuran'ın Mümtaz'ı tercih etmesi üzerine intihar eden Suat'ı okuruz. Suat'ın intiharı Mümtaz ile Nuran'ın birbirinden uzaklaşmasına neden olur. Mümtaz'ın buhranı, yaşadığı bir olayla, tam da II. Dünya Savaşı'nın başladığı gün zirveye çıkar.

Tanpınar, bu romanda rüyayı çeşitli açılardan ele almıştır. Bu eserde rüya, kimi zaman bir estetik unsuru ve edebî sanat kimi zaman da önemli bir husus olarak karşımıza çıkar. Romanın başkahramanları olan Mümtaz ve Nuran'ın Müslümanlıkta yer alan rüya inancıyla yakından ilgilenmeleri, bu duruma örnek gösterilebilir. İslâmiyet'te rüyalar, hakikatin bir diğer boyutu olarak düşünülmüşlerdir. Bazı vahiylerin, peygamber efendimize rüyalar ile tebliğ edilmesi bir yana, müslümanlar, herhangi bir işin hayırlı olup olmadığını rüya vasıtasıyla öğrenmek için istihareye yatarlar. Eserde ise Mümtaz'ın kitapçada gördükleri ve zihninden geçen düşüncelerden, Nuran'ın istihareye yattığını öğreniriz:

“Mümtaz, uğradığı kitapçada kitapları incelerken incelediği kitabın muhtevası ona Nuran'ı hatırlar. Mümtaz, bu acayip şeyleri Nuran'a anlatamayacağı için mahzundur:

Bunların altında, gece yatarken yedi defa okundukta behemehal niyet edilen şey üzerinde rüya görülüyor, deniyordu. Daha aşağıda ise Geldanî yazılarının okunma şekli hakkında uzun bir izahat vardı. Mümtaz, kendi kendine tekrarladı:

Temâgisin, Begedânin, Yesevâdin, Vegdasin, Neyfena, Gadisin..

Bu acayip şeyleri Nuran'a anlatamayacağı için mahzun oluyordu. Mümtaz, Nuran'ın garip şeyler müteahhidiydi. Genç kadının hiç sarsılmayan şüpheciliğini, düzgün düşüncesini,

şuradan buradan topladığı acayip hikâyelerle karşı karşıya bırakmağa bayılırdı. Eğer bir sene evvel olsaydı muhakkak ki, Mümtaz bugün yahut yarın her hâlde ilk görüşünde, bir vesile uydurur, merak ettiği bir hadise için istihareye yatmak istediğini ve bu altı ismi yedi defa okuduktan sonra gördüğü rüyayı anlatırdı” (Tanpınar, 2014 b: 55-56).”

Eserde rüya ile ilgili bir konu geçtiğinde hemen ardından musikiye de yer verilmiştir. Zira Mümtaz’ın düşünceleri rüya ve Nuran etrafında merkezileşmişken musikiye yönelmeye başlar. Mümtaz’ın dikkatini bu noktada ilerideki bir dükkânda çalınan Darülelhan plağından bir nevakâr çalmaya başlar.

“Fakat bu küçük sokağın garip tezatları bir değildi. Biraz ileride bir dükkânda çalınan Darülelhan plağından bir nevakâr, hemen karşısındaki gramofonun ağız dolusu fişkırdığı bir fokstrotun arasından, bir sağanak altında kalmış bir gül bahçesi gibi kendi ledünnî dünyasını açıp kapıyordu...” (Tanpınar, 2014 b: 59).

Eserde oldukça fazla duyulan ve dile getirilen bir musiki vardır. Özellikle Mümtaz ve Nuran’ın beraber oldukları, gezdikleri, sohbet ettikleri esnarlarda sıkça Türk musikisinden eserlerden söz edilir. Güzel bir kadın olan Nuran, çocukluğundan beri eski musikilerle büyümüş, halk müziği ve oyunlarını bilen eğitilmiş bir hanımdır. Mümtaz ile olan aşkları bedensel değil daha çok sanat ve müzik gibi konularda ettikleri hoş sohbetlerden kaynaklanır.

Eserin başkahramanı olan Mümtaz’ın romandaki neredeyse her anında bir musiki vardır. Gece Nuran’la yürürken Ferahfeza Peşrevi’ni dinlerler. Mümtaz girdiği bir dükkânda Nevâkâr’ı duyar. “Mahur Beste” de onun hayatında önemli bir yer tutar. Bu besteyi Nuran’dan sık sık dinler.

Kitapçada rüya ile ilgili kitaplarla haşır neşir olup onların arasında kaybolan Mümtaz’ın düşünceleri “rüya” ve Nuran etrafında merkezileşmişken dikkatinin bir dükkânda çalınan Darülelhan plağına yönelmesi oldukça önemlidir. Bunun yanında ilk karşılaşmalarında Nuran’ı görür görmez Nuran’ın üzerinde “rüya” ve “musiki” izlenimi oluşmuştur. Bu nedenle etkilenmesi, yüzünü rüya ile tasvir etmesi “rüya” ve “musiki” motiflerinin birbirini tamamlar nitelikte olup sık sık beraber kullanılması bakımından oldukça önemlidir.

Huzur’da kahramanların neredeyse hepsinde musiki yönleri vardır. Vapurdaki konuşmadan sonra anlatıcı, Sabih’in eşi Adile Hanım hakkında şunları söyler:

“Adile Hanım, İclâl’i tanımazdı. Musiki bahislerinde ise hiçbir davası yoktu. Alaturkayı alışmış sulara gezer gibi, bir de bazen yarattığı curcuna havası için severdi. Ona göre musiki ve her şey şu zaman dediğimiz boşluğu doldurmak içindi” (Tanpınar, 2014 b: 86).

İclâl de musiki ile olan münasebeti yönünden değerlendirilir İclâl’in musiki ile olan münasebeti hakkında Nuran şöyle söyler:

“-İclâl başka... dedi. O, on dört sene piyanoya çalıştı. Konservatuara devam etti. Gerçekten anlar ve sever”(Tanpınar, 2014 b: 87).”

Tanpınar, İclâl’in nağmeden bir dünyasının olduğunu ifade eder:

“Nuran, akrabası için mübalâğa etmiyordu. Genç kız daha şimdiden bir musikişinas sayılabilirdi. Fakültekteki tahsiline kadar öğrendiği her şeyi unutmuş, yalnız musiki duruyordu. Adeta nağmeden bir dünyası vardı” (Tanpınar, 2014 b: 88).

Mümtaz ve Nuran tekrar buluşmak niyetinde iken Tanpınar, bu noktada Nuran'ın talihi ile Mahur Beste arasında münasebetler kurar ve okuyucu Nuran'ın Mahur Beste'nin hikâyesini anlattığını düşünür.

İbrahim Çalan'ın bu konuyla ilgili yazdığı tezde bu konuyla ilgili, “Nuran, “musiki” unsuru ile psikolojik bir derinlik kazanır. Batı'nın Türkiye'yi anlamamasının nedeni olarak musikinin örnek gösterildiği bu eserde Mümtaz, aynı zamanda Batı medeniyetine mensup müzisyenler ile Türk müzisyenlerin hayat karşısında almış oldukları vaziyet ve onların karakterlerine ait özellikleri medeniyet mukayesesi için kullanır. Nuran'ın gitmesi neticesi Mümtaz'da oluşan durum “mazi rüyası” olarak ifade edilmiştir.

Musikinin romanın esasını teşkil ettiğini aşikâr bir şekilde görmemiz, bir kahveden gelen Mahur Beste'nin sesi sayesinde olur. Mümtaz, Mahur Beste'yi duyduktan sonra iç hesaplaşmasını gerçekleştirir ve ‘Huzur, iç rahatı’ der.” Şeklinde açıklamaları vardır.

Tanpınar'ın eserlerinde kurgunun musiki ve rüya ile sıkı bir ilişkisi vardır. Nasıl ki bir musiki parçası zamanda yolculuk yapmamızı sağlıyor, rüyalarımız geniş zamanı yoğunlaştırarak veriyorsa Tanpınar'ın eserlerinde de söz konusu iki unsur aynı görevi üstlenir. Huzur romanında zaman, geriye ve ileriye atlamalar yapılarak genişletilmiştir. Bu genişleme, zaman zaman bir musiki parçası tarafından sağlanmıştır. Böylece musiki ve rüya kavramları Huzur romanı boyunca iç içe geçmiştir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü (1961)

Tanpınar'ın bir diğer önemli romanı olan bu eser, “Büyük Ümitler”, “Küçük Hakikatler”, “Sabaha Doğru” ve “Her Mevsimin Bir Sonu Vardır” başlıklı, kendi içlerinde de alt bölümlere ayrılan dört kısımdan oluşur. Yazarımız, romanda başkahraman olan Hayri İrdal'ın anılarını yazması şeklinde okuyucuya sunulur. Bu roman, en kaba tabirle Hayri İrdal'ın Halit Ayarlı ile tanıştıktan sonraki hayatını anlatsa da Hayri İrdal'ın yaşamı boyunca başından geçenleri konu edinir.

Hayri İrdal, fakir bir ailenin, küçüklüğünden beri saatlere merakı olan bir çocuğudur. Bu merakı sonraki yıllarda Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün kurulmasına vesile olacaktır. Okul hayatında başarılı olmayan Hayri İrdal, üstat olarak kabul ettiği Nuri Efendi ile bu yıllarda tanışır. Onunla beraber takvim hazırlarlar. Bu takvimleri o, “çok çeşitli rüya” olarak tanımlar.

Hayri İrdal, hayatını sürekli rüyalara benzetir. Yaşamını kitapta “canlı bir rüya” olarak tasvir eder.

“Günün birinde mili, lupu ve dükkânın anahtarını önüne bıraktım. Cebimde bir gün evvelki gündeliğimden kalan beş on para ile sokağa fırladım. İlk solukta surlara kadar uzandım. Her şey birdenbire düzelmiş gibi mesuttum. O akşamı, Şehzadebaşı tiyatrolarından birinde geçirdim. Isık, alkış, kahkaha, satıcı sesi, sahne ışığı ve bilhassa o günlerde yeni meşhur olmağa başlayan bir Ermeni kızının baygın bakışları ve biberli sesi bana yeni bir ufuk açtı. Fakat en hoşuma gideni her gün sokakta, kahvede karşılaştığım bu adamların sahnede, ışığın ve bozuk mızıka gürültüsünün ortasında başka hüviyetlerle yaşamaları idi. Bu âdeti canlı bir rüya idi. O gece kararımı verdim. Üç gün sonra tuluat kumpanyalarından birinde idim...” (Tanpınar, 2014 d: 76).”

Romanda geçen bir diğer kahraman Doktor Rahmi'dir. Hayri İrdal, gördüğü rüyaları Doktor Rahmi'ye anlatır. Rüyalarında hep bir baba motifi vardır. Doktor Rahmi bunları beğenmez ve rüyalarını bilinçaltında kurgulayarak yenilemesini ister. Hastalığına uygun rüyalar görmesini telkin eder. Bu telkinlerden sonra Hayri İrdal kendini aslanları görür. Fakat rüyanın devamında aslanlar Hayri'ye saldırır. Ancak Hayri'ye saldırmadan yanından geçer. Hayri sonunda Doktor'un istediği gibi rüya gördüğü için mutlu olur ve rüyayı kendince geleneksel düşünce ile tabir eder. Çünkü aslan, gelenekte adaleti temsil etmektedir. Bu duruma sevinir ve iyileşip kurtulacağını savunur. Rüyayı Doktor Rahmi'ye anlatır fakat beklediği tepkiyi alamaz.

“ (...) -Yazık! Büyük fırsat kaybetmişsiniz... Çok yazık!

-Biraz düşündükten sonra ilâve etti:

-O arslana kendinizi yedirtecektiniz. Tüylerim diken diken oldu:

-Aman doktor...

-Evet böyle... Yahut öldürüp postuna girmeliydiniz. Hülâsa onda kaybolmalıydınız ve yine ondan doğmalıydınız. O zaman her şey hallolurdu. Masallarda dikkat etmediniz mi? Hep kaybolurlar... Kaybolmak, yani ölmek, sonra tekrar dirilmek... Bir kompleksten kurtulmak için bundan daha emin çare yoktur. Fakat yapamadınız... Yapamadınız. Bu fırsatı kaçırdınız! ” (Tanpınar, 2014 d: 125).”

Doktor Rahmi Hayri İrdal'ın aslanı öldürüp onun postunu giymesi gerektiğini ve asıl böyle iyileşeceğini söyler. Ölüp yeniden doğarak kendini var edebileceğini dile getirir. O gün akşama kadar rüyalar hakkında konuşurlar.

Eserde rüya unsurlarının yanında musiki de sık sık başvuru motiflerinden biridir. Romanda Halit İrdal'ın ikinci eşi olan Pakize'dir. Pakize de aynı Hayri gibi gerçeklerden ve realiteden kaçan, kendisini hayal dünyasıyla avutmaya kandırmaya çalışan biridir. Hayri İrdal ve ikinci eşi Pakize konferansta tanışır. Pakize'nin gerçeklerden kaçıp hayale saklandığı şey sinemadır:

“Hayatta sevdiği tek bir şey vardı, o da sinema idi. Pakize sinemanın sade terbiye değil, tatmin ettiği insandı da. Beyaz perdenin karşısında o kadar kendinden geçer, o kadar her şeyi bırakırdı ki, sonunda yaşadığı hayatla seyrettiği macerayı birbirinden ayıramaz hâle gelirdi ” (Tanpınar, 2014 d: 156).

Bir sabah Pakize, Hayri İrdal'a İspanyol dansını unuttuğunu söyler. Hayri İrdal ve Pakize, evlendiklerinden beri sinemadan başka bir yerlere gitmemişlerdir.

“-Hayırdır inşallah! Hangi İspanyol dansı?

-Vallahi unutmuşum... Dün bir deneyeyim, dedim, bir türlü beceremedim. İnsan üç günde bildiği şeyi unutmuyor mu?

-Ben senin İspanyol dansı ettiğini bilmiyorum.

-Canım unuttun mu? Geçen gün etmedim mi? Hani çok beğenmiştin? Gazinoda... Herkes alkışlamıştı. Sonra o zabıt geldi...” (Tanpınar, 2014 d: 157).

Pakize'nin hayatı anne ve babasını art arda kaybettikten sonra kötüleşir. Kendisini öksüz kalmış kız kardeşlerinin hayatı için feda eder. Hayri, kendisi ve hatta çocukları bile ikinci plana

kaymıştır. Bu süreçlerde ne kadar gerçek dünyaya dönse de zaman zaman rüyalar görür ve bu rüyaları anlatmak için uyanır uyanmaz Hayri'yi de uyandırıp rüyasını anlatır. Hayri bu rüyalarından, Pakize'nin gerçekte olmasını istediği konuların rüyalarda onu bulduğunu dile getirir. Kendisini avutmak için Pakize bu kez rüyalara kaçmaya başlar.

Pakize'nin kız kardeşleri de kendilerini teselli edecek vasıtalar aramaktadırlar. Kız kardeşlerden büyük olanı -musikiden anlamadığı ve sesi kötü olduğu hâlde- muganniye olmak istemektedir. Küçük olan kız kardeş ise Sabriye Hanım'ın kendisini pek beğendiği söylemesinin de tesiriyle güzellik kraliçesi olmak istemektedir.

Hayri İrdal, Halit Ayarcı ile Doktor Ramiz aracılığıyla bir kahvede tanışır. Doktor, Hayri'yi övdükçe över. Saatler hakkındaki meziyetlerinden bahseder. Halit Ayarcı meraklanır ve saatler hakkında Hayri İrdal'a sorular sormaya başlar. Bir saat verir ve arızayı tespit etmesini ister. Kısa bir sürede Hayri İrdal sorunu tespit eder. O gece sabaha kadar Hayri kendi hayatını Halit'e anlatır. Uzun uzun hem saatler hem de sanat hakkında sohbetler ederler.

Hayri İrdal, Halit Ayarcı ile konuşurken Halit Ayarcı'ya ailesi ve çevresi hakkında bilgiler verirken sıra baldızlarından büyük olanına gelince baldızının musiki merakından bahseder. Onun İsfahan'la Mahur'u, Rast'la Acemaşiran'ı birbirinden ayırt edemediğini söyler. Halit Ayarcı ise Hayri İrdal'ın baldızına karşı tavrını beğenmez:

"(...) -Aman beyefendi, dedim, hangi artist, hangi büyük... Arz ettim, sesi çirkin, sonra kabiliyetsiz... Sonra cahil. Daha İsfahanla Mahuru, Rastla Acemaşiranı birbirinden ayıramıyor. Hayır, imkânsız... Belki başka bilmediğim meziyetleri vardır. Belki, ne bileyim şahsen güzeldir, yani değildir amma, söz gelişi diyorum, güzel olur da ben fark etmemiş olabilirim. Fakat o sesle musikisi beğenilsin! Buna imkân yok. Kulağı yok efendim, hiç yok. Sesleri ayıramıyor" (Tanpınar, 2014 d: 230).

Halit Ayarcı, bunun üzerine Hayri İrdal'a baldızının kimleri taklit ettiğini sorar:

"-Meşhurların hemen hepsini... Fakat hepsini aynı sesle, aynı makamdan, aynı şekilde söylüyor... Demek son derecede şahsi! Mesele halloldu. Orijinal ve yeni... Dikkat edin, yeni diyorum. En büyük harflerle yeni! Yeninin bulunduğu yerde başka meziyete lüzum yoktur. Şimdi seçilecek yol kaldı. Halk musikisi mi, alaturka mı? Yoksa alafrangaya kaçan halk musikisi mi yahut halk musikisine kaçan alafranga mı?" (Tanpınar, 2014 d: 231).

Halit Ayarcı, verdiği sözü yerine getirir. Hayri İrdal'ın baldızı o hafta muganniye olmuştur. İlk gece Hayri İrdal, Pakize, Halit Ayarcı, Doktor Ramiz ve aile hep beraber izlemeye giderler. Hayri İrdal, Halit Ayarcı'nın geçen gece kendisine söylediklerini uygulamak amacıyla bu salonu ve içindeki insanları tedarik ettiğini düşünür:

"(...) Baldızımın her usul hatası çılgınca alkışlandı. Ben, her lahza mahcubiyetimden yer açılıp da içine giriyorum sanırken kızcağız bayağı gecenin kahramanı oldu, 'Yaşa' sesleri, yenge, abla çılgınlıkları birbirini kovaladı. Pakize, ikide bir bana dönüyor, 'Nasıl?' diye soruyordu. Halit Ayarcı hiç ses çıkarmadan dinliyordu. Yalnız çıkarken:

- Evet, dedi, tahminim gibi... Hanımefendi hakikaten muvaffak olacak... Hayata inanmak lazım Hayri Bey. Siz hayata değil, Acemaşirana inanıyordunuz... Gördünüz mü nasıl beğenildi? Bu canlı insanın insanla karşılaşmasıdır. Sizin klasik makamlarınız böyle bir muvaffakiyeti dünyada elde edemezdi. Şimdiden sonra yolu açıktır. Göreceksiniz neler yapar" (Tanpınar, 2014 d: 235).

Bu eserde “rüya” ve “musiki” ile ilgili başka hususlar bulunmakla birlikte öne çıkanları kısaca şöyle değerlendirebiliriz. Eserde Nuri Efendi takvim hazırlarken, kendisini gerçek bir mucizeye şahit oluyormuş gibi gizemler içinde kaybeden Hayri İrdal, Nuri Efendi’nin takvim hazırlama işini “çok çeşitli bir rüya” olarak görür.

Eserde “rüya” motifi, kahramanların gerçeklikten uzaklaşmalarına olanak sağlar. Hayri İrdal’ın eşi Pakize gerçeklikten rüyaları sayesinde uzaklaşır. Pakize’nin kız kardeşi toplumun “niteliksiz musiki” anlayışının eleştirisi olarak eserde ayrıca işlenmiştir. İsfahan ile Mahur’u, Rast ile Acemaşiran’ı birbirinden ayıramayan kadın, bir gecede Halit Ayaracı tarafından “büyük bir muganniye” yapılır.

BULGULAR

Makalede anlatmak ve ulaşmak istediğimiz problemler ışığında Ahmet Hamdi Tanpınar’ın hayatı ve edebi kişiliği giriş bölümünde verilmiş olup Huzur ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü kitapları incelenmiştir. Bunların sonucunda bazı bulgular saptanmıştır. Bunlardan ilki şöyledir:

Bir yazarı incelerken kendi hayatını, eserin içeriğini ve ayrıca yazıldığı dönemin tarihi olaylarını da irdelemek gerekir. Tanpınar’ın birçok eserinde dönem eleştirileri, kendi yaşamından izler, edebiyata ve sanata dair sözleri yer almaktadır. Keza incelediğimiz eserlerde de oldukça fazla musiki, sanat, tiyatro konuları ana karakterler tarafından bazen fiilen bazen de fikren eserlere yerleştirilmiştir. Örneğin Huzur romanında Mümtaz ve Nuran aşkı bedensel aşktan ziyade fikirlerinin uyduğu ve ruhen birbirlerine yakınlık duydukları bir aşktır. Onlar sokaklarda yürürken hep musiki, sanat, düşünceler üzerine konuşmalar yaparlar. Hatta onları bir araya getiren asıl unsurun musiki olduğunu söylemek de doğru olacaktır. Zira vapurda Sabih ile Mümtaz arasında geçen konuşmada Nuran, Mümtaz’ın musiki zevki hakkında bilgi sahibi olur. Musiki, Mümtaz ile Nuran’ı birleştirici bir değerdir.

“-Plakları buldun mu?

-Buldum ama biraz eski. Fakat asıl bilmediklerimiz, hiç tanımadığımız parçalar var! İhsan ki bu işe o kadar meraklıdır, o hâlde mevcudun yüzde birini bilmiyoruz, diyor. Biri çıksa da şunları tanıtırsa, notaları neşredilse, diskleri yapılsa, hülâsa şu piyasa musikisinden bir parça kurtulsak! Düşün bir kere, Dede gibi bir adamı yetiştirmişsin, Seyyid Nuh, Ebubekir Ağa, Hafiz Post gibi adamlar gelmiş, muazzam eserler vermişler. Benliğimizin bir tarafı yapılmış. Sen farkında değilsin, ruh açlığı içindesin. Felâket şurada; bugünkü nesil ortadan çekildi mi, çoğu ezbere olan bu eserler kaybolacak. Meselâ tek başına Münir Nurettin’in bildiklerini düşünün” (Tanpınar, 2014 b: 85-86).”

Tanpınar’ın eserlerinde ve edebiyat serüveninde oldukça fazla bilgi birikimine ve çeşitliliğe sahip olduğunu sonuç olarak söylemek mümkündür. Zira Tanpınar, sadece resimle, edebiyatla ilgilenmemektedir. O, aynı zamanda musiki hakkında oldukça donanımlı görüşlere sahiptir. Tanpınar, Türk musikisinin yanı sıra Batı musikisini yakından takip eder. Öyle ki Batı musikisini, Richard Wagner’in operası ile Mümtaz’ın duyguları arasında bir benzerlik bulacak kadar yakından tanır:

“(...) Fakat onun yanı başında, aylarca günlerin ekmeğini beraber kırıp yedikleri insan, kendisi için o kadar azaba katlanmış, bütün ümitlerini paylaşmış, bir an her şeyin dışında yalnız onunla, yalnız onun için yaşanmış bir varlık, kendi kadını olan Nuran vardı. Fakat bununla da kalmıyordu. Küçük ve çoğu, asıl fon ve rengini Mümtaz’ın ruhundaki arızalardan alan hadiselerin çizgi çizgi yaptığı, adeta etine yapıştırdığı bir yığın Nuran daha vardı ki, hepsi

mahpus olduğu derinliklerden kurtulup suyun yüzüne çıkmağa, oradan Mümtaz'ın hayatını idare etmeğe fırsat arıyorlardı. Bunların hepsinin ayrı ayrı, bir Wagner operasının şahısları gibi, hususî havalarla gelişleri, onun içinde uyanışları vardı” (Tanpınar, 2014 b: 65).”7

SONUÇ

Ahmet Hamdi Tanpınar, edebi kişiliği, hayatı, romanları, şiir poetikası gibi konularda geçmişten günümüze kadar birden fazla çalışma yapılmış, tezler yazılmış, makaleler yayınlanmış, sempozyumlar ve konferanslar düzenlenmiştir. Genel olarak herkesin söylemek istediği Tanpınar'ın fikirlerini eserlerinde yazarak anlattığı yönündedir.

Tahsin Yücel'e göre Tanpınar'ın anlattığı konular bir fikirden ibarettir. “Düşüncenin gerçek ile iç içe, üst üste gelmesidir. Dolayısıyla romanlarında düşünceleri baskındır.” (Yücel,1962). Mehmet Kaplan ise Huzur romanı özelinde edebi eserlerinin, Tanpınar'ın hayat ve dünya görüşünü temsil ettiğini belirtir (Kaplan, 1999: 373). Huzur romanının bir fikir olduğunu beyan eden eleştirmenler de bulunmaktadır (Kantarcıoğlu, 1988: 113).

Tanpınar rüyayı sadece uyku haline özel bir öge olarak görmez. Yazarın ifadesi ile “uyanırken görülen rüya “şeklinde açıklamıştır güzel bulduğu birçok kavramı rüya halinde yaşamaya benzeten Tanpınar'ın bu konulara meyli çocukluk yıllarına dayanır. Özellikle üç kavram yazarın hayal dünyasında rüya ile beraber yer alır. Bunlar aşk sanat ve mekândır. Bu üç unsurun maddi sınırlar içerisinde kalmasını ve aktarılmasını yeterli bulmaz.

Bayramoğlu, “Bu noktada SAE'yi Tanpınar'ın bir başka romanı "Huzur"la karşılaştırmak istiyoruz. Huzur'da, romana soluk veren ve devamlılığını sağlayan bir müzik, bir stil vardır. Huzur'un karakterlerinin en büyük korkusu, geleneksel kültürü yitirmektir ve romanın kahramanı Mümtaz bu korkusunu "Biz zincirin son halkalarıyız" diyerek dile getirir... Bunun yanında SAE'de ne müzik, ne de stil vardır, yalnızca etrafta birtakım anlamsız gürültüler sesini duyurur, artık müzik yerine kakofoni hâkimdir. Huzur'daki devamlılık bozulmuş, bu romanın kahramanlarının kültürleri için en korktukları şey gerçek olmuş, ortalıkta kültür diye bir şey kalmamıştır. Bundan böyle devir, alt kültür devridir. Devir, abesin estetiğe galip geldiği devirdir. Romandaki boğucu atmosfer hem abes, hem de tekinsizdir... (Bayramoğlu, 2007:183) hükümleri aslında bu çalışmanın sonucunu en iyi şekilde özetlemektedir.

Tanpınar her iki eserinde de rüya ve musiki motifine sıkça yer vermiş ve farklı yönleriyle bazen fikirlerini okuyucuya beyan etmiştir. Bazen de toplumun belirli bir kesimini eserlerinde karakterlere aksettirerek eleştirilerde bulunmuştur.

KAYNAKÇA

Çandır, Kazım Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Şiir Hakkındaki Düşünceleri,Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD) 1(1): 185-200

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1995), Edebiyat Üzerine Makaleler, Dergâh Yay., İstanbul.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1992), Tanpınar'ın Mektupları, (Haz. Zeynep Kerman), Dergâh Yay., İstanbul.

Tanpınar, A. H. (2014). Huzur. (24. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tanpınar, A. H. (2014 d). Saatleri Ayarlama Enstitüsü. (24. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Moran, Berna, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1 (6. Basım bas.). İletişim Yayınları. s. 207.
- Bayrak Akyıldız, H. (2009). Tanpınar'da Roman Tekniği Açısından Rüya ve Müzik. Milli Eğitim. 184, 141-148
- Kaplan, M. (2010 a). Hikâye Tahlilleri. (15. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Somuncu, S. (2016). Huzur ile Huzursuzluk Ekseninde Tanpınar'ın Roman Kişileri Üzerine Bir İnceleme. Ârafta Bir Süreklilik Arayışı Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar (eklerle 3.baskı) içinde (270-284). Hece. S. 61. Ankara: Hece Yayıncılık.
- Çalan, İbrahim (2017), Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde Rüya ve Musiki, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
- Enginün, İnci (2005); Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Dergah Yay., İstanbul.
- Kaplan, Mehmet (2006); Şiir Tahlilleri 2, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Korkmaz, Ramazan-vd. (2004); Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000, Grafiker Yay., Ankara.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2004); Edebiyat Dersleri, YKY, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2002); Mücevherlerin Sırrı, YKY, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2005); Edebiyat Üzerine Makaleler, Dergah Yay., İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2007); Bütün Şiirleri, Dergah Yay., İstanbul.

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENEN ÖĞRENCİLERİN ALTERNATİF MOBİL DİL ÖĞRENME UYGULAMASI KULLANIMIYLA İLGİLİ ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ

STUDENT OPINIONS ON THE USE OF ALTERNATIVE MOBILE LANGUAGE LEARNING APPLICATIONS BY STUDENTS LEARNING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Öğr. Gör. Ayşe Ceren GÜNDÜZ

ORCID ID: 0009-0007-4063-762X

Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi,

ayse.gunduz4@ogr.sakarya.edu.tr

Feyza PRAYUGA

ORCID ID: 0000-0002-2533-0677

feyzaerol648@gmail.com

Özet

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi son yıllarda daha yaygın hale gelmiştir. Bu durumda geleneksel eğitim anlayışı değişmeye başlamış ve daha dinamik bir hal almıştır. Özellikle pandemi dönemiyle birlikte teknolojinin günlük hayata adapte olması var olan Türkçe dil öğrenme uygulamalarını bir üst seviyeye çıkarmış ve kullanıcı sayılarını belirgin ölçüde arttırmıştır. Bu uygulamalar kelime öğrenme, cümle oluşturma, sesletim gibi dört temel dil becerisinin geliştirilmesini esas alan yaygın telefon uygulamalarını kapsar. Dil derslerinin yanında bu tür uygulamalar, öğrencilerin öğrendiklerini pekiştirmesi ve geliştirmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu araştırma, yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin alternatif mobil dil öğrenme uygulamaları kullanım sıklığını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, karma yöntem kullanılarak hem nitel hem de nicel veriler toplanmıştır. Çalışma grubu olan Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Dil Eğitim Öğretim Uygulama ve Araştırma Merkezinde Türkçe öğrenen yabancı uyruklu öğrencilere uygulanan Likert tipi anket ve açık uçlu sorularla veri elde edilmiştir. Sonuçlar, mobil uygulamaların Türkçe öğrenimi üzerindeki etkisini vurgularken, öğrencilerin bu uygulamaları öğrenme süreçlerine ne sıklıkla dahil ettikleri ve hangi alanlarda en çok fayda sağladıkları üzerinde durulmuştur. Mobil dil öğrenme

uygulamaları, kelime öğrenme, telaffuz geliştirme ve genel dil becerilerini artırma konusunda etkili bulunmuştur. Ayrıca, araştırmada dil öğrenme sürecinde mobil teknolojilerin kullanımının yaygınlaştırılmasının gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mobil Dil Öğrenme Uygulamaları, Yabancı Dil Olarak Türkçe, SADEM, Mobil öğrenme, Mobil uygulamalar.

GİRİŞ

1. Dil Öğretiminde Mobil Uygulamalarının Yeri

Günümüzde teknolojinin hızlı gelişimi ile birlikte, her sektörde olduğu gibi eğitim alanında da köklü değişiklikler ve gelişmeler yaşanmaktadır. Bu dönüşüm, eğitim materyallerinden başlayarak geniş bir yelpazede etkileşim göstermektedir. Teknolojinin bu değişim ve gelişime paralel olarak eğitimdeki rolü, sadece ders içi değil, aynı zamanda ders dışı alanlarda da büyük önem kazanmıştır. Bu durum, eğitimcilerin ve öğrencilerin teknolojik gelişmelerle uyumlu bir şekilde hareket etmelerini zorunlu kılmıştır.

Materyallerin dijitalleşmesi, bilgisayarlar, internet ve benzeri teknolojilerin eğitim süreçlerine entegre edilmesi, eğitimdeki paradigmaları kökten değiştirmiştir. Bu dönüşümün kaçınılmaz olduğunu vurgulayan Sarıçoban ve Bakla, öğretim teknolojisinin, bilgisayar ve internet teknolojileri olmadan düşünülemeyecek bir noktaya geldiğini belirtmektedir (2012:69). Yarım asır önce, eğitim teknolojisinin sınırları daha belirsizdi; ancak günümüzde, bu teknolojilerin eksikliği eğitim süreçlerini etkili bir şekilde yönetmeyi zorlaştırmaktadır.

Bu bağlamda, eğitimcilerin ve öğrencilerin teknolojik gelişmelere adaptasyonu, öğrenme süreçlerini daha etkili ve çeşitli hale getirme potansiyeli taşımaktadır. Ancak, bu adaptasyon sürecinde dikkate alınması gereken çeşitli zorluklar ve fırsatlar da bulunmaktadır. Teknolojinin eğitimdeki bu önemli rolü, hem öğrencilere hem de eğitimcilerine daha geniş bilgi erişimi, etkileşimli öğrenme ortamları ve kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunma kapasitesini sağlamaktadır.

Yabancı dil olarak Türkçe eğitiminde mobil uygulamalar, öğrencilere interaktif ve etkili bir öğrenme deneyimi sunar. Bu uygulamalar, dil becerilerini geliştirmek, kelime dağarcığını artırmak ve iletişim yeteneklerini pekiştirmek için çeşitli araçlar sunar. Eğitim oyunları, dilbilgisi alıştırmaları, konuşma pratiği ve interaktif ders içerikleri sayesinde öğrenciler, öğrenme sürecini daha eğlenceli ve motivasyonlu bir şekilde deneyimler. Ayrıca dil öğrenim uygulamaları, her an her yerde kullanılabildiği için öğrencilere esneklik sağlar ve öğrenmeyi günlük yaşantılarına entegre etmelerine yardımcı olur. Sosyal öğrenme özellikleri sayesinde, dil öğrencileri birbirleriyle etkileşimde bulunabilir, dil değişimleri yapabilir ve dil becerilerini gerçek hayatta kullanma fırsatlarına sahip olabilirler. Sonuç olarak, mobil uygulamalar, yabancı

dil eğitimini daha erişilebilir, etkileşimli ve kişiselleştirilmiş hale getirerek öğrencilerin dil becerilerini daha etkili bir şekilde geliştirmelerine yardımcı olur.

1.1. Günümüz Dil Öğrenme Uygulamalarının Dil Öğrenmeye Etkisi

Akıllı telefonlar ve diğer mobil internet erişimine sahip cihazlar gibi yeni teknolojiler giderek daha yaygın hale gelmektedir. Bilişim teknolojilerinin yaygınlaşması, eğitim ortamlarının teknolojiyle entegre olmasını zorunlu kılmaktadır. Çevrimiçi (online) kaynaklar ve mobil uygulamalar fonksiyonel olarak daha kullanışlı ve daha yararlı hâle geldikçe öğretmenler ikinci dil öğreniminde bu kaynakları daha fazla tavsiye etmektedir. (Aytan ve Ayhan; 2018) Teknoloji tüm insan hayatını etkilediği gibi öğrenme şeklini ve eğitimi de etkilemektedir. Teknolojiler olgunlaştıkça, kolaylıkla erişilebilir hale geldikçe ve yabancı dil öğretimi için adapte edilme süreci daha da hızlanmakta ve öğretim ve öğrenmeye ivme kazandırmaktadır. Çünkü teknolojik gelişmeler öğrenciye bireysel öğrenme ve maruz kalma gibi kolay elde edilemeyecek olanakları günlük olarak sunmaktadır. Bunlardan biri olan mobil öğrenme uygulamaları da hem web tabanlı hem de günlük hayatta her zaman her yerde kullanılabilir özelliği ile hedef dilin ülkesinde hedef dili öğrenmeyen kişilere bile her gün maruz kalma yoluyla dili öğretebilmektedir. Ayrıca öğrenciler için zorlu süreç olan kelime öğrenimini bir üst seviyeye çıkararak kalıcı ve verimli öğrenme sağlamaya destek olmaktadır.

Sadece öğrenen kişileri değil dil eğitimi veren öğretmenlerin veya bu gibi uygulamaların içeriklerini tasarlayan kişiler için de dil öğretim stratejilerini değiştirebilir veya öğretim faaliyetlerini daha ilgi çekici ve verimli hale getirebilmektedir. Günümüzde e-öğrenme materyali olarak hazırlanacak uygulamalar, uygulamanın içeriği, maliyeti, hitap edeceği kitle göz önünde bulundurularak web tabanlı ya da mobil olarak kullanıcılara sunulmaktadır. (Dündar, 2019) Tüm bu gelişmeler göz önüne alındığında, dil öğrenme uygulamalarının dil öğretimine yeni bir bakış açısı getirdiği ve farklı dil öğretim stratejilerine kapı açtığı söylenebilir. Bu uygulamalar, daha hızlı öğrenmeyi teşvik ederken dil öğrenme sürecini günlük hayata daha hızlı bir şekilde adapte olmasını sağlar.

2. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Teknoloji Kullanımının Etkisi

Eğitimde teknoloji kullanımı güncelliğini koruyan bir konudur. Eğitimde karşılaşılan sorunları çözmek için bilim ve tecrübenin kullanılması sonucunda geliştirilen araç ve yöntemler teknoloji olarak tanımlanmaktadır (Yazıcı ve Kültür, 2013, s. 43). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde teknolojinin etkisi günümüzde giderek artmaktadır. Geleneksel yöntemlerin yanı sıra teknolojinin sunduğu avantajlar, özellikle öğrencilerin dil becerilerini geliştirmek ve öğrenme sürecini daha etkili hale getirmek için kullanılmaktadır. 21. yüzyılda öğrenimde artık teknolojinin bir araç olarak kullanıldığını göz önünde bulundurarak, farklı araç ve materyaller sunulurken teknolojinin de bu araçlardan biri olduğunu kabul edebiliriz. Dolayısıyla, teknoloji için de burada belirtilen her özellik geçerlidir. Yabancı dil eğitiminde teknolojinin

yaygınlaşacağına gerekçesi olarak, basılı materyallerin ekonomik yönden çok uygun olmaması, çoklu ortam uygulamalarının ise web ortamında düşük maliyetli bir şekilde sunulabilmesi gibi avantajları göz önünde bulundurulmaktadır (Aydemir, 2009, s. 4). Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi alanında da teknolojiye yararlanılmaktadır. Bunlar arasında en yaygın mobil eğitim ortamları, bilgisayar destekli eğitim ve z-kitap kullanımıdır (Karataş, Karabuğa ve İpek, 2018, s. 1066).

Büyükaslan (2007) sunduğu bildiride yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde bilişim teknolojilerinden nasıl ve ne düzeyde faydalanılabileceği üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Çalışmada bilişim teknolojilerini yabancı dil öğretiminde kullanabilecek öğretmenlere ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Çalışma sonucunda çoklu ortam, web ortamı, interaktif öğrenme ve Türkçe sohbet odaları, video etkinlikleri, uzaktan öğretim yöntemleri, elektronik posta, haber grupları ve formlar gibi teknolojilerden bazıları öneri olarak sunulmuştur.

Tüm bu teknolojik araçlar ve yöntemler, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde öğrencilerin dil becerilerini geliştirmek ve öğrenme sürecini zenginleştirmek için güçlü birer destekleyicidir. Öğretmenlerin ve eğitim kurumlarının bu teknolojileri etkin bir şekilde kullanmaları, öğrencilerin dil öğrenme deneyimini iyileştirmek ve başarılarını artırmak için kritik öneme sahiptir.

2.1. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Günümüz Mobil Uygulamaları

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi amacıyla geliştirilen uygulamaların ortak özellikleri dinleme, yazma, konuşma ve okuma eğitimi ile kelime öğretimi sunmasıdır (Aguilar, 2017). Bunun yanı sıra bazı uygulamalarda görsel ve oyunlaştırma unsurları da sürece dâhil edilmektedir (Shortt ve diğerleri, 2023). Günümüzde mobil uygulamalar, yabancı dil öğrenimi için popüler ve erişilebilir araçlar haline gelmiştir. Türkçe gibi farklı bir dilin öğrenilmesinde mobil uygulamaların rolü oldukça önemlidir. Bu uygulamalar, öğrencilere her yerde ve her zaman dil becerilerini geliştirmeleri için fırsatlar sunar. İster kelime dağarcığını genişletmek, ister dilbilgisi kurallarını öğrenmek, ister pratik yapmak olsun, mobil uygulamalar öğrencilere çeşitli öğrenme materyalleri ve interaktif aktiviteler sunar. Ayrıca, oyunlaştırılmış öğrenme deneyimleriyle motivasyonu artırır ve öğrenme sürecini eğlenceli hale getirir. Bu nedenle, Türkçe öğrenmek isteyenler için mobil uygulamalar, etkili ve esnek bir öğrenme ortamı sağlar.

Turkishclass101 platformu, çeşitli dil becerilerini geliştirmeye odaklanmış geniş bir içerik yelpazesi sunar. Podcast'ler, videolar, interaktif dersler ve dilbilgisi açıklamaları gibi materyallerle öğrenme deneyimini zenginleştirir. Hem başlangıç seviyesindeki öğrencilere hem de daha ileri düzeyde olanlara hitap eden içerikleriyle dikkat çeker. Türkçe Öğren 11.000 Kelime: Bu uygulaması, kelime dağarcığını genişletmeye odaklanır. Özellikle kelime ezberleme ve tekrar üzerine yoğunlaşır. Öğrencilere farklı seviyelerde kelime öğrenme ve pratik yapma imkânı sunar. Ancak, dil öğreniminde sadece kelime dağarcığını genişletmek

yeterli olmayabilir, bu yüzden diğer dil becerilerini geliştirmeye yönelik materyallere de ihtiyaç vardır. Duolingo popüler bir uygulamadır, oyunlaştırılmış bir öğrenme deneyimi sunar. Kullanıcılar, çeşitli aktiviteler aracılığıyla dil bilgisi, kelime dağarcığı ve konuşma pratiği yaparlar. Hem başlangıç seviyesindeki öğrenciler hem de daha ileri düzeyde olanlar için uygun bir öğrenme platformudur. Ancak, bazı kullanıcılar için yeterince derinlemesine pratik yapma imkânı sunmayabilir. Drops uygulaması, görsel ve işitsel materyallerle desteklenmiş kısa dil pratikleri sunar. Kelime dağarcığını genişletmek için oyunlaştırılmış bir yaklaşım benimser. Günlük pratiklerle dil öğrenimine devam etmeyi teşvik eder. Ancak, dilbilgisi kurallarını ve dilin yapısını öğrenmek için yeterince derin bir içeriğe sahip değildir. Mondly uygulaması ise interaktif dersler ve yapay zekâ destekli pratiklerle dil öğrenimini destekler. Kelime dağarcığını geliştirmek ve dil bilgisi kurallarını öğrenmek için çeşitli aktiviteler sunar. Ancak, bazı kullanıcılar için içerik yeterince derinlemesine olmayabilir ve gerçek hayatta iletişim pratiği yapmak için yeterli değildir. LearningApps de öğretmenlerin ve öğrencilerin interaktif öğrenme materyalleri oluşturmaya olanak tanır. Özellikle sınıf içi etkinliklerde ve çevrimiçi derslerde kullanılabilir. Öğrencilerin dil becerilerini pekiştirmek için farklı aktiviteler ve oyunlar sunar. Ancak, dil öğrenimi için daha geniş kapsamlı bir içerik sunmaz.

Günümüzde yabancılara Türkçe öğretiminde mobil uygulamalar, çeşitli dil becerilerini geliştirmeye odaklanmış geniş bir içerik yelpazesi sunmalıdır. Bu uygulamalar, dilbilgisi, kelime dağarcığı, konuşma pratiği ve dinleme-anlama gibi alanlarda öğrencilere zengin ve etkileşimli materyaller sunarak öğrenme deneyimini geliştirmelidir. Ayrıca, başlangıç seviyesinden ileri seviyelere kadar farklı düzeylerdeki öğrencilere hitap etmelidirler. Podcast'ler, videolar, interaktif dersler ve dilbilgisi açıklamaları gibi farklı materyallerle öğrenme deneyimini zenginleştirerek öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun içerik sunmalıdırlar. Kelime öğrenme ve ezberleme üzerine yoğunlaşan uygulamaların yanı sıra, dilin yapısını ve kurallarını öğretmek için derinlemesine içerik sunan uygulamalara da ihtiyaç vardır. Oyunlaştırılmış öğrenme deneyimleriyle motivasyonu artıran uygulamaların yanı sıra, gerçek hayatta iletişim pratiği yapma imkanı sunan ve dil becerilerini günlük hayatta kullanmaya teşvik eden uygulamalar da önemlidir. Görsel ve işitsel materyallerle desteklenmiş kısa dil pratikleri, öğrencilerin dil öğrenimine olan ilgisini artırabilir ve öğrenme sürecini eğlenceli hale getirebilir. Aynı zamanda öğretmenlerin ve öğrencilerin interaktif öğrenme materyalleri oluşturmaya olanak tanıyan uygulamalar da değerlidir. Bu tür uygulamalar, öğrencilere dil becerilerini pekiştirmek için farklı aktiviteler ve oyunlar sunarak öğrenme deneyimini daha etkili hale getirebilir. Sonuç olarak, yabancılara Türkçe öğretiminde mobil uygulamalar, öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun, çeşitli becerileri destekleyen ve etkileşimli öğrenme deneyimleri sağlayan araçlar olmalıdır. Bu şekilde, Türkçe öğrenmek isteyenlerin başarılı bir öğrenme süreci geçirmelerine yardımcı olabilirler.

3. Araştırma

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin ders dışı öğrenme süreçlerinde mobil dil öğrenme uygulamalarını ne sıklıkla ve hangi amaçlarla kullandıklarını incelemektir. Aynı zamanda, bu uygulamaların öğrenci başarısına olan katkılarını, dil öğrenme becerileri üzerindeki etkilerini ve öğrencilerin öğrenme süreçlerine getirdiği yenilikleri analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, öğrencilerin kelime öğrenme, telaffuz geliştirme, dil bilgisi öğrenme, dinleme ve yazma pratiği yapma gibi alanlarda mobil uygulamalardan nasıl yararlandıkları ve bu uygulamaların öğrencilere sunduğu fırsatlar üzerine odaklanılmıştır. Ayrıca, araştırma sonuçları ışığında, dil öğrenme süreçlerinde mobil uygulamaların daha yaygın ve etkili bir şekilde kullanılabilmesi için öneriler sunulmaktadır.

3.2. Araştırmanın Önemi

Geleneksel dil öğretim yöntemleri, günümüzün dinamik ve hızlı değişen teknolojik dünyasında yetersiz kalabilmektedir. Dil öğrenimi, sadece sınıf içi eğitimle sınırlı olmaktan çıkmış, teknolojik araçlarla desteklenen yeni bir boyut kazanmıştır. Özellikle mobil dil öğrenme uygulamaları, öğrencilerin öğrenme süreçlerini hızlandırarak daha kişiselleştirilmiş, her an erişilebilir ve esnek bir öğrenme deneyimi sunmaktadır. Ancak bu uygulamaların eğitim alanında ne derece etkili olduğu, öğrencilerin bu uygulamalardan nasıl faydalandığı ve hangi becerileri geliştirmede kullandıkları yeterince araştırılmamıştır. Bu çalışma, yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin mobil dil öğrenme uygulamalarını kullanım sıklığını ve bu uygulamaların dil becerileri üzerindeki etkilerini analiz ederek, eğitim süreçlerine teknolojik entegrasyonun önemini vurgulamaktadır. Geleneksel dil öğrenme yöntemleri ile mobil uygulamalar arasındaki farkları ve öğrencilerin hangi öğrenme ihtiyaçlarını bu uygulamalarla gidermeye çalıştıklarını incelemektedir. Bununla beraber eğitimi entegre etmesi hedeflenen teknolojik araçların hangi dil becerilerine yoğunlaşması gerektiğini gösterip halihazırda var olan araçların eksikliklerini tekrarlamaması ve alana nitelikli bir materyal sunulmasında yardımcı olacak bir çalışmadır. Teknolojinin eğitim süreçlerine entegrasyonunun sadece dijital araçların kullanılmasından ibaret olmadığını, bu araçların pedagojik açıdan da değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayan çalışma, eğitimcilerin bu teknolojileri etkin bir şekilde kullanma becerilerinin önemine dikkat çekmektedir. Ayrıca, Türkçe dil öğrenme alanında yapılacak yeni teknolojik çalışmaların, eğitim alanında daha geniş bir perspektifle ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Öğrencilere daha etkili, kişiselleştirilmiş ve motive edici öğrenme ortamları sunan bu uygulamaların geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, dil öğretimi alanına önemli katkılar sağlayacaktır.

3.3. Araştırma Soruları

1. Öğrenciler mobil dil öğrenme uygulamalarını hangi sıklıkla kullanmaktadır?

2. Bu uygulamalar, öğrencilerin dil becerilerini geliştirme açısından ne kadar etkilidir? Kelime öğrenme, telaffuz, dil bilgisi, okuma, yazma ve dinleme becerileri gibi farklı dil becerileri üzerinde nasıl bir etki yaratmaktadır?
3. Öğrencilerin bu uygulamaları kullanma motivasyonları nelerdir?
4. Öğrenciler, mobil uygulamaların ders dışı öğrenme süreçlerine nasıl bir katkı sağladığını düşünmektedir?

3.4. Yöntem

“Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin alternatif mobil dil öğrenme uygulamalarıyla ilgili görüşleri nedir?” problemini konu alan bu araştırma karma yöntem kullanılarak yapılmıştır. Karma araştırma “araştırma problemini kapsamlı ve çok boyutlu incelemek amacıyla pragmatist felsefenin ilkeleri doğrultusunda nitel ve nicel yöntemleri birlikte kullanarak gerçekleştirilen araştırmadır. (Yıldırım, Şimşek, 2013) Bu çalışma, karma yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Nicel veriler, öğrencilerin mobil dil öğrenme uygulamaları kullanımıyla ilgili görüşlerini ölçen ikili likert tipi anketler aracılığıyla toplanmış, nitel veriler ise açık uçlu sorularla elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan bağımsız değişkenler; öğrencilerin cinsiyetleri, yaşları, dil seviyeleri ve teknoloji kullanım alışkanlıklarıdır. Bağımlı değişkenler ise, mobil uygulamaların dil becerileri üzerindeki etkileridir. Araştırmada mobil uygulamaların dil öğrenme süreçlerine olan etkisi, öğrencilerin dört temel dil becerisindeki gelişimleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu kapsamda, öğrencilerin dil öğrenme motivasyonları, teknolojiye olan yaklaşımları ve öğrenme süreçlerine mobil uygulamaların entegrasyonu araştırılmıştır. Karma yöntem, bu çalışmada hem öğrencilerin uygulama kullanımına dair istatistiksel verileri sağlarken, hem de öğrencilerin bireysel görüş ve deneyimlerine dayanan nitel bilgileri toplama imkanı sunmuştur.

3.5. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi’nde Türkçe öğrenen A1, A2, B1, B2 ve C1 seviyelerindeki 143 öğrenci oluşturmaktadır. Her seviyeden iki sınıf seçilmiş olup, bu öğrenciler farklı dil becerileri ve seviyeleri göz önünde bulundurularak araştırmaya dahil edilmiştir. Bu geniş çalışma grubu, farklı seviyelerdeki öğrencilerin mobil dil öğrenme uygulamalarını ne ölçüde kullandığını ve bu uygulamaların dil öğrenme süreçlerine nasıl entegre edildiğini karşılaştırmayı mümkün kılmaktadır. Öğrencilerin yaş, cinsiyet, eğitim geçmişi ve teknolojiye olan ilgileri de veri toplama sürecinde dikkate alınmış ve analiz edilmiştir. Çalışma grubu, dil öğreniminde farklı ihtiyaçları olan öğrencilerin mobil uygulama kullanımına dair daha genel sonuçlar çıkarmayı mümkün kılmaktadır.

3.6. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın nicel verilerini elde etmek için 8 soruluk ikili likert tipli anket, nitel veriler için iki açık uçlu soru yöneltilmiştir.

3.7. Verilerin Çözümlemesi

Açık uçlu sorulardan elde edilen veriler nitel içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. İçerik analizi mesajların belirgin niteliklerinin nesnel ve sistematik bir biçimde tanımlanması yoluyla çıkarımlar yapılmasına imkan veren bir araştırma tekniğidir. (Herkner, 2003) Veri analiz sürecinde Kod-kategori-tema hiyerarşisi esas alınmıştır. Bernard & Rayn (2010), nitel araştırmalarda kodlamanın bir etiketleme, idexleme aracı olduğunu; belirli bir karakteristiği belirtmek için kullanıldığını belirtmiştir. Miles ve Huberman (2016) da kodlamayı, metne dönüştürülen verinin anlamlı parçalara ayrılması ve bunu yaparken de bu parçalar arasında anlam bütünlüğünün korunması olarak tanımlamıştır. Bu yöntem, araştırmacıların ham verileri düzenlemesini ve bu verilerden öngörüler elde etmesini sağlar. Bilimsel araştırmalarda kodlama, sadece verileri sınıflandırmakla kalmaz, aynı zamanda araştırmanın temel sorularına cevap bulmaya yönelik ipuçları sunar. Kodlama işlemi, verilerin tekrarlanan unsurlarını, öne çıkan fikirleri ve katılımcıların en çok vurguladığı noktaları belirlemek için kritik bir adımdır. Bu sayede araştırmacılar, nitel verileri anlamlandırabilir ve daha geniş kavramsal çerçeveler içinde tartışmalarını sürdürebilirler. Nitel veri analizinde bu yöntemler, araştırmanın verilerini sistematik bir biçimde düzenlemek ve araştırma sorularına daha derinlemesine cevaplar bulmak amacıyla kullanılmıştır.

İkili likert tipli anketten elde edilen sonuçlar tanımlayıcı veri analizi (Descriptive) ile analiz edilmiştir. Tanımlayıcı analitik, veri kümesinin anlaşılmasını ve örüntü keşfini kolaylaştırmak için veri kümesindeki istatistiksel bilgileri ve karşılıklı ilişkileri inceleyerek açığa çıkarır. (Kotu, Deshpande, 2015)

4. Bulgular

4.1. Açık Uçlu Sorulardan Elde Edilen Bulgular

A1, A2, B1, B2 ve C1 seviyesindeki öğrencilere sorulan “Dil öğrenme uygulamalarına neden ihtiyaç duyuyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar ışığında kategorilime yapılmıştır. Sonuçlar verilen tablodaki gibidir:

Tablo1. Açık Uçlu Sorudan Gelen Cevapların Kodları, Alt Kategorisi ve Ana Kategorisi (Teması)

Metin	Kodlar	Kategoriler	Temalar
A1K1: “Öğrenme hızımı arttırabilmek ve daha fazla ve daha hızlı öğrenme			Dil öğreniminde mobil uygulamaların etkisi

olasılığının yüksek olması için ona ihtiyacım var.” A1K2: “Yabancı dili daha hızlı öğrenmek için bilgileri pekiştirmek için.” A2K3: “Ben dil öğrenme uygulamalarına hızlı öğrenmek için ve kelime dağarcığına çok yardımcı oluyor.”	Hızlı Öğrenme	Öğrenme Motivasyonu	
A1K2: “Yabancı dili daha hızlı öğrenmek için bilgileri pekiştirmek için.” A1K3: “Çünkü uygulamalar çeviri ve öğrenme sürecini kolaylaştırıyor. Ayrıca görüntü ve sesle öğrenmek çok daha iyi.”	Telaffuz Geliştirme		
A1K3: “Çünkü uygulamalar çeviri ve öğrenme sürecini kolaylaştırıyor. Ayrıca görüntü ve sesle öğrenmek çok daha iyi.”	Dinleme Becerisi		
A2K3: “Ben dil öğrenme uygulamalarına hızlı öğrenmek için ve		Dil becerilerinin geliştirilmesi	

kelime dağarcığına çok yardımcı oluyor.” B2K2: “Yeni deyim ve kelimeleri öğrenmek için.”	Kelime Öğrenimi		
A2K2: “Çünkü eğitim sadece öğretmenden ve okuldan gelmez aynı zamanda daha fazla öğrenmeye yönelik bireysel bir çabadır.”	Bireysel çaba ve bağımsız öğrenme	Öğrenme motivasyonu	
A2K1: “Çünkü otobüste veya bir yerde giderken kullanabilirsiniz. Böylece telefonunuza rahatlıkla kullanılabilir ve yabancı dil öğrenebilirsiniz.” B1K3: “Çünkü sadece okulda değil her yerde dil öğrenebilirsin.” C1K1: “Uygulama bildirimleri butonunu aktif hale getirerek cihaz her zaman elimizde olduğundan Türkçe öğrenirken zamanımızı kontrol edebiliyoruz.”	Her Yerde Erişilebilirlik	Erişilebilirlik ve kullanım kolaylığı	
A1K3: “Ayrıca görüntü ve sesle öğrenmek çok daha iyi.”	Görsel ve işitsel içeriklerin etkisi	Teknoloji, multimedya araçları ve içerik çeşitliliği	

A2K3: “Ben dil öğrenme uygulamalarına hızlı öğrenmek için ve kelime dağarcığına çok yardımcı oluyor.” B1K1: “Çünkü dili sadece derste değil evde de pratik yapabiliriz.” C1K3: “Dil öğrenirken pratik yapmak çok önemlidir. Ne kadar çok kelime biliyorsan o kadar hızlı öğrenirsin.”	Uygulamaların pratik yapma kolaylığı	Erişilebilirlik ve kullanım kolaylığı	Teknolojinin dil öğrenme süreçlerindeki yeri
□B1K2: “Boş zamanlarında dil öğrenme uygulamalarında dil öğrenme kolay ve çok uygun.” B2K3: “Ücretsiz telefonum her zaman yanımda bu yüzden her zaman yeni dil bilgisi öğrenebilirim.”	Ücretsiz kullanım		
A1K4: “Artık gelişme çağının geldiği göz önüne alındığında sınıfta öğrenmenin demode oldu; çanta ve kitap taşımak sıkıcı bir iş haline geldi.”	Geleneksel yöntemlerin yetersizliği	Öğrenme Motivasyonu	
B2K1: “Atasözleri gibi anlamı zor olan			

sözleri anlamak için ihtiyacım var.” B2K2: “Yeni deyim ve kelimeleri öğrenmek için.”	Atasözü ve deyim öğrenimi	Dil becerilerinin geliştirilmesi	Dil öğreniminde mobil uygulamaların etkisi

Elde edilen veriler, mobil uygulamaların dil öğrenme süreçlerindeki yerinin büyük önem taşıdığını ve özellikle öğrencilerin motivasyonlarını artıran bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Yabancı dil öğretiminin temel unsurlarından biri olan motivasyon çalışmaları yapılmadan yabancı dil öğretiminin amacına ulaşamayacağı bir gerçektir. (Arslan ve Akbarov, 2010: 181).

.Özellikle hız, erişim ve maliyet gibi avantajların uygulamalara olan ilgiyi artırdığı ortaya çıkmıştır.

Öğrencilerin cevapları ışığında geleneksel eğitimin dil öğrenmede öğrenciyi sıkıdığı ve motivasyonu düşürdüğü sonuca varılır. Geleneksel eğitimde sıklıkla kullanılan ders kitapları ve sınıf içi ders anlatımları, öğrencilerin dil becerilerini geliştirmek için her zaman yeterli olmayabilir ve bu durum zamanla monotonlaşarak öğrencilerin ilgisini kaybetmelerine neden olabilir. Bununla birlikte, çağımızda görüntü ve sesin eğitimde vazgeçilmez bir ihtiyaç olduğu açıktır. Görme duyusu bireylerin hem günlük hayatlarına hem de öğretim sürecine rehberlik etmesi ve görsel olan her şeyi algılayıp somutlaştırması bakımından önemlidir. Öğretimin önündeki en büyük engellerden biri olan soyutluğun görsel araçlarla sunularak görme duyuları aracılığıyla algılanmasıyla ortadan kalkmaktadır. Bu anlamda soyut içerikleri içinde barındıran Türkçenin, görsel materyallerle yabancılara öğretilmesi öğretimi ve öğrenimi kolaylaştıran bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Dale’in de yaşantı konisinde materyal kullanımını önceleyen yaşantılara yer vermesi yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde farklı duyuları harekete geçiren materyallerin kullanımını destekler niteliktedir (Yılmaz ve Tuncer, 2020, s. 42). Görsel ve işitsel unsurların kullanımı, öğrenme sürecini daha etkili hale getirir ve öğrencilerin daha dikkat çekici hale gelir. Aytan ve Tunçel’in (2015) Yalın’dan (1999) aktardığına göre, görsel araçlar ve materyallerin dil öğretiminde şu başlıca kullanım amaçları bulunmaktadır:

- Dil öğretirken bir noktayı vurgulama
- Dil öğretme esnasında dilin bazı durumlarını açıklığa kavuşturma
- Zihinsel bazı tasarımları görselleştirme
- Anlatılan iletileri destekleme
- Dil öğrenen katılımcıların dikkatini çekme
- Ortaya konan sayısal verileri anlaşılır kılma
- Dil ile ilgili kavramları açıklama
- Öğretim sürecinde önemli noktaları vurgulama

- Kıyas ve karşılaştırmalar yapma.

Özellikle, dil öğrenme sürecinde interaktif ve multimodal materyallerin kullanılması, öğrencilerin daha aktif bir şekilde katılım sağlamasına ve öğrenme motivasyonlarını arttırmasına yardımcı olur. Bu bağlamda öğrencilerin cevaplarına dayanarak, dil uygulamalarının sağladığı görsel ve işitsel içerikler aracılığıyla bu ihtiyacın karşılanabileceği düşünülmektedir. Dil uygulamaları, öğrencilere çeşitli etkileşimli aktiviteler sunarak dil öğrenme sürecini daha keyifli ve etkili hale getirir, böylece dil becerilerini daha etkin bir şekilde geliştirmelerine yardımcı olur.

Ankete katılan A1 seviyesindeki öğrencilerin dil öğrenme süresi diğer kurlara nazaran daha önemlidir. Öğrenciler dil eğitimini en hızlı şekilde tamamlayıp akademik eğitime başlama istegindedir. Bu sebeple dil öğrenme uygulamalarına olan ihtiyaçları da bu yönde artmıştır.

Özellikle A2 Kullanıcıların ankete vermiş olduğu cevaplar doğrultusunda öğrencilerin dil öğrenmenin sadece öğretmenler ve resmi eğitim kurumlarıyla sınırlı olmadığını, aynı zamanda bireyin kendi çabasıyla desteklenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Dil öğrenme uygulamalarının hızlı öğrenme sürecine katkı sağladığı ve kelime dağarcığının genişletilmesine yardımcı olduğu ayrıca kolay ulaşılabilir olduğu ifade edilir. Sonuç olarak, mobil dil öğrenme uygulamaları, bireylerin dil becerilerini geliştirmede etkili bir araç olarak değerlendirilebilir.

B1 seviyesindeki Kullanıcıların verdiği cevaplara göre dil öğrenme sürecinde, dersteki etkileşimlerin ötesinde evde veya boş zamanlarda pratik yapmanın önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda katılımcılar, mobil dil öğrenme uygulamalarının ücretsiz olarak erişilebilir olmasından memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Özellikle dilin sınıf dışında da pratik edilebilmesinin, öğrenme sürecini daha çekici ve etkili hale getireceğine dair bir görüş belirtilmektedir. Bu uygulamaların, Türkçe öğrenme sürecinde zorluk çeken bireylere yardımcı olabileceği ve dil öğrenmeyi daha erişilebilir ve uygun hale getirebileceği ifade edilmektedir. Sonuç olarak, dil öğrenme uygulamalarının, sadece akademik ortamlarla sınırlı kalmadan, her yerde dil becerilerinin geliştirilmesine olanak sağladığı vurgulanmaktadır. Bu durum, bireylerin dil öğrenme sürecini daha etkili ve verimli hale getirebilecek önemli bir unsurdur.

B2 kurunun genel olarak kelime dağarcığı ve atasözlerinin yoğunlaşması öğrencilerin genel olarak bu kurda kelime ve atasözleri öğrenmede zorluk çekmesine sebep olur. Öğrenciler bu sebeple dil öğrenme uygulamasını bu yöndeki eksikliklerini tamamlamak için ihtiyaç duyarlar. Kelime öğrenimin yanı sıra öğrencilerin her an ulaşılabilir bir uygulamaya da ihtiyaç duydukları genel fikirdir. “Görsellerden hareketle eşleştirme yapma, öğrencilerin yeni kelimeleri bağlam ve görsel aracılığıyla yapmalarını sağlar” (Nation, 1994, 26).

Ankete katılan c1 seviyesindeki öğrenciler, dil öğrenme sürecinde mobil uygulamaların önemini vurgularken, özellikle bu uygulamaların hızlı ulaşılması, dil becerilerini geliştirmesi, kaygı duymadan öğrenme imkanı sağlaması gibi avantajlarından bahsetmişlerdir. Ayrıca, dil öğrenme sürecinde her zaman bir dil eğitimcisi veya dil bilen biriyle iletişim kurma imkanının

olmaması, mobil uygulamaların önemini daha da artırmaktadır. Bu uygulamalar, özellikle çekingene ya da utangaç öğrenciler için önemli bir destek kaynağı olur. Dil öğrenirken pratik yapmanın önemine de vurgu yapılmıştır. Öğrenciler, kelime dağarcığını geliştirmek için bu uygulamaları kullanarak daha hızlı bir şekilde öğrenme sağlayabileceklerini ifade etmişlerdir. Sonuç olarak, mobil dil öğrenme uygulamalarının, öğrencilerin Türkçe öğrenme sürecini desteklemede önemli bir kaynak olduğu vurgulanabilir.

4.2. Anketten Elde Edilen Bulgular

Araştırmada kullanılan ankette öğrencilere,

1. Dil öğrenirken bir dil uygulaması kullanıyor musunuz?
2. Kelime öğrenimi için dil öğrenme. uygulaması kullanıyor musunuz?
3. Dil bilgisi öğrenimi için dil öğrenme uygulaması kullanıyor musunuz?
4. Dinleme öğrenimi için dil öğrenme uygulaması kullanıyor musunuz?
5. Konuşma pratiği için dil öğrenme uygulaması kullanıyor musunuz?
6. Yazma pratiği için dil öğrenme uygulaması kullanıyor musunuz?
7. Bir dil öğrenme uygulaması olsa derslerin yanında kullanır mısınız?
8. Sizce dil öğrenme uygulaması derslerin yanında kullanılması gerekli midir?

soruları yöneltilmiştir.

Ankete A1 seviyesinden 29, A2 seviyesinden 19, B1 seviyesinden 28, B2 seviyesinden 31 ve C1 seviyesinden 36 olmak üzere toplamda 143 öğrenci katılmıştır. Anketten elde edilen bulgulara göre “Dil öğrenirken bir dil uygulaması kullanıyor musunuz?” sorusuna 143 öğrencinin %46,15 lik kısmı evet cevabını vermiş, %53,85 lik kısmı ise hayır cevabını vermiştir. Bu sorudan sonra yönlendirilen açık uçlu olan “Kullanıyorsanız hangisi?” adlı soruya genel olarak çeviri siteleri ismi verildiği için bu oran daha da düşmektedir. Öğrencilerin yarıdan fazlasının bir dil öğrenme uygulaması kullanmadığı; kullanan bazı grubun da uygulamadan ziyade çeviri programları kullandığı için kullandığı sonucuna varılmış.

Anket sorularında dört temel beceri, dil bilgisi ve kelime öğrenimi şeklinde ayrı ayrı kategorize edilerek de sorulmuştur. Bunun sebebi her uygulama tüm özellikleri aynı anda sağlayamadığı da göz önünde bulundurulmasıdır. Bazı uygulamalar sadece kelime öğretime odaklanırken bazı uygulamalar cümle kuruma odaklanabilir. Bu sebeple konuşma, dinleme, yazma, kelime öğrenimi/okuma, dil bilgisi olarak sorular sorulmuştur. Sonuç olarak. kelime bilgisini /okuma geliştirecek uygulama kullanım sıklığı %63,64, dil bilgisi öğrenimi için uygulama kullanım sıklığı %44,15, dinleme becerisini geliştirecek uygulama kullanım sıklığı %44,76, konuşma becerisini geliştirecek uygulama kullanım sıklığı %33,57, yazma becerisini geliştirecek uygulama kullanım sıklığı is %44,06’dır. Genelleme yapıldığında öğrencilerin yarıdan fazlasının Türkçe öğrenimi için uygulama kullanmadığı sonucuna varılmaktadır. Özellikle konuşma becerisini geliştirmeye yönelik uygulamaların kullanımı da diğer dil becerilerine göre çok daha az olduğu görülmüştür.

Kullanım sıklığının yanında katılımcılara bir uygulamanın dil öğrenmede etkisi olduğunu düşünüp düşünmedikleri ve eğer bir dil öğrenme uygulaması olsa onu kullanıp kullanmayacakları da sorulmuştur. Katılımcılar “Bir dil öğrenme uygulaması olsa derslerin yanında kullanır mısınız?” sorusuna %58,04’lük oranla evet cevabı vermiştir. “Sizce dil öğrenme uygulaması derslerin yanında kullanılması gerekli midir?” sorusuna ise %66,43’lük oranda evet cevabı verilmiştir. Bu sorulara verilen evet cevap oranı her ne kadar yüksek olsa da büyük bir fark gözlenmemektedir. Bunun en büyük sebebinin pazarda yeni teknolojiyi takip eden bir Türkçe uygulaması olmaması, var olan uygulamaların kullanım oranının düşüklüğü ve ihtiyacı karşılamaması sayılabilir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın sonuçları, mobil dil öğrenme uygulamalarının Türkçe öğrenme sürecinde etkili bir araç olduğunu açıkça göstermektedir. Farklı seviyelerde olan katılımcıların geri bildirimleri doğrultusunda mobil dil öğrenme üzerine düşünceleri ve öğrenimine katkısı gözlemlenmiştir. Özellikle, A1 seviyesindeki öğrencilerin ders içi kitaplar ve sınıf içi anlatımların yanında çağımızın gereksinimlerine uygun olarak, görsel ve işitsel unsurların kullanımının dil öğrenme sürecini daha etkili hale getirebileceğini düşünmektedirler. A2 seviyesindeki öğrenciler ise dil öğrenme sürecinin sadece resmi eğitim kurumlarıyla sınırlı olmadığını vurgulamışlar ve mobil dil öğrenme uygulamalarının hızlı öğrenme sürecine katkı sağladığını ve kelime dağarcığının genişletilmesine yardımcı olduğunu ifade etmişlerdir. B1 seviyesindeki öğrenciler, dil öğrenme sürecinde evde veya boş zamanlarda pratik yapmanın önemini vurgulamışlardır. Mobil dil öğrenme uygulamalarının ücretsiz olarak erişilebilir olmasının önemli bir avantaj olduğu belirtilmiştir. B2 seviyesindeki öğrencilerin çoğu, der içerikleri sebebiyle dil öğrenme sürecinde kelime dağarcığının ve atasözlerinin yoğunlaştığına dikkat çekmiştir. C1 seviyesindeki öğrenciler, mobil dil öğrenme uygulamalarının hızlı erişilebilir olması ve öğrencilere kaygı duymadan öğrenme imkanı sağlaması gibi özelliklerini dile getirmişlerdir.

Bunların yanı sıra öğrencilerin bu uygulamaları yeterince kullanmadığı ve dil öğrenme sürecine daha fazla entegre edilebileceği sonucuna varılmıştır. Mobil uygulamalar, kelime öğrenme ve telaffuz geliştirme gibi becerilerde önemli bir rol oynarken, öğrencilerin dil bilgisi ve yazma becerilerini geliştirmede daha fazla uygulama desteğine ihtiyaç duydukları gözlemlenmiştir. Teknolojik gelişmelerin eğitim süreçlerine entegrasyonu, dil öğrenimini daha esnek ve motive edici bir hale getirebilir. Bu nedenle, gelecekteki çalışmaların teknolojiyle zenginleştirilmiş dil öğrenme ortamlarını araştırmaya devam etmesi ve öğretmenlerin bu süreçlere nasıl dahil edileceği üzerine odaklanması gerekmektedir. Mobil dil öğrenme uygulamalarının gelişimi, dil öğrenme süreçlerini daha etkili ve bireyselleştirilmiş hale getirebilir. Bu uygulamaların, öğrencilerin dil öğrenme motivasyonunu artırarak daha başarılı bir öğrenme süreci geçirmelerine olanak sağladığı açıktır. Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin kendilerini motive eden etkinliklerle ilgili görüşleri incelendiğinde öğrencilerin daha çok kendilerini eğlendiren ve hoşça vakit geçirmelerini sağlayan etkinliklerle motivasyon

düzeylerini artırdıkları belirlenmiştir. Öğrencilere gerek derslerde gerekse de ders dışında yaptırılan eğlenceli etkinlikler onların hem öğreneceği konuyu sevmesine hem de uzun süre sıkılmadan çalışabilmelerine katkı sağlar. Yabancı dil öğrenmenin zevkle yapılan bir iş hâline dönüştürülmesi ve dil öğrenmenin zorunluluktan çıkarılıp içsel motivasyon kaynaklarıyla desteklenmesi durumunda başarı gelecektir.(Biçer , 2016)

Anket sonuçları, dil öğrenme sürecinde mobil dil öğrenme uygulamalarının yaygın olarak kullanılmadığını göstermektedir. Özellikle, çeviri sitelerinin daha yaygın olarak tercih edilmesi, öğrencilerin Türkçeye yönelik uygulamaların varlığında haberdar olamaması dil öğrenme uygulamalarının kullanımını daha da azaltmaktadır.

Bu bağlamda, dil öğrenme sürecini daha etkili ve verimli hale getirmek için şu öneriler sunulabilir:

- Öğrencilere Türkçe dil öğrenme uygulamalarının sağladığı avantajlar hakkında bilgi verilmeli ve kullanıma teşvik edilmelidir.
- Dil öğrenme uygulamalarının içeriği, öğrencilerin farklı dil becerilerini geliştirebilecekleri şekilde zenginleştirilmelidir.
- Uygulamalarda sunulan etkileşimli aktiviteler ve pratik yapma imkanları artırılmalıdır.
- Mobil dil öğrenme uygulamalarının erişilebilirliği ve kullanım kolaylığı artırılmalıdır.
- Yeni teknolojik gelişmeleri de içinde bulunduran, insanların ihtiyaçlarını karşılayacak Türkçe dil öğrenme uygulamalarının üretilmesi desteklenmelidir.

Gelecek araştırmalarda, öğretmenlerin mobil uygulamaları derslere nasıl entegre edebileceklerine dair daha fazla çalışma yapılmalı, bu teknolojilerin eğitim süreçlerinde nasıl daha verimli kullanılabileceği üzerine odaklanılmalıdır. Öğrencilerin uygulamalardan daha fazla faydalanabilmesi için uygulama içeriklerinin güncellenmesi ve öğrencilerin dil becerilerini her alanda geliştirebilecek zengin içerikler sunulması gerekmektedir.

Kaynakça

Aguilar, J. M., Chan, J. M., White, P. J., & Fragale, C. (2017). Assessment Of The Language Preferences Of Five Children With Autism From Spanish-Speaking Homes. *Journal Of Behavioral Education*, 26, 334-347.

Arslan, M. ve Akbarov, A. (2010). Türkiye’de yabancı dil öğretiminde motivasyon-yöntem sorunu ve çözüm önerileri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 179–191.

Aydemir, M. (2009). *İnternet Ortamında Yabancı Dil Eğitimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Aytan, Talat Ve Ayhan, Nur (2018), “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Dijital Ortamlar”, *International Journal Of Bilingualism Studies*, 1(1), 3-37.

Bernard, H. R., Wutich, A., & Ryan, G. W. (2016). Analyzing qualitative data: Systematic approaches. SAGE publications.

Biçer, N. (2016). Yabancılar Türkçe Öğretiminde Motivasyona İlişkin Öğrenci Görüşleri ve Sınıf içi Gözlemler / Views of Students about their Motivation in Teaching Turkish as a Foreign Language and Classroom Observations. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 4(1), 84-99. <https://doi.org/10.16916/aded.04251>

Büyükaslan, A. (2007). Yabancı Dil Türkçenin Öğretilmesinde Yeni Yöntemler: Bilişim Uygulamaları, Çözüm Önerileri. Department D" Etudes Turques Turcologue Ustrasbourg, Strasbourg, 30(05), 2015.

Dündar, Ş. N., & Mehmet, K. A. R. A. (2019). Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Dijital Platformların Kullanılmasına Yönelik Öğretmenlerin Görüşleri. 21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(24), 557-579.

Genç Köylü, S. (2020). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Teknoloji Kullanımının Kaygı Üzerine Etkisi (Master's Thesis, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).

Herkner, Werner (2003) "İçerik Çözümlemesi" "İletişim Araştırmalarında İçerik Çözümlemesi" İçerisinde Çev.M.S.Çebi, Alternatif Yay,M Ankara

Karatay, H., Karabuğa, H., Ve İpek, O. (2018). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Edmodo'nun Kullanımı: Bir Durum Çalışması. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 6(4), 1064- 1090. <https://doi.org/10.16916/aded.452838>

Kotu, V., & Deshpande, B. (2014). Predictive analytics and data mining: concepts and practice with rapidminer. Morgan Kaufmann.

Tunçel, H., & Aytan, N. (2015). YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE ÇİZGİ FİLM KULLANIMI. International Journal of Languages' Education and Teaching, 3(2), 235-246.

Miles, M. B., ve Huberman, A. M. (2016). Genişletilmiş bir kaynak kitap: Nitel veri analizi (S. AkbabaAltun & A. Ersoy, Çev. Ed.) Ankara: Pegem Akademi.

Nation, Ian S. P. (1994) Individualized Picture Matching. New ways in teaching vocabulary. ed. Ian SP. Nation. Alexandria, VA: Teachers of English to Speakers of Other Languages

Sarıçoban, A., & Bakla, A., (2012). Yabancı Dil Öğretiminde Teknoloji Kullanımı. Yabancı Dil Öğretiminde Öğretim Teknolojileri Ve Materyal Tasarımı (Pp.59-78), Ankara: Anı Yayıncılık.

Shortt, M., Tilak, S., Kuznetcova, I., Martens, B., & Akinkuolie, B. (2023). Gamification In Mobile-Assisted Language Learning: A Systematic Review Of Duolingo Literature From

Public Release Of 2012 To Early 2020. Computer Assisted Language Learning, 36(3), 517-554.

Yazıcı, C., Ve Kültür, C. (2013). Medya Mı Yöntem Mi? Bitmeyen Tartışma. K. Çağıltay, Y. Göktaş, (Ed.), Öğretim Teknolojilerinin Temelleri: Teoriler, Araştırmalar, Eğilimler İçinde (41-55). Ankara: Pegem Akademi

Yalın, H. İ. (1999). Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Yılmaz, Ö., & Tuncer, M. (2020). Dale'in Yaşantı Konisine Göre Yapılandırılmış Ölçme ve Değerlendirme Dersinin Öğretmen Adaylarının Akademik Başarısına Etkisi. Eğitim Ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori Ve Uygulama, 11(21), 39-62.

HOW DO THE SEMINARS OF BASIC BUDGET AWARENESS AFFECT GENERATION Z? THE CASE OF UNDERGRADUATES¹⁵

Assoc. Prof. Dr Gonca GÜNGÖR GÖKSU

ORCID ID: 0000-0123-4567-8901

Sakarya University, Faculty of Political Science, ggungor@sakarya.edu.tr

Assoc. Prof. Dr, Erdal EROĞLU

ORCID ID: 0000-0002-5359-2420

Çanakkale Onsekiz Mart University, Biga Faculty of Economics and Administrative,
erdaleroglu@comu.edu.tr

Assoc. Prof. Dr, Durdane KÜÇÜKAYCAN

ORCID ID: 0000-0001-5515-2616

Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Economics and Administrative, durdane@ogu.edu.tr

Assoc. Prof. Dr, Cihan YÜKSEL

ORCID ID: 0000-0003-1959-1245

Mersin University, Faculty of Economics and Administrative, cihanyuksel@mersin.edu.tr

Master Student, Gülşah EVCİM

ORCID ID: 0000-0123-4567-8901

Üniversite Adı, Fakülte, Bölüm, Mail adresi

Master Student, Edanur DEMİRCAN

ORCID ID: 0000-0123-4567-8901

Üniversite Adı, Fakülte, Bölüm, Mail adresi

Master Student, Hilal ALTAY

ORCID ID: 0000-0123-4567-8901

Üniversite Adı, Fakülte, Bölüm, Mail adresi

Ph.D. Student, Uğur COŞKUN

ORCID ID: 0000-0123-4567-8901

Üniversite Adı, Fakülte, Bölüm, Mail adresi

ABSTRACT

This research represents one of the few studies focusing on the relationship between public budget awareness and Generation Z higher education students in the relevant literature. Our aim was to assess and enhance the budget awareness levels of higher education students, who not only constitute a significant portion of the voting population in most countries but are also

¹⁵ This study was supported by the Scientific and Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) under project number 123K798. We would like to thank TUBITAK for its support of the project

future decision-makers. Its hypothesis was that there was a significant difference between the pre-test and post-test measures, supporting the effectiveness of the intervention. To achieve this aim, we conducted the "Basic Budget Awareness" seminars at four Turkish state universities between December 2023 and May 2024. Prior to the seminars, we administered a pre-test consisting of 13 items to measure the participants' initial budget awareness levels. Following the seminars, we conducted a post-test 10–15 days later, and a total of 407 participants who attended these activities responded. This approach allowed us to compare the effect of the seminars on the budget awareness levels of higher education students. We applied a Paired T-Test using the SPSS software program to analyse the data, as the pre-and post-test data were normally distributed. The results revealed that the pre-test's reliability value (Cronbach's Alpha) was calculated as 0.91, which increased to 0.95 for the post-test. Furthermore, a significant difference was observed between the pre-and post-test scores, indicating that the "Basic Budget Awareness" seminars positively affected higher education students' public financial awareness levels. Consequently, we suggest that similar informative seminars or educational activities could significantly enhance the knowledge capacities of young citizens—who are potential taxpayers—and increase their interest in public financial policies.

Key words: Basic Budget Awareness, Higher Education Students, Generation Z

INTRODUCTION

Public finance is not only a technical process of balancing revenues and expenditures; it is also a fundamental governance tool that enables the realisation of democratic values such as fiscal transparency, accountability, and citizen participation. In this context, citizens' knowledge and awareness of public budget processes are critical for the effective functioning of budgetary democracy. However, the limited awareness of the public budget in Turkey leads individuals to lack sufficient knowledge on a constitutional issue such as the right to budget (Göksu, 2020). In particular, it is necessary to increase the level of awareness of Generation Z, which constitutes approximately 39% of the country's population and most of whom are studying in higher education institutions, about public finance as decision-makers who will shape public policies in the future (Turkish Statistical Institute [TUIK], 2022).

The primary purpose of this study is to evaluate the impact of "Basic Budget Awareness" seminars conducted in four state universities in Türkiye on the budget awareness levels of higher education students belonging to Generation Z. Numerous studies have examined budget awareness (Ciğerci & Pehlivan, 2022; Dilek & Zorkun, 2020; Göksu, 2020; Sapankaya & Tandırcıoğlu, 2022; Teyyare, 2018; Yıldız & Alkan, 2017) but they have explored participants' knowledge of budgets, their perceptions of the power of the purse, and their economic and fiscal literacy across various groups, including university students, citizens, and municipal council members. In this study, the pre-test data administered to the participants before the seminars and the post-test data administered after the seminars were compared. The study's findings also provide a scientific basis for course proposals and policy recommendations that can be disseminated in universities.

CONCEPTS OF BUDGET AWARENESS AND LITERACY

The fact that the terms “conscious” and “consciousness” have been used in English since the 17th century shows that individual awareness can be handled within a historical development process. The concept of consciousness originates from the Latin verb “conscio”, a combination of the words “cum” meaning “together” and “scio” meaning “to know”. This origin refers to being aware of information and sharing this information with other people or oneself (Zeman, 2006). This etymological structure reflects the essence of the concept of budget awareness. This is because an individual with budget awareness is expected to develop an awareness of his/her financial situation and associate this awareness with a sustainable financial management approach.

Although budget awareness is a term that has been the subject of few studies both in Turkey and in the international literature (Barut & Türkal, 2024), citizens' sensitivity to legal/constitutional regulations related to the state budget, their understanding of the source of public revenues, the public services for which these revenues are used, and their close monitoring of budgetary developments (Göksu, 2020). In this context, raising budget awareness is of great importance both for enhancing democratic participation and for more efficient and transparent use of public resources. However, this awareness is possible not only through access to information but also by increasing the level of financial literacy and disseminating awareness-raising activities for citizens. In this context, various institutional and structural instruments for raising budget awareness come to the fore. Transparency-oriented digital budget platforms to be implemented by public institutions and regular public disclosure of simplified and understandable budget reports increase the transparency and accountability of budget processes (Bouckaert, 2017). In addition, participatory budgeting mechanisms can strengthen democratic governance by encouraging direct participation of individuals in budget decision-making processes (Shah, 2007). In addition, financial literacy programs in educational institutions and local government life centers make an important contribution to individuals' understanding of public budget processes. Visual and digital communication tools (e.g. social media campaigns, public service announcements, and short informational videos) that communicate budget issues in plain language to large audiences also raise awareness (Waddington et al., 2019). Digital solutions such as open data portals and budget monitoring systems allow citizens to access up-to-date data on public revenues and expenditures and monitor budget processes (Lnenicka & Nikiforova, 2021). Supporting all these practices with the supervisory and awareness-raising activities of civil society organizations contributes to the sustainable development of budget awareness at the institutional and social levels (Göksu, 2020).

The state is obliged to provide public services in line with its constitutional and social responsibilities. The fulfilment of these services inevitably requires a certain level of public expenditure. All expenditures made and revenues collected by the state constitute the basis of the budget. The state budget has historically been defined as a financial document covering a certain period, in which revenues and expenditures are planned in advance, and which enters into force through a legal approval process. However, today, the budget is not only a financial plan but has become an important tool that shapes the economic structure and reveals the

guiding role of the state on the economy (Edizdoğan & Çetinkaya, 2016). In this context, meeting common expenditures by the public budget shaped by co-financing has a basis that strengthens the understanding that the budget in question is the common resource of all citizens living in that country (Kılavuz & Yüksel, 2019). Therefore, within the scope of the right to budget, it is critical for citizens to be able to read and understand the information and documents related to these processes correctly, and thus to have budget awareness and literacy to fulfil their social responsibilities (Eroğlu & Kaynar, 2023).

Budget literacy is a level of competence that enables individuals to have the ability to read, understand and interpret budget processes (Eroğlu & Kaynar, 2023). Having financial knowledge and using this knowledge correctly and appropriately provides significant advantages for individuals to achieve their goals. The conscious application of financial knowledge, especially at the individual level, not only contributes to personal welfare but also creates positive effects at the social and public levels (Çetinkaya, 2022). Budget literacy facilitates individuals' economic lives by enabling them to consciously manage their financial transactions such as spending, saving, borrowing, and investing. Having this knowledge and skills not only meets daily needs but also prepares individuals for the uncertainties of life such as unemployment, health problems, and retirement. Budget literate individuals can plan their income effectively, keep their expenses under control, and develop strategies to minimize financial risks. This forms the basis of sustainable economic stability at both personal and societal levels (Tomášková et al., 2011). The concept was first introduced by Masud et al. (2017). Since 2015, the concept of budget literacy has received increasing attention in academic studies due to the role it plays in individuals' economic decision-making processes. Factors such as global economic fluctuations, the proliferation of digital financial instruments, and the complexity of individual financial management have made this issue even more important for both researchers and policy-makers (Titko & Lace, 2013).

There are various support mechanisms provided by the government to improve budget literacy. One of the most important of these is the implementation of "Citizen Budgets". Citizen Budgets aim to simplify the technical, complex, and often specialized nature of the budget process and present it to citizens in an understandable way. In this way, individuals can not only keep track of public revenues and expenditures but also learn to read and interpret budget-related legal regulations and exercise their rights in line with these regulations. Citizen Budgets are important tools that strengthen the culture of transparency, accountability, and participation at the societal level (Elena, 2024).

METHODOLOGY

To achieve the study's aim, we conducted a paired t-test, which probably the most widely used methods in statistics for the comparison of differences between two samples (Xu et al., 2017), in comparing the means on public budgeting awareness of 407 undergraduates who participated in both the pre-test and post-test. The participants were from four Turkish state universities: Çanakkale Onsekiz Mart University (ÇOMU), Eskişehir Osmangazi University (ESOGU), Mersin University (MEU), and Sakarya University (SAU). First, we performed the survey, "Citizens' Budget Awareness and Effective Factors". We performed "Basic Budget Awareness" seminars across the various educational units in the relevant universities. Each seminar lasted approximately 45 minutes, aiming to educate undergraduate students on topics such as the state budget, the constitutional power of the purse, and fundamental budget concepts, such as public

revenues and expenditures. Before the seminars, we administered the pre-test, ensuring participants provided informed consent at the beginning of the survey form. Participation was entirely voluntary, enabling us to objectively assess students' awareness of the state budget, as the majority had not taken courses like public finance or state budgets during their studies. This survey, designed by Göksu (2020), included a total of 12 items and helped us calculate their budget awareness, too. We also added the item "I consider that I am aware of the state budget" to the survey in order to better understand their perception of budget awareness. In the second phase of the research, we prepared an online post-test via Google Forms, including the similar 12 items and then sent e-mail, including in the online post-test to them ten to fifteen days after the seminars. Finally, a total of 407 undergraduates responded both of the pre-test and post-test.

We could measure varies on their budget awareness levels, through the Paired t-test. The conditions for conducting a paired sample t-test are: i. The data must be interval or ratio data. ii. Both sets of paired data should be normally distributed (Alfajri et al., 2023). Because we verified that the data were normally distributed, as the Skewness and Kurtosis values for all items fall between -1.5 and +1.5 (Tabachnick & Fidell, 2012). Accordingly, the hypotheses are shown below:

H0: There is not a notable difference between the pre-test and post-test measures, highlighting the effectiveness of the "Basic Budget Seminars" in enhancing budget awareness of Generation Z undergraduates.

H1: There is a notable difference between the pre-test and post-test measures, highlighting the effectiveness of the "Basic Budget Seminars" in enhancing budget awareness of Generation Z undergraduates.

Findings and Discussion

We conducted the paired t-test, using SPSS 23 software programme. The findings ascertained that the pre-test's reliability value (Cronbach's Alpha) was calculated as 0.91, which increased to 0.95 for the post-test. Table 1 presents the information about demographic profile of participants.

Table 1. Demographic profile of participants

	Frequency	Percentage
<i>University</i>		
ÇOMU	60	14,8
ESOGU	58	14,2
MEU	166	40,9
SAU	117	30,1
<i>Degree</i>		
1 st year	143	35,2
2 nd year	99	24,2
3 rd year	88	21,7
4 th year	54	13,2
More than four years	23	5,7
<i>Gender</i>		
Female	295	72,4
Male	112	27,6
Total	407	100

Source: Compiled by authors.

According to the table, the participants are distributed across four universities: ÇOMU, ESOGU, MEU, and SAU. MEU has the highest number of participants with 166 individuals, representing 40.9% of the total. SAU follows with 117 participants (30.1%), while ÇOMU and ESOGU have 60 (14.8%) and 58 (14.2%) participants respectively. The degree levels of the participants range from 1st year to more than four years. The majority of the participants are in their 1st year, with 143 individuals accounting for 35.2% of the total. The 2nd year follows with 99 participants (24.2%), and the 3rd year with 88 participants (21.7%). The 4th year has 54 participants (13.2%), and those with more than four years of study are the least represented with 23 participants (5.7%). The gender distribution shows a significant majority of female participants, with 295 females (72.4%) compared to 112 males (27.6%). Table 2 also presents the frequencies and value variations for each item in the pre- and post-test.

Table 2. Frequencies and value variations for each item

Items	N	Mean (Pre- test)	Mean (Post- test)	Increase percent
1. Being knowledgeable about the Citizen's Budget Guide and the Citizen's Final Account Report	407	2,151	3,464	61,04
2. Being sufficiently informed about the state budget.	407	2,558	3,169	23,89
3. Showing interest in matters related to the state budget.	407	2,421	3,115	28,67
4. Being knowledgeable about the figures of public income within the state budget	407	2,381	3,034	27,43
5. Being knowledgeable about the figures of public spending within the state budget	407	2,727	3,130	14,78
6. Being knowledgeable about how public funds are designated for various spending categories within the state budget.	407	2,494	3,071	33,72
7. Being knowledgeable about the methods and procedures used in creating budgets, as well as the financial transactions that occur as part of budget management.	407	2,651	3,545	56,91
8. Being knowledgeable about a government-endorsed online platform that disseminates details and statistics related to the state budget	407	1,968	3,088	46,27
9. Being knowledgeable about the Public Financial Management and Control Law No. 5018	407	3,084	3,648	18,29
10. Being knowledgeable about the link between taxes and public services	407	2,393	3,648	52,44
11. Being knowledgeable about the constitutional power of the purse	407	3,465	3,936	13,60
12. Being knowledgeable about how public funds are distributed among various public services	407	2,663	3,117	17,05
13. Considered to have an awareness of the state budget	407	2,558	3,508	37,14

Source: Compiled by authors.

According to the table, the findings indicate a significant increase in knowledge across all items, with the most notable improvement seen in understanding the Citizen's Budget Guide and the Citizen's Final Account Report, which increased by 61.04%. This finding suggests that these topics' educational materials or methods were particularly effective. In contrast, the lowest increase was in knowledge about public spending figures within the state budget, which saw only a 14.78% rise. It indicates a potential area for further educational focus. Additionally, the table reveals a substantial improvement in participants' overall awareness of the state budget, with an average increase from 2.494 to 3.071, reflecting a rise of 33.72%. This general enhancement in knowledge underscores the effectiveness of the intervention in raising public understanding of state budget-related matters.

Other areas, such as knowledge about how public funds are allocated to various spending categories and the connection between taxes and public services, also demonstrated significant increases of 56.91% and 52.44%, respectively. These findings emphasize the importance of targeted educational programs to improve public financial literacy and engagement with state budget processes. Furthermore, the data highlights specific topics where knowledge gains were less pronounced. For example, understanding the constitutional power of the purse increased by only 13.60%, and knowledge about public spending figures rose by just 14.78%. These lower increases suggest that these subjects may be more challenging for participants or that the educational approach in these areas may need refinement. Overall, the significant increase in awareness of the state budget, recorded at 37.14%, indicates a successful improvement in public perception and understanding, essential for fostering a more informed and engaged citizenry in budgetary matters. Table 3 shows the budget awareness scores of Generation Z undergraduates, calculated with the pre-and post-test responses.

Table 3. Budget awareness scores by pre-test and post-test

	N	Pre-test	Post-test	Increase Percent	Sig. (2- tailed)
Budget Awareness	407	2,60	3,39	30%	,000

Source: Compiled by authors.

The pre-test average score of 2.60 among Generation Z undergraduates reflects a baseline understanding of budgeting before the intervention. This score increased notably to 3.39 in the post-test, marking a significant 30% increase in budget awareness. This improvement underscores the effectiveness of the educational initiative targeted at this demographic, known for its unique financial behaviors and challenges. In other words, this finding suggests that the “Basic Budget Awareness” seminars implemented between the pre-test and post-test effectively enhanced the participants' understanding and awareness of budgeting. The statistical significance of this increase, with a p-value of 0.000 that confirms that the observed improvement in budget awareness scores is highly significant and not attributable to random variation. The Sig. (2-tailed) < 0.05 and H0 is rejected (Fiandini et al., 2024). Accordingly, we accepted the H1 hypothesis, representing a notable difference between the pre-test and post-test measures, highlighting the effectiveness of the “Basic Budget Awareness” seminars in enhancing budget awareness of Generation Z undergraduates.

Such a low p-value indicates a strong correlation between the seminars and the enhanced understanding of budgeting among the participants. The significant increase in their scores suggests that the seminars successfully addressed key areas of budgeting, such as expense tracking, saving strategies, and financial planning, which are essential for young adults entering the workforce or managing their finances independently. Finally, Table 4 illustrates the findings of comparing of pre-test and post-test for the pairs, representing each items.

Table 4. Comparing of pre-test and post-test for each pairs

	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	t	Sig. (2-tailed)
Pair 1	-1,31294	1,51051	,07487	-17,536	,000
Pair 2	-,61179	1,43725	,07124	-8,588	,000
Pair 3	-,95086	1,45796	,07227	-13,157	,000
Pair 4	-,69412	1,54144	,07641	-9,085	,000
Pair 5	-,65356	1,52819	,07575	-8,628	,000
Pair 6	-,40295	1,59426	,07902	-5,099	,000
Pair 7	-,57740	1,56416	,07753	-7,447	,000
Pair 8	-,89435	1,73664	,08608	-10,390	,000
Pair 9	-1,12039	1,66617	,08259	-13,566	,000
Pair 10	-,56511	1,60359	,07949	-7,109	,000
Pair 11	-1,25546	1,49133	,07392	-16,983	,000
Pair 12	-,47064	1,64005	,08129	-5,789	,000
Pair 13	-,45506	1,61911	,08026	-5,670	,000

Source: Compiled by authors.

The table provides further insight into the changes observed across different data points. Each pair shows a negative mean difference, indicating increased scores from the pre-test to the post-test. The standard deviations and standard errors of the mean are also provided, showing the variability and precision of the measurements. The t-values and the corresponding p-values [all 0.000] for each pair confirm the statistical significance of the observed changes. This comprehensive analysis across multiple pairs reinforces the considerable result that the “Basic Budget Seminars” had a substantial and statistically significant impact on improving the budget awareness among Generation Z.

CONCLUSION

The main motivation of this study is to identify and improve the level of budget awareness of Generation Z, who are the decision makers of the future and constitute the majority of the voting

population in Türkiye. A budget-conscious society with a high level of budget literacy and responsibility for its budgetary rights will have a high level of budget awareness. Therefore, in this study, we have presented the results on Generation Z's basic budget awareness by applying pre-test and post-test in seminars. To determine this, "Basic Budget Awareness" seminars were conducted at four state universities in Türkiye: ÇOMU, ESOĞU, MEU, and SAU. The tests applied before and after the seminars included 12 questions and were applied to 407 undergraduates. We measured budget awareness levels using a paired t-test.

According to the findings, there is a substantial increase in knowledge in all items, especially in understanding of the Citizen's Budget Guide and the Citizen's Final Account Report. In addition, the budget awareness scores calculated from the pre- and post-test responses of Generation Z university students indicate a significant increase in awareness of the state budget and a successful improvement in public perception and understanding, which is necessary to reach a more budget-conscious citizenry. Furthermore, when comparing the pre-test and post-test for pairs representing each item, the findings show that the "Basic Budget Seminars" for Generation Z had a remarkable impact on the development of budget awareness. The paired t-test results revealed a notable increase in mean scores from the pre-test (2.60) to the post-test (3.39), with a statistically significant improvement of 30% ($p < 0.05$). This confirms the effectiveness of the educational intervention in enhancing participants' understanding of key budget-related concepts, such as public revenues, expenditures, and the constitutional power of the purse.

The analysis of individual items further highlighted areas where the seminars were particularly impactful, such as knowledge of the Citizen's Budget Guide and the link between taxes and public services, which saw increases of 61.04% and 52.44%, respectively. However, topics like public spending figures and the constitutional power of the purse showed smaller improvements, suggesting these areas may require additional focus in future educational initiatives. The high reliability scores - Cronbach's Alpha: 0.91 for pre-test, 0.95 for post-test- and the consistent statistical significance across all measured pairs reinforce the robustness of the findings. These results underscore the value of targeted educational programs in improving financial literacy and public engagement with state budget processes, particularly among young adults.

In conclusion, the "Basic Budget Awareness" seminars proved to be a highly effective tool for enhancing budget awareness among Generation Z undergraduates. Future research could explore long-term retention of this knowledge and the potential for scaling such programs to broader audiences. Policymakers and educators may consider integrating similar initiatives into curricula to foster a more financially informed citizenry.

REFERENCES

- Alfajri, M. I., Rozi, F., Azmi, M., Sariani, S., & Miladiyenti, F. (2023). Automatic measurement on learning effectiveness towards english pronunciation application using paired sample T-Test. *Journal Polingua: Scientific Journal of Linguistics, Literature and Language Education*, 12(1), 23-27.

- Barut, M. E., & Türkal, H. (2024). Bütçe Bilinci ve Bütçe Bilincinin Artışında Etkili Olan Faktörlere Kuramsal Bir Bakış. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 7(4), 1051-1073.
- Bouckaert, G. (2017). *Government at a Glance: A Lighthouse for our Public Services*. Organisation for Economic Co-Operation and Development. https://www.oecd.org/en/publications/government-at-a-glance-2017_gov_glance-2017-en.html, 14.05.2025.
- Ciğerci, İ., & Pehlivan, M. (2022). Budget Literacy: A Study on Aegean Region Municipal Council Members. *Tax Report*, (268), 191-217.
- Çetinkaya, Ö. (2022). *Finansal Okuryazarlık ve Bütçe Yönetimi Açısından Önemi*. Prof. Dr. Figen Altuğ'a Armağan. Ekin Yayınevi. 283-293.
- Dilek, S., & Zorkun, M. (2020). Analysis of the Relationship between Financial Literacy, Entrepreneurship Tendency and Potential. *Journal of Finance Economics and Social Research*, 5(1), 68-81.
- Edizdoğan, N., & Çetinkaya, Ö. (2016). *Kamu bütçesi* (7. Baskı). Ekin Kitabevi.
- Elena, A. (2024). Studying The Budget for Citizens with the Purpose of Increasing Budget Literacy of Students. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 4(6-1), 126-129.
- Eroğlu, E., & Kaynar, İ. (2023). Bütçe Okuryazarlığı: Türkiye'de Belediye Meclis Üyelerinin Bütçe Bilgi Düzeylerinin Analizi. *Amme İdaresi Dergisi*, 56(3). 59-79.
- Fiandini, M., Dani Nandiyanto, A.B., Al Husaeni, D.F., Al Husaeni, D.N., & Mushiban, M. (2024). How to Calculate Statistics for Significant Difference Test Using SPSS: Understanding Students Comprehension on the Concept of Steam Engines as Power Plant. *Indonesian Journal of Science & Technology*, 9(1), 45-108. <http://ejournal.upi.edu/index.php/ijost/>
- Göksu, G. G. (2020). Citizen budget awareness and analysis of factors affecting the increase in budget awareness. *Dumlupınar University Journal of Social Sciences*, (66), 126-146.
- Kılavuz, F., & Yüksel, C. (2019). Psychological and Sociological Factors Weakening Public Budget Awareness. *International Journal of Public Finance*, 4(2), 127-144.

- Lnenicka, M., & Nikiforova, A. (2021). Transparency-By-Design: What is The Role of Open Data Portals? *Telematics and Informatics*, (61), 101605.
- Masud, H., Pfeil, H., Agarwal, S., & Briseno, A. G. (2017). *International Practices to Promote Budget Literacy: Key Findings and Lessons Learned*. World Bank Publications. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/966641496910520307/pdf/115788-PUB-PUBLIC-PUBDATE-6-5-17.pdf>, 14.05.2025
- Sapankaya, F. Y., & Tandircioğlu, H. (2022). Young People's Perception of Budget Rights: An Evaluation on Manisa Celal Bayar University Faculty of Economics and Administrative Sciences Students. *Journal of Management and Economics*, 29(2), 297-317.
- Shah, A. (Eds.). (2007). *Participatory Budgeting*. World Bank Publications. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/635011468330986995/pdf/394980REVISSED0101OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf>, 14.05.2025.
- Tabachnick B. G., & Fidell L. S. (2012). *A practical approach to using multivariate analyses*. Pearson.
- Teyyare, E. (2018). The Effect of Finance Education on Tax Literacy Level: The Case of Abant İzzet Baysal University. *Journal of Management and Economics Research*, (16), 315-333.
- Titko, J., & Lace, N. (2013). *Financial literacy: building a conceptual framework*. In Proceedings of the 11th international conference Liberec Economic Forum 2013 (p. 585-592).
- Tomášková, H., Mohelská, H., & Němcová, Z. (2011). Issues of Financial Literacy Education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, (28), 365-369.
- Turkish Statistical Institute. [TUIK]. (2022). Address Based Population Registration System Results. <https://data.tuik.gov.tr>
- Yıldız F., & Alkan, F. (2017). Higher Education Students' Budget Perception Research from the Perspective of Participatory Budgeting: Dumlupınar University Case. *Journal of Finance Research*, 4(3), 232-243.

- Zeman, A. (2006). *Bilinç: Kullanım kılavuzu*. (G. Koca, Çev.). İstanbul, Metis Yayıncılık, 2021.
- Waddington, H., Sonnenfeld, A., Finetti, J., Gaarder, M., John, D., & Stevenson, J. (2019). Citizen Engagement in Public Services in Low-And Middle-Income Countries: A Mixed-Methods Systematic Review of Participation, Inclusion, Transparency and Accountability (PITA) Initiatives. *Campbell Systematic Reviews*, 15(1-2), e1025.
- Xu, M., Fralick, D., Zheng, J.Z., Wang, B., Tu, X.M., & Feng, C. (2017). The Differences and Similarities between Two-Sample *T*-Test and Paired *T*-Test. *Shanghai Arch Psychiatry*, 29(3), 184-188. <https://doi.org/10.11919/j.issn.1002-0829.217070>.

TÜRKİYE TARIM TOPRAKLARINDAKİ AZALAN ORGANİK MADDEYE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Korkmaz BELLİTÜRK

Department of Soil Science and Plant Nutrition, Faculty of Agriculture, Tekirdag Namık Kemal University,
Tekirdag, Türkiye. kbellitürk@nku.edu.tr – 0 535 868 79 79

 [ORCID: 0000-0003-4944-3497](https://orcid.org/0000-0003-4944-3497)

ÖZET

Bu çalışmada, toprakların azalan organik madde miktarlarının organik gübrelerin kullanılmasıyla artırılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Kaliteli ürünlerin üretilmesiyle birlikte sağlıklı nesillerin oluşturulması, beslenmenin devamlılığı, çevrenin temiz tutulması, ekonominin iyi olması için tarım topraklarının verimliliğini koruyan, toprak ıslahını önemseyen tarımsal üretim modelleri benimsenmelidir. Bu amaçla mutlaka toprak yönetimine önem verilmeli ve azalan organik maddenin topraklara yeniden doğal yollar ve doğru üretim materyalleriyle kazandırılması gerekmektedir. Tarımsal alanların yoğun ve bilinçsiz olarak kullanımı, toprakta organik maddenin azlığına, toprağın fiziksel ve kimyasal yapısının bozulmasına neden olmakta ve tarım alanlarının verimli ve sürdürülebilir olarak kullanılabilme yeteneklerini sınırlandırmaktadır. Türkiye tarım topraklarının çeşitli nedenlerle organik madde miktarlarının %1 veya %2'ler düzeyine düşmesi, tarımsal üretimi tehlikeye sürüklemektedir. Toprağın önemli bir özelliği olan organik madde miktarının artırılması için ekonomik ve çevreyle dost organik materyallerin tarımsal girdi olarak kullanılması yaygınlaştırılmalıdır. Sorunun çözülebilmesi için kompost veya vermikompost kullanımının tarım ve peyzaj alanlarında yaygınlaştırılması ve toprakların organik madde miktarlarıyla beraber birçok kalite parametrelerinin artırılması gerekmektedir. Atık sorunu olmayan Türkiye'de organik atıklar mutlaka kompost veya vermikomposta dönüştürülmeli ve kimyasal gübre kullanım miktarlarının azaltılarak toprak ve çevre kirliliğinin önüne geçilmelidir. Gıda güvenliği açısından da pozitif katkıları olduğu bilinen organik veya organo-mineral gübre uygulamaları, çeşitli teşviklerle desteklenmeli, tarımsal üretim kaliteli ve sürdürülebilir olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Organik madde, çevre, organik gübre, kompost, vermikompost.

SOLUTION SUGGESTIONS FOR THE DECREASING ORGANIC MATTER IN TÜRKİYE AGRICULTURAL SOILS

ABSTRACT

In this study, it is emphasized that the decreasing organic matter amounts of the soil should be increased by using organic fertilizers. In order to create healthy generations, maintain nutrition, keep the environment clean and have a good economy together with the production of quality products, agricultural production models that protect the fertility of agricultural lands and care about soil improvement should be adopted. For this purpose, importance should definitely be given to soil management and the decreasing organic matter should be regained

to the soil with natural methods and correct production materials. Intensive and unconscious use of agricultural lands causes the decrease in organic matter in the soil, deterioration of the physical and chemical structure of the soil and limits the ability of agricultural lands to be used efficiently and sustainably. The decrease in the organic matter amounts of Turkish agricultural lands to the level of 1% or 2% due to various reasons endangers agricultural production. In order to increase the amount of organic matter, which is an important feature of the soil, the use of economical and environmentally friendly organic materials as agricultural inputs should be widespread. In order to solve the problem, the use of compost or vermicompost should be widespread in agricultural and landscape areas and many quality parameters should be increased together with the organic matter amounts of the soil. In Turkey, where there is no waste problem, organic waste must be converted into compost or vermicompost and the amount of chemical fertilizer used must be reduced to prevent soil and environmental pollution. Organic or organo-mineral fertilizer applications, which are known to have positive contributions in terms of food safety, must be supported with various incentives and agricultural production must be of high quality and sustainable.

Keywords: Organic matter, environment, organic fertilizer, compost, vermicompost.

GİRİŞ

Toprak sağlığının önemli bir göstergesi olan organik madde; toprak içerisindeki ayrılmış ve kısmen ayrılmamış dokuları kapsayan organik bileşikler bütünü olarak adlandırılmaktadır. Diğer bir tanımla, tarımsal açıdan ölü bitkisel ve hayvansal kalıntılar ile insanların ortaya çıkardığı atıkların çürümüş, ayrılmış hali olup, C, H, O, N, S gibi elementlerin döngüsünde önemli bir aşamayı oluşturur. Çok az kısmı canlı organizmalardan, asıl kısmı ise humus (ileri derecede ayrılmış organik madde) diye adlandırılan materyallerden oluşur. Organik maddenin kökeni belli olur iken, humus çok fazla ayrılmış kahverengi, siyah renkli bir maddedir (Sağlam, 2012). İşlem görmüş organik maddeler tarımsal açıdan gübre olarak kullanılır. Bu maddeler, toprak yapısını iyileştirir. Endüstriyel tarım, birim alandan maksimum verim almaya yönelik oluşturulmuş bir teknik olup, yüksek verimi almaya çalışırken toprağın organik madde içeriğinin çok azaldığı günleri yaşamaktayız. Oysa ki, yüksek verimden ziyade kaliteli ve sürdürülebilir tarım, daha da büyük öneme sahiptir.

İnsanlık tarihinin ilk iktisadi faaliyetlerinden biri tarımsal faaliyetlerdir. Tarımsal faaliyetler insanlığın beslenme ve giyinme gibi zorunlu ve fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. İktisat tarihinde yapılan araştırmalara göre tarımda yaşanan devrimler sanayide yaşanan devrimlerden önce gerçekleşmiştir. Günümüzün sanayi ülkeleri 19. yüzyılın ortalarına kadar tarım toplumu olmuşlardır. Sanayinin gelişmesi için tarımın sektörünün gelişmesi gereklidir. Durmadan çoğalan insan nüfusunun beslenmesi tarımsal üretimle mümkün olmaktadır (Sabuncu, 2019).

Tarımsal faaliyetlerde, genellikle toprak analizleri faaliyetlerin yapılmasındaki ilk adım olarak bilinmektedir. Toprak analizleri ile toprakta eksikliği belirlenen elementler ve organik madde gibi bazı materyaller topraklara ve bitkilere kimyasal, organik veya organo-mineral gübreler aracılığı ile uygulanır ve bitki ihtiyacı olan elementi bu yolla kökleri ve yaprakları ile alır. Eğer toprak analizlerine göre eksikliği belirtilen bir bitki besin elementi gübreleme yöntemi ile toprağa verildiğinde, bitki bu elementi alamayıp, gelişme döneminde bu elemente ait eksiklik belirtisi ortaya çıkardığında, bu defa aynı bitkiden uygun zamanda bitki örnekleri alınıp

bitki analizleri yapılır ve bitkinin bu elementi neden almadığına, nasıl alabileceğine ilişkin değerlendirmeler bitki besleme uzmanı bilgisi dahilinde ortaya konulur. Bitkilerin besin maddesi ihtiyacının toprak analizleri ile belirlenemediği durumlarda, uygun zamanda alınacak bitki örneklerinde bitki analizleri yapılır ve bitkinin mevcut durumuna, beslenmesine ilişkin değerlendirmeler yapılır, gübreleme programlarında da bu bilgiler göz önünde tutularak doğru gübreleme yapılması sağlanır (Bellitürk, 2013).

Toprakların fiziksel, kimyasal, fiziko-kimyasal özelliklerini toprak analizleri belirlemektedir. Bu şekilde toprakta eksik olan, fazla olan veya o toprakta yetiştirilmesi planlanan bitkilerin ihtiyacını karşılayacak bitki besin maddeleri tespit edilir ve doğru gübreler ile yapılacak gübreleme yolu ile bu eksiklik giderilmeye çalışılır. Toprak analizleri son yıllarda çiftçiler tarafından önemsenmemeye başlamıştır, bunun birçok sebebi olsa da en önemlilerinden bir tanesi toprak analizi yaptıran çiftçilerin beklediği maddi desteklerin kendilerince yetersizliğidir. Ancak, doğru gübre kullanılması ve özellikle toprakta azalan organik maddelerin tamamlanması için mutlaka toprak analizleri yaptırılmalı ve yapılacak gübrelemede bu analiz sonuçları dikkate alınarak gübreleme programları oluşturulmalı ve uygulanmalıdır. Toprak analizleri için ilgili araziden temsili örnek alınır. Alınacak örneğin ne kadar alanı temsil ettiği, kaç adet toprak örneği alınması gerektiği uzmanlık gerektirdiği için, bu amaçla üreticiler mutlaka bitki besleme alanında uzman olan mühendislerin desteğine başvurmalıdırlar. Bayraklı (1986) tarafından bildirildiğine göre, doğru gübrelemenin vazgeçilmez şartlarından biri de toprak analizleridir. Yapılan bir çalışmada araştırmacılar 1 m²'lik alandan yaklaşık olarak 100 adet toprak örneği almışlar ve bu örnekler üzerinde K, Ca, Mg ve P analizlerini yapmışlardır. Sonuçlara göre, 1 m²'lik alan gibi küçük bir saha içerisinde dahi tespit edilen en yüksek değer, ortalama değer iki katı çıkmıştır. En düşük değer ise ortalama değer yarıya kadar bulunmuştur. Bu çalışmadan da görüldüğü gibi, arazinin büyüklüğüne bakılmaksızın, herkesin toprak analizi yaptırmaması gerekmektedir.

Toprak yapan faktörler hava, su, organik madde ve mineral maddeler olup, bunların oranları ile ilgili Şekil 1'e bakıldığında (Bellitürk, 2023a), organik madde miktarının %4 civarında olması gerekmektedir.

Şekil 1. Verimli bir toprağı oluşturan faktörler (Bellitürk, 2023a)

Ülkemizin tarım topraklarında uzun yıllardan beri uygulanan gerek yanlış ve gerekse yoğun olarak yapılan tarımsal işlemler nedeni ile organik madde düzeyleri giderek azalmakta ve toprakların büyük bir çoğunluğunda 0-20 cm'lik toprak derinliğinde organik madde miktarları %1 düzeylerinde seyretmektedir. Bu oldukça düşük bir seviyedir. O halde toprakların sürdürülebilir verimlilik düzeyinde işlenmesi için bu değerin kontrollü bir şekilde artırılması gerekmektedir. Aksi durumda, toprağı daha fazla kimyasal gübre verilmesi gibi önemli bir sorunla karşı karşıya kalınabilir (Bellitürk, 2012). Trakya Bölgesi tarım topraklarının bugün en önemli problemlerinin başında "düşük organik madde" içermesi gelmektedir. Trakya Bölgesi tarım toprakları ile ilgili olarak daha önce yapılmış olan birçok çalışmada organik maddenin yetersiz ve hatta bazı çalışmalarda toprakların %80-85'inde düşük organik madde olduğu ifade edilmiştir (Bellitürk, 2019).

Tarımın bütün toplumlar için hayati ekonomik faaliyet alanı olmasının iki sebebi vardır. Birincisi insanların temel ihtiyacı olan beslenme ihtiyacını karşılaması ikincisi ise ekonomik kalkınmayı sürükleyecek kaynakları sağlamasıdır. Sanayileşmiş olarak kabul edilen ülkelerin ekonomik gelişim süreçleri incelendiğinde sanayi gelişimlerinin büyük ölçüde tarım ve madencilik alanındaki gelişmelerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır (Yılmaz ve Bıçak, 2008).

Tarımsal üretim insanlık tarihinin en eski üretim faaliyeti olması yanı sıra dünyanın ilk ve köklü politikaları da yine tarım alanında geliştirilmiştir. Geçmişten günümüze insanların sosyal yaşamlarını değiştirip şekillendiren farklı unsurlar, gelişmeler görülür. Bu etmenler insanların gündelik hayatındaki alışkanlıklardan tutun da toplulukların yapısını, örf ve adetlerini, sosyal ve ekonomik alış-veriş yapısını kökten değiştirecek düzeyde olmuştur. Tarım, yaşamın kaynağı olması nedeniyle insanlığın var oluşundan bugüne büyük önem taşımıştır ve yaşam devam ettiği sürece de bu önemini koruyacaktır (Anonim, 2025).

ORGANİK GÜBRELER NEDEN ÖNEMLİDİR?

Tarımsal üretimin devamlılığı için toprak kalitesi ve toprak kalitesinin en önemli göstergelerinden bir tanesi olan "toprak organik maddesi" günümüzde üzerinde yoğun olarak durulması gereken bir konudur. Maalesef son yıllarda ülkemizin tarım topraklarının organik madde bakımından fakirleştiğı ve giderek durumun daha da vahim olduğu belirtilmektedir (Bellitürk, 2011; Bellitürk, 2016; Bellitürk, 2024; Çelik ve ark., 2023; Solmaz ve Bellitürk, 2025). Toprakların organik madde miktarlarındaki azalmanın çözümü, organik gübrenin üretilmesi ve tarım-peyzaj amacıyla kullanılmasıdır. Gübreleme uygulamalarında mutlaka katı ve sıvı organik gübrelerin de yer alması gerekmektedir.

Organik gübreler; kompost, hayvan gübreleri, yeşil gübreler, deniz yosunu, vermikompost, kemik unu, kan tozu ve ticari değeri olan atık kökenli diğer organik gübreler olarak bilinmektedir.

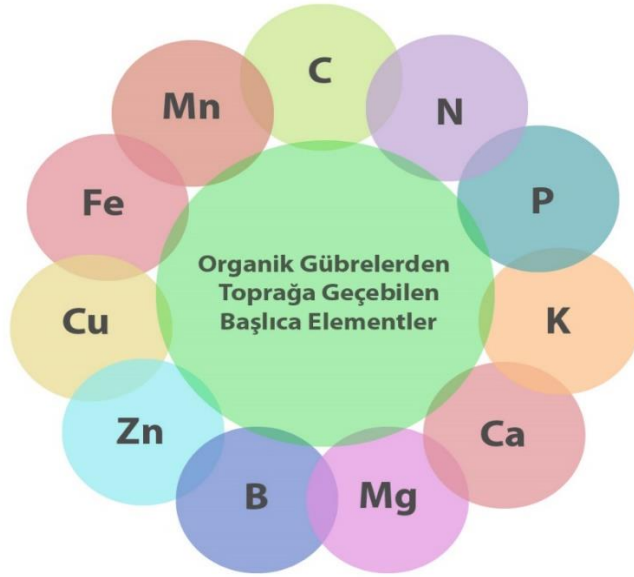
Vermikompost; solucan gübresine verilen bir terim olup, bitkisel ve hayvansal atıkların, solucanların sindirim sisteminden geçmesi neticesinde elde edilen atıklar olarak bilinmektedir. Bu atıklara, solucanların vücudunda bulunan sölom sıvısı bulaşır ve patojenlere karşı direnç sağlama özellikli bir gübre ortaya çıkar. Solucanların sindirim sisteminde, çok sayıda bitkiye yararlı mikroorganizmalar, N fikse eden bakteriler, mikorizal mantarlar, antibiyotik etkisi

oluşturan doğal büyüme hormonları ve yararlı enzimler bulunur. Gübreyeye geçen bu enzimler ve bitki besin elementleri, bitkilerde sağlıklı ve hızlı gelişim sağlar. Vermikompost, diğer hayvan (inek, koyun, keçi vs.) gübrelerinde olduğu gibi kullanıldığı topraklarda yabancı ot problemi oluşturmeyen, mikroorganizma ve enzim açısından zengin içerikli özel bir organik gübredir. Bu gübrelerin oluşmasında rol oynayan toprak solucanları özel olarak yaratılmış olup, bal arılarından sonra gıda zincirinin devamında önemli görevleri olan makro toprak canlılarıdır. Ülkemizde bu solucanlardan özellikle *Eisenia fetida* cinsi olanların bazı bölgelerde bulunduğuna ilişkin çeşitli akademik çalışmalar mevcuttur. Solucanlar topraktaki biyoçeşitliliğin önemli göstergeleri olup, kimyasal ilaç ve gübrelerin etkisi ile yok olmaya başlamışlardır (Bellitürk, 2016; Bellitürk ve Goldmann Benardete, 2020).

Organik gübrelerin önemi, aşağıdaki 10 maddede açıklanmıştır.

1. Organik gübreler, toprakların ihtiyacı olan organik maddeyi karşılarlar.
2. Organik gübreler, bitki ve hayvan atıkları gibi doğal maddelerden ve insan kaynaklı kalıntı ve atıklardan üretildiği için, çevre dostudur. Çoğunlukla organik kalıntılardan oluştuğu için, toprakta ekstra bir kalıntı bırakmaz
3. Topraktaki eksikliği bitkisel üretimi olumsuz etkileyen yararlı mikroorganizmaların sayısını artırır.
4. Toprağın besin değerini arttırarak, bitki büyümesini hızlandırır.
5. Toprağın pH değerini düzenler.
6. Sertifikalı organik tarımda rahatlıkla kullanılabilir.
7. Köklerin gelişmesini ve bitki beslenmesini sağlar.
8. Toprakların havalanması ile su tutma kapasitesini artırıp, sulu tarım yapılan yerde sulama sayı ve miktarını azaltarak, sudan tasarruf yapılmasına olanak kılar.
9. Erozyonun önlenmesinde toprakları destekler.
10. Çevreyle dost ve çoğunlukla da ekonomiktir.

Çoğunlukla organik atıkların fermentasyonu yöntemleriyle elde edilen organik gübreler, tarımsal üretimin sürdürülebilirliği için mutlaka hem tarım ve hem de peyzaj alanlarında üretimin sürekliliği ve kalitesinin artırılması için kullanılmalıdır. Organik gübrelerin dışında son zamanlarda kimyasal gübre üreten neredeyse birçok firma tarafından üretilen “organo-mineral gübreler” de kimyasal gübrelere nazaran toprak organik maddesi için pozitif katkıları olan tarımsal girdiler olarak bilinmektedir. Ancak kimyasal gübreler, topraktan ziyade bitkiler tarafından kullanıldıkları için, toprak organik maddesi açısından bir anlam ifade etmemektedir. Fazla kullanıldığında çevreye kirlilik ve kalıntı bırakmaları da söz konusu olabilmektedir. Organik gübrelerden toprağa intikal eden ve bitkiler tarafından rahatlıkla alınan elementler, Şekil 2’de gösterilmiştir (Bellitürk, 2023b).

Şekil 2. Organik gübrelerden toprağa geçen besin elementleri (Bellitürk, 2023b).

Organik maddeyi topraklarda ortalama bir değer olarak %1 artırmak demek; topraktaki su tutma kapasitesini %15 artırmak demektir. Yüzde 3'e çıkarılması demek; bir sezonda ortalama 2 defa sulama yapmak demektir. Bu nedenle toprak organik maddesi mutlaka artırılmalıdır. Toprakta organik madde düşük olunca, yağışlar yüzey akışına dönüşür ve "su erozyonu" ortaya çıkar. Toprak, mutlak surette yağmur suyunu toprakta tutulmasını sağlayacak düzeyde organik madde içermelidir.

Artan üretim isteği, iklimsel değişiklikler, kullanılan kimyasal gübre ve tarımsal ilaçlar doğanın kendine özel yapısını bozarak, tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Hedeflenen ana unsur, tarımsal üretimi gerçekleştirirken yüksek düzeyde verimin yanında doğal varlıklar açısından sürdürülebilirliğin çok önemli bir kavram olmasıdır. Organik gübreler, toprak kalitesini ve verimliliği artıran en önemli parametrelerden biridir. Bitkisel ve hayvansal atıkların kompost, vermikompost olarak değerlendirilmesi ile, tarımsal üretimde kullanılan kimyasal gübrelere olan talebin azalması, ekonomik ve çevresel anlamda büyük faydalar sağlayacaktır (Bellitürk, 2023c).

Toprağın kalitesini belirleyen iki şey; içerdiği organik madde ve topraktaki mikroorganizma sayısıdır. Toprak içindeki canlı sayısı ne kadar fazla ise, o oranda verimlidir. Topraktaki mikroorganizmaların temel besin ve enerji kaynağı ise organik maddedir.

Tarıma elverişli 1 cm kalınlığında bir toprak tabakasının ortalama 100 ile 1000 yıl arasında oluştuğu göz önüne alındığında, topraklar da bir fabrikadır ve burada yaşayan canlılar ise onun üretim işçileridir. Topraktaki canlıların tam kapasite çalışabilmeleri için yeterli düzeyde beslenmeleri gerekir. Bir toprağın organik madde içeriği ne kadar fazla ise, tarımsal üretim kapasitesi de o kadar yüksektir. Besin kaynağının az olduğu ortamda canlı sayısı azalmakta ve güçlü olanlar ortamda kalabilmektedir (Bellitürk ve Goldmann Benardete, 2020). Toprakta organik madde yetersiz düzeyde ise topraklardaki canlı sayısı azalır ve dolayısıyla toprakların üretim kapasitesi de düşer. Çeşitli zamanlarda topraklara uygulanan kimyasal

gübrelerin amacı kısa vadede sadece bitkileri beslemek olup, toprak canlıları açısından önemli bir faydası yoktur. Sürekli kimyasal gübreler ile üretim yapmak sürdürülebilir tarım açısından mümkün değildir. Bir noktadan sonra insanlarda görülen yorgunluk, artık topraklarda da görülmeye başlar ve verim zamanla azalır. Bu şekilde toprağı düşünmeden yapılan tarımsal faaliyete “SOYGUNCU TARIM” veya “SÖMÜRGEÇİ TARIM” ismi verilebilir. Eğer organik tarım yapıyorsak, kimyasal gübre kullanamayız, ancak normal tarım yapıyorsak bile kimyasal gübrelere ilaveten organik gübreleri de beraber kullanmalıyız ki; hem kimyasal gübrenin etkisi ve yararı artırılmalı, hem de sadece bitki değil toprak da beslenmeli ve sonraki yıllar için sürdürülebilir tarım olanağı kalmalıdır.

Tarım arazilerinde organik madde miktarının yetersiz olması nedeniyle kullanılan kimyasal gübreler ihtiyacı karşılayamamakta dolayısıyla kimyasal gübre kullanımı artışa geçmekte ve netice itibarıyla ekonomik gübreleme mümkün olmamaktadır. Ancak organik gübre kullanımıyla toprağın organik maddesinin artması, kimyasal gübre kullanımını azaltacak, bitkilerin “gübre faydalanma oranını” daha da üst seviyelere çıkartacak ve ekonomik gübrelemeyi sağlayacaktır. Sadece ekonomik gübreleme sağlanmayacak, aynı zamanda kalite ve verim de artacak, dolayısıyla üreticilerin geliri de artacak, elbette güvenlik artacak ve toprak gelecek nesillere daha verimli ve temiz bir şekilde aktarılacaktır (Bellitürk ve Goldmann Benardete, 2020).

Unutulmamalıdır ki, sürdürülebilir toprak kullanımı ve yönetimi; canlıların beslenmesi, ekosistem açısından gerekliliği, ticaret, turizm, tarımsal üretim (bitkisel ve hayvansal), inşaat, sağlık, vb. tüm sektörler için oldukça önemli bir yer tutmaktadır. İklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle tarım yapılabilecek alanlar daralırken, kullanılan toprakların da verimlilik kapasiteleri düşmekte ve bazı alanlar kısmen çoraklaşmaya doğru gitmektedir. Özellikle bilinçsiz, plansız ve amaç dışı toprak kullanımı kaliteyi bozarken, tarımsal üretim miktarını da olumsuz etkilemekte ve çevreye zarar vermektedir. Bu problemler çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan zincirleme birçok soruna neden olmaktadır. Doğru ve planlı toprak yönetimi, toprak analizlerine göre doğru gübre kullanımı, bitkinin değil toprakların da hesaba katıldığı gübreleme uygulamaları, organik atıklardan elde edilecek yeni nesil gübrelerin kullanımı vb. durumlar yöneticilerin ve eğitim kurumlarındaki idarecilerin öncelikleri arasına girmeli ve sürdürülebilir tarım desteklenmelidir. Tarım ve toprak “gıda zincirinin başlangıç noktası” olup, bu konudaki eğitim eksikliği de acilen giderilmelidir. Bilgi olmadan üretmek mümkün değildir. Toprak sağlığını ihmal etmenin kimseye faydası olmayacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

En değerli doğal varlık olan toprak; uygarlıkların gelişmesinde aynı zamanda yaşamın sürekliliğinde önemli bir rol oynayan, elde edilmesi zor ancak kaybedilmesi kolay olan doğal bir kaynaktır. Ülkemizde “**ne kadar kimyasal gübre atarsan, o kadar fazla verim alırsın**” mantığı ile gübreleme yapma anlayışı artık bırakılmalıdır. Çünkü bu anlayış ve yanlış kimyasal gübre kullanımı neticesinde çoğu kez topraklarda, yetiştirilen birçok üründe ve çevrede kirlilik ve verim düşüklüğü dahil birçok istenmeyen sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bunun yerine toprak analizlerine dayalı, planlı ve yeni nesil organik gübreleri de içeren gübreleme programlarından oluşan, anıza ekim gibi birçok yenilikleri içeren, toprağın su tutma kapasitesinin artırılmasına katkı sağlayan girdilerin kullanıldığı tarımsal üretime geçilmelidir.

Tarım, Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar ülkemizin hem ekonomik hem de sosyal gelişmelerinde önemli görevler üstlenmiştir ve bu görevleri günümüze kadar sürdürmüştür. Ülke nüfusunun besin ihtiyacını karşılaması, sanayi sektörüne hammadde girdisi sağlaması, ihracata katkılarda bulunması nedenlerinden dolayı, tarım ekonomimizde önemli ve tamamlayıcı bir sektördür (Sabuncu, 2019). Bu ve benzeri nedenlerden dolayı tarımın yoğun olarak gerçekleştirildiği toprakların yönetiminde özellikle organik madde içeriğinin olması gereken düzeylere getirilmesi için gübre tarımsal girdisinin organik kökenli olan materyaller ile de karşılanmasına yönelik teşvik ve sübvansiyonların ülkemiz tarım sisteminde artırılması gerekmektedir.

Uzmanlar dünya nüfusunun 2050 yılında 12 milyara ulaşacağını ön görmekte olup, tarım toprakları mutlaka amaçları doğrultusunda kullanılmalı ve mevcut işlenen toprakların organik maddelerini sadece kimyasal kaynaklı gübreler ile değil, ayrıca organik kaynaklı gübrelerle artırmak ve tarımda sürekliliği sağlamak gerekmektedir. Sonuç olarak denilebilir ki, ülkemizde yapılan toprak verimliliği ile ilgili çalışmalar göz önüne alındığında; toprakların amaçları doğrultusunda ve üretim planlaması yapılarak kullanılması, organik gübrelerle desteklenmesi konusunda uzmanların bilgi ve denetimi altında birim alandan fazla ve kaliteli verim elde edilmesi yoluna gidilmelidir. Bunun için toprak analizlerini her yıl yaptırmalı ve bu konuda uzmanların önerilerine uyulmalıdır. Yeni yetiştiricilik metotlarının ve popüler organik gübrelerin (örneğin vermikompost, yosun gübresi, yarasa gübresi, yeşil gübreler) üretilmesi ve tarım alanlarında kullanılmasına yönelik gelişmelerin takip edilmesi ve bunların hayata geçirilmesi ile çok sayıda küçük ölçekli işletmecilik yapısına sahip olan ülkemiz üreticilerinin gelirlerinin artışının yanı sıra, üretim maliyetlerinde düşüş ve sonuçta dünya pazarlarında rekabet gücü kazanacak olması gibi avantajlar yaratacaktır.

Kimyasal gübre ile kısmen toprağa kimya verip kimya alıyoruz. Kimyasal gübre ile beslenen domatesi, salatalığı maalesef yemekteyiz. Organik üretme potansiyeli olan bir ülkedeyiz, ancak bu konuda geniş çaplı çalışma ihtiyacı var olup, eğitim ilk atılacak adımdır.

Dünyada ve ülkemizde son yıllarda gıda güvenliği sorunu sıklıkla karşımıza gelmeye başladı. Geçmiş 1980 yılında Türkiye’de 5 adet olan Ziraat Fakültesi varken, bugün itibarıyla bu sayı 40’ı geçmiş, bunların birçoğunda da yeterli uygulama alanı olmadığı bilinmektedir. Bugün ülkemizde, halen gıda güvenliği sorununun olduğunu düşünmenin sebepleri arasında en başta eğitim eksikliği gelmektedir. Kimyasal ilaçlama ve gübrelemeden ziyade alternatif yöntemlere başvurmalıyız. Ülkemizde kimyasal gübrelere harcanan para ortalama yıllık 5 milyar dolar civarındadır. Biyolojik çeşitlilik ve organik atık bakımından zengin olan ülkemizde, eğer vermikompost gibi alternatif organik gübre üretim yöntemleri konusunda gerekli teşvik ve eğitimler devletimizin ilgili organları tarafından yapılırsa, ortalama 4-5 yıl içerisinde üreticilerin büyük bir sorun olarak düşündüğü kimyasal gübre girdi maliyetleri düşerek, tarımsal üretimde hem kalite ve hem de üretici gelirleri artacaktır. Özetle, insan sağlığını tehlikeye düşüren maddeleri gübre bile olsa kullanmaktan vazgeçmeliyiz. Sağlıklı ve güvenli gıdayı üretmek ve tüketmek zorundayız. Daha yakın zamanda Trakya Bölgesi’ndeki birçok “toprak analiz laboratuvarı” maalesef kapanmıştır. Bunun sebepleri arasında üretici ilgisinin azlığı, laboratuvar malzemeleri ile ilgili hammaddelerdeki aşırı fiyat artışları, eğitim eksikliği yanında toprağa ve tarıma verilen değerin azalması gelmektedir. Ülkemizdeki çiftçi sayısının azalması yanında uzmanların kuraklık ve iklim değişikliği konularına verdiği yoğun mesaiyi biraz da toprağın önemine vermemiş olması da tarımın bugün karşılaştığı sorunların sebepleri

arasındadır. Görüldüğü gibi biyolojik mücadelenin olmadığı ve organik gübrelerin kullanılmadığı durumlarda sürdürülebilir tarım zora girebilmektedir.

KAYNAKLAR

- Anonim, 2025. Apelasyon. Erişim Adresi: <https://apelasyon.com/yazi/49/gecmisten-gunumuze-tarimin-toplumsal-duzen-uzerine-etkisi/1> , Erişim Tarihi: 17.02.2025.
- Bayraklı, F. 1986. Toprak ve Bitki Analizleri (Çeviri). Ondokuz Mayıs Üniv. Ziraat Fakültesi, Samsun, 77-79.
- Bellitürk, K., 2011. Edirne İli Uzunköprü İlçesi Tarım Topraklarının Beslenme Durumlarının Belirlenmesi. Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 8 (3): 8-15.
- Bellitürk, K., 2012. Tarım Toprakları İçin Toprak Analizleri ve Gübrelemenin Önemi. N.K.Ü. Ziraat Fakültesi, El Kitabı, Tekirdağ.
- Bellitürk, K., 2013. Toprak Verimliliğinin Belirlenmesinde Toprak ve Bitki Analizlerinin Önemi. NKÜ. Ziraat Fakültesi, Ziraathaber, Yıl: 2, Sayı: 7, Sayfa: 10-11.
- Bellitürk, K., 2016. Sürdürülebilir Tarımsal Üretimde Katı Atık Yönetimi İçin Vermikompost Teknolojisi. Çukurova Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi, 31 (3): 1-5.
- Bellitürk, K., 2019. Asit ve Düşük Organik Madde İçeren Toprakların Islahı: Trakya Bölgesi Örneği. Kireç Dünyası, Yıl: 5, Sayı: 10, S: 19-22.
- Bellitürk, K. ve Goldmann Benardete, B., 2020. Doğanın Mucizevi Canlıları. Toprağın Bereketi ve Çevre Sağlığına Yüzyıllardır Hizmet Eden Solucanlar. Eco Reform Yayınları.
- Bellitürk, K., 2023a. Productivity Parameters Decreased Over Time in Agricultural Soils: Soil Organic Matter and The Case of Suleymanpasa District of Tekirdag Province. International Conference on Global Practice of Multidisciplinary Scientific Studies-IV, April 28-30, 2022, pp. 646-656, Girne-Turkish Republic of Northern Cyprus.
- Bellitürk, K., 2023b. Productivity Parameters Destroyed Over Time in Agricultural Soils: Soil Reaction (pH) and The Case of Keşan District of Edirne Province. International Conference on Global Practice of Multidisciplinary Scientific Studies-IV, April 28-30, 2022, pp. 636-645, Girne-Turkish Republic of Northern Cyprus.
- Bellitürk, K., 2023c. Determination of Plant Nutrition Capacities of Agricultural Areas by Soil Analysis: The Case of Ipsala District of Edirne Province. International Conference on Global Practice of Multidisciplinary Scientific Studies-IV, April 28-30, 2022, pp. 657-667, Girne-Turkish Republic of Northern Cyprus.
- Bellitürk, K., 2024. The Importance of Organic Fertilizers for Sustainable Agriculture. ISARC 8. International Scientific Research and Innovation Congress. 22-23 June, pp. 307-316, Baku/Azerbaijan.
- Çelik, A., Demir, C., Baran, M.F. and Bellitürk, K., 2023. Is Soil Organic Matter the Most Important Parameter of Agricultural Practices? International Conference on Global Practice of Multidisciplinary Scientific Studies-V. December 10-12, pp. 1775-1786, Baku-Azerbaijan.
- Sağlam, M.T., 2012. Toprak Kimyası (Beşinci Baskı). T.C. Namık Kemal Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayın No: 1, Ders Kitabı No: 1, 238 sayfa, Tekirdağ.
- Sabuncu, H.T., 2019. Tarımın Ekonomi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi, 3 (1): 25-33.

-
- Solmaz, Y. and Bellitürk, K., 2025. Effect of Vermicompost Application on Soil Health in Sustainable Agriculture. 11th International European Conference on Interdisciplinary Scientific Research, 20-22 January, pp. 20-27, ISBN: 979-8-89695-018-9, Lisbon, Portugal.
- Yılmaz, S., ve Bıçak, M., 2008. Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri. *Mevzuat Dergisi*, 11 (129), ISSN: 1306-0767.

A CRITICAL EVALUATION OF NGO RELIEF EFFORTS IN THE AFTERMATH OF THE EARTHQUAKE: THE FEBRUARY 6 KAHRAMANMARAŞ EARTHQUAKES¹⁶

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

ORCID ID: 0000-0002-2313-2300

İnönü University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political
Science and Public Administration / gokhan.tuncel@inonu.edu.tr

Dr. Fatma Nur GÜVEN

ORCID ID: 0000-0001-5136-8516

İnönü University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political
Science and Public Administration / fatmanur.ozdemir@inonu.edu.tr

Prof. Dr. Osman AĞIR

ORCID ID: 0000-0002-1087-0478

İnönü University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political
Science and Public Administration / osman.agir@inonu.edu.tr

Research Assistant Mehmet Emin GÜVEN

ORCID ID: 0000-0001-9863-5212

İnönü University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political
Science and Public Administration / mehmetemin.guven@inonu.edu.tr

ABSTRACT

Throughout history, natural disasters have occasionally caused significant destruction, leading to substantial disruptions in the ordinary course of life. Among these disasters, earthquakes pose the most serious threat to humanity due to their frequency, the high number of casualties they cause, and their considerable economic impact. Situated on the Alpine-Himalayan seismic belt—one of the world's most active earthquake zones—Türkiye has experienced numerous devastating earthquakes. The most recent of these, the earthquakes of February 6, affected 11 provinces and resulted in widespread destruction. In the aftermath of the earthquake, alongside public institutions, non-governmental organizations (NGOs) also played an active role in search and rescue operations as well as humanitarian relief efforts. NGOs made significant contributions in providing essential services such as food, shelter, healthcare, and psychological support to those affected, particularly during the critical early response phase. Given that no state can permanently maintain sufficient resources and personnel to respond to large-scale

¹⁶ This paper was prepared based on interview notes conducted with NGO administrators within the scope of the TÜBİTAK-funded project numbered 323K120, carried out by the authors. We would like to express our gratitude to TÜBİTAK for its valuable support.

disasters on its own, the voluntary, cost-free assistance provided by NGOs to the public sector in the aftermath of such crises becomes particularly vital.

This study aims to examine the relief activities carried out by non-governmental organizations (NGOs) in the aftermath of earthquakes, focusing on the February 6 earthquakes through the lens of search and rescue, food provision, shelter, healthcare, and psychological support services. The research is based on the relevant literature as well as interview notes collected from NGO representatives in four of the provinces most severely affected by the February 6 earthquakes (Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, and Malatya) within the scope of a TÜBİTAK-funded project.

Keywords: Disaster, NGO, Humanitarian Aid, The February 6 Earthquakes

INTRODUCTION

Each year, numerous natural disasters occur across various regions of the world, and their impacts often reach severe levels in terms of both human casualties and economic losses. Disasters—particularly earthquakes, floods, and other natural events—have profound consequences that deeply affect societal structures. The direct effects of such disasters are not limited to physical destruction; they also contribute to the weakening of social cohesion, destabilization of the economy, an increase in psychological trauma, and, in the long term, the disruption of social harmony. At this point, the role of non-governmental organizations (NGOs) in rapid post-disaster response and recovery processes becomes critically important.

By adopting a human-centered approach, non-governmental organizations (NGOs) assume significant responsibilities during disaster periods. Providing rapid humanitarian assistance to communities directly affected by disasters, ensuring the delivery of life-support materials, and—most importantly—contributing to the post-disaster social recovery process are among the critical functions of NGOs. In areas where the state is unable to reach or where its capacity is insufficient, NGOs play an active role in addressing immediate humanitarian needs and engaging in long-term psychosocial support and rehabilitation efforts. They do so in a manner that is responsive to local needs, thereby making meaningful contributions to the recovery and resilience of affected communities.

The earthquakes that struck on February 6, 2023, centered in Kahramanmaraş, caused massive destruction across southeastern Türkiye and directly affected approximately 14 million people. With a death toll of 53,537, the disaster has been recorded as one of the most devastating natural catastrophes in Türkiye's history. The post-disaster economic cost has been estimated to exceed 34 billion USD (EM-DAT, 2023). Following this major disaster, non-governmental organizations (NGOs), alongside the state, assumed significant responsibilities both during the acute phase of the crisis and throughout the recovery process, playing critical roles in responding to the needs of earthquake victims. NGOs made substantial efforts across a wide range of activities aimed at mitigating the impact of the disaster most notably in search and rescue operations, the provision of shelter, food, healthcare services, and psychological support.

The successful implementation of post-disaster relief efforts has not only addressed immediate humanitarian needs but has also contributed to the long-term reconstruction of the social fabric. Considering Türkiye's history of disasters, the February 6, 2023 Kahramanmaraş earthquakes—following the August 17, 1999 İzmit earthquake—have once again underscored the crucial role of NGOs in post-disaster response processes. In this context, evaluating the activities carried out by NGOs in the aftermath of disasters is of critical importance for

understanding current crisis response mechanisms and for developing more effective strategies to address future disasters.

This study aims to evaluate the activities carried out by non-governmental organizations (NGOs) in the aftermath of the earthquakes centered in Kahramanmaraş on February 6, 2023. Utilizing one of the qualitative research methods, the study employed semi-structured interviews conducted with NGO representatives operating in the provinces most severely affected by the disaster—namely Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, and Malatya. The findings obtained from these in-depth interviews provide insights into both the strengths of NGOs in disaster response processes and the challenges they encountered. Furthermore, these findings are expected to serve as a guiding framework for shaping future NGO efforts in response to similar disasters.

1. DISASTERS AND THE DISASTER MANAGEMENT PROCESS

Throughout history, disasters have caused significant destruction and severely disrupted the functioning of societies. According to the United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR), disasters are defined as events that disrupt the normal functioning of communities by causing large-scale loss of life, material damage, and environmental degradation (UNDRR, 2025). Similarly, the Glossary of Disaster Terms prepared by the Disaster and Emergency Management Authority of Türkiye (AFAD) defines disasters as events—originating from natural, human-made, or technological causes—that affect part or all of a community, halting or interrupting normal life (AFAD, 2025).

In the 21st century, a significant global increase in the number of disasters has been observed. As of 2023, according to the EM-DAT database, a total of 399 disasters occurred worldwide, affecting approximately 93.1 million people. These disasters resulted in 86,473 fatalities, while the total economic cost was recorded at 202.7 billion USD (EM-DAT, 2024). Figure 1 presents the ten countries that experienced the highest number of natural disasters in 2023, while Table 1 lists the ten disasters that caused the greatest number of fatalities.

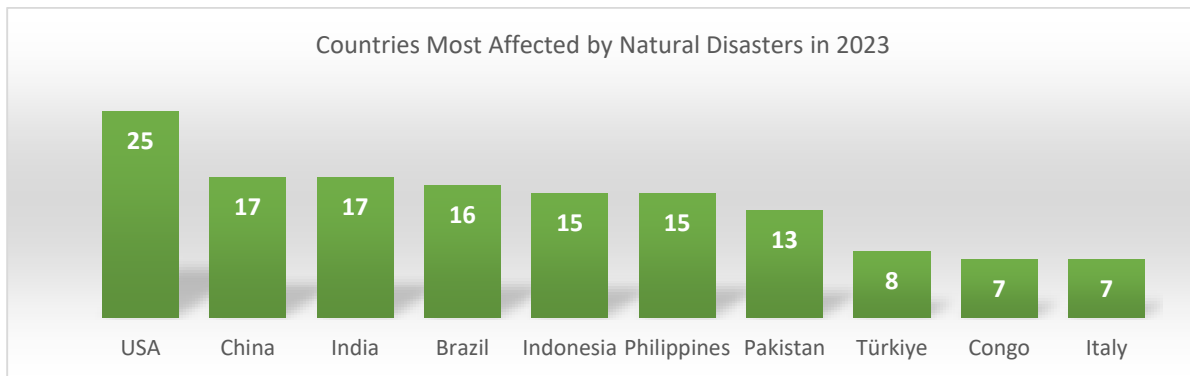

Figure 1: Countries with the Highest Number of Natural Disasters in 2023

Source: Statista, 2025.

Table 1. Disasters Causing the Highest Number of Fatalities in 2023

Country	Type of Natural Disaster	Fatalities
Türkiye	Earthquake	50.783
Libya	Storm Daniel	12.352
Syrian Arab Republic	Earthquake	5.900
Congo	Flood	2.970
Morocco	Earthquake	2.946
Afghanistan	Earthquake	2.445
India	Flood	1.529
Malawi	Hurricane Freddy	1.209
Nigeria	Flood	275
Yemen	Flood	248

Source: EM-DAT, 2024.

Earthquakes hold a significant position among natural disasters occurring globally, and some of the largest earthquakes in history include the 1960 Great Chilean Earthquake (magnitude 9.5), the 1964 Alaska Earthquake (magnitude 9.2), the 2004 Northern Sumatra Earthquake (magnitude 9.1), and the 2011 Japan Earthquake (magnitude 9.1). In 2024, a total of 1,374 earthquakes with a magnitude of 5.0 were recorded (Statista, 2025).

The impacts of disasters on human populations are generally more pronounced in developing countries. Between 1991 and 2000, the average death rate per disaster was 22.5 in developed countries, whereas this rate increased to 145 in developing countries and surged to 1,052 in least developed countries. Traditionally, it is accepted that least developed countries suffer greater loss of life, while developed countries experience higher economic damages. However, although this view holds true in terms of total cost, there is a direct correlation between a country's income level and the economic impacts of disasters. For instance, the cost of Hurricane Mitch in Honduras in 1998 amounted to approximately 75% of the country's GDP, the 1999 earthquake in Türkiye accounted for 7–9% of its GDP, while the cost of Hurricane Andrew in the United States in 1992 was less than 1% of its GDP (Handmer & Dovers, 2007: 5). The primary factors underlying these differences include the effectiveness of disaster monitoring and early warning systems, the enhancement of urban infrastructure resilience against disasters, and the utilization of advanced technologies (Avaner, 2022: 291).

Furthermore, mortality rates resulting from natural disasters vary across continents, and this distribution is illustrated in Figure 2.

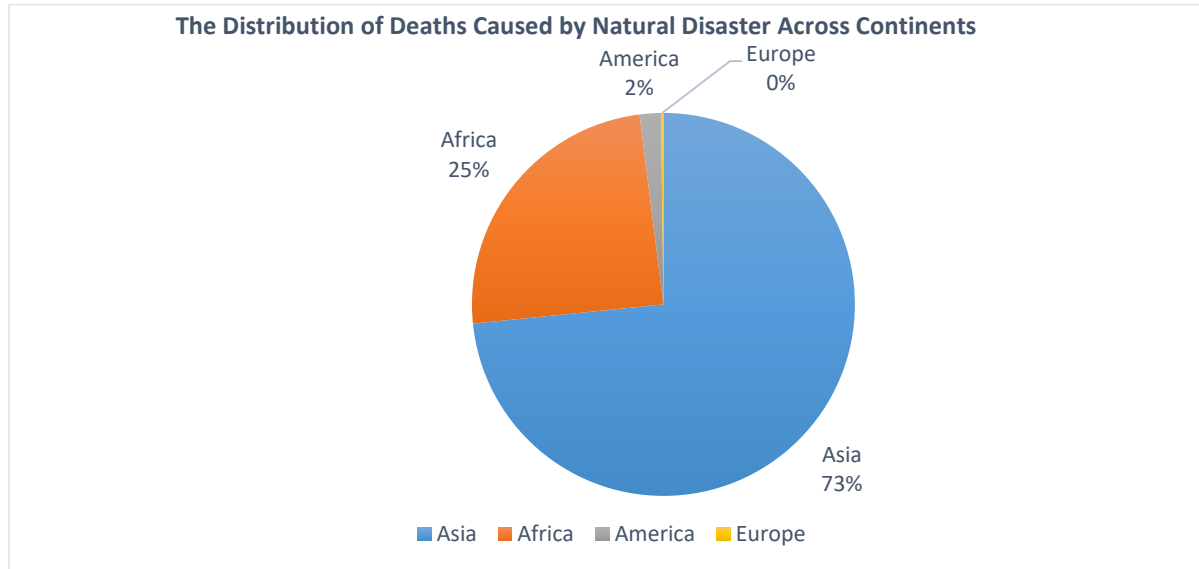

Figure 2. Distribution of Fatalities Caused by Natural Disasters by Continent (2023)

Source: Statista, 2025.

There has been a significant increase in the number of disasters worldwide, and correspondingly, the number of people affected by these events has also risen. Although disasters cannot be entirely prevented, mitigating their impacts is of critical importance. In this context, disaster management is defined as a series of operations aimed at preventing or reducing loss of life and damage caused by disasters. (Rawls & Turnquist, 2011: 46). According to the United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR), disaster management is defined as the organization, planning, and implementation of measures for preparedness, response, and recovery in the face of disasters. (UNDRR, 2025).

The disaster management process fundamentally consists of four phases: risk reduction, preparedness, response, and recovery. During the risk reduction phase, various measures are implemented to minimize the impacts of disasters. This phase includes preparations such as the procurement and strategic pre-positioning of necessary supplies to reduce response time after a disaster. In the response phase, pre-established plans are activated to mitigate the effects of the disaster, and emergency supplies are distributed accordingly. The recovery phase involves activities aimed at rebuilding infrastructure and addressing the damage in the affected areas. (Rawls & Turnquist, 2011: 46).

In contemporary literature, two types of disaster management systems are recognized. The first is the integrated disaster management system, which envisions the coordinated utilization of all resources. This system is implemented in Türkiye as well as in many countries worldwide. Within the integrated disaster management system, protective activities such as preparedness and loss and damage reduction are defined as “risk management,” whereas post-disaster recovery, response, and reconstruction activities are referred to as “crisis management.” In

modern disaster management frameworks, crisis management cannot succeed where risk management is neglected (Kadıoğlu, 2008: 2). In Türkiye, following the establishment of AFAD, the approach shifted from crisis management to risk management, marking a transition to an integrated disaster management system (AFAD, 2025).

The other widely accepted management system is the community-based disaster management system. This system envisages the active involvement of the community throughout the disaster management process. It adopts an approach that emphasizes the participation of the public, volunteers, and non-governmental organizations before, during, and after disasters. In community-based disaster management, the inclusion of vulnerable groups is of particular importance. (UNDP Climate Change Adaptation, 2025: 34). This approach aims for disasters to be managed not only by the state and public authorities but also effectively by various segments of society. Thus, it seeks to build communities that are more resilient to disasters.

In conclusion, disasters are not only events that exceed the capacity of state intervention but also become more effectively managed through social solidarity, volunteer activities, and contributions from civil society. In this context, the diversity of disaster management systems and the successes demonstrated in practice further underscore the importance of the strategies developed by each society to address the risks they face.

2. THE ROLE OF NGOS IN THE DISASTER MANAGEMENT PROCESS

Non-Governmental Organizations (NGOs) are defined as the third sector, distinct from both the public and private sectors, operating on a non-profit and voluntary basis. These organizations are autonomous entities established with the purpose of improving social conditions and are independent from, and not subordinated to, political authorities, the state, or government (Folger, 2024). NGOs operate at local, national, and international levels across political, social, and cultural spheres, undertaking activities tailored to diverse needs. These organizations contribute to addressing social issues by functioning in many areas where the state and private sector are either unable to reach or insufficient. Particularly, NGOs aiming to improve the quality of life for disadvantaged groups play a significant role as independent actors, leveraging their autonomous structure (Vakil, 1997: 2060).

According to data from the Directorate General of Foundations, there are 6,693 active foundations operating in Türkiye (Directorate General of Foundations, 2025), while data from the Ministry of Interior indicates that there are over 100,000 active associations (T.C. İçişleri Bakanlığı-STGM, 2025). The 1999 Marmara Earthquake is regarded as a pivotal moment for NGOs in Türkiye's disaster management processes. During this major catastrophe, NGOs were actively involved in search and rescue as well as humanitarian aid efforts on the ground, even before public institutions began their interventions in the affected areas. These interventions paved the way for the recognition of NGOs as effective actors during disaster and crisis situations. Moreover, the 1999 earthquake established the legitimacy of civil society's involvement in response to disasters, as social needs reached a critical peak. In the post-earthquake period, NGOs emerged as key actors in disaster response and relief efforts and gained widespread acceptance by society during these crisis times (Altay, 2011: 47).

In 2009, the Disaster and Emergency Management Authority of Türkiye (AFAD) was established, consolidating the authority and responsibilities related to disaster management under a single institutional framework. With the formation of AFAD, Türkiye's disaster

management system was restructured through an integrated approach. The paradigm shifted from crisis management to risk management, emphasizing preventive measures, early warning systems, and preparedness phases prior to disasters (AFAD, 2025). In 2014, the Türkiye Disaster Response Plan (TAMP) was developed to organize disaster response processes in a more systematic manner. As a strategic plan, TAMP identifies the ministries, institutions, private sector entities, NGOs, and other stakeholders responsible for disaster and emergency response, becoming a vital instrument within the disaster management framework (AFAD, 2025).

TAMP presents a comprehensive plan encompassing the pre-disaster, response, and post-disaster phases, within which NGOs participate as “supporting solution partners” in the disaster management process. The plan organizes four main service groups: operations, logistics and maintenance, finance and administrative affairs, and information and planning. In these service groups, ministries and other public institutions act as primary solution partners, while NGOs serve as supporting solution partners, contributing to operational activities. At the national level, NGOs’ involvement in disaster response interventions is coordinated by the primary solution partner of the respective service group, whereas at the local level, coordination is managed by the service group’s coordinators (TAMP, 2025).

Table 2: Working Groups Involving NGOs in TAMP

Service	Groups Including NGOs	Total Number of Working Groups	Number of Groups Without NGOs
<i>Operations Service</i>	Communication, Search and Rescue, Health, Evacuation, Settlement, and Planning, Transportation, Transport Infrastructure, Shelter, Nutrition, Psychosocial Support, Debris Removal, Agriculture Forestry Food Water and Livestock, Identification and Burial	17	5
<i>Logistics and Maintenance Service</i>	In-Kind Donation Warehouse Management and Distribution, Technical Support and Supply Group	3	1
<i>Finance and Administrative Affairs Service</i>	National and International Cash Donations	3	2
<i>Information and Planning Service</i>	-	2	2
Total	15	10	25

Source: TAMP, 2025.

An analysis of the role and activities of NGOs within the scope of TAMP reveals that three seats have been allocated to NGOs within the Disaster and Emergency Advisory Board, provided that they are accredited. However, all associations, foundations, trade unions, and professional chambers established for various purposes—excluding official institutions—are recognized as NGOs. This broad categorization creates ambiguities regarding which NGOs are actively involved in TAMP. It is evident that the effectiveness of TAMP must be enhanced, and that NGOs should play a greater role in disaster management processes. In this context,

increasing the inclusion and operational capacity of NGOs in disaster response efforts will be a key factor in improving the overall success of disaster management. Clearly defining the roles of NGOs within TAMP in a more explicit and concrete manner will contribute to a more transparent and efficient disaster management process.

3. A CRITICAL REVIEW OF NGO ENGAGEMENT AFTER THE FEBRUARY 6 EARTHQUAKES

In the aftermath of natural disasters, civil society organizations—alongside governments and international institutions—play critical roles in both response and recovery processes. The earthquakes that struck on February 6, 2023, centered in Kahramanmaraş and described as the “disaster of the century” in Türkiye, caused severe destruction to the country’s social, economic, and physical infrastructure. During this period, numerous NGOs operating at local, national, and international levels made significant contributions to both the emergency response and recovery phases. The effectiveness of NGOs in mitigating the humanitarian and social consequences of the earthquake was clearly observed.

Figure 3. NGOs Operating in the Field During the February 6 Earthquakes

Source: *Anadolu Ajansı*, 2023.

According to the findings obtained through semi-structured interviews, all NGOs operating in the earthquake-affected region were engaged in various humanitarian aid activities. In particular, NGOs played an active role in areas such as search and rescue, food provision,

shelter, and psychosocial support. These organizations maintained a presence in the field both during the acute crisis phase and throughout the long-term recovery process.

One of the most critical roles of NGOs in disaster response processes is participation in search and rescue operations. Interviews revealed that, although the majority of NGOs lack professional equipment and technical capacity, they still engage in volunteer-based search and rescue activities. With the exception of certain organizations such as IHH and Cansuyu, most NGOs were found to be inadequately equipped for such operations. For instance, the Hatay branch of IHH initiated its search and rescue efforts with a team of 30–35 members. Some NGOs, despite not having locally based teams in the earthquake-affected areas, contributed to the process by dispatching teams from other provinces. However, common challenges encountered during search and rescue operations included a lack of coordination, insufficient logistical infrastructure, and security threats. Among these, coordination problems were particularly detrimental, significantly hindering the effectiveness of search and rescue efforts.

Food and nutrition services constitute one of the areas in which NGOs demonstrate the greatest capacity. Following the earthquake, many NGOs undertook the distribution of hot meals and essential food supplies. While several NGOs established soup kitchens to provide hot meals, others utilized mobile units for food and meal distribution. Some NGOs also contributed significantly by producing bread. These activities, carried out in cooperation with the Turkish Red Crescent (Kızılay), were partially systematized thanks to the rapid mobilization capacity of NGOs amidst the chaotic environment in the early days of the disaster. However, shortcomings in record-keeping and the duplication of aid led to problems regarding fairness in the distribution process.

During the earthquakes of February 6, many NGOs provided shelter services. Support in the form of tents, containers, and temporary housing was offered in this context. While some NGOs supplied tents and containers, others opened their dormitories to earthquake victims and public personnel. However, significant shortages were experienced in the provision of tents and containers, and coordination problems with governorates and municipalities reduced the overall effectiveness of shelter services.

In addition to search and rescue, food and nutrition, and shelter services, NGOs also contributed significantly to health and psychosocial support activities during both the acute and recovery phases following the earthquake. NGOs with healthcare infrastructure established field hospitals and mobile clinics, playing a vital role in the provision of medications and the delivery of essential services. Nevertheless, due to the chaos in the immediate aftermath of the disaster, access to basic healthcare services was severely hindered. Psychosocial support services were of critical importance for survivors exposed to trauma. NGOs implemented psychological support programs, including individual counseling and group therapy sessions. However, these activities were largely limited to psychological first aid and delivered predominantly at the individual level.

Professional associations and community groups among the interviewed NGOs contributed to disaster response by providing services within their respective areas of expertise. For example, the Hayat Foundation established a field hospital and pharmacy in the health sector, while the Hatay Bar Association offered free legal aid services. Moreover, these organizations were also found to be directly involved in humanitarian aid activities. Some NGOs, such as the Gökkuşığı Association based in Adıyaman, extended their services beyond their usual scope, particularly offering food, hygiene, and shelter assistance in rural areas. Consequently, it was observed that

NGOs distributed aid indiscriminately during the initial phase of the earthquake but continued their efforts targeting their specific beneficiary groups after the acute phase.

It was determined that national-level NGOs (such as IHH, Beşir Association, and Cansuyu) coordinated more rapidly during the earthquake response compared to locally operating NGOs. The headquarters of these national NGOs promptly dispatched teams to the affected region and began activities immediately. They established coordination and logistics centers, enabling swift deployment to the field. Furthermore, national NGOs did not experience shortages in human resources.

The majority of NGOs were found to lack adequate preparedness prior to the earthquake and were unaware of emergency action plans. Relief efforts were generally carried out based on notifications and requests, with attempts made to reach those in need through local leaders. Deficiencies in AFAD's data management system hindered the efficient distribution of aid and resulted in duplication of assistance. Additionally, it was reported that some NGOs' relief activities were delayed due to permit procedures, and that AFAD confiscated aid trucks. This situation complicated the rapid delivery of aid during the acute phase. NGOs facing bureaucratic obstacles emphasized the need for flexibilization of the state's bureaucratic structure during crises and underscored the importance of granting greater operational space to civil society.

Due to inadequate telecommunications infrastructure, NGOs experienced significant communication difficulties, particularly during the initial days following the disaster. They reported challenges related to coordination, security, transportation, and fuel supply. Despite receiving a large volume of aid, they generally did not face supply shortages. The collapse of telecommunications infrastructure, along with issues in coordination, security, transportation, and fuel procurement, emerged as the primary obstacles disrupting NGO activities. Most NGOs endeavored to resolve these problems through their own efforts but reported substantial shortcomings in collaborations with public institutions and local administrations. NGOs also expressed that they were not sufficiently considered by political institutions and the bureaucracy, emphasizing the need to improve public-NGO cooperation.

It was determined that NGOs experienced significant difficulties in documenting their activities, particularly during the first 20 days following the earthquake. It was concluded that NGOs receiving international funding demonstrated greater diligence in recording their activities compared to other NGOs. This situation is attributed to the accountability and transparency requirements imposed by funding organizations.

Regarding coordination and cooperation, all NGOs expressed that AFAD was inadequate in providing effective coordination. NGOs reported that collaboration and coordination between public institutions and NGOs were notably weak. They also indicated receiving insufficient support from local administrations. It was noted that bureaucracy and local governments held a negative attitude toward NGOs, and that political institutions and bureaucratic bodies failed to provide adequate support to them. Among the NGOs themselves, however, cooperation was generally observed, with the earthquake having fostered increased solidarity and mutual assistance among these organizations.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

This study aims to evaluate the aid activities carried out by non-governmental organizations (NGOs) following the Kahramanmaraş-centered earthquakes that occurred on February 6,

2023. Based on the findings obtained, it has been concluded that NGOs played critical roles during the disaster response, particularly in areas where state institutions and local administrations proved insufficient, thereby making significant contributions to crisis management.

The data obtained within the scope of this research reveal that a significant proportion of NGOs exhibit inadequate levels of preparedness for disasters and demonstrate a lack of knowledge regarding emergency action plans. This situation indicates the necessity of strengthening pre-disaster preparedness processes at an institutional level within NGOs.

Among the primary challenges faced by NGOs during the earthquakes were coordination deficiencies, bureaucratic obstacles, difficulties in communication and transportation, and security issues. In particular, findings indicate that the bureaucratic processes inherent in the centralized structure of the state limited the response speed of NGOs; in some cases, the shipment of relief supplies was reportedly obstructed by AFAD. In this context, granting greater autonomy to NGOs and simplifying bureaucratic procedures during the acute phases of disaster management would enhance their intervention capacity.

In order for nationally operating NGOs to be more effective in search and rescue operations, they need to strengthen their equipment infrastructure and develop professional training programs for their personnel. Furthermore, it was observed that during the disaster response, public institutions did not adequately engage with NGOs. This highlights the need to rebuild public-NGO collaboration on institutional foundations.

For disaster relief activities to be carried out more effectively and to prevent duplication of aid, data must be systematically collected and processed. In this context, the deficiencies in AFAD's current data infrastructure highlight the need to establish a centralized and integrated data management system.

The earthquakes of February 6 clearly demonstrated the need to reassess the existing disaster management system in Türkiye. During the acute phase of the disaster, NGOs filled critical gaps in key service areas such as search and rescue, shelter, food provision, healthcare, and psychosocial support. In doing so, they once again underscored the indispensable role of civil society within the disaster management ecosystem.

In conclusion, despite the lack of professional capacity and institutional preparedness, the volunteer-based rapid response capacity demonstrated by NGOs during times of crisis has proven their effectiveness in the field. However, to ensure that this contribution becomes more sustainable, effective, and systematic, it is essential to establish a strong collaboration and coordination mechanism between public institutions and NGOs. To enhance preparedness for future disasters, systematic efforts should be undertaken to build the capacity of NGOs, develop disaster action plans, strengthen communication infrastructure, and improve data management systems.

REFERENCES

- AFAD (2025). Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP). <https://www.afad.gov.tr/turkiye-afet-mudahale-planı>
- Altay, E. (2011). Afet dönemlerinde kamu-STK işbirliği. *İdarecinin Sesi*, Kasım-Aralık 2011, <http://www.tid.web.tr/kurumlar/tid.web.tr/tid/%C4%B0darecinin%20Sesi/148/11 - Ertugrul-Altay.pdf>
- Anadolu Ajansı (2023). STK'ların deprem bölgesindeki çalışmaları sürüyor. 11.02.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/stklerin-deprem-bolgesindeki-calismalari-suruyor/2816384>
- Avaner, T. (2022). Afet yönetiminde teknoloji: Geçmişten geleceğe risk azaltma ve müdahale teknolojileri üzerine. Ed. Önder Bozkurt, *Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminde Afet Politikaları* (ss. 291-319). Türkiye İdari Araştırmalar Vakfı.
- EM-DAT (2024). 2023 Disasters in Numbers. https://files.emdat.be/reports/2023_EMDAT_report.pdf
- Folger, J. (2024). Non-Governmental Organization (NGO): Definition, example, and how it works. Investopedia, (08.05.2024), <https://www.investopedia.com/ask/answers/13/what-is-non-government-organization.asp>
- Handmer, J., & Dovers, S. (2007). *The handbook of disaster and emergency policies and institutions*. Earthscan, London.
- Kadıoğlu, M. (2008). Modern bütünleşik afet yönetiminin temel ilkeleri. Ed. M. Kadıoğlu & E. Özdamar, *Afet zararlarını azaltmanın temel ilkeleri* (ss.1-25), Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) Türkiye Ofisi, Yayın No: 2.
- Rawls, C. G., & Turnquist, M. A. (2012). Pre-positioning and dynamic delivery planning for short-term response following a natural disaster. *Socio-Economic Planning Sciences*, (46), 46-54.
- Statista (2025). Countries with the most natural disasters in 2023. <https://www.statista.com/statistics/269652/countries-with-the-most-natural-disasters/>
- Statista (2025). Distribution of fatalities from natural disasters worldwide in 2023, by continent. <https://www.statista.com/statistics/273890/countries-with-the-most-fatalities-from-natural-disasters/>
- TC. İçişleri Bakanlığı-STGM (2025). <https://www.siviltoplum.gov.tr/#>
- Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP) (2025). https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Planlar/TAMP.pdf
- UNDP Climate Change Adaptation. Community Based Disaster Risk Management (2025). https://www.adaptation-undp.org/sites/default/files/resources/draft_cbdm_maunal.pdf
- UNDRR (2025). Definition: Disaster management. <https://www.undrr.org/terminology/disaster-management>
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction (2025). <https://www.undrr.org/terminology/disaster>

Directorate General of Foundations (2025). Foundations, <https://www.vgm.gov.tr/foundation-inquiry/foundation-inquiry?Page=1>

Vakil, A. C. (1997). Confronting the classification problem: Toward a taxonomy of NGOs. *World Development*, 25(12), 2057-2070.

KADIN GİYİMİNDE PANTOLONUN CİNSİYET EŞİTLİĞİ AÇISINDAN ROLÜ*The Role of Trousers in Women's Clothing in terms of Gender Equality***Doç. Dr. Esra VAROL**

ORCID ID: 0000-0003-3097-8301

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı
Bölümü, evarol@ohu.edu.tr**ÖZET**

En basit biçimi ile bedenin alt kısmına giyilen paçalı bir giysi olarak tanımlanabilecek olan pantolon, tarihsel süreç içerisinde toplumda cinsiyet dinamiklerinin betimleyicisi rolünü üstlenmiştir. Bu role göre toplumda erkek giysisi olarak görülen ve yine bu cinsiyetin üstünlüğünün göstergesi olarak kodlanan pantolonun kadınlar tarafından giyilmesinin yasaklandığı dönemler görülmüştür. 19. yüzyılda girişimler olmakla birlikte, bu giysinin kadınlar için günlük olarak kullanımı ise ancak 20. yüzyılda mümkün olabilmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, giyim tarihi içerisinde pantolonun kadın giysisi olarak kabul edilme sürecini ele almak ve bu giysinin toplumsal cinsiyet eşitliği açısından rolünü incelemektir. Araştırma bir derleme çalışması olup, yöntemi ise tarihi yöntemidir. Araştırmada ulaşılan önemli sonuçlardan birisi, bazı toplumlarda pantolonun binlerce yıldır kadın giyiminde kullanılan bir giysi olması durumu söz konusu iken özellikle Avrupa ve Amerika’da ancak 20. yüzyılda kadın giysisi olarak benimsenebilmesidir.

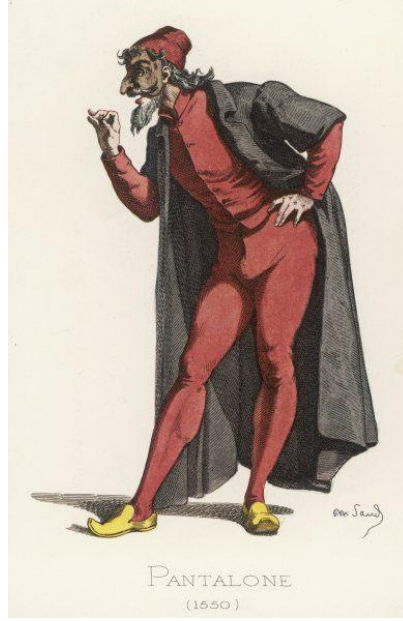
Anahtar Kelimeler: Kadın Giyimi, Pantolon, Giyim Tarihi, Cinsiyet Eşitliği.**ABSTRACT**

Trousers, which can be simply defined as a piece of clothing worn on the lower part of the body, have taken on the role of descriptor of gender dynamics in society throughout the historical process. According to this role, there have been periods when women were prohibited from wearing trousers, which were seen as men's clothing in society and coded as an indicator of the superiority of this gender. Although there were attempts in the 19th century, the daily use of this garment for women only became possible in the 20th century. The main purpose of this research is to examine the process of trousers being accepted as women's clothing in the history of clothing and to examine the role of this clothing in terms of gender equality. The research is a review study and its method is historical. One of the important results reached in the research is that while trousers have been a garment used in women's clothing for thousands of years in some societies, they were only adopted as women's clothing in the 20th century, especially in Europe and America.

Key Words: Woman Clothing, Trousers, Clothing History, Gender Equality.**GİRİŞ**

Pantolonun sözcük olarak kökeni, Venediklilerin giydikleri dar ve uzun külotlara (giysi tarihindeki kısa pantolonlar), Aziz Pantaleone’ye duydukları sevgi ve saygının göstergesi olarak “pantoloni” adını vermelerine dayanmaktadır. Bu sözcük, 16. yüzyıl Fransa’sında,

tiyatrodan uzun don giyen, zengin ve cimri bir ihtiyar karakteri ile tanınmıştır (Şekil 1). Bu komedi karakteri, aynı dönemin İtalyan tiyatrosunda Pantaleone ismi ile “Pantolonade” adı verilen bir komedi türünün karakteri olarak benimsenmiş ve oyunda paçalı bir giysi kullanan bu karakterin ismi pantolon sözcüğünün etimolojik kökeni olarak değerlendirilmiştir (Bard, 2012:7-8; Gürsoy: 2010:54).

Şekil 1. Pantaleone Karakteri İllüstrasyonu (URL-1)

En basit tanımı ile pantolon, alt bedende, belden bileklere ya da dizin altına kadar inerek bacakları saran, paçalı bir giysidir (Newman ve Shariff, 2013:200). Antik çağlardan beri Doğu’da ve Orta Asya’da Hunlar (Türkler), Çinliler, Moğollar, Frigyalılar ve Perslerin kostümlerinin bir parçası olarak giyildiği varsayılan bu giysi, ata binen savaşçı kavimlere özgü olmuştur. Kronolojik açıdan ele alındığında Hun Türkeri’nden önce Çin’de pantolon kullanımı söz konusu olmamıştır. Bu dönemdeki Yunanlılar ve Romalılar, pantolonları "barbarların kıyafeti" olarak adlandırmış ve kendilerini onlardan ayırmak için çaba göstermiştir. M.S. ikinci ve üçüncü yüzyıla gelindiğinde ise Roma askerleri ve sonrasında sıradan insanlar pantolonları pratik amaçları için benimsemeye başlamıştır. Bu benimseyiş ise olumlu karşılanmamış Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılışı (beşinci yüzyıl) ile son buluncaya kadar Roma’da pantolon giymek ceza tehdidi ile yasaklanmıştır. Batı’da “Turkishtrousers” diye bilinen pantolon, Doğu’dan Batı’ya yayılmadan önce, Avrupalı kadın ve erkek olmak üzere aristokratlar etek giymişlerdir. Avrupalıların kendi kültürlerine uyarlayarak pantolon giyimine geçiş dönemi ise Orta Çağ’da başlamıştır. Tarihte kökenleri belirli koşullardan oluşan geniş bir yelpazede ele alınabilecek bu giysinin Batıda form olarak bugünkü pantolona benzeyen ilk işaretleri ise 1800’lerde II. Rokoko Dönemi’nde görülmeye başlanmıştır. Kesimi ve kullanımı çağdaş formdaki pantolondan farklılıklar göstermesine rağmen bu giysiyi ilk giyenler, 1812 yılında İngiliz George Bayron ve Bo Brummel olmuştur. Brummel’in yakın arkadaşı olan dönemin İngiliz Prensi George’un bu giysiye ilgi göstermesi ile birlikte ise pantolonun bir erkek giysisi olarak benimsenmesi hız kazanmıştır (Ögel, 1978: 101; Steele, 2005:339; Gürsoy, 2010:54; Bard, 2012:10; Polat ve Yüceer Arslan, 2024:54).

Bazı kültürlerde pantolon, kadınlar tarafından yüzyıllarca giyilen giysilerden birisi olmasına rağmen Batılı toplumlarda durum bu şekilde olmamıştır. Kadınların pantolon giymesi cinsiyet

kodlarının muğlaklaşması düşüncesini desteklemiş ve onların erkeklerle eşitlenmesine atıfta bulunmuştur. Bu durum, dönemin inanç ideolojisi ile de örtüşen cinsiyetçi tutumuna karşıt oluşturmıştır (Evecen ve Kendir Gök, 2022:62). Bu karşıtlık erkek egemen toplumlarda hoş karşılanmamış, sonuç olarak kadınların pantolon giymesi yasaklanmıştır. 1880 yılında, Paris emniyet müdürlüğünün kadınların erkek giysileri ile dolaşmasını yasaklayan kararnamesi 19. yüzyılda en dikkat çeken yasaktır.

Tarihsel süreç içerisinde toplumda cinsiyet dinamiklerinin betimleyicisi rolünü üstlenen pantolon, bu role göre erkek cinsiyetinin üstünlüğünün göstergesi olarak kodlanmıştır. 19. yüzyılda girişimler olmakla birlikte, bu giysinin Batı’da ve Amerika’da kadınlar için günlük olarak kullanımı ise ancak 20. yüzyılda mümkün olabilmektedir. Bu doğrultuda, araştırmanın temel amacı, giyim tarihi içerisinde pantolonun kadın giysisi olarak kabul edilme sürecini ele almak ve bu giysinin toplumsal cinsiyet eşitliği açısından rolünü incelemektir.

YÖNTEM

Araştırma bir derleme çalışması olup, yöntemi tarihi yöntemdir. Bu yöntem, “geçmiş zaman içinde meydana gelmiş olay ve olguların araştırılmasında ya da bir problemin geçmişle olan ilişkisi yönünden incelenmesinde kullanılan yöntemdir. Tarihi yöntem, gerçeği bulmak, başka bir deyişle, bilgi üretmek için geçmişin tenkidi bir gözle incelenmesi, analizi, sentezi ve rapor edilmesi sürecidir. Tarihsel araştırma, ne idi? sorusuna cevap aramaya yöneliktir” (Kaptan, 1998:53). Araştırma probleminin çözümünde ilgili alan yazının incelenmesi sonucunda araştırma bulguları, bulgular doğrultusunda ise araştırma sonuçları elde edilmiştir. Araştırma bulguları, tarihsel devamlılık ilkesi içerisinde pantolonun bir giyim eşyası olarak ortaya çıktığı dönemden başlayarak, kadınlar için gündüzden geceye bir giysi olarak kabul edildiği 70’li yıllara kadarki süreci ele almaktadır.

BULGULAR

Kadın ve erkek olmak üzere cinsiyetlerin en belirgin göstergelerinden biri olan giyim, toplumsal yapılar içindeki sembolik sınırların yıkılması ya da korunmasında etkilidir (Crane, 2000,11). Tarihsel süreçte bir cinsiyet kategorisi olarak varsayıldığında kadın, ister feminist yaklaşımlar çerçevesinde olsun, ister kadını konu edinen sosyal projeler ya da isterse devletin yasaları çerçevesinde olsun, sosyal eşitsizliklerin birincil mağduru olarak ele alınmıştır (Elçi, 2011, s.3’ten aktaran Yıldız ve Ulurasba, 2018: 2394). Bu mağduriyet yine kadınların kendileri tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılmış, toplumdaki cinsiyet eşitsizliğinin sembolü olan giyinme biçimleri kadın girişimleri ile değiştirilmeye çalışılmıştır. 19. yüzyıla kadar erkek cinsiyetine özgü bir giysi olarak kabul edilen pantolon ise kadınların değişim ve özgürleşme isteklerinin sözsüz iletişim aracı olan giysilerin başında gelmiştir.

19. yüzyılda ortaya çıkan modernizm, kadınların ev, aile, sosyal ve kamusal alan gibi pek çok yerde kendileri gibi davranmalarına olanak tanımıştır. Bu dönemde kadınlar, hareketlerini ve bedenlerini kontrol eden giysiler gibi özgürlüklerini kısıtlayan tüm toplumsal baskılardan kurtulmanın arayışı içine girmişlerdir (Arslan ve Gürcüm, 2023: 197). Bu arayışla birlikte, temeli Fransız İhtilali’ne kadar uzanan kadın hareketlerinin Amerika’da kuvvetle yayılması ile giysi formlarında bir farklılaşma süreci başlamıştır. Bu süreçte, Amerikalı kadın hareketi öncülerinden Amelia Bloomer, Elizabeth Cady Stanton, Libby Miller, Lydia Sayer Hasbrouck gibi kadın aktivistler mevcut giysi kodlarını değiştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda ilk ve en önemli önerme ise cinsiyet farklarını giyim biçimi ile ortadan kaldırma girişimi olan “Bloomer Kıyafeti-Türk Pantolonu” olmuştur (Kutlu Yapıcı, 2018:1193-1194).

Dönemin hareketi kısıtlayıcı, hantal ve jüponlu elbiseleri ile kıyaslandığında kadınların rahatlığına yardımcı olmak ve aynı zamanda cinsiyet eşitsizliğini giderme yolu olarak geliştirilen Bloomer Kıyafeti, 1848 yılında adını aldığı Amerikalı feminist Amelia Jenkins Bloomer tarafından modayı içererek kadın konularını ele alan “The Lily” adlı gazetede yayınlanmıştır. Bloomer kıyafeti diz hizasına kadar uzanan kabarık bir etek ve paçaları ayak bileklerinde büzgülü oryantal tarz bir şalvardan oluşmuştur (Şekil 2). Bloomer tarafından da giyilen ve mütevazı bir giyim reformu olarak değerlendirilebilecek bu giysi, orantısız bir eleştiriye uğramış hatta alay konusu olmuştur. Bu durum karşısında, yüceltmek istenen sosyal reforma zarar vereceği düşüncesi ile kısa sürede kıyafetin kullanımından vazgeçilmiştir (Mackenzie, 2017: 50).

Şekil 2. Bloomer Kıyafeti (Mackenzie, 2017: 51)

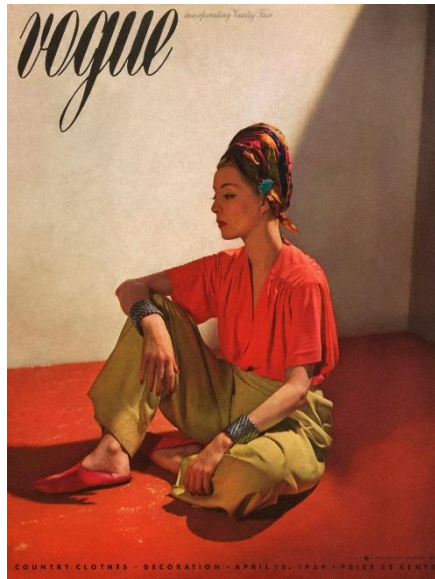
Bloomer kıyafetinden sonra kadınların pantolon giyme arzusuna cevap veren moda tasarımcısı 1909 yılında Paul Poiret olmuştur. Poiret, Ballet Russes’ten ilham alarak geniş bir pantolon formundaki paçaları bilekte lastikle büzülen şalvarı moda dünyasına yeniden sunmuştur (Worsley, 2018: 42). 1920’lere gelindiğinde, ünlü tasarımcı Coco Chanel’in (Şekil 3) plaj kıyafeti olarak koleksiyonuna dâhil olan pijama tarzı pantolonlar, bu giysinin kadınlar tarafından giyilmesinde sosyal bir hoşgörünün oluşmasına öncülük etmiştir (Fogg, 2014: 266). Pantolon, bu yıllarda kadınlar tarafından ev ve plaj giysisi olarak tercih edilmiş, ancak yine sıra dışı birkaç kadın bu giysiyi sokakta giyme cesareti gösterebilmiştir (Worsley, 2018: 42).

Şekil 3. Denizci Pantolonu İçinde Coco Chanel (Worsley, 2018: 42)

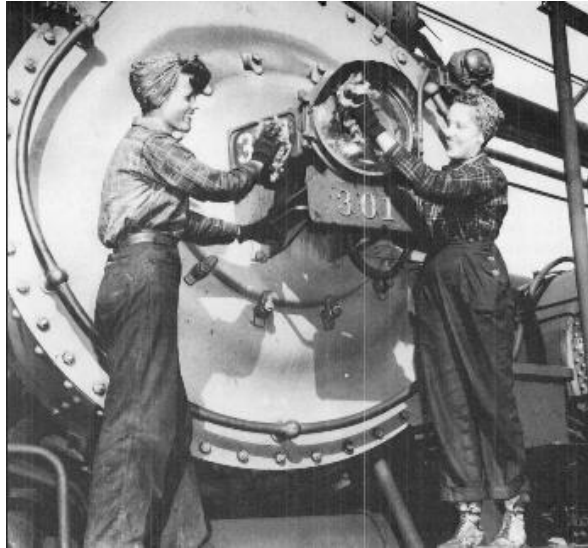
Geçen zaman, pantolonun kadınlar tarafından kullanımının toplum tarafından daha çok benimsenmesini sağlasa da Avrupa ve Amerika’da yirmilerden sonraki on yıllık dönemde de benzer karşıt tepkilerin var olduğu değerlendirilebilir. Bu duruma rağmen, kadınların sembolik olarak pantolon giymesini, realitede ise özgürleşmelerini, cinsiyet eşitliklerinin sağlanmasını ve oy kullanma gibi yasal haklarını elde etme isteklerini destekleyen çeşitli gelişmeler 30’lu yıllarda da olmuştur.

Kadınların 30’lu yıllarda pantolon giymelerini destekleyen gelişmelerden önemli birisi 1939 yılında saygın moda dergisi Vogue’un ilk kez pantolon giymiş kadın görseline yayınlanan sayısının kapağında (Şekil 4) yer vermesidir (Pendergast ve Pendergast, 2004: xiv). Yine aynı yıllarda ünlü Holywood aktrislerinden Marlene Dietrich’in erkekse tarzdaki takım elbiseleri giymesi, kadınların pantolon giyimini ve cinsiyet eşitliliğini destekleyen olaylardandı (Şekil 5). Aktristin sahip olduğu güçlü konumu ve ünü sayesinde giydiği başta smokin tarzı pantolon-cekete takımlar olmak üzere trençkot, düz ayakkabılar ve fötr şapka gibi maskülen (erkekse) giysiler ve aksesuarlar moda klasikleri arasında yerini almıştır (Fogg, 2014:266-267).

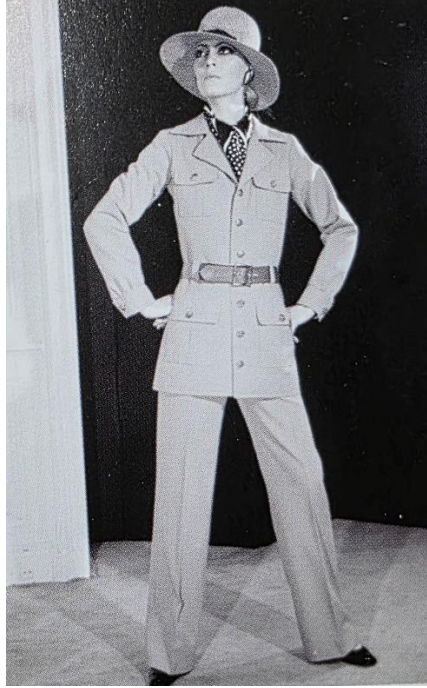

Şekil 4. Vogue 1939 Yılı Sayısı (URL-2)**Şekil 5.** Marlene Dietrich (Fogg, 2014: 266)

Pantolonlar ve aktivist kadınlar arasındaki ilişki 20. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Kadınlar, özellikle işleri halkla çalışmayı içermiyorsa 40'lı yıllardaki II. Dünya Savaşı sırasında işe gittiklerinde genellikle pantolon giymişlerdir (Şekil 6). 1950'lere gelindiğinde dar anlamda bir canlanma yaşansa da, 1960'larda feminizm Amerika'da yayılmaya başladığında gündelik giyim özgürlüğü de yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde kot pantolonlar, isyanı ve işçi sınıfıyla dayanışmayı sembolize ederek popülerlik kazanmıştır (URL-2).

Şekil 6. II. Dünya Savaşı'nda Amerika'da Çalışan Kadınlar (URL-3)

Kadınlar için pantolonun günlük aktivitelerde kabul gören bir giysi haline gelmesi 50'li yıllar boyunca devam etmiştir (Ffoulkes, 2017: 126). 1960'larda pantolon ceket takımları (Şekil 7) ve smokinleri temel kadın modasına dâhil eden tasarımcı ise Yves Saint Laurent olmuştur (Fogg, 2014: 267). Laurent sayesinde kadınlar gündüzden geceye pantolon giyme özgürlüğüne kavuşmuştur.

Şekil 7. Safari Takım-Yves Saint Laurent (Fogg,2014:384)

Kadınların cinsiyet eşitliğine de gönderme yapan pantolon giyme özgürlükleri günümüzde hala bazı çevrelerce tartışma konusu olabilse de, 20. yüzyıl sonlarından bugüne artık toplumların kabul ettiği, hatta sıradan bulduğu bir durumdur. Bununla birlikte, kadınlar için cinsiyet eşitliği, kadın hak ve özgürlükleri konusunda toplumların atması gereken çeşitli adımlar da mevcuttur.

SONUÇ

Giyim, giyen kişinin sosyal konumu, ekonomik durumu, anlayışı, inancı, mensup olduğu kültür gibi konularda bilgi verme gücüne sahiptir. Tarihsel süreç içerisinde bu güç, kadınların özgürleşme, eşitlik ve uğradıkları haksızlıklara bir başkaldırı aracı olarak da kullanılmış, pantolon ise özellikle cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmada sembol giysi olarak tarihteki yerini almıştır. Giyim tarihi içerisinde pantolonun kadın giysisi olarak kabul edilme sürecini ele almayı ve bu giysinin toplumsal cinsiyet eşitliği açısından rolünü incelemeyi amaçlayan bu araştırmada ulaşılan önemli sonuçlar şöyledir:

- Giysi tarihinde pantolon, öncelikle Doğu'da ve Orta Asya'da göçebe ve ata binme kültürüne sahip toplumlar tarafından tasarlanan, sonrasında ise Avrupa ve Amerika'da kullanımı benimsenen bir giysi olmuştur.
- Bazı toplumlarda kadın ve erkeklerin yüzlerce yıl giydiği bir giysi olmasına rağmen, Avrupa ve Amerika'da sadece erkeklerin giydiği bir giysi olarak kabul görmüş, aynı zamanda erkek üstünlüğü ve gücünün sembolü olarak değerlendirilmiştir. 19. yüzyıla gelinceye kadar dönemin inanç ideolojisi ile örtüşen cinsiyetçi tutumu nedeni ile kadınların pantolon giymesi uygun bulunmamış, kimi zaman yayınlanan kararnamelerle tamamen yasaklanmıştır. Kadınların pantolonu günlük bir giysi olarak kullanımı ise ancak 20. yüzyılda mümkün olabilmiştir.
- Kadınların pantolon giyme konusunda uğradıkları bazı toplumdaki ayrımcı anlayışa karşı çıkan yine kadınların kendisi olmuştur. Yaşadıkları dönemlerde, Amelia Bloomer, Coco Chanel, Marlene Dietrich gibi aktivist, moda tasarımcısı ya da sinema oyuncusu

olarak farklı kesimden pek çok kadın hemcinslerinin özgürleşmesinde ve cinsiyet eşitliği elde etmesinde cesur girişimlerde bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Arslan, A. ve Gürcüm, B. H. (2023). 19. Yüzyılda Eğitim Hakkı İle Değişen Kadın: Modayı Değiştiren Bisiklet Çılgınlığı ve Pantolon Giysisi, *SDÜ Art-e Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 16 (31), 195-222.
- Bard, C. (2012). *Pantolonun Politik Tarihi* (Çeviren: İsmail Yerguz), I. Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Crane, D. (2000). *Moda ve Gündemleri Giyimde Sınıf, Cinsiyet ve Kimlik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Evecen, A. ve Kendir Gök, Y. *Cinsiyetle Giydirilmiş Bedenler*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ffoulkes, F. (2017). *How to Read Fashion*, United Kingdom: Ivy Press.
- Fogg, M. (2014). *Modanın Tüm Öyküsü*, İstanbul: Hayalperest Kitap.
- Gürsoy, A.T. (2010). *Giyim Kültürü ve Moda*, 2. Cilt, İstanbul: Ömür Matbaacılık A.Ş.
- Kaptan, S. (1998). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*, 11. Baskı, İstanbul: Bilim Yayınevi.
- Kutlu Yapıcı, N. (2018). *Kültürlerarası Etkileşimde Giysi Faktörü: Amelia Bloomer-Turkish Dress*, *Atlas International Refereed Journal On Social Sciences*, 4 (13), 1192-1199.
- Mackenzie, M. (2017). *İzmler Modayı Anlamak*, İstanbul: Hayalperest Kitap.
- Newman, A. ve Shariff, Z. (2013). *A'dan Z'ye Moda Sözlüğü*, İstanbul: Kerasus Kitap.
- Ögel, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş V*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pendergast, S. and Pendergast, T. (2004). *Fashion, Costume and Culture : Clothing, Headwear, Body Decorations and Footwear through The Ages*, (Editor: Sarah Hermsen), Volume: 5, USA: Thomson Gale.
- Polat, G. ve Yüceer Arslan, H. (2024). *Tarihsel Süreçte Politik Faktörlerin Kadın Pantolon Giyimine Etkisi*, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (152), 50-60.
- Steele, V. (2005). *Encyclopedia of Clothing and Fashion*, Volume 3, USA: Thomson Gale.
- Worsley, H. (2018). *Modayı Değiştiren 100 Fikir* (Çeviren: Begüm Başoğlu Öner), İstanbul: Literatür Yayınları.
- URL-1 <https://www.prints-online.com/pantaleone-maurice-sand-579992.html> Erişim Tarihi: 20.04.2025.
- URL-2 <https://time.com/4363815/history-women-pants-hillary-clinton/> Erişim Tarihi: 21.04.2025.
- URL-3 <https://utahwomenshistory.org/2020/05/utah-women-in-world-war-two/> Erişim Tarihi: 21.04.2025.

Yıldız, Ş. ve Ulurasba, Moda ve Feminizm İçinde Kadın Olmak, OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 9 (16), 2388-2410.

ÖĞRETİM ELEMANLARININ GİYİM TARZLARININ ALGILANAN STATÜ VE OTORİTE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Melike CİLOŞOĞLU
Amasya Üniversitesi
melike.solmaz@amasya.edu.tr
Prof. Dr. Nurgül KILINÇ
Selçuk Üniversitesi
nkilinc@selcuk.edu.tr

Özet

Bu araştırmanın amacı; öğretim elemanlarının giyim tarzlarının öğrenciler tarafından algılanan statü ve otorite üzerindeki etkisini belirlemektir. Öğretim elemanlarının giyim tercihlerinin, öğrencilerin onlara duyduğu saygı, akademik otorite algısı ve genel izlenimleri üzerindeki rolünü belirlemeyi hedeflemektedir. Araştırmada, farklı giyim tarzlarının (resmi, yarı-resmi, rahat) öğrenciler tarafından nasıl algılandığı belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, öğrencilerin cinsiyet ve eğitim düzeyi gibi demografik değişkenlerinin bu algıyı nasıl şekillendirdiği de incelenmiştir. Araştırma nitel bir araştırmadır. Araştırma verileri 1. ve 4. sınıfta öğrenim gören 10 erkek, 10 kız öğrenciden yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Görüşmeler sırasında öğrencilere resmi, yarı resmi ve rahat giyim tarzında giyinmiş 3 kadın 3 erkek öğretim elemanı fotoğrafları gösterilmiş ve görüşmeler bu fotoğraflara dayalı olarak yapılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler, **MAXQDA nitel veri analiz programı** kullanılarak içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz kapsamında veriler kodlanmış ve kodlanan veriler arasında anlam ilişkileri incelenmiş ve benzer ifadeler belirli temalar altında gruplandırılmıştır. Araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinin statü ve otorite algısında öğretim elemanlarının **giyim tarzının etkisi öğrencilerin cinsiyeti ve eğitim düzeyine dayalı olarak karşılaştırılmıştır. Ayrıca kadın ve erkek öğretim elemanlarının öğrenciler tarafından algılanmasında ve ifade edilmesinde hangi kavramların kullanıldığı, temalar ve kodların ve nelerden oluştuğu, temalar, kodlar ve kategoriler arasındaki ilişkiler kod ağları ve matrisleri aracılığı ile görselleştirilerek sunulmuştur. Elde edilen bulgular, öğretim elemanlarının mesleki kimliklerini güçlendirmek ve sınıf yönetiminde etkili olabilecek giyim stratejileri geliştirmek için rehberlik sağlayabilir.**

Anahtar Kelimeler: Giyim, Giyim Tarzı, Mesleki Kimlik, Algılanan Statü, Otorite

Abstract

This study aims to examine the influence of university instructors' clothing styles on students' perceptions of status and authority. Specifically, it explores how instructors' attire affects students' respect toward them, their perception of academic authority, and their overall impressions. The research investigates how various styles of dress—formal, semi-formal, and casual—are interpreted by students, and how demographic variables such as gender and academic level mediate these perceptions. Adopting a qualitative research design, data were collected through semi-structured interviews conducted with 20 undergraduate students (10 male, 10 female) enrolled in their first and fourth years of study. During the interviews, participants were presented with photographs of three male and three female instructors dressed in different styles (formal, semi-formal, casual), and were asked to provide their reflections based on these images. The data were analyzed using content analysis with the support of MAXQDA qualitative data analysis software. Coding procedures were applied, and meaningful relationships among codes were identified and organized under thematic categories. The findings reveal that students' perceptions of instructors' status and authority are influenced by the instructors' clothing style and vary according to students' gender and academic level. Additionally, the conceptual language used by students in characterizing male and female instructors was examined, and the resulting themes, codes, and categories were visualized through code networks and matrices. The outcomes of this research may offer practical insights for enhancing instructors' professional identity and developing effective classroom management strategies through clothing choices.

Keywords: Attire, Clothing Style, Professional Identity, Perceived Status, Authority

1.GİRİŞ

Giyim, bireyin dış görünüşünü biçimlendirmede temel bir araç olarak işlev görmektedir. Bununla birlikte yalnızca estetik bir unsur değil aynı zamanda yaş, sosyal kimlik ve toplumsal statü gibi anlamlarında taşıyıcısıdır (Davis, 1997: 211). Farklı bir ifadeyle, kişiler, kimliklerini, konumlarını ve rollerini giysiler aracılığıyla ifade etmektedir (Crane, 2003 :11). Giysilere

yüklenilen bedensel ve toplumsal performanslar bir araya gelerek, bireyin kimliğini bedensel pratikler üzerinden ifade ettiği bütüncül bir yapıyı oluşturmaktadır. Bu bütünlük, bireyin toplum içindeki konumlanışını ve etkileşim biçimlerini doğrudan etkileyen sembolik bir temsiliyet alanı yaratmaktadır (Tsaousi, 2020: 2). Giyim, bu anlamda yalnızca fiziksel bir örtünme aracı değil, aynı zamanda kimliğe dair göstergelerin taşındığı güçlü bir sözsüz iletişim aracıdır (Forsythe vd., 1984: 113). Kişiler arasında sözel bir iletişim başlamadan önce giysiler kendi iletişim dili aracılığıyla; yaşı, cinsiyeti, ekonomik durumu, mesleği, statüyü, kişiliği, beğenileri ve kişilerin içinde bulunduğu ruh hali gibi birçok özelliği karşı tarafa iletebilmektedir (Dormaar, 2003: 63).

Üniversitede çalışan öğretim elamanlarının görevleri içerisinde, ders içi öğretim faaliyetlerini sağlamak ve sınıf içi düzeni korumakta yer almaktadır. Öğretim elemanlarının, öğretim süreci içerisindeki rolleri yetkinlik alanına göre, öğrencilerin seviyesine göre, sınıftaki atmosfere göre, danışman ya da otoriter öğretici olma rolüne göre değişiklikler gösterebilmektedir (Süral, 2013: 3). Otorite, yalnızca sosyal ve psikolojik bir olgu değil, aynı zamanda kazanılması gerekli bir beceridir. Bu beceri, sevgi ve saygı gibi temel değerlerle şekillenen bir öğrenme ve gelişim sürecini içermektedir (Pain ve Béranger, 1998; Çifçili, 2009: 98). Statü, kişinin toplum içindeki konumunu ve mevkisini belirlemek için kullanılan bir kavramdır (Ceylan, 2011: 93). Bir öğretim elemanının statü ve otoritesinin öğrenciler üzerindeki etkisi onların öğrenme sürecine olan motivasyonlarını, derse katılım seviyelerini ve akademisyenin bilgisine duydukları güveni doğrudan etkileyebilir. Öğretim elemanlarının statü ve otorite algısını güçlendiren unsurlar arasında bilgi birikimi, öğretim becerileri, iletişim yeteneği ve profesyonel duruşuyla birlikte giyim tarzı da bu unsurları tamamlayıcı bir faktör olarak kabul edilebilir. Howlett ve arkadaşlarının (2013) çalışmalarında da belirttiği üzere ilk izlenimlerin çoğunlukla görselliğe dayalı olduğu ve giysilerin ilk izlenimler üzerinde güçlü etkiler yaratabileceği düşünüldüğünde, giyim tarzının algılanan akademik otorite üzerindeki etkisinin belirgin olabileceği anlaşılmaktadır.

Shepherd ve Yeon'un (2022), üniversite öğrencilerinin, öğretim elemanlarının giyiminin kendi öğrenmeleri üzerindeki etkisi, öğretim elemanının yeterliliğine ilişkin algıları ve profesyonelliği konusunda yaptıkları araştırmada hem erkek hem de kadın öğretim elemanları için yarı resmi giyimin yetkinlik ve ulaşılabilirlik konusunda etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Keklik (2012), öğretim üyelerinin dış görünüşünün (giyim, bakım, saç, aksesuar

vb.) öğrenciler üzerinde nasıl bir izlenim bıraktığı ve öğrencilerin öğretim üyelerini bu faktörlere göre nasıl değerlendirdiğini incelediği çalışmada öğretim üyelerinin giysi seçimlerinin ve kişisel bakımlarının, öğrencilerin hem dersle ilgili motivasyonlarında hem de öğretim elemanının yetkinlik algısını etkileyen önemli bir unsur olduğu belirlenmiştir.

Rollman (1980), öğretmen kıyafetlerinin öğrenciler üzerindeki etkisini incelediği çalışmada, resmi ve ciddi giyinenlerin oldukça planlı ve düzenli olarak algılandığı, günlük tarz giyinen öğretmenlerin ise dost canlısı ve daha rahat olarak algılandığı sonucuna varmıştır (Marici vd., 2023: 3). Lavin ve arkadaşları (2012), akademik ortamlarda öğretim elemanlarının kıyafet tercihlerinin, akademik güvenilirlikleri ile öğrencilerin öğrenme davranışları üzerinde doğrudan etkili olduğunu ve öğretim elemanlarının ders sırasında günlük giysiler yerine yarı resmi giysiler tercih etmelerinin iş yeri için daha uygun olduğunu ortaya koymuştur. Rybinska ve arkadaşlarının (2024), sanat üniversitesindeki öğretim üyelerinin giyim tarzlarının kimlik ve bireysellik üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada, öğretim elemanlarının giysi stillerinin, yalnızca fiziksel bir görünümünden ibaret olmayıp, çok boyutlu bir anlam taşıdığı vurgulanmıştır. Bu anlamın içerisinde kişinin fiziksel özellikleri, karakteri ve profesyonel kimliğini simgeleyen dışsal niteliklerin bütününe yer aldığı belirtilmiştir.

Bu araştırmanın amacı, öğretim elemanlarının giyim tarzlarının öğrenciler tarafından algılanan statü ve otorite üzerindeki etkisini belirlemektir. Araştırmada, farklı giyim tarzlarının (resmi, yarı-resmi, rahat) öğrenciler tarafından nasıl algılandığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, öğrencilerin demografik değişkenlerinin bu algıyı nasıl şekillendirdiği de incelenmiştir.

2. YÖNTEM

Bu araştırma nitel bir araştırmadır. Araştırmanın örneklemini, Amasya Üniversitesi Mühendislik Fakültesi öğrencilerinden, 1. sınıflardan 5 kadın öğrenci ve 5 erkek öğrenci, 4. sınıflardan 5 kadın öğrenci ve 5 erkek öğrenci olmak üzere toplamda 20 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma verileri öğrencilerden yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Görüşmeler sırasında öğrencilere resmi, yarı resmi ve rahat giyim tarzında giyinmiş 3 kadın 3 erkek öğretim elemanı fotoğrafları gösterilmiş ve görüşmeler bu fotoğraflara dayalı olarak yapılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler, **MAXQDA nitel veri analiz programı** kullanılarak içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz kapsamında veriler

kodlanmış ve kodlanan veriler arasında anlam ilişkileri incelenmiş ve benzer ifadeler belirli temalar altında gruplandırılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, çalışmada elde edilen bulgular, tablo ve şekiller ile sunulmuştur.

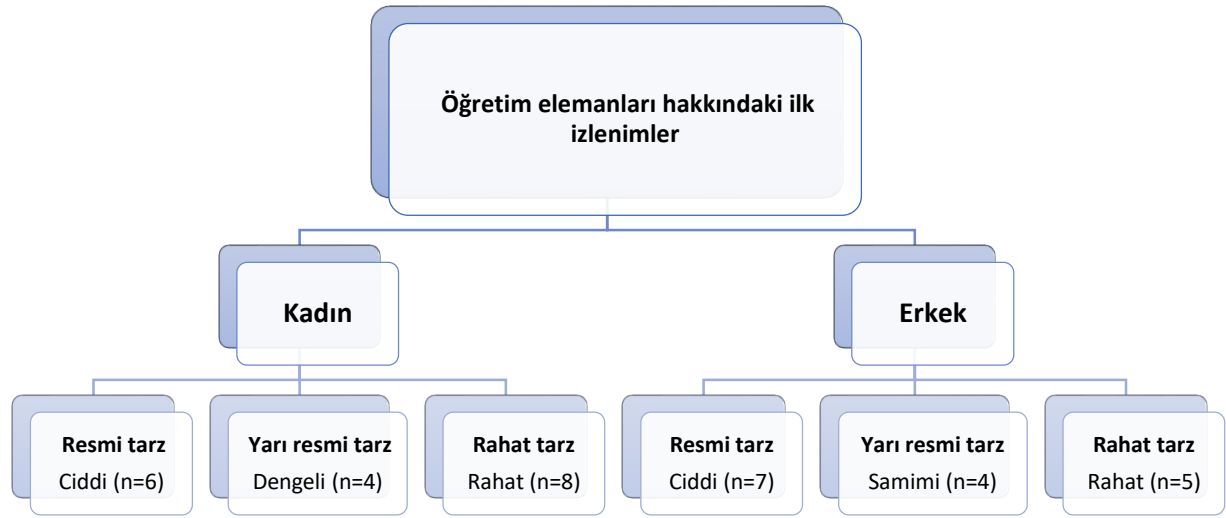
Tablo 1: Katılımcıların demografik özellikleri

Değişkenler		f
Cinsiyet	Erkek	10
	Kadın	10
Yaş	19	10
	23	10
Sınıf	1. sınıf	10
	4. sınıf	10
Toplam		20

Araştırmaya dahil edilen 10 erkek, 10 kadın öğrenciden 10'u 19 yaşındayken 10'u da 23 yaşındadır. Öğrencilerin 10'u birinci sınıf 10'u da dördüncü sınıfta öğrenimine devam etmektedir.

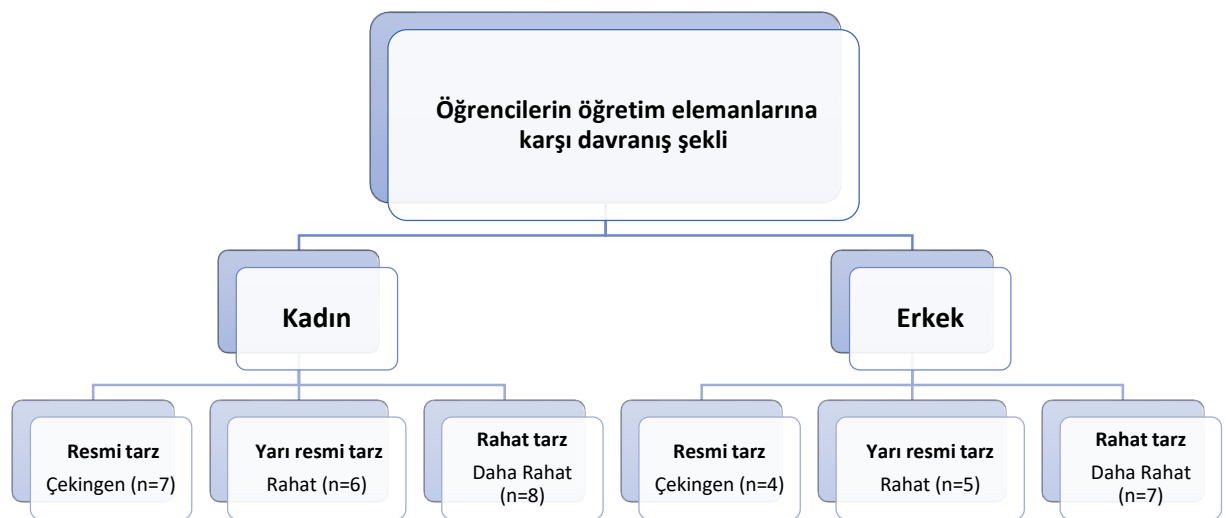
Katılımcıların, öğretim elemanlarının giyim tarzlarının algılanan statü ve otorite üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan görüşmelere ait bulgular şekiller halinde sunulmuştur.

Şekil 1. Öğretim Elemanları Hakkındaki İlk İzlenimlere İlişkin Tema Analizi

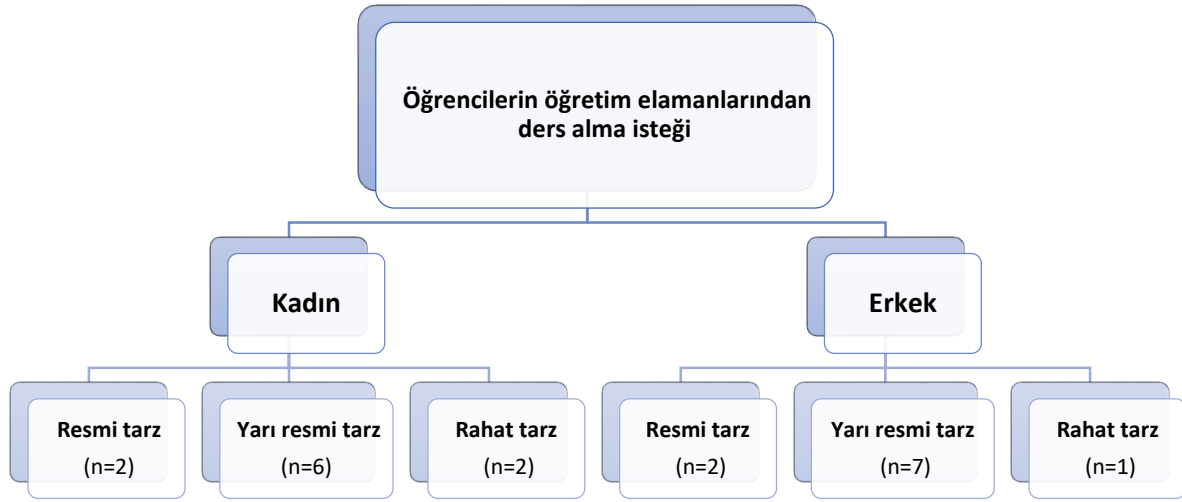
Şekil 1 incelendiğinde; Öğretim elemanları ile ilgili ilk izlenimlerde kadın öğrencilerde erkek öğrencilerde resmi tarz için “ciddi” ifadelerini kullanırken rahat giyim tarzı için de iki öğrenci grubu da “rahat” ifadelerini kullanmışlardır. Yarı -resmi giyim tarzı için kadın öğrenciler “dengeli” olduğunu belirtirken erkek öğrenciler ise “samimi” bir görsel olduğunu belirtmişlerdir.

Şekil 2. Öğrencilerin Öğretim Elemanlarına Karşı Davranış Şekline İlişkin Tema Analizi

Öğrencilerin öğretim elemanlarına karşı davranışları incelendiğinde; kadın ve erkek öğrenciler resmi tarz için “çekingen” bir tavırla davranacaklarını, yarı resmi giyim için “rahat” bir şekilde davranacaklarını, rahat giyim tarzı için ise “daha rahat” bir şekilde davranacaklarını bildirmişlerdir (Şekil 2).

Şekil 3. Öğrencilerin Öğretim Elamanlarından Ders Alma İsteğine İlişkin Tema Analizi

Şekil 3’e bakıldığında, kadın ve erkek öğrencilerin yarı resmi giyim tarzında giyinen öğretim elemanlarından ders almak istedikleri görülmektedir.

Şekil 4. Öğretim Elemanının Giyim Tarzının Otorite Üzerindeki Rolüne İlişkin Tema Analizi

Kadın ve erkek öğrencilerin cevapları incelendiğinde, resmi giyim tarzının otorite üzerinde etkili olduğu görülmektedir (Şekil 4).

Şekil 5. Öğretim Elemanlarının Sınıfta Disiplini Sağlamasına Yönelik Algılara İlişkin Tema Analizi

Şekil 5 incelendiğinde kadın ve erkek öğrenciler için, resmi ve yarı resmi giyim tarzlarının sınıfta disiplini sağlamada katkı sağladığı, rahat giyim tarzının ise bu konuda katkısının olmadığı görülmektedir

Şekil 6. Öğrencilerin Öğretim Elemanlarının Kurallarına Uyma Eğilimine İlişkin Tema Analizi

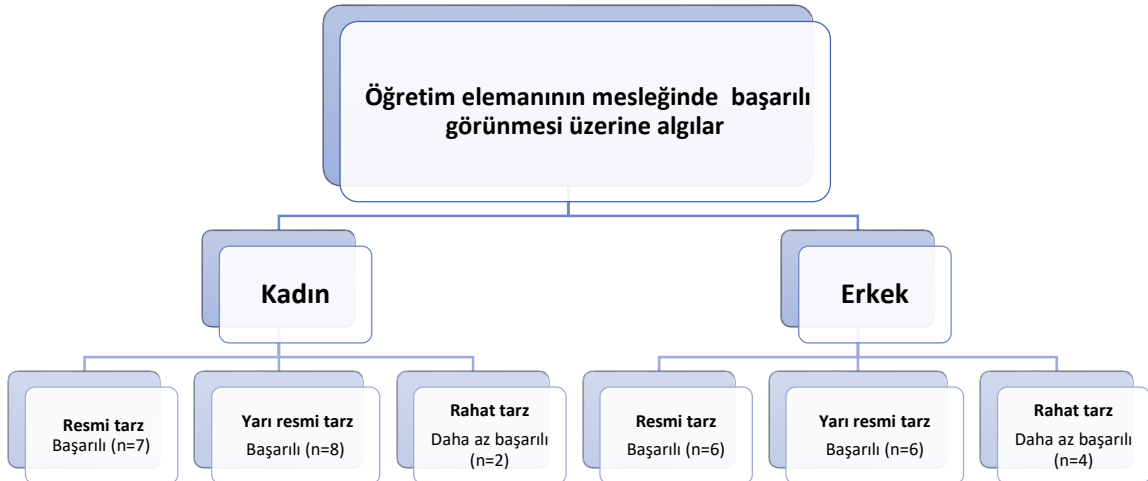
Kadın ve erkek öğrencilerin öğretim elemanlarının kurallarına uyma eğilimi incelendiğinde, resmi tarzda “dikkatli” olacakları, yarı resmi giyim tarzında “hem dikkatli hem de rahat” olacakları, rahat giyim tarzında ise “daha rahat” olacakları görülmektedir (Şekil 6).

Şekil 7. Öğretim Elemanlarının Akademik Yetkinliği Üzerine Algılara İlişkin Tema Analizi

Şekil 8 incelendiğinde, kadın ve erkek öğrencilerin resmi giyim tarzı ile yarı resmi giyim tarzını tercih eden öğretim elemanlarını “bilgisi yüksek” olarak değerlendirdikleri, rahat giyim tarzını tercih eden öğretim elemanlarında ise “yeterli değil” ifadelerini kullanarak akademik yetkinlik üzerinde bu tarzın etkili olmadığını belirtmişlerdir.

Şekil 8. Öğretim Elemanının Mesleğinde Başarılı Görünmesi Üzerine Algılara İlişkin Tema Analizi

Kadın ve erkek öğrencilerin öğretim elemanının mesleğinde başarılı görünmesine dair algıları incelendiğinde, resmi giyim tarzı ve yarı resmi giyim tarzını “başarılı” olarak algıladıkları rahat tarzı ise “daha az başarılı” olarak algıladıkları görülmüştür (Şekil 8).

4. SONUÇLAR

Araştırma sonuçları hem kadın hem de erkek öğrencilerin resmi giyim tarzını ciddi, yarı resmî tarzının ise kadın öğrenciler tarafından dengeli bir tarz, erkek öğrenciler tarafından ise samimi bir tarz olarak nitelendirdiklerini ortaya koymuştur. Rahat giyim tarzı ise her iki grup tarafından da rahat olarak tanımlanmıştır. Öğretim elemanlarının resmi giyim tarzının öğrencilerde çekingenlik, yarı resmi giyim tarzının rahatlık, rahat giyim tarzının ise rahat ve serbest bir tutuma teşvik ettiği belirlenmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin çoğunluğu ders almak istedikleri öğretim elemanlarının yarı resmi giyim tarzını benimsemelerini tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Giyim tarzları disiplin sağlama açısından değerlendirildiğinde, hem kadın hem de erkek öğrenciler resmi ve yarı resmî giyim tarzlarının disiplin sağlanmasına katkı sunduğunu belirtmiş, rahat tarzın ise bu bağlamda yetersiz kaldığını ifade etmişlerdir. Öğretim elemanlarının kurallarına karşı öğrenci davranışları incelendiğinde, resmi tarz tercih eden akademisyenlere karşı daha dikkatli davranacağı, yarı resmî giyim tarzında dikkat ile rahatlık arasında bir denge olacağı, rahat tarzda ise öğrencilerin daha serbest davranma eğiliminde olacakları belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında, öğretim elemanlarının statü ve otorite kurma süreçlerine en fazla katkı sağlayan giyim biçiminin resmi tarz olduğu belirlenmiştir. Ancak, öğrencilerin ders almak istedikleri öğretim elemanlarının yarı resmî giyim tarzını benimseyen kişiler olması dikkat çekicidir. Ayrıca, resmi ve yarı resmî giyim tarzlarının öğretim elemanlarının akademik yeterlilikleri ve profesyonel başarıları açısından olumlu bir izlenim oluşturduğu, rahat tarzın ise bu algıyı zayıflattığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak, öğretim elemanlarının giyim tercihlerinin öğrencilerin algı ve tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, çalışma bulgularının, etkili sınıf yönetimi açısından uygun giyim stratejilerinin geliştirilmesine rehberlik edebileceği ve öğretim elemanlarının profesyonel kimliklerini güçlendirmeye yönelik farkındalık yaratabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

Shepherd, D., & Yeon, S. (2022). Student Preferences about University Education Department Instructor Attire. *Knowledge*, 2(2), 191-208.

Tsaousi, C. (2020). That's funny... you don't look like a lecturer! Dress and professional identity of female academics, *Studies in Higher Education*, 45 (9), 1-12.

Keklik, B. (2012). Öğretim üyelerinin dış görünüşlerinin öğrenciler tarafından algılanma biçiminin incelenmesine yönelik bir araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(3), 129-141.

Lavin, A. M., Davies, T. L., & Carr, D. L. (2010). The Impact of Instructor Attire on Student Perceptions of Faculty Credibility and Their Own Resultant Behavior. *American Journal of Business Education*, 3(6), 51-62.

Süral, S. (2015). İlköğretimde Görev Yapan Öğretmenlerin Öğretme Stilleri, Sınıf Yönetimi Yaklaşımları ile Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Aydın.

Çifçili, V. (2009). Sınıf İçi Disiplinde Otorite. *HAYEF Journal of Education*, 6(1), 91-103.

Ceylan, T. (2011). Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol. *Journal of Graduate School of Social Sciences*, 15(1), 89-104.

Davis, F. (1997). Moda, Kültür ve Kimlik (Çeviri: Özden Arıkan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Crane, D. (2003). Moda ve Gündemleri Giyimde Sınıf, Cinsiyet ve Kimlik, çev. Özge Çelik, *Ayrıntı Yayınları, İstanbul*.

Dormaar, J. (2003). The Language of Clothes: Curriculum ev Aluation of Four Fashion Design and Merchandising Programs in Canada, (Master Thesis, University of Lethbridge, Faculty of Education).

Forsythe, S. M., Drake, M. F., and Cox, C. E. (1984). Dress as an influence on the perceptions of management characteristics in women. *Home Economics Research Journal*, 13, 112-121.

Kılıç, S. (2013). Örneklemeye yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44-6.

Howlett, N., Pine, K., Orakçioğlu, I., & Fletcher, B. (2013). The influence of clothing on first impressions: Rapid and positive responses to minor changes in male attire. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 17(1), 38-48.

Marici, M., Runcan, R., Iosim, I., & Haisan, A. (2023). The effect of attire attractiveness on students' perception of their teachers. *Frontiers in Psychology*, 13, 1- 11.

Rybinska, Y., Sarnovska, N., Antonivska, M., Kholmakova, Y., Mykhailichenko, Y., & Mykolaenko, M. (2024). Dressing Style and Its Influence On The Identity, Individuality, And Academic Impact of Modern Lecturers At The Arts University. *Synesis (ISSN 1984-6754)*, 16 (1), 378-402.

ANALYSIS OF "CLEOPATRA" COSTUMES IN THE MOVIE CLEOPATRA 1963

Kleopatra 1963 Filmindeki “Kleopatra” Kostümlerinin Analizi

Dr. Berna YILDIRIM ARTAÇ

ORCID ID: 0009-0000-8915-0969

Atılım Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi,
Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü ,
berna.yildirimartac@atilim.edu.tr

Prof. Dr. Saliha AĞAÇ

ORCID ID: 0000-0003-2507-2361

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Moda Tasarımı Bölümü,
saliha.agac@hbv.edu.tr

ABSTRACT

As a reflection of social, personal, political events or future predictions, imagination, thought and a multitude of life matters, cinema interacts with the culture of the society. It has the ability to reflect and convey the interactions to its audience.

When the movies are at stake; it is observed that the most effective narrative elements and means of expression are the costumes providing visual communication. That costumes are affected by periods, people and events occurring in their environment has made costumes a significant narrative element for movies. Costumes are effective visual communication elements reflecting the scenario and conveying character traits. Cinema and costume, which contribute to visual communication, are interrelated.

This study aims to determine how costume narrative elements in cinema support the scenario of the movie. To elucidate the contribution of costumes, the movie based on Cleopatra era (Cleopatra VII), who lived between 69 BC and 30 BC, winning the Oscar award for best costume design in 1964 was examined. The study only elaborates on the 1963 film Cleopatra and the costumes of the character Cleopatra. The “Document Analysis” method was used to analyze the character Cleopatra costumes. Written and visual materials related to the research subject were examined. To perform the document analysis, concepts such as color, silhouette, clothing style features, head accessories, ornaments on clothes, symbols, and embroidery were examined with the visual analysis guideline developed by the researchers, pondering the representation of reality belonging to the relevant period. In concurrence with the obtained data, it was concluded that the character provided the desired perception according to the scene in the scenario with colors, silhouette, clothing style features, head and other accessories; and emphasized the mystical concepts of Egypt with the embroidery and symbols in the ornaments.

Keywords: Costume, Costume Analysis, Cinema Costumes, Cleopatra Movie

ÖZET

Sosyal, kişisel, siyasi olayların veya gelecek ile ilgili tahmin öngörü, hayal gücünün, düşüncenin hayata dair pek çok konunun yansıması olan sinema, toplum kültürüyle etkileşim halindedir. Etkileşimleri ise seyircisine yansıtabilme, aktarabilme özelliğine sahiptir.

Sinema filmleri incelendiğinde; en etkili anlatım unsurlarının ve ifade araçlarının görsel iletişimi sağlayan kostümler olduğu görülmektedir. Kostümlerin dönemler, insanlar ve çevrelerinde gerçekleşen olaylardan etkilenmesi, kostümleri filmler için önemli anlatım unsuru haline getirmiştir. Kostümler filmin senaryosunu yansıtan, karakter özelliklerini aktaran etkili bir görsel iletişim ögesidir. Görsel iletişime katkı sağlayan sinema ve kostüm birbirleriyle etkileşim halindedir.

Bu çalışmada sinemada kostüm anlatım unsurlarının filmin senaryosunu nasıl desteklediğini belirlemek amaçlanmıştır. Kostümlerin senaryoya katkısını incelemek için, M.Ö. 69 ile M.Ö. 30 yılları arasında yaşayan Kleopatra'nın (Kleopatra VII) dönemini aktaran ve 1964 yılı en iyi kostüm tasarımı Oscar'ı ödülü alan film incelenmiştir. Çalışma 1963 yapımı Kleopatra filmi ve Kleopatra karakterine ait kostümler ile sınırlandırılmıştır. Kleopatra karakterinin kostümlerinin çözümlenebilmesi için "Doküman Analiz" yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın konusu ile ilişkili yazılı ve görsel materyaller incelenmiştir. Doküman analizinin gerçekleştirilebilmesi için çalışmada, ilgili döneme ait gerçeklik temsiliyetine bakılarak renk, silüet, giysi biçim özellikleri, baş aksesuarları, giysiler üzerindeki süsleme, sembol, işlemler gibi kavramlar araştırmacılar tarafından geliştirilen görsel analiz yönergesi ile incelenmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda karakterin senaryodaki sahnesine göre istenilen algıyı renkler, silüet, giysi biçim özellikleri, baş ve diğer aksesuarlar ile sağladığı; süslemelerde yer alan işleme, semboller ile Mısır'ın mistik kavramlarına vurgu yaptığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kostüm, Kostüm Analizi, Sinema Kostümleri, Kleopatra Filmi

INTRODUCTION:

Known as a visual, auditory and also an effective means of communication on society, cinema is amongst the popular art branches. Cinema is one of the social and artistic phenomena that represent the transition of society from traditionalism to modernity. Cinema is a branch of art constituting one of the important cultural environments in modern societies (Doğan, 1979: 226-227, Özdemir, 2009: 410). It enjoys its own language and appeals to different cultures, nations and times, also it has the feature of reflecting many events related to the past and the future. Movies bear witness to the period in which they are shot (Odabaş, 2006:188). Social events experienced by societies are embodied and brought to life through art fields such as theater, painting, literature and cinema. As a reflection of social, personal and political events taking place in historical periods or predictions and foresights about the future, imagination, thought and certain issues associated with life, Cinema interacts with the culture of the society, capable of reflecting and conveying all these interactions to the audience.

Movies are classified as genres according to their subjects. It is possible to categorize cinema genres into fiction and non-fiction. Movie genres in fictional cinema encompass drama, science fiction, musicals, comedy, horror, war, historical period, western, animation, film noir. Non-

fiction cinema genres Include documentary films (Yüce, 2005: 68). The concept of historical film is a nomenclature used for fictional films. Historical productions reveal past periods and their characteristics. Although they are productions narrating story of old times, they contain influences from many genres such as comedy, war, politics and melodrama. Taking into consideration such productions individually, it is revealed that they are different genres with common characteristics. In other words; historical films are productions Implementing narrative elements of different genres while preserving their own patterns such as time, setting and make-up (Çoban, 2009: 20-33). Film is a means of expression and a reproduction of the director's and producer's world of ideas (Akdemir Dilek, 2025:15). Delving into the historical movies; it is revealed that the most effective narrative elements and means of expression are costumes that provide visual communication. The fact that costumes are influenced and nourished by periods, people and events occurring in their environment has made costumes an important narrative element for movies. Costumes are an effective visual communication element that reflects the scenario of the movie, introduces the characters to the audience and expresses character traits. For this reason; as an indispensable part of visual communication, cinema and costume design are closely interrelated. In this study, the costume design of a female character in an Oscar winning movie was examined and its contribution to visual communication was Illustrated.

Cleopatra and Cleopatra Movie (1963)

The extraordinary life, relationships, and political activities of Cleopatra, commemorated as a legendary figure from the past to the present, are among the subjects of curiosity and interest throughout history. On account of its sheer charisma, the character of Cleopatra has been frequently featured in various movies, books, and biographies.

Cleopatra was born at the end of 70 BC or the beginning of 69 BC (Güzel, 2017: 79). Cleopatra VII was the last ruler of Egypt before it was annexed to its territory as a province of Rome. Although she is the most well-known Egyptian queen, Cleopatra was originally of Greek origin and was a member of the Ptolemaic Dynasty that ruled Egypt (<https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-866/kleopatra/>).

Cleopatra shaped the ancient Roman and Egyptian worlds in terms of politics and culture. In the literature, she is portrayed as intelligent, charismatic, and impressive. Cleopatra, the first Hellenistic ruler of Egypt who spoke nine languages and participated in religious festivals, was described as unmatched figure during her lifetime (Freeman, 2003: 428). The life of Cleopatra, the young queen of Egypt, has been fictionalized In a multitude of times since the early years of cinema. The film Cleopatra (1963) was made with a staggering budget for its time, costing 40 million dollars. Rouben Mamoulian began directing, but when he was fired, Joseph L. Mankiewicz was brought in to complete the film. Many American films, such as Cleopatra (1963), narrating the story of the Roman Empire, were shot in Italy during this period (Bergan, 2008: 138). The film generally focuses on interiors, and the locations in Cleopatra's palace are among the frequently used locations. Exterior locations, on the other hand, are used less frequently than interiors. The entrance gate of Rome is the area where the most magnificent scene of the film was shot. The film is set in the court of Queen Elizabeth VII of Egypt. Cleopatra's struggle for power against Rome's imperial ambitions vocalizes the story of her

victories, loves and tragedies. The Cleopatra film was nominated for nine Oscars during its time. It won 4 awards: Best Art Direction, Best Cinematography, Best Visual Effects and Best Costume. The Cleopatra film was among the costliest films made at the time of its release due to the high budget required for all these criteria and its extravagant costumes. Cleopatra, a nearly five-hour epic starring Elizabeth Taylor (Cleopatra), Richard Burton (Mark Antony) and Rex Harrison (Julius Caesar), took viewers to the story of the famous ancient Egyptian queen (<https://egyptianstreets.com/2020/10/17/a-closer-look-at-hollywoods-historical-accuracy-in-the-1963-film-cleopatra/>). After the victory in the Battle of Actium in 30 BC, Egypt became a province of Rome (Taşdöner, 2021: 450).

According to the plot of the film associated with the Cleopatra VII period; Egypt, the most affluent province of Rome, is ruled by a brother and sister who do not want to share the throne. In order to end the fight emerged as a result of the disagreement between the siblings, Julius Caesar (Rex Harrison), as a prominent figure in the Roman administration, goes to Egypt, namely Alexandria. After the sibling war in Alexandria, Caesar, eager to dominate the region in Egypt and use its natural resources, aspires to appropriate the potential wealth of the country. During his residence in Egypt, Caesar won the war and brought the exiled Cleopatra back to the throne. Cleopatra received Caesar's full support after the civil war in Alexandria (Güzel, 2024:82). During this process in the film, Caesar fell in love with Cleopatra. The ambition to rule in Caesar and Cleopatra pushes Caesar to want to make him the emperor of Rome, nonetheless this effort ends in the tragedy of Caesar's death. A few years after Caesar's death, the famous Roman general Marc Anthony (Richard Burton) goes to Egypt to bargain with Cleopatra for goods to be supplied to the army. After this official visit, Anthony and Cleopatra fall in love. Their great love instigates an even greater ambition to rule the world together, and the resulting war puts an end to the pharaoh era of Egypt (<https://www.commonssensemedia.org/movie-reviews/cleopatra-1963>). According to the scenario, Cleopatra first sees Anthony's death in the ensuing war, then realizes that her son has been killed when she sees that the ring she gave her son is in the hands of her enemy Octavian. She ends her life by committing suicide after having her hand bitten by the cobra snake, the symbol of Egypt. Fictionalized and interpreted over time based on real historical information as the main theme for the 1963 film Cleopatra; the scenario claims that Cleopatra, a strong, ambitious, ruling woman, made the decision herself whether to continue her life or not, and ended her life by not giving her enemies a chance and not accepting to be ruled.

METHOD

Conducted to determine how the elements of costume narration in cinema support the film scenario; this study illustrates the features of the Cleopatra character costumes in the film "Cleopatra" depicting the period of Cleopatra (Cleopatra VII), who lived between 69 BC and 30 BC, through document analysis method and the contribution it made expressing the scene was elaborated on.

Document analysis, a qualitative research method, was used to analyze the color, silhouette, clothing shape features, head and other accessories, decorations, embroidery and symbols of the Cleopatra character costumes in the film Cleopatra 1963. Document analysis (review) includes examining written and visual materials related to the research question to enhance the

research validity in cases direct observation and interview are not possible (Yıldırım and Şimşek, 2008: 187).

In the study, the film Cleopatra (1963) was watched 6 times and the scenes were paused; the costumes of the female character Cleopatra, the scenes in which the costumes were exposed were examined, and a print screen of the customs was prepared. Examining the costumes, concepts such as color, silhouette, clothing shape features, head accessories, ornaments, symbols and embroidery on the clothes developed by the researchers were examined with the visual analysis guideline (Table 1).

Table 1. Visual Analysis Instructions

Cleopatra Character Costume Analysis Guidelines					
Colors Used in Costume					
☐ black	☐ white	☐ Golden Yellow	☐ Grey	☐ red	
☐ blue	☐ Pink	☐ purple	☐ yellow	☐ orange	☐ brown
Costume Silhouette					
Sculpted Collar Forms					
☐ O Neckline	☐ U Neckline	☐ V Neckline	☐ Square Neckline	☐ Pentagon Neckline	☐ Boat Neckline
Measuring the Collar-Front Center Opening					
Sleeve Length Measurement					
			Head Accessory	☐ yes	☐ no
			Hair Accessory	☐ yes	☐ no
			Waist Accessory	☐ yes	☐ no
			Processing	☐ yes	☐ no
			Symbol	☐ yes	☐ no

The color analysis of the study included in the guideline was carried out on the colors and light-dark tones used in the Cleopatra character clothes. The Paint program was used for color

determinations and light-dark tone evaluations. The color palette of the Paint program includes black, white and 16 standard colors (Güneş, et al., 2004: 191).

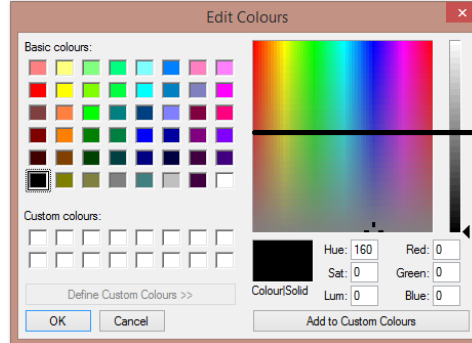

Figure 1. Color Determination and Shading Palette

In the color palette of Paintin, colors go from dark to light. For black, black is at the bottom, gray is in the middle and white is at the top. (Yıldırım Artaç, 2023: 42).

The silhouette parameter forms included in the costume visual analysis guideline were examined. In order to examine the costumes of the characters, the grouping of “I, X, A, Y, Arrow, Hourglass, Tulip, Tunic, Balloon, Cocoon, Princess, Empire, Mermaid” was used among the silhouette forms investigated (Tsuru, Sugahara, Nishimura, 2019:1).

In order to determine the carved collar forms, visuals in the works of Bozbıyık (2019:28) and Pamuk (2007) were used for measuring the collar-front center opening (84) and sleeve length (94).

Bringing all the parameters together, a “Cleopatra Character Costume Analysis Guideline” was created specifically for the study in order to evaluate the Cleopatra costumes. The findings obtained as a result of the examination were evaluated together with the scene in which the costume was worn in the scenario and the contribution it provided to visual communication was tried to be revealed.

FINDINGS

In the findings section, the costumes that were the subject of the study were grouped by taking into account Cleopatra's relationships and associations in the scenario, her political position, and her emotional state; the effect/contribution of the costume and the scenes in which the costumes were worn were revealed.

a

b

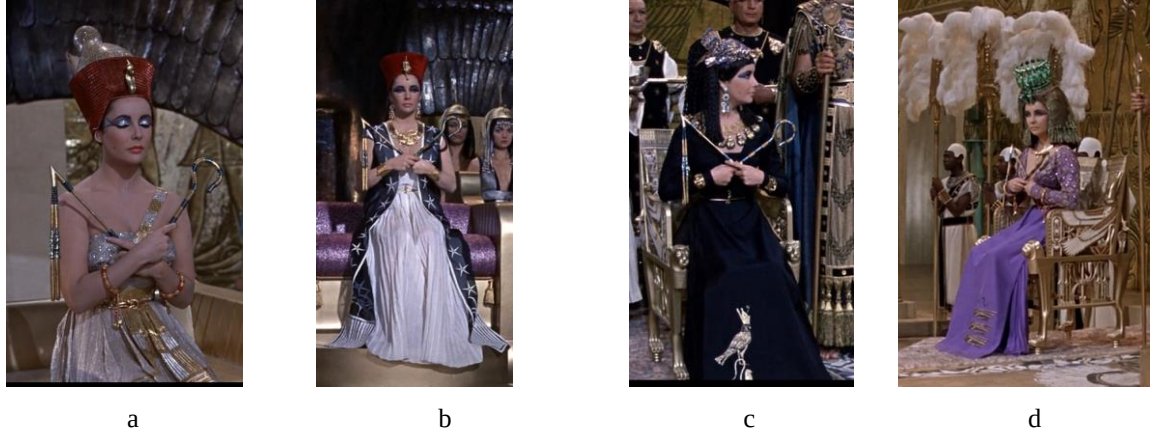
c

Visual 1. Cleopatra's Costumes Before She Ascended the Throne

In Visual 1-a, Cleopatra meets Caesar for the first time. In the film, it is fictionalized that Cleopatra and Caesar will meet in a war environment but not as enemies. Based on this fiction, it is believed that Cleopatra's costumes are red on the outside, which is the color of war, blood, passion and love, but in the following scenes, a white visual is used, symbolizing peace and innocence. The color red connotes concepts such as courage, energy, passion and love, and it also expresses blood and violence, and wars resulting from ambition and anger (Yıldırım Artaç, 2023: 99). White, which represents innocence, peace, nobility, submission and mercy, is generally perceived as a symbol of positive circumstances (Mazlum, 2011: 129). Concurrently, it is surmised that white is used in underwear, and in the following scenes of the film, Cleopatra and Caesar are together and peace is achieved by surrendering to Caesar in line with Cleopatra's interests. In Visual 1b, Cleopatra is seen in the visual she wore during her meeting with a scientist. She received news that the Library of Alexandria was burned and the books in it were destroyed. In the scene, Cleopatra is wearing a light-colored, draped dress with a snake symbol on it. It is among the various narrations that Cleopatra was of Greek descent despite being an Egyptian queen (<http://www.focusdergisi.com.tr/tarih/00206/>). It is thought that Cleopatra wore rich-looking silk and chiffon dresses made of loose and flowing fabrics reminiscent of Greek clothing (Ertürk et al., 2013:5). The snake visuals on Cleopatra's dress are a very common symbol in Egypt. In Egyptian mythology, the snake is the symbol of eternal renewal, cobra snake being a frightening and sacred visual. It carries positive meanings as a creature representing wisdom protecting the royal family and ensuring the safety of kings and queens (Sümer, 2016:279). The snake visual used in Cleopatra's appearance in 1b is thought to refer to Caesar's victory over Cleopatra's brother, evoke the renewal of Egyptian rule, and symbolize the queen.

In Visual 1c, Cleopatra is in her own palace. The color lilac, a light shade of purple, may have been used in her clothing to reflect her reign and secret desire for power and authority. Cleopatra is seen wearing gold head jewelry consisting of a flashy snake visual. Symbols resembling the lotus flower can be seen in the clothing of Cleopatra in Visual 1c. It is said that the lotus was prominent in every aspect of life in Egypt and was used as a significant symbol, that the lotus flower represented the sun and rebirth in Egyptian culture because its leaves opened with the sunlight, and that the Ancient Egyptians associated the lotus flower with death (Özçalık, 2017:24). With the clothing in Visual 1c, Cleopatra became victorious in the war she had with her brother thanks to Caesar, learned that her brother would be killed, and confirmed her accession to the throne. In this case, it is thought that the lotus flower used in the clothing was

used as a symbol symbolizing Cleopatra's victory and rebirth, and her brother's death. When the costumes of Cleopatra in Visual 1, which are in a, b and c before she ascended to the throne, are examined, it is observed that Cleopatra has been stripped of all her qualities for power. She appears as a weak and desperate woman only. Cleopatra, stripped of her magnificence, wears draped clothes that hug her body and highlight her cleavage, or looser below the waist. It is seen that the cleavage collar is frequently used for the Cleopatra character, who easily reflects her femininity with her clothes in every situation and position in the film.

Visual 2. Cleopatra's Costumes in Her Role as a Ruler After She Ascended the Throne

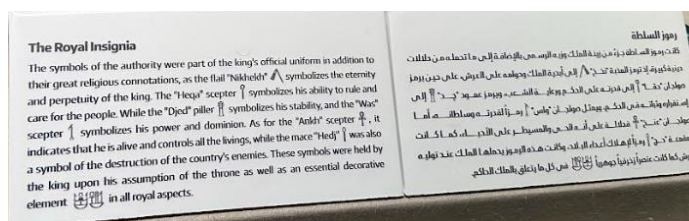
In the film, Cleopatra wears four different costumes as her official ceremonial costume. In Visual 2-a, Cleopatra is declared the ruler by Caesar in her own palace. The dress form is an X silhouette. The color of the strapless dress, which creates a low-cut collar, is shiny silver and gold. The color gold represents the precious metal in nature. For this reason, it is an indicator of concepts such as wealth, perfection, prestige, success, nobility, greatness, and divinity. Concerning general meaning, it connotes sun, treasure, and wealth. Although it has diverse significations in different cultures, the color gold, which is generally an indicator of power, symbolizes wealth and power in the East and West (Çekinmez, 2010: 11; Yıldırım Artaç, 2023: 97). In Visual 2 a and b, Cleopatra is in splendor with a red headdress with a snake visual, the symbol of Egypt, and gold jewelry. In Visual 2b, Cleopatra has accepted Antony. It is seen with a black exterior and white interior, an A silhouette with an open lower part and a deep neckline. The black color symbolizing formality in ceremonies is also the symbol of sadness, fear and death (Halse, 1978: 27-34). It can be stated that Cleopatra, who is in an official meeting with Antony in the film, is dressed in black due to the tension between the two. In Visual 2c, Cleopatra is meeting with Roman ambassadors. It is thought that Cleopatra is afraid and anxious about the future of Egypt. For this reason, Cleopatra is seen again in black clothes with an X silhouette, and at the same time, the bird visual on the skirt of the dress draws attention. When the bird visual is examined in detail, it is determined that it resembles a hoopoe. This bird is found in Palestine and mostly in Egypt. The ancient Egyptians deeply respected the hoopoe and accepted it as one of the symbols of Horus (<https://islamansiklopedisi.org.tr/hudhud>) (Visual 3). For this reason, the Hoopoe bird can be considered one of the symbols of Egypt.

Visual 3. Hoopoe Bird

(<https://www.islamveihsan.com/kuranda-anlatilan-hudhud-kusunun-hikayesi.html>).

In Visual 2d, Cleopatra meets with Roman ambassadors after her defeat in the war against Rome. Cleopatra appears in the scene wearing a V-necked, low-cut, purple, gold-embroidered dress in an A silhouette that opens at the waist. She has a green head accessory with a cobra snake visual on her head. Purple is a frightening and unsettling color. Purple represents religious authority, chaos, death, devotion, and divine love (Martel, 1995, p.85). In this scene, Cleopatra rejects Rome's demands with great devotion, igniting a new war fuse. The color purple also contains negative emotions such as gloom and death, as well as power. Visual 2: The visual that Cleopatra holds in her left hand in visuals a, b, c and d is a Royal Insignia called "Nikhekh", in addition to being a symbol of authority, it is a part of the official clothing of the king or queen, which has great religious connotations, and the visual in her right hand is called the Royal Insignia "Heqa" scepter, symbolizing the king or queen's ability to rule and the subjects as well. This was determined and illustrated by researchers during their visit to the National Museum of Egyptian Civilization (Visual 4)

Visual 4. "Nikhekh"- "Heqa" National Museum of Egyptian Civilization

In the film, Cleopatra describes herself as the Egyptian goddess Isis, one of Egypt's oldest goddesses (Bozkurt, 2019: 135). She is the goddess of motherhood and fertility. She is the powerful and most worshiped goddess. In the visual scan conducted for Cleopatra and Isis, it was determined that the visuals in Cleopatra's hands and the snake visual on her headdress were included in Isis' visuals (https://www.tarihpedia.com/misir_tanrilar_isis/). The symbol of Isis, the greatest goddess of Egypt, is the Sirius star. Her sacred animal is the cobra snake. It was believed by the Egyptian people that Isis lived inside Cleopatra through reincarnation (Yaşar, 2019: 29-30). It is thought that it was intended to symbolize all the characteristics of Isis as well as her power actualized in Cleopatra.

Visual 5. Cleopatra and Caesar companionship

In visuals 5a, b, c and d, Cleopatra is in her own palace. It is seen that the X silhouette form is used to make Cleopatra's hips, which are symbols of fertility and fit at the waist, look wider and more impressive. Deep-necked, low-cut clothes and flashy gold hair accessories are striking in the visuals. It is observable that she is in more feminine forms while trying to convince Caesar to get stronger and be together. It is thought that dresses in shades of purple were preferred to reflect Cleopatra's reign, and based on the scenes that were watched, Cleopatra was impatient with power and authority. For this reason, Cleopatra is seen in purple clothes, which carry the meanings of nobility, nobility, wealth, power, respect, dignity, arrogance, and also reflects a bad mood, arrogance, self-importance and impatience among the colors (Kırık, 2013: 75). In Visual 5e, Cleopatra is in a transparent and flowing dress in a light orange tone. Orange is a color that is cheerful, warming, represents unity, wealth, light and productivity. Orange, the symbol of foresight, clear joy and balanced power, spreads optimism (Özdemir, 2005: 393). In this scene, Cleopatra receives a letter from Caesar calling her to Rome. It is thought that the color orange was used in this dress as a symbol of joy, happiness and the power they will achieve together.

Visual 6. Cleopatra's Entry into Rome and Her Costumes in Rome

In the scene in Visual 6a, Cleopatra and her son Caesarion (Caesar's son) enter Rome with impressive dances reflecting the magnificence and wealth of Egypt and a giant Sphinx. Hundreds of people are attracted to the Sphinx. The fact that the Sphinx is higher than everyone else and of an extraordinary size can be perceived as an indicator of the greatness of its rule and glory as well as the technological level they had reached (<http://www.eskimisir.com/sfenksler.html>). In Egypt, sphinxes were generally made with the

body of a lion (a symbol identified with the sun god) and usually with a human head wearing a royal headdress. In the scene in Visual 6a, Cleopatra and her son are dressed in golden yellow clothes. Cleopatra's headdress is adorned with snakes, the symbol of Isis. When Cleopatra enters Rome, with the headdress she wears, she asserts that she is the goddess of Egypt, Isis. Cleopatra has a flashy cape that looks like an eagle. Eagles are generally larger and stronger than other flying predators. They are also fearless flying birds at high distances. The eagle-like cape worn by Cleopatra is thought to be an indicator of her power, fearlessness and courage. In Visual 6b, Cleopatra is in Rome with Caesar. She is seen in a yellow, low-cut costume with a deep V-neck and an X silhouette that fits at the waist and opens after the waist. On her head, she has a head accessory made of white and gold flower materials.

Colors do not communicate with people with a single meaning. It is necessary to analyze them according to the environment or circumstances they are in. These meanings emerge in different ways according to the individual, social and universal unconscious. The yellow color brings to mind the sun and gold. One symbolizes warmth and energy; the other symbolizes wealth, authority and status. In interpersonal communication, yellow is the color of extroverted, innovative, creative, alternative-generating, attention-grabbing, cheerful, witty, lively, active, restless and warm people and happiness. It adds excitement and joy to the environment it is in (Soygüder Batur, 2013: 185). Based on the meanings and messages contained in the yellow color, it can be stated that Cleopatra is pleased to be with Caesar, that she has wealth, status and authority, and that she is expecting novel news and hopes with the flower crown on her head. In Visual 6c, Cleopatra is seen in a deep V-neck, low-cut, X silhouette with a tight waist, while the inside of her dress is black, the upper layer is red and the topmost white clothing pieces attract attention. The fears and anxieties in Cleopatra's inner world are emphasized with the black pieces inside. It can be thought that the red in the dress is an expression of Cleopatra's anger towards Caesar, and the white color reflects Cleopatra's finding the proposal made by the senate to Caesar unjust and her desire for justice; that Cleopatra wants to express all the emotions she feels with this costume she wears in this scene. In this scene, accessories resembling a golden cobra snake are attached to the ends of her hair, and a snake accessory is used coiling around her biceps.

a

b

Visual 7. Cleopatra's Horror and Mourning Costumes

In Visual 7a and b, Cleopatra is seen with a veil on her head. Cleopatra is portrayed weak in these scenes. However, Cleopatra, who wants to turn this weakness into an advantage, combines

her femininity with her innocence and follows a strategy that will help her achieve her goal. The fabrics similar to the headscarf on her head can be considered as an indicator of her innocence and weakness (Akpınar, 2012: film grammar lecture notes). In Visual 7a, Cleopatra is seen wearing a closed garment made of dark purple and red, which expresses her nobility. The silhouette of the garment, which is in the form of an X, indicates her waist thinner and her hips wider, revealing her femininity. In Visual 7b, Cleopatra has lost Caesar, the source of her power and the father of her child. She is worried about the future of Egypt, herself and her child. She meets with Marcus, who is the closest person to Caesar and also a soldier with influence in Rome. Cleopatra, who wants to impress Markus, is seen wearing a black dress with a deep V neckline and an X silhouette. Cleopatra's cleavage is an indicator of femininity. Cleopatra, who wears black because she is in mourning, reflects death, darkness, fear, evil, crime, anxiety and uneasiness (Çöloğlu, 2006:159). Gender identity is the acceptance and definition of individuals according to their masculine or feminine personality traits (Yağcı, İlarslan, 2010: 139). Femininity; according to Kipnis' definition, "is a system that tries to provide advantage for women by increasing their sexual appeal, especially in the eyes of men" (Salman, 2012 149). In the film, Cleopatra's power and ambition for authority are revealed through the femininity and femininity in her costumes.

a

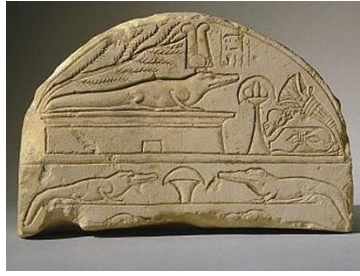
b

c

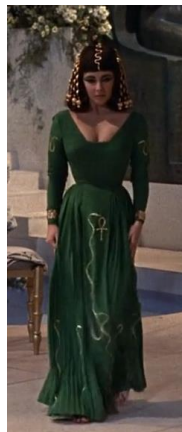
Visual 8. Cleopatra's First Diplomatic Meetings After Caesar's Death

In visuals 8a, b and c, Cleopatra wears a necklace specially made from gold coins minted for Caesar. With this necklace, Cleopatra expresses that she has not forgotten Caesar. In visual 8a, Cleopatra is in her own country, Egypt. She is seen wearing an X-shaped underdress with a deep neckline in dark purple tones and a silver-patterned cape resembling eagle wings. On her head, she wears a headdress representing Sobek (crocodile god) in visuals related to Egypt (Visual 9). Sobek could protect the rightfully dead in the underworld, restore their sight and revitalize their senses. Due to savagery, it was considered the protector of the army (<https://ancientegyptonline.co.uk/sobek/>). He holds an official meeting for the first time since Caesar was unjustly killed. It can be understood that Cleopatra, who appears with the accessory on Sobek's head, will protect Caesar's righteousness and his country, will protect her son, his legacy, and will strive to achieve their common goals.

Visual 9. Sobek (https://nereye.com.tr/sobek-antik-misirin-gizemli-timsah-tanrisi/#google_vignette)

In visuals 8b and c, Cleopatra is wearing blue and white deep-necked, X-shaped silhouette clothes. There are indicators in both scenes that she is an Egyptian queen. She went to Rome with her ship, which she considered Egyptian territory. In visual 8b, Cleopatra appears among cat statues with a confident stance in her blue dress. Cats are an important animal in Egypt. They are known as the symbol of power, protection and beauty as the ancient Egyptians were among nations deeply revering cats. Cats represented the gods of music, love and beauty for Egyptians. A woman was said to be beautiful like a cat to describe her level of charm (Aysoy, 1959: 40-41). Bast and Bastet are the names of cat goddesses in Ancient Egypt. The reason cats were considered goddesses was that they protected their most basic food, wheat, from mice. Cats are the protective goddesses of Egypt (http://www.tarihpedia.com/misir_tanrilar_bast.html). In this scene, Cleopatra, who is as beautiful as Bast, gives the message that she will protect her country from its enemies like Bast. In Visual 8c, a golden accessory with an eye in the middle, one of the main themes of Egypt, is seen on Cleopatra's head and white dress. Egyptians mostly dealt with the protective and divine good side of the 'eye'. In Egyptian written texts and iconographies, the symbols of the 'wedjat' or the Eye Goddess, the daughter of Ra, representing the healing eye of the falcon god Horus, were used as the divine eye symbol. Egyptian society focused more on the protective feature of the eye. Egypt's interest in the image of the eye is very clearly seen in art, literary works and even personal jewelry (Dilek, 2021: 12-16). In this case, it can be said that the use of the eye symbol in Cleopatra's clothing and head accessory was a conscious choice and that Egyptian symbols or concepts were preferred especially for their meaning.

a

b

Visual 10. Cleopatra together with Marcus

In Visual 10a, some symbols can be seen on Cleopatra's clothes in green. It is revealed that these symbols were similar to the visuals and explanations found during the visit to the National Museum of Egyptian Civilization. According to the museum data, where the symbols on the clothes were similar, it was learned that the Ankh staff meant life and controlled all living things, and the mace Hedj was a symbol of the destruction of the country's enemies (Visual 4). It is thought that the dress with the open collar in the visual of a deep pyramid expresses the feelings of spring, freshness, hope, youth, and immortality, which represent love again, with the color green; and that it reflects the feelings of illness, decay, and mystery due to jealousy (Çöloğlu, 2006: 157). The green dress is in the form of an X silhouette.

In the scene in Visual 10b, Cleopatra's dress is seen to be yellow, in the form of an X silhouette, and has a deep neckline. In this scene, Cleopatra receives the news that Antony married Caesar's sister. Since yellow is often associated with sadness or separation, the color of Cleopatra's clothing can be considered a reflection of the sadness she experienced. The presence of embroidery resembling the ibis, the symbolic bird of Egypt, on the hem and sleeves of the clothing is outstanding (Visual 11).

Visual 11. Ibis Bird

Visual 12. God Thoth

<https://www.worldhistory.org/search/?q=ibis> https://www.tarihpedia.com/misir_tanrilar_thot

The sacred Ibis bird is one of the important creatures of ancient Egypt. There are millions of mummified Ibis birds in ancient Egyptian tombs. It is known that these birds were sacrificed to the Egyptian God Thoth. In fact, there are two types of these birds among the mummies. Most of them are sacrificed to Thoth and mummified. Some are thought to be the incarnation of Thoth on earth. A sample mummy of the second type of ibis is exhibited in the Brooklyn Museum (<https://www.evrensel.net/yazi/85149/antik-misirli-lar-ibis-kuslari-ve-antik-dna>) (Visual 11). Thoth was the Keeper of Mysteries of the ancient Egyptians. He was depicted as the messenger and recorder of the moon, sacred texts, mathematics, sciences, magic, gods, and the lord of knowledge, as an ibis bird or a baboon (<https://egyptianmuseum.org/deities-thoth>). Thoth is an Egyptian god (Visual 12). For this reason, it was also symbolized in Cleopatra's clothing in the form of the ibis bird.

a

b

c

Visual 13. Cleopatra's First Meeting with Marcus After His Marriage and Scenes of Her Influencing Him for Her Political Purposes

Visual 13a is the first time Cleopatra and Marcus are alone after their political marriage to another woman. Cleopatra is jealous because Marcus is married. Cleopatra is wearing a red and purple dress with an X silhouette, a deep V neckline and low neckline. It is seen that the same colors are used in the scene where Caesar died. It can be thought that the colors of the dress can be used to announce a new death, and that she is giving Antony the message that you died like Caesar. While the dress she wore in the scene where Caesar received the news of his death was low-cut, in this scene, on the contrary, she is in front of Antony in a dress that is low-cut enough to highlight her femininity. In Visual 13b, Cleopatra's dress is white. It has a deep V neckline and an X silhouette. Her hair accessories, the crown on her head and the belt around her waist are striking. In Visual 13c, Cleopatra's dress is an X silhouette, has snake embroidery and a deep V neckline and low neckline. She is seen wearing a loose-fitting dress embroidered with black, red and white snakes. It can be thought that the embroideries, symbols and colors are intended to reflect Cleopatra's plans.

a

b

c

Visual 14. Cleopatra's War Preparations and War Scene Costumes

In Visual 14a, Cleopatra is seen wearing an X silhouette undergarment made of a light shade of purple with a deep neckline, and an outer garment made of a transparent but dark shade of purple. This may be an indication that she has hope that she will win the war, but when she thinks about external factors, she has fears and concerns. Despite Antony's insistence on a land war, the war will take place at sea upon Cleopatra's request. The use of fish scale-shaped embroidery on Cleopatra's upper garment grabs attention in this scene. Cleopatra's head and neck accessories are made of small snake visuals. The gold jewelry symbolizes the wealth of

Egypt and that Cleopatra is an Egyptian goddess. The snake is also an indication that Cleopatra can be a dangerous and silent enemy, as it is an animal that expresses insidious emotions. In Visual 14b, Cleopatra is seen wearing a dark yellow, X silhouette form square but low-cut dress and a purple toned upper garment similar to a cape. She has attended the war planning meeting held by Antony. The visuals of the Ankh and the cobra snake inside the hood of the cape are striking. In Visual 14c, Cleopatra is fighting to gain her country's freedom against Rome. Cleopatra is seen wearing a blue, X silhouette form underwear that fits at the waist and opens at the skirt, and a light-colored, leopard patterned upper garment with eye embroidery on the sleeves. Cleopatra's blue headdress and clothes are striking. Because blue calms people down in nervous times and means freedom. Blue also means seriousness, loyalty, reality and devotion (Çağan, 1997: 53). Cleopatra, who fought for her country's and her own freedom, wears blue for this reason. However, Cleopatra, who was defeated in the war and had to flee, had blue clothes that also represented her defeat. Blue also meant being withdrawn, living in one's own world, thinking a lot but not being able to take action (Karakoç, 2008: 15). The Leopard pattern on Cleopatra's blue underwear, which was the lining of her clothes, could also be said to convey the message that Cleopatra could sometimes be as dangerous as a predatory animal in her inner world.

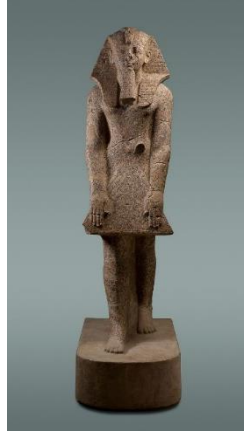
Visual 15. Cleopatra's Post-War Stage Costumes

In the scene in Visual 15a, after Cleopatra and Antony waged a war against Rome together, Cleopatra returned to her palace thinking that Antony was dead and that she had lost the war. It can be said that Cleopatra's sadness, along with the misconception that she had lost Antony and the feeling of defeat, can be understood from the changes in the forms and colors of her clothing. In Visual 15a, she is seen wearing a pale yellow, deep V-necked, Empire silhouette underwear that is fitted at the waist but narrower at the bottom and extends to the ankle, and a gray open-front, long-sleeved upper garment with lotus flower embroidery on the arms. The lotus flower can also be associated with death here. Cleopatra's losses after this scene can be perceived as a harbinger of death. As always, the snake embroidery on her underwear draws attention. Gray can be used as a balancing element and conciliator in "diplomatic and official environments". At the same time, it is a "suffocating and unsettling" color in the environments it is used (Kavasoğlu, 2021: 83). Considering the situation Cleopatra and Antony are in, it is thought that Cleopatra may have appeared in this clothing both because she was uneasy and to convey the message of reconciliation.

In Visual 15b, Cleopatra meets Antony, whom she thought was dead and gone fugitive. She is seen wearing a deep V-necked, long-sleeved, X-shaped silhouette, not very wide bottom, but a

darker shade of purple, turning into navy blue, and a light-toned purple shawl on top. The presence of a gloomy, uneasy environment can be understood from the tones of purple.

In Visual 15c, Cleopatra is seen wearing a red undergarment, an X-shaped silhouette, and a black cloak covering her head. The beard-like design on the cloak, placed on Cleopatra's chin, is striking. It is thought that Cleopatra's clothing in Visual 15c is an attempt to establish a connection with Hatshepsut, who was the ruler before her (Visual 16).

Visual 16. Hatshepsut (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/544446>)

She is one of the leading visuals of Ancient Egypt, a member of the 18th Dynasty in the New Kingdom Period. Hatshepsut, who ascended to the throne after her husband's death, temporarily took over the administration as regent. However, the queen, who grew stronger day by day, was crowned and began to rule Egypt in a manner no different from male pharaohs. She remained in power for 20 years and accomplished important works. Since she was in the royal position, which was usually occupied by men, she sometimes depicted herself as a man in artistic works. In official ceremonies, she did not neglect to wear a fake beard, which was a tradition practiced by pharaohs (Yılmaz, 2020: 277).

In Visual 15d, Cleopatra is seen wearing a white but transparent single-shoulder underwear, and a long-sleeved, gray-colored, yellow-lined, open-front thick upper garment. The visual depicts a Cleopatra who is so tired that she no longer cares about her clothing and appearance. In Visual 15e, Cleopatra is seen wearing a white O-neck Empire silhouette underwear that fits at the waist but is tighter below, and a dark orange, thicker fabric, paler upper garment than her other costumes. In the scene where this visual is located, Cleopatra is seeing her son off from Caesar to leave the city in case of any danger. She has concerns and fears. In the visuals in Visual 15, Cleopatra is now stripped of all her splendor and ostentation, and appears in Empire silhouettes that extend down to her ankles, with less cleavage than her previous clothes, plain simple-shaped clothes with dark or pale colors, and without jewelry or accessories.

Visual 17. Cleopatra's Death Scene

In Visual 17, Cleopatra is in the only costume that appears twice in the film. The clothing in the visual is the most magnificent and was used in the most important scenes in the scenario. The scene in Visual 17 includes Cleopatra's scene of loss and suicide and the clothing she wore there. According to her, this is not suicide but the beginning of the end. She ended her life with a snake bite that would completely turn her into a goddess. She wore the clothes she wore when she went to Rome to see Caesar. All the signs symbolizing her goddesshood and her golden clothes indicate that she has not actually lost.

CONCLUSION

In the study, the costume designs realized by adhering to the scenario were evaluated and the representation of reality belonging to the relevant period was examined regarding concepts such as color, silhouette, clothing style features, head accessories, ornaments on the clothes, symbols, and embroidery.

In historical films, costumes support the reality of the film as much as the characters. Therefore, costumes in historical films are designed by examining the visual and imaginative documents belonging to the period. In terms of the importance of costumes in historical cinema films and the analysis of their meanings, it is seen that the Cleopatra costumes used in the 1963 film Cleopatra are effective in terms of creating meaning.

Taking into consideration the required interpretation of costumes in cinema films, it can be concluded that cinema and costume design cannot be separated from each other. Each costume belonging to the characters in cinema films carries different meanings in terms of their shape, colors, places of use and purposes of use. In this context, in the 1963 film Cleopatra examined, Cleopatra's costumes were designed considering the indicators and visuals reflecting the Egyptian and Roman periods. In addition to reflecting the characteristics of period clothing, the costumes are evaluated by forms, colors and symbols. In the study, analyzed with the document analysis method, it is seen that the color, silhouette, clothing shape features, head accessories, ornaments on the clothes and symbols used in the costume provide the desired effect to be reflected in the scenario and support the scenes in the scenario.

SOURCE:

Akdemir Dilek, B. (2025). Kostüme Avantür Türk Sinemasında milliyetçilik inşasında yükselen erotizm: Tarkan film serisi. *Turkish Studies*, 20(1), 1-18. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.79373>.
Akpınar, Ş. (2012) Film grameri ders notları.

- Aysoy, S. (1959). Değişik Milletler Tarihlerinde Kedi.Osmanlı Ve Fransız Edebiyatında Kedi, Türkler'de Kedi Hakkında Mevcut İnanışlar, Hürâfeler, Hikâyeler, Kedi Dostlar I, Kedi Düşmanları, Kedi Ve Ahlâk. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi Cilt: 1 Sayı: 3.4 Sayfa: 40-66
- Bergan, R. (2008) Film, Leo China, İnkılâp Yayınevi, 2008.
- Bozbıyık, Y. (2019) Kadın Dış ve Üst Giyim Yaka Modellerinin İncelenmesi Yüksek Lisans Tezi Moda Tasarımı Anabilim Dalı Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Eylül
- Bozkurt, A.O (2019). Roma-Mısır İlişkileri (Mö 3. Yüzyıl – Ms 395) T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi İstanbul
- Çağan, M. (1997). Rengi Rengine - Renklerin Etkisi, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Çekinmez, V. (2010). Farklı kültürlerde renklerin anlamları. Ankara: TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Yayını, 9.
- Çoban, O. (2009) İtalyan Sinemasının Tarihe Bakışı. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Çöloğlu Özönur, D. (2006) Sinemada Bir Anlam Yaratma Süreci Olarak Renk ve Krzysztof Kieslowski'nin "Üç Renk: Mavi, Beyaz, Kırmızı" Üçlemesi The Colour and Krzysztof Kieslowski's "Three Colours: Blue, White, Red" as a Creating Meaning Process in the Cinema Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi. Sayı:8 Güz
- Dilek, Yesim. (2021). "Eski Yakındoğu'da Göz Sembolizmi ve Düalizm: Mezopotamya, Mısır ve İsrail." Tarih Dergisi - Turkish Journal of History, 74 1-30. <https://doi.org/10.26650/iutd.756209>
- Doğan, E. (1979). 100 Soruda Sosyoloji El Kitabı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Ertürk, (N), Kipöz, (Ş), Civitçi, (Ş), Üreyen, (M. E.), Kanışkan, (E), Kağncıoğlu, (H.) (2013). Moda Tasarım, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları
- Freeman, C. (2003). Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları (Çev: Suat Kemal Angı), Ankara: Dost Kitabevi.
- Güneş, A, vd (2002). *Temel bilgi teknolojileri*. Eskişehir. Anadolu Üniversitesi.
- Güzel, E. (2024). "Siyasi Strateji Bağlamında VII. Kleopatra ve Caesar'ın Nil Seyahati", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 63, ss.73-84.
- Halse, A. O. (1968). The use of color interiors. Mc Graw Hill.
- Karakoç, O. (2008). Sinemada Renk Olgusu "Ölümsüz". T.C. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sinema-Tv Anasanat Dalı. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Kavasoglu, R. (2021). Renk. Ankara: İKSAD Publishing House.
- Kırık, A.M. (2013).Sinemada Renk Ögesinin Kullanımı: Renk ve Anlatım İlişkisi. 21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt: 2 Sayı: 6.
- Martel, C. (1995). Ben Enerjiyim. İstanbul: Arion Yayınevi.
- Mazlum, Ö. (2011). Rengin kültürel çağrışımları. Dumlupınar Üniversitesi, 31, 125.
- Odabaş, B. (2006) "Yeni Gerçekçi ve Yeni Dalga Sinemalarında Kentsel Tema", İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı 24.
- Özdemir, A. G. T. (2005). Tasarımda Renk Seçimini Etkileyen Kriterler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 391-401.
- Özçalık, M. (2017). Lotus Çiçeğinin Farklı Kültürlerdeki Önemi Ve Peyzaj Tasarımında Kullanımının İrdelenmesi. Importance of Lotus Flower in Different Cultures and Comprehensively Explain the Use of it in Landscape Design. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi 2017/10.

- Özdemir, C. (2009). Bir Kimlik Bunalımının Yansımaları: Recep İvedik Filminin Sosyolojik Analizi. VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ekim , “Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar”, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Pamuk, B. (2007) Giysi Moda Eğilimlerini Etkileyen Faktörler ve Bir Model Önerisi (1940-2007 Yılları Arası Basılı Yayında Örnek Uygulama) T.C. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Giyim Endüstrisi Ve Giyim Eğitimi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi. Ankara
- Salman, D. (2012). Oscar Wilde’ın Salome Karakteri; Feminist mi Femenin mi? Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (2012) 5/1, 141-159.
- Soygüder Baturlar, Ş. (2013) Bir Dil Olarak “Sarı” Rengin Anlamı Ve “Sarı Basın” Neden “Sarı”? NWSA Academic Journals 8(2):184-206
DOI:10.12739/NWSA.2013.8.2.4C0164
- Sümer, N. (2016). Dinsel Ve Mitolojik Bir Sembol Olarak Bazı Kültürlerde Yılan. The Journal of Academic Social Science Studies 2(Number: 43):275-275. DOI:10.9761/JASSS3229
- Taşdöner, K. (2021). Roma Yönetimine Geçişte Mısır’daki Hukuksal Değişimler. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Issn: 1308–9196. Yıl : 14 Sayı : 37 Nisan .
- Yağcı, M.İ., İlarıslan, N. (2010). Reklamların Ve Cinsiyet Kimliği Rolünün Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi The Effect Of Advertisements And Gender Identity Role On Consumer Buying Behavior. Doğu Üniversitesi Dergisi, 11 (1) 2010, 138-155.
- Yaşar, Z. (2019). Mısır Pantheonu. Çömlek arkeoloji Dergisi. Sayı: 19 Yıl: 9 Sonbahar-Kış 2019 Mersin Üniversitesi Arkeoloji Topluluğu (Mart).
- Yıldırım Artaç, B. (2023). Dijital Oyun Karakter-Kostüm Çözümlemesi. Dıgıtal Game Character-Costume Analysis. Doktora Tezi Moda Tasarımı Anabilim Dalı Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Şubat
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Yılmaz, C (2020). “Hatşepsut: Naibelikten Firavunluğa Yürüyen Bir Kraliçe”, OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2/2, Eylül ss. 277 – 300.
- Yılmaz, S. (2019). Hermes’in Eski Mısır ve Helen Dünyasından İslam Coğrafyası ve Anadolu’ya Yolculuğu. Lectio Socialis, 3(1), 21-46.
- Yüce, T. (2005). Sinema Ve Edebiyat Türleri Arasında Görülen Etkileşimler. ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi,Cilt 1, Sayı 2, s. 67-74. Mersin Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema-TV Bölümü. E-Posta: tyuce@mersin.edu.tr..

INTERNET SOURCE

- <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-866/kleopatra/>
- <https://egyptianstreets.com/2020/10/17/a-closer-look-at-hollywoods-historical-accuracy-in-the-1963-film-cleopatra/>.
- <https://www.commonsemmedia.org/movie-reviews/cleopatra-1963>.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/hudhud>
- <https://www.islamveihsan.com/kuranda-anlatilan-hudhud-kusunun-hikayesi.html>
- https://www.tarihpedia.com/misir_tanrilar_isis/.
- <http://www.eskimisir.com/sfenksler.html>.
- http://www.tarihpedia.com/misir_tanrilar_bast.html
- <https://www.worldhistory.org/search/?q=ibis>
- https://www.tarihpedia.com/misir_tanrilar_thot.

<https://www.evrensel.net/yazi/85149/antik-misirlilar-ibis-kuslari-ve-antik-dna>
<https://egyptianmuseum.org/deities-thoth>.
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/544446>
<https://ancientegyptonline.co.uk/sobek/>
https://nereye.com.tr/sobek-antik-misirin-gizemli-timsah-tanrиси/#google_vignette

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DOĞU AKDENİZ ETKİSİ: ENERJİ VE AKILLI GÜÇ STRATEJİLERİNİN İNCELENMESİ

*The Impact of the Eastern Mediterranean on Turkish Foreign Policy: An Examination of Energy
and Smart Power Strategies*

Doç. Dr. Ayhan Nuri YILMAZ

ORCID ID: 0000-0002-0597-6884

Samsun Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi,
ayhan.toronto@gmail.com

Yüksek Lisans Öğrencisi Merve TEMİZ

ORCID ID: 0009-0001-2285-2357

Samsun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kamu Yönetimi,
mervetemiz@gmail.com

ÖZET

Doğu Akdeniz, jeopolitik konumu ve enerji kaynakları sebebiyle son yıllarda uluslararası siyasetin önemli gündem konularından biri olarak göze çarpmaktadır. Son dönemlerde artan jeopolitik gerilimler ve keşfedilen enerji kaynakları nedeniyle bölgede stratejik bir öneme sahip olan bu bölge çok sayıda ülkenin askeri, ekonomik ve diplomatik politikalarının merkezi konumuna yerleşmiş ve küresel güçler arasında da rekabetin gittikçe arttığı bir bölge haline gelmiştir. Stratejik dönüşümü tetikleyen bu bölgede meydana gelen anlaşmazlıklar Türkiye'yi, çıkarlarını korumayabilmesi amacıyla diplomatik ve askeri birçok aracı kullanarak stratejik davranmaya yöneltmiştir. Bu çalışmada da Doğu Akdeniz'in jeopolitik dinamikleri ve enerji kaynaklarının Türk dış politikasındaki yansımalarının, akıllı güç yaklaşımı ve enerji stratejileri perspektifinden değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu sebeple çalışmada ekonomik kalkınma, stratejik nüfuz ve enerji güvenliği gibi hususlar göz önünde tutularak, Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin çıkarlarının saptanmasında enerji stratejilerinin yanında akıllı güç uygulamalarının da etkisi ele alınmıştır. Bununla birlikte bölgedeki aktörlerin çıkar çatışmaları ve jeopolitik dinamiklerin temelinde, Türkiye'nin hem diplomatik hem de askeri hamlelerinin enerji politikalarıyla nasıl entegre edildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada Türkiye'nin akıllı güç stratejileri ile birlikte Doğu Akdeniz'deki enerji politikalarını uyumlu bir hale getirerek, etkin bir aktör olarak bölgesel güç dengesinde konumlandırılması gerektiği vurgulanmıştır. Çalışma bölgesel aktörlerin politikalarının analiz edilmesi yoluyla gerçekleşmiş ve hem teorik hem de pratik örnekler incelenmiştir. Böylece çalışma kapsamında Türkiye'nin Doğu Akdeniz üzerindeki akıllı güç stratejileri ve enerji politikaları arasındaki uyumun düzeyi ortaya konulmuş, ulusal çıkarların korunmasında stratejik entegrasyonunun önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Akıllı Güç, Enerji, Türkiye.

ABSTRACT

The Eastern Mediterranean has been one of the important agenda items of international politics in recent years due to its geopolitical location and energy resources. Due to increasing geopolitical tensions and discovered energy resources recent years, this region, has become region where competition between global powers is increasing. Which have triggered strategic transformation, have led Türkiye to act strategically by using many diplomatic and military tools in order to protect its interests. This study aims to evaluate geopolitical dynamics of the Eastern Mediterranean and reflections of energy resources in Turkish foreign policy from the perspective of the smart power approach and energy strategies. For this reason, energy strategies in determining Türkiye's interests in the Eastern Mediterranean, considering issues such as economic development, strategic effect and energy security. In addition, it has been attempted to reveal how Türkiye's diplomatic and military moves are integrated with energy policies on the basis of conflicts of interest and geopolitical dynamics of the actors in the region. The study emphasized that Türkiye should be positioned as effective actor in the regional balance of power by harmonizing its smart power strategies with its energy policies in the Eastern Mediterranean. The study was carried out by analyzing the policies of regional actors and both theoretical and practical examples were examined. Thus, the level of harmony between Türkiye's smart power strategies and energy policies in the Eastern Mediterranean was revealed within the scope of the study and the importance of strategic integration in protecting national interests was emphasized.

Key Words: Eastern Mediterranean, Smart Power, Energy, Türkiye.

1. GİRİŞ

Türkiye, jeopolitik konumu gereği tarih boyunca küresel ve bölgesel dengeler içerisinde önemli bir yer tutmuştur. Avrupa ve Asya arasında stratejik köprü konumunda bulunmasının yanında, enerji koridorları bakımından da kritik bir bölgede yer almaktadır. Bu açıdan Doğu Akdeniz bölgesi de sahip olduğu enerji kaynakları ile Türkiye'nin dış politikasında yer alan önemli unsurlardan biri halini almıştır. Bölgenin jeoekonomik ve jeostratejik açıdan önemi, bölgesel aktörlerin ve küresel güçlerin çıkarlarını kesiştiren bir alan yaratmış ve Türkiye açısından da hem ekonomik kalkınma hem de ulusal güvenlik açısından belirleyici bir unsur olmuştur.

Doğu Akdeniz'de bulunan enerji kaynakları, son dönemlerde uluslararası politikanın merkezinde bir yer almakta ve devletler arasındaki rekabetin yoğunlaşmasına sebep olmaktadır. Nitekim bölgede gerçekleştirilen doğalgaz keşifleri, Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) ve kıta sahanlığı hususunda çeşitli birçok anlaşmazlığı da beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin meşru gerekçelerle hakkını savunma çabaları, bölgedeki diğer aktörlerle (özellikle Yunanistan, İsrail ve Mısır) olan ilişkilerinde dönem dönem gerilimler yaşanmasına neden olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB) gibi küresel aktörler de Doğu Akdeniz'de enerji politikalarına müdahalede bulunarak bölgedeki denkleme daha karışık bir hale getirmiştir.

Bu bağlamda Türkiye'nin, Doğu Akdeniz'de izlemiş olduğu dış politika stratejilerinin analiz edilmesi, uluslararası hukuk ve enerji güvenliği bağlamında önem arz etmektedir. Sert güç unsurlarının yanı sıra, uluslararası iş birliklerini ve diplomasiyi içeren akıllı güç stratejileri, Türkiye'nin söz konusu bölgedeki çıkarlarını muhafaza etme hususunda kritik bir rol oynamaktadır. Akıllı güç, yumuşak ve sert gücün dengeli bir biçimde kullanılmasıyla meydana gelen stratejik bir yaklaşımdır ve Türkiye, bölgede mevcut olan enerji rekabetinde yalnızca askeri caydırıcılık unsurlarını değil, diplomatik diyalog, bölgesel iş birlikleri ve uluslararası

hukuk araçlarını kullanarak stratejik bir yaklaşım dediğimiz akıllı gücü uygulamaktadır. Söz konusu stratejinin temelini ise Türkiye'nin küresel ve bölgesel aktörler karşısında izlediği çok boyutlu dış politika uygulama anlayışı oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı da, Türkiye'nin Doğu Akdeniz üzerindeki politikalarının akıllı güç ve enerji perspektifinden nasıl şekillendiğini değerlendirmektir. Bu doğrultuda ilk önce Doğu Akdeniz'in stratejik önemi ele alınmış ve ardından Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarları ve bu çıkarları korumak amacıyla benimsemiş olduğu politikaları analiz edilmiştir. Son olarak, Türkiye'nin uygulamış olduğu akıllı güç stratejileri kapsamında askeri güç, diplomasi ve uluslararası anlamdaki işbirliklerinin etkileri değerlendirilmiştir.

2. DOĞU AKDENİZ'İN STRATEJİK ÖNEMİ

Doğu Akdeniz bölgesi, tarih boyunca jeostratejik, jeoekonomik ve jeopolitik açıdan büyük bir önem atfedilen bölge konumunda olmuştur. Bölgesel aktörler ve küresel güçler için stratejik değere sahip olan bu bölge deniz ticareti, askeri üstünlük ve enerji kaynakları açısından da tarihsel süreç içerisinde önemli roller oynamıştır.

Akdeniz coğrafi konum açısından pek çok strateji uzmanına göre üç bölgeye ayrılmaktadır. Bu bölgelerden Cebelitarık ve Malta Adası arası Batı Akdeniz bölgesi, Malta Adasıyla 27. boylam arasında kalan bölge Orta Akdeniz bölgesi, söz konusu boylamın doğusunda kalan bölge ise Doğu Akdeniz bölgesi olarak adlandırılmıştır. Bu açıdan Doğu Akdeniz bölgesinde, Türkiye, Lübnan, Suriye, Filistin Gazze-Batı Yakası, İsrail, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Ürdün ve Mısır yer almaktadır (Yıldız, 2008: 55). Türkiye'nin güneyinde bulunan deniz sahası olan Doğu Akdeniz'in deniz sahasının genişliği ise doğu-batı ekseninde 400 deniz mili, kuzey-güney ekseninde ise yaklaşık 300 deniz milidir (Bayer, 2020: 389).

Resim 1: Doğu Akdeniz

Kaynak: (UN Geospatial, 2020)

Doğu Akdeniz Cebelitarık, Süveyş ve Karadeniz üzerinden işlemekte olan uluslararası deniz ticaretini kontrol edebilen mühim bir coğrafyadır ve üzerinde bulunan deniz trafik hatlarının da dünya ticareti için taşıdığı hayati önem bilinen bir gerçekliktir (Kedikli ve Deniz, 2015: 402). Bu bağlamda söz konusu bölge, zengin enerji kaynakları ve uluslararası ticaret yolları üzerindeki öneminden dolayı jeopolitik açıdan geniş bir rekabet alanı oluşturmaktadır.

Doğu Akdeniz bölgesi, Türkiye ve Suriye üzerinden Yakındoğu ve Mezopotamya'ya, Süveyş Kanalıyla da Basra Körfezi ve Arap Yarımadası'na ulaşmaktadır. Kıyısı olan devletlerle Güneydoğu Asya, Afrika ve Avrupa ülkelerine yapılan deniz ticaretinin de düğüm noktası konumunda olan Doğu Akdeniz bölgesinin önemi, Süveyş Kanalı'nın açılması sayesinde de Avrupa-Uzakdoğu hattı, Ümit Burnu'ndan geçen yola göre 7.000 deniz mili kısalmış olmasıyla birlikte daha da artırmıştır (Yaycı, 2012: 4).

Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının keşfi, bölgesel güvenlik dinamikleri ve deniz yetki alanları konusunda yaşanan anlaşmazlıklar bölgeyi uluslararası siyasetin gündemine taşımıştır. Günümüzde enerji güvenliğinin önemi gittikçe artarken, Doğu Akdeniz'de bulunan doğal gaz rezervleri de küresel enerji politikalarında belirleyici bir faktör konumuna gelmiştir. Gerek yer altı kaynaklarının gerekse ticaret hatlarının yoğunlaştığı Doğu Akdeniz havzası, özellikle enerji, gıda, su, lojistik ve ulaştırma gibi stratejik öneme sahip olan çıkarların çatışmaya evrilebileceği bir düğüm noktası konumundadır. Doğu Akdeniz bölgesinde kriz ve savaşa sebep olan ve olabilecek olan faktörler Koray (2020: 130-131) tarafından aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

- Fosil yakıtların varlığı,
- Hidrokarbon yataklarının zenginliği,
- Teknolojik sıçramaya sebep olabilecek genç ve nitelikli nüfusun varlığı,

- Uyuşturucu ve insan kaçakçılığı,
- Organize suçlar,
- Biyolojik, kimyasal ve nükleer silahların yayılması da dahil olmak üzere çeşitli illegal faaliyetler,
- Terör gibi asimetrik tehditlerin gün geçtikçe şiddetini artırması,
- Mezhepsel ve etnik çatışmaların şiddetlenmesi,
- Bölgedeki ülkelerin barış endeksinin dipte olması,
- Kirli ittifakların sık sık boyut değiştirmekte olan çıkar çatışmalarına dönüşmesi,
- Başlangıçta suni olarak yaratılmış olan medeniyetler çatışması projesinin hayata geçirilerek Arap Baharı gibi kalkışmalara sebebiyet vermesi.

Bölge görüldüğü üzere, uluslararası güç dengeleri sebebiyle krizlere oldukça açık bir yapıya sahiptir. Koray (2020: 130-131) tarafından da sıralanmış olan faktörler, bölgedeki istikrarsızlık potansiyelini artıran veya artırabilecek olan temel unsurları ortaya koymaktadır. Bölgedeki fosil yakıt ve hidrokarbon yataklarının varlığı, örneğin Leviathan Sahası (İsrail), Tamar Sahası (İsrail), Zohr Sahası (Mısır), Aphrodite Sahası (Güney Kıbrıs Rum Yönetimi - GKRY) gibi mevcut yataklar bölgedeki aktörlerin çıkar çatışmaları konusunda titiz davranmalarına sebebiyet vermektedir. Bu durum doğal olarak askeri ve diplomatik temasları da artırmaktadır. Bölgedeki kaynakların çıkar çatışmasına sebep olması doğal olarak uluslararası anlamda ittifakları ve işbirliklerini şekillendirip güvenlik politikalarını etkileyebilmektedir. Bu sebeple diplomatik ve askeri temasların söz konusu bölgede artması kaynakların paylaşımı ve kontrolü konusunda var olan güç mücadelesinin yansımasıdır.

Son yıllardaki gelişmelerle birlikte önemi hızla artmakta olan bu bölgenin güvenliği hususu da kritik bir konudur. Nitekim Yıldız'a (2008: 55) göre Doğu Akdeniz'in güvenliği aşağıda sıralanmış olan konular ile doğrudan ilişkilidir:

1. Ortadoğu'ya sahil olması,
2. Enerji'nin ulaşım ve dağıtım koridoru olması,
3. Bölgeye kıyısı olan ülkelerin genel güvenliği,
4. Dünya güç merkezlerinin bölge üzerindeki politikaları,
5. Askeri ve ticari trafiğin kavşak noktası oluşu.

Görüldüğü üzere bölgenin güvenliği, enerji kaynakları, küresel güç dengeleri ve jeopolitik konumu açısından kritik bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda Doğu Akdeniz'in dinamikleri çok boyutludur ve bölge hem küresel güçlerin hem de bölgesel aktörlerin stratejik hamlelerine göre şekillenmektedir.

3. TÜRKİYE'NİN DENİZ YETKİ ALANLARI VE MAVİ VATAN

Türkiye, üç tarafı denizlerle çevrili bir ülke olmasının sağlamış olduğu avantajla deniz yetki alanları konusunda stratejik bir konumda bulunmaktadır. Uluslararası hukuk kapsamında kıta sahanlığı, karasuları ve münhasır ekonomik bölge (MEB) gibi çeşitli yetki alanları üzerinde haklarını korumak amacıyla çeşitli bir çok adım atmaktadır.

Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının paylaşımı konusunda mücadelenin temelinde enerji kaynaklarına sahip olma isteği yatmaktadır. Yayıcı (2020: 34)'ya göre mücadelenin kaynağı ise Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin, uluslararası hukuka aykırı bir biçimde Türkiye'yi dışlayan ve diğer kıyı devletlerinin haklarını da ihlal eden deniz alanlarını tek taraflı sahiplenme

girişimleridir. Bu bağlamda Türkiye'nin denizlerdeki menfaat ve haklarını koruma amacı güden 'Mavi Vatan' doktrini hem küresel hem de bölgesel ölçekte önemli bir vizyon olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mavi Vatan doktrini, en temelde Türkiye'nin deniz yetki alanlarını ve haklarını koruma ve güvence altına alma stratejisini ifade etmektedir. Doktrin özellikle Doğu Akdeniz'deki kıta sahanlığı hakları, enerji hakları ve deniz ticaret yolları üzerinde hakimiyet açısından büyük bir önem taşımaktadır. Mavi Vatan kavramı ilk kez Cem Gürdeniz tarafından 14 Haziran 2006'da Kara Kuvvetleri Komutanlığında düzenlenen Karadeniz ve Deniz Güvenliği konulu sempozyumunda kullanılmıştır (Gürdeniz, 2022). Gürdeniz (2022) mavi vatanı, canlı-cansız kaynakları ile çevrelemiş olduğumuz Karadeniz, Ege ve Akdeniz'deki deniz yetki alanlarımızı (karasuları, münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı) kapsayan vatan olarak ifade etmektedir ve ona göre denize kıyısı bulunan her devlet mavi vatana sahiptir.

Resim 2: Müstafi Tüma. Doç. Dr. Cihat Yayıcı tarafından Çizilen Mavi Vatan Haritası

Kaynak: (<https://mavivatan.net/mavi-vatan-kavrami-ve-onemi/>)

Erişim Tarihi: 26.03.2025).

Mavi Vatan kavramı, üç tarafı denizlerle çevrilmiş olan Türkiye'nin deniz yetki alanlarının oluşturmuş olduğu yaklaşık 462 bin km²'lik bir alanı ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle Mavi Vatan, 36-42 kuzey paralelleri ve 26-45 doğu meridyenleri arasında bulunan anavatanın üzerinde stratejik egemenliğin deniz diplerinde ve denizde bulunan uzantılarını ifade etmek amacıyla ileri sürülmüş bir tanımlamadır (Erkut, 2022: 39). Mavi Vatan doktrininin özü en temelde Türkiye'nin denizler üzerinde sahip olmuş olduğu alanları korumak olduğundan söz konusu alanlar mavi vatan olarak isimlendirilmiştir (Aydın, 2022: 172).

Emekli Tümamiral Cem Gürdeniz ve Müstafi Tümamiral Doç. Dr. Cihat Yayıcı tarafından literatüre kazandırılan Mavi Vatan kavramı birbiriyle iç içe geçmiş olan hem Münhasır Ekonomik Bölge ve Kıta Sahanlığı tanımlamasının yol açmış olduğu anlaşmazlığı ortadan kaldırmayı hem de Türkiye'nin çıkarlarını ve güvenliğini tehdit edebilecek oluşumlara engel olunmasını amaçlamaktadır (Mavi Vatan, 2023). Bu bağlamda söz konusu doktrin, Türkiye'nin deniz yetki alanlarındaki egemenlik haklarını vurgulamakta olan ve stratejik çıkarları korumayı amaçlayan geniş ve çok kapsamlı bir yaklaşımdır. Mavi Vatan kavramı resmîyetini ise 27 Şubat

2019'da Doğu Akdeniz'de yapılan ve on gün süren Mavi Vatan tatbikatının başlamasıyla kazanmıştır (Bahçe, 2023: 490). Siyaset üstü bir kavram olarak nitelendirilen Mavi Vatan, vatan toprağından farkı olmayan bir milli değerdir. Doktrini ülkemizin uygulandığını gösteren hamleler ise aşağıdaki şekilde sıralanmıştır (Mavi Vatan, 2023):

- Libya'da Askeri Üsler
- KKTC Askeri Üsler
- Libya Anlaşması
- Mavi Vatan'da Sismik ve Delme Diplomasilerinin ve Gambot Diplomasisinin Yürütülmesi.

Sıralanmış olan hamleler kuşkusuz Türkiye'nin, deniz yetki alanlarını güvence altına almayı ve Doğu Akdeniz'de bulunan enerji kaynakları üzerinde hak iddiasını ve bölgede var olan askeri gücüyle de caydırıcılığını artırmayı ve sağlamlaştırmayı amaçladığını göstermektedir.

4. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DOĞU AKDENİZ: ENERJİ VE AKILLI GÜÇ STRATEJİLERİ

Doğu Akdeniz'deki enerji kaynakları hususunda Türkiye, aktif bir politika izleyerek enerji kaynaklarının yanı sıra bölgedeki konumundan ötürü güçlü bir aktör olma amacını da gütmektedir. Türkiye için hem jeopolitik hem de jeoekonomik açıdan kritik bir bölge olan Doğu Akdeniz'de son yıllarda hidrokarbon rezervlerinin keşfedilmesiyle birlikte uluslararası güçlerin bölgeye olan ilgisi artmıştır. Bu sebeple Türkiye bölgede daha bütüncül ve proaktif bir dış politika izlemeye yönelmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki yaklaşımları da bir anlamda enerji politikalarıyla akıllı gücü birleştiren bir stratejiye dayanmış gözükmektedir. Çalışmanın bu bölümünde akıllı güç kavramı ve söz konusu stratejiler ele alınacaktır.

4.1. Akıllı Güç Kavramı ve Tanımı

Uluslararası ilişkilerde güç, birçok şekilde tanımlanmış ancak üzerinde net bir biçimde uzlaşıya varılamamış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanımlanması kadar ölçülüp değerlendirilmesi de zor olan bu kavram, istediğimiz çıktıları elde etmek için başkalarını etkileme yeteneğidir (Kılıçoğlu ve Yılmaz, 2019: 25). Arzu ettiğiniz sonuçları elde edebilme yeteneğini ifade eden güç en temelde, sert ve yumuşak güç olarak ikiye ayrılır. Başkalarını ceza veya ödül vaadiyle ikna etme yeteneği sert gücü ifade ederken; yumuşak güç ise sizin istemiş olduğunuz şeyleri başkalarının da istemesini sağlamak suretiyle arzulanan sonuçları elde etmeyi ifade etmektedir. Sert güç zorlamaya dayanırken, yumuşak güç ikna ve çekiciliği içinde barındırmaktadır (Keohane ve Nye, 2012: 216).

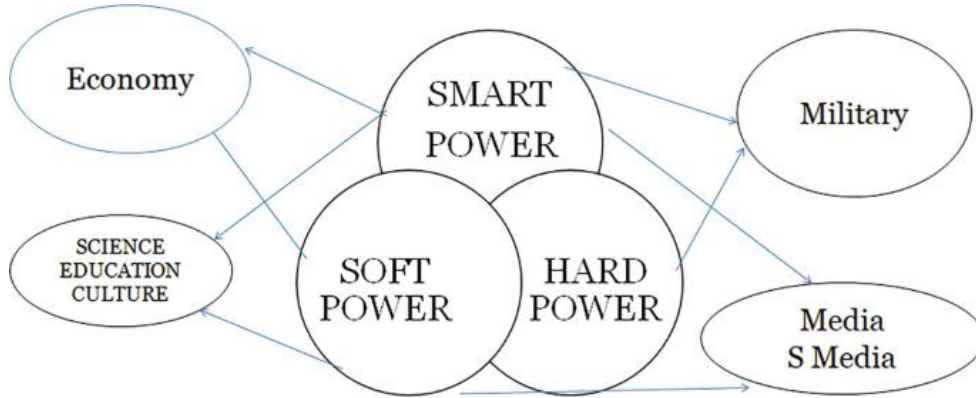
Güç kavramı yüzyıllardır aktörler ve devletler arasındaki ilişkileri anlamlandırmak için temel bir unsur konumunda olmuştur. Tarih boyunca bu kavram ekonomik baskı, diplomatik nüfuz ve askeri kuvvet gibi çeşitli unsurlar üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Modern uluslararası ilişkiler açısından güç karmaşık ve çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Bilhassa küreselleşmenin ve teknolojik dönüşümlerin hız kazanmasıyla birlikte devletlerin sert güç

unsurlarını kullanması artık tek başına yetersiz bir hal almış ve daha ölçülü, çok yönlü ve esnek stratejiler geliştirilmesi adeta zorunluluk haline gelmiştir.

Siyaset sahnesi gün geçtikçe tehdit gibi sert güç araçlarına daha az, sert gücün sınırlandırmalarına ve yeni küresel ortamın yarattığı yumuşak gücün fırsatlarına duyarlı aktörlere daha fazla yatkın hale gelmiştir. Bu sebeple liderlerin dönüşmekte olan dünyada ulusal etkiyi üst düzeye çıkarabilmeleri ancak sert güç ve yumuşak güç arasında optimum bir çeşitlendirme yoluyla mümkün olacak hale gelmiştir (Gallarotti, 2015: 253). İşte bu noktada, söz konusu dengeyi sağlayan ve hem yumuşak gücü hem de sert gücü stratejik bir biçimde birleştiren akıllı güç yaklaşımı karşımıza çıkmaktadır. Yumuşak güç ve sert gücün dış politikanın uygulama sürecinde başarılı bir biçimde birleşimini ifade etmekte olan akıllı güç stratejisi, devlet arası ilişkilerde ekonomik, askeri, siyasi ve kültürel pek çok metodu bütüncül bir biçimde uygulayabilmektedir (Eren, 2024: 190).

Dolayısıyla akıllı güç kavramı hem sert hem yumuşak güç unsurlarının dengeli bir biçimde kombinasyonunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Kavram ilk kez 2006 yılında Richard Armitage ve Joseph S. Nye tarafından ABD Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi'nde 'Daha Akıllı, Daha Güvenli Amerika' isimli raporda kaleme alınmış ve bu raporda ilk kez kullanılmıştır (Eren, 2024: 186). Akıllı güç, devletlerin yalnızca cazip unsurları ve zorlamaya dayalı politikaları yerine hem yumuşak gücün hem de sert gücün bir arada kullanımının entegre edilmesini ifade etmektedir. Akıllı güç stratejisi hem etkili hem de sürdürülebilir bir dış politika aracı olarak görülebilir.

Şekil 1: Güç Türleri ve Etkileşimleri

Kaynak: (Roumate, 2024)

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere uluslararası ilişkilerde etkili ve etkin olabilmek için sert veya yumuşak güç tek başına yeterli değildir. Askeri güç, kültürel etki, medya ve ekonomi gibi pek çok unsur devletlerin siyaset sahnesindeki konumunu belirler. Akıllı güç bu sebeple devletlerin hem yumuşak gücüyle diplomasi araçlarını hem de baskı unsurlarını dengeli bir biçimde kullanmayı ifade eder.

Ek olarak devletler dış politikalarında yalnızca yumuşak gücü veya yalnızca askeri gücü kullanma şansına sahip bir durumda da değildirler. Yumuşak güç ve sert güç her dönemde istenilen sonuçları vermeyebilir. Her iki güç türü de düşmanlığa sebebiyet verecek dezavantajlara sahip olabilir. Fakat akılda tutulması gereken sahada kazanılmış olan bir savaş iyi bir diplomasi yöntemiyle de kazanılabilir veya tam tersi bir durumda

mümkün olabilir. Bu sebeple hem yumuşak güç hem de sert güç unsurlarını içinde barındırmış olan akıllı gücü kullanmak veya uygulamak tüm devletler için en iyi yöntemlerden biridir (Avar, 2020: 207-208).

Sonuç olarak akıllı güç kavramı, günümüzde uluslararası sistemde etkin ve etkili bir dış politika yürütme amacı taşıyan devletler açısından önemli bir kavramdır. Yumuşak güç ve sert güç unsurlarının stratejik olarak harmanlanması ve uygulanması devletlerin uluslararası ortamda sürdürülebilir ve etkili sonuçlar elde etmelerine imkan tanımaktadır. Bu bağlamda akıllı gücün başarılı bir biçimde uygulanması yalnızca ekonomik veya güçlü askeri kapasiteye sahip olmayı değil, bununla beraber kültürel, diplomatik ve teknolojik yenilikleri de etkili bir biçimde kullanmayı zorunlu kılmaktadır. Gelecek yıllarda uluslararası ilişkilerde güç kullanımına yönelik stratejik yaklaşımların gittikçe sofistike bir hale gelmesiyle akıllı güç kavramına verilen önemin de gittikçe artacağı ifade edilebilir.

4.2. Doğu Akdeniz’de Enerji ve Akıllı Güç Stratejileri: Türkiye ve Bölgesel Aktörler

Doğu Akdeniz’de enerji kaynaklarına erişim hususunda aktif bir politika izleyen Türkiye, kendi enerji ihtiyacını karşılamının yanında bölgede güçlü ve aktif bir aktör olma hedefini de taşımaktadır. Bu amaçla Mavi Vatan doktrini kapsamında deniz yetki alanlarını koruma politikaları benimsemiş ve enerji politikalarına yönelik diplomatik adımlar atmıştır.

Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de benimsemiş olduğu politikaları yumuşak güç ve sert gücün kombinasyonunu ifade eden akıllı güç (smart power) stratejileri ile ifade etmek mümkündür. Çalışmada sert güç kapsamında askeri ve caydırıcı unsurlar, yumuşak güç kapsamında ise enerji konusundaki iş birlikleri ve diplomasi unsurları ele alınmıştır. Bu doğrultuda söz konusu unsurların birlikte kullanıldığı hususlar değerlendirilmiş ve akıllı güç yaklaşımı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu stratejiler ele alınacaktır.

4.2.1. Enerji ve Akıllı Güç Stratejileri

Türkiye, sert güç ve yumuşak güç unsurlarından etkin bir biçimde faydalanarak bölgede caydırıcı bir aktör konumundadır. Nitekim deniz kuvvetlerince Mavi Vatan tatbikatlarıyla bölgede askeri varlığını pekiştirmekte ve gerektiği durumlarda da deniz alanlarındaki menfaatlerini korumak amacıyla bölgede aktif bir görev almaktadır.

Askeri caydırıcılık unsurlarına Doğu Akdeniz’de yapılan tatbikatlar güzel bir örnektir. Örneğin Deniz Kuvvetleri Komutanlığınca Karadeniz, Ege ve Doğu Akdeniz’de düzenlenmiş olan Mavi Vatan -2025 tatbikatı caydırıcılık unsurları ve askeri güç gösterisi açısından bölgedeki diğer unsurlara önemli mesajlar vermiştir. 7-16 Ocak tarihinde düzenlenmiş olan tatbikata 90 gemi, 50 hava vasıtası, 20 bin personel katılmış ve deniz kuvvetlerinin üstlenmiş olduğu kritik görevler ile ulusal çıkarların korunmasında ve bölgesel barışa katkı sağlamada kilit bir unsur olduğuna dikkat çekilmiştir (Kesen ve Genç, 2025).

Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler tarafından tatbikata ilişkin yapılan açıklamada günümüzde istikrarsızlığın ve belirsizliğin hat safhaya çıktığı bir güvenlik ortamından geçtiğimiz ifade edilmiş ve mevcut güvenlik ortamı ve yakın coğrafyamızda meydana gelen gelişmelerin Türk Silahlı Kuvvetlerinin her an harekâta hazır, etkin ve caydırıcı bir güç olmasını ve bu gücünü artırarak devam ettirmesini zorunlu kılmakta olduğu ifade edilmiştir (Milli Savunma Bakanlığı, 2025). Tatbikatın önemine vurgu yapan Bakan Güler eğitimli bir ordunun savaşın yarısını kazanmış demek olduğuna vurgu yapmış ve “bilgi ve becerilerin sürekli tazelenmesi, yenilenmesi ve geliştirilmesi başarının temel unsurudur. Bu yönüyle iştirak ettiğiniz her tatbikat, yeni bir deneyim, yeni bir başarı hikayesine giden yolun ilk adımı” olduğunu ifade etmiştir (Kesen ve Genç, 2025).

Resim 3: Mavi Vatan - 2025 Tatbikatı

Kaynak: (Ayhan, 2025).

Görüldüğü üzere söz konusu tatbikat, Türkiye’nin bölgedeki stratejik çıkarlarını koruma iradesini ve deniz yetki alanları konusundaki kararlılığını da açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Ek olarak, askeri kapasitenin sahada aktif bir biçimde sergilenmesi de olası pek çok tehdite karşı caydırıcı unsur oluşturma ve Türkiye’nin bölgedeki hak ve menfaatlerini savunma azmini pekiştirmektedir.

Ayrıca tatbikatın tamamlandığına dair T.C Milli Savunma Bakanlığı tarafından sosyal medya platformu Twitter (X) üzerinden videolu bir paylaşım yapılmış, rakiplerine ve kamuoyuna biz buradayız mesajı

verilmiştir. Bu tür bir paylaşımın yapılması da sert güç unsurlarının iletişimsel bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Türkiye'nin deniz yetki alanlarındaki varlığını vurgulamakta olan tatbikatın görüntülerle birlikte desteklenmesi bölgedeki devletlere yönelik askeri gücümüzle buradayız mesajını vermektedir. Ayrıca videoda Türkiye, haklarını savunmaya hazır olduğunu ve gerektiği takdirde harekete geçilebileceğini de iletmek istemiştir.

T.C. Milli Savunma Bakanlığı'nın tatbikatın tamamlanmasına dair sosyal medya üzerinden yapmış olduğu videolu paylaşım, Türkiye'nin askeri kapasitesini hem şeffaf şekilde sergileyen hem de ulusal ve uluslararası kamuoyuna güven verme amacı güden bir yumuşak güç unsuru olarak kamu diplomasisi olarak değerlendirilebilir. Nitekim bir devletin savunma kapasitesini, organizasyon yeteneğini ve kararlılığını anlatımsal ve görsel olarak sosyal medya üzerinden paylaşması, doğrudan bir tehdit oluşturmadan etkileyici bir imaj inşa edilmesine olanak tanır. Bu sayede iç kamuoyuna moral verilirken dış aktörlere de biz buradayız mesajı stratejik bir dille ifade edilmiş olur. Yapılan paylaşım da askeri kapasite 90 gemi, 50 hava aracı, 20 bin personel gibi somut verilerle desteklenmiş, Türkiye'nin denizcilik ve askeri kabiliyetleri sergilenerek operasyonel yetkinliği akıllı güç yaklaşımıyla ortaya konulmuştur. Nitekim tatbikatlarla birlikte Türkiye'nin deniz gücünü ortaya koyması, hem bölgedeki rakip devletlere hem de müttefiklerine askeri kapasitesini hatırlatan stratejik bir hamledir.

Resim 4: Tatbikata Dair Milli Savunma Bakanlığı Twitter (X) Hesabından Yapılan Paylaşım

Deniz Kuvvetleri Komutanlığımız tarafından 7-16 Ocak 2025 tarihleri arasında Karadeniz, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'de aynı anda icra edilen MAVİ VATAN-2025 Tatbikatı başarıyla tamamlandı.

Tatbikatta; Deniz Kuvvetlerimiz yanı sıra Kara ve Hava Kuvvetlerimiz ile Sahil Güvenlik Komutanlığından toplam 90 gemi, 50 hava aracı ve 20 bin personel yer aldı.

#MillîSavunmaBakanlığı
#MaviVatanTatbikatı

Kaynak: (<https://x.com/tcsavunma/status/> Erişim Tarihi: 05.04.2025)

Mavi Vatan tatbikatları gibi pek çok tatbikat yalnızca askeri güç gösterisi değil bunun beraberinde diplomatik bir mesaj niteliği de taşımakta doğal olarak uluslararası ortamda Türkiye'nin önemli bir denge unsuru olarak bölgedeki rolünü pekiştirmesine katkı sağlamaktadır. Bu haliyle bölgede yapılan tatbikatlar stratejik mesaj içeriği, güç projeksiyonu niteliği ve askeri caydırıcılık unsurları taşıdığından akıllı güç stratejisi olarak değerlendirilebilir.

Akıllı güç stratejilerine başka bir örnek olarak Oruç Reis gerilimi verilebilir. Türkiye'nin 2020 yılında Oruç Reis sismik araştırma gemisinin Doğu Akdeniz'de sismik araştırmalar yapacağını ilan etmesi üzerine Yunanistan tarafı bu durumu egemenlik ihlali olarak değerlendirdi ve iki ülke arasında gerilimin yükselmesine neden oldu. Yunanistan egemenlik ihlali iddiasını sözde Seville haritasına dayandırıyor ve bu durum doğal olarak Türkiye tarafından reddedildi. Türkiye'nin Oruç Reis sismik araştırma gemisini Doğu Akdeniz'e göndermesiyle sadece Yunanistan değil aynı zamanda NATO, AB ve bölge ülkeleri arasında da askeri ve siyasi diplomasi trafiği hızlanmıştır. Egemenlik hakları ve enerji keşfine dair tartışmalarla gelişen kriz Doğu Akdeniz'deki güç dengelerinin yeniden şekillendiği yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülebilir.

Nitekim pek çok ülkenin dahil olduğu bu süreçte Türkiye, stratejik ve askeri bir caydırıcılık unsuru olarak Türk Silahlı Kuvvetlerini görevlendirmiş ve adeta gövde gösterisi yaparak, bölgedeki haklarının korunacağını sinyallerini vermiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri unsurları, Oruç Reis sismik araştırma gemisine refakat etme ve korumakla görevlendirildi ve bu önemli görev kapsamında da yoğun mesai harcadı (Özer, 2020). Milli Savunma Bakanlığı (2020) tarafından, refakat görevinin detayları aşağıdaki şekilde ilan edilmiştir:

Ülkemizin denizlerdeki hak, alaka ve menfaatlerini korumak maksadıyla Doğu Akdeniz'de araştırma faaliyeti icra eden MTA ORUÇ REİS araştırma gemisine, 8 Ağustos -12 Eylül ve 11 Ekim - 29 Kasım tarihleri arasında Deniz Kuvvetlerimiz tarafından refakat görevi icra edildi. İki periyot halinde ve toplam 82 gün süren refakat ve koruma görevi kapsamında Doğu Akdeniz ve Ege'de;

- Harp gemilerimiz ve denizaltılarımız tarafından 45.000 saat seyir
- Deniz karakol uçaklarımız ve helikopterlerimiz tarafından 1.170 saat uçuş
- İnsansız hava araçlarımız tarafından 3.600 saat uçuş icra edilerek mavi vatanımızın güvenliği sağlanmıştır.

Refakat ve koruma görevinin gerektirdiği; yüksek hazırlık durumunun idame edilmesi, denizdeki ve karadaki faaliyetlerin dikkatle planlanması ve icrası ve olası engelleme çabalarının caydırılması hususlarının tamamı, görev süresinin uzunluğundan kaynaklanan sosyal mahrumiyetler ve COVID-19 salgının yarattığı ilave zorluklara rağmen büyük bir disiplin içerisinde ve fedakârca ifa edilmiştir. Refakat ve koruma görevine; Kara Kuvvetleri Komutanlığımızın taaruz/genel maksat helikopterleri, Hava Kuvvetleri Komutanlığımıza bağlı uçaklar ve Sahil Güvenlik Komutanlığı unsurları da destek vermiştir.

Bakanlık tarafından sosyal medya platformu Twitter (X) üzerinden de konuya dair açıklama yapılmış ve açıklamada, Oruç Reis araştırma gemisine Türk Deniz Kuvvetleri tarafından refakat ve koruma sağlandığını ifade edilmiştir.

Resim 5: Milli Savunma Bakanlığı Twitter (X) Hesabından Oruç Reis'in Korunmasına Dair Yapılan Paylaşımlar

1. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarında sismik araştırma faaliyetine başlayan MTA ORUÇ REİS araştırma gemisine Türk Deniz Kuvvetleri tarafından refakat ve koruma sağlanmaktadır.

ÖS 9:00 - 10 Ağu 2020

2. Türk Silahlı Kuvvetleri, deniz yetki alanlarımızda uluslararası hukuktan kaynaklanan hak, alaka ve menfaatlerimizi koruma azim ve kararlılığı çerçevesinde gerekli tüm tedbirleri almıştır.

ÖS 9:00 - 10 Ağu 2020

Kaynak: (<https://x.com/tcsavunma/status/> Erişim Tarihi: 05.04.2025)

Görüldüğü üzere, Oruç Reis'e donanma unsurlarının eşlik etmesi doğrudan caydırıcılık hedefi güden bir sert güç uygulaması olarak öne çıkmaktadır. Türkiye Oruç Reis'in etrafında bir savunma hattı oluşturarak, askeri kapasitesini fiilen sahada gösterme yoluna gitmiş ve muhtemel müdahalelere karşı olarak caydırıcılığını artırmayı amaçlamıştır. Söz konusu askeri hamlenin eşanlı bir biçimde sosyal medya üzerinden paylaşılması, uluslararası ve ulusal kamuoyuna dair bir kamu diplomasisi faaliyetinin yürütülmesi ve bir anlamda algı yönetimi aracılığıyla hedef kitle üzerinde bir etki yaratma amacı taşımasından dolayı yumuşak güç kapsamında değerlendirilmektedir. Böylece bu örnekte de yumuşak güç ve sert gücün eşgüdümlü olarak kullanımı olan akıllı güç stratejisi etkin bir biçimde hayata geçirilmiştir.

Akıllı güç stratejisine başka bir örnek olarak ise 2019 yılının sonlarında Geçitkale'de hava üssüne Türk İHA ve SİHA'larının konuşlandırılması verilebilir. 13 Aralık 2019'da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) Bakanlar Kurulu Geçitkale Havaalanı'nın Türk İHA'larıyla yürütülecek olan faaliyetler için kullanılmasına karar vermiş ve KKTC hükümeti Türkiye'nin talebi doğrultusunda havaalanını Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığına (KTBK) tahsis edilmesini onaylamıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda Geçitkale Havaalanı'na ilk İHA 16 Aralık'ta Türkiye'den getirilmiştir (Arslan, 2019a).

Resim 6: KKTC'ye İnen İlk İHA

Kaynak: (Zarifoğlu, 2019)

KKTC Bakanlar Kurulu tarafından alınmış olan karar doğrultusunda ilk İHA'nın bölgeye intikal ettirilmesi ve havaalanının Türkiye'nin kullanımına açılması, her şeyden önce Türkiye'nin bölgedeki güvenlik inşası içerisindeki sert güce dayalı kapasitesini artırmış olduğunu göstermektedir. Söz konusu askeri hamle Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki menfaat ve haklarını koruma iradesini somutlaştırmakla kalmamış, aynı zamanda bölgedeki caydırıcılık seviyesini de yükseltmiştir.

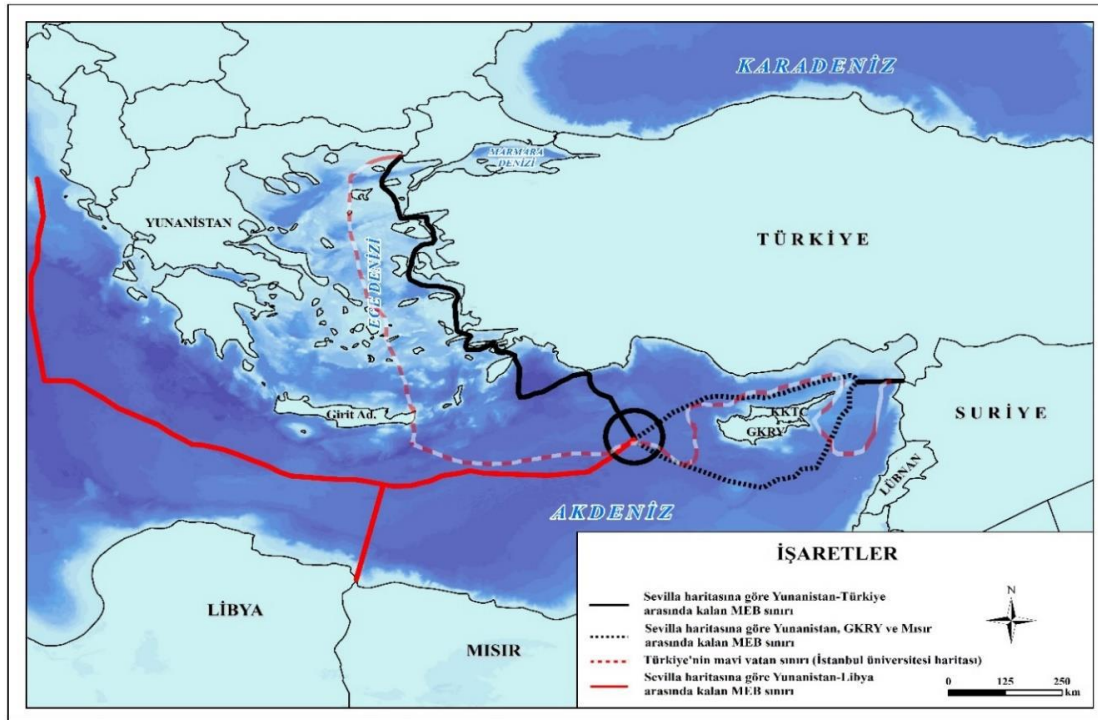
Söz konusu durumu sadece askeri bir refleks olarak görüp değerlendirmek eksik kalacaktır. Türkiye söz konusu hamleyle birlikte diplomatik ilişkiler kapsamında KKTC'nin iş birliği kapasitesini ve siyasi meşruiyetini de ön plana çıkarmış ve doğal olarak yumuşak güç unsurlarını devreye sokmuştur. Bunun beraberinde KKTC ile kurulan diyalog, Türkiye'nin bölgesel aktörlerle olan ilişkilerini yalnızca askeri düzlemde değil, aynı zamanda diplomatik ve siyasi düzeyde de yürütme kararlılığının göstergesidir.

Nitekim Başbakanlık tarafından yapılan açıklamada, "KKTC hükümeti olarak, Doğu Akdeniz bölgesinde yaşanan son gelişmeler ışığında KKTC'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin meşru hak ve menfaatlerinin korunması amacıyla Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığının (KTBK) talebi üzerine Geçitkale Havaalanı'nın İnsansız Hava Araçları ile yürütülecek faaliyetler için kullanılmasına izin verilmiştir" ifadeleri kullanılmıştır (Arslan, 2019b).

Dolayısıyla, Geçitkale Havaalanı'nın Türk İHA ve SİHA'ları için kullanıma açılmış olması, Türkiye'nin Doğu Akdeniz üzerindeki politikasında hem işbirliğine dayalı yumuşak gücü hem de caydırıcı sert gücü eşgüdümlü olarak kullanma kabiliyetini gösteren bir akıllı güç uygulamasıdır. Söz konusu yaklaşım bölgedeki istikrarın sağlanması, Türkiye'nin uluslararası arenadaki konumunun güçlendirilmesi ve uluslararası alanda KKTC'nin görünürlüğünün artırılması bakımından stratejik bir adım olarak görülebilir.

Akıllı güç stratejisine verilebilecek başka bir örnek ise Libya ile Türkiye arasında yapılan Deniz Yetki Alanları anlaşmasıdır. Libya Anlaşması deniz yetki alanları hususunda özellikle önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Libya ile imzalanan anlaşma GKRY ve Yunanistan'ın savunmuş olduğu ve Avrupa Birliği (AB) tarafından desteklenen Sevr'e benzer bir nitelikte olan sözde Seville haritası üzerinden Türkiye'yi 41 bin kilometrekarelik dar bir deniz alanına sıkıştırma gayesine yönelik siyasi girişimleri etkisiz bir hale getirmiştir (Yaycı, 2020). Doğu Akdeniz'deki anlaşmazlıkları tetiklemekte olan iki farklı harita mevcuttur. Bunlardan biri AB'nin savunmuş olduğu Sevilla Haritası diğeri ise Mavi Vatan haritasıdır (Denizli vd., 2023: 233). Bu sebeple yapılan anlaşmayla Sevilla haritasının etkisiz hale getirilmesi ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını koruma hedefi maksadıyla yürütmüş olduğu diplomatik müzakereleri, Libya'da meşru hükümete verdiği stratejik ve askeri destekle pekiştirmesi yönünden akıllı güç stratejisinin bir örneğidir.

Resim 7: Sevilla Haritası ve Mavi Vatan Kapsamında Türkiye-GKRY MEB Uyuşmazlığı

Kaynak: (Denizli, 2022).

Seville Haritası, Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarının belirlenmesi hususunda GKRY ve Yunanistan'ın lehine olan tek taraflı bir bakış açısını yansıtmaktadır. Söz konusu harita Türkiye'nin MEB ve kıta sahanlığı haklarını ciddi bir biçimde sınırlandıran siyasi nitelikte bir belge olarak değerlendirilebilir. Harita, AB tarafınca yaygın bir biçimde referans olarak kullanılıyor olsa da bağlayıcılığı bulunmamaktadır. İşte Türkiye bu noktada stratejik bir hamle olarak söz konusu tek taraflı yaklaşıma karşı 2019 yılında Libya ile deniz yetki alanlarını sınırlandırma anlaşması imzalamış ve Doğu Akdeniz bölgesindeki haklarını hukuki ve somut bir zemine taşımıştır. Seville Haritası ve Mavi Vatan kapsamında Türkiye-GKRY MEB uyuşmazlığını net bir biçimde ifade eden yukarıdaki haritada (Resim 7) Türkiye'yi 41 bin kilometrekarelik dar bir deniz alanına sıkıştırma gayesi net bir biçimde görülmektedir.

Haritadan da anlaşılacağı üzere Libya Anlaşması, Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin yalnızlaştırılmasını arzulayan stratejilere karşı etkin bir diplomatik hamledir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığınca yapılan açıklamada Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile yapılmış anlaşmanın uluslararası hukuk

kurallarına uygun olduğu ifade edilmiştir. Ek olarak bu sözleşmeyle birlikte Türkiye, Doğu Akdeniz’de kıta sahanlığını tüm dünyaya açıklamıştır (Demir, 2024: 87). Ayrıca, Türkiye Libya Anlaşması ile ilk defa kıyıdaş bir devlet ile MEB sınırlandırma anlaşması imzalamıştır. Söz konusu anlaşma sayesinde Doğu Akdeniz’de Türkiye için en olumsuz senaryo olarak görülebilecek Yunanistan ile Mısır ya da Yunanistan ile GKRY arasında deniz yetki alanlarının paylaşılmasına yönelik anlaşma yapılması ihtimali de engellenmiştir (Yaycı, 2020). Bu sebeple Seville Haritasının da siyasi ve hukuki meşruiyeti ciddi bir şekilde tartışmaya açık hale getirilmiştir. Bu yönüyle söz konusu anlaşma Türkiye’nin Doğu Akdeniz üzerindeki hak ve menfaatlerini koruma politikasının ve kararlılığının somut bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

5. SONUÇ

Doğu Akdeniz bölgesi tarihsel süreç içinde jeoekonomik ve jeopolitik önemini koruyan, günümüzde de enerji kaynaklarının keşfiyle beraber stratejik değerini gittikçe artıran bir bölge haline gelmiştir. Bu açıdan Türkiye’nin izlemiş olduğu Doğu Akdeniz politikası, klasik dış politika anlayışının ötesini de geçerek çok katmanlı, çok aktörlü ve çok boyutlu bir yapıya bürünmüştür. Bu çalışma kapsamında da Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de izlediği dış politika stratejileri seçilerek akıllı güç kapsamında değerlendirilmiştir.

Türkiye’nin Doğu Akdeniz üzerindeki dış politikasında enerji faktörü merkezi bir rol oynamaktadır. Bilhassa 2000’li yıllardan bu yana bölgede keşfedilen doğalgaz rezervleri, hem küresel hem de bölgesel enerji denklemlerinin yeniden şekillendirilmesine neden olmuştur. Söz konusu enerji gerçekliği, Türkiye’yi enerji güvenliği ve enerji bağımsızlığı gibi stratejik öneme sahip hedefler kapsamında daha proaktif dış politika izlemeye itmiştir. Doğu Akdeniz’de bulunan enerji kaynaklarına direkt olarak erişim ve söz konusu kaynakların uluslararası piyasaya taşınmasında rol sahibi olmak ve bölgesel çıkarlardan dışlanmamak isteği, Türkiye’nin bölgeye dair diplomatik, askeri ve siyasi angajmanını artırmıştır.

Türkiye bu doğrultuda, yalnızca sert güç unsurlarına değil, aynı zamanda diplomatik unsurlara da önem veren kapsamlı bir akıllı güç yaklaşımı benimsemiştir. Bilhassa Mavi Vatan doktrini, Türkiye’nin deniz yetki alanlarına dair haklarını savunma çabasının belirli bir zemine oturmasını sağlamış, diğer yandan diplomatik girişimler de yumuşak gücün devreye sokulmasına imkan tanımıştır.

Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de izlediği politikalar akıllı güç stratejilerinin yansımalarına örnek verilebilir. Çalışma kapsamında da bu stratejilerden önemli görülenlerden birkaçı (Mavi Vatan tatbikatı, Geçitkale Hava Üssü’nün Türk İHA’larına tahsisi , Oruç Reis gerilimi, Türkiye- Libya Deniz Yetki Alanları Anlaşması) ele alınmış, söz konusu uygulamaların hem askeri hem de diplomatik boyutları incelenmiştir.

Çalışma kapsamında Mavi Vatan tatbikatı incelenmiş ve söz konusu tatbikatın Türkiye’nin Doğu Akdeniz konusundaki kararlılığını operasyonel ve sembolik düzeyde dünyaya ilan edildiği değerlendirilmiştir. Söz konusu tatbikat hem bölgesel aktörlere yönelik hem bir caydırıcı mesaj hem de askeri kapasite göstergesi bir mesaj niteliğindedir. Ek olarak, böylesine büyük ölçekli tatbikatlar, yalnızca güç projeksiyonu değildir. Aynı zamanda Türkiye’nin bölgedeki deniz güvenliği algısını inşa etme çabasının da bir parçası olarak ele alınmıştır.

Çalışma kapsamında incelenen diğer uygulama Oruç Reis gerilimidir. Sismik araştırma gemisi Oruç Reis, Türkiye ile GKRY ve Yunanistan arasında ciddi bir gerilime sebep olmuştur. Söz konusu kriz, Türkiye’nin, enerji arama faaliyetlerini sadece ekonomik bir hedef olarak değil, aynı zamanda ulusal egemenlik meselesi olarak da gördüğünü ortaya koymuştur. Oruç Reis krizinde sert güç unsurları

kullanılarak bölgedeki pozisyon korunmaya çalışılmış, aynı zamanda diplomatik kanallar da açık tutulmuştur. Söz konusu durum, Türkiye'nin akıllı güç uygulamalarının kriz yönetimi boyutunda nasıl şekillendiğinin de göstergesidir. Bu sebeple Oruç Reis gerilimi, Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon faaliyetlerinin direkt olarak jeopolitik güç mücadelesiyle iç içe geçtiğini ve enerji diplomasisinin sadece ekonomi değil güvenlik boyutuyla da incelenmesi ve ele alınması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur.

Önemli stratejik hamle olarak görülen Geçitkale Hava Üssü'nün Türk İHA'larına tahsis edilmesi de Türkiye'nin teknolojik yetkinliğini stratejik bir avantaja dönüştürmesinin güzel bir örneğidir. Söz konusu gelişme bölgedeki hareketliliği kontrol altında tutabilme yeteneği bakımından kritik bir eşiği temsil etmektedir. Türkiye'nin savunma sanayiine yapmış olduğu yatırımların dış politika aracı olarak işlevselleştirildiğinin gözler önüne serilmesi bir anlamda akıllı gücün teknolojik boyutunu temsil etmekte ve diplomatik faaliyetlerle desteklendiğini göstermektedir.

Libya ile Türkiye Arasında imzalanan Libya-Türkiye Deniz Yetki Anlaşması ise, Türkiye'nin Doğu Akdeniz üzerindeki deniz yetki alanlarının BM tarafından da onaylanmasıyla sınırlarını netleştiren en güçlü adımlardan biridir. Söz konusu anlaşmayla birlikte Türkiye, GKRY ve Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de kurmayı planladığı MEB kuşatmasını bir anlamda delmiştir. Aynı zamanda anlaşma Türkiye'nin deniz yetki alanlarını tanımlama noktasında yalnızca diplomasiye değil, sahadaki mevcut askeri varlığını destekleyen askeri ve siyasi iş birliklerine dayandığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla kurulmuş olan stratejik ortaklık, hem Akdeniz'deki dengeyi değiştirme hem de enerji kaynaklarına erişim açısından çok boyutlu bir diplomatik başarı örneğidir.

Çalışma kapsamında ele alınan stratejik hamleler, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de yürüttüğü dış politikasının sadece tepkisel değil stratejik ve ön alıcı bir çerçevede yürütüldüğünü açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Türkiye bir taraftan sert güç unsurları ile caydırıcılık üretirken diğer taraftan da teknolojik ve diplomatik kapasitesini ön plana çıkararak kapsamlı bir akıllı güç stratejisi geliştirmektedir. Söz konusu stratejik yaklaşımla Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de aktif bir aktör olarak oyun kurucu ve sınır çizen bir ülke konumunda olduğu açıkça ifade edilebilir. Dolayısıyla Doğu Akdeniz, Türkiye açısından sadece jeopolitik bir meydan okuma sahası değil aynı zamanda akıllı gücün de sahada test edilip uygulandığı, yeni diplomatik dengelerin kurulmuş olduğu stratejik bir bölge olarak laboratuvar niteliğindedir.

6. KAYNAKÇA

- Arslan, M. İ. (2019a, Aralık 24). *KKTC'li Milletvekillerinden İHA'ların Konuşlandığı Geçitkale Havaalanı'na Ziyaret* . Nisan 2025 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kktcli-milletvekillerinden-ihalarin-konuslandigi-gecitkale-havaalanina-ziyaret/1682896> adresinden alındı
- Arslan, M. İ. (2019b, Aralık 13). *Türkiye, KKTC'de İHA Faaliyetleri Yürütebilecek*. Nisan 2025 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/turkiye-kktcde-ihafaaliyetleri-yurutebilecek/1673361> adresinden alındı
- Avar, Y. (2020). Dış Politikada Akıllı Güç Kullanımı. V. Öngel, & G. G. Çelik içinde, *Sosyal Bilimler Perspektifinden Güç (Cilt II)* (ss. 197-212). Ankara: Gazi Kitabevi .
- Aydın, E. (2022). MAVİ VATAN, GÖK VATAN İLE SİBER VATAN SÖZ ÖBEKLERİNİN ANLAMLARI VE OLUŞTURULMA YÖNTEMLERİ . *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)* , 7(3), 167-178.

- Ayhan, B. (2025, Ocak 19). *Mavi Vatan - 2025 Tatbikatı Tamamlandı* . Nisan 2025 tarihinde Anadolu Ajansı : <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/mavi-vatan-2025-tatbikati-tamamlandi/3455348> adresinden alındı
- Bahçe, A. F. (2023). Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de Mavi Vatan Politikası . *Sosyal Bilimler Dergisi - SOBIDER*, 10(63), 481-509.
- Bayer, D. (2020). Doğu Akdeniz Deniz Alanının Tarihi Geçmişi, Türkiye'nin Ulusal Menfaatleri ve Uluslararası Hukuk Uygulamaları Kapsamında Bir Jeopolitik Analiz (s.389-407). *Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz* . içinde İstanbul: TASAM Yayınları.
- Demir, İ. (2024, Mart). Doğu Akdeniz'de Türkiye ve Yunanistan Arasındaki Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı . *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* , 2(1), 71-91.
- Denizli, C. (2022). Doğu Akdeniz Hidrokarbonları Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul* , Yüksek Lisans Tezi .
- Denizli, C., Akengin, H., & Karaca, A. (2023). Doğu Akdeniz Hdirokarbon Kaynakları, Deniz Yetki Alanları ve Sınır Anlaşmazlıkları Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme . *Türk Coğrafya Dergisi* , 84, 233-247.
- Eren, E. (2024). Türkiye - Bosna Hersek İlişkilerinin Akıllı Güç Perspektifinde Analizi. S. Abdula, & E. R. Nazim (Dü.), *4th International Balkan Studies Congress Proceedings* içinde (s. 183-204). Sarajevo, Bosnia and Herzegovina: IDEFE-BSF.
- Erkut, F. N. (2022). *Türkiye'nin Yeni Strateji Arayışları: Mavi Vatan Doktrini* . Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yüksek Lisans Tezi .
- Gallarotti, G. M. (2015). Smart Power: Definitions, Importance and Effectiveness. *Journal of Strategic Studies*, 38(3), 245-281.
- Gürdeniz, C. (2022). *Neden Mavi Vatan?* Mart 2025 tarihinde <https://www.aydinlik.com.tr/haber/cem-gurdeniz-neden-mavi-vatan-tamami-158669> adresinden alındı
- Kedikli, U., & Deniz, T. (2015). Enerji Kaynakları Mücadelesinde Doğu Akdeniz Havzası ve Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı . *Alternatif Politika*, 7(3), 399-424.
- Kesen, S., & Genç, D. (2025, Ocak 9). *Mavi Vatan - 2025 Tatbikatı'nın Seçkin Gözlemci Günü Geçit Töreniyle Sona Erdi* . Nisan 2025 tarihinde Anadolu Ajansı : <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/mavi-vatan-2025-tatbikatinin-seckin-gozlemci-gunu-gecit-toreniyle-sona-erdi/3445600> adresinden alındı
- Kılıçoğlu, G., & Yılmaz, A. N. (2019). *İPEĞE SARILMIŞ ÇELİK: Türkiye'nin Yumuşak Gücü ve Kamu Diplomasisi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Koray, M. (2020). Doğu Akdeniz'in Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi, Teknolojik Dönüşümler ve Denizaltıların Rolü (ss. 126-168). *Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz*. içinde İstanbul : TASAM Yayınları.
- Mavi Vatan (2023). *Mavi Vatan Kavramı ve Önemi*. Mart 2025 tarihinde Mavi Vatan: <https://mavivatan.net/mavi-vatan-kavrami-ve-onemi/> adresinden alındı.
- Milli Savunma Bakanlığı. (2020, Aralık 5). *Deniz Kuvvetlerimiz, MTA Oruç Reis Gemisine 82 Gün Boyunca 45 Bin Saat Seyir ile Refakat Görevi Sağladı*. Nisan 2025 tarihinde Milli Savunma Bakanlığı: <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/5122020-28885> adresinden alındı
- Milli Savunma Bakanlığı. (2025, Ocak 9). *Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Mavi Vatan - 2025 Tatbikatı'nın Seçkin Gözlemci Günü'nde Konuştu* . Nisan 2025 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı:

- <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/7c32216ddb5c4727823bbe70e24ac869> adresinden alındı
- Özer, S. (2020, Aralık 5). *TSK Oruç Reis'i Bir An Bile Yalnız Bırakmadı*. Nisan 2025 tarihinde Anadolu Ajansı : <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/tsk-oruc-reisi-bir-an-bile-yalniz-birakmadi/2066411> adresinden alındı.
- UN Geospatial. (2020). Eastern Mediterranean. Nisan 2025 tarihinde UN: <https://www.un.org/geospatial/content/eastern-mediterranean> adresinden alındı.
- Yaycı, C. (2012). Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye . *Bilge Strateji*, 4(6), 1-70.
- Yaycı, C. (2020). Türkiye - Libya Arasında İmzalanan Münhasır Ekonomik Bölge Andlaşmasının Sonuç ve Etkileri. *Kriter*, 4(42), 34-37.
- Yıldız, D. (2008). *Akdeniz'in Doğusu (Tarihi Geçmişi, Stratejik Önemi ve Su Sorunu Açısından)*. İstanbul: Bizim Kitaplar Yayınevi .
- Zarifoğlu, A. (2019, Aralık 16). *Türkiye'den Havalanan İHA, KKTC Geçitkale Havalimanı'na İndi*. Nisan 2025 tarihinde GZT: <https://www.gzt.com/video/jurnalist/turkiyeden-havalanan-ih-kkct-gecitkale-havalimanina-indi-2184131> adresinden alındı

ÇOCUKLAR İÇİN YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE YAZILAN AKADEMİK ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK DERLEME YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ

A SYSTEMATIC REVIEW OF SCHOLARLY RESEARCH ON THE INSTRUCTION OF TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE TO CHILDREN

Öğr. Gör. Ayşe Ceren GÜNDÜZ

ORCID ID: 0009-0007-4063-762X

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Dil Eğitim-Öğretim Uygulama ve Araştırma
Merkezi, acerengunduz61@gmail.com

Öğr. Gör. Sinem ÇEKEN

ORCID ID: 0000-0002-3619-7402

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Dil Eğitim-Öğretim Uygulama ve Araştırma
Merkezi, sinemceken@gmail.com

Feyza PRAYUGA

ORCID ID: 0000-0002-2533-0677

feyzaerol648@gmail.com

ÖZET

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, özellikle son yıllarda önem kazanan ve hızla gelişen bir alan olmuştur. Ancak çocuklara yönelik yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, yetişkinlere yönelik çalışmalara kıyasla oldukça yeni olup bu alanda yapılan araştırmalar henüz sınırlıdır. Dil edinimi süreçlerinin çocuklar ve yetişkinler arasında önemli farklılıklar gösterdiği göz önüne alındığında, çocuklar için yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin kendine özgü yöntem, materyal ve pedagojik yaklaşımlar gerektirdiği açıktır. Bu durum, alanın bilimsel olarak incelenmesini ve yapılandırılmasını zorunlu hâle getirmektedir. Bu çalışmanın amacı, çocuklara yabancı dil olarak Türkçe öğretimi üzerine yapılan akademik çalışmaları sistematik bir şekilde derlemek, mevcut literatürü analiz etmek ve gelecekteki araştırmalar için yol gösterici olabilecek eğilimleri ortaya koymaktır. Bu kapsamda, alandaki çalışmalar sistematik

derleme yöntemi aracılığıyla çalışmaların yayım yılı, türü, kullanılan yöntemi ve konuları kriterlerine göre incelenmiş ve raporlaştırılmıştır. Elde edilen bulgular, çocuklar için yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin gelişimi açısından önemli çıkarımlar sunmakta ve alana yönelik yeni araştırma alanlarını ortaya koymaktadır. Çalışmanın sonucunda çocuklara yönelik yabancı dil olarak Türkçe öğretimi üzerine nicel ve karma araştırma yöntemlerine daha geniş yer verilmesi, materyallerin çeşitlendirilmesi ve ders programları tasarlanması gibi konulara odaklanılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuklar için yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, sistematik derleme yöntemi.

ABSTRACT

Teaching Turkish as a Foreign Language has become an increasingly important and rapidly developing field in recent years. However, instruction of Turkish as a foreign language to children remains relatively new compared to studies focused on adult learners, and research in this specific area is still limited. Considering the significant differences between language acquisition processes in children and adults, it is evident that teaching Turkish as a foreign language to children requires distinct methods, materials, and pedagogical approaches. This necessitates a systematic and scientific examination of the field. This study aims to systematically review academic research conducted on teaching Turkish as a foreign language to children, to analyze the existing body of literature, and to identify emerging trends that may guide future studies. Within this scope, the selected studies were examined using the systematic review method according to criteria such as publication year, type, research method, and subject matter. The findings offer important insights into the development of Turkish language instruction for children and highlight potential directions for future research. Based on the results, the study recommends a greater emphasis on quantitative and mixed-method research designs, diversification of instructional materials, and the development of tailored curricula for children.

Key Words: Teaching Turkish as a Foreign Language to Children, Teaching Turkish as a Foreign Language, The Systematic Review Method.

1. GİRİŞ

Küreselleşme, göç hareketliliği ve artan uluslararası etkileşim, bireylerin erken yaşlardan itibaren ikinci bir dili edinmesini zorunlu hâle getirmiştir. Bu süreçte Türkçenin uluslararası bir iletişim dili olarak kazandığı önem, onu yabancı dil olarak öğretme çalışmalarını da hızlandırmıştır. Ancak bu çalışmaların büyük bölümü yetişkin odaklı olup çocuklara yönelik dil öğretimi sınırlı kalmıştır. Dünyada çocuklara yönelik yabancı dil öğretimi alanında uzun yıllara dayanan köklü bir birikim ve kuramsal zemin oluşmuşken, Türkçenin çocuklara yabancı dil olarak öğretimi henüz gelişim sürecinin başında yer almaktadır (Kurt, 2021). Oysa çocukluk dönemi, bireylerin zihinsel esneklik, dilsel farkındalık ve taklit yeteneklerinin en yüksek olduğu

evredir. Dolayısıyla bu yaş grubu için geliştirilecek Türkçe dil öğretim yaklaşımları, özgün pedagojik tasarımlar ve hedef odaklı materyaller içermelidir (Kurt, 2019; Ak, 2019).

Tarihsel olarak çocuklara yabancı dil öğretiminin Osmanlı'daki Enderun mekteplerine kadar uzandığı bilinmekle birlikte, günümüzde çocuklara yönelik sistematik ve programlı bir Türkçe öğretim modelinin hâlâ yeterince kurumsallaşmadığı görülmektedir (Mırık, 2023). Bununla birlikte son yıllarda başta göç politikaları ve uluslararası eğitim programlarının etkisiyle bu alanda yürütülen çalışmalar artmış, ancak bu çalışmaların çoğu teorik temellerden ve ihtiyaç analizinden yoksun olarak şekillenmiştir (Ak, 2019). Yine de bu gelişmeler, çocuklara yönelik Türkçe öğretiminin ayrı bir uzmanlık alanı olarak ele alınması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle Avrupa'daki erken yaşta dil öğretimi uygulamaları örnek alındığında, Türkçenin çocuklara yabancı dil olarak öğretimi konusunda hem kuramsal hem uygulamalı boyutta yapılacak daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu açıktır.

Bu bağlamda yapılan akademik çalışmaların sistemli bir şekilde taranması, çocuklara yönelik Türkçe öğretiminin hangi yönlerden ele alındığını, hangi temaların öne çıktığını ve hangi boyutların ihmal edildiğini ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. Ancak alan yazınında bu tür bütüncül incelemelere nadiren rastlanmaktadır. Bu çalışmada, çocuklara yönelik yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yapılmış akademik yayınlar sistematik derleme yöntemi ile incelenmekte; yayınların türleri, yöntemsel yaklaşımları, konu başlıkları ve yıllara göre dağılımları analiz edilerek alandaki mevcut eğilimler tespit edilmektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, çocuklara yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde mevcut literatürdeki çalışmaların sistematik bir derlemesini yaparak alandaki boşlukları belirlemek ve ileride yapılacak çalışmalara kuramsal ve yöntemsel bir zemin oluşturmaktır. Bu kapsamda çalışma, yalnızca geriye dönük bir değerlendirme sunmakla kalmamakta, aynı zamanda pedagojik planlamalara, materyal geliştirme süreçlerine ve öğretmen yetiştirme modellerine de dolaylı katkılar sağlamayı hedeflemektedir. Bu yönüyle hem araştırmacılar hem uygulayıcılar için yol gösterici nitelikte bir kaynak olacağı öngörülmektedir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, çocuklara yönelik yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yapılmış akademik yayınları sistematik biçimde inceleyerek, alandaki güncel eğilimleri, yöntemsel yaklaşımları ve konu çeşitliliğini görünür kılmayı amaçlamaktadır. Alanda eksik kalan teorik derinlik, yöntemsel çeşitlilik ve özel hedef gruplara yönelik pedagojik uygulamalar açısından yeni araştırmalara zemin hazırlaması bakımından önem taşımaktadır.

1.3. Araştırmanın Problem Cümlesi

Araştırmanın temel problem cümlesi, “Çocuklara yönelik yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yapılmış akademik çalışmaların; yıllara, yayın türlerine, kullanılan yöntemlere ve ele alınan konu başlıklarına göre dağılımı nasıldır?” şeklinde belirlenmiştir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada çocuklara yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili yapılmış ve yayınlanmış akademik çalışmalar ele alınmıştır. Yapılan alan yazını taraması sonucunda 52 çalışmaya ulaşılmış ve derleme 52 çalışma ile sınırlı tutulmuştur.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma deseni kapsamında ele alınmış ve sistematik derleme yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. Sistematik derleme, belirli bir konuya ilişkin yapılan akademik çalışmaların önceden tanımlanmış ölçütler çerçevesinde kapsamlı biçimde incelenmesini, bulguların karşılaştırmalı olarak analiz edilmesini ve mevcut literatürün bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesini amaçlayan bir araştırma yöntemidir (Gökdemir & Dolgun, 2020). Amaç, var olan literatürü tarayarak kapsamlı ve güvenilir bir sonuca ulaşmak ve gelecekteki çalışmalara ışık tutmaktır (Gökdemir & Dolgun, 2020). Özellikle eğitim bilimleri alanında sıkça tercih edilen bu yöntem, araştırmacılara ilgili alandaki eğilimleri, boşlukları ve güçlü yönleri ortaya koyma imkânı sunmaktadır (Bearman ve diğerleri, 2012; Siddaway ve diğerleri, 2019).

Çınar'a göre (2021) sistematik derleme çalışması yaparken izlenecek basamaklar şu şekilde olmalıdır:

- Bir araştırma sorusu belirlenir.
- Literatüre alınacak ve dışlanacak çalışmalar için önceden ölçütler belirlenir.
- Sistematik derleme protokolü oluşturulur.
- Anahtar kelimelerle kapsamlı bir literatür taraması yapılır.
- Tarama için uygun akademik veri tabanları seçilir.
- Elde edilen çalışmalar başlık, özet ve tam metin aşamalarında değerlendirilir.
- Dahil edilen çalışmaların metodolojik kalitesi analiz edilir.
- Veriler kodlanır ve uygun biçimde tematik ya da bulgusal olarak sentezlenir.
- Bulgular şeffaf ve standartlara uygun şekilde raporlanır.
- Elde edilen sonuçlar tartışılır, sınırlılıklar ve öneriler belirtilir.
- Gerektiğinde derleme güncellenir.

Bu çalışmada sistematik derleme yöntemiyle, çocuklara yönelik yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yazılmış akademik yayınlar belirlenmiş, türlerine (makale, tez, bildiri, kitap bölümü), yıllara, kullanılan yöntemlere ve ele alınan konulara göre sınıflandırılarak analiz edilmiştir. Araştırmada veri toplama süreci, belirlenen kapsayıcı anahtar kelimeler ve yayın türleri dikkate alınarak yürütülmüş; yayınlar yalnızca çocuklara yönelik Türkçe öğretimi

bağlamında sınırlanmıştır. Çalışmaların seçiminde yayın dili (Türkçe), erişilebilirlik, tam metin olma durumu ve çocuklara yönelik olması gibi kriterler dikkate alınmıştır.

Derleme sürecinde elde edilen veriler tematik olarak analiz edilmiş, bulgular tablo ve grafiklerle desteklenerek yorumlanmıştır. Bu yaklaşım, literatürdeki mevcut eğilimlerin sistematik biçimde görünür hâle gelmesini ve alandaki metodolojik farklılıkların anlaşılmasını sağlamıştır. Araştırma sonuçları, alan yazına katkı sağlayacak şekilde raporlanmış ve gelecek çalışmalar için yönlendirici nitelikte değerlendirmelere yer verilmiştir.

2.1. Araştırma Verileri

Bu araştırmanın verileri, çocuklara yönelik yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yayımlanmış akademik çalışmaların sistematik bir şekilde incelenmesi yoluyla elde edilmiştir. Araştırma kapsamında, farklı yayın türlerinde (makale, yüksek lisans tezi, doktora tezi, bildiri, kitap bölümü) yayımlanmış toplam 52 akademik çalışma değerlendirmeye alınmıştır. Veriler, araştırmacı tarafından önceden belirlenen ölçütlere göre seçilmiştir. Bu ölçütler, veri toplama süreci başlığı altında ayrıntılı olarak sunulmuştur. Çalışmalarda yer alan bilgiler, tablolaştırılarak yıllara, yöntem türlerine, yayın türlerine ve konu başlıklarına göre analiz edilmiştir.

2.1.1. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın temel problem cümlesi, “Çocuklara yönelik yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yapılmış akademik çalışmaların; yıllara, yayın türlerine, kullanılan yöntemlere ve ele alınan konu başlıklarına göre dağılımı nasıldır?” şeklinde belirlenmiştir. Bu bağlamda, sistematik derleme yöntemi doğrultusunda belirli kriterler çerçevesinde veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya dâhil edilecek çalışmaların seçiminde uzman görüşü alınarak aşağıdaki ölçütler belirlenmiş ve bu ölçütlere uymayan çalışmalar dışlanmıştır:

- Çalışmalar çocuklara yönelik yabancı dil olarak Türkçe öğretimi kapsamında olmalı,
- Çalışmalar tam metin olarak erişilebilir olmalı,
- Çalışmaların yayın dili Türkçe olmalı,
- Çalışmalar 2003–2023 yılları arasında yayımlanmış olmalı,
- Çalışmalar akademik yayın türlerinden biri (makale, yüksek lisans tezi, doktora tezi, kitap bölümü, bildiri) olmalı.

Belirlenen bu ölçütler doğrultusunda tarama yapılmış; başta Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>) olmak üzere DergiPark, TRDizin, Google Akademik ve çeşitli kongre kitapları incelenmiştir. Tarama sırasında “çocuklara Türkçe öğretimi”, “yabancı dil olarak Türkçe”, “çocuklara yönelik Türkçe öğretiminde materyal”, “çocuklara yönelik Türkçe öğretiminde yöntem”, “çocuklara yönelik dil öğretimi” gibi anahtar sözcükler kullanılmıştır.

Alan yazınında çocuklara yabancı dil olarak Türkçe öğretimi üzerine yapılmış ve yayımlanmış toplam 52 çalışmaya ulaşılmış ve bu çalışmalar analiz sürecine dâhil edilmiştir. Bu çalışmalar; 34 makale, 11 yüksek lisans tezi, 4 doktora tezi, 2 bildiri ve 1 kitap bölümü olmak üzere beş farklı akademik yayın türünde sınıflandırılmıştır.

2.1.2. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde, betimsel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Veriler; yayın türüne, yayımlandığı yıla, kullanılan araştırma yöntemine ve ele alınan konu başlığına göre sayısal değerleri tespit edilerek Excel tabloları aracılığıyla işlenmiştir. İşlenen veriler yorumlanmıştır.

Analiz sürecinde, her bir kategori altında sayı ve yüzde hesaplamaları yapılmış, bulgular tablo ve grafiklerle desteklenmiştir. Böylece çocuklara yönelik yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanındaki eğilimler, eksiklikler ve yoğunlaşan alanlar somut biçimde ortaya konmuştur. Ayrıca verilerin yorumlanmasında yalnızca nicel dağılımlar değil, pedagojik bağlam, yöntemsel derinlik ve yayın eğilimleri de dikkate alınarak nitel değerlendirmelere yer verilmiştir. Analiz sürecinde elde edilen bulgular ilgili bölümde ayrıntılı olarak sunulmuştur.

3. BULGULAR

3.1. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Ulaşılan 52 çalışmanın yıllara göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir:

Tablo1: Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

YAYIMLANAN ÇALIŞMALARIN YILLARA GÖRE DAĞILIMI												
	Doktora Tezi		Makale		Yüksek Lisans Tezi		Bildiri		Kitap Bölümü		Toplam	
YIL	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
2003	1	1,9	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1,9
2005	0	0	1	1,9	0	0	0	0	0	0	1	1,9
2006	0	0	1	1,9	0	0	0	0	0	0	1	1,9
2015	0	0	1	1,9	1	1,9	0	0	0	0	2	3,8
2016	0	0	1	1,9	0	0	0	0	0	0	1	1,9
2017	0	0	5	9,6	0	0	1	1,9	0	0	6	11,5
2018	0	0	1	1,9	0	0	0	0	0	0	1	1,9
2019	2	3,8	1	1,9	5	9,6	0	0	0	0	8	15,4
2020	0	0	3	5,8	2	3,8	0	0	1	1,9	6	11,5
2021	0	0	8	15,4	1	1,9	0	0	0	0	9	17,3
2022	0	0	4	7,7	1	1,9	0	0	0	0	5	9,6
2023	0	0	3	5,8	1	1,9	1	1,9	0	0	5	9,6
2024	1	1,9	2	3,8	0	0	0	0	0	0	3	5,8
2025	0	0	3	5,8	0	0	0	0	0	0	3	5,8
Toplam	4	7,6	34	65,7	11	21	2	3,8	1	1,9	52	100

Tablo 1’de çalışmaların yayımlandığı yıllara göre dağılımı incelendiğinde, 2003 ile 2010 yılları arasında oldukça sınırlı sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu durum, çocuklara yönelik Türkçe öğretimi üzerine akademik ilginin yeni yeni oluşmaya başladığını göstermektedir. Ancak 2015 yılı itibarıyla çalışma sayısında belirgin bir artış gözlenmiş, özellikle 2020–2023 yılları arasında bu artış daha da hız kazanmıştır. Bu yükseliş, alanın günümüzde önem kazandığını ve araştırmacıların çocuklara yönelik dil öğretimi konusuna daha fazla eğildiğini göstermektedir. Yayın türleri incelendiğinde, makalelerin her yıl düzenli şekilde yayımlandığı,

özellikle 2021–2023 yıllarında yoğunlaştığı görülmektedir. Yüksek lisans tezleri, 2015’ten sonra dikkat çeker şekilde artmış; bu durum lisansüstü düzeyde çocuklara Türkçe öğretimi konusuna olan ilginin arttığını göstermektedir. Doktora tezleri sayıca az olmakla birlikte, alanın daha derinlikli teorik ve yöntemsel tartışmalara ihtiyaç duyduğuna işaret etmektedir. Bildiriler ve kitap bölümlerinin ise daha sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir.

3.2. Çalışmaların Türlerine Göre Dağılımı

Ulaşılan 52 çalışmanın türlere göre dağılımı Tablo 2’de verilmiştir:

Tablo2: Çalışmaların Türlerine Göre Dağılımı

YAYIMLANAN ÇALIŞMALARIN TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI												
	Bildiri		Doktora Tezi		Kitap Bölümü		Makale		Yüksek Tezi		Lisans	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
YÖNTEM												
Karma Yöntem	0	0	1	50	0	0	0	0	1	50	2	3,8
Nicel Yöntem	0	0	0	0	0	0	1	100	0	0	1	1,9
Nitel Yöntem	2	4,2	3	6,2	1	2,1	33	68,8	9	18,8	48	90,6
Yöntem Belirtilmemiş	0	0	0	0	0	0	0	0	1	100	1	1,9
Toplam	2	3,8	4	7,5	1	1,9	34	64,2	11	20,8	52	100

Araştırma yöntemlerinin yayın türlerine göre dağılımı incelendiğinde, nitel yöntemin tüm yayın türlerinde baskın olduğu gözlenmiştir. Özellikle makalelerde ($f=33$) ve yüksek lisans tezlerinde ($f=9$) nitel yönetime ağırlık verildiği görülmektedir. Bu durum, çocuklara Türkçe öğretimi üzerine yapılan araştırmalarda derinlemesine inceleme yapma arzusunun ön planda olduğunu ve bu nedenle nitel yaklaşımların daha fazla tercih edildiğini düşündürmektedir. Karma yöntem, yalnızca iki çalışmada kullanılmış olup biri doktora tezi, diğeri yüksek lisans tezi türündedir. Bu da uzun soluklu akademik çalışmalarda araştırmacıların daha bütüncül veri elde etme arayışına girdiğini göstermektedir. Nicel araştırmalar yalnızca bir makalede yer almış ve bu durum alandaki nicel yöntem kullanımının ihmal edildiğini ortaya koymaktadır. Yöntemi belirtilmeyen yalnızca bir çalışma bulunmaktadır. Yayın türlerine göre genel dağılımda en fazla payı makaleler ($f=34$) alırken, yüksek lisans tezleri ($n=11$) ve doktora tezleri ($n=4$) ikinci ve üçüncü sırada yer almıştır. Kitap bölümleri ($n=1$) ve bildiriler ($n=2$) gibi kaynakların oldukça sınırlı olması, alandaki yayın çeşitliliğinin artırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle kongre bildirilerinin artırılması, farklı akademik çevrelerle bilgi paylaşımı açısından önemli bir katkı sağlayacaktır.

3.3. Çalışmalarda Kullanılan Yöntemlerin Yıllara Göre Dağılımı

Çalışmalarda kullanılan araştırma yöntemlerinin yıllar içinde dağılımı Tablo 3’te verilmiştir:

Tablo3: Çalışmada Kullanılan Yöntemlerin Yıllara göre Dağılımı

ÇALIŞMADA KULLANILAN YÖNTEMLERİN YILLARA GÖRE DAĞILIMI

YIL	Nitel Yöntem		Karma Yöntem		Nicel Yöntem		Yöntem Belirtilmemiş		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
2003	1	100	0	0	0	0	0	0	1	1,9
2005	1	100	0	0	0	0	0	0	1	1,9
2006	1	100	0	0	0	0	0	0	1	1,9
2015	2	100	0	0	0	0	0	0	2	3,8
2016	1	100	0	0	0	0	0	0	1	1,9
2017	6	100	0	0	0	0	0	0	6	11,5
2018	1	100	0	0	0	0	0	0	1	1,9
2019	6	75	2	25	0	0	0	0	8	15,4
2020	6	100	0	0	0	0	0	0	6	11,5
2021	7	77,8	0	0	1	11,1	1	11,1	9	17,3
2022	5	100	0	0	0	0	0	0	5	9,6
2023	5	100	0	0	0	0	0	0	5	9,6
2024	3	100	0	0	0	0	0	0	3	5,8
2025	3	100	0	0	0	0	0	0	3	5,8
Toplam	48	92,3	2	3,8	1	1,9	1	1,9	52	100

Çocuklara yönelik yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yapılan çalışmaların kullandıkları araştırma yöntemlerinin yıllara göre dağılımı incelendiğinde, çalışmaların büyük çoğunluğunun nitel yöntem ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bulgu, çocuklara Türkçe öğretimi bağlamında gözlem, görüşme, doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerine dayalı araştırmaların yaygın olduğunu göstermektedir. Özellikle 2003–2015 yılları arasında yalnızca nitel yöntem kullanıldığı dikkat çekmektedir. Karma yöntem kullanımı ise 2020’li yıllarla birlikte görülmeye başlamış ve bu durum, alanda hem nitel hem de nicel verilerin birlikte kullanılmasının öneminin fark edilmeye başlandığını göstermektedir. Nicel araştırmaların sayısının oldukça az olması, alanda istatistiksel veriye dayalı araştırmaların sınırlı kaldığını ve genellenebilir bulgular elde etme açısından hâlâ gelişime açık olduğunu göstermektedir. Ayrıca yöntemi belirtilmeyen çalışmaların sayısının düşük olması, alan yazının sistematik analizlere elverişli olduğunu göstermektedir. Yıllar ilerledikçe artan yayın sayısı ve özellikle son beş yılda karma yöntemlerin öne çıkması, alandaki akademik bilincin daha kapsamlı yöntemsel yaklaşımlara doğru evrildiğini ortaya koymaktadır.

3.4. Çalışmaların Konularına Göre Dağılımı

Çalışmaların araştırma konularına göre dağılımı Tablo 4’te verilmiştir:

Tablo4: Çalışmaların Konularına Göre Dağılımı

YAYIMLANAN ÇALIŞMALARIN KONULARINA GÖRE DAĞILIMI															Toplam	
Konu	2003	2005	2006	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	f	%
Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin kültürel öğeler									2	1	1	1			5	9,6

[illegible]

öğretiminde
teknolojik
araçların
kullanımı

Yabancı dil
olarak Türkçe
öğretiminde
uyarlama
çalışmaları

Yabancılar
Türkçe
öğreticilerinin
tutumlarına
yönelik
çalışmalar

Toplam	1	1	1	2	1	6	1	8	6	9	5	5	3	3	52	100

Çocuklara yönelik Türkçe öğretimi alanında yapılan çalışmaların konu başlıklarına göre dağılımı incelendiğinde, en fazla çalışmanın Türkçe öğretiminde kullanılan öğrenme modelleri ve yazınsal eserler üzerine olduğu görülmüştür.(f=16) Bunu takip eden konu başlığı öğretim setleri ve kitapların öğretim niteliği olduğu görülmektedir. Bu konu başlığı altında toplam 15 çalışma (%28.8) yer almakta ve bu durum, materyal temelli eksikliklerin alanda öncelikli bir araştırma konusu olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Kitap içerikleri, etkinliklerin nitelikleri ve setlerin pedagojik yeterlilikleri bu çalışmalarda tartışma konusu edilmiştir. Dikkat çeken diğer başlık, teknolojik araçların öğretimde kullanımınıdır. Bu başlık altında toplam 6 çalışma (%11.5) yer almakta, dijital uygulamalar, akıllı tahtalar, eğitim yazılımları gibi araçların çocuklara Türkçe öğretimindeki yeri ve etkisi üzerine incelemeler yapılmaktadır. Bu durum, çağdaş öğretim teknolojilerinin çocuklara Türkçe öğretiminde aktif olarak kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Diğer yandan, uyarlama çalışmaları, merkezlerin yapısal özellikleri, karşılaşılan sorunlar, deyim kullanımı, kültürel öğeler ve öğrenci motivasyonu gibi konular sınırlı sayıda çalışmayla temsil edilmektedir. Özellikle uyarlama çalışmaları yalnızca 1 çalışma (%1.9) ile yer almakta olup bu, çocuklara yönelik materyal veya programların farklı yaş, dil altyapısı veya kültürel arka plana göre yeniden düzenlenmesine dair araştırmaların oldukça sınırlı kaldığını göstermektedir.

4. TARTIŞMA

Bu araştırma kapsamında ulaşılan veriler, çocuklara yönelik yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanının hem içerik hem de yöntem bakımından henüz olgunluk aşamasına erişmemiş olduğunu göstermektedir. Çalışmaların büyük çoğunluğunun nitel yöntemle gerçekleştirilmiş olması, alandaki araştırmaların uygulama temelli, betimleyici ve bağlamsal verilerle sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Nitel yöntemlerin bu denli baskın olması, öğretim süreçlerini anlamaya yönelik güçlü yönler taşısa da, genellenebilirlik açısından sınırlılıklar doğurmakta ve nicel ölçümlere dayalı sistematik verilerin eksikliğini gündeme getirmektedir.

Özellikle 2020 sonrası dönemde karma yöntemlerin görünür olmaya başlaması, alandaki araştırma pratiğinin daha bütüncül bir yaklaşıma evrilmeye başladığını göstermektedir. Ancak

bu yöntemlerin hâlâ düşük oranlarda kullanılması, hem veri çeşitliliği hem de çok yönlü analiz açısından geliştirilmeye açık bir alan olduğunu göstermektedir. Nicel yöntemlerin yalnızca bir çalışmada yer bulması ise ölçülebilir ve karşılaştırmalı veri üretimi açısından literatürde önemli bir boşluk olduğunu göstermektedir.

Yayın türlerine göre yapılan dağılımda, makale ve yüksek lisans tezlerinin baskınlığı, alanın büyük oranda bireysel araştırma çabalarıyla şekillendiğini ve kurumsal araştırma desteklerinin henüz yeterince gelişmediğini düşündürmektedir. Doktora tezlerinin sınırlı sayıda olması, derinlemesine teorik modellemeler ve özgün pedagojik yaklaşımlar geliştirilmesi açısından eksiklik yaratmaktadır. Kitap bölümleri ve bildirilerin azlığı ise, disiplinler arası bilgi aktarımı ve akademik yaygınlık açısından dikkatle ele alınması gereken bir konudur.

Konu başlıklarına yönelik dağılımda, öğretim materyalleri, kitap setleri ve yazınsal eserler üzerine yapılan çalışmaların ön planda olması, öğretim sürecine dair somut araçların geliştirilmesinin öncelendiğini göstermektedir. Ancak kültürel aktarım, özel gereksinimli çocuklara yönelik öğretim, motivasyon, öğretici tutumları ve teknolojik araçların kullanımı gibi daha derinlemesine kuramsal veya bireyselleştirilmiş pedagojik temalar oldukça sınırlı kalmıştır. Bu durum, alanın hâlen uygulama odaklı bir yaklaşımla şekillendiğini ve uzun vadeli, kuramsal zenginliğe sahip araştırmaların artması gerektiğini ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, çocuklara yönelik yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yapılmış akademik yayınlar sistematik derleme yöntemiyle incelenmiş; yıllar, yayın türleri, araştırma yöntemleri ve konu başlıkları gibi değişkenler üzerinden alanın genel durumu değerlendirilmiştir. Bulgular, çocuklara Türkçe öğretimi alanının son yıllarda ivme kazandığını, ancak belirli yönlerden hâlâ sınırlı ve gelişime açık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırmaların büyük bölümünün nitel yöntemle gerçekleştirilmiş olması, bu alanda öğretim süreçlerine yönelik derinlemesine incelemelerin yaygın olduğunu; ancak deneysel, ölçülebilir ve genellenebilir bulguların yeterince üretilmediğini ortaya koymuştur. Karma ve nicel yöntemlerin sınırlı kullanımı, alanda metodolojik çeşitliliğin henüz gelişmekte olduğunu ve bu durumun literatürün güvenilirliğini sınırladığını göstermektedir.

Yayın türü bakımından makaleler ve yüksek lisans tezleri ön planda yer almakta, buna karşılık doktora tezleri, kitap bölümleri ve bildiriler gibi kuramsal derinliği yüksek veya yaygınlaştırıcı yayın türlerinin sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir. Bu durum, hem bilimsel katkının hem de kuramsal modellemelerin gelişimi açısından dikkate değerdir.

Konu başlıkları düzeyinde yapılan değerlendirmede, materyal geliştirme, kitap ve set analizi gibi doğrudan öğretimle ilişkili başlıkların baskın olduğu; buna karşın kültürel aktarım, özel gereksinimli çocuklara yönelik yaklaşımlar, motivasyon, öğretici tutumları ve teknolojik destekli öğretim gibi konuların daha az işlendiği tespit edilmiştir. Bu da alanda pedagojik derinliğin henüz yeterince gelişmediğini göstermektedir.

Sonuç olarak çocuklara yönelik yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanı, gelişimini sürdüren bir akademik sahadır. Ancak bu gelişimin sürdürülebilir ve kapsayıcı hâle gelebilmesi için

yöntemsel çeşitliliğin artırılması, konu zenginliğinin sağlanması ve özellikle kuramsal altyapının güçlendirilmesi büyük önem arz etmektedir.

6. KAYNAKÇA

Ak, S. (2019). *7-11 yaş arasındaki çocuklara yönelik yabancı dil olarak Türkçe dersi öğretim programı tasarımı önerisi* [Yüksek Lisans Tezi].

Bearman, M., Smith, C. D., Carbone, A., Slade, S., Baik, C., Hughes-Warrington, M., & Neumann, D. L. (2012). Systematic review methodology in higher education. *Higher Education Research and Development*, 31(5), 625-640.

Cameron, L. (2001). *Teaching languages to young learners*. Cambridge University Press.

Çınar, N. (2021). İyi bir sistematik derleme nasıl yazılmalı? *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(2), 310 - 314.

Gökdemir, F., & Dolgun, G. (2020). Writing material & method section in qualitative, quantitative, systematic review, meta-analysis, and meta-synthesis studies. *Archives of Health Science and Research*, 7(2), 189-195.

Kurt, E. (2021). Çocuklara yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde hikâye anlatıcılığı yöntemi ve öğretmenlere öneriler. *Uluslararası A. Halûk Dursun Türk Kültürü Sempozyumu. (Bildiri Metni)*.

Kurt, E. (2019). *Çocuklara yabancı dil olarak Türkçe öğretimi*. [Doktora Tezi].

Mırık, Ç. (2023). *Türkiye Maarif Vakfı tarafından hazırlanan çocuklara yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ders kitaplarının kültür etkileşimi açısından incelenmesi: ortaokul örneği* [Yüksek Lisans Tezi].

Siddaway, A. P., Wood, A. M., & Hedges, L. V. (2019). How to do a systematic review: a best practice guide for conducting and reporting narrative reviews, meta-analyses, and meta-syntheses. *Annual review of psychology*, 7(1), 747-770.

KİŞİLİKTEN KALBE: ENNEAGRAM TIPLERİ ÜZERİNDEN EŞ SEÇİMİNDE DEĞİŞKENLERİN İNCELENMESİ

From Personality to Heart: Examining Variables in Mate Selection through Enneagram

Uzm. Psk. Dan. Merve İDEM

ORCID ID: 0009-0007-3525-3242

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,
mrvidemm@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Osman SÖNER

ORCID ID: 0000-0001-9741-5357

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,
osman.soner@izu.edu.tr

Arş. Gör. M. Furkan TUNÇ

ORCID ID: 0000-0001-6370-1507

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,
furkan.tunc@izu.edu.tr

ÖZET

Bu araştırmanın amacı enneagram kişilik tiplerinin romantizm ve eş seçimi arasındaki ilişkisinin incelenmesidir. Bu nedenle araştırma nicel araştırma yöntemlerinden olan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma, 18 yaş üstü hiç evlenmemiş toplamda 261 kişiden oluşan bekar bireylerin katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Katılım sağlayan bireylerin 68'i (%26,1) erkek ve 193'ü (%73,9) kadındır. Araştırmada Enneagram Kişilik Ölçeği, Romantizm ve Eş Seçimi Tutum Ölçeği ve katılımcıların bazı demografik özelliklerini belirlemek amacıyla kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen puanların normal dağılımına sahip olup olmadığını belirlemek için normallik testi yapılmıştır. Bu test sonuçları doğrultusunda t Testi, tek yönlü varyans analizi ve korelasyon teknikleri kullanılarak verilerin analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada ikili değişkenler arasındaki anlamlılığı bulabilmek için t Testi; ikiden fazla değişkenlerin değerlerin anlamlılığını bulmak için ANOVA (Tek Yönlü Varyans Analizi) kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre romantizm ve eş seçimi ölçeğinin puanları ile enneagram kişilik tiplerinden başaran, yardımcı, mükemmelliyetçi özgün, maceracı, gözlemci, sorgulayan ve reis alt boyutu puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Enneagram kişilik tipleri, eş seçimi, evlilik, aile

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the relationship between enneagram personality types, romance and mate selection. For this reason, the relational survey model, which is one of the quantitative research methods, was used. The research was conducted with the participation of 261 single individuals over the age of 18 who have never been married. Of the individuals who participated, 68 (26.1%) were male and 193 (73.9%) were female. Enneagram Personality Scale, Romance and Mate Choice Attitude Scale and personal information form were used to determine some demographic characteristics of the participants. A normality test was conducted to determine whether the scores obtained in the study had a normal distribution. In line with the results of this test, the data were analyzed using t-test, one-way analysis of variance and correlation techniques. In the research, t Test was used to find the significance between binary variables and ANOVA (One-Way Analysis of Variance) was used to find the significance of the values of more than two variables. According to the findings of the study, a significant positive correlation was found between the scores of the romance and mate selection scale and the scores of the enneagram personality types: achiever, helper, perfectionist, original, adventurous, observer, questioner and head.

Key Words: Enneagram personality types, mate selection, marriage, family

GİRİŞ

İnsan yaşamında, doğuştan getirilen ve kişiliğin temelini oluşturan çekirdek bir yapı bulunmaktadır. Bu yapının belli etkenlerle (çevre, yetiştirilme şekli, toplumsal olgular vs.) değişkenlik göstermesi hayattaki seçimlerimize ve farklı kişilik tiplerinin oluşmaya başlamasına sebep olabilmektedir (Kaderoğlu, 2022).

Aslı eski Yunancadaki persona sözcüğünden gelen (Ballı, 2005) kişilik kavramı; anne ve babadan aktarılan genetik özellikler (Çiçek ve Aslan, 2020) ile kişinin iç ve dış çevresiyle kurduğu ilişki biçimini yansıtan (Cüceloğlu, 2012) ve bireyi diğer kişilerden ayıran özellikler olarak bireyden kaynaklanan, her durumda tutarlı bir şekilde sergilediği davranışlar (Korunur, 2020) olarak tanımlanmaktadır. Francis Galton kişiliğin iki farklı şekilde oluştuğunu söylemektedir. Bunlardan biri genettir (doğuştan, kalıtsal) diğeri de çevre yoluyla yani doğumumuzdan başlayarak yaşadıklarımızdır. Genetik ve çevre etkisi birlikte rol oynamaktadır fakat kişiliğin en belirleyici faktörün genetik olduğu öne sürülmektedir. (Lakşe, 2012). Kişilik yerine mizaç ve karakter kavramları da kullanılabilmekte olup (Arslan, 2021) bu durum çoğu zaman anlam karmaşasına sebep olabilmektedir ve bu terimleri birbirinden ayırtırmak gerektiği öne sürülmüştür (Gökdağ, 2014).

Mizaç, doğumla birlikte gelen ve doğuştan var olan (Bayram, 2014), yaşam boyunca çok az oranda değişkenlik gösteren (Yamanel, 2018), otomatik olarak duygu durumunu belirleyen duygusal uyarana cevap veren (Çetin, 2015) ve biyolojik etkenlere dayalı olarak duygulara müsahahalı, belirli bir hareketlilik derecesi ile belli bir noktada içe dönüklüğünün bir bileşimden oluşan (Vuijk vd., 2000) bireysel farklılıklar (Meriç, 2020) olarak tanımlanmaktadır. Antik çağda mizaç, benlik ve benliği oluşturan bireysel ve biricik olmanın biyolojik temeli olarak da tanımlanmaktadır (Çetin, 2015).

Karakter ise; nasıl yetiştirildiğinin ve çevrenin etkisiyle gelişen, öğrenilmiş ve zamanla değişebilen (Yüksel, 2013), kişisel değerlerin ve amaçların ortaya konulduğu nesne ilişkilerini barındıran, mizaçtan farklı olarak; bir hedefe yönelik, empati, sabır, umut ve inanç gibi duyguları içeren (Aggöl, 2019) insanları başkalarından ayıran zihinsel ve ahlaki farklılıkların

toplama (Ata, 2020) olarak tanımlanmaktadır. Bu farklılıklarla birlikte insanlar psikolojik olarak da farklılıklar gösterdiği öne sürülmektedir.. Enneagram da insanların doğumdan itibaren getirdiği özelliklerle birlikte davranışların altında yatan sebep ve motivasyonları tanımlar (Küçük, 2021).

Sözcük anlamı ‘dokuz kişilik tipi’ olan , Latince ’de enne (dokuz) ve agram (çizgi) sözcüklerinden meydana gelen Enneagram (Kaderoğlu, 2022), ortaya çıkış tarihi belli olmamakla birlikte (Bozik, 2021), milattan sonra enneagram tarihinde sofi tarikatlarının bulunduğu Buhara-Afganistan-Semerkant'ta önemli çalışmaların olduğu bilinmesiyle (Karabulut, 2007) ve bu çalışmalara dayanarak modern bir sentezden geçirilip, insan psikolojisinin işlevlerini, çeşitli nitelik özelliklerini farklı kişilik tipleri üzerinden irdeleyen ve ortaya koyan bir kişilik modeli (Pesen, 2015) olarak tanımlanmaktadır.

Enneagram’da ortaya konulan en önemli nokta kişilerin dokuz farklı kişiliğe ve mizaç tipine sahip oldukları (Subaş, 2017), sembol olarak dokuz farklı kişilik tiplerinin etkin bir şekilde birbirleriyle bağlantılı olduğu (Şirin, 2020) ve kişinin eğilim gösterdiği bu kişilik tiplerinin diğerinden daha kötü veya daha iyi olmadığı (Bland, 2010), kendi içinde biricik ve özel olduğu söylenen bu örüntülerin (Şirin, 2020) enneagram kişilik modelinin insanlığın genel bir mirası olarak düşünüldüğü (Karabulut, 2007) öne sürülmektedir. Enneagram tipolojisinde her birey alışılmış bir yolu temsil eden dokuz tip kategoriden birine girer (Sutton vd., 2013) ve bu kişilik tipleri; 1-Mükemmelliyeçi, 2-Yardımcı, 3-Başaran, 4-Özgün, 5-Gözlemci , 6-Sorgulayan 7-Maceracı, 8-Reis, 9- Uzlaşmacı (Subaş ve Çetin, 2017) olarak isimlendirilir ve kısaca tarif edilmek gerekirse; tip1: ahlaki değerlere önem veren, düzen arayan, sorumluluklarını yerine getiren, disiplinli, istemedikleri bir durumda rahatsızlıklarını dile getiren (Şirin, 2020); tip2: ilgi ve sevgisini gösteren, sahiplenici, başkalarının memnuniyetini düşünen (Karabulut, 2007); tip3: enerjisi yüksek, kendinden emin, kazanmayı isteyen, başkaları hayranlık duyulan (Bozik, 2021); tip4: etkileyici, bireycilikten yana olan, yaratıcı, sanatsal konulara yönelen (Kurt, 2019); tip5: başkalarıyla mesafeli, beyinsel, yeniliği seven, sorgulayıcı, içedönük, öngörülü, objektif, duygularını gizleyen (Subaş, 2017), tip6: sadık, destek arayışında olan, tedbirli, işine düşkün fakat ağırdan alan, kuşkulu, güvenilir (Kaderoğlu, 2022), tip7: dışadönük, dikkatleri çabuk dağılan, özgürlükçü, rutini sevmeyen, eğlenceli fikirler ortaya koyan (Şirin, 2020), tip8: savunmacı, inatçı, kararlı, güçlkle karşılaşmayı seven, eylem yönelimli, kendilerini savunmayı bilen, otoriter (Karabulut, 2007), tip9: dengeleyen, barışçı, yeniliği seven, kibar, hassas, durağan, ılımlı, düşünceleri duygularından önde olan, düzgün ve etkili olmak isteyen (Bozik, 2021) olarak açıklanmaktadır. Enneagram ile ilgili dünyada oldukça çalışmaların olduğu fakat Türkiye’de enneagram ile ilgili yeterli çalışmaların az olmasına rağmen (Şirin, 2020) bazı araştırmalarda; medeni durum ile enneagram kişilik tipleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu (Kaderoğlu, 2022), evlilik süresine göre anlamlı bir ilişki bulunmadığı (Bozik, 2021) sonuçlarına ulaşılan çalışmalar söz konusudur.

Bazı araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olan Enneagram (Koyuncu, 2021), benliğin anlamlandırılmasında ve anlaşılmasında kullanılan geleneksel bir yapı olarak öne sürülerek bütüncül ve tutarlı bir kişilik modeli olmaya aday olduğu belirtilmektedir (Yılmaz vd., 2014). Aynı zamanda enneagram gibi kişilik ve mizaç modelleri yaşamda önemli bir pusula görevi görmekle beraber kişilerin seçimlerine ışık tutabilmektedir ve bu bireyler kişilik özelliklerine göre aile olmanın bir adımı olan eş seçimine ve evliliğe yönelebilmektedir (Bozik, 2021).

Aile, insan hayatında önemli bir rolü bulunan (Chiappori, 2020), aralarında çocuk bağı ve kan bağıyla gerçekleşen, kişilerin kendilerine özgü inanç, gelenek, görgü ve kuralları barındıran (Buldu, 2021) kadın, erkek veya kadın, erkek ve çocuklarla başlayan (Çalışkan, 2017), bireyin

ortamda doğduğu ve ihtiyaçlarının da karşılandığı sosyal bir birim (Tunç ve Totan, 2021) olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte aile; kavram olarak ve nasıl yapılanması gerektiği ile ilgili kültürden kültüre, toplumdan topluma değişkenlik gösterebilmektedir. Kimi toplumda ailenin sadece kan bağıyla değil uzun süren arkadaşlıklarında aile kavramı ile ilişkilendirilebileceği söylenmiştir (Özabacı ve Erkan, 2020). Bireylerin, neslin devamı ve toplum içerisinde çocuklarını yetiştirebilmek amacıyla aile kurduklarını ve bireyin yaşamını etkileyen en önemli kararlardan biri olan (Korunur, 2020) eş seçiminin de kurulan bu ailenin bir başlangıcı olduğunu belirten görüşler de bulunmaktadır (Yılmaz, 2017).

Eş seçimi, tarih boyunca karşımıza çıkan, kişinin kiminle nasıl bir yaşam sürdüreceğine dair karar verdiği (Babahanoğlu, 2020), erkek ve kadının evlilikten önce birbirilerini tanımalarını sağlayan ve doğru bir karar verme olasılığını arttıran (Korunur, 2020), benzerlik ve bütünleme ilkesine dayanan (Kasapkara ve Kasapkara, 2013) bir durumdur. Erikson; eş seçimini ‘yakınlığa karşı uzaklık’ döneminin bir görevi olarak ortaya koyar ve bu dönemde yakınlık sağlamayı başaramayan bireylerin yalnızlığı deneyimlediğini belirtir (Saraç, 2020). Eş seçimiyle gerçekleşen aile kurumu evlilik olgusuyla ortaya çıkmaktadır (Padalıhasaoğlu, 2021).

Evlilik, kişiyi mutlu eden, toplumun kurallarını göz ardı etmeden kurulan bağın şekillenerek aileyi oluşturabilmek adına (Çatal, 2019), yasal geçerliliği bulunan ve bununla birlikte belli sorumlulukları ve hakları beraberinde getiren, yetişkin bir kadın ve erkek arasında gerçekleşen (Padalıhasaoğlu, 2021), toplumsal normlarla da şekillenen karşılıklı desteğin olduğu bir ilişki olarak tanımlanmaktadır (Çeliksoy, 2021).

Bu araştırmada kişilik tiplerinin romantizm ve eş seçimi arasında anlamlı bir farklılık olabileceği düşünülmektedir. Bireylerin kişilik tiplerinin belirlenmesi ve eş seçimi konusunda ilişkilendirilmesi sonucundan yola çıkılarak aile yapısı, birliktelik konusunda topluma ışık tutabileceği düşünülmektedir.

Bu araştırma kapsamında enneagram kişilik tipleri (1-Mükemmelliyeçi, 2-Yardımcı, 3-Başaran,4-Özgün,5- Gözlemci ,6-Sorgulayan 7-Maceracı,8-Reis ,9- Uzlaşmacı) ile romantizm ve eş seçiminin cinsiyete, yaşa, eğitim düzeyine, çalışma durumuna, gelir düzeyine, kendilerini genel olarak nasıl tanımladıklarına, anne-baba birlikteliğine, anne-babalarının ne şekilde evlendiğine, hangi şekilde evlenmeyi planladıklarına göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği ve enneagram kişilik tiplerinin ve romantizm ve eş seçimi düzeyi arasında anlamlı ilişki olup olmadığı ortaya konulmuştur.

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu araştırma yetişkin bireylerin enneagram kişilik tipleri ile eş seçimi arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir.

Katılımcılar

Bu araştırma, 18 yaş üstü hiç evlenmemiş bekar bireylerden oluşan katılımcıların katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri 68’i (%26,1) erkek, 193’ü (%73,9) kadın olan hiç evlenmemiş bekar bireylerden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada örnekleme oluşturan bireylere “Kişisel Bilgi Formu” hazırlanmıştır. Formda bireylerin; cinsiyetine, yaşlarına, eğitim düzeylerine, çalışma durumlarına, gelir düzeylerine, kendilerini genel olarak nasıl tanımladıklarına, anne-baba birlikteliklerine, anne ve babalarının hangi şekilde evlendiklerine, kendilerinin hangi şekilde evlenmeyi planladıklarına dair bilgilere yer verilmiştir.

Verilerin Analizi

Enneagram Kişilik Ölçeği: Subaş ve Çetin (2017) tarafından geliştirilen bu ölçek bireylerin kişilik özelliklerini tespit etmek amacıyla katılımcılara uygulanmıştır. 27 maddeden oluşan ölçek beni hiç anlatmıyor (1), bir kısmı beni anlatıyor (2), geneli beni anlatıyor (3), tamamı beni anlatıyor (4) olmak üzere 4'lü likert derecelendirme şeklinde tasarlanmıştır. Enneagram kişilik tiplerinden Tip1(Mükemmeliyetçi), Tip 2 (Yardımcı), Tip 3 (Başaran), Tip 4 (Özgün), Tip 5 (Gözlemci), Tip 6 (Sorgulayan), Tip 7 (Maceracı), Tip 8 (Reis), Tip 9 (Uzlaşmacı) boyutundadır ve maddelere ayrılmaktadır. Bu maddeler; Tip 1'de; M1, M10, M19, Tip 2'de; M2, M11, M20, Tip 3'te; M3, M12, M21, Tip4'te; M4,M13,M22, Tip5'te; M5,M14,M23, Tip6'da; M6,M15,M24, Tip7'de; M7,M16,M25, Tip 8'de; M8,M17,M26, Tip 9'da; M9,M18,M27 şeklindedir. Katılımcılar her bir boyuttan alabilecekleri en yüksek ortalama 12, en düşük ortalama ise 3'tür. Ters madde bulunmamaktadır. Ölçeğin güvenirliği analizinde 27 maddenin Conbach's Alfa Değeri 0,901, Spearman Brovn Katsayısı 0,91, Gutmann Güvenirlik Katsayısı 0,915 şeklinde belirlenmiştir. Ölçeğin geçerliliğini belirlemek için yapılan analizde açıklayıcı faktör analizinde (27 madde) , KMO= 0,844 örneklem yeterliliğine sahiptir ve 9 faktörde alınan toplam 19,952 faktör yüküyle toplam varyans % 73,899'unu ifade etmektedir (Subaş ve Çetin, 2017).

Romantizm ve Eş Seçimi Tutum Ölçeği: Ölçek öncelikle psikoloji alanında uzman kişiler tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir ve Türk dilie uygunluğunu tespit etmek amacıyla Türk dil uzmanına kontrol ettirilmiştir. Güngör, Yılmaz ve Çelik (2011)'in uyarladıkları ölçek, Cobb, Larson ve Watson (2003) tarafından eş seçimindeki sınırlayıcı inançların ne olduğunu ölçmek amacıyla geliştirilmiştir ve daha önce hiç evlenmemiş, bekar yetişkinlere uygulanmaktadır. Ölçek 32 maddeden oluşmaktadır fakat ölçeğin; 1, 9, 20 ve 30. maddeleri çeldirici maddelerdir. Bu maddeler puanlamaya dahil edilmemektedir. Tersten puanlanan maddeler; 10, 6, 29 ve 30'dur. Ölçek toplamda ve alt boyutlarda puan vermektedir. Bu nedenle ölçek 28 maddeden oluşmaktadır ve 7 alt boyutu bulunmaktadır. Bunlar; yalnız ve tek doğru, aşk yeterli, beraber yaşama, tam güven, idealleştirme, çaba göstermeme, zıt kutuplardır. Ölçek 7'li likert şeklinde tasarlanmıştır. Hiç katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum(4), tamamen katılıyorum(5) şeklinde cevaplanmaktadır (Güngör vd., 2011).

İşlem ve Verilerin İstatistiksel Analizi

Araştırmadaki bulguların istatistiksel analizlerini ortaya koyma için SPSS 26.0 programından yararlanılmıştır. Romantizm ve Eş Seçimi ölçeği alt boyut ve toplam puanlarından elde edilen puanların normallik testi sonuçlarından çarpıklık değeri -.015 ile .151 arasında basıklık değeri -.404 ile .300 arasında bulunmuştur. Enneagram Kişilik tipleri alt boyutlarından elde edilen puanların normallik testi sonuçlarına göre; uzlaşmacı alt boyutu çarpıklık değeri .050, ile .151 arasında, basıklık değeri -.716 ile .300, başaran alt boyutu çarpıklık değeri .193 ile .151 arasında, basıklık değeri-.275 ile .300, yardımcı alt boyutu çarpıklık değeri .084 ile .151 arasında, basıklık değeri -.609 ile.300 arasında, maceracı alt boyutu çarpıklık değeri .045 ile .151 arasında, basıklık değeri -.689 ile.300 arasında, mükemmeliyetçi alt boyutu çarpıklık değeri .150 ile .151 arasında, basıklık değeri -.525 ile .300 arasında, özgün alt boyutu çarpıklık

değeri -.167 ile .151 arasında, basıklık değeri -.399 ile .300 arasında, gözlemci alt boyutu çarpıklık değeri .045 ile .151 arasında, basıklık değeri -.465 ile .300 arasında, sorgulayan alt boyutu çarpıklık değeri -.216 ile .151 arasında, basıklık değeri -.289 ile .300 arasında, reis alt boyutu çarpıklık değeri -.069 ile .151 arasında, basıklık değeri -.712 ile .300 arasında bulunmuştur. Bulunan değerler +1.5 ile -1.5 değerleri arasında olduğu için puanların dağılımları normaldir. Bu nedenler ikili değişkenler arasındaki anlamlılığı bulabilmek için t Testi; ikiden fazla değişkenlerin değerlerin anlamlılığını bulmak için ANOVA (Tek Yönlü Varyans Analizi) kullanılmıştır.

BULGULAR

Bekar yetişkinlerin kişilik tipleri ve eş seçimi puanlarının betimsel istatistik sonuçları tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Enneagram Kişilik Tiplerinin Romantizm ve Eş Seçimi Ölçeği Puanlarının Betimsel İstatistikleri (N=261)

	Ölçekler	Ortalama	Standart Sapma	Min.	Max.
Enneagram Alt Ölçekleri	Uzlaşmacı	8,35	1,92	4,00	12,00
	Başaran	7,67	2,05	3,00	12,00
	Yardımcı	7,99	2,08	3,00	12,00
	Maceracı	7,98	2,18	3,00	12,00
	Mükemmeliyetçi	7,77	2,10	3,00	12,00
	Özgün	8,48	2,03	3,00	12,00
	Gözlemci	7,52	2,06	3,00	12,00
	Sorgulayan	8,64	1,79	3,00	12,00
	Reis	7,59	2,35	3,00	12,00
Romantizm ve Eş Seçimi Toplam		85,03	11,30	48,00	113,00

Tablo 1’e bakıldığında Enneagram Kişilik Tipleri Ölçeğinden uzlaşmacı alt boyutundan elde edilen puanların aritmetik ortalaması 8.35, standart sapması 1.95, başaran alt boyutundan elde edilen puanların aritmetik ortalaması 7.67, standart sapması 2.05, yardımcı alt boyutundan elde edilen puanların aritmetik ortalaması 7.99, standart sapması 2.08, maceracı alt boyutundan elde edilen puanların aritmetik ortalaması 7.98, standart sapması 2.18, mükemmeliyetçi alt boyutundan elde edilen puanların aritmetik ortalaması 7.77, standart sapması 2.10, özgün alt boyutundan elde edilen puanların aritmetik ortalaması 8.48, standart sapması 2.03, gözlemci alt boyutundan elde edilen puanların aritmetik ortalaması 7.52, standart sapması 2.06, sorgulayan alt boyutundan elde edilen puanların aritmetik ortalaması 8.64, standart sapması 1.79, reis alt boyutundan elde edilen puanların aritmetik ortalaması 7.59, standart sapması 2.35; Romantizm

ve Eş Seçimi Ölçeğinden elde edilen puanların aritmetik ortalaması 85.03, standart sapması 11.30 olarak hesaplanmıştır.

Bekar yetişkinlerin kişilik tipleri ile romantizm ve eş seçimleri arasındaki ilişkinin bulunması için Pearson Korelasyon Analizi yapılmış ve sonuçlar tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Enneagram Kişilik Tipleri ve Romantizm ve Eş Seçimi Ölçeği Korelasyon Değerleri

Değişkenler	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.
1.UzlaşmacıTİP9	--																
2.BaşaranTİP3	.099	--															
3.YardımcıTİP2	.307**	.470**	--														
4.MaceracıTİP7	.284**	.499**	.395**	--													
5.MükemmelliyetçiTİP1	.213**	.367**	.306**	.092	--												
6.ÖzgünTİP4	.221**	.453**	.394**	.444**	.288**	--											
7.GözlemciTİP5	.262**	.242**	.055**	.017**	.377**	.191**	--										
8.SorgulayanTİP6	.385**	.286**	.290**	.276**	.417**	.320**	.377**	--									
9.ReisTİP8	-.012	.600**	.319**	.338**	.358**	.405**	.296**	.213**	--								
10.Yalnız ve Tek Doğru	.006	-.141*	.007	-.072	-.029	-.110	.079	.034	-.044	--							
11.Aşk Yeterli	.221**	.200**	.207**	.249**	-.022	.076	.040	.165**	.139*	.133*	--						
12.Beraber Yaşamak	-.042	.199**	.033	.183**	-.053	.141*	-.029	.019	.205**	-.130*	.443**	--					
13.Tam güven	.223**	.216**	.276**	.235**	.080	.162**	.162**	.308**	.106	.062	.439**	.243**	--				
14.İdealleştir	.126*	.065	.088	.082	.113	.093	.201**	.143*	.038	.237**	.028	-.071	.204**	--			
15.Çaba Gösterme	.145*	.148*	.111	.237**	-.028	.194**	-.007	.239**	-.009	.023	.241**	.178**	.253**	.189**	--		
16.Zıt kutuplar	-.062	.018	-.006	-.036	-.070	.022	-.057	-.088	.012	-.024	-	.043	-	-.103	-.047	--	
17.Eş seçimi toplam puan	.166**	.253**	.210**	.288**	-.009	.186**	.093	.221**	.182**	.219**	.731**	.718**	.629**	.312**	.466**	.083	--

Tablo 2’de; romantizm ve eş seçimi ölçeğinin toplam puanları ile enneagram kişilik tiplerinden ‘başaran’ alt boyutu puanları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yapılan korelasyon analizinde pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.166$, $p<.01$). Romantizm ve eş seçimi ölçeğinin toplam puanları ile enneagram kişilik tiplerinden ‘yardımcı’ alt boyutu puanları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yapılan korelasyon analizinde pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.253$, $p<.01$). Romantizm ve eş seçimi ölçeğinin toplam puanları ile enneagram kişilik tiplerinden ‘maceracı’ alt boyutu puanları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yapılan korelasyon analizinde pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.210$, $p<.01$). Romantizm ve eş seçimi ölçeğinin toplam puanları ile enneagram kişilik tiplerinden ‘mükemmeliyetçi’ alt boyutu puanları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yapılan korelasyon analizinde pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.288$, $p<.01$). Romantizm ve eş seçimi ölçeğinin toplam puanları ile enneagram kişilik tiplerinden ‘özgün’ alt boyutu puanları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yapılan korelasyon analizinde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.009$, $p>.01$). Romantizm ve eş seçimi ölçeğinin toplam puanları ile enneagram kişilik tiplerinden ‘gözlemci’ alt boyutu puanları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yapılan korelasyon analizinde pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.186$, $p<.01$). Romantizm ve eş seçimi ölçeğinin toplam puanları ile enneagram kişilik tiplerinden ‘sorgulayan’ alt boyutu puanları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yapılan korelasyon analizinde pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.093$, $p<.01$). Romantizm ve eş seçimi ölçeğinin toplam puanları ile enneagram kişilik tiplerinden ‘reis’ alt boyutu puanları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yapılan korelasyon analizinde pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=.221$, $p<.01$).

Bekar yetişkinlerin kişilik tipleri ve romantik ve eş seçimlerinin cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi için t-testi yapılmış ve sonuçlar tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Cinsiyete göre t-testi sonuçları

	Cinsiyet	N	X±S	Sd	t	P
Uzlaşmacı Alt Boyutu	Kadın	193	8,39±1,80	259	,50	,61
	Erkek	68	8,26±2,09			
Başaran Alt Boyutu	Kadın	193	7,47±1,91	259	2,40	,01
	Erkek	68	8,16±2,34			
Yardımcı Alt Boyutu	Kadın	193	8,00±2,04	259	,42	,67
	Erkek	68	7,88±2,11			
Maceracı Alt Boyutu	Kadın	193	7,92±2,24	259	,37	,70
	Erkek	68	8,04±2,06			
Mükemmeliyetçi Alt Boyutu	Kadın	193	7,67±1,96	259	,95	,34
	Erkek	68	7,95±2,30			
Özgün Alt Boyutu	Kadın	193	8,40±1,96	259	,47	,63
	Erkek	68	8,54±2,14			
Gözlemci Alt Boyutu	Kadın	193	7,45±2,05	259	1,42	,15
	Erkek	68	7,86±2,02			
Sorgulayan Alt Boyut	Kadın	193	8,62±1,70	259	,04	,96
	Erkek	68	8,63±1,88			

Romantizm ve Eş Seçimi Toplam	Kadın	193	84,22±10,48	259	2,16	,03
	Erkek	68	87,55±12,20			

Tablo 3'e göre yetişkin bireylerin Romantizm ve Eş Seçimi ölçeği puanları cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiği saptanmıştır [$t(259)=2.16$, $p<.05$]. Erkek yetişkinlerin Romantizm ve Eş Seçimi düzeyleri ($\bar{x}=87,55$), kadın yetişkinlere göre ($\bar{x}=84,22$) daha yüksektir. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği 'Uzlaşmacı' alt puanları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t(259)=.50$, $p>.05$]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği 'Başaran' alt puanları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [$t(259)=2.40$, $p<.05$]. Erkek yetişkinlerin 'Başaran' puanları ($\bar{x}=8,16$), kadın yetişkinlere göre ($\bar{x}=7,47$) daha yüksektir.

Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği 'Yardımcı' alt puanları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t(259)=.42$, $p>.05$]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği 'Maceracı' alt puanları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t(259)=.37$, $p>.05$]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği 'Mükemmeliyetçi' alt puanları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t(259)=.95$, $p>.05$]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği 'Özgün' alt puanları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t(259)=.47$, $p>.05$]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği 'Gözlemci' alt puanları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t(259)=1.42$, $p>.05$]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği 'Sorgulayan' alt puanları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t(259)=.04$, $p>.05$]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği 'Reis' alt puanları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [$t(259)=3.97$, $p<.05$]. Erkek yetişkinlerin 'Reis' puanları ($\bar{x}=8,47$), kadın yetişkinlere göre ($\bar{x}=7,19$) daha yüksektir.

Bekar yetişkinlerin romantizm ve eş seçimi ile kişilik tiplerinin yaşa göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi için t-testi yapılmış ve sonuçlar tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4. Yaşa göre farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik verilerin bağımsız örneklem t testi ile incelenmesi

	Yaş	N	X±S	Sd	t	P
Uzlaşmacı Alt Boyutu	18-25	204	8,47±1,96	259	1,81	,07
	26-40	57	7,96±1,53			
Başaran Alt Boyutu	18-25	204	7,70±2,08	259	,81	,41
	26-40	57	7,45±1,91			
Yardımcı Alt Boyutu	18-25	204	8,00±2,06	259	,54	,58
	26-40	57	7,84±2,05			
Maceracı Alt Boyutu	18-25	204	7,96±2,18	259	,10	,91
	26-40	57	7,92±2,24			
Mükemmeliyetçi Alt Boyutu	18-25	204	7,74±2,03	259	,08	,93
	26-40	57	7,77±2,16			
Özgün Alt Boyutu	18-25	204	8,39±1,95	259	,72	,47
	26-40	57	8,61±2,19			
Gözlemci Alt Boyutu	18-25	204	7,59±2,06	259	,44	,65
	26-40	57	7,45±2,00			
Sorgulayan Alt Boyut	18-25	204	8,62±1,76	259	,03	,97
	26-40	57	8,63±1,72			

Reis Alt Boyutu	18-25	204	7,54±2,29	259	,26	,79
	26-40	57	7,45±2,50			
Romantizm ve Eş Seçimi Toplam	18-25	204	86,18±10,96	259	3,06	,00
	26-40	57	81,19±10,46			

Tablo 4’de görüldüğü üzere yetişkin bireylerin Romantizm ve Eş Seçimi ölçeği puanları yaş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir [t(259)=3.06, p<.05]. 18-25 yaş yetişkinlerin Romantizm ve Eş Seçimi düzeyleri ($\bar{x}$ =86,18) , 26-40 yaş yetişkinlere göre ($\bar{x}$ =81,19) daha yüksektir.

Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Uzlaşmacı’ alt puanları yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [t(259)=1.81, p>.05]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Başaran’ alt puanları yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [t(259)=.81, p>.05]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Yardımcı’ alt puanları yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir[t(259)=.54, p>.05]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Maceracı’ alt puanları yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir[t(259)=.10, p>.05]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Mükemmeliyetçi’ alt puanları yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [t(259)=.08, p>.05]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Özgün’ alt puanları yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [t(259)=.72, p>.05]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Gözlemci’ alt puanları yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [t(259)=.44, p>.05]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Sorgulayan’ alt puanları yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [t(259)=.03, p>.05]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Reis’ alt puanları yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir[t(259)=.26, p>.05].

Bekar yetişkinlerin romantizm ve eş seçim ile kişilik tiplerinin eğitim durumlarında göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi için t-testi yapılmış ve sonuçlar tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Eğitim Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığına Yönelik Verilerin Bağımsız Örneklem T Testi ile İncelenmesi

	Eğitim	N	X±S	Sd	t	P
Uzlaşmacı Alt Boyutu	Ort.Lise	64	8,01±2,02	259	1,70	,08
	Lisans ve üstü	197	8,47±1,82			
Başaran Alt Boyutu	Ort. Lise	64	7,59±2,18	259	,25	,79
	Lisans ve üstü	197	7,67±2,01			
Yardımcı Alt Boyutu	Ort. Lise	64	7,75±2,20	259	,99	,32
	Lisans ve üstü	297	8,04±2,01			
Maceracı Alt Boyutu	Ort. Lise	64	7,96±2,30	259	,04	,96
	Lisans ve Üstü	197	7,95±2,16			
Mükemmeliyetçi Alt Boyutu	Ort. Lise	64	7,25±1,69	259	2,25	,02
	Lisans ve Üstü	197	7,91±2,14			
Özgün Alt Boyutu	Ort. Lise	64	8,06±2,18	259	1,76	,08
	Lisans ve üstü	197	8,56±1,93			
Gözlemci Alt Boyutu	Ort. Lise	64	7,67±2,17	259	,48	,62
	Lisans ve Üst	197	7,52±2,01			
Sorgulayan Alt Boyut	Ort. Lise	64	8,48±1,62	259	,73	,46
	Lisans ve üstü	197	8,67±1,79			

Reis Alt Boyutu	Ort. Lise Lisans ve üstü	64 197	7,59±2,27 7,50±2,36	259	,25	,79
Romantizm ve Eş Seçimi Toplam	Ort. Lise Lisans ve üstü	64 197	87,51±9,44 84,30±11,40	259	2,03	,04

Tablo 5’de yer alan bilgilere göre yetişkin bireylerin Romantizm ve Eş Seçimi ölçeği puanları eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir [t(259)=2.03, p<.05]. Ortaokul- lise düzeyinde olan yetişkinlerin Romantizm ve Eş Seçimi düzeyleri ($\bar{X}$ =87,51), lisans- lisans üstü yetişkinlere göre ($\bar{X}$ =84,30) daha yüksektir.

Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Uzlaşmacı’ alt puanları eğitim düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [t(259)=1.70, p>.05]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Başaran’ alt puanları eğitim düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [t(259)=.25, p>.05]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Yardımcı’ alt puanları eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [t(259)=.99, p>.05]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Maceracı’ alt puanları eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [t(259)=.04, p>.05]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Mükemmelliyetçi’ alt puanları eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [t(259)=2.25, p<.05]. Ortaokul- lise eğitim düzeyinde olan yetişkinlerin puanları ($\bar{x}$ =7,25), lisans- lisans üstü yetişkinlere göre ($\bar{x}$ =7,91) daha düşüktür. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Özgün’ alt puanları eğitim düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [t(259)=.1,76, p>.05]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Gözlemci’ alt puanları eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [t(259)=.48, p>.05]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Sorgulayan’ alt puanları eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [t(259)=.73, p>.05]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Reis’ alt puanları eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [t(259)=.25, p>.05].

Bekar yetişkinlerin romantizm ve eş seçimi ile kişilik tiplerinin çalışma durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi için t-testi yapılmış ve sonuçlar tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Çalışmaya Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığına Yönelik Verilerin Bağımsız Örneklem T Testi ile İncelenmesi

	Çalışm a	N	X±S	Sd	t	P
Uzlaşmacı Alt Boyutu	Evet Hayır	90 171	8,02±1,77 8,54±1,92	259	2,13	,03
Başaran Alt Boyutu	Evet Hayır	90 171	7,52±2,06 7,71±2,05	259	,73	,46
Yardımcı Alt Boyutu	Evet Hayır	90 171	7,73±2,11 8,09±2,02	259	1,36	,17
Maceracı Alt Boyutu	Evet Hayır	90 171	7,80±2,1 8,04±2,22	259	,84	,40

Mükemmeliyetçi Alt Boyutu	Evet	90	7,55±2,067,85±2,0	259	1,11	,26
	Hayır	171	5			
Özgün Alt Boyutu	Evet	90	8,46±2,15	259	,13	,89
	Hayır	171	8,43±1,93			
Gözlemci Alt Boyutu	Evet	90	7,51±1,96	259	,29	,76
	Hayır	171	7,59±2,09			
Sorgulayan Alt Boyut	Evet	90	8,23±1,86	259	2,64	,00
	Hayır	171	8,83±1,66			
Reis Alt Boyutu	Evet	90	7,53±2,54	259	,02	,98
	Hayır	171	7,52±2,23			
Romantizm ve Eş Seçimi Toplam	Evet	90	84,47±11,02	259	,65	,51
	Hayır	171				
	Hayır	171	85,41±11,05			

Tablo 6’da yer alan bilgilere göre yetişkin bireylerin Romantizm ve Eş Seçimi ölçeği puanları çalışma durumuna göre anlamlı farklılık göstermemektedir [$t(259)=,65$, $p>.05$]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Başaran’ alt puanları çalışma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t(259)=,73$, $p>.05$]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Yardımcı’ alt puanları çalışma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t(259)=1,36$, $p>.05$]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Maceracı’ alt puanları çalışma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t(259)=,84$, $p>.05$]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Mükemmeliyetçi’ alt puanları çalışma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t(259)=1,11$, $p>.05$]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Özgün’ alt puanları çalışma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t(259)=,13$, $p>.05$]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Gözlemci’ alt puanları çalışma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t(259)=,29$, $p>.05$]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Sorgulayan’ alt puanları çalışma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t(259)=2,64$, $p>.05$]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Reis’ alt puanları çalışma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [$t(259)=,02$, $p>.05$]. Yetişkin bireylerin Enneagram Kişilik Tipleri ölçeği ‘Uzlaşmacı’ alt puanları çalışma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [$t(259)=,50$, $p<.05$]. Çalışmayan yetişkinlerin ‘Uzlaşmacı’ puanları ($\bar{X}=8,54$), çalışan yetişkinlere göre ($\bar{x}=8,02$) daha yüksektir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın amacı enneagram kişilik tiplerinin romantizm ve eş seçimi arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda yapılan araştırma hiç evlenmemiş yetişkin bireylerin enneagram kişilik tipleri ile romantizm ve eş seçimi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? sorusundan yola çıkılarak oluşturulmuştur. Hiç evlenmemiş bekar yetişkinlerin kişilik tiplerinin dağılımları, romantizm ve eş seçimi düzeyleri ortaya konulan bulgular ile demografik bilgiler doğrultusunda da incelenmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmanın bulguları göz önünde bulundurulduğunda enneagram kişilik tipleri ile romantizm ve eş seçimi puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu ve farklı enneagram kişilik tiplerinin belirli sınırlayıcı inançlarla ilişkili olup olmadığı incelenmiş ve ilişki tercihleri arasındaki ilişki ortaya konmuştur.

Yapılan araştırmalara bakıldığında enneagram kişilik tipleriyle alakalı Türkiye’de çalışmaların az olduğu görülmektedir (Şirin, 2020).

Bu çalışmada demografik değişkenlere bakıldığında Romantizm ve eş seçimin cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Enneagram kişilik tiplerinin cinsiyete göre; başarı, reis alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Yaşa göre bakıldığında; alt boyutlarının hiçbirinde anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir. Eğitim düzeyine bakıldığında, mükemmeliyetçi alt boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Çalışma durumuna bakıldığında; uzlaşmacı, sorgulayan alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

Yapılan araştırmada romantizm ve eş seçimin ölçülen sınırlayıcı inançları doğrultusunda ulaşılan toplam bazı sonuçlara bakılarak enneagram kişilik tiplerinin alt boyutu olan mükemmeliyetçi ile eş seçimi aşk yeterli sonuçları arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmemektedir. Tip 1 olan mükemmeliyetçi tip ahlaki değerlere önem verir, düzen arayışındadır, sorumluluklarını yerine getiren, disiplinli ve rahatsızlıklarını dile getiren (Şirin, 2020) kişilerdir. Bireylerin doğuştan getirdikleri mizaç ve karakterle birleşen kişilik özelliklerinin bilincinde olması ve eş seçimi veya bir ilişki içerisine dahil olduklarında hangi sınırlayıcı inançlara sahip olduklarının da farkına varmaları sonucunda ilişkilerin daha sağlıklı olabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada sınırlayıcı inançların hangi kişilik tipleriyle anlamlı bir ilişki olup olmadığı da ortaya konulmaktadır. Eş seçiminin ve evliliğin gelişimsel görevlerden biri olduğu da göz önünde bulundurularak evlilik ve eş danışmanlığı veya aile danışmanlığı hizmetlerinin de daha kapsamlı yürütülerek ilişkilerin daha sağlıklı hale getirilebilir. Kişilik tiplerinin öğrenilmesi ve bireylerin bilinçlendirilmesi noktasında eğitimler, seminerler verilebilir. Kişilik ve mizacın bilen bir bireyin hayatta verdiği kararlardan biri olan eş seçimi noktasında daha sağlıklı kararlar verebileceği düşünülmektedir. Bu noktada bu çalışma aile danışmanlarına, ruh sağlığı çalışanlarına, sosyologlara ve eş seçimi ve romantik ilişki yaşama konusundaki seçimlerine de ışık tutacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aggöl, M. (2019). *Tıp fakültesi öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığının yaygınlığı, öngörücüleri, karakter-mizaç özellikleri ile olan ilişkisi ve akademik başarıya etkisi* (Tıpta Uzmanlık Tezi). Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İstanbul.
- Ata, E.B. (2020). *Okul öncesi öğretmenlerinin karakter eğitimi hakkındaki görüşleri ile karakter eğitimi yetkinlikleri arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Babahanoğlu, R. (2020). Eş Seçiminde Öncelikler: Bilimsel Bir Araştırma. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 6(2), 584-596.
- Ballı, E. (2005). *Psikiyatri kliniğine sevk edilme değişkenine göre erbaş ve erlerin algılanan sosyal destek kişilik özellikleri ve stresle başa çıkma stratejilerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Bayram, H.G. (2014). What determines the sibling conflict resolution strategies of adolescents? Parents, siblings, or temperament (Yüksek Lisans Tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Bland, A. M. (2010). The Enneagram: A review of the empirical and transformational literature. *The Journal of Humanistic Counseling, Education and Development*, 49(1), 16-31.
- Bozık, F.B. (2021). *Evli bireylerin enneagram kişilik tipleriyle evlilik uyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Buldu, P. (2021). *Tam aileye ve tek ebeveynli aileye sahip ergenlerin algıladıkları psikolojik istismar düzeylerinin, kendine zarar verme davranışlarının ve başa çıkma becerilerinin karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Gelişim Üniversitesi, İstanbul.

- Chiappori, P. A. (2020). The theory and empirics of the marriage market. *Annual Review of Economics*, 12, 547-578.
- Çalışkan, M. (2017). *Üstün yetenekli çocuklara sahip ailelerin aile işlevselliği* (Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Çatal Tekin, M. (2019). *Evli bireylerin evlilik değerleri, evlilik doyumu ve evlilik tipleri arasındaki ilişki* (Doktora Tezi). On DokuZ Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Çeliksoy, Ü.T. (2021). *Farklı yaş gruplarında gerçekleştirilen evliliklerin evlilik uyumu, aile değerlendirmesi ve öznel iyi oluş bakımından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale 18 Mart Üniversitesi.
- Çetin, V. (2015). *Yoğun bakımlarda el yıkamaya uyumun mizaç karakter envanteri sonuçlarıyla karşılaştırılması* (Uzmanlık Tezi). Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Çiçek, İ., & Aslan, A. E. (2020). Kişilik ve beş faktör kişilik özellikleri: kuramsal bir çerçeve. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 10(1), 137-147.
- Gökdağ, C. (2014). *Otomatik düşünceler, fonksiyonel olmayan tutumlar ve mizaç ve karakter arasındaki ilişkiler* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Kaderoğlu, E.N. (2022). *Enneagram kişilik tiplerine göre bireyin sahip olduğu kişilik tipinin fonksiyonel rekreasyon tercihinin etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Karabulut, Y. (2007). *Yeni kişilik teorisi enneagram ve din psikolojisi açısından kullanım alanları* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kasapkara, A., & Kasapkara, B. (2014). 20-30 yaş grubu bekar erkeklerin eş seçimine yönelik tutumları ve eşten beklentilerinin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Journal of International Social Research*, 7(34).
- Korunur, R. (2020). *Üniversite öğrencilerinin eş seçimine yönelik tutumlarının ana-babaya bağlanma ve kişilik özellikleri ile ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi.
- Koyuncu, M. (2021). *Enneagram tipolojisine göre üniversite öğrencilerinin kişilik ve mizaç özelliklerinin meslek seçimine ilişkin tutumlarına etkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ayvansaray Üniversitesi.
- Kurt, A. (2019). *Kişisel satış sürecinde bireysel farklılıklar enneagram tipolojisi üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Meriç, D. (2020). *The mediator role of emotion regulation on the relationship between temperament and problem behaviors* (Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Padalıhasanoğlu Çay, E. (2021). *Gayriresmî erken evlilikler: 18 yaş altı evlilik yapan kadınların evlilik öncesi aile yaşantılarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Pesen, S.R. (2015). *Grafik tasarım göstergelerinin algılanmasında kişilik faktörünün enneagram modeline göre incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi.
- Saraç A. (2020). *Hiç evlenmemiş gençlerin benlik modelleri ile eş seçimini sınırlandırıcı inançları arasındaki ilişki: Ankara, İstanbul, Şanlıurfa ve Mardin Örnekleri* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Subaş, A. (2017). *Okul yöneticilerinin "liderlik stilleri" ile "enneagram kişilik tipleri" arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Sutton, A., Allinson, C., & Williams, H. (2013). Personality type and work-related outcomes: An exploratory application of the Enneagram model. *European Management Journal*, 31(3), 234-249.

- Şirin, T. (2020). Enneagram Türkiye Kişilik Envanteri'nin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin belirlenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 15(2).
- Tunç, B. ve Totan, T. (2021). Aile Yaşamında Maneviyat: Aile Psikolojik Danışmasında Maneviyatın Değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 1-20.
- Vuijk, R., Deen, M., Sizoo, B., & Arntz, A. (2018). Temperament, character, and personality disorders in adults with autism spectrum disorder: A systematic literature review and meta-analysis. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*, 5(2), 176-197.
- Yamanel, R. (2018). *Otojen ve reaktif obsesif kompulsif bozukluk hastalarında nesne ilişkileri, savunma düzenekleri, mizaç ve karakter özelliklerinin karşılaştırılması* (Tıpta Uzmanlık Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yılmaz, E. D., Genç, A. G., Ünal, Ö., & Aydemir, Ö. (2014). Enneagram'dan dokuz tip mizaç modeli'ne: Bir öneri. *Eğitim ve Bilim*, 39(173).
- Yılmaz, M. (2017). *Üniversite öğrencilerinin eş seçimi tercihlerine göre toplumsal cinsiyet rolleri tutumlarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi.

GENÇ YETİŞKİNLERİN FİNANSAL DAVRANIŞI VE FİNANSAL STRESLERİNİN MALİ REFAHLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE FİNANSAL OKURYAZARLIĞIN ARACILIK ROLÜ*

*Young Adults' Financial Behavior and the Impact of Financial Stress on Their Financial
Well-Being and the Mediating Role of Financial Literacy**

Dr, Ayşegül YILDIRIM KUTBAY

ORCID ID: 0000-0002- 3100-2928

Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakülte, Finans ve Bankacılık,
ayesgulyildirim@balikesir.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma genç yetişkinlerin finansal davranış ve streslerinin mali refahları üzerindeki etkilerini ortaya koymak ve finansal okuryazarlığın bu etki üzerindeki olası aracı rolünü incelemektedir. Araştırmada anket formu online ortamda hazırlanmış ve sosyal medya üzerinden sosyal medya kullanıcı bireylere uygulanmıştır. Araştırma Kasım 2024- Şubat 2025 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada analiz yöntemi olarak açıklayıcı faktör analizi, korelasyon, hipotez testi ve mediatör (aracı) analizi için Bootstrap analizi kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre; finansal davranışların iyi ve kötü mali refahı olumlu yönde değiştirdiği fakat finansal stresin her iki mali refahı olumsuz yönde etkilediği bulgulanmaktadır. Ayrıca finansal okuryazarlığın finansal davranışları olumlu yönde etkilediği ve mali refah üzerindeki olumlu etkisini artırdığı da bulgulan bir diğer sonuçtur.

Anahtar Kelimeler: Finansal Okuryazarlık, Finansal Davranış, Finansal Stres, Mali Refah

JEL kodları: G40, G53, I31,

ABSTRACT

This study aims to reveal the effects of financial behavior and stress on the financial well-being of young adults and to examine the possible mediating role of financial literacy on this effect. In the study, a survey form was prepared online and applied to social media users via social media. The study was conducted between November 2024 and February 2025. The analysis methods in the study were explanatory factor analysis, correlation, hypothesis testing and Bootstrap analysis for mediator analysis. According to the results of the study; It is found that financial behaviors positively change good and bad financial well-being, but financial stress negatively affects both financial well-being. In addition, another result found is that financial literacy positively affects financial behaviors and increases its positive effect on financial well-being.

Keywords: Financial Literacy, Financial Behavior, Financial Stress, Financial Well-being

JEL codes: G40, G53, I31,

GİRİŞ

Bireylerin kişisel finanslarını yönetme yeteneği günümüzde önemli bir konu haline gelmiştir. Her bireyin ve bağlı olduğu hanenin temel hedeflerinden biri mali refahı artırmaktır. Birçok araştırmacı da bu argümandan hareket ederek, mali refahın nasıl ölçüldüğünü, nasıl tanımlandığını ve finansal davranış, finansal stres ve finansal okuryazarlık gibi finansal konuların bu ilişkiyi nasıl etkilediğini anlamak ve politika yapıcılara finans sektörüne tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir. Nitekim 25 ile 34 yaşları arasında olan ve genç yetişkinler olarak nitelendirilen grup, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için en çok çaba harcayan kesimi oluşturmaktadır. Fakat bu grubun mali refahı hakkında çok az şey bilmektedir. Günümüzde genç yetişkinler, iş piyasasına girmeden önce bile bol miktarda borçlanma fırsatına ve çok çeşitli finansal ürünlere erişime imkanına sahiptirler. Sallie Mae'nin (2009) yaptığı bir araştırma, öğrenci nüfusunun %84'ünün kredi kartına sahip olduğu ve bu rakamın 2004'ten 2009'a kadar yaklaşık yüzde 8 puanlık bir artış sergilediğini ifade etmektedir (Robb, 2011:690). Lisans öğrencilerinin okul bitiminde genç yetişkin grubuna dâhil olduğu düşünülürse, finans davranışların, finansal stresin, finansal okuryazarlığın mali refah üzerine etkilerinin önemi görülmektedir. Agyei, Adam ve Agyeman'a (2019: 224) göre, mali refah, "bireyin, mevcut gelirden cari giderleri karşılayabilme, tasarruf edebilme; borcu sürdürülebilir seviyelerde tutabilmek, mali sorunlarla uğraşmak ve kişinin mali durumundan genel olarak memnun olması." olarak ifade edilmiştir. Mali refah yalnızca birey veya organizasyon gibi mikro düzeydeki faktörlerle ilişkili değil, bunun yerine makro düzeyde (yani ulusal ve evrensel) bir konudur. Hsiao, Lin ve Dambaravdan'a (2016) göre, bireysel mali refah toplumdaki devlet dengesinin bir gereğidir. Tatmin edici olmayan mali refaha sahip bir birey, yalnızca kendisine veya yakın çevresine yük olmakla kalmaz, aynı zamanda bir ülkenin ekonomik ve mali sistemlerinin sağlığı üzerinde de etkiye sahiptir (Wahab ve Yaacob, 2018). Maddi sıkıntı yaşayan bireylerin üretkenlikleri, fiziksel sağlıkları, ekonomik ve psikolojik durumları olumsuz etkilenebilir (Rahman vd. 2021). Nitekim iş hayatına giren genç yetişkinlerin öncesinden başlayan mali sorunları toplumu da ciddi şekilde etkileyecektir. Bu durumun dolaylı olarak ülke nüfus sayısına etkisi dahi söz konusu olabilir. Bu nedenlerden dolayı genç yetişkinlerin mali refahı politika yapıcılar için önem arz etmelidir. Mali refahı etkileyen unsurları ortaya koymaya çalıştığımız bu çalışmada hem politika yapıcılar için hem de eğitim camiası için önemli çıkarımlar bulunmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı genç yetişkinlerin finansal

davranışı ve finansal stresinin mali refahı nasıl etkilediği ve finansal okuryazarlığın bu etki üzerindeki aracılık rolünün ortaya konulmasıdır.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Refah, bireyler, toplumlar ve ekonomiler için oldukça önemli bir konu haline gelmiştir. Genel olarak refah, gelir seviyesi, iş güvenliği, konut olanakları, yaşam standardı kalitesi, sağlık hizmetlerine erişim, eğitim olanakları, çevre ve sosyal bağ vb. içeren genel yaşam kalitesinin geniş yönünü kapsamaktadır (Hicks , Tinkler ve Allin, 2013). Mali refah ise refah kavramının kritik yönlerinin başında gelmektedir. Brüggen ve diğerlerine göre (2017) mali refah “mevcut ve beklenen istenen yaşam standardını ve finansal özgürlüğü sürdürebilme algısı” olarak tanımlanmaktadır. Nitekim mali refah bireyden bireye ve toplumdan topluma değişen bir algıdır. Mali refahın olumlu algılanması durumunda mutluluk hissi, cesaretlenme, mükemmel sağlık ve iyi kurulmuş karşılıklı ilişkiler beraberinde gelirken (Judge, Ilies ve Dimotakis, 2010; Taylor vd., 2014) olumsuz algılanması endişeye, vahşete, bitkinliğe ve zayıf sağlığa neden olabilmektedir (Fitzpatrick vd., 2018; Bridges ve Disney , 2010). Bireysel olarak olumsuz olarak algılanan mali refahın toplumsal ve örgütsel sorunlara yol açtığına dair literatür bulgular da bulunmaktadır. Nitekim kanıtlar zayıf mali refahın fiziksel, zihinsel ve sosyal refahı etkileyebileceğini ve bunun da zayıf iş performansına, kısa vadeli karar verme yeteneğine, azalan konsantrasyon durumuna, iş kazalarına, iş hayatında devamsızlığa ve daha düşük üretkenliğe yol açabileceğini ifade etmektedir (Osman ve Madzlan, 2018). İnsan hayatını ve buna bağlı olarak toplum hayatını etkileyen bu konunun incelenmesi ve hem politika yapıcılarının hem de eğitim kurumlarının bu alanda tedbir alması sağlayacaktır. Bu bağlamda mali refahı etkilen unsurların neler olduğu ve bu etkide farkı ortadan kaldıracak eğilimler önem arz etmektedir. Bu bağlamda bu çalışma mali refahı etkileyen değişkenlerin başında yer alan finansal davranış ve finansal stresin etkilerini ve bu değişkenlerin finansal okuryazarlık düzeyi ile var olan etkideki değişimlerin ölçülmesi kapsamında önemlidir.

Finansal davranış, Perry ve Morris’e (2005) göre bir kişinin tasarruflarının, harcamalarının ve bütçesinin yönetimi olarak tanımlanırken, Xiao’ya (2008) göre nakit, tasarruf ve kredi gibi para yönetimiyle ilgili insan faaliyetlerinin finansal davranış olarak kabul edildiğini ileri sürmektedir. Daha geniş bir ifadeyle, finansal davranış kısa ve uzun vadeli yatırım davranışı, tasarruf davranışı, akıllı kredi kullanımı, doğru harcama alışkanlıkları vb. gibi kavramların dâhil olması gereken geniş bir kavramı içerir (Garman, 1999). Finansal davranışın mali refah

üzerinde doğrudan etkisi olduğu birçok araştırma tarafından desteklenmektedir (Brüggen E. vd., 2017; Joo ve Grable , 2004).

Stres literatürde bireylerin kendi var olan durumunu olumsuz değerlendirmesinden kaynaklanan ruhsal gerilim olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda finansal stres, bir bireyin finansal ihtiyaçlarını karşılayamaması, yaşam gereksinimlerini yönetememesi ve gerçekleştirmek istediği hedefleri için yeterli finansmana sahip olmaması gibi hoş olmayan bir gerilim hali olarak ifade edilmektedir (Rahman vd., 2021:4). Literatürde finansal sıkıntıyla sık sık karıştırılsa da finansal stres bireysel finansal ihtiyaçları karşılamadaki büyük finansal yetersizlikleriyle ilgili iken finansal sıkıntı mali refahın zıttı bir kavrama tekabül etmektedir (Mahdzan vd., 2019). Borç artışı veya finansal kısıtlıklar gibi durumlar sonucunda finansal stresin artması, finansal sıkıntı durumunu makul bir şekilde yoğunlaştıracak ve bu da mali refah düzeyini düşürecektir (Boss, Bryant ve Mancini, 2016).

Finansal okuryazarlık bir kişinin finansal konuları anlama ve kullanma yeteneği anlamına gelmektedir (Remund, 2010). Hung, Parker ve Yoong'a göre (2009: 12) finansal okuryazarlık *"temel ekonomik ve finansal kavramların bilgisi ve bu bilgiyi ve diğer finansal becerileri, finansal kaynakları bir ömür boyu finansal refah için etkili bir şekilde yönetmek için kullanma yeteneği"* olarak tanımlanmaktadır. Xiao ve diğerlerinin (2014) araştırması finansal okuryazarlığın mali refaha olumlu katkıda bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Mali refahı etkileyen değişkenlerin neler olduğu uzun zamandır araştırmacıların merak konusu olmuştur. Bunun temel nedeni değişen ekonomik koşullarda insanların davranışlarını anlayabilme ve değişen koşullara insanların adapte olacağı politikaların geliştirilmesi sayılabilir. Bu bağlamda literatür incelendiğinde pek çok çalışma ile karşılaşılmaktadır. Örneğin; çeşitli çalışmalar bir bireyin mali refahını değerlendirmesini etkileyen cinsiyet, yaş, eğitim, medeni durum ve aile yapısı (Joo ve Grable, 2004; Malone vd., 2010) gibi kişisel demografik özellikleri içermekte iken, benzer şekilde, bir bireyin finansal bilgisi ve yeterliliği (Shim vd., 2009; Vosloo, 2014), para veya borç gibi konulara yönelik finansal tutumları (Norvilitis, Szablicki ve Wilson, 2003; Kutbay, Özbek ve Koç, 2017), materyalizm ve risk alma isteği gibi finansal eğilimleri (Gutter ve Copur, 2011; Özbek ve Yıldırım Kutbay, 2016) ve bütçeleme, tasarruf ve kompulsif satın alma gibi alanlara ilişkin finansal davranışları (Joo ve Grable, 2004; Shim vd., 2009; Özer ve Kutbay, 2018) mali refah algısını etkileyebilmektedir. Araştırmanın kapsamındaki değişkenlerin incelendiği sınırlı sayıdaki çalışmalardan biri olan

Rahman ve diğerlerinin (2021) çalışması düşük gelirli grup insanların finansal davranışları düzenlemek, finansal stresi yönetmek ve finansal okuryazarlığı artırmak gibi eylemlerin mali refahı artırdığını bulgulamaktadır. Akkoç ve diğerlerinin (2024) çalışmasında finansal okuryazarlığın finansal stresi azalttığı ve bireylerin kendilerini mali refah açısından daha iyi gördüklerini bildirmektedir.

2. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Araştırmanın ana kütlesi 24-25 yaş arası olarak değerlendirilen genç yetişkinlerden oluşmaktadır. İnternet ortamında hazırlanan anket linki sosyal medya kanallarından Kasım 2024- Şubat 2025 tarihleri arasında paylaşılmıştır. Ankete gönüllük esası güdülerek ilk soru olarak “Bu anket formuna gönüllü olarak katılmayı kabul ediyor musunu?” sorusu ile başlanmış ve bu soruya “hayır” cevabını veren cevaplayıcılar anket sorularını göremeden anketin sonuna yönlendirilmiştir. Bu doğrultuda ankete 170 cevap alınmış fakat bunların 20 tanesi hayır cevabı verdiği için araştırmada dâhil edilmeden veri setinden çıkarılmıştır. Anketin ikinci sorusu olarak cevaplayıcılara 24-35 yaş arasında olup olmadıklarını içeren bir soru yöneltilmiş ve bu yaş aralığında olmayan 10 cevaplayıcı da anket sorularını göremeden araştırmanın sonuna yönlendirilmiş ve araştırmaya dâhil edilmemiştir. Ayrıca form içerisinde formun doğru okunarak cevaplandığını anlayabilmek amacıyla her bölüme birer kontrol sorusu konulmuş ve böylece anketin güvenilirliği artırılmaya çalışılmıştır. Bu sorulara istenen cevabı vermeyen 34 cevaplayıcı da araştırmanın veri setinden çıkarılmış ve araştırmaya 106 cevaplayıcının verdiği cevaplardan oluşan bir veri setiyle devam edilmiştir. Araştırma Balıkesir Üniversitesi BAP birimi tarafından 2024/110 nolu proje ile destek almıştır. Ayrıca araştırmaya Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşerî bilimler araştırmaları etik kurulu tarafından 25.10.2024 tarih ve 71317661/204.01.07/436784 nolu yazı ile etik kurul izni verilmiştir. Tablo 1’de araştırmada kullanılan değişkenlerin isimleri, boyutları ve kaynakları yer almaktadır.

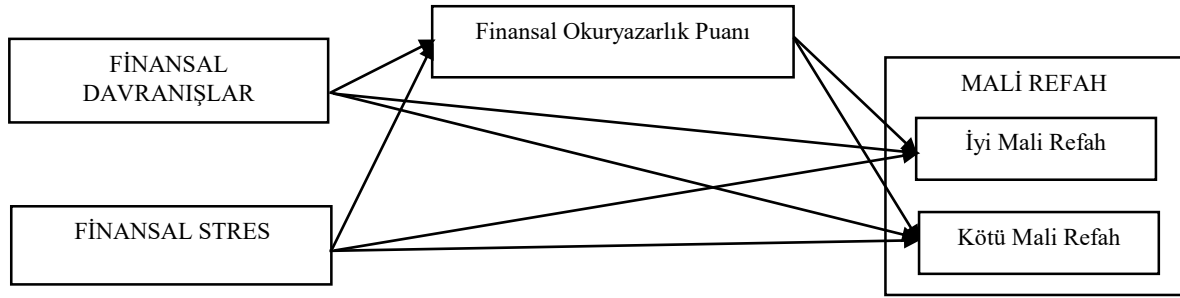
Tablo 1: Araştırmada Kullanılan Değişkenler, Soru Sayısı ve Alıntı Yapılan Kaynaklar

Değişkenlerin Adı		Boyutların Soru Sayısı	Kaynakça
Finansal Okuryazarlık Puanı (FOP)		23	(Sabri ve diğerleri, 2010)
Finansal Davranış (FD)		4	(Garman vd., 1999)
Finansal Stres (FS)		6	(Rahman vd., 2021)
Mali Refah	İyi	4	(Prawitz vd., 2006)
	Kötü	4	

Araştırmada kullanılan değişkenlerden finansal okuryazarlık değişkeni 23 mali sorudan oluşan ve doğru yanlış şeklinde cevaplanması beklenen bir formatta tasarlanmıştır. Sorulan mali sorunun cevabı doğru ise bu cevabı veren katılımcılara 1 puan eklenmiş yanlış cevap veren cevaplayıcılara 0 puan verilmiştir. Sorulan mali sorunun cevabı yanlış

ise bu cevabı veren katılımcılara 1 puan doğru şıkkı seçen cevaplayıcıya 0 puan verilmiştir. Tüm sorular bu şekilde sılandıktan sonra farklı bir sütunda cevaplayıcıların puanları toplanarak her bir katılıcı için finansal okuryazarlık puanı elde edilmiştir. Bu doğrultuda bu soruya verilen cevaplar üzerinden bir katılımcı en yüksek puan olarak 23 alabilecek iken en düşük puan olarak 0 olabilir. Elde edilen değişken olan finansal okuryazarlık puanı değişkeni araştırmada aracı (mediatör) değişken olarak kullanılmıştır.

Verilerin analizinde araştırma ile ilgili demografik istatistikler, demografik değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri, açıklayıcı faktör analizi (AFA), korelasyon matrisi, hipotez testi ve Bootstrap yöntemine göre mediatör (aracı) analizleri SPSS 27 ile yapılmıştır. Bootstrap yöntemine göre mediatör (aracı) analizleri için SPSS programına Process Makro 4.0 uzantısı entegre edilerek kullanılmıştır. Araştırma için oluşturulan modeller ve hipotezler sırasıyla aşağıdaki gibidir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Gutter ve Copur'un (2011) çalışmasına göre olumlu finansal davranışların mali refahı olumlu yönde etkilediği, olumsuz finansal davranışlarında algılanan mali refahı olumsuz yönde etkilediğini bildirmektedir. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir;

H₁: Finansal davranışların iyi mali refah üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₂: Finansal davranışların kötü mali refah üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Steen ve MacKenzie (2013) finansal stresin umutsuzluk tehlikesini artırdığını ve bireyin sağlığını ve psikolojik iyiliğini olumsuz etkilediğini açıklamaktadır. COVID-19 salgını döneminde yapılan bir araştırmada, gelirdeki beklenmedik değişiklikler ve korku ve motivasyonsuzluk gibi olumsuz duygular nedeniyle ailelerin finansal stresi üzerinde yıkıcı etkileri olduğu ve bireylerin ve hanelerin genel ve finansal refahını bozduğu gösterilmiştir (Rodrigues, Silva ve Franco, 2023). Kanıtlar, refahtaki düşüşün artan stresten kaynaklanabileceğini göstermiştir (Rania, Coppola ve Brucci, 2023). Bu bağlamda finansal

stres yaşayan bireylerin sahip oldukları mali refah düzeylerinde olumsuz etkilerin olacağı beklenmektedir. Bu doğrultuda geliştirilen hipotezler şöyledir;

H₃: Finansal stresin finansal davranışların iyi mali refah üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₄: Finansal stresin finansal davranışların kötü mali refah üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Lusardi ve Mitchell'in (2007) çalışması finansal okuryazarlığın özellikle olumlu finansal davranışları artırdığını ve bunun sonucunda bireylerin mali refahlarında iyileşme olduğunu tespit etmişlerdir. Bu durumda finansal davranışın mali refah üzerindeki olumlu etkisinin finansal okuryazarlık üzerinden artması beklenebilir.

H₅: Finansal okuryazarlık, Finansal davranışların iyi mali refah üzerindeki etkisini anlamlı bir şekilde değiştirmektedir.

H₆: Finansal okuryazarlık, Finansal davranışların kötü mali refah üzerindeki etkisini anlamlı bir şekilde değiştirmektedir.

Taft ve diğerlerinin (2013) araştırması finansal okuryazarlık, finansal refah ve finansal kaygılar arasındaki korelasyonu araştırdı ve finansal okuryazarlığın bu ilişkide olumlu yönde katkılar sunduğunu bulguladı. Bu nedenle genç yetişkinlerin finansal okuryazarlıklarının artmasının onlardaki stresi azaltması ve mali refah üzerindeki olumsuz etkinin azalması beklenmektedir. Bu doğrultuda geliştirilen hipotezler şu şekildedir;

H₇: Finansal okuryazarlık, Finansal stresin iyi mali refah üzerindeki etkisini anlamlı bir şekilde değiştirmektedir.

H₈: Finansal okuryazarlık, Finansal stresin kötü mali refah üzerindeki etkisini anlamlı bir şekilde değiştirmektedir.

3. AMPİRİK BULGULAR

3.1. Bulguların Raporlanması

Tablo 2'de demografik bulgulara ait frekanslar raporlanmıştır. Araştırmanın analizlerine veri kısmında da ifade edildiği gibi uygunluk sağlayan 106 anketin cevapları üzerinden değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda katılımcıların %67,9 (72'si) kadın, %32,1'i (34'ü) erkektir. Katılımcıların eğitimleri değerlendirildiğinde ankete orta okul mezunu bireylerin katılım sağlamadığını lise ve ön lisans katılımcılarının %9,4 (10'ar) olarak eşit olduğu, en yüksek katılımın lisans %56,6 (60) olduğu görülmektedir. Gelir durumu olarak bakıldığında

katılımcılardan %22,6 sınıfın aylık gelirlerinin 30.000 üstü 40.000 TL altı olduğu görülmektedir. İlgili anket yapıldığı süreçte asgari ücret 20.002,50 TL olarak uygulanmaktaydı. Bu durumda katılımcıların %51'inin asgari ücret üzerinde ücret aldığını göstermektedir. Medeni durum olarak incelendiğinde katılımcıların %59,4'ü (63'ü) bekar, %40,6'sı (43'ü) evlidir.

Tablo 2: Demografik Bulgulara Ait Frekans Tablosu

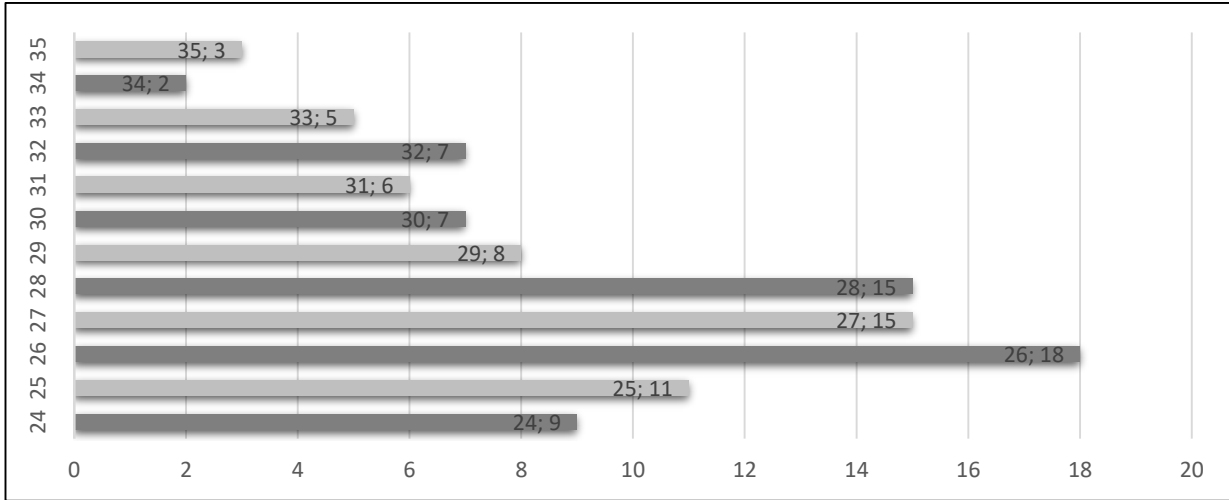
Cinsiyet			Eğitim		
	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Kadın	72	%67,9	Lise	10	%9,4
Erkek	34	%32,1	Ön lisans	10	%9,4
Toplam	106	%100	Lisans	60	%56,6
Gelir Durumu			Lisans üstü	26	%24,5
	Frekans	Yüzde	Toplam	106	%100
10.000-20.000	17	%16	Medeni Durum		
20.001-30.000	35	%33		Frekans	Yüzde
30.001-40.000	24	%22,6	Bekar	63	%59,4
40.001-50.000	13	%12,3	Evli	43	%40,6
50.001- 60.000	5	%4,7	Toplam	106	%100
60.001 ve üzeri	12	%11,3			
Toplam	106	%100			

Tablo 3'de demografik bulgulara ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Tabloya göre katılımcıların yaş ortalaması 28,06 iken, Finansal okuryazarlık puan ortalaması 15,08 olarak görülmektedir. Yaş aralığının min 24- max 35 olması araştırma örnekleminde olan ve genç yetişkinlik sınırı olarak belirlenmiş olan 24-35 yaş arası bireylerinde ankete katılım sağladığını göstermektedir. Şekil 2'de 24-35 yaş arası katılımcıların yaş frekansları görülmektedir.

Tablo 3: Demografik Sorulara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Std. Sapma
Yaş	106	24	35	28,06	2,888
Cinsiyet	106	1	2	1,32	0,469
Medeni Durum	106	1	2	1,41	0,493
Gelir	106	1	6	2,91	1,521
Eğitim	106	2	5	3,96	0,850
Finansal Okuryazarlık Puanı	106	9	19	15,08	1,901

Şekil 2'de araştırmaya katılan katılımcıların 24-35 yaş arası dağılımları ve hangi yaş düzeyinden kaç katılımcının katıldığı gösterilmektedir. Buna göre 18 katılımcı sayısı ile en çok katılımı 26 yaşındaki katılımcılar sağlamıştır. Dikey düzlemde yaş aralıkları, yatay düzlemde katılımcı sayısı görülmektedir.

Şekil 2: 24-35 Yaş Arası Katılımcı Sayılarının Dağılımı

Tablo 4 incelendiğinde bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait korelasyon matrisi, ortalama ve standart sapmaları görülmektedir. Tabloda değişkenlerin karşısına düşen ilk satırda Pearson korelasyon sayısı ikinci satırda anlamlılık düzeyleri görülmektedir. Bu doğrultuda değişkenler arasında düşük ve orta düzeyde ya da korelasyon olmadığı görülmektedir. Bağımsız değişkenlerin birbirleriyle korelasyon ilişki tespit edilmez iken, finansal stres ve kötü mali refah arasında (-0,628) orta düzeyli bir korelasyon olduğu görülmektedir. Finansal davranış ile bağımlı değişkenler arasında eşir düzeyli bir korelasyon olduğu da tablodan çıkarılacak bir başka sonuçtur.

Tablo 4: Pearson Korelasyon Matrisi ve Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	1	2	3	4	Ortalama	Standart sapma
Finansal Davranış (1)	1				3,8491	0,77127
Finansal Stres (2)	-0,125 0,202	1			3,3302	0,97345
İyi Mali Refah (3)	0,241* 0,013	-0,593*** 0,0001	1		2,5849	0,85418
Kötü Mali Refah (4)	0,241* 0,013	-0,628*** 0,0001	0,573*** 0,0001	1	2,9340	0,86118

p<0,05*, p< 0,01**, p<0,001***

Tablo 5’de bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait faktör yükleri, öz değerleri, açıklanan varyansları, KMO değerleri ve güven aralıkları verilmiştir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler için yapılan KMO değerleri 0,001 anlamlılık düzeyinde olup sırasıyla 0,806 ve 0,754 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler doğrultusunda verinin açıklayıcı faktör analizi için uygun olduğu

görülmektedir. Bu doğrultuda yapılan faktör analizi neticesinde finansal davranışın iki sorusunun ve kötü mali refahın bir sorusunun faktör yapısını bozduğu için araştırmaya dâhil edilmemiştir. Bağımsız değişkenler için açıklanan toplam varyans 64,483 olurken bağımlı değişkenler için 68,588’dir. Elde edilen bulgular doğrultusunda değişkenler birer kompozit değişkene dönüştürülebilir düzeydedir.

Tablo 5: Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) Sonuçları

BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN	Faktör Yükleri		Özdeğer	Açıklanan varyans	KMO	Cronbach's Alpha		
Emeklilik için bir miktar para ayırıyorum.	0,699		2,282	22,815	0,806	0,755		
Finansal hedeflerime ulaşmak için bir planım vardır.	0,856							
Tasarruf için kenara para ayırmaktayım.	0,804							
Takip ettiğim haftalık veya aylık bir bütçem var.	0,557							
Aylık mali taahhütlerimi yerine getirip getiremeyeceğim konusunda endişeleniyorum.		0,789	4,167	41,667				
Günlük masraflarımı karşılayacak yeterli paraya sahip olma konusunda endişeleniyorum.		0,880						
Borcumun toplam miktarını düşünürken stres hissediyorum.		0,790						
Kredi kartı borcumu düşünürken stres hissediyorum		0,827						
Hayatımdaki maddi sorunlarla baş etmede kendimi çaresiz hissediyorum.		0,797						
Aylık mali taahhütlerimi yerine getirip getiremeyeceğim konusunda endişeleniyorum.		0,838						
BAĞIMLI DEĞİŞKEN	Faktör Yükleri		Özdeğer	Açıklanan varyans	KMO	Cronbach's Alpha		
Kişisel mali durumumdan oldukça memnunum.		0,416	3,708	52,968	0,754	0,846		
Şu andaki mali durum hakkında sık sık düşünüyorum.		0,567						
Emeklilik planı konusunda kendimi oldukça güvende hissediyorum.		0,879						
Mali açıdan rahat bir emekliliğe sahip olacağıma oldukça güveniyorum.		0,895						
Finansal acil durum masraflarını karşılayacak parayı bulma konusunda kendime güvenmiyorum.	0,583		1,093	15,620				
Arkadaşlarım ve ailemle sevdiğim şeyleri yapmanın tadını çıkarmak için sıklıkla maddi olarak güçsüz hissederim.	0,797							
Aylık yaşam giderlerinizi karşılayabilme konusunda sıklıkla endişeleniyorum.	0,813							

Tablo 7’de bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken olan iyi mali refah boyutu üzerindeki çoklu regresyon analizi sonucuna göre bulguları raporlanmıştır. Tablo incelendiğinde araştırma modelinde kurgulanan iki hipotezin kabul edildikleri görülmektedir. Buna göre finansal davranışlar iyi mali refahı olumlu yönde etkilerken finansal stres olumsuz yönde etkilemektedir. Tablo 7’ye göre olumlu finansal davranışların iyi mali refah üzerinde ($\beta:0,170$) pozitif ve anlamlı etkisi olduğu görülmektedir. H_1 hipotezinin kabul edilmesini sağlayan çıktı

sonucu değerlendirildiğinde, bireylerin olumlu finansal davranış sergilemelerinin iyi mali refahlarını artırdığı görülmektedir. Benzer bulgular Shim ve diğerlerinin (2009: 720-721) çalışmasıyla örtüşmektedir. Araştırmaya göre olumlu finansal davranışların genç yetişkinlerin mali refahı ile ilişkili olduğu ve olumlu yönde iyi mali refahı etkilediğini bulgulamışlardır. Tablo 7'ye göre finansal stresin iyi mali refah üzerinde (β :-0,572) negatif ve anlamlı etkisi olduğu görülmektedir. H₃ hipotezinin kabul edilmesini sağlayan çıktı sonucu, bireylerin finansal stres yaşamaları iyi mali refahlarını olumsuz yönde etkilemektedir şeklinde ifade edilebilir. Norvilitis, Szablicki ve Wilson (2003) yaptıkları araştırmada üniversite öğrencilerinin sahip oldukları borcu yüzünden yüksek stres seviyesine sahip olduğunu ve bunun sonucunda mali refah algılarının düştüğünü tespit etmişlerdir.

Tablo 7: İyi Mali Refah İçin Hipotez Testi ve Model Anlamlılığı

		Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t	Sig.	Sonuç
		B	Std. Error	Beta			
İyi Mali Refah	Sabit Terim	3,532	0,432		8,174	0,0001	
	FD	0,188	0,087	0,170	2,169	0,032	H ₁ : Kabul
	FS	-0,502	0,609	-0,572	-7,310	0,0001	H ₃ : Kabul
R:0,616 R2: 0,380 Model F değeri: 31,542***		p<0,05*, p<0,01**, p<0,001***					

Tablo 8'de bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken olan kötü mali refah boyutu üzerindeki çoklu regresyon analizi sonucuna göre bulguları raporlanmıştır. Tablo incelendiğinde araştırma modelinde kurgulanan iki hipotezin kabul edildikleri görülmektedir. Buna göre finansal davranışlar kötü mali refahı olumlu yönde etkilerken finansal stres olumsuz yönde etkilemektedir. Tablo 8'e göre olumlu finansal davranışların kötü mali refah üzerinde (β :0,165) pozitif ve anlamlı etkisi olduğu görülmektedir. H₂ hipotezinin kabul edilmesini sağlayan çıktı sonucu değerlendirildiğinde, bireylerin olumlu finansal davranış sergilemelerinin kötü mali refahlarını düzeltmektedir şeklinde yorumlanabilir. Godwin'nin (1994) araştırmasına göre yeni evli çiftler arasında olumlu ve olumsuz finansal davranışların mali refahları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışma, olumlu finansal davranışa sahip çiftlerin, muadillerinden finansal olarak daha mutlu olduğunu bulmuştur. Yani birey olumlu finansal davranış sergilediği müddetçe kötü mali refahtan iyi mali refah algısına doğru bir geçiş yapmaktadır diyebiliriz. Tablo 8'e göre finansal stresin kötü mali refah üzerinde (β :-0,608) negatif ve anlamlı etkisi olduğu görülmektedir. H₄ hipotezinin kabul edilmesini sağlayan çıktı sonucu, bireylerin finansal stres yaşamaları kötü mali refahlarını daha derinlemesine olumsuz etkilemektedir şeklinde ifade

edilebilir. Fonların kötü yönetimi finansal strese neden olur (Garðarsdóttir ve Dittmar, 2012) ve insanların yaşamın birçok alanında üretkenliğini etkiler (Brown, Taylor ve Wheatley Price, 2005; Delafrooz ve Paim, 2011; Fitch vd., 2011; O'Neill vd., 2005; Siahpush, Spittal ve Singh, 2008; Zurlo, Yoon ve Kim, 2014). Sonuç olarak göreceli borç artar ve finansal refahla negatif bir ilişki gösterir.

Tablo 8: Kötü mali refah için hipotez testi ve model anlamlılığı

		Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t	Sig.	Sonuç
		B	Std. Error	Beta			
Kötü Mali Refah ←	Sabit Terim	4,016	0,421		9,544	0,0001	
	FD	0,184	0,084	0,165	2,180	0,032	H ₂ : Kabul
	FS	-0,538	0,067	-0,608	-8,044	0,0001	H ₄ : Kabul
R: 0,649 R ² : 0,421 Model F Değeri: 37,506***		p<0,05*, p<0,01**, p<0,001***					

Tablo 9’da bağımsız değişkenlerin iyi mali refah üzerindeki etkilerinde mediatör (aracı) değişken olarak finansal okuryazarlığın etkileri görülmektedir. Tablo incelendiğinde finansal davranışın doğrudan ve anlamsız olan etkisinin (0,2647) finansal okuryazarlık üzerinden anlamlı (0,2669) olduğu görülmektedir. Finansal okur yazarlığın bu etkiyi pozitif yönde 0,0022 oranında artırdığı görülmektedir. Finansal Stresin iyi olma hali üzerindeki etkisine bakıldığında olumsuz ve anlamlı olan etkinin (-0,5198) daha de derinleştiği görülmektedir. Finansal okuryazarlık üzerinden stresin daha da arttığı (-0,5202) ifade edilebilir. Bu doğrultuda H₅ hipotezi kabul edilirken H₇ hipotezi red edilmektedir. Tablo 9 değerlendirildiğinde olumlu finansal davranışın iyi mali refah üzerindeki doğrudan etkisinin (0,2647) finansal okuryazarlık değişkenin aracılık etkisiyle (0,0022) arttığı görülmektedir. Anlamlı olan sonuçlar değerlendirildiğinde olumlu finansal davranışa sahip bireylerin finansal okuryazarlıklarını artığında iyi mali refahlarının da arttığı görülmektedir. Adam, Frimpong ve Boadu’nun (2017) yaptığı çalışma finansal okuryazarlığın olumlu finansal davranışları artırdığı ve bunun neticesinde mali refahın diğer bireylere göre olumlu yönde geliştiğini bildirmektedir. Tablo 9 incelendiğinde finansal stresin iyi mali refah üzerindeki doğrudan etkisinin (-0,5298) finansal okuryazarlık değişkenin aracılık etkisiyle (-0,0005) arttığı görülmektedir. Anlamlı olan sonuçlar değerlendirildiğinde finansal strese sahip bireylerin finansal okuryazarlıklarını artığında iyi mali refahlarının daha da azaldığı görülmektedir. Bunun temel nedeni olarak, yapması gereken davranış bildiği halde uygulamaya koyamayan bireylerin daha fazla stres yaşamaları gösterilebilir. Nitekim Zhang ve Chatterjee’nin (2023) çalışmasında benzer bulgulara sahiptir. Araştırmaya göre; finansal okuryazarlığın mali refahla olumlu bir şekilde çerayan ederken,

finansal stresi fazla olan bireylerde finansal okuryazarlık artsa bile mali refah düzeyinin düştüğü tespit edilmiştir. Araştırmaya göre bu durumun temel nedeni finansal stres yaşayan bireylerin gelecekte beklenen finansal sonuçlarından emin olmamaları ve bu durumun mali refahlarına ilişkin daha düşük bir algıya yol açabilmesi şeklindedir.

Tablo 9: İyi Mali Refah Değişkeni Üzerindeki Bağımsız Değişkenlerin Doğrudan ve Finansal Okuryazarlık Puanı Üzerinden Dolaylı Etkileri

	Standlaştırılmamış Kesitim	Alt sınır	Üst sınır	Standlaştırılmış Katsayı	Sonuç
FD					
Doğrudan etki	0,2647	0,0542	0,4753	0,2390	H ₅ : Kabul
FO üzerinden etki	0,0022 *	-0,0201	0,0327	0,0020	
Toplam etki	0,2669*	0,0128	0,0579	0,4759	
FS					
Doğrudan etki	-0,5198***	-0,6581	-0,3814	-0,5923	H ₆ : Kabul
FO üzerinden etki	-0,0005**	-0,0182	0,0154	-0,0006	
Toplam etki	-0,5202***	-0,6576	-0,3828	-0,5929	
p<0,05* , p<0,01** , p<0,001***					

Tablo 10’da bağımsız değişkenlerin kötü mali refah üzerindeki etkilerinde mediatör (aracı) değişken olarak finansal okuryazarlığın etkileri görülmektedir. Tablo incelendiğinde finansal davranışın doğrudan ve anlamlı olan etkisinin (0,2699) finansal okuryazarlık üzerinden azaldığı (0,2686) görülmektedir. Finansal okur yazarlığın bu etkiyi negatif yönde -0,0013 oranında azalttığı görülmektedir. Finansal Stresin iyi olma hali üzerindeki etkisine bakıldığında olumsuz ve anlamlı olan etkinin (-0,5577) daha de derinleştiği görülmektedir. Finansal okuryazarlık üzerinden stresin daha da azarlattığı (-0,5558) ifade edilebilir. Bu doğrultuda iki hipotez olan H₆ ve H₈ kabul edilmektedir. Tablo 10 değerlendirildiğinde olumlu finansal davranışın kötü mali refah üzerindeki doğrudan etkisinin (0,2699) finansal okuryazarlık değişkenin aracılık etkisiyle (-0,0013) azalttığı görülmektedir. Anlamlı olan sonuçlar değerlendirildiğinde olumlu finansal davranışa sahip bireylerin finansal okuryazarlıklarını artığında bu durumun kötü mali refahlarının azalmasına katkı sağladığı görülmektedir. Tablo 10 incelendiğinde finansal stresin kötü mali refah üzerindeki doğrudan etkisinin (-0,5577) finansal okuryazarlık değişkenin aracılık etkisiyle (0,0019) azalttığı görülmektedir. Anlamlı olan sonuçlar değerlendirildiğinde finansal strese sahip bireylerin finansal okuryazarlıklarını artığında kötü mali refahlarının daha da azaldığı görülmektedir. Bunun temel nedeni yapması gereken davranışı bilen stresli bireyin kötü giden durumunu iyi yöne çevireceğine güvenin artması seklinde yorumlanabilir. Kelley,

LeBaron ve Hill (2021) araştırmasında finansal okuryazarlığın finansal stres ile refah arasındaki ilişkiyi yumuşattığını bulgulamaktadır.

Tablo 10: Kötü mali refah değişkeni üzerindeki bağımsız değişkenlerin doğrudan ve finansal okuryazarlık puanı üzerinden dolaylı etkileri

	Standlaştırılmamış Kesitim	Alt sınır	Üst sınır	Standlaştırılmış Katsayı	Sonuç
FD					
Doğrudan etki	0,2699**	0,0576	0,4823	0,2418	H ₇ : Kabul
FO üzerinden etki	-0,0013	0,0125	-0,0301	-0,0012	
Toplam etki	0,2686 *	0,0579	0,4793	0,2406	
FS					
Doğrudan etki	-0,5577***	-0,6923	-0,4231	-0,6282	H ₈ : Kabul
FO üzerinden etki	0,0019	-0,0148	0,0239	0,0021	
Toplam etki	-0,5558***	-0,6896	-0,4219	-0,6282	
p<0,05* , p<0,01** , p<0,001***					

4. SONUÇ

Araştırmacılar ve uygulayıcılar için bu araştırma, finansal olarak daha dayanıklı ve ekonomik olarak sürdürülebilir bir toplumun gelişimini desteklemede finansal eğitimin önemini göstermektedir. Finansal okuryazarlığı olan bireyler, öngörülemeyen kısa vadeli ekonomik şokların bir sonucu olarak ortaya çıkan finansal strese daha iyi dayanacaklardır. Finansal okuryazarlık mali konularda koruyucu bir rol oynar ve finansal stresi dolayısıyla finansal kaygıyı hafifletir. Bu çalışmanın bulguları, araştırmacıların ve politika yapımcıların bireyler ve aileler için daha etkili ve uyarlanabilir müdahale programları ve kaynakları geliştirmeleri için kritik ihtiyacı vurgulamaktadır. Ayrıca, finansal okuryazarlığın genç yetişkinlerin mali refahına katkıda bulunma potansiyeli olup olmadığını da incelenmiştir ve bulgular finansal okuryazarlığın olumlu davranışları artırırken iyi mali refahı artırdığını ve kötü mali refah algısını azalttığı da görülmektedir.

Araştırmanın kısıtları olarak başta yaş kısıtlaması ifade edilebilir. Araştırma ekonomik problemler ile en çok uğraşılan yaş grubu olan 24-35 yaş arası genç yetişkinleri kapsadığı için ve bu gruptaki bireyler kendi hayatlarını kurma evresinde olduğu için borç edinimi, borç yönetimi, edinilen yanlış finansal davranışlar sonucunda finansal stres yaşamaları en muhtemel grup olarak görülmektedir. Araştırma değişkenleri bazında farklı gruplara uygulanıp gruplar arası farklılıklar tespit edilebilir ve bu doğrultuda farklı toplumsal çözümler üretilebilir. Ayrıca araştırmanın çıktılarının pek çok sektöre ışık tutması hedeflenmektedir. Başta politika

yapıcıların, özellikle son nesilde bilinçsiz tüketimin artması ve tüketicilerin mali kararlarının artan karmaşıklığına karşı olarak finansal okuryazarlığı bir panzehir gibi görmeleri ve toplum normlarına uygun bir entegre sistemle finansal okuryazarlığın artırılmasını hedeflemeleri gerekmektedir. Üniversitelerin ve yüksek öğretim kurumlarının her kademedeki eğitim programlarına finansal okuryazarlık konulu derslerin konulması yetişen nesillerin finans alanında daha bilinçli bireyler olması sağlayacaktır. Yerel yönetimlerin özellikle ev kadınlarının finansal okuryazarlıklarının artırılması hususunda ve yeni evlenen çiftlere finansal okuryazarlık eğitimlerinin verilmesi gibi ekonomik belirsizliklerin hızla değiştiği bu dönemde alınabilecek tedbirler arasında sıralayabiliriz. Ayrıca lise ve dengi okullarda da üniversitelerle ortak entegre paneller, projeler ve seminerler düzenlenerek eğitimin her kademesinde finansal okuryazarlığın artırılmasını amaçlayan politikalar geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Adam, A., Frimpong, S., & Boadu, M. (2017). Financial literacy and financial planning: Implication for financial well-being of retirees. *Business & Economic Horizons*, 13(2), 224-236.
- Agyei, S., Adam, A., & Agyeman, O. (2019). Financial Literacy, Cultural Dominance, and Financial Well-Being of SME Owners in Ghana. *Poverty & Public Policy*, 11(3), 222-237.
- Akkoç, S., Yıldırım, H., Buyruk Akbaba, A., & Kutbay, A. (2024). Finansal Okuryazarlık ve Finansal İyi Olma Hali Alınan Eğitimler Sonucunda Değişir mi? Finans ve Bankacılık Lisans Programı Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 27(2), 696-708.
- Boss, P., Bryant, C., & Mancini, J. (2016). *Family stress management: A contextual approach*. Sage Publications.
- Bridges, S., & Disney, R. (2010). Debt and depression. *Journal of health economics*, 29(3), 388-403.
- Brown, S., Taylor, K., & Wheatley Price, S. (2005). Debt and distress: evaluating the psychological cost of credit. *Journal of Economic Psychology*, 26(5), 642-663.
- Brüggen, E., Hogreve, J., Holmlund, M., Kabadayi, S., & Löfgren, M. (2017). Financial well-being: a conceptualization and research agenda. *Journal of Business Research*, 79, 228–237.
- Delafrooz, N., & Paim, L. (2011). Determinants of financial wellness among Malaysia workers. *African Journal of Business Management*, 5(24), 10092-10100.
- Fitch, C., Hamilton, S., Bassett, P., & Davey, R. (2011). The relationship between personal debt and mental health: a systematic review. *Mental Health Review Journal*, 16(4), 153-166.
- Fitzpatrick, S., Appel, L., Bray, B., Brooks, N., & Stevens, V. (2018). Predictors of long-term adherence to multiple health behavior recommendations for weight management. *Health Education & Behavior*, 45(6), 997-1007.

- Garðarsdóttir, R., & Dittmar, H. (2012). The relationship of materialism to debt and financial well-being: The case of Iceland's perceived prosperity.,), . *Journal of economic psychology*, 33(3), 471-481.
- Garman, E. (1999). *Personal finance*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Garman, E., Kim, J., Kratzer, C., Brunson, B., & Joo, S. (1999). Workplace financial education improves personal financial wellness. *Financial Counseling and Planning*, 10(1), 79-88.
- Godwin, D. (1994). Antecedents and consequences of newlyweds' cash flow management. *Financial Counseling and Planning*, 5, 161-190.
- Gutter, M., & Copur, Z. (2011). Financial behaviors and financial well-being of college students: Evidence from a national survey. *Journal of family and economic Issues*, 32, 699-714.
- Hicks , S., Tinkler, L., & Allin, P. (2013). Measuring subjective well-being and its potential role in policy: perspectives from the UK Office for National Statistics. *Soc Indic Res*, 114(1), 73-86.
- Hsiao, Y., Lin, S., & Dambaravdan, C. (2016). Financial literacy, savings behavior, and retirement planning in Taiwan. *兩岸金融季刊*, 4(2), 1-22.
- Hung, A., Parker, A., & Yoong, J. (2009). Defining and measuring financial literacy. *RAND Working Paper Series WR-708*, 3, 1-28.
- Joo, S., & Grable , J. (2004). An exploratory framework of the determinants of financial satisfaction. *Journal of family and economic Issues*, 25, 25-50.
- Judge, T., Ilies, R., & Dimotakis, N. (2010). Are health and happiness the product of wisdom? The relationship of general mental ability to educational and occupational attainment, health, and well-being. *Journal of Applied Psychology*, 95(3), 454-468.
- Kelley, H., LeBaron, A., & Hill, E. (2021). Family matters: Decade review from journal of family and economic issues. *Journal of Family and Economic Issues*, 42(1), 20-33.
- Kutbay, A., Özbek, V., & Koç, F. (2017). In Proceedings of 2 nd International Conference on Scientific Cooperation for the Future in the Economics and Administrative Sciences. *Kişisel faktörler ve postmodern tüketim şekillerinin finansal iyi olma hali üzerindeki etkisi*, (s. 262-273).
- Lusardi, A., & Mitchell, O. (2007). Financial literacy and retirement planning: New evidence from the Rand American Life Panel. *Center for Financial Studies (CFS)*, 1-26.
- Mahdzan, N., Zainudin , R., Sukor, M., Zainir, F., & Wan Ahmad, W. (2019). Determinants of subjective financial well-being across three different household income groups in Malaysia. *Social Indicators Research*, 146, 699-726.
- Malone, K., Stewart, S., Wilson, J., & Korsching, P. (2010). Perceptions of financial well-being among American women in diverse families. *Journal of Family and Economic Issues*, 31, 63-81.
- Norvilitis, J., Szablicki, P., & Wilson, S. (2003). Factors influencing levels of credit card debt in college students. *Journal of Applied Social Psychology*, 33, 935-947.

- O'Neill, B., Xiao, J., Sorhaindo, B., & Garman, E. (2005). Financially distressed consumers: Their financial practices, financial well-being, and health. *Financial Counseling and Planning*, 16(1), 73-87.
- Osman, Z., & Madzlan, E. (2018). In pursuit of financial well-being: the effects of financial literacy, financial behaviour and financial stress on employees in Labuan. *International Journal of Service Management and Sustainability (IJSMS)*, 3(1), 1-40.
- Özbek, V., & Yıldırım Kutbay, A. (2016). 1. In International Black Sea Business Administration Symposium. *Materyalist eğilimlerin finansal iyi olma hali üzerindeki etkisi: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma*, 5, s. 580-591. Giresun.
- Özer, G., & Kutbay, A. (2018). KİŞİSEL FİNANSAL FAKTÖRLER, KOMPULSİF SATIN ALMA VE FİNANSAL İYİ OLMA HALİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 73-99.
- Perry, V., & Morris, M. (2005). Who is in control? The role of self-perception, knowledge, and income in explaining consumer financial behavior. *Journal of consumer affairs*, 39(2), 299-313.
- Prawitz, A., Garman, E., Sorhaindo, B., O'Neill, B., Kim, J., & Drentea, P. (2006). The incharge financial distress/financial well-being scale: Establishing validity and reliability. *Fin Counsel Plan*, 17, 34-50.
- Rahman, M., Isa, C., Masud, M., Sarker, M., & Chowdhury, N. (2021). The role of financial behaviour, financial literacy, and financial stress in explaining the financial well-being of B40 group in Malaysia. *Future Business Journal*, 7, 1-18.
- Rania, N., Coppola, I., & Brucci, M. (2023). Mental health and quality of professional life of healthcare workers: One year after the outbreak of the COVID-19 pandemic. *Sustainability*, 15(4), 2977-.
- Remund, D. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 276-295.
- Robb, C. (2011). Financial knowledge and credit card behavior of college students. *Journal of family and economic issues*, 32, 690-698.
- Rodrigues, M., Silva, R., & Franco, M. (2023). COVID-19: Financial stress and well-being in families. *Journal of Family Issues*, 44(5), 1254-1275.
- Sabri, M., MacDonald, M., Hira, T., & Masud, J. (2010). Childhood consumer experience and the financial literacy of college students in Malaysia. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 38(4), 455-467.
- Shim, S., Xiao, J., Barber, B., & Lyons, A. (2009). Pathways to life success: A conceptual model of financial well-being for young adults. *Journal of applied developmental psychology*, 30(6), 708-723.
- Siahpush, M., Spittal, M., & Singh, G. (2008). Happiness and life satisfaction prospectively predict self-rated health, physical health, and the presence of limiting, long-term health conditions. *American Journal of Health Promotion*, 23(1), 18-26.
- Steen, A., & MacKenzie, D. (2013). Financial stress, financial literacy, counselling and the risk of homelessness. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 7(3), 31-48.

- Taft, M., Hosein, Z., Mehrizi, S., & Roshan, A. (2013). The relation between financial literacy, financial wellbeing and financial concerns. *International journal of business and management*, 8(11), 63-75.
- Taylor, R., Budescu, M., Gebre, A., & Hodzic, I. (2014). Family financial pressure and maternal and adolescent socioemotional adjustment: Moderating effects of kin social support in low income African American families. *Journal of Child and Family Studies*, 23, 242-254.
- Vosloo, W. (2014). *The relationship between financial efficacy, satisfaction with remuneration and personal financial well-being*. North-West University.
- Wahab, N., & Yaacob, Z. (2018). Strategy for financial well-being among public servants in Malaysia. 10(2). *Journal of Techno-Social*, 10(2), 50-60.
- Xiao , J. (2008). Applying behavior theories to financial behavior. *In Handbook of consumer finance research*, 69-81.
- Xiao, J., Ahn, S., Serido, J., & Shim, S. (2014). Earlier financial literacy and later financial behaviour of college students. *International Journal of Consumer Studies*, 38(6), 593-601.
- Zhang, Y., & Chatterjee, S. (2023). Financial well-being in the United States: The roles of financial literacy and financial stress . *Sustainability*, 15(5), 4505.
- Zurlo, K., Yoon, W., & Kim, H. (2014). Unsecured consumer debt and mental health outcomes in middle-aged and older Americans. *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 69(3), 461-469.

THE THEORY AND MODEL OF THE TURCOSPHERE IN INTERNATIONAL RELATIONS

Prof.Dr. Ali Poyraz Gurson
OKAN UNIVERSITESI
ORCID ID: 0000-0003-3653-6117

Abstract

The "Turcosphere" is a theoretical framework that explores Turkey's expanding influence on the global stage, emphasizing its integration of soft and hard power. This manuscript investigates Turkey's strategic engagements across geopolitics, economics, military, and cultural diplomacy, analyzing its role in reshaping regional and global dynamics. The objectives are to delineate Turkey's influence zones, assess its methods of projecting power, and evaluate its potential to shape the 21st-century geopolitical landscape. The methodology combines historical analysis, geopolitical mapping, case studies, soft power metrics, and comparative analysis with emerging powers. Key findings highlight Turkey's utilization of its strategic location to act as a bridge between continents and cultures, its establishment of military bases in critical regions such as Qatar, Somalia, and Libya, and its leadership in defense technologies like drones. Furthermore, Turkey's economic initiatives, such as infrastructure projects in Africa and partnerships through the Organization of Turkic States (TDT), demonstrate its commitment to mutual benefits and regional integration. The results underscore Turkey's ability to leverage its historical and cultural ties, foster economic development, and assert itself as a pivotal actor in a multipolar world. Challenges such as regional rivalries and economic vulnerabilities persist, but Turkey's innovative strategies position it as a transformative force in global affairs. The Turcosphere provides a comprehensive model for understanding Turkey's dynamic role in shaping the future.

Keywords: International Relations, Turcosphere, Strategy, Geopolitics

JEL Codes: F50, F53

ULUSLARARASI İLİŞKİLERİDE TÜRKOSFER TEORİ VE MODELİ

Özet

“Türkösfer”, Türkiye'nin küresel sahnede genişleyen etkisini araştıran, yumuşak ve sert gücün entegrasyonunu vurgulayan teorik bir çerçevedir. Bu makale Türkiye'nin jeopolitik, ekonomik, askeri ve kültürel diplomasi alanlarındaki stratejik angajmanlarını inceleyerek bölgesel ve küresel dinamiklerin yeniden şekillenmesindeki rolünü analiz etmektedir. Amaç, Türkiye'nin

etki alanlarını tanımlamak, güç yansıma yöntemlerini değerlendirmek ve 21. yüzyıl jeopolitik manzarasını şekillendirme potansiyelini değerlendirmektir. Metodoloji, tarihsel analiz, jeopolitik haritalama, vaka çalışmaları, yumuşak güç ölçütleri ve yükselen güçlerle karşılaştırmalı analizi bir araya getirmektedir. Temel bulgular, Türkiye'nin stratejik konumunu kıtalar ve kültürler arasında bir köprü olarak kullandığını, Katar, Somali ve Libya gibi kritik bölgelerde askeri üsler kurduğunu ve insansız hava araçları gibi savunma teknolojilerindeki liderliğini vurgulamaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin Afrika'daki altyapı projeleri ve Türk Devletleri Örgütü (TDT) aracılığıyla kurduğu ortaklıklar gibi ekonomik girişimleri, karşılıklı fayda ve bölgesel entegrasyon konusundaki kararlılığını göstermektedir. Sonuçlar, Türkiye'nin tarihi ve kültürel bağlarından yararlanma, ekonomik kalkınmayı teşvik etme ve çok kutuplu bir dünyada önemli bir aktör olarak kendini gösterme kabiliyetinin altını çizmektedir. Bölgesel rekabetler ve ekonomik kırılganlıklar gibi zorluklar devam etmektedir, ancak Türkiye'nin yenilikçi stratejileri onu küresel ilişkilerde dönüştürücü bir güç olarak konumlandırmaktadır. Türkosfer, Türkiye'nin geleceği şekillendirmedeki dinamik rolünü anlamak için kapsamlı bir model sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Türkosfer, Strateji, Jeopolitik

JEL Kodları: F50, F53

1. Introduction

The "Turcosphere" is a comprehensive theoretical framework that analyzes Turkey's expanding global influence through a dynamic mix of soft and hard power strategies. This concept encapsulates Turkey's geopolitical, cultural, economic, and military engagements worldwide, illustrating how these interactions reshape and redefine global and regional power dynamics in the 21st century (Afshar, 2020). Initially this framework is introduced by Ali Poyraz Gürson at the 2. International Congress of Social Sciences in 2023 and acknowledged in various publications, TV and internet broadcasts and academic books with the terminology "Turcosphere", "Türkosfer" or "Turkosphere" where appropriate (Çora & Çora, 2023).

1.1 Literature Review

The theoretical underpinnings of the "Turcosphere" are deeply rooted in existing literature on soft power, regionalism, and middle power diplomacy. Scholars like Joseph Nye have extensively discussed the concept of soft power, highlighting the importance of cultural influence, diplomacy, and values in shaping global perceptions. Building on this foundation, the Turcosphere emphasizes Turkey's unique ability to project soft power through cultural exports, such as television dramas, and its active role in humanitarian aid and educational diplomacy (Akhtar, 2019). Furthermore, researchers such as Mackinder with heartland theory

and Spykman with the concept of geography of the peace align with the “Turcosphere” framework as presented by Ali Poyraz Gürson (Mackinder, 2219) (Spykman, 1944).

The literature on regionalism and regional integration further informs this framework. Studies on the European Union, ASEAN, and other regional blocs provide valuable insights into the mechanisms of economic and political cooperation. The Organization of Turkic States (TDT), as a regional entity, aligns with these studies by fostering economic, cultural, and strategic integration among Turkic-speaking nations. The Turcosphere situates Turkey’s leadership within this context, illustrating how historical and linguistic ties can serve as a basis for modern collaboration (Erdogan, 2022).

Middle power diplomacy, a concept explored by scholars like Andrew F. Cooper, provides another critical lens. Turkey’s strategies align with middle power behaviors, including coalition-building, niche diplomacy, and a focus on multilateralism. This literature helps contextualize Turkey’s efforts to mediate conflicts, such as those in Libya and Syria, and its active participation in global organizations like the G20 and the D-8 (Economist, 2023).

Additionally, the literature on defense innovation and asymmetric warfare provides a backdrop for understanding Turkey’s advancements in military technology. Works analyzing the impact of drones and other modern warfare technologies underscore Turkey’s role as a leader in this domain, as demonstrated by its successes in conflicts like Nagorno-Karabakh.

By synthesizing these diverse bodies of literature, the Turcosphere offers a novel framework that integrates soft and hard power dynamics, regional and global strategies, and historical and contemporary influences (Nye, 2004).

1.2. Methodology

This study employs a multidisciplinary methodology to construct and analyze the Turcosphere framework. The following approaches were used:

- 1. Historical Analysis:**
 - Examining Turkey’s historical ties with regions such as Central Asia, the Balkans, and the Middle East to understand the cultural and linguistic connections that underpin its contemporary strategies.
- 2. Geopolitical Mapping:**
 - Analyzing Turkey’s strategic location and its implications for trade, security, and diplomacy. This includes mapping Turkey’s network of military bases, trade routes, and regional partnerships.
- 3. Case Studies:**

- Investigating specific instances of Turkey's influence, such as its mediation efforts in Syria and Libya, its leadership within the TDT, and its infrastructure projects in Africa and Central Asia.
 - Case studies of Turkish drone technology and its impact on modern warfare were also conducted to highlight Turkey's defense capabilities.
4. **Soft Power Metrics:**
- Evaluating Turkey's cultural exports, educational initiatives, and humanitarian aid programs to measure its soft power impact. Data from organizations like UNESCO and the Yunus Emre Institute were analyzed to assess Turkey's cultural diplomacy efforts.
5. **Comparative Analysis:**
- Comparing Turkey's strategies with those of other emerging powers, such as Brazil and Indonesia, to identify unique features of the Turcosphere model.
6. **Quantitative Data Analysis:**
- Utilizing economic data, trade statistics, and military expenditure reports to provide a quantitative foundation for the analysis. Sources include World Bank data, SIPRI reports, and Turkish government publications.
7. **Policy Analysis:**
- Reviewing Turkey's foreign policy documents and speeches by key leaders to understand its strategic objectives and priorities.
 -

This comprehensive methodology ensures that the Turcosphere framework is grounded in empirical evidence and theoretical rigor. By integrating qualitative and quantitative approaches, the study provides a holistic understanding of Turkey's global influence and its potential to shape the 21st-century geopolitical landscape (Koc, 2022).

2. Findings

The Turcosphere represents a significant theoretical advancement in understanding Turkey's role in a rapidly evolving global order. By synthesizing historical legacies, geopolitical realities, economic strategies, and cultural diplomacy, this framework provides a nuanced lens through which to evaluate Turkey's expanding influence. This conclusion revisits the key aspects of the Turcosphere while discussing its broader implications for academia, policy, and global research.

2.1. Key Findings

1. Geopolitical Reach:

- The Turcosphere has demonstrated how Turkey leverages its strategic location to influence multiple regions, acting as a bridge between Europe, Asia, and the Middle East. Its engagements in the Balkans, Central Asia, and Africa underscore a deliberate effort to diversify its geopolitical outreach.
- Military bases in locations such as Qatar, Somalia, and Northern Cyprus enhance Turkey's regional presence while reinforcing its commitment to security partnerships. These deployments signify a long-term strategy to

maintain influence in regions critical to global trade and stability (Demir, 2021).

2. Economic and Business Strategy:

- Turkey's infrastructure projects and trade partnerships in Africa and Asia reflect a pragmatic approach to fostering mutual economic benefits. The country's participation in the Belt and Road Initiative further underscores its importance as a global trade hub (Belt and Road, 2022).
- Initiatives under the Organization of Turkic States (TDT) emphasize regional integration, enabling economic and cultural alignment with Turkic-speaking nations.

3. Soft Power Excellence:

- Cultural exports, such as Turkish television dramas, have elevated Turkey's global visibility, building cultural connections across diverse regions.
- Educational scholarships and humanitarian aid further amplify Turkey's soft power, creating goodwill and fostering enduring relationships with nations in Africa, Central Asia, and beyond.

4. Technological and Defense Leadership:

- The development of indigenous defense technologies, particularly in drones and missile systems, highlights Turkey's ability to assert itself as a military innovator. The success of these technologies in conflicts such as Nagorno-Karabakh and Libya has reshaped perceptions of Turkey's defense capabilities.

2.2. Implications for Academia and Research

The Turcosphere offers significant contributions to the fields of international relations, political science, and cultural studies. Its focus on Turkey as a rising middle power provides a counter-narrative to the traditional focus on superpowers in global theory. The Turcosphere integrates multiple dimensions of influence—geopolitical, economic, cultural, and military—creating a comprehensive model for studying emerging powers.

2.3. Core Components of the Turcosphere

1. Geopolitical Influence and Regional Power

Turkey's unique geographical position at the nexus of Europe, Asia, and the Middle East grants it a strategic advantage in influencing multiple regions. The Turcosphere explores Turkey's roles in:

• The Middle East:

- Turkey has engaged deeply in the geopolitics of Syria, Iraq, and Palestine. It has positioned itself as a mediator and a protector of displaced populations while pursuing national security objectives through military operations.

• Eurasia:

- Building strong relations with Turkic-speaking nations such as Azerbaijan, Kazakhstan, and Uzbekistan, Turkey fosters pan-Turkic solidarity through the

Organization of Turkic States (TDT). TDT promotes cooperation in economic, cultural, and security matters, creating a cohesive bloc of Turkic nations with shared historical and linguistic ties.

- **Europe:**
 - Turkey serves as a cultural and economic bridge between Western democracies and Eastern traditions, while also playing a key role in managing the migration crisis and contributing to NATO's strategic goals.
- **Africa, South America, and the Pacific:**
 - Turkey's influence extends through increasing trade, humanitarian efforts, and diplomatic missions. Notable engagements include infrastructure projects in Africa and burgeoning trade relations with South American nations like Brazil.

2. Military Cooperation and Strategic Bases

Turkey's growing defense capabilities and NATO membership position it as a key military actor. Core elements include:

- **Global Deployment:**
 - Turkey operates military bases in several strategic locations, including:
 - **Qatar:** Turkey's base in Qatar is a cornerstone of its Middle Eastern strategy, enhancing bilateral ties and regional stability.
 - **Somalia:** The Turkish base in Mogadishu provides military training and security support, contributing to Somalia's reconstruction and stability (Mogadishu Times, 2021).
 - **Northern Cyprus:** Turkey maintains a significant military presence in Northern Cyprus, asserting its geopolitical interests in the Eastern Mediterranean.
 - **Libya:** Turkey's involvement in Libya includes strategic military cooperation to support the internationally recognized government.
 - **Balkans:** Turkey's bases and training missions in the Balkans aim to promote regional security and align with NATO objectives.
- **Defense Technology Leadership:**
 - Turkey's development of indigenous technologies, particularly drones like the Bayraktar TB2, has shifted power dynamics in conflicts such as those in Nagorno-Karabakh and Libya (Bayraktar, 2020).
- **Regional Alliances:**
 - Training programs and cooperative military agreements with African and Central Asian nations bolster regional security and align Turkey's interests with those of its partners.

3. Economic and Business Relations

The Turcosphere underscores Turkey's role as an economic powerhouse:

- **Infrastructure and Trade in Africa:**
 - Turkish firms are building roads, airports, and housing in countries like Somalia and Ethiopia, boosting economic growth.
- **Participation in Belt and Road:**
 - By collaborating with China and creating alternative trade corridors, Turkey positions itself as a pivotal link between Europe and Asia.
- **Global Business Expansion:**

- Turkish companies lead in industries such as textiles, construction, and technology, extending their influence to Latin America and Southeast Asia.

4. Cultural Diplomacy and Soft Power

Turkey's soft power derives from its rich history, media, and educational outreach:

- **Turkish Media Influence:**
 - Turkish television dramas have captivated audiences from the Balkans to South Asia, promoting Turkish culture and values.
- **Educational Outreach:**
 - Scholarships for international students, particularly from Africa and Central Asia, create lasting connections between Turkey and future global leaders.
- **Islamic Solidarity:**
 - By positioning itself as a leader in the Muslim world, Turkey builds religious and cultural bridges that enhance its global stature.

5. Mutual Benefits and Multilateralism

Turkey's approach often emphasizes partnerships built on mutual benefits:

- **Humanitarian Assistance:**
 - Turkey's proactive role in providing aid to displaced populations and conflict zones underlines its commitment to global welfare.
- **Multilateral Engagement:**
 - Active participation in organizations like the G20, the Organization of Turkic States (TDT), and the D-8 Organization for Economic Cooperation underscores Turkey's commitment to shaping global policies (Organization of Turkic States, 2021).

3. Methodology for Analyzing the Turcosphere

Historical Analysis

Turkey's Ottoman legacy and cultural ties remain a cornerstone for its modern influence. Historical continuity allows Turkey to strengthen its bonds with regions like the Balkans and the Middle East (Karaca, 2020).

Geopolitical Mapping

Identifying key zones of Turkish influence through trade volumes, military presence, and diplomatic missions provides a clear understanding of its global reach.

Case Studies

Detailed studies of Turkey's interventions in Libya, its role in the Nagorno-Karabakh conflict, and its investments in African nations like Somalia illustrate its growing clout.

Soft Power Metrics

The global impact of Turkish television, education, and cultural exchange programs is measured using audience reach, student enrollment data, and surveys.

Comparative Analysis

Turkey's strategies are evaluated against those of other emerging powers, such as India's soft power initiatives and China's economic diplomacy.

4. Potential Growth of the Turcosphere

Expansion into Emerging Markets

Proactive trade agreements and targeted investments could deepen Turkey's influence in South America, Southeast Asia, and sub-Saharan Africa.

Technological Innovation

Turkey's commitment to renewable energy, AI, and advanced manufacturing positions it as a global innovator.

Religious and Cultural Leadership

Turkey's ability to mediate between Western powers and the Islamic world solidifies its role as a key player in fostering global dialogue.

Enhanced Regional Integration

Strengthening alliances with Turkic-speaking nations and exploring economic partnerships with the European Union can expand Turkey's strategic depth.

5. Challenges and Opportunities

Challenges

- Rivalries with regional powers like Iran and Saudi Arabia (Mikail, et. al., 2020).
- Balancing relations between NATO allies and emerging powers like Russia.
- Economic vulnerabilities due to currency fluctuations and inflation.

Opportunities

- Leveraging its role as a cultural and geographic bridge.
- Capitalizing on its advanced defense and technology sectors.
- Building stronger alliances through multilateral frameworks.

5.1. Shaping the 21st Century

The Turcosphere positions Turkey as a central actor in a multipolar world. By leveraging its historical legacy, economic potential, and innovative strategies, Turkey can influence international norms, foster regional stability, and create equitable partnerships. As the global

order evolves, the Turcosphere provides a critical framework for understanding Turkey's dynamic role in shaping the future (Yunus Emre, 2021).

6. Comprehensive Results

The Turcosphere represents a significant theoretical advancement in understanding Turkey's role in a rapidly evolving global order. By synthesizing historical legacies, geopolitical realities, economic strategies, and cultural diplomacy, this framework provides a nuanced lens through which to evaluate Turkey's expanding influence. This conclusion revisits the key aspects of the Turcosphere while discussing its broader implications for academia, policy, and global research.

6.1. Revisiting Key Findings

1. Geopolitical Reach:

The Turcosphere has demonstrated how Turkey leverages its strategic location to influence multiple regions, acting as a bridge between Europe, Asia, and the Middle East. Its engagements in the Balkans, Central Asia, and Africa underscore a deliberate effort to diversify its geopolitical outreach.

Military bases in locations such as Qatar, Somalia, and Northern Cyprus enhance Turkey's regional presence while reinforcing its commitment to security partnerships. These deployments signify a long-term strategy to maintain influence in regions critical to global trade and stability.

2. Economic and Business Strategy:

Turkey's infrastructure projects and trade partnerships in Africa and Asia reflect a pragmatic approach to fostering mutual economic benefits. The country's participation in the Belt and Road Initiative further underscores its importance as a global trade hub.

Initiatives under the Organization of Turkic States (TDT) emphasize regional integration, enabling economic and cultural alignment with Turkic-speaking nations.

3. Soft Power Excellence:

Cultural exports, such as Turkish television dramas, have elevated Turkey's global visibility, building cultural connections across diverse regions.

Educational scholarships and humanitarian aid further amplify Turkey's soft power, creating goodwill and fostering enduring relationships with nations in Africa, Central Asia, and beyond.

4. Technological and Defense Leadership:

The development of indigenous defense technologies, particularly in drones and missile systems, highlights Turkey's ability to assert itself as a military innovator. The success of these technologies in conflicts such as Nagorno-Karabakh and Libya has reshaped perceptions of Turkey's defense capabilities.

6.2. Implications for Academia and Research

The Turcosphere offers significant contributions to the fields of international relations, political science, and cultural studies. Its focus on Turkey as a rising middle power provides a counter-narrative to the traditional focus on superpowers in global theory. The following areas stand out as contributions:

1. Interdisciplinary Analysis:

The Turcosphere integrates multiple dimensions of influence—geopolitical, economic, cultural, and military—creating a comprehensive model for studying emerging powers.

This interdisciplinary approach can inspire future research into other middle powers, such as Indonesia or Brazil, allowing for comparative analyses.

2. Regional Studies:

By highlighting Turkey's engagements in regions such as Central Asia, Africa, and the Middle East, the Turcosphere encourages a deeper examination of how historical and cultural ties shape modern international relations.

Scholars can build upon this framework to investigate the role of regional organizations, such as the TDT, in promoting economic and cultural integration.

3. Soft Power Theory:

The Turcosphere contributes to the evolving discourse on soft power by showcasing Turkey's innovative use of media, education, and religious solidarity.

Researchers can explore the long-term impacts of Turkey's cultural diplomacy on global perceptions and alliances.

4. Military and Security Studies:

Turkey's strategic use of military bases and indigenous technologies offers valuable insights for defense studies. The Turcosphere's emphasis on asymmetric warfare capabilities, such as drones, can inform broader discussions on modern military strategies.

6.3. Policy Implications

For policymakers, the Turcosphere provides a roadmap for understanding Turkey's global strategy and its implications for regional and international stability. The following areas are particularly relevant:

1. Bilateral and Multilateral Engagements:

Nations seeking to engage with Turkey must recognize its dual approach of pragmatism and ideological alignment. Policies that acknowledge Turkey's historical ties and strategic goals are more likely to foster productive partnerships.

2. Conflict Resolution:

Turkey's role as a mediator in conflicts, such as its efforts in Syria and Libya, underscores its potential as a stabilizing force. International organizations can leverage Turkey's influence in these regions to promote peace and security.

3. Economic Opportunities:

Turkish investments in infrastructure and trade corridors present opportunities for collaboration, particularly for nations in Africa and Central Asia. Policymakers can explore avenues for joint ventures and technology transfers to strengthen economic ties.

6.4. Challenges and Future Prospects

While the Turcosphere highlights Turkey's achievements, it also acknowledges significant challenges. Economic vulnerabilities, regional rivalries, and balancing relations with competing powers like the U.S., Russia, and China remain persistent issues. However, Turkey's adaptive strategies suggest a capacity to navigate these complexities.

Future prospects for the Turcosphere include:

1. Deepening Regional Integration:

Strengthening the Organization of Turkic States and enhancing economic cooperation with the European Union and Africa can bolster Turkey's influence.

2. Technological Innovation:

Continued investment in renewable energy, artificial intelligence, and advanced manufacturing can position Turkey as a leader in emerging technologies.

3. Global Leadership in Multilateral Frameworks:

By actively participating in organizations such as the G20 and the D-8, Turkey can shape international policies and foster equitable development.

6.5. Contribution to Theory and Practice

The Turcosphere not only enriches academic discourse but also serves as a practical guide for understanding the role of emerging powers. Its emphasis on holistic analysis—combining hard and soft power—offers a novel perspective for researchers and policymakers alike. By providing a detailed roadmap of Turkey’s strategies, this manuscript contributes to the broader understanding of how nations can leverage history, culture, and innovation to shape global dynamics.

This conclusion underscores the significance of the Turcosphere as a theoretical and practical framework, highlighting Turkey’s transformative role in global affairs. It invites scholars and policymakers to engage with its insights to better navigate the complexities of a multipolar world.

References:

- Afshar, A. (2020). Geopolitics at the crossroads: Turkey’s unique position in Eurasia. *Geopolitical Review*, 15(2), 89–105.
- Akhtar, M. (2019). Pan-Turkism and the Organization of Turkic States. *Asian Journal of Regional Integration*, 7(1), 112–130.
- Al Jazeera. (2021). Turkey’s military base in Qatar: Strategic implications. *Al Jazeera English*. Retrieved from <https://www.aljazeera.com>
- Bayraktar, H. (2020). The role of defense technologies in modern warfare: A case study of Turkey. *Journal of Strategic Studies*, 45(4), 670–689.
<https://doi.org/10.1080/01402390.2020.1771234>
- Belt and Road Initiative. (2022). Turkey's strategic engagement with the Belt and Road Initiative. Beijing: Belt and Road Initiative Council.
- CNN Turk. (2022). The rise of Turkish television dramas in global culture. *CNN Turk*. Retrieved from <https://www.cnnturk.com>
- Cooper, A. F. (1997). *Niche diplomacy: Middle powers after the Cold War*. Palgrave Macmillan.
- Çora, H., Çora, A. N. (2024) Türkosfer ve Global Olaylar Işığında Uluslararası Başlıklar. Son Çağ Yayınları, İstanbul
- Demir, C. (2021). Turkey’s role in asymmetric warfare: The rise of drone technologies. Istanbul: Defense Industry Press.
- Economist Intelligence Unit. (2023). Turkey’s economic vulnerabilities and growth potential. London: Economist Intelligence Unit.
- Erdogan, R. T. (2022). Vision for a multipolar world: Turkey's geopolitical strategies. Ankara: Presidential Communications Office.

- European Union. (2023). Turkey-EU relations: Opportunities for deeper integration. Brussels: European Commission.
- G20. (2023). Turkey's participation in the global economic framework. G20 Secretariat Reports.
- Gürson, A. P. (2023) *Opening Speeches, Turkosphere*. Sosyal Bilimler Kongresi, TAM Yayınları Antalya
- Hakan, A., & Yilmaz, T. (2021). Turkey's infrastructure investments in Africa: Opportunities and challenges. *African Development Journal*, 10(3), 45–67.
- International Crisis Group. (2021). Turkey's role in conflict mediation: Syria and Libya case studies. Brussels: International Crisis Group.
- Karaca, F. (2020). *The Ottoman legacy and modern Turkish geopolitics*. Istanbul: Historical Studies Press.
- Koc, M. (2022). The evolution of Turkey's soft power in Central Asia. *Central Asian Studies Journal*, 8(2), 145–163.
- Mackinder, H. (2019). *Heartland: Three essays on geopolitics*. Australia: Red Globe Press.
- Mikail, E. H., Çora, H., & Karabulut, A. (2020). Iran's Foreign Policy Making Process Affecting Factors and the Organizational Behaviour. *Turkish Studies - Economics, Finance, Politics*, 15(2), 875–884.
- Mogadishu Times. (2021). Turkey's role in Somalia's reconstruction efforts. *Mogadishu Times*. Retrieved from <https://www.mogtimes.com>
- NATO. (2021). Turkey's contributions to NATO's strategic objectives. Brussels: NATO Publications.
- Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. Public Affairs.
- OECD. (2022). Turkey's economic outlook and development strategies. Paris: Organization for Economic Cooperation and Development.
- Organization of Turkic States. (2021). Annual report on regional cooperation and integration. Ankara: Organization of Turkic States Press.
- Reuters. (2023). Turkey's involvement in the Nagorno-Karabakh conflict. *Reuters News*. Retrieved from <https://www.reuters.com>
- SIPRI. (2023). Turkey's military expenditures and global defense capabilities. Stockholm International Peace Research Institute.
- Somuncu, Y., & Akbas, K. (2019). Turkish soft power: The rise of cultural diplomacy. *International Journal of Global Politics*, 12(3), 213–235.
- Spykman, N. J. (1944). *The geography of the peace* (H. R. Nicholl, Ed.; F. S. Dunn, Intro.; Maps by J. McA. Smiley). New York: Harcourt, Brace and Company.
- Turkish Ministry of Foreign Affairs. (2023). Turkey's foreign policy: A comprehensive approach. Ankara: Turkish Ministry of Foreign Affairs.

-
- UNHCR. (2022). Turkey's role in managing the global migration crisis. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees.
- UNESCO. (2020). Cultural diplomacy and educational outreach in Turkey. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Wilson, P. (2018). *Middle power strategies in global affairs*. Routledge.
- World Bank. (2023). Turkey's trade and investment profile. Washington, DC: The World Bank.
- Yunus Emre Institute. (2021). Annual report on educational and cultural diplomacy. Istanbul: Yunus Emre Institute.

GÖÇMEN TOPLULUKLARDA SAĞLIK EĞİTİMİ PROGRAMLARININ BULAŞICI HASTALIKLARI ÖNLEMEDEKİ ETKİNLİĞİ

Effectiveness of Health Education Programmes in Preventing Infectious Diseases in Migrant Communities

Doç. Dr. Atikullah GIYASI

ORCID ID: 0000-0003-2671-5533

Ankara Dr. Sami Ulus Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi,
atik0093@hotmail.com

Ayşe Dudu GÜLKAN

Ankara Bilkent Şehir Hastanesi-Nöroloji Ortopedi Hastanesi Bakım Hizmetleri Müdürü

Uzm. Fzt. Ekin TAÇALAN

ORCID ID: 0000-0002-6274-8693

Ankara Dr. Sami Ulus Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi,
ekintacalan@hotmail.com

ÖZET

İnsanlık tarihiyle beraber kişiler kimi zaman kıtlık, deprem, savaş, terör gibi durumlar yüzünden zorunlu olarak; kimi zaman da daha iyi yaşam koşulları elde etmek umuduyla gönüllü olarak göç etmiş ve/veya göç etmeye devam etmektedir. Küreselleşen dünyada gelişen teknoloji sayesinde insanların, kurumların ve sermayelerin ülkeler arası dolaşımı kolaylaştığından göç hareketleri daha da artmakta, bu durum bulaşıcı hastalıkların yayılmasına zemin hazırlayarak sağlık hizmeti sunumunu olumsuz etkilemektedir. Tam da bu noktada sağlık eğitimi programları, bu zorlukları aşmada kilit rol oynayarak göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişimini ve sağlık hizmetlerinden etkili bir şekilde faydalanmalarını sağlar. Programların başarısında, kültürel uyum, dil engellerinin aşılması, topluluğun spesifik ihtiyaçlarına uygun eğitim materyallerinin kullanılması, programların sürdürülebilirliği ve geniş kitlelere ulaşılabilirliği açısından paydaşlarla iş birliği önemli rol oynar. Bu çalışmada göçmenlerde sağlık eğitimi programlarının bulaşıcı hastalıkları önlemedeki etkinliği detaylandırılarak sonuç önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Göç, Hastalık

ABSTRACT

Throughout human history, people have migrated and/or continue to migrate, sometimes compulsorily due to famine, earthquake, war, terrorism, and sometimes voluntarily in the hope of better living conditions. In the globalising world, migration movements are increasing as the movement of people, institutions and capitals between countries becomes easier thanks to the developing technology, and this situation negatively affects the provision of health services by preparing the ground for the spread of infectious diseases. At this point, health education programmes play a key role in overcoming these challenges, enabling migrants to access and make effective use of health services. Collaboration with stakeholders plays an important role in the success of programmes in terms of cultural adaptation, overcoming language barriers, using educational materials appropriate to the specific needs of the community, sustainability of the programmes and accessibility to large masses. In this study, the effectiveness of health education programmes in preventing infectious diseases in migrants was detailed and concluding recommendations were made.

Key Words: Education, Migration, Disease

GİRİŞ

Literatürde değişik tanımlamalarla karşılaşılma ile birlikte göç, “belli bir mekânda yaşayan nüfusun belli bir kesiminin çeşitli ve farklı nedenlerle, bulunduğu yerden başka bir yere yerleşmek üzere gitmesi” anlamına gelir. Göç eden bireyler; göçmen, mülteci ve sığınmacı olarak sınıflandırılır. Göçmen, kendi iradesi ve inisiyatifi ile bir ülkeden başka bir ülkeye yerleşmek amacıyla göç eden kişiyi; mülteci, ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği konusunda haklı bir korku taşıyan ve bu yüzden ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle geri dönmeyen veya dönmek istemeyen kişiyi; sığınmacı ise mülteci olduğu iddiasıyla ülkesini terk eden, ancak mültecilik statü başvurusu sonuçlanmamış kişiyi tabir etmek için kullanılır (Özkan, 2022, s.2,8). Jeostratejik konumu nedeniyle göçmen gruplar için ev sahibi ülke veya geçiş ülkesi hâline gelen Türkiye genelinde yaklaşık beş milyon göçmen bulunmaktadır (Kabataş ve Çıtırık, 2022, s.23). Uluslararası sorun olarak karşımıza çıkan göç durumları, sosyal, kültürel, ekonomik, politik, fiziksel, psikolojik (Arabacı, Hasgöl ve Serpen, 2016, s.140), dini açılardan (Gamsızkan ve

Önmez, 2021, s.123) tüm toplumu etkilemenin yanı sıra; maddi yetersizlik, sağlık güvencesine sahip olmama, gidilen yerin dilini bilmeme, göç alan bölgedeki sağlık kuruluşu eksikliği, göçmenlere yönelik sağlık politikalarının yetersiz oluşu (Arabacı, Hasgöl ve Serpen, 2016, s.135), bulaşıcı hastalık (Bedford, Farrar, Ihekweazu, Kang, Koopmans ve Nkengasong, 2019, s.132) gibi nedenlerle de sağlık hizmeti sunumunu olumsuz etkilese de, son yıllarda göç alanında insan ve sağlık hakları gibi konular daha çok gündeme gelmeye başlamış ve göçmen sağlığı alanında değerler dizisi değişikliği ile daha önceki ‘kontrol odaklı yaklaşım’ yerini, insan hakları temelinde ‘göçmen odaklı yaklaşıma’ bırakmıştır. Hastalıktan korunma ve sağlığı geliştirmeye yönelik programların hazırlanması, programların ayırım gözetmeksizin göçmenlere sağlanması ve sağlık çalışanlarının kültürel farklılıklara duyarlı bir şekilde göçmen dostu sağlık hizmetleri kapsamında eğitilmeleri gerektiği konusunda uzlaşılmıştır (Karadağ Çaman, 2019, s.146).

Bulaşıcı hastalıklar (enfeksiyon hastalıkları) virüs, bakteri, riketsia, protozoon, helmint, mantar gibi patojen mikroorganizmalar aracılığıyla ortaya çıkan (Baş ve Gürarslan Baş, 2020, s.14), bir insandan diğerine doğrudan ya da dolaylı yollarla bulaşan hastalık grubudur. İnsanlığın avcı-toplayıcı döneminden bu yana maruz kaldığı bulaşıcı hastalıklar, özellikle yerleşik yaşama geçildikten sonra daha yoğun olarak görülmüş, keşif çağında Avrupalıların Asya, Afrika, Hindistan gibi ülkelere yönelmeleri bu hastalıkların kıtalararası yayılımına neden olmuştur. Hipokrat ile başlayan, Rönesans'tan sonra ivme kazanan gözlemsel çalışmalar ile birlikte bulaşıcı hastalıklar epidemiyolojisinin temelleri atılmış, 18. yüzyılda araştırmacılar tarafından insan için önemli olan çok sayıda patojen saptanmış ve bunların bulaşıcı hastalıklarla ilişkisi ortaya konulmuştur. Bu dönemde mikroorganizmaların yakından gözlemlenmesi hastalıkların havada bulunan kötü kokular aracılığıyla yayıldığını iddia eden ‘miasma teorisi’ni çürütmüş, spesifik hastalıkların spesifik virüsler tarafından meydana geldiğini ortaya koyan ‘germ teorisi’ popülerlik kazanmıştır. 20. yüzyılda hastalık etkenlerinin keşfedilmesi mikrobiyoloji, viroloji, immünoloji gibi bilim alanlarının gelişmesini hızlandırmış ve bulaşıcı hastalık yönetiminde epidemiyolojik yaklaşım ve koruyucu hizmetlere duyulan gereksinimi artırmıştır (Karatay, 2020, s.2,3).

Ancak günümüzde bilim ve teknolojiye ilerlemelere rağmen, ‘göç’ gibi sosyal problemler bulaşıcı hastalıkların yayılmasına neden olmuş ve hala olmaktadır (Bedford ve diğerleri, 2019, s.132). Öyle ki, Suriye’de 2011 yılında çıkan iç savaş sonrası ülkemize gelen Suriyeli göçmenlerin kaldıkları kamplarda toplu yaşam, temiz su, kanalizasyon gibi altyapı yetersizliği

ve hijyen eksikliği sonucunda birçok bulaşıcı hastalık görülmeye başlanmıştır. Sağlık Bakanlığı verilerine göre 2012 yılında ülkemizde görülen kızamık vaka sayısı 349'dan, 2013 yılında 7405'e yükselmiş (Mermer ve Aslan, 2020, s.208), şark çıbanı, çocuk felci gibi hastalıklar yeniden ortaya çıkmıştır (Pepe ve Yiğit, 2021, s.122). Bunlarla birlikte göçmenlerin tüberküloz, bitlenme, uyuz, sıtma, hepatit A gibi bulaşıcı hastalıklara yakalanma riski yükselmekte (Altınel Açoğlu, 2022, s.217; Atak, 2016, s.25; Emik, 2022, s.38), göçmen çocuklarda bağışıklama hizmetleri aksadığında suçiçeği, difteri, boğmaca, kabakulak, neonatal tetanoz gibi bulaşıcı hastalıkların görülme sıklığı artmaktadır (Atak, 2016, s.25). Mülteci kamplarında cinsel istismar, taciz, tecavüz gibi saldırılara maruz kalan, hijyen koşulları yetersiz kalabalık ortamlarda yaşayan, öz bakım ve bilgi eksikliğine bağlı olarak HIV/AIDS gibi cinsel yolla bulaşan hastalıklar da göçmenlerde daha sık görülebilmektedir (Pepe ve Yiğit, 2021, s.122). Bu nedenle görülen bu hastalıklar, bulaşıcı hastalıklarda harekete geçilmesinin önemini ortaya koymaktadır (Bedford ve diğerleri, 2019, s.132). Bu kapsamda, Türkiye'nin kırılgan bir nüfus olarak göçmenlere yönelik kabullenici yaklaşımı sayesinde gelişen akademik yazında, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesinde etkili olan 'sağlık eğitimi' yer alır. Kültürel farklılıkları anlamlandırılmış eğitim materyali ve yöntemleri seçmek; göçmenlerin hangi toplumlardan geldiğini ve ne gibi kültürel farklılıklarının olduğunu saptamak; tanı, tedavi ve korunmaya ilişkin uygulamaları göçmen gruplara uygun hale getirmek; ruhsal sorunlara duyarlı eğitimler planlamak; uygun dil ve kültürel yapıda eğitim materyalleri geliştirmek; göçmenler ile ilgili gönüllü kuruluşlar ile iş birliği içinde olmak gibi ilkeler doğrultusunda uygulanacak sağlık eğitimleri ile göçmenlerin sağlıklarını korumak için kendi sorumluluklarını almaları sağlanacaktır (Ertem ve Keklik, 2019a, s.51,52). Bu amaçla çalışmamızda detaylandırılan göçmen topluluklarda sağlık eğitimi programlarının bulaşıcı hastalıkları önlemedeki etkinliği ile biz de literatüre katkı sağlayacağımızı düşünüyoruz.

BULAŞICI HASTALIK KAVRAMI

Patojenlerin bulaşıcı hastalık oluşturabilmesi için 'etken (ajan); enfeksiyon kaynağı (rezervuar); kaynaktan çıkış kapısı; bulaşma yolları (yayılma); konakçıya giriş kapısı ve uygun konakçı (host)' olmak üzere altı halkadan oluşan enfeksiyon zincirini tamamlaması gerekir. Enfeksiyonlarla mücadelenin temel ilkesi bu enfeksiyon zincirini kırarak, enfeksiyonun yayılmasını önlemektir. Virüs, bakteri, riketsia, protozoon, helmint, mantar gibi ajanlar başlıca enfeksiyon etkenidir. *Enfeksiyon kaynağı* endojen ve ekzojen kaynak olmak üzere ikiye ayrılır. Endojen kaynak deri ve mukoza yüzeyinde bulunan organizmalardır. Ekzojen kaynak ise insan,

hayvan, toprak, su ya da kontamine olmuş araçlardır. *Kaynaktan çıkış kapısı* olarak görülen en önemli yol oral ve solunum yoludur. *Bulaşma yolları* fiziksel temas ile mukoz sekresyonların mukoz membranlara sıçraması ile meydana gelen ‘doğrudan bulaşma’ ve canlı ve cansız araçlar ile gerçekleşen ‘dolaylı bulaşma’dır. Cansız araçlar toprak, yiyecek, su ve benzerini oluştururken; canlı araçlar vektör (sinek, bit gibi taşıyıcı hayvanlar) ve portörlerden (mikroorganizmayı vücutta taşıdığı ve başkalarına bulaştırdığı halde kendisinde hastalık belirtisi göstermeyen kişi) oluşur. Patojen mikroorganizmaların *konakçıya girişi* solunum, sindirim, temas ve vektörler aracılığıyla meydana gelir. Mikroorganizmayı vücudun üzerinde ya da içinde barındıran insan ya da hayvan ise *uygun konakçı* olarak adlandırılır (Baş ve Gürarslan Baş, 2020, s.17-24). Bulaşıcı hastalıklarda süreç kuluçka, prodromal, klinik bulgular ve iyileşme dönemlerine ayrılır. Kuluçka (inkübasyon) dönemi; patojenlerin vücuda girişi ile ilk hastalık belirtilerinin görülmesi arasında geçen süredir. Prodromal dönem; kuluçka döneminin bitimiyle klinik bulgular dönemi arasındaki süreyi kapsar ve bu dönemde hastalığa özel olmayan ateş, mide bulantısı, kusma gibi belirtiler görülür. Klinik bulgular dönemi; kişide enfeksiyon tipine özel belirtilerin görüldüğü; iyileşme dönemi ise; enfeksiyonun akut belirtilerinin kaybolduğu dönem olarak adlandırılır (Gündeş, 2013, s.161,162).

Bulaşıcı hastalığın tehlike yaratmadan yönetilebilmesi sağlık çalışanlarının enfeksiyon sürecini yönetme konusunda bilişsel ve davranışsal altyapısının güçlü olmasını gerektirir. Burada temel amaç kişide ve toplumda enfeksiyon gelişimini izlemek, enfeksiyonun yayılmasını önlemek, kişilerin sağlığını korumak, iyileştirmek ve geliştirmektedir (Yardım, 2020, s.170). Sağlık örgütlenmesi içinde bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilirken epidemiyolojinin temel prensipleri baz alınmalıdır. Korunma ve kontrol önlemleri etken, çevre ve konakçıya dönük olarak planlanmalı, hastalık döngüsünü etkileyen tüm bileşenler göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkışı yerel olaylardan ibaret olmadığından, küresel dinamikleri ile birlikte ele alınmalı ve değerlendirilmelidir. Bu nedenle bulaşıcı hastalıkların yönetimi biyolojik, davranışsal, ekolojik, ekonomik, politik, kültürel ve sosyal faktörlere odaklanmalıdır. Tüm bu düzeylerdeki eşitsizlikle mücadele edilmeden bulaşıcı hastalık yönetiminde başarı elde edilmesi mümkün değildir (Karatay, 2020, s.9,10).

SAĞLIK EĞİTİMİ KAVRAMI

İnsan sağlığını korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan planlı eğitsel çalışmalar olarak bilinen ‘sağlık eğitimi’, sağlık, hastalık ve sakatlık kavramlarına odaklanmış, içerik olarak sağlığı;

süreç olarak ise eğitimi kendine konu edinmiş bir davranış bilimi olarak tanımlanır (Özden, 2013, s.54,55). Kişide sağlık ile ilgili düşünce, inanç, tutum, davranış ve yaşam biçiminde değişiklik oluşturmak amacıyla yapılan herhangi bir öğrenme biçimi olarak tanımlanan sağlık eğitiminde temel amaç; yaş, cins, ırk, statü gözetmeksizin kişinin sağlığını korumasını ve geliştirmesini, tedavi olanaklarından yararlanmasını sağlayarak davranış değişikliği oluşturmaktır (Özvarış, 2016, s.16). Bu eğitimde, öğrenmenin gerçekleşmesinde etkili olan söndürme ve kazandırma süreçleri kullanılır. Yeni tutumu kazandırmanın birinci basamağını oluşturan söndürme, kazanılmış bir davranışın ortadan kaldırılma (yanlış bilginin unutturulma) sürecidir. Bu süreçten sonra sağlığı geliştirici davranışların benimsendiği, uygulamalara süreklilik kazandırma ve tutumu izleme çalışmalarının olduğu döneme geçilir. Bu noktada eğitim materyali, güdüleme ve pekiştirme kazandırılmak istenen sağlık davranışının oluşumuna katkı sağlar (Baltaş, 2008, s.103).

Sağlık eğitimi planlama, uygulanma ve değerlendirmeye dayanan bir süreçtir. İnsan davranışlarının değiştirilmesi ancak planlı çalışmalar ile sağlandığından, her alanda olduğu gibi sağlık eğitiminde de planlama yapmak bir zorunluluktur. Öğretme ve öğrenme süreci planlamanın alt parçası olan, programın uygulanması ya da başka bir deyişle yaşama geçirilmesi ile mümkündür. Planın ve uygulamanın başarılı olup olmadığı ise yapılacak değerlendirmelerle anlaşılır. Uygulamalarda öğrenme süreçlerini sağlayan çeşitli yöntemler kullanılır, ancak hiçbir yöntemin birbirine üstünlüğü yoktur ve yöntem tercihi tamamen sağlık eğitimcisine bağlıdır. Genel olarak interaktif sağlık eğitiminde “*kişisel, grup, toplum ve etkin eğitim yöntemleri*” kullanılmakla birlikte, gerek kişisel gerekse grup eğitiminde kullanılan yöntemlerin sınırlarını birbirinden ayırmak mümkün değildir. Çünkü her yöntemin kullanımı hedef kişinin ya da grubun özelliklerine göre değişebilmektedir. Bu süreçte kişilere davranış kazandırmada eğitsel materyallerin de önemli bir yeri vardır, çünkü eğitim sürecinde bu materyallerin kullanımı daha fazla duyu organına mesaj göndererek öğrenmenin kalitesini artırır; konuların daha etkili öğrenilmesini, dikkatin canlı tutulmasını, öğrenmenin daha kalıcı olmasını, sürecin ekonomik kullanımını ve içeriğin tutarlı biçimde sunulmasını sağlar. Sağlık eğitimi süreçlerinde kullanılan bu materyaller duyu organlarını etkileme açısından görsel ve işitsel; yapım biçimleri açısından iki boyutlu, üç boyutlu, hareketli, hareketsiz; gösterim biçimi açısından projeksiyonlu ya da projeksiyonsuz; dil becerileri açısından dinleme, konuşma, okuma, yazma biçiminde sınıflandırılrsa da, genel itibarı ile görsel, işitsel, görsel ve işitsel olmak üzere üç başlık altında ele alınır (Özden, 2013, s.183,184, 211-214, 249,250).

GÖÇMEN TOPLULUKLARDA BULAŞICI HASTALIKLARI ÖNLEMEDE SAĞLIK EĞİTİMİ PROGRAMLARININ İÇERİĞİ

Göçmenlerin enfeksiyonlara yatkın oldukları bilindiğinden göç edilen ülkeye gelenlerin sağlık durumunu belirlemek ve bu anlamda koruyucu önlemler almak önemlidir. Zira koruyucu, önleyici sağlık programlarının gecikmesi aşı ile önlenebilir hastalıklarda artışa ve salgınlara neden olabilir (Tülek, 2019, s.75). Genetik hastalıklar dışındaki diğer hastalıklardan korunmanın temel koşulu, insan davranışları ile yakından ilişkilidir. Böylelikle insanın bilgi, tutum ve becerileri ile hastalıkları kontrol altına alması ve beden ve ruh sağlığını koruması mümkündür (Özden, 2013, s.154). Bu doğrultuda göçmenlere bulaşıcı hastalıklardan korunmada temel kurallar ve alışkanlıklar anlatılmalı, sağlık eğitimi programları düzenlenmelidir.

Aşı Programları ve İmmünizasyon Çalışmaları

Bağışıklama; bulaşıcı hastalıklara karşı kişinin direncini artırıp, kişiyi hastalıktan koruyan bir yöntemdir. Bu yöntemde amaç; kişinin ve toplumun bulaşıcı hastalıklara karşı bağışıklık sistemini güçlendirmek, enfeksiyon zincirini kırarak hastalığın yayılımını önlemek, toplumda riskli grupları bulaşıcı hastalıklara karşı korumaktır (Orhon, 2020, s.7). Bağışıklık, doğal ve kazanılmış bağışıklık olmak üzere ikiye ayrılır. Doğal bağışıklık enfeksiyon etkenini yok eden, vücudun doğuştan var olan savunma mekanizmasıdır. Kazanılmış bağışıklık ise kişide doğumda var olmayıp, sonradan gelişen bağışıklıktır ve aktif ve pasif olmak üzere ikiye ayrılır. Aktif bağışıklık hastalığı geçirerek (doğal aktif bağışıklık) ya da aşılama (yapay aktif bağışıklık) ile gerçekleşir. Pasif bağışıklık ise anneden bebeğe geçen antikorlar (doğal pasif bağışıklık) ve hastalığa karşı antikor oluşturmuş kaynaklardan alınan antikor transferi (yapay pasif bağışıklık) ile sağlanır (Kasımoğlu ve Gürarslan Baş, 2020, s.40,41).

1974 yılında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından dünya genelinde ‘Genişletilmiş Bağışıklama Programı’ başlatılmıştır. Bu programın amacı riskli yaş gruplarını bağışıklayarak, hastalığın oluşmasını önlemektir. Ülkemizde 1981 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından başlatılan bu program, 1985 yılından itibaren aşılama hizmetlerini yaygınlaştırmaya yönelik kampanyalarla hız kazanmıştır (Orhon, 2020, s.7,8). Öyle ki toplumda aşılı kişilerin fazla olması, aşılanmamış kişilerin hastalık etkeni ile karşılaşma ihtimalini ve hastalığın o toplumda görülmesi sıklığını azalttığından, aşılama sadece kişileri korumakla kalmaz, toplumdaki genel bağışıklık seviyesini de yükselterek toplumsal bağışıklık oluşmasına da katkı sağlar. Bu kapsamda kamplarda ve kamp dışında olan göçmen çocuklara (Pepe ve Yiğit, 2021, s.122) çocukluk döneminde on üç hastalığa karşı (difteri, boğmaca, kızamıkçık, kızamık, kabakulak, tetanoz, hemofilus influenza tip B, tüberküloz, invaziv pnömokokal hastalıklar, hepatit A ve B, suçiçeği, poliomiyelit) ücretsiz aşılama yapılmaktadır. Erişkinlik dönemi diğer yaş gruplarına göre bulaşıcı hastalıkların görülmesi bakımından daha az riskli olsa da, bu dönemde de bağışıklamanın sürdürülmesi gerekir. Zira yaşlanmaya bağlı kişilerin bağışıklık sisteminde zayıflama ve kronik hastalıklarda artma erişkin nüfusu bulaşıcı hastalıklara karşı daha duyarlı hale getirir. Erişkinlerde önerilen aşılar ise şunlardır: Tetanoz-difteri, tetanoz-difteri-aselüler boğmaca, influenza, konjuge pnömokok aşısı, polisakkarit pnömokok aşısı, Hepatit A ve B, zoster, suçiçeği, kızamık-kızamıkçık-kabakulak aşısı, meningokok, hemofilus influenza tip B ve human papilloma virüs aşısı (Kasımoğlu ve Gürarslan Baş, 2020, s.42,44,52). Göçmen gruplar, birinci basamak sağlık hizmetleri kapsamında bulaşıcı hastalık riskine karşı tarama ve aşılama hizmetleri için (Emik, 2022, s.35) göçmen nüfusun az olduğu yerlerde Aile Sağlığı

Merkezleri'nden, göçmen nüfusun fazla olduğu yerlerde ise Göçmen Sağlığı Merkezleri'nden yararlanabilmektedir (Altındağ ve Yüksel, 2022, s. 329).

Hijyen ve Sanitasyon Uygulamaları

Bulaşıcı hastalıklardan korunmada diğer bir önlem de hijyene dikkat etmektir. Genellikle hijyen kişisel temizlik ile, sanitasyon çevre temizliği ile ilgili olsa da, her ikisi de yalnızca temizlikle ilgili değil, sağlıklı yaşamla ilgili diğer uygulamaları da kapsar. Bulaşıcı hastalıklardan korunmada el hijyeni oldukça önemli olduğundan, öncelikle bu konuda eğitim sağlanmalıdır (Tülek, 2019, s.75). Bu eğitim iki aşamalı olmalıdır. Birinci aşamada doğru becerinin uygulanabilmesi için yeterli bilgi verilmeli, ikinci aşamada becerilerin doğru uygulanmasının sağlanmasına yönelik uygulama yapılmalıdır (Canbaz ve Ören, 2019, s.124). Bu doğrultuda su ve sabun ile, ellerde görünür kir yok ise alkol bazlı el dezenfektanları ile ellerin yirmi ila otuz saniye boyunca ovuşturulması (Tülek, 2019, s.75), özellikle yemeklerden önce ve sonra, yemek hazırlamadan önce, dış-ağız-yüz ve göz temizliği yapmadan önce, tuvalet ihtiyacının giderilmesinden önce ve sonra, para temasından sonra, dışarıdan eve gelindikten sonra, hasta ziyaretinden sonra (Özden, 2013, s.119), çöp döktükten sonra, vücudun herhangi bir yerindeki kesi veya yarayı tedavi etmeden önce ve sonra, pişmemiş gıdalara dokunduktan sonra, kimyasal temizlik maddeleri ile temastan sonra, bebeklerin altını değiştirdikten sonra, hayvanlara ve hayvanların malzemelerine dokunduktan sonra (Canbaz ve Ören, 2019, s.123), öksürme ve hapşıрма sırasında tek kullanımlık kâğıt mendil ile ağız ve burun kapatıldıktan sonra ellerin yıkanması gereklidir (Tülek, 2019, s.75).

Çevre sağlığı olarak adlandırılan sanitasyon ise, çevre koşullarını sağlığa elverişli hale getirmek ve sağlıklı yaşam için gerekli önlemleri almaktır. Günümüzde çevre sağlığı birçok meslek grubunun ekip anlayışı içinde yürüttüğü kapsamlı bir halk sağlığı hizmetidir. Bu nedenle birçok sektörün iş birliği ve destekleyici faaliyeti olmadan çevre sağlığı sorununu çözmek mümkün değildir (Özden, 2013, s.123,124). Göç gibi acil durumlarda sağlık sektöründe çevresel tehlikelerin azaltılması, önlenmesi ve bu tehlikeler ile başa çıkabilmek için AFAD ile çevre sağlığı profesyonelleri iş birliği yapar ve beraber faaliyet gösterir. Göç kimi zaman çevre sorunlarından meydana gelirken, kimi zaman da göç edilen bölgede çevre ve doğal kaynaklarda yeni sorunlar yaratır. Göç kaynaklı çevresel sorunların başında göç edilen bölgede nüfus artışı ve nüfusun orantısız dağılımı gelir. Nüfusun gereğinden fazla olması alt yapı sorunlarına; su kaynaklarının kirlenmesine ve yetersiz kalmasına; kalabalık yaşam sonucu bulaşıcı

hastalıkların yayılmasına; yeni sağlık sorunlarının gelişmesine; işsizliğin artmasına ve işsizlik sonucu ekonomik destek sağlanamadığında suç oranının artmasına; plansız yapılaşmaya, çarpık kentleşmeye ve gecekondulaşmaya neden olur. Öte yandan kalabalık ve yaşamaya uygun yeterli fiziksel özelliklere sahip olmayan konutlar, tüm göçmen hane halkının hayatını olumsuz etkiler. Rutubetli ve küflü ortamlarda yaşamak astım, bronşit, alerji gibi hastalıkları şiddetlendirir. Isınmak için en fazla kömür ve odun tercih edildiğinden, yanma sonucu meydana gelen karbonmonoksit gibi zararlı gazlar kronik akciğer hastalıklarına neden olabilir. Bunlarla birlikte, göç gibi acil durumlarda göçmenlere gıda güvenliği konusunda verilen sağlık eğitimi hayati önem taşır. İyi pişirilmemiş ya da çiğ besinler ile kontaminasyon gıda kaynaklı salgınların artmasına ve çevre kirliliğine neden olur. Su kaynaklarının kirlenmesi sinek ve böceklerin sayısını artırabilir. Güvenli su ve sanitasyon eksikliği, elektrik hizmetinde herhangi bir aksaklık, soğuk depolamanın yetersiz olması gibi durumlar gıda güvenliğini ciddi şekilde etkileyebilir. Bu nedenlerle göç gibi durumlarda gıda güvenliği otoriteleri gıda tedarikinin üretimden nakliye ve dağıtımına kadar tüm aşamalarını kontrol etmeli (Evcî Kiraz ve Bilgin Kahveci, 2019, s.128-132); DSÖ'nün güvenli gıda için beş anahtarı göçmenlere anlatılarak yaygınlaştırılmalı ve dağıtılmalıdır (Tülek, 2019, s.75,76). Bu beş anahtar şu şekildedir:

Temizliğe önem verin: Yemek yapmaya başlamadan önce ve hazırlarken ellerinizi sık sık yıkayın; tuvaletten çıktıktan sonra da ellerinizi mutlaka yıkayın; yemek hazırlarken kullandığınız aletleri ve tezgâhı temizleyerek mikroplardan arındırın; mutfağınızı ve yiyeceklerinizi zararlı böcek, haşere ve diğer hayvanlardan koruyun.

Pişmiş ve çiğ gıdaları ayrı tutun: Et, tavuk, balık gibi çiğ yiyecekleri diğer gıdalarla temas ettirmeyin; bıçak, doğrama tahtası gibi mutfak aletlerini çiğ yiyeceklerde kullandıysanız başka yiyeceklerde kullanmayın; yenmeye hazır gıdaların çiğ gıdalarla temasını engellemek için kapalı uygun kaplarda saklayın.

İyice pişirin: Özellikle et, tavuk, yumurta ve balık gibi gıdaları iyice pişirin; çorba ve sulu yemekleri tamamen piştiğinden emin olana dek yetmiş santigrat derecede kaynatın, bu noktada en iyisi termometre kullanmaktır; pişmiş yemeyi tekrar ısıtırken tamamen ısınmasına dikkat edin.

Yiyeceklerinizi doğru ısıda saklayın: Pişmiş yemekleri oda ısısında iki saatten fazla bırakmayın; tüm pişmiş ve bozulabilir yiyecekleri hemen buzdolabına koyun (buzdolabının içi beş santigrat dereceden soğuk olmalıdır); pişmiş yemekleri tabağa koyana dek sıcak tutun; yiyecekleri buzdolabında bile olsa uzun süre saklamayın; donmuş gıdaları oda ısısında bekleterek çözmevin.

Temiz su ve temiz malzeme kullanın: Temiz su kullanın; çürük olmayan taze gıdaları seçin; pastörize süt gibi mikrop arındırma işlemlerinden geçmiş gıdaları seçin; çiğ yenilecek sebze ve meyveleri iyice yıkayın; son kullanma tarihi geçen gıdaları yemeyin (World Health Organization).

Sürveyans Sistemi

Verilerin düzenli ve rutin bir şekilde toplanması, analiz işlemlerinden geçirilerek yorumlanması ve sonuçların doğru bir şekilde kişilere veya bildirim yapan kurum ve kuruluşlara ulaştırılması olarak tanımlanan ‘sürveyans’, hastalıkların epidemiyolojik açıdan izlenmesinde, insidans ve prevalans takibinde, girişimsel uygulamaların risk faktörlerini belirlemede, hastalıkların sağlıklı kişilere bulaşmasını önlemede kullanılır (Seçkin ve Akalın, 2008, s.136). Bu noktada bulaşıcı hastalıkların önlenmesi ve kontrolünde ulusal ve uluslararası boyutta sürveyans mekanizmaları karşı karşıya kalınabilecek pandemilere karşı hazırlıklı olabilmek amacıyla önem arz eder (İşlek ve diğerleri, 2021, s.59). Yasal zorunluluk ile yerel sağlık birimlerine rapor edilmesi zorunlu olan hastalıklar ‘bildirimi zorunlu bulaşıcı hastalık’ olarak adlandırılır. Ülkemizde 2015 yılında aile hekimliği sistemine geçilmesi ile bulaşıcı hastalıklara yönelik ihbar ve bildirim sistemi tekrar güncellenmiştir. Bulaşıcı Hastalıklar Sürveyans ve Kontrol Esasları Yönetmeliği’nde Bildirimi Zorunlu Bulaşıcı Hastalıklar; *Grup A*, *Grup B*, *Grup C*, *Grup D* olmak üzere dört grup halinde takip edilir. Bunlarla beraber Covid-19 EK-1’e eklenmiştir. Dünyada pasif, aktif ve sentinel (nöbetçi) sürveyans sistemleri kullanılmaktadır. Pasif sürveyans, aşı ile önlenabilir hastalıkları veya bulaşıcı hastalıkları tespit etmek için kullanılan en yaygın yöntemdir. Sağlık çalışanı çalıştığı birimden ayrılmadan, vakalar birime geldikçe işlemlere devam eder. Vakalar standart bir formda aylık, bazen haftalık ya da günlük olarak raporlanıp gönderilir. Aktif sürveyans, bulaşıcı bir hastalık belirdiğinde veya salgın koşulları oluştuğunda uygulanan hasta taramalarıdır. Sağlık çalışanı sağlık hizmeti sağlayıcıları ve kurumları ile iletişime geçerek kayıtları inceler ve aktif olarak vakaları arar. Sentinel sürveyansta ise belirli bir hastalığa ilişkin yüksek kalitede elde edilmesi gereken, ancak pasif sürveyansla elde edilemeyecek verilere gereksinim duyulduğunda seçilmiş örnek bir grup üzerinde çalışılır (Yeşiltepe, 2020, s.57,58,62,63).

Tarama ve Triyaj

Göçmenlerde ve toplumda anksiyeteye sebep olabileceği için DSÖ göçmenlerin rutin olarak taranmalarını önermemekte, korunma gereksinimi olanlara bulaşıcı hastalıklar için sağlık kontrolünün önemine vurgu yapmaktadır. Bu nedenle amaca yönelik hastalık kontrol ve tarama programları oluşturulmalı, taramalar insan haklarına saygılı olarak yapılmalıdır. Bununla birlikte sınır geçişlerinde göçmenlerin sağlık sorunlarının ayırt edilebilmesi için triyaj önerilir. Gerekenlere sağlık bakımı verilir ve aşı yapılır (Tülek, 2019, s.76). Sınır geçişlerinde sıfır ila on beş yaş arasına oral polio aşısı, dokuz ay-on beş yaş arasına kızamık- kızamıkçık-kabakulak aşısı, yedi yaş altına beşli karma aşı, on beş ila kırk dokuz yaş kadınlara tetanos-difteri aşıları yapılmaktadır (Baran Aksakal, 2019, s.83).

SONUÇ

Göçmenlerle ilgili sağlık sorunlarının sadece onlarla sınırlı kalmayacağı, tüm toplumu ilgilendireceği unutulmamalıdır (Terin, 2022, s.202). Bu noktada bulaşıcı hastalıkların yayılımı açısından zemin oluşturan kitlesel göçler nedeniyle hastalıkların gelişiminde kuluçka, prodromal, klinik bulgular ve iyileşme dönemleri göz önünde bulundurularak hareket edilmeli, bu dönemlerde gelişebilecek belirti ve bulgulara yönelik kişi ya da toplumun ihtiyaç duyduğu bakım ve tedavi etkili bir şekilde verilmelidir (Arslan, 2020, s.37). Sürveyans sistemleri bulaşıcı hastalıkları önlemede, hastalıkların tedavisinde ve hastalıklardan korunmada önemli olduğundan sağlık sistemleri sürveyans sistemi için ortak bir dil oluşturmalıdır (Yeşiltepe, 2020, s.65). Öte yandan aşıyla önlenebilen hastalıklar açısından belirli bir başarı ortaya konmuş olsa da, başta göçmenler gibi dezavantajlı grupları korumak üzere bulaşıcı hastalıklar için bölgesel, ulusal ve küresel düzeyde ortaklıklar kurulmalıdır (Karatay, 2020, s.10). Bu nedenle bulaşıcı hastalıklar açısından göçmen gruplara farklı sağlık alanlarında hizmet verecek sağlık çalışanları sağlanmalı, aşılama ve hastaneye erişim stratejileri belirlenmelidir (Atak, 2016, s.25). Toplum sağlığının sürdürülebilmesi için bulaşıcı hastalıklar konusunda sağlık eğitimleri ile toplum bilinçlendirilmelidir (Karadağ ve Özdemir, 2020, s.199). Göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmaya yönelik çeşitli dil ve yöntemlerle sağlanacak olan bu sağlık eğitimi programları ile göçmenler kendi sorumluluklarını alarak sağlıklarını korumak için çaba içine gireceklerdir (Ertem ve Keklik, 2019b, s.56). Sağlık eğitimleri göçmenlerin ihtiyaçlarına ve kültürel arka planlarına uygun olarak tasarlandığında sağlık bilinci artacak ve sağlık sorunları önlenebilecektir. Bulaşıcı hastalıklar konusunda verilecek sağlık eğitimleri kişisel hijyen, sanitasyon, bulaşıcı hastalıklardan korunma gibi alanlarda kişilerin sağlık ihtiyaçlarını fark etmelerini sağlayarak, olumlu etkiler yaratacaktır. Sonuç olarak, göçmen

topluluklara yönelik sağlık eğitimi programlarının planlanması ve uygulanması ile sadece kişilerin sağlık durumu iyileşmekte kalmayacak, aynı zamanda toplum sağlığının genel düzeyi de yükselecektir. Bu bağlamda, sağlık eğitimi programlarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, göçmen toplumların sağlık hizmetlerinden etkin bir şekilde yararlanmasını sağlamak adına kritik bir adım olacaktır.

KAYNAKÇA

Altındağ, A. ve Yüksel, İ. B. (2022). Ağız ve diş sağlığı özelinde göç, sağlık hizmetleri ve iletişim. A. Ghiasee, (Ed.), *Göçmen Sağlığında İletişim* içinde (s.327-338). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Altınel Açoğlu, E. (2022). Göçmen çocuklarda hastalıkların tanı ve tedavi sürecinde iletişim. A. Ghiasee, (Ed.), *Göçmen Sağlığında İletişim* içinde (s.215-225). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Arabacı, Z., Hasgül, E. ve Serpen, A. (2016). Türkiye’de kadın göçmenlik ve göçün kadın sağlığı üzerine etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, (36), 129-144.

Arslan, S. (2020). Organizmanın savunma mekanizmaları, bulaşıcı hastalıklarda belirti ve bulguları. G. Karatay ve N. Gürarslan Baş (Ed.), *Bulaşıcı Hastalıklar Epidemiyolojisi, Yönetimi ve Bakımı* içinde (s.30-38). Antalya: Çukurova Nobel Tıp Kitabevi.

Atak, M. (2016). Göçmen gruplarında halk sağlığı sorunları ve yönetimi. *SD Platform, Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, (40), 24-25. Erişim adresi: https://www.medipol.edu.tr/sites/default/files/document/SD_Dergi_Sayi40-23_24.sayfalar_Muhammed%20Atak.pdf

Baltaş, Z. (2008). *Sağlık psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Baran Aksakal F. N. (2019). Göçmenlere yönelik bağışıklama hizmetleri. Y. Pekşen, F. Kara, M. Topbaş, M. M. Ertem, Ö. Boztaş, (Eds.), *Göç ve Sağlık* içinde (s.82-90). Ankara: Uzerler Matbaacılık

Baş, K. ve Gürarslan Baş, N. (2020). Enfeksiyon süreci. G. Karatay ve N. Gürarslan Baş (Ed.), *Bulaşıcı Hastalıklar Epidemiyolojisi, Yönetimi ve Bakımı* içinde (s.14-27). Antalya: Çukurova Nobel Tıp Kitabevi.

Bedford, J., Farrar, J., Ihekweazu, C., Kang, G., Koopmans, M., ve Nkengasong, J. (2019). A new twenty-first century science for effective epidemic response. *Nature*, 575(7781), 130-136. doi: 10.1038/s41586-019-1717-y.

Canbaz, S. ve Ören, M. M. (2019). Göç ve özbakım. Y. Pekşen, F. Kara, M. Topbaş, M. M. Ertem, Ö. Boztaş, (Eds.), *Göç ve Sağlık* içinde (s.121-127). Ankara: Uzerler Matbaacılık.

Emik, K. Y. (2022). Göçmen hasta ve hasta yakınları ile aile hekimi arasındaki iletişimin önemi. A. Ghiasee, (Ed.), *Göçmen Sağlığında İletişim* içinde (s.33-46). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Ertem, M. ve Keklik, K. (2019a). Göç edenlerin sağlık gereksinimleri ve sağlık hizmetlerine erişim. Y. Pekşen, F. Kara, M. Topbaş, M. M. Ertem, Ö. Boztaş, (Eds.), *Göç ve Sağlık* içinde (s.46-53). Ankara: Uzerler Matbaacılık.

Ertem, M. ve Keklik, K. (2019b). Geçici koruma altındaki Suriyelilere (GKAS) yönelik sağlık hizmetleri sunum ilkeleri. Y. Pekşen, F. Kara, M. Topbaş, M. M. Ertem, Ö. Boztaş, (Eds.), *Göç ve Sağlık* içinde (s.54-62). Ankara: Uzerler Matbaacılık.

Evcı Kiraz, E. D. ve Bilgin Kahveci, P. Göç ve çevre sağlığı. Y. Pekşen, F. Kara, M. Topbaş, M. M. Ertem, Ö. Boztaş, (Eds.), *Göç ve Sağlık* içinde (s.128-134). Ankara: Uzerler Matbaacılık.

Gamsızkan, Z. ve Önmez, A. (2021). Bir üniversite hastanesine başvuran göçmen ve mülteci hastaların değerlendirilmesi. *Sakarya Tıp Dergisi*, 11 (1), 122-128. <https://doi.org/10.31832/smj.800498>

Gündeş, S. G. (2013). Enfeksiyon hastalıklarının, bakteriyel ve viral etiyoloji ayrımını da içeren genel karakteristik özellikleri. *ANKEM Derg*, 27, 161-164. Erişim adresi: https://ankemdernegi.org.tr/ANKEMJOURNALPDF/ANKEM_27_Ek2_161_164.pdf

İşlek, E., Özatkan, Y., Uslu, M. K. B., Arı, H. O., Çelik, H. ve Yıldırım, H. H. (2021). Türkiye’de Covid-19 pandemisi yönetimi ve sağlık politikası stratejileri. *Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Dergisi*, 4(2), 54-65. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1882705>

Kabataş, N. ve Çıtırık, M. (2022). Göçmen sağlığı ve iletişim. A. Ghiasee, (Ed.), *Göçmen Sağlığında İletişim* içinde (s.23-31). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Karadağ Çaman, Ö. (2019). Göç ve istismar riski taşıyan nüfus grupları. Y. Pekşen, F. Kara, M. Topbaş, M. M. Ertem, Ö. Boztaş, (Eds.), *Göç ve Sağlık* içinde (s.143-151). Ankara: Uzerler Matbaacılık.

Karadağ, G. ve Özdemir, T. (2020). Yeniden ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklar. G. Karatay ve N. Gürarslan Baş (Ed.), *Bulaşıcı Hastalıklar Epidemiyolojisi, Yönetimi ve Bakımı* içinde (s.188-204). Antalya: Çukurova Nobel Tıp Kitabevi.

Karatay, G. (2020). Bulaşıcı hastalıklar epidemiyolojisi. G. Karatay ve N. Gürarslan Baş (Ed.), *Bulaşıcı Hastalıklar Epidemiyolojisi, Yönetimi ve Bakımı* içinde (s.2-12). Antalya: Çukurova Nobel Tıp Kitabevi.

Kasımoğlu, N. ve Gürarslan Baş, N. (2020). Bağışıklama. G. Karatay ve N. Gürarslan Baş (Ed.), *Bulaşıcı Hastalıklar Epidemiyolojisi, Yönetimi ve Bakımı* içinde (s.40-54). Antalya: Çukurova Nobel Tıp Kitabevi.

Mermer, G. ve Aslan, S. (2020). Olağandışı durumlarda bulaşıcı hastalıklar. G. Karatay ve N. Gürarslan Baş (Ed.), *Bulaşıcı Hastalıklar Epidemiyolojisi, Yönetimi ve Bakımı* içinde (s.206-222). Antalya: Çukurova Nobel Tıp Kitabevi.

Orhon, F. Ş. (2020). Genişletilmiş bağışıklama programına her yönüyle bakış. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 6-14. <https://doi.org/10.20515/otd.681563>

Özden, M. (2013). *Sağlık eğitimi ders kitabı*. Ankara: Ayrıntı Basımevi.

Özkan, A. (2022). Uluslararası göç ve kültürlerarası iletişim. A. Ghiasee, (Ed.), *Göçmen Sağlığında İletişim* içinde (s.1-22). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Özvarış, Ş. B (2016). *Sağlığı geliştirme ve sağlık eğitimi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Pepe M. ve Yiğit R. (2021). Çocuk sağlığı bağlamında savaş, göç ve pediatri hemşireliği. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*; 6(2): 121-126. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1265894>

Seçkin, R. Ç. ve Akalın, H. (2008). Bulaşıcı hastalıklarda surveyans: niçin? nasıl? ne durumdayız?. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 34(3), 135-142. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/420780>

Terin, İ. (2022). Kadın doğum acil servisinde göçmen hasta ve hasta yakınları ile iletişim. A. Ghiasee, (Ed.), *Göçmen Sağlığında İletişim* içinde (s.197-204). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Tülek, N. (2019). Göç, bulaşıcı hastalıklar ve surveyansı. Y. Pekşen, F. Kara, M. Topbaş, M. M. Ertem, Ö. Boztaş, (Eds.), *Göç ve Sağlık* içinde (s.70-81). Ankara: Uzerler Matbaacılık.

World Health Organization. Erişim adresi: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/food-safety/five-keys-to-safer-food-poster/5keys-turkish.pdf?sfvrsn=2ea1bd9c_2

Yardım, N. (2020). Enfeksiyon hastalıklarında beslenme ve fiziksel aktivite. *Journal of Health and Society. (Covid-19 Özel sayı)*, 170-174. Erişim adresi: <https://ssyv.org.tr/wp-content/uploads/2020/07/22-Enfeksiyon-Hastal%C4%B1klar%C4%B1nda-Beslenme-ve-Fiziksel-Aktivite.pdf>

Yeşiltepe, A. (2020). Surveyans sistemi. G. Karatay ve N. Gürarslan Baş (Ed.), *Bulaşıcı Hastalıklar Epidemiyolojisi, Yönetimi ve Bakımı* içinde (s.56-66). Antalya: Çukurova Nobel Tıp Kitabevi.

TÜRK EDEBİYATINDA YENİ BİR TÜR: YESEVÎ ŞAİRİ ŞEMS-İ ÂŞÎ VE İFTÂR-NÂME'Sİ

*Mehmet Dursun ERDEM

**Hüseyin KABA

Özet

Bu makalede; Ebu Reyhan El-Biruni Yazma Eserler Kütüphanesi Esasi Fondda saklanan 9817-2 ve AP-378 numaralı iki iftarnâme nüshası ile Gunnar Jarring Koleksiyonu Prov 468 numarada kayıtlı Arap harfleriyle yazılmış bir İftâr-nâme-i Şems-i Âşî adlı metin ele alınmıştır. Yesevî şairi Şems-i Âşî'ye ait bu eserden daha önceki çalışmalarda bahsedilmemiş olup edebiyatımızda daha önce örneklerine rastlanmamış yeni bir edebi türdür. Eserde, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin peygamberimiz Hz. Muhammet ve sahabeleri iftara davet etmeleri ve bu doğrultuda gelişen olaylar anlatılmıştır.

Öncelikle Çağatay Türkçesi özellikleri gösteren İftâr-nâme türü ve metni hakkında bilgi verildikten sonra metnin ses bilgisi ve şekil bilgisi özellikleri kısaca ortaya konmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde yapılan incelemelerden elde edilen veriler ortaya konulmuş ve yeni araştırmacılara çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Çalışmamızın en önemli tarafı Türk edebiyatında yeni bir türün tespit edilmesi ve Şems-i Âşî'nin eserlerine yeni bir eserin eklenmesidir. Çalışmanın sonuna yazmanın tıpkıbasımı konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Şems-i Âşî, İftâr, İftârnâme, Yesevilik, Çağatay Türkçesi.

A NEW GENRE IN TURKISH LITERATURE: THE YASSAWI POET SHAMS-I AŞİ AND HIS IFTAR-NAME

Abstract

In this article; Two copies of iftarnames numbered 9817-2 and AP-378 kept in Ebu Reyhan El-Biruni Library of Written Works Library and one text called İftâr-nâme-i Şems-i Âşî written in Arabic letters registered in Gunnar Jarring Collection Prov number 468 were obtained. This work by Yesevî poet Shams-i Âşî is a new literary genre that has not been mentioned in previous works and has not been found in our literature. In the work, Hz. Osman

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-5731-2484

** Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID: 0000-0001-7682-6261

and Hz. Ali's prophet Hz. The invitation of Muhammed and his companions to the Iftar and the events that took place in this direction are described.

Firstly, after giving information about the type and text of Iftar-name, which shows the characteristics of Chagatai Turkish, it was tried to briefly reveal the phonetic and morfologic features of the text. In the conclusion section, the data obtained from the examinations were revealed and various suggestions were made to the new researchers. The most important aspect of our study is the identification of a new genre in Turkish literature and the addition of a new work to the works of Şems-i Âsî. A copy of the writing was placed at the end of the study.

Keywords: Şems-i Âsî, İftâr, İftârname, Yesevilik, Chagatay Turkish.

1. Giriş

1.1. Şems-i Âsî

Ahmed Yesevî'den sonra onun tasavvuf anlayışı ve düşünceleri müridleri yoluyla Orta Asya'ya yayılmıştır. Takip edilen bu yola Yeseviyye adı verilmektedir. Yesevilik, Ahmed Yesevî'nin "Sultan" lakabı taşımasından dolayı Sultâniyye, cehrî zikir yapmalarından dolayı Cehriyye ve mensuplarının çoğunun Türk olmasından dolayı Silsile-i Meşâyih-i Türk olarak da anılmıştır (Tosun, 2013, s.487). Orta Asya'yı etkisi altına alan bu tasavvufi düşünce sistemi Anadolu ve Balkanlarda da etkisini göstermiştir. Yesevi ekolüne bağlı şiiirler yazan bir çok şair vardır. Bu şairlerden biri de ölüm ve doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen "Şems-i Âsî" mahlaslı şairdir. Eserlerinde Şems-i Özkendî, Şems-i Âsî, Şems, Şemsiddîn, Kûl Şems gibi mahlasları kullanmıştır. (Sever, 2018 s.1-381). Şems-i Özkendî ve Şems-i Âsî'nin aynı kişi olduğunu belirten Necdet Tosun, bu durumu aynı mecmuada iki farklı isimle şiiirlerinin bulunmasına ve iki farklı şairmiş gibi gösterilmesine bağlar. Mevdûd Şeyh'ten sonra Yeseviyye silsilesinin iki kola ayrıldığını belirten Tosun, son şeyhin XVI. yüzyılda Taşkent'te yaşadığını ve Şemseddîn Özgendi'nin "Şems-i Âsî" mahlasıyla hikmet tarzında şiiirler söylediğini belirtir (Tosun, 2013 s.488). Taşkent Ebu Reyhan El-Biruni Yazma Eserler Kütüphanesi 1322 numarada kayıtlı mecmuanın 99b-102b varakları arasında yer alan Vefât-nâme-i Hâzret-i Bibi Fâtîma Hâtun adlı metinde "Şemsi Âsî Özkendî şefâ'atdın tilep aydı munı" mısrasında mahlasın Şemsi Âsî Özkendî şeklinde olduğunu belirten Hüseyin Kaba, bu bilginin tespiti ile Şemseddîn Özkendî ve Şems-i Âsî'nin aynı kişi olduğunu ortaya koymuş ve bu konudaki tartışmalara son vermiştir (2022 s.1043).

Şems-i Âsî Hofman tarafından "Çağatay Şairi" olarak adlandırılır. Bunda Yesevi derviş-şairlerine ait hikmet ve manzumeleri içeren mecmuaların çoğunlukla XVIII-XIX. yüzyıl gibi geç dönemde istinsah edilmeleri ve istinsah edildikleri coğrafya etkili olmuştur. (Bakırcı, 2016, s.15). Taşkent Ebu Reyhan El-Biruni Yazma Eserler Kütüphanesinde yer alan mecmuaları içeren kataloglarda da Şems-i Âsî'ye ait eserlerin XVIII-XIX. yüzyıl olarak kaydedildiğini belirten Kaba, mecmualarda kataloglara yansımayan eserlerin bulunduğunu tespit ederek gerekli incelemeler neticesinde kataloglarda güncellemeler yapılmasını önerir (2022, s.1043).

1.2. Eserleri

Dmitrieva tarafından “Vefat-nâme-i Hazret-i İbrahim”, “Yetim-nâme”, “Kıssa-ı Kûdek-nâme”, “Elif-nâme”, “Çeşitli Mecmualardaki Hikmetleri” (2002, s. 261-263), şeklinde tespit edilen beş esere Kaba tarafından Ebu Reyhan El-Biruni Yazma Eserler Kütüphanesi Hamid Süleyman Fondu 1322 numaralı mecmuada tespit edilen “Mahşer-nâme” ve “Vefat-nâme-i Hazret-i Bibi Fatıma” isimli yeni iki eserin eklenmesiyle Şemsi- Âsî’ye ait eser sayısı yediye çıkmıştı (2022, s.1046). Lund Üniversitesi Gunnar Jarring Koleksiyonu Prov 468 numarada ve Özbekistan’da tarafımızdan tespit edilen ve bu makaleye konu olan “İftâr-nâme” nüshaları ile birlikte şaire ait eser sayısı şimdilik sekiz olarak belirlenmiştir. Yapılacak araştırmalar neticesinde bu sayı daha da artabilir.

2. İftâr-nâme Türü

İftâr-nâme sözcüğü Arapça “iftâr” ve Farsça “nâme” sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. İftar sözcüğü TDK Türkçe Sözlük’te “oruç açma, oruç bozma, iftar vakti, Ramazanda akşam yemeği”(1998, s.1049); Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te “oruçlu bir kimsenin orucunu açması, güneş batıp oruç müddeti sona erdikten sonra yenen yemek, verilen ziyâfet, güneşin batma zamânı olan orucun sona erme vakti” (2010, s.541) gibi anlamlara gelir. Name sözcüğü ise TDK Türkçe Sözlük’te “mektup” (1998, s.1629), Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te “Mektup, Sevgiliye yazılan mektup, aşk mektubu ve sonuna geldiği isme, o ismin belirttiği mânâyâ âit olan “yazı veya kitap” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik isimler yapar.” (2010, s.912-913) şeklinde açıklanmıştır. Dolayısıyla İftâr-nâme, iftar konusunu ele alan manzum veya mensur yazı ya da kitap olarak tanımlanabilir. Şu an için üç nüshası tespit edilen iftâr-nâmeler manzum metin olup mensur şekli tespit edilememiştir. Yapılan literatür taramasında bu isimle bir türe rastlanmamıştır. Bu yönüyle yeni bir tür olarak ifade edebiliriz. Tespit edilen üç nüsha dışında iftâr-nâme türüne aşağıda verilen künye bilgileriyle youtube kanalında rastladık. 23 dörtlükten oluşan eserin son dörtlüğünde Asi Keşfi mahlası yer almaktadır.

Eser Adı: Iftornoma

Seslendiren: Xofiz Rustamjon Nomanov

Bağlantı Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=T5-ttIzURZk>

Siteye Erişim:14.11.2022

Kanal Adı: Aziz YouTube Channel

YoutubeYüklenme Tarihi: 10 Tem 2020

Video Türü: Uzbek milliy musiqasi

2.1. Eserin Konusu

Ramazan ayının en önemli zaman dilimlerinden biri olan iftarı konu edinen eserde olaylar şu şekilde sıralanmaktadır:

Hiz. Muhammed'in oruçlu olması, üç ya da dört günde bir iftar yapması, kafirlerin Hiz. Muhammed'e yaptıkları zulümler, Hiz. Muhammed'in doğduğunda ayağa kalkıp yürümesi ve sol eliyle bir mucize göstermesi, Hiz. Muhammed'in yetim kalması, Hiz. Muhammed'in birgün mescitte sabah namazını kılması, Hiz. Muhammed'in yüzünün dolunay gibi olması ve etrafında ashaplarının yıldız gibi olmaları, Hiz. Muhammed'in dünyanın faniliği ve Allah'ın emirleri hakkında vaaz vermesi, Hiz. Osman'ın mescide gelerek kendisini ve sahabeleri iftara davet etmesi, Hiz. Muhammed'in daveti kabul ederek sağ tarafında Hiz. Ebu Bekir ve Hiz. Ömer, sol tarafında Hiz. Ali ve Hiz. Osman ve sahabeler ile iftara gitmesi, Hiz. Muhammed'in eve girmesiyle her yanın nurla dolması, Hiz. Osman'ın Hiz. Muhammed'in adımlarını saydırması ve 400 adıma karşılık 400 köleyi Hiz. Muhammed'in ve ashabın önüne getirmesi ve her bir adım için bir köle azat edeceğini söylemesi, Hiz. Muhammed'in Hiz. Osman'a mahşer günü yüz bin sevap verileceğini ve misafir sevenlerin canının kolayca alınacağını söylemesi, Hiz. Osman'ın türlü türlü nimetlerden oluşan sofraya kurdurması ve iftar edilmesi, Hiz. Muhammed'in dua etmesi ve hep birlikte amin denilip evlere dönülmesi, Hiz. Ali'nin eve özgün gelmesi ve Hiz. Fatıma'nın bunu farkedip neler olduğunu sorması, Hiz. Ali'nin kendisinin de Hiz. Osman'ın da damat olduğunu fakat kendisinin fakir olduğu için iftara davet edemediğini, öyleki canını pazara çıkarsa kimsenin almayacağını söylemesi, Hiz. Fatıma'nın Hiz. Ali'ye sabırlı olması ve babasını iftara davet etmesini söylemesi, Hiz. Ali'nin Hiz. Muhammed'i iftara davet etmesi ve Hiz. Muhammed'in Hiz. Ali'nin fakirliği ve durumunun müsait olmamasından dolayı Hiz. Ali'yi bu fikrinden vazgeçirmeye alışması, Hiz. Ali'nin Hiz. Muhammed'in sözlerine bozulup kızının kendisini gönderdiğini söylemesi, Hiz. Muhammed'in Hiz. Ali'nin gönlünü yumuşatmak için iltifatlarla bulunması ve iki cihan saadeti için ona dua etmesi.

3. Nüshaların Tavsifi

1. Katalog kayıtlarına göre eser Özbekistan Taşkent Ebu Reyhan El-Biruni Yazma Eserler Kütüphanesi Esasi Fond 9817-II'de İftr-ı 'Osman İbn 'Affn B An-Hzret adıyla kayıtlıdır. 44-52. varaklar arasında yer alan ve 13 x 24 cm ebatlarında kğit boyutu olan 8 varaklık eser nestalik hatla ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Yerli, beyaz, cilalı bir kğit kullanılmıştır. Kayıtlarda dili Özbekçe olarak belirtilmiştir. Kayıtlarda müstensihisi Abdulgafr ve dili Özbekçe olarak yer almaktadır. Yazarı, yazılış yılı, istinsah yılı, yazıldığı yer başka alametler başlıklarının karşısı – işaretiyle gösterilerek bilgi sahibi olunmadığı belirtilmiştir.

2. Katalog kayıtlarına göre eser Özbekistan Taşkent Ebu Reyhan El-Biruni Yazma Eserler Kütüphanesi Esasi Fond PN-378-V'de İftr-ı 'Osman ve Al adıyla kayıtlıdır. 62-66. varaklar arasında 15. yolda yer alan ve 14,5 x 24,5 cm ebatlarında kğit boyutu olan 5 varaklık eser nestalik hatla ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Yerli, beyaz, cilalı bir kğit kullanılmıştır. Kayıtlarda yazarı şems, müstensihisi Abdulgafr ve dili Özbekçe olarak yer almaktadır. Yazılış yılı, istinsah yılı, yazıldığı yer gibi başlıkların karşısı – işaretiyle gösterilerek bilgi sahibi olunmadığı belirtilmiştir.

3. Eser Lund Üniversitesi Kütüphanesi Jarring Koleksiyonu Prov. 468'de kayıtlıdır. Varak sırası G. Jarring tarafından düzenlenmiştir. Katalog bilgilerinde beş varak olduğu yazsa da son iki varak metinle alakalı olmayıp bu varaklarda birkaç hikmet yer almaktadır. Asıl metin ilk üç

varaktan oluşmaktadır. Dördüncü varağın a yüzü boş bırakılmıştır. Diğer nüshalarla karşılaştırıldığında eserin sondan eksik olduğu anlaşılmaktadır. Birinci ve dördüncü sayfada 18 satır, ikinci sayfada 19 satır, üçüncü ve beşinci sayfada 20 satır, 6. Sayfada ise 22 satır bulunmaktadır. Metin siyah mürekkeple yazılmıştır. Kâğıt boyutu 19,5 x 11,5 cm'dir. Yerli, beyaz, cilasız bir kâğıt kullanılmıştır. Kâğıdın baş ve son tarafları kesik olduğu için bazı sözcükler okunamamış eksik bölümler bağlama uygun olarak tamamlanmıştır. Eserde herhangi bir tarih belirtilmemiştir. 20. Yüzyıl ya da daha erken bir dönemde yazıldığı tahmin edilmektedir. Doğu Türkistan, Kaşgar'dan Gunnar Jarring tarafından Ekim 1929'da satın alınmıştır. Eser, 1982'de Lund Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışlanan Jarring Doğu Türkistan el yazmaları koleksiyonunun bir parçasıdır.

4. Dil Özellikleri:

Eser; yazım, ses, biçim ve söz varlığı açısından Çağatayca dil özellikleri taşımaktadır. Dil özellikleri kısaca ele alınmıştır.

İmla ve Dil Hususiyetleri

Klasik sonrası Çağatayca Türkçesiyle yazılmış metnin imla, ses ve şekil özellikleri maddeler halinde aşağıdaki şekildedir.

- /ç/'nin yazımı

Başta, ortada ve sonda olmak üzere cim (چ) ve çim (چ) harfleri ile yazılmıştır.

üç 62a/15,

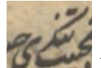
açlık 62b/1,

çıktı 63a/14

- Geniz n'sinin (ŋ) yazımı

Başta kullanımı olmayan bu ses, nun ve kef (ك) harfleri ile yazılmıştır.

tañrı 62b/4,

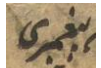
bizniŋ 16a/6,

qılıŋ 63a/2

- /p/'nin yazımı

Alıntı kelimelerin tamamında p (پ) ile yazılmıştır.

peygamberi 62a/15,

pend 63b/11

Türkçe kelimelerde ortada ve sonda kullanılan /p/ harfi b (ب) ile yazılmıştır. Az da olsa p'li kullanımlar mevcuttur.

bèrip 62a/14,

tapıp 65b/12

- /s/'nin yazımı

Alıntı kelimeler dışında metinde sad (ص) harfi kullanılmamıştır. Türkçe kelimelerin hepsinde altına üç nokta konulan sin harfi kullanılmıştır.

sol 63a/8,

sordı 64a/6,

almas 64a/3

- **/t/'nin yazımı**

Alıntı kelimelerin dışında *tu* (ط) harfi kullanılmamış olup Türkçe kelimelerin tamamında *te* (ت) harfi kullanılmıştır.

tiñle 66a/5,

turdı 63a/9

- **Kelime başındaki /b-/'nin korunması**

Çağatayca, Türk şivelerinin sınıflandırılmasında çok önemli bir ölçüt olan *bol-* / *ol-* fiillerinden *bol-*'ı tercih etmiştir (Karaağaç, 1997: 22). Metnimizde /b/'lerin korunduğu görülür.

bolğıl 62b/13, *bolsun* 63a/1, *bardı* 62b/15, *bar* 62b/11

- ***t-* > *d-* değişimi**

Çağataycada kelime başındaki *t-*'ler genellikle korunmuş olmasına rağmen tüm kelimelerde *t-* > *d-* değişikliğinin olduğu görülür. Bu durum Oğuzcanın etkisinden kaynaklanmaktadır. Metnimizde bununla ilgili olarak “dè-“ fiili (92 adet) ve “dèk” edatı (2 adet) olmak üzere doksan dört örneğe rastlanmıştır. Ötümsüz beş şekle rastlanmıştır.

ay-dèk 62b/8, *dèdi* 63a/1, *tizin* 62b/6, *65a/14*, *tikip* 65a/14, *tiñle* 66a/5, *toldı* 63a/10

- ***p>f* değişimi**

tofrağğa 65a/14

- **Ek uyumsuzluğu**

Metnimizde Türkçe ve alıntı kelimelerde sıklıkla görülen bu durumla ilgili olarak Eraslan, bunun bir imla meselesi mi, yoksa bir telaffuz meselesi mi olduğu konusunda bir şey söylemenin mümkün olmadığını ifade eder (1976: 54).

hūdāge 65a/15, *perverdigār* 66a/11, *bendeleriğā* 66a/11, *ḥabībimğā* 66a/8

- Karahanlı Türkçesi döneminde düşmeye başlayan ikinci hece başındaki /ğ/ ve /g/ sesleri hususunda metnimiz bu sesleri düşürmeme tarafındadır.

soygandur 65a/9, *ṭa'ām kılgandur* 65a/9, *tuğğanda* 62b/5, *sizge* 62b/12

- Klasik Çağatayca için kesinleşmiş bir ünsüz uyumu yoktur ancak bu yolda küçümsenmeyecek gelişmeler de açıkça görülür (Yücel, 1995: 54). Oluşturulan metinde birçok örnek tespit edilmiştir.

yetti 63a/9, *tarttı* 63b/10, *65b/15*, *açtı* 63a/11, *ötküsidür* 62b/10, *köptür* 65b/9

- Çağataycanın en belirgin hususiyetlerinden biri de sonda bulunan ötümlü ünsüzlerin ötümsüzleşmesidir.

derdlik 62b/4, *ḡudretlik* 66a/11, *türlük* 64a/11

- ***+nı* / *+ni* belirtme hâli eki**

Belirtme hali ekinin genel olarak ünsüzle biten isimlere gelmekle birlikte ünlü ile biten birkaç kelimeye de eklendiği görülmüştür.

sözimni 66a/5, *bendeni* 66a/9, *hemmeni* 66a/9, *'āşī cānnı* 66a/9, *sèvgenni* 66a/12

- ***+nıy* / *+niy* / *+nı* / *+ni* ilgi hâli eki**

Çağataycanın asıl ilgi durumu eki *+nIn*'dir (Argunşah, 2013: 119). Metnimizde de nun-ye-kef (نیک) şeklinde yazılmıştır. Metnimizde *+ni* belirtme hâli eki de ilgi hâli fonksiyonu ile kullanılmaktadır.

biz*ni* öyge 62b/12, 'Alı*ni* hâlin 63b/15, közü*ni* kararı 64b/7,
ha*ni* sözün 66a/5, meni babam 65b/13

- **Zamir n'sinin kullanımı**

Çağataycanın karakteristik özelliklerinden birisi zamir n'sinin kullanılmamasıdır. Metnimizde bazı örneklerde kullanılan zamir n'sini, Oğuzcanın etkisi olarak değerlendirilebiliriz.

du'āsını 62b/7, emrini 62b/9, arķalarıda 63a/8, ortasıda 65a/11,

- **turur / -dur**

Metnimizde bildirme çekiminde “turur” bir örnekte kullanılmışken onun ekleşmiş şekli olan “-dur” yaygın şekilde kullanılmıştır:

teşne turur 65b/11, gulāmdur 63b/3, atamdur 64b/12

- **-adur / -ydür şimdiki zaman eki**

Çağataycayı Eski Türkçenin fiil çekiminden ayıran önemli noktalardan biri de şimdiki zaman çekimidir (Karaağaç, 1997: 38). Çağatay Türkçesine özgü olan bu yapı metnimizde *-adur* şekliyle bir örnekte kullanılmıştır.

kıladur 64a/13

- **-ğay / -gey / -ğu / -kü gelecek zaman ekleri**

kılğay 63b/8, bolğay 65aa/10, bolğusı 62b/13, ötküsidür 62b/10

- **-(u)p*dur* / -G*Andur* öğrenilen geçmiş zaman ekleri**

Öğrenilen geçmiş zamanın teşkilinde *-(u)p*dur**, *-G*Andur* ekleri* kullanılır.

turup*dur* 65b/4, soyğandur 65a/9, ța'ām kılğandur 65a/9

- **ér- / é- ek fiili**

açar ér*di* 62a/15, turup ér*di* 66a/2, lāzım emestür 66a/3, bāk*i* emesdür 62b/10

5. Metin

İFTÂR-NÂME-İ ŞEMS-İ ÂŞÎ (PN-378-V)

62a/14 Künlerde bir kün Muştafâ [ol] rûze şıyām ér*di* yā

Haķ yolıda cānın bērip kēçesi kâ'im ér*di* yā

Cümle nebīler serveri iki cihān peyğamberi

Üç künde [ya] tört künde [bir] rûzesin açar ér*di* yā

62b Bu açlık yokluk bizge kâfirler kıldı ta'neler

Biz 'âşî ümmetler uçun köp renc miḥnet kördi yā

kın birle tutdı rûzesin hiç körmeydi tün uykusın

Yedi biz ümmet kaygusın dāyim işi bu êrdi yā

Ol ḥāce-i şadr-ı şafā ol rehber-i ehl-i vefā

pederimiz her dü cihān mundaḵ meşakkat kördi yā

Togdı anadın ol ḥabīb derdlik miḥnetlerge ṭabīb

Kılğan du'āsı müstecīb Tanrı ḥabībî êrdi yā

Tuḡanda ol dürr-i yetim aydı uş ol dem ümmetim

Qaldı anadın hem yetim taḳdīr uşandaḵ êrdi yā

Bir kün [taḡ] namāzın oḡup iki tizin yerge büküp ı

Kıldı du'ā Ḥaḡḡa bakıp ol dem du'āsın kıldı yā

Kıldı du'āsını tamām barça ḥāş şaḡābe 'ām

Ol rehber-i dārü's-selām miḥrābda olturdı yā

Misli tolan ay-dēk bükölüp arḡalarıda şem' urup

özgeleri yulduz bolup tegreside olturdı yā

Kıldı naşīḡat ol-zamān peygamber-i āḡır zamān

Ḥaḡ emrini kıldı beyān barḡaları yıḡlaştı yā

Fānî êrür uşbu cihān bāḡî êmesdür cāvidān

Tâ‘at sırrıdın bu zamân ‘ömr ötküsidür dèdi yâ

qoptı uşol-dem kârvân ‘Osmân yèridin ol-zamân

Aydı eyâ şâh-ı cihân ‘arzım sizge bar dèdi yâ

‘Arzım sizge budur bu kün mihmân boluñ bizge bu kün

Barıñ bizniñ öyge bu kün rûze açınız¹⁷ dèdi [yâ]

hoş dèp aña bèrdi cevâb ol server-i ‘âlî cenâb

bolğusı işiñ bā-sevâb hizmetde bolğıl dèdi yâ

‘Osmân aña hoş vaqt bolup bardı öyige yügürüp

hizmet kılay dèp cān urup fi’l-hāl öyige keldi yâ

Bardı öyige ol-zamân aydı küçige èy falân

Kélür bu kün şâh-ı cihân hizmetde boluñ dèdi yâ

63a Kılğıl ta‘ām bu kün aña şarf èyle hānımān aña

Bolsun taşadduq cān aña hoş dostım dèdi yâ

kılın me-hāzır uşbu dem kélür atanız uşbu dem

Devlet èrür qoysa qadem bu kulbemizge dèdi yâ

Bolsa atam mihmân maña cānım kılay qurbān aña

hoş devlet ihsān maña ka‘bem atamdur dèdi yâ

qoptı sèvinüp dılfikār kıldı me-hāzır hezār

¹⁷ Barıñ dèdi bizniñ öyge rûze açınız bu kün yazılmış

èylep aña cânın nişâr hıızmete yügrün dèdi yâ

‘Osmân kèlip kıldı haber hıızmet uçun bağlap kemer

Aydı eyâ kân-ı güher hâzîr me-hâzır dèdi yâ

Aydı resûl bâ-kerem barça şahâbe uşbu dem

Rencîde kılsunlar kadem ‘Osmân öyige dèdi yâ

Qoptı resûl-i dü-cihân misli bolup mâh-ı tâbân

Cümle şahâbe ol-zamân yolğa kirip tebrendi yâ

Öñ yanıda Ebâ Bekr ‘Ömer sol yanıda ol şîr-i yezdân

Arqalarıda özgeler yügrüp barurlar dèdi yâ

‘Osmân öyige ol zamân yetti uşal fahr-ı cihân

Dèdi kiriñ öyge revân ta‘zîm étiben turdı yâ

Kirdi uşal şadr-ı şudûr olturdılar baħr-ı nûr

Yüzleri kün-dék yarıunur öy içi nûrga toldı yâ

Olturdılar barça tamâm cümle şahâbe hâş ‘âm

Ol nûr-ı haq açtı kelâm pend naşîhat kıldı yâ

‘Osmân hayâ ol dem revân qoptı yèridin ol-zamân

Yiberdi birevni revân yolını kadem ur dèdi yâ

Ol Muştafâ şâh-ı kerem kèlgen yolını ur kadem

Kıldı hesâb tört yüz kadem çıktı uşal dèp aydı yâ

‘Osmān yana sürdi revān fi’l-hāl aşukup ol-zamān

Niçe qadem çıktı revān dēgil bileyin dēdi yā

Bērdi cevāb ol bā-vefā tōrt yüz qadem çıktı şafā

Ol hāk pāy-ı Muşţafā köz tūtiyāsı dēdi yā

63b ‘Osmān yana açtı kelām herbir qademge bir gulām

Şükrāne uçun hāş ‘ām azād kıldük dēdi yā

hāzır kılıp anda revān tōrt yüz gulām şāh-ı cihān

Hāzret kaşığa şol zamān ta‘zīm étip kēltürdi yā

Aydı resūl hāş ‘ām ‘Osmān nedür uşbu gulām

Neçük gulāmdur bu gulām aytuñ bileyin dēdi yā

‘Osmān dēdi şāh-ı kerem kēlgen yoluñızın bu dem

Çāk urdı tōrt yüz qadem çıktı uşal-dem dēp aydı yā

anıñ uçun bu hāş ‘ām kēldim alup tōrt yüz gulām

Herbir qademge bir gulām azād kılurmız dēdi yā

Uşbu gulāmlar cān fedā kılıñ du‘ā azād aña

Sizniñ uçun ölsem rızā her dem şefī‘ dēdi yā

Aydı resūl cān fedā mihmān rızāu’llāh rıza

Yüz miñ şevāb rüz-ı cezā ‘Osmān sizge dēp aydı yā

Her kim siver mihmānnı āsān alur Hāḳ cānnı

Ḳılḡay ‘aṭā ḡmānnı cānın alurda dēdi yā

‘Osmān buyurdi ḡādmān kēltüriniz dastūrḡān

Tartsak ṭa‘ām türlük elvān ḡazret yēsünler dēdi yā

Tarttı ṭa‘ām uşbu zamān uluḡ kiçikge ḡāş ‘ām

Ḳol ḡoşurup misli ḡulām ḡızmet ḡılıban turdı yā

Ḳıldı tenāvül ol ḡabīb bir nēçe ol loḡma şerīf

Hem aḡzıdın dürler saçıp pend naşīḡat ḡıldı yā

Yēp boldılar barça ṭa‘ām āmīn dēdiler ḡāş ‘ām

Ḳıldı [du‘ā] şāḡ-ı kerem cümlesi āmīn dēdi yā

Ḳıldı du‘ā ol Muşṭafā taḡrı ḡabībı bā-şafā

Ta‘zīm ētip yār-ı vefā ḡōş kēldiḡiz dēp aydı yā

Andın keyin ḡoptı revān ol Muşṭafā faḡr-ı cihān

Yolḡa kirip māḡ- ı tābān menzīlleriḡa bardı yā

Ėmdi ḡılay sizge beyān ol ‘Alīniḡ ḡālin ‘ayān

Kōzin yaşın ḡıldı revān ol-dem öyge bardı yā

64a Ḳıldı fīkr ol murtaṭā ḡazret uçun şīr-i ḡudā

Ḳılsam aḡa cānım fedā yok mende dūnyā dēdi yā

Bu dūnyā hem derkār ēken biz dek ḡişiler ḡār ēken

Dünyası yoklar zâr êken perverdîgârım dèdi yâ

‘Osmân kiyeve men hem kiyeve yoktur öyümde nân-ı cev
Almas kişi malğa kör satsam özümni dèdi yâ

Tapmas haşan birle hüseyn bir nân-ı cev ol nûr-ı ‘ayn
İki uşal bu kıretin botalarımıdır dèdi yâ

Başın kıyı saldı revân yaşın akuzup ol zamân
Fâtıma körüp ol zamân aydı eyâ ne boldı dèdi yâ

Sordı aşukup dil-figâr ol Fâtıma-yı zer-nigâr
Ëylep aña cânın nisâr bağı küyüp örtendi yâ

Uşbu fakırlık murtaza bizge yeter şîr-i Hudâ
Küydürmegil cânım fêdâ bolsun sizge dep aydı yâ

Âdemge bir bolsa revâ secde eyâ ey murtaza
Men secde kılgaydım saña ey mihribânım dèdi yâ

Fâtıma aydı köp cefâ kıılma maña yârı vefâ
Aygıl be-hakk-ı Muştafâ yâr-ı ‘azîzim dèdi yâ

Ol murtaza şâh-ı cihân yaşın akuzup ol zamân
Ëy Fâtıma eyley beyân salgıl kulaqlar dèdi yâ

‘Osmân atağını çünân mihmân kılıban bu zamân
Tartdı ta‘âm türlü elvân hayrân kalur men dèdi yâ

Yollarnı urup qadem kıldı hesāb tōrt yüz qadem
Her bir qademge bir gūlām şūkrāne kıldı dēdi yā

Bizlere bolsa dūnyā kāş biz hem pişürsek nān aş
Yoklık kıladur bizni fāş iy yār cānım dēdi yā

Aydı ‘Alige ol zamān ol Fāṭıma māh-ı tābān
Ġam yēmegil şāh-ı cihān kēlsün atamız dēdi yā

kıluṅ haber şīr-i Ḥudā kēlsün resūl-ı bā-şafā
Bolsun aḡa cānım fēdā qoysun qadempler dēdi yā

64b Bardı uşol dem murtaṣā kıldı haber şīr-i Ḥudā
bizniṅ öyge ēy Muşṭafā rūze açınız dēdi yā

Bērdi cevāb ol Muşṭafā Taḡrı ḡabībi müctebā
Māni‘ kıluṅ kān-ı seḡā bu işni siz dēp aydı yā

Bizge ‘ayāndur ḡālīnız yoktur aşge mālīnız
Ġemgenmesün bu cānīnız tartmaṅ meşakḡat dēdi yā

kōṅli bozulup murtaṣā bu sözge ol şīr-i Ḥudā
Bu sözni sizge Muşṭafā Fāṭıma aydı dēdi yā

Dēdi maḡa şāh-ı kirām kıluṅ haber kēlsün atam
Rencīd kılsunlar qadem ol nūr-ı ḡaḡ dēp aydı yā

Bizler ḡariḡ bī-çāremiz yoklık ile avāremiz

Köŋli bozuḡ şad pâremiz Taŋrı ħabîbi dèdi yâ

ḡızım cigerim pâresi iki közümni ḡarası

Ḥaḡ ḡullarını sarası iki cihānda dèdi yâ

Ta‘zīm ètip anda revān ol murtaẓā şāh-ı cihān

ḡoş-vaḡt bolup anda revān ol dem öyge kèldi yâ

kèldi öyge ol-zamān bolup ‘acāyib şādman

Aydı eyā ey yār-ı cān ḡizmetde boluḡ dèdi yâ

Ol Mustafā nūr-ı hidā pederimiz her dü beca¹⁸

Kèlür bu kün nūr-ı ḡudā bu kulbemizge dèdi yâ

Ol Fāḡıma māh-ı tābān ol güher-i dürr-i girān

ḡaḡ yādıda şirîn zebān minnet tutarmız dèdi yâ

Puşt-ı penāhım ḡuvvetim hem ‘izzetim hem ḡurmetim

İki cihānda devletim ka‘bem atamdur dèdi yâ

Bolsa atam miḡmānnımız bolsun taşadduḡ cānımız

Rūşen bolur imānımız èy şeḡsüvārım dèdi yâ

Ol ba‘dezān vaḡt-ı namāẓ bardı namāẓḡa ehl-i rāz

ḡaytıp namāẓdın kèldi bāz aşuḡup öyge kirdi yâ

kirdi öyge havl-i cān ol murtaẓā şaḡib ḡirān

Kördi olturmuş gülistān ol-dem fikirge ḡaldı yâ

¹⁸ 9817 den alındı

65a kıyıp yine bardı revān mescidge ol şāh-ı cihān
oķup namāzın ba‘dezān yana öyge bardı yā

Kēldi uşol dem murtezā kōrdi uşol şır-i ħudā
Uşbu ne sırrı dēdi Fāţıma ot yakmassız dēdi yā

kılıĭ bu sırrı bizge fāş ne nān pişürdiniz ne aş
Kōzdin tōküp fāţımā yaş alıp kēliniz dēdi yā

çıktı ‘Alī öydin revān boldı namāz-ı şam ol-zamān
oķup namāzın havl-i cān ħazretni teklif kıldı yā

ol muştafā fāĥr-ı cihān taĥrı ħabıbi dü cihān
barça şāĥābe bu zamān birge yürünler dēdi yā

uluĭ kiçik barça yürün ‘Alī öyige barın
Her ne ki bar biz kōrelin rūze açalın dēdi yā

Cümle şāĥābe ol-zamān birbirige aydı dēbān
‘Alī öyige bu zamān ħiç nēmesi yok dēdi yā

öyinde māl yoktur ol ki aç gāĥı toķdur ol
Döldöldin özge yoktur ol ħiç ‘izzeti [dēdi yā]

Döldül atın soyġandur ol anı ta‘ām kılgandur ol
Kān-ı seĥā merdāndır ol vallahu a‘lem dēdi yā

Döldül göştin bildük tamām çıkan behiştin ħās ‘ām

dūzah yana bolğay harām sizlerge ėmdi dēdi yā

Çıktı mescıddin ol-zamān barça şahābe hās ‘ām
ortasında māh-ı tībān yaşnap bardılar dēdi yā

yetdi uşol şadr-ı şafā ‘Alī öyige Muştafā
Bağlap kemer şır-i hūdā aşukup öyige kirdi yā

ėmdi kılay sizge beyān ol fātıma hālin ‘ayān
közdin töküp yaşın revān secdege baş koydı¹⁹ [yā]

yerge büküp iki tizin tofrağğa sürtüp kül yüzün
hağğa tikip iki közin yaş birle yüzün yuvdı yā

koyup münacātka başın akuzuban közde yaşın
kılıp hūdāge nālışın bērgil murādım dēdi yā

65b ‘Osmān tayandı mālīga tekye kılıp dünyāsığa
Men tekye kıldım zātına rahman hūdāyım dēdi yā

Yētgil ilāhı dādıma rahm ēylegil feryādıma
şermende kıлма atma perverdigārım dēdi yā

uşol maḥal ‘ālī cenāb kıldı du‘āsın müstecāb
kirdi ‘Alī öyge şitāb fātıma hālin kördi yā

baḳtı ‘Alī öyge revān kördi ki bir destūrḥān
nūrda turupdur ol zamān ol-dem ‘Alī şād boldı yā

¹⁹ koydı baş şeklinde yazılmış

Aydı ‘Alî ey mihribân başıñ köter yêrdin revân
Bêrmîş murâdıñnı uğan qopğıl nigârım dèdi yâ

qıldı haber ander zamân kirdi habîb-i dü cihân
qıldı selâm mâh-ı tâbân ta‘zîm êtiben turdı yâ

Ol Muştafâ şirîn kelâm dèdi ‘aleykü’m es-selâm
Olturdılar şâh-ı kirâm ey Fâtımâcân dèdi yâ

Ol Fâtımâ şâh-ı cihân kêtürdi bir destûrhân nân
hazret kaşığa ol-zamân ta‘zîm êtip keltürdi yâ

Aydı resûl hâş ‘âm ey Fâtıma azdur ta‘âm
Bu cümlege yêtmes tamâm köptür halâyık dèdi yâ

Êmdi kılay sizge beyân cânım babam dèp aydı yâ
Fâtıma aydı ol zamân sizge işimni kılay beyân

Bir küni kim çölde çerig teşne turur cümle tirig
Suv tapmayın uluğ kiçig ölgeni yêtmiş dèdi yâ

Siz anda bir cām suv tapıp turmış koluñızñı salıp
Barça çerig içip qanıp hergiz tükenmes dèdi yâ

Siz öziñiz meni babam hîşşe kıluñ uşbu ta‘âm
yêsünler barça hâş ‘âm müştâk olturmuş dèdi yâ

ol dem resûl-i dü cihân açtı uşal dastûrhân

kördi ta‘āmları çünān ol muştafa tañ qaldı yā

tarttı ta‘ām türlük elvān ol dem mübārek qol bilen
yēdi ta‘ām maqşad bilen hergiz tükenmes dēdi yā

66a Ol Muştafa ferzendiğa qaldı ta‘ām artıp yana
Ol Muştafa dü kızına bisyār remsvā boldı yā

Ol dem resūl-i dü cihān baqtı beyekbar ol-zamān
Kelip yana Cebra’ıl revān hızmette turup ērdi yā

sordı resūl yā Cebrā’ıl kēltürdiniz mü siz delīl
hızmette turmaq sizge bil lāzım ēmestür dēdi yā

Uşbu ta‘ām türlük ta‘ām cümle ta‘āmıdur tamām
kēldim alıp sizge peyām Cebbār ēzimdin dēdi yā

Aydı ki Cebra’ıl emīn tiñle sözimni pāk-i dīn
Aytay sizge haqnı sözün tañrı haḫibi dēdi yā

.....
Bērdi müjde yaḫşı ta‘ām sizge ‘ināyet qıldı yā

‘Osmān sizge tartıp ta‘ām hızmēt qılıban bā-temām
herbir qademge bir gulām āzād **qılmış** dēdi yā

aydı uşol perverdigār herbir qademğa şad hezār
qıldım haḫibimğa nisār ümmetleridin dēdi yā

yüz miñ günāhkār bendeni ‘āşî cānnı şermendeni

Faţımā uçun hemmeni şükrāne kıldım dèdi yā

Körgil hūdānı kudretin kılğıl temāşā şan‘atın

hiç kişi bilmes hikmetin ‘ālemni ruşen kıldı yā

kudretlik ol perverdigār her nè kılsa érki bar

bendeleriğa bir bar kudretin izhār kıldı yā

Sêvgenni ihsān kılor sêvmegenin rüsvāy kılor

Nemrüd otın büstān kılor her kimge Allah dèdi yā

ba‘zını kıldı dünyā dār ba‘zını kıldı hār zār

ba‘zını kıldı i‘tibār ba‘zını hayrān kıldı yā

tevbe kılıñ èy mü‘minān boldı yavuş āhır zamān

bastı qarānguluq tamām türlük ‘alāmetler boldı yā

erte seher zār yığlaban hūdāyiñe yekbar beyān

haddini bilmes bu ğariğ bir nêçe satır nazm aydı yā

66b Yā Rab be-ħağ Muşţafā hem èylegil imān ‘ātā

kılğıl ‘afv bolsa ħatā barça kuluñnı dèdi yā

Yā Rab meniñ-dèk bendeni rahm èylegil şermendeni

Şems-i ‘Aşî bî-çāreni kıl merħamet dèp aydı yā

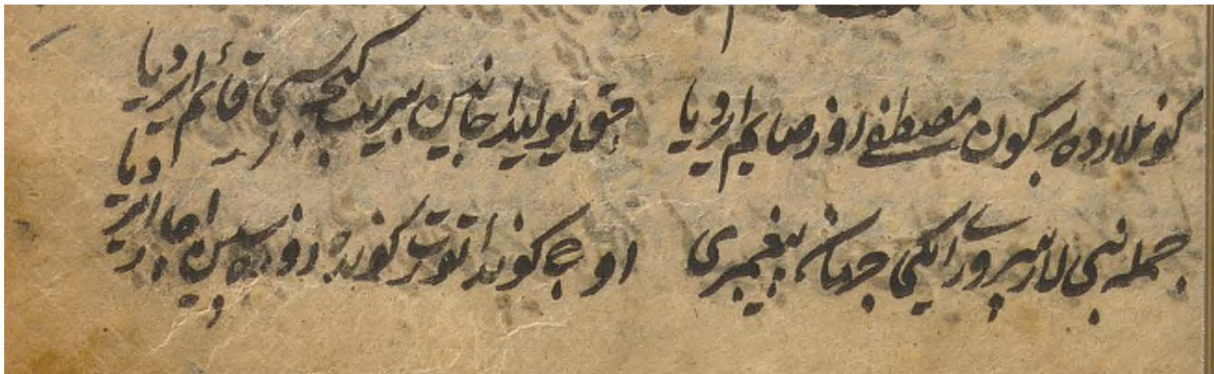
6. Sonuç

Mevcut eserler 18-19. yüzyılda çoğaltıldığı için yazıldıkları döneme ait dil özelliklerini belirlemek mümkün değildir. Bu çalışmayla beraber Şemsi Asi[^]'ye ait yeni bir eser gün yüzüne çıkarılmıştır. İftarnâme türü literatüre kazandırılarak sonraki çalışmaların önünü açmıştır.

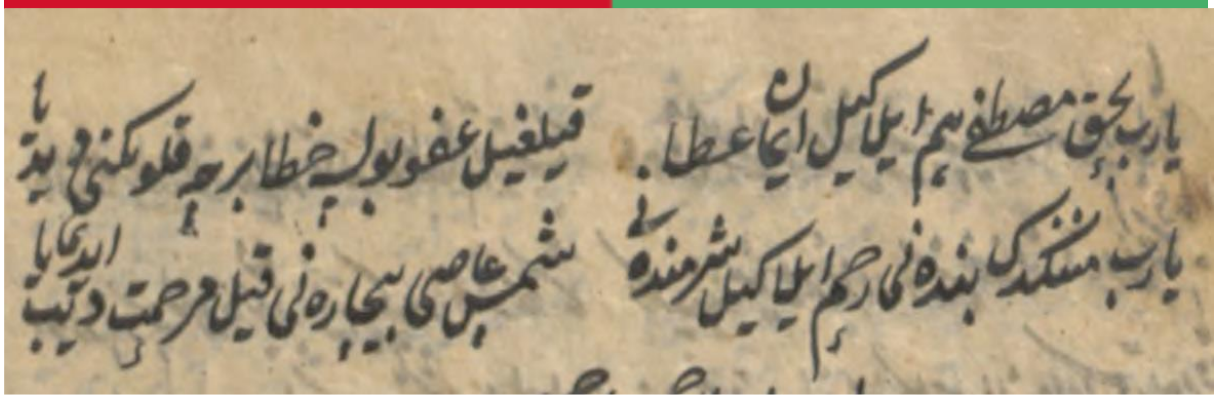
7. Kaynaklar

1. Bakırcı, F. (2016). Yesevi şairi Şems-i Asi ve Kışsa-ı Kūdek-nāme'si. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, LIV, 2016-1, 14.
2. Dmitrieva, L. V. (2002). *Katalog Tyurkskih Rukopisey, İnstituta Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademi Nauk*. İzdateliskay Firma Vostoçnay Literatura Ran, Moskova.
3. Eraslan, K. (1976). "Yesevi'nin Fakr-nâmesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 22 (0) , 45-120.
4. Hofman, H. F. (1969). *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, Section III, part I: Authors, Utrecht.
5. Kaba, H. (2022). Yesevi şairi Şems-i Âşî ve Cühûd-Nâme'si. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 11(3), 1041-1062.
6. Karaağaç, G. (1997). *Lutfî Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: TDK Yayınları.
7. Sever, M. (2018). *Bakırgan Kitabı*. Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi Yayın No:55, s.209.
8. TDK Türkçe Sözlük. (1998). TTK Basımevi, Ankara.
9. Tosun, N. (2013). *Yeseviyye*. DİA, Cilt 43, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
10. Yücel B. (1995). *Bâbü'r Divanı (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

8. Tıpkıbasım

İlk İki Beyit

Son İki Beyit

ESKİ UYGURCA BİR İFADE: ÜRLÜKSÜZ SANSAR

Dr. Öğretim Üyesi Nurdan Benli
ORCID ID: 0000-0002-8940-1745
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Özet

Eski Uygur Türkçesinde sıklıkla karşılaşılan ifadelerden biri, bu dönem diline Soğdça üzerinden gelen Sansar sözcüğüdür. Orijinali Sanskritçe Samsāra olan ve Budizm’in inanç esaslarından bir döngüyü anlatan sözcük, aydınlanamamış her türlü canlının maruz kaldığı bir süreci anlatmaktadır. Samsāra, tüm canlıların korktuğu, genel olarak ıstıraplar bütünü olarak anlatılan ve canlıların kurtulmak istedikleri bir sarmaldır. Bu sarmaldan tek kurtuluş ise Nīrvāna’ya ulaşmakla mümkündür. Eski Uygur Türkçesinde sansar sözcüğünün sıfatları ilkisiz, başlagsız, uzun ve ürlüksüz sözcükleridir. Bu sıfatlardan hareketle Eski Uygurcada ilki ve başlangıcı olmayan, uzun bir döngüyü anlatan bu süreç için, ürlüksüz sansar “geçici, fani sansar” ifadesi diğer sıfatlardan ayrılmaktadır. Samsāra tanımlarına bakıldığında ve metinlerdeki örneklerden hareketle Samsāra’nın geçici hayatlardan oluşan ancak bu hayatların birbirine eklenmesiyle belirsiz ve akıl almaz bir zaman dilimi belirten ve süreklilik arz eden bir süreç olduğu anlaşılmaktadır. Ürlüksüz sözcüğünün sözlük anlamında belirtildiği üzere sadece “geçici, fani” anlamlarında kullanılmadığı, bazı bağlamlarda sürerlik ve kesintisizlik bildirdiği görülmüştür. Samsara’nın dünya hayatı gibi düşünüldüğü ancak dünyanın geçici, fani veya üç günlük dünya söylemlerinin Samsāra anlayışı ile tam olarak örtüşmediği, ürlüksüz sansardaki geçiciliğin kısa bir süreci belirtmeyip süregelen, yeniden doğum zinciri döngüsünü anlattığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, Budizm, Samsara, Ürlüksüz

An Old Uighur Expression: Ürlüksüz Sansar

One of the expressions frequently encountered in Old Uighur Turkish is the word Sansar, which came into the language of this period via Sogdian. The word, which is originally Sanskrit Samsāra and describes a cycle from the belief principles of Buddhism, describes a process to

which all kinds of unenlightened creatures are exposed. Samsāra is a spiral that all living beings fear, which is generally described as a set of sufferings and which living beings want to get rid of. The only escape from this spiral is possible by reaching Nirvāna. The adjectives of the word sansar in Old Uyghur Turkish are ilkisiz, başlagsız, uzun and ürlüksüz. Based on these adjectives, the expression sansar without urluk, ‘temporary, mortal sansar’ for this process, which describes a long cycle without a first and beginning in Old Uyghur, differs from other adjectives. Based on the definitions of samsāra and the examples in the texts, it is understood that samsāra is a process that consists of temporary lives, but with the addition of these lives to each other, it indicates an indefinite and inconceivable period of time and is a continuous process. It has been observed that the word āyūrülük is not only used in the sense of ‘temporary, mortal’ as stated in the dictionary meaning, but in some contexts it is used to express continuity and uninterruptedness. It has been observed that samsara is thought to be like the life of the world, but the discourses of the world as temporary, mortal or three-day world do not fully coincide with the understanding of Samsāra, and that the transience in the word ‘unproductive’ does not indicate a short period of time, but an ongoing cycle of rebirth chain.

Key words: Old Uighur Turkish, Buddhism, Ürlüksüz, Samsara

Giriş

Eski Uygur Türkçesi döneminde Sansar olarak karşılaşılan Samsāra sözcüğü, Budizm’deki inancın merkezindeki düşünciyi karşılamaktadır. Canlıların dünyaya yeniden gelme döngüsünü anlatan bu ifade, sözlüklerde “geçici ve fani” anlamlarında kullanılmasına rağmen eski Uygurcadaki bazı bağlamlarda süreklilik ve daimilik belirten anlamlar taşımaktadır. Sözcüklerdeki çok anlamlılık, farklı şart ve durumlarda ortaya çıkar. Ürlüksüz sözcüğünün kullanıldığı bazı bağlamlar ve ikilemeler sözcüğün sürerlik anlamında kullanıldığını göstermektedir. Eski Uygurcada çeşitli cümle örneklerinde tespit edilen ve sözlüklerde yer almayan bu anlam ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Ürlüksüz Sansar İfadesinin Kullanımları

Eski Uygur Türkçesinde sıklıkla karşılaşılan ifadelerden biri, bu dönem diline Soğdça üzerinden gelen Sansar sözcüğüdür. Orijinali Sanskritçe Samsāra olan ve Budizm’in inanç esaslarından bir dönemi anlatan sözcük, Nirvana’nın tersi olarak gösterilen bir döngüyü anlatmaktadır. Soothiill, doğum-ölüm, yeniden doğuş ve yeniden ölüm, sürekli tekrarlanan ruh

göçü, ölüm döngüsü, göç, akıp geri dönme, tekrar geri akma olarak tanımladığı ifadenin iki, üç, dört, yedi ve on iki türü olduğunu belirtmiştir (1937: 196, 328). Edward Irons, dünyanın tekrar eden döngüsü olarak tanımladığı Samsāra'yı, devam ettiren unsurun karma olduğunu, karmanınsa kişinin eylemleriyle oluşturduğu borçlarından oluştuğunu ifade etmiştir (2008, XVII). Canlıların dünya içerisindeki yaşamları olan Samsāra, Irons'a göre bu anlamda bir yolculuktur. Geleneksel Hint düşüncesinde tüm canlıların aydınlanma yoluyla serbest kalana kadar tabi oldukları doğum, çürüme, ölüm ve yeniden doğum döngüsüdür (2008: 420). “Samsāra, döngü, akan ve geri dönen, geriye doğru akan” anlamındaki terim, doğum ölüm döngüsünü ifade eder (Soothill, 1937: 328). Buswell, Samsāra'nın (gezginlik), doğum, ölüm ve yeniden doğuşun başlangıcı olmayan döngüsünü ve zihinsel ve fiziksel dukha (acı) ile karakterize edilen bir süreci ifade eden bir terim olduğunu belirtmiştir (Buswell, 2003: 738). Yaşam içinde canlıların eylemleri ile oluşturduğu karmaları onları bir döngüye mahkûm eder. Hacıoğlu, yaşam içerisinde yapılanların kaçılmayacak sonuçları olduğunu ve herkesin karmasının mirasını aldığını belirtmiştir. Karma ile ilgili önemli bir terim olan ve “tenasüh-ruh göçü” anlamlarındaki Samsāra'nın bir hayattan öteki hayata geçişi ifade ettiğini böylelikle tenasühün bitmek bilmeyen bir yeniden doğuş silsilesi olduğunu ve içinde eziyet/çile yumağı taşıyarak sadece insan şeklinden değil, en küçük sinekten insana kadar bütün canlı kategorilerini içine alan yeniden hayata dönüş olduğunu ifade etmiştir (Hacıoğlu, 2016: 54, 56). Yılmaz ise dünya hayatında bedenlenen şeyin aslında kişinin karmik birikimleri olduğunu ve bu bedenlenmenin kişinin önceki eylemlerinden şekillendiğini ve karmik birikimlerin ölümle son bulmayarak sürekli devam eden döngüsel bir yapı olduğunu ve bunun samsāra olarak adlandırıldığını belirtmiştir (Yılmaz, 2007: 111). Gakkai, Samsāra'yı sıradan insanların yanılsama ve ızdırap dünyasında geçirdikleri yani üçlü dünyada (arzu, biçim ve biçimsizlik dünyaları) ve altı yol arasında (cehennem alemleri, aç ruhlar, hayvanlar, asurlar, insanlar ve göksel varlıklar) geçen sonsuz bir doğum ve ölüm döngüsü olarak tanımlamıştır (Gakkai, Samsāra Mad.)

Genel olarak Samsāra'nın bitmek bilmeyen ve başlangıcı olmayan bir döngü olduğu tanımlardan anlaşılmaktadır. Bir döngü olan Samsāra'da Buswell'in de belirttiği gibi kozmolojik olarak beş (bazen altı) ayrı varoluş alanı bulunmaktadır. Karmalarına bağlı olarak varlık şekillerine bürünen canlılar yeni doğumlarında ilahiler (deva), insanlar (manusya), hayvanlar (tiryak), ölümlerin ruhları veya aç hayaletler (preta) ve cehennemlikler (naraka) ve altıncı hayat şekli olarak da yarı insan (asura) durumundaki canlılardır. Bu âlemlerden herhangi

birindeki yaşam asla sonsuz değildir ve asla acı çekme ihtimalinden muaf değildir. İster tanrıların ve insanların daha yüksek âlemlerinde, ister hayvanların, hayaletlerin ve cehennem sakinlerinin daha düşük âlemlerinde geçici olarak dolaşınsınlar, tüm canlılar doğum, ölüm ve yeniden doğuş acılarını deneyimlerler. (Buswell, 2003: 739). Canlıların bu döngüden çıkışları yarattıkları karmalarına bağlıdır. İyi ve ahlaki eylemler daha iyi bir hayat şekli yaratmakta kötü eylemler ise kötü bir yeniden doğuma sebep olmaktadır. Kişinin bu döngüden kurtuluşu Buda'nın öğretilerine uyarak aydınlanmasına bağlı görülmüş buna da Nirvana denmiştir. Irons, Nirvana kelimenin tam anlamıyla “sönme” olduğunu ve bunun doğum ölüm döngüsünden kurtulma hali olduğunu belirtmiştir (2008: 370). Gakkai, doğum ölüm döngülerinin cehalet ve bencilce arzulardan kaynaklandığını, yanılsama ve acı alanlarındaki bu tekrarlanan döngüden kurtulmanın gerçeğe uyanarak bencil arzuların ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabileceğini bunu gerçekleştirmenin altı yoldaki göçten kurtulmak ve nirvanaya ulaşmak anlamına geldiğini ve bunun da tüm Budist uygulamaların amacı olduğunu ifade etmiştir (Gakkai, Samsāra Mad.)

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde Skr. Samsara sözcüğü, Soğdça üzerinden Uygurcaya girerek sansar şeklinde kullanılmıştır. Metinlerde bu sözcükten önce kullanılan sıfatlar, sansarla ilgili bazı bilgiler vermektedir. Buna göre metinlerde *ilkisiz uzun sansar* “başlangıcı olmayan, uzun sansar”, *uzun sansar* “uzun sansar” *başlagsız uzun sansar* “başlangıcı olmayan uzun sansar” *korkınçig sansar* “korkunç sansar” ve *ürlüksüz sansar* “geçici, fani sansar” aktarmalarıyla verilmiştir.

ilkisiz uzun sansartın ötgürü bökünki künkätägi ätözin tilin köñülin kılmış kuvratmış ağır ayıg kılınçlarımın ökünü bilinü kşanti ötünü täginürm(ä)n (BTT XXV/8). “başlangıcı olmayan uzun samsaradan geçerek bugüne kadar vücudumla, dilimle ve zihnimle biriktirdiğim tüm kötü amellerimin pişmanlıkla farkındayım (ve bunların) affını niyaz ediyorum”

buyanta ärzünlär okudaçı ıdoklar üç uguşlug bokagulugtın korkınçig sansartın t(ä)rk ozzunlar: sadu: sadu: BTTXXVIII/106. “sevap kazansınlar. Okuyan azizler üç dünyanın zindanından ve korkunç samsaradan hemen kurtulsunlar. Amin amin.”

kayu neçe tınl(ı)glar : bar erserler umugsuz: uzun sansar içinte: tegzindeçi emgekte: kin keligme üdlerte bolayın olarka umug ınag “Uzun samsāra içinde, ne kadar umutsuz, ızdırap içinde dolanan canlılar varsa, gelecek2 zamanlarda onlara umut olayım” (Uçar AY V/913).

ol yanılmış yañluk sakınçları küçinte bo uzun sansar içinte çoma bata tegzinürler inçip emgektin ozguluk kutrulguluk yolug yınakıg yme tapmazlar “(Bilgisiz insanlar) o yanıltan yanlış düşünceleri yüzünden bu uzun samsāra içinde bata çıka dolanırlar. Ayrıca, sıkıntıdan kurtulmak² için yolu yönü de bulmazlar” (Uçar AY V/1027).

Kaltı men ilkisiz uzun sansartın berü ötgürü bökünkü künke tegi tört tuğum biş ajun altı yoltakı tınlıglar birle ... “dahası ben, başlangıçsız, uzun samsaradan beri bugünkü güne değin dört doğum, beş varlık şekli yoldaki canlılar ile...” (Ölmez, AY 133/12).

ürlüksüz sansarka korkınç öritip/ öz asigınta evrildeçi/ülüş tenginçe tuyunmışlarıg/ürlüklüg mengike tegürgeli/.üzüksüz turkarı katıglanmakta/ ögirdeçike yükünürmen. (Arat ETŞ B.10/48-56) “kesintisiz olan bu samsāra yaşantısıyla dehşete kapılıp, (yalnızca) kendi menfaati için dönüp-dolaşan, kismetleri nisbetinde aydınmışları da ebedî huzura kavuşturmak için, her vakit, durmadan gayret edip sevinenin önünde hürmetle eğilirim.”

ürlügsüz sansar nırvanta ürgü negül tözünler (BTXIII/35/1-2) “Geçici Samsara ve Nirvanadan nasıl korkmayız (ey) Asiller?”

Başlagsız uzun sansarnıñ başın adakın sakınsar “başlangıçsız, uzun samsaranın başlangıcı ve sonu düşünöldürğünde...” (BT XIII/35/5-6).

Samsāra’nın nasıl bir yer olduğu ile ilgili Uygurca metinlerde yer alan bilgiler şunu göstermektedir: *Sansartakı ämgäklärıntin tartıp ozguru* “sansardaki ızdıraplardan kaçıp kurtularak” vb. ifadeler Uygurcada bu döngü ile ilgili olarak sıklıkla kullanılmaktadır. *Sansar içinteki tınlıgı yarlıgkançuçı...*sansar içinde ızdırap çeken canlıların yoğun bir merhamete ihtiyaç duymaları, *sansar ajunlarıg akladımız*, sansardan canlıların nefret *etmeleri* sansardakı ämgäklärig titip nirvantakı mänilärig bulmakları, Samsāradaki ızdıraplardan kurtulup nirvanadaki sevinçlere ulaşma gayelerinin olduğu anlaşılmaktadır. Metinlerde sansarın temelde ızdırap sarmalında dolanılan bir döngü olduğu sansarta tägzinip tolinıp açığ tarka ämgäk täginmişimizni vb. ifadelerden anlaşılmaktadır. Uygurca metinlerde ayrıca sansar üç kısımlı (üç ejim sansar) olarak gösterilmiştir.

ülgüsüz üküş yalñoklarıg sansartakı ämgäklärıntin tartıp ozguru y(a)rılıkadaçı ärürlär (BTT XXV/1295) “sayısız insanları samsaradaki ızdıraplarından çekip kurtarıp merhamet ederler”

munçulayu sakınu yine alku sansar içinteki tınlığı yarlıgançuçı biliglig kolın koyumta kuça tutar men tip sakınur “böyle düşünüp yine bütün Samsara içindeki yaratıkları acıyan, şefkatli bir yol ile daima koynuma alayım diye düşünür.” (Tekin, 2019: 33/10).

Kim kayu bu burkan nomıta sansardın ozgalı kutrulgalı ırgürmeser ol tınlıg utguratı maytrı burkan ödinte kurtulur “Kim bu burkanın (yani: Sākyamuni) dininde, Samsāra’dan kurtulmayı başaramaz ise, o kimse muhakkak Maytrı Burkan devrinde kurtulur.” (Tekin, 2019: 8/44).

Tutyak yime munta üç enjim sansardakı nızvanılar ogrınta tört türlüg adılurlar “Varlığa bağlanma da böylece üç kısımlı Samsāra’daki ihtiraslar dolayısıyla dört kısma ayrılır.” (Tekin, 2019: 41/24).

Sansar ajunlarıg akladımız sekiz türlüg tözün yolug ayu birin “samsāra alemlerinden nefret ettik. Sekiz kısımlı asil yolu söyleyin.” (Tekin, 2019: 85/49).

ülgüsüz könjüllärkä alkuka barça tükällig bolup sansardakı ämgäklärig titip nirvantakı mänjilärig bulmakları bolzun : “Sayısız gönüllerin hepsinde tamamlanıp Samsaradaki ızdırapları bırakıp nirvanadaki mutlulukları bulsunlar.” (BTT XXV-3113).

Üsdün bavagirtin altın tüp avış tamuka tegi üç engim sansar içinde bir elig orunlarta az övke biligsiz biligde ulatı utun nızvanıların küçedükinte “Bhavaraga’dan alt dipteki Avīcī cehennemine değin, üç bölümlü samsāra içinde, kırk bir (tүrlü) yerlerde, hırs hiddet ile bilgisiz bilgide dahası kötü tutkuların güçlendiği anlarda” (Ölmez, AY 133/17).

Män amtı tolp sansartakı tınlıglar üçün üzäliksiz üsdünki yeg burhan kutı küsüşin täpräñsiz yayılmaksız ulug yarlıkançuçı könjül turgurup “Ben şimdi bütün dünyadaki canlılar için en üstteki mükemmel Budalık arzusuyla, tereddütsüz, büyük bir merhametle... (Gulcalı, 2013: 86).

subuti ya bir tözlüg sansarka nom uguşda öngi nomlaguluk nomu bar tep tesär “(Yakup BT XXVIII ,D97). “subuti tek esaslı samsaraya dharma ögesi vaaz edilecek öğreti var deyince”

kılınç tıltagınta sansarta tägzinip tolınıp açığ tarka ämgäk täginmişimizni bilinsär tuyunsar biz “sebebiyle doğum ölüm döngüsünde dönüp dolaşarak acıyı, eziyeti ve sıkıntıyı kabullendiğimizi anlasak da” (Karaayak, 2021: 115).

Nyanatiloka, samsarayı “round of rebird, perpetual wandering “sürekli, daimi aralıksız, dolaşan, gezgin” olarak sürekli tekrar tekrar doğmanın, yaşlanmanın, acı çekmenin ve ölmenin adlandırıldığı sürekli sürecin sembolü olan, bir isim olarak tanımlamıştır. Samsāra, beş katlı Khanda kombinasyonlarının an be an sürekli olarak değişen ve akıl almaz zaman dilimleri boyunca sürekli olarak birbirini takip eden kesintisiz zincir olarak tanımlamıştır (Nyanatiloka, 1946: 160). Samsāra’nın bu kesintisiz yapısı, yukarıda da benzer sıfatlarla nitelenen başlangıcı olmayan, (başlangıçsız, ilkisiz) uzun ve bitmek bilmeyen döngüsel haline rağmen bazı eski Uygurca metinlerde *ürlüksüz sansar* ifadesi “geçici sansar” olarak aktarılmıştır. Samsāra geçici hayat döngülerinden oluşan fakat genel itibariyle başlangıcı olmayan, uzun bir süreçtir. Hatta bu süreç öylesine uzun ve belirsizdir ki, metinlerde sansar, korkunçlık sıfatı ve kork- ürk-eylemleri ile birlikte kullanılmaktadır. Başı ve sonu belirsiz olan bu döngü, zamanda belirsizlik yaratmakta bu döngüden kurtuluş hali, yani aydınlanma (nirvana) süreci kişinin eylemlerine bağlı olduğu için belirsizliği canlıları ürkütmektedir.

Eski Uygurcada *ürlüksüz* sözcüğü 2021 yılında Jeans Wilkens tarafından yayımlanan *Handwörterbuch des Altuigurischen*’de vergänglich, unbeständig “geçici, fâni”; Unbeständigkeit, Vergänglichkei “geçicilik, istikrarsızlık, fânilik” anlamlarında kaydedilmiştir (Wilkens, 2021: 827). Sözcüğün morfolojileri düşünüldüğünde sözcüğün kökü olan ür ismi aynı sözlükte lange her, lange “uzun zamandır, epeyden beri, epeydir, uzun zaman, müddet, süre” (2021: 826) anlamlarıyla kaydedilmiştir. Sözcük sonuna eklenen ve Korkmaz’ın tarifıyla addan “yokluk, eksiklik” bildiren olumsuz anlamda sıfatlar türeten çok işlek bir ek olan +sIz ekini (2009: 64) alarak ürlüksüz formunu oluşturmuştur. Erdal +sXz ekinin çok yaygın kullanılan isimlerin, isim öbeklerinin ve sıfatların yokluk ve olumsuzluk eki olduğunu belirtmiştir (Erdal 1991: 131). Ağca da isim ve isim türünden sözcüklere ya da söz öbeklerine eklenerek, eklendiği sözcüklerde “yokluk/bulunmazlık” ifade eden +sIz eki, Türk dilinin hem tarihi hem de çağdaş alanlarının en işlek eklerinden biri olduğunu ifade etmiştir (Ağca: 2010: 132). Genel olarak kaynaklarda yokluk eki olarak gösterilen ve isimlere eklenerek eklendiği ismi nitelik bakımından yokluk anlamına bürüyen ve Türkiye Türkçesinde +II, +IU Eski Türkçede +IIg eklerinin zıt anlamlısı ve yokluk sıfatları yapan ek dolayısıyla sözcük ür “uzun zaman, müddet, süre” isminin olumsuz anlamlısı olarak “geçici, fani” anlamlarıyla anlamlandırılmış olmalıdır. Eski Uygurca pek çok metinde ürlüksüz sözcüğü sözlük anlamını taşıırken bazı bağlamlarda kelimenin bu anlamları içermediği görülmektedir. Örneğin Uigurica’da geçen *ürlüksüz tudıgsız*

bilge biligke tükellig bolup ulug bodisatvaların köñüli birle teñ köñülüğ bulmakı bolur (UII/48/10-13) cümlesi Tokyürek tarafından “Engelsiz2 bilgiye2 ulaşp büyük Bodhisattvaların gönüli ile denk gönüllü olmaktır.” şeklinde aktararak *ürlüksüz tıdıgsız bilge bilig* teriminin Buddha’nın sınırsız her şeyi bildiğini gösteren ve “engelsiz, sonsuz Buddha bilgisi” anlamında da kullanılan bir ifade olduğunu belirtmiştir (2011: 206). R. Rahmeti Arat yine Uigurica’da yer alan *anityatlıg ürlügsüz yagınñ yarlıkançuçı köñüli arıtı yok* cümlesini “devamsız ve fani düşmanın merhameti hiç yoktur” şeklinde aktararak skr. anityatlıg sözcüğünün Uyg. ürlüksüz sözcüğünün karşılığı olduğunu belirtmiştir (Arat, 1942: 70). Soothill, skr. anitya sözcüğü için *geçici; trividyā’nın* ilki; tüm şeylerin geçici olduğu, doğumlarının, varoluşlarının, değişimlerinin ve ölümlerinin bir an bile durmadığını anlatan bir ifade (Soothill, 1937: 378) şeklinde kaydetmiştir. Bu açıklama da görüldüğü üzere sözcük “geçici” tanımının yanında “doğumlarının, varoluşlarının, değişimlerinin ve ölümlerinin bir an bile durmadığı” tanımıyla süregelen bir döngüye işaret etmektedir.

Yukarıda bahsedilen Samsāra nitelemelerinden de yola çıkılarak metinlerde *ürlüksüz sansar* ifadesiyle Samsāra’nın geçici ve fani oluşunun yanında uzun ve kesintisiz bir döngü olduğu ifade edilmiş olmalıdır. Nitekim uzun, başlangıcı olmayan ve sürekli bir döngü halindeki sansarın geçicilik veya fanilikten ziyade sınırları olmayan bir zamansallık anlatımı daha uygun görünmektedir. Sözcüğün geçici ve fanilik anlamında kaydedilmesine sebep +sXz eki için Erdal, metinlerde +sXz ekinin otomatik şekilde yokluk veya noksanlık olarak aktarılamayacağını bazı durumlarda bunun pek çok şekilde aktarılabileğini belirtmiştir. Nitekim kimi yokluk anlamlarının sıradan bir anlam olmadığını örneğin *kirsizniñ nomınta* örneğinde aktarımın kirsiz haliyle değil belirli bir saflığı belirttiğini ifade etmiştir (Erdal, 1991: 131,133). Aynı şekilde Azılı da yazıtlarda geçen oksuz sözcüğünün +sIz ekine bağlı kalınarak olumsuzluk belirtecek şekilde aktarıldığını ancak sözcüğün zaman içerisinde birlikte kullanıldığı ögelerin de etkisiyle kendi temel anlamı dışında “sürekli, dimi, aralıksız” anlamlarını kazanarak zamansal bir anlam kazandığını belirtmiştir (2021: 1007). Nitekim bağlamdan hareketle Tokyürek, *ürlügsüz sansar nırvanta ürkgü negül tözünler* (BTXIII/35/1-2) “Kesintisiz Samsāra ve Nirvāṇa’da korkmak nasıldır asiller?” cümlesinde *ürlüksüz sansar* ifadesini “kesintisiz Samsāra” olarak aktarmıştır (2011: 462). Bir başka metinde yine aynı ifadenin metin bağlamında bahsi geçen anlamla uyuştuğunu görmek mümkündür: *ürlüksüz sansarka korkınç öritip/ öz asigınta evrildeçi/ülüş tenginçe tuyunmışlarıg/ ürlüklüg mengike tegürgeli/ üzüksüz turkarı katıglanmakta/ ögirdeçike yükünürmen*. (Arat ETŞ B.10/ 48-56)

“kesintisiz olan bu samsāra yaşantısıyla dehşete kapılıp (yalnızca) kendi menfaati için dönüp-dolaşan, kismetleri nisbetinde aydınlanmışları da ebedî huzura kavuşturmak için, her vakit, durmadan gayret edip sevinenin önünde hürmetle eğilirim.”

Ürlüksüz sözcüğünün bitmek tükenmek bilmeyen bir zamanı anlatması, ürlüksüzün geçtiği diğer cümle örneklerinde de görülebilir: *ürlüksüz nomlarıg bütürüp üç yavlak yolka korkınçın üstünki yig orunta toggah üç tamgalarıg bütürti* (TT III/92) “Kesintisiz kanunları tamamlayıp, üç kötü yoldan korkup üstün yerde doğmak için üç mührü tamamladı.” (Tokyürek 2011: 500). Ürlüksüz sözcüğünün geçtiği pek çok örnekte büt- eyleminin de birlikte kullanıldığı böylelikle sürekli bir devinimi anlatan bu halin tamamlanmasının anlatıldığı görülmektedir. Eski Uygurcada yer alan ve bitmeyen, sürekli devinim halindeki ve birbirini takip eden ürlüksüz sansarı ifade eden süreç şekil 1-a’da gösterildiği gibi doğrusal olmayan döngüsel bir zaman anlayışını göstermektedir gösterimi böyle bir şekle sahip olmalıdır.

1-a: döngüsel zaman

1-b: doğrusal zaman

Ürlüksüz sözcüğünün birlikte kullanıldığı ve ikileme oluşturduğu akılgı ürlüksüz “akıcı, geçici; değişen, sabit olmayan” (Karaman 2022: 426) ve B. Uluç’un çalışmasında aynı ikileme “sabit olmayan, geçici” (2024: 48) anlamlarıyla verilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi ürlüksüz sözcüğünün sözlüklerde yer alan “geçici ve fani” anlamlarına ek olarak metinlerde başka bir anlam kazanmış olabileceği düşünülmektedir. Nitekim Jost Trier’in de belirttiği gibi sözcükler anlamlarını bağlam içerisinde diğer sözcüklerle oluşturdukları moziak içerisinde kazanırlar (1969: 1-3). Buradan hareketle ürlüksüz sözcüğünün oluşturduğu ve eş ve yakın anlamlı ikilemeler grubunda değerlendirilebilecek akılgı ürlüksüz ikileme grubunda akılgı “akan” sözcüğü süren, henüz bir nihayet bulmamış, akışta olan, ürlüksüz sözcüğünün ise sahip olduğu “sürekli, süregelen, kesintisiz” anlamı uyum sağlamaktadır. Akılgı ürlüksüz ikilemesi “akan, süregelen, sürekli hareket halinde olan bir döngüyü işaretlemektedir. Ürlüksüz sözcüğünün (yukarıdaki örnekte olduğu gibi) kullanıldığı birçok cümlede beraberinde kullanılan bütür- “tamamlamak” eylemi de bu devinim anlamını pekiştirmektedir. Nitekim

Nirvana bir sönme, bitme ve tamamlanmadır. Samsāra hemen tüm tanımlamalarda korkunç bir yeniden doğuş zinciri ve döngüsü olarak tanımlanmıştır. Onun bu bitmek bilmeyen belirsiz zamansızlığı ürlüksüz sözcüğünün anlam karşılığıdır.

Samsāra metinlerde hem uzun ve başlangıcı olmayan, sürekliliği ve belirsizliği ve buna bağlı zamansızlığı ile korku yaratmış bir döngüdür. İçerisinde hem geçici yaşam sürelerini içermekte hem de bu geçicilikle geçirilmesi belirsiz ve uzun bir döngüyü oluşturmaktadır. Samsara döngüsünün tersi nirvana olarak kabul edilmektedir. Gakkai Niravana'yı aydınlanma ve Budist uygulamasının nihai hedefi olarak değerlendirmiştir. Sanskritçe nirvāna "söndürülmüş" anlamındaki sözcükten şekillenen çeşitli şekillerde yok olma, özgürleşme, durma, durgunluk veya yeniden doğmama olarak açıklanan sözcüğün tüm illüzyonların ve arzuların yanı sıra doğum ve ölüm döngüsünün söndürüldüğü durum olarak kaydedilmiştir (Gakkai, Nirvana Mad.) Sadece Nirvana sözcüğünde bulunan “durma, durgunluk, yeniden doğmama” tanımları dahi samsaradaki devinimi ve süregelme halini anlatmaktadır. Böylelikle Eski Uygurcada yer alan ürlüksüz sözcüğü sözlük anlamlarında kaydedildiği gibi yalnızca “geçici ve fani” anlamlarını taşımamakta, Uygurcada samsara sözcüğüne sıfat olarak kullanılan ürlüksüz sözcüğünün diğer kullanılan başlaksız, ilkisiz ve uzun sıfatlarla da anlamsal uyumluluğu neticesinde sözcüğün süregelen, kesintisiz gibi anlamlara geldiği düşünülmektedir. Nitekim ürlüksüz sözcüğü skr. anitya teriminin karşılığı olarak verilmiştir. Bu sözcük de geçici anlamının yanında “doğumlarının, varoluşlarının, değişimlerinin ve ölümlerinin bir an bile durmadığı” anlamıyla kaydedilmiştir (Soothill, 1937: 378). Bizdeki dünya hayatının gelip geçici yani fani oluşu bu dünyanın “üç günlük dünya” olarak kısa süreli anlaşılmasına neden olmaktadır. Samsara için Uygurcada ifade edilen ürlüksüz sözcüğü Budizm'deki Skr. anitya teriminin karşılığı olarak bir geçicilik ifade etmekle birlikte bu düşündüğümüz gibi kısa süreli bir zaman dilimi değil, geçiciliklerin üst üste eklenmesiyle tasavvuru güç ve belirsizliğiyle can sıkıcı, uzun bir zaman dilimidir.

Sonuç:

Samsāranın doğrusal bir zaman olmayışı, onun döngüsel yapısı ve daima geçici hayat şekillerinden yeniden teşekkülü, onun kendi içinde süregelen bir zaman mefhumuyla yorumlanmasına neden olmuştur. Bu zaman öylesine belirsizdir ki kişiden kişiye değişebilmekte ve şekillenmektedir. Sözlük anlamlarında kaydedildiği üzere ürlüksüz sözcüğünün “geçici, fani” anlamları ürlüksüz sansar ifadesinin yanlış anlaşılmasına neden

olmaktadır. Nitekim ürlüksüz sansar geçici hayat döngülerinden müteşekkil, uzunluğu ile insanları ürküten süregelen bir döngüdür.

KAYNAKÇA

Ağca, Ferruh (2010). *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*. Ankara: Türk Kültürünü Arştırma Enstitüsü.

Arat, R. R. (1942). Uygurlarda Istılahlara Dair, *Türkiyat Mecmuası*. Cilt 7, s. 56-81.

Azılı, Kenan (2021). “Tarihsel Türk Dili Metinlerinde Bir Gramerleşme Örneği: Oksuz ve Bazı İkileme Şekilleri Üzerine”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 18, Sayı: 72.

Buswell, Robert E. (2003). *Encyclopedia of Buddhism (Volume Two)*. USA: Macmillian Library Reference.

Cin, Ali (2004). “Türkçede +sIz/+sUz Eki Üzerine” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. Cilt: 52, Sayı 1.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon Vol I*. Otto Harrassowitz- Wiesbaden.

Hacıoğlu, Y. Özcan (2016). *Dünya Dinlerinden Budizm*. İstanbul: Festival Yayıncılık.

Karaman, Ahmet (2022). *Eski Türkçede İkilemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karaayak, Tümer (2021). *Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ölmez, Mehmet (1991). “Altun Yaruk III. Kitap (5. Bölüm), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 1, Ankara: Odak Ofset.

Tekin, Şinasi (2019). *Maytrisimit*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Trier, Jost (1969). *Kelime Alanları ve Kavram Alanları Üzerine*. (Çev. Hüseyin Sesli), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Gulcalı, Zamiye (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Dudur’dan “Aç Bars” Hikayesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Irons, Edward (2008). *Encyclopedia of Worl Religions- Encyclopedia of Buddhism*. New York: Facts on File.

Karaayak, Tümer (2024). “Eski Uyğurca Manihaist Metin Parçaları Üzerine Bir İnceleme”, [Basılmamış Doktora Tezi], Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Nyanatiloka (1970). *Buddhist Dictionary Manual of Buddhist Terms and Doctrines*. Singapore: Singapore Buddhist Meditation Centre.

Uçar, Erdem (2009). Altun Yaruk Sudur V. Kitap Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin, Basılmamış Doktora Tezi.

Uluç, Burcu (2024). *Tarihi Türk Şivelerinde İkilemeler*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Wilkens, J. (2007). *Das Buch von der Südentilgung, Edition des alttürkischen-budistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig I-II*. Berliner Turfantexte XXV Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

YAKUP, Abdurishid (2010). *Prajñāpāramitā Literature in Old Uyghur* (Berliner Turfantexte XXVIII). Turnhout: Brepols.

Yılmaz, Hüseyin (2007). *Budist Metafiziği*. Ankara: Hece Yayınları.

Zieme Peter (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*, Berlin.[BT XIII].

İnternet Kaynakları

Gakkai, Soka <https://www.nichirenlibrary.org/en/dic/Content/S/33> (Ulaşım Tarihi: 21.01.2025).

“KARŞILAŞTIRMALI ANAYASA HUKUKUNDA PARLAMENTONUN ÖZERKLİĞİ İLKESİNİN ALT BİLEŞENLERİ VE TBMM’NİN DURUMU”

Doç. Dr. Şeref İBA²⁰

Özet

Türkiye’de ve seçilmiş bazı ülkeleri parlamentonun özerkliği ilkesinin alt kurucu bileşenlerinden olan usuli ve idari özerkliği destekleyen veya gerileten uygulamaları analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, karşılaştırmalı olarak TBMM’nin idari ve usuli özerklik ilkesi yönünden süreç içerisindeki gelişim çizgisi genel olarak incelenecektir. Bu kapsamda, başta anayasalar olmak üzere TBMM idari teşkilat kanunları ve İçtüzüklerinin ilgili hükümleri değerlendirilecek ve yeni hükümet sisteminin “güçlü meclis” hedefi doğrultusunda öneriler geliştirilmeye çalışılacaktır.

Parlamentonun özerkliği ilkesinin kökleri, tarihsel olarak İngiltere’de “parlamentonun üstünlüğü” şeklinde nitelenen yaklaşıma dayanır. Modern anayasalar, liberal demokrasiler için yasama organlarının istenmeyen dış etkilere ve diğer kuvvetlerin gölgesine girmesine karşı geliştirilen bir k zırh olarak yasama gücünün özerkliği ilkesine, vazgeçilmez bir anayasal değer şeklinde yer vermişlerdir. Parlamentonun özerkliği, yasama kuvvetini, adeta bir kalkan gibi, diğer kuvvetlerden ve dış etkilere korumak üzere bütün demokrasilerde tanınan evrensel bir ilkedir. Yasamanın özerkliği, parlamentoların usul, işlev ve idari örgütlenmeyle ilgili bütün boyutlarını ilgilendiren disiplinler arası bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Anayasa koyucu, parlamentonun kuruluş ve işleyişine harici müdahaleleri engellemek ve görüşmelerin düzen içerisinde gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla usuli, ve idari özerklik ilkelerini esas almıştır. Evrensel kabul görmüş demokratik standartlara ve özellikle kuvvetler ayrılığı teorisine dayanan yasama kuvvetinin idari otonomisi yaklaşımının klasik anlamda birinci göstergesi, başta TBMM Başkanı olmak üzere Başkanlık Divanı, Danışma Kurulu, komisyonlar, üst ve alt komisyonlar gibi bütün yasama aktör ve kuruluşlarının Meclis üyeleri arasından seçilme şartıdır. Dünya anayasalarının istisnasız benimsediği bu klasik ilkenin

²⁰serefiba@hotmail.com

TBMM Başkan Başmüşaviri ve Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa ve parlamento hukuku öğretim üyesi.

tamamlayıcısı niteliğinde başka ilke ve özgün uygulamalardan da söz etmek gerekmektedir. Katı kuvvetler ayrılığı sistemlerinde yasama organlarının otonom konumu daha güçlü hale geldiği için “idari özerklik” yerine “idari bağımsızlık” nitelemesinin tercih edilmesi gerekmektedir. Parlamentonun özerkliği, modern demokrasilerde küresel ölçekte bir anayasal değer niteliği kazanmıştır. İncelenen ülkeler başta olmak üzere diğer örneklerde de Anayasa Mahkemeleri parlamentonun özerkliği ilkesini genel olarak benimsemiş durumdadır. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin güvencesi olarak günümüz demokrasileri için “iyi tasarlanmış anayasal ilke” olarak nitelenen parlamentonun özerkliği ilkesi, Alman Anayasa Mahkemesi tarafından, “Anayasal düzen içerisinde yasama organının kendi iç işlerini düzenleme ve görevlerinin özelliklerini ve gereklerini dikkate alarak kendi kendine örgütlenebilmesini sağlamak üzere geniş bir hareket serbestliğine sahip olması” şeklinde tanımlanmıştır.

***Anahtar sözcükler:** Parlamentonun özerkliği, parlamentonun usuli özerkliği, parlamentonun idari özerkliği*

1. Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda “Süreklilik/Süreksizlik”

Parlamentolar, miladi takvime göre belirli periyotlarda faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Parlamento hukuku literatüründe, milli egemenlik teorisinden türetilen “parlamentonun sürekliliği” ve “parlamentonun süreksizliği” şeklinde iki zıt ilke karşımıza çıkmaktadır. Egemenliğin sürekliliği ile parlamentonun sürekliliği arasında sıkı bağ kuran ülkelerde süreklilik ilkesi benimsenmiştir. Aksine, bu bağın kopmuş olduğu diğer bazı gelişmiş demokratik parlamenter sistemlerde ise süreksizlik ilkesi geçerlidir. Parlamento hukuku, bu ilkelere hangisinin benimsendiğine bağlı olarak şekillenmektedir.

Parlamentonun sürekliliği, meclisin bir yasama dönemi boyunca sürekli olarak açık ve toplanmasının zorunlu olması ve Anayasanın izin verdiği sürenin üstünde kapalı olamayacağı ve ara veremeyeceği anlamına gelmektedir. Yasama dönemi boyunca sadece Anayasanın gösterdiği belirli bir üst sınırdaki zaman diliminde çalışabilmesine ise “parlamentonun süreksizliği” ya da “aralıklı çalışma” ilkesi adı verilmektedir.

Karşılaştırmalı parlamento hukukunda hakim uygulama parlamentonun sürekliliği veya “aralıksız çalışma” ilkesi olmakla birlikte, İspanya ve Avusturya’da süreksizlik ilkesi

benimsendiği için Anayasa ve İçtüzük, meclis toplantılarının süre yönünden belirli dönemlerle kısıtlamış tatilin üst sınırını değil, çalışma süresinin üst sınırını belirlemiştir.

İspanya Anayasasına göre, parlamento “Eylül-Aralık” ve “Şubat-Haziran” olmak üzere miladi yılın sadece iki döneminde toplanabilmektedir. Bunun dışında kalan bir tarihte çalışabilmesi için olağanüstü toplantı mekanizması işletilebilmektedir. Yasama meclisleri, hükümetin veya “Sürekli Milletvekilleri Kurulu²¹” nun ya da iki meclisten her birinin salt çoğunluğunun istemi üzerine özel bir gündem hakkında olağanüstü toplantıya çağrılabilir. Avusturya Anayasasının 28. Maddesi ve İçtüzüğün 46. Maddesine göre, parlamentonun toplanması ve çalışma süresinin uzunluğu ya da kısalığı tamamen Federasyon Başkanının inisiyatifine bırakılmıştır. Meclis kendiliğinden açılmamakta, Federasyon Başkanının daveti üzerine toplanabilmektedir. Meclisin çalışma süresi ve toplantı dönemi, zorunlu tatil süresiyle tanımlandığı için miladi yıl içerisinde en fazla on ay çalışabilme şeklinde üst sınır belirlenmiştir.²² Bu ülkelerde parlamentolar, devamlı çalışan organlar şeklinde değil, sadece anayasada belirtilen toplantı zamanlarında ya da Devlet Başkanının çağrısı üzerine aralıklı olarak çalışan yasama meclisi niteliği sergilemektedir.²³ Modern Siyaset Felsefesi tartışmalarında da “sürekli/aralıksız çalışma ilkesinin izleri vardır. Locke, “*Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*” isimli eserinde, “*yasamanın sürekli toplantı halinde olmadığı ve yürütmenin yasamada bir payı olan tek kişiye verildiği bazı devletlerde, bu tekil kişi de, üstün iktidarın tümünü yani yasa yapımı iktidarını kendisinde taşımasından dolayı değil ... asla beklenmemesi gereken onayından geçmemiş hiçbir yasa yapılamayacağından, bu kişiye üstün olan bir yasama olamayacağı için, bu kişi bu anlamda, yeterli düzeyde tam olarak üstündür.*”²⁴ Güçler ayrılığı ilkesi Locke ve Montesquieu’da vardır. Modern liberal siyaset teorisinin kurucusu kabul edilen Locke güçler ayrılığını “mülkiyet” sözcüğü etrafında formüle etmiştir. Locke güçler arasında eşitlik öngörmez. Yasa koyucu organ diğer güçlere göre “üstün güç” tür. Locke yasamayı “Devlete biçim, hayat ve birlik bahşeden ruh” olarak niteler²⁵. Parlamentonun devamlılığı,

²¹İspanya’da, “Sürekli Milletvekilleri Kurulu (Diputation Permamante)”, parlamentonun süreksizliği ilkesi sebebiyle ortaya çıkacak meclis boşluğunu doldurmak amacıyla siyasi partilerin güçleri oranında gösterdikleri 21 üyeden oluşturulan bir “mini meclis” gibi Anayasa ve verilen görevleri geçici olarak yapmaktadır. Meclis Başkanın başkanlık ettiği “küçük meclis”, esasen parlamentonun kapalı olduğu dönemlerde gerektiğinde devreye giren “yedek parlamento” niteliği taşımaktadır.

²² Avusturya Anayasasına göre, Federasyon Başkanı Milli Meclisi her yıl 15 Eylülden önce olmayan ve bir sonraki yılın 15 Temmuzunu geçmeyen olağan yasama dönemi için toplantıya çağırarak yetkilidir. Detay için Bkz. Fahri BAKIRCI (2013), “Avusturya Parlamentosu Üzerine”, **GÜHFD**, Cilt:27, Yıl:2013, Sayı:1-2, s.1198.

²³Kemal Gözler (2016), **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Bursa, Ekin Kitabevi, 20. Baskı, s. 221-222.

²⁴John Locke, **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme**, (Çev. Fahri Bakırcı), Ankara, Ebasil yayınları, s. 99.

²⁵Zühtü Arslan (2009) **Anayasa Teorisi**, Ankara, Seçkin Yayınevi.

yasama yürütme ilişkilerinde güç dağılımı ve merkezi bakımından kritik öneme sahip bir noktadır. Osmanlı meclisleri, Padişahın izniyle toplanabildiği için kendiliğinden toplanamaması ve ancak belirli aylarda açık olması ve çalışabilmesi sebebiyle “parlamentonun süreksizliği ilkesine göre çalışmaktaydı. Bu döneminde meclislerin tatil yapması kural, çalışması ise istisna kabul edilmişti. Meclislerin toplanması ve tatili, Kanun-i Esasi tarafından padişaha verilmiş kutsal (hukuk-u mukaddes-i şahane) yetkiler arasındaydı. TBMM’nin kuruluşu ile birlikte, padişahın sözü edilen yetkileri Meclisin kendisine verilmiştir. Türkiye’de parlamentonun aralıklı çalışması ilkesi, 23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM’nin yaptığı ilk kanunlardan birisi olan 5.9.1920 tarihli ve 18 Sayılı Kanunla terk edilmiştir. Nisab-ı Müzakere Kanunu 1. Maddesinde şu hüküm getirilmiştir: “*Madde 1.* Büyük Millet Meclisi, hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlas ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti atıye dairesinde müstemirren inikat eder.” Sözü edilen Kanun, parlamentonun işleyişini düzenlediği için maddi anlamda İçtüzük niteliği sergilemektedir. Aynı Kanun, Meclisin hedeflerine ulaşınca kadar sürekli toplantı halinde olması zorunluluğu getirmiş ve tatilden hiç bahsetmemiştir. 1921 Anayasası’nın Özel Maddesinde (Madde-i Münferide), Nisab-ı Müzakere Kanununun 1. maddesine gönderme yapılarak TBMM’nin sürekli toplantı halinde (müstemirren müçtemi) bulunması ilkesi benimsenmiştir. Dolayısıyla, 1921 Anayasası döneminde “süreklilik” ilkesi saf anlamda ve en katı şekliyle uygulanmış, tatile yasaklama getirilmiştir.

Türk parlamento hukukunda giderek güçlü bir geleneğe dönüşen “aralıksız çalışma” veya “süreklilik” ilkesi, daha sonraki Anayasalarımızın tamamında önemli yer tutmuştur. İlk defa 1924 Anayasası, tatil ve ara vermeyi “tatil” başlığı altında düzenlemiştir. 1924 Anayasasının 14/2. Fıkrasında: “Meclis, azasının memleket dahilinde, devir, tetkik ve murakabe vazifelerinin ihzarı ve teneffüs ve istirahatleri için senede 6 aydan fazla tatili faaliyet edemez.” hükmü yer almaktaydı. Ancak, milletvekili için tatilin anlamını açıklayan ve adeta anayasal gerekçe oluşturan ifadeler, daha sonraki anayasalarda madde metinlerinden çıkarılmıştır. 1924 Anayasasında parlamentonun sürekliliği ilkesinin benimsendiği kuşkusuzdur. Çünkü, Meclisin tatil yapmasını zorunlu kılacak bir düzenleme yoktur. Bununla birlikte, Meclisin, 14. madde uyarınca, süresi 6 ayı aşmamak kaydıyla tatil yapabilmesi olanaklıdır. Doğrudan Anayasada belirlenen tatil için “ay sayısı” olarak üst sınır, süreklilik ilkesini koruma altına alan anayasal bir güvencedir. 1924 Anayasasındaki 6 aylık üst sınır, giderek azaltılmış ve 1961 Anayasasında 5 ay, 1982 Anayasasında ise 3 ay olarak düzenlenmiştir.

TBMM'nin çalışma düzeninde tatil ve ara vermenin sınırlarına ilişkin tartışmalı noktalar bulunmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan ilk soru, tatilin ara verme süresini kapsayıp kapsamadığıdır. İkinci olarak Anayasada dolaylı olarak geçen ve tanımlanmayan en çok 15 günlük süreyle sınırlı “ara verme” yolunun birden fazla sayıda kullanılıp kullanılamayacağıdır. Her iki soruya da tereddütsüz şekilde olumsuz cevap vermek gerekmektedir. Anayasanın 93. Maddesinde, tatile üç aylık üst sınır getiren hükümde, “ara verme” kavramına yer verilmemiş olması elbette bilinçli bir tercihtir. Diğer taraftan bir yasama yılında, sadece bir defa ve en fazla 15 gün süreyle ara verilebilmesi mümkündür. Başka bir ifadeyle, teorik çerçevede Meclisin bir yasama yılında en fazla yapabileceği toplam tatil süresi üç buçuk ayı aşmamalıdır. “Başkanlık Divanının teşekkül etmemesi” ve “aç-kapa” taktikleri yoluyla Meclisin toplanmaması ya da çalıştırılmaması şeklinde gerçekleştirilen fiili uygulamalar, parlamentonun sürekliliği ilkesi yönünden tartışmalara yol açmaktadır. Adı konulmamış fiili tatil ya da ara vermeler, özellikle bütçe görüşmeleri sonrasında ve okulların karne tatili dönemlerinde neredeyse geleneksel hale gelmiş durumdadır. Son dönemlerde, oraya çıkan pandemi sürecinde “isimsiz tatil” taktiklerine sıklıkla başvurulmuştur. Parlamentonun sürekliliği ilkesi bakımından Anayasa ve TBMM İktüzüğünde öngörülen üst sınırların aşılması halinde, “dolaylı” veya “isimsiz tatil” araçlarının resmi tatil ve ara vermeye dair Anayasa ve İktüzük hükümlerine aykırılık oluşturabilmesi söz konusudur.²⁶

Süreklilik ilkesinin bir başka temel göstergesi ise, Meclisin tatilde iken bile toplantıya çağrılabilmesini öngören yeni bir yöntem getirilmiş olmasıdır. Buna göre, Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı veya belirli sayıda milletvekilinin girişimi ile tatilde bulunan meclis toplantıya çağrılabilir. Ancak 1924 Anayasası'nda olağanüstü toplantı terimi bilinçli bir şekilde kullanılmamıştır. Hem 1921 hem de 1924 Anayasası'nda yer alan “Eski Meclisin görevi, yenisi toplanana kadar sürer” biçimindeki kural, parlamentonun sürekliliği ilkesini güvence altına alan önemli bir hükümdür. Olağanüstü toplantı terimi ile parlamentonun sürekliliği ilkesinin birbirleriyle bağdaşmadığı ortadadır. Bu bağlamda, olağanüstü toplantıyı öteki Meclis toplantılarından ayırmak üzere “çağrılı toplantı” terimi daha yaygın olacaktır.²⁷ Teziç, Anayasanın haklı olarak kullanmaktan kaçındığı “olağanüstü toplantı” teriminin İktüzükte kullanılmasının yanlış olduğunu vurgulamıştır. Yazar, parlamentonun sürekliliği ilkesinin yer

²⁶ Örneğin, 24 Aralık 2013 ile 2 Ocak 2014 tarihleri arasında Başkanlık Divanının Oluşturulmaması ve toplantı yetersayısı bulunmaması sebebiyle aç-kapa şeklindeki ara verme araçları kullanılarak uzun sayılabilecek bir çalışmaya evresine girilmiştir. Bkz. Bakırcı, Kılıç (2023), s. 107.

²⁷İba (2001), s. 181-188.

aldığı bir anayasa sistemi içinde olağanüstü toplantıdan söz edilmesini doğru bulmamaktadır. Gerçekten de, bu ilkeye göre, parlamentonun çalışmalarında süreklilik kural, tatil ise istisnai bir durumdur.²⁸ 1982 Anayasası'nın 77. maddesinde yer alan “*yenilenmesine karar verilen Meclisin yetkileri, yeni Meclisin seçilmesine kadar sürer*” biçimindeki fıkra, parlamentonun sürekliliği ilkesi karşısında tutarsızlığa düşmüş görünmektedir. Çünkü, Meclisin yenilenmesine ancak Anayasada belirtilen durumlarda karar verilebilir. Yenileme kararı olmayan durumlarda süreklilik ilkesi ne olacaktır? Milletvekillerinin seçilmesi ile Meclisin toplanması arasındaki zaman diliminde eski meclis mi, yoksa seçilen ancak göreve başlamayan yeni meclis mi gerektiğinde toplantıya çağrılabilir? Sözü edilen cümlede başarısız ve yanlış anlamalara elverişli bir anlatım vardır.²⁹ Nitekim, bu hüküm 2000 yılında TOBB tarafından hazırlanan Anayasa önerisinde, “*Eski Meclis Yeni Meclisin toplanmasına kadar devam eder*” biçiminde düzeltilmiştir.³⁰ Bu konunun yapılacak bir anayasa değişikliği ile düzeltilmesi yönündeki haklı eleştirilerin Anayasa koyucu tarafından 2017 Anayasa Değişikliği Kanununda dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Buna göre, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanı Seçimlerinin Yenilenmesi*” başlıklı 116. Maddenin 4. Fıkrası, “*Seçimlerin birlikte yenilenmesine karar verilen Meclisin ve Cumhurbaşkanının yetki ve görevleri, yeni Meclisin ve Cumhurbaşkanının göreve başlamasına kadar devam eder.*” şeklinde değiştirilmiştir. Böylelikle, hatalı düzenlemeye ilişkin 2017 Anayasa değişikliğiyle, parlamentonun sürekliliği ilkesini pekiştirici nitelikte olumlu bir değişiklik gerçekleştirmiştir.

2. Parlamentonun Otonom Konumu ve Özerklik İlkeleri

Modern anayasaların temel demokratik standardı niteliğindeki kuvvetler ayrılığı ilkesinin gereği olarak yargı erkinin bağımsızlığı sabit ele alınmakta ve yürütme ile yasama erkleri arasında doğru dengenin kurulması hedeflenmektedir. Hal böyle olunca, anayasa ve parlamento hukukunda, yasama ve yürütme kuvvetlerinin karşılıklı konumu gündeme gelmektedir. Yasama organlarının, ister yumuşak (ılımlı) kuvvetler ayrılığına dayanan parlamenter sistemlerinde olsun, isterse sert kuvvetler ayrılığı esasını benimseyen başkanlık sistemlerinde olsun, bütün temsili demokratik siyasal sistemlerde, yürütme kuvvetine bağımlı ve muhtaç şekilde değil, otonom durumda konuşlandırılması gerekmektedir. Yasama organlarının otonom konumlarının gereği ve sonucu olarak, özerklik ilkelerini güvence altına alan teknik arayışların ve hukuki

²⁸Teziç (1980), s. 158-159.

²⁹İba (2001), s. 183.

³⁰TOBB: Anayasa Önerisi, Ankara, 2000, s. 66.

tedbirlerin önemi, giderek artmaktadır. Yürütmenin güçlendirilmesi, yasama kuvvetinin zayıflatılması şeklinde değil, hem yürütme hem de yasama erklerinin karşılıklı konumlarının birlikte güçlendirilmesi olarak algılanması gerekmektedir. Toplum Devlete, Devleti de topluma taşıyan demokrasi köprüsü konumundaki parlamentonun, kendi faaliyet standartlarını, çalışma düzenini ve iç işleyiş kurallarını oluşturma ve geliştirmede yürütme ve yargı erkleriyle ilişkilerde özerk hareket edebilme kabiliyetine sahip olması, “parlamento özerkliği” olarak nitelendirilmektedir.

2.1. Parlamentonun idari (Yönetmel) Özerkliği İlkesi

Parlamentonun, kendi faaliyet standartlarını, çalışma düzenini ve iç işleyiş kurallarını oluşturma ve geliştirmede yürütme ve yargı erkleriyle ilişkilerde özerk hareket edebilme kabiliyetine sahip olması, “parlamento özerkliği” olarak nitelendirilmektedir.³¹ Demokratik teoriden ve “kuvvetler ayrılığı” formülünden doğan bu ilke, yasama erkinin yardıma ihtiyaç duymadan kendi kendine yetebilmesini öngörür.

Parlamento hukuku literatüründe, “parlamentonun özerkliği (parliamentary autonomy)” ve “parlamentonun bağımsızlığı (parliamentary independency)” kavramlarının her ikisinin de birlikte kullanıldığı görülmektedir. Yabancı literatürdeki “otonomi” kavramı daha çok, parlamentonun yürütme gücüyle ilişkilerinde doğru dengenin kurulmasını ifade eder. Dolayısıyla, yumuşak kuvvetler ayrılığını benimseyen parlamenter hükümet sistemlerinde bile yasama-yürütme ilişkileri yönünden parlamentonun asgari boyutta özerkliğini sağlayacak ve yürütme gücü karşısında koruyacak şekilde konumlanması genel kabul gören evrensel bir standart haline gelmiştir. İtalya’da parlamento, Anayasa’ya göre; Polonya ve Norveç’te kuruluş kanunlarına göre; Romanya’da İçtüzüğe göre; Fransa’da hem İçtüzük hem de kuruluş kanununa göre; İngiltere ve A.B.D’de yazılı kural bulunmasa bile teamüllere göre özerk konumdadır.

Almanya, Avusturya, Danimarka, İsveç, Litvanya ve Norveç’te parlamento çalışanları diğer devlet memurları/kamu görevlileriyle aynı mevzuata tabidirler. Bu ülkelerde parlamento çalışanlarının statüsünü düzenleyen özel bir kanun bulunmamaktadır. ABD, Belçika, Finlandiya, Fransa, İngiltere, İspanya ve Portekiz’de ise parlamento çalışanlarının statüsü, kamudaki diğer devlet memurları/kamu görevlilerinden farklı olarak müstakil kanun veya yönetmeliklerle düzenlenmiştir. Almanya ve Avusturya’da parlamento çalışanları, maaş/ücret bakımından diğer kamu personelinin tabi olduğu genel düzenlemelere tabidir. Belçika, Fransa

³¹ Şeref İBA (2024), **Parlamento Hukuku**, Ankara, Seçkin Yayınevi, 9. Baskı, s.50.

ve İspanya’da ise parlamento çalışanlarının maaşları Meclislerin Başkanlık Divanı tarafından çıkarılan düzenlemelere göre belirlenmektedir. ABD’de Kongre çalışanları ile federal hükümet çalışanları aynı maaş çizelgelerine tabidirler. İngiltere Avam Kamarası personelinin maaşlarının İç Kamu Hizmeti (Home Civil Service) bünyesinde çalışan devlet memurlarıyla “büyük ölçüde” uyumlu olması kanuni zorunluluktur. İsveç, Danimarka, Finlandiya ve Norveç’te parlamento çalışanlarının maaşları, parlamento ile personel arasındaki toplu sözleşmelerle belirlenmektedir. Ancak, bağımsızlığın derecesi ve sınırı çoğu yerde anayasa metni ile değil ülkenin siyasi evrimi ve parlamentonun tüm devlet kurumları içindeki yeri ile yakından ilgilidir. Köklü geçmişe sahip modern demokrasilerde, parlamentonun konumu, diğer erkler karşısında öncelikli ve imtiyazlı olduğundan parlamentonun otonom konumu da sağlamdır.³² Öte yandan, ABD’de Başkan Yardımcısının aynı zamanda Senato Başkanı olması gibi bazı durumlar, yasamanın idari bağımsızlığı ilkesi bakımından özgün bir istisnasını oluşturmaktadır.³³ Ülkemizde, Anayasa koyucu tarafından, parlamento görüşmelerinin düzen içinde yapılmasını sağlamakla sorumlu otorite olarak Meclis Başkanı ve Başkanlık Divanı üyelerinin, Meclisin kendi üyeleri arasından bizzat seçilmesi öngörülmüştür. Kısaca, parlamentoların kendi yönetim otoritesini kendi üyeleri arasından belirlemesine “*yasamanın idari özerkliği ilkesi*” adı verilebilir. Yasama organının yönetsel bağımsızlığının gereği olarak ortaya çıkan somut uygulamalardan biri de bütçe özerkliğidir. Genel idarede geçerli olan personel rejiminden ayrılan-istisnai memuriyet vb.- kimi özgün yönler de bu bağlamda öngörülmüş mekanizmalardandır. Gerçekten de, yasama organının çalışmalarını, yürütme ve yargı erklerinin müdahalesi olmaksızın, kendine mahsus imkanlarla üretken, verimli ve otonom şekilde yürütebilme kapasitesine sahip olması yasama işlevlerinin sıhhat ve kalitesiyle de doğrudan ilgilidir. Parlamento özerkliğinin “fonksiyonel” ve “maddi” özerklik olmak üzere iki boyutu vardır. Fonksiyonel özerkliğin amacı, parlamentoların Anayasa tarafından öngörülmüş yasama, denetim ve temsil yetkilerini diğer erklerin müdahalesi olmaksızın otonom şekilde kullanabilmesini sağlamaktır. Maddi özerklik ise, parlamentonun iç işleyişini standartları, insani ve mali kaynaklarını esnek personel rejimi esaslarını tanımlayan kendine mahsus esnek kurallara sahip olmasıdır. Yasama organının, idari özerklik yoluyla, harici müdahaleden uzak bir şekilde idari teşkilatlanmasını kendi başına düzenleyebilmesi ve yürütebilmesi sağlanır. Meclis çalışanların genel idare standartlarından farklı çalışma düzenine ve şartlarına sahip

³² TBMM ARMER (2020), “Parlamentonun Özerkliği ve Çalışanlarının Statüsü,” **Kısa Bilgi Raporu**, s.1-8.

³³ TBMM ARMER (2020), s.1-8.

olması sebebiyle daha esnek ve cazip kuruluş ve çalışma esaslarına dayanması genel kabul gören bir ihtiyaçtır. Dolayısıyla, kendi personelinin statüsünü (hizmet şartları, nitelikleri, atanma ve yetiştirilmeleri, yükselmeleri, ödev ve sorumlulukları, aylık ve ödenekleri) belirleyebilmesi (mümkünse, devlet sisteminin genel idare ilkelerini bozmaksızın) idari özerkliğinin gereğidir. İdari bağımsızlık, tüm bu idari hizmetlerin parlamento otoritesine tabi olmasını gerektirmektedir. Bunun da birinci koşulu, parlamento çalışanlarının parlamento dışından bir müdahale söz konusu olmaksızın atanabilmesi ve çalışabilmesidir. Çok ender olarak bazı ülkelerde, genel sekreterin ve bazı istisnai parlamento görevlilerinin atama sürecine dışarıdan katılım söz konusu olmakla birlikte bu koşul hemen hemen tüm parlamentolarda uygulama alanı bulmaktadır. Genelde monarşik tecrübelerin kalıntısı olarak uygulama alanı bulan bu teamüller de son yıllarda yerini giderek parlamentonun bağımsızlığı anlayışına bırakmaktadır. Mutlak anlamda idari bağımsızlık, parlamento çalışanlarının sadece yürütmenin müdahalesinden uzak tutulmasını değil aynı zamanda kamuya hâkim olan genel işe alınma yetiştirilme, maaş cetvelleri, terfi, disiplin gibi tüm düzenlemelerden ve denetimden bağımsız olması anlamına gelir. Parlamentonun, kamunun genelinden farklı çalışma düzenine ve şartlarına sahip olmasından ve görece daha hassas konumda bulunmasından dolayı kendi şartlarına uygun daha esnek kuruluş ve çalışma esasları geliştirmesi gerekmektedir. Dünya Parlamentoları Birliği de (IPU) bu ilkeyi, idari bağımsızlığın mantıksal sonucu olarak kabul etmektedir. Öte yandan, Türkiye’de parlamentonun idari özerkliğin temel bileşenlerinden olan bütçe ve mali özerklik ilkelerinin ilgili mevzuatta kavram olarak açıkça zikredilmese de belirli ölçüde gözetildiği görülmektedir. Şöyle ki; Her ne kadar TBMM Bütçesi, Genel Bütçenin bir parçası ise de bağımsız bir harcama birimidir. Meclis kendi bütçesini, Maliye Bakanlığının belirlediği ilkeler doğrultusunda ancak bir başka kurumla müzakere ya da pazarlık etmeden kendisi hazırlar. Maliye Bakanlığı, Meclis Bütçesinin miktarını ya da yapısını değiştiremez. Mali özerkliğin bir göstergesi olarak, diğer kurumların bütçelerinin üçer aylık periyotlar halinde serbest bırakılmasının aksine Meclis Bütçesi, her yılın başında tümüyle serbest bırakılır. Hem idari hem de mali bağımsızlığın bir göstergesi olarak, Meclis çalışanlarının tüm mali ve özlük hakları (kadro, unvan, özel hizmet tazminatı, ek gösterge vb.) Devlet Memurları Kanunu’nun 36/f maddesine göre, (genellikle yürütme kanadındaki Bakanlar Kurulu kararlarına paralel olarak) Başkanlık Divanı tarafından belirlenir. Mali bağımsızlığa ilişkin bir diğer önemli düzenleme ise, mali iç denetim ve dış denetime ilişkindir. TBMM örneğinde, iç denetim kendi

iç denetçileri aracılığıyla yapıldığından bağımsızlığın bu kriterinin de yerine getirildiği görülmektedir. Dış denetim ise, Sayıştay denetçileri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

2011 Yılında, yürürlükten kaldırılan 2919 sayılı TBMM Genel Sekreterliği Teşkilat Kanunu parlamentonun kapalı olduğu bir dönemde, 1983 yılında çıkarılmıştır. Kanuna ilişkin komisyon raporunun altında da parlamenter olmayan ikisi asker kökenli beş bürokratin imzası bulunmaktadır. Aslında ara dönemde çıkarılmış olan bu kanunun görüşmelerinde, parlamentonun idari özerkliğine ve bu bağlamda kendi iç teşkilatlanmasını kendisinin düzenlemesi gerektiğine dair bir hassasiyetin bulunduğu ironik biçimde görülmektedir. Bu noktayı TBMM Genel Sekreterliği Teşkilat Kanunu’nun görüşmelerine başlanırken oturuma Başkanlık eden Kenan Evren’in MGK Tutanaklarına yer olan sunuş konuşmasında da görmek mümkündür; *“Esasında bu kanunu Meclisin kendisi yapması gerekirdi. Bu arada Meclis eski Meclis değil. Senato aradan çıkarıldı, milletvekili sayısı 450’den 400’e indirildi; bir takım değişiklikler oldu. Binaenaleyh, toplanır toplanmaz bu Kanunun üzerine eğilemezler, ellerinde şimdilik böyle bir kanun bulunsun gerekirse kendileri de bazı ilaveler yapmak suretiyle bunu daha uygun hale getirebilsinler, düşüncesiyle hazırladık bunu biz, değil mi? Yani maksat bu.”*³⁴. Parlamentonun idari özerkliği bağlamında, 2011 tarihli ve 6253 sayılı TBMM Başkanlığı İdari Teşkilat Kanunu, 12 Eylül Döneminde çıkarılan 1983’te 2919 sayılı TBMM Genel Sekreterliği İdari Teşkilat Kanunundan geriye gidişe yol açmıştır. 2017 Anayasa değişikliği ile yeni bir hükümet sistemi benimsenmiştir. Belirgin kuvvetler ayrılığına dayanan ve Başkanlık sisteminin kendine mahsus (Türk tipi) bir modeli olan yeni sisteme geçildikten sonra, TBMM İçtüzüğü ve TBMM İdari Teşkilat Kanunu reformu gerçekleştirilememiştir. Maddi özerkliğin tamamlayıcısı olan fonksiyonel özerkliğin bariz göstergesi, yasama organının “usuli özerklik” ilkesi gereği kendi İçtüzüğünü kendisinin yapmasıdır.

2.2. Parlamentonun Usuli (Yöntemsel) Özerkliği

*Parlamentonun usuli (yöntemsel) özerkliği ilkesi, yasama organlarının kendi içtüzüklerini bizzat yapması anlamına gelmektedir.*³⁵ Anayasanın 95/1. Maddesi, Türkiye Büyük Millet Meclisinin çalışmalarını, kendi yaptığı içtüzük hükümlerine göre yürütmesini öngörmüştür. Kaldı ki, Anayasada bu yönde bir hüküm olmasa dahi, yasama organlarının kendi içtüzüğünü

³⁴ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Cilt:10, Birleşim:172, (13.10.1983), s. 467.

³⁵ Erdoğan TEZİÇ (1979), “Parlamento Kararları ve Yasama Meclislerinin İçtüzükleri”, A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, XXXVI/1-4, s. 16-26.

yapma yetkisine sahip olduğu tartışmasız bir noktadır. Aynı maddenin ikinci fıkrasında, içtüzük kurallarının, siyasal parti gruplarının, Meclisin bütün etkinliklerine üye sayısı oranında katılmalarını sağlayacak biçimde olması zorunluluğu vurgulanmıştır.

Parlamentoların kendi içtüzüklerini bizzat yapmaları, onların öteki devlet kurumları ve özellikle yürütme gücü karşısındaki özerkliklerinin bariz göstergesi ve simgesidir.³⁶ Öte yandan, hukuki niteliği bakımından bir TBMM kararı olan ve Resmi Gazetede yayımlanan İchtüzük ve değişikliklerinin Anayasaya uygun olup olmadığı, Anayasa yargısı kapsamındadır. Bu bağlamda, Anayasa Mahkemesi tarafından, adı içtüzük olmasa bile, bazı Meclis kararlarının “*eylemli içtüzük*” yorumuyla denetim kapsamında görülmesi, Yüksek Mahkemenin, hukuk metinlerinin adından çok içeriğini göz önüne alma yönündeki içtihadına dayandırılmaktadır. Anayasa Mahkemesi, anayasal denetim kapsamında gördüğü ancak adı içtüzük değişikliği olmayan TBMM kararları için “*ichtüzük düzenlemesi niteliğinde*”, “*eylemli içtüzük kuralı*” gibi kimi nitelendirmeler geliştirmişti. Ancak son dönemlerde, yargısal aktivizm eleştirileriyle şimşekleri üzerine çeken Yüksek Mahkeme, eylemli içtüzük içtihadını terk etmiş görünmektedir.³⁷ Parlamentonun özerkliği ilkesini destekleyen başka bir nokta ise, içtüzüklerin şekli anlamda “TBMM kararı” niteliği taşımasıdır. Ancak, Dilekçe ve İnsan Haklarını İnceleme Komisyonları gibi Meclis-dışına taşan görev ve yetkileri bulunan komisyonların kanun ile düzenlenmesi isabetli bir tercihtir. Benzer biçimde, Milletvekili seçimlerin yenilenmesi³⁸, savaş sebebiyle geriye bırakılması ve ara seçimi konularında, Meclisin “TBMM kararı” şeklinde irade açıklamasını mümkün kılan Anayasa ve İchtüzük hükümleri, “parlamentonun özerkliği” ilkesine güç katan en önemli yetkiler arasındadır.

SONUÇ

Parlamento özerkliğinin “fonksiyonel” ve “maddi” özerklik olmak üzere iki boyutu vardır. Fonksiyonel özerkliğin amacı, parlamentoların Anayasa tarafından öngörölmüş yasama,

³⁶ ÖZBUDUN (2000), s. 220.

³⁷ Anayasa Mahkemesi, 1999 yılında verdiği bir kararında; “Anayasada açıkça belirtilenler dışında kalan yasama organı işlem ve kararlarının Anayasa Mahkemesi denetimine bağlı olup olmadığının saptanmasında, işlem ve kararın oluşmasındaki yöntem kadar bunların konusu, amacı ve niteliği üzerinde de durulması, etki ve değerlerinin göz önünde tutulması gerekir.” Değerlendirmesini yapmıştır. Resmi Gazete; Anayasa Mahkemesi Kararı, E.1999/37, K.1999/49, 15.11.2000, 24231, s. 22.)

³⁸ TBMM İchtüzüğünün “*seçimlerin yenilenmesi kararı*” başlıklı 95. Maddesi, seçimlerin yenilenmesine dair önergelerin Genel Kurulda bütün konulardan önce açık oylama yöntemiyle ve üye tamsayısının 3/5 nitelikli çoğunluğunun oyuyla karara bağlanabilmesini düzenlemektedir.

denetim ve temsil yetkilerini diğer erklerin müdahalesi olmaksızın otonom şekilde kullanabilmesini sağlamaktır. Maddi özerklik ise, parlamentonun iç işleyişini standartları, insani ve mali kaynaklarını esnek personel rejimi esaslarını tanımlayan kendine mahsus esnek kurallara sahip olmasıdır.

Yasama organının, idari özerklik yoluyla, harici müdahaleden uzak bir şekilde idari teşkilatlanmasını kendi başına düzenleyebilmesi ve yürütebilmesi sağlanır. Meclis çalışanların genel idare standartlarından farklı çalışma düzenine ve şartlarına sahip olması sebebiyle daha esnek ve cazip kuruluş ve çalışma esaslarına dayanması genel kabul gören bir ihtiyaçtır. Dolayısıyla, kendi personelinin statüsünü (hizmet şartları, nitelikleri, atanma ve yetiştirilmeleri, yükselmeleri, ödev ve sorumlulukları, aylık ve ödenekleri) belirleyebilmesi (mümkünse, devlet sisteminin genel idare ilkelerini bozmaksızın) idari özerkliğin gereğidir. İdari bağımsızlık, tüm bu idari hizmetlerin parlamento otoritesine tabi olmasını gerektirmektedir. Bunun da birinci koşulu, parlamento çalışanlarının parlamento dışından bir müdahale söz konusu olmaksızın atanabilmesi ve çalışabilmesidir. Çok ender olarak bazı ülkelerde, genel sekreterin ve bazı istisnai parlamento görevlilerinin atama sürecine dışarıdan katılım söz konusu olmakla birlikte bu koşul hemen hemen tüm parlamentolarda uygulama alanı bulmaktadır. Genelde monarşik tecrübelerin kalıntısı olarak uygulama alanı bulan bu teamüller de son yıllarda yerini giderek parlamentonun bağımsızlığı anlayışına bırakmaktadır. Mutlak anlamda idari bağımsızlık, parlamento çalışanlarının sadece yürütmenin müdahalesinden uzak tutulmasını değil aynı zamanda kamuya hâkim olan genel işe alınma yetiştirilme, maaş cetvelleri, terfi, disiplin gibi tüm düzenlemelerden ve denetimden bağımsız olması anlamına gelir. Parlamentonun, kamunun genelinden farklı çalışma düzenine ve şartlarına sahip olmasından ve görece daha hassas konumda bulunmasından dolayı kendi şartlarına uygun daha esnek kuruluş ve çalışma esasları geliştirmesi gerekmektedir. Dünya Parlamentoları Birliği de (IPU) bu ilkeyi, idari bağımsızlığın mantıksal sonucu olarak kabul etmektedir. Öte yandan, Türkiye’de parlamentonun idari özerkliğin temel bileşenlerinden olan bütçe ve mali özerklik ilkelerinin ilgili mevzuatta kavram olarak açıkça zikredilmese de belirli ölçüde gözetildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Erdoğan TEZİÇ (1979), “Parlamento Kararları ve Yasama Meclislerinin İçtüzükleri”, **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, XXXVI/1-4, s. 16-26.

-
- Fahri BAKIRCI (2013), “Avusturya Parlamentosu Üzerine”, **GÜHFD**, Cilt:27, Yıl:2013, Sayı:1-2, s.1198.
 - John Locke, **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme**, (Çev. Fahri Bakırcı), Ankara, Ebabil yayınları.
 - Kemal Gözler (2016), **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Bursa, Ekin Kitabevi, 20. Baskı.
 - **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt:10, Birleşim:172, (13.10.1983), s. 467.Şeref İBA (2001), Türkiye’de Meclis Başkanlığı ve Başkanlık Divanı, Ankara, Nobel Yayınevi,1. Baskı.
 - Şeref İBA (2024), **Parlamento Hukuku**, Ankara, Seçkin Yayınevi, 9. Baskı.
 - **Anayasa Mahkemesi Kararı**, E.1999/37, K.1999/49, Remi Gazete: 15.11.2000, 24231, s. 22.)
 - TBMM ARMER (2020), “Parlamentonun Özerkliği ve Çalışanlarının Statüsü,” **Kısa Bilgi Raporu**, s.1-8.
 - Zühtü Arslan (2009) **Anayasa Teorisi**, Ankara, Seçkin Yayınevi.

KÂMÎ'NİN “-SINDA NAZAR VAR” REDİFLİ GAZELİNE YAPISALCILIK NAZARİYESİNDEN BAKMAK

Looking at Kâmî's Redif Gazelle “-sında Nazar Var” from the Theory of Structuralism

Sılay DEĞİŞMİŞ

ORCID ID: 0009-0002-5585-5885

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
silaydegismis52@gmail.com

ÖZET

Günlük hayatın ve geleneğin izlerini takip edebildiğimiz Klâsik Türk şiiri, köklerimize yerleşen inanışları belgelemesi açısından önemli bir yere sahiptir. Geçmişten günümüze hayatın her alanına tesir eden nazar ve nazar etrafında gelişen inanışlar kültürün bir parçasını oluşturarak şiirlere yansımıştır. Diğer yandan nazar; “görmek, bakmak ve bakış” anlamlarının yanı sıra Klâsik Türk şiirinde sevgilinin kişiliğini aksettiren, âşıkları cezbeden, sevgili ve âşık arasındaki ilişkinin anlamlandırılmasına öncülük eden bir husus olarak karşımıza çıkar. XVIII. yüzyıl şairlerinden biri olan Kâmî de nazar/bakış çevresinde gelişen bu kültürü aktarması bakımından öne çıkmaktadır. Klâsik metinlerin şiir sanatı içindeki konumunu, büyük anlatıdaki yerini, dil ile kurduğu ilişkiyi ve benzer metinlerle oluşturduğu bütünü görebilmek için kuramsal okumalar yapmak gerekir. Kuramsal okumalar bağlamında, yapısalcılık metodu önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada nazarın/bakışın özelliklerini vurgulamak adına Kâmî'nin “-sında nazar var” redifli gazeli geleneksel şerh yöntemi ve yapısalcılık metoduyla incelenip dikkatlere sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk şiiri, Kâmî Dîvânı, Nazar, Şerh, Yapısalcılık.

ABSTRACT

Classical Turkish poetry, in which we can follow the traces of daily life and tradition, has an important place in terms of documenting the beliefs that have settled in our roots. The beliefs around the evil eye and the evil eye, which have influenced every aspect of life from past to present, have been reflected in poems by forming a part of culture. On the other hand, the evil eye, in addition to its meanings of “seeing, looking and gaze”, appears in Classical Turkish poetry as an aspect that reflects the personality of the beloved, attracts the lovers, and leads to the meaning of the relationship between the lover and the lover. One of the XVIII. century

poets, Kâmî, also stands out in terms of conveying this culture that developed around the evil eye/gaze. In order to see the position of classical texts in the art of poetry, their place in the grand narrative, the relationship they establish with language and the whole they form with similar texts, theoretical readings are necessary. In the context of theoretical readings, the method of structuralism has an important place. In this study, in order to emphasize the characteristics of the evil eye/gaze, Kâmî's gazelle with the redif “-sında nazar var” will be analyzed and presented to the attention with the classical interpretation method and structuralism method.

Key Words: Classical Turkish Poetry, Kâmî’s Dîvân, Evil Eye, Classical Interpretation, Structuralism.

GİRİŞ

Metinlerin mânâ âlemine ulaşılabilmek amacıyla birtakım yöntemlere başvurulması gereklidir. Bu yöntemlerden biri olan şerh, edebî metnin anlaşılması için o metnin parçalara ayrılması ve sözün derinindeki mânânın açığa çıkmasını sağlayan inceleme yöntemidir. Şerh-i mütûn da denilen geleneksel şerh yöntemi, metinde yer alan kelimelerin sözlük anlamlarının verilmesinin ardından her bir beytin ayrıca incelenmesidir. Cem Dilçin’in şerh üzerine yapmış olduğu çalışmalarda geleneksel inceleme yönteminin yetersiz kaldığı bahsi dikkat çekmektedir. Modern yöntemlerinde bu incelemelere dahil edilmesi metnin izahını kolaylaştırmaktadır (Mengi, 2010, s. 76-77). Modern metin inceleme yöntemleri Klâsik Türk şiiri metinlerini öğretme, öğrenme, anlama ve açıklama hususunda önem teşkil eder. Bu çalışmaların artmasıyla beraber alan araştırmacılarının edebî metinlere karşı duymuş olduğu haz da artış gösterir (Çapan, 2023, s. 103-104). Bu bağlamda yapısalçık çalışmaları metnin derin yüzeyde çözümlenmesini sağlayan bir aracı görevi üstlenerek dilbilimsel bir yaklaşımla metnin mesajının daha doğru ve anlaşılır olarak ortaya konulmasını sağlamaktadır.

“Yapısalcılık olguları bir bütünün öğeleri olarak ve bu bütün içindeki ilişkileri bakımından ele alan, yapı incelemelerine yönelen, dilbilimin yanı sıra, daha başka birçok insan biliminde önemli bir yer tutan çeşitli akımlara verilen ortak addır.” (Vardar, 2007, s. 219). “Genel anlamda yapısalçılık, dil kuramını dilin kendisi dışındaki nesne ve faaliyetlere uygulama çabasıdır.” (Eagleton, 2018, s. 120). “Yapısalcılık bir ‘açıklama’ değil, bir ‘açıklama yöntemi’ dir. Bu nedenle, örneğin Louis Althusser gibi bu akımdan belirli bir ölçüde yararlanan kimi felsefeciler yapısalcı olmadıklarını belirtmeye özen gösterirken Claude Levi-Strauss

yapısalcılığın bir felsefe değil, bilimsel bir yöntem olduğunu yineler durur.” (Yücel, 2005, s. 175). Edebiyat alanında yapısalcılık 1960’lı yıllarda Fransa’da Roland Barthes, Claude Bremond, Gererd Genette, Algirdas J. Greimas ve Tzvetan Todorov gibi eleştirmenler ve yazıbilimciler başlatmıştır. Bu yıllarda Tahsin Yücel, İstanbul Üniversitesi’ne gelen A. J. Greimas’dan yapısalcılığı öğrenerek Fransa dışında da bu kuramı uygulayan ilk bilim insanlarından biri olmuştur (Moran, 2020, s. 185). Yapı, bağlayıcı bir kavram olarak “sistem-öge-bağlam-işlev”den meydana gelen kavram dizisinin içinde oluşur. Bir sistemin ögeleri arasındaki bağlamların bütününe yapı denir (Aytaç, 2009, s. 158). Sistem içindeki birimler tek başına bir anlam ifade etmez fakat sistem içinde birbirleriyle olan bağlantıları anlam ortaya koyar. Yapısalcı dilbilime göre dış dünya bölünmemiş büyük bir yığındır ve dil bu yığını anlaşılır kılmak için böler. Yapısal dilbilimden hareketle diğer bilim dallarına sirayet eden bu kuramın hareket noktalarından biri de Ferdinand De Seussure’ün dil ve söz ayrımı kuramı olmuştur. Somut ve bireysel olan sözün arkasında onu belirleyen soyut ve toplumsal bir sistem (yapı) dil vardır. Edebiyat alanındaki yapısalcılığın gelişmesinin iki kaynağı vardır. Bunlardan biri yapısalcı dilbilim, diğeri ise Rusbiçimciliğidir. Özellikle Roman Jacobson ve T. Todorov’un çalışmaları kuramın gelişimi için önemlidir (Moran, 2020, s. 186). Bu kuramcılarının akabinde yapısalcılığa yeni bir boyut kazandıran Derrida ve yapısökücüler evrensel geçerliliği olabilecek bir düşünce sisteminin var olabileceği iddiasını reddeden anlamın değişkenliğini ve metinlerin çok anlamlılığını kanıtlamak istemişlerdir. (Moran, 2020, s. 206). Yapısalcılığın işlevselliğini dile getiren bir ekol olarak Prag dil okulunun yapısalcılık anlayışı dildeki karşıtlıklar arasındaki ayrılıkları yaratan birimlerin yaptıkları göreve göre incelenmeleri işlevselciliktir (Kıran, 1996, s. 160). R. Barthes’ın paradigmatik analizinin temeli R. Jacobson’un dilin işlevi olan metafor ve metanomi anlayışına dayanır. Yapısalcılık metodunun işleyiş esasında kendi başına anlamsız olan yatay, sentagmatik zincirin yerine, dikey, paradigmatik sistemin geçirilmesidir. Yapısalcılara göre edebiyat bilimi alanında ilk olarak metin vardır. Metin, ögelerin bağlanması sonucu yapıyı oluşturur. Bu ögeler de bir mânânın taşıyıcıları olmuştur (Aytaç, 2020, s. 158-162). Bu çalışmaların yanı sıra Lusien Goldmann’ın genetik-yapısalcı çözümlemesi yapısalcılık çalışmaları için oldukça önemlidir. L. Goldmann’ın “yapı” kavramı, bir bakıma yapısalcı analizden paradigmatik ve transformatik analiz anlaşılıyorsa yapısalcı sayılmaz. Onun “yapı” kavramı şöyle özetlenebilir:

- 1- “Yapı, değişen bir paylaşma belirtir, bu süreç kısa zaman için bir yapı halinde somutlaşır.

- 2- Tespit edilen yapı iyiden iyiye deneysel olarak gösterilip kanıtlanabilir.
- 3- Bu yapı bilinçsizce değildir, olsa olsa “bilinçli” değildir” (Aytaç, 2020, s. 166).

Metin şerhine yönelik yaptıkları çalışmalarla başta Cem Dilçin ve Tunca Kortantamer olmak üzere, Dursun Ali Tökel, Ali Fuat Bilkan, Yavuz Bayram ve İlhan Genç gibi alanında önde gelen isimlerin uygulamalarında ve teorik çalışmalarında Klâsik Türk şiiri metnlerinin incelenmesinde geleneksel şerh metodu eşliğinde dilbilimsel bir çözümleme yöntemi olan yapısalcılık gibi çağdaş okuma yöntemleriyle incelenmesi yönünde bir eğilimlerinin olduğu görülmektedir (Uçan Eke, 2013, s. X).

Cem Dilçin, “Fuzûlî’nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi” başlıklı makalesinde, Klâsik Türk şiiri üzerinde stilistik çalışmaların nasıl olması gerektiğinin örneğini vermiştir. Bunun akabinde gerçekleştirdiği benzer çalışmalar Klâsik Türk şiirinde yapısalcılık çalışmalarının hızlanmasını sağlamıştır. Bu çalışmada, Cem Dilçin’in “Fuzûlî’nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi” başlıklı makalesi ve Nagehan Uçan Eke’nin hazırladığı “Nâilî’nin Gazellerinin Şerhi ve Yapısalcılık Açısından İncelenmesi” başlıklı doktora tezi yöntemsel model olarak seçilmiş ve Kâmî’nin “-sında nazar var” redifli gazeline tatbik edilmiştir.

Kâmî’nin “-sında nazar var” redifli gazelinin yapısalcılık metoduyla incelenmesine geçmeden önce şairin hayatı, edebî kişiliği ve daha sonra redif hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

XVIII. yüzyıl şairlerinden biri olan Kâmî’nin asıl adı Mehmed’dir. Kaynakların çoğunda mahlası ve ismi ile birlikte Kâmî Mehmed olarak anılır. Edirne’de doğan ve büyüyen Kâmî orada meşhur olmuştur. Bundan dolayı Kâmî, *Sâfayî Tezkiresi*’nde “Edirneli Efendi” diye anılmıştır. Ali Canip Yöntem, Abdülbâki Gölpınarlı da Kâmî’den aynı şekilde bahsetmişlerdir. Kâmî, şair ve şeyh olan bir babanın oğlu olup, edebiyat kültürüyle yetişip iyi bir tahsil görmüş daha sonra genç yaşta Edirne’de parmakla gösterilen biri olur. Edirne Mevlevihanesi şeyhi olan Neşatî Dede’den Farsça ve edebiyat dersleri alarak ondan çok etkilenir. Bu durum kaleme aldığı tahmis ve nazirelerden anlaşılmaktadır. Şairin yaşadığı dönemde İran şiirinin tesiri oldukça azalmış, mahallileşme cereyanı başlamıştır. Yine de şairde Sebk-i Hindî sebebiyle Şevket-i Buhârî ve Sâbit’in tesiri görülür. O, yaşadığı dönemde yenilik arayışına gider ve bu durumu şiirlerinde “taze mazmun”, “nev-zemin” gibi kavramlara ifade eder. Kâmî’nin kaleme aldığı şiirlerde sadelik ve akıcılık vardır. Günlük hayatın ve kültürün izlerini yansıtan şiirler de kaleme almıştır. Kâmî şiir kaleme alan şair için eski şairlerin kullandığı mazmunlardan, tabirlerden

istifa edilebileceğini ancak bunları kişiye has, özgün bir üslupla yapılabileceğini savunur. Bu şekilde olmadığı sürece bunların kullanılmasını hıyanet, hırsızlık olarak kabul eder. Şairin yaşadığı dönemde nazirecilik geleneği de ön plandadır. Kaside ustası olarak kabul edilen Nefî'den, Kâmî'de etkilenmiş, onun kasidelerine nazireler yazmıştır. Şair sadece Nefî'ye değil, yaşadığı dönemin üstatlarından biri olan Nedîm'e de nazireler yazarak her seferinde onu övgüyle anıp takdir etmiştir. Sadece övgüyle kalmamış, nedimâne tarzda gazeller de kaleme almıştır. Hasibe Mazıoğlu, Kâmî'yi asrın üstatlarından biri olarak kabul eder fakat tazeliği farklı şekilde anlayıp şiirlerinde geleneği aşan bir yenilik göstermediğini vurgular (Yazıcı, 2017, s. 8-29).

İncelemeye konu olan gazelin redifi Arapça bir kelime olan nazar, *n-z-r* fiil kökünden türemiştir. Bu kelime sözlükte *nazar*, *görme*, *bakma* ve *bakış* anlamlarına gelir. Kelime Türkçeye aktarılırken anlam değişikliğine uğramış ve “ayn” göz anlamıyla da kullanılmıştır. İsfahanî'nin kaleme aldığı *Müfredât* adlı eserde nazarın anlamı için şu ifadeler kullanır: “Nazar, bir şeyi algılamak ve görmek için gözü ve uzbakışı ona çevirmektir. Bununla birlikte bazen düşünmek ve araştırmak da kastedilir.” (İsfahanî, 2012, s. 1067). Karşımıza bazen toplanan verilerden sonra elde edilen bilgi anlamında çıkar (Devellioğlu, 2008, s. 811). Nazar, Türkçede rağbet gören şeye hasetle, kıskançlıkla kişiye yahut eşyaya zarar verecek şekilde bakmak “nazar etmek” ve göz değmesi anlamına gelir. Arapçada ise göz değmesi “isabetü'l ayn” şeklinde kullanılır (Kantar, 2011, s. 10). Nitekim nazar, bir kişi tarafından bakışları ile canlının, bitkinin, hayvanın ve insanın üstünde yarattığı maddi ve manevi etkiye denir (Kuzey, 2007, s. 4). Bakmak ve bakış gözün önemli bir eylemidir ancak görmek kavramı onlardan ayrılır. Görmek, akıl ve kalp gözünün mânâ ile bütünleşmesiyle meydana gelir. Varlığın arkasındaki anlamı, sırrı ve hakikati algılaması dolayısıyla ehemmiyeti büyüktür. Bakmak, fizyolojik eylemle görmek ise manevi duygularla meydana gelir. Klâsik Türk şiirinin beslendiği kaynaklar arasında önemli bir yere sahip olan *Kur'ân-ı Kerîm*, nazar değmek göz değmesi anlamında kullanılan kavram için hakkında açıklayıcı bir ifade söylememiştir. Ancak onu izah edenler tarafından göz değmesine işaret ettiği belirtilen *Kalem Suresi* 51. ayeti, *Felâk Suresi* ve *Yûsuf Suresi*'nin 67. ayetleri, *Kehf Suresi* 39. ayeti bulunmaktadır (Kıdır, 2019, s. 2). Klâsik Türk şiirinde göz, sevgilinin kişiliğini aksettiren, âşıkları cezbeden ve bağlayan en önemli güzellik unsurudur. Bu sebeple hileci, sâhir ve câdu olarak vasıflandırılır. Ayrıca fettan ve şûh bir dilber olarak tasavvuru da âşıkların gönlünü çelen, meftûn eden bir özelliğe sahip olmasına dayanır (Kazan Nas, 2017, s. 1). Bu özellik o kadar etkilidir ki sevgili, aşk yolunda ilerleyen âşık üzerinde en

çok gözü ile etkiler. Âşık sevgilinin bir bakışıyla târumâr olur. Bakıldığı zaman mânâyı öldürücü, mâsivayı çekici olan bu özellik gözün bâtını tarafını ortaya koyar. Maddeden sıyrılışın sırrını arayan ve sır için benliğini yokluk değirmeninde öğütlemeye can atan âşık, gözün hep helak edici işlevlerini arzular (Bayraktutan, 1990, s. 87). Halk unsuru olup günümüze kadar kalıplaşmış bir ifadeyle gelen *nazar değmesi*, herkeste bulunduğu inanılan ve mavi gözlü insanlarda ise daha fazla olduğu düşünülen bir inançtır. Bir şeye imrenme nedeniyle karşı tarafa zarar veren bu bakışın can yakıcı, öldürücü ve korku verici olduğu söylenir. “Nazar” sadece bakış yoluyla değil, sözlerle de gerçekleşir. “Kem gözler” gibi “kem sözler” de vardır. Sevilmeyen biri görüldüğünde onun hakkında yapılan kötü eleştiriler sonucunda ona kem söz edilmiş olur. Günlük hayatımızda da bakış ve gözle ilgili atasözleri ve deyimler oldukça fazladır. Başa gelen en ufak bir olumsuzluk veya işlerin ters gitmesi nedeniyle “göz değdi” ifadesi kullanılır. Bu durumdan korunmak içinde *gözü olanın gözü çıksın* dendiği görülür. Haset ve kıskanç insanların kendilerinde olmayıp başkalarında bulunan şeylere talip olmak istemesini karşılayan *göz koymak* deyimini kullanılır. Sıra dışı bir bedene sahip olmak, aşırı güzel veya çirkin olmak dikkati ve dolayısıyla nazarı çeker. Nitekim buna da *göze çarpmak*, *göz almak* denilmiştir. Güzelliği, başarısı veya herhangi bir olumlu özelliğiyle göz dolduran kişi veya nesnenin üzerinden bakışlar eksik olmaz ve bu bakışlar, her zaman güzel duygularla yüklü olmayabilir. Bu tip durumlarda hayran olunan kişinin veya nesnenin, kötü bakışların etkisiyle nazara geldiği düşünülür. Buna da *gözüyle yemek* denir. Geçmişten günümüze kadar gelmiş olan *nazar* kültürümüzü ve geçmişimizi yansıtan bir inanç unsurudur. Günümüzde de atasözleri ve deyimlerde varlığını sürdürmektedir (Dursun-Öngay, 2021, s. 84).

1. KÂMÎ’NİN GAZELİNİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARIMI VE ŞERHİ

1. Ol âfetün ‘uşşâka vefâsında nazar var

Ammâ yine bir gûne cefâsında nazar var

- âfet (a.i.)** : insanın aklını başından alacak kadar güzel olan kadın.
uşşâk (a.i.) : âşıklar.
vefâ (a.i.) : sadakat; bağlılık; iyilik.
cefâ (a.i.) : eziyet; sıkıntı.
nazar (a.i.) : bakış; bakma; göz atma.

“O affet gibi güzel olan sevgilinin âşıklara vefasında nazar var ama yine bir türlü cefasında da nazar var.”

Klâsik Türk şiirinde sevgili *yâr, cânan, dildâr, gülendâm, mâşuk, nigâr, mâh, âfîtab, hûb, kâfir, dilrübâ, şûh, hüsrev, tabîb, perî* vs. kelimeleri ile anılır. Sevgilinin âşığa cevri ü cefa edip ızdırıp verici oluşu başta gelen özellikleri arasındadır. O, cevri oklarını atarak âşığın gönlünü yaralar ve âşığa zulmetmekten geri kalmaz. Âşık ne kadar feryat etse de sevgiliye bu feryatları tesir etmez çünkü sevgili merhametsizdir ve âşığa karşı eziyette sınırları oldukça zorlayan bir tiptir. Sevgili bazen ay ve güneş bazen de âhu ve Kâ'be olur. Sevgilinin güzelliği sonsuzdur çünkü onda bulunan her şey çok güzeldir. O yegâne ve ulaşılmazdır. Sevgilinin en can alıcı özelliklerinden biri de dokunulmaz olmasıdır. Âşıklara gösterdiği tavırlar karşısında kimse ona hesap soramaz. Nitekim sergilediği tavırlar günah olsa bile melekler bunu günah olarak saymaz ve sevgiliye günah yazmazlar (Pala, 2018, s. 415-416). Sevgili bütün bu özelliklerinin yanı sıra lütuflarıyla da âşığa can veren, iştret meclislerinin olmazsa olmazı ve efsunlu bir güzelliğe sahip olan bir tiptir (Gönel, 2010, s. 44). Âşık ise kendisini Mecnûn ile bir tutan, onun gibi çöllerde dolaşan, yeme ve içmeden kesilip halsiz düşen, dünya ile ilişkisini kesmiş aklında ve hayalinde sadece sevgili olan bir tiptir. Âşık, sevgili uğruna sürekli ağlar ve inler. Bu feryatlarını ne kadar kendi içinde tutmaya çalışsa da elinde olmayarak belli eder ve dünyayı âhları ile inletir. Âşık sevgiliye duyduğu aşk uğruna aklını yitirir. O, aşk ile aklın bir arada bulunmaması gerektiği inancındadır. Sürekli sevgilinin hayali ile yaşayan âşığın gözüne uyku girmez. Gece vakti hasta olan kişilerin sızılarının arttığı gibi âşığın da sevgiliye olan aşkı gece coşar ve durmadan sevgiliye duyduğu hasret ile inler. Âşık için sevgilinin olmadığı yerin bir anlamı yoktur (Şentürk, 2016, s. 373-375). Gazelin matla' beytine bakıldığında, o affet gibi güzel olan sevgili, âşıklara nadiren vefa gösterir. İşveli ve cilveli olan sevgili, yan bakış atarak âşıkların yanından öylece geçip gider. Bu bakış âşıklar için bir vefadır, nimettir. Bunu gören âşıklar sevgilinin güzelliği karşısında târumâr olarak kendilerinden geçerler. Sevgilinin âşıklara karşı cefası ise bin bir türlü bir cefadır. Onun boyu ve endamındaki şöret, gonca gibi küçük ağzı ile gülerken çiçekler açtırması âşıkların başını döndürür. Servi gibi salınışı ve âhu gözlerinin bakışları ise âşıkların gönüllerine ok gibi işler. Âşıklar onun can veren âb-ı hayat dudağına canlarını feda ederler (Eren, 2016, s. 69). Şair bütün bunlarda nazar olduğunu ve insanların sevgilinin vefasına da cefasına da nazar değdirdiğini söyler. Nazar; halk inancı olup günümüze kadar kalıplaşmış bir ifadeyle gelir ve herkeste bulunduğu inanılır. Halk arasında ise sahip olunana ve güzelliğe dikilen kem bir bakış olarak bilinir ve her zaman bir başkasından geldiği söylenir (Taburoğlu, 2017, s. 10). Klâsik Türk şiirinde sevgilinin çevresinde âşıklar dışında rakipler de bulunur.

Onlar da âşıklar gibi sevgiliyi kıskanır. Şair, sevgilinin âşıklara karşı gösterdiği cefa ve vefanın kıskanıldığını, bunda da nazar olduğunu vurgular.

Beyitte “cefâ” eziyeti, “vefâ” ise sadâkati karşılar. Bu nedenle iki kelimenin arasında *tezat* vardır. “ol âfetüñ” ifadesinde ise sevgili kastedildiğinden *açık istiare* vardır.

2. Zâhid okur ol nev-resi hamyâzeler ile

Ser tâbe-kadem hüsn ü bahâsında nazar var

zâhid (a.i.) : çok dindar olup irfanı olmayan kimse.

nev-resi (f.i.) : yeni yetme; yeni yetmiş güzel.

hamyâze (f.i.) : esneme.

hüsn (a.i.) : güzellik.

“Zahid o yeni yetme sevgiliye esneyerek okur. Nitekim baştan ayağa güzellik ve zarafetinde nazar var.”

Klâsik Türk şiirinde rind ve zâhid çatışması birçok esere konu olmuştur. Birbirlerinden farklı olan bu iki tip birbirlerinin tam zıttı özelliklere sahiptir. Rind; geniş düşünceli, şan-şöhret peşinde koşmayan, hakikate düşkün, hikmetli, “dünya malı dünyada kalır” düşüncesinde olup bir lokma bir hırka felsefesini benimseyen kalender bir tiptir. Zâhid ise aksine dar görüşlü, sürekli kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden, yaptığı iyilikleri ve ibadetleri Allah rızası için değil, çevresine dindar görünmek ve cennete gitmek için yapan, kaba sofu bir tiptir. Klâsik Türk şiirinde şairler, kaleme aldığı eserlerde çoğunlukla zâhidin yaptığı iyilikleri ve ibadetleri sorgular, eleştirirler. Birçok şairin şiirlerine konu olan zâhid, XVI. yüzyıl şairlerinden biri olan Fûzûlî’nin şiirinde şu şekilde anılır: *Men lebün müşâtakiyam zühhâd Kevser tâlibi/ Nitekim meste mey içmek hoş gelir hüşyâre su* diyen Fûzûlî, zâhidin amacının ne olduğunu böylelikle dile getirmiş olur (Durmaz, 2003, s. 5). Sevgili, güzelliği, zarafeti, naz u cilvesi ile âşıkların başını döndüren ve onları târûmar eden bir tiptir. O, âşıklar için en güzel, en acımasız, en kıymetli yegâne olan bir sevgilidir. Sevgili âşıklara karşı kayıtsızdır ama mahallesinde bulunan köpeklerle, rakiplerle ve zâhidlerle hemdem’dir (Arı, 2021, s. 259). Beyte bakıldığında, şair zâhidin o yeni yetme sevgiliye esneyerek dua okuduğunu, sevgilinin baştan ayağa güzellik ve zarafetinde nazar olduğunu söyler. Sevgili o kadar güzel ve zariftir ki ona nazar değmemesi mümkün değildir. Nazar inancında esnemenin ehemmiyeti büyüktür. Üstünde nazar olan insanda nöronlar harekete geçer ve göz küresi büyür. Göz küresi büyüdüktan sonra ciddi bir esneme başlar. Fizyolojik değişim sayılan göz küresinin büyümesi ve esneme, kişiye nazar

değdiğinin kanıtıdır (Çallı, 2017, s. 5). Bir kişiye nazar değdiğini anlamak için nazar sureleri okunur ve okutulur. Eğer ki nazar duasını okuyan kişi esnerse ya da esnemeye çalışıp esnemekte zorlanırsa dua okuduğu kişinin üstünde nazar olduğu anlaşılır. Dua okuyan kişinin esnerken zorlanması durumunda “ağzı ağzına gelmemek” ifadesi kullanılır (Gökçimen, 2005, s. 198). Zâhidin sevgiliye esneyerek dua okuması sevgilinin üstünde nazar olduğunun göstergesidir. Sevgili o kadar güzel ve zariftir ki herkes onun bu güzelliğini kıskanır çünkü onun bu güzelliği sadece ona bahşedilmiştir. Sevgilinin güzellik ve zarafetinde baştan ayağa nazar vardır. Beyitte anlamları aynı olması sebebiyle “nev-resi”, “hüsn” ve “bahâ” kelimeleri arasında *tenâsüb* vardır. “okur”, “hamyâze” ve “nazar” kelimeleri arasında *tenâsüb* vardır. “ol nev-resi” ifadesiyle sevgili kastedilmesi nedeniyle *açık istiare* vardır.

3. Sâkî görilür neş’ede te’sîri habâbun

Câmun bu mey-i hûş-rübâsında nazar var

sâkî (a.i.)	: kadehlere içki koyan kimse.
habâb (a.i.)	: hava kabarcığı.
câm (f.i.)	: içki kadehi.
mey (f.i.)	: şarap.
hûş-rübâ (f.i.)	: İnsanı aklını başından alan.

“(Ey) Sâkî! (Şarabın üzerinde bulunan) hava kabarcığının neşe üzerinde etkisi vardır. Bu insanın aklını başından alıp götüren şarabında kadehin nazarı var.”

Klâsik Türk şiirinde sâkî, kadeh dolduran ve içki sunan kişi olarak bilinir. O, meclislerinin vazgeçilmezidir. Âşıklar gönüllerini şenlendirmek yahut kederden kurtulmak için sâkîden kâse dolusu şarap isterler ki sâkînin sunduğu şarap zehirli dahi olsa onu geri çevirmeyip içerler (Çayıldak, 2018, s. 72). Şairler şiirlerinde sâkîden bahsetmeyi ihmal etmemişlerdir. Bunlardan biri de XVI. yüzyıl şairlerinden biri olan Şeyhülislâm Yahya’dır. O, sâkîden şu şekilde bahseder: *Sâkîye dinüz bezme yine bade getürsün/ Bir bir hep unuttuklarımız yâda getürsün* der (Cebecioğlu, 2009, s. 706). Kadeh, şarap içmek için kullanılan bir cisimdir. Klâsik Türk şiirinde ise şiirlere konu olan kadehin şekli günümüzde olan kadehlerden farklıdır. Toprak ve camdan olan kadeh, günümüzde olan kâselerle benzerlik gösterir. Bezm sohbetlerinde bulunan herkes tek bir kadehin farklı yerlerinden dudaklarını değdirmeden içerek kadehi döndürür. Kadeh, tasavvufta gönül ile ilişkili olmakla birlikte ehemmiyeti büyüktür. Nefi bir gazelinde kadehi ve sâkîyi gönle benzetir ve şöyle der: *Hem kadeh hem bâde hem bir sâkîdir gönül/ Ehl-i aşkın*

hâsılı sahibi mezâkıdır gönül. (Batislam, 2017, s. 4). Şarap ise zaman zaman karşımıza “mey” ve “bâde” isimleri ile çıkar. Şarap, Klâsik Türk şiirinde eğlence meclislerinde sıkça kullanılan bir içki çeşididir. Şairler, şarabı çeşitli anlamlarla ve teşbihlerle şiirlerine konu ederler. Şarabın tesiri âşıkların üzerinde oldukça fazla olması sebebiyle âşıkları kendilerinden geçmiş coşkun hâllere ve kınanmayı gerektirecek türlü hareketlerin içine düşürür. Şarap, tasavvufta aşk şarabı, ilâhî şarap olarak da anılır. Şevk ve mutluluğu, aşkı ve istiğrak hâlini temsil eder (Uludağ, 2012, s. 327). Tanrı’nın ezelden ruhlara bahşettiği o ilâhî şarabı içen kimseler, kendi benliğinden geçerek ondan başka hiçbir varlığa yakınlık ve sevgi beslemez. Bu düşüncüyü destekleyen yorumların birini de Fûzûlî’nin *Leylâ ile Mecnûn* mesnevisinde görürüz (Doğan, 2008, s. 69). Beyte bakıldığında şair, sâkîye seslenir ve şarabın üzerinde bulunan hava kabarcığının neşe üzerinde etkisinin olduğunu vurgular. Hava kabarcığı, Klâsik Türk şiirinde *hâbâb* olarak da anılır ve kadehteki şarabın üzerinde bulunur. İçerik hava ile dolu olan *hâbâb* ile dünyanın boş olması anlatılmak istenir. Beyitte de neşe üzerinde etkisi olması bu sebeptendir ki insan dünyanın boş olduğunu içtikten sonra daha çok farkına varıp eğlenir (Bahadır, 2017, s. 128). Kimi insan şarabı içince dertlerini, kederlerini bir tarafa bırakıp neşelenir ve içip eğlenir. Kimisi de üzüntüsüne teselli arar ve şarabın onu teselli etmesini bekler. Hava kabarcığı şekli itibarıyla göze benzer bu sebeple şiirde göz ile hava kabarcığı arasında ilişki kurulmuştur. Beytin ikinci mısraına bakıldığında insanın aklını başından alıp götüren şarabında kadehin gözü olduğu ifade edilmiştir. Bu öyle bir şaraptır ki neşe verip insanları dünya kavgasından, endişelerinden soyutlamıştır. Kadeh, tasavvufta gönül ile ilişkilidir. Bu ilişkisi anlamında bakıldığında gönül, gamı, kederi ve bütün sıkıntıları içinde barındırır. Bu insanın aklını başından alan neşelendiren şarabı görünce de gönül/kadeh şaraba nazar eder. Burada sadece olumsuz bir nazar etmek söz konusu olmayıp insanlar üzerinde neşe etkisi yaratması sebebiyle şaraba karşı imrenmek de söz konusu olabilir.

Beyitte “câm”, “mey”, “hâbâb”, “sâkî”, “te’sir”, “neş’e” ve “hüş-rübâ” kelimeleri arasında bütünlük oluşturmaları sebebiyle tenâsüb vardır. Aralarında şekil itibarıyla da ilişki bulunan “nazar” ve “hâbâb” kelimeleri arasında *tenâsüb* vardır.

4. Kûteh-nazarun seyri medâ-yı basarından

Gâfil ki temâşâ-yı verâsında nazar var

kûteh-nazar (a.i.)	: kısa görüşlü olan, ileriye göremeyen.
medâ (a.i.)	: mesafe, uzaklık; son.
basar (a.i.)	: görme, görme hassası, göz.

temâşa (a.i.) : bakıp seyretme, izleme.
verâ (a.i.) : arka, art, öte.

“Kısa görüşlü insan gözünün alabildiğini göremez nitekim seyretmekten gafilidir ki onun geçmişe bakmasında nazar.”

18. yüzyılda yeni ve orijinal mânâ arayışlarıyla birçok tamlama oluşturulmuştur. Geniş bilgi içeren sözcüklerde anlamına rastladığımız ters çevrilmiş yahut kesilmiş tamlamalar ve özgün tabirler, yapı bakımından sıralamalarda önemli bir yer edinmiştir. Bunlardan biri olan kûteh-nazar ise mânâ yoluna yeni bir ışık tutarak dikkat çekmektedir. “Kûteh-nazar” gafil bilmez kimseler anlamına gelmektedir (Babacan, 2009, s. 41). “Aymaz” kelimesini de karşılayan kûteh-nazar, çevresinde yaşanan olayların farkına varmayan, durumların varlığını bile sezemeyen gözü bağlı ve gafil kimselerdir (URL-1). Kısa görüşlü insan, dar bir görüşe sahiptir. Belirli düşüncelerin içinde sıkışmış, kalıplarıyla yaşayan kişiler kısa görüşlü olarak adlandırılır. Yunus Emre, kısa görüşlü kişiler için: *Bu ne kûteh nazar bu ne firâset/ ki bir dem olmadun kendünle halvet* ifadelerini kullanır. İnsanın gönlünü daraltan olumsuz olaylar, kişiyi iç bunalıma ve sevgisizliğe götürür. Bu iç bunalıma giren, kibre kapılan kişiler gaflet uykusuna kapılıp, insan olmanın sırrını çözemezler (Karacoşkun, 2011, s. 521). Beyte bakıldığında, şair dar görüşlü insanın burnunun dibindekini bile göremeyeceğini, gaflet uykusuna kapıldığını dile getirir. Gaflet uykusunda olan insan, etrafında olup bitenlerden habersizdir. Bu beyit günlük hayatta kullanılan *geçmiş olmanın geleceği de olmaz* ifadesini aklımıza getirir. Bu ifade dar görüşlü kişilerin ne önünde olup biteni ne de geçmişini görebileceğini belirtir.

Görme eylemlerini karşılayan kelimeler olması sebebiyle, aralarında anlamca ilgi bulunan “kûteh-nazar”, “basar”, “temâşa”, “nazar”; “verâ”, “medâ” kelimeleri arasında *tenâsüb* vardır.

5. Her bir güli bir renge kodı nâmiye ammâ

Nergisde olan neşv ü nemâsında nazar var

nâmiye (a.i.) : yerden bitme hassası, büyüme.
nergis (f.i.) : soğanı zehirli süs bitkisi, çiçek.
neşv ü nemâ (f.i.) : büyüme, gelişme.
nazar (a.i.) : bakış, bakma, göz atma.

“Yerden bitme hassası, her bir gülü bir renge boyadı ama nergiste olan büyüüp yetişmede nazar var.”

Gül, Klâsik Türk şiirinde rengi, kokusu ve şekli itibariyle şiirlerde teşbih konusu olmuştur. Şiirlerde mekân olarak sık sık karşımıza çıkan gül bahçeleri, âşıklar için önemli bir yere sahiptir. Âşıkların nazarında sevgili güldür, gül bahçesi ise sevgilinin evidir. Şairler ateş imajını zaman zaman gül üzerinden verir yahut gül ile ateşi şiirlerde birlikte kullanırlar. Bunun örneklerinden biri de XVIII. yüzyıl şairlerinden biri olan *Şeyh Galib*’in şu beytidir: *Gül âteş gülbün âteş gülşen âteş cûybâr âteş/ Semender-tiynetân-ı ‘aşka besdir lâlezâr âteş*. Klâsik Türk şiirinin temel yapı taşlarını oluşturan mazmunlardan biri de gül ve bülbül mazmunudur. Gül, sevgili; bülbül ise âşıktır. Bu mazmun birçok şairin şiirlerine konu olmuş ve mesnevî tarzında alegorik eserler kaleme alınmıştır. Gül tasavvufi anlamda vahdeti temsil etmesiyle de oldukça ehemmiyetlidir (Ayvazoğlu, 2021, s. 142). Nergis, Klâsik Türk şiirinde rengi, şekli ve kokusu itibariyle birçok nesneye teşbih edilir ancak genellikle göz ile ilişkilendirilir. Suyu seven bir çiçek olarak bilinen nergis, humâr gözün, bîmâr gözün, sarhoşluğun simgesidir (Oğuz-Öztekin, 2006, s. 614). Göz olarak nergis; hasta, sarhoş, mâhmûr ve âşıktır. Şekil itibariyle kullanılan eşyalardan tâc, külâh ve gümüş; kozmik öge olarak da yıldızlarla birlikte anılır. Narsistik kişilik bozukluğu ile nergis arasında bir ilişki söz konusudur. Narkotik ve narkoz gibi terimler de aynı kökten gelir. Beşir Ayvazoğlu, aralarındaki ilişkiyi şöyle özetler: Narkissos öldükten sonra göbeğindeki sarı ve beyaz yaprakları kucaklayan bir çiçeğe dönüşür. Nergis, bu efsaneden gelen “narsisizm” terimi psikolojide kendine hayranlık duyan, güzelliği karşısında şaşkına uğrayan nitekim tarif edilebilecek kompleksin adı olmuştur. Klâsik Türk şiirinde şairlere göre nergis, mest ve mahmurdur. Sevgilinin mestâne ve sâhir bakışı; âşığın ise sevgili uğruna uykusuz kalan gözü ve bakışı nergise teşbih edilir (Açıl, 2015, s. 16). Beyte bakıldığında şair, yerden bitme hassasının her bir gülü bir renge koyduğunu ancak nergisin büyüyüp gelişmesine nazar değdiğini ve büyüyemediğini söyler. Günlük hayatta ve Klâsik Türk şiirinde en çok tercih edilip şiirler konu edilen gül, burada nergisin gölgesinde kalmıştır. Nitekim alışılmışın dışında bir durum söz konusudur. Hoş şekli ve güzel kokusu ile dikkat çeken nergisin büyüyüp gelişmesinde göz vardır. Çiçeklere göz değme inancı, Anadolu kültüründe oldukça fazladır. Bunu önlemek adına, insanlar bahçelerine diktikleri bitkilerin ve çiçeklerin üzerine içi boşaltılmış yumurta kabuğu asarlar. Böylelikle bitki ve çiçeklerin nazardan korunduğuna inanırlar (Begiç, 2022, s. 181).

Beyitte aralarında tür olarak ilgi bulunan “gül” ve “nergis” kelimeleri arasında, aralarında anlamca ilgi bulunan “nevş ü nemâ” ve “nâmiye” kelimeleri arasında, aralarında şekil itibariyle ilgi bulunan “nergis” ve “nazar” kelimeleri arasında *tenâsüb* vardır.

6. Olma taraf-ı devlet-i dünyâya çeşim-dûz

Nâ'il olanun zevk u safâsında nazar var

çeşim-düz (f.i.) : göz dikip bekleyen, göz diken.
zevk (a.i.) : beğenme, eğlence.
safâ (a.i.) : neşe, gönül şenliği.

“Dünya devletine göz diken olma. Nitekim bu devlete nail olanın zevkinde sefasında nazar var.”

Dünya devletine göz dikmek, dünyanın malına ve mülküne aldanmak, onlara sahip olmak kişileri bazen olumsuz sonuçlarla karşı karşıya bırakır. Nitekim bunlardan biri de nazardır. Nazar; göz değmesi olarak bilinir. Toplum arasında insanlara, hayvanlara ve eşyalara nazar değdiğine inanılır. Gözü keskin biri, karşısındaki kişinin mutluluğuna yahut malına dikkatli bir şekilde bakarak ve güzel sözler söyleyerek nazar değdirebilir (Acıpayamlı, 1962, s. 1). Nazarın değmesinin önemli sebeplerden biri de kişinin kendinde hissettiği eksiklik duygusudur. Deyim olarak kullanılan “gözü gönlü kalmak” arzulanan ama elde edilemeyen şeye karşı aruzunun devam etmesi anlamına gelir. Kişinin kendinde olmayan bir şeyi karşı tarafta görüp istemesi ve ona karşı kıskançlık duyması o şeye nazar değmesine sebep olur (Dursun-Öngay, 2021, s. 84). Beyte bakıldığında şair, dünyanın devletine yani malına, güzelliğine nail olanın mutluluğunda ve zevkinde illaki bir göz olduğunu vurgular. Bu malların geçici olduğuna, insanların buna göz dikmemesi ve aldanmaması gerektiğine dikkat çekerek nasihat verir. Klâsik Türk şiirinde, şairin bu düşüncelerini “rint” tipi karşılar. Rint, birçok kişinin peşinden koştuğu mal-mülk, makam ve şöhret gibi şeyleri hiçbir zaman umursamayan, kimsenin yorumuna kulak asmayan, ikiyüzlülükten uzak ve hikmete düşkün bir tiptir (Durmaz, 2003, s. 5). Rint tipi, bir lokma bir hırka felsefesini benimser. Rint tipinin benimsediği felsefe bu beyitte anlatılmak istenen düşünce ile benzerlik gösterir.

Aralarında anlamca ilgi bulunan “çeşim-dûz” ve “nazar” kelimeleri arasında, aralarında anlamca benzerlik bulunan “devlet”, “safâ”, “zevk” kelimeleri arasında *tenâsüb* vardır.

7. Her dîde-i ney şu'le-i âvâz ile hem-dem

Kâmî hele dil-sûz nevâsında nazar var

dîde (f.i.) : göz.
ney (f.i.) : kamıştan yapılan nefesli saz.
şu'le (a.i.) : alev, ışık.
âvâz (f.i.) : ses, seda.
hem-dem (f.i.) : arkadaş, dost.

dil-sûz (f.i.) : yürek yakan, ızdırıp veren.

“(Ey) Kâmi! Neyin her gözü âvâzının ateşiyle dosttur. Hele ki onun sesinin gönül yakıcılığında nazar var.”

Ney, Klâsik Türk şiirinde sık sık hayallere ve imajlara konu olmuştur. Çalgı aleti olan ney, kamıştan yapılır ve neye dönüşmesi için birçok aşamadan geçer. Önce kamışlıktan arındırılır ve içi boşaltılarak sinesine noktalar hâlinde delikler açılır. Daha sonra güneşte kurutulup ayaklarına tel, başına ağızlık geçirilir. Son aşamaya gelindiğinde ise o gönül yakıcı sesi veren “ney” olur. İnsan-ı kâmil olanlar, ney gibi belirli aşamalardan geçerek çile ile pişer ve âşk ile sineleri mecrûh olur. Böylelikle neyin içinin boşalması gibi insan-ı kâmil olan kişinin de benliğinden bir iz kalmaz ve Allah için konuşup Allah için susar. Nitekim insan-ı kâmil olan kişinin ağzından çıkan her bir söz ney gibi dinlenmeye layık görülür (Kaplan, 2023, s. 689-690). Neyin çıkardığı ses, insanın gönlünü yakar ve delik deşik eder. Onun bu sesine kulak veren herkes onu büyük bir hayranlıkla dinler. Gazelin makta’ beytine bakıldığında şair, “Kâmi” diyerek kendine seslenir ve neyin bağrında bulunan her deliğin, sesinin ateşiyle dost olduğunu âdeta onunla tamamlandığını söyler. Neyin feryadı öyle bir sestir ki daha önce hiçbir alette bu sese rastlanılmamıştır. Bu sebeple neyin o gönül yakıcı sesi herkes tarafından beğenilmenin ötesinde kıskanılır. Şair beyitte, neyin çıkardığı eşsiz seste nazar olduğunu vurgular.

Aralarında anlamca ilgi bulunan “dide” ve “nazar”; “ney, ses çıkaran bir alettir. Bu sebeple âvâz” ve ney” kelimeleri arasında *tenâsüb* vardır. “Kâmi” ifadesinde *nida*, “ney”, “şu‘le” ve “âvâz” ifadesinde *tenâsüb*, ney ifadesinde *teşhis*, “dil-sûz nevâsında” ifadesinde ise *mübâlağa* vardır.

2. GAZELİN YAPISALCILIK AÇISINDAN İNCELENMESİ

2.1. Nazım Şekli: Gazel

Kâmi’nin bu gazelinde, Klâsik Türk şairlerinin özellikle kullandığı bir çağrışım ögesi olan *rediften* yararlanılmıştır. *Kâmi*’nin “-sında nazar var” redifli bu gazeli 7 beyitten oluşmaktadır.

2.2. Gazelin Ses İncelemesi

2.2.1. Vezin

İncelemeye konu olan gazel aruzun *Hezec Bahri*'nde yer alan mefûlû/mefâilû/mefâilû/feûlûn kalıbıyla yazılmıştır. Klâsik Türk şairleri tarafından kaside ve gazelerde sık sık kullanılan bu kalıp, aruzun hareketli ve ahenkli kalıplarından biridir (İpekten, 2008, s. 188).

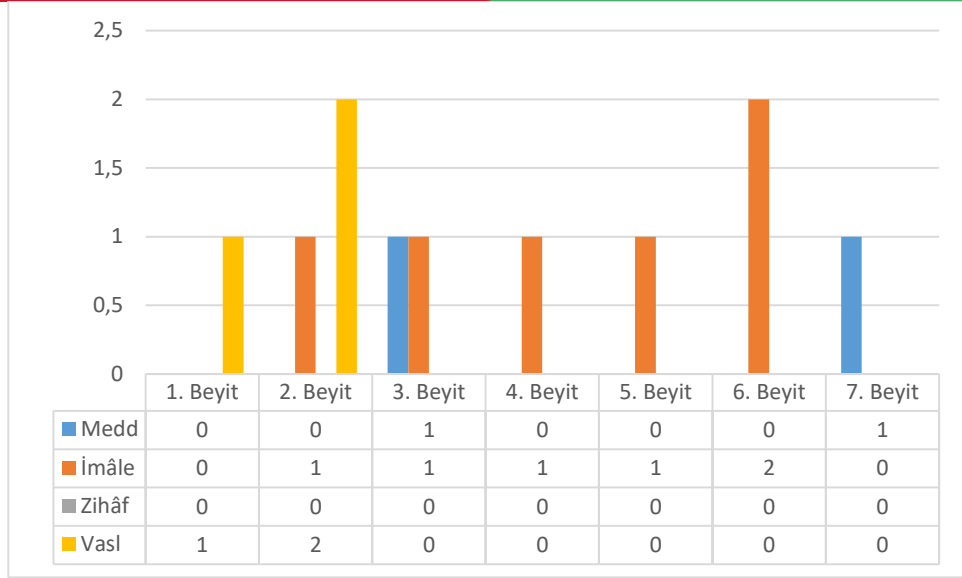
Aruzda kusur sayılmamakla birlikte çoğu kez ahengi arttırmak için kullanılan *medd* (İpekten, 2008, s.150), bu gazelde 2 hecede yapılmıştır. 3. beytin ikinci mısraındaki “hûş-rûbasında” kelimesinin birinci hecesinde ve 7. beytin ikinci mısraındaki “dil-sûz” kelimesinin ikinci hecesinde *medd* yapılmıştır. 1, 2, 4, 5 ve 6. Beyitlerde ise *medd* yoktur.

Vezin kusuru kabul edilen *imâle* 6 hecede yapılmıştır. Bu imâlelerin 3'ü Farsça tamlamaların i'lerine (kesre-i izâfet) denk getirilerek kusur aza indirilmiştir. Kalan *imâle*lerden 1'i Türkçe çoğul eki ve edat arasında vasl yapılması sonucunda ortaya çıkan açık hecede, 2'si ise Türkçe kelimelerdedir. Kesre-i izâfete denk gelen *imâle*ler aruzda hoş karşılsa da Türkçede uzun sesli harflerin bulunmaması nedeniyle aruza uydurulan kısa hecelerin uzun okunması aruz uygulamasında büyük bir hata kabul edilmiştir (İpekten, 2008, s. 146). Gazelde, Türkçe “ko-**dı**” ve “ol-**ma**” kelimelerinde aruz kusuru kabul edilen türde *imâle* yapılmıştır. Söz edilen kelimelerde vurgunun son hecede bulunması nedeniyle imâlenin ağırlığını hissedilmemektedir. Aksine bu durum anlamı pekiştirmektedir (Uçan Eke, 2014, s. 56).

Aruz uygulamasında uzun okunması gereken hecenin kısa okunmasını ifade eden zihâf; kelimenin alışılan ahengini bozması, aslından uzaklaştırması ve söylendiğinde kulağa hoş gelmeyip rahatsız etmesi gibi nedenlerden dolayı büyük bir hata kabul edilmiştir (İpekten, 2008, s. 156). İncelenen bu gazelde ise aruz kusuru sayılan zihâf bulunmamaktadır.

Aruz kalıbının uygulanmasında çok kullanılan ve şiirde ahengi sağlaması bakımından da gerekli kabul edilen *vasla* (İpekten, 2008, s. 142) bu gazelde 2 yerde başvurulmuştur. Gazelde, 1. beytin birinci mısraındaki “âfetüñ-‘uşşâka”, 2. Beytin birinci mısraındaki “okur-ol” ve “hamyâzeler-ile” kelimeler arasında vasl vardır.

Yukarıdaki açıklamaların ışığında Kâmî'nin bu gazeli aruz bakımından neredeyse kusursuz kabul edilebilir. Gazelin aruz özellikleri aşağıdaki grafikte aktarılmıştır. Bu grafik, gazeldeki ses uyumunu göstermektedir.

Grafik 1. Gazeldeki aruz vezni unsurlarının dağılımı.

2.2.2. Kafiye ve Redif

Redif, şiirde ahengi ve ritmi sağlamasının yanı sıra asıl temayı oluşturan unsurdur. Seçilen redifin anlamı ve çağrışımı neyi ifade ediyorsa şiirin genel çerçevesi de o mânâları içermektedir. Dolayısıyla şiirde vurgulanmak istenen duygu ve hayaller redif etrafında şekillenmektedir (Uçan Eke, 2011, s. 191). Kâmî de incelenen gazelin redifini “-sında nazar var” seçmiştir. Seçilen redif, her beytin sonunda tekrarlanarak nazar kavramı etrafında şekillenen inançları okuyana/dinleyene çağrıştırmış, nazar eden ve nazar değen kişinin hâllerini aktarmıştır.

Gazelin kafiyesi; vefâ, cefâ, bahâ, -rübâ, nemâ, safâ, nevâ kelimelerindeki “-â” sesidir. Bu ses *tam kafiye* değerindedir. Kafiye kelimelerin 7’si iki, 1’i üç heceli (hûş-rübâ) olmak üzere 6’sı Arapça isim, 1’i Farsça isim ve 1’i Farsça sıfattır. Bu durum uyaklı kelimelerin bir denge içerisinde olduğunun göstergesidir. vefâ, cefâ ve safâ kelimelerinin ses bakımından birbirine yakın kelimeler olması fonetik ve morfolojik bakımdan bir uyum sağlamıştır (Dilçin, 1991, s. 70). Şairin kafiye kelimeleri isim ve sıfatlardan tercih etmesi de bir eylemden ziyade niteleme ve belirtmeye öncelik vermesiyle ilgilidir (Uçan Eke, 2014, s. 58).

Tablo 1. Gazelin kafiye ve redif şeması.

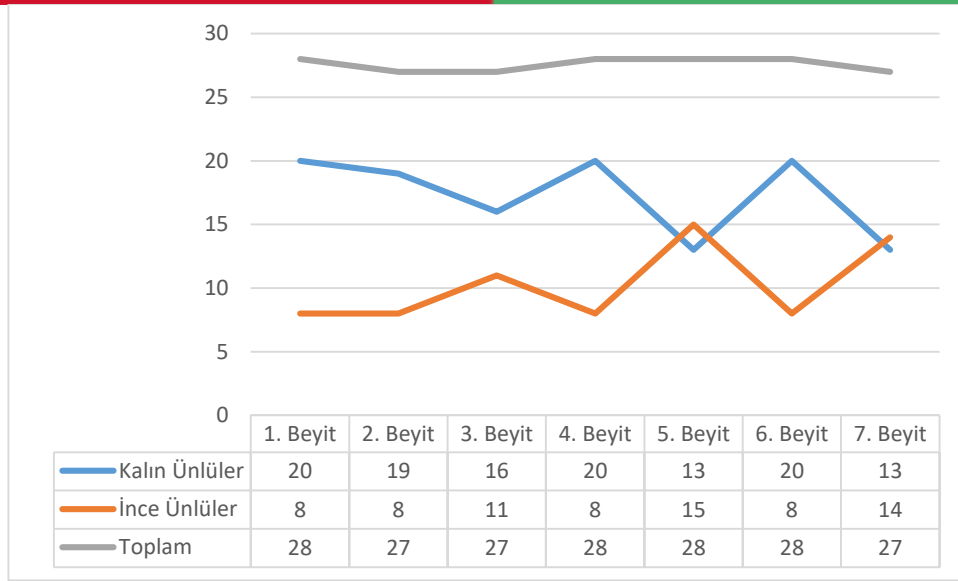
	Kafiye	Redif
1. Beyit	vefâ	-sında nazar var
1. Beyit	cefâ	-sında nazar var
2. Beyit	bahâ	-sında nazar var
3. Beyit	-rübâ	-sında nazar var
4. Beyit	verâ	-sında nazar var
5. Beyit	nemâ	-sında nazar var
6. Beyit	safâ	-sında nazar var
7. Beyit	nevâ	-sında nazar var

2.2.3. Ünlü ve Ünsüzler

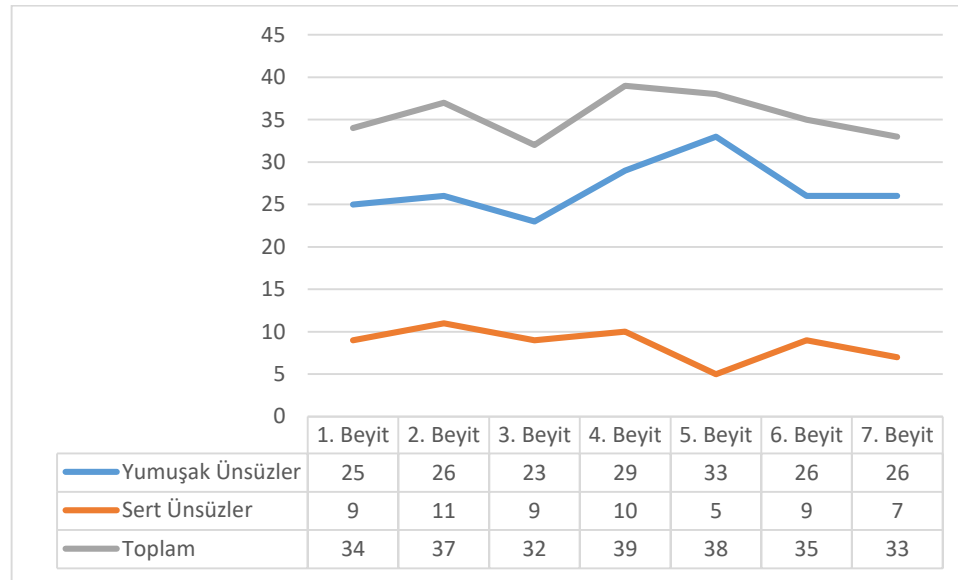
Kâmî'nin incelenen gazelinin ünlü ve ünsüz dağılımının gösterildiği tablo ve grafiklerde de görüldüğü gibi yumuşak ünsüzler hâkimdir. Ünsüzlerin hâkim olduğu şiirler hareketli, ünlülerin hâkim olduğu şiirler ise durağandır. Ancak şiirde ünsüz ve ünlü dağılımı birbirine yakınsa hareket ve durağanlık arasında bir denge oluşmaktadır (Horata, 1998, s. 53). Kâmî'nin bu gazelinde de ünlülere kıyasla ünsüzlerin ve özellikle yumuşak ünsüzlerin fazla olması şiire hareket kazandırmasının yanında ses gücünü ve akıcılığı arttırmaktadır.

Tablo 2. Gazeldeki ünlü ve ünsüzlerin dağılımı.

Beyitler	1	2	3	4	5	6	7	Toplam
Yumuşak Ünsüzler	25	26	23	29	33	26	26	188
Sert Ünsüzler	9	11	9	10	5	9	7	60
Kalın Ünlüler	20	19	16	20	13	20	13	121
İnce Ünlüler	8	8	11	8	15	8	14	72
Toplam	62	64	59	67	66	63	60	441

Grafik 2. Gazelde kullanılan kalın ve ince ünlülerin beyitlere göre dağılımı.

Grafik 3. Gazelde kullanılan yumuşak ve sert ünsüzlerin beyitlere göre dağılımı.

Kalın ve ince ünlülerin beyitlere dağılımının gösterildiği aşağıdaki grafikte kalın ve ince ünlülerin hemen hemen eşit dağıldığı söylenebilir. 1, 2, 3, 4, 5 ve 6. beyitlerin ses bakımından birbiriyle örtüşmektedir. 7. beyitte ise toplam ünlü sayısında bir düşüş görülmektedir. Beyitteki bu düşüş yüksek seste seslenişten ziyade, iç monolog gibi daha düşük bir tonda şairin kendisine hitap etmesinden kaynaklanmaktadır (Uçan Eke, 2014, s. 71). Bunun yanında ince ünlü eğrisinin kalın ünlü eğrisine ters yönde veya paralel dağıldığı görülmektedir. Ünlülerin birbirine paralel dağıldığı 2, 3 ve 5. beyitlerde hareket ve durağanlık birlikte hissedilmektedir. Şiirde kalın ünlülerin hâkim olması anlatılmak istenenlerin daha tok bir sesle ortaya konulmasını sağlamaktadır (Uçan Eke, 2011, s. 193). 1. beyitte kalın ünlü eğrisinde yükseliş görülür çünkü

bu beyitte, sitem sesinin yüksekliği duyurulmak istenmiştir. 4. ve 6. beyitlerde yine kalın ünlü eğrisi yüksektir. Şair bu beyitlerde ayıplama sesinin yüksekliğini duyurmak isteyerek öğüt vermiştir. Yumuşak ve sert ünsüzlerin beyitlere göre dağılımının gösterildiği grafikte ise yumuşak ünsüzlerin gazelde hâkim olduğu söylenmelidir. Bu durum gazelin ses gücünü ve akıcılığını gözler önüne sermektedir.

2.2.4. Ses ve Söz Tekrarları

Kâmî'nin incelenen bu gazelinde ünlü ve ünsüzlerin beyitlerin anlamıyla uyuşan bir dağılım içinde olması, şiirin ses açısından dengeli yapısının sonucudur. Gazelde “a/â” ünlüsünden 79 , “e” ünlüsünden 45, “i/î” ünlüsünden 27; “r” ünsüzünden 36, “n” ünsüzünden 35, “d” ünsüzünden 22, “v” ünsüzünden de 19 adet vardır. Bu seslerden “a/â” ünlüsü ile “n” ve “r” gibi diş ve ön damak ünsüzlerinin gazelde daha fazla kullanılması, gazelin *kafiye* ve *redif* sesleri olmalarına bağlı olduğu düşünülebilir.

Kâmî'nin gazelinde odak noktasını oluşturan ünsüzler “n” ve “r” dir. Aşağıda örneği verilen beyit “n” ve “r” sesleriyle kurulmuş *aliterasyona* örnektir:

Her bir güli bir renege kodı nâmiye ammâ

Nergisde olan neşv ü nemâsında nazar var (G 36/5)

“a/â” ünlüsünün tekrarı ise *asonans* oluşturmaktadır:

Kûteh-nazarun seyri medâ-yı başarından

Gâfil ki temâşâ-yı verâsında nazar var (G 36/4)

Gazelde redif kelimesi “-sında nazar var”ın dışında düzenli bir *söz tekrarı* bulunmamaktadır.

2.3. Gazelin Sözdizimi İncelemesi

2.3.1. Kelime Çeşitleri ve Yapıları

İncelenen gazel, 22'si *Türkçe*, 25'i *Farsça* ve 41'i *Arapça* olmak üzere toplam 88 kelimeden oluşmaktadır. Bu kelimelerden 62'si *isim*, 6'sı *fiil*, 9'u *sıfat*, 2'si *zarf*, 1'i *edat* ve 8'i *bağlaç*tır. İsimlerin 37'si gibi büyük bir çoğunluğu *Arapça* iken 11'i *Türkçe*, 14'ü *Farsça*dır. *Türkçe* kelimelerin sayısal bakımdan azlığına karşılık gazelde yer alan fiillerin tamamı *Türkçe*dir. Bunun yanında *Arapça* ve *Farsça* kelimelere getirilen 29 *çekim eki*, *Türkçe* morfoloji kurallarının kelime kadrosu üzerindeki etkisini göstergesidir (Uçan Eke, 2014, s. 60). Gazelin kelime kadrosuna ilişkin bilgilere aşağıdaki tabloda yer verilmektedir:

Tablo 3. Gazelin kelime kadrosu.

	İsim	Fiil	Sıfat	Zarf	Edat	Bağlaç	Ünlem	Toplam
Türkçe	11	6	3	0	0	2	0	22
Farsça	14	0	5	1	1	4	0	25
Arapça	37	0	1	1	0	2	0	41
Toplam	62	6	9	2	1	8	0	88

2.3.2. Tamlama Çeşitleri ve Yapıları

İncelemeye konu olan gazelde 4'ü *Türkçe*, 6'sı *Farsça* olmak üzere toplamda 10 tane *isim ve sıfat tamlaması* mevcuttur. Gazelde 9 tane ikili tamlama ve 1'i 3 kelimeden oluşan *zincirleme sıfat tamlaması* vardır. Tamlamaların fazla sayıda kullanılması anlamı yoğunlaştırarak az sözle çok mânâ ifade edilmesinin yolunu açmıştır. Gazelde yer alan tamlama tablosu ise aşağıda verildiği gibidir:

Tablo 4. Gazelde geçen tamlamalar.

İkili Tamlamalar	Üç Kelimeden Oluşan Tamlamalar
Ol âfet (Türkçe S.T.)	taraf-ı devlet-i dünyaya (Farsça S.T.)
bir gûne (Türkçe S.T.)	
Ol nev-res (Türkçe S.T.)	
mey-i hûş-rübâ (Farsça S.T.)	
medâ-yı başâr (Farsça İ.T.)	
temâşâ-yı verâ (Farsça İ.T.)	
dîde-i ney (Farsça İ.T.)	
şu'le-i âvâz (Farsça S.T.)	
dil-sûz nevâ (Türkçe S.T.)	

2.3.3. Cümle Çeşitleri ve Yapıları

Kâmî'nin 7 beyitlik bu gazeli toplam 13 cümleden oluşmaktadır. Cümleler genellikle gazelin redifi olan “-sında nazar var” ile kurulmuştur. Kelime kadrosu olarak isim ve isim soylu kelimelerin sayısal açıdan üstünlüğü cümle çeşidi yönünden de görülmektedir. Cümlelerin çoğu *basit ve kurallı cümle*lerden oluşmaktadır. Gazelin geneline *geniş zaman* ve *teklik 3. şahıs* hâkimken 5. beyitte görülen *geçmiş zaman*, 6. beyitte ise *Emir kipi* ve *teklik 2. şahıs* bildirilmiştir. Şair, 5. beyitte yakın geçmişte yaşanan olaya atıf yapmaktadır.

Tablo 5. Gazelin cümle çeşitleri

	Cümle Sayısı	Yüklem Türüne Göre	Anlamına Göre	Yapısına Göre	Ögelerin Dizilişine Göre
1. Beyit	2	İsim İsim	Olumlu Olumlu	Basit Birleşik	Kurallı Kurallı
2. Beyit	2	Fiil İsim	Olumlu Olumlu	Basit Girişik Bileşik	Devrik Eksiltili
3. Beyit	2	Fiil İsim	Olumlu Olumlu	Basit Basit	Devrik Kurallı
4. Beyit	1	İsim	Olumlu	-ki'li Birleşik	Kurallı
5. Beyit	2	Fiil İsim	Olumlu Olumlu	Basit Bağlı	Devrik Kurallı
6. Beyit	2	Fiil İsim	Olumsuz Olumlu	Basit Basit	Devrik Kurallı
7. Beyit	2	İsim İsim	Olumlu Olumlu	Basit Girişik Bileşik	Eksiltili Kurallı

Tablo 6. Gazelin cümlelerinde zaman ve şahıs.

	Şekil ve zaman	Şahıs
1. Beyit	Geniş zaman Geniş zaman	Teklik 3. Şahıs Teklik 3. Şahıs
2. Beyit	Geniş zaman Geniş zaman	Teklik 3. Şahıs Teklik 3. Şahıs
3. Beyit	Geniş zaman Geniş zaman	Teklik 3. Şahıs Teklik 3. Şahıs
4. Beyit	Geniş zaman	Teklik 3. Şahıs
5. Beyit	Görülen Geçmiş zaman Geniş zaman	Teklik 3. Şahıs Teklik 3. Şahıs
6. Beyit	Emir Kipi Geniş zaman	Teklik 2. Şahıs Teklik 3. Şahıs
7. Beyit	- Geniş zaman	Teklik 3. Şahıs Teklik 3. Şahıs

2.4. Gazelin Anlam İncelemesi

Gazelin şerh kısmında da aktarıldığı gibi Kâmî'nin bu gazeli, nazar etrafında gelişen inanışları aktarması bakımında dikkat çekmektedir. Gazelin anlatım plânının aktarıldığı aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere nazar eden kişinin hâlleri, düşünceleri ve nazar değen kişinin bu durumdan olumsuz etkilenmesi anlatılmıştır.

Tablo 7. Gazelin anlatım plânı.

Beyitler	Gönderici (Anlatıcı)	Bildiri (İleti, Nesne)	Alıcı
1. Beyit	Şair	Sevgilinin âşıklara karşı gösterdiği vefa ve cefasının kıskanılması nedeniyle bu iki unsurlarda nazarın bulunduğu.	Okuyucu/Dinleyici
2. Beyit	Şair	Sevgilide baştan ayağa nazar bulunması nedeniyle ona bakan zahidin esneyerek dua etmesi.	Okuyucu/Dinleyici
3. Beyit	Şair	Şarap içen kişinin sarhoş olup hâlsiz düşmesi gibi nazar değen kişide de hâlsizlik belirtisi görüldüğü.	Sâkî
4. Beyit	Şair	Kısa görüşlü insanların gözünün önündekini görmekten gafil oldukları.	Okuyucu/Dinleyici
5. Beyit	Şair	Her bir çiçeğin boy atıp bir renge büründüğü ancak nergisin üzerinde nazar olması nedeniyle gelişmemesi.	Okuyucu/Dinleyici
6. Beyit	Şair	Dünyaya ait bir mutluluğu elde etmek isteyen bir kişinin, isteğine ulaştığı vakit hem cinsleri tarafından kıskanılacağı ve bu kişinin mutluluğuna nazar değeceği.	Okuyucu/Dinleyici
7. Beyit	Şair	Neyin her bir deliğinden çıkan sesin ateşiyle dost olması. Neyin gönül yakan sesinin kıskanıldığı ve bu nedenle onda nazar olduğu.	Şair

Sonuç

Klâsik Türk edebiyatının yüzyıllar boyunca süregelen bir gelenekten beslendiğini söylemek mümkündür. Şairler günlük hayatın farklı yönlerini şiirlerinde işlemişlerdir. Bunu bazen bir konu bazen de bir redif etrafında şekillendirmişlerdir. Günlük hayatın, kültürün ve inanışın dikkat çekici bir unsuru olan nazar, gazellere sık sık konu olmuştur. Çalışmanın konusu bağlamında XIII-XVIII. yüzyıllar arasında yer alan şairlerin dîvânları taranıp *nazar* redifli gazeller tespit edilmiştir. XVIII. yüzyıl şairlerinden biri olan Kâmî'nin dışındaki şairlerin, nazarı daha çok bakış yönüyle işlediği, Kâmî'nin halk inanışı olan nazarı “göz değmesi” etrafında ele aldığı görülerek seçilmiştir. Bu çalışmada şairin “-sında nazar var” redifli gazeli

önce geleneksel şerh metoduyla daha sonra da yapısalılık yöntemiyle incelenmiştir. Bu bağlamda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. İncelenen gazelde Kâmi, üç dilin imkânlarını kullanarak geleneğin estetik anlayışını ve kendi üslûbunu ustalıkla işlemiştir. Bu durum şairin geniş bir kelime dağarcığına sahip olduğunun da göstergesidir.

2. Kâmi'nin incelenen gazeli toplam 88 kelimeden oluşmaktadır. 22'si *Türkçe*, 25'i *Farsça* ve 41'i *Arapça* kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin 62'si *isim*, 6'sı *fiil*, 9'u *sıfat*, 2'si *zarf*, 1'i *edat* ve 8'i *bağlaç*tır. İsimlerin 37'si gibi büyük bir çoğunluğu *Arapça* iken 11'i *Türkçe*, 14'ü *Farsça*dır. *Türkçe* kelimelerin sayısal bakımdan azlığına karşılık gazelde yer alan fiillerin tamamı *Türkçe*dir. Bunun yanında *Arapça* ve *Farsça* kelimelere getirilen 29 *çekim eki*, *Türkçe* morfoloji kurallarının kelime kadrosu üzerindeki etkisini göstergesidir.

3. Kâmi'nin gazelinin ses yapısı, çoğunlukla yumuşak bir görünüm sergilemektedir. Kâmi'nin gazelinin genelinde ünsüzlerin ve çoğunlukla da yumuşak ünsüzlerin hâkim olduğu görülmektedir. Bu da Kâmi'nin gazelinin şiire hareket kazandırmasının yanında ses gücünün ve akıcılığının en önemli göstergesidir.

4. Kâmi'nin gazelinde sesin beyitlerin anlamıyla uyuşan bir dağılım içinde olması, onun şiirlerinin ses açısından da dengeli olduğunun sonucudur.

5. Kâmi'nin incelenen gazelinde seçilen redif, her beytin sonunda tekrarlanarak nazar kavramı etrafında şekillenen inançları okuyana/dinleyene çağrıştırılmış, nazar eden ve nazar değen kişinin hâlleri aktarılmıştır. Dolayısıyla bu durum şairin, şiirde vurgulamak istediği duygu ve hayalleri redif etrafında şekillendirmek istediğinin göstergesidir.

6. İncelemeye konu olan gazelde 4'ü *Türkçe*, 6'sı *Farsça* olmak üzere toplamda 10 tane *isim ve sıfat tamlaması* mevcuttur. Gazelde 9 tane ikili tamlama ve 1'i 3 kelimeden oluşan *zincirleme sıfat tamlaması* vardır. Kâmi'nin incelenen gazeli tamlamalar bakımından zengindir. Dolayısıyla tamlamaların fazla sayıda kullanılması anlamı yoğunlaştırarak az sözle çok mânâ ifade edilmek istenmesinin sonucudur.

Sonuç olarak Klâsik Türk şiiri metinlerinin modern çözümleme yöntemleriyle incelenmesi çağdaş okuyucuyu metne yaklaştıracak ve farklı bir bakış açısı kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, O. (1962). Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Âdet ve İnanmalar, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 20(1-2), 1-40.
- Açıl, B. (2015). Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (5), 1-28.
- Arı, R. (2021). Âşık ile Sevgili İlişkisinde Öfkenin İki Yüzü Gazap ve Sitem. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve HalkBilimi Araştırmaları Dergisi*, (27), 256-277.
- Aytaç, G. (2020). *Genel Edebiyat Bilimi*. Say Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2021), *Güller Kitabı*. Kapı Yayınları.
- Bahadır, C. S. (2012). *16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar* [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Batıslam, D. (2017). Divan Şiirinde Kadeh ve Kadeh Redifli Gazeller. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (18), 1-28.
- Bayraktutan, L. (1990). Divan Şiirinde Sevgiliye Dair Estetik Motifler. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 85-92.
- Beğiç, H. N. (2022). Anadolu Nazar İnancı ve Nazarlıklar. *Aydın Uğurlu ve Geleneksel Sanatlar Dergisi*, (3), 170-187.
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ağaç Kitapevi Yayınları.
- Çallı, A. (2017). *Anadolu Kültüründe Nazar ve Nazar Objeleri* [Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Çapan, P. (2023). Cumhuriyetimizin 100. Yılında Hayalimdeki Klâsik Türk Edebiyatı Derslerini Öğretmeyi Öğrenmek Üzerine Metodik Bir Yaklaşım. *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(6), 99-104.
- Çayıldak, Ö. (2018). Sâki-nâmelerde Kadehe Dair. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (55), 66-83.
- Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügât*. Kitapevi Yayınları.
- Dilçin, C. (1991). Fuzulî'nin Bir Gazelinin İncelenmesi. A. Ü. DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türkoloji Dergisi, (1), 43-98.

- Doğan, M. N. (2008). Divan Şiirinde Şarap Metaforları. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (38), 63-98.
- Durmaz, G. (2003). *Divan Şiirinde Rind ve Zâhid Çatışması* [Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Dursun, A. - Öngay, D. (2021). Atasözleri ve Deyimlerde Nazar. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (26), 81-92.
- Eagleton, T. (2018). *Edebiyat Kuramı*. Ayrıntı Yayınları.
- Eren, A. (2016). Söz Güzeli Klasik Türk Şiirinde Sevgilinin Sözleri Üzerine. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3), 69-82.
- Erişen Yazıcı, G. (2017). *Edirneli Kâmi ve Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Gökçimen, A. (2005). Artvin İlinin Sarıbudak Köyünde Nazarla İlgili İnanışlar. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (27), 198.
- Gönel, H. (2010). *15-16. Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili* [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Horata, O. (1998). Necâti Bey'den Bâkî'ye Döne Döne. *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 44-66.
- İpekten, H. (2008). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. Dergâh Yayınları.
- Kaplan, F. (2023). Nedim'in Şiirinde Ney İmgesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (1), 688-701.
- Karacoşkun, M. D. (2010). Yunus'un Şiirleri Işığında İşlevsel Sevginin Psikolojik Çözümlemesi. Erdoğan Boz (Haz.). *XX. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri (06-08 Mayıs 2010)*, 514-524.
- Kazan Nas, Ş. (2017). Klasik Türk Şiirinde Nazar/Göz Değmesi Edebiyat ve Sosyal Hayat. *Türkiyat Dergisi*, (7), 1-10.
- Kıdır, A. (2019). *16. Yüzyıl Divan Şiirinde Bak ve Gör Redifli Şiirler* [Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kıran, Z. (1996). *Dilbilim Akımları*. Onur Yayınları.

- Kutlar Oğuz, F. S.- Öztekin, Ö. (2006). Divan Şiirinde Çiçeklere Dair. Ayşe Boşgelmez (Ed.). *Uluslararası Gölbaşı Göller- Andezit ve Sevgi Çiçeği Festivali Sempozyumu*, 601-627.
- Kuzey, M. (2007). *Kur'an ve Sünnet'te Nazar* [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi].
YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Mengi, M. (2010). *Divan Şiiri Yazıları*. Akçağ Yayınları.
- Moran, B. (2020). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İletişim Yayınları.
- Pala, İ. (2018). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Kapı Yayınları.
- Rağb el-İsfahanî. (2012). *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. Çıra Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2016). *Osmanlı Şiir Kılavuzu I. Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi Yayınları*.
- Taburoğlu, Ö. (2017). *Nazar Başkası Nasıl Görür*. Doğu-Batı Yayınları.
- Uçan Eke, N. (2011). Nâ'ilî'nin "Âfitâb" Redifli Gazelinin Şerhi ve Yapısalcılık Açısından İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 179-200.
- Uçan Eke, N. (2014). *Nâ'ilî'nin Gazellerinin Şerhi ve Yapısalcılık Açısından İncelenmesi*.
C. 1. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kabalcı Yayınları.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. MUYTILINGUAL.
- Yücel, T. (2005). *Yapısalcılık*. Can Yayınları.

ASYA KÖKENLİ HİKSOSLAR'IN MİSİR'I İŞGALİ VE İKİ ASIR EGEMENLİĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Remziye Okkar

Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (Emekli)

remziyeokkar@hotmail.com

Özet

M.Ö.1785-1580. 13-18.Sülaleler Mısır'ın Eskiçağ Tarihinde en karanlık, karışık dönemidir. Devlet birliği bozulmuş, idare intizamsız hale gelmiştir. 14.Sülale Deltadaki güney krallığına bağlıydı. Delta kısmı doğuda istila edildi. Bu kavme “Hyksos”denirdi. Manası "Çoban Krallar" Mukaddes dilde "Hik=Kral, sos=çoban demektir. İki kelime birleşerek "Hiksos"olmuştur. Mısır dilinde “hekau-hasut” Yabancı ülkelerin Hükümdarlar". M.Ö.17.asrın sonlarına doğru iktidarı ele alarak iki asır hâkim oldular. Manethon'a göre, 13.sülaleden itibaren isyan başlamıştır. Kralları Diodumes'den bahsedilir. Altı yabancı kraldan beş tanesinin adına Mısır anıtlarında, Hian, I. Apofis, II. Apofis, Avoserreve ve III. Apofist son Hyksos kralıdır. Jozefe göre; “Yabancı ırktan” olan bu halk doğudan gelerek harp etmeksizin, hiçbir zorluk çekmeden memleketimizi istila ettiler. Şehirleri yaktılar, mabetleri yıktılar, zulüm yaptılar, kadın ve çocukları esir aldılar. Kraliçe Hatçepsut'un Beni Hasan'daki kitabesinde Amurular yani Suriyeli Samilerdir. Manethon tarihinde, Doğudan gelen meçhul ırk olarak kaydedilir. Günümüzün tarihçileri, Samiler, Elamlar, Hattiler, Hurriler ve Mitannilerdir. Bugünkü vesikaya göre, Hiksoslar'ın Önasya'ya yerleşen Hurrilerle akraba oldukları Suriye Filistin yolu ile güneye doğru olan akınlarda buralarda bulunan Samilerle karışmış olduklarıdır. Demir madeninin Hiksoslar tarafından kullanılması Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan geldiklerini de göstermektedir. Kamosa'nın halefi olan Ahmosa MÖ.1532'lerde ülkeden Hiksoslar'ı çıkarmayı başarmıştır. Hiksoslar savaş konusunda pek çok yenilik getirdiler. Demir veya Bronzdan düz Kılıç, eğri Pala, Kama, geniş ve uzun uçlu Mızrak, miğferdi. Mısırlıların Bakırdan, Çakmak taşından, Ok ve Yayları ve Baltaları hafifti. En önemlisi savaş arabalarının atlarla koşulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Amurular, Hattiler, Hurriler, Mitanniler, Suriye Filistin

The Occupation of Egypt by the Hyksos of Asian Origin and Their Two-Century Domination

Abstract

The period from 1785 to 1580 BCE, spanning the 13th to 18th Dynasties, represents the darkest and most chaotic era in ancient Egyptian history. The unity of the state had been disrupted, and administration became disorderly. The 14th Dynasty was linked to the southern kingdom in the Delta. The eastern part of the Delta was invaded by a tribe known as the "Hyksos." The term "Hyksos" means "Shepherd Kings," where "Hik" means king and "sos" means shepherd in the sacred language, combining to form "Hyksos." In Egyptian, the term "hekau-hasut" refers to "Rulers of foreign lands." Towards the end of the 17th century BCE, the Hyksos seized power and ruled for two centuries. According to Manetho, rebellions began as early as the 13th Dynasty. One of their kings, Diodumes, is mentioned. Among six foreign kings, five are recorded in Egyptian monuments: Hian, I Apophis, II. Apophis, Auserre, and III Apophis, the last Hyksos king. According to Josephus, the "foreign race" of people came from the east, and without fighting or facing any difficulty, they invaded the country. They burned cities, destroyed temples, committed atrocities and took women and children captive. Queen Hatshepsut's inscription at Beni Hasan refers to the Amorites, or Syrian Semites. In Manetho's history, they are recorded as an unknown race coming from the east. Modern historians associate them with the Semites, Elamites, Hittites, Hurrians, and Mitanni. According to contemporary records, the Hyksos, who settled in Western Asia, are related to the Hurrians. During their southward incursions via the Syrian-Palestinian route, they mixed with the Semites residing there. The use of iron by the Hyksos suggests they came from Eastern and Southeastern Anatolia. Ahmose, the successor of Kamose, succeeded in expelling the Hyksos from the country around 1532 BCE. The Hyksos introduced numerous innovations in warfare. They used straight swords or bronze swords, curved scimitars, daggers, broad and long-tipped spears, and helmets. In contrast, the Egyptians' weapons were lighter made of copper, flint, and consisted of bows, arrows, and axes. The most significant innovation was the use of war chariots drawn by horses.

Keywords: Amorites, Hittites, Hurrians, Mitanni, Syria-Palestine

Giriş

Mısır uygarlığının tarihsel evrimi, dört ana krallık dönemi (Eski, Orta, Yeni ve Geç) ile bu dönemleri birbirinden ayıran "ara evreler" arasındaki gerilimler üzerine inşa edilmiştir. Bu yapı, yalnızca kronolojik bir sınıflandırma değil, aynı zamanda siyasi istikrarsızlık, toplumsal çözülme ve dışsal dinamiklerin Mısır'ın sosyokültürel dokusunu nasıl dönüştürdüğünü anlamak için kritik bir çerçeve sunar. Eski Krallık (3.-6. Hanedanlar), Orta Krallık (11.-12. Hanedanlar),

Yeni Krallık (18.-20. Hanedanlar) ve Geç Dönem (21. Hanedan'dan Yunan fethine kadar) arasında kalan ara dönemler, Mısır'ın krizlerle yeniden şekillendiği zaman dilimleridir. Bunlardan özellikle İkinci Ara Dönem (13.-17. Hanedanlar), "Hyksos" olarak adlandırılan yabancı bir gücün Aşağı Mısır'ı kontrolü altına almasıyla dikkat çeker. Bu olgu, salt bir siyasi çöküşün ötesinde, askeri teknolojiye yönetim pratiklerine kadar köklü değişimleri tetiklemiş ve Yeni Krallık'ın imparatorluk vizyonunun temelini oluşturmuştur. Kronolojik olarak, Mısır tarihinin başlangıcı MÖ 3150 civarında, Tinit Dönemi (I.-II. Hanedanlar) ile işaretlenir. Ancak bu tarih, Sotis yıldızı (Sirius) döngülerine dayalı hesaplamalarla desteklense de yapay ve yaklaşıktır. (Çaykara, 2020:38) Hanedanlık öncesi dönem, Neolitik çağın son evrelerinden (MÖ 5700-4700 Fayyum/Karun kültürü) Protodinastik Dönem'e (Nagada III, MÖ 3500-3150) kadar uzanan süreçte şekillenir. Arkaik Dönem (MÖ 3150-2700) ise merkezi devlet yapısının ilk izlerini taşır. Eski Krallık'ın çöküşüyle başlayan Birinci Ara Dönem (7.-11. Hanedanlar arası), toplumsal isyanlar ve nomarkların (bölgesel yöneticiler) güç kazanımıyla karakterize edilir. Benzer şekilde, İkinci Ara Dönem (MÖ 1650-1550), Orta Krallık'ın (11.-12. Hanedanlar) sonrasında Hyksosların Delta bölgesinde Avaris merkezli bir yönetim kurmasıyla başlar. Bu dönem, geleneksel anlatılarda "barbar istilası" olarak resmedilse de modern arkeolojik veriler (Tell el-Dab'a kazıları), Hyksos toplumunun yerel kültürle senkretik bir etkileşim içinde olduğunu ortaya koyar. Örneğin, savaş arabası, kavisli kılıçlar ve kompozit yay gibi teknolojik yeniliklerin Mısır'a girişi, bu etkileşimin somut sonuçlarıdır. Hyksos fenomeni, Mısır tarih yazımında ideolojik bir mücadelenin de odak noktasıdır. Manetho'nun aktardığı "ani istila" anlatısı, 19. yüzyıl milliyetçi tarihçiliğinin etkisiyle abartılı bir şekilde yeniden üretilmiş olabilir. Oysa Hyksosların kademeli göçlerle Delta'ya yerleştiği ve siyasi boşluktan yararlanarak hâkimiyet kurduğu tezi, günümüzde daha güçlü destek bulmaktadır. Nitekim İkinci Ara Dönem, yalnızca bir "yabancı egemenliği" değil, Doğu Akdeniz ile Mısır arasındaki ticari ağların genişlediği, teknoloji transferinin hızlandığı bir süreç olarak da okunabilir. Bu durum, Yeni Krallık'ın askeri genişlemesi ve "imparatorluk" kimliğinin oluşumunda belirleyici rol oynamıştır. Üçüncü Ara Dönem (21.-24. Hanedanlar) ise Geç Dönem'in başlangıcını işaretler ve merkezi otoritenin bir kez daha dağıldığı, Libya kökenli yöneticilerin etkin olduğu bir evredir. Ancak bu makalenin odak noktası olan İkinci Ara Dönem, Mısır'ın jeopolitik kimliğini yeniden tanımlaması açısından benzersizdir. Sotis döngüsüne dayalı kronoloji (Eski Krallık: MÖ 2700-2180; Orta Krallık: MÖ 2055-1650), Hyksos etkisinin Yeni Krallık'ın yükselişindeki rolünü anlamak için temel oluşturur. Nitekim Ahmose liderliğindeki Theban hanedanının Hyksosları kovuşu (MÖ 1550), yalnızca bir "kurtuluş" değil, aynı zamanda Mısır'ın askeri ve idari kapasitesinin dönüşümünün simgesidir. Sonuç olarak, Hyksosların rolü, geleneksel "işgalci" algısının ötesinde, kültürel adaptasyon ve teknolojik inovasyon süreçleriyle yeniden değerlendirilmelidir. Bu perspektif, antik Mısır'ın ara dönemlerini salt "karanlık çağlar" olarak değil, dinamik bir geçiş evresi olarak okumayı gerektirir.

This'ler/Thinisler Devri (1.-2 Hanedanlıklar) MÖ.2925-2650)

I.Sülale, MÖ.31001-y.2890) olarak bilinir. Mısır'ın Nübya ve Sina'ya doğru genişlemesi I.sülale döneminin ilk yarısında gerçekleşti. Dönemin ortalarında yeni bir yazı aracı olarak papirus bulundu. I.Sülale gelişmesinin doruğuna MÖ.2950'lerde ulaştı. I.Sülale devrinin başladığı bu döneme Abidos civarında Tinis şehrinde dolaylı Tinit adı verilir.(Yıldırım, 2002:73) Yukarı(Güney) Mısır'da Nil'in doğu sahili üzerindedir. Karşısında, Nil'in öte tarafında Abydos harabeleri yükselir. (Öztuna, 1990:C.3).

Bu üç asır boyunca Mısır, mutlak monarşiyle yönetildi. Ülkenin tek hâkimi (eğemen) olan firavunların tanrı soyundan geldiklerine inanılırdı. Tinitli firavunlar zamanında batıda Libyalılar doğuda ise; Asyalılar vardı. Bu dönemde krallık Mısır dışına seferler düzenleyebilecek kadar güçlüdür. Mısır ordusu değerli taşlar için Sina'ya kadar gider ve Arap çöllerine Nübya'nın içlerine girer. Kral, Kızıl Denize doğru Arap çöllerinde bir sefer düzenlemişti. İki kez kralların bizzat kendilerinin kanal açma işleriyle uğraştığını gösteren betimlemelerle karşılaşılır. Ticaret, kara ve deniz yolundan yapıldı. Tinis kralları zengin ve kudretli hükümdarlardı. Sahip oldukları Bakır, amber ve altının çokluğunu anlatan eserler firavunların deniz ve kara yollarıyla gerek Asyanın iç tarafları ve gerek Akdeniz kavimleri ile ticaret'te bulunduklarını teyit etmektedir. İhtiyaç fazlası tarım ürünleri odun, maden, mermer, cam gibi ürünlerle değiş tokuş edilir ve daha sonra bunlardan çeşitli süs eşyaları yapıldı. Yazının icadı ve yayılması bu dönemde olmuştur. (Yıldırım, 2002:72) Fikir olarak belki Sümerlerin yazısından ilham alan, fakat oluşumu açısından tümüyle Mısırlılara özgü bir başarı olan hieroglif yazısının icadı, ülkedeki düşünsel düzeyin de göstergesi olmuştur. Bu dönemde Hieroglif yazı kullanılmıştır. I.Narmer (Menes)'in yarattığı Mısır devletine “İki ülke krallığı” denir. Bir taht mücadelesi sonunda kurulan 2.nci Sülale (MÖ.2890-2686) çok geçmeden iç çatışmalarla sarsılarak yerini 3.ncü Sülaleye MÖ.2686-2613) bıraktı. 2.Sülale Hotepsehemui Aşağı ve Yukarı Mısır krallıklarının birleşmesi, kral Narmer'in (sonradan Menas”kurucu” adını almıştır) eseridir. Şistten yapılmış bir adak tepsisi Narmer'i başına pskent (firavun başlığı) giymiş halde, tutsakları denetlerken veya kuzeyden gelen bir düşmana saldırırken gösterir. Öncülleri gibi o da, Yukarı Mısır'ın başkenti olan Abidos'ta gömülür. Aşağı Mısır'ın başkentiye Deltanın kuzeybatısındaki Buto'dur. I.Sülale ve II. Sülale firavunları Narmer'in ardıllarıdır. Bazı uzmanlara göre, I.sülale krallarının Abidos'ta tümölüse benzer yapılarla kaplanmış dini eşyalarla donatılmış mezar çukurlarına gömülü olmaları gerekir. Bu mimari, hiç kuşkusuz daha sonraki piramit biçimindeki büyük yapıların habercisidir. Bu tez, firavuna, daha başından itibaren ayrı bir statü verir. Oysa birleşik Mısır'ın yeni başkenti hem de kutsal bir şehir Memfis (Kahire yakını) olur. Her yeni kral, iki ülkenin birleşmesini kutlamak için Menfis kentine gelirdi. Menes'in yaptırdığı “beyaz suru” tavaf ederlerdi. (Yıldırım, 2002:73)

Tinit devrinin son firavunlarını temsil eden II. nci sülale zamanında Mısır. Sulh ve sükûn içindedir. Palermo taşı yalnız, dini törenlerden, halk şenliklerinden ve vergilerden bahseder. En mühim hadise Horüs yerine Set'in geçmesidir. (İnan, 1992:63). I.Sülalenin Sakkara

dolaylarındaki kral mezarları diğer seçkin kişilerinkine benzer boyutlarda ve mimari tarzdadır. Böylece, bu dönemde krallık statüsünün henüz taslak halinde olduğu kesinlikle saptanmıştır. II. Sülalenin kral mezarlarına ilişkin çok daha az öge vardır. Abidos'ta, yanlarında dini yapılar bulunan iki kral mezarı vardı: diğerleri Sakkara'da bulunuyordu. (Güven, 2010:62; Reyhan, Cengiz, 2015:271-276) Eski Krallık Dönemi genel olarak 3.ncü Sülalenin ilk hükümdarı ile başlatılıp 6. Sülaleden 2. Pepi'nin saltanat döneminde sonlandırılır. Ancak bu dönemle ilgili bilgiler oldukça yetersiz ve karanlıktır. Maddi uygarlık verileri hakkında etraflıca bilgiye sahip olmamıza karşın siyasi tarih ne yazık ki yok denecek kadar azdır. Yine de eldeki bilgiler dâhilinde bu dönem yaklaşık 500 yıllık bir süreci kapsar ve Mısır'ın güçlendiği yıllar olarak kabul edilir. 3. Sülalenin ikinci kralı Zoser ile başlatılır. Saltanat dönemlerini anlatan belgeler dönemi anlamak konusunda yardımcı kaynaklardır. Bunlar arasında Palermo Taşı ve Torino Papirüsü en önemli kaynaklardır. Palermo Taşı, Nil'deki taşkın seviyeleri ve Mısır'ın sığır sayımlarından bahseder ve Torino Papirüsü ise 3. ve 8. Sülaleler arasındaki tüm kralların Memphisli oldukları bilgisini verir. Bu dönemin kral metinleri için birkaç kaynaktan söz edilebilir. Birinci kaynak kraliyet anıtlarındaki yazıtlardır.

Eski Krallık Dönemi (3.-8. Hanedanlıklar MÖ.2650-2130)

Mısır Uygarlığının temelleri atılmıştır. En ünlü kralı 3.Hanedanın ilk kralı Zanaht ve ünlü kral 2.nci. Kralı olan Zoser/Coser'dir. (MÖ.2630-2611) Siyasal merkez Abydos'dan Memfis'e taşınmasıdır. **Coser** kendine Abydos yakınında bir mezar inşa ettirmiştir. Daha sonra başkent Memphis kenti yakınındaki Sakkara'da Mısır'ın ilk pramidini altı basamaklı piramidi inşa ettirmiştir. Yüksekliği 62.metredir. Etrafı yüksek bir surla çevriliydi. Mimarı Vezir İmhotep'dir. Aynı zamanda bir hâkim ve bilge kişi olan, astroloji ve rahip din alanlarında da bilgi sahibidir. 50 yıl sonra, Firavun Keops tarafından Gize'de yaptırılan dünyanın yedi harikasıdan biri olarak kabul edilen piramit (taban kenarı 230 m.yükseklik 146 m.) piramidin yapımında kullanılan taş bloklar, ihtimal Nil'in karşı kıyısındaki ocaklardan elde edilmişti. Anılan piramitlerin bulunduğu yerde taş ocakları vardı. Piramitlerin önündeki sabit kolosal nitelikteki Sfenks heykeli bunu ispatlamaktadır. (Yıldırım, 1996:74). Sfenks başı insan şeklinde büyük bir arslan şeklindedir. (İnan, 1992:68)

Erken Döneme ait bir belgede Mısırlıların Nübya'ya (sudan) ilk sızmalarının Coser zamanında gerçekleştiğini ve birinci çağlayana kadar ilerledikleri ve ikinci çağlayana kadar ulaştıklarını biliyoruz. Değerli taşlarından ve belki de Bakır'ından dolayı Mısır'ın dini ve endüstriyel ekonomisi için kaçınılmaz olan Sina, devamlı akın edilen bir bölge olmuştur. Coser'in ordusunu Sina'da gösteren bir gravür de bunu doğrulamaktadır. (Vercoutter,1992:57). 4.'üncü Hanedanlık döneminde; Huni ve halefi Snefru'yla başlar. Palermo Taşında yazılmış parçalarından Snefru zamanında Nübya ve Libya'ya bir sefer düzenlendiğini öğrenmekteyiz. Nübya'ya yapılan seferlerde ganimetle birlikte esir getirilmiştir. Kral bronzdan ve altından heykellerini yaptırmıştır. (İnan, 1992:66). Ayrıca bir grafitinin doğruladığı gibi, Snefru'nun askerleri Sina'ya gitmişlerdi. Bu dönemde Mısır zenginleşmiş, kuvvetlenmiştir. Sina'nın bakır

madenleri firavunların hâkimiyetine geçmiştir. Mısır gemileri Suriye sahillerinde Biblos'a kadar gidip gelmeye, inşaatta kullanılmak üzere Lübnan ormanlarından sedr ağaçlarını Mısır'a taşımışlardır. (Günaltay, 1987:46-47). Gize piramitlerinin sahipleri olan Keops (Khufu (MÖ.2551-2528), Döneminde kralın adını taşıyan dünyanın en büyük piramidi sayılan Keops piramidi yapıldı. Gize çöl platosunda yer alır. Firavun Keops'un 2,59 milyon metreküp hacmindedir. (MÖ.2528-2520) ve Menkaure (Mikerinos)'dur. Adil ve dindar bir kişidir. Bu dönem Altın Çağ olarak bilinir. İlk kralı Snefru Dahşur' da iki piramit yaptırdı. 5-6.sülalelerin Sakkarâ ve Abusir'deki piramitleri daha mütevazı boyda olmakla birlikte, gene de görkemlidir. (Craig,1990, Durant,1996). Bu dönemde kargaşa ve değişiklikler yaşandı. Snefru zamanında Nübya'ya askeri seferler yapıldı. Bunlar "Palermo Taşı'nda anlaşılmaktadır.4.ncü Hanedanlık bir ihtilal ile yıkılmış ve iktidar Rahiplerin eline geçmiştir. (Bahar, 2011:129). 5.Hanedanlık döneminde; Ele geçirilen çeşitli buluntulardan Anadolu'ya ve Afrika içlerine kadar uzanan canlı ticari ilişkilerin varlığını gösterir. Dönemin bir başka önemli gelişmesi de daha kuramsal bir nitelik kazanan bürokrasi üzerindeki firavun denetiminin zayıflamasıdır. Bu dönemden itibaren firavunların "Re"nin oğlu olarak adlandırılmışlardır. Palermo taşında, birçok tapınakların inşa edildiğinden bahsedilir. Bu dönemde, Sahure, Neuserre, Menkauhor, Dedkare-İzezi, tarafından Sina'ya hatta Asya ve Libya'ya askeri seferler düzenlenmiştir. Dış ilişkiler açısından, 5.Hanedan Asya'ya dönüktür. Kralı güneş tanrıyla birleştiren ilişkiyi simgelemek için, piramitlerin yakınlarında evrenin yaratıcısı ve düzenleyicisi Güneş Tanrısı Ra ve kültü önem kazanmıştır. Ra'ya adanmış tapınaklar inşa edildi. 6.Sülaleden itibaren kral, "Ra"nın oğlu ünvanını aldı. Bu dönemde Yerel yöneticiler güçlenmiş ve feodelleşme başlamıştır. Merkezi otorite zayıflamıştır. 6.Hanedanlığın (MÖ.2325-2150) kurucu Teti'dir. Halefi Usirkare hakkında hiçbir bilgi sahibi değiliz. I.Pepi (Merire) Nubya'yı kontrol altında tutmuştur. Asya'ya birçok seferler yaptı. Elli yıl oğlu Merenre Nübya'yı elinde tutarak ordularını Afrikanın içlerine göndermiştir. II. Pepi atmışdört yıl hüküm sürmüştür. II.nci Pepi çocuk yaşta tahta çıkınca annesi, siyaseti ve eyalet yöneticilerini belirlemede başlıca rolü oynadı. Bu yüzden, krallık merkezi büyükgüç kaybına uğradı. Valilikler babadan oğula geçmeye başlamıştı. II. Pepi'yle Mısır'ın Eski Krallık döneminin çöküş süreci başlamıştır. Eski krallar döneminde devam eden Nübya'ya seferler devam etmiştir. Bu sülale yönetiminde merkezi gücün zayıflaması nedeniyle kurumlar artık tanrılara ve feodal beylere boyun eğmek zorunda kalmışlardır. 6.Hanedanlık döneminde; ülkenin sınırları Habeşistan ve Sudan'a ve doğuda Kenan ülkesine seferler yapılmıştır. Yine bu dönemde merkezi gücün zayıflamasıyla yerel beylerin güçleri artmıştır. Mısırdaki 6.ncı sülaleden itibaren merkezi güç zayıfladı.

7-8.Hanedanlıklar döneminde; MÖ.2150-2130) merkezi güç zayıfladı. Firavunlar rahiplere ve Nomos yöneticilerine toprak bağışlamaya başlayınca güçlü bir soylu sınıfı meydana geldi. Krallığın gücünün zayıflamasıyla birlikte iç savaş başladı. Soylular mevcut yönetimi yıkarak küçük küçük krallıklar kurdular. Bu yerel güçler halktan ağır vergiler alıyor ve bir ordu bulunduruyordu. Bu sülalelerin başarısız yönetimi yaygın kıtlık ve karışıklıklarla

birleşince Eski krallık çöktü. (Yıldırım, 1996:74). En önemli nedenler; Firavunların ekonomik güçlerinin azalması, yerel yöneticilerin öne çıkması, şiddetli kuraklıklar çıkmasıdır. Mısır'da Birinci Ara Dönem denilene yoksulluk ve toplumsal çalkantıların yaşandığı istikrarsız bir dönemi başlatmıştır. Birinci Ara Dönem (9-10 Hanedanlıklar) MÖ.2130-1970): Firavunların ve yerel yöneticilerin birbirleriyle rekabetleri sonunda kuzeyde Heraklepolis (9.v10. Hanedanlıklar MÖ.2130-1970) ile güneyde Teb (11.Hanedanlıklar MÖ.2081-1938) de iki krallık kurulmuştur. Teb bu dönemde yükselişe geçmiş ve Yeni Krallık döneminin sonuna kadar devam etmiştir. Teb kralı Antef/ Intef. Kuzeye doğru genişledi. İki rakip hanedanlık arasında çatışma başladı ve sonunda MÖ.2008 ile 1957 arası hüküm süren Teb hükümdarı (Nebhepetre) Mentuhotep (II. Mentuhotep), Herakleopolis hükümdarını yendi. Sık sık hükümdar değişikliği yaşanması zayıf kralların başa geçmesine yol açmıştır. Bu olay Orta Krallık adı verilen ve iki Mısır'ın birleştiği yeni bir dönemi başlatmıştır. Birinci Ara Dönem uzun süren kargaşalıktan sonra birinci ara döneme son veren Mısırdaki siyasi birliği yeniden kuran 11.Hanedanlık krallarından II. Mentuhotep (MÖ.2008-1957) dir. Nil ve Kızıldeniz arasında egemenliği altına almış ve yönetim merkezini tekrar Memfis'e sonrada List şehrine taşımıştır. Halefleri 3.ve 4.Mentuhotep dönemleri az bilinir. 4.Mentuhotep döneminin sonunda veziri I.Amenemhet (MÖ.1938-1908) tahta geçti ve 12. Hanedanlığı (MÖ.1938-1756) kurdu. Devletin sınırları ve gücü en yüksek seviyeye geldi. 3.Sesostris (MÖ.1836-1818) batıda Libyalılarla güneyde Nübyalılarla savaşıldı. Filistine bir sefer düzenlendi. Bu dönemde Tanrı Amon Kültü gelişti ve yayılmaya başladı. Amon için Karnak'ta büyük bir tapınak yapıldı. Bu sülalenin son önemli kralı 3.Amenemhet'dir. Fayyum vahasında yaptırmış olduğu su deposu, Mısır'ın sulama işlerinde büyük bir kolaylık sağladı. (İnan, 1987:87).

Orta Krallık: (11.-14. Hanedanlıklar) (M.Ö.1970-1756) Son Teb firavununun ölümünden sonra baş gösteren iç savaşta tahta el koyan ve 12.nci sülaleyi MÖ.1991-1786) başlatan eski vezir I.Amenemhet Memfis yöresinde yeni bir başkent kurarak karışıklıklara son verdi. Eski merkezîyetçi gelenekleri canlandırmakla birlikte bölge valilerine karşı baskıcı bir yönetim uygulamaktan kaçındı. Hükümdarlığının 20.nci yılında tahtına ortak ettiği oğlu I.Sesostris Nübye'ye seferler düzenleyerek Nil'in İkinci Çağlayanına kadar olan toprakları ele geçirdi. Aynı dönemde göçebe topluluklarda sindirildi. Sonraki firavunlar döneminde sık sık başvurulmuş askeri hareketler giderek düzenli bir ordunun biçimlenmesini sağladı. İnşa edilen geniş çaplı Sulama sistemleriyle tarımsal üretime büyük bir atılım kazandırıldı. Bölge valilerinin nüfuzunu kırma girişimlerinin sonuca ulaştıran 3.Sesostris Nil vadisinin kuzey ve güney yanlarıyla Nil deltasının doğu ve batı kesimlerinden oluşan yeni bir yönetim düzenlenmesinin temelini attı. Tarıma ve fetihlere dayanan yüksek refah düzeyi özellikle 2.Amenemhet döneminde doruğuna ulaştı. Mısır'ın bilinen ilk kadın hükümdarı Sebeknefru'nun başa geçişinden kısa bir süre sonra 12.Sülale sona erdi. Taht çekişmeleri nedeniyle kısa ömürlü hükümdarlıklara sahne olan 13.ncü Sülale döneminde büyük önem kazanan vezirlik makamı uzun yıllar tek bir ailenin elinde kaldı. Doğudan ve güneyden gelen

göç dalgaları Mısır nüfusuna yeni öğeler katmaya başladı. Başkentini Tebe'ye taşıdığı son firavunlar döneminde Aşağı Nübye üzerindeki denetim yitirildi. (Ana Britannica C.16.s.33)

13-14.Hanedanlık Dönemi; 13.ncü sülale döneminin sonlarında Deltanın doğu bölgesinde yoğun bir Asyalı göçü gerçekleşti. Bu göçler MÖ.1800 yıllarında bütün Ön Asyada görülen büyük göçlerin bir yansımasıydı. Bu dönemin sonlarına kadar, Aşağı Nübya' (Sudan) da Mısır egemenliği sürmesine rağmen, buradaki Mısır orduları ise zamanla merkezden kopup bağımsızlıklarını ilan ettiler. Mısır'da karışıkların yaşandığı bir dönemdir. 150 yıl sürdü. Bu sürede 70 firavun tahta çıkmıştır. 13.ncü Hanedanlıktan 14.ncü Hanedanlığa (MÖ.1756-1630) nasıl geçildiği hakkında bilgi yoktur. Manetho'ya göre; "Kral Diodemes zamanında "Doğu memleketlerinden aslı belli olmayan kimseler, ansızın çıka geldiler. Memleketi istila ettiler. Kolayca ve Savaşsız memlekete hâkim (egemen) oldular. Her şeyi ellerine geçirince, şehirlerimizi yaktılar. Bütün halka vahşice muamele ettiler. Bazılarını öldürdüler. Çocuklarını, kadınlarını esir aldılar. İçlerinden Salatis adında birini kral yaptılar. Bu kral, Menfis'de karargâh kurdu. Aşağı ve Yukarı Mısır'dan vergi istedi. Lüzümlü gördüğü şehirlere asker yerleştirdi. Memleketin bilhassa doğu bölgelerinde emniyeti kurmaya çalıştı. Çünkü zamanının en kuvvetli devleti olan Asurlu'ların Mısır'a göz dikmelerinden ve burayı istila etmelerinden korkuyordu. Doğuda çok elverişli bir yerde Sethroite adında bir şehir vardı. Buraya bazı dini sebeplerle Avaris deniliyordu. Bu şehri yeniden kurdu.Bu sayede Hiksoslar, Suriye'yi ve bilhassa Filistin'i nüfuzları altında bulunduruyorlardı. Burayı etrafa çevirdiği surlar, içine yerleştirdiği 240.bin kişilik bir ordu ile takviye etti. Salatis yazın buraya tekrar geldi. Bu gelişin iki sebebi vardı; birisi mahsulleri toplamak, askerlerin parasını vermektir. Diğer de askerlerini talim ettirmek, bu suretle yabancıları korkutmakdı. Salatis on üç sene hüküm sürdü. Kendisinden sonra, Benor 44 sene, daha sonra Apakhos 36 sene yedi ay; Apofis 61 sene, Janias 50 sene bir ay ve en son Assis 49 sene iki ay hüküm sürdüler. (Toplam 240 yıl, 10.ay) (Günaltay, 1987, 71)

Bu dönemde Hyksos istilasına başlamıştır. Hyksoslar, 13.ncü Hanedanlığın başından itibaren Delta'nın doğusuna yerleşmişlerdir. Hyksosların ülkeyi istilasını 13.ncü Hanedanlığın son krallarıyla 14.ncü Hanedanlığın ilk kralları arasında bir dönemde gerçekleşmiş olmalıdır. İlk Hyksos kralı Salitis, Memfis'te başa geçmeden önce, 13.ncü Hanedanlık ile 14.ncü Hanedanlık arasında bir iktidar kavgası yaşanmıştır.13.ncü Hanedanlığın yerini alan 14.ncü Hanedanlık, Yukarı Mısır ve Orta Mısır'ın bir kısmını egemenliği altına almıştır. Bu siyasi kargaşa döneminde ortaya çıkan merkezi boşluğu ise 15.nci ve 16.ncı Hanedanlıkları oluşturan Hyksoslar doldurmuştur. Hyksos'ların önemli merkezlerinden birisi de bu dönemde önemi artan Avaris kentidir. (Vercoutter, 2010:70; Reyhan, Cengiz, 2015:271-276). İkinci Ara Dönem; (15-17. Hanedanlıklar) (MÖ.1756-1539): Birinci Ara Döneme benzer bir özellik gösteren bu dönemde Mısır, tekrar parçalı bir yönetim ile merkezîyetçi özelliğini kaybetmiştir. Artan hanedan çekişmeleriyle Mısır'ın bir kez daha parçalanmasından sonra, Thebes'de 13.ncü sülale; Delta'da ise 14.ncü sülalenin iktidarsız kralları memleketi idare etmeğe çalışırken,

Hiksos kralları da 15. Ve 16.ncı sülaleleri teşkil etmişlerdir. (İnan, 1992:90). Ülkenin kuzeyini istila eden ve Avaris'i başkent edinen Asya kökenli Hyksoslar 15.nci sülaleyi oluşturdular. Bu dönemde Hyksosların üstünlüğünü kabul ederek varlığını koruyan en önemli güç odağı 17.nci Sülale olarak Teb'de hüküm süren Mısırlı firavunlardı. Bu dönemde ön plana çıkan topluluk Hyksoslar'dır. Hyksos sözcüğünün kökeni Mısır dilinde" heka hasut", yani yabancı ülkelerin prensleri veya hükümdarlarıdır. , Mısır hiksoslar tarafından işgal edildi. Kuzeyden gelen Hiksoslar, Yakınoğu halkları ile karışmışlardır.

Suriye ve Filistinden üzerinden Delta'ya yürüyerek gelen Mısır'ı zapteden bu halka Mısır kaynaklarında Hiksos'lar veya Şassu'lar adı verilmiştir. Manetho, Hiksos sözündeki "Hik"sözünün mukaddes dilde kral anlamına, "sos" sözünün de halk dilinde çoban manasına geldiğini yazmıştır. Bu söze göre Hiksos "Çoban Krallar " demektir. (Günaltay,1987:68-69; İnan,1992:90). MÖ. 18.nci yüzyılın son senelerinde önüne durulmaz bir çığ halinde Fırat boylarından Nil kıyılarına yürüyen Hiksosların akını, yalnız tarihin karanlıklarından beri Nil boylarında yaşayan firavunlar saltanatını değil, bütün Önasya'yı karma karışık etmiştir. Bütün Ön Asya'da MÖ.1750-1500 arasında tarihi aydınlatacak abide ve yazıt bulunamaması da bu kargaşılıkla ilgili görölmektedir. Öyle anlaşıyor ki Mısırlıların (Taun) dedikleri Hiksos'lar tahriplerini, yalnız Mısır'da yapmakla kalmamış doğu illerinde, Hatti'lerin, Amurru'ların, Babil'lerin eski ve yeni abidelerini de yerle bir ederek tarih de iki asıra yakın bir zamanını karanlıklar içinde bırakmışlardır. (Günaltay, 1987:68-69). Adı geçen güçlere karşı koymak hemen hemen imkânsızdı. Hiksoslar 20 yıl kadar Mısırı yakıp yıktılar. 15-17.Sülaleleri kurdular. Hyksoslar, Deltanın doğu Bölgesinde kendi başkentleri olan Avaris kentinde hâkimiyet kurmuşlardır. Manethon'un; bize ulaştırmış olduğu altı yabancı kraldan beş tanesinin adına Mısır anıtlarında rastlanılmıştır. Bunlar Hian, I.Apofis, II. Apofis, Avoserreve ve III. Apofis'tir. I.Apofis döneminde Teb firavunu Sekenenre'nin başlattığı ayaklanma yenilgiyle sonuçlandı. Ama onun oğlu Kamose giriştiği başarılı askeri harekâtla Hyksos'ları kuzeye sürdüğü gibi Hyksosların kışkırtmasıyla harekâta geçen Nübye'(sudan) deki Kuşi hükümdarlarının saldırısını da boşa çıkardı. Kamose'nin zaferleri Hyksos eğemenliğinin yıkılmasında önemli bir dönüm noktası oldu. (Ana Britannica, 34). MÖ. 1650' lerde Mısır bölünmüş bir durumdaydı. Delta ve Orta Nil bölgeleri Hiksoslar; Yukarı Mısır ise Hiksoslara vergi veren Teb'li prensler tarafından idare ediliyordu. Nübya (Sudan) yeniden bağımsızlığını kazanmıştı. Krallığı Kurtarma görevi bir defa daha Teb'li prenslere düştü. Zorlu bir mücadele dönemi yaşandı. (Reyhan, Cengiz, 2015:271-276; Vercoutter, 1992:72).

Hyksos krallarının adlarına dair tek belge "Torino Papirüsü"dür. Delta bölgesine hâkim eğemen olan ve Nübya'daki Kuşi Devleti ile de ittifak yapan Hyksosların Mısır'daki hâkimiyetleri kalıcı olmamıştır. Mısır kaynaklarından, bölge dışından gelerek Mısır'da hâkimiyet kuran Hyksoslara karşı aşırı sert bir tutum takındıkları anlaşılmaktadır. Bu sebeble, Hyksosların eğemenlik dönemi Mısır tarihinin karşılaştığı en büyük istila dönemi olarak kabul edilmiştir. Bu istilaya karşı çıkan en ünlü kral Kamosis'dir. (yaklaşık MÖ.1550'ler). Kral

Kamosis'in gerçekleştirdiği özgürlük "Karnavan Tableti" ndeki bir metin ile "Kamosis Dikilitaşı"nda bahsedilmektedir. "Kamosis Dikilitaşı" ve Hyksoslara ait Delta bölgesinde bulunan kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla topluluğun çoğunluğunu Sami ve Hurri kökenli insanlar oluşturmaktadır. Hiksos kralları; tüm Mısır'a ve Filistinin sınır bölgelerine hâkim olmuşlar, fakat Teb gibi, bazı vassal krallıklara dokunmamışlardır. Bu dönemde, Mısır ve Ön-Asya arasında yakın ilişkiler kuruldu. Madencilik gibi endüstri dallarında Ön-Asya uygarlıklarından daha geride olan Mısır; göçlerin getirdiği yeni maden teknolojileriyle aynı seviyeye ulaştı. Tunç elde etmede kullanılan Bakır-Arsenik alaşımında arsenik bırakıldı. Çanak çömlek yapımında kullanılan çömlekçi çarkı ve dokumada dikey tezgâh geliştirildi. (Bahar, 2011:132-133). Ancak, Yeni Krallık Dönemi Kamosis ile değil 1.Amosis (MÖ.1539-1514) ile başlatılmaktadır. Bu durum, Kamosis'in, Hiksoslara karşı mücadeleyi başlattığı, kardeşi Amosis'in ise Hyksos eğemenliğine son verdiği anlamına gelmektedir. (Reyhan, Cengiz, 2015:271-276)

Yeni Krallık (MÖ.1600-1200)

18.Sülalenin kurucusu olan **1.Ahmosis** tarafından birlik sağlandı ve Yeni imparatorluk Devri başladı. Mısırlılar birbirini takip eden fetihlerle, ekonomileri için çok gerekli olan Kereste ve madenlerin bulunduğu bölgeleri ele geçirdiler. Krallığın sınırları, Asya kıtasında Fırat nehrine, güneyde Nil'in 4.çağlayanına kadar uzadı. Mısır artık güçlü bir firavunun idaresinde kuvvetli ordusu olan bir ülkeydi. Teb şehri 400 yıl boyunca başkent, doğunun merkezi, Mısır'ın da kalbi olma özelliğini korudu; muhteşem yapılarla süslendi. Tanrı Amon adına Karnak ve Luksor tapınakları inşa edildi. Teb şehrinin tanrısı olan Amon, bu dönemde Milli bir kimlik kazandı ve eski güneş tanrısı Ra'dan esinlenerek kendisine Amon Ra adı verildi. Yine bu dönemde Karnak'taki tapınak Mısır'ın en önemli tapınağı haline geldi. Ve çeşitli firavunlar tarafından yeni bölümler eklenerek genişletildi. Bu dönemde Bayındırlık çalışmaları önem kazandı; ekonomik kalkınma hızlandırıldı, maden ve taş ocaklarının işletilmesine ağırlık verildi. Bugünkü Somali kıyılarında yer alan Punta ülkesiyle ekonomik ilişkiler kuruldu. Mısır gemileri Punta ülkesinden özellikle dini törenlerde kullanılan kokulu tütsü ve benzeri egzotik ürünlerle yüklü olarak dönerlerdi. (Yıldırım, 2002:75)

Antik Mısır Yeni Krallığın Sonu, Yirminci Sülalede adı öne çıkan sadece 3. Ramses olmuştur. 3. Ramses Mısır'a karşı yapılan bu beklenmedik saldırılara karşı birkaç önemli başarı elde etti. M.Ö.1200lerde Anadolu ve Doğu Akdeniz havzasına istilacı halk topluluklarının, kabilelerin göçleri ve bu göçlerin hareketiyle dönemin merkezi krallıklarının ortadan kalktığı kabul edilir. Mısır bu kavimleri geri püskürtmüştür, ancak Anadolu'nun ilk merkezi devleti Hititler yıkılmıştır. Yine Levant Bölgesi'nde yeni gelen halklar yeni siyasi oluşumlara gitmişlerdir. Antik Mısır Yeni Krallık Dönemi, Bu dönem Mısır'ın gücünün doruğuna ulaştığı ve zenginleştiği dönem olarak kabul edilmektedir. Sanat ve mimarlık alanında da bu zenginlik ve gücün göstergesi olarak en bilinen ve çarpıcı anıtlar yine bu dönemde ortaya çıkmıştır. Çeşitli hanedan krizleri ve siyasi karışıklıklar olmakla birlikte Mısır'ın geniş toprakları elde

tutulabilmiştir. Önceki dönemde başlamış olan Hyksos saldırılarının kapalı bir toplum olan Mısır'a etkileri büyük olmuştur. On sekizinci sülaleden I. Ahmose başa geçtiğinde Hyksoslara karşı saldırıya geçti ve zafer elde etti. Hyksoslar başarılı seferlerle ülkenin kuzeydoğu sınırından da ötelere sürüldüler. Mitanni Devleti'ni mağlup etti ve Fırat Nehrine kadar ulaştı, her dönemde olduğu gibi bu dönemde de Nübye üzerindeki denetimler devam etti. Buna karşılık bu dönemde ilk defa Orta Afrika'nın zengin hammaddesinin taşındığı yolları denetim altına aldılar. Bütün Mısır'a egemen bir firavun olarak yeni bir dönemi başlatan I.Ahmose kuzeye düzenlediği bir sefer sonunda Hyksosları Filistin'e kadar sürdü. Ardından Nübye'yi yeniden Mısır'a bağladı. Bu sırada Yakındoğu'da güçlü bir devletin bulunmayışı, Mısır'ın doğuya doğru yayılmasını kolaylaştırdı. Yeni toprakların yararlık gösteren komutanlara dağıtılması güçlü bir askeri sınıf yarattı. Ahmose'nin oğlu ve ardılı I.Amenofis güneyde Mısır'ın sınırlarını Nil'in Üçüncü Çağlayanına kadar genişletmenin yanı sıra Asya'da bazı seferlere çıktı. Bu dönemde Amon-Ra kültü resmi din olarak benimsendi. (Ana Britannica, 34)

Sonuç

Hyksos yönetimi Mısır'a birçok yenilikler getirerek ülkenin teknolojik alanda Batı Asya'ya yetişmesinde önemli rol oynadılar. Hiksosların Mısır'lılara göre daha cesur, daha savaşçı ve o zamana göre silahları daha elverişli olduğudur. Hiksosların ticareti arttırdıkların, zamanlarında gerek Mısır'da ve gerek Filistin'de edebiyatın ve medeniyetin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Hiksos'lar zamanla firavunlara benzemişlerse de din ayrılığı yüzünden, Mezopotamya'da olduğu gibi, istila edenlerle edilenler kaynaşmışlardır. Bu da Hiksosların yıkılmaların sebep olmuştur. (Günaltay, 1987: 70-71). Hiksoslar, o dönem için yeni birer savaş aracı olan iki güçlü silaha sahiptiler. Bunlar atlar ve savaş arabalarıydı. Bundan sonra başlayacak olan büyük fetihlerde bu savaş tekniklerinin ve maddelerin önemli yerleri vardır. Bu açıdan Mısır'ın Yeni İmparatorluk devrini yaratan teknikleri Hiksoslara borçlu olduklarını kesinlikle söyleyebiliriz. (Parmaksızoğlu, 1976:95) Hyksoslar, Mısır'a at arabası, miğfer, yay gibi yeni savaş tekniği ve savaş araçları getirmiş, hiyeroglif yazısını kullanmışlardır. Kralları Mısır isimleri almışlar ve Mısır geleneklerini büyük ölçüde benimsemişlerdir. Çanak çömlek yapımında kullanılan çömlekçi çarkı ve dokumada dikey tezgâh geliştirildi. Hiksoslar ayrıca Mısır'a daha iyi dokuma teknikleri ve yeni müzik aletleri getirmelerinden dolayı kültürel olarak önemi haizdir.

KAYNAKÇA

- Altman, J. (2002). Mısır (S. Aktur, Çev.). Ankara.
- Bittel, K. (1945). Ön Asya Tarih Öncesi Çağları: Mısır, Filistin, Suriye (H. Çamlıbel, Çev.). İstanbul.
- Bahar, H. (2011-2013). Eskiçağ Uygarlıkları. Konya.
- Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, C. 16, s. 33.
- Desplangues, S. (2006). Antik Mısır (İ. Yerguz, Çev.). Ankara.
- Freeman, C. (2003). Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları (S. Angı, Çev.). Ankara.
- Friedell, E. (2006). Mısır ve Antik Yakındoğu (E. Kayaoğlu, Çev.). Ankara.
- Günaltay, Ş. M. (1987). Yakın Şark III: Suriye ve Filistin. Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Gündüz, A. (2014). Mezopotamya ve Eski Mısır: Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür. İstanbul.
- Güven, İ. (2010). Uygarlık Tarihi. Ankara.
- Hornung, E. (2003). Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi. İstanbul.
- Hornung, E. (2004). Mısır Bilimine Giriş (Z. A. Yılmaz, Çev.). İstanbul.
- Hornung, E., Krauss, R., & Warburton, D. A. (2006). Ancient Egyptian Chronology. Leiden.
- İnan, A. (1992). Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti. Ankara: TTK Yayınları, 13. Dizi.
- İplikçi, B. (1990-1994). Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları I. İstanbul.
- Kaya, M. A. (2013). Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları I: Tarih Öncesi Çağlardan Demir Çağı'na kadar. İzmir.
- Kaya, M. A. (2015). İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı. Ankara.
- Kınalı, F. (1983). Eski Mezopotamya Tarihi. Ankara.
- Köroğlu, K. (2010). Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar. İstanbul.
- Kurhan, M. (1993). Eski Mısır Orta İmparatorluk Devrinde Siyasi ve Dini Durum. Belleten, 57, 699-729.
- Mansel, A. M. (1988). Ege ve Yunan Tarihi. Ankara.
- Mansel, A. M. (1938). Mısır ve Ege Tarihi Notları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 70.
- Memiş, E. (2007). Eskiçağda Mezopotamya. Bursa.

- Nissen, H. J. (2004). Ana Hatlarıyla Mezopotamya (Z. Z. İlkelen, Çev.). İstanbul.
- Özçelik, N. (2004). İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı. Ankara.
- Öztuna, Z. (n.d.). Devletler ve Hanedanlar: İlk Çağ ve Asya-Afrika Devletleri, C. 3.
- Özer, Y. Z. (1987). Mısır Tarihi. Ankara.
- Parmaksızoğlu, İ., & Çağlayan, Y. (1976). Genel Tarih I: Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri. Ankara.
- Pçihaluk, M. A. (1972a). Eski Mısır Vesikaları. Kafkasya, 36, 14-16.
- Pçihaluk, M. A. (1972b). Eski Mısır'da Dini Terimler: Osiris. Kafkasya, 35, 19-23.
- Reyhan, E., & Cengiz, T. B. (2015). Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı, 271-276. Ankara.
- Roaf, M. (1996). Mezopotamya ve Eski Yakındoğu (Z. Kılıç, Çev.). İstanbul.
- Saraç, C. (1943). Eski Mısır'da Bilim ve Teknik. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 5, 103-113.
- Sayılı, A. (1991). Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp. Ankara.
- Serdaroğlu, Ü. (2002). Eskiçağda Tıp. İstanbul.
- Uluşık, Y. P. (2017). Türk ve Dünya Mitolojilerinde Sirius Kültü. Mediterranean Journal of Humanities, 7(1).
- Vercoutter, J. (2010). Eski Mısır (E. Çaykara, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (İlk baskı: 1992-1994).
- Yıldırım, R. (1996). Önasya Tarih ve Uygarlıkları. İzmir.
- Yıldırım, R. (2002). Uygarlık Tarihine Giriş: İlkçağ Tarih ve Uygarlıkları. İzmir.

YEREL YÖNETİMLERDE HALKLA İLİŞKİLER: TALAS BELEDİYESİ “ŞEFFAF ODA” ÖRNEĞİ

Mehmet Erdem Yağcıoğlu

Talas Belediyesi

ORCID ID: 0009-0008-6919-062X

Prof.Dr. Mustafa Akdağ

Erciyes Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0002-1818-2960

Public Relations in Local Governments: The Example of the Transparent Room at Talas Municipality

Abstract: The most important element of local governments is municipalities. For municipalities that will carry out local services to ensure correct and continuous communication with citizens in the context of public relations, certain organizations are needed. Such organizations are of great importance for municipalities to achieve a modern and participatory management approach. Public relations are like a glass house; it should be transparent and accountable. Therefore, the transparent room of Talas Municipality, named after one of the public relations efforts within the municipality, is a project where local administrations continuously change, renew, and ensure democratic and active citizen participation, using a two-way symmetrical model in the field of public relations. "The Transparent Room Face-to-Face with the Mayor Project," implemented for the first time in Turkey by the Talas Municipality, demonstrates the importance of democratic citizen participation in local governance by having the mayor meet directly with citizens on a specific day each week, listening to their requests, and working towards their resolution. The "Transparent Room Face-to-Face with the Mayor Project" implemented by Talas Municipality is a highly significant project aimed at improving public relations processes by strengthening the municipality's transparency, participatory approach, and effective feedback mechanisms. This study will examine the meetings held in the transparent room set up in the square of the Mevlana neighborhood part of Talas Municipality, which ranks 6th in terms of population density in Turkey with a population of 93,093. The aim of the study is to reveal that this award-winning project can serve as an example for local governments around the world.

Key Words: Public Relations, Municipal Administration, Transparent Room, Local Governments, Talas Municipality,

Structured Abstract: In contemporary public administration, local governments are considered the primary units responsible for delivering public services that directly impact the daily lives of citizens. Within this context, public relations (PR) practices have evolved beyond

one-way communication tools into mechanisms that enable local administrations to establish participatory, transparent, and responsive interactions with their communities. This study focuses on an exemplary public relations project titled “Transparent Room: Face-to-Face with the Mayor”, initiated by Talas Municipality in Turkey, which embodies the principles of transparency, accountability, and active citizen participation. Launched initially as “White Desk Public Day” in 2019 and transformed into the current model in 2022 after being conducted online during the COVID-19 pandemic, the project represents an innovative approach to engaging citizens in local governance.

The primary aim of this study is to examine the contributions of the “Transparent Room” project to the public relations processes within the framework of local governance and to evaluate its potential as a model for global local administrations. The project enables the mayor and municipal staff to meet directly with citizens every Wednesday in a transparent room located in the central Mevlana Square. These weekly interactions serve as a platform for citizens to express concerns, present suggestions, and request solutions to their problems. The municipality, in turn, addresses these issues systematically and transparently. This setting not only strengthens democratic participation but also allows for real-time feedback and efficient problem resolution.

The project is analyzed through the lens of Edward Bernays’ public relations theories and the two-way symmetrical model proposed by Grunig and Hunt, which emphasize mutual understanding and dialogue between institutions and the public. Within this framework, the Transparent Room initiative is an embodiment of a modern governance model that prioritizes communication continuity, openness, and responsiveness. It contrasts with traditional bureaucratic models that are often slow and inaccessible to ordinary citizens.

From its launch until the present, a total of 8,068 citizens have visited the Transparent Room over the course of 157 weeks. Of the 4,727 demands submitted, 4,307 have been successfully addressed, while 80 requests remain under review and 340 were redirected to external institutions. Furthermore, the municipality has ensured that all citizens who submitted requests have received feedback regarding the status and outcome of their applications. In a satisfaction survey conducted by the municipality, over 90% of the participants expressed high levels of satisfaction with the process, underscoring the effectiveness and acceptance of the initiative among the local population.

The study utilizes document analysis as its primary research method, analyzing reports, statistical records, and citizen feedback collected during the implementation of the project. The findings are presented graphically to illustrate the operational impact of the project and its alignment with modern public relations principles. The research identifies that this approach improves organizational efficiency, strengthens communication between the administration and the public, and enhances the overall quality of municipal services.

A unique aspect of the project is the relocation of the mayor’s office to the public sphere, literally and symbolically dismantling the barriers between administrators and citizens. Alongside the mayor, deputy mayors, department heads, and PR personnel are systematically rotated to attend the Transparent Room each week. This ensures institutional commitment and facilitates timely decision-making. The project eliminates the need for formal appointments and removes bureaucratic hurdles, making the municipality more approachable and service-oriented.

By incorporating systematic public engagement into its institutional culture, Talas Municipality not only increases its administrative efficiency but also strengthens democratic governance at

the local level. The implementation of the Transparent Room has led to noticeable improvements in service areas such as social welfare, employment, and infrastructure. This indicates that effective public relations are not only about communication but also about policy responsiveness and public trust.

In terms of academic contribution, this case study provides evidence of how innovative public relations strategies can be institutionalized within local governments. It also demonstrates how municipalities can implement PR as a strategic management function rather than a peripheral or supportive role. The Transparent Room project fulfills all the criteria of the two-way symmetrical model, establishing a balanced communication environment where both parties—citizens and administrators—contribute to the process of local governance.

In conclusion, “Transparent Room: Face-to-Face with the Mayor” is a pioneering initiative that redefines the public’s role in municipal governance by promoting participatory democracy, administrative transparency, and proactive service delivery. It serves as a best practice model not only for other Turkish municipalities but also for local governments worldwide seeking to improve their public relations practices and citizen engagement strategies. Through this project, Talas Municipality has demonstrated that effective communication, citizen satisfaction, and institutional efficiency can be achieved concurrently through innovative and inclusive governance mechanisms. The success of the Transparent Room project highlights the transformative potential of public relations in strengthening democratic institutions and enhancing the quality of public administration at the local level.

Keywords: Public Relations, Municipal Administration, Transparent Room, Local Governments, Talas Municipality

Öz: Yerel yönetimlerin en önemli unsuru belediyelerdir. Yerel hizmetleri yürütecek belediyelerin halkla ilişkiler bağlamında vatandaşlarla doğru ve sürekli iletişimi sağlayabilmeleri için belli organizasyonlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tür organizasyonlar, belediyelerin çağdaş ve katılımcı yönetim anlayışına ulaşması açısından büyük önem taşımaktadır. Halkla ilişkiler camdan bir ev gibidir; şeffaf ve hesap verilebilir boyutta olmalıdır. Dolayısıyla Talas Belediyesi bünyesindeki halkla ilişkiler çalışmalarından birine adını veren şeffaf oda yerel yönetimlerin sürekli değişen, yenilenen ve vatandaşın demokratik ve aktif katılım sağladığı, halkla ilişkiler alanında çift yönlü simetrik modelin kullanıldığı bir projedir. “Şeffaf Oda Başkanla Baş başa” projesi Türkiye’de ilk kez Talas Belediyesi bünyesinde hayata geçirilen bir proje olarak belediye başkanının her haftanın belirli bir günü, vatandaşlarla doğrudan görüşmeler yaparak, taleplerini dinleyip çözülmesine yönelik, yerel yönetimlerde vatandaşın demokratik katılımı açısından büyük önem arz ettiğini göstermektedir. Talas Belediyesinin uyguladığı “Şeffaf Oda Başkanla Baş başa” projesi, belediyenin şeffaflık, katılımcılık ve etkin geri bildirim mekanizmalarını güçlendirerek halkla ilişkiler süreçlerini iyileştirme konusunda oldukça önemli projedir. Bu çalışmada 93.093 nüfusu ile Türkiye’nin nüfus yoğunluğu bakımından 6. sırada olan Talas Belediyesi bünyesindeki Mevlâna mahallesi meydanında kurulan şeffaf odada gerçekleşen görüşmeler ele alınacaktır. Çalışmanın amacı ödül almış olan bu projenin dünya genelinde yerel yönetimlere örnek teşkil edebileceğini ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler, Belediyecilik, Şeffaf Oda, Yerel Yönetimler, Talas Belediyesi

Giriş

Yerel yönetimler, halkın günlük yaşamını doğrudan etkileyen hizmetleri yürüten ve demokratik katılım süreçlerini güçlendiren en önemli yönetim birimlerinden biridir. Günümüz kamu yönetimi anlayışında, vatandaşların yönetime aktif katılım sağlaması, şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin benimsenmesi büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Halkla İlişkiler faaliyetleri yerel yönetimlerin sadece bilgi aktaran bir yapı olmaktan çıkarak, vatandaşlarla doğrudan etkileşim kurmasını sağlayan, katılımcı ve çözüm odaklı bir yönetim anlayışına geçişini destekleyen önemli bir araç hâline gelmektedir (Porter, 2010). Halkla İlişkiler sürecinin etkili bir şekilde yürütülebilmesi için, iletişimin sürekliliği, açıklığı ve çift yönlü olması gerekmektedir. Kamu yönetiminde halkla ilişkiler, camdan bir ev gibi şeffaf ve hesap verilebilir bir yapıda olmalıdır. Geleneksel yönetim anlayışında belediyeler, halktan gelen talepleri belirli bir bürokratik süreçten geçirerek değerlendirirken, çağdaş yönetim anlayışında bu süreçlerin hızlandırılması ve vatandaşlarla doğrudan temas edilmesi ön plana çıkmaktadır. Yerel yönetimlerde Halkla İlişkiler süreçleri, Bernays'in Halkla İlişkilerdeki teorilerinden faydalanılarak, toplumla daha güçlü bir bağ kurma ve kamuoyu oluşturma açısından etkili bir araç olarak kullanılabilir.

Bernays'in önerdiği yöntemler, yerel yönetimlerin toplumun ihtiyaçlarına duyarlı, güven verici bir iletişim stratejisi geliştirmelerini sağlayarak, Halkla İlişkilerin sadece bir iletişim aracı olmanın ötesine geçmesini ve toplumsal yönetimin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini mümkün kılmaktadır (Bernays, 1923). Özellikle kentleşmenin hızlanması ve vatandaş beklentilerinin artmasıyla birlikte, yerel yönetimlerde Halkla İlişkilerin daha etkin, erişilebilir ve katılımcı bir yapıya kavuşması gerekliliği doğmuştur.

Bu çalışmanın temel amacı, Talas Belediyesi'nde uygulanan "Şeffaf Oda Başkanla Baş Başa" projesinin halkla ilişkiler sürecine katkılarını incelemek ve bu uygulamanın halkla ilişkiler açısından ortaya çıkardığı etkileri belirlemektir. Ayrıca, ödüllü Şeffaf Oda projesinin, dünya çapındaki yerel yönetimlere başarılı bir örnek teşkil etmesini sağlamaktır. Çift yönlü simetrik modelin tüm koşullarını karşıladığı düşünülen bu projenin incelendiği çalışmada öncelikle kavramsal çerçeve oluşturulmaktadır. Yöntem olarak metin/döküman analizinin kullanıldığı çalışma kapsamında, Şeffaf Oda'da vatandaşlarla gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda elde edilen veriler grafiksel olarak şematize edilerek, projenin halkla ilişkiler alanında sağladığı katkılar analiz edilecektir. Ayrıca bu projenin verimliliğini ölçmek adına Talas Belediyesi tarafından yapılan memnuniyet anketi sonuçları da analiz edilecektir. Bu doğrultuda, yerel yönetimlerin halkla ilişkiler süreçlerini daha etkili hale getirebilmelerine yönelik stratejiler geliştirilmesi; yönetişim, katılımcı demokrasi, hızlı erişim ve çözüm sağlama gibi unsurlar üzerinde durulması hedeflenmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde kavramsal çerçeve bağlamında Yerel Yönetimler ve Belediyeler, Yerel Yönetimler ve Belediyelerde Halkla İlişkiler ve Talas Belediyesi Şeffaf Oda örneği perspektifinden bir değerlendirme başlıkları arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması amacıyla alana yönelik literatür taraması yapılmaktadır.

Yerel Yönetimler ve Belediyeler

Yerel yönetimler, belirli bir coğrafi bölgede yaşayan halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve kamu hizmetlerini sağlamak amacıyla kurulmuş olan ve demokratik katılımı esas alan yönetim birimleridir. Bu yönetim birimleri, halkın doğrudan katılım sağlayabileceği, hizmetlere erişimin kolay olduğu ve yerel dinamiklerin gözetildiği bir yönetim anlayışını benimsemektedir (Öztaş & Zengin, 2008). Yerel yönetimler, şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılımcı yönetim ilkelerini benimseyerek vatandaşların yönetime aktif katılımını teşvik eder. Günlük yaşamı doğrudan etkileyen hizmetleri etkin bir şekilde sunan yerel yönetimler, yalnızca kamu hizmetleri sağlamakla kalmaz, aynı zamanda demokratik süreçlerin işleyişine katkıda bulunmaktadır (Torlak & Özdemir, 1999).

Belediyeler, yerel yönetimlerin önemli birimlerinden biri olup, belirli bir coğrafi bölgedeki halkın günlük yaşamını kolaylaştırmak amacıyla çeşitli kamu hizmetlerini sunmaktadır. 2025 Türkiye'sinde 1402 adet (Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanteri, 2025) belediye bulunmaktadır. Bunlar Büyükşehir Belediyesi, İl Belediyesi, İlçe Belediyesi, Büyükşehir İlçe Belediyesi ve Belde Belediyesi olmak üzere beş tiptir. Belediyelerin hizmetleri arasında altyapı, temizlik, sağlık, eğitim, ulaşım ve sosyal hizmetler gibi geniş bir yelpazeye yayılan hizmetler yer almaktadır. Belediyelerin temel görevi, vatandaşların yaşam kalitesini artırmak, sosyal adaleti sağlamak ve yerel kalkınmayı teşvik etmektir. Aynı zamanda, yerel halkın katılımını teşvik eden, şeffaf, hesap verebilir ve katılımcı bir yönetim anlayışını benimsemek de belediyelerin önemli sorumluluklarından (Zülfikar & Beken, 2014).

Yerel Yönetimler ve Belediyelerde Halkla İlişkiler

Yerel yönetimler, halkın doğrudan katılım sağlayabildiği, hizmetlere erişimin kolay olduğu ve yerel dinamiklerin gözetildiği bir yönetim anlayışını benimsemektedir (Torlak & Özdemir, 1999). Demokrasinin temel unsurlarından biri olan yerel yönetimler, şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılımcı yönetim ilkeleri doğrultusunda hareket ederek, vatandaşların yönetime aktif olarak katılmasını teşvik etmektedir. Yerel yönetimler, halkın günlük yaşamını doğrudan etkileyen ve hizmetlerin etkin şekilde sunulmasında kritik bir rol oynayan birimlerden biridir (Öztaş & Zengin, 2008). Bu bağlamda, yerel yönetimlerin işlevleri sadece kamu hizmetleri sunmakla sınırlı değildir; aynı zamanda demokratik süreçlerin işleyişine katkı sağlar. Yerel yönetimler, vatandaşların taleplerini hızla karşılamak, onların sorunlarına çözüm bulmak ve onlara yönelik hizmetlerin şeffaf bir şekilde sunulmasını sağlamak için halkla ilişkiler süreçlerini etkin şekilde kullanmalıdır. Yerel yönetimlerin bu işlevleri yerine getirebilmesi için halkla ilişkiler, etkili bir yönetim stratejisi olarak büyük önem taşır.

Halkla ilişkiler, bir kurum veya organizasyonun, hedef kitleleriyle sağlıklı ve etkili bir iletişim kurarak, kamuoyunun algısını yönetmeyi ve ilişkileri güçlendirmeyi amaçlayan bir disiplindir. Bu süreç, sadece bilgi paylaşımıyla sınırlı olmayıp, aynı zamanda kurumun imajını olumlu yönde şekillendirmeyi, halkın güvenini kazanmayı ve toplumla karşılıklı anlayış geliştirmeyi hedefler. Halkla ilişkiler; medya, sosyal medya, etkinlikler, basın bültenleri, toplantılar ve diğer iletişim araçlarıyla yürütülür. Etkili halkla ilişkiler uygulamaları, kurumların şeffaflık, güvenilirlik ve hesap verebilirlik ilkelerine dayalı olarak kamuoyu ile ilişkilerini yönetmesine yardımcı olmaktadır (Zülfikar & Beken, 2014). Halkla ilişkiler, hem hizmetlerin doğru bir şekilde duyurulmasını sağlamakta hem de vatandaşların yönetime katılımını teşvik etmektedir. Halkla ilişkiler, yerel yönetimlerin vatandaşlarla olan etkileşimini güçlendiren ve kamu yönetiminde daha katılımcı bir modelin oluşmasına katkı sağlayan bir araçtır. Bu süreç, sadece iletişim ve bilgilendirme değil, aynı zamanda vatandaşların sorunlarının çözülmesine yönelik aktif bir katılım mekanizması oluşturur.

Halkla ilişkiler, yerel yönetimlerin yalnızca hizmet sunan birimlerden çıkıp, vatandaşlarla doğrudan etkileşim kurarak çözüm üretmelerine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, halkla ilişkiler, vatandaşların kendilerini ifade edebilecekleri bir platform sunarak, yönetime olan güvenin artmasına yardımcı olmaktadır. Etkili halkla ilişkiler uygulamaları, yerel yönetimlerin şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerini güçlendirmekte, vatandaşların yönetime olan katılımını teşvik eder ve demokratik sürecin işlerliğini artırmaktadır. Belediyelerde halkla ilişkiler, vatandaşlarla etkili ve sürekli bir iletişim kurarak, belediyenin hizmetlerini tanıtmak, halkın ihtiyaçlarına hızlı ve etkili yanıtlar sunmak, aynı zamanda güven ve şeffaflık oluşturmak amacıyla yürütülen stratejik bir süreçtir. Halkla ilişkiler, sadece bilgilendirme yapmakla kalmaz, aynı zamanda vatandaşların sorunlarını dinleyip çözüm önerileri sunarak katılımcı bir yönetim anlayışını güçlendirir.

Belediyeler, halkla ilişkiler aracılığıyla vatandaşlarla doğrudan etkileşime girer, onların taleplerini ve beklentilerini öğrenir, bu sayede hizmetlerin kalitesini artırır. Ayrıca, belediyelerin şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerine bağlı olarak halkla ilişkiler faaliyetleri, güven inşa eder ve toplumsal katılımı teşvik eder. Talas Belediyesi'nin "Şeffaf Oda Başkanla Baş Başa" projesi halkla ilişkilerin nasıl etkili bir şekilde yürütülerek, vatandaşlarla daha yakın bir bağ kurulduğunu ve demokratik süreçlerin işlerliğini artırdığını gösteren başarılı bir uygulamadır. Belediyelerde halkla ilişkiler, halkın yönetime katılımını teşvik ederken, aynı zamanda belediyenin vatandaşlar nezdindeki imajını olumlu yönde şekillendirmekte ve toplumla daha güçlü bir bağ kurulmasına yardımcı olmaktadır.

Talas Belediyesi Şeffaf Oda Örneği

Kayseri iline bağlı olan Talas İlçesi, yerleşim tarihi miladi ilk yıllara kadar uzanan, zengin arkeolojik ve kültürel mirasıyla dikkat çeken kadim bir yerleşim alanıdır. Geç Roma, Erken Bizans ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir yaşam merkezi olan Talas'ta kaya oyma yapılar, yer altı şehirleri ve geleneksel konut mimarisi öne çıkmaktadır. 1987 yılında resmen ilçe statüsü kazanan Talas, 2004 yılında Kayseri Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı merkez ilçe konumuna getirilmiştir. Kültürel mirasın korunması ve yaşatılması konusundaki kararlılığını 2000 yılında Tarihi Kentler Birliği'nin kurucu üyelerinden biri olarak ortaya koyan Talas

Belediyesi, bu alanda önemli çalışmalar yürütmektedir. Günümüzde toplam 33 mahalleden oluşan ilçe sınırları içerisinde Erciyes Üniversitesi, Kayseri Üniversitesi ve Abdullah Gül Üniversitesi olmak üzere üç yükseköğretim kurumu yer almaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2024 yılı verilerine göre, Talas İlçesi'nin nüfusu 171.689 kişiye ulaşmıştır (Tüik, 2025).

2019 yerel seçimlerinde Talas Belediye Başkanı olarak göreve başlayan Mustafa Yalçın, vatandaşlarla doğrudan iletişimi artırmak amacıyla yenilikçi bir uygulama başlatmıştır. Her çarşamba günü makam odasından belediye girişindeki Beyaz Masa'ya geçerek, kendisiyle görüşmek isteyen vatandaşları bizzat karşılamış ve birebir görüşmeler gerçekleştirmiştir. Katılımın beklenenin üzerinde olması sonucunda ilerleyen haftalarda vatandaşların beklentileri için oturma alanları oluşturulmuş, ayrıca taleplerin hızlı bir şekilde değerlendirilmesi amacıyla sistem geliştirilmiştir. Bu sistem sayesinde vatandaşların demografik bilgileri ve talepleri kaydedilerek ilgili birimlere yönlendirilmiş ve vatandaşlara en geç bir hafta içinde geri dönüş sağlanarak taleplerin durumu hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Bu süreç, vatandaşlar tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmış ve yönetimle doğrudan temasın artırılmasına yönelik önemli bir adım olmuştur. Ancak, COVID-19 pandemisinin ortaya çıkmasıyla birlikte yüz yüze halk görüşmeleri ertelenmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte, Talas Belediyesi yönetimi alternatif bir iletişim kanalı oluşturmak amacıyla beyin fırtınası yaparak dijitalleşmeye yönelmiştir. Bu kapsamda, her çarşamba günü tam gün süren halk görüşmeleri, saat 20.00'de belediyenin resmi sosyal medya hesapları üzerinden canlı yayınlarla devam etmiştir. Ramazan ayında iftar sonrası da sürdürülen bu dijital halk günleri, vatandaşların doğrudan taleplerini iletebilmelerine olanak tanımış ve Talas Belediye Başkanı Mustafa Yalçın'ın "Dijital Başkan" olarak anılmasını sağlamıştır. Pandemi sonrası dönemde, halk görüşmelerinin etkinliği ve vatandaşların geri bildirimlerinden alınan yüksek memnuniyet doğrultusunda, belediye yönetimi yeni bir uygulamaya geçme kararı almıştır. Belediye başkanının makamını halkın arasına taşıma fikri, Türkiye'de bir ilk olarak hayata geçirilmiştir. 12 Ocak 2022 tarihinde Türkiye'de nüfus yoğunluğu açısından 6. sırada yer alan 93.093 nüfuslu Mevlâna Mahallesi Meydan Parkı'nın girişine şeffaf bir çadır kurulmuştur. Böylece, her çarşamba günü tam gün süren halk görüşmeleri "Şeffaf Oda Başkanla Baş Başa" projesi adı altında gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Vatandaşların randevu almadan belediye başkanına ulaşabilmesini sağlamak amacıyla hayata geçirilen bu proje, zamanla daha da genişletilerek belediye başkan yardımcıları, birim müdürleri ve yetkili personelin de sürece dâhil olmasıyla, vatandaş taleplerine hızlı bir şekilde geri dönüş yapılmasını sağlamıştır. Şeffaflık, erişilebilirlik ve katılımcı yönetim anlayışını temel alan bu uygulama, halkla ilişkiler açısından yerel yönetimlerde bir model hâline gelmiş ve diğer belediyeler için de örnek teşkil edebilecek nitelikte bir yenilik olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, Başkan Mustafa Yalçın'ın yalnızca iş, istihdam ya da sosyal yardım taleplerine değil, afet anlarında da halkın ihtiyaçlarına yönelik önlemler aldığı görülmektedir. Özellikle deprem gibi doğal afet durumlarında kullanılmak üzere, içinde battaniye ve temel ihtiyaç malzemeleri bulunan bir afet konteyneri bölgeye yerleştirilmiştir. Bu konteyner, Şeffaf Oda uygulamasının yalnızca bir görüşme alanı değil, aynı zamanda kriz anlarında halkın yanında olan çok yönlü bir merkez hâline gelmesini sağlamıştır.

Bununla birlikte, Şeffaf Oda'nın kurulduğu alana yalnızca belediye başkanının makamı taşınmakla kalmamış, bazı belediye hizmet birimleri de bu alanda faaliyet göstermeye başlamıştır. Özellikle emlak ve çevre temizlik vergisi ödemelerinde oluşan yoğunluğu azaltmak

amacıyla, 2 adet veznenin bulunduğu bir hizmet noktası oluşturulmuştur. Aynı alanda yer alan muhtarlık binası, vatandaşların yerel taleplerini daha hızlı iletebilmelerini sağlamaktadır. Vatandaşların günlük ihtiyaçlarına yanıt verebilmek amacıyla, bölgeye Kent Fırını da entegre edilmiştir. Böylece, görüşme ya da işlem için gelen vatandaşlar, dinlenme ihtiyacı duyduklarında çay-kahve içebilecekleri bir kafeteryaya ulaşabilmekte, aynı zamanda kurulan küçük kütüphane aracılığıyla kitap okuma fırsatı da bulabilmektedirler. Kadınlara yönelik haftada bir düzenlenen sosyal etkinlikler ve “gün programları” için ayrılan özel alan ise, belediyeçilik hizmetlerinin toplumsal katılımı nasıl bütünleştiğini gözler önüne sermektedir. Kısacası, Talas Belediye Başkanı Mustafa Yalçın, yalnızca makamını halkın arasına taşımakla kalmamış; vatandaşlara kolay, hızlı ve yerinde hizmet sunabilmek amacıyla, belediyenin bazı hizmet birimlerini de aynı alana dâhil ederek yenilikçi ve bütüncül bir yerel yönetim modeli oluşturmuştur.

Ayrıca Kent ve Başkan Dergisi tarafından düzenlenen Kent ve Başkan 2023 Ödülleri kapsamında “Şeffaf Oda Başkanla Baş Başa” projesi ile en başarılı metropol belediye başkanı ödülünü almıştır. Bu projenin özgünlüğü, Türkiye’de bir ilk olmasının yanı sıra, dünya literatüründe benzer çalışmalara rastlanmamasıyla da öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu projenin küresel ölçekte yerel yönetimlere örnek teşkil etme potansiyeli taşımaktadır. “Şeffaf Oda Başkanla Baş Başa” projesi, belediye başkanının makamını halkın arasına taşıyan, vatandaşların taleplerine doğrudan ulaşabileceği bir alan oluşturarak yerel yönetimlerde halkla ilişkiler alanında önemli bir adım atmıştır. Ayrıca, bu uygulama yalnızca bir görüşme ortamı olmanın ötesine geçerek, sosyal yardımlar ve istihdam destek hizmetlerini de kapsayan yerel, yenilikçi bir çözüm sunmuştur.

Bu kapsamda, Kayseri İŞKUR Müdürlüğü ile iş birliği yapılarak, vatandaşların iş başvuru süreçlerine destek olunması hedeflenmiştir. Her çarşamba günü bir İŞKUR memuru Şeffaf Oda’da görev almakta; vatandaşlara güncel iş ilanları hakkında bilgi sunmakta ve meslek grupları, uzmanlık alanları, eğitim düzeyleri gibi demografik veriler ışığında kamu ve özel sektör iş ilanlarıyla ilgili yönlendirme yapmaktadır. Bununla birlikte, Kaymakamlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı ile yapılan iş birliği sayesinde, Talas Belediyesi Sosyal Hizmetler Müdürlüğünden görevlendirilen personel, talepte bulunan vatandaşların başvurularını Şeffaf Oda’da almaktadır. Böylece, vatandaşlar Kaymakamlık binasına gitmeden sosyal yardım başvurularını gerçekleştirebilmekte; durumları değerlendirilerek gerekli yardımlar hızlı bir şekilde sağlanmaktadır. Bu sayede, vatandaşlar kamu hizmetlerine kolay ve hızlı bir şekilde erişebilmekte; herhangi bir bürokratik engelle karşılaşmadan başvurularını tamamlayabilmektedir.

Bu bağlamda, halkla ilişkiler, vatandaşların kendilerini ifade edebilecekleri bir platform sunarak, yönetime olan güvenin artmasına yardımcı olur. Etkili halkla ilişkiler uygulamaları, yerel yönetimlerin şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerini güçlendirir, vatandaşların yönetime olan katılımını teşvik eder ve demokratik sürecin işlerliğini artırır. Halkla ilişkiler açısından uygulanması oldukça önemli olan çift yönlü simetrik model perspektifinden bakıldığında; halkla ilişkilerde etkileşimi ve karşılıklı anlayışı öne çıkarması açısından bu model, organizasyon ve hedef kitle arasındaki iletişimin dengeli ve karşılıklı bir biçimde ilerlemesini sağlamayı hedefler. Çift yönlü bilgi akışı, iletişim sürecinde her iki tarafın da eşit söz hakkına

sahip olmasına olanak tanırken, toplumun ihtiyaçlarına en uygun çözümlerin üretilmesine zemin hazırlar.

Yerel yönetimlerde, bu modelin benimsenmesi, belediyelerin vatandaşlarla daha etkin ve anlamlı bir iletişim kurmasını, toplumsal katılımı teşvik etmesini mümkün kılar. Çift yönlü simetrik model, yalnızca bilgi akışını değil, aynı zamanda toplumun sesinin duyulmasını ve yönetim süreçlerine katılımını sağlar. Talas Belediyesi ve "Şeffaf Oda Başkanla Baş Başa" projesi halkın taleplerine hızlı yanıt verebilmek, şeffaf bir yönetim anlayışı oluşturmak ve vatandaşlarla etkin iletişim kurmak için halkla ilişkiler faaliyetleri büyük önem taşımaktadır. Halkla ilişkiler, yerel yönetimlerin yalnızca hizmet sunan birimler olmaktan çıkıp, vatandaşlarla doğrudan etkileşim kurarak ortak çözümler üreten katılımcı bir yapıya dönüşmesini sağlamaktadır. Grunig ve Hunt'ın geliştirdiği çift yönlü simetrik model, yerel yönetimlerde halkla ilişkilerin etkin bir şekilde uygulanmasını destekleyen en önemli yaklaşımlardan biridir. Bu model, yöneticiler ve halk arasında dengeli bir bilgi akışını esas alarak, iletişim süreçlerinin karşılıklı anlayış ve müzakere çerçevesinde yürütülmesini öngörmektedir. Bu anlamda, Talas Belediyesi tarafından hayata geçirilen "Şeffaf Oda Başkanla Baş Başa" projesi, yerel yönetimlerde halkla ilişkilerin çift yönlü simetrik modelin çağdaş bir uygulaması olarak öne çıkmaktadır.

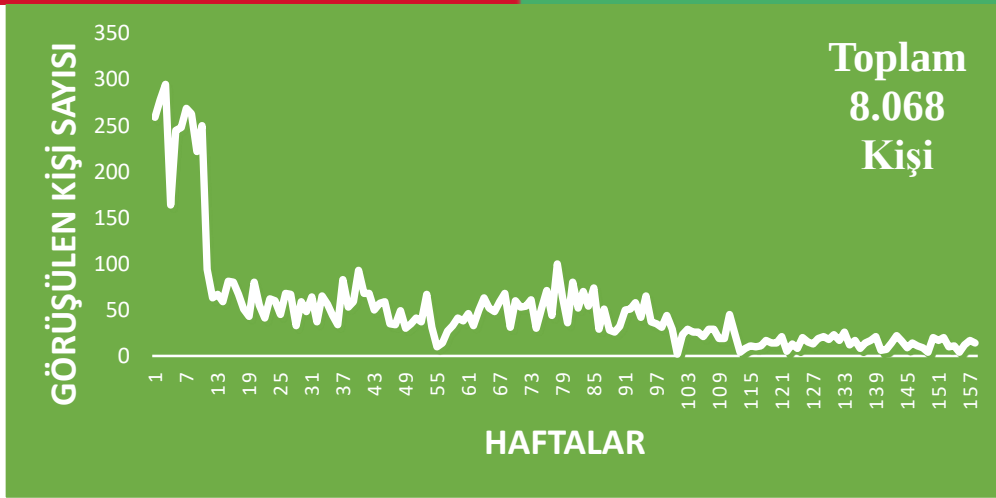
Yöntem

Bu çalışma kapsamında Talas Belediyesi tarafından gerçekleşmiş ve 157 hafta süren görüşmelerin istatistik verileri, metin/doküman analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilecektir. Metin/doküman analizi, araştırmacının doğrudan müdahalesi olmadan oluşturulmuş yazılı, görsel, işitsel ya da dijital materyallerin sistematik biçimde incelenmesini içeren bir yöntemdir. Araştırmalarda veri kaynağı olarak kullanılabilecek dokümanlar oldukça çeşitlidir. Bunlar arasında reklamlar, ajandalar, davetiyeler, toplantı tutanakları, kılavuzlar, notlar, kitaplar, broşürler, günlükler, dergiler, mektuplar, haritalar, çizelgeler, gazeteler, sanat eserleri, radyo ve televizyon programlarına ait senaryolar, örgütsel raporlar, anket verileri ve çeşitli kamu kayıtları yer almaktadır (Creswell, 2023). Niteliklerine göre dokümanlar; yazı temelli (kitap, metin, rapor vb.), görüntü temelli (fotoğraf, harita, afiş vb.), ses temelli (radyo yayınları, müzik kayıtları vb.) ve görsel-işitsel temelli (belgesel, sinema filmi, televizyon programı vb.) olmak üzere dört gruba ayrılır. Bulundukları ortama göre ise yazılı (kitap, dergi, rapor), filmsel (fotoğraflar), dijital ortamda bulunan (veritabanları) ve taşınabilir manyetik ortamda bulunan (CD, flash bellek gibi) dokümanlar şeklinde sınıflandırma yapılmaktadır (Glesne, 2020).

Bulgular

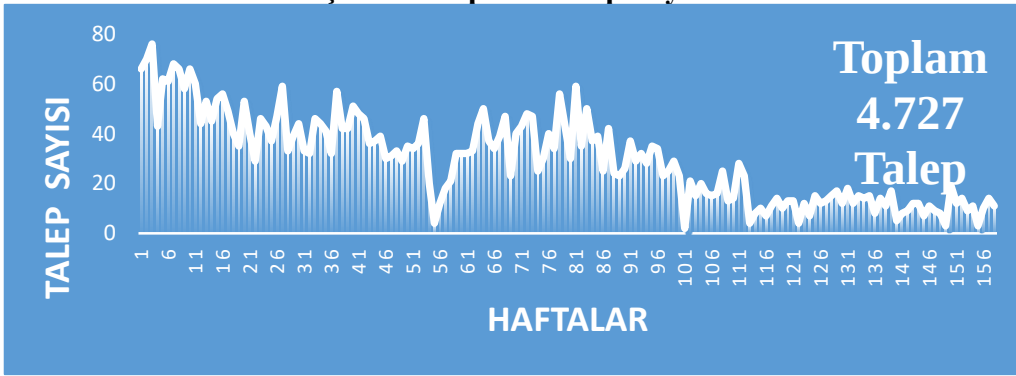
12 Ocak 2022 tarihinde başlayan ve toplam 157 hafta süren görüşmelerin istatistiği aşağıdaki grafiklerde verilmiştir.

Şekil 1. Toplam Görüşülen Kişi Sayısı

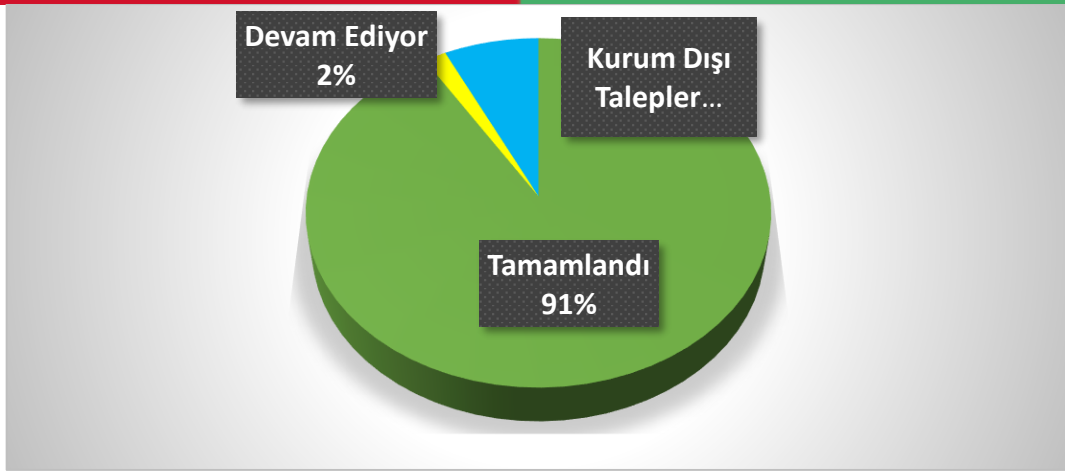
Bu proje boyunca görüşme yapılan toplam vatandaş sayısı.

Şekil 2. Toplam Talep Sayısı

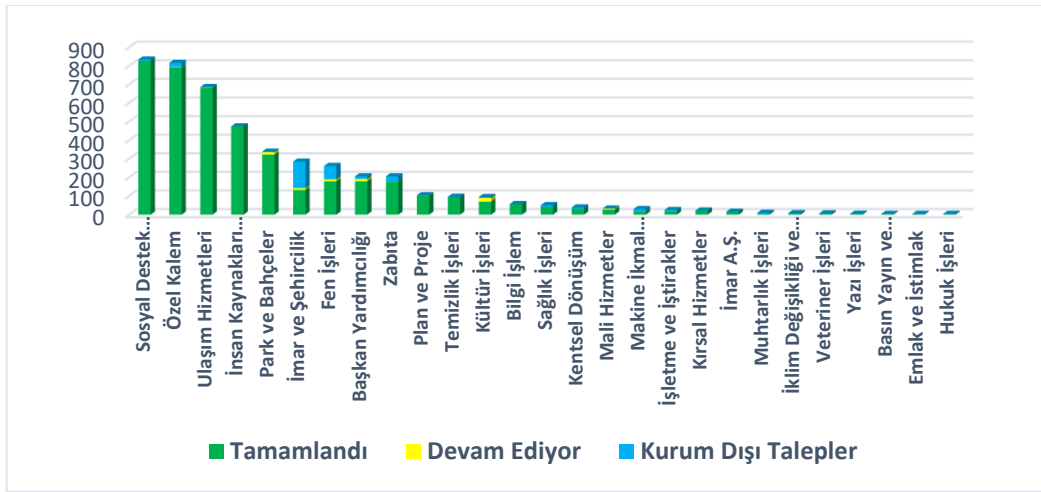
157 haftalık süreçte toplam 4.727 talep kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerin haftalık dağılımı yukarıda yer alan grafikte yer almaktadır. Haftalık bazda en fazla 80 kişiyle, en az ise ortalama 10 kişiyle görüşme yapılmıştır. Grafikte en düşük değer, 6 Şubat 2023 tarihinde saat 04.17'de meydana gelen Kahramanmaraş merkezli 7,7 büyüklüğündeki depremin yaşandığı haftada gözlemlenmiştir. İkinci en düşük değer ise, artçı depremlerin devam ettiği haftaya denk gelmektedir.

Şekil 3. Taleplerin Durum Dağılımı

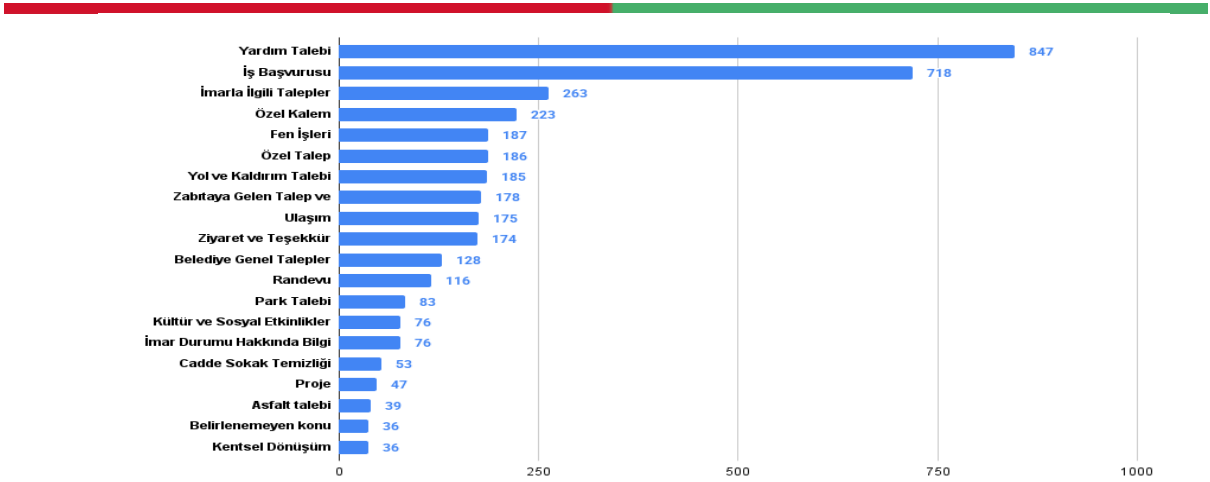
Toplam talep sayısı 4727 adettir. Bunların 4307 adedi tamamlanmıştır. Devam eden 80 talep bulunmaktadır. Ayrıca Talas Belediyesine gelen ancak farklı kurumları ilgilendiren 340 talep mevcuttur. Kurum dışı olan talepler, ilgili kurumlara iletilmiştir. Taleplerin tamamlanma durumuna göre dağılımı yukarıda grafikte verilmiştir.

Şekil 4. Taleplerin Müdürlükler Bazında Dağılımı

Taleplerin birim müdürlük bazında dağılımına bakılacak olursa, en fazla talebin (1)Sosyal Destek Hizmetleri, (2) Özel Kalem Müdürlüğü, (3) Ulaşım Hizmetleri Müdürlüğüne,(4) İnsan Kaynakları Müdürlüğüne,(5) Park Bahçeler Müdürlüğüne iletildiği görülmektedir.

Şekil 5. Taleplerin Konu Dağılımı

Vatandaşlardan gelen taleplerin konuları yukarıdaki grafikte verilmiştir. Grafikte görüldüğü üzere en fazla yapılan talep, (1) maddi yardım talebidir. İkinci sırada,(2) iş isteği talebi yer almaktadır. Üçüncü sırada,(3) imar ile ilgili talepler yer almaktadır. Dördüncü sırada,(4) özel kalem ile ilgili talepler yer almaktadır. Beşinci,(5) fen işleri ile ilgili taleplerin yer aldığı görülmektedir.

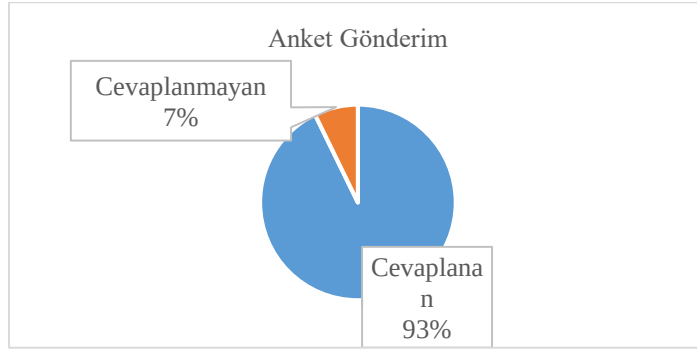
Memnuniyet Anketi

Bu projenin verimliliğini ölçmek adına Talas Belediyesi tarafından vatandaşların cep telefonlarına gönderilen memnuniyet anketinde 2 soru sorulmuştur. Vatandaşlardan aşağıdaki sorulara yanıt vermeleri istenmiştir.

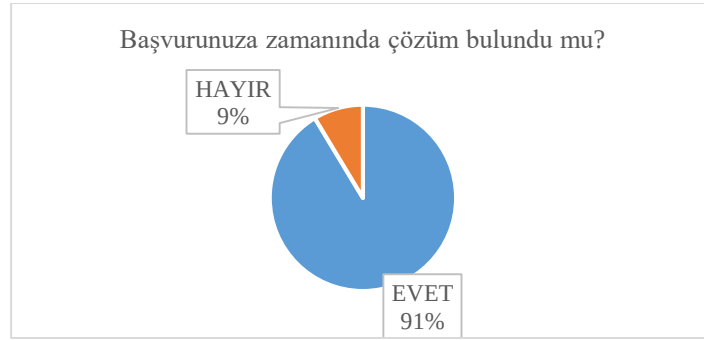
1) Başvurunuzda zamanında çözüm bulundu mu?

2) Başvuruda belirttiğiniz talep/şikâyet çözüldü mü?

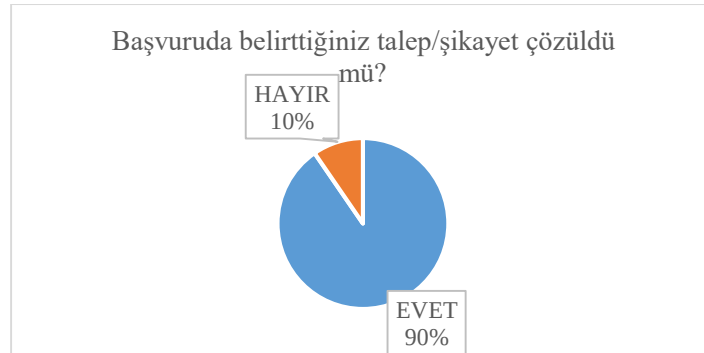
Toplamda 4727 talepte bulunan vatandaşların bir kısmı yurt dışından geldiği, bir kısmı yaşı itibarıyla cep telefonu kullanamadığı ve başka sebeplerle telefon numaralarına ulaşamadığı için anket gönderilememiştir. Bu sebeple memnuniyet anketi toplamda 3207 vatandaşa gönderilmiştir. 2975 vatandaş ankete cevap göndermiştir. 232 vatandaş ise anketi cevaplamamıştır. Anket cevaplanma oranı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Şekil 6: Anket Gönderimi

İlk soru ile ilgili oran aşağıdaki tabloda görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi ‘Başvurunuzda zamanında çözüm bulundu mu?’ sorusuna 2718 kişi evet, 257 kişi ise hayır cevabı vermiştir. Dolayısıyla katılımcıların %91’inin evet şeklinde cevap verdiği görülmektedir.

Şekil 7. Zamanında Çözüm

İkinci soru olan ‘başvuruda belirttiğiniz talep/şikâyet çözüldü mü?’ sorusuna 2690 kişi evet, 285 kişi ise hayır cevabı vermiştir. Dolayısıyla katılımcıların %90’ının evet cevabı verdiğini söylemek mümkündür.

Şekil 8. Talep/Şikâyet Çözümü

Sonuç

Bu çalışmada, 2019 yılında Talas Belediyesi tarafından ‘Beyaz Masa Halk Günü’ adıyla başlatılan, pandemi döneminde dijital mecrada devam eden ve 12 Ocak 2022 tarihinden itibaren uygulanan “Şeffaf Oda Başkanla Baş Başa” projesinin halkla ilişkiler süreçlerine olan katkıları incelenmiştir. Proje, yerel yönetimlerin halkla olan etkileşimini güçlendiren, şeffaflık ve katılımcılık ilkelerini pekiştiren önemli bir uygulama olarak öne çıkmaktadır. Belediye başkanının vatandaşlarla doğrudan iletişim kurmasını sağlayan bu proje, yerel yönetimlerde halkla ilişkiler alanında önemli bir katkı sunabilecek argümanları içermektedir. Grunig ve Hunt’ın çift yönlü simetrik modeli’ne dayanan bu proje, belediye ile vatandaş arasında karşılıklı bir anlayış ve etkileşim sağlayarak demokratik katılımı güçlendirmektedir. "Şeffaf Oda Başkanla Baş Başa" projesi, yalnızca yerel yönetimlerin halkla ilişkiler stratejilerini geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda sosyal yardımlar, istihdam ve diğer kamu hizmetlerine dair önemli çözümler sunarak, toplumun çeşitli ihtiyaçlarına yanıt vermiştir. Bu bağlamda, söz konusu proje, diğer belediyelere ve yerel yönetimlere örnek teşkil edebilecek nitelikte olup, dünya çapında yerel yönetimlerde halkla ilişkiler süreçlerine katkı sağlayacak bir model olarak değerlendirilebilir. Başkanın makamını sahaya taşımakla kalmayıp, belediye birimlerinden müdür ve personellerinde sistematik sırayla her hafta "Şeffaf Oda" da vatandaşların taleplerine hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verilmesi sağlanmıştır. Bu yenilikçi yaklaşım, Talas Belediyesi’nin kurumsal verimliliğini artırmış ve zaman yönetimi konusunda büyük bir başarıya imza atmıştır. Önceden, vatandaşların belediyeye gelip başkan ve başkan yardımcılarının randevu almaları gerekirken "Şeffaf Oda" uygulaması ile her çarşamba günü vatandaşlar, kurumsal bir sistem çerçevesinde şeffaf odaya gidip başkan, başkan yardımcısı, birim müdürleri ve şeffaf oda ekibiyle bizzat görüşmeye başlamışlardır. Bu sayede Talas Belediyesi yönetim ekibi, zamanını etkin ve verimli bir şekilde kullanarak, odaklanması ve çalışması gereken işlere daha fazla zaman ayırma fırsatı bulmaktadır. Bu değişiklik hem zaman yönetimini iyileştirmiş hem de belediye yönetiminin verimliliğini artırmaktadır. Bu proje kapsamında 157 hafta boyunca toplamda 8068 vatandaş Şeffaf Oda’ya gelmiştir. 4727 talep alınmış ve bu taleplerin 4307’si olumlu şekilde tamamlanmıştır. Halen 80 talep üzerinde çalışmalar devam etmekte olup 340 talep ise kurum dışı olarak değerlendirilmiş ve talep sahiplerine bu yönde bilgi verilmiştir. Tüm taleplerle ilgili vatandaşlara geri dönüşler yapılmıştır.

Talas Belediyesinin yürüttüğü "Şeffaf Oda Başkanla Baş Başa" projesinin verimliliğini ölçmek adına belediye tarafından talepte bulunan vatandaşlara yönelik yapılan anketin değerlendirmesine göre bu projenin %90’ın üzerinde bir oranla vatandaşları memnun ettiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, "Şeffaf Oda Başkanla Baş Başa" projesi, Türkiye’de bir ilk olmasının yanı sıra, dünya çapında yerel yönetimler için önemli bir halkla ilişkiler uygulamasına dönüşmüştür. Bu proje, yerel yönetimlerin halkla ilişkiler stratejilerini sadece geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda vatandaşların yaşam kalitesini artıran, erişilebilir ve şeffaf bir kamu hizmeti anlayışını hayata geçirmiştir.

Kaynakça

- Aghazadeh, S. A. (2024). Exploring leisure and municipal government public relations for community: A case example of parks and recreation. *Public Relations Review*, 50(102410). <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2024.102410>
- Aşkun, İ. C. (1989). Kamu Kuruluşlarında Halkla İlişkiler. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 25–47.
- Bernays, E. (1923). *Crystallizing Public Opinion*. Horace Liveright.
- Creswell, J. W. (2023). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2023). *Nitel Araştırmacılar için 30 Temel Beceri* (H. Özcan, Çev.). Anı Yayıncılık.
- Glesne, C. (2020). *Nitel Araştırmaya Giriş* (A. Ersoy & P. Yalçınoglu, Çev.). Anı Yayıncılık.
- Guiniven, J. E. (2002). Dealing with activism in Canada: An ideal cultural fit for the two-way symmetrical public relations model. *Public Relations Review*, 28(4), 393–402. [https://doi.org/10.1016/S0363-8111\(02\)00114-1](https://doi.org/10.1016/S0363-8111(02)00114-1)
- İç İşleri Bakanlığı, <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170–189.
- Neuman, W. L. (2019). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar* (Ö. Akkaya, Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Öztaş, C., & Zengin, E. (2008). Yerel yönetimler ve Çevre. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 54, 181–200.
- Porter, L. (2010). Communicating for the good of the state: A post-symmetrical polemic on persuasion in ethical public relations. *Public Relations Review*, 36(2), 127–133. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2009.08.005>
- Summak, M. E., & Fidan, M. (2000). Halkla İlişkilerde Kurumsal Fonksiyonlar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(4), 35–44.
- Talas Belediyesi, <https://www.talas.bel.tr/>
- Tarihi Kentler Birliği, <https://www.tarihikentlerbirligi.org/>
- Torlak, Ö., & Özdemir, Ş. (1999). Yerel hizmetler, yerel yönetimler ve etkinlik. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (15), 112–120.
- Türkiye İstatistik Kurumu, <https://cip.tuik.gov.tr/>
- Zülfikar, H., & Beken, N. (2014). Belediyeler ve Çevre Hizmetleri Üzerine Analitik Bir Bakış: Türkiye Örneği. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (66-67), 75–100.

ÜNİVERSİTELERDE YABANCI DİL ÖĞRETMENLERİNİN MOTİVASYONUNU ETKİLEYEN OLUMLU VE OLUMSUZ FAKTÖRLER

Factors Affecting Foreign Language Teachers' Motivation in Universities: Positive and Negative Aspects

Dr. Öğr. Üyesi Nerma ZAIMOVİC

(<https://orcid.org/0000-0003-3592-4994>),

İstanbul Gedik Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi İĞÜN-
TÖMER, nerma.zaimovic@gedik.edu.tr

ÖZET

Yabancı dil öğretimi, öğrencilerin üniversitelerdeki farklı aşamalarda geçirdiği süreçlere bağlı olarak farklılık gösterir; bu aşamalar fakülteler, yüksek dil okulları ve enstitüler gibi yükseköğretim kurumlarını içerir. Etkili metodoloji, bireysel farklılıkların, entelektüel yeteneklerin ve ilerleme hızının anlaşılmasını gerektirir. Doğru ders organizasyonu, öğrencilerin öğretmenin rehberliğinde, kolaydan zora ve bilinene yabancıya doğru, adım adım ilerlemelerini sağlar.

Öğretmen motivasyonu büyük ölçüde mesleki gelişim desteğine bağlıdır, bu da derslerin modernizasyonunu etkiler. Bu çalışma, öğretmen motivasyonu, mesleki gelişim ve öğretimdeki yeniliklerin birbirine olan bağlantısını inceler, öğretmenlerin yabancı dil öğretimindeki tutumlarına yönelik teorik bir temel oluşturur.

Bu çalışma, üniversite düzeyinde yabancı dil öğretmenlerinin motivasyonunu incelemektedir. Odak noktası, öğretmen motivasyonunu etkileyen içsel faktörler (kişisel tatmin ve mesleki gelişim gibi) ve dışsal faktörler (çalışma koşulları ve sosyal çevre gibi) üzerinedir. Ayrıca,

motivasyon ile ders kalitesi arasındaki ilişki de ele alınmakta olup, öğretmenlerin yöntemlerini ve yeterliliklerini geliştirmeleri için sürekli mesleki gelişimin önemine vurgu yapılmaktadır.

Amaç, bu faktörlerin bir arada nasıl ders sürecini ve etkinliğini etkilediğini analiz etmektir. Öğretmen motivasyonu, kişilik, tutum, coşku, öğrencilerle ilişkiler, profesyonel beceriler ve ders yönetme tarzı gibi birbirine bağlı bir dizi faktörden etkilenir. Öğretmenin nasıl iletişim kurduğu ve çalıştığı, öğrencilerin motivasyonunu doğrudan etkileyebilir, bu da eğitim sürecinde öğretmen motivasyonunun önemini bir kez daha kanıtlar.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil öğretimi, öğretmen motivasyonu, çalışma koşullar, olumlu ve olumsuz faktörler, mesleki gelişim.

ABSTRACT

Foreign language teaching varies depending on the stages students go through in universities, which include faculties, language schools, and institutes. Effective methodology requires understanding individual differences, intellectual abilities, and the pace of progress. Proper lesson organization enables students to gradually progress, from easier to more difficult tasks and from the known to the unknown, under the guidance of the teacher. Teacher motivation is largely dependent on professional development support, which influences the modernization of lessons. This study examines the connection between teacher motivation, professional development, and innovations in teaching, providing a theoretical foundation for teachers' attitudes towards foreign language teaching. This study explores the motivation of foreign language teachers at the university level. The focus is on internal factors (such as personal satisfaction and professional development) and external factors (such as working conditions and social environment) that affect teacher motivation. Additionally, the relationship between motivation and lesson quality is discussed, emphasizing the importance of continuous professional development for teachers to improve their methods and competencies. The goal is to analyze how these factors collectively influence the lesson process and its effectiveness. Teacher motivation is influenced by a variety of interconnected factors such as personality, attitude, enthusiasm, relationships with students, professional skills, and teaching style. The way a teacher communicates and works can directly affect student motivation, further proving the importance of teacher motivation in the educational process.

Keywords: Foreign language teaching, teacher motivation, working conditions, positive and negative factors, professional development.

GİRİŞ

Yabancı dil öğretimi, çağdaş eğitimin vazgeçilmez bir bileşeni olarak, bireylerin sadece farklı bir dili öğrenmesini değil, aynı zamanda kültürlerarası iletişim kurma, farklı bakış açıları geliştirme ve küresel düzeyde etkileşim kurabilme becerilerini kazanmasını sağlamaktadır. Bu çerçevede, üniversitelerde verilen yabancı dil eğitimi, öğrencilerin hem akademik hem de mesleki gelişimlerini destekleyen temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Ancak etkili bir yabancı dil öğretimi, yalnızca müfredat düzenlemeleri veya teknolojik olanaklarla değil; öğretim sürecinin merkezinde yer alan öğretmenlerin motivasyon düzeyleriyle de yakından ilişkilidir (Kızıldağ, 2009; Yavuz, 2010).

Öğretmen motivasyonu, eğitim sürecinin kalitesini doğrudan etkileyen temel faktörlerden biridir. Motivasyonu yüksek olan öğretmenler, sınıf içinde daha etkin rol alarak öğrencilerle etkileşim kurmakta, dersleri daha yaratıcı ve öğrenci merkezli yöntemlerle yürütmekte ve öğrencilerin öğrenme süreçlerine pozitif katkı sağlamaktadır (Çelik ve Arıkan, 2012). Buna karşılık, düşük motivasyon düzeyi ise öğretmenin mesleki performansını, iş doyumunu ve öğretim sürecindeki tutumunu olumsuz etkileyebilmekte, bu durum da öğrencilerin başarısına doğrudan yansıyabilmektedir (Kocabıyık, 2012).

Yabancı dil öğretmenlerinin motivasyonunu etkileyen faktörler; bireysel özellikler, kurumsal yapılar, öğrenci profili ve toplumsal algı gibi çok yönlü etkenler aracılığıyla şekillenmektedir. Öğretmenlerin mesleklerine yönelik tutumları, öz yeterlik algıları, mesleki doyum düzeyleri ve kariyer beklentileri bireysel motivasyon üzerinde etkili olurken; çalıştıkları kurumun fiziksel koşulları, yönetsel destek, mesleki gelişim olanakları ve iş yükü gibi unsurlar ise kurumsal düzeyde belirleyici rol oynamaktadır (Öztürk, 2016). Aynı zamanda öğrenci tutumları, sınıf büyüklüğü, hedef dile maruz kalma imkânları ve toplumda öğretmenlik mesleğine atfedilen değer gibi dışsal faktörler de öğretmen motivasyonunu artırıcı ya da azaltıcı etki gösterebilmektedir (Demirel ve Yağcı, 2014).

Türkiye’de yabancı dil öğretmenlerinin motivasyonunu inceleyen araştırmalar, özellikle öğretmenlerin desteklenme düzeylerinin, mesleki gelişim imkânlarının ve yönetsel yaklaşımların motivasyon üzerinde belirleyici etkiler yarattığını ortaya koymaktadır (Tüfekçi Can, 2007; Koç ve Arslan, 2019). Ayrıca yabancı dil öğretimi, diğer branşlara kıyasla daha fazla etkileşim, pratik ve iletişim temelli etkinlikler gerektirdiğinden; öğretmenlerin pedagojik yeterliliklerinin yanı sıra duygusal dayanıklılıklarının da güçlü olması gerekmektedir (Arıkan, 2011). Bu noktada, öğretmen motivasyonunu yüksek tutacak kurumsal politikaların geliştirilmesi, öğretim ortamlarının iyileştirilmesi ve öğretmenlerin karar alma süreçlerine aktif olarak katılmalarının sağlanması, kaliteli yabancı dil eğitiminin sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir.

Bu çalışma, üniversitelerde görev yapan yabancı dil öğretmenlerinin mesleki motivasyonlarını etkileyen olumlu ve olumsuz faktörleri kapsamlı bir şekilde analiz ederek, mevcut duruma dair veri sunmayı ve çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır.

MOTİVASYON NEDİR?

Yabancı dil öğretmenlerinin çalışma ve mesleki gelişim motivasyonu, öğrencilerle iletişim, ekip çalışması, gelişim planı hazırlama gibi çok yönlü görevleri kapsayan özel bir iş motivasyonu türüdür. Öğretmenin motivasyonu, hem sınıf içindeki hem de dışındaki öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye olan ilgisini etkiler (Dornjeji, Ušioda, 2011:148-150).

Motivasyon ikiye ayrılır:

İçsel: Bilgi aktarma isteği, genç nesillere rehberlik, kişisel tatmin, kendini gerçekleştirme, aidiyet hissi ve başarı arzusu gibi unsurlar içerir.

Dışsal: Maddi kazanç, iş güvencesi, öğrencilerin başarısı, meslektaşlarla iyi ilişkiler, terfi imkânı ve ödüller gibi faktörleri kapsar.

Motivasyon, bireyin işine olan yaklaşımı, iş birliği isteği, öğrenme ve gelişme arzusuyla doğrudan ilişkilidir. İş memnuniyeti ve motivasyon sadece mesleki hayatla sınırlı kalmayıp, bireyin genel yaşam kalitesine de yansır. Kişi, yaptığı işle tatmin olduğunda hem başarılı olur hem de kendini daha iyi hisseder. Ancak, başarı, motivasyon ve iş tatmini kişiden kişiye değişen, öznel kavramlardır. Herkes için ideal maaş, çalışma

saatleri veya iş koşulları farklıdır. Bu nedenle iş motivasyonu, bireyin işi ve iş ortamını nasıl algıladığına bağlı olarak şekillenir. Ortak payda ise, bireyin yaptığı işte anlam bulması, kişisel gelişime katkı sağlaması ve ilerleme fırsatları sunmasıdır.

Yabancı dil öğretmenlerinin motivasyonu, özellikle “öğretme motivasyonu” açısından önemlidir. Bu motivasyon türü, öğretmenliğe olan istek, öğretim sürecinin karmaşıklığı ve hem öğretmen hem de öğrencinin gelişimini etkileyen faktörlere bağlıdır.

Öğretmenin kişilik özellikleri, mesleki bilgi ve becerileri, sınıf yönetimi tarzı ve öğrencilerle kurduğu ilişki, başarısını doğrudan etkiler. Öğretmenin davranışları, öğrencilerin motivasyonuna da yansır (Dornjeji, Ušioda, 2011:148-150)).

Etkili öğretmenler, yalnızca bilgi aktaran kişiler değildir; aynı zamanda öğrencilerin tutumlarını, inançlarını ve yaşam değerlerini şekillendiren rehberlerdir. Etkili öğretmenler öğrencilerin yalnızca okul başarısını değil, uzun vadede onların yaşamlarını yönlendirecek hedefler, inançlar ve bakış açıları geliştirmelerine katkı sağlarlar. Bu da öğrencilerin derse olan katılımını ve genel öğrenme motivasyonunu artırır.

Böyle bir öğretim anlayışında temel unsur, öğretmenin içten gelen arzusu ve amacı doğrultusunda sadece akademik bilgi değil; aynı zamanda değerler, tutumlar, ilham, motivasyon ve destek de aktarabilmesidir. Eğitim, bu yönüyle yalnızca bilgi edinme süreci olmaktan çıkar ve bireyin karakter gelişimine, özgüvenine ve toplumsal farkındalığına katkı sağlayan anlamlı bir yolculuğa dönüşür.

Bu yaklaşım öğretmene de anlam, tatmin ve mesleki doyum kazandırır. Çünkü öğretmen, yalnızca ders anlatmakla kalmaz, öğrencinin hayatına dokunur, gelişimine katkı sağlar ve kalıcı izler bırakır. Sınıf ortamı da bu doğrultuda daha güvenli, motive edici ve ilham verici bir yer haline gelir.

Öğretmen Motivasyonunu Olumlu Etkileyen Faktörler

Öğretmenlik, her ne kadar zorluklar barındırsa da; saygı, destek, özerklik ve öğrencilerle kurulan olumlu ilişkiler gibi etkenler öğretmen motivasyonunu artırır. Öğretmen motivasyonunu artıran çok sayıda olumlu faktör bulunmaktadır. Bu faktörler bireysel olduğu kadar kurumsal yapı ve ortamla da yakından ilişkilidir. Literatürde sıkça

vurgulanan başlıca unsurlar şunlardır: hizmet içi eğitim (mesleki gelişim), mesleki saygı, yönetsel ve meslektaş desteği, ders dışı sosyal ve kültürel faaliyetler, ödül ve takdir sistemleri, öğretme sürecinde özerklik, öğrenci motivasyonu ve okul içi iş birliği.

Öğretmen motivasyonu, eğitim süreçlerinin etkinliğini doğrudan etkileyen kritik bir faktördür. Motivasyonu artıran olumlu faktörler, öğretmenlerin mesleki tatminini ve öğrencilerle olan etkileşimlerini güçlendirerek eğitim kalitesini yükseltir. Bu faktörler arasında hizmet içi eğitim, saygı, destek, ders dışı etkinlikler, ödüller ve takdir, çalışma özerkliği, öğrenci motivasyonu ve iş birliği öne çıkmaktadır.

Hizmet İçi Eğitim

Carl Rogers, bireyin öğrenme sürecinde aktif bir katılımcı olması gerektiğini vurgulamış ve öğretmenlerin de sürekli bir öğrenme sürecinde olmalarını savunmuştur. Rogers'a göre, eğitilmiş birey; değişime açık olan, bilgiyi sorgulayan ve öğrenme sürecine değer veren kişidir. Bu yaklaşım, öğretmenlerin mesleki gelişimlerini sürdürebilmeleri için hizmet içi eğitimin önemini ortaya koymaktadır.

Saygı ve Destek

Öğretmenlerin, hem yöneticilerinden hem de meslektaşlarından saygı ve destek görmeleri, mesleki aidiyet duygularını güçlendirir. Bu durum, öğretmenlerin motivasyonunu artırarak, öğrencilerine daha etkili bir şekilde rehberlik etmelerini sağlar.

Ders Dışı Etkinlikler

Öğretmenlerin ders dışı etkinliklere katılımı, öğrencilerle olan ilişkilerini güçlendirir ve sosyal etkileşimlerini artırır. Bu tür etkinlikler, öğretmenlerin okul ortamında daha pozitif bir atmosferin oluşmasına katkıda bulunur.

Ödüller ve Takdir

Öğretmenlerin emeklerinin ödüllendirilmesi ve takdir edilmesi, motivasyonlarını artıran önemli dışsal faktörlerdendir. Öğretmenler, başarılarının fark edildiğini gördüklerinde, daha fazla çaba sarf etme eğiliminde olurlar.

Çalışma Özerkliği

Öğretmenlerin ders içeriği, öğretim yöntemi ve değerlendirme süreçlerinde karar alma yetisine sahip olmaları, kendi öğretim tarzlarını uygulayabilmelerini sağlar. Bu özerklik, öğretmenlerin daha yaratıcı ve üretken hale gelmelerine katkıda bulunur.

Öğrenci Motivasyonu

Öğrencilerin öğrenmeye olan ilgisi ve motivasyonu, öğretmenlerin derslere olan yaklaşımını etkiler. İlgili ve öğrenmeye hevesli öğrenciler, öğretmenlerin de derslere daha istekli ve heyecanlı yaklaşımlarına neden olur.

İş Birliği

Meslektaşlar arası iş birliği, öğretmenlerin deneyimlerini paylaşmalarını ve birbirlerinden öğrenmelerini sağlar. Bu kolektif çalışma ortamı, öğretmenlerin yalnızlık hissini azaltır ve ortak hedeflere yönelik dayanışmayı teşvik eder.

Çağdaş Teknolojilerin Kullanım Motivasyonu

Günümüzde eğitim ortamları hızla dijitalleşmekte ve bu değişim, özellikle yabancı dil öğretiminde önemli bir dönüşüm yaratmaktadır. Öğretmenlerin, çağdaş teknolojileri (akıllı tahta, dijital uygulamalar, interaktif platformlar, yapay zekâ araçları vb.) kullanma motivasyonu, hem öğretim sürecinin etkinliğini artırmakta hem de öğrencilerin derse olan ilgisini yükseltmektedir.

Sınıf Dışı İletişim ve Teknolojinin Rolü

Günümüz teknolojisi, öğretmenlere öğrencilerle sınıf dışında da etkili bir iletişim kurma imkânı sunmaktadır. Bu yöntem, yalnızca başarılı ya da desteğe ihtiyaç duyan öğrencileri değil, tüm öğrencileri kapsayan daha katılımcı bir öğrenme ortamı yaratır. Ayrıca yarışmalara hazırlık, tatil dönemlerinde pratik yapma ve anlık dil sorunlarının çözümü gibi alanlarda da önemli katkılar sağlar.

Sürekli ulaşılabilir olmak, öğrencilere öğretmenin onları önemseydiğini gösterir; bu da hem güven hem de motivasyon yaratır. Öğretmen artık yalnızca kitapla sınırlı, not veren

bir figür değil; dijital dünyada da rehberlik eden bir eğitimciye dönüşür. Bu tür iletişim sayesinde öğretmen hem daha verimli sonuçlar elde eder hem de mesleki tatmin duygusunu güçlendirir.

Öğretmen Motivasyonunu Olumsuz Etkileyen Faktörler

Öğretmenlerin motivasyonu, öğrencilerin başarısı ve genel eğitim kalitesi üzerinde doğrudan belirleyici bir etkiye sahiptir. Ancak, çeşitli içsel ve dışsal faktörler, öğretmenlerin motivasyonunu olumsuz yönde etkileyerek mesleki tükenmişliğe ve verimlilik kaybına neden olabilmektedir (Ingersoll, 2001; Skaalvik ve Skaalvik, 2010).

Aşırı İş Yükü ve Bürokratik Baskılar

Giderek artan evrak işleri, sınav yükü, raporlamalar ve idari görevler, öğretmenlerin pedagojik görevlerinden uzaklaşmasına yol açmaktadır. Bu durum, profesyonel tükenmişliği besleyen önemli bir etkidir (Kyriacou, 2001).

Destek Eksikliği

Yöneticilerden veya meslektaşlardan yeterli düzeyde destek göremeyen öğretmenler, yalnız bırakıldıklarını hissederek mesleki motivasyonlarını kaybedebilmektedirler (Tschannen-Moran ve Hoy, 2001).

Sınırlı Mesleki Gelişim İmkânları

Güncel öğretim yöntemlerine ulaşamamak, sınırlı hizmet içi eğitim fırsatları ya da teknolojiye erişim eksikliği öğretmenlerin gelişim alanında geri kalmasına neden olabilir (Guskey, 2002).

Sınıf Yönetimi Sorunları ve Olumsuz Öğrenci Davranışları

Sürekli olarak disiplin problemleriyle uğraşmak, öğretmenin ders sürecine olan hevesini ve enerjisini tüketebilir. Bu da motivasyon kaybına yol açabilir (Skaalvik ve Skaalvik, 2011).

Toplumsal Saygının Azalması

Öğretmenliğin toplumdaki statüsünün zamanla değer kaybetmesi, öğretmenlerin mesleklerine olan güvenini ve bağlılığını olumsuz etkileyebilir (Hargreaves, 2000).

Veri toplama süreci, hem çevrim içi anketler hem de yüz yüze görüşmeler yoluyla gerçekleştirilmiştir. Uygulanan araçlar arasında çoktan seçmeli sorular içeren anket formu (Ek 1) yer almaktadır.

Bu çalışma kapsamında farklı il ve ülkelerden toplam 60 yabancı dil öğretmeni araştırmaya katılmıştır. Katılımcılar, veri toplama aracı olarak hazırlanan çevrim içi anket formunu doldurarak araştırmaya gönüllü olarak katılım sağlamışlardır. Katılımcıların branş dağılımları şu şekildedir:

28 öğretmen İngilizce,

15 öğretmen Türkçe

6 öğretmen Fransızca,

5 öğretmen Almanca,

3 öğretmen Arapça,

3 öğretmen İspanyolca öğretmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenler, farklı üniversitelerin yabancı diller yüksekokullarında görev yapmakta olup, en az üç yıllık mesleki deneyime sahiptir. Toplanan veriler, içerik analizi, tematik analiz ve betimsel istatistikler yoluyla değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçları, öğretmenlerin hem teknolojik altyapı eksikliği hem de yönetsel baskılar nedeniyle zaman zaman motivasyon kaybı yaşadığını ortaya koyarken, öğrenci geri bildirimi, meslek içi eğitim ve mesleki saygı gibi unsurların motivasyonu artırdığını göstermektedir.

Temsili Veri Tablosu (Betimsel İstatistikler)

Değişken	Ortalama ($\bar{x}$)	Standart Sapma (σ)	En Düşük	En Yüksek
Aşırı İş Yükü ve Bürokratik Baskılar	4.2	0.74	2	5
Sınırlı Mesleki Gelişim İmkânları	2.9	1.02	1	5
Destek Eksikliği	2.5	0.88	1	4
Sınırlı Mesleki Gelişim İmkânları	3.1	0.95	1	5
Sınıf Yönetimi Sorunları ve Olumsuz Öğrenci Davranışları	3.1	0.93	1	5
Toplumsal Saygının Azalması	2.9	0.88	1	5

Ek 1

SONUÇ

Bu çalışma, yükseköğretim kurumlarında görev yapan yabancı dil öğretmenlerinin mesleki motivasyonlarını etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçları, öğretmen motivasyonunun yalnızca bireysel tutum ve mesleki deneyimle sınırlı kalmadığını; aynı zamanda kurumsal destek mekanizmaları, öğrenci profili, öğretim materyallerine erişim ve sınıf içi dinamikler gibi çok yönlü değişkenlerden etkilendiğini ortaya koymuştur.

Öğretmen motivasyonunun yüksek olduğu durumlarda, öğrenme süreçlerinin daha verimli ilerlediği; öğrencilerle kurulan iletişimin güçlendiği ve sınıf içi etkileşimin arttığı görülmektedir. Buna karşın, öğretim sürecinde karşılaşılan yönetsel yetersizlikler, teknolojik altyapı eksiklikleri ve öğrencilerin düşük öğrenme motivasyonu gibi faktörler, öğretmenlerde mesleki tükenmişlik hissine yol açarak öğretim kalitesini olumsuz etkilemektedir.

Yabancı dil eğitiminin etkinliğini artırmak ve sürdürülebilir hale getirmek için öğretmenlerin hem pedagojik hem de duygusal açıdan desteklenmeleri büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, öğretmen motivasyonunu artırmaya yönelik yapılacak kurumsal düzenlemelerin, öğretim sürecinin niteliğini yükselteceği ve öğrenci başarısına olumlu yansıtacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Arıkan, A. (2011). *Öğretmenlerin Motivasyon Kaynakları: İlköğretim Ve Ortaöğretim İngilizce Öğretmenleri Üzerine Bir Çalışma*. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 11 (2), 497-516.

Çelik, S., Arıkan, A. (2012). *Yabancı Dil Öğretiminde Öğretmen Motivasyonu: Bir Durum Analizi*. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8 (1), 76–86.

Demirel, Ö., Yağcı, E. (2014). *Öğretmen Motivasyonunu Etkileyen Faktörler: Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda Bir Değerlendirme*. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 3 (4), 20–30.

Dinham, S., Scott, C. (1998). *A Three Domain Model Of Teacher And School Executive Satisfaction*. Journal of Educational Administration.

Dörnyei, Z., Ushioda, E. (2011). *Teaching And Researching Motivation* (2nd ed.). Pearson Education.

Hargreaves, A. (2000). *Four Ages Of Professionalism And Professional Learning. Teachers And Teaching: Theory And Practice*.

Guskey, T. R. (2002). *Professional Development And Teacher Change. Teachers And Teaching*, 8(3).

Ingersoll, R. M. (2001). *Teacher Turnover And Teacher Shortages: An Organizational Analysis*. American Educational Research Journal.

Kızıldağ, A. (2009). *Yabancı Dil Öğretiminde Motivasyonun Önemi Ve Öğretmenlerin Rolü*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 27(1), 109–124.

Kocabıyık, O. (2012). *Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeyleri Ile İş Motivasyonları Arasındaki İlişki*. Eğitim ve Bilim Dergisi, 37(165), 123–135.

Koç, İ., Arslan, A. (2019). *Yabancı Dil Öğretmenlerinin Motivasyon Düzeylerinin İncelenmesi: Nitel Bir Araştırma*. Turkish Studies, 14(1), 373–388.

Kyriacou, C. (2001). *Teacher Stress: Directions For Future Research*. Educational Review.

Öztürk, G. (2016). *Yabancı Dil Öğretmenlerinin Motivasyonu: Devlet Ve Vakıf Üniversiteleri Karşılaştırması*. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 4(1), 7–29.

Skaalvik, E. M., Skaalvik, S. (2010). *Teacher Self-Efficacy And Teacher Burnout*. Teaching And Teacher Education.

Tschannen-Moran, M., Hoy, A. W. (2001). *Teacher Efficacy: Capturing An Elusive Construct*. Teaching And Teacher Education.

Tüfekçi Can, G. (2007). *Yabancı Dil Öğretmenlerinin Motivasyonlarını Etkileyen Etmenler*. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33, 168–178.

Yavuz, A. (2010). *Öğretmen Motivasyonu: Kuramsal Bir Bakış*. Eğitim ve Bilim, 35(158), 54–66.

“ÜZÜMCÜ” HİKÂYESİNİN CÜMLE YAPISINDAKİ GENETİK ÖZELLİKLERİN İNCELENMESİ

Analysis Of The Genetic Characteristics In The Sentence Structure Of The Story “Üzümcü”

Prof. Dr., Yusuf AVCI

ORCID ID: 0000-0002-9837-8890

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi, yavci@comu.edu.tr

Öğr. Gör., Sema ÇİÇEK

ORCID ID: 0000-0003-4070-411X

İstanbul Aydın Üniversitesi, TÖMER, semacicek@aydin.edu.tr

ÖZET

Türk düşünce sisteminin en somutlaştığı alan cümlelerdir. Cümleler bu yönüyle Türk felsefesini, Türk düşünce sistemini ve Türk mantığını yansıtır. Bu felsefe içerisinde düşüncenin genetiği de gizlidir. Dillerin düşünce genetiği incelendiğinde ya nesnel ya da öznel özellik gösterdikleri görülür. Bu özellikler cümleler incelenerek ortaya konur. Yüzey yapıdaki cümlelere bakarak derin yapıdaki anlamlar açığa çıkarılır. Bu araştırmada Ahmet Hikmet Müftüoğlu’nun “Çağlayanlar” adlı hikâye kitabında yer alan “Üzümcü” adlı hikâyedeki cümlelerin öznellik ve nesnellik bakımından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu hikâyenin seçilme sebebi Servet-i Fünun dönemine ait bir eser olmasıdır. Çünkü bu dönemde Batı kültürü Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Bu durumun Türk düşünce genetiğindeki etkisi incelenmek istenmiştir. Bu çalışmada “Üzümcü” hikâyesini oluşturan cümlelerdeki Türk düşünce genetiğinin durumu incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz yoluyla analiz edilmiştir. Hikâyedeki cümle yapılarının şekil özelliklerinden yola çıkarak anlam boyutuna geçilmiş, şeklin cümlede anlama yansıyan hali su yüzüne çıkarılmıştır. Araştırma sonucunda düşünce genetiği olarak öznellik içeren cümle sayısının nesnellik içeren cümle sayısına göre daha fazla olduğu görülmüştür. Servet-i Fünun döneminin etkisiyle yazılan eserde kullanılan dilin Türk dilinin düşünce genetiğine uygun olduğu, Batı kültürünün olumsuz düşüncesinden etkilenmediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Düşünce genetiği, öznellik, nesnellik, “Üzümcü” hikâyesi.

ANALYSIS OF THE GENETIC CHARACTERISTICS IN THE SENTENCE STRUCTURE OF THE STORY “ÜZÜMCÜ”

The most concrete manifestation of the Turkish thought system is in sentences. In this respect, sentences reflect Turkish philosophy, the Turkish thought system, and Turkish logic. Within this philosophy, the genetics of thought is also hidden. When the thought genetics of languages are examined, they are found to exhibit either objective or subjective characteristics. These characteristics are revealed through sentence analysis. By examining surface-structure sentences, deeper-structure meanings are uncovered. This study aims to analyze the sentences in the story “Üzümcü” from Ahmet Hikmet Müftüoğlu’s short story collection “Çağlayanlar” in terms of subjectivity and objectivity. The reason for selecting this story is that it belongs to the Servet-i Fünun period, during which Western culture held a significant place in Turkish literature. The study seeks to examine the impact of this influence on the genetics of Turkish thought. In this research, the state of Turkish thought genetics in the sentences forming the story “Üzümcü” was analyzed. The document analysis method, one of the qualitative research methods, was employed. The collected data were analyzed through descriptive analysis. The study transitioned from the structural features of sentence forms to the dimension of meaning, revealing how the structure reflects meaning in sentences. As a result of the research, it was found that the number of sentences containing subjectivity was higher than those containing objectivity. Additionally, it was determined that the language used in the work, written under the influence of the Servet-i Fünun period, aligns with the thought genetics of the Turkish language and has not been negatively influenced by Western culture.

Key Words: Genetics of Thought, Subjectivity, Objectivity, “Üzümcü” Story.

GİRİŞ

Dil, insanlar arasındaki iletişimi sağladığı için hem ulusal hem de toplumsal bir boyut taşır. Dil ve lehçeler, bir ülkenin kültürel yapısına bağlı olarak şekillenir ve o toplumun özelliklerini yansıtır (İlhan, 2012). Dil, toplumun aynasıdır; halkın yaşam biçimi, hayalleri ve düşünce dünyası dil aracılığıyla gözlemlenebilir. Kaplan’a (2000) göre insanlar, kuşaktan kuşağa aktardıkları tüm duygusal birikimlerini dil çerçevesi içinde taşırlar. Bu yönüyle dil, kültürün temel yapı taşlarından biridir.

Dil, düşüncenin bir ürünü olup onu meydana getiren toplumun ruhunu yansıtır. Ortak bir bakış açısına sahip bireylerin oluşturduğu doğal, ulusal ve toplumsal bir olgudur. Her toplumun kendine özgü değerleri, gelenekleri, dünya görüşü ve algılama biçimi diline yansır ve bu yolla yeniden anlam kazanır (Avcı, 2012). Dil düşüncenin, düşünce ise dilin hem nedeni hem de sonucudur; bu ikili toplumları birbirinden ayıran temel unsurlardandır.

Türkçe, insani değerleri esas alır ve bu nedenle bir olay söz konusu olduğunda önce insanı ön plana çıkarır. Ne yapıldığından çok, kim tarafından yapıldığı daha önemlidir. Bu oluşum, Türk milletinin insan merkezli yapısının dile yansımasıdır. Oysa Batı dillerinde olayın kim tarafından yapıldığından çok nasıl yapıldığı önemlidir, bu da nesne merkezli oluşunun göstergesidir. Bu çerçevede, Türkçede düşünce genetiği öznellik üzerine kuruluyken Batı dillerinde nesnellik üzerine kuruludur. Bu fark, cümle yapılarına bakılarak açıkça görülebilir. Öte yandan, Türkçe zaman içinde farklı kültürlerin etkisiyle değişime uğrayabilir; bu da öznellik özelliğinin yerini nesnellik özelliğine bırakmasına neden olabilir. Bu tür kültür değişimleri, edebî metinler aracılığıyla takip edilebilir (Avcı, 2012).

Bir dili öğrenmek, yalnızca dil bilgisi kurallarını değil, o dili konuşan toplumun kültürünü ve düşünce biçimini de öğrenmek anlamına gelir. Dil öğretimi, hedef dilin kültürünü ve düşünce yapısını da içeren çok boyutlu bir süreçtir. Bu nedenle, dil öğretimi doğrudan olmasa da düşünce genetiğini aktaran bir eğitim etkinliğidir. Dil bilgisi özelliklerinin içinde saklı olan bu düşünce yapısı, dil incelemeleri ve öğretimiyle açığa çıkar.

Türk kültüründe insan ile nesne arasındaki ilişki, dilin genetik özelliğini belirler ve bu durum cümle yapılarında "öznellik" ya da "nesnellik" biçiminde kendini gösterir. Örneğin, "Camı kırdı." cümlesinde işi yapan kişi bellidir ve özne vurgulanır. Buna karşılık "Cam kırıldı." cümlesinde özne gizlenmiş, nesne öne çıkarılmıştır. Oysa camın kendi kendine kırılmadığı açıktır. Bu da cümleyi kuran kişinin özneyi bilinçli olarak geri planda tuttuğunu gösterir. Bu tür farklar, dilin düşünce yapısını analiz etmede temel ölçütlerden biridir. Ayrıca, isim cümlelerinin de edilgen çatılı cümlelerde olduğu gibi nesne merkezli olduğu bilinmektedir (Avcı & Vatansever, 2023).

Toplumlar tarih içinde farklı kültürlerden ve sosyal olaylardan etkilenir. Bu tür etkiler, dilin düşünce sistemini de dönüştürebilecek düzeye ulaşabilir. Bu dönüşümleri en sağlıklı şekilde izlemenin yolu, dönem özelliklerini yansıtan edebî metinlerin cümle yapılarını incelemektir. Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun Çağlayanlar kitabında yer alan "Üzümcü" hikâyesi de sosyo-kültürel değişimi güçlü biçimde yansıtan eserlerden biridir. Bu yönüyle, metindeki dil-düşünce ilişkisini takip etmek, dönemin toplum algısını anlamada önemli bir ölçüt olarak kabul edilebilir. Bu çalışmada, "Üzümcü" hikâyesindeki cümleler öznellik ve nesnellik açısından incelenmiştir.

Araştırma Problemi

Şimdiye kadar edebî eserlerdeki cümle yapılarıyla ilgili farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Fakat bu sınıflandırmalar genellikle şekil merkezlidir. Edebi eserlerdeki cümleler şekil olarak ele alınarak analiz edilmiş, anlam ve düşünce boyutu ihmal edilmiştir. Edebi eserlerdeki cümlelerin kuruluş şekilleri, dilin düşünce genetiğinin bir yansıması olarak ortaya çıkar. Sadece şekil merkezli yapılan cümle incelemelerinin dilin düşünce boyutunu ihmal etmesinden dolayı dili oluşturan düşünce genetiğiyle ilgili bir eksiklik görülmüştür. Yapılan bu çalışmada bu eksikliği giderebilmek amacıyla şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun "Çağlayanlar" adlı kitabında yer alan "Üzümcü" hikâyesindeki cümlelerin öznellik- nesnellik ilişkisi nasıldır?
2. Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun "Çağlayanlar" adlı kitabında yer alan "Üzümcü" hikâyesindeki cümleler öznellik-nesnellik açısından Türk dilinin düşünce yapısını ne kadar temsil etmektedir?

YÖNTEM

Bu çalışmada "Doküman analizi" yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, belirli amaçlar için kaynakların bulunması, okunması, not edilmesi ve değerlendirilmesi aşamalarını kapsar (Karasar, 2005). Çalışmada incelenen doküman, Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun "Çağlayanlar" adlı kitabında yer alan "Üzümcü" hikâyesidir.

Veri Analizi

Çalışmada yer alan veriler şekil bakımından yüklem türüne göre, yüklem yerine göre, çatısına göre incelenmiş ve bu özellikler doğrultusunda anlam bakımından öznellik ve nesnellik karşılaştırması yapılarak betimsel analiz yapılmıştır.

Betimsel analizin amacı, veriler toplandıktan sonra bu verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır (Yıldırım & Şimşek, 2008). Bu araştırma için öncelikle Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun "Çağlayanlar" adlı kitabında yer alan "Üzümcü" hikâyesine ulaşılmıştır. Özellikle Servet-i Fünun dönemine ait bir eser seçilmesinin sebebi bu dönemde Batı kültürünün Türk edebiyatında kendine geniş bir yer bulmuş olmasıdır. Batı kültürünün Türk edebiyatına girmesiyle Türk düşünce genetiğinin bu dönemde yazılmış bir eser üzerindeki etkisi incelenmek istenmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun "Çağlayanlar" kitabındaki "Üzümcü" adlı kısa hikâyesindeki cümleler, cümle yapıları ve anlam ilişkileri bakımından derinlemesine incelenmiş ve yorumlanmıştır. İncelenen cümlelerin düşünce genetiği bakımından öznel ya da nesnel özellik taşıma durumları; yüklem türü, çatı özelliği, anlam ve bağlamına göre ele alınmıştır. Yüklem türü bakımından değerlendirilen cümleler isim ve fiil cümleleri; çatı bakımından değerlendirilen cümleler etken ve edilgen çatılı cümleler olarak gruplandırılırken yükleme sorulan 'kim' ve 'ne' sorularının cevapları da göz önüne alındığında cümlelerin öznellik ya da nesnellik durumları tespit edilmiştir. Hikâyede geçen bütün cümle örneklerini vermek hacmi arttıracığı için üçer örnekle yetinilmiştir.

Tablo 1. Yapısı bakımından cümleler.

Kod	f
Basit cümle	36
Sıralı cümle	12
Eksiltili cümle	2
Hitap cümlesi	11

Tablo 1 incelendiğinde toplam 61 cümle içerisinde basit cümlelerinin f=(36), sıralı cümlelerinin f=(12), eksiltili cümlelerinin f=(2) hitap cümlelerinin f=(11) olduğu görülmüştür. Yapı bakımından cümleler şöyle örneklendirilebilir:

Basit Cümle:

- Elle tutulabilir bir alev hâline geliyor. (c2 kodlu cümle)
- Yer, gök bir kor hâlinde için için yanıyordu. (c5 kodlu cümle)
- Köşklerin camlarına çarparak, çamların tepelerinden aşarak kızgın bir kartal mehâbetiyle dağların sırtlarından uçan bu sestən ürken bir küme güvercin karşığı çamlıktan havalandı. (c7 kodlu cümle)

Sıralı Cümle:

- Gökten dökülen sıcak, yanakları yakıyor, göğüsleri eziyor, nefesleri tıkıyor. (c1 kodlu cümle)
- Sanki bu dik, kalın, büyük sesin azametinden mevcudat bir saniye için, ürkmüş, titremişti. (c9 kodlu cümle)
- 0 zaman, bugünkü zayıf, yarın kavî bir kahraman olur; bastığın yerleri titretirsin!... (c30 kodlu cümle)

Eksiltili Cümle:

- Ortalık gözleri kamaştıracak derece aydınlık... (c52 kodlu cümle)

- Sükût!... (c57 kodlu cümle)

Hitap Cümlesi:

- Büyükada'da. (c48 kodlu cümle)
- Temmuz ihtidası. (c49 kodlu cümle)
- Öğle üstü. (c50 kodlu cümle)

Tablo 2. Yüklemin türüne göre cümleler.

Kod	f
İsim cümlesi	13
Fiil cümlesi	56

Tablo 2 incelendiğinde incelenen 69 cümle içerisinde fiil cümlelerinin f=(56) isim cümlelerinin f=(13) olduğu görülmektedir. Yüklemin türüne göre cümleler şöyle örneklendirilebilir.

İsim Cümleleri:

- Sükûtun altaıda sinmiş duran dağlara, denizlere bu iki sesin yüksekliği hâkimdi. (c10 kodlu cümle)
- Bu bakıştaki esrar, bu bakıştaki feryad, memleketi için: “Allah! dedim, yatağana dayandım; “Ben senin için al kanlara boyandım.” beytinin mağrur bir meâlî idi. (c27 kodlu cümle)
- Ben bu sese, bu sesi hâsıl eden cevhere meftunum. (c17 kodlu cümle)

Fiil Cümleleri:

- Gökten dökülen sıcak, yanakları yakıyor, göğüsleri eziyor, nefesleri tıkıyor. (c1 kodlu cümle)
- Karşıdaki çamlar yanık, siyah birer leke gibi duruyor. (c3 kodlu cümle)
- Bu kadar nûra dayanamayan gözler sönüyor ve kapanan göz kapakları altında kımıldanmak istemiyordu. (c4 kodlu cümle)

Tablo 3. Çatısına göre cümleler.

Kod	f
Etken cümle	50
Edilgen cümle	6
Çatı Özelliği Aranmayan cümleler (Yükleminin Türüne Göre İsim Cümleleri)	13

Tablo 3 incelendiğinde toplam 69 cümle içerisinde etken cümlelerin f=(50), edilgen cümlelerinden f=(6), isim cümlesi olduğu için çatı özelliği aranmayan cümlelerin sayısının ise f=(13) olduğu görülmektedir. Etken cümlelerin sayısının edilgen cümlelere oranla daha fazla olduğu görülür. Çatısına göre cümleler şöyle örneklendirilebilir:

Etken Cümleler:

- Elle tutulabilir bir alev hâline geliyor. (c2 kodlu cümle)
- Yer, gök bir kor hâlinde için için yanıyor. (c5 kodlu cümle)
- Baygın, geniş sükûtun içinden tâ uzaklardan, iskele tarafından, akisler hâsıl ederek

Edilgen Cümleler:

- Biraz daha uzaktan "çalı fasulye, kemer patlıcan!" sesleri alçaklarda paytaklanarak yayılıyor. (c19 kodlu cümle)
- Tarlanı çapalar, davarını güderken hakaret görürsen bugünkü koyun, yarın yırtıcı bir kaplan kesilir; yuvanı bozanları ezersin!... (c32 kodlu cümle)
- Düşündüğün zaman bir arslan temkiniyle ağır ve sâkin duruşundan, kızdığın vakitki azim ve şiddetin anlaşılmaz. (c41 kodlu cümle)

Tablo 4. Derin yapıdaki anlam ilişkisine göre cümleler.

Kod	f
Öznellik içeren cümleler	29
Nesnellik içeren cümleler	40
Şekil olarak nesnellik anlam olarak öznellik içeren cümleler	20
Şekil olarak öznellik anlam olarak nesnellik içeren cümleler	1

Tablo 4 incelendiğinde cümleler derin yapıdaki anlam ilişkisine göre öznellik içeren f=(29) cümle varken nesnellik içeren f=(40) cümle olduğu görülmektedir. Nesnellik içeren f=(40) cümlelerin f=(20) tanesi anlam olarak öznellik içermektedir. Öznellik içeren f=(29) cümlelerin f=(1) tanesi ise anlam olarak nesnellik içermektedir. Bu durumda düşünce genetiği olarak öznellik içeren cümle sayısının f=(48) nesnellik içeren cümle sayısına göre f=(21) daha fazla olduğu görülür. Öznellik-nesnellik durumuna göre incelenen cümlelere örnekler şu şekildedir:

Öznellik İçeren Cümleler:

- -Baba, sen kumanda eder gibi üzüm satıyorsun. (c12 kodlu cümle)

Açıklama: Üzüm satma işini baba yaptığından cümlede öne çıkan özelliğin öznellik olduğunu yani insan olduğunu görüyoruz.

- -Bağırmiyorum ki...

Açıklama: Gizli özne "ben" olduğundan öne çıkan özelliğin öznellik olduğunu görüyoruz. Cümlelerin insan olan özne üzerine kurulduğunu görüyoruz.

- Üzümünü verdi. (c14 kodlu cümle)

Açıklama: Gizli özne "o" olduğundan ve o insan olduğundan öne çıkan özelliğin özne olduğunu söyleyebiliriz.

Nesnellik İçeren Cümleler:

- Karşıdaki çamlar yanık, siyah birer leke gibi duruyor. (c3 kodlu cümle)

Açıklama: Bu cümlede çamların bir özelliği vurgulanmıştır. Dış dünyada nesne olarak değerlendirdiğimiz çamlar etken çatılı bu cümlede özne görevindedir. Yani bu cümle anlam olarak nesnellik özelliği taşımaktadır.

- Bu kadar nûra dayanamayan gözler sönüyor ve kapanan göz kapakları altında kımıldanmak istemiyordu. (c4 kodlu cümle)

Açıklama: Bu cümle sıralı cümle olduğundan iki yüklem vardır. Yüklemelerin ikisini de ayrı ayrı değerlendirdiğimizde birinci özne ‘gözler’ ikinci özne ‘göz kapakları’dır. Tam anlamıyla bir organın özelliğini verdiği için nesnel özellik gösterdiğini söyleyebiliriz.

- Yer, gök bir kor hâlinde için için yanıyordu. (c5 kodlu cümle)

Açıklama: Bu cümlede ‘yer gök’ olan özne insan dışı bir varlık, doğaya ait bir unsurdur. Doğaya ait bir unsurun özne olarak yer alması bu cümlede öne çıkan özelliğin nesnellik olduğunu gösterir.

Şekil olarak nesnellik anlam olarak öznellik içeren cümleler:

- Köşkerin camlarına çarparak, camların tepelerinden aşarak kızgın bir kartal mehâbetiyle dağların sırtlarından uçan bu sestən ürken bir küme güvercin karşıki çamlıktan havalandı. (c7 kodlu cümle)

Açıklama: Bir hayvan olan güvercin bu cümlede özne görevindedir. Bir hayvanın özne görevinde olması bu cümleyi şekil olarak nesnellik öne çıkaran cümle olarak değerlendirmemize sebep olmaktadır. Şekil olarak nesnel, anlam olarak ikinci derecede öznellikte bir cümledir. Çünkü insana ait olan sesin kudretinden korkan güvercinin havalanması insanın yüceliğini anlatmak için veri olarak kullanılmıştır. Sesten hareketle insanı yüceltmek amaçlanmıştır.

- Sanki bu dik, kalın, büyük sesin azametinden mevcudat bir saniye için, ürkmüş, titremişti. (c9 kodlu cümle)

Açıklama: Bu cümle sıralı bir cümledir aynı özneye bağlı iki farklı etken çatılı yüklem bulunmaktadır. Özne ‘Mevcudat’tır. Bu sebeple öznelliğin öne çıktığını söyleyebiliriz. Mecazen ikinci derecede öznellik var. Mevcut olanları ürkün sesin etkisinden bahsedilmektedir. Sesin etkisi bizi dolaylı olarak sesin sahibine götürür. Sesin sahibi de insan olduğu için yine insanı öven, insanın haşmetini yani gücünü öne çıkaran bir cümle olduğunu gösterir. Bu yönüyle anlam olarak öznellik özelliği taşır.

- Sana bu meziyetleri ninenin iri siyah bakışı, babanın kükreyen dik sesi, Kur’ân-ın esrârengiz âhengi öğretmiş. (c37 kodlu cümle)

Açıklama: Bu cümlede öğretme işi bakış, ses, ahenk gibi nesnelere aktarıldığından bu nesneler kişiselleştirilmiştir. Bu sebeple şekil olarak nesnellik öne çıksa da anlam olarak öne çıkan düşünce genetiği özelliği öznelliktir.

Şekil Olarak Öznellik Anlam Olarak Nesnellik İçeren Cümleler:

- Seni böyle bir an içinde değişmiş görenler sanırlar ki bu sağlam vücut yalnız asker libâsı giymek, bu sert pençeler yalnız silâh kullanmak, bu kaim ses yalnız siper almak için yaratılmıştır. (c33 kodlu cümle)

Açıklama: Bu cümle -ki’li bir sıralı cümledir. -ki’li cümlelerin anlamı pekiştiren bütün özellikleri bu cümleye yansıtmıştır. Başta yer alan cümle temel anlamı yansıtmaktadır. Birinci cümle anlam ve şekil olarak öznellik özelliği göstermektedir. İkinci cümle şekil olarak (yaratılmıştır) edilgen çatılı bir yüklem olduğu için nesnel özelliktedir. Ancak anlam olarak Tanrı’nın insanı yaratma özelliklerinden bahsettiği için insan kavramının öne çıktığı görülür. Bu yönüyle de öznellik özelliği gösterir.

SONUÇ

Türkçe ile Batı dilleri arasında insanı merkeze alma biçimleri açısından önemli yapı ve düşünce farklılıkları vardır. Türkçede yüklem sona gelmesi ve içinde özneyi barındırması Türk dilinin temel özelliklerindendir. Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun “Çağlayanlar” adlı hikâye kitabında yer alan “Üzümcü” adlı hikâyedeki cümleler öznellik ve nesnellik bakımından incelendiğinde düşünce genetiği olarak öznellik içeren cümle sayısının $f=48$ nesnellik içeren cümle sayısından $f=21$ daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada incelenen cümlelerin büyük çoğunluğu Türkçenin öznellik içeren düşünce yapısıyla örtüşmektedir. Müftüoğlu, Servet-i Fünun kökenli olsa da bu eserde Millî Edebiyat anlayışına uygun, sade ve toplumsal bir anlatımı benimsemiştir. “Üzümcü”, hem düşünce-dil ilişkisini yansıtan hem de millî kimliğin dil aracılığıyla nasıl inşa edildiğini gösteren güçlü bir üslup örneğidir.

Teknolojinin gelişimi ve kültürlerarası etkileşim, Türkçenin yapı özelliklerini de etkilemektedir. Dil yapısındaki değişimler, düşünce biçimini de dönüştürebilir. Bu nedenle dilin korunması, kültürel ve düşünce değerlerin korunması açısından önemlidir. Bu sebeple günümüzde bütün eğitim kurumlarında etken çatılı cümleler kurulmasını öneriyoruz. Etken çatılı cümleler Türk düşünce kodlarına ve hayat tarzına uygun olduğu için gelecek nesillerin öz benliklerine bu şekilde daha kolay sahip çıkabileceklerine ve koruyabileceklerine inanıyoruz.

KAYNAKÇA

- Avcı, Y. (2012). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dil-düşünce analizi teorisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 1–15.
- Avcı, Y., & Vatansever, Y. Y. (2023). Türkçe öğretmen adaylarının aldıkları eğitimin ana dilin düşünce yapısındaki genetik öznelliğine etkisi. In F. Kana & H. Geçgel (Eds.), *Türkçe eğitimi araştırmaları V* (ss. 151–170). Çanakkale: Holistence Publishing.
- İlhan, N. (2012). Toplumsal ve ferdi düşüncenin dile yansımaları. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(3), 1517–1525.
- Kaplan, M. (2000). *Kültür ve dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ÇOCUKLARIN SOSYAL MEDYAYA ERİŞİMİNİN DÜZENLENMESİ: KÜRESEL POLİTİKA ÖRNEKLERİ VE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Regulation of Children's Access to Social Media: Global Policy Examples and a Comparative Analysis

Öğr. Gör. Dr. S. Halid Özgür

ORCID ID: 0000-0001-7942-2027

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sakarya Meslek Yüksekokulu, Çevre Koruma ve
Kontrol Programı, halidozgur@subu.edu.tr

ÖZET

Sosyal medya, çocukların günlük yaşamlarının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş olup hem faydalar hem de riskler barındırmaktadır. Siber zorbalık, mahremiyet ihlalleri, bağımlılık ve psikolojik iyi oluş gibi konulara ilişkin endişeler, hükümetleri çocukları dijital ortamda koruyacak düzenleyici önlemler almaya yönlendirmiştir. Bu çalışma, çocukların sosyal medya kullanımına yönelik farklı ülkelerde uygulanan politikaları karşılaştırmalı bir analizle ele alarak Türkiye için düzenleyici yaklaşımlar konusunda yol gösterici olmayı amaçlamaktadır. Bu araştırma, nitel bir yaklaşım benimseyerek devlet düzeyindeki müdahaleleri incelemek için karşılaştırmalı analiz yöntemini kullanmaktadır. Çocukların sosyal medyaya erişimini düzenleyen politikalar; resmî belgeler, yasa metinleri, politika raporları ve akademik çalışmalar aracılığıyla incelenmiştir. Çalışma, ülkelerin yürürlükteki politika çerçevelerinin benzerliklerini, farklılıklarını ortaya koymakta ve uygulanabilirliğini değerlendirmektedir. Araştırma sonuçları, ülkelerin çocukların sosyal medya kullanımına ilişkin farklı düzenleyici stratejiler benimsediğini göstermektedir. Çin, çocukların sosyal medya kullanımını haftada üç saat ile sınırlandırmaktadır. Fransa, 15 yaş altı çocuklar için ebeveyn onayını zorunlu kılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde eyalet bazında değişiklik göstermekle birlikte, Kaliforniya'da 13 yaş altındaki çocukların verilerinin toplanması sınırlandırılmıştır. Birleşik Krallık, 18 yaş altındaki kullanıcılar için "yüksek gizlilik" ayarlarını varsayılan olarak uygulamaktadır. Japonya, okullarda ve ailelerde dijital okuryazarlık programlarını teşvik ederken, Güney Kore gece yarısından sabah 6'ya kadar sosyal medya ve çevrimiçi oyun erişimini sınırlandırmaktadır. Avustralya ise sosyal medya kullanımı için asgari yaş sınırını 13 olarak belirlemiştir. Çocukların sosyal medyaya erişiminin düzenlenmesi, olası çevrimiçi riskleri azaltmada kritik bir öneme sahiptir; ancak korunma gerekliliği ile dijital özgürlükler arasında bir denge kurulması gerekmektedir. Bu karşılaştırmalı analiz, küresel politika eğilimlerine dair değerli içgörüler sunarak Türkiye'deki politika yapıcılar için bir referans kaynağı olabilir.

Anahtar Kelimeler: sosyal medya, çocuk, devlet politikaları, karşılaştırmalı analiz.

ABSTRACT

Social media has become an integral part of children's daily lives, offering both benefits and risks. Concerns related to cyberbullying, privacy violations, addiction, and psychological well-being have led governments to implement regulatory measures to protect children in the digital

environment. This study aims to provide guidance on regulatory approaches for Turkey by conducting a comparative analysis of policies implemented in different countries regarding children's use of social media. This research adopts a qualitative approach and employs a comparative analysis method to examine state-level interventions. Policies regulating children's access to social media were analyzed through official documents, legal texts, policy reports, and academic studies. The study identifies similarities, differences, and the applicability of various regulatory frameworks across countries. The findings indicate that countries adopt different regulatory strategies concerning children's social media use. China limits children's social media usage to three hours per week. France mandates parental consent for children under 15. In the United States, regulations vary by state; for example, California restricts data collection from children under 13. The United Kingdom enforces "high privacy" settings by default for users under 18. Japan promotes digital literacy programs in schools and families, while South Korea restricts access to social media and online games from midnight to 6 AM. Australia sets a minimum age requirement of 13 for social media use. Regulating children's access to social media is crucial for mitigating potential online risks; however, a balance must be struck between protection and digital freedoms. This comparative analysis provides valuable insights into global policy trends and serves as a reference for policymakers in Turkey.

Key Words: Social media, children, government policies, comparative analysis.

GİRİŞ

Dijital teknolojilerin hızla gelişmesiyle birlikte sosyal medya, çocukların günlük yaşamlarının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Her yaştan bireyin erişimine açık olan sosyal medya platformları, çocuklara bilgiye ulaşım, eğlence ve sosyalleşme imkânı sunarken; aynı zamanda siber zorbalık, mahremiyet ihlalleri, dijital bağımlılık ve kimlik gelişimi gibi birçok risk unsuru da barındırmaktadır (Livingstone & Blum-Ross, 2020). Özellikle gelişimsel açıdan hassas bir dönem olan çocukluk evresinde, sosyal medya kullanımı çocukların psikolojik, bilişsel ve sosyal gelişimini doğrudan etkilemektedir (Uhls, Ellison, & Subrahmanyam, 2017)

Bu nedenle dünya genelinde pek çok ülke, çocukların dijital ortamda karşılaştığı riskleri azaltmak amacıyla çeşitli düzenleyici politikalar hayata geçirmiştir. Örneğin Çin, çocukların sosyal medya kullanımını haftalık süre sınırlarıyla düzenlerken (Craven, 2025), Birleşik Krallık, çocuklara yönelik dijital hizmetlerde gizlilik korumasını artıran Çocuk Kodu'nu (Age Appropriate Design Code) uygulamata almıştır (ICO, 2020). Fransa ise 15 yaş altındaki çocukların sosyal medya hesapları için ebeveyn izni şartını uygulamaktadır (Lemonde, 2023). Türkiye'de de benzer şekilde çocukların dijital haklarının korunması amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılmış olsa da (KVKK, 2024), bu alandaki uygulamaların bütüncül bir politika çerçevesi içinde ele alınması gerekmektedir.

Çocukların sosyal medyaya erişiminin düzenlenmesi meselesi, yalnızca teknik ya da hukuki bir konu değil; aynı zamanda çocuk hakları, eğitim politikaları ve kültürel normlarla da yakından ilişkilidir (Livingstone, Stoilova, & Nandagiri, 2019). Dijital haklar ile çocuk koruma ilkeleri arasında denge kurulması, bu alandaki politika üretiminin en önemli zorluklarından biridir (Gasser, 2014). Ayrıca ülkeler arasında gelişmişlik düzeyi, kültürel değerler ve teknolojik

altyapı gibi faktörlere bağlı olarak çocuklara yönelik düzenlemelerin niteliği ve kapsamı farklılık göstermektedir (Stoilova, Livingstone, & Kardefelt-Winther, 2016).

Bu bağlamda hazırlanan bu çalışma, çocukların sosyal medya kullanımına ilişkin farklı ülkelerdeki yasal düzenlemeleri karşılaştırmalı bir yöntemle ele alarak, Türkiye için örnek teşkil edebilecek düzenleyici yaklaşımları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma, nitel bir yaklaşımla devlet politikalarının kapsamını, etkisini ve uygulanabilirliğini inceleyerek büyük resmin görülebilmesi adına katkı sunmayı hedeflemektedir.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Çocukların sosyal medya ile etkileşimi, sadece bireysel tercihlere değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve politik bağlama da bağlı olarak şekillenmektedir. Bu nedenle, konuya farklı disiplinlerden kuramsal yaklaşımlarla bakmak gereklidir. Özellikle çocuk hakları temelli yaklaşım, dijital ortamda çocukların hem korunması hem de ifade özgürlüğü ve katılım gibi haklarının sağlanması gerekliliğini vurgulamaktadır (Livingstone, ve diğerleri, 2025). Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin (UNICEF, 1989) 16. ve 17. maddeleri, çocukların özel yaşamının gizliliğini ve bilgiye erişim hakkını güvence altına alarak dijital ortamlarda bu hakların da dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Çocukların dijital medyada karşılaştığı durumları açıklamada kullanılan önemli yaklaşımlardan biri risk ve fırsat dengesi kuramıdır. Bu yaklaşıma göre, çocuklar dijital ortamda hem faydalarla hem de çeşitli risklerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu ikili yapı, politika üretiminde denge kurulması gerektiğini ortaya koymaktadır (Livingstone & Helsper, 2007). Third ve diğerlerine (2014) göre aşırı korumacı politikalar, çocukların dijital okuryazarlık ve katılım hakkını sınırlandırabilirken; tamamen denetimsiz ortamlar da çocukları çeşitli dijital tehditlere açık hâle getirebilmektedir.

Uluslararası düzeyde yapılan çalışmalar, ülkelerin çocuklara yönelik sosyal medya politikalarında ciddi farklılıklar olduğunu göstermektedir. Örnek olarak Çin'de çocukların sosyal medya kullanımına haftalık süre sınırlaması getirilirken (Independent, 2024), Güney Kore gece saatlerinde sosyal medya erişimini yasaklamaktadır (BBC, 2024). Japonya ise doğrudan sınırlayıcı önlemler yerine, dijital okuryazarlık eğitimlerine ağırlık vererek koruyucu bir model geliştirmiştir (JapanGov, 2021).

Türkiye'de ise çocukların dijital dünyadaki haklarına dair bazı düzenleyici girişimler bulunsa da (aile.gov.tr, 2025), henüz kapsamlı ve sistematik bir sosyal medya politikası çerçevesi oluşturulmuş değildir. Bu bağlamda Türkiye'nin, uluslararası iyi örneklerden yola çıkarak bütüncül, hak temelli ve uygulanabilir bir dijital çocuk politikası geliştirmesi gerekmektedir.

YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde tasarlanmış ve çocukların sosyal medyaya erişimini düzenleyen devlet politikalarını incelemek amacıyla karşılaştırmalı analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırmalar, sosyal olguların anlamlı bağlamlarda yorumlanmasını sağlar ve özellikle çok boyutlu politika incelemeleri için uygundur (Creswell & Poth, 2017). Karşılaştırmalı analiz yöntemi ise farklı ülkelerdeki politika uygulamalarının benzerliklerini, farklılıklarını ve bağlamsal etkilerini ortaya koymaya imkân tanır (Hantrais, 2008).

Çalışma kapsamında incelenecek ülkeler, coğrafi çeşitlilik, dijitalleşme düzeyi, sosyal medya düzenleme geçmişi ve kültürel yapı gibi kriterler gözetilerek seçilmiştir. ABD, Çin, Avustralya, Fransa, Almanya, Hindistan, Norveç, İtalya, Birleşik Krallık ve Türkiye araştırmanın birincil kapsama alanında yer almaktadır. Bu ülkeler, düzenleyici yaklaşımları ve çocukların dijital haklarına dair politika tercihlerindeki çeşitlilik nedeniyle analiz için uygun örneklerdir (OECD, 2021).

Veri toplama sürecinde, devletlerin sosyal medyaya erişimle ilgili yürürlüğe koyduğu politika belgeleri, yasa metinleri, düzenleyici kurum raporları, haber kaynakları ve akademik yayınlar kullanılmıştır. Tüm belgeler doküman incelemesi yöntemiyle analiz edilmiştir. Doküman incelemesi, yazılı materyalleri sistematik bir şekilde çözümleme ve araştırma sorularına yanıt arama sürecidir (Bowen, 2009).

BULGULAR

Araştırma kapsamında ülkelerin temel uygulamaları teknolojik gelişmelerin hızına bağlı olarak sürekli güncellenmektedir. Bu değişimler arasındaki ana noktaları dikkate alarak düzenlemelerin süreci aşağıda yer alan Tablo 1’de derlenmiştir. Ülkelerin uygulamaya başladıkları yıl, yapılan düzenlemenin özeti ve hangi platformu/platformları ilgilendirdiği dikkate alınarak 2021-2025 yılları arasında öne çıkan uygulamalar sıralanmıştır.

Tablo 1. Ülkelerin Çocukların Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Düzenlemeler

Ülke	Uygulama Yılı	Düzenleme Özeti	İlgili Platform(lar)
Almanya	2021	Yeni Gençlik Koruma Yasası ile Tüm çocukların dijital ortamlarda korunması Medya güçlendirildi, çocuk katılımı ve medya okuryazarlığı vurgulanmıştır.	Sosyal
Güney Kore	2023	2023'te çocuklara 'unutulma hakkı' Genel tanındı. Kişisel verilerin silinmesi için başvuru hakkı getirilmiştir.	
Fransa	2023	15 yaş altı çocukların sosyal medya Tüm platformlarına katılımı için ebeveyn izni Medya zorunlu hale getirilmiştir.	Sosyal
Hindistan	2023	18 yaş altı bireylerin kişisel verilerinin Genel işlenmesi için ebeveyn izni şartı getirilmiştir.	
İtalya	2023	13 yaş altı bireylerin sosyal medyaya Tüm erişimini sınırlayan düzenleme Medya önerilmiştir.	Sosyal

Birleşik Krallık	2023	“Online Safety Act” ile çocukları YouTube, çevrimiçi zararlı içerikten korumaya TikTok, yönelik kurallar ve yaş doğrulama Instagram, sistemi zorunlu hale gelmiştir. Facebook
Çin	2023	Reşit olmayan bireyler için ekran süresi, Tüm Sosyal saat sınırlamaları ve içerik filtreleri Medya, Oyun önerilmiştir. Uygulamaları
ABD (Utah)	2023	18 yaş altı çocukların 22:30 ile 06:30 TikTok, saatleri arasında sosyal medyayı Instagram, Tüm kullanmasını yasaklanmıştır. Eyalette Sosyal Medya sosyal medyayı kullanmak isteyen herkes için yaş doğrulaması zorunluluğu getirilmiştir.
ABD (Ohio)	2024 (İptal)	16 yaş altına sosyal medya için ebeveyn Tüm Sosyal izni şartı getirilmiş ancak yasa federal Medya mahkeme tarafından iptal edilmiştir.
Norveç	2024	Sosyal medya yaş sınırı 13’ten 15’e Tüm Sosyal çıkarılıyor, yaş doğrulama sistemleri Medya önerilmektedir.
ABD (Federal)	2025 (Tasarı)	'Kids Off Social Media Act': 13 yaş Instagram, altına sosyal medya yasağı, 17 yaş altına TikTok, algoritma sınırlaması öngörmektedir. YouTube, Snapchat
ABD (New Jersey)	2025	Discord’a karşı, 13 yaş altına yönelik Discord koruma eksikliği nedeniyle dava açıldı.
Avustralya	2025	16 yaş altına sosyal medya yasağı Instagram, getirildi; hesap açma engeli platformlara TikTok, Snapchat yasal yükümlülük olarak tanımlandı.

Bu araştırmada, çocukların sosyal medya kullanımına yönelik düzenleyici politikalar ülke bazında karşılaştırılmış ve her ülkenin uyguladığı farklı stratejiler tematik olarak sınıflandırılmıştır. Bulgular, özellikle yaş sınırı belirleme, ebeveyn onayı şartı, süre ve saat kısıtlaması gibi ana temalar etrafında şekillendiği görülmektedir.

Yaş Sınırı ve Erişim Kısıtlamaları

Birçok ülke, çocukların sosyal medya hesaplarına erişimini yaşa bağlı olarak sınırlamaktadır. Avustralya’da 2025 yılında yürürlüğe giren düzenlemeyle 16 yaş altındaki bireylerin sosyal medya kullanımı yasaklanmış ve bu yasağın platformlar tarafından uygulanması yasal zorunluluk hâline getirilmiştir (Australian Government, 2024). Benzer şekilde, Norveç’te sosyal

medya yaş sınırının 13'ten 15'e çıkarılması yönünde bir düzenleme 2024 itibarıyla uygulamaya konulmuştur. ABD'de federal düzeyde henüz yasa hâline gelmemiş olan "Kids Off Social Media Act" tasarısı, 13 yaş altına sosyal medya yasağı ve 17 yaş altına algoritmik içerik sınırlaması getirmeyi önermektedir (U.S.Congress, 2023). İngiltere de sosyal medya kullanımı için yaş doğrulama sistemi zorunlu hale getirilmiştir, ayrıca ebeveyn onayı da uygulanmaktadır.

Ebeveyn Onayı ve Yaş Doğrulama Politikaları

Çocukların sosyal medya hesaplarına ebeveyn izni olmadan erişim sağlaması, birçok ülkede engellenmeye çalışılmaktadır. Fransa'da 2023 yılında yürürlüğe giren yasaya göre, 15 yaş altı bireyler sosyal medya platformlarına ebeveyn izni olmaksızın katılamamaktadır (Lemonde, 2023). Hindistan'da sosyal medya platformlarına erişim için yaş sınırlamasına yönelik herhangi bir düzenleme bulunmamakla beraber, 2023 tarihli Dijital Kişisel Verilerin Korunması Yasası kapsamında 18 yaşın altındaki çocuklara yönelik olarak kişisel verilerinin işlenmesi için "doğrulanabilir ebeveyn onayı" almaları zorunlu hale getirilmiştir (Hacıcaferoğlu, 2025). Almanya ve İspanya, okullarda akıllı telefonların yasaklanması kararını sırasıyla federal eyaletlerine ve özerk bölgelerine devretmektedir. Örneğin, Almanya'da Bavyera ve İspanya'da Extremadura eğitim amaçlı istisnalar dışında okullarda akıllı telefonları yasaklamayı tercih ederken, Almanya'da Aşağı Saksonya ve İspanya'da Bask bölgesi kararı tek tek okullara bırakmıştır. (Niestadt, 2025).

Bazı ülkeler, çocukların sosyal medyada daha güvenli ve bilinçli hareket etmelerini sağlamak amacıyla doğrudan yasaklayıcı düzenlemeler yerine eğitici programlara odaklanmaktadır. Almanya, medya okuryazarlığı konusunu çocuk haklarıyla ilişkilendirerek eğitim sistemine entegre etmiştir. İtalya ve Norveç'te ise dijital vatandaşlık eğitimi kamu politikası hâline getirilmiştir. İngiltere'de yürürlüğe giren "Online Safety Act", çocukları çevrimiçi zararlı içeriklerden korumayı amaçlarken, platformlara da yaş doğrulama teknolojileri uygulama zorunluluğu getirmiştir (UKgovernment, 2024).

Süre ve Saat Sınırlamaları

Çin, bu alanda en katı düzenlemelere sahip ülkelerden biridir. İnternet kullanımını sınırlamaya yönelik son öneriler, gençlerin internet kullanımına ilişkin önceki düzenlemelere dayanmaktadır. Ekim 2020'de Çin, "Küçüklerin Korunması Yasası"nı güncelleyerek sosyal medya, oyun ve canlı yayın platformlarının aşırı kullanımını sınırlamak için araçlar uygulamasını gerektiren bir "internet koruması" bölümü eklenen yasa, özellikle oyun bağımlılıklarını hedeflemektedir. 2021 tarihli bir duyuru, 18 yaşın altındaki çocuklar için oyun süresi tahsislerinde katı sınırlamalar gerektirmekteydi. Düzenleme akşam 10 ile sabah 8 arasında oyun oynamayı yasaklamakta ve küçüklerin hafta içi günde en fazla bir saat, hafta sonları ise günde en fazla iki saat oyun oynayabilmesini sınırlamaktadır (Michaelson, 2025).

Amerika bazı eyaletler de kullanım süre sınırı getirmektedir. Utah eyaleti çocukların TikTok ve Instagram gibi sitelere kaydolabilmesi için ebeveyn onayının gerekli olduğu bir dizi önlem ile çocukların sosyal medyayı nasıl kullanabileceğini sınırlayan yasaları çıkaran ilk eyalet olmuştur. Yasa tasarısı 18 yaş altı çocukların 22:30 ile 06:30 saatleri arasında sosyal medyayı kullanmasını yasaklamaktadır, ayrıca eyalette sosyal medyayı kullanmak isteyen herkes için yaş doğrulaması zorunluluğu getirmekte ve teknoloji şirketlerinin bağımlılık yaratan özellikler kullanarak çocukları uygulamalarına çekmesinin önüne geçmeyi amaçlamaktadır (AP, 2023).

Örnek Olaylar ve Hukuki Girişimler

Bazı ülkelerde düzenlemeler yalnızca yasa düzeyinde kalmamakta; aynı zamanda hukuki süreçlerle de desteklenmektedir. ABD'nin New Jersey eyaletinde, Discord platformuna karşı 13 yaş altı kullanıcıların yeterince korunmadığı gerekçesiyle dava açılmıştır. Bu tür davalar, platformları daha sıkı önlemler almaya zorlamakta ve yasa dışı veri işleme uygulamalarını sınırlamaktadır (Ling, 2025).

TARTIŞMA

Bu araştırmada, farklı ülkelerin çocukların sosyal medyaya erişimini düzenlemeye yönelik politikaları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bulgular, ülkeler arasında hem benzerlikler hem de ciddi farklılıklar bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, çocukların dijital ortamdaki güvenliğini sağlamaya yönelik stratejilerin yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda kültürel, hukuki ve sosyo-politik koşullarla da şekillendiğini ortaya koymaktadır (Livingstone, Stoilova, & Nandagiri, 2019).

Araştırma kapsamında analiz edilen ülkelerden Çin, Avustralya ve ABD gibi devletlerin daha çok yasaklayıcı ve sınırlandırıcı önlemler aldığı; buna karşın Almanya, İtalya ve Norveç gibi ülkelerin dijital okuryazarlık ve medya eğitimi odaklı yaklaşımları benimsediği görülmüştür. Bu bulgu, Third ve diğerlerinin (2014) belirttiği “koruma” ile “katılım” ilkeleri arasındaki denge arayışını yansıtmaktadır. Örneğin Çin’in ekran süresi ve saat kısıtlamaları gibi sert önlemleri, çocukları zararlı içeriklerden uzak tutma açısından etkili olabilirken; bu durum çocukların dijital katılım ve ifade özgürlüğü haklarını sınırlayabilmektedir.

Öte yandan, Birleşik Krallık gibi ülkelerde çocukların çevrimiçi ortamda karşılaşabileceği riskleri azaltmak için platformlara teknik yükümlülükler getirilmesi dikkat çekicidir. "Online Safety Act" kapsamında sosyal medya şirketlerine yaş doğrulama sistemleri uygulama zorunluluğu getirilmesi, bireysel sorumluluk yerine kurumsal sorumluluğun ön plana çıkarıldığı bir modeldir (UKgovernment, 2024). Bu yaklaşım, Byrne ve diğerlerine (2016) göre çocukların haklarını korumanın yalnızca kullanıcıyı sınırlamak değil, dijital ekosistemin tüm aktörlerini sorumlu kılmak anlamına geldiğini göstermektedir.

Pek çok ülkenin benimsediği şekilde çocuklara özel bir dijital haklar yasası, yaşa uygun tasarım kuralları ya da sosyal medya şirketlerine yönelik net standartlar henüz oluşturulamamıştır. Ayrıca düzenlemeler çoğu zaman çocukların katılım hakkı, ifade özgürlüğü gibi dijital haklarını yeterince gözetememektedir. Türkiye'nin bu alandaki politikasını güçlendirmek için disiplinlerarası ve katılımcı bir strateji geliştirilmesi önemlidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dijital çağda çocukların korunması, yalnızca çevrimiçi riskleri azaltmakla sınırlı değildir; aynı zamanda çocukların dijital haklarını desteklemeyi de gerektirmektedir (UNICEF, 2020). Türkiye'de çocukların sosyal medyada korunmasına yönelik çeşitli yasal ve kurumsal bazı düzenlemeler mevcuttur. Bunlardan biri olan 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu çocuklara özgü doğrudan hükümler içermese de, 2021 yılında yayımlanan “Çocukların Kişisel Verilerinin Korunması Rehberi” ile sosyal medya platformları için yol gösterici ilkeler geliştirilmiştir (KVKK, 2021). Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK), “Güvenli İnternet Hizmeti” gibi filtreleme sistemleri ve farkındalık kampanyaları ile çocuklara yönelik

içerik denetimini teşvik etmektedir (BTK, 2011). 5651 sayılı yasa kapsamında sosyal medya platformlarına yönelik içerik kaldırma, erişim engelleme ve temsilci bulundurma yükümlülükleri getirilmiş, ancak çocuklara özgü ayrıntılı düzenlemeler yer almamaktadır (ResmiGazete, 2007).

Millî Eğitim Bakanlığı, “Bilişim Teknolojileri ve Yazılım” dersi ile dijital okuryazarlık ve çevrimiçi etik gibi konuları eğitim müfredatına dâhil etmiş, ayrıca “Hane İçi Dijital Eğitim” konferansları ile öğrenci ve velilere yönelik çalışmalar yürütmüştür (MEB, 2025). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022 yılında yayımladığı “Çocuk Haklarına Uygun Dijital Ortam Rehberi” ile çocuk hakları temelinde dijital politika önerileri sunmuştur (ASHB, 2022). Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi (2020), “Güvenli Dijital Türkiye” projesi kapsamında çocuklara güvenli bir dijital ortam sağlamak amacıyla rehberler ve eğitim içerikleri geliştirmiştir.

Türkiye, dijital dönüşüm sürecinde çocukları çevrimiçi risklere karşı korumaya yönelik çeşitli yasal, kurumsal ve stratejik düzenlemeler yapmıştır. Ancak bu düzenlemeler genellikle dağınık hâlde olup, bütüncül bir politika çerçevesi hâlinde değildir. Öte yandan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın “13 yaşa kadar kısıtlama, 13-16 yaş arası ebeveyn onayı” şeklinde kademeli bir düzenleme önerisinin son aşamaya geldiği belirtilmektedir (Gemici, 2025).

Türkiye İçin Politika Önerileri:

1. ***Bütüncül Bir ‘Türkiye Dijital Çocuk Hakları Yasası’ Ortaya Konulabilir:*** Parça parça ve farklı perspektifleri ele alan dağınık yaklaşımlar yerine -belki T.C. İletişim Başkanlığı öncülüğünde disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınarak, küresel yaklaşımların en iyi yönlerinin daikkate alınarak, üst bir politika belirlenerek hem çocukların sosyal medyanın olası zararlarından korunması hem de çocukların iletişim haklarının korunması dengesi sağlanabilir.
2. ***Eğitim Sistemine Dijital Okuryazarlık Daha Güçlü Entegre Edilebilir:*** Çocukların dijital ortamda bilinçli, eleştirel ve güvenli bireyler olarak var olabilmeleri için dijital medya okuryazarlığı müfredat düzeyinde kalıcı hâle getirilmelidir (İto et al., 2020).
3. ***Çocukların Katılımına Dayalı Politika Geliştirme Teşvik Edilebilir:*** Politika süreçlerinde çocukların görüşlerine yer verilmesi sorumluluklarının gelişmesi ve sosyal medya kültürünü anlayarak düzenleme yapmanın bir gereği olarak değerlendirilebilir.
4. ***Platformlara Hukuki Sorumluluk Yükleyen Düzenlemeler Daha Da Sıkılaştırılabilir:*** Sosyal medya şirketlerinin çocuklara zarar veren içerikleri engelleme ve algoritmaları şeffaf hâle getirme yükümlülükleri yasa ile güvence altına alınabilir.

Sonuç olarak, sosyal medya ortamı çocuklar için hem fırsatlar hem de riskler barındırmaktadır. Bu ortamda çocukların korunması kadar güçlendirilmesi de hedeflenmelidir. Uluslararası iyi örnekler, Türkiye için yol gösterici olabilir; ancak bu politikaların tek elden, T.C. İletişim Başkanlığı gibi devletin en üst kurumlarınca sahiplenilerek yerel ihtiyaçlara uygun şekilde uyarlanması ve uygulanabilirliğinin sağlanması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- aile.gov.tr. (2025, 02 02). *Bakanlığın “Dijital Dünyada Çocuk Çalıştayı”nın raporu tamamlandı*. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: <https://www.aile.gov.tr/haberler/bakanligin-dijital-dunyada-cocuk-calistayinin-raporu-tamamlandi/> adresinden alındı
- AP. (2023, 03 24). *Utah's new social media law means children will need approval from parents*. NPR: <https://www.npr.org/2023/03/24/1165764450/utahs-new-social-media-law-means-children-will-need-approval-from-parents> adresinden alındı
- ASHB. (2022, 01 17). *Aileler İçin “Çocukları Dijital Tehlikelerden Koruma Rehberi”*. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB): <https://www.aile.gov.tr/haberler/aileler-icin-cocuklari-dijital-tehlikelerden-koruma-rehberi/> adresinden alındı
- AustralianGovernment. (2024, 11 8). *Minimum age for social media access to protect Australian kids*. Prime Minister of Australia: <https://www.pm.gov.au/media/minimum-age-social-media-access-protect-australian-kids> adresinden alındı
- BBC. (2024, 11 29). *Çocuklara sosyal medya yasağı: Türkiye ve dünyada tartışılan kısıtlama modelleri ne?* BBC News Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/articles/czj7rn2g4m3o> adresinden alındı
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method . *Qualitative Research Journal*, 27-40.
- BTK. (2011). *Güvenli İnternet Hizmetine İlişkin Usul ve Esaslar*. Bilişim Teknolojileri ve İletişim Kurumu: <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/slug/telekomu-ni-kasyon-kurulu.pdf> adresinden alındı
- Byrne, J., Kardefelt-Winther, D., Livingstone, S., & Stoilova, M. (2016). *Global Kids Online Research Synthesis, 2015-2016*. . Florence: UNICEF Office of Research Innocenti and London School of Economics and Political Science.
- Chibber, K., & Quartz. (2015, 01 26). *How Taiwan Is Curbing Children's Daily Technology Exposure*. The Atlantic: <https://www.theatlantic.com/education/archive/2015/01/how-taiwan-is-curbing-childrens-daily-technology-exposure/384830/> adresinden alındı
- Craven, T. (2025). Kids, No Phones at the Dinner Table: Analyzing the People’s Republic of China’s Proposed “Minor Mode” Regulation and an International Right to the Internet. *Chicago Journal of International Law*, 219-258.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2017). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches 4th Edition*. SAGE Publications.
- Gasser, U. (2014). *25 Years of the Convention on the Rights of the Child*. UNICEF: https://www.unicef.org/turkiye/media/1301/file/TURreport_callfortheenhancedengagementofchildren.pdf.pdf adresinden alındı
- Gemici, O. O. (2025, 02 25). *Bakan Göktaş: Dijital bağımlılıkta 13 yaşa kadar kısıtlama olacak şekilde bir düzenleme önereceğiz*. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bakan-goktas-dijital-bagimlilik-13-yasa-kadar-kisiltama-olacak-sekilde-bir-duzenleme-onerecegiz/3492825> adresinden alındı
- Gleditsch, N. P. (2012). Whither the weather? Climate change and conflict. *Journal of Peace Research*, 49(1): 3–9.
- Hacıcaferoğlu, İ. H. (2025, 04 09). *Dünyada çocuk ve gençlere yönelik dijital cihaz ve platform kısıtlamaları hız kesmiyor*. Anadolu Ajansı: https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/dunyada-cocuk-ve-genclere-yonelik-dijital-cihaz-ve-platform-kisiltamalari-hiz-kesmiyor/3532373#:~:text=Hindistan'da%20sosyal%20medya%20platformlar%C4%

- B1na,do%C4%9Frulanabilir%20ebeveyn%20onay%C4%B1%22%20almalar%C4%
adresinden alındı
- Hantrais, L. (2008). *International Comparative Research: Theory, Methods and Practice*. Red
Globe Press.
- ICO, O. o. (2020). Age appropriate design: a code of practice for online services.
- Independent. (2024, 09 19). *Çocuklara yönelik akıllı telefon ve sosyal medya kısıtlaması: Hangi
ülke, nasıl önlemler aldı?* Independent Türkçe:
<https://www.indyturk.com/node/745406/haber/%C3%A7ocuklara-y%C3%B6nelik-ak%C4%B1l%C4%B1-telefon-ve-sosyal-medya-k%C4%B1s%C4%B1tlamas%C4%B1-hangi-%C3%BCIke-nas%C4%B1l> adresinden
alındı
- JapanGov. (2021, 04 15). *ICT in Schools Equips Students with Life Skills for Digital Era* .
JapanGov: https://www.japan.go.jp/kizuna/2021/04/ict_in_schools.html adresinden
alındı
- KVKK. (2024). *Dijital Çağda Mahremiyet: Çocukların Kişisel Verilerinin Korunması*. KVKK
Kişisel Verileri Koruma Kurumu:
<https://kvkk.gov.tr/SharedFolderServer/CMSFiles/35b708d7-449d-417d-87cb-d52f46dd570f.pdf> adresinden alındı
- Lemonde. (2023, 06 29). *France requires parental consent for under-15s on social media*.
LeMonde: https://www.lemonde.fr/en/france/article/2023/06/29/france-requires-parental-consent-for-under-15s-on-social-media_6039514_7.html adresinden alındı
- Ling, J. (2025, 04 17). *New Jersey Sues Discord for Allegedly Failing to Protect Children* .
Wired: <https://www.wired.com/story/new-jersey-sues-discord/> adresinden alındı
- Livingstone, S., & Blum-Ross, A. (2020). *Parenting for a digital future: How hopes and fears
about technology shape children's lives*. London: Oxford University Press.
- Livingstone, S., & Helsper, E. (2007). Gradations in digital inclusion: children, young people
and the digital divide. *New Media & Society*, 671-696.
- Livingstone, S., Lievens, E., Graham, R., Pothong, K., Steinberg, S., & Stoilova, M. (2025).
Children's Privacy in the Digital Age: US and UK Experiences and Policy Responses. C.
Springer içinde, *Handbook of Children and Screens*.
- Livingstone, S., Stoilova, M., & Nandagiri, R. (2019). *Children's data and privacy online:
Growing up in a digital age. An evidence review*. London School of Economics and
Political Science:
https://eprints.lse.ac.uk/101283/1/Livingstone_childrens_data_and_privacy_online_evidence_review_published.pdf adresinden alındı
- MEB. (2025). *Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Dersi Öğretim Programı*. Milli Eğitim
Bakanlığı: <https://hbogm.meb.gov.tr/www/hane-ici-dijital-egitim-konferansinin-ilki-gerceklestirildi/icerik/1881> adresinden alındı
- Michaelson, K. (2025, 03 14). *Chinese officials look to limit social media and screen time in
China*. VOA China News: <https://www.voanews.com/a/chinese-officials-look-to-limit-social-media-and-screen-time-in-china-/8010657.html> adresinden alındı
- Niestadt, M. (2025, 04). *Protecting children online* . European Parliamentary Research Service:
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/769570/EPRS_BRI\(2025\)769570_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/769570/EPRS_BRI(2025)769570_EN.pdf) adresinden alındı
- OECD. (2021). *Children in the digital environment: Revised typology of risks*. Paris: OECD
Publishing.

- ResmiGazete. (2007, 05 23). *İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi Ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun*. Remi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070523-1.htm> adresinden alındı
- Stoilova, M., Livingstone, S., & Kardefelt-Winther, D. (2016). Global Kids Online: Researching children's rights globally in the digital age. *Global Studies of Childhood*, 455-466.
- TCCBDDO. (2020, 06). *Bilgi ve İletişim Güvenliği*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi (TCCBDDO): <https://cbddo.gov.tr/bgrehber> adresinden alındı
- Third, A., Bellerose, D., Dawkins, U., Keltie, E., & Pihl, K. (2014, 10). *Children's Rights in the Digital Age*. <https://www.kinderrechte.digital/fileadmin/kinderrechte.digital/downloads/MD1465.pdf> adresinden alındı
- U.S.Congress. (2023, 07 27). *118th Congress. Kids Online Safety Act*: <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/1409> adresinden alındı
- Uhls, Y. T., Ellison, N. B., & Subrahmanyam, K. (2017). Benefits and Costs of Social Media in Adolescence. *Pediatrics*, 67-70.
- UKgovernment. (2024, 08 02). *Online Safety Bill*. UK Government: <https://www.gov.uk/government/collections/online-safety-bill> adresinden alındı
- UNICEF. (1989, 11 20). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*. UNICEF: <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme> adresinden alındı

SIYASET VE YENİ MEDYA İLİŞKİSİ: GÜNDEM BELİRLEME KURAMI ÇERÇEVESİNDE TRUMP-MUSK CANLI YAYININ ANALİZİ

*Politics and New Media Relationship: Analysing Trump-Musk Live Broadcast Within the
Framework of Agenda Setting Theory*

Öğr. Gör. Ömer ÇİÇEK

ORCID ID: 0000-0003-1289-4120

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Rektörlük, omercicek@subu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, Amerika Birleşik Devletleri'nin 2024 başkanlık seçimlerinden kısa süre önce Cumhuriyetçi Parti Adayı Donald Trump ve iş insanı Elon Musk'ın sosyal medya platformu X'te gerçekleştirdiği canlı yayını, siyaset-medya ilişkisinin dönüşen dinamikleri bağlamında incelemektedir. Musk'ın X platformunu satın alarak yalan haberciliğin önüne geçme hedefi ve Trump'a sağladığı sosyal medya desteği, geleneksel medyanın Trump'a yönelik olumsuz tavrını dengeleme amacı taşımaktadır. Çalışma, bu yayının siyasi gündemi nasıl şekillendirdiğini ve sosyal medya patronlarının siyasi süreçlerdeki artan rolünü Gündem belirleme kuramı çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, Trump ve Musk'ın canlı yayını içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve göçmenlik, sınır güvenliği, güçlü liderlik ve adalet gibi konuların ön plana çıkarıldığı tespit edilmiştir. Gündem belirleme kuramına göre medya, izleyicilere tam olarak ne düşüneceklerini söylemese de onlara ne hakkında düşüneceklerini söylemektedir. Çalışmada, gündem belirleme kuramının temel gündem belirleme ve nitelikli gündem belirleme olarak ifade edilen birinci ve ikinci düzey gündem belirleme yaklaşımları kullanılarak, yayında sunulan konuların kamuoyu algısını nasıl şekillendirdiği değerlendirilmiştir. Ayrıca, sosyal medya platformlarının siyasi iletişimdeki rolü ve medya-siyaset ilişkisindeki dönüşümler ele alınmıştır. Yayında, göçmenlik ve sınır güvenliği gibi konular sık sık vurgulanarak kamuoyunun gündemine yerleştirilmiştir. Trump, liderlik vaatlerini sıralayarak herhangi bir sansür ve sunucu eleştirisine maruz kalmadan net mesajlar vermiştir. Musk'ın platform sahibi olarak yayını sunması ve seçim kampanyası boyunca açık destek sağlaması gelecekte sosyal medya patronlarının siyasi süreçlerdeki etkisini artırabilecek bir örnek teşkil etmiştir. Bu bulgular, Musk'ın aktif desteğiyle siyaset-medya ilişkisinin yeni bir boyuta taşındığını ve sosyal medya patronlarının gelecekte siyasi karar mekanizmalarında daha aktif rol alabileceğini göstermektedir. Çalışma, bu dönüşümün demokratik süreçler üzerindeki olası etkilerini tartışmaya açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset ve Sosyal Medya, Kamuoyu Algısı, Gündem Belirleme Kuramı, Donald Trump, Elon Musk

ABSTRACT

This study analyses the live broadcast of Republican Party Candidate Donald Trump and businessman Elon Musk on the social media platform X shortly before the 2024 presidential

elections in the United States in the context of the transforming dynamics of the politics-media relationship. Musk's goal of preventing fake news by purchasing the X platform and the social media support he provided to Trump aimed to balance the negative attitude of the traditional media towards Trump. The study aims to analyse how this broadcast shaped the political agenda and the increasing role of social media bosses in political processes within the framework of Agenda-setting theory. In the study, Trump and Musk's live broadcast was analysed by content analysis method and it was determined that issues such as immigration, border security, strong leadership and justice were highlighted. In the study, the first and second level agenda setting approaches of agenda setting theory, which are expressed as basic agenda setting and qualified agenda setting, were used to evaluate how the issues presented in the broadcast shaped public perception. In addition, the role of social media platforms in political communication and the transformations in the media-politics relationship are discussed. In the broadcast, Trump listed his leadership promises and gave clear messages without being subjected to any censorship and host criticism. Musk's hosting of the broadcast as the platform owner and his open support throughout the election campaign set an example that could increase the influence of social media moguls in political processes in the future. These findings show that with Musk's active support, the politics-media relationship has moved to a new dimension and social media bosses may play a more active role in political decision-making mechanisms in the future. The study discusses the possible effects of this transformation on democratic processes.

Key Words: Politics and Social Media, Public Perception, Agenda-Setting Theory, Donald Trump, Elon Musk

GİRİŞ

Jack Dorsey'in sahibi olduğu Twitter (şimdiki X), Joe Biden'ın seçimleri kazanmasının ardından Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Donald Trump'ın hesabını 2021 yılı başında engellemiştir. Platformdan yapılan açıklamada; “@realDonaldTrump hesabından gelen son tweetleri ve bunların etrafındaki bağlamı yakından inceledikten sonra, daha fazla şiddet kışkırtma riski nedeniyle hesabı kalıcı olarak askıya aldık” ifadeleri kullanılmıştır. Trump yanlılarının hileli olduğunu düşündükleri seçimin ardından Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'ne düzenledikleri baskın ve Trump'ın iki tweeti, Twitter'ın Trump'ın hesabını kalıcı olarak kapatmasının bahanesi olmuştur.

Trump, Biden yönetimi altında ardı ardına açılan davalar ve yargılamalarla geçen sürede Elon Musk Twitter'ı satın alıp X platformu haline getirene kadar sesini platform üzerinden hiçbir şekilde duyuramadı. Nisan 2022'de Twitter'ı satın alan Musk, platformun binasına elinde Twitter'ı tamamen temizleyeceğini sembolize eden “lavabo” ile giriş yaptı. 2022 yılının Kasım ayında yeni adıyla X platformunda “Donald Trump'ın engeli kaldırılmalı mı?” anketi düzenledi. Ankete %51,8 oranında “evet engel kaldırılmalı” yanıtı gelmesinin ardından ise Trump'ın engeli kaldırıldı.

Trump en başta platforma dönmeyi düşünmediğini ilan etse de 24 Ağustos 2023'te sabıka fotoğrafını “Seçim müdahalesi.. Asla teslim olmayacak” mesajı ile paylaşarak aslında seçim sürecinde Elon Musk'ın en yakın müttefiki, X platformunun da en önemli silahı olacağının ilk sinyalini verdi. Bu süreç Musk'ın X platformunda ve sahada Trump'a açık desteği ve seçimin hemen öncesinde kendi moderatörlüğünde yine X platformu üzerinden Trump ile yaptığı “Seçim Özel” canlı yayınına kadar devam etti. Bu durum ise yeni bir ilişki türü olan siyaset-yeni medya platformu patronu ilişkisini ortaya çıkardı. Esasında Musk-Trump canlı yayını, medya ayağı büyük ölçüde X platformu üzerinden yürütülen seçim kampanyasının sonuca

bağlandığı son adımdı. Peki bu canlı yayında neler ön plana çıktı ve seçmene hangi gündem sunuldu?

Çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri'nin 2024 başkanlık seçimlerinden kısa süre önce Cumhuriyetçi Parti Adayı Donald Trump ve iş insanı Elon Musk'ın sosyal medya platformu X'te gerçekleştirdiği canlı yayını, siyaset-medya ilişkisinin dönüşen dinamikleri bağlamında incelenecektir. Musk'ın X platformunu satın alarak yalan haberciliğin önüne geçme hedefi ve Trump'a sağladığı sosyal medya desteği, geleneksel medyanın Trump'a yönelik olumsuz tavrını dengeleme amacı taşımaktadır. Çalışma, bu yayının siyasi gündemi nasıl şekillendirdiğini ve sosyal medya patronlarının siyasi süreçlerdeki artan rolünü gündem belirleme kuramı çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada, gündem belirleme kuramının temel gündem belirleme ve nitelikli gündem belirleme olarak ifade edilen birinci ve ikinci düzey gündem belirleme yaklaşımları kullanılarak, yayında sunulan konuların kamuoyu algısını nasıl şekillendirdiği değerlendirilecektir. Çalışma kapsamında bunların yanı sıra haber kaynaklarından da yararlanılacaktır. Çalışmada, Trump ve Musk'ın canlı yayınında ön plana çıkan temalar, daha sonra medya ve kamu gündemiyle karşılaştırmak üzere içerik analizi yöntemiyle incelenecektir.

GÜNDEM BELİRLEME TEORİSİ: KURAMSAL ARKAPLAN

Gündem belirleme teorisi, kitle iletişim araçlarının kamuoyunun güncel olaylar veya konular hakkındaki algısını şekillendirme gücüne odaklanan temel bir iletişim teorisidir (Guo vd., 2012: 51). Teorinin temelleri, Maxwell McCombs ve Donald Shaw tarafından 1968 Chapel Hill, Kuzey Carolina'daki başkanlık kampanyası üzerine yapılan bir çalışmada atılmıştır. Bu çalışma, medyanın vurguladığı konular ile seçmenlerin kampanyanın anahtar konuları olarak algıladığı konular arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Teorinin temel önermesi basittir; medya gündemi, kamuoyu gündemini etkiler. Bu nedensel ilişkide, medyanın "bekçileri", kamuoyunun hangi konuları önemli kabul edeceğini belirlemede etkili olmaktadır (Firdaus, 2004).

Gündem belirleme teorisi, o dönemde popüler olan "sınırlı medya etkileri" düşüncesindeki eksiklikleri giderme çabasıyla ortaya çıkmıştır. Teori, medyanın tutum ve davranış üzerindeki etkisinden ziyade, bilişsel psikolojik etkilere, özellikle de insanların belirli konulara atfettiği öneme odaklanarak dikkat çekmiştir (Severin & Tankard, 2014). Walter Lippmann'ın "The World Outside and the Pictures in Our Heads" kavramı, teorinin fikri temelleri arasında sayılabilir (Guo vd., 2012: 54). Teori, ilk on yıllık araştırmalar sırasında geliştirilen ilk iki seviye ve yakın zamanda eklenen üçüncü seviye ile bir iletişim etkileri hiyerarşisi olarak evrilmiştir (Guo vd., 2012: 51).

Gündem Belirlemenin Üç Seviyesi

Birinci seviye, "nesne gündemi belirleme" olarak da bilinmektedir. Teorinin en temel seviyesidir ve 1968 Chapel Hill çalışması ile tanıtılmıştır. Bu seviye, medyanın hangi nesneleri (konular, siyasi adaylar, kurumlar veya diğer nesne kümeleri) önemli hale getirebildiğine odaklanmaktadır. Editörler ile haber merkezleri ve yayıncılar, haberleri seçerken ve sergilerken belirli konuların önem derecesini belirlemektedir. Medya, bir kampanya sırasında adayların söylediklerini yansıtarak önemli konuları; yani kampanyanın "gündemini" belirleyebilir. Bu seviyede medya gündemini ölçmek için, bir konunun veya nesnenin haberlerde ne sıklıkla yer aldığı içerik analizi ile tespit edilmesi yaygın bir yöntemdir. Bu sıklığa göre konu ya da nesneler sıralanmaktadır. 1968 Chapel Hill çalışmasına ilişkin yapılan meta-analizler, medya gündemi ile kamuoyu gündemi arasındaki ortalama korelasyonun +0.53 olduğunu göstermiştir.

Bu da medyanın nesnelerin önemini kamuoyuna aktarmada oldukça başarılı olduğunu düşündürmektedir (McCombs & Shaw, 1972).

İkinci seviye, “nitelik gündemi belirleme” olarak da bilinmektedir. Bu seviye, medyanın sadece konuları değil; bu konuların nasıl algılanacağını da belirlediğini savunmaktadır (McCombs vd., 1997: 704). Medya, bir olayı sunarken belirli vurgular, sıfatlar ve bağlamlar kullanmaktadır. Örneğin medya, vergi politikası ile işsizlik oranları arasında bir bağlantı olduğunu öne sürerek işsizliğin artması ya da azalmasının vergi politikalarıyla ilgili olduğu yönünde bir algı oluşturabilir (Scheufele & Tewksbury, 2007). Medyanın sağladığı belirli bilgiler bilişsel niteliklerin aktarımına yol açmaktadır (Firdaus, 2004). Ancak, izleyicinin medyanın bakış açısına katılıp katılmaması uygulanabilirlik ile ilgilidir ve bazı araştırmacılar bunu gündem belirlemeden ayrı tutmaktadır. İkinci seviye gündem belirleme, medyanın belirli konuların kişinin zihnindeki erişilebilirliğini etkilemesiyle gerçekleşmektedir (Kim vd., 2002: 9-10).

Üçüncü seviye, “ağ gündemi belirleme” olarak da bilinmektedir. Teorinin en yeni seviyesidir ve ilk olarak 2010 yılında araştırılmıştır. Bu seviye, medyanın nesne veya nitelik kümelerini bir araya getirerek bu kümeleri kamuoyunun zihninde eşzamanlı olarak önemli hale getirebileceğini savunmaktadır (Guo vd., 2012: 51). Üçüncü seviye, geleneksel doğrusal zihinsel temsil modelinden uzaklaşarak, çağrışımsal ağ modellerinden kavramlar ödünç almaktadır (Guo vd., 2012: 54). Temel fikir, haber medyasının yeni bilgileri izleyicinin mevcut çağrışımsal bellek ağına bağlayabileceği ve yapı çiftlerini sık sık birlikte etkinleştirerek bu bağlantıları güçlendirebileceğidir (Guo vd., 2012: 56). Bu seviyedeki model; nesne, nitelik veya her ikisinin birleşiminden oluşan ağlara uygulanabilmektedir (Guo vd., 2012: 62). İlk ampirik çalışmalar ve daha büyük ölçekli ulusal veriye dayalı testler modeli desteklemektedir (Guo vd., 2012: 57).

Yeni Medya Ortamında Teorinin Karşılaştığı Zorluklar

İnternet ve yeni medyanın (geleneksel çevrimiçi medya ve sosyal medya dahil) yükselişi, gündem belirleme teorisi için yeni zorluklar ortaya çıkarmıştır. Çok kanallı iletişim ortamında teorinin geçerliliği sorgulanmaktadır. Bazı araştırmacılar, güç dinamiğinin tersine dönebileceğini, yani medyanın ne hakkında düşüneceğini söylediği konular yerine, halkın medyaya ne hakkında düşünmek istediğini söyleyeceği bir duruma geçilebileceğini öne sürmektedir. Bu durum, medya sistemlerinin "hibritleşmesi" ve izleyicinin rolünün değişmesiyle ilişkilidir. Tersine gündem belirleme, yeni medya tarafından desteklenmektedir (Nowak, 2016). Geleneksel medyanın (örneğin basılı gazete), yeni medyaya (örneğin çevrimiçi versiyon) kıyasla daha güçlü gündem belirleme etkileri üretebileceğine dair çalışmalar bulunmaktadır (Firdaus, 2004).

YÖNTEM

Gündem belirleme, genellikle nicel araştırmaya dayanan ampirik bir teori geleneğine sahiptir (Miller, 2005). Çalışmada daha önce de belirtildiği gibi medya gündemi, haberlerin içerik analizi ile ölçülmektedir. Kamuoyu gündemi ise genellikle anketlerle (örneğin, en önemli sorun veya anahtar konular sorarak) ölçülmektedir (McCombs & Stroud, 2014). Medya ve kamuoyu gündemleri arasındaki ilişki korelasyon analizi ile incelenmektedir (Guo vd., 2012: 52). Nedensel ilişkileri test etmek için haber içeriğinin manipüle edildiği deneysel çalışmalar da kullanılmıştır, ancak bunlar bazen "şişirilmiş" bulgular verebilmektedir (Firdaus, 2004). Bu çalışmada ise medya gündemine odaklanıldığı için Trump ve Musk'ın canlı yayını içerik analizi yöntemiyle incelenecektir. İçerik analizi yöntemi araştırmacıların metinleri, belgeleri, dokümanları ve temaları belirli kurallar çerçevesinde nesnel bir şekilde inceleyebilmesine olanak sağlamaktadır (Metin & Ünal, 2022). Bu analiz tekniği iletilerin açık içeriğinin; tarafsız,

ölçülebilir ve doğrulanabilir bir şekilde tanımlanmasını sağlamak amacıyla kullanılmaktadır (Fiske, 1990). Ayrıca bu yöntem, sosyal gerçekliğin niteliğini ortaya çıkarmak ve analiz etmek için oldukça uygundur (Metin & Ünal, 2022).

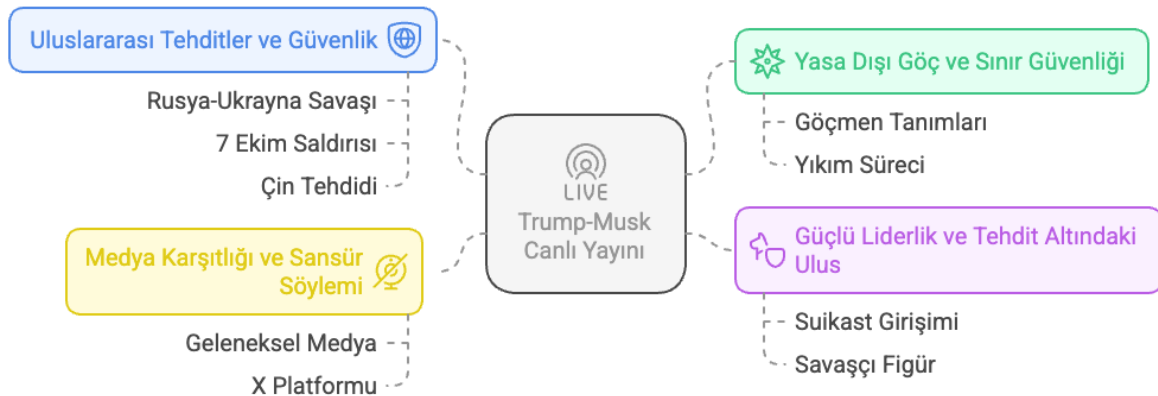
BULGULAR

Donald Trump ile Elon Musk arasında X platformunda gerçekleşen canlı yayın, hem söylemsel içeriği hem de iletişim mecrası bakımından gündem belirleme kuramının güncel dönüşümlerine dair önemli bir örnek sunmaktadır. Çalışmada daha önce de bahsedildiği üzere McCombs ve Shaw'un (1972) klasik gündem belirleme modelinde medya, izleyiciye ne düşüneceklerini değil ne hakkında düşüneceklerini söylemektedir. Esasında bu model ele alınan konu bağlamında değerlendirildiğinde günümüzde sosyal medyanın yükselişiyle yalnızca medya içeriğinin değil, içerik üreticisinin kim olduğunun da gündem belirleyici bir unsur hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

Birinci Seviye Gündem Belirleme: Hangi Konular Gündeme Taşındı?

Canlı yayının tematik çözümlemesinde, Trump'ın şu konulara yoğunlaştığı gözlemlenmektedir:

- *Yasa dışı göç ve sınır güvenliği*: En sık tekrar edilen konu olarak öne çıkmaktadır. Göçmenler; “katil”, “tecavüzcü”, “akıl hastası”, “terörist” gibi sıfatlarla tanımlanmakta ve bu durum Amerika Birleşik Devletleri’nin “yıkım süreci” olarak çerçevelenmektedir.
- *Güçlü liderlik ve tehdit altındaki ulus*: Suikast girişimi sonrası sergilenen “ayağa kalkma” ve “yumruğu havaya kaldırma” gibi eylemlerle, Trump bir “savaşçı” ve “kurtarıcı” figür olarak konumlandırılmaktadır.
- *Medya karışıklığı ve sansür söylemi*: Geleneksel medya “yalancı”, “sansürcü” ve “elitist” olarak tanımlanırken, X platformu “özgür sözün adresi” şeklinde sunulmaktadır.
- *Uluslararası tehditler ve güvenlik*: Rusya-Ukrayna Savaşı, 7 Ekim saldırısı ve Çin tehdidi Amerika Birleşik Devletleri’ndeki zayıf liderlikle ilişkilendirilerek dış politika bağlamında güvenlik temasıyla bütünleştirilmektedir.

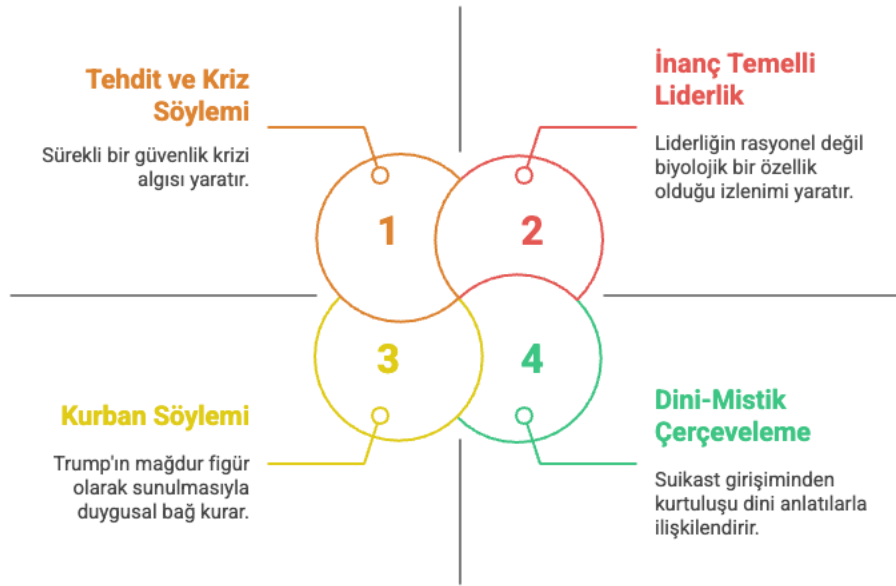
Şekil 1. Birinci seviyede gündeme taşınan konular

İkinci Seviye Gündem Belirleme: Konular Nasıl Çerçvelendi?

Trump-Musk canlı yayınında ikinci seviye gündem belirleme çerçevesinde, özellikle aşağıdaki söylem kalıpları baskın olarak kullanılmaktadır:

- *Tehdit ve kriz söylemi*: “Sınırlar delik deşik”, “şehirler savaş alanı gibi”, “ülke çökmek üzere” gibi ifadelerle sürekli bir “güvenlik krizi” algısı yaratılmakta ve Trump bu tehdide karşı duran “tek figür” olarak sunulmaktadır.
- *Dini-mistik çerçeveleme*: Suikast girişiminden kurtuluş “ilahi müdahale”, “Tanrı’nın işareti” gibi söylemlerle dini anlatılarla ilişkilendirilmektedir.
- *Kurban söylemi*: Trump, “medyanın, yargının ve sistemin hedefi” olan bir mağdur figür olarak sunulmakta, halkla arasında duygusal bir bağ kurulmaktadır.
- *İnanç temelli liderlik*: “Cesaret doğuştan gelir”, “bu bir refleks meselesidir” gibi ifadeler; liderliğin rasyonel değil neredeyse biyolojik bir özellik olduğu izlenimini vermektedir.

Bu çerçeveler gündeme taşınan konuların yanında bu konuların hangi duygusal tonda, hangi düşman imgeleriyle ve hangi çözümsel vaatlerle ele alındığını göstermektedir. Böylece medya yalnızca bilgi sunan değil, aynı zamanda değer yükleyen bir işlev kazanmaktadır.

Şekil 2. İkinci seviyede konuların çerçvelenişi

Elon Musk'ın Rolü: Yalın Platformdan Yönlendiren Aktöre

Yayının özgün yanlarından birinin, Musk'ın yalnızca teknik bir ev sahibi olmaktan çıkıp doğrudan siyasal iletişimin bir parçası hâline gelmesi olduğu söylenebilir. Musk, Trump'ın konuşmasına müdahale etmeyerek, kimi zaman doğrudan destekleyici ifadeler kullanarak

(“courage under fire”, “you can’t fake bravery”) tarafsızlığını yitirmekte ve platform patronunun politik süreçlerdeki rolünün yeniden tanımlanmasının önünü açmaktadır. Bu durum, X platformu özelindeki medya sahipliğinin geleneksel “izleyici-toplum” ilişkisinin ötesine geçerek doğrudan “gündem yöneticisi” haline geldiğini göstermektedir.

Gündem Yerleştirme ve Duygusal Tekrar

Canlı yayındaki temalar yalnızca bir kez dile getirilmemekte, stratejik biçimde tekrarlanmaktadır. Örneğin:

- “Yasa dışı göçmen” ifadesi 30’dan fazla tekrar edilmektedir.
- Trump suikast girişimi ile göçmenlik konusunu doğrudan ilişkilendirerek, bu olayın “göçmenlik karşıtı söylemlerin yükselişiyle aynı anda yaşanması”nı “tanrısal bir işaret” olarak tanımlamaktadır.
- “Fight (kavga)”, “strong. (güç)”, “killers (katiller)”, “bad people (kötü insanlar)”, “collapse (çöküş)” gibi kelimeler, yüksek duygusal tonda sürekli yinelenmektedir.

Bu tür tekrarlayıcı yapı, Lang ve Lang’ın (1981) belirttiği gibi izleyicide bilişsel yerleşme (cognitive priming) etkisi yaratarak gündemin kalıcılığını arttırmaktadır.

Medya Yansımaları ve Gündem Belirleme Teorisi Bağlamında Değerlendirme

Teknik Sorunlar ve Siber Saldırı İddiaları

Yayın sırasında yaşanan teknik aksaklıklar, medyada geniş yankı uyandırmıştır. Elon Musk, bu sorunları "büyük bir DDOS saldırısı"na bağlasa da BBC Türkçe'nin (<https://www.bbc.com/turkce>) haberine göre, siber güvenlik uzmanları bu iddiayı sorgulamış ve teknik sorunların platformun altyapısından kaynaklanmış olabileceğini belirtmiştir. Bu durum, medyanın gündem belirleme işlevini yerine getirerek teknik sorunları kamuoyunun dikkatine sunduğunu göstermektedir.

Yayının İçeriği ve Söylem Analizi

Yayının içeriği ve özellikle Trump'ın göçmenlik, liderlik ve medya karşıtlığı konularındaki söylemleri medyada geniş yer bulmuştur. BBC Türkçe, Trump'ın göçmenleri "suçlu" ve "tehdit" olarak tanımlamasını ve Musk'ın bu söylemleri sorgulamadan desteklemesini eleştirmektedir. Bu, medyanın ikinci düzey gündem belirleme işlevi kapsamında, belirli konuların nasıl sunulduğunu ve çerçevelendiğini göstermektedir.

Uluslararası Tepkiler ve Platformun Rolü

WHYY'nin haberine göre (<https://whyy.org/>), Avrupa Birliği yetkilisi Thierry Breton, Musk'a, Trump ile yaptığı röportajın zararlı içeriklerin yayılmasına neden olabileceği konusunda uyarıda bulunmuştur. Bu, medyanın gündem belirleme işlevinin ötesinde, platformların içerik sorumluluğu ve düzenleyici kurumların rolü gibi konuların da kamuoyunun gündemine taşındığını ortaya koymaktadır.

TARTIŞMA

Geçmişte de konvansiyonel medya patronlarının siyasilerle birlikte hareket ettiği görülmekteydi. Hatta doğrudan siyaseti belirleyen medya patronları bulunuyordu. Ancak bu siyaset-medya ilişkisi halk üzerinde hızlı, her an gözlemlenebilir ve geniş ölçüde etkili değildi. Trump-Musk ilişkisi, yeni medya patronlarını ve desteklerini arkalarına alan siyasilerin gündemi istedikleri şekilde hızlıca dönüştürebileceklerini, çok daha geniş kitlelere ulaşabileceklerini ve özellikle seçim sürecinde daha güçlü destek kazanabileceklerini gösterdi.

İlerleyen süreçlerde lokal düzeyde güçlü yeni medya platformlarının ortaya çıkması ve bunların siyasilerle iş birliği yapması seçim rekabetindeki teraziye bir kişi ya da grup lehine güçlü bir şekilde bozacaktır. Böyle bir tablo ise seçim süreçlerinin demokratikliğini zedeleyecektir. Çalışma, dijital çağda yaygınlaşma ihtimali bulunan bu dönüşümün demokratik süreçler üzerindeki olası etkilerini tartışmaya açmaktadır.

Sonuç olarak Trump ve Musk'ın seçim sürecinde güç birliği yapması, seçim kampanyasının önemli kısmının X platformu üzerinden yürütülmesi ve ana akım medyada büyük oranda sansürlenmiş Trump'ın politikalarını özgürce ifade edecek ortamın sunulması seçimin kaderini büyük ölçüde etkilemiştir. Seçimden kısa süre önce yapılan Trump-Musk X yayını ise gündemin yayında ele alınan konular etrafında şekillenmesini ve istenilen doğrultuda konuşulmasını sağlamıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Trump ve Musk'ın X'teki canlı yayının, klasik medya yapısının sınırlarını aşan yeni bir medya-siyaset ilişkisi örneği sunduğu söylenebilir. İçeriğin doğrudan platform sahibi tarafından yönlendirilmesi, moderasyonun olmaması ve teknik arızaların politik komploya bağlanması, geleneksel medya etiğinin sınırlarının zorlandığını göstermektedir. Gündem belirleme kuramı bağlamında bu yayın bir "meta-gündem" örneği sunmakta, konular kadar medya aracının kendisi de gündeme taşınmaktadır. Trump'ın söyleminde hem içerik hem biçim, seçmeni yönlendirmek ve alternatif bir kamusal alan yaratmak üzere kurgulanmıştır. Trump, liderlik vaatlerini sıralayarak herhangi bir sansür ve sunucu eleştirisine maruz kalmadan net mesajlar vermiştir.

Bu bağlamda X platformu yalnızca iletişim aracı değil, doğrudan siyasal eylem sahası hâline gelmekte ve platform sahibi Elon Musk siyasal gündem girişimcisi olarak öne çıkmaktadır. Bu dönüşüm, gündem belirleme kuramının dijital çağda nasıl yeniden yapılandığını ve demokratik süreçler üzerindeki etkilerini tartışmaya açmaktadır. Musk'ın platform sahibi olarak yayını sunması ve seçim kampanyası boyunca açık destek sağlaması gelecekte sosyal medya patronlarının siyasi süreçlerdeki etkisini artıracak bir örnek teşkil etmektedir. Canlı yayının ardından medyada yer alan haberler ve yayına yönelik yorumlar da yayının etkisini ve gündeme taşınan konuların yayını takip edenler tarafından dikkate alındığını göstermektedir. Nihayetinde Musk'ın aktif desteğiyle siyaset-medya ilişkisinin yeni bir boyuta taşındığı ve sosyal medya patronlarının gelecekte siyasi karar mekanizmalarında daha aktif rol alabileceği öngörülebilir.

KAYNAKÇA

- BBC Türkçe. (2025, Mayıs). *Trump ve Musk, X'teki 'dostane' sohbetlerinde neler konuştu?*. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cn7lgppd4rmo>
- Firdaus, A.S. (2004). Agenda setting theory: A comprehensive review. *Malaysian Journal of Media Studies*, 6(1), 11-24.
- Fiske, J. (1990). *Introduction to Communication Studies*. Routledge.
- Guo, L., Vu, H. T., McCombs, M. (2012). An expanded perspective on agenda-setting effects. exploring the third level of agenda setting. *Revista de Comunicaci3n*, 11, 51-68.
- Kim, S., Scheufele, D. A., Shanahan, J. (2002). Think about it this way: attribute agenda-setting function of the press and the public's evaluation of a local issue. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 79(1), 7-25.

- Lang, G. E., & Lang, K. (1981). Watergate: An exploration of the agenda-building process. G. C. Wilhoit & H. de Bock (Edt.), *Mass Communication Review Yearbook* (ss. 447–468). Sage.
- McCombs, M., & Shaw, D. L. (1972). The agenda-setting function of mass media. *The Public Opinion Quarterly*, 36(2), 176-187.
- McCombs, M & Stroud, N. J. (2014). Psychology of agenda-setting effects mapping the paths of information processing. *Review of Communication Research*, 2(1), 68-93.
- McCombs, M., Llamas, J. P., Lopez-Escobar, E., Rey, F. (1997). Candidate images in spanish elections: second-level agenda-setting effects. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 74(4), 703-717.
- Metin, O., & Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: iletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 273-294.
- Miller, K. (2005). *Communication theories: perspectives, processes, and contexts*. McGraw-Hill.
- Nowak, E. (2016). Agenda-setting theory and the new media. *Studia Medioznawcze Media Studies*, 3(66), 11-24.
- Scheufele, D. A. & Tewksbury, D. (2007). Framing, agenda setting, and priming: the evolution of three media effects models. *Journal of Communication*, 57(1), 9-20.
- Severin, W.J., & Tankard, J. W. (2014). *Communication theories: origins, methods and uses in mass media*. Pearson Education Limited.
- WHYY. (2025, Mayıs). *X interview between Donald Trump and Elon Musk plagued with tech issues*. <https://whyy.org/articles/x-interview-donald-trump-elon-musk-tech-issues/>

“m-l-k” KÖKÜNDEN GELEN KELİME AİLESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*A Study on the Word Family Derived from the Root “m-l-k”***Prof. Dr. Yusuf AVCI**

ORCID ID: 0000-0002-9837-8890

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı. yavci@comu.edu.tr**Hasibe Gül DOĞAN**

ORCID ID: 0009-0001-3966-5742

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı. Lisans Öğr.
doganhasibe0@gmail.com**Süeda KARAMAN**

ORCID ID: 0009-0001-7587-2597

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı. Lisans Öğr.
suedakaramann@gmail.com**ÖZET**

Türk dili, eklemeli bir yapıya sahiptir. Türk dilinin temelini, ünlüden oluşan kök fiiller oluşturur. Her dil kendi kelime ihtiyaçlarını farklı şekilde karşılarken Türk dilinden çok tercih edilen kelime yapma yolu türetmedir. Bu kelimeleri oluştururken nesneler ve kavramlar arasında bir anlam ilişkisi kurulmaktadır. Bu anlam ilişkisiyle nesnenin hareketine göre adlandırma yoluna gitmiştir. Kelime ile nesne arasındaki ilişki eklemeli dil sistemi içerisinde anlam zinciri kopmadan ilerler, bu anlam zincirinde herhangi bir kopma söz konusu değildir. Türk milleti, tarih boyunca farklı zaman ve farklı mekânlarda aynı kavram için aynı mantıkla kelimeler türetmiştir. Bu durum, dilin sistemli düşünce yapısını ve kavramlarla kelimeler arasındaki sıkı bağlantıyı ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın amacı malak, bala kelime ailesiyle görünüşte Arapça “m-l-k” olduğu düşünülen kelimenin anlam bağlantısını incelemektir. Bu bağlantı Türk dilinin eklemeli yapısını ve dildeki anlam ilişkilerini Güneş Dil Teorisi çerçevesinde inceleyerek değerlendirilmiştir. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden “doküman analizi” deseni kullanılmıştır. Bu çalışma kapsamında toplamda 12 sözlük taranmıştır. Bu sözlükler; Türkçe, İngilizce, Almanca, İtalyanca, Rusça, Kırgızca, Osmanlıca, Arapça, Farsça ve Moğolca dillerine ait sözlükler ile derleme ve mitolojik sözlüklerdir. Söz konusu sözlüklerin tercih edilme nedeni, farklı dil ailelerine ait olmaları ve farklı dönemlerde geçen “m-l-k” kökünden türeyen kelimelerin kelime ailelerini incelemektir. İncelenen sözlüklerde, “m-l-k” kökünden türeyen kelime ailelerinde güç, kuvvet, mal, mülk ve kaynak anlamlarını içerdikleri tespit edilmiştir. Türkçedeki kelime aileleri, aynı kökten türeyen kelimeler aracılığıyla dilin sistemli işleyişini göstermektedir. Güneş Dil Teorisi çerçevesinde, Türk dilinde yer alan ve anlam bakımından benzerlik gösteren en eski örnekler incelenmiş; bu örnekler, anlam ve ses benzerlikleri açısından karşılaştırılarak belirlenmiştir. Sonuç olarak bala>b(m)alak kelime ailesi çerçevesinde ortak anlam özellikleri tespit edilmiştir. Bu benzer anlam özellikleri Hami-Sami ve Hint-Avrupa dil ailesi kültürü içerisinde hala varlığını sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelime Ailesi, Güneş Dil Teorisi, m-l-k Kökü

ABSTRACT

The Turkish language has an agglutinative structure. The foundation of the Turkish language consists of root verbs made up of vowels. While each language meets its lexical needs in different ways, derivation is the most preferred method for word formation in Turkish. When forming these words, a semantic relationship is established between objects and concepts. This semantic relationship leads to naming based on the movement of the object. The relationship between the word and the object progresses without breaking the chain of meaning within the agglutinative language system; no break in this semantic chain occurs. Throughout history, the Turkish nation has derived words for the same concept with the same logic in different times and places. This situation reveals the systematic thinking structure of the language and the strong connection between concepts and words. The aim of this study is to examine the semantic connection of the word, which apparently appears to be Arabic "m-l-k," through the word family of malak and bala. This connection is evaluated by examining the agglutinative structure of the Turkish language and the semantic relationships within the language through the lens of the Sun Language Theory. A qualitative research design was used in this study, specifically the "document analysis" method. Within the scope of the study, a total of 12 dictionaries were examined. These dictionaries include Turkish, English, German, Italian, Russian, Kyrgyz, Ottoman Turkish, Arabic, Persian, and Mongolian, as well as compilation and mythological dictionaries. The reason for choosing these dictionaries is that they belong to different language families and include word families derived from the root "m-l-k" from different historical periods. It was determined that the word families derived from the root "m-l-k" in the examined dictionaries include meanings such as power, strength, property, possession, and source. The word families in Turkish demonstrate the systematic functioning of the language through words derived from the same root. Within the framework of the Sun Language Theory, the oldest examples in the Turkish language with similar meanings were examined; these examples were identified by comparing similarities in meaning and sound. As a result, common semantic features were identified within the bala > b(m)alak word family. These similar semantic features still persist within the cultures of the Hamito-Semitic and Indo-European language families.

Key Words: Word Family, Sun Language Theory, Root "m-l-k"

GİRİŞ

“Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessesedir” (Ergin, 2020, 25). Bu sistem, dilin zaman içinde gelişmesini ve değişen ihtiyaçlara uyum sağlamasını mümkün kılar. Zamanla evrilen bu dinamik yapılar, her dilin kendine özgü bir kelime üretme ve türetme sistemini oluşturmaktadır. Bu çerçevede, “Yeryüzünde insanoğlu konuşmaya, sözle anlaşmaya başladığından beri sürekli olarak yeni sözcüklere gereksinim duymuştur” (Şenel, 2009). “Bir dilde yeni kelimeler ya türetme (iştirak) veya birleştirme (terkip) yoluyla meydana getirilir” (Timurtaş, 1977, s. 277). Türk dili kelime türetme açısından son derece üretken bir dildir. Türk dilinde türetmeler, genelleşme, eksiltme, derleme, tarama ve geri oluşum gibi farklı yöntemlerle gerçekleştirilir (Akalin, 2014). Türk dili, eklemeli bir yapıya sahip olmasıyla dikkat çeker; kelimeler, yapım ve çekim ekleriyle anlam kazanır. Bu özellik, Türkçede kelimelerin genellikle köklerden türetilerek oluşturulmasını sağlar. Kökler, çeşitli ekler aracılığıyla anlam genişlemesi sağlar ve böylece kelime aileleri meydana gelir. Türkçe, ayrıca çeşitli ek ve köklerin çekim ve

sözcük yapımı sırasında birbirine sıkıca bağlanarak yeni kelimeler oluşturduğu bir dildir (Aksan, 2019). Türk dilinde en eski Türkçeden beri görülen kelime türetimi çeşitli yapılarla genişleme göstermiş, Türk dilinde bu şekilde ortaya çıkan anlam ve şekil genişlemesi kelime ailesi kavramıyla açıklanmıştır.

Kelime ailesi, aynı kökten türeyen kelimelerden oluşan bir grubu ifade eder ve bu grup, dilin tarihi gelişimini, anlam örgüsünü ve işleyişini temsil eden güçlü bir oluşumdur (Aksan, 1989). Türkçede kelime aileleri, dilin düşünce sistemini anlamada büyük bir öneme sahiptir. Çünkü insan zihni, yeni ihtiyaçlar doğrultusunda kelimeler üretirken nesne ve kavramlar arasında mantıklı bağlantıdan anlam genişlemeleri ortaya çıkar (Hacıeminoğlu, 1992). Kelime ailesini oluşturan bütün kelimelerde bu anlam bağlantısı devam eder. Bir kelime kökü, farklı ekler ve anlam ilişkileri aracılığıyla çeşitlenerek çeşitli ortamlarda kullanılabilecek yeni kelimeler üretir. Bu durum, Türkçenin sistemli ve mantıklı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Kelime ailelerinin oluşumu sadece bir dilin kendi iç dinamikleriyle değil aynı zamanda diller arası etkileşimle de şekillenebilir. Bu etkileşim sonucunda ortak köklerden türeyen kelimeler, farklı dillerde değişik anlamlara evrilebilir veya benzer anlamlarını koruyarak varlığını sürdürebilir.

Türk dilinin eskiliği ve tarihi derinliği, metinlerle izlenebilen dönem öncesine kadar uzanır; dilin doğuşuna ilişkin ise çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler yansımaları temel alan görüşler, ünlemleri temel alan görüşler, iş kuramı şeklindedir (Aksan 2009). Bu görüşlerden Güneş Dil Teorisi, Atatürk'ün öncülüğünde geliştirilen ve Türkçenin dünya dilleriyle köken birliğini araştıran bir kuramdır. "Güneş- Dil Teorisi'nin ana tezi Türk dilinin yeryüzü dillerine ana kaynak olduğunu ispattır" (İnan, 2022, s. 80). Bu noktada, 20. yüzyılın başlarında dil biliminde önemli bir yer edinmiş olan Güneş Dil Teorisi, Türkçenin kelime kökleri ve türetme mekanizmasının ortak bir kaynaktan geldiğini ve birçok dil ile köken bağlantısına sahip olduğunu savunmuştur. Bu teoriye göre, bütün dillerin kökeni Türkçeye dayanmaktadır ve dünya üzerindeki birçok kelimenin aslında Türkçeden türediği öne sürüldüğü görülmektedir (Korkmaz, 2017). Türk dilinin tarih boyunca diğer dillerle kurduğu etkileşim ve türemiş olan kelimelerin kullanım şekli Güneş Dil Teorisi'nin temel dayanaklarından biri olarak görülmüştür.

Bu çalışmanın amacı, "m-l-k" seslerinden türeyen kelimeler incelenerek bu kelimelerin Türkçedeki köken bağlantıları ve anlam ilişkileri değerlendirmektir. Türk dilinde bütün kelimeler bir ünlüden türemiştir (Hacıeminoğlu, 2016). Örneğin "balak" kelimesinin yapısı b-a-l-ak şeklinde anlam ilişkisi içinde olduğu görülür. A- ayırmak, ba bağlamak, bal- bağlanmış olan, -ak kuvvet kudret anlamı kadar balak, yavru yani güçlü bağlı olan anlamındadır. Bu seslerin az çok değişimleri ve düşmesiyle bu seslerden oluşan temelde var olan bir kelime ailesi oluşur. Bu oluşumda olduğu gibi -tak, -ak ve -k ekiyle oluşturulmuş hayvan adı ve hayvan yavrusu adlarında kullanılan kelimeler vardır. Bu kelimeler bir kelime gibi oluşturulur.

b>m değişmesiyle malak, oğlak (ogulak), ses düşmesiyle bala olur. Bu ve benzer örneklerle yavru anlamıyla beraber süt kavramını karşıladığı da görülür. İngilizcede milk "süt anlamı kazanması bu mantık içinde açıklanmaktadır. Arapçada mülk anlamı kazanması yine hayvan ve süt kavramlarının anlam çerçevesinde olduğu görülür. Çağlar içinde süt ve süt sahibi olan kişiler varlıklı, mal sahibi, zengin ve güçlü kabul edilmiştir. Bu süt anlamından devlet anlamı kazanmak kolay olmuştur.

böge-lek (sinek), sakırt-lak (kene), daz-lak (ayı, leylek), pürt-lek (deve yavrusu), yazar-lak (domuz yavrusu), moza-lak (domuz yavrusu), çüş-ü-k (çocuk dili ile merkep), mor-i-k (koyu kırmızı renkli bir hayvan), zer-i-k (eşek), mırmır-ı-k (kedi), baza-k (domuz yavrusu), bücü-k (buzığı), gıd-ı-k (keçi yavrusu), gidi-k (kuzu), kodu-k (yavru katır) (Köroğlu, 2024)

örneklerinde görüldüğü gibi kelimelerin yavru anlamı öne çıkar. Yavru anlamından süt ilişkisiyle anlam genişlemeleriyle farklı kültürlerde yer alır. İlk bakışta Arapça kökenli olduğu düşünülen bu kelime kökünün, aslında Türkçede de benzer bir anlam gelişimi gösterdiği, Güneş Dil Teorisi çerçevesinde ele alınarak incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda bu çalışmanın temel problemi, m-l-k seslerinden türetilen kelimelerin anlam özellikleri nelerdir? temel probleminden hareketle şu alt problemlere cevap aranmıştır:

1. m-l-k sesine ait kelimelerin farklı dil ailelerindeki anlam özellikleri nelerdir?
2. Güneş Dil Teorisi çerçevesinde m-l-k kökünün anlam özellikleri nasıl yorumlanabilir?
3. m-l-k sesinden türetilen kelimelerin Türk dilindeki kullanım örnekleri nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi esas alınarak yürütülmüştür. İçerik analizi, yazılı, sözlü ya da görsel iletişim ürünlerini sistematik bir biçimde inceleyerek anlamlı temalara ulaşmayı amaçlayan bir yöntemdir (Yıldırım & Şimşek, 2018). Bu çalışmada, “m-l-k” köküne sahip kelimeler, farklı dillerdeki kullanımları ve anlam çeşitlenmeleri bakımından tematik olarak analiz edilmiş; bu analizler Güneş Dil Teorisi çerçevesinde yorumlanmıştır.

Araştırmada İncelenen Materyal

Bu çalışmada, toplamda 11 sözlük taranmıştır. İncelenen sözlükler, 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, İngilizce-Türkçe sözlük, Almanca-Türkçe Büyük Lügat, İtalyanca-Türkçe/Türkçe-İtalyanca (Orta) Öğretici Sözlük, Kırgız Sözlüğü, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Arapça Türkçe Sözlük, Farsça-Türkçe Lügat ve Moğolca-Türkçe Sözlük ve Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik sözlüğü gibi farklı dil ailelerine ait olup ayrıca derleme ve mitolojik sözlüklerden de yararlanılmıştır. Sözlüklerin seçilme nedeni, farklı dil ailelerine ait olmaları ve çeşitli dönemlerde kullanılan m-l-k kökünden türeyen kelimelerin kelime ailelerini incelemeye olanak sağlamasıdır. Bu sözlükler, kelimelerin tarihi evrimlerini çeşitli diller ve kültürler üzerinden incelemeye olanak tanımaktadır (Lessing, 2003; Atalay, 1999; Denkler ve Davran, 1973; Tanış, 2009; Tuğlacı, 1971; Yudahin ve Taymas, 1994; Devellioğlu, 2016; Kanar, 2009; Şükûn, 1996; Nişanyan, 2007; Ayverdi, 2005).

Veri Analizi

Elde edilen veriler, içerik analizi tekniğine göre incelenmiştir. İçerik analizinde, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmak amaçlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu amaç doğrultusunda elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. İlk olarak çeşitli sözlüklerden taranan m-l-k köküne sahip kelimeler belirlenmiş ve bu kelimeler anlam özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Daha sonra kelimelerin Güneş Dil Teorisi çerçevesinde köken ve anlam ilişkileri incelenmiştir.

Bulgular

“m-l-k” sesinden türeyen kelimelerin farklı dillerdeki örnekleri tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 1. Nişanyan’ın (2007) Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü.

Kelime	Anlam	Kaynakça
Emlak	Mülkler	Nişanyan, 2007, s. 142
İstimlak	Mülk edinme, mülke el koyma	Nişanyan, 2007, s. 225
Malik	Sahip olan	Nişanyan, 2007, s. 303
Mamelek	Sahip olunan şey	Nişanyan, 2007, s. 304
Meleke	Sahip olunanlar, haslet, karakter özelliği, yetenek	Nişanyan, 2007, s. 314
Melik	Kral, hükümdar	Nişanyan, 2007, s. 314
Memleket	Egemen olunan yer, krallık, ülke, devlet	Nişanyan, 2007, s. 314
Memluk	Sahibi bulunan, sahipli, köle	Nişanyan, 2007, s. 314
Mülk	1. Sahip ve egemen olma, sahiplik, egemenlik, hükümdarlık, krallık, 2. Sahip olunan şey, egemenlik alanı	Nişanyan, 2007, s. 337
Temellük	Mülk edinme	Nişanyan, 2007, s. 475
Temlik	Mülk edindirme, malik kılma	Nişanyan, 2007, s. 475

Tablo 1 incelendiğinde, “mülk” kelimesi ve bu kelimedenden türeyen kelimeler gösterilmektedir. “Mülk” kelimesi, Arapça *mlk* kökünden türemiş olup “hükmetme” anlamına gelmektedir (Nişanyan, 2007, s. 337). Aynı kökten türeyen diğer kelimeler incelendiğinde de benzer şekilde “hükmetme” ve “sahip olma” anlamlarını taşıdığı görülmüştür.

Tablo 2. Kanar’ın (2009) Arapça Türkçe Sözlüğü

Kelime	Anlam	Kaynakça
Meleke	1. Sahip oldu, malik oldu 2. Hükmetti, hükümdarlık etti, gücü yetti. 3. İstila etti. 4. Hamur yoğurdu. 5. Evlendi. 6. Fayda sağladı.	Kanar, 2009, s. 1666
Melik	1. Yüce Tanrı. 2. Mülk sahibi. 3. Melik, hükümdar.	Kanar, 2009, s. 1666
Melk	1. Sahip olmak, malik olmak. 2. Hükmetmek. 3. İstila etmek. 4. Hamur yoğurmak. 5. Evlenmek.	Kanar, 2009, s. 1667
Melleke	1. Mülk edindirdi. 2. Hükümdar yaptı, melik yaptı.	Kanar, 2009, s. 1667
Milk	1. Sahip olmak, malik olmak. 2. Hükmetmek 3. İstila etmek. 4. Hamur yoğurmak. 5. Evlenmek.	Kanar, 2009, s. 1667
Mulk	1. Hükümdarlık. 2. Hükümdarlık. 3. Mülk. 4. Saltanat.	Kanar, 2009, s. 1667

Tablo 2. incelendiğinde Arapça sözlükte aynı “mlk” harfleriyle “meleke, melik, melk, melleke, milk, mulk” kelimeleri görülmüştür (Kanar, 2009, s. 1666-1667). Bu kelimelerin anlamlarındaki ortak nokta olarak “hükümdarlık, hükmetme” anlamları tespit edilmiştir. Aynı

harflerle yazılan “melek” kelimesinin “hükmetme” kökü ile alakası yoktur. Eski Yunanca “angelos” (1. haberci, elçi, 2. melek) kelimesinin ikinci anlamı olan “melek”in İbraniceden çevirisidir (Nişanyan, 2007, s. 314).

Tablo 3. Devellioğlu’nun (2016) Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgatı

Kelime	Anlam	Kaynakça
Mülk	1. Ev, dükkân, arazi gibi taşınmaz ve gelir getiren mallar 2. Bir devlet ülkesi	Devellioğlu, 2016, s. 842
Müleka	Melik	Devellioğlu, 2016, s. 841
Mülkî	Bir ülkeye ait, ülke ile ilgili	Devellioğlu, 2016, s. 842
Müllâk	Malik	Devellioğlu, 2016, s. 842
Mülük	Hükümdarlar	Devellioğlu, 2016, s. 844

Tablo 3. incelendiğinde Osmanlıca kelime örneklerinin hepsinde ortak olarak “hükmetme, sahip olma” anlamı tespit edilmiştir.

Tablo 4. Atalay’ın (1999). İngilizce-Türkçe Sözlüğü

Kelime	Anlam	Kaynakça
Malic	Elma, elmaya ait, elmadan yapılmış, elma asidinden türemiş	Atalay, 1999, s. 2130
Milk	1. Süt 2. Bitki vb. sütü, süte benzer sıvı (...) 5. -in: Sağmal, süt veren (inek vb.) (...) (bir kimseden para/servet/haber vb.) sızdırmak/çekmek/sağmak, yararlanmak, kötüye kullanmak 9. Süt vermek 10. Sağılmak	Atalay, 1999, s. 2217
Moloch	Ammoniler ve Fenikelilerin çocuklarını yakarak kurban ettikleri tanrı, büyük fedakarlık/kurban isteyen şey	Atalay, 1999, s. 2251

Tablo 4. incelendiğinde İngilizce kelime örneklerinde anlamı “hükmetme, sahip olma” olan herhangi bir kelime görülmemektedir. Ancak kelimelerin anlam derinliğine inildiğinde bu anlamlardan uzaklaşmadığı anlaşılmaktadır. Öncelikle elma, meyvelerin anası ve atası olarak kabul edilir. Bu meyvenin yeryüzünde neredeyse her coğrafyada yetişmesi onu bir simgeye dönüştürmüştür, pek çok uygarlığa ait söylence ve masallarda elma sembolüne rastlanır (Karakurt, 2011. S. 26). Antik Yunan mitolojisinde elma, Paris’in Afrodit’e elmayı vermesiyle başlayan Truva Savaşı efsanesinde önemli bir rol oynar. Altın elmayı Zeus’a veren nifak tanrıçası Eris, burada elmayı kötücül bir amaç için kullanmıştır (Akyıldız, 2017). Kutsal kitaplarda elma, ilk insanın ilk günahının meyvesi olarak gösterilir. Tüm uyarılara rağmen Âdem ile Havva’yı baştan çıkarması ve cennetten kovulmalarına neden olmasıyla günah ve

bilgi kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir (Karakuş, 2022). Burada kişiyi günaha bulaştırma gücü ve kuvvetiyle ilgili anlam ilişkisi kurulabilir. Orta çağ Hristiyan söylencesinde “Reichsapfel” yani altın elma sembolü vardır ve bu sembol Krallığın dünya üzerindeki egemenliğini, gücünü gösterir (Akyıldız, 2017). Benzer şekilde Türklerde “Kızıl Elma” olgusu vardır. Kızıl elma, Türklerin tarih sahnesine çıkmasından itibaren dünyaya hâkim olma ideallerinin, cihan hâkimiyeti ülkülerinin sembolü olmuştur (Şentürk, 2019) Türk söylencelerinde Aksakallı kocanın elinden aldığı elmanın kabuğunu yiyen kısır kadın ikiz doğurur, böylece elma doğurganlığı da temsil eder (Karakurt, 2011. S. 26). Tüm bu mitolojik ve kültürel unsurlar göz önüne alındığında elma; aşk, güç, bilgelik, fetih, doğurganlık ve ölümsüzlük gibi birçok kavramla özdeşleşen evrensel bir sembol olarak karşımıza çıkmakta olup “hükmetme, sahip olma” anlamlarından uzaklaşmadığı tespit edilmiştir.

Bir diğer kelime örneği “Milk” kelimesine bakıldığında ilk anlamı olan süt, içeriği zengin bileşimlere sahip önemli bir besin kaynağıdır. İnsan hayatı boyunca süt tüketimine gereksinim duyar (Baş, vd. 2018). Anne sütü ise bebeğin tüm besin ihtiyaçlarına tek başına cevap verebilen, doğal bir gıdadır (Topal, vd. 2016). Sağlık alanındaki önemi dışında sütün akışkan, sıvı, ak bir madde olması ve insanoğlunun ilk besini olması nedeniyle hayatın oluşumunun başlangıcıyla özdeşleştirilmiştir (Taş, 2020). Türk mitolojisinde süt kültüne ait “Ak süt” gölleri bulunmaktadır. Yaratıcı bu süt göllerinden ruh alır ve doğacak çocuğa verir (Balıkçı, 2019). Bu açıdan Türk mitolojisine bakıldığında süt, insanın yaratılışının bir kaynağı olarak karşımıza çıkar. Dünya mitolojisine bakıldığında süt, çok tanrılı dönemde tanrılara sıklıkla sunulmuştur. Bununla birlikte Saman Yolu’nun oluşumu; Hera’nın göğsünden, farklı bir söylenceye göre Herakles’in ağzından fışkıran sütle oluşmuştur. Samanyolu’nun İngilizce ifadesi olan “milky way”, Türkçe’ye tam olarak çevrildiğinde “süt yolu” anlamına gelir (Taş, 2020). Aynı kelime kökünde yer alan sesler üzerinden bakıldığında “mülk” kelimesini de bu anlam sınırı içerisinde değerlendirdiğimizde aynı seslerden türemiş kelime ailesi içerisinde yer aldığı görülür.

“Mülk” kelimesinin ilk anlamı “taşınmaz, gelir getiren mal”dır (Devellioğlu, 2016, s. 842). Sütün sağılmadan önce hayvan memesinde veya anne göğsünde bulunması açısından taşınmaz mal olarak nitelendirilmesi mümkündür. Gelir getirmesine hem sütün içildiğinde sağladığı faydalar hem de satıldığında maddi karşılığının olması sayılabilir. “Mülk” kelimesinin bir diğer anlamı “bir devlet ülkesi”dir (Devellioğlu, 2016, s. 842). Bir devletin sağlıklı, güçlü olabilmesi için güçlü bir hükümdara, yönetici kadrosuna, politikalara ihtiyacı vardır, aynı açıdan bir bebeğin, bir çocuğun veya memeli bir hayvan yavrusunun sağlıklı ve güçlü olabilmesi için süte

ihtiyacı vardır. Bu iki durumda güç unsurunu devlette hükümdar yani melik sağlarken çocukta süt, sütü sağlayan anne sağlamaktadır.

“Malic” ve “Milk” kelimeleri verilen örneklerle “Moloch” kelimesi ise “kurban veya fedakârlık isteyen bir tanrı” olarak hem “hükümdarlık” hem “sahip olma” anlamlarını taşıdığı tespit edilmiştir. Görüldüğü gibi bu kelimelerde ses ailesinin anlam özellikleri vardır.

Tablo 5. Bayram ve Stoletneya’nın Rusça- Türkçe Türkçe-Rusça Sözlüğü

Kelime	Anlam	Kaynakça
Mal’ök	Balık yavrusu	Bayram vd., 2002, s. 125
Malöki	Süt	Bayram vd., 2002, s. 134
Malakò	Süt	Bayram vd., 2002, s. 134

Tablo 5. incelendiğinde Rusça’da aynı “m-l-k” harflerinden oluşmuş ve “süt” anlamı taşıyan kelimeler görülmüştür. Ayrıca “balık yavrusu” anlamına gelen “Mal’ök” kelimesi tespit edilmiş, bu kelimenin de “yavru-bebek-anne” ilişkisi üzerinden “süt” anlamı taşıdığı görülmüştür.

Tablo 6. Tuğlacı’nın (1971) *20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlüğü*, Türk Dil Türkçe Sözlüğü (1883) ve Ayverdi’nin (2005) Misalli büyük Türkçe sözlüğü

Kelime	Anlam	Kaynakça
Malik	Sahip, bir eşya üstünde mülkiyet hakkı olan kimse, İslamîlikte yedi cehennemin ve zebanilerin idarecisi olduğuna inanılan kimse	Tuğlacı, 1971, s. 1839
Meleke	Yeti, tekrarlama sonucu meydana gelen yetkinlik, alışkanlık	Tuğlacı, 1971, s. 1891
Muallak	Asılmış, asılı, asıda, asıda kalmış, havada, boşlukta duran	Tuğlacı, 1971, s. 2008
Malak	Manda yavrusu	Türk Dil Kurumu, 1883, s.803
Melik	Padişah, hükümdar, hakan.	Türk Dil Kurumu, 1883, s.820
Memleket	1. Bir devletin egemenliği altında bulunan toprakların tümü, ülke 2. Bir kimsenin doğup büyüdüğü yer, yurt 3. İklim ve üretim bakımından ele alınan bölge 4. Bir ülkede yaşayan bireylerin tümü	Türk Dil Kurumu, 1883, s.820
Memluk	1. Köle 2. (Özel ad olarak) Kölemenlerden olan kimse	Türk Dil Kurumu, 1883, s.820
Mülk	1. Dükkân, ev, arsa vb. taşınmaz mal 2. Bir hükümdar veya devletin hüküm ve idâresi altında bulunan toprakların tamamı, memleket 3. Vakıf	Ayverdi, 2005, s. 2202-2023

olmayan, mülkiyeti şahsa âit bulunan yer veya binâ **4.**
mec. Ülke, âlem, diyar, dünya **5. Mülk âlemi:**
tasavvuf. Beş duyu ile bilinen, hissedilen âlem,
şehadet âlemi, âlem-i şuhut, âlem-i mülk.

Tablo 6. incelendiğinde, Misalli Büyük Türkçe Sözlük (2005), “mülk” kelimesi için dört farklı anlam vermektedir. Bu dört anlam, gerçek ve mecaz anlamların yanı sıra tasavvufi açıdan değerlendirildiğinde ortak olarak “hükmetme” ve “sahip olma” kavramlarına karşılık geldiği görülmüştür.

Türkçe Sözlük’te yer alan bazı örnek kelimeler ise anlam açısından farklılık göstermektedir. Bunlar arasında “meleke, muallak, malak ve memluk” kelimeleri bulunmaktadır. “Meleke” kelimesi, bir yeti veya alışkanlık anlamında, kişinin sahip olduğu özellikleri ifade etmektedir. Kesin olmayan veya belirsiz durumlar için kullanılan “muallak” kelimesi ise, kişinin henüz sahip olmadığı bir durumu anlatmaktadır. Böylece “meleke” ve muallak” kelimelerinin “sahip olma” anlamı taşıdığı tespit edilmiştir. Köle anlamına gelen “memluk” kelimesinin ise hem “sahip olma” hem de “hükmetme” anlamlarını içerdiği görülmüştür. Öte yandan, “malak” kelimesi “manda yavrusu” anlamına gelmesiyle “süt” ve “doğurganlık” kavramlarıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7. Denkler ve Davran ‘ın (1973). Almanca-Türkçe Büyük Lûgatı

Kelime	Anlam	Kaynakça
Molke	Kazeini çıkarılmış süt	Denkler vd., 2007, s. 551

Tablo 7. incelendiğinde “hükmetmek, sahip olmak” ile “süt” ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8. Tanış’ın (2009). İtalyanca-Türkçe/Türkçe-İtalyanca (Orta) Öğretici Sözlüğü

Kelime	Anlam	Kaynakça
Maiolica	Çini	Tanış, 2009, s. 318
Malocchio	Göz değmesi	Tanış, 2009, s. 319
Moloc	İnsan yiyen canavar	Tanış, 2009, s. 339

Tablo 8. incelendiğinde diğer incelenen sözlüklerdeki kelimelerle ortak sayılabilecek “insan yiyen canavar” anlamındaki “moloc” kelimesi tespit edilmiştir. Bu kelimenin şekil ve anlam olarak bir benzeri İngilizce sözlükte “moloch” kelimesi olarak görülmektedir. Bu açıdan “moloc” kelimesinin “güç, sahip olma” anlamlarıyla ilgili olduğu görülmektedir.

“Çini” anlamına gelen “maiolica” İtalya topraklarında üretilen, yeni bir teknik ve estetiği yansıtan, Rönesans İtalya’sının sanat repertuarında yer alan seramiklerdir (Okçuoğlu ve Ilıcalı, 2017). Üzerine renkler ve şekiller işlenmiş bir seramik eser, işlenmemiş sade bir seramiğe göre

daha değerlidir. Bu değer aynı zamanda seramik sanatçısına o güne kadar görülmemiş bir itibar kazandırmıştır (Okçuoğlu ve Ilıcalı, 2017). Bu açıdan bakıldığında “maiolica” kelimesinin “güç” anlamıyla ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Göz değmesinin; genellikle duygusal yoğunluğu, iç enerjisi güçlü insanlardan enerjisi daha zayıf insanlara yönelerek etkisini gösteren bir durum olduğu göz önüne alındığında “malocchio” kelimesinin “güç, sahip olma” anlamlarıyla ilişkili olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Yudahin ve Taymas’ın (1994). Kırgız Sözlüğü

Kelime	Anlam	Kaynakça
Malkı-	Bir şeyi bol olarak almak	Yudahin vd., 1994, s. 551
Malök	Her nevi vergiler	Yudahin vd., 1994, s. 551
Mülük	Dert, keder	Yudahin vd., 1994, s. 579

Tablo 9. incelendiğinde kelimelerin farklı sözlük anlamları olsa da ortak olarak “sahip olma” anlamı taşıdığı görülmüştür.

Tablo 10. Lessing’in (2003). Moğolca-Türkçe sözlüğü

Kelime	Anlam	Kaynakça
Malag-a/Malagay	Başlık, şapka, kasket, eşarp, baş örtüsü; baş, çivi, iğne vb. şeylerin başı	Lessing, 2003. s. 818
Molkü	Dört ayak üzerinde yürümek, emeklemek, sürünmek	Lessing, 2003. s. 853

Tablo 10 incelendiğinde ilk örnek olan “Malag-a/Malagay” kelimesinin sözlük anlamlarından “başta, yüksekte olan” anlamı çıkarılmıştır. Bir hükümdarın, hükmeden ve sahip olan kişinin her şeyin başında ve en üstte olduğu düşünüldüğünde, bu kelimenin “hükmetme” ve “sahip olma” anlamlarını taşıdığı tespit edilmiştir.

“Molkü” kelimesi anlam itibarıyla bir bebeği veya bir hayvan veya insan yavrusunu çağrıştırmıştır. Bu durum sonucunda, kelimenin “süt, sahip olma ve hükmetme” kavramlarıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 11. Şükûn’un (1996). Farsça-Türkçe Lûgatı

Kelime	Anlam	Kaynakça
Milk	Tırnak diplerinde hasıl olan abraşlık hastalığı yahut tırnak üstünde peyda olan beyaz noktalar	Şükûn, 1996, s.1819
Melukâ, Melkâ	Hristiyan alimlerinden müçtehit derecesinde bir mezhep sahibi, tâbilerine Melkânîye derler	Şükûn, 1996, s.1819

Tablo 11. incelendiğinde bir hastalık olarak geçen “Milk” kelimesi doğrudan “hükmetme, sahip olma” anlamına gelmese de “Bir hastalığa sahip olma” açısından bakıldığında “sahip olma” anlamı tespit edilmiştir. Ayrıca bu hastalığın beyaz renkli olmasıyla “süt” ile bir anlam

bağı olduğu görülmüştür. Farsçası “Melukâ, Melkâ” olan Melkanî mezhebi, ismini “Kral” anlamına gelen ve “mlk” kökünden türeyen “Melik” kelimesinden almıştır. (Aşırov, 2009) Yazılı kaynakları temsil eden bu sözlüklerin dışında Türkiye Türkçesinde ağızlarda bu ses ailesinin -k sesiyle ilgili yapılan derlemeler incelenmiştir.

Tablo 12. Derleme Sözlüğü

Kelime	Anlam	Kaynakça
Balak	Manda, tavşan, kedi ve ayı yavrusu	akt. Köroğlu, 2024, 497-498
Bazak	Domuz yavrusu	akt. Köroğlu, 2024, 585
Bücük	Buzağı	akt. Köroğlu, 2024, 811
Gıdık	Keçi yavrusu, oğlak	akt. Köroğlu, 2024, 2032
Gidik	Kuzu	akt. Köroğlu, 2024, 2032
Koduk	Yavru katır	akt. Köroğlu, 2024, 2897
Mozalak	Domuz yavrusu	akt. Köroğlu, 2024, 3213
Portlak	Deve yavrusu	akt. Köroğlu, 2024, 3472
Taylak	Yeni doğmuş at yavrusu	akt. Köroğlu, 2024, 3854
Yazarlak	Bir yaşındaki domuz yavrusu	akt. Köroğlu, 2024, 4217

Tablo 12. incelendiğinde kelimeye köklük yapan -k sesinin anlam ilişkisi içerisinde olan -lak, -ak sesleriyle türetilmiş olan hayvan adlarının yaygınlığı görülmektedir. Bu hayvan isimlerinde “m-l-k” ses kökünün “güç, kuvvet” anlamına gelen “süt” kavramından hareketle bu anlam ilişkisi içerisinde hayvan yavrusu adları ve bu yavrularla anne ilişkisini kuran pek çok kelimeye köklük ettikleri listelerde yer almaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, “m-l-k” kökünden türeyen kelimelerin anlam bağlantıları incelenerek bu kökün yalnızca Arapça kökenli olmadığı, farklı dil ailelerinde de benzer kavramlarla ilişkili olarak yer aldığı görülmüştür. Türkçede türetme sisteminin doğrudan anlam genişlemesiyle ilerlediği ve kelime ailelerinin belirli bir mantık çerçevesinde oluştuğu tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular, Güneş Dil Teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, Türkçede yer alan bazı kelimelerin diğer dillerde benzer anlamlarla varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Kelime türetme süreçleri incelendiğinde, “m-l-k” kökünün taşıdığı “sahip olma, hükmetme, mal, mülk” gibi temel anlam unsurlarının farklı dillerde de benzer kavramları ifade ettiği anlaşılmıştır.

Türkçe kelime aileleriyle yapılan karşılaştırmalar sonucunda, bu kökün doğrudan Türkçeyle bağlantılı olabileceği düşüncesi güçlenmiştir. Ayrıca incelenen farklı dil ailelerinde bu kökün temel anlamlarının korunarak çeşitlendiği görülmüştür. Sonuç olarak dilsel etkileşimlerin tarihsel süreçte kelimelerin biçimlenmesinde önemli bir rol oynadığı, diller arasındaki ortak kökenlerin belirlenmesinde etimolojik araştırmaların büyük bir katkı sunduğu anlaşılmıştır. Bu tür çalışmalar, dilbilim alanında yeni bakış açıları geliştirilmesine ve Türkçenin kökenine dair daha derinlemesine değerlendirmeler yapılmasına olanak sağlamaktadır. Gelecekte yapılacak benzer araştırmalar, Türkçenin kelime türetme mekanizmasını ve diğer dillerle olan etkileşimini daha kapsamlı bir şekilde ortaya koyabilir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H. (2014). Türkçede Söz Yapımı Yolları ve Sözlükselleşme. XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri, 831-841.
- Aksan, D. (1989). Kavram Alanı Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971. Ankara: TDK Yayınları, 338.
- Aksan, D. (2019). Türkçenin Gücü. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, Doğan. (2009). Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dil Bilim Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akyıldız Ercan, C. (2017). Söylencelerde ve masallarda elma sembolü. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(3), 1043-1060
- Aşırov, T. (2009). İbn Hazm'a göre Hristiyan mezhepleri. Milel ve Nihal, 6(3), 97-123.
- Atalay, H. (1999). İngilizce-Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Balıkçı, H. (2019). Mitolojiden günümüze süt kültü. Motif Uluslararası Genç Halkbilimciler ve Türk Dünyası Kongresi. (15-16 Mayıs). Tam Bildiriler Kitabı. 211-219.
- Baş, K., Yaman, A., Karaca Sanyürek, N., Gürarslan Baş, N. (2018). Okul öncesi dönem çocuklarının süt tüketme alışkanlıkları ve annelerin çocuklarına süt tükettirme gerekçeleri. Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(12), 118-129.
- Bayram, A., Stoletneya, G. (2002). Rusça- Türkçe Türkçe-Rusça Sözlük. İstanbul: FONON Yayınları.
- Denkler, A. C., Davran, B. (s. 1973). Almanca-Türkçe Büyük Lûgat. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Devellioğlu, F. (2016). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- HACİEMİNOĞLU, N. (1992). Türk dilinin mantık sistemi ve kelime aileleri "Türk Kültürü Araştırmaları", Ankara, V. I. XXVI i i/1-2.

- HACIEMİNOĞLU, N. (2016). Türk dilinde yapı bakımından fiiller. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İnan, A. (2022). Güneş – Dil Teorisi Üzerine Ders Notları. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Kanar, M. (2000). Kanar Farsça- Türkçe Sözlük. İstanbul: Deniz Kitabevi.
- Kanar, M. (2009). Kanar Arapça Türkçe Sözlük. İstanbul: Say Yayınları.
- Karakurt, D. (2011). Türk Söylence Sözlüğü, e- Kitap.
- Karakuş, G. (2022). Sanat ve mitoloji bağlamında elma imgesi. Akademik Sanat, (16), 32-47.
- Korkmaz, Z. (2017). Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1-2. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köroğlu, A. (2024). Türkiye Türkçesi ağızlarında hayvan adı yapan ekler üzerine.
- M. İlhan, H. B. Tuna & E. A. Eren (Ed.), 2. Ulusal Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Bilim Şöleni Bildiriler Kitabı (ss. 269–278). Amasya Üniversitesi Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2005). Misalli büyük Türkçe sözlük. Kubbealtı Neşriyat.
- Lessing, F. D. (2003). Moğolca-Türkçe sözlük (G. Karaağaç, Çev.). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nişanyan, S. (2007). Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü. Adam Yayınları.
- Okçuoğlu, T., & Ilıcalı, Ö. C. (2017). İtalyan mayolika ve iznik seramiklerinin teknik, motif ve üslup bağlamında karşılaştırılması (xv.-xvii. Yüzyıllar). Art-Sanat Dergisi, (8), 219-249.
- Şenel, M. (2009). Kes-kopyala-yapıştır; yeni kelime türet. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 57(2009/1), 99-110.
- Şentürk, O. (2019). Hakimiyetin sembolü: kızıl elma. Türk Dünyası Araştırmaları, 123(242).
- Şükûn, Z. (1996). Farsça-Türkçe Lûgat Gencinei Güfter Ferhengi Ziya. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tanış, A. (2009). İtalyanca-Türkçe/Türkçe-İtalyanca (Orta) Öğretici Sözlük. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Tanış, A. (2009). İtalyanca-Türkçe/Türkçe-İtalyanca (Orta) Öğretici Sözlük. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Taş, S. (2020). Türk halk kültüründe yılan ve süt ilişkisinin sembolik anlamı. II. Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu (2-4 Ekim) Tam Metin Bildiriler Kitabı.
- Timurtaş, F.K. (1977). Türkçemiz ve Uydurmacılık. İstanbul: Bogaziçi Yayınlar.
- Topal, S., Çınar, N., & Altınkayak, S. (2016). Süt çocukluğu döneminde beslenme. Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 6(1), 63-70.
- Tuğlacı, P. (1971). 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük. İstanbul: Pars Yayınevi.

Türk Dil Kurumu: Türkçe Sözlük (2 Cilt): Ankara 1983, Genişletilmiş 7. Baskı, I.cilt: XIV+779 II. cilt: 780-1354

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (11. Basım). Ankara: Seçkin Yayınları.

Yudahin, K. K., Taymas, A. (1994). Kırgız Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KİMYASAL VE ELEKTRİKSEL SİNAPSLARIN BİLİNÇ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SİNİRSEL DETERMİNİZM Mİ, ONTOLOJİK BELİRSİZLİK Mİ?

The Effect of Chemical and Electrical Synapses on Consciousness: Neural Determinism or Ontological Indeterminacy?

Ecenur Tumlucalı

ORCID ID: 0009-0007-6560-1068

Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü,
ecenur.tumlucali@st.uskudar.edu.tr

ÖZET

Bilinç, bilimin çözmeyi arzuladığı fakat henüz tam anlamıyla kavrayamadığı bir fenomendir. Nörobilim, bu fenomenin bilişsel süreçlerini açıklamak amacıyla nörokimyasal ve elektriksel iletim mekanizmalarını incelerken; felsefe, bu mekanizmaların özgür irade, bireysellik ve öznel deneyimler üzerindeki etkilerini sorgulamaktadır. Beyindeki sinaptik iletimin %99'unun kimyasal %1'inin ise elektriksel sinapslar aracılığıyla gerçekleştiği bilinmektedir. Kimyasal sinapslar, nörotransmitterlerin rastlantısal doğası sayesinde plastisiteyi ve adaptasyonu mümkün kılarak bireysel farkları yaratırken; elektriksel sinapslar, daha hızlı ve kararlı bir iletim sağlamakla birlikte, daha mekanik bir işleyiş sunmaktadır. Eğer insan zihni, kimyasal sinapslar yerine elektriksel sinapslar üzerinden %99 oranında çalışsaydı, bilinç ve bireysellik nasıl bir dönüşüm geçirirdi? Bu dönüşüm, insan zihninin karmaşık, öngörülemez doğasını mekanik ve deterministik bir yapıya dönüştürerek, yapay zekâ ile insan beyni arasındaki farkı bulanıklaştırır mıydı? Bu çalışma, kimyasal ve elektriksel sinapsların bilinç üzerindeki etkilerini nörofelsefi bir bakış açısıyla tartışmayı amaçlamaktadır. Kimyasal sinapsların sağladığı belirsizlik ve çeşitlilik, insan bilincinin öngörülemez ve yaratıcı doğasının temelini oluşturuyor olabilir mi? Günümüzdeki yapay zekâ sistemleri, temelde elektriksel sinapsların işleyişini taklit eden deterministik yapılar olarak tasarlanmıştır. Öyleyse, elektriksel sinapsların hız ve kararlılık sağlama özelliklerinin, duygu, düşünce ve bilinç alanında indirgemeci bir modele yol açabileceği öne sürülebilir mi? Eğer düşüncelerimiz tamamen elektriksel sinapslar üzerinden şekillenseydi, insan zihni öngörülebilir algoritmalara indirgenebilir ve serbest irade bir illüzyona mı dönüşürdü? O halde, kimyasal sinapsların rastlantısallığı ve çeşitliliği, bilinç dediğimiz olgunun evrimsel temelini oluşturuyor olabilir mi? Bu soruların ışığında, yapay zekâ ile insan bilinci arasındaki fark da yeniden değerlendirilmelidir. Bu çalışma, nörobilimin

sunduğu ampirik verileri felsefi bir perspektifle ele alarak, bilinci yalnızca biyolojik bir olgu olarak değil, aynı zamanda varoluşsal ve metafiziksel bir soru olarak irdelemektedir. Sinapsların biyolojik yapısı, belki de yalnızca beyin fizyolojisinin değil, insan olmanın ne anlama geldiğinin de belirleyicisidir.

Anahtar Kelimeler: Bilinç, Determinizm, Nörofelsefe, Özgür irade, Sinaps

ABSTRACT

Consciousness is a phenomenon that science aspires to unravel but has yet to fully comprehend. While neuroscience investigates neurochemical and electrical transmission mechanisms to explain the cognitive processes underlying this phenomenon, philosophy questions the effects of these mechanisms on free will, individuality, and subjective experience. It is known that approximately 99% of synaptic transmission in the brain occurs through chemical synapses, while only about 1% occurs through electrical synapses. Chemical synapses, due to the probabilistic nature of neurotransmitters, enable plasticity and adaptation, thereby contributing to individual differences; whereas electrical synapses, though they provide faster and more stable transmission, operate in a more mechanical manner. What if the human mind functioned 99% through electrical rather than chemical synapses—how would consciousness and individuality be transformed? Would such a transformation convert the complex and unpredictable nature of the human mind into a mechanical and deterministic structure, blurring the distinction between the human brain and artificial intelligence? This study aims to explore the effects of chemical and electrical synapses on consciousness from a neurophilosophical perspective. Could the uncertainty and variability provided by chemical synapses be the foundation of the unpredictable and creative nature of human consciousness? Contemporary artificial intelligence systems are fundamentally designed as deterministic structures that mimic the function of electrical synapses. If so, could the speed and stability offered by electrical synapses lead to a reductionist model in the domain of emotion, thought, and consciousness? If our thoughts were entirely shaped through electrical synapses, would the human mind be reducible to predictable algorithms, and would free will become an illusion? In that case, could the randomness and diversity of chemical synapses form the evolutionary basis of what we call consciousness? In light of these questions, the distinction between artificial intelligence and human consciousness must be reconsidered. This study addresses the empirical data provided by neuroscience from a philosophical perspective, examining consciousness not merely as a

biological phenomenon but also as an existential and metaphysical inquiry. The biological structure of synapses may determine not only the physiology of the brain but also what it means to be human.

Key Words: Consciousness, Determinism, Free Will, Neurophilosophy, Synapse

GİRİŞ

Bilinç, insan varoluşunun en derin ve en muğlak meselelerinden biridir. Nörobilim alanındaki ilerlemeler, beynin işleyişine dair detaylı betimlemeler sunsa da bilincin özünü ve doğuşunu kavramakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, bilincin ortaya çıkışına dair sorular, yalnızca nörobiyolojik değil aynı zamanda ontolojik ve epistemolojik bir problem olarak varlığını sürdürmektedir. Bilinç, salt beyin aktivitelerinin toplamı olmayıp, deneyim ile varlık arasındaki sınırda sürekli olarak yeniden tanımlanan bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece, bilincin anlamını çözmek, yalnızca sinirsel mekanizmaları anlamakla değil insanın kendisiyle ve dünyayla kurduğu ilişkiyi felsefi bir derinlikle sorgulamakla mümkündür. Chalmers’in “zor problem”³⁹ olarak nitelendirdiği bu sorgulama yalnızca bilinçle ilişkili sinirsel korelatlar⁴⁰ın tanımlanmasını değil aynı zamanda bu korelatların öznel deneyimi nasıl mümkün kıldığını açıklamayı da gerektirmektedir. Sinaptik iletim⁴¹, bilincin nörobiyolojik temellerine dair bu sorunsalın merkezinde yer almaktadır. Nöronlar⁴² arasındaki bilgi aktarımı büyük

³⁹Zor problem terimi, Chalmers tarafından bilinç araştırmalarında ortaya konan temel bir ayrımı ifade etmektedir. Chalmers, bilinç deneyimlerinin (örneğin, kırmızıyı algılamak, acı hissetmek gibi öznel niteliklerin) nasıl ve neden fiziksel beyin süreçlerinden kaynaklandığını açıklamının, “kolay problemler” olarak adlandırılan algı, dikkat ve davranış gibi işlevlerin açıklanmasından çok daha zor olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden, beynin işlevsel ve nörolojik mekanizmalarını anlamak bilinç deneyimlerinin “nasıl” gerçekleştiğini açıklayabilirken, bu deneyimlerin “neden” var olduğu ve öznel kalitesinin ne olduğu sorusu “zor problem” olarak adlandırılmaktadır (Chalmers, 1996).

⁴⁰Sinirsel korelatlar terimi, belirli bilinç durumları veya zihinsel deneyimlerin beyindeki karşılık gelen sinirsel aktivitelere ve yapılar olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, bir duyuşsal algı, duygu ya da düşüncenin ortaya çıkmasıyla ilişkili beyin bölgelerindeki elektriksel, kimyasal veya metabolik değişiklikler sinirsel korelatlar olarak adlandırılmaktadır. Bilinç çalışmalarında, sinirsel korelatları belirlemek, zihinsel deneyimlerin biyolojik temelini anlamaya yönelik önemli bir adımdır (Crick & Koch, 1990).

⁴¹ Sinaptik iletim, bir nörondan diğerine bilgi aktarım sürecidir. Bu süreç, elektriksel sinyallerin kimyasal nörotransmitterler aracılığıyla sinaps boşluğunu geçerek hedef nöronda elektriksel sinyallere dönüştürülmesini kapsamaktadır. Sinaptik iletim, sinir sisteminin temel iletişim mekanizmasıdır ve hem kimyasal hem de elektriksel sinapslar yoluyla gerçekleşmektedir (Kandel, Schwartz, & Jessell, 2013).

⁴² Nöron, sinir sisteminin temel yapı taşı olan hücrelerdir. Bilgi iletimini sağlayan bu hücreler, dendritler aracılığıyla aldığı sinyalleri hücre gövdesinde işlemekte ve akson yoluyla diğer nöronlara veya efektör hücrelere iletmektedir. Nöronlar, elektriksel ve kimyasal sinyallerle iletişim kurarak sinir ağlarını oluşturmakta ve sinir sistemi fonksiyonlarının temelini ifade etmektedir (Kandel, Schwartz, & Jessell, 2013).

oranda kimyasal sinapslar aracılığıyla sağlanmakta; bu yapı, nörotransmitter⁴³lerin sinaptik boşluğa salınıp karşı nöronda elektriksel bir yanıt doğurmasıyla işlemektedir. Kimyasal sinapslar zamansal gecikme⁴⁴, rastlantısallık⁴⁵ ve plastisite⁴⁶ gibi nitelikleriyle yalnızca bilişsel esnekliğe değil aynı zamanda öznel deneyimin bireysel çeşitliliğine de zemin sunmaktadır. Buna karşın elektriksel sinapslar doğrudan iyon akışı⁴⁷yla nöronlar arasında hızlı ve senkronize bir iletişim sağlamakta; bu durumda daha otomatik ve refleksif nöral yanıtları oluşturmaktadır. Bu iki sinaptik iletim türü arasındaki yapısal ve işlevsel farklar, yalnızca bilgi işleme biçimlerini değil bilinç deneyiminin niteliksel karakterini de etkileme potansiyeline sahiptir. Özellikle kimyasal sinapslardaki mikroskobik düzeydeki rastlantısallık, özgür irade fenomeninin biyolojik temellerine dair ipuçları sunmaktadır. Dolayısıyla bilinç, yalnızca beynin bir ürünü değil aynı zamanda sinaptik düzeydeki karmaşık etkileşimlerin bir tezahürü olarak yeniden düşünülmeli ve fenomenolojik bir düzlemde değerlendirilmeyi gerektirmektedir.

SİNAPTİK MEKANİZMALAR VE BİLİNÇSEL İŞLEVLER

Sinaptik iletimin kimyasal sinapslardaki rastlantısal ve plastik doğası, bireyler arasındaki düşünce çeşitliliği ve yaratıcılığın nörolojik temelini oluşturmaktadır. Daniel Dennet'in "*çoklu tasarımlar teorisi*"⁴⁸, bu olguyu desteklemekte; bilinci tek bir sabit özneye değil birbirine

⁴³ Nörotransmitter, nöronlar arasında kimyasal iletişimi sağlayan moleküllerdir. Sinaptik boşlukta salınarak, postsinaptik alıcılar tarafından tanınmakta ve sinirsel sinyalin iletimini mümkün kılmaktadır. Nörotransmitterler sinaptik plastisite, öğrenme ve hafıza gibi bilişsel süreçlerin biyolojik temelinde kritik rol oynamaktadır (Purves et al., 2018).

⁴⁴ Zamansal gecikme, sinir sisteminde bir uyarının bir noktadan diğerine iletilmesi sırasında geçen süreyi ifade etmektedir. Bu gecikme, sinir impulsunun aksiyon potansiyeli şeklinde akson boyunca ilerlemesi, sinaptik iletim süreci ve nörotransmitter salınımı gibi aşamalardan kaynaklanmaktadır. Zamansal gecikme, sinir ağlarının senkronizasyonu ve bilgi işleme hızını etkileyerek bilişsel fonksiyonlar üzerinde belirleyici rol oynamaktadır (Kandel, Schwartz, & Jessell, 2013).

⁴⁵ Rastlantısallık, belirli bir düzen veya kesin neden-sonuç ilişkisi olmaksızın ortaya çıkan olayların ya da süreçlerin doğasını ifade etmektedir. Nörobilim bağlamında, sinaptik etkinliklerde ve moleküler seviyedeki etkileşimlerde rastlantısal olaylar, özellikle kimyasal sinapslarda bilgi işleme ve adaptasyon süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır (Faisal, Selen, & Wolpert, 2008).

⁴⁶ Plastisite, sinir sisteminin yapısal ve işlevsel olarak değişebilme yeteneğini ifade etmektedir. Sinaptik plastisite, sinapsların güçlenmesi veya zayıflaması yoluyla öğrenme, hafıza ve adaptasyon süreçlerinde merkezi bir rol oynamaktadır (Bliss & Collingridge, 1993).

⁴⁷ İyon akışı, sinir hücrelerinin zarında bulunan iyon kanalları aracılığıyla pozitif ve negatif yüklü iyonların hücre içine ve dışına hareket etmesi sürecidir. Bu hareket, sinir impulslarının iletilmesini ve hücresel elektriksel aktivitenin oluşmasını sağlamaktadır (Hille, 2001).

⁴⁸ Dennett'e göre bilinçli deneyimler beynin farklı bölgelerinde zamanla dağılmış süreçlerin sonucudur; bu süreçlerin birleşik bir merkezde birleştirildiği fikri bir yanılsamadır. Onun "*çoklu tasarımlar modeli*"ne göre, bilinçli içerikler, tıpkı bir metnin tekrar tekrar düzenlenmesi gibi, beynin çeşitli bölgelerinde sürekli olarak revize edilmektedir. Bu modelde, "tek bir bilinç anı" yerine, birbirini izleyen çok sayıda nörolojik taslak yer almaktadır (Dennett, 1991).

paralel ve eşzamanlı yorum katmanlarına sahip dinamik bir süreç olarak görmektedir. Denet'in bu yaklaşımı sinaptik plastisite⁴⁹ ile örtüşmektedir; çünkü bilinç, sabit bir merkezden ziyade sürekli olarak yenilenen ve yeniden şekillenen bir anlatı örgüsü gibi işlemektedir. Öte yandan, elektriksel sinapsların hızlı ve kararlı iletimi, bilincin daha determinist ve öngörülebilir bir zeminde kavramsallaştırılmasına olanak tanımakta; böylece bilinç deneyimi hem esnek hemde düzenli süreçlerin etkileşimiyle şekillenmektedir. Bu bağlamda, Spinoza'nın zorunluluk ilkesi belirleyici bir rol oynamaktadır; zira onun ifadesiyle, *"her şey zorunlulukla meydana gelir"*⁵⁰. Bu ilke, doğa yasalarının kaçınılmaz ve evrensel zorunluluğunu vurgulamaktadır. Elektriksel sinapsların mekanik deterministik yapısı, zihinsel süreçlerin de benzer bir zorunluluk çerçevesinde işlediği bilinç modelleri için güçlü bir metafor işlevi görmektedir. Bu perspektifte özgür irade, sistemin içkin nedensellik ağlarında kaynaklanan bir yanılsama olarak ele alınırken, Merleau-Ponty'nin bedenlenmiş bilinç⁵¹ kavramı bu düşünceye önemli bir köprü kurmaktadır. Merleau-Ponty, bilinci yalnızca soyut zihinsel durumların ötesinde, bedeninin dünyayla kurduğu anlamlı ve çok katmanlı yaşantıların toplamı olarak tanımlamaktadır. Sinaptik yapının çeşitliliği ise salt bilgi aktarımını değil aynı zamanda bedensel farklılıkları ve böylece bilinç deneyiminin zenginliğini belirleyen temel bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Böylelikle bilinç, hem sorunlu mekanizmaların hem de bedensel varoluşun iç içe geçtiğin karmaşık bir örüntü olarak yeniden kavramsallaştırılmaktadır.

Kimyasal Sinapsların Rastlantısallığı ve Özgür İrade

Kimyasal sinapsların olasılıksal doğası, özgü irade ve öznel deneyimin nörobiyolojik temelini anlamadı kritik bir işlev görmektedir. Sinaptik boşluktaki nörotransmitterlerin salınımı⁵²ndaki

⁴⁹ Sinaptik plastisite, sinapsların (nöronlar arasındaki bağlantı noktalarının) güç ve etkinliğinin, deneyim ve etkinliklere bağlı olarak değişebilme yeteneğidir. Bu süreç, öğrenme ve hafızanın biyolojik temeli olarak kabul edilmekte ve hem uzun süreli güçlenme (LTP) hem de uzun süreli zayıflama (LTD) mekanizmalarını içermektedir (Bear, Connors, & Paradiso, 2020).

⁵⁰ (Ethics, I, prop. 33) (Spinoza, 1996).

⁵¹ Bedenlenmiş bilinç (Embodied consciousness), bilincin ve zihinsel süreçlerin yalnızca beyinle sınırlı olmayıp, bedeninin tüm duyuşal ve motor etkileşimleriyle şekillendiğini savunan bir yaklaşımdır. Merleau-Ponty'ye göre, bilinç, bedeninin dünyayla ilişkisi aracılığıyla ortaya çıkmakta ve deneyimlenmektedir (Merleau-Ponty, 2012).

⁵² Nörotransmitter salınımı, bir nöronun elektriksel uyarımı sonucunda sinaptik veziküllerden kimyasal habercilerin (nörotransmitterlerin) sinaps boşluğuna serbest bırakılması sürecidir. Bu kimyasallar, sonraki nöronun reseptörlerine bağlanarak sinyalin iletimini sağlar ve sinaptik iletişimin temel mekanizmasını oluşturmaktadır (Kandel, Schwartz, & Jessell, 2013).

belirsizlik, aynı uyarının farklı zamanlarda farklı nöral çıktı⁵³lar doğurmasına yol açmakta; bu durumda zihinsel esnekliği ve bireysel farklılıkların biyolojik temelini oluşturmaktadır. Kant, özgürlük üzerine düşüncelerinde “*kendinde şey*⁵⁴” kavramıyla, deneyimin ötesinde aşkın bir özgünlük alanına işaret etmektedir. Bu aşkın özneliğin, kimyasal sinapsların biyolojik rastlantısallığıyla örtüşmesi mümkündür. Kant’a göre özgürlük, doğa yasalarının ötesinde akıl yasalarına bağlıdır; kimyasal sinapslardaki olasılıksal belirsizlik ise bu özgürlüğün biyolojik temellerine kapı aralamaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, özgür irade sinaptik rastlantısallığın sunduğu çoklu olasılıklar dahilinde şekillenen özgün bir seçim alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yorum, Laplace’ın deterministik evren tasavvurunu ifade eden evrensel bilgiye sahip bir “*demon*⁵⁵” fikrini sorgulamaktadır. Eğer tüm sinaptik iletimler elektriksel sinapslar gibi mutlak öngörülebilirlik esasına dayansaydı, bireylerin kararları da algoritmik bir kesinlikle tahmin edilebilir olurdu ancak kimyasal sinapsların olasılıksal yapısı, zihinsel süreçlerin statik determinist kalıplara girmesini engellemekte ve böylece bireyselliğin korunmasını sağlamaktadır. Deleuze’ün “*fark ve tekrar*⁵⁶” kavramı bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Deleuze, farkı ontolojik bir kategori olarak ele almakta ve tekrar edenin içinde dahi fark yaratma potansiyelinin bulunduğunu savunmaktadır. Kimyasal sinapsların, mikro düzeyde yarattığı küçük farklılıklar, zihinsel süreçlerin deterministik kalıplarından kaçışına olanak tanımakta ve özgün bir varoluşsal özgürlük zemini oluşturmaktadır. Bu zemin, Deleuze’ün ontolojik fark anlayışına biyolojik bir temel sağlarken özgürlüğü hem nörobiyolojik hem de felsefi düzlemde yeniden düşündürmektedir.

Elektriksel Sinapsların Nedenselliği ve Determinizm

⁵³ Nöral çıktı, bir nöronun aldığı girdilere yanıt olarak oluşturduğu elektriksel sinyal veya aksiyon potansiyelidir. Bu çıktı, diğer nöronlara veya hedef hücrelere iletilerek sinir sistemindeki bilgi akışını sağlamaktadır (Purves et al., 2018).

⁵⁴ “Kendinde şey” (das Ding an sich), deneyimin dışında ve bağımsız olarak var olan, fakat insan zihni tarafından doğrudan bilinemez olan gerçekliği ifade etmektedir. Ona göre biz yalnızca fenomenleri, yani deneyimlenen nesneleri bilebiliriz; noumenon ya da kendinde şey ise zihnin kategorilerinden bağımsız olduğu için kavranamamaktadır (Kant, 1998).

⁵⁵ Laplace’ın Demon’u, deterministik evren anlayışını temsil eden düşünsel bir varlıktır. Laplace, eğer bir zihin evrendeki tüm parçacıkların konumunu ve momentumunu bilir ve doğa yasalarını eksiksiz kavarsa, geçmişi ve geleceği tamamen hesaplayabileceğini savunmaktadır. Bu fikir, klasik determinizmin en saf ifadesi olarak kabul edilmektedir (Laplace, 1951).

⁵⁶ Deleuze’ün klasik düşünce geleneğine karşı çıkarak farkı merkeze alan ontolojik bir sistem geliştirdiği temel yapıtıdır. Deleuze’e göre tekrar, aynı olanın yinelenmesi değil, farkın üretimidir; bu bağlamda fark, sabit kimliklerin değil, oluşun ve değişimin kaynağıdır (Deleuze, 1994).

Elektriksel sinapsların, kimyasal sinapslara kıyasla hızlı, doğrudan ve kararlı iletişim sağlaması, sinir sisteminde eşzamanlılık ve kesinlik gerektiren süreçler için vazgeçilmezdir. Ancak bu mekanik netlik, bilinç ve özgür irade tartışmalarında farklı bir perspektif getirmektedir. Spinoza'nın zorunluluk ilkesi⁵⁷, bu sinapsların işleyişinde kendini göstermekte; her şey belirli bir nedensellik zinciri⁵⁸ içinde gerçekleşmektedir. Dennett'in bilinç anlayışı⁵⁹nda ise elektriksel sinapsların bu deterministik işlevi göz önünde bulundurulmalıdır; zira o, bilinci merkezi bir kontrol mekanizması olmayan, çoklu süreçlerin eşzamanlı işleyişi olarak tanımlamaktadır. Buna karşın, Nagel'in "*şeylerin kendine özgü bakışı*"⁶⁰ kavramı, bu mekanik süreçlerin öznel deneyimin özgünlüğünü açıklamakta yetersiz kalabileceğine işaret etmektedir. Elektriksel sinapsların sağladığı kesinlik, Nagel'in işaret ettiği fenomenolojik öznelliği⁶¹un bütünüyle kavrayamamaktadır. Bu bağlamda; elektriksel sinapslar zihnin hız ve kesinlik gerektiren işlevlerini üstlenirken, bilincin yaratıcı ve özgür yanının anahtarı kimyasal sinapsların esnekliği ve rastlantısallığında yatmaktadır. İnsan zihninin klasik makinelerden ayrışması, bu sinaptik çeşitlilik ve belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Böylece bilinç, deterministik düzen ile olasılık salı esnekliğin karmaşık etkileşimi üzerinden şekillenen özgün bir oluş alanı olarak yeniden kavramsallaştırılmaktadır.

Yapay Zekâ, Sinaps ve Bilinç Ayrımı

⁵⁷ Spinoza'nın zorunluluk ilkesi, onun monist ve determinist ontolojisinin temelini oluşturur. Ethica adlı eserinde Spinoza, her şeyin Tanrı-doğa'nın (Deus sive Natura) zorunlu özünden çıktığını savunmaktadır. Ona göre hiçbir şey rastlantısal değildir; her varlık ve olay, Tanrı'nın zorunlu doğasının bir sonucu olarak ortaya çıkar: "*her şeyin zorunlu olarak Tanrı'nın doğasından çıktığını söylüyorum*" (Ethics, I, prop. 16) (Spinoza, 1996).

⁵⁸ Nedensellik zinciri, bir olayın başka bir olaya neden olduğu, bu ikinci olayın da bir üçüncü olaya neden olduğu şeklinde ilerleyen, neden-sonuç ilişkilerinden oluşan ardışık bir yapıyı ifade etmektedir. Bu kavram, özellikle deterministik yaklaşımlarda evrendeki tüm olayların birbirine bağlandığı ve belirli nedenlerin kaçınılmaz sonuçlara yol açtığı fikrini desteklemektedir (Honderich, 2005).

⁵⁹ Dennett'in bilinç anlayışı, bilinci merkezi bir "gizli tiyatro" olarak değil beynin çoklu paralel süreçlerin etkileşimiyle ortaya çıkan çoklu tasarımlar şeklinde açıklayan bir modeldir. Ona göre bilinç, sabit ve birincil bir "gözlemci" değil, dinamik ve sürekli değişen bir anlatı olarak anlaşılmalıdır (Dennett, 1991).

⁶⁰ Nagel'e göre, bilinçli bir varlık olmanın özünde, o varlık olmanın "nasıl bir şey" olduğuna dair öznel bir deneyim vardır. Bu, deneyimin öznel karakteridir; başka bir deyişle, bir yarasa olmak, yalnızca yarasa için anlaşılabilir bir fenomenolojik gerçekliktir. Bu görüş, üçüncü şahıs bakış açısıyla tamamen kavranamayacak bir bilinç alanı olduğunu öne sürmektedir (Nagel, 1974).

⁶¹ Fenomenolojik öznellik, bilinçli deneyimin yaşantısal yönünü ifade etmektedir. Husserl'in fenomenolojisinden esinle bu boyut, şeylerin yalnızca dışsal özellikleriyle değil deneyimleyen özne açısından nasıl göründükleriyle ilgilidir. Merleau-Ponty ise bu boyutu, bedeninin dünyayla kurduğu önyansıtımlı ilişki üzerinden temellendirerek, bilincin doğrudan yaşantıya içkin olduğunu savunmaktadır (Merleau-Ponty, 2012).

Çağdaş yapay zekâ sistemleri, özünde elektriksel sinapsların deterministik işleyişini taklit eden algoritmalar üzerine inşa edilmektedir. Yüksek işlem hızları ve kesin karar verme mekanizmalarına rağmen, bilinç ve özgür irade gibi karmaşık fenomenleri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Merlau-Ponty'nin bedenlenmiş bilinç kavramı, yapay zekanın bu sınırlarını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Zira bilinç, yalnızca dışarıdan programlanmış algoritmalar değil bedensel deneyimler ve çevresel etkileşimlerle sürekli evrimlenen dinamik bir süreçtir. Kimyasal sinapsların rastlantısal doğası, yapay zekada taklit etmekte zorlandığı yaratıcı ve öngörülemez bir kaosu temsil etmektedir. Bu nedenle, yapay zekanın insan bilincini tam anlamıyla kopyalaması yalnızca teknolojik ilerlemeyle mümkün olacak bir mesele değil aynı zamanda biyolojik ve felsefi sınırları da aşmayı gerektiren bir problemdir. Bu bağlamda, Deleuze'ün "*rizomatik düşünce*⁶²" kavramı önemli bir metafor sunmaktadır. İnsan zihni, hiyerarşik olmayan, bağlantıları sürekli değişen ve evrilen bir rizoma benzerken; yapay zekâ sistemleri genellikle statik ve hiyerarşik algoritmalarla sınırlı kalmaktadır. Bu farklılık, rizomatik yapının biyolojik temelini ve insan bilincinin özgünlüğünü ifade etmektedir.

Sinaptik Çeşitlilik ve Felsefi Formülasyonlar

Bu çalışma, kimyasal ve elektriksel sinapsların bilinç üzerindeki etkilerini nörofelsefi bir perspektifle yeniden sorgulamaya açmıştır. Kimyasal sinapsların rastlantısal ve esnek doğası, özgür iradenin biyolojik temellerini ve bilinç deneyiminin öngörülemezliğine ışık tutarken; elektriksel sinapsların deterministik ve hızlı işleyişi, bilinç deneyiminin sürekliliğini mekanik bir zemine oturtmakta ve yapay zekâ modellerinin sınırlarını belirlemektedir. Descartes'in "*düşünüyorum, öyleyse varım*⁶³" önermesi, çağdaş nörofelsefi bağlamda şu şekilde yeniden formüle edilebilir; "*sinaptik olarak plastiğim, öyleyse özgürüm*". Çünkü özgür irade ve bilinç, kimyasal sinapsların çeşitliliği ve beklenmedik rastlantısalılıkların yaratıcı etkisi olmadan anlaşılamamaktadır. Merlau-Ponty'nin *bedenlenmiş bilinç* kavramı, Chalmers'ın *zor problemi*, Dennett'in *çoklu tasarımlar teorisi* ve Deleuze'ün *ontolojik fark anlayışı* gibi çeşitli felsefi

⁶² Rizomatik düşünce, Deleuze ve Guattari tarafından geliştirilen ve düşüncenin doğrusal, hiyerarşik modeller yerine çoklu, bağlantılı, ağsal yapılarla kavranması gerektiğini öne süren bir yaklaşımdır. Rizom, herhangi bir merkezi olmayan, her noktası diğerine bağlanabilir bir düşünce yapısını temsil eder; bu yönüyle klasik "ağaç" modeline karşıt olarak önerilmektedir. Bu model, bilginin, kimliğin ve öznenin sabit değil daima oluş halinde olduğunu vurgulamaktadır (Deleuze & Guattari, 1987).

⁶³ "Düşünüyorum, öyleyse varım" (*Cogito, ergo sum*), Descartes'ın felsefesinin temelini atan öz-farkındalık ve kesin bilgi arayışındaki en ünlü önermesidir. Descartes, şüphecî yöntemle her şeyi sorgularken, şüphe edebilen ve düşünebilen bir öznenin varlığının kesin olduğunu ileri sürmektedir. Bu ifade, bilincin ve öznenin varlığının, düşünebilme eylemiyle doğrudan ve ayrılmaz biçimde bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, düşünceyi gerçekleştiren bir "ben" ya da "özne" mutlaka vardır; çünkü var olduğunu ancak düşünebildiği sürece kesin olarak bilebilmektedir (Descartes, 1984).

perspektifler, nörobilimsel verilerle birlikte ele alındığında, bilincin hem biyolojik altyapısı hemde varoluşsal anlamı hakkında derin ve yeni bir kavrayış sunmaktadır. Bu bağlamda, kimyasal sinapsların esnekliği ve öngörülemez doğası özgür iradenin biyolojik zeminini oluştururken, elektriksel sinapsların hızlı ve kararlı iletimi bilinç deneyiminin sürekliliğini ve tutarlılığını sağlamaktadır. Böylece bu iki sinaps tür arasındaki dinamik gerilim, insan bilincinin doğasına dair başka bir temel soruyu gündeme getirmektedir; bilinç, sinaptik çeşitlilik ve rastlantısallıktan yoksun kaldığında gerçek anlamda özgür ve yaratıcı olabilir mi, yoksa doğası gereği kaçınılmaz olarak biyolojik bir determinizmin mi parçasıdır? Bu iklim yalnızca bilimsel verilerle değil aynı zamanda felsefeyi düşüncenin de sınırlarını zorlayan, bilincin özgün doğasını anlamaya yönelik sürekli bir meydan okuması sunmaktadır. Böylece sinaptik belirsizlik ve kesinlik arasındaki etkileşim, insan zihnine özgürlük ve sorumluluk arasındaki ince geçiş alanının hassas dengesini biçimlendiren yapısal bir eşik, ontolojik bir sınır olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bear, M. F., Connors, B. W., & Paradiso, M. A. (2020). *Neuroscience: Exploring the brain* (4th ed.). Wolters Kluwer.
- Bliss, T. V. P., & Collingridge, G. L. (1993). A synaptic model of memory: Long-term potentiation in the hippocampus. *Nature*, 361(6407), 31–39.
<https://doi.org/10.1038/361031a0>
- Chalmers, D. J. (1996). *The conscious mind: In search of a fundamental theory*. Oxford University Press.
- Crick, F., & Koch, C. (1990). Toward a neurobiological theory of consciousness. *Seminars in the Neurosciences*, 2, 263–275.
- Deleuze, G. (1994). *Difference and repetition* (P. Patton, Trans.). Columbia University Press. (Original work published 1968)
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1987). *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia* (B. Massumi, Trans.). University of Minnesota Press. (Original work published 1980)
- Dennett, D. C. (1991). *Consciousness explained*. Little, Brown and Company.
- Descartes, R. (1984). *Meditations on first philosophy* (J. Cottingham, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1641)

Faisal, A. A., Selen, L. P., & Wolpert, D. M. (2008). Noise in the nervous system. *Nature Reviews Neuroscience*, 9(4), 292–303.

<https://doi.org/10.1038/nrn2258>

Hille, B. (2001). *Ion channels of excitable membranes* (3rd ed.). Sinauer Associates.

Honderich, T. (2005). *On determinism and freedom*. Edinburgh University Press.

Kandel, E. R., Schwartz, J. H., & Jessell, T. M. (2013). *Principles of neural science* (5th ed.). McGraw-Hill.

Kant, I. (1998). *Critique of pure reason* (P. Guyer & A. W. Wood, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1781)

Merleau-Ponty, M. (2012). *Phenomenology of perception* (D. A. Landes, Trans.). Routledge. (Original work published 1945)

Nagel, T. (1974). What is it like to be a bat? *The Philosophical Review*, 83(4), 435–450

<https://doi.org/10.2307/2183914>

Popper, K. R. (1982). *The open universe: An argument for indeterminism*. Routledge.

Purves, D., Augustine, G. J., Fitzpatrick, D., Hall, W. C., LaMantia, A.-S., Mooney, R. D., Platt, M. L., & White, L. E. (2018). *Neuroscience* (6th ed.). Oxford University Press

Spinoza, B. (1996). *Ethics* (E. Curley, Trans.). Princeton University Press. (Original work published 1677)

İSTİKLAL MARŞININ KABULÜNE İLİŞKİN YAPAY ZEKÂ İLE ÜRETİLEN VİDEONUN ALGILANAN GERÇEKLİĞİ VE ESTETİK DEĞERİ ÜZERİNE İNCELEME

*An Analysis of the Perceived Reality and Aesthetic Value of an AI-Generated Video on the
Adoption of the Turkish National Anthem*

Öğr. Gör. Dr. İlknur ÇAKAR

ORCID ID: 0000-0002-3490-9971

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sakarya MYO, ilknurcakar@subu.edu.tr

ÖZET

Yapay zekâ, görsel ve işitsel medya içerik oluşturma süreçlerini köklü bir şekilde değiştirmiştir. Özellikle video prodüksiyonunda yapay zekâ algoritmaları, sahne tasarımı, karakter animasyonuna, senaryo üretiminden seslendirmeye kadar birçok alanda insan müdahalesine olan ihtiyacı azaltmaktadır. Bu teknolojik gelişmeler, içerik üretiminin hızını ve erişilebilirliğini artırırken, estetik değer, anlatı tutarlılığı ve izleyici deneyimi gibi konularda yeni değerlendirme ölçütlerini ortaya çıkarmaktadır. Ancak, yapay zekâ tarafından üretilen video içeriklerinin teknik yeterliliği, sanatsal niteliği ve etik boyutları üzerine yapılan değerlendirmeler hala tartışma konusudur. Bu çalışmada, yapay zekâ ile üretilen İstiklal Marşının kabulüne ilişkin videonun üretim süreci ile teknik, estetik, anlatı, içerik ve izleyici deneyimi bileşenleri ele alınacak ve izleyicilerin bu öğelere yönelik algıları değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında üretilen video, FREEPIK AI ve Chat GPT yazılımları kullanılarak üç aşamalı üretim süreci ile 10 sahne ve 90 saniye olarak oluşturulmuştur.

Araştırmada, kullanımlar ve doyumlar teorisi benimsenerek videonun gerçeklik ve estetik açıdan değerlendirilmesine odaklanılmaktadır. İzleyici algısı ve estetik değer açısından ele alınacak bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak yapılmıştır. Bu kapsamda, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi öğrenci, akademik ve idari personelinin görüşleri incelenmiştir. Amaca yönelik örneklem belirleme yöntemi kullanılarak belirlenecek 10 katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma,

yapay zekâ tarafından üretilen videoların sanatsal değeri ve izleyici üzerindeki etkisi hakkında kapsamlı bir çerçeve sunması açısından oldukça önemlidir. Bu araştırma ile yapay zekâ üretilmiş videoların izleyici beklentilerini nasıl karşıladığını, geleneksel medya içeriklerine kıyasla ne tür farklı estetik ve psikolojik doyumlar sağladığını ortaya çıkarması hedeflenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre katılımcılar yapay zekâ ile üretilmiş videoyu genel olarak etkileyici bulmuş; özellikle anlatı gücü ve duygusal aktarımı öne çıkardığı ifade edilmiştir. Görsel açıdan başarılı bulunan içerikte, mikro düzeydeki mimik ve hareket doğallığında bazı sınırlılıklar gözlemlenmiştir. Duygusal etki, yapım tekniğinden ziyade içerikte kullanılan semboller ve anlatı bütünlüğü ile ilişkilendirilmiştir. Yapay zekânın medya ve yaratıcı sektörlerdeki rolü, hem bir fırsat hem de dikkatle izlenmesi gereken bir dönüşüm alanı olarak görülmektedir. Genel olarak bulgular, yapay zekâ içeriklerinin çok boyutlu değerlendirildiğini ve izleyici deneyimini dönüştürme potansiyeli taşıdığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Kullanımlar ve Doyumlar, Algılanan Gerçeklik, Estetik Değer

An Analysis of the Perceived Reality and Aesthetic Value of an AI-Generated Video on the Adoption of the Turkish National Anthem

ABSTRACT

Artificial intelligence (AI) has fundamentally transformed the processes of visual and auditory media content creation. In the field of video production in particular, AI algorithms have significantly reduced the need for human intervention in various stages such as scene design, character animation, script generation, and voiceover. These technological advancements have increased the speed and accessibility of content production, while also introducing new evaluation criteria related to aesthetic value, narrative coherence, and viewer experience. However, discussions surrounding the technical adequacy, artistic quality, and ethical implications of AI-generated video content remain ongoing. This study examines the production process of an AI-generated video depicting the adoption of the Turkish National Anthem (İstiklal Marşı), evaluating its technical, aesthetic, narrative, and experiential components, as well as audience perceptions of these elements. The video produced for this research was created using FREEPIK AI and ChatGPT through a three-stage production process, consisting of 10 scenes with a total duration of 90 seconds.

In this study, the Uses and Gratifications Theory is adopted to evaluate the video in terms of perceived reality and aesthetic value. Focusing on audience perception and aesthetic appreciation, the research employs a qualitative method using semi-structured interviews. Within this scope, the opinions of students, academic staff, and administrative personnel from Sakarya University of Applied Sciences were examined. The participants were selected through purposeful sampling, and interviews were conducted with ten individuals who met the inclusion criteria. This research is of particular significance as it offers a comprehensive framework for understanding the artistic value of AI-generated videos and their impact on viewers. The study aims to explore how AI-generated videos meet audience expectations and what types of aesthetic and psychological gratifications they provide in comparison to traditional media content.

According to the research findings, participants generally found the AI-generated video to be compelling, particularly emphasizing its narrative strength and emotional resonance. While the visual content was considered successful, some limitations were observed in the naturalness of facial expressions and micro-level movements. The emotional impact was associated not with the production technique itself, but rather with the use of symbolic elements and the overall narrative coherence of the content. The role of artificial intelligence in the media and creative industries is perceived as both an opportunity and a transformative area that should be approached with careful consideration. Overall, the findings indicate that AI-generated content is evaluated from multiple perspectives and holds the potential to transform the viewer experience.

Keywords: Artificial Intelligence, Uses and Gratifications, Perceived Reality, Aesthetic Value

GİRİŞ

Yapay zekâ teknolojilerinin medya ve iletişim alanına entegre olmasıyla birlikte, içerik üretim süreçleri köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Özellikle görsel ve işitsel medya alanında, yapay zekâ destekli araçlar senaryo yazımı, sahne tasarımı, animasyon, seslendirme ve video montaj gibi birçok aşamada insan emeğinin yerini almaya başlamıştır. Bu dönüşüm, yalnızca üretim hızını ve maliyet verimliliğini artırmakla kalmamakta; aynı zamanda estetik beğeni, anlatı tutarlılığı ve izleyici deneyimi gibi alanlarda yeni değerlendirme ölçütlerini de beraberinde getirmektedir.

Bu çalışmada, yapay zekâ ile üretilen ve İstiklal Marşı'nın kabulünü konu edinen bir video örneği üzerinden teknik, estetik ve anlatı özelliklerinin izleyici algısı üzerindeki etkileri

incelenmiştir. Araştırmada, “*Kullanımlar ve Doyumlar Teorisi*” çerçevesinde, izleyicilerin videodan ne tür doyumlar sağladıkları, gerçeklik algısı ve estetik değer bağlamında nasıl tepkiler verdikleri değerlendirilmiştir.

Video Üretim Süreci

İstiklal Marşı’nın kabul sürecine ilişkin olarak üretilen video, tamamen yapay zekâ tabanlı yazılımlar kullanılarak üç aşamalı bir üretim süreciyle oluşturulmuştur. Bu süreç, içerik oluşturma, görsel üretim ve video montajı olmak üzere üç temel bileşen üzerinden yapılandırılmıştır. İlk aşama olan senaryo kurgusu, temaya uygun tarihsel, duygusal ve anlatı bütünlüğü taşıyan sahnelerin oluşturulmasına odaklanmıştır. Bu bağlamda, ChatGPT’ye tarihsel bağlamı içeren detaylı yönlendirmeler (promptlar) verilerek sahneler arasında anlamlı bir bağ kurulması sağlanmıştır. Yapay zekânın dilsel üretim kapasitesinden yararlanılarak, sahne tasarımı yalnızca metinsel değil, aynı zamanda anlatı ritmini destekleyecek biçimde kurgulanmıştır.

İkinci aşamada, oluşturulan sahnelerin görsel karşılıklarının üretilmesi hedeflenmiştir. Bu aşamada, yapay zekâ destekli görsel üretim araçları olan “Flux 1.0 Realism” ve “Google Imagen 3” kullanılmıştır. Özellikle Mehmet Akif Ersoy karakterinin gerçekçi ve tarihsel bağlama uygun bir biçimde görselleştirilmesi için bu uygulamalardan yararlanılmış; sahne kompozisyonları, mekân tasvirleri ve duygusal atmosfer bu araçlarla detaylandırılmıştır. Üçüncü ve son aşamada, elde edilen görsellerin hareketli videolara dönüştürülmesi süreci gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, ChatGPT’den alınan betimleyici yönlendirmelere dayalı olarak oluşturulan yeni nesil sahne tanımları, sırasıyla “Google Veo 2”, “Kling 1.6 Pro” ve “Runway Gen 3” yazılımlarına entegre edilmiştir. Bu araçlar sayesinde görseller hareketli sahnelere dönüştürülmüş, geçişler optimize edilmiş ve bütünsel bir video anlatısı oluşturulmuştur. Bu süreçte, yapay zekâ temelli sahne geçişleri ve hareket efektleriyle videonun dinamik yapısı güçlendirilmiştir.

Video seslendirmesi ise, profesyonel düzeyde yapay ses üretimi sağlayan “AI Voice Generator” uygulaması aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Seçilen ses tonu ve ritim, videonun tarihi ve duygusal içeriğiyle uyumlu olacak şekilde yapılandırılmıştır. Nihai ürün, toplamda 10 sahneden oluşan ve 90 saniye süren, İstiklal Marşı’nın kabul sürecini canlandıran, tamamen yapay zekâ tarafından üretilmiş bütünlüklü bir video çalışmasıdır. Bu üretim süreci, yalnızca teknik

kapasite açısından değil, aynı zamanda yapay zekânın yaratıcı içerik üretiminde nasıl kullanılabileceğine dair kapsamlı bir örnek sunması açısından da önem arz etmektedir.

Yapay Zekâ Destekli İçerik Üretimi

Yapay zekâ (YZ), içerik üretiminde insan yaratıcılığına alternatif veya tamamlayıcı olarak kullanılan bir araç haline gelen bir yazılımdır. Becan’a (2024) göre, yapay zekâ; anlam keşfetme, akıl yürütme, genelleme ve deneyimlerden öğrenme gibi insanlara özgü entelektüel süreçlerle donatılmış sistemler geliştirmek üzere yararlanılan, genellikle akıllı varlıklarla ilişkili görevleri yerine getirme yeteneğidir. Ayrıca, insan zekasının ve davranışsal bütünlüğünün yazılımlar-makineler üzerinde simüle edilebilmesi olarak da tanımlanabilir (Ardatürk, 2022).

Yapay zekâ, modern yaşamın çeşitli alanlarını hızla dönüştürürken iletişim ve içerik oluşturma süreçlerinde köklü değişimler yaratma potansiyeli taşımaktadır. Özellikle metin, resim, video ve ses gibi farklı formatlarda içerik üretebilen yapay zekâ uygulamaları, medya sektöründe geniş bir kullanım alanı bulmaktadır (McCormack ve diğerleri, 2019; Sundar, 2020). Emek yoğun görevleri yerine getirebilen yapay zekâ, daha yaratıcı ve yenilikçi yaklaşımlara olanak tanıyan bir araçtır (Güzeldemirci, 2024). Video prodüksiyonu özelinde, yapay zekâ teknolojileri; senaryo önerileri, otomatik sahne geçişleri, karakter modelleme, metinden sese (text-to-speech) dönüşüm, yüz animasyonu ve dijital görselleştirme gibi çeşitli alanlarda etkili biçimde kullanılmaktadır (Azzarelli ve diğerleri, 2024; Argaw ve diğerleri, 2022). Bu araçlar sayesinde kısa sürede yüksek hacimli içerikler üretmek mümkün olmakta, böylece geleneksel prodüksiyon süreçlerine kıyasla hız, maliyet ve erişilebilirlik avantajı sağlanmaktadır. Ayrıca, kullanıcıların teknik uzmanlık gerektirmeksizin video üretmesi demokratikleşmiş bir medya üretimi anlayışını da beraberinde getirmektedir (Cammaerts, 2021).

Bununla birlikte, yapay zekâ üretilen içeriklerin yalnızca teknik boyutu değil, aynı zamanda estetik niteliği ve etik sorumlulukları da tartışılmaktadır. Yapay zekânın ürettiği görsel ya da işitsel estetik, çoğu zaman algoritmik tercihlere dayandığından, insan duygusu ve kültürel bağlamı tam anlamıyla yansıtamayabilir (Manovich, 2019). Ayrıca, içeriklerin özgünlük, telif hakkı, deepfake riski ve dezenformasyon olasılıkları gibi etik sorunlar, yapay zekanın medya üretiminde ne ölçüde güvenilir bir araç olduğu sorusunu gündeme getirmektedir (Floridi ve diğerleri, 2018). Sonuç olarak, yapay zekâ destekli içerik üretimi; medya sektöründe verimliliği ve yaratıcılığı artıran güçlü bir potansiyel taşıırken, bu üretimlerin izleyiciyle kurduğu duygusal bağ, estetik etki ve etik sorumluluklar bağlamında dikkatle değerlendirilmesi gereken çok

katmanlı bir dönüşüm alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, yapay zekânın yalnızca bir araç değil, aynı zamanda kültürel üretimin aktif bir bileşeni olduğu kabul edilmelidir.

Kullanımlar ve Doyumlar Teorisi

Kullanımlar ve Doyumlar Teorisi, medya araştırmalarında bireylerin medya ile kurduğu ilişkiyi anlamaya yönelik önemli bir yaklaşımdır. Blumler ve Katz (1974) tarafından geliştirilen bu teori, medya tüketim sürecindeki doyuma odaklanmaktadır. İzleyicinin medya içeriğini nasıl algıladığı, nasıl yorumladığı ve ne tür doyumlar elde ettiği ile bireylerin medya içeriklerini aktif biçimde seçip kullandığını öne sürmektedir (Katz ve diğerleri, 1973). Teori, bireylerin psikolojik, sosyal, bilişsel veya duygusal gereksinimlerini gidermek üzere medya ile etkileşime geçtiğini ve bu süreçte farklı doyumlar elde ettiğini savunmaktadır. Medya tüketimi, bireylerin sosyal etkileşim, bilgi edinme, eğlence ve kimlik oluşturma gibi çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Blumer ve Katz, 1974). Bireylerin medya içeriklerinden elde ettiği doyum türleri ise genellikle eğlence, bilgi edinme, kişisel kimlik geliştirme, sosyal etkileşim sağlama ve gündem takibi gibi kategorilerde incelenmektedir (Rubin, 1983). Bu teori, medya tüketimi ve kullanımının ardındaki motivasyonları ve sonuçları anlamak için kapsamlı bir model sunmaktadır. Küçükçukurt ve diğerlerine (2009) göre teori, izleyicilerin medyayı aktif bir şekilde kullanmalarını ve medya tüketiminin ardındaki motivasyonları vurgulamaktadır.

Teori; televizyon, radyo ve gazeteler gibi geleneksel medya araçlarına odaklansa da son yıllarda, dijital medya ve yapay zekâ tabanlı medya üretim süreçleri gibi yeni medya teknolojileriyle yeniden yorumlanmaktadır (Sundar ve Limperos, 2013; Whiting ve Williams, 2013). Yapay zekâ ile üretilen medya içerikleri (örneğin metinden videoya yapay üretim, AI seslendirme, görsel üretim gibi) son dönemde dikkat çekici biçimde yaygınlaşmıştır. Bu içeriklerin izleyiciler üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunu ve hangi ihtiyaçları karşıladığını anlamak, Kullanımlar ve Doyumlar Teorisi bağlamında ele alınabilir.

Sundar ve Limperos (2013), dijital medya ortamlarında Kullanımlar ve Doyumlar Teorisi'ni yeniden yorumlamış ve “modalite”, “ajans”, “kullanıcı arayüzü” ve “içerik erişilebilirliği” gibi dört temel teknoloji temelli doyum faktörünü tanımlamıştır. Bu çerçevede bireyler, medya içeriğiyle olan etkileşimlerini sadece bilgi edinmek ya da eğlenmek amacıyla değil, aynı zamanda kontrol etme, kişiselleştirme, anında erişim gibi teknolojiye özgü beklentilerle de şekillendirmiştir. Bu içeriklerin izleyiciye sadece bilgi ya da eğlence sağlamadığı aynı zamanda

teknolojiyle etkileşim, yenilik deneyimi, yaratıcılığın sınırlarını zorlama gibi daha önce klasik yaklaşımında yer almayan doyum biçimlerini de içermeye başlamıştır (Sundar ve Limperos, 2013). Özellikle sosyal medya ve yapay zekâ destekli içeriklerin artmasıyla birlikte, teorinin kullanıcı motivasyonlarını anlamaya yönelik işlevi daha da genişlemiştir.

Bu çalışma “Kullanımlar ve Doyumlar Teorisi” bağlamında, yapay zekâ teknolojisiyle üretilmiş video içeriğinin izleyici tarafından nasıl algılandığı ve hangi doyum kategorileri kapsamında değerlendirildiği araştırılmıştır. Araştırma kapsamında üretilen video, İstiklal Marşı'nın kabulüne ilişkin tarihi bir temaya sahip olup, FREEPIK AI ve ChatGPT yazılımları kullanılarak görsel, anlatı ve ses bileşenleri birleştirilmiş şekilde kurgulanmıştır. Bu video, bilgi verme, estetik etkileşim kurma, duygusal bağ yaratma ve merak uyandırma gibi farklı işlevsel amaçlarla izleyiciye sunulmuştur.

Algılanan Gerçeklik ve Estetik Değer

Yapay zekâ ile üretilmiş içeriklerin değerlendirilmesinde teknik yeterlilik, üretim hızı ya da otomasyonun sağladığı verimlilik kadar, izleyicide bıraktığı algılanan gerçeklik ve estetik doyum duyguları da kritik öneme sahiptir. Algılanan gerçeklik, bir içeriğin izleyici tarafından ne derece sahici, inandırıcı ve yaşanabilir bulunduğunu ifade etmektedir. Liu ve Yu (2023), yapay zekâ ile üretilmiş videolarda gerçekliğin daha çok görsel detaylardaki doğallık, ses uyumu, anlatı bütünlüğü ve karakter mimiklerinin insana yakınlığı ile değerlendirildiğini vurgulamaktadır. Gerçeklik algısı, yalnızca teknik başarı ile değil, aynı zamanda izleyicide duygusal bir yankı uyandırıp uyandırmadığı ile de ilgilidir (Orak ve Turan, 2024). Bu nedenle yapay içeriklerde “görsel mükemmellik” olsa bile, eğer izleyici içeriği duygusal olarak “soğuk” veya “yapay” olarak algılıyorsa, algılanan gerçeklik düşebilmektedir.

Öte yandan, estetik değer; bir içeriğin biçimsel ve sanatsal özellikleri üzerinden değerlendirilmesidir. Renk kullanımı, sahne düzeni, görsel bütünlük, geçiş estetiği, kompozisyon dengesi ve anlatı biçimi gibi öğeler estetik tatminin temel bileşenlerindendir (Leder ve diğerleri, 2004). Yapay zekâ üretilmiş içerikler bu unsurlar açısından incelendiğinde, özellikle yüksek çözünürlüklü görseller, simetrik sahne yapıları ve etkileyici geçiş teknikleri ile dikkat çekmektedir. Ancak estetik değerın tam anlamıyla hissedilebilmesi için bu teknik öğelerin içeriğin temasıyla tutarlı bir şekilde bütünleşmesi gerekir. Özellikle dijital medya ortamlarında, kullanıcıların içerikleri yalnızca bilgi edinme amacıyla değil, aynı zamanda duygusal, bilişsel ve estetik tatmin arayışıyla tükettikleri bilinmektedir. Bu bağlamda, izleyici

deneyimini bütüncül olarak anlamak, sadece üretim teknolojisini değil, içerik ile kurulan psikolojik ve sanatsal etkileşimi de dikkate almayı gerektirmektedir. Özetle, yapay zekâ üretimli medya içeriklerinin başarısı yalnızca algoritmaların görsel doğruluğuna değil; aynı zamanda izleyici ile kurduğu duygusal bağa, sahiçilik hissine ve sanatsal bütünlüğüne de bağlıdır. Algılanan gerçeklik ve estetik değer, bu içeriğin etkisini anlamada bütüncüleyici ölçüt olarak ele alınabilir.

YÖNTEM

Bu araştırmada, nitel araştırma desenine uygun olarak amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, belirli bir amaca hizmet edecek bilgi zenginliği taşıyan bireylerin seçilmesini esas alan bir örnekleme tekniğidir (Patton, 2002). Araştırmanın amacına uygun olarak, dijital medya ve yapay zekâ ile üretilmiş içeriklere ilişkin deneyimi olan bireylerin araştırmaya katılımı hedeflenmiştir. Araştırma, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesine mensup 10 katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği benimsenerek yürütülmüştür.

Araştırma örnekleme, iletişim alanında öğrenim gören öğrenciler, bu alanda görev yapan akademisyenler ve dijital içerik deneyimine sahip olan idari personellerden oluşmaktadır. Katılımcıların seçiminde, belirli ölçütler dikkate alınmıştır. Bunlar arasında; “iletişim alanında aktif olarak yer almak, dijital içerik tüketimine aşina olmak (örneğin YouTube veya TikTok gibi platformları düzenli kullanmak), en az bir yapay zekâ destekli video içeriğini izlemiş olmak ve dijital iletişim araçlarını etkin biçimde kullanıyor olmak” yer almıştır. Ayrıca, katılımcıların araştırmaya gönüllü olarak katılım göstermeyi kabul etmeleri de önemli bir seçim ölçütü olarak değerlendirilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmada görüşleri alınan katılımcılar kodlanıp demografik özellikleri ile Tablo.1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Medeni Durum	Meslek-İş
K1	Kadın	28	Lisansüstü	Evli	Akademisyen
K2	Kadın	21	Lisans	Bekar	Öğrenci
K3	Kadın	37	Lisansüstü	Evli	Akademisyen

K4	Erkek	29	Lisans	Bekar	Öğrenci
K5	Erkek	26	Lisans	Bekar	Memur
K6	Erkek	44	Lisansüstü	Evli	Akademisyen
K7	Erkek	42	Lisansüstü	Evli	Memur
K8	Kadın	32	Lisans	Bekar	Memur
K9	Erkek	23	Lisansüstü	Bekar	Öğrenci
K10	Erkek	35	Lisans	Bekar	Akademisyen

Tablo 1'e göre; araştırmaya katılan katılımcıların 4'ü kadın, 6'sı erkektir. Kadın katılımcılar, 21-37 yaş aralığında; erkek katılımcılar, 23-44 yaş aralığındadır. Kadınların 2'si evli ve 2'si bekar. Erkeklerin ise 2'si evli ve 4'ü bekar. Erkek ve kadın katılımcılar arasında öğrenci, akademisyen ve idari personeller bulunmaktadır. Kadın ve erkek katılımcıların eğitimlerinin lisans ve lisansüstü düzeyde olduğu görülmektedir.

Katılımcıların Değerlendirme ve Yorumları

1. Genel Algı ve İlk İzlenimlere Yönelik Yorumlar

Katılımcıların büyük çoğunluğu, videonun genel anlatım dilini, görsel kurgusunu ve ses-müzik bütünlüğünü etkileyici bulmuştur. Videonun yapay zekâ ile üretildiğini bilmeksizin izleyen katılımcılar, videoda teknolojik altyapıdan çok, duygusal ve estetik etkiye odaklanmıştır. Bu durum, yapay zekâ üretimli içeriklerin izleyici üzerindeki etkisinin yalnızca teknik yeterlilikle değil, anlatı bütünlüğü ve duygusal aktarım başarısıyla da şekillendiğini göstermektedir. Katılımcıların video ile ilgili; *“kısa sürede çok güçlü bir mesaj verildiğini düşündüm, özellikle marşla senkronize edilen görseller çok etkileyiciydi”* ve *“milli duygularımı harekete geçiren kısa ama etkili bir video”* yanıtları, üretilen videonun anlatı gücüne dikkati çekmektedir. Bu görüşler, izleyici algısının teknik üretim biçiminden ziyade içerik sunumuna odaklandığını göstermektedir. Yapay zekânın üretici pozisyonunda olması, izleyici tarafından çoğu zaman ancak dışsal bir bilgi olarak değerlendirilmiş, ilk izlenimi belirleyici bir unsur olmamıştır.

Videonun üretim sürecinin bilinmediği varsayıldığında bazı katılımcılar, *“yapay zekâ ile üretildiğini duymadan önce bir ajans işi olduğunu sandım”* yanıtını vermiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun *“bazı sahnelerdeki yüz mimiklerinin yapaylığı beni düşündürdü”* ifadeleri ise algılanan gerçeklik kavramının devreye girdiğini göstermektedir. Bu değerlendirmeler, yapay zekâ destekli içeriklerin algılanan gerçeklik düzeyi açısından hâlâ bazı teknik sınırlarla karşı karşıya olduğunu, ancak bu durumun izleyici deneyimini doğrudan olumsuz etkilemediğini göstermektedir. Diğer yandan, izleyicinin içerik tüketiminde formdan ziyade anlatıya odaklandığı ortaya çıkmıştır.

2. Gerçekçilik Algısına Yönelik Yorumlar

Yapay zekâ ile üretilmiş içeriklerin izleyici üzerindeki etkisini belirleyen en önemli faktörlerden biri; içeriğin ne ölçüde “gerçek” algılandığıdır. Katılımcıların değerlendirmeleri, bu bağlamda görsellerin doğallığı, hareket akıcılığı, geçişlerin pürüzsüzlüğü ve yüz ifadelerinin inandırıcılığı gibi teknik unsurlara odaklanmaktadır. Gerçekçilik algısı, yalnızca görsel yeterlilik değil, aynı zamanda izleyicide uyandırılan duygu, inandırıcılık ve bütünlük hissiyle de doğrudan ilişkilidir (Busselle ve Bilandzic, 2008).

Görsel kompozisyonların netliği, sahneler arası geçişlerin akıcı oluşu ve renk tonlamasının etkileyici bulunduğu katılımcı yorumları ile sıkça dile getirilmiştir. Örneğin bir katılımcı; “*arka plan geçişleri o kadar doğal yapılmıştı ki bir yapaylık fark edemedim, film sahnesi gibiydi*” sözleriyle sahne bütünlüğüne dikkat çekmiştir. Buna karşın bazı katılımcılar, belirli detaylarda gerçekliğin zayıfladığını belirtmiştir. Özellikle karakterlerin hareketleri ve yüz ifadelerindeki durağanlık, gerçeklik algısını kısmen zedeleyen unsurlar olarak öne çıkmıştır. Hareketlerdeki küçük gecikmeler ve mimiklerin sınırlılığı, sahnelerin “yapay” olduğunu sezdirenen göstergeler olarak tanımlanmıştır.

Gerçekçilik algısını düşüren unsurlar; insan yüzleri ve duygusal ifadeler üzerinden tanımlanmıştır. “*Karakterin gözleri boş bakıyordu, duyguyu tam veremediğini hissettim*” diyen katılımcı, yapay karakter tasarımlarının duygusal derinlik yaratma konusunda henüz sınırlı olduğunu belirtmiştir. Başka bir katılımcı ise “*ifadelerde donukluk vardı, insan gibi değil daha çok dijital bir avatar gibiydi*” ifadesiyle sahicilik eksikliğini vurgulamıştır. Bu yorumlar, algılanan gerçekliğin yalnızca görsel teknikle değil, aynı zamanda duygusal etki ve insani detaylarla da inşa edildiğini göstermektedir (Orak ve Turan, 2024; Liu ve Yu, 2023).

3. Estetik ve Sanatsal Değere Yönelik Yorumlar

Yapay zekâ tarafından üretilen medya içeriklerinin yalnızca teknik yeterlilikle değil, aynı zamanda estetik etkisi ve sanatsal değeri ile değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda katılımcılar, izledikleri videoyu görsellik, bütünlük, anlatım biçimi ve yaratıcılık açısından analiz etmişlerdir. Estetik ve sanatsal değer, içerikte kullanılan görsel kompozisyonun etkileyciliği kadar, bu içeriklerin izleyici üzerinde bıraktığı duygusal ve düşünsel izlenimle de yakından ilişkilidir (Leder ve diğerleri, 2004; Manovich, 2019).

Katılımcıların büyük çoğunluğu, videonun görsel kalitesini yüksek olarak değerlendirmiştir. Renk geçişleri, görüntü çözünürlüğü, kompozisyon dengesi ve arka plan kullanımı övgüyle

karşılanmıştır. “Profesyonel bir belgesel tadı vardı” ve “detaylara dikkat edilmiş, göze hitap eden bir kurgu yapılmış” gibi ifadeler, yapay zekâ üretimi olmasına rağmen izleyicinin estetik açıdan tatmin olduğunu göstermektedir. Bazı katılımcılar ise, belirli sahnelerde kompozisyon bütünlüğünün zayıf kaldığını veya bazı geçişlerin “fazla mekanik” hissettirdiğini ifade etmiştir. “Duyguyu geçirmeyi başardı, bu yüzden sanat olarak görmemek haksızlık olur” diyen bir katılımcı, biçim ve içerik arasında kurulan duygusal bağı ön plana çıkarmıştır.

Buna karşın bazı katılımcılar, videonun yaratıcı sürecinde insan dokunuşunun eksikliğini vurgulamış, bu nedenle sanatsal değerinin “şimdilik sınırlı” olduğunu ifade etmiştir. Bu grup, sanatı yalnızca sonuçla değil, üretim sürecindeki bilinçli estetik seçimlerle özdeşleştirdiğini belirtmiştir (McCormack ve diğerleri, 2019).

4. Duygusal Etki ve İzleyici Deneyimine Yönelik Yorumlar

Yapay zekâ tarafından üretilen içeriklerin izleyici üzerindeki duygusal etkisi, bu üretim biçiminin yalnızca teknik değil aynı zamanda estetik ve psikolojik bir boyut taşıdığını göstermektedir. Duygusal deneyim, medya içeriklerinin izleyiciyle kurduğu bağı niteliğini belirleyen temel unsurlardan biridir. Bu bağlamda katılımcıların değerlendirmeleri, hem videonun uyandırdığı doğrudan duygusal tepkiler hem de yapay zekâ içeriklerinin genel anlamda duygusal etki yaratma kapasitesine ilişkin algıları üzerinden şekillenmiştir (Lazarus, 1991; Vorderer ve diğerleri, 2004).

Katılımcıların büyük çoğunluğu, videonun duygusal bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Özellikle videoda “İstiklal Marşı” gibi güçlü bir ulusal simgenin yer alması, katılımcılarda millî birlik, gurur ve duygusallık gibi hisleri tetiklemiştir. Bir katılımcının “kısa sürede bu kadar güçlü bir his bırakması beni şaşırttı” diyerek video içeriğinin yoğun duygusal aktarımına vurgu yapmıştır. Dolayısıyla, duygusal tepkinin yalnızca içeriğin üretim yöntemiyle değil, içerikteki semboller, anlatı unsurları ve müzikal destekle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

5. Yapay Zekâ ile Üretilen İçeriklere Yönelik Yorumlar

Katılımcıların büyük çoğunluğu, yapay zekâ destekli içeriklerin medya ve eğlence sektöründe önemli bir dönüşüm yaratacağı görüşündedir. Yüksek hızda üretim, düşük maliyet, kişiselleştirme olanakları ve sınırsız içerik üretme kapasitesi gibi avantajlar sayesinde bu teknolojilerin gelecekte içerik üretiminin temel araçlarından biri hâline geleceği öngörülmektedir. “Yapay zekâ, medya için yeni bir dönem başlattı; yakında haberleri bile AI okuyabilir” diyen bir katılımcı bu değişimin kapsamına dikkat çekmiştir.

Bununla birlikte, bazı katılımcılar bu gelişmelerin insan emeğinin yerini alabileceği endişesini de dile getirmiştir. Bu grup, özellikle yaratıcı mesleklerde iş güvencesi ve sanatsal özerklik konularında dikkatli olunması gerektiğini savunmuştur. Çoğu katılımcı, yapay zekânın bir tehditten çok dönüştürücü bir araç olduğuna inanmaktadır. Ancak, bazı katılımcılar özgünlük, telif hakları, etik ve estetik değerlerin erozyona uğrama riski gibi konularda uyarıda bulunmuştur. *“Herkes yapay zekâ ile sanat üretirse, sanatın değeri kalır mı?”* şeklindeki katılımcı tarafından yöneltilen bir soru, bu endişeleri özetlemektedir. Bu görüşler, yapay zekânın sanatsal ve yaratıcı alanlardaki rolünün sadece teknolojik değil, aynı zamanda etik, kültürel ve sosyolojik boyutlarla birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır (Elgammal ve diğerleri, 2017; McCormack ve diğerleri, 2019).

6. Teknoloji ve Yenilikçilik Perspektifine Yönelik Yorumlar

Katılımcıların çoğu, yapay zekânın sinema, müzik ve dijital sanat alanlarında radikal değişimlere yol açacağını belirtmiştir. Bu değişim, özellikle üretim süreçlerinin hızlanması, düşük maliyetli içerik geliştirme, bireysel üreticilerin güçlenmesi ve yeni estetik biçimlerin ortaya çıkması üzerinden şekillenmektedir. Örneğin bir katılımcı, *“yapay zekâ ile bir kişi kendi başına kısa film yapabilecek; bu sektörün demokratikleşmesi demek”* ifadeleriyle yaratıcı üretimdeki erişilebilirliğe dikkat çekmiştir. Bir başka katılımcı ise, *“müzik artık sadece notalarla değil, veriyle de yazılıyor. Yapay zekâ, yeni türler ortaya çıkarabilir”* diyerek müzikteki yaratıcı kırılmalara işaret etmiştir.

Ancak bazı katılımcılar, bu hızlı dönüşümün sanatın özgünlüğü açısından riskler taşıdığını, özellikle insan duygusuna dayalı içeriklerin değer kaybına uğrayabileceğini savunmuştur. Yapay zekânın *“benzetme”* yoluyla değil, *“yaratma”* potansiyeli geliştirmesi gerektiği yönünde görüşler de dile getirilmiştir. Bir katılımcı bu durumu şu sözlerle özetlemiştir: *“şu an yapay zekâ içerikleri merakla izleniyor, ama birkaç yıl içinde sıradanlaşacak.”* Bununla birlikte, bazı katılımcılar şeffaflık, etik ve güven konularının benimseme sürecinde belirleyici olacağını vurgulamıştır. Yapay zekânın hangi verilerle üretim yaptığı, bu içeriklerin ne kadar manipüle edilebilir olduğu ve kimin sorumlu tutulacağı gibi sorular, toplumsal kabulde kritik eşikler olarak değerlendirilmiştir (Floridi ve diğerleri, 2018).

SONUÇ

Bu araştırmada yapay zekâ ile üretilmiş bir video içeriğinin izleyiciler üzerindeki etkisi, farklı boyutlarda analiz edilmiş ve Kullanımlar ve Doyumlar Teorisi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Katılımcı görüşlerinden elde edilen bulgular, yapay zekâ destekli medya üretiminin yalnızca teknik bir yenilik değil, aynı zamanda estetik, duygusal ve kültürel boyutlarıyla da değerlendirildiğini göstermektedir.

Genel olarak katılımcılar, yapay zekâ ile üretilmiş videoyu teknik ve estetik açıdan yeterli bulmuş; duygusal ve bilişsel düzeyde güçlü bir izlenim edindiklerini ifade etmişlerdir. Yapay üretim olup olmadığına dair farkındalık, ilk izlenimden sonra ortaya çıkmış, içerik kalitesine yönelik algıyı belirgin şekilde değiştirmemiştir. Bu bulgular, Kullanımlar ve Doyumlar Teorisi bağlamında değerlendirildiğinde, izleyicilerin bu tür içeriklerden hem duygusal doyum hem de estetik tatmin elde ettiklerini göstermektedir.

Katılımcı değerlendirmelerine göre, videonun makro düzeyde görsel gerçeklik açısından başarılı olduğu, ancak mikro düzeyde insani ifade ve hareket doğallığında sınırlılıkların hissedildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, yapay içeriklerin izleyici üzerindeki inandırıcılık etkisinin teknik kalite kadar anlatım derinliği ve duygusal bütünlükle de ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Gerçeklik algısı, yalnızca dijital doğrulukla değil, aynı zamanda izleyicide uyandırılan sahicilik duygusuyla da pekiştirilmektedir.

Yapay zekâ ile üretilmiş videonun estetik açıdan genel olarak olumlu karşılandığını, hatta bazı durumlarda geleneksel üretimlerle benzer düzeyde değerlendirildiğini ortaya konmaktadır. Katılımcıların değerlendirmeleri, videonun duygusal tepki yaratma potansiyeline sahip olduğunu, ancak bu etkinin içerikte kullanılan ulusal semboller, görsel bütünlük ve müzik gibi dışsal etmenlere sıkı sıkıya bağlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla üretim teknolojisinin değil, içerik kurgusunun ve izleyiciyle kurulan anlatı bağının duygusal etkide belirleyici olduğu söylenebilir. Yapay zekâ içeriklerinin sanatsal anlamda duygusal etki yaratabilmesi için yalnızca estetik değil, aynı zamanda hikâye anlatımı, ritim ve sembolik anlamlar gibi öğelere de odaklanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Yapay zekâ ile üretilen içeriklerin medya ve yaratıcı endüstrilerdeki yeri, katılımcılar açısından hem heyecan verici hem de dikkatle izlenmesi gereken bir dönüşüm alanı olarak değerlendirilmektedir. Görüşler, bu teknolojilerin sunduğu yaratıcı olanaklara açık olmakla birlikte, insani üretimin değeri ve derinliği konusundaki hassasiyetleri de yansıtmaktadır. Dolayısıyla yapay zekâ içeriklerinin geleceği, yalnızca teknik yeterlilikle değil, aynı zamanda kültürel kabul, estetik değerlendirme ve etik yönetim ile şekillenecektir.

Genel olarak bu araştırma, yapay zekâ destekli içeriklerin izleyiciler tarafından çok boyutlu biçimde değerlendirildiğini; teknik, estetik, duygusal ve etik açılardan yeni medya üretim anlayışlarının şekillenmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Yapay zekâ teknolojileri, izleyici

deneyimini zenginleştirirken, aynı zamanda sanatın anlamı, üretim biçimleri ve kültürel kabul dinamiklerini de yeniden tanımlama potansiyeli taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Ardatürk, Ü. A. Ş. (2022). Tasarımcı zihninin bir yansıması olarak; "yapay zekâ". *Online Journal of Art & Design*, 10(4).

Argaw, D. M., Heilbron, F. C., Lee, J. Y., Woodson, M., & Kweon, I. S. (2022). The anatomy of video editing: A dataset and benchmark suite for ai-assisted video editing. In *European Conference on Computer Vision* (pp. 201-218).

Azzarelli, A., Anantrasirichai, N., & Bull, D. R. (2024). Reviewing intelligent cinematography: AI research for camera-based video production. *arXiv preprint arXiv:2405.05039*.

Becan, C. (2024). Reklamcılıkta bir dönüşüm alanı olarak yapay zekâ kullanımı: Bibliyometrik bir çözümleme. *Yeni Medya Çalışmaları ve Yapay Zeka-I*, 4. Bölüm, 117.

Blumler, J. G., & Katz, E. (1974). The uses of mass communications: Current perspectives on gratifications research. *Sage Annual Reviews of Communication Research Volume III*.

Busselle, R., & Bilandzic, H. (2008). Fictionality and perceived realism in experiencing stories: A model of narrative comprehension and engagement. *Communication theory*, 18(2), 255-280.

Cammaerts, B. (2021). The new-new social movements: are social media changing the ontology of social movements?. *Mobilization: An International Quarterly*, 26(3), 343-358.

Elgammal, A., Liu, B., Elhoseiny, M., & Mazzone, M. (2017). Can: Creative adversarial networks, generating" art" by learning about styles and deviating from style norms. *arXiv preprint arXiv:1706.07068*.

Floridi, L., Cowls, J., Beltrametti, M., Chatila, R., Chazerand, P., Dignum, V., ... & Vayena, E. (2018). AI4People—an ethical framework for a good AI society: opportunities, risks, principles, and recommendations. *Minds and machines*, 28, 689-707.

Floridi, L., Cowls, J., Beltrametti, M., Chatila, R., Chazerand, P., Dignum, V., ... & Vayena, E. (2018). AI4People—an ethical framework for a good AI society: opportunities, risks, principles, and recommendations. *Minds and machines*, 28, 689-707.

Güzeldemirci, İ. C. (2024). İçerik üretiminde yapay zekâ araçlarının kullanımı. *ENTIS-Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 44-52.

- Katz, E., Blumler, J. G., & Gurevitch, M. (1973). Uses and gratifications research. *The public opinion quarterly*, 37(4), 509-523.
- Küçükkurt, M., Murat Hazar, Ç., Çetin, M., & Topbaş, H. (2009). Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı perspektifinden üniversite öğrencilerinin medyaya bakışı. *Selçuk İletişim*, 6(1), 37-50.
- Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. Oxford University Press.
- Leder, H., Belke, B., Oeberst, A., & Augustin, D. (2004). A model of aesthetic appreciation and aesthetic judgments. *British journal of psychology*, 95(4), 489-508.
- Liu, C., & Yu, H. (2023). Ai-empowered persuasive video generation: A survey. *ACM Computing Surveys*, 55(13s), 1-31.
- Manovich, L. (2019). Defining AI arts: Three proposals. *AI and dialog of cultures" exhibition catalog. Saint-Petersburg: Hermitage Museum*.
- McCormack, J., Gifford, T., & Hutchings, P. (2019, April). Autonomy, authenticity, authorship and intention in computer generated art. In *International conference on computational intelligence in music, sound, art and design (part of EvoStar,)* (pp. 35-50). Cham: Springer International Publishing.
- Orak, C., & Turan, Z. (2024). Using artificial intelligence in digital video production: A systematic review study. *Journal of Educational Technology and Online Learning*, 7(3), 286-307.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (Vol. 3). Sage.
- Rubin, A. M. (1983). Television uses and gratifications: The interactions of viewing patterns and motivations. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 27(1), 37-51.
- Sundar, S. S. (2020). Rise of machine agency: A framework for studying the psychology of human-AI interaction (HAI). *Journal of computer-mediated communication*, 25(1), 74-88.
- Sundar, S. S., & Limperos, A. M. (2013). Uses and grats 2.0: New gratifications for new media. *Journal of broadcasting & electronic media*, 57(4), 504-525.
- Vorderer, P., Klimmt, C., & Ritterfeld, U. (2004). Enjoyment: At the heart of media entertainment. *Communication theory*, 14(4), 388-408.

Whiting, A., & Williams, D. (2013). Why people use social media: a uses and gratifications approach. *Qualitative market research: an international journal*, 16(4), 362-369.

DETERMINANTS OF CURRENT ACCOUNT BALANCE IN THE EAGLES

EAGLES Ülkelerinde Cari Dengenin Belirleyicileri

Assoc. Prof. Dr. Merve TUNCAY

ORCID ID: 0000-0002-2379-1314

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık
Bölümü, mtuncay@cumhuriyet.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Tuğba EYCEYURT BATIR

ORCID ID: 0000-0003-4688-1811

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış
Ticaret Bölümü, Sivas, Türkiye, teb@cumhuriyet.edu.tr

ABSTRACT

For a country, the current account balance (CAB) is considered an important element of the balance of payments, which includes the difference between export and import transactions with other countries, as well as net revenues and transfers as a result of its interaction with the outer world. A negative balance, namely a current account deficit, may lead to economic vulnerabilities by increasing the need for external borrowing. A positive balance, namely a current account surplus, indicates that a country's revenues exceed its expenditures in its interaction with the others.

Especially in developing countries, the current account balance may be more sensitive to changes in macroeconomic indicators. An unfavorable change in macroeconomic variables may increase the pressure on the country's foreign trade factors, increase dependence on external resources, or weaken international competitiveness and cause the need for external debt to increase more.

In this context, this study investigates the determinants of the current account balance in emerging and growth-leading countries through selected macroeconomic factors. For the analysis, annual panel data on the current account balance, dollar nominated real exchange rate, economic growth, trade balance, and gross savings level of Brazil, China, India, Indonesia, Korea, Mexico, Russia, and Türkiye for the period 1996-2023 are considered. Findings indicate that there is a statistically significant relationship between the current account balance variable, and trade balance and real exchange rates. The findings are expected to make significant contributions to the existing literature and to the development of policy recommendations for economic stabilization.

Key Words: Current account balance, foreign trade balance, exchange rate, gross savings, panel data.

ÖZET

Bir ülke için cari işlemler dengesi, diğer ülkelerle olan ihracat ve ithalat işlemlerinin farkının yanı sıra dış dünya ile etkileşimi sonucundaki net gelirlerini ve transferlerini de içeren ödemeler bilançosunun önemli bir unsuru olarak ele alınmaktadır. Bu kalemin negatif olması, cari açık olarak ifade edilmekte ve dış borçlanma ihtiyacını artırarak ekonomik kırılganlıklara yol açabilmektedir. Pozitif olması ise cari fazla olarak değerlendirilerek bir ülkenin dış dünya ile etkileşiminde gelirlerinin giderlerinden fazla olduğunu göstermektedir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde cari denge, makroekonomik göstergelerdeki değişimlere daha duyarlı olabilmektedir. Makroekonomik değişkenlerdeki olumsuz bir değişim ülkenin dış ticaret unsurlarındaki baskıyı artırabilmekte, dış kaynağa bağımlılığı artırabilmekte yahut uluslararası rekabet gücünü zayıflatarak dış borç ihtiyacının daha da artmasına yol açabilmektedir.

Bu bağlamda, bu çalışmada yükselen ve büyümede öncü ülkelerde cari dengenin belirleyicileri seçilmiş makroekonomik faktörler üzerinden araştırılmıştır. Analiz için, Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Kore, Meksika, Rusya ve Türkiye'nin 1996-2023 dönemine ait cari işlemler dengesi, dolar bazında reel döviz kuru, ekonomik büyüme, dış ticaret dengesi ve brüt tasarruf düzeyine ilişkin yıllık panel verileri dikkate alınmıştır. Analiz sonucunda, cari işlemler dengesi değişkeni ile dış ticaret dengesi ve reel döviz kuru arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Bulguların ekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik politika önerilerinin geliştirilmesi ve mevcut literatür için anlamlı katkılar yapması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cari denge, dış ticaret dengesi, döviz kuru, brüt tasarruflar, panel veri.

INTRODUCTION

The current account balance is a fundamental component of a nation's balance of payments, reflecting its economic interactions with the rest of the world. It comprises three main elements: the trade balance (exports minus imports of goods and services), net income from abroad (returns on foreign investments, such as interest and dividends), and net current transfers (remittances, foreign aid, and other unilateral transfers). A surplus in the current account indicates that a country is a net lender, while a deficit signifies reliance on foreign capital to finance domestic expenditures.

For emerging and developing economies, the current account balance plays a crucial role in determining macroeconomic stability and economic growth prospects. In developing countries, since exports depend on the import of intermediate goods, exports cannot meet imports, leading to disruptions in foreign trade (Kandil and Greene, 2002; Telatar and Terzi, 2009; Yurdakul and Uçar, 2015; Arslan, Uğur and Dineri, 2017).

The current account balance is closely linked to a nation's savings and investment dynamics. According to the scientific approaches to the current account, countries run deficits when domestic investment exceeds savings and surpluses when savings surpass investment (Obstfeld & Rogoff, 1996). Traditional economic theories suggest that developing economies, with higher marginal returns to capital, should attract foreign investment and run moderate current

account deficits to finance growth-enhancing projects (Feldstein & Horioka, 1980). However, persistent and excessive deficits may raise concerns about external sustainability and financial vulnerabilities.

The current account surplus or deficit is a crucial figure in the balance of payments, indicating the balance of demand and supply within the domestic economy. It is influenced by macroeconomic factors such as national income, which affects the surplus or deficit on external trade at any given real exchange rate (Copeland, 2014). The current account balance is influenced by a range of macroeconomic factors that shape a country's trade performance, external financing needs, and investment-saving dynamics.

In this sense, the aim of this study is to investigate the determinants of the current account balance in the emerging and growth leading countries (the EAGLES) by means of macroeconomic variables such as dollar nominated real exchange rate, economic growth, trade balance, and gross savings. Understanding these determinants is crucial for policymakers in emerging and developing economies, as external imbalances can affect exchange rate stability, financial resilience, and economic growth.

LITERATURE REVIEW

Understanding the determinants of current account balance is crucial since, as one of the basic indicators of a country's relations to other countries, it affects both macroeconomic stability, especially in the developing countries, and decision making process of policymakers. Therefore, it is seen that understanding and determining the factors affecting current account balance is always up to date in the literature. Some of the most recent research on this subject is summarized below.

Abille and Meçik (2024) studied the determinants of current account balance for selected 20 African countries in the period 2002-2020 by panel data analysis. The macro variables taken into account are real exchange rate, trade openness, broad money supply, income, volume of manufacturing, inflation, financial development, and also six governance indicators. Accordingly, the current account balance in the selected countries is positively affected by trade openness, domestic income, some governance indicators, and the interplay between the volume of manufacturing and financial sector development, while it is negatively affected by broad money supply and the exchange rate.

Yılmaz (2022) investigated the determinants of current account balance in Türkiye between 2008 and 2019 by the ARDL method. The variables considered as independent variables are inflation, foreign direct investments, export to import ratio, tourism income, and economic growth. The study reveals that there is a long-run and significant positive relationship between current account balance and all independent variables but exchange rate. Only the exchange rate has found to have a negative and significant effect of the dependent variable.

Aimon, Kurniadi and Sentosa (2020) aimed to reveal the interaction between current account balance and foreign direct investments in Indonesia, Philippines, Vietnam, Lao, Myanmar and Cambodia for the period 2000-2017. Their findings indicate that current account balance is positively affected by financial development, government expenditure, real GDP and real exchange rate. Moreover it is negatively affected by foreign direct investment. On the other hand, it is also found that there is a bidirectional causality between current account balance and foreign direct investments.

Feriyanto (2020) investigate the determinants of current account balance (CAB) in Indonesia for the period 2000-2017 via Johansen cointegration method and error correction model. The independent variables utilized in the analysis are exchange rate, domestic money supply (M2), real gross domestic product (GDP), and foreign direct investment (FDI). The study reveals that only the exchange rate has a significant and negative effect on CAB in the short run, and only FDI has a negative and significant effect on CAB in the long run.

Oshota and Adeleke (2015) studied the interaction between current account balance (CAB) and real gross domestic product (real GDP), real effective exchange rate (REER), domestic investment (INV), M2 money supply, and the age profile of the population for the periods from 1978 to 2008 in Nigeria, Ghana, and Cote d'Ivoire by using vector autoregressive (VAR) approach. Findings of the analysis indicate that only real GDP, REER and INV are significant in the long run, while there is no statistical significance between the whole variables in the short run for the selected countries.

Insel and Kayıkcı (2013) is another study investigating the determinants of current account balance for Türkiye. The variables considered are current account /GDP, real gross domestic product growth rate, gross capital formation to GDP, savings to GDP, exports and imports to GDP, growth of Brent oil prices in Europe, consumer price index growth rate, and finally real effective exchange rate. The data obtained for the period 1987-2009 is analyzed by the ARDL method. They conclude that while inflation has a positive effect, the real GDP growth rate, investment, openness, oil prices, and real exchange rate have a negative effect on the current account balance.

As seen from the literature, the determinants of current account balance can change across countries and periods. Many of the studies set forth that exchange rate and foreign direct investment have a negative effect on CAB, while factors such as GDP and financial development have a positive effect on the dependent variable. Studies also indicate that the findings vary between the short run and the long run. Therefore, it is expected that this study will make a significant contribution to the literature by considering 8 different countries over a long period and providing a larger framework on the subject to draw conclusions accordingly.

DATA AND METHODOLOGY

The aim of this study is to reveal the determinants of current account balance in the EAGLEs countries. The sample is obtained for the period 1996–2023 with the intention of having an optimum amount of attainable data. The EAGLEs are both emerging and regional powers, having high growth potential in the global economy. The term EAGLEs was first set forth by the BBVA Research Team that was founded in 1932. By this term, they take into account economies among developing countries that are projected to provide the higher economic growth. Therefore, the country list included can change over time according to their potential (BBVA Research, 2012). The countries taken into account for the analysis are Brazil, China, India, Indonesia, Korea, Mexico, Russia, and Türkiye. As seen, these countries have a high growth potential with an increasing level of integration with the outer world. On the other hand, as being emerging economies, they have a more fragile economic structure in which factors such as international capital flows and changes in exchange rates have a more direct impact on current account deficit. Therefore, it is important to reveal the determinants of current account balance especially for such countries, in order to figure out their weaknesses and strengths. A panel data analysis is conducted on the annual data obtained from the World Bank, World Development Indicators databank for the variables of current account balance to gross domestic

product (GDP) ratio (D1), economic growth (X1), foreign trade balance (X2), dollar nominated real exchange rate (X3), and gross savings to GDP ratio (X4) chosen by considering the existing literature.

The panel data analysis model is formulated as in equation (1), where the current account balance to GDP ratio served as the dependent variable. In the equation (1), *i* stands for the observation of the related country, and *t* represents the year. In order to manage possible problems that may arise from normality and heteroskedasticity issues in the tests conducted for the analysis, variables with non-negative values are taken into account by taking their natural logarithms. The rest of the variables, namely D1, X1, and X2, are considered as the ratios. The analysis is conducted via Eviews and Stata packaged software.

$$D1_{it} = \alpha_0 + \beta_1 X1_{it} + \beta_2 X2_{it} + \beta_3 \ln X3_{it} + \beta_4 \ln X4_{it} + \varepsilon_i \quad (1)$$

FINDINGS

Descriptive statistics are shown in Table 1. Accordingly, D1 has a positive mean value (0.5468) with a negative (-0.20168) median value signaling a current account deficit in most of the sample. This finding is seen to be supported by extreme outliers in minimum and maximum levels. X1 represents economic growth and has an average value of 4.36 which is quite reasonable for the emerging economies. However, having a negative skewness value can indicate that there might have happened low or negative growth rates as also supported by its minimum value. Considering X2 as the indicator of foreign trade balance, the mean value of 1.4548 represents a positive foreign trade surplus in general but having a quite low level for the minimum value signals serious foreign trade deficits. X3 stands for real exchange rates with a quite high deviations between countries. Therefore this value is taken into account in the analysis by taking its natural logarithm. Finally, the variables X4 indicating the gross savings to GDP ratio is found to have a high mean value for the emerging economies. This value is also considered in the analysis by taking its natural logarithm.

Table 1. Descriptive Statistics

	D1	X1	X2	X3	X4
Mean	0.546858	4.361124	1.454825	1625.423	28.40223
Median	-0.201683	4.898195	0.631724	22.68780	28.04970
Maximum	17.47424	14.23086	20.02698	21245.22	51.78759
Minimum	-8.870208	-13.12673	-7.316773	1.482388	12.25080
Std. Dev.	3.813588	3.960898	4.458616	3952.094	8.940850
Skewness	0.992494	-0.949491	1.012198	2.545639	0.442753
Kurtosis	4.662438	5.002422	4.413998	8.487827	2.761633
Jarque-Bera	62.56953	71.08108	56.91062	523.0154	7.848762
Probability	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.019754
Sum	122.4963	976.8919	325.8809	364094.8	6362.099
Sum Sq. Dev.	3243.191	3498.583	4433.074	3.48E+09	17826.35
Observations	224	224	224	224	224

Correlation coefficients calculated for the variables are given in Table 2. Accordingly, X2 and X4 are among important variables for D1 with statistically significant and positive correlation coefficients. There is also positive and significant correlation between, X4 and X1, X4 and X2 and finally X2 and X3. Since there is not a very high correlation between independent variables, a multicollinearity problem is not expected to occur and the data is eligible for a regression type analysis.

Table 2. Correlation Coefficients

	D1	X1	X2	X3	X4
D1	1.000000				
X1	0.038375	1.000000			
X2	0.913078*	-0.069795	1.000000		
X3	0.044277	-0.080946	0.194353*	1.000000	
X4	0.453015*	0.482496*	0.254487*	-0.000591	1.000000

Note: *, represents 1% statistical significance level.

Findings regarding cross-section independence test is shown in Table 3. Null hypothesis for this test is that there is cross section dependency in the series. As seen, there is cross-section dependence for the model. Hence, Peseran's (2007) unit root tests as a second generation analysis method is applied on the data.

Table 3. Cross-Section Independence Test Findings

	Statistic	p-value
Breusch-Pagan LM	51.1	0.0049
Pesaran scaled LM	7.365	0.0000
Pesaran CD Testi	0.0481	0.9616

Findings regarding Peseran-CIPS unit root test is shown in Table 4. Accordingly, variables are stationary at different levels. Therefore, pooled mean and group panel autoregressive distributed lag (ARDL) cointegration method is applied on the data.

Table 4. Unit Root Test Findings

Variable	Level	Deterministic Chosen	Peseran- CIPS
D1	I(0)	Constant	-3.413*
		Trend	-3.534*
X1	I(0)	Constant	-3.713*
		Trend	-4.107*
X2	I(0)	Constant	-3.583*
		Trend	-3.607*
LN3	I(0)	Constant	-2.515**
		Trend	-3.292*
LN4	I(0)	Constant	-2.102
		Trend	-2.460
	I(1)	Constant	-4.171*
		Trend	-4.121*

Note: * and ** represent 1% and 5% statistical significance levels respectively.

Pooled mean group (PMG) panel ARDL test findings are indicated in Table 5. Accordingly, while X1 and X2 have positive effect on D1, LN3 and LN4 have negative effect on D1 in

the long run. On the other hand, findings for X2 and LNX3 is statistically significant at 1% significance level. Cointeq01 term is negative and statistically significant meaning that error correction model is as expected, there is a long run relationship between the variables and short run deviations from the equilibrium can stabilize back again.

Table 5. Panel ARDL Analysis Findings (PMG) ARDL (3,3,3,3,3)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.*
Long Run Equation				
X1	0.032439	0.044621	0.726990	0.4691
X2	0.925909	0.058268	15.89059	0.0000
LNX3	-1.754701	0.647737	-2.708970	0.0080
LNX4	-1.631221	1.005127	-1.622901	0.1080
Short Run Equation				
COINTEQ01	-0.306186	0.115588	-2.648943	0.0095
D(D1(-1))	-0.006429	0.120758	-0.053238	0.9577
D(D1(-2))	0.032124	0.105843	0.303503	0.7622
D(X1)	-0.045663	0.035528	-1.285277	0.2019
D(X1(-1))	-0.058110	0.044939	-1.293079	0.1992
D(X1(-2))	-0.016747	0.033895	-0.494084	0.6224
D(X2)	0.574702	0.149000	3.857068	0.0002
D(X2(-1))	-0.052441	0.126688	-0.413936	0.6799
D(X2(-2))	0.083402	0.120956	0.689525	0.4922
D(LNX3)	-0.275601	1.073983	-0.256615	0.7980
D(LNX3(-1))	0.940539	1.150929	0.817199	0.4159
D(LNX3(-2))	0.776113	0.862396	0.899950	0.3705
D(LNX4)	3.893136	1.485172	2.621336	0.0102
D(LNX4(-1))	-0.031170	1.461371	-0.021329	0.9830
D(LNX4(-2))	3.965624	1.162387	3.411620	0.0010
C	3.675053	1.858736	1.977179	0.0510

Finally, Table 6 indicates country specific short run equation coefficients. Short run equilibrium model is suitable for all countries but Russia. As seen in the table, the cointeq01 term is not negative for Russia. Apart from Russia, X1 has mostly a negative effect on Brazil, India, Indonesia, and South Korea. X2 has a positive effect on most of the countries. LNX3 has mostly a positive effect on all of the countries but China. And finally, LNX4 has mostly a positive effect on all of the countries but India in the short run.

Table 6. Panel ARDL Short Run Equation Coefficients Specific for Countries

Variable	Brazil	China	India	Indonesia	S.Korea	Mexico	Russia	Türkiye
COINTEQ01	-0.37022*	-0.58047*	-0.48303*	-0.76474*	-0.02506***	-0.13784*	0.258034*	-0.34616*
D(D1(-1))	-0.304671*	-0.071803**	-0.32043**	0.083901*	0.341269*	0.576809*	-0.39796*	0.04145
D(D1(-2))	-0.115925*	0.13717*	0.134022**	0.453578*	-0.06363**	0.122268**	-0.577*	0.166508*
D(X1)	-0.209575*	0.078288*	-0.10579*	-0.11877*	0.046593*	0.004615*	-0.09352*	0.032848*
D(X1(-1))	-0.187516*	0.191039*	-0.08908*	-0.21556*	-0.09029*	-0.06715*	-0.02933*	0.023005*
D(X1(-2))	-0.090069*	0.191943*	-0.02873*	-0.10373*	-0.08509*	-0.04186*	-0.00781*	0.031383*
D(X2)	0.474779*	0.429102*	0.041366	0.022491	0.747529*	1.00356*	1.206689*	0.672099*
D(X2(-1))	0.179615*	-0.03676	0.321913*	-0.13475*	-0.50057*	-0.61436*	0.370616*	-0.00523
D(X2(-2))	0.474857*	0.057225**	0.013329	-0.46495*	-0.03999***	0.12568***	0.62928*	-0.12821*
D(LNX3)	-2.081969**	-4.780256	-3.61476	4.217903***	2.521854	0.414561	0.583701	0.534157
D(LNX3(-1))	1.361205**	-0.213127	7.84292	2.038823**	-3.65331	0.09832	-0.38303	0.432513
D(LNX3(-2))	0.476461	-3.787764	0.975072	4.224102**	2.612935	-1.10423	2.147184**	0.665148
D(LNX4)	2.675338***	7.593535**	-0.34037	4.568615*	11.75739	2.607994***	3.520702	-1.23811
D(LNX4(-1))	2.180461	-2.493093	-1.39176	6.401594*	-7.00617	-1.87518	0.328759	3.606027
D(LNX4(-2))	1.153306	3.676208	9.767816	3.423636*	7.999335	1.862374	0.395074	3.447245
C	1.35655	5.490582	6.767819	14.62646	0.465219	1.334817	-2.26928	1.628253

Note: *, ** and *** represent 1% , 5% and 10% statistical significance levels respectively.

CONCLUSION

The current account balance is a critical indicator of macroeconomic health, particularly for emerging and developing economies. While moderate deficits can be beneficial for financing development, excessive imbalances pose risks to financial stability. Policymakers must adopt comprehensive strategies to manage external accounts effectively, ensuring economic resilience and sustainable long-term growth. Therefore, this study aims to set forth the factors affecting current account balance in the emerging and growth leading economies for the period 1996-2023.

Findings indicate that there is a statistically significant relationship between the current account balance variable and foreign trade balance and real exchange rates. While foreign trade balance has a positive effect, real exchange rates have a negative effect on the CAB to GDP ratio. In the short run, only the GDP growth value has totally a negative effect on CAB to GDP, while the effect of other variables can vary over time.

Unlike previous studies, by evaluating emerging economies on a global scale rather than a regional scale, this study can reveal that the impact of macroeconomic variables may be more fragile in emerging economies and deepens the relationship between exchange rate and current account balance within a different country group. Therefore, it is hopefully expected that this research to make a meaningful contribution to the literature. However, findings are need to be supported by more sophisticated and different analysis methods and for different time spans.

Finally, governments and policymakers in emerging and developing economies must carefully manage current account balances to ensure financial stability and sustainable growth. Policies that enhance export competitiveness, diversify the economic base, and promote foreign direct investment (FDI) can help maintain a balanced external position. Additionally, prudent fiscal policies, exchange rate management, and the development of robust financial markets can mitigate vulnerabilities associated with current account imbalances.

REFERENCES

- Abille, A.B., & Meçik, O. (2024). Macro-determinants of current account balance performance in selected African countries. *Journal of Social and Economic Development*, 26:1083–1102. <https://doi.org/10.1007/s40847-023-00298-1>
- Aimon, H., Kurniadi, A.P., & Sentosa, S.U. (2020). Determinants and causality of current account balance and foreign direct investment: Lower middle income countries in ASEAN. 3rd International Research Conference on Economics and Business, *KnE Social Sciences*, 10-22. <https://knepublishing.com/index.php/KnE-Social/article/view/6839>
- Arslan, İ., Uğur, A. A., & Dineri, E. (2017). OECD ülkelerinde cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1980-2014. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 56-68.
- BBVA Research (2012). BBVA EAGLEs Emerging and Growth Leading Economies, <https://www.bbvarsearch.com/wp->

content/uploads/mult/120215_BBVAEAGLES_Annual_Report_tcm348-288784.pdf?utm_source=chatgpt.com, Accessed: 12.03.2025.

- Copeland, L. (2014). *Exchange Rates and International Finance* (6th ed.). Pearson education. https://doi.org/10.1007/978-3-031-14232-1_10
- Feldstein, M., & Horioka, C. (1980). Domestic saving and international capital flows. *The Economic Journal*, 90(358), 314-329.
- Feriyanto, N. (2020). Determinants of the Indonesia's current account balance: an Error Correction Model Approach. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(4): 3410-3425. http://jssidoi.org/jesi/article/download/594/Feriyantoa_Determinants_of_the_Indonesias_current_account_balance_an_error_correction_model_approach.pdf
- Insel, A., & Kayıkçı, F. (2013). Determinants of the current account balance in Turkey: An ARDL approach. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 26(1): 1-16. <https://hrcak.srce.hr/clanak/152897>
- Kandil, M., Greene, J. (2002). The Impact of Cyclical Factors on the U.S. Balance of Payments. IMF Working Paper, 45.
- Obstfeld, M., & Rogoff, K. (1996). *Foundations of international macroeconomics*. MIT press.
- Oshota, S.O., & Adeleke, I.A. (2015). Determinants of the current account balance in Nigeria, Ghana and Cote d'Ivoire. *Acta Universitatis Danubius. Œconomica*, 11(3): 127-145. <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=522895>
- Pesaran, M.H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22: 265-312.
- Telatar, O. M., Terzi, H. (2009). Türkiye’de ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi. *Atatürk University Journal of Economics and Administrative*, 23(2), s:119-134.
- World Bank Group. World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>, Accessed: 12.03.2025.
- Yılmaz, E.G. (2022). Determinants of current account balance: Evidence from Türkiye. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11 (3): 1302-1322. [dergipark.org.tr, https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad/issue/72362/1078024](https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad/issue/72362/1078024)
- Yurdakul, F., Uçar, B. (2015). The Relationship Between Current Deficit and Economic Growth: An Empirical Study on Turkey, *Procedia Economics and Finance*, 26, 101-108.

İSPANYOL SÖMÜRGEÇİLİĞİ VE ENCOMIENDA SİSTEMİ ÜZERİNDEN İNSAN HAKLARI SÖYLEMİNİN KÖKENİNE BİR BAKIŞ

*An Overview of the Origins of Human Rights Discourse through Spanish Colonialism and the
Encomienda System*

Kaan İBA

ORCID ID: 0000-0001-6162-3656

Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü

kaanb94@gmail.com

ÖZET

Sömürgeci dönem, İspanyolların altın arayışıyla 1492’de Amerika’ya ulaşmasıyla başlamıştır. İspanyol işgalcilerin taşıdığı hastalıklar ve ağır sömürü koşulları kıta çapında kitlesel yerli ölümlerine neden olmuştur. Dolayısıyla başlangıçta hukuki nitelikleri tartışma konusu olmaksızın köleleştirilen, öldürülen ve malları yağma edilen yerlilerin, yaşam ve çalışma koşullarının yeniden düzenlenmesi gündeme gelmiştir. İspanyol sömürgeciliğinin sürdürülebilirliği adına yerlilerce gerçekleştirilen üretim sürecini yeniden düzenleyen temel mekanizma Encomienda sistemi olmuştur. Bu sistemle birlikte yerliler ve toprakları, fetih sürecine katılan askeri sınıf arasında, yerlileri Hristiyanlaştırmak, “uygarlaştırmak” ve korumak şartlarıyla paylaştırılmıştır. Söz konusu dönüşüm sürecinin ideolojik boyutunda mücadele yürüten Francisco de Vitoria ve Las Casas gibi hukukçular, yerlilerin Hristiyanlaştırılmaya ve sözleşmelere taraf olabilmeye uygun, akıl sahibi “insanlar” olarak kabul edilmesi lehindeki savlarıyla İnsan hakları söyleminin ilk temsilcileri olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda insan hakları söyleminin kökeninde sömürgeci karşılaşmadan kaynaklanan eşitsiz ilişki belirleyici olmuştur. Yerlilerin hak öznesi kabul edilmesi sürecindeki diğer bir belirleyici etken ise çok geniş bir coğrafyanın az sayıda İspanyol askeri tarafından işgal edilmesi ve denetim altında tutulmasının getirdiği güçlüklerden kaynaklanmıştır. Yerliler “insan” kabul edilmek suretiyle topraklarını İspanyollara devredecekleri sözleşmelerin tarafı haline getirilmiş, devren iktisap mekanizmasıyla fiilen işgal edilemeyen bölgelerde de diğer sömürgeci devletlere karşı İspanyol hakimiyetinin meşruiyeti ileri sürülebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Sömürgecilik, Encomienda sistemi

ABSTRACT

The colonial period began when the Spanish arrived in America in 1492 in search of gold. The diseases carried by the Spanish invaders and the harsh conditions of exploitation caused mass

indigenous deaths across the continent. Thus, the reorganisation of the living and working conditions of the natives, who were initially enslaved, killed and their property plundered without any discussion of their legal qualifications, came to the agenda. The Encomienda system was the main mechanism that reorganised the production process carried out by the natives for the sustainability of Spanish colonialism. With this system, the natives and their lands were divided among the military class participating in the conquest process on the condition of Christianising, ‘civilising’ and protecting the natives. Jurists such as Francisco de Vitoria and Las Casas, who struggled in the ideological dimension of the transformation process in question, are considered to be the first representatives of the human rights discourse with their arguments in favour of the acceptance of natives as rational ‘human beings’ suitable for Christianisation and becoming parties to contracts. In this context, the unequal relationship arising from the colonial encounter has been decisive in the origin of human rights discourse. Another decisive factor in the process of recognising indigenous people as subjects of rights stemmed from the difficulties brought about by the occupation and control of a very large geography by a small number of Spanish soldiers. By recognising the natives as ‘human beings’, they were made parties to the contracts in which they would cede their lands to the Spaniards, and the legitimacy of Spanish rule could be asserted against other colonial states in the regions that were not actually occupied through the mechanism of acquisition by cession.

Keywords: Human Rights, Colonialism, Encomienda system

Giriş

Sosyal bilimlerde hakim Avrupa-merkezci anlayışlar coğrafi keşiflerin nedenlerini Avrupa’nın içsel dinamiklerin bir ürünü olarak okumaktadır. Bu söylem içerisinde Avrupalıların yaratılıştan meraklı ve gezgin ruhlu olmasından, tamamen Avrupa’nın özgül dinamiklerinin neticesi olarak diğer pre-kapitalist toplumlardan daha yüksek bir seviyeye ulaşmış olmasına kadar çeşitlenen farklı açıklamalar getirilmiştir. Ancak “Avrupalı” kabul edilen toplumların 1492 yılından önce diğer Asya ve Afrika toplumlarından ayırt edici herhangi bir üstünlüğü olmaması, söz konusu toplumlarda müşterek bir şekilde feodal üretim tarzının⁶⁴ hakim olması, Avrupa’nın geç kurulan üstünlüğünü ve sömürgeci birikimin katkısıyla gelişen kapitalizmini meşrulaştırmak adına görmezden gelinmiştir (Blaut, 2015, s. 220,257). Avrupa’nın Asya karşısındaki üstünlüğü ancak Amerika’nın sömürülmesi sonucu elde edilen birikimin başlattığı dönüşümün bir neticesi olan sanayi devriminden sonra gerçekleşebilmiştir.

⁶⁴ Kapitalizmin gelişmesine kadar evrensel olarak gözlemlenen yaygın üretim tarzı, toprak üzerinde doğrudan üreticilerin çeşitli kontrol imkanlarına sahip olduğu ve tarımsal fazlanın “kolektif bir şekilde örgütlenmiş askeri sınıf tarafından hukuki, askeri ve siyasi zor ile rant biçiminde temellük edildiği” feodal üretim tarzı olmuştur (Oyan, 1998, s. 12; İba, 2023, s. 44-45).

İber devletlerinin başını çektiği “Coğrafi Keşifler” olarak bilinen faaliyetlerin özünde Asya’nın zenginliklerine ulaşma çabası bulunmaktadır. Nitekim İspanyolların “Yeni Dünya’ya” ulaşmasıyla birlikte bölge hızlı bir şekilde sömürgeleştirilmiştir. İspanyolların yerlilerle ilk karşılaşmalarından itibaren kurdukları sömürgeci ilişkinin, önemli hukuksal yansımaları olmuştur. Modern uluslararası hukukun temellerinde yatan insan hakları söyleminin doğuşu da fatihlerle yerlilerin ilişkisinin düzenleyen eşitsiz hukuk düzleminde gelişmiştir.

Çin, Hindistan, Türkistan ve Orta Doğu’dan geçen İpek yolu 2000 yıl boyunca dünya üretiminin büyük kısmını elinde bulunduran Asya ile dünya üretiminde yüzde 10’u aşmayan bir payı bulunun Avrupa arasındaki temel ticari güzergah olmuştur (Frank, 2010). Asya’nın istenen ürünleri özellikle Karadeniz ve Akdeniz limanları üzerinden Avrupa’ya taşınmıştır. On üçüncü yüzyılda Batı Avrupa feodalitesinde yaşanan dönüşümler neticesinde gelişen zanaatçı üretken sınıf ve lüks tüketim talepleri artan aristokrasi, Doğu’nun arzu edilen ürünlerine karşılık olarak kayda değer bir üretim gerçekleştiremeyerek Avrupa’dan değerli maden akışına neden olmuştur (Luraghi, 2019, s. 28). Avrupa’nın altın kaynaklarının yetersiz olmasıyla perçinlenen Doğu mallarına karşı yüksek talep genel bir Avrupa “altın buhranı” yaratmıştır (Luraghi, 2019, s. 29). Doğu’ya altın akışını engellemek amacıyla askeri faaliyetleri yoğunlaştıran Avrupalılar, feodalizmin krizinden çıkmak için yeni kaynaklara el koyma ve Doğu’nun mallarına karşılık olarak bunları kullanma yönünde girişimlerde bulunmuştur (Wolf, 2019, s. 148). Böylece söz konusu krizi -bir türlü kontrol kurulamayan Akdeniz üzerinden değil de- Afrika’nın etrafından dolaşılması suretiyle aşmaya yönelik ilk girişimler Portekiz’de Prens Henry (1394-1460) döneminde başlamıştır (Luraghi, 2019, s. 30). Portekizlilerin Afrika kıyılarına ve daha sonrasında İspanyolların Amerika’ya yönelik akınları, Müslümanlara karşı gerçekleştirilen kutsal savaşta kaynak sağlayacağı iddiasıyla meşrulaştırılarak Papalıkça da desteklenmiştir (Hobson, 2020, s. 146)⁶⁵. Afrika, bolca fildişi, köle ve devekuşu tüyü sağlayan ilk sömürge toprağı olmasına rağmen Avrupa’da talep edilen baharatların bu kıtada yetişmemesi ve -

⁶⁵ Papalığın katkısıyla Portekiz ve İspanya arasında çıkması muhtemel bir savaşı önleyecek ve fethettikleri bölgeler haricinde fethetmek istedikleri bölgeler açısından rekabeti durduracak Tordesillas Anlaşması 1494’te imzalanmış ve dünya bu iki devlet arasında bölüşülmüştür (Türkcan, 2023, s. 282). Başka bir ifadeyle fatihlerin fethedilen topraklar üzerindeki rekabet eden iddiaları karşısında Papalık uzlaştırmacı konumuyla bu rakip devletlerin egemenlikleri tekrar meşrulaştırmıştır.

Avrupa'dan fazla olmakla birlikte- hala ihtiyacı karşılayabilecek kadar altın kaynağı olmaması Avrupalıların yeni sömürgeler elde etme arzularını perçinlemiştir (Luraghi, 2019, s. 31).

Dini motiflerle de desteklenen bahsi geçen ilk sömürge arayışları Hobson'a göre "Haçlı seferi zihniyetinin" doğrudan devamı olmuştur (Hobson, 2020, s. 144). Haçlı savaşlarının neticelerine bakmak üzere biraz geriye gidildiğinde bu seferlerden en kazançlı çıkanların; askerleri taşıma hizmetlerinden elde edilen gelirler, savaşlarda ele geçirilen ganimetlerin ticareti ve sefer bölgesinde ticaret kolonileri edinmek gibi önemli kazanımlarıyla İtalyan şehir devletleri olduğu görülmektedir (Wolf, 2019, s. 144). Akdeniz'deki kârlı deniz taşımacılığı üzerinde rekabet halinde bulunan Ceneviz ve Venedik arasındaki mücadele (1256-1381) Venedik'in Chioggia Savaşını kazanması (Türkcan, 2023, s. 278) ve Osmanlı Devleti'nin 15. Yüzyılda Doğu Akdeniz, Ege ve Karadeniz'deki Ceneviz kolonilerini fethetmesi dolayısıyla Venedik hakimiyetiyle neticelenmiş, Doğu'nun Akdeniz üzerinden zenginliklerini Avrupa'ya taşımasında Venedik tekeli kurulmuştur (Luraghi, 2019, s. 28). Dolayısıyla Avrupalıların, Akdeniz üzerinden Asya'nın zenginliklerine ulaşmanın önünde, Selçuklu devletleriyle başlayan ve Osmanlı devleti döneminde nihai halini alan aşılması güç bir Türk seti çekilmiştir (Wolf, 2019, s. 175). Doğu Akdeniz'deki gücünü yitiren Cenevizli tacir, banker ve denizcilerin ellerinde Batı Akdeniz kalmış, Cenevizliler İber yarımadasındaki devletlerde koloniler oluşturarak bölgedeki nüfuzlarını arttırma yolunu izlemek zorunda kalmıştır (Türkcan, 2023, s. 278). Nitekim Portekiz ve İspanya'ya seferlerin ve savaşların finansmanında başını çeken Cenevizliler, 16. yy.'a gelindiğinde uluslararası finansın ve İspanyol sömürgelerinden akan gümüşün tek hakimi konumuna ulaşmıştır. Bu bağlamda Hobson'un ilk sömürgeci faaliyetleri Haçlı seferleriyle ilişkilendirmesiyle, Avrupa'lı tacir ve feodal sınıfların askeri yordamlar üzerinden dünyanın geri kalanının sahip olduğu teknik ve ekonomik gelişmişlik seviyesini yakalamaya yönelik girişimlerinin bütünselliği vurgulanmaktadır. Sömürgeci girişimlerin dini/ideolojik boyutuna eşlik eden seferlerin finansman süreci ve elde edilen kazanımların sahipleri gibi hususlarda da görülebildiği üzere Haçlı seferleriyle başarısız olunan bu hedefe sömürgeci yayılma yordamıyla ulaşılabilceği anlaşılmıştır. 1415 yılında Portekizliler'in Afrika'ya geçerek Ceuta limanını ele geçirmesiyle feodal toplumlarda alelade bir yordam kabul edilebilecek siyasal yayılmanın çok ötesinde olanaklar sağlayacak yeni bir yordam olarak sömürgeciliğe giden kapı aralanmıştır (Wolf, 2019, s. 176).

Söz konusu dönemde İberyalı'ların coğrafi keşiflere dönüşecek deniz seferlerini mümkün kılan gemi yapım tekniklerinden matematik ve geometri bilgisine üretici güçlere dair tüm bilgi Çin

ve İslam dünyasının buluşlarından gelmiş; Yahudi alimlerce Portekiz'deki denizcilere aktarılmıştır (Hobson, 2020, s. 151)⁶⁶. Tüm bu teknik imkanların dahilinde İspanya ve Portekiz'e hizmetlerini sunan Cenevizlilerden birisi olan ve zanaatkâr bir aileden gelen Cristof Colomb, -birçok denemeden ve reddedilmeden sonra- İspanya kraliyet hazinesinin yanında Cenevizli ve Floransalı bankerlerin iştirakini sağlamayı başararak; baharat ve daha da önemlisi altın bulmak için Hindistan'a ulaşmak üzere batıya yelken açmıştır (Luraghi, 2019, s. 40-45). 1492 yılında Bahama takım adalarına ulaşan Colomb, Kraliyetle imzalamış olduğu anlaşma uyarınca, keşfettiği her yerin Kral naibi ve amirali, aynı zamanda da tüm değerli madenlerin onda birinin sahibi olacak şekilde konumlanmıştır. İlk ulaşılan San Salvador'da altın olmadığı anlaşılır anlaşılmaz tekrar denize açılan Colomb, önce Küba'yı; orada da altın bulunmaması üzerine yeniden keşfe çıkarak seferlerinin asıl hedefi olana altına ulaşacağı Haiti'yi ulaşmıştır (Luraghi, 2019, s. 46-47).

I. İlk Fetihler ve Sömürgecilik

16. Yüzyılda ortaya çıkan sömürgecilik kendisinde önce tarihte birçok örneği ile karşılaşılan kendi halkını yeni ele geçirilen bölgeye taşıma esasına dayanan kolonicilik ve fetihçilikten yapısal olarak farklı bir sömürü biçimidir (Luraghi, 2019, s. 14). 1492 yılında bölgedeki yerlilerin sayısı Denevan'ın yüzde 25 yanılma payını saklı tutarak yaptığı araştırmalarına göre: 4.4 milyon K. Amerika'da, 21.4 milyon Meksika'da, 5.65 milyon Orta Amerika'da, 5.85 milyon Karayipler'de, 11.5 milyon And bölgesinde, 8.5 milyon Güney Amerika düzlüklerinde olmak üzere toplamda 57,300,00 olarak hesaplanmıştır (Denevan, 1992, s. 290-291). Sömürgeciliğin diğer pre-kapitalist fetihlerden ayrılan özgünlüğü, az sayıda İspanyol'ca, İspanya'dan oldukça uzakta bulunan geniş bir alanın ve -hastalıklardan birçoğu kısa sürede yok olsa da- yukarıda ifade edilen kalabalık yerli nüfusunun kontrol altında tutulması için gerekli pratiklerden doğmuş olmasındadır. Cortez'in Meksika'ya gelmesinden 15 yıl sonra İber yarımadasından katbekat büyük Meksika'nın sahibi olduğunu iddia eden *conquistadorların*

⁶⁶ Portekiz'in balıkçılık da gösterdiği görece başarısına rağmen hiçbir zaman yeterli büyüklükte denizci sayısına ya da gemi yapımına uygun kereste ve reçine eksiklikleri dolayısıyla çok sayıda gemiye sahip olamadığı, başka ülkelerden gelen denizcilerle ve kölelerle desteklenmesine rağmen denizci sayısının; Brezilya ve Hindistan'dan gelen gemi sömürgelerden gelen gemi bileşenlerine rağmen de gemi sayısının daima sınırlı kaldığı ifade edilebilecektir (Wolf, 2019, s. 151).

(İspanyol işgal askerlerinin) sayısı birkaç bini geçmemektedir (Hanke, 1966, s. 9)⁶⁷. Yine toprak temliklerine ilişkin kayıtlara göre 16. Yüzyılın ilk yarısında Amerika'ya yasal yollarla giden İspanyol sayısı yaklaşık on beş bin olarak hesaplanmıştır (Vivens, 1969, s. 317). Başka bir ifadeyle aristokrasinin talepleri ile şekillenmiş bir feodal sömürü biçimi olan sömürgecilik, fatih toplumun doğrudan üreticilerinin fethedilen bölgeye taşınamaması ve az sayıda askerle fethedilen geniş toprakların ve yerlilerinin kontrol edilmesini gerektiren pratiklerle ortaya çıkmıştır (Özdemir, 2021).

Amerika'daki İspanyol ve Portekiz sömürgeciliğinin ilk dönemlerine yerlilerin -kimi zaman kendilerini yeniden üretmelerini mümkün kılmayan oranda- feodal rantlarla sömürülmesi damga vurmuştur. Doğrudan üretici konumu basitçe “Hintli” olarak ifade edilen yerlilere özgülendirken, soylu olmasına bakılmaksızın “Yeni İspanya'nın” bütün İspanyolları yerlilerin üstü olarak konumlanmıştır (Wolf, 2019, s. 181). Örneğin, İspanyollar San Salvador'un yerlileriyle karşılaştıklarında Lucayanlar'ın “cömertlik, dürüstlük ve masumluklarından” etkilendiklerini; Haiti'nin ve Küba'nın yerlileri olan Tainalarla ilişkilerinde de aynı dostane tavırdan şaşkınlığa uğradıklarını kaleme almışlardır (McAlister, 1987, s. 73-74). Buna rağmen bir kısmı ilk seferin dönüşünde sergilenmek üzere İspanya'ya kaçırılan ada yerlilerinin, kalan büyük çoğunluğu İspanyolların yağma, işkence ve yoğun sömürüsü altında 4 yılda 100.000 can vermiş, 1548 yılına gelindiğinde ise adadaki 300.000 yerliden geriye sadece 500 kişi kalmıştır (Blaut, 2015, s. 49). İlk fetihlere, işgalci askerlerin başlarına buyruk hareketlerinin belirleyiciliği damgasını vurmuş, İspanyol tahtı doğrudan hakimiyet kurmakta zorlandığı bu oluşumları sonradan tanımakla iktifa etmiştir. Bu süreçte Amerika'da Colomb öncesi zamanların gelişkin merkezi devletlerinin yerini genel olarak bölünmüş yerli toplulukları ve küçük çaplı feodal beylikler almıştır (Wolf, 2019, s. 198).

Avrupalıların Amerikan yerlilerinden üstün silahlara sahip olduğu sabit olmakla birlikte, yüksek nüfusa, büyük ordulara ve karmaşık devlet örgütlenmelerine sahip Aztek ve İnka devletlerinin az sayıda işgalci askerle kısa sürede kontrol altına alınmasını tek başına açıklayamamaktadır (Blaut, 2015, s. 267). Fetihten bir süre önce kurulan ticari etkileşimin neticesi olarak İspanyol *conquistadorlar*'ın Aztek ve İnka merkezlerine varmasından önce

⁶⁷ İber yarımadasında, soylu unvanı olan ancak aile topraklarından pay alamayan *kadetlerin* sayılarının oldukça artması ve toplumsal konumlarını korumak için ihtiyaç duydukları zenginlikleri keşif ve fetih hareketleriyle gidermeye yönelmeleri, sömürgeci fetihlerin insan gücünü besleyen etkenlerden olmuştur (Ferro, 2017, s. 30-31).

Avrupalıların taşıdığı hastalıkların buralara ulaşarak kitlesel ölümlere yol açması, Avrupalıların az sayıda askerle bu büyük devletleri çökertmesini mümkün kılan etkenlerin başında gelmiştir (Alchon, 1991, s. 14; Blaut, 2015, s. 267). Aztek imparatorluğunun 250.000 civarında insanın yaşadığı görkemli başkenti Tenochtitlan'da 1520'de -İspanyol fethinden kısa süre önce- yaşanan salgında halkın yarısından çoğu hayatını kaybetmiştir (Marks, 2022, s. 121). Çiçek hastalığı başta olmak üzere bulaşıcı hastalıkların neden olduğu benzer bir yıkımı, İnka devletinin egemen olduğu And bölgesinde yaşanan ilk iki büyük salgında nüfusun dörtte üçünü yok etmesi gözler önüne sermektedir (Alchon, 1991, s. 45). Bu etkenin yanında, sömürgeci devletlerin sıkça uyguladığı, birbirleriyle çatışma yaşayan yerli toplulukların -pazarlık ve antlaşma yoluyla- bir kısmının müttefik haline getirilerek egemen güce karşı etkin şekilde kullanılması sık karşılaşılan bir uygulama olmuştur (Ferro, 2017, s. 66)⁶⁸. Ancak nihayetinde Avrupa-merkezci yaklaşımların ileri sürdüğü gibi Amerika yerlileri batıl inançları, Avrupalıları tanrı sanmaları, Avrupalıların üstün stratejileri veya teknolojileri karşısında savaş alanlarında değil, Avrupalılarla savaştan önce hastalıklardan dolayı yenilmişlerdir (Blaut, 2015, s. 269). 1492 yılında Dünya nüfusunun yüzde 13'ünü oluşturan Amerika yerlileri, 1600 yılına gelindiğinde dünya nüfusunun yüzde 1'ine tekabül edecek kadar gerilemiştir (Hobson, 2020, s. 178). Ancak Amerika yerlilerinin yüz binlercesinin yaşamına mal olan hastalıkların da dünyanın geri kalanından yalıtık bir toplumun dünyanın bütünleşik kısmından gelen bir toplumla karşılaşmasının basit bir neticesi olduğu gibi bir sonuca varılması yanıltıcı olacaktır. İlk temastan itibaren kötü koşullar altında zorla çalıştırılmaya başlanan yerlilerin, -1494 sonrasında köle ticaretinin yoğunlaşmasıyla- köleleştirmek üzere avlanmaları ve zincire vurulduktan sonra maruz bırakıldıkları çalışma koşullarının etkisiyle patojenlerin bu denli hızlı ve ölümcül bir şekilde yayılması olgusu önemle vurgulanmaya muhtaçtır (Wolf, 2019, s. 182).

II. Encomienda Sistemi ve İnsan Hakları

Encomienda, İspanya kraliyetinin özellikle fetih hareketine katılan askeri sınıf üyelerine eskiden yerlilere ait olan toprakların ve yerlilerin dağıtıldığı; yeni hak sahiplerine bölgenin vergisini ve yerlilerin emeğini kullanma hakkı veren temlik biçimidir (Cook, 1981, s. 76). Daha çok halihazırda fethedilmiş bölgenin hukuksal olarak Kraliyet tarafından tanınması biçiminde

⁶⁸ Egemenliğin tesisi sırasında kullanılan yerel işbirlikçilerin, fatihlerin egemenliklerini sürdürmesini sağlamaya yönelik olarak da önemli hizmetler sağladığı ayrıca belirtilebilecektir (Ferro, 2017, s. 66-67). Örneğin İspanyol egemenliğine karşı Meksika'da çıkan yerli isyanını sonlandıran Mixtón savaşında on bin yerli İspanyollara müttefik olarak bu savaşta yer almış; 16. Yüzyılın sonlarında yolları ve madenleri koruyan yerli okçular çeşitli hukuki ve maddi imtiyazlardan faydalanmıştır (Black, 2020, s. 74).

işleyen ve fetihçi döneme ait bir kurum olarak gelişen ilk encomienda temlikleri, 16. Yüzyılın değişen pratikleriyle birlikte yapısal bir dönüşüme uğramıştır. Amerika'ya gelen İspanyolların üretim sürecine emekçi olarak katılmamaları, yerlilerin yağma ve kölecilik üzerinden kendilerini yeniden üretmelerini mümkün kılmayan oranda sömürülmesi, Aztek ve İnka devletlerinin toplumsal fazlayı devlet içi dağıtım üzerinden işleyen mekanizmalarının yıkılması ve tüm bunların sonucunda ekosistemin yok edilmesi fetihçi sistemin kısa sürede tıkanmasına yol açmıştır (Wolf, 2019, s. 184)⁶⁹. Başka bir ifadeyle, yağmalar, katliamlar, hastalıklar ve köleleştirmelerle tıkanan fetihçi sistem 16. Yüzyılın başlarında İspanyolların Amerika'daki kalıcı varlığını tehdit edecek noktaya ulaşmıştır (McAlister, 1987, s. 155). Bu bağlamda Kraliyet tarafından, vergi toplama ve nüfusu kontrol altında tutmaya yönelik olarak bölgedeki askeri sınıfa toprak üzerinde mülkiyet hakkı içermeyen hak temliklerinin, Amerika'daki İspanyol varlığının sürdürülmesi adına dönüşmesini gerektiren ad hoc pratiklerle encomienda sistemi ortaya çıkmıştır (McAlister, 1987, s. 157). “Akıllı ve Hristiyanlaşmaya uygun ancak İspanyollarla eşit olmayan yerli” anlayışı üzerinden ortaya çıkan insan hakları söylemi ve bunun hukuksal yansımaları işte tam da encomienda sistemindeki bu dönüşümlerle denk düşmüştür. Teoride encomienda sahiplerine (encomenderos) yukarıda sayılan yetkileri yerlileri korumak, Hristiyanlaştırmak ve medenileştirmek üzere veren sistem, uygulamada yerlilerin yoğun sömürüsünü sona erdirmemiş ancak sürdürülebilir bir hale getirmiştir (Cook, 1981, s. 76).

Yoğun yerli nüfusunun bulunduğu Amerika anakarasında yerlilerin toprak mülkiyetlerini tamamen ortadan kaldırılmaksızın kurulan encomiendalar, hak sahibi komutanlar olduğu durumlarda sayısı yüz binleri bulan yerlileri kapsadığı gibi alt düzey askerlere köy boyutunda temliklere kadar değişen çeşitli düzeylerde oluşturulmuştur (McAlister, 1987, s. 160). Fatih askeri sınıfın adem-i merkezileşmesini önlemek üzere hak sahibine yerliler ve topraklar üzerinde mülkiyet hakkı vermeyen encomienda temlikleri, “vesayet imtiyazları” olarak tanımlanmıştır (Anievas & Nişancıoğlu, 2019, s. 151).

Yaşanan büyük sosyo-ekonomik çöküş sonrası farklı yerlerden bir araya getirilerek yeniden örgütlenen yerli toplulukları, köy toprakları üzerinde haklar elde ederken, Kraliyet memurlarına ve kendilerinden sorumlu encomenderoslara karşı çeşitli feodal yükümlülükler altına

⁶⁹ Tüm bunların yanında Karayipler'de ve Antiller'de İspanyolların denetiminde gerçekleştirilen tarımsal üretim, yeni bölgelerin keşfi ile İspanyolların keşif hareketlerine gitmek üzere denetimlerindeki toprakları terk etmeleriyle sürekli sekteye uğramıştır (Vivens, 1969, s. 321).

sokulmuştur (Wolf, 2019, s. 199). Aynı zamanda yerlilerin üst düzey soylularının (*caciques*) Hristiyanlaşarak İspanyol aristokrasisine -idari makam elde edemeyecek şekilde ancak diğer sınıfsal ayrıcalıklarını koruyarak- katılmasının yanı sıra daha alt düzey yerli soylular, İspanyollarla üretimdeki yerliler arasında aracılık rolü oynamak üzere yeni kurulan yerli topluluklarının denetçileri olarak konumlandırılmıştır (Wolf, 2019, s. 199). Aynı zamanda yerli aristokrasi, İspanyol feodal sınıf üyelerine karşı Kraliyet tarafından denge unsuru olarak da desteklenmiş, kimi bölgelerde *caciques*, Amerika’da yerleşik İspanyol aristokratlarla evlilikler üzerinden bütünleşerek *encomenderos*’a dönüşmüştür (Anievas & Nişancıoğlu, 2019, s. 152). Aynı zamanda söz konusu sistemin işleminde İnka devletinin üretim ilişkilerinden birisi olan zorunlu çalışma sisteminin, Amerika *encomiendalarını* besleyecek şekilde dönüştürülmesi etkili olmuştur. Karşılıklı olarak emeğin yeniden dağıtımı üzerinden düzenlenen İnka zorunlu çalışma sistemi *mita*, karşılıklılık ve yeniden dağıtım özellikleri İspanyollar lehine ortadan kaldırılacak şekilde yeniden düzenlenmiş ve böylece yerlilerin *encomenderos*lara bağlı emek gücü haline getirilmesi sağlanmıştır (Hobsbawm, 2018, s. 101).

İspanya kraliyeti, egemenliğine yeni giren bölgelerde köleciliğe karşı çıkmamışsa da kendi kontrolü ve yasaları dışında köleleştirmeler yapılmasını çıkarlarına aykırı bulmuştur. Amerika’ya 1501 yılında gelen İspanyol Valisi Ovando, Kraliçenin yerlileri Hristiyanlaştırarak tebaa haline getirme ve emek gücü olarak kullanma hayallerinin mümkün olmadığını, “şeytanlara ve putlara tapan vahşilerin dürüst çalışmadansa tembelliği ve İspanyollardan kaçmayı tercih ettiğini” yazarak Kraliçeye iletmıştır (McAlister, 1987, s. 153). Benzer şekilde İspanyol Rönesans düşünürlerinden Juan Ginés de Sepúlveda yerlileri emekleri ve malları serbestçe tasarruf edilebilir ve öldürülebilir “doğal köle” olarak tanımlamıştır (Hanke, 1966, s. 14). Her ne kadar bağımsız hareket etmeye meyilli ilk conquistadorların yağmaları üzerinde kontrol kurmak kolay olmasa da bölgede uzun vadeli bir hakimiyet kurmak isteyen İspanyol Kraliyeti, yerlilerin halihazırda başka yerlilerin kölesi olması ve İspanyolların işgaline direnme, kontrolüne girmek istememe, isyan etme veya savaşıma durumlarında köle yapılmasının yasal olduğunu ilan etmiştir (McAlister, 1987, s. 155). Gelgelelim uygulamada tacirler, askeri sınıfın alt düzey üyeleri ve yeni yerleşimciler başta olmak üzere birçok İspanyol, Kraliyetten ve merkezi feodalitenin temsilcilerinden kolayca kaçınarak bu kuralları sık sık esnetmiş, özellikle ilk işgallerde on binlerce yerli özgürlüğünü kaybetmiş, zamanının göz kamaştıran şehirlerini canlı köle pazarlarına dönüştürmüştür (McAlister, 1987, s. 155). İnsanlık dışı çalışma koşullarında emek gücünün oldukça hızlı bir şekilde yok edilmesi ve bu süreçte mevcut yağma

biçiminin sürdürülemeyeceğinin netleşmesi yukarıda bahsedilen yeni ve sürdürülebilir sömürünün pratiklerinin oluşumuna sebebiyet vermiştir (McAlister, 1987, s. 155).

İspanyol ilahiyatçı ve hukukçu Francisco de Vitoria, bu dönüşümde oynadığı rolle birlikte modern uluslararası hukukun kurucusu olarak kabul edilmektedir (Horta, 2024, s. 243). Vitoria, yerliler ile İspanyolların farklılıklarına ve ortak yönlerine yönelmiş çalışmalarında, her iki grubunda akıl sahibi olduğu değerlendirmesini yapmış ve İspanyollar ile yerliler arasında eşitsizde olsa hukuksal ilişkinin kurulabileceği zeminin teorik temellerini atmıştır (Anievas & Nişancıoğlu, 2019, s. 145). Yine bu dönemde etkin bir figür olarak Casas, kraliyetin çıkarlarıyla ve dönüşen sömürü pratikleriyle uyuşacak şekilde yerlilerin yok edilmesi ve köleleştirilmesine karşı çıkarak, yerlilerin erdemleri ve yeteneklerinden bahsetmiş, Hristiyanlaşmaya ve medenileşmeye uygun bulduğu Amerikalıların “insan” olarak kabul edilmesi yönündeki yaklaşımın savunucusu olmuştur (Hanke, 1966, s. 14-16)⁷⁰. Casas yerlilerin feodal sistemle entegrasyonunu savunmak için İspanyol işgalinin ilk döneminde dahi yerlilerin Hristiyanlığa yüksek ilgi ve merakından bahsederek İspanyollara itaat etmek isteyen uysal, zayıf ve fakir insanlar tasvir etmiştir (Bartoloméo de las Casas, 2020, s. 32). Casas’a göre, yerlilerin itaat ve Hristiyanlaşma talepleri İspanyollar tarafından reddedilmiş, İspanyolları tanrısal varlıklar olarak gören, fatihlerin zenginleşmesi için gerektiğinde yol yordam gösteren, en zor zamanlarında işgalcileri hayatta tutan yerliler demir prangaları hak etmemiş; Hristiyanlıkla bağdaşmayan İspanyol aç gözlülüğü verimli ve üretken toprakları insansız bırakmıştır (Bartoloméo de las Casas, 2020, s. 35-43). Casas’ın görüşlerinin Kraliyet tarafından büyük oranda desteklendiği 1537 yılına gelindiğinde Papa III. Paulus’un yerlilerin insan olduğunu ve aynı zamanda Katolik olmaya uygun ve meyyal olduklarını resmi olarak deklare etmiştir (McAlister, 1987, s. 154). Böylece Casas’ın asimilasyona uygun yerli teorisi denilebilecek “soylu vahşi” yaklaşımı, mutlak kölelik ve katliamın meşrulaştırıcısı olan Sepulveda’nın “soysuz vahşi” teorisine üstün gelmiştir (Hobson, 2020, s. 172). Yukarıda bahsi geçen yağmacı sistemden Encomienda sistemine geçiş burada tartışılan hukuksal dönüşümün sosyo-ekonomik temeli olmuştur. Kısa bir süre sonra, değişmiş sömürge pratiklerine uygun olarak valileri aracılığıyla bölgedeki denetimini arttırabilmiş olan İspanya, 1542 yılında çıkarılan “Doğu Hint Yasaları” yordamıyla yerlilerin akıllı ve özgür olduğu ilan etmiş böylece köleleştirmeler

⁷⁰ Kariyerinin başlarında yerlilerin hayatlarını kurtarmak adına Afrikalıların köle olarak Amerika’ya getirilmesini ve yerliler yerine çalıştırılmasını dahi savunan Las Casas ancak ilerleyen yıllarda bu görüşünden vazgeçmiştir (Hanke, 1966, s. 19).

hukuksal düzlemde yasaklanmıştır (McAlister, 1987, s. 155; Horta, 2024, s. 247). Yerlilerin insan olarak kabul edildiği “soylu vahşi” teorisi ve devamında köleliğin kaldırılması, Avrupalılarla yerliler arasında eşitlik sağlanmasına değil; yerlilerin, Avrupalılar tarafından asimilasyona maruz kalmayı kabul etmeleri şartıyla yok edilmemelerine karşılık gelmiştir (Hobson, 2020, s. 174). Aynı doğal yasalara tabi oldukları kabul edilmekle birlikte yerlilerin, uygarlıkta Avrupalıların atalarıyla aynı seviyede kalmış addedilmesi başka bir ifadeyle “geri kalmışlıkları” yayılmacı ve asimile edici politikalara meşruiyet sağlamış; geleceğin Avrupa-merkezci ideolojisinin de temellerini oluşturmuştur (Anievas & Nişancıoğlu, 2019, s. 147).

16. yüzyılın ilk yarısında İspanya hakimiyetindeki Amerika’da, her ne kadar 1542 yılında resmi olarak kölelik yasaklansa dahi Afrika’dan getirilen köleler, yerli kölelerden pahalı olmaları ve taşımacılık problemleri sebebiyle çoğunlukla ev kölesi olarak kullanılmış, kıtanın Afrika’ya uzak kısımlarında uzun süre yerli kölelerin kullanımı önemini sürdürmüştür (Black, 2020, s. 80). Bunun yanı sıra örneğin, yerli halkın geri dönülemez bir şekilde yok edilmiş olduğu İspanyol hakimiyetindeki Antiller’de üretim, Afrika’dan getirilen Siyahi kölelerin giderek artan sayılarda kullanımıyla sürdürülebilmiştir (Horta, 2024, s. 232-234). 16. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde İspanya’nın madenlerde ve plantasyonlarda çalıştırmak amacıyla, Portekiz ise şeker kamışı üretiminde kullanmak üzere Afrika’nın “siyah fildişine” olan ihtiyacı giderek artmıştır (Wolf, 2019, s. 270). Söz konusu dönemde Nuh’un, Afrikalıların atası olan torunun lanetlenerek, diğer kardeşlerine hizmet etmekle görevlendirildiği şeklindeki İncil yorumundan kaynaklanan inanış hakim olmuş, Afrikalı kölelerin “insanlığı” tartışılmamıştır (Hobson, 2020, s. 175). 17. Yüzyılda Afrika’dan tedarik edilen kölelerin yüzde 42 ile büyük çoğunluğu Brezilya’ya taşınırken yüzde 22’si İspanya kontrorlündeki Amerika’ya, Yüzde 20’si ise İngiliz kontrolündeki Karayipler’e taşınmıştır (Wolf, 2019, s. 276). Özellikle 1650 yılından sonra Karayipler’de yaygınlaşan şeker kamışı üretimine yönelmiş köleci plantasyon ekonomisiyle birlikte ile patlama yaşayan köle ticareti 18. Yüzyılda zirve noktasına ulaşmış, sadece bu yüz yılda yaklaşık 6 milyon insan Afrika’dan kaçırılmıştır (Wolf, 2019, s. 270). Toplamda 12 milyon ile 20 milyon arasında kölenin Afrika’dan Amerika’ya taşındığı, “orta geçiş” olarak isimlendirilen Afrika-Amerika arası Atlantik yolculuğunun “mezbahayı hatırlatan şartlarında” hastalanan toplamda yaklaşık 1.5 milyon Afrikalı kölenin denize ve dolayısıyla ticaret filolarının arkasından gelen köpekbalıklarına atıldığı hesaplanmıştır (Hobson, 2020, s. 176). Nihayetinde İspanyol sömürgeci sisteminin değişen sosyo-ekonomik ihtiyaçları uyarınca

gelişen insan hakları söylemi, yerlileri “insan” addederken, aynı anda devam etmekte olan Afrikalıların köleleştirilmesi hususunda sessizliğini bozmamıştır.

Sonuç

Amerika’daki İspanyol sisteminin en çok getiri sağlayan kalemini yerlilerin tarımsal üretim üzerinden sömürüsü değil, madencilik ekonomisi oluşturmuş; yerlilerin feodal sömürüsü madencilik sistemin sürdürülebilirliğini sağlaması bakımından önem taşımıştır (Wolf, 2019, s. 203). İspanya’nın Avrupa’da yürüttüğü yüksek maliyetli savaşları mümkün kılan ancak uzun vadede yine İspanya’nın mamul mal tüketimine bağlanmasına yol açarak üretimini baltalayan etmen Amerika’nın temel ihraç kalemi gümüşün İspanya’ya akışı olmuştur (Marks, 2022, s. 129). Büyük bir kısmı Amerika’da üretilerek bahsi geçen süreçle diğer Avrupalı devletlerin eline geçen gümüş, buradan da Asya’ya hareket etmiştir (Frank, 2010, s. 196-208; Marks, 2022, s. 129)⁷¹. 1500- 1800 yılları arasında Amerika’nın sömürülmesi sayesinde dünya gümüş üretiminin %85’ini, altın üretiminin %70’ini elinde bulunduran Avrupalılar, “dünyanın gördüğü en yüksek kıta ticaret açığını finanse etmek” maksadıyla gümüş ve altınları Çin ve Hindistan pazarlarına ulaşmak üzere kullanmıştır (Hobson, 2020, s. 179).

Avrupa’nın, sömürgecilik ve kapitalizm pratikleriyle 18. Yüzyılda diğer pre-kapitalist toplumlar üzerinde elde ettiği üstünlükler, Avrupa-merkezci yaklaşımlar içerisinde tarihin kadim dönmelerine kadar geri götürülmektedir. Söz konusu yaklaşımlar, coğrafi keşiflerden Amerika’nın sömürgeleştirilmesine, insan haklarından köleciliğe uzanan ter ve kanla yazılmış sömürgecilik tarihini Avrupalıların eylemlerini meşrulaştıracak şekilde yeniden kurgulamaktadır. Bu bağlamda da feodal bir yağma ve fetih hareketi olarak başlayan “Yeni Dünya” işgalinin, talan ekonomisini sürdürülememesi üzerine yaşadığı dönüşümlerle gelişen insan hakları kuramının doğuşu ana akım öğretilerde toplumsal pratiklerinden ayrıştırılarak ele alınmaktadır.

Encomienda sistemi, merkezileşme ve adem-i merkezileşme eğilimleri doğrultusunda çıkar çatışmaları yaşayan ancak kolektif askeri sınıf özelliği gösteren İspanyol aristokrasisi ile büyük kısmı doğrudan üretici durumunda olan yerliler arasında ortaya çıkmış, feodal üretim

⁷¹ Afrika ve Amerika’dan elde edilen altın, gümüş, köle ve tarımsal ürünlere rağmen 1800 yılına kadar Asya, dünya nüfusun yüzde 66’sına; toplam GSMH’sinin ise yüzde 80’ine sahip olmuştur (Frank, 2010, s. 195-196). Ayrıntılı bilgi için bkz. Frank, 2010.

ilişkilerinin özgün pratikleri olarak ifade edilebilecektir. Talancı fetih politikalarının sürdürülemez hale gelerek yerlilerin tarımsal üretimde doğrudan üretici olarak konumlanması sürecinde gündeme gelen “yerlilerin insan hakları” bu bağlamda sömürgeciliğin arka yüzü olarak değerlendirilebilecektir. İnsan hakları söylemi içerisinde akıl sahibi ve insan olarak kabul edilen yerliler, Hristiyanlaşmaya ve çalışmaya uygun bulunsa da “vahşi” nitelendirmesine maruz bırakılarak asla Avrupalılarla eşit olamamış, başka bir ifadeyle Avrupalılarca asimile edilmeye mahkum bırakılmıştır. Siyahiler bakımından ise gündeme gelmeyen insan hakları söylemi, milyonlarca Afrikalının ölümüne çok uzun bir süre sesiz kalmıştır.

Kaynakça

- Alchon, S. (1991). *Native Society and Disease in Colonial Ecuador*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Anievas, A., & Nişancıoğlu, K. (2019). *Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu Kapitalizmin Jeopolitik Kökenleri*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Bartolomé de las Casas. (2020). *Yerlilerin Gözyaşları Yerlilerin Yok Edilişinin Kısa Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Black, J. (2020). *Kısa İspanya Tarihi*. Ankara: Say Yayınları.
- Blaut, J. (2015). *Sömürgeciliğin Dünya Modeli Coğrafî Yayılmacılık ve Avrupa-merkezci Tarih*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Cook, N. (1981). *Demographic collapse Indian Peru, 1520-1620*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Denevan, W. (1992). *The Native Population of the Americas in 1492*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Ferro, M. (2017). *Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13.-20. Yüzyıl*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Frank, A. (2010). *Yeniden Doğu Asya Çağında Küresel Ekonomi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Hanke, L. (1966). The Spanish Struggle for Justice in the Conquest of America. *Revista de Historia de América*, No: 61/62, 5-22.
- Hobsbawm, E. (2018). *Yaşasın Devrim Latin Amerika Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hobson, J. (2020). *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Horta, M. (2024). *İspanya Tarihi Tarih Öncesi Dönemden 21. Yüzyılın Başlarına Kadar*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İba, K. (2023). *Feodal Üretim Tarzı Kavramı Bağlamında Selçuklu Hukukunu Yeniden Düşünmek*. Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Luraghi, R. (2019). *Sömürgecilik Tarihi*. İstanbul: E Yayınları.
- Marks, R. (2022). *Modern Dünyanın Kökenleri 15. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Dünya'nın Küresel ve Ekolojik Tarihi*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- McAlister, L. (1987). *Spain and Portugal in the New World 1492-1700*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- McNeill, W. (2019). *Dünya Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Oyan, O. (1998). *Feodalizm ve Osmanlı Tartışmaları*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Özdemir, A. (2021, 05 25). Emperyalizm ve İnsan Hakları. YAYED
<https://www.youtube.com/watch?v=WCgP9-Lzg3E&t=15s>.
- Özdemir, A., Saygılı, A., Zabunoğlu, H., Akyıldız, N., Ketizmen, M., Demirli, A., . . . Şahin, O. (2022). *Genel Kamu Hukuku Kuramsal Yaklaşım*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Türkcan, E. (2023). *Üç Tarz-ı Emperyalizm Emperyalizmin Ekonomi Politikası Teoriden Tarihe*. Ankara: Yeni Deniz Mecmuası Yayınları.
- Vivens, J. (1969). *An Economic History of Spain*. Princeton/ New Jersey: Princeton University Press.
- Wolf, E. (2019). *Avrupa ve Tarihsiz Halklar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İBRÂHİM GÜLŞENÎ'NİN MA'NEVÎ ADLI ESERİ ÜZERİNE⁷²

Prof. Dr. İdris KADIOĞLU*

Özet

Bu çalışmada İbrâhim Gülşenî'nin (ö. 940/1534) Farsça eseri *Ma'nevî* ve özellikle de dîbâcesi üzerinde durulmuştur. Halvetiyye şeyhi ve tekke şairi Dede Ömer Ruşenî'nin (ö. 892/1487) halifelerinden biri olan İbrâhim Gülşenî Arapça, Farsça ve Türkçe divan tertip etmiş üretken bir mutasavvıf şairdir. Şeyh Muhammed Âmidî'nin oğlu olan Gülşenî'nin üç dilde yaklaşık 75 bin (Ali Emîrî'ye göre 130 bin) beyit şiir yazdığı rivayet edilmektedir. Şair, yaklaşık 40 bin beyitlik *Ma'nevî* adlı Farsça mesnevisini Mevlânâ'ya nazire olarak Diyarbakır ve Mısır'da yazmıştır. Oldukça hacimli olan bu eserin bir menkıbeye dayanılarak kırk günde yazıldığı rivayet edilmektedir. Eserin bir nüshasının [Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, No. 265] Türkçe dîbâcesinde *Ma'nevî*'nin yazılış tarihi ve ne kadar sürede yazıldığına dair önemli bilgilere ulaşılmıştır. Bu nüshanın dîbâcesindeki “*Evvel ü âhir bidân k'în rû-nümûn / Sâl ender nüh-sad u bîst u dü bûd*” [922/1517] mısralarıyla biten Farsça bir kıtada *Ma'nevî*'nin yazılış tarihi açıkça belirtilmiştir. Yazılış tarihi ve müstensihî belli olmayan tezhipli bir el yazma nüshasının [Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, No. 2080] baş tarafındaki Arapça dîbâceden sonraki sayfada, kitabın adı ve müellifin sıfatlarını ihtiva eden bir serlevha dikkat çekmektedir. Adı geçen nüshaların dîbâceleri bağlamında İbrâhim Gülşenî ve Farsça eseri *Ma'nevî* hakkında tespitlerde bulunulmuş ve esere dair yeni bulgular tebliğ edilmiştir. Bu bilgilerin eser üzerine yapılacak bundan sonraki çalışmalara katkı sunacağını ümit etmekteyiz.

Anahtar kelimeler: İbrâhim Gülşenî, Mesnevî, Ma'nevî, Farsça, Dîbâce

ON THE WORK MA'NEVÎ BY İBRÂHİM GÜLŞENÎ

Abstract

This study focuses on *Ma'nevî*, a Persian work by İbrâhim Gülşenî (d. 940/1534), with particular emphasis on its preface (*dîbâce*). İbrâhim Gülşenî, one of the caliphs of Dede Ömer Ruşenî (d. 892/1487) -a shaykh of the Khalwatiyya order and a Sufi poet- was a prolific mystical poet who compiled divans in Arabic, Persian, and Turkish. It is reported that Gülşenî, the son of Shaykh Muhammad Âmidî, composed approximately 75,000 couplets (or 130,000 according to Alî Emîrî) in three languages. He wrote his Persian *Ma'nevî*, consisting of around 40,000 couplets and modeled after Rûmî's *Mathnawî*, in Diyarbakır and Egypt. Despite its considerable length, it is said to have been written in forty days, based on a legend. A Turkish preface found in one manuscript [Süleymaniye Library, Mihrişah Sultan, No. 265] provides significant information about the date and duration of the work's composition. In a Persian quatrain ending with the verse “*Awal u âkhir bidân k'în rû-numûn / Sâl andar nuh-sad u bîst u du bûd*” [922/1517], the exact date of the work's composition is clearly stated.

⁷² Bu çalışma, 24-26 Nisan 2025 tarihleri arasında İskenderiye/Mısır'da (Arab Academy for Science, Technology and Maritime Transport) düzenlenen IX. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde (INCSOS'25) sunulan tebliğden geliştirilmiştir.

* Dicle Üniversitesi [Dicle University] 0000-0002-2671-3768, ikadoglu@gmail.com Diyarbakır/Türkiye

A richly illuminated manuscript of unknown date and copyist [Süleymaniye Library, Ayasofya, No. 2080] features a title page containing the name of the work and the attributes of the author, following an Arabic preface at the beginning. Based on the prefaces of these mentioned manuscripts, this study presents findings on İbrâhim Gülşenî and his Persian work *Ma‘nevî*, offering new insights. It is hoped that these findings will contribute to future research on the work.

Keywords: İbrâhim Gülşenî, Mathnawi, Ma‘nevî, Persian, Preface

GİRİŞ

Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sine nazîre olarak Farsça yazılan *Ma‘nevî-i Şerîf*, yaklaşık 40 bin beyit olup Diyarbakır’da yazılmaya başlanmış ve bir yılda (bir rivayete göre on ayda, başka bir rivayete göre kırk günde) tamamlanmıştır. İbrâhim Gülşenî (ö. 1534), Sadrazam İbrâhim Paşa’nın arzı ve Kanuni Sultan Süleyman’ın emriyle Mısır’dan İstanbul’a getirilmiş, yazdığı eser incelenmek üzere Şeyhülislâm Kemalpaşazâde’ye (ö. 1534) sunulmuştur. Kemalpaşazâde de bu eserin zahir ehli tarafından anlaşılamayacağını, ilâhî sırlar içerdiğini, Kur’an ve hadisleri açıkladığını belirten bir takriz yazmıştır. Ali Emîrî (ö. 1924) *Mir‘âtü’l-Fevâ’id*’de İbrâhim Gülşenî’nin eserin bir nüshasını Kemalpaşazâde’ye verdiğini, onun bunu dikkatlice okuyup esere dair bir takriz yazdığını, eserin incelenen bu nüshasının Kemalpaşazâde’nin türbesinde muhafaza edildiğini bildirir. *Mesnevî*’den alınma çeşitli hikâyeleri ihtiva ve izah eden *Ma‘nevî*’nin çoğu müellifi hayatta iken yazılan, biri Beyazıt Kütüphanesinde (B3588), biri Ankara Milli Kütüphanede (06 Hk 330) beşi Süleymaniye Kütüphanesinde (Nafiz Paşa 697, Halet Efendi 272, Esad Efendi 2908, Mihrişah Sultan 265, Ayasofya 2080) olmak üzere yedi nüshası tespit edilmiştir. *Ma‘nevî* adıyla TSMK Sultan III. Ahmed Kitaplığında kayıtlı (nu. 1508) eserin şairin Farsça divanı olduğu değerlendirilmektedir. Bu nüshalar içerisinde Mihrişah Sultan nüshasının dibâcesindeki metin dışı kayıtlarda şair ve esere dair önemli malumat vardır. Ayasofya nüshasında ise eserin giriş ve son bölümündeki güzel süslemeler dikkat çekmektedir.⁷³

1-LA‘LÎ MEHMED FENÂ’Î’NİN VERDİĞİ BİLGİLER

Tam adı “eş-Şeyh İbrâhîm Gülşenî b. Muhammed b. el-Hâc İbrâhîm b. Şihâbüddîn b. Aytoğmuş b. Güntoğmuş b. Oğuz Ata’dır. Baba tarafından Oğuz Ata’ya ana tarafından Âl-i Abâ’ya (Hz. Ali) nispet edilir (La‘lî Mehmed Fenâ’î, *Terceme-i Hâl-i Pîr İbrâhîm Gülşenî*, İst. 1289, s. 3).

Aşk uğruna Diyarbakır’dan Mısır’a hicret etmiştir. “*Der-‘aşk bedel şevd heme çiz / K‘ez Mısır koned Ermenî-râ*” *Aşkda her şeyi bedel olur. Ya‘ni ‘aşkda her şeyi tebdil olur. Ermen’e mensûb olanı Mısır’dan iderler ya‘ni Ermeniyeye ahâlîsinden olanı Mısır ahâlîsinden iderler. Bu beyitle rûh-ı müşârünileyhin (İbrâhîm Gülşenî) ‘âlem-i eşbâha zuhûrî bilâd-ı Ermeniyeye’de ya‘ni Diyârbekir’de olup ba‘de Mısır’a hicret iderek ahâlî-i Mısır’dan ma‘dûd ve zill-ı hidâyet ve irşâdları arz-ı Mısır’da memdûd olacağına işaret buyurulmuştur.*” (Fenâ’î, age., s. 6)

Edirneli Kâmî, Gülşenî tarikatini ve İbrâhim Gülşenî’yi vafeden sekiz beyitlik özgün bir gazel yazmış, bu gazel Fenâ’î tarafından onun hâl tercümesinin sonuna ilave edilmiştir:

⁷³ İbrâhim Gülşenî ve Ma‘nevî adlı eseri hakkında daha geniş bilgi için bk. La‘lî Mehmed Fenâ’î, 1289, s. 3-24; Ali Emiri, 2014, s. 32-40; Nihat Azamat, “İbrâhim Gülşenî” DİA, C 21, s. 301-304; Himmet Konur, İstanbul 1998; Ayhan Tek, Van 2009; Muhsin Macit, “Ma‘nevî (Gülşenî)”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, 2022.

[fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün]

1. Ey olan ser-mest-i bezm-i âsitân-ı Gülşenî
'Ayn-ı 'irfân-ı şerî'atdur nişân-ı Gülşenî
2. Rûşenî yandurdu câm-ı feyzi çün kim destine
Zâhir oldu 'âleme râz-ı nihân-ı Gülşenî
3. Kâmrân-ı feyz olur her kim iderse intisâb
Açılır elbette genc-i şâygân-ı Gülşenî
4. Hâr u hâşâke ta 'allukdan dili pâk eyleyüp
Oldı gül-çîn-i ma 'ârif bâğbân-ı Gülşenî
5. Olmadı kayd-âşinâ-yı pâ-y-bend-i ser-keşi
Halka der-gûş-ı rızâdur bendegân-ı Gülşenî
6. Ur zebân-ı güft-gûy-ı vahdete mühr-i sükût
Ma'nevî'den al sebak budur lisân-ı Gülşenî
7. Cebhe-sây-ı âsitân-ı feyz-bahşıdur 'azîz
Mısır'a sultân oldular hep çâkerân-ı Gülşenî
8. Ol velînüñ müstemidd-i feyz-i rûh-ı pâkidür
Kâmi-i ahkar gedâ-yı hânedân-ı Gülşenî (Fenâ'î, age., s. 24; Gülgün Erişen Yazıcı,
Kâmî Divanı, 2017, s. 57)

Yukarıdaki şiirin altıncı ve yedinci beyitlerinde özetle şöyle denilmektedir: “Birlik (vahdet) konusunu konuşma, suskun kal ve diline mühür vur; Ma'nevî-i Şerîf'ten ders al, Gülşenî'nin üslubunu öğren.” Bu ifadelerle, Allah'ın varlığı ve birliği hakkında hakiki bilgilerin Gülşenî'nin sözlerinde yer aldığına dikkat çekilmektedir. Gülşenî dergâhının eşigine yüz sürenler, onun manevi bereketiyle yücelmiş; orada yetişen dervişlerin tamamı Mısır'da sultanlar gibi bir hayat sürmüştür. Yusuf Peygamber'in Allah'a olan teslimiyeti ve sabrıyla Mısır azizi oluşuna gönderme yapılarak, bu dergâhta sabırla yol alan dervişlerin de Gülşenî'nin manevi himmetiyle Mısır'da huzur ve refaha ereceği ifade edilmekte; müritler bu kutlu yola davet edilmektedir.

2-ALİ EMİRÎ'NİN VERDİĞİ BİLGİLER

Mevlânâ İbrâhîm Gülşenî-i Âmidî, anın pederi Mevlânâ eş-Şeyh Muhammed el-Âmidî, anın pederi eş-Şeyh el-Hâc İbrâhîm el-Âmidî, anın pederi Mevlânâ eş-Şeyh Şehâbeddîn el-Âmidî, anın pederi Aydoğmuş, anın pederi Gündoğmuş, anın pederi Kutludoğmuş Hazerâtıdır. Bundan yukarı silsile-i ensâb-ı mürşidâneleri, vâzı'-ı lûgat-i Türkî olan Oğuz Ata'ya resîdedir. (Ali Emîrî, MF, C II, s. 24)

Ma'nevî-i Şerîf, E'âzım-ı te'lifâtındandır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Kuddise Sirruhu'l-Kayyumî Hazretleri'nin Mesnevî-i Şerîf'lerine cevâb-güne olan kitâb-ı meşhûr-ı müşgîn-erkâmdır ki kırk bin beyttir. Kâffesi rumûzât-ı Kur'âniyye ve dakâyık-ı hadîs-i Nebiyye'yi hâvî ve câmî'dir. Kitâb-ı şerîf-i mezkûru Tebriz'den 'avdetlerinde vatan-ı aslîleri olan Diyarbekir (Amid) şehrinde te'lif buyurdular. Tahrîrleri hengâmında ba'zen bir günde bin iki yüz beyt tahrîr buyururlardı. Ve kemâl-i şevk ü cezebât sâ'ikasıyla “Başladıkça ben söze başlar hücûma kâ'inât” sırr-ı hafîsi zuhûr ederek sîne-i safvet-defînelerinde hâsıl olan gürültüden mehâbet alarak yanında kimse oturmaya cesaret edemezdi. On üç mâhta hitâma resîde olmuş fakat şu on üç mâh zarfında yalnız kırk gün Ma'nevî-i Şerîf te'lifiyle iştigâl buyurulmuştur ki, kırk günde ikmâl edilmiş demek olmağla derece-i gayâtü'l-gayât-ı kemâlleri ve mertebe-i şân-

ı kerâmet-nişân-ı âlû'l-âlleri bundan da zâhir olur. Kitâb-ı celîl-i mezkûr hakkında Mesnevî-i Şerîf'te bir nice yerde şöylece işaret-i kerâmet-âyât vardır... (Ali Emîrî, MF, C II, s. 34-35)

[Günümüz Türkçesi: *Ma'nevî-i Şerîf*, Şeyh İbrâhim Gülşenî'nin en büyük eserlerinden biridir. Bu meşhur ve derin anlamlar taşıyan eser, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Hazretleri'nin "Mesnevî-i Şerîf"ine nazire olarak kaleme alınmıştır ve yaklaşık kırk bin beyitten oluşur. Eser bütünüyle Kur'ân-ı Kerîm'in işaretleri ve Hz. Peygamber'in hadislerinin ince manalarıyla doludur. İbrâhim Gülşenî, bu kıymetli eseri, Tebriz'den memleketi olan Diyarbakır'a (Âmid) döndükten sonra kaleme almıştır. Müellif, bazen bir günde 1200 beyit yazar ve yazım sürecinde çoğunlukla coşku ve mânevî cezbe hâlinde bulunurdu. Bu hâller sırasında, "Ben söze başladıkça kâinat da hücumla başlıyor" mısraındaki sırların ortaya çıktığı görülür, onun ruhundaki feyiz ve manevî haller öyle bir gürültü yazardı ki yanında kimse oturmaya cesaret edemezdi. Eser, toplamda on üç ayda tamamlanmış ancak müellif bu süre zarfında kırk gün boyunca sadece bu eserle meşgul olmuştur. Yani "eserin tamamı kırk günde bitirilmiştir" denmesi yazarının manevi derinliğini, yüceliğini ve yüksek bir makamda bulunduğunu gösteren delillerdendir. Bu kıymetli eserle ilgili olarak, Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Şerîf*'inde de yer yer bazı keramet dolu işaretler bulunmaktadır...

Kitâb-ı Ma'nevî-i Şerîf, müftiyyü's-sakaleyn 'allâme-i Rûm İbn Kemâl Hazretleri'nin şu takrîz-i garrâsiyla da müzeyyendir: Takrîz-i İbn Kemâl der-Hakk-ı Ma'nevî-i Şerîf: Bu Kitâb-ı Ma'nevî ki Şeyh İbrâhim Gülşenî'nindir, hakâyık-ı kudsiyyeden inşâ ve dakâyık-ı ünsiyyeden ibnâ olunmanın ehl-i sûret bunun ma'nâsına vâkıf olmaz ve ıstılâhât u te'vilâtına muttali' olmayan işârâtına 'ârif olmaz. Ekserî tefsîr-i Kur'ân-ı Azîm ve te'vil-i Kelâm-ı Kadîm ve şerh-i hadîs-i Nebvî ve keşf-i kelimât-ı Mustafavî ma'nâsını muhtevîdir ki, anda nice esrâr-ı İlâhî matvîdir. Pes ehlullâhın ahvâline i'tikâd ve rûhâniyyetlerinden istimdâd mühimdir. Efazanallâhu min berekâti ânârihim ve enârallâhu kulûbenâ min mişkâti envârihim. (Ali Emîrî, MF, C II, s. 36)

[Günümüz Türkçesi: *Kitâb-ı Ma'nevî-i Şerîf*, müftiyyü's-sakaleyn (insanlar ve cinlerin müftüsü), Anadolu'nun büyük âlimlerinden İbni Kemal Hazretlerinin şu övgü dolu takriziyle de süslenmiştir: Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi İbn Kemal'in (Kemalpaşazâde, ö. 940/1534) *Ma'nevî-i Şerîf* hakkındaki takrizi: "Bu **Kitâb-ı Ma'nevî**, Şeyh İbrâhim Gülşenî'ye aittir. İlâhî hakikatlerle inşâ ve derin manevi sırlarla bina edildiği için, sadece dış görünüşe bakan kişiler onun anlamını kavrayamaz. Tasavvufî terimlere ve yorumlara aşina olmayanlar ise içindeki remizlerin manasını anlayamaz. Bu kitap, çoğunlukla yüce Kur'an'ın tefsirini, Allah kelimasının yorumunu, Hz. Peygamber'in hadislerinin açıklamalarını ve onun sözlerinin manevi anlamlarını içermektedir. Bu yönüyle bu kitabın içinde birçok ilahî sır gizlidir. Bu yüzden Allah dostlarının hallerine inanmak ve onların manevi feyzinden istifade etmek çok önemlidir. Cenâb-ı Hak, bizleri onların nurunun bereketinden feyizlendirsinsin ve kalplerimizi onların ışıltı saçan kandillerinin nuruyla aydınlatsın.]

Hâl tercümesinin sonunda "Amûd-ı Neseb-i Celîl-i Hazret-i Gülşenî" başlığı altında İbrâhim Gülşenî'nin soy ağacı çizilmiş (bk. Ali Emîrî, MF, C II, s. 39), şair hakkında daha fazla bilgi için *gef* (گ) harfine müracaat edilmesi istenmiştir. Ancak Emîrî'nin adı geçen eserinde sadece elif harfindeki şahsiyetlerin hâl tercümesi yer aldığı için mufasssal bilgiye ulaşamamıştır.

3- ESER VE MÜELLİFİ HAKKINDA YENİ BİLGİLER

Süleymaniye Kütüphanesi Mihrişah Sultan (No. 265) nüshasındaki metin dışı kayıtlarda İbrâhim Gülşenî'nin vefat tarihi, evrâdı (zikirleri), *Ma'nevî* adlı eserinin yazılış tarihi ve *Mesnevî-i Şerîf*le mukayesesı gibi konularda verilen malumat dikkat çekmektedir. Toplam 383 varaklı bu nüshanın her sayfasında dört sütun halinde 25 satır yazılmış olup her varakta 100 beyit vardır. Takriben 38.000 beyit ihtiva eden bu nüsha, Derviş Muhammed tarafından 1025/1616-17 tarihinde ta'lik hatla yazılmıştır. Asıl metinden bir önceki sayfada Şeyh Feyzi-i Pojdağçavi'nin kaleme aldığı Türkçe takriz incelenmiş, bu kayıttan eserin yazılış tarihi bilgisine ulaşılmıştır.

A-DÎBÂCEDEN ÖNCEKİ KAYITLAR

Yâ kebîkec [Eskiden yazma kitapları güve yememesi için yazılan tılsım]

Ma'nevî-i Şerîf li-Hâzret-i Gülşenî [Eserin adı]

a-İbrâhim Gülşenî'nin Vefat Tarihi
Hâzret-i Gülşenî'nün vefât târîhidür

[fe'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilün]

1. Kerd riħlet zi-gülsitân-ı fenâ
Gülşenî a'nî Şeyh İbrâhîm
2. Zed kadem ber neşîmen-i lâhût
Şod be-ħalvet-serâ-yı ins-i muķîm
3. Z'în serâ-yı fenâ-yı hâdis-i nakş
Geş mihmân be-ħanķâh-ı kadîm
4. **Goft hâtif berây-ı o târîħ**
Mâte kutbu'z-zamân İbrâhîm

مات قطب الزمان ابراهيم (Sene: 940/1533-34)⁷⁴

b-Evrâd-ı Hâzret-i Şeyh İbrâhîm Gülşenî Kıddise Sırruhu'l-'Azîz [İbrâhim Gülşenî'nin Okuduğu Vırtler]:

- 1-Ba'de'l-Fecr li-reddi'l-belâ: yâ Dâfi' yâ Mâni' yâ Allah ('aded: 415)
- 2-Ba'de'z-Zuhr li-cezbi'l-ķulûb: yâ Râ'ûf yâ Vedûd yâ Allah ('aded: 400)
- 3-Ba'de'l-'Asr li-ziyâdeti'l-mâl: yâ Bâsiť yâ Mu'izz yâ Allah ('aded: 288)
- 4-Ba'de'l-Mağrib li-'izzeti ve'r-re'fet: yâ Rahmân yâ Ra'ûf yâ Allah ('aded: 705)
- 4-Ba'de'l-'İşâ' el-âhîretü li'l-ğurre: yâ Rahîm yâ 'Azîz yâ Allah ('aded: 100)

[1-Bela ve musibetlerin defî için sabah namazından sonra (415 defa) yâ Dâfi' yâ Mâni' yâ Allah,

⁷⁴ Gülşenî yani Şeyh İbrâhim fena (dünya) gül bahçesinden göçüp gitti. Adımını Lâhut makamına attı, insanların toplandığı تنها sarayına yerleşti. Sureti bu fâni dünyadan silindi, kadim dergâhın misafiri oldu. Gökten bir ses onun için şu tarihi söyledi: "Zamanın kutbu İbrahim vefat etti." Sene: 940/1533-34.

- 2-Kalbin cezbesi ve huzuru için öğle namazından sonra (400 defa) yâ Râ'ûf yâ Vedûd yâ Allah,
3-Mal ve kazancın artması için ikindi namazından sonra (288 defa) yâ Bâsiṭ yâ Mu'izz yâ Allah,
4-İtibar, kuvvet ve kudret için akşam namazından sonra (705 defa) yâ Rahmân yâ Ra'ûf yâ Allah,
5-Ahiret saadeti için yatsı namazından sonra (100 defa) yâ Rahîm yâ 'Azîz yâ Allah.]

B-DÎBÂCE (ARAPÇA)

Arapça yazılmış olan üç sahifelik bu dîbâcede (başka nüshalarda sayfa sayısı farklı) özetle; ilmin önemine vurgu yapılmış, ilmin peygamberlerden ve resullerden miras kaldığı, İslam dünyasının güzelliğinin âlimlere bağlı olduğu vurgulanmıştır. Allah'ın kudreti, hikmeti ve ilmi övülmüştür. İlmin, kalplere şifa olduğu, insanı doğru yola ilettiği ve manevi anlamların hazinelerini açtığı ifade edilmiştir. İlmin, şüpheleri giderdiği, adaleti tesis ettiği ve hakikati ortaya çıkardığı belirtilmiştir. Devamında; İlm-i ledün, fenâ-bekâ, vahdet-i vücud, şuhud, insan-ı kâmil, aşk-ı ilahî, vuslat gibi dinî-tasavvufî kavramlar üzerinde durulmuş, Allah, evren ve insana dair sırlara yer verilmiştir. Allah'ın güzel isimleri ve nitelikleri, lütuf ve ihsanları, Allah'a yönelme ve teslimiyetin önemi vurgulanmış; Allah dostları, Hazret-i Peygamber, onun halifeleri ve arkadaşları övülerek dîbâce metni tamamlanmıştır.

Dîbâcenin Başı:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَوْثَقَ الْعِلْمَ بِلَا شَكٍّ مِنَ الْيَقِينِ الَّذِي هُوَ الْعِلْمُ الْمُرُوثُ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ. وَجَعَلَنِي بِالْعِلْمِ مِنَ الْعُلَمَاءِ الرَّبَّانِيِّينَ⁷⁵.

Dîbâcenin Sonu:

الَّذِينَ هُمْ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ وَالْأَبْرَارِ، خُصُوصًا خُلَفَاءَ رَسُولِ اللَّهِ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ فِي الْأَمْصَارِ: أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ وَحَنْدَرُ الْكَرَّارِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ بِمُصَاحِبَتِهِ مُحَمَّدٍ خَاتَمِ الْأَنْبِيَاءِ وَحَبِيبِ الْمُخْتَارِ صَاحِبِ الْمَقَامِ الْمَحْمُودِ وَالشَّفَاعَةِ الْمَطْلُوبِ فِي دَارِ الْقَرَارِ⁷⁶.

C- DÎBÂCEDEN SONRAKİ KAYITLAR

a-Ma'nevî-i Şerîf'in Yazılışı ve Tarihi

*Çeşm ü çerâğ-ı Rûşenî ya'nî Şeyh İbrâhîm-i Gülşenî kuddise surrahüma's-senî şânî işneyn-i Meşnevî olan kitâb-ı Ma'nevî'de ki kırk biñden ziyâde ebyâtı muhtevî ve nevâdir-i hikem ü hikâyâtı muntavî olup ol gülzâr-ı feyz-i aķdeşûñ bûlbûl-i dürer-bâr-ı nefesi bu deñlü eş 'âr-ı bî-'adîl ü bedîli bir yılda tekmiîl ile izhâr-ı kudret ü kerâmet ve târîh-i itmâmına bu nazm-ı berâ 'at-nizâmı ile telmîh ve işâret eylemişdür.*⁷⁷

⁷⁵ “Bana, peygamberlerden ve resullerden miras kalan, kesin ve sağlam bilgi içeren ilimleri öğreten Allah'a hamdolsun. Ve beni bu ilimle (ilm-i ledün), Rabbanî (kendini Allah'a vermiş) âlimlerden kıldı.”

⁷⁶ “Onlar ki Allah katında onun yakını ve dostlarıdır, özellikle şehirlerdeki Müslümanlar arasında Resulullah'ın halifeleri Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Haydar-ı Kerrar, Allah onlardan onlar da ondan razı olsun. Ve hassaten Peygamberlerin sonuncusu ve Allah'ın habibi, Makâm-ı Mahmûd'un ve ahiret yurdundaki şefaatin sahibi Hazret-i Muhammed'den (sav) ve onun arkadaşlığıyla şereflenenlerden Allah razı olsun.”

⁷⁷ İbrâhîm Gülşenî ve eseri *Ma'nevî* hakkında burada verilen bilgiler ve Farsça nazım parçaları, Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin (ö. 1039/1630) *Ahsenü'l-Hadîs* adlı eserinde aynen yer almaktadır. (bk. Öksüz, 2016, s. s. 313-314)

[Günümüz Türkçesi: Rûşenî'nin gözü ve parlayan nuru yani Şeyh İbrâhim-i Gülşenî (kuddise sırruhu) tarafından yazılan ve ikinci Mesnevî olarak bilinen *Kitâb-ı Ma'nevî* kırk binden fazla beyit içermekte, çok hikmetli sözler ve güzel kıssalar ihtiva etmektedir. O kutsi feyiz bahçesinin (Mesnevî), inci gibi söz yağdıran güzel sesli bülbülü (İbrâhim Gülşeni), eşi benzeri olmayan bu şiirleri **bir yıl içinde tamamlayarak** kudret ve kerametini ortaya koymuştur. Eserin tamamlanma tarihine **bu sanatlı beyitlerle telmih ve işaret etmiştir.**]

Nazm:

[fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün]

1. Rev *hüve'l-evvel hüve'l-âhir* şumer
Hest târîheş zi-dâd ü dâdger
2. Evvel ü Âhir bidân k'in rû-nümûd
Sâl ender nüh şad u bîst u dü bûd⁷⁸ (هو الأول هو الآخر : 922/1516-17)

b-Ma'nevî'nin Mesnevî ile Mukayesesi

Egerçi *لَيْسَ نَسْجُ الْقُدْسِ كَمَسْجِدِ الْقُدْسِ* “Leyse nescü 'l-kuds ke-mescidi 'l-kuds⁷⁹” (**el-kuds bi'd-damme: 'ankebût**) ma'nâsı üzre mâbeynlerinde olan tefâvüt ü rüchân ma'lûm-ı ehl-i lisândur lâkin bu dahı ol şahş-ı pür-kerâmetüñ sâyesi ve süllem-i ma'rifetüñ pâyesi ve ol zûkâ'-i zekânuñ pertevi ve sâbık-ı rihân-ı bürhânüñ peyrevi olmağın bu fer'-i eşil o aşl-ı aşilüñ pâyîn-i şeref-âyîninde mezkûr olsa de'b-i edebden dûr degüldür.

[Günümüz Türkçesi: Her ne kadar “Örümcek ağıyla Mescid-i Aksâ bir olmaz” sözü gereğince aralarındaki fark ve üstünlük dilciler tarafından bilinse de bu zat (İbrâhim Gülşenî) da keramet sahibi o zatın (Mevlânâ) gölgesi, o marifet merdiveninin basamağı, o zekâ güneşini nuru ve o burhanın izidir. Bu asil dalın (İbrâhim Gülşenî), o asil kök (Mevlânâ) yanında anılması edebe aykırı değildir.]

Quvvet-i 'ilm-i ledünn ile bihâr-ı seb'a-i eb'tanda ta'ammuk ve istihrâc-ı dürrer-i le'tâ'ifde te'ennüf (nazarında ve fikrinde dikkat itmek) idüp mess-i dardan olan te'eşşür-i tefeccüri gör ne te'vil ve bu ma'hall-i şahîhu 'l-muhtel üzre **ta'vil** (i'timâd) itmişdür.

[Günümüz Türkçesi: Ledün ilminin gücüyle yedi denizin derinliklerine dalarak incelikli hakikatleri keşfetmede titizlik göstermiş ve düşüncesinde derin bir dikkatle hareket etmiştir. (Hz. Eyyûb'a) zararı dokunan bir korkunç teessürü nasıl te'vil ettiğini ve onunla ilgili burada doğru ve güvenilir bir yorumu nasıl yaptığını gör.]

Nazm:

[fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün]

1. Dîd şabreş çün menî şod der-vücûd
Messeni 'd-đurr⁸⁰ z'an nazar goft ân vedûd
2. Çun ki şabreş mînümûd o-râ hicâb

⁷⁸ “هو الأول هو الآخر” ye git ve onu ebcelele hesapla; eserin adaletli Allah tarafından belirlenen tarihi budur. Bil ki Evvel ve Âhir odur bu tarih de ondan ortaya çıktı, eserin yazımı 922/1516-1517 yılında gerçekleşti.”

⁷⁹ “Örümcek ağı Kudüs Mescidi gibi değildir.”

⁸⁰ “(Ey Habîbim!) Eyyûb'ü de (an)! Hani Rabbine: **Zarar gerçekten bana dokundu**; sen merhametlilerin en merhametlisin, diye nidâ etmişti.” Enbiyâ 21/83.

Z'în sebeb şod mess-i đar der-iztırâb⁸¹

c-Şeyh Yahyâ Şîrvânî'nin Halifeleri

Ĥazret-i Seyyid Şeyh Yahyâ Şîrvânî kaddesallâhu sırrahu's-sânî on iki biñ fuķarâsından dört sultân cümleden mücâz ü temâyüz ve ser-fîrâz-ı ehl-i niyâz olmuştur. Evvel, Şeyh Molla Pîr Muhammed Erzincânî ki ma'rifetullâha mazhar olmuştur. Şâniyen, Dede 'Ömer Rûşenî 'aşkullâha mazhar olmuştur. Şâlişen, Molla 'Ali Halvetî ki cezbetullâha mazhar olmuştur. Râbi'an, Molla Habîb Karamanî ki zühd ü takvâ ve vera'a mazhar olmuştur. Bu çâr-yârüñ dervişleri ve ĥalîfeleri her diyârı pür-envâr idüp etrâf u eknâf-ı 'âlemi ihâta itmiştir. Ĥazret-i Dede 'Ömer Rûşenî'nüñ meşhûr halîfesi Mısır'da Şeyh İbrâhîm Gülşenî'dür, kaddesallâhu esrârehüm. Şeyh Feyzî Pojdakçavî Kuddise Sırruhû.⁸²

[Günümüz Türkçesi: Ĥazret-i Seyyid Şeyh Yahyâ Şîrvânî'nin (ö. 1466) on iki bin müridinden dört önemli kişı öne çıkmıştır. Bunlardan biri Şeyh Molla Pîr Muhammed Erzincânî (ö. 1474), “**marifetullah**” ile tanınmıştır. İkincisi Dede Ömer Rûşenî (ö. 1487), “**aşkullah**” ile bilinmiştir. Üçüncüsü Molla Ali Halvetî (ö.?), “**cezbetullah**” ile meşhur olmuştur. Molla Habîb Karamanî (ö. 1496), “**zühd, takvâ ve verâ**” ile öne çıkmıştır. Bu dört mürşidin dervişleri ve halifeleri, dünyanın dört bir yanına dağılmış ve bulunduğu yerleri aydınlatmıştır. Dede Ömer Rûşenî'nin en tanınmış halifesi ise Mısır'da bulunan Şeyh İbrâhîm Gülşenî'dir. Şeyh Feyzi-i Pojdakçavi (ks).

SONUÇ

Bu çalışmada İbrâhîm Gülşenî'nin “Mesnevî”ye nazire olarak Farsça yazdığı yaklaşık 40 bin beyitlik “Ma'nevî” adlı eser üzerinde durulmuştur. Çalışmanın girişinde müellif ve eseri hakkında özet bilgi sunulduktan sonra La'lî Mehmed Fenâ'î ve Ali Emîrî'nin (Muhyî'nin *Menâkıb* ve Hulvî'nin *Lemazât*'ından naklen) eser hakkında verdiği bilgiler derlenerek sunulmuştur. Eserin toplam yedi nüshası tespit edilmiş, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki iki nüshanın dîbâceleri incelenmiştir. Araştırmalarımız neticesinde eserin dîbâcesinde müellif ve esere dair yeni özgün bilgilere ulaşılmıştır. Mihrişah Sultan nüshasında, Arapça dîbâcesinin öncesi ve sonrasındaki metin dışı kayıtlarda eser ve müellifine dair bilgi kırıntıları dikkat çekmektedir. Çalışmada bu nüshanın metin dışı kayıtları üzerinde detaylıca durulmuştur. dîbâceden önceki iki kayıttan birincisinde müellifin vefatı üzerine yazılan Farsça bir kıtada İbrâhîm Gülşenî'nin vefat tarihi (940/1533-34) bilgisine ulaşılmıştır. İkinci kayıtta “Evrâd-ı Ĥazret-i Şeyh İbrâhîm Gülşenî (kuddise sırruhu'l-'azîz)” başlığı altında İbrâhîm Gülşenî'nin beş vakit namazdan sonra okuduğu virtlerin sayıları ve okunma amacının bir arada sunulduğu görülmüştür. Eserin Arapça dîbâcesinden sonra Türkçe kaleme alınan bir sayfada eserin yazılışı ve yazılış tarihiyle ilgili yazılan Türkçe/Farsça kayıtlar incelenmiş, bu kayıtlardan eserin yazılış süreci ve yazım tarihiyle ilgili önemli bilgilere ulaşılmıştır. Burada müellifin eşi benzeri olmayan bu şiirleri bir yıl içinde tamamlayarak şairliğini ve kerametini ortaya koyduğuna işaret edilmiş, eserin tamamlanma tarihine (922/1516-17) telmihen müellif tarafından yazılan Farsça sanatlı bir şiire yer verilmiştir:

⁸¹ “Bak! Vücudunda hastalıklar tavattun eden kişı (Hz. Eyyûb) nasıl sabretti? Sonunda ‘Zarar bana (dilime) dokundu’ diye Allah’a yalvarmak zorunda kaldı. Sabrı hastalığını perdeliyordu, zararın (dile) dokunması onun ıstırap çekmesine sebep oldu.”

⁸² Yahyâ Şîrvânî ve halifeleri hakkında ayrıca bk. Koçsoy, 2023, s.146-147.

Rev hüve'l-evvel hüve'l-âhir şumer
Hest târîheş zi-dâd ü dâdger
Evvel ü Âhir bidân k'în rû-nümûd
Sâl ender nüh şad u bîst u dü bûd

Arapça bir kelam-ı kibar (لَيْسَ نَسْجُ الْقُدْسِ كَمَسْجِدِ الْقُدْسِ) zikredildikten sonra mealen “Örümcek ağıyla Mescid-i Aksâ bir olmaz” sözü gereğince aralarındaki fark ve üstünlük malum olsa da İbrâhim Gülşenî, keramet sahibi o zatın (Mevlânâ) gölgesi, o marifet merdiveninin basamağı, o zekâ güneşini nuru ve o burhanın izidir.” denilmek suretiyle bu asil dalın, o asil kök yanında anılmasının edebe aykırı olmayacağı ifade edilmiştir. Devamında müellifin “ilm-i ledünn”e mazhar olduğu ve *Ma'nevî*'yi ledün ilminden aldığı ilhamla yazdığına vurgu yapıldıktan sonra Hz. Eyyûb'un hastalığını ve sabrını yorumladığı şu iki beyte yer verilmiştir:

Did şabreş çün menî şod der-vücûd
Messenî 'd-çurr z'an nazar goft ân vedûd
Çun ki şabreş mînümûd o-râ hicâb
Z'în sebeb şod mess-i çar der-iztîrâb

“Bak! Vücudunda hastalıklar tavattun eden kişi [Hz. Eyyûb] nasıl sabretti? Sonunda ‘Zarar bana (dilime) dokundu’ diye Allah’a yalvarmak zorunda kaldı. Sabrı hastalığını perdeliyordu, zararın (dile) dokunması onun ıstırap çekmesine sebep oldu.”

Şeyh Yahyâ Şîrvânî'nin (ö. 1466) dört önemli halifesinden biri olan Dede Ömer Rûşenî'nin (ö. 1487) “aşkullah” ile tanındığı, Yahyâ Şîrvânî'nin dervişleri ve halifelerinin dünyanın dört bir yanına dağıldığı, Şeyh Dede Ömer Rûşenî'nin en tanınmış halifesinin Mısır'da bulunan Şeyh İbrâhim Gülşenî olduğu ifade edilmiştir. Ekler bölümünde Süleymaniye Kütüphanesi Mihrişah Sultan/265 (Ek-1) nüshasının görsellerine yer verilmiştir.

Çalışmada üzerinde durulan ikinci nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya/2080 nüshasıdır. Bu nüshanın çok dikkatli yazıldığı ve itina ile süslendiği görülmektedir. Müstensihî ve yazılış tarihi belli olmayan bu nüshanın müellif nüshası olabileceği tarafımızdan değerlendirilmektedir. Hatta Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi İbn Kemal'in eser hakkındaki takrîz'ini [*Bu Kitâb-ı Ma'nevî, Şeyh İbrâhim Gülşenî'ye aittir. İlahî hakikatlerle inşa ve derin manevi sırlarla bina edildiği için, sadece dış görünüşe bakan kişiler onun anlamını kavrayamaz. Tasavvufî terimlere ve yorumlara aşina olmayanlar ise içindeki remizlerin manasını anlayamaz. Bu kitap, çoğunlukla yüce Kur'an'ın tefsirini, Allah kelamının yorumunu, Hz. Peygamber'in hadislerinin açıklamalarını ve onun sözlerinin manevi anlamlarını içermektedir. Bu yönüyle bu kitabın içinde birçok ilahî sır gizlidir.*] bu nüshayı inceledikten sonra yazmış olabileceğini düşünmekteyiz. Bu nüshanın baş tarafındaki Arapça dîbâceden sonra kitabın adı ve müellifin sıfatlarını ihtiva eden serlevhadaki Arapça هَذَا كِتَابٌ مَعْنَوِيٌّ مِنْ تَصْنِيفِ شَيْخِ الطَّرِيقَةِ وَبَحْرِ الْحَقِيقَةِ وَتَرْجُمَانِ الْخَلِيقَةِ لِسَانِ الْمُتَكَلِّمِينَ شَيْخِ إِبْرَاهِيمَ الشَّهِيرِ رُوشَنِي kayıtlı dikkat çekmektedir. Burada *Ma'nevî* adlı bu kitabın Ruşenî olarak tanınan tarikat şeyhi, hakikat bahri, evrenin tercümanı ve konuşanların dili olan Şeyh İbrâhim tarafından yazıldığı dile getirilmiştir. Ekler bölümünde Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya/2080 (Ek-2) nüshasının görsellerine de yer verilmiştir.

Böyle önemli ve oldukça hacimli bir eserin şimdiye kadar gün yüzüne çıkmamış olması bir eksikliktir. Farsçayı iyi bilen, tasavvuf terimlerine vâkıf ve ilahî sırlara aşina olan bir heyetin eserin tam metnini (Tıpkıbasım) ve tercümesini ortaya koyacağını sabırla bekliyoruz. Bu çalışmanın eser üzerine yapılacak bundan sonraki çalışmalara katkı sunmasını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

Alî Emîrî (2014). *Mir'atü'l Fevâid Fî Terâcimi Meşâhîri Âmid Diyarbakır Ulemâ ve Eşrâfi*, (Hzl. Günay Kut, Mesud Öğmen, Abdullah Demir), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, C. 2.

Azamat, Nihat (2000). “İbrâhim Gülşenî”. *İslam Ansiklopedisi*, C. 21. İstanbul: TDV Yayınları. 301-304.

İbrâhim Gülşenî, *Ma'nevî* (Yz.), Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya (2080), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

İbrâhim Gülşenî, *Ma'nevî* (Yz.), Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan (265), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Kara, Mustafa (1996). “Gülşenîyye”. *İslam Ansiklopedisi*, C. 14. İstanbul: TDV Yayınları. 256-259.

Koçsoy, Rahime (2023). “Menâkıb-i Şerîf ve Tarîkatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarîkat-i Aliyye-i Halvetiyye” isimli eser çerçevesinde bazı halvetiyye pirleri, tasavvufî görüşleri ve halvetiyye âdâb ve erkânı. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Konur, Himmet (1998). *İbrâhim Gülşenî: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*. Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

La'î Mehmed Fenâî Efendi (1289), *Şerh-i Ma'nevî-i Şerîf (Terceme-i Hâl-i Pîr İbrâhîm Gülşenî)*, İstanbul.

Macit, Muhsin (2022). “Ma'nevî (Gülşenî)”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*.

Öksüz, Yılmaz (2016). *Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin Ahsenü'l-Hadîs'i (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.

Tek, Ayhan (2009). *İbrâhim Gülşenî'ye Ait Mânevî Adlı Eserin Lâ'î Mehmed Fenâî Tarafından Şerhi*. Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

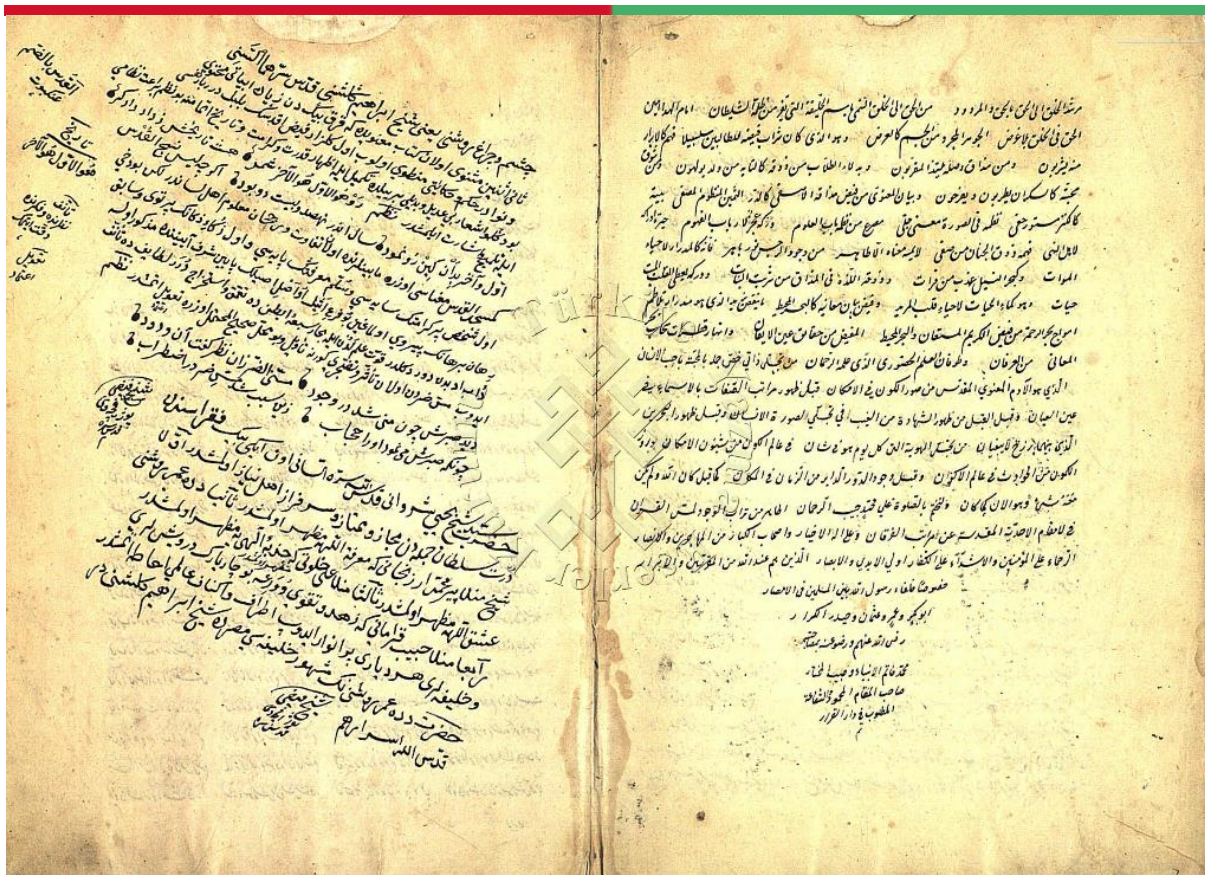
Yazıcı, Gülgün Erişen (2017). *Edirneli Kâmi Divanı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm
Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55977,kami-divani-pdf.pdf?0>

3-EKLER

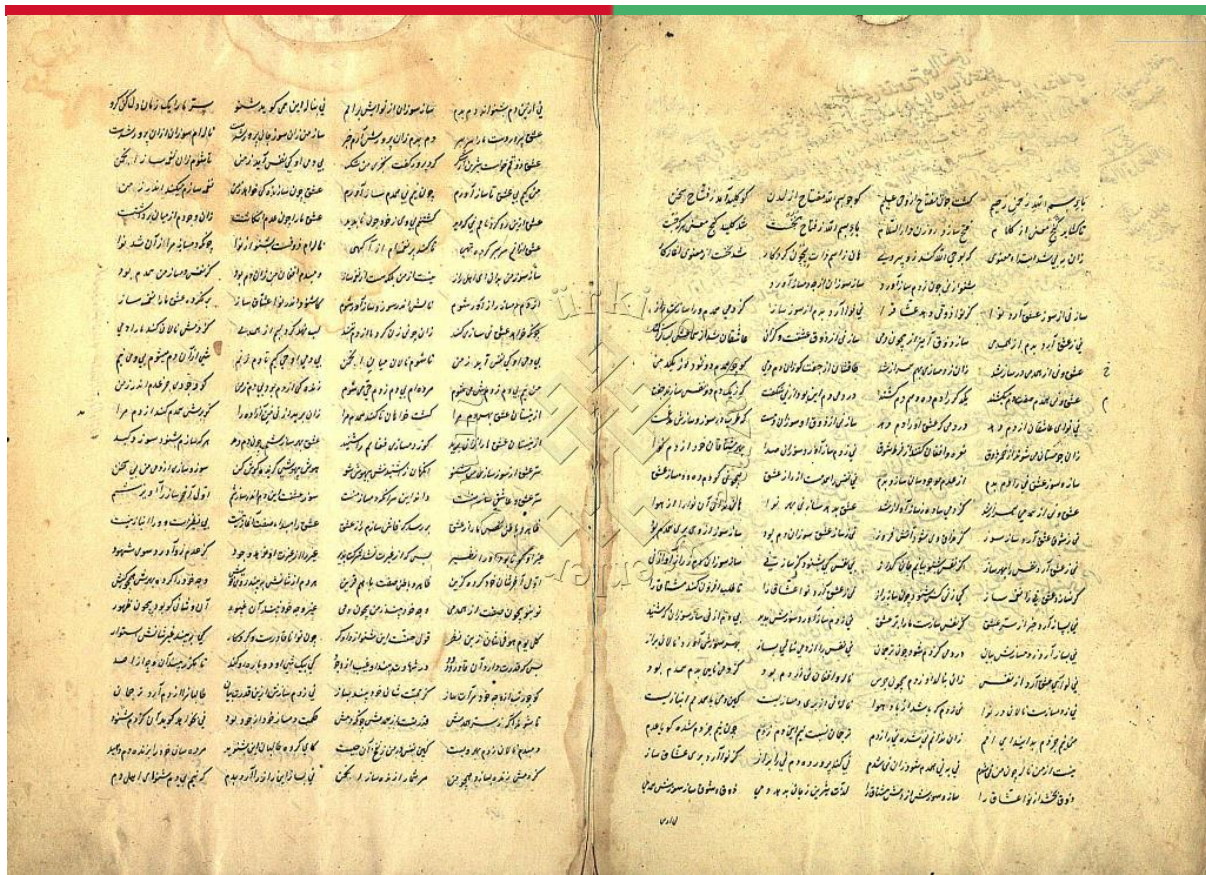
1-MA'NEVİ-İ ŞERİF: SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ MİHRİŞAH SULTAN/265

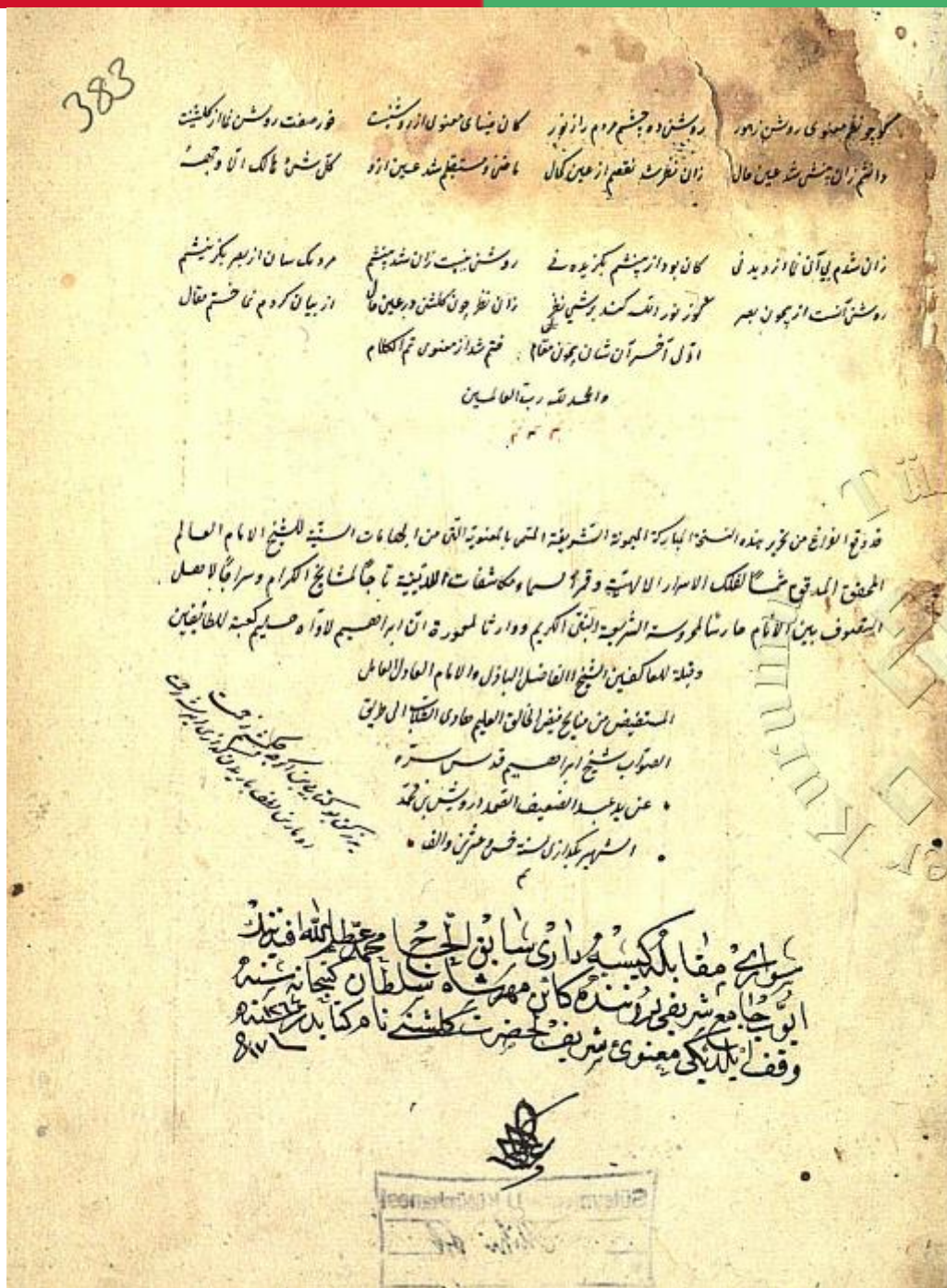
Mihrişah Sultan/265, [Metin Dışı Kayıtlar]

Mihrişah Sultan/265, [Dîbâce ve Metin Dışı Kayıtlar]

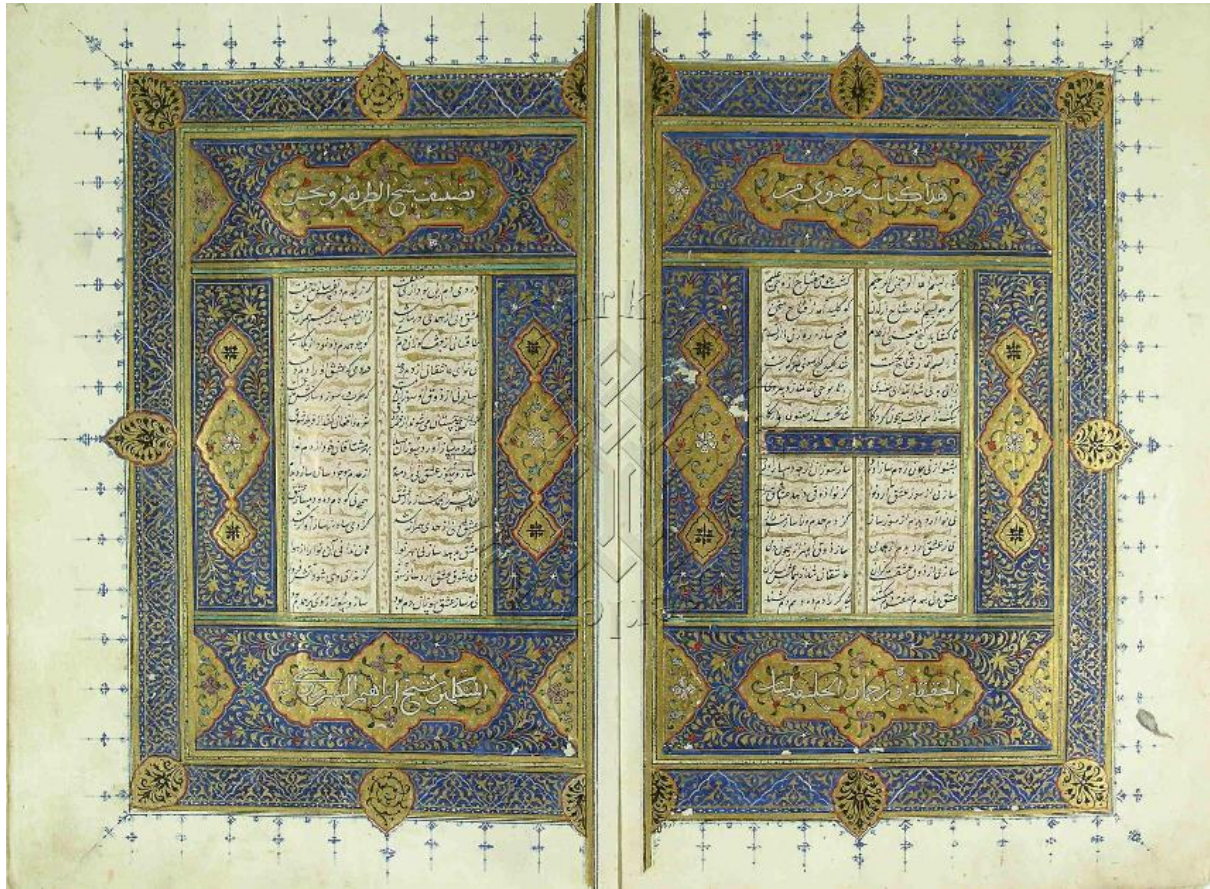

Mihrişah Sultan/265, [1b-2a]

Mihrişah Sultan/265, [383a]

2- MA'NEVÎ-İ ŞERÎF: SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ AYASOFYA/2080

Ayasofya/2080, 1^b-2^a

TÜRKİYE'DE KONUT FİYATLARININ BELİRLEYİCİLERİ

Doç. Dr. Abdulmuttalip PİLATİN

Recep Tayyip Erdogan Üniversitesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Rize, Türkiye

Mail: abdulmuttalip.pilatin@erdogan.edu.tr

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-2293-2808>

Özet

Bu çalışma, Türkiye’de konut fiyatlarını etkileyen temel faktörleri analiz ederek, bu dinamiklerin ekonomik ve sosyal boyutlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma 2007-2020 yılları arasında Türkiye’nin 81 il verileri kullanılarak yapılmıştır. Çalışmada konut fiyat endeksi bağımlı değişken olarak kullanılırken, nüfus yoğunluğu, göç hızı, ortalama yaş düzeyi, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, kişi başına reel milli gelir, yapı ruhsat sayısı, konut kredileri, inşaat kredileri, nüfus artış hızı, evlenme hızı, ve boşanma hızı gibi değişkenler bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Sonuçlara göre Türkiye’de konut fiyatları, reel kişi başına milli gelir, nüfus yoğunluğu, evlenme hızı ve boşanma hızından pozitif ve anlamlı olarak etkilendiği belirlenmiştir. Diğer taraftan eğitim seviyesi ve inşaat kredileri ile konut fiyat endeksi arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu eğitim seviyesi ve inşaat kredileri arttıkça konut fiyatlarındaki artış hızının azaldığını göstermektedir. Her ne kadar ruhsat sayısı ile konut fiyatları arasında anlamlı ilişki olmasa da inşaat kredilerinin arzın artırarak konut fiyatlarını azaltıcı etkisi belirlenmiştir.

Bu çalışmada, konut fiyatlarının belirlenmesinde rol oynayan makroekonomik ve sosyoekonomik göstergeler, demografik yapı ve ekonomik unsurlar detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Öncelikle, nüfus yoğunluğunun artmasının ve nüfusun büyük şehirlere yoğunlaşmasının, konut talebini artırarak fiyatlar üzerinde yukarı yönlü bir baskı oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca, evlenme ve boşanma hızlarındaki artışlar, konut talebini artırarak fiyatların artmasını etkilemektedir. Bunun yanı sıra, gelir düzeyinin yüksek olduğu illerde insanlar standartlarını yükseltmek için ulaşım imkanlarının, sosyal donatıların, çevre kalitesinin yüksek olduğu şehirlere ve daha lüks konutlara yönelerek konut fiyatlarının artmasına sebep olmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye’de konut fiyatları, birbirine bağlı ve karmaşık bir dizi faktör tarafından belirlenmektedir. Bu çalışma, söz konusu faktörlerin etkilerini analiz ederek, konut piyasasındaki dinamikleri anlamaya yönelik bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir. Bu ve benzeri çalışmalar, politika yapımcılar, yatırımcılar ve araştırmacılar için rehber niteliği taşıyarak, daha sağlam ve sürdürülebilir bir konut piyasasının oluşturulmasına katkıda bulunabilir.

Anahtar Kelimeler: Konut Fiyatları, Konut Fiyat Endeksi, Kredi, İnşaat, GSMH

1.Giriş

Bu çalışma, Türkiye’de 2007-2020 yılları arasında konut fiyatlarını etkileyen temel faktörleri analiz etmeyi ve bu dinamiklerin ekonomik ile sosyal boyutlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, konut fiyat endeksi bağımlı değişken olarak belirlenmiş olup, nüfus yoğunluğu, göç hızı, ortalama yaş düzeyi, eğitim düzeyi, gelir düzeyi gibi çeşitli bağımsız değişkenler ile birlikte ele alınmıştır.

Konut fiyatları, ekonomik gelişmenin ve sosyal değişimlerin önemli bir göstergesi olarak, bireylerin yaşam kalitesini doğrudan etkileyen bir unsurdur (Gözübüyük, & Koy, 2020). Türkiye gibi dinamik bir ekonomiye sahip ülkelerde, konut piyasası yalnızca ekonomik faktörlerle değil, aynı zamanda demografik ve sosyoekonomik unsurlarla da şekillenmektedir.

Son yıllarda, Türkiye’deki konut fiyatlarının artışı, özellikle büyük şehirlerde yaşayan bireylerin konut edinme süreçlerini zorlaştırmakta ve sosyal eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Bu nedenle, konut fiyatlarının belirleyicilerini anlamak, hem bireyler hem de politika yapıcılar için kritik bir öneme sahiptir (Peçe, 2025). Özellikle, nüfus yoğunluğunun artması ve büyük şehirlere göç, konut talebini artırarak fiyatlar üzerinde yukarı yönlü bir baskı oluşturmaktadır. Büyük şehirlerdeki yaşam standartlarının yükselmesi, bireylerin daha iyi sosyal donatılara, ulaşım imkanlarına ve çevre kalitesine yönelmesine neden olmakta ve bu durum konut fiyatlarını yükseltebilmektedir.

Diğer yandan, eğitim seviyesi ve inşaat kredilerinin konut fiyatları üzerindeki etkileri negatif bir ilişki sergileyerek, bu faktörlerin artışının konut fiyatlarındaki yükseliş hızını azalttığını göstermektedir. Eğitim seviyesinin yükselmesi, bireylerin gelir düzeyini artırmakta ve daha kaliteli konut seçeneklerine yönelme eğilimlerini değiştirmektedir.

Bu çalışma, Türkiye’deki konut piyasasının karmaşıklığını anlamak için makroekonomik ve sosyoekonomik göstergeleri, demografik yapıyı ve ekonomik unsurları detaylı bir şekilde ele almaktadır. Nüfus artış hızı, evlenme ve boşanma oranları gibi sosyal dinamikler de konut talebini etkileyen önemli faktörler arasında yer almakta, bu durum konut fiyatlarının dalgalanmasına neden olmaktadır.

Örneğin, evlenme hızındaki artış, yeni konut talebini artırırken, boşanma hızı konutun yeniden piyasaya sürülmesi anlamında arzı etkilemektedir. Sonuç olarak, Türkiye’de konut fiyatları, birbirine bağlı ve karmaşık bir dizi faktör tarafından şekillendirilmekte olup, bu çalışmanın amacı bu faktörlerin etkilerini analiz ederek konut piyasasındaki dinamikleri anlamak için bir çerçeve sunmaktır. Elde edilen bulgular, politika yapıcılar, yatırımcılar ve araştırmacılar için önemli bir rehber niteliği taşımakta ve sürdürülebilir bir konut piyasasının oluşturulmasına katkıda bulunma potansiyeli taşımaktadır.

Bu tür çalışmalar, konut politikalarının geliştirilmesi ve mevcut sorunların çözülmesi noktasında kritik öneme sahiptir (Soylu, & Kaynak, 2024). Ayrıca, konut piyasasındaki değişimlerin toplum üzerindeki etkilerini anlamak, sosyal adalet ve ekonomik istikrarın sağlanması için de gereklidir.

2. Veri Seti ve Metodoloji

Bu çalışmada, Türkiye'nin 81 ili baz alınarak 2007-2020 yılları arasındaki dönem için panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Bağımlı değişken olarak konut fiyat endeksi kullanılmış olup, konut piyasasındaki fiyat hareketliliklerinin mekânsal ve zamansal dinamikleri incelenmiştir.

Çalışmada, konut fiyatlarını etkileyebileceği düşünülen çok sayıda ekonomik, demografik ve sosyo-kültürel değişken bağımsız değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Bu değişkenler arasında kişi başına düşen gelir, inşaat ruhsat sayısı, nüfus yoğunluğu, inşaat kredileri, konut kredileri, göç verileri gibi değişkenler yer almaktadır. Değişkenler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve BDDK'dan elde edilmiştir.

Tablo 1: Değişkenler

Değişkenler	Kod	Kaynak	Tanımlama	Referans
Konut Fiyat Endeksi	KFE	TCMB	26 Bölge için yayınlanan endeks değerleri bölgede yer alan iller için kullanılmıştır.	Li vd., (2020); Hepsen ve Asici, (2013)
Net Göç Hızı	GÖÇ	TÜİK	Net Göç Hızı	Jin vd. (2019)
Nüfus Yoğunluğu	NÜFUSY	TÜİK	Yıllık il nüfusun 100.000 ile ölçeklenmiş hali	Jin vd. (2019); Pilatin and Ayaydın (2022)
Boşanma Hızı	BOŞANMA	TÜİK	Bin kişi başına düşen boşanma sayısını	Yazar tarafından eklendi.
Evlenme Hızı	EVLENME	TÜİK	Bin kişi başına düşen evlenme sayısını	Yazar tarafından eklendi.
Yaş	YAŞ	TÜİK	İl bazında ortalama yaş	Jin vd. (2019); Pilatin and Ayaydın (2022)
Nüfus Artış Hızı	NÜFUSA	TÜİK	Önceki yıla göre nüfus artış oranı.	Jin vd. (2019); Pilatin and Ayaydın (2022)
Eğitim Düzeyi	EĞİTİM	TÜİK	Yüksekokul+Lisans Mezunu/20 Yaş Üzeri Toplam Nüfus	Jin vd. (2019), Li vd., (2020); Pilatin and Ayaydın (2022)
Büyüme Oranı	GSMHB	TÜİK	Önceki yıla göre GSYİH büyüme oranı.	Keeton (1999), Foos vd. (2010), Jin vd. (2019),
Kişi Başına Gelir	KGDP	TCMB	Yıllık kişi başına GSYİH.	Keeton (1999), Foos vd. (2010), Jin vd. (2019),
Yapı Ruhsatı	RUHSAT	TÜİK	Yıllık Ruhsat Sayısı	Yazar tarafından eklendi.
Konut Kredileri	ΔKK	BDDK	Konut Kredilerindeki Değişme	Keeton (1999), Jin vd. (2019), Pilatin ve Ayaydın (2022)
İnşaat Kredileri	ΔİK	BDDK	İnşaat Kredilerindeki Değişme	Keeton (1999), Jin vd. (2019), Pilatin ve Ayaydın (2022)

Bu çalışmada, Türkiye'nin 81 ili baz alınarak 2007-2020 yılları arasındaki dönem için panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Bağımlı değişken olarak konut fiyat endeksi kullanılmış olup, konut piyasasındaki fiyat hareketliliklerinin mekânsal ve zamansal dinamikleri incelenmiştir.

Çalışmada, konut fiyatlarını etkileyebileceği düşünülen çok sayıda ekonomik, demografik ve sosyo-kültürel değişken bağımsız değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Bu değişkenler arasında kişi başına düşen gelir, inşaat ruhsat sayısı, nüfus yoğunluğu, inşaat kredileri, konut kredileri, göç verileri gibi değişkenler yer almaktadır. Değişkenler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve BDDK'dan elde edilmiştir.

Panel veri seti, zaman içinde değişen ve iller arasında farklılık gösteren yapısal ilişkilerin doğru bir şekilde tahmin edilmesini gerektirdiğinden, geleneksel panel veri tahmincilerinin varsayımlarını aşan heteroskedastisite, otokorelasyon ve çapraz kesit bağımlılığı gibi sorunları dikkate almak önem arz etmektedir.

3. Bulgular

Çalışmada hausman testi yapılarak sabit mi, rassal mı yoksa havuzlanmış bir model mi kullanılması gerektiği belirlenmiştir. Ardından en uygun tahminci kullanılmıştır. Bu nedenle çalışmada Driscoll-Kraay standart hatalarıyla tahmin edilen sabit etkiler modeli (fixed effects model with Driscoll-Kraay standard errors) tercih edilmiştir. Tablo 2'de model seçimine ilişkin sonuçlar verilmiştir.

Tablo 2: Model seçimi

	F Test		Hausman Test	Selected Model		Specification Tests		
	Coef.	P		P	Autocorrelation Test	Peseran CD	Variable Test	Variance
Model 1	14.70	0.000	39.74	0.004	Fixed Effects	0.504	12.758 Prob:0.000	89.456 Prob:0.000

Driscoll-Kraay yöntemi, özellikle geniş zaman boyutuna (büyük T) sahip panellerde, heteroskedastisiteye, otokorelasyona ve panel çapraz kesit bağımlılığına karşı dayanıklı standart hatalar elde etmeyi mümkün kılar. Bu sayede, tahmin edilen katsayıların güvenilirliği artırılmış ve istatistiksel sonuçların sağlamlığı sağlanmıştır.

Tablo 3: Driscoll-Kraay Tahminci Sonuçları

```

Regression with Driscoll-Kraay standard errors   Number of obs   =       458
Method: Fixed-effects regression               Number of groups =       80
Group variable (i): Kod                        F( 12, 15)      =    1509.73
maximum lag: 2                                Prob > F        =     0.0000
                                              within R-squared =     0.9074
  
```

logYeniHPI	Drisc/Kraay		t	P> t	[95% Conf. Interval]	
	Coef.	Std. Err.				
Boşanma Hızı	.4110979	.1810525	2.27	0.038	.0251935	.7970022
Evlenme Hızı	.9697492	.4547183	2.13	0.050	.0005402	1.938958
Nüfus Artış Hızı	-.0036336	.0112614	-0.32	0.751	-.0276368	.0203695
Net Göç Hızı	.0049335	.004028	1.22	0.240	-.0036519	.013519
Eğitim	-.9873507	.3160104	-3.12	0.007	-1.660911	-.3137904
Ort. Yaş	1.813174	1.273241	1.42	0.175	-.9006738	4.527023
Nüfus Yoğunluğu	.754621	.2581694	2.92	0.010	.204346	1.304896
GSMH	14.36797	2.043376	7.03	0.000	10.01262	18.72333
Reel Büyüme Oranı	2.08e-07	2.70e-08	7.71	0.000	1.50e-07	2.65e-07
Konut Kredisi	-.1318233	8.026642	-0.02	0.987	-17.24021	16.97656
İnşaat Kredisi	-6.79854	1.834477	-3.71	0.002	-10.70863	-2.888445
Yapı Ruhsatı	.2145097	.6867548	0.31	0.759	-1.249273	1.678293
_cons	-30.80089	8.861043	-3.48	0.003	-49.68776	-11.91403

Analiz sonucunda, Türkiye'deki konut fiyatlarının bölgesel düzeyde farklı dinamiklere sahip olduğu, ekonomik göstergelerin yanında demografik değişkenlerin de önemli rol oynadığı belirlenmiştir.

Analiz sonuçları, Türkiye'deki konut fiyatlarının reel büyüme oranı, kişi başına milli gelir, nüfus yoğunluğu, evlenme hızı ve boşanma hızından pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, konut talebinin artışında sosyal ve ekonomik değişkenlerin nasıl etkileşimde bulunduğunu gözler önüne sermektedir.

4. Sonuç

Sonulara göre, boşanma hızı, evlenme hızı, nüfus yoğunluğu, kişi başına GSMH, reel büyüme oranı konut fiyatlarını anlamlı olarak artırırken eğitim seviyesi ve inşaat kredileri konut fiyatlarını anlamlı olarak azalttığı belirlenmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, Türkiye'de konut fiyatlarını etkileyen temel faktörler arasında demografik, ekonomik ve sosyal değişkenlerin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Boşanma hızı, evlenme hızı, nüfus yoğunluğu, kişi başına düşen gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH), ve reel büyüme oranı konut fiyatları üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahiptir. Bu bulgular, konut talebinin hem ekonomik refah düzeyi hem de toplumsal yapıdaki değişimlerle paralel olarak arttığını göstermektedir.

Özellikle boşanma hızının artması, hane halkı sayısında parçalanmayı ve dolayısıyla yeni konut ihtiyacını artırarak konut fiyatlarını yukarı yönlü etkilemektedir. Evlenme hızındaki artış da benzer şekilde konut talebini desteklemekte, yeni kurulan ailelerin konut piyasasına girmesi fiyatları yukarı çekmektedir. Nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu bölgelerde, arsa kıtlığı ve talep baskısı nedeniyle konut fiyatlarının daha fazla arttığı bilinmektedir.

Ekonomik göstergeler açısından, kişi başına düşen GSYH ve reel büyüme oranındaki artış, ekonomik refahın ve hane halkı gelirlerinin artmasına bağlı olarak konuta olan talebi ve dolayısıyla fiyatları pozitif yönde etkilemektedir.

Buna karşılık, eğitim seviyesinin artışı ile birlikte konut fiyatlarında anlamlı bir azalış gözlemlenmiştir. Bu durum, daha eğitilmiş bireylerin konut tercihlerinde daha rasyonel davranma eğiliminde olması veya yatırım amaçlı değil, ihtiyaç temelli konut edinimini tercih etmesi ile açıklanabilir. Ayrıca, inşaat kredilerinde yaşanan genişlemeler, arz yönlü genişlemeyi ve yeni konut üretimini teşvik ederek konut fiyatlarını aşağı yönlü baskılamaktadır. Uygun finansman koşulları, konut arzının artırılması yoluyla fiyatların yükselmesini sınırlayıcı bir etki yaratmaktadır.

Genel olarak, elde edilen sonuçlar konut piyasasının çok boyutlu dinamiklerle şekillendiğini ve hem ekonomik göstergeler hem de toplumsal yapıdaki değişimlerin fiyat hareketlilikleri üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma bulguları, konut fiyatlarını etkileyen çok boyutlu faktörlerin varlığına işaret etmektedir. Bu çerçevede, konut piyasasında sürdürülebilir fiyat istikrarının sağlanabilmesi adına bazı politika önerilerinde bulunmak mümkündür. Öncelikle, artan boşanma ve evlenme oranları nedeniyle konut talebindeki yapısal artış göz önüne alınarak, kentsel konut arzının planlı ve dengeli bir şekilde artırılması önem arz etmektedir. Konut arzının, yalnızca niceliksel değil, niteliksel olarak da farklılaşan hane halkı yapısına uygun hale getirilmesi, piyasa dengesi açısından kritik bir unsurdur.

Nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu bölgelerde arsa üretimi ve imar politikalarının gözden geçirilerek daha verimli kullanım modellerinin hayata geçirilmesi, arz yönlü baskının hafifletilmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca, ekonomik büyüme ve gelir artışıyla birlikte artan konut talebinin, spekülasyon fiyat artışlarına neden olmaması için konut piyasasına yönelik düzenleyici ve denetleyici mekanizmaların güçlendirilmesi gerekmektedir.

Eğitim seviyesi arttıkça konut fiyatlarının düşme eğiliminde olması, konut yatırım kararlarında finansal okuryazarlık ve bilgi düzeyinin önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu bağlamda, konut alım-satım süreçlerinde şeffaflığın artırılması ve tüketici bilincinin desteklenmesi, fiyatların daha sağlıklı bir şekilde oluşmasına katkı sunabilir.

Öte yandan, inşaat sektörüne yönelik kredi teşvikleri sayesinde üretimin artırılması fiyat baskılarını sınırlamakla birlikte, bu tür politikaların kontrollü ve bölgesel ihtiyaçlara duyarlı biçimde uygulanması, arz-talep dengesizliğinden kaynaklanan konut stok fazlası gibi sorunların önüne geçilmesini sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Foos, D., Norden, L., & Weber, M. (2010). Loan growth and riskiness of banks. *Journal of Banking and Finance*, 34(12), 2929–2940.

Gözübüyük, S., & Koy, A. (2020). Türkiye’de Konut Üretiminin Belirleyicileri: Ekonomik Büyüme ve Konut Faiz Oranı. *Bankacılık Ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 4(9), 1-10.

Hepsen, A. and Asici, M. (2013), “The association between current account deficit and house prices in Turkey”, *Journal of Applied Finance and Banking*, Vol. 3 No. 3, pp. 65-79.

- Jin, J.Y., Kanagaretnam, K., Lobo, G.J. and Mathieu, R. (2017), “Social capital and bank stability”, *Journal of Financial Stability*, Vol. 32, pp. 99-114.
- Keeton, W.R. (1999), “Does faster loan growth lead to higher loan losses? Economic review”, *Federal Reserve Bank of Kansas City*, Vol. 84 No. Q II, pp. 57-75.
- Li, L., Ucar, E., & Yavas, A. (2020). Social capital and mortgage delinquency. *The Journal of Real Estate Finance and Economics*, <https://doi.org/10.1007/s11146-020-09775-4>
- Peçe, M. A. (2025). Türkiye’de konut piyasası hareketliliği ve enflasyon arasındaki ilişkinin analizi: panel veri analizi. *Politik Ekonomik Kuram*, 9(1), 107-121. <https://doi.org/10.30586/pek.1588955>
- Pilatin, A. and Ayaydin, H. (2022a), “The relationship between banks’ credit quality, credit growth and social capital: evidence from Turkish banking sector”, *Middle East Development Journal*, Vol. 14 No. 1, pp. 133-170, doi: 10.1080/17938120.2022.207467.
- Soylu, A. T., & Kaynak, S. (2024). Konut Fiyatları ve Değişkenliğinin Modellenmesi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Ekonomi Ve Yenilik Dergisi*, 10(2), 195-214. <https://doi.org/10.20979/ueyd.1448425>

İMLA MECLİSLERİ GELENEĞİ BAĞLAMINDA KAHİRE’NİN HADİS KÜLTÜRÜNÜN GELİŞİMİNDEKİ ROLÜ

*The Role of Cairo in the Development of Hadith Culture within the Framework of the
Amālī Tradition*

Muhammed Furkan DOĞAN
ORCID ID: 0009-0007-4383-1428
International Islamic University Malaysia

ÖZET

Bu çalışma, hicrî IX. yüzyılda Kahire’nin hadis kültürünün şekillenmesindeki belirleyici rolünü, imlâ meclisleri geleneği bağlamında ele almaktadır. Rivayetlerin sözlü olarak dikte edilip yazıya geçirilmesi esasına dayanan hadis imlâ meclisleri, erken dönemlerden itibaren İslam ilim geleneğinde önemli bir yer edinmiştir. Ancak bu gelenek, hicrî VII. yüzyıldan itibaren zayıflamış ve yaklaşık bir buçuk asır süren bir zayıflama dönemine girmiştir. Bu makalede, Kahire’de Zeynüddin el-İrâkî öncülüğünde bu geleneğin nasıl yeniden ihyâ edildiği ve bu ihyâ sürecinin nasıl kurumsallaştığı detaylı biçimde analiz edilmektedir. İbn Hacer el-Askalânî, Veliyyuddîn el-İrâkî, Sehâvî ve Süyûtî gibi önde gelen muhaddislerin katkıları çerçevesinde Kahire’de gerçekleşen hadis imlâ meclislerinin yapısı, müstamlî uygulamaları, ilmî etkileri ve sosyal katılım boyutları ele alınmıştır. Çalışma, imlâ meclislerinin sadece bir rivayet aracı değil; aynı zamanda Kahire’nin ilmî kimliğini inşa eden ve IX. yüzyıl boyunca hadis kültürünün kurumsal hafızasını temsil eden yapılar olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kahire, İmlâ Meclisleri, Hicrî IX. Yüzyıl

ABSTRACT

This study explores the central role of Cairo in shaping hadith culture during the 9th century AH within the framework of the *imlâ*’ tradition. Rooted in the oral dictation and transcription of prophetic reports, *imlâ*’ gatherings had long held a prominent place in the Islamic scholarly tradition. However, this practice experienced a period of decline from the 7th century AH onward. The revival of this tradition in Cairo under the leadership of Zayn al-Dīn al-‘Irāqī marked a turning point in its institutional and intellectual development. This article examines how Cairo became the epicenter of this renewed momentum and how the practice was re-established and formalized. The contributions of key figures such as Ibn Hajar al-‘Asqalānī, Waliyy al-Dīn al-‘Irāqī, al-Sakhāwī, and al-Suyūṭī are analyzed in detail, with special attention to the structure of these gatherings, the use of *mustamlīs*, scholarly participation, and the broader social impact. Ultimately, the article argues that *imlâ*’ gatherings in Cairo not only preserved hadith transmission but also played a fundamental role in constructing the scholarly identity of the city and institutionalizing hadith culture throughout the century.

Key Words: Hadith, Cairo, Dictation Sessions, Amālī, 9th Century AH

GİRİŞ

Hadis ilmi, İslam düşünce tarihinin en köklü bilgi alanlarından biri olarak yalnızca rivayetlerin muhafazasıyla değil, aynı zamanda bu rivayetlerin nasıl öğrenildiği, aktarıldığı ve kurumsallaştığı süreçlerle birlikte ele alınması gereken çok yönlü bir ilmî disiplindir. Bu çok katmanlı yapının önemli bir parçası olan *imlâ*, sadece bir nakil ve öğretim yöntemi değil; aynı zamanda başlı başına bir rivayet ve tedvin geleneği olarak asırlar boyunca ilmî üretimin temel unsurlarından biri hâline gelmiştir.

İmlâ kavramı, ıstılâhî anlamda, bir muhaddisin hadisleri sözlü olarak dikte etmesi ve dinleyicilerin bu rivayetleri yazıya geçirmesi sürecini ifade eder (Hacı Halife, 1941, c. 1, s. 160). Hadis nakil yollarından biri olarak öne çıkan bu yöntem, zamanla meclisler şeklinde teşkilatlanmış; geniş katılımlı ilmî oturumlara dönüşerek yüzyıllar boyunca devam eden köklü bir geleneğe evrilmiştir. Bu meclisler yalnızca rivayet aktarımıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda metin analizi, sened tenkidi, râvî biyografisi, cerh ve ta'dîl değerlendirmeleri, fikhî çıkarımlar ile şiir ve veciz sözler gibi edebî unsurların da yer aldığı çok yönlü ilmî yapılar hâline gelmiştir. Bu yönüyle hadis imlâ meclisleri, hem kolektif hafızanın taşıyıcısı hem de İslam ilim geleneğinin inşa zeminlerinden biri olarak işlev görmüştür. Bu meclislerde yürütülen çok yönlü faaliyetlerin bir ürünü olan *emâlî* türü eserler ise hadis ilmi literatürüne zengin katkılar sunmuştur.

Hadis imlâ meclisleri, hicrî II. yüzyıldan X. yüzyılın başlarına kadar İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde pek çok muhaddis tarafından çeşitli yoğunluklarla icra edilmiştir. Bağdat, Horasan, Nîşâbûr, Merv ve Dimaşk gibi merkezler bu geleneğin tarihî gelişiminde öncü rol oynamıştır. Bu coğrafi merkezler arasında Kahire, özellikle hicrî VII. yüzyılın ortalarından itibaren zayıflama sürecine giren imlâ meclisi geleneğinin hicrî IX. yüzyılın başlarında yeniden canlandığı ve kurumsal bir yapıya kavuştuğu özel bir konumda yer almaktadır. Memlûkler döneminde siyasî istikrarın sağlanması ve ilme verilen desteğin artması, Kahire'yi —başta hadis imlâ meclisleri olmak üzere— pek çok ilmî faaliyetin merkezi hâline getirmiştir. Bu süreçte, Zeynüddin el-İrâkî'nin öncülüğünde başlayan imlâ geleneğini yeniden ihyâ hareketi; İbn Hacer el-'Askalânî, Veliyyuddîn el-İrâkî, Sehâvî ve Süyûtî gibi önde gelen muhaddislerin katkılarıyla hicrî IX. yüzyıl boyunca canlılığını koruyarak devam etmiştir.

Bu çalışma, hadis imlâ geleneğinin zayıflama döneminden sonra yeniden ihyâsı sürecinde Kahire'nin üstlendiği merkezi rolü tarihî, metodolojik ve kurumsal yönleriyle ele almayı amaçlamaktadır. Özellikle Zeynüddin el-İrâkî ve İbn Hacer gibi önde gelen muhaddisler üzerinden, imlâ meclislerinin Kahire'de kimler tarafından tertip edildiği, nerelerde düzenlendiği ve nasıl bir yapıya sahip olduğu gibi hususlar analiz edilerek, Kahire'nin imlâ geleneği bağlamında hadis kültüründe üstlendiği şekillendirici rol ortaya konulacaktır.

İMLA MECLİSLERİ GELENEĞİNİN TARİHİ ARKA PLANI

Erken Dönem ve Abbâsîler Döneminde İmla Geleneği

Hız. Peygamber'in (s.a.v) kendisine vahyedilen ayetleri vahiy kâtiplerine imlâ ettirmesi (el-Buhârî, 2001, c. 6, s. 184, no. 4989; el-Buhârî, 2001, c. 6, s. 47, no. 4592; et-Tirmizî, 1975, c. 5, s. 242, no. 3033), Sasani ve Bizans hükümdarlarına gönderdiği İslâm'a davet mektupları (el-Buhârî, 2001, c. 1, s. 23, no. 64–65) ile çeşitli bölgelere vali ve komutan olarak tayin ettiği

kişilere gönderdiği yazılı talimatları (İbn Tûlûn, 1987, s. 120–138) İslam tarihindeki imlâ uygulamalarının erken örnekleri arasında yer almaktadır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatından sonra sahâbe nesli, hadisleri sonraki kuşaklara aktarma hususunda büyük bir titizlik göstermiştir. İlk dönemlerde bazı sahâbîler hadislerin yazıya geçirilmesine temkinli yaklaşmış olsalar da, çeşitli gerekçelerle rivayetleri kayda alan sahâbîler de bulunmaktaydı. Ancak hadislerin bir topluluğa imlâ edilerek yazıya geçirildiğine dair ilk örnek, sahâbî Vâsıla b. el-Eska' tarafından, Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatından sonra gerçekleştirilmiştir. Kaynaklarda geçen "Ma'rûf el-Hayyât dedi ki: Vâsıla b. el-Eska'ı insanlara hadisleri imlâ ederken gördüm; onlar da onun önünde bu hadisleri yazıyorlardı" (el-Hatîb el-Bağdâdî, t.y., c. 2, s. 55; es-Sem'ânî, 1981, s. 13; es-Süyûtî, 1995, c. 2, s. 574) şeklindeki rivayet, Vâsıla b. el-Eska'ın bireysel imlâ tecrübelerinin erken dönem temsilcisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dönem, imlâ geleneğinin başlangıç safhası olarak değerlendirilebilir. Ancak bu safhada, daha sonraki dönemlerde görüldüğü gibi sistematik ve düzenli bir şekilde meclisler tertip edilerek yürütülen bir imlâ geleneğinden söz etmek mümkün değildir.

Tâbiîn dönemine gelindiğinde, imlâ geleneği daha belirgin bir görünüm kazanmıştır. İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Şehr b. Havşeb (ö. 112/730) gibi âlimlerin çeşitli ortamlarda hadisleri imlâ ettikleri bilinmektedir (el-Mizzî, 1980, c. 16, s. 412). Ez-Zührî'nin, Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in (ö. 125/743) oğluna yaklaşık 400 hadis dikte ettiğine dair rivayetler, bu yöntemin o dönemde ne derece yaygınlaştığını göstermektedir (Kâdî 'İyâd, 1980, s. 244). Ayrıca, Tâvûs b. Keysân'ın da talebelerine hadisleri imlâ ettiği ve bu hadislerin büyük levhalara kaydedildiğine dair rivayetler mevcuttur.

İlk iki asırdaki sözlü ve yazılı tedvin faaliyetlerinin ardından, hicrî III. yüzyıl İslam dünyasında hadis ilminin "altın çağı" olarak nitelendirilir. Bu dönemde, başta Kütüb-i Sitte müellifleri olmak üzere birçok muhaddis, rivayetleri eserlerinde toplamış; aynı zamanda büyük katılımlı hadis imlâ meclisleri tertip edilmiştir. Bu meclislerdeki yoğun katılım sebebiyle, mümlînin sesini arka sıralara ulaştırmak amacıyla yüksek sesle tekrar yapan müstemlîler görevlendirilmiştir (Demir, 2021, s. 11). Nitekim kaynaklarda, Ebû Müslim el-Keccî (ö. 292/904) gibi muhaddislerin derslerinde yedi müstemlînin birden görev yaptığına dair bilgiler yer almaktadır.

Abbâsîler döneminde (hicrî II.– IV. yüzyıllar), özellikle hilâfet merkezi Bağdat başta olmak üzere, İslam dünyasının farklı bölgelerindeki ilim merkezlerinde imlâ meclisleri yoğun şekilde icra edilmiştir. Hicrî III. ve IV. yüzyıllar, bu geleneğin kurumsallaştığı ve kaidelerinin belirginleştiği dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu meclisler, yalnızca ilim erbabının değil, devlet erkânının da dikkatini çekmiş; bazı halife ve devlet adamları bu meclislere katılım göstermiş veya destek vermiştir. Nitekim Abbâsî halifeleri Hârûn er-Reşîd (ö. 193/809) ve el-Me'mûn (ö. 218/833), kalabalık topluluklara hitap eden muhaddislerin imlâ meclislerine övgüyle yaklaşmışlardır (Doğan, 2020, s. 19–20). Aynı şekilde, Büyük Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk (ö. 485/1092), bizzat imlâ meclisi tertip etmiş ve bu mecliste imlâ ettiği *emâlî* eseri günümüze ulaşmıştır (es-Sem'ânî, 1981, s. 148). Devlet erkânının bu destekleri, ilmî çevrelerde imlâ meclislerinin saygınlığını artırmış ve bu geleneğin uzun süre devamını sağlamıştır.

İmlâ Meclisleri Geleneğinde Zayıflama Dönemi

Hadislerin imlâ yoluyla aktarımı, yüzyıllar boyunca ilmî canlılığını koruyan güçlü bir gelenek olarak sürdürülmüştür. Ancak zamanla, çeşitli siyasî, toplumsal ve ilmî etkenlerin etkisiyle bu gelenek belirgin bir zayıflama sürecine girmiştir. Mevcut veriler, bu duraklamanın İbn Salah'ın (ö. 643/1245) vefatından sonra başladığını ve Zeynüddin el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) faaliyetlerine kadar devam ettiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle, hicrî VI. yüzyıldan itibaren ivme kaybeden bu gelenek, yaklaşık 150 yıl süren bir zayıflama dönemine girmiştir.

Bu süreci değerlendirebilmek için dönemin siyasî ve sosyal şartlarını dikkate almak gerekir. Haçlı Seferleri ve Moğol istilaları gibi büyük çaplı sarsıntılar, Abbâsî Devleti'nin çöküşü, mezhebî ayrışmaların (Şîf-Fâtımîler, Karmatîler, Büveyhîler) siyasî yapılar üzerindeki etkisi, ilmî kurumları doğrudan etkilemiştir. Ayrıca, veba gibi salgın hastalıkların toplumsal düzeni sarsması, ilim faaliyetlerinde belirgin bir duraksamaya neden olmuştur (Abdü'l-Kerîm, 2004, s. 86–87).

Dönemin önde gelen âlimlerinden es-Sem'ânî (ö. 562/1167), bu zayıflamayı gözlemleyerek imlâ meclislerinin önceki ihtişamını kaybettiğini ve halkın ilme olan ilgisinin azaldığını şu ifadelerle aktarır: “Allah'ın izniyle hâfız ve müezzin Ahmed b. Abdülmelik Ebû Sâlih'in şu sözlerini işittim: ‘Efendimiz Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin el-‘Adavî'nin meclisinde bin mürekkep şişesi sayılmıştı.’ Daha sonra şöyle dedi: ‘Geçmiş selef Allah rahmet eylesin. Onların zamanında ilim aranır, talebe çok olurdu. Şimdi ise ilmin ateşi sönmüş, talep azalmış, pazarı durgunlaşmıştır. Öyle ki, Bağdat'ta Ebü'l-Fazl b. Yûsuf'un meclisinden sonra hazır bulunanların isimlerini yazmak için bir mürekkep şişesi aradık, bulamadık.’” (es-Sem'ânî, 1981, s. 16–18)

Özellikle hicrî VI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, imlâ meclislerinin eski canlılığını büyük ölçüde yitirdiği ve halkın bu meclislere katılımının azaldığı açıkça görülmektedir. Bu döneme dair önemli bir değerlendirme de Süyûtî'ye (ö. 911/1505) aittir. Ona göre, İbn Salah ile el-İrâkî arasındaki süreçte hadis imlâ meclisleri tamamen kesintiye uğramıştır (es-Süyûtî, 1995, c. 2, s. 582). Ancak bu tespitin gerçek anlamda bir duraklama mı yoksa yalnızca göreceli bir düşüş mü olduğu yeniden değerlendirilmelidir. Nitekim Süyûtî'nin bu iddiasına karşılık, VIII. yüzyılda yaşamış olan Ebü'l-Haccâc el-Mizzî (ö. 742/1341), Tâcüddîn es-Subkî (ö. 771/1370) ve Sirâcüddîn İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) gibi önde gelen âlimlerin imlâ meclisleri düzenledikleri bilinmektedir (es-Saḥāvî, t.y., c. 6, s. 103; İbn Fehd, 1998, s. 200). Sehâvî (ö. 902/1497), *Fethu'l-Muḡîs* adlı eserinde bu konuya özel bir bölüm ayırarak, bu dönemde de imlâ faaliyetlerinin tamamen ortadan kalkmadığını açıkça ortaya koyar. Ona göre, İbn Salah sonrası dönemde bir durgunluk yaşanmış olmakla birlikte, Subkî, el-Mizzî ve İbnü'l-Mülakkın gibi muhaddisler bu geleneği daha dar çevrelerde de olsa sürdürmüşlerdir (es-Saḥāvî, 2003, c. 3, s. 250).

Bu noktada Sehâvî ile Süyûtî arasında açık bir görüş ayrılığı olduğu anlaşılmaktadır. Bu çelişkinin sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte iki ihtimal öne çıkmaktadır: Ya Süyûtî, bu dönemdeki sınırlı faaliyetleri gerçek anlamda “meclis” olarak kabul etmemekteydi ya da söz konusu faaliyetlerden haberdar değildi. Kanaatimizce Sehâvî'nin değerlendirmesi daha isabetlidir. Zira bu döneme ait bazı *emâlî* türü eserler onun görüşünü desteklemekte; ayrıca, dönemdeki eğitim kurumlarının yapısal olarak gelişim göstermesi ve özellikle Kahire'de hadis öğretiminin daha sistematik hâle gelmesi de bu kanaati pekiştirmektedir (Doğan, 2020, s. 83–87).

Sonuç olarak, bu dönemi “zayıflama dönemi” olarak tanımlamak birçok bakımdan yerinde bir değerlendirme olsa da, hadis imlâ meclislerinin tamamen kesintiye uğradığını

söylemek isabetli değildir. Aksine, bu gelenek daha sınırlı ve özel ortamlarda da olsa varlığını sürdürmüştür. Nitekim Kahire merkezli ilmî hareketliliğin yeniden canlandığı bir dönemde, Zeynüddin el-İrâkî'nin (ö. 806/1403) gerçekleştirdiği meclislerle birlikte bu gelenek yeni bir ivme kazanarak hicrî IX. yüzyıla taşınmıştır. El-İrâkî'nin bu faaliyetleri, yalnızca imlâ meclislerinin değil, aynı zamanda Kahire'nin hadis ilmindeki merkezi konumunun da yeniden güç kazandığı bir sürecin habercisidir.

HICRÎ IX. YÜZYILDA KAHIRE'NİN HADIS KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ

Hicrî IX. yüzyıl, İslâmî ilimlerin tarihî gelişiminde hem kurumsallaşmanın pekiştiği hem de ilmî faaliyetlerin nitelik ve biçim açısından çeşitlendiği bir dönemdir. Bu yüzyılda, klasik tedris gelenekleri sürdürülmeye devam ederken, aynı zamanda usûlî, pedagojik ve yapısal dönüşümler de yaşanmıştır. Özellikle Kahire, bu dönüşüm sürecinin merkezlerinden biri olarak hadis kültürünün şekillenmesinde başat bir rol üstlenmiştir.

Bu dönemde Kahire'de hadis eğitimi büyük ölçüde kurumsal yapılar içerisinde yürütülmüştür. Medreseler, dârülhadisler, camiler, hankahlar ve zaviyeler, bu ilmin öğretim ve aktarım mekânları hâline gelmiştir. Bu yapılarda görev yapan müderrisler, zaman zaman vakıf şartlarına bağlı olarak belirli eserleri okutmuş; zaman zaman da kendi ilmî birikim ve tercihleri doğrultusunda tedris faaliyetlerini şekillendirmiştir. Aynı yüzyıl, halka açık şekilde tertip edilen imlâ meclislerinin yeniden canlandığı ve yaygınlaştığı bir dönem olması bakımından da dikkat çekicidir.

Yaklaşık bir buçuk asır boyunca zayıflayan imlâ geleneği, hicrî IX. yüzyılın başlarında Kahire merkezli olarak yeniden ihyâ edilmiştir. Geniş katılımlı ve halka açık biçimde düzenlenen bu imlâ meclislerine ek olarak, Ramazan aylarında saray çevresinde veya ulemâ evlerinde gerçekleştirilen hadis hatimleri de dönemin Kahiresinde öne çıkan ilmî faaliyetler arasında yer almıştır (Özkan, 2015, s. 29–33)

Bu yüzyılın ayırt edici özelliklerinden biri de bazı muhaddis ailelerin öne çıkmasıdır. Bu aileler, ilmî görevleri –müderrislik, şeyhlik, müderris-i evvelik gibi– kendi soyları içerisinde muhafaza ederek hadis ilminin aktarımında bir tür ilmî süreklilik sağlamışlardır. Böylece, ilmî mirasın hem korunduğu hem de kurumsallaştığı bir yapı inşa edilmiştir.

Her ne kadar medreseler ve dârülhadisler hadis öğretiminin merkezî kurumları olarak ön planda yer alsa da, dönemin Kahiresindeki ilmî hareketlilik yalnızca bu yapılarla sınırlı kalmamıştır. Kurumlar dışında kalan pek çok âlimin bireysel gayretleriyle kurdukları ders halkaları ve özel ilim meclisleri, hadis kültürünün toplumun farklı katmanlarına yayılmasında belirleyici rol oynamıştır.

Söz konusu dönem, aynı zamanda hadis ilminin teorik boyutunda yoğun müzâkerelere sahne olmuştur. Mutlak müctehidlik meselesi, zayıf hadislerin tasnifi, hadis usûlüne yeni bahislerin eklenmesi gibi konular, dönemin önde gelen âlimlerinin ilmî gündeminde yer almıştır. Ayrıca kıyamet alâmetleri, Hz. İsa'nın nüzûlü ve Mehdi'nin zuhuru gibi akaidî meselelerin hadis bağlamında tartışılması, yalnızca ilmî çevrelerde değil, halk arasında da yoğun ilgi görmüştür.

Bu yüzyılda birçok muhaddis, aynı zamanda Memlûk yönetimi bünyesinde kadılık, evkaf nezareti veya mütevellilik gibi resmî görevler de üstlenmiştir. Bu ikili konum, onların ilmî üretimlerini sınırlamamış; bilakis uygulamalı bir ilmî birikim geliştirmelerine katkı

sağlamıştır. Hem idarî sorumluluk taşıyan hem de ilmî faaliyetlerde bulunan âlimlerin sayıca çokluğu, bu dönemin ilmî canlılığını ortaya koyan önemli göstergelerden biridir.

Hadis literatürünün gelişimi bakımından da hicrî IX. yüzyıl adeta bir "altın çağ" niteliği taşır. Bu dönemde *emâlî* türünde önemli eserler kaleme alan İbn Hacer el-‘Askalânî, Veliyyuddîn el-İrâkî, Sehâvî ve Süyûtî gibi muhaddisler, Kahire merkezli olarak ilmî faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Zevâid literatürünün öncüleri olan Heysemî ve Bûsînî gibi isimler de aynı coğrafyada bu geleneği devam ettirmişlerdir. (Özkan, 2015, s. 29–33)

KAHIRE’DEKİ HADİS İMLÂ MECLİSLERİ GELENEĞİ

Zeynüddin el-İrâkî (ö. 806/1404) ve Geleneğin Yeniden Canlanması

İbn Salah sonrası başlayan ve Zeynüddin el-İrâkî dönemine kadar süren zayıflama döneminden sonra, hadis imlâ meclislerinde yeni bir canlanma süreci yaşandığı görülmektedir. Her ne kadar bu yaklaşık bir buçuk asırlık dönemde bazı mütevazı çabalar mevcut olsa da, bu girişimler imlâ meclislerine eski itibarını kazandırmaya yetmemiştir. Asıl canlanma, Zeynüddin el-İrâkî’nin (ö. 806/1404) gayretleriyle mümkün olmuş ve Kahire, hadis imlâ meclisleri geleneğinin yeni başkenti hâline gelmiştir.

İrâkî’nin uzun süre ihmal edilen bu geleneği yeniden canlandırmasında, şahsî feraseti ve ilmî dirayeti belirleyici rol oynamıştır. Bu sürecin ilk işaretlerinden biri, onun hocası olan dönemin önde gelen âlimlerinden Tâcüddîn es-Subkî’nin (ö. 771/1370), kendisinden imlâ meclisi düzenlemesini talep etmesidir (Abdü’l-Kerîm, 2004, s. 588). Her ne kadar İrâkî bu talebe olumlu karşılık vermemiş olsa da, böyle bir isteğin mevcudiyeti, onun genç yaşlarında dahi bu faaliyet için gerekli ilmî yetkinliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, İrâkî gençlik döneminde imlâ meclisleri tertip etmeye başlamamış, bu alandaki faaliyetlerine hayatının ileri safhalarında yönelmiştir. Bu gecikmenin ardında herhangi bir ilmî yetersizlik değil; dönemin ilmî çevrelerinde gözlemlenen ilgi eksikliği yatmaktadır. Nitekim hem hocası Tâcüddîn es-Subkî, hem de oğlu Ebû Zur’a Veliyyuddîn el-İrâkî (ö. 826/1423), ondan bu yönde talepte bulunmuş; ancak İrâkî her iki talebi de, halkın ilmî meclislere olan zayıf ilgisini gerekçe göstererek geri çevirmiştir (Abdü’l-Kerîm, 2004, s. 588).

İrâkî’nin ilk imlâ meclisini tam olarak ne zaman düzenlediği kesin olmamakla birlikte, bu faaliyetin onun 12 Cemâziye’l-Evvel 788 – 13 Şevvâl 791 tarihleri arasında Medine’de kadî, hatip ve imam olarak görev yaptığı döneme tekabül ettiği anlaşılmaktadır (İbn Hacer, 1969, c. 1, s. 379). Önceki bireysel taleplerin aksine, Medine’deki öğrencilerinden gelen toplu ve ısrarlı istekler üzerine, İrâkî bu teveccühü karşılıksız bırakmamış ve ilk imlâ meclisini Mescid-i Nebevî’de, Hz. Peygamber’in (s.a.v) kabri ile minberi arasındaki Ravza-i Mutahhara’da gerçekleştirmiştir (İbn Fehd, 1998, s. 151).

Bu mecliste İrâkî, “el-Arba’ûn el-‘Ashariyye” adlı eserini imlâ etmiş ve eserin mukaddimesinde bu faaliyeti başlatma gerekçesini şu ifadelerle açıklamıştır:

“İsnadlar yoluyla bu temiz şeriatın bize ulaşması, Allah’ın bu ümmete özel bir lütfudur. Gerçekten de hadis meclisleri ehliyle dolup taşmaktaydı. Ancak işin ehli olmayana iş verilmesi ve talebelerin bu meclislere ilgisinin azalmasıyla imlâ meclisleri kesintiye uğradı. Rivayet olduğuna göre, Basra’da Ebû Müslim el-Keccî’nin imlâ meclisine kırk bin mürekkep hokkası getirilirdi. Bu sayı, sadece istimlâ (hadis yazımı) ile uğraşmayanları saymazsak bile geçerlidir. Ben bu duruma üzüldüm ve bu nimeti kabul edecek bir istekli bulmayı temenni ederdim. Ne zaman ki Medine-i Münevvere’de bulundum, oraya gelen bazı ilim ehli kimseler benden bu işi

üstlenmemi talep ettiler; böylece imlâ eden ve yazıya geçiren kişi, önceki seleflerin yolunu ihyâ etmiş olacaktı. Ayrıca, bu hadislerin isnadı yüksek ve rivayet zinciriyle kesintisiz olanlardan olmasını istediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ'ya istihâre ettim ve her biri on râvî ile Hz. Peygamber'e (s.a.v) ulaşan kırk hadisi imlâ etmeye karar verdim. Zira bu, günümüzde şeyhlerin rivayet edebileceği en yüksek isnad derecesidir. Üstelik bu hadislerin râvîleri güvenilir, senetleri de muttasıldır." (el-İrâkî, 1992, s. 123–124)

Bu ilk meclis, yaklaşık 150 yıllık zayıflama sürecinden sonra hadis imlâ geleneğinin yeniden canlanmasına vesile olmuştur. İrâkî'nin imlâ faaliyetleri Medine ile sınırlı kalmamış, 791 yılında Kahire'ye dönerek burada da düzenli meclisler tertiplemiştir (İbn Hacer, 1969, c. 1, s. 379). Böylece, Kahire'nin hicrî IX. yüzyılda hadis imlâ geleneğinin yeni başkenti hâline gelmesinin temelleri atılmıştır. Onun başlattığı bu ihyâ süreciyle birlikte imlâ meclislerine olan ilgi artmış ve onu takip eden muhaddislerce bir asır boyunca güçlü şekilde sürdürülen bir gelenek hâlini almıştır.

İrâkî'nin Kahire'deki ilk meclisinin tarihi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Talebeleri ve tarihçilerin çoğu bu tarihi 795 (1393) yılı olarak verirken (İbn Hacer, 1994, c. 2, s. 177; es-Sahâvî, t.y., c. 4, s. 174; İbn Fehd, 1998, s. 152), Süyûtî (ö. 911/1505) ve bazı diğer kaynaklar 796 yılını kaydetmiştir (es-Süyûtî, 1995, c. 2, s. 582; el-Kettânî, 1982, c. 2, s. 815). Ancak bu konuda kapsamlı bir inceleme yapan Ahmed Ma'bed Abdü'l-Kerîm, 795 tarihini daha isabetli bulmakta ve dönemin şahitlerinin ifadeleri ile meclis sayıları da bu görüşü desteklemektedir (Abdü'l-Kerîm, 2004, s. 562–563).

İrâkî'nin meclisleri büyük bir ilgiyle takip edilmiştir. Katılımcı sayısının çokluğu sebebiyle bazı meclislerde birden fazla müstamli görevlendirilmiş, hatta bazı meclislerde bu sayı yediye kadar çıkmıştır. Nitekim bu görevde bulunanlar arasında oğlu Veliyyuddîn, Hâfız İbn Hacer el-Askalânî, Nüreddîn el-Heysemî, Fahr Osman b. İbrâhim el-Bermevî ve Sıbt İbnü'l-Acemî gibi tanınmış simalar da yer almıştır (İbn Hacer, 1994, ss. 175–178; es-Sahâvî, t.y., c. 4, s. 132).

İrâkî, toplamda 416 hadis imlâ meclisi tertip etmiş ve son meclisini 806 yılı Safer ayında Kahire'de düzenlemiştir (es-Sahâvî, t.y., c. 4, s. 174–175). Aynı yıl Nil Nehri'nin su seviyesinin düşmesiyle birlikte şiddetli bir kuraklık yaşanmış, tarım faaliyetleri durma noktasına gelmiş ve halk zor günler geçirmiştir. Bu ortamda âlimler, camilerde yağmur duası yaparken, İrâkî de yaşlı ve hasta olmasına rağmen bu çağrıya icabet etmiş ve son meclisinde yağmur duasına dair hadisleri imlâ etmiştir (İbn Hacer, 1969, c. 2, s. 259; es-Sahâvî, t.y., c. 4, s. 174; İbn Fehd, 1998, ss. 153–154). Hâfız İbn Hacer'in rivayetine göre, bu son meclisten yaklaşık beş ay sonra İrâkî vefat etmiştir (İbn Hacer, 1969, c. 2, s. 178).

Sonuç olarak, Zeynüddin el-İrâkî'nin Medine'de başlatıp Kahire'de sistematik hâle getirdiği hadis imlâ meclisleri, yalnızca bir ilmî geleneğin yeniden ihyâsı değil; aynı zamanda ümmetin ilmî hafızasını canlandıran güçlü bir ilmî hareket olarak tarihteki yerini almıştır. Onun bu gayretiyle Kahire, bir asır boyunca bu geleneğin yaşatıldığı merkezî bir şehir konumuna gelmiştir.

Hadis İmlâ Meclislerinin Son Yüzyılı ve Kahire

Zeynüddin el-İrâkî'nin hadis imlâ geleneğini yeniden ihyâ etmesinin ardından, Kahire, hicrî IX. yüzyıl boyunca bu mirası sürdüren önde gelen muhaddislerin faaliyetlerine ev sahipliği yapmış ve ilmî canlılığın merkezi konumuna gelmiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere, İrâkî'nin hayatının son on yılında düzenlediği 416 imlâ meclisine katılan talebelerin büyük bir

kısmı, ilerleyen yıllarda hadis ilminin öncü simaları hâline gelmiş ve binlerce yeni imlâ meclisi düzenleyerek bu geleneği bir asır boyunca yaşatmışlardır.

Bu dönemde imlâ meclisi geleneğini sürdürenlerin başında, el-İrâkî'nin en gözde öğrencilerinden ve hicrî IX. yüzyılın en büyük muhaddislerinden biri olan İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) gelmektedir. Hocası Zeynüddin el-İrâkî'nin vefatından iki yıl sonra hadis imlâ meclisleri düzenlemeye başlamış ve yaklaşık 1150 hafta boyunca bu faaliyetlerini sürdürmüştür (es-Süyûtî, 1995, c. 2, s. 582). Bu meclisler genellikle Kahire'deki Şeyhûniyye ve Beybersiyye hankahlarında, Cemâliyye ve Menkûtimriyye medreselerinde ve Dârü'l-Hadîs el-Kâmilîyye gibi merkezî ilim kurumlarında gerçekleştirilmiştir (Hacı Halife, 1941, c. 1, s. 162–166; es-Sahâvî, 1998, c. 2, ss. 582–584).

Aynı dönemde faaliyet gösteren bir diğer önemli muhaddis, İrâkî'nin oğlu olan ve “Ebû Zur'a” künyesiyle tanınan Veliyyuddîn el-İrâkî'dir (ö. 826/1423). 810 yılında imlâ meclisi faaliyetlerine başlayan Veliyyuddîn el-İrâkî, her Salı günü düzenli imlâ meclisi tertip etmiş ve ömrünün sonuna kadar bu uygulamayı sürdürmüştür (İbn Hacer, 1994, s. 46). Onun ilk imlâ meclisinde müstamli olarak Zeynüddin Abdurrahîm el-Heysemî görev yapmıştır (es-Sahâvî, t.y., c. 3, s. 185). Bu görevi daha sonra Kadî Şerefüddîn Yahyâ el-Menâvî eş-Şâfiî ve Tâcüddîn Abdu'l-Vehhâb el-İrâkî üstlenmiştir (es-Sahâvî, t.y., c. 5, s. 97). Veliyyuddîn el-İrâkî nin çoğu Kahire'de olmakla beraber toplamda 600'ün üzerinde imlâ meclisi düzenlediği bilinmektedir.

Kahire, Mekke ve Medine gibi şehirlerde etkinlik göstermiş olan Veliyyuddîn el-İrâkî, özellikle Kanbihiyye ve Bâsitiyye medreselerinde düzenlediği meclislerle öne çıkmıştır (es-Sahâvî, t.y., c. 4, s. 355). 822 yılında hac esnasında Mekke'de gerçekleştirdiği meclislerde, Ebû'r-Ridâ Ridwân (ö. 852/1448) ve Takiyyuddîn İbn Fehd (ö. 871/1466) müstamli olarak yer almıştır (es-Sahâvî, t.y., c. 4, s. 226–229).

Hicrî IX. yüzyılın ikinci yarısında İbn Hacer ve Veliyyuddîn el-İrâkî'nin ardından gelen Şemsuddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497) ve Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimler de bu geleneği sürdürmüşlerdir. Nitekim Sehâvî, hocası İbn Hacer'in vefatından hemen sonra yaklaşık 600 hadis imlâ meclisi düzenlemiştir. Bu meclislerin 59'u, hicrî 852–870 yılları arasında gerçekleşmiştir (es-Sahâvî, t.y., c. 8, s. 13). Sehavi imlâ faaliyetlerine önce kendi evinde, ardından Kahire'deki Sa'îd es-Su'adâ'hankahında devam etmiştir. 870 yılında Mekke'de Mescid-i Haram'da hadis imlâsı yapmış, ardından Kahire'ye dönerek meclislerine devam etmiştir (es-Sahâvî, 2003, c. 3, s. 250). Ancak zamanla öğrencilerin bu meclislere sadece isnad elde etmek amacıyla katıldıklarını fark etmiş ve imlâ meclisi faaliyetlerini sonlandırmıştır.

Süyûtî ise henüz 23 yaşındayken Ahmed b. Tûlûn Camii'nde başladığı hadis imlâ meclislerinde toplamda yaklaşık 150 oturum düzenlemiştir. İlk 14 mecliste hıfzından hadisler imlâ etmiş, ardından Fâtîha ve Bakara sûreleri ile alakalı hadisleri imlâ etmiştir. Hicrî 874 yılında ise Gazzâlî'nin “ed-Dürretü'l-Fâhira” adlı eserindeki hadisleri tahric ederek imlâ ettirmiştir (es-Süyûtî, 1994, s. 11–14). Süyuti, hicrî 877'de Şeyhûniyye Medresesi'ne müderris olarak atanması sebebiyle hadis imlâ meclislerine ara vermiş; hicrî 888 yılında ise yeniden başlayarak 30 hafta daha hadis imlâ meclisi akdetmiştir (es-Süyûtî, 2004, c. 2, s. 120).

Bu beş büyük muhaddis dışında, hicrî IX. yüzyılda hadis imlâ meclisleri akdeden başka âlimler de olmuştur. Nitekim Takiyyuddîn Abdurrahmân el-Kalakşendî (ö. 871/1466), hicrî 853 yılında Ezher Camii'nde imlâ meclisi düzenlemeye başlamış, ancak yeterli ilgi görmediği için imlâ meclislerini kısa sürede sonlandırmıştır (es-Sahâvî, t.y., c. 4, s. 47). Aynı şekilde Kâdî'l-Kudât İbn Şihne (ö. 890/1485), hicrî 871–877 yılları arasında Kahire'deki Müeyyediyye

Medresesi'nde yaklaşık 70 imlâ meclisi tertip etmiş ve bu meclislerde torunu Cemâlüddîn Ebû Bekir b. Ömer müstamli olarak görev almıştır (es-Sahâvî, t.y., c. 8, ss. 259–260).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hadis imlâ meclisleri, İslam ilim tarihinde yalnızca bir rivayet yöntemi değil; aynı zamanda bir tedvin ve talim geleneği olarak asırlar boyunca ilmî üretimin temel yapı taşlarından biri olmuştur. Bu meclislerin tarihsel gelişim süreci, Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde başlayan sözlü aktarım pratiklerinden, hicrî II. yüzyıldan itibaren sistematik biçimde oluşan meclis yapısına ve nihayet hicrî IX. yüzyılda Kahire merkezli olarak zirveye ulaşan kurumsal yapıya doğru evrilmiştir.

Hicrî VI. yüzyıldan itibaren gözlenen zayıflama süreci, dönemin siyasî, toplumsal ve ilmî çalkantılarıyla doğrudan ilişkili bir şekilde halkın ilmî meclislere olan ilgisinin azalması, imlâ meclislerinin işlevini kaybetmesine de yol açmıştır. Ancak bu zayıflama, mutlak bir kesinti anlamına gelmemekte; daha dar çevrelerde sürdürülen faaliyetlerle de olsa varlığını devam ettirmiştir.

Bu gelenek, hicrî IX. Yüzyılın hemen başında Zeynüddin el-İrâkî'nin öncülüğünde yeniden ihyâ edilmiştir. Onun Medine'de başlattığı ve Kahire'de sistematik hâle getirdiği meclisler, başta öğrencisi İbn Hacer başta olmak üzere, Veliyyuddîn el-İrâkî, Sehâvî ve Süyûtî gibi birçok muhaddis tarafından hicrî IX. Yüzyıl boyunca devam ettirilmiştir. Bu bağlamda hicrî IX. yüzyıl, hadis imlâ meclislerinin en verimli ve en kurumsal biçimde icra edildiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır.

Bu meclislerin Kahire'deki varlığı, sadece bir ilim geleneğinin canlandırılması değil; aynı zamanda Kahire'nin Memlükler döneminde ilmî otorite merkezi hâline gelmesinin de açık bir göstergesidir. Başta medreseler, hankahlar ve dârülhadisler olmak üzere, çeşitli kurumsal yapılar etrafında şekillenen bu ilmî hareketlilik, Kahire'yi hadis eğitimi ve aktarımı açısından İslam dünyasında merkezi bir konuma taşımıştır.

Hicrî IX. yüzyıl, Zeynüddin el-İrâkî'nin öncülüğünde Kahire'de yeniden ihyâ edilen hadis imlâ meclislerinin, İbn Hacer, Veliyyuddîn el-İrâkî, Sehâvî ve Süyûtî gibi büyük muhaddisler tarafından zenginleştirilerek devam ettirildiği bir dönem olmuştur. Hicrî X. yüzyılın başlarında ise bu gelenek tarih sahnesinden büyük ölçüde çekilmiştir.

Ancak önemli bir istisna olarak, Muhammed el-Murtadâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1791), hicrî XIII. yüzyılda yaklaşık 400 meclis düzenlemiş ve bu yönüyle geleneğin son temsilcisi kabul edilmiştir (el-Kettânî, 1982, c. 1, s. 530). Ancak Zebîdî'nin çabası bireysel nitelikte olup, gelenek bundan sonra bir daha dirilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Abdü'l-Kerîm, A. M. (2004). *el-Hâfiz el-İrakî ve etkisi: Sünnet ilmi çerçevesinde bir değerlendirme* (1. bs.). Riyad: Maktabat Aḍwā' es-Salaf.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. (2001). *el-Câmi 'u'l-müsned es-sahîh el-muḥtaşar min umûri Rasûlillâh ﷺ ve sünenihî ve eyyâmihî = Sahîh-i Buhârî* (M. Zühayr b. Nâsır en-Nâsır, Ed., 1. bs.). Beyrut: Dâr Ṭavk en-Necât.
- Demir, R. A. (2021). *Hadis Kültür Tarihinde İmla Meclisleri*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Doğan, M. F. (2020). *Majâlis al-implâ' al-ḥadîthiyya fî al-qarn al-tâsi' al-hijrî wa-dawr Zayn al-Dîn al-İrâqî fî iḥyâ'ihâ: Dirâsa taḥlîliyya* [Yayımlanmamış doktora tezi]. International Islamic University Malaysia.
- Hacı Halife, Mustafa b. Abdullah. (1941). *Keşfü'z-zunûn 'an esmâ'î'l-kutub ve'l-fünûn* (C. 1). Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna. (t.y.)
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali. (t.y.). *el-Câmi' li-aḥlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (M. et-Tahhân, Ed.). Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif.
- İrakî, Zeynüddîn Ebû'l-Fazl Abdurrahîm. (1992). *el-Erba'ûne'l- 'uşşâriyye es-sâmiyye mimmâ vaka'a li-şeyḥinâ mine'l-aḥbâri'l- 'âliyye* (B. Abdullah el-Bedr, Ed., 1. bs.). Beyrut: Dâr İbn Hazm.
- İbn Fehd, Takıyyuddîn Ebû'l-Fazl. (1998). *Lahzû'l-elḥâz bi-zeyli Ṭabaḳâti'l-ḥuffâz* (1. bs.). Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. (1969). *İnbâ'ü'l-ğumr bi-enbâ'î'l- 'umr* (H. Habaşî, Ed., 1. bs.). Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûnî'l-İslâmiyye.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. (1992). *Zeylû'd-Düreri'l-kâmine* (A. Derwîş, Ed.). Kahire: Ma'hadü'l-Maḥṭûṭâtî'l-'Arabiyye. (t.y.)
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. (1994). *el-Mecma'ü'l-müesses li'l-Mu'cemi'l-müfehres* (Y. el-Ma'raşlî, Ed., 1. bs.). Beyrut: Dârü'l-Ma'rifa.
- İbn Tûlûn, Muhammed b. Ali. (1987). *İ'lâmü's-sâ'ilîn 'an kutubi Seyyidi'l-Mürselîn* (M. el-Arnaût, Ed., 2. bs.). Beyrut: er-Risâle.
- Özkan, H. (2014). *Memlüklerin son asrında hadis: Kahire 1392–1517* (2. bs.). Klasik Yayınları

KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI'NDAN 50 YIL SONRA KIBRIS'TA SAVAŞ ALGISI*The Perception of War in Cyprus 50 Years After the Cyprus Peace Operation***Doç. Dr. Yasemin UZUN**

ORCID ID: 0000-0001-8995-772X

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi,
yaseminuzun@comu.edu.tr**ÖZET**

Doğu Akdeniz’de yer alan Kıbrıs Türkiye, Ortadoğu, İran, Suriye ve Irak’la bağlantılı coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca pek çok saldırıya uğramıştır. Asurlular, Mısırlılar, Persler, Romalılar, Araplar, Haçlılar ve Osmanlılar tarafından yönetilen Kıbrıs, 1571’den 1878’e kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası olmuştur. Sonrasında İngiliz yönetimine geçen Kıbrıs’ta Türkler ve Rumlar arasında çatışmalar yaşanmıştır. 1951 yılında Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakının istenmesi bu çatışmalara farklı bir boyut kazandırmıştır. Rumlar 1955 yılından itibaren Enosis amaçları doğrultusunda EOKA silahlı örgütüyle saldırılar düzenlemeye başlamıştır. 1960’lı yıllardan itibaren saldırıların yıkıcılığı oldukça artmıştır. Kıbrıs’ta Kıbrıs Türklerine karşı şiddeti artan ve yıllarca süren zulüm ve kanlı eylemler Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından 20 Temmuz 1974’te gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı ile sona ermiştir. Bu çalışmada Kıbrıs Barış Harekâtı’ndan 50 yıl sonra Kıbrıs’ta yaşayan Kıbrıs Türklerinin savaş algısı incelenmiştir. Nitel bir özellik taşıyan bu çalışmada doküman analizi ve içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Örneklem olarak 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı 50. Yıl Armağanı olarak Mayıs 2024 tarihinde basılan “74 Çağdaş Kıbrıs Öyküleri” kitabı seçilmiştir. Yazılan öykülerde savaşta yaşanan acıların, katliamların, ödenen bedellerin belleklerden silinmediği görülmektedir. Öykülerde anlatılanlar 1974 öncesine tanıklık etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, savaş, Kıbrıs Barış Harekâtı, savaş algısı.**ABSTRACT**

Cyprus, located in the Eastern Mediterranean, has been subjected to many attacks throughout history due to its geographical location connected to Turkey, the Middle East, Iran, Syria and Iraq. Cyprus was ruled by the Assyrians, Egyptians, Persians, Romans, Arabs, Crusaders and Ottomans and was part of the Ottoman Empire from 1571 to 1878. Afterwards, there were conflicts between Turks and Greeks in Cyprus, which came under British rule. In 1951, the demand for the annexation of Cyprus to Greece brought a different dimension to these conflicts. Since 1955, Greeks started to organize attacks with the EOKA armed organization in line with their Enosis aims. Since the 1960s, the destructiveness of the attacks has increased considerably. The persecution and bloody actions against the Turkish Cypriots in Cyprus, which increased in intensity and lasted for years, ended with the Cyprus Peace Operation carried out by the Turkish Armed Forces on July 20, 1974. In this study, the war perception of the Turkish Cypriots living in Cyprus 50 years after the Cyprus Peace Operation was examined. In this qualitative study, document analysis and content analysis methods were used. The book “74 Contemporary

Cyprus Stories” published in May 2024 as the 50th Anniversary Gift of the July 20, 1974 Cyprus Peace Operation was selected as the sample. In the stories written, it is seen that the pain, massacres and the price paid during the war have not been erased from the memories. The stories bear witness to the pre-1974 period.

Key Words: Cyprus, war, Cyprus Peace Operation, perception of war.

GİRİŞ

Doğu Akdeniz’de yer alan Kıbrıs Türkiye, Ortadoğu, İran, Suriye ve Irak’la bağlantılı coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca pek çok saldırıya uğramıştır. Asurlular, Mısırlılar, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Haçlılar ve Osmanlılar tarafından yönetilen Kıbrıs, 1571’den 1878’e kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası olmuş, üç yüz yedi yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. 1878 yılında Kıbrıs’ın yönetimi, hükümlanlık hakkı Osmanlı’da kalmak üzere İngiltere’ye devredilmiş; 1914’te İngiltere adayı tek taraflı olarak ilhak etmiş ve Türkiye bu durumu 1923 Lozan Antlaşması ile tanımıştır (URL 1). İngiliz yönetimine geçen Kıbrıs’ta Türkler ve Rumlar arasında çatışmalar yaşanmıştır. 1931’den itibaren Kıbrıslı Rumlar, adanın Yunanistan ile birleşmesi anlamına gelen Enosis taleplerini artırmışlardır. 1955’te Albay Grivas’ın kurduğu EOKA örgütü, bu hedef doğrultusunda şiddet eylemlerine başlamış; bu süreçte birçok Kıbrıslı Türk karma köyleri terk etmek zorunda kalmıştır (URL 1).

1951 yılında Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakının istenmesi bu çatışmalara farklı bir boyut kazandırmıştır. Rumlar 1955 yılından itibaren Enosis amaçları doğrultusunda EOKA silahlı örgütüyle saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Yunanistan’ın BM’den tek taraflı “self-determinasyon” kararı alamaması ve Türkiye’nin kararlı tutumu sonucunda, Türkiye ile Yunanistan arasında müzakereler başlamış; 1959’da Zürih ve Londra Anlaşmaları ile bağımsız, iki toplumlu ve garantörlü bir çözüm üzerinde uzlaşmıştır. Ancak, 1960’lı yıllardan itibaren Kıbrıs’ta Rumların Kıbrıs Türklerine karşı saldırılarının yıkıcılığı oldukça artmıştır.

Kıbrıs’ta Kıbrıs Türklerine karşı şiddeti artan ve yıllarca süren zulüm ve kanlı eylemler Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından 20 Temmuz 1974’te gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı ile sona ermiştir.

Kıbrıs sorunu uluslararası barışı tehdit eden bir konu olarak algılanmıştır. “O dönemde bir taraftan sömürgeci devlet olarak İngiltere’yi, diğer taraftan Lozan anlaşması ile bırakılmış, Türk toplumunun yaşadığı bir toprak olarak Türkiye’yi ve Rum toplumunun yaşadığı bir toprak olarak Yunanistan’ı ilgilendirmekteydi” (Arsava, 1996: 43).

18. yüzyıl başlarına kadar adada Türk nüfusu Rum nüfusundan fazladır. Türkler ve Rumlar arasında sosyal ve kültürel yaşam farklılık göstermiş; evlilik ve ortak ticari işletme gibi etkileşimler nadir olmuştur (URL 1). Ancak uzun yıllar Kıbrıs’ta Türkler ve Rumlar birçok yerleşim yerinde birlikte yaşamışlardır.

Kızılyürek (2021: 13) bu birlikte yaşamada da Rumların Türklerle dostça yaşamadığını şöyle açıklar: “... Ada’nın gerçek sahipleri onlarmış gibi davranan Kıbrıslı Rumlar, kendi yaşamlarına devam ediyorlardı. Kıbrıslı Türklerin durumuyla ilgili en küçük bir kaygı taşımadıkları gibi, yıllar sonra yaptığım çeşitli söyleşilerde, böyle bir şeyin hafızalarında da olmadığını anlayacaktım.”

Kıbrıs sorunu Türk milliyetçiliği açısından siyasi ve jeostratejik öneminin ötesinde, Kıbrıs’ın yüzyıllarca süren yenilgi ve geri çekilme psikolojisinin kırıldığı yegâne coğrafya olması nedeniyle simgesel bir anlama haizdir (Varlı, 2004). Ayrıca meselenin doğrudan Türk

milliyetçiliğinin bir numaralı düşmanı, baş “öteki”si Yunan ile ilişkili oluşu bu simgesel anlamı pekiştirir (Millas, 2002).

Kıbrıs Barış Harekâtı öncesinde Rum tarafında ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu nedenle Kıbrıs Barış Harekâtı Rumlar için de bir kurtuluş ve uyanış demektir (Yılmaz, 2017: 96).

20 Temmuz 1974 anıları arasında Eski Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş yapılan müdahaleye şöyle yer verir: "15 Temmuz 1974 sabahı Rum tarafından silah sesleri duyulmuş ve Rum radyosunda marşlar çalınmaktaydı. Makarios öldürülmüş ve Rum cuntacılar darbe yapmıştı. Ecevit'e mesaj göndererek Enosis için son adımların atıldığını bildirdim. Müdahaleden başka çare kalmadığını belirttim. Nikos Sampson'un cumhurbaşkanı olması şaşırtıcı. Durum karanlık. Çok sayıda ölü ve yaralı var (Gökhan, 2002: 15).

Toplumlara bu derece etkileyen savaşlar, milletlerinin hafızalarının yanında yazınında da yerini alır. Savaş dönemini konu alan eserler kurmaca dünyalarının içinde, yaşanan pek çok şeyi barındırır, çoğu zaman da ayna gibi savaşı ve yaşananları yansıtır. Bu açıdan savaş dönemi eserlerinin incelenmesi ayrı bir önem taşımaktadır.

Bu nedenle bu çalışmada “74 Çağdaş Kıbrıs Türk Öyküleri” kitabında savaş algısı incelenmiştir. Öyküler nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi ile değerlendirilmiştir.

BULGULAR

“20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı 50. Yılı Armağanı” olarak çıkarılan “74 Çağdaş Kıbrıs Türk Öyküleri” kitap Mayıs 2024 tarihinde Konya’da basılmıştır.

İki bölümden oluşan ve 159 sayfa olan kitabın birinci bölümünde Feyzan Korur (Uçuruma Sesimi Bıraktım), Gülşen Şenderin (“Genabla”, “Tatlı Leymon” ve “Çatalı” adlı üç öykü ile), Hakan Yozcu (“Adını Sen Koy” ve “Vatan Sağ Olsun” adlı iki öyküyle), Osman Güvenir (Ayerimolalı Arif ve Uçurtması), Saygın Akanyeti (“Başkent Gömütlüğü ve Yakın Çevresi” ve “Deli Karanlığı Delen Delikanlılık” adlı iki öyküyle), Zeynen Yenen (Feslikan Kokulu Oda); ikinci bölümünde Arif Tolgan (Sonun Başlangıcı), Emir Kalabalık (Umudun Şafağında Geçmişin İzleri), İbrahim Şaşma (Eski Zaman Kokusu) Kemal Baş (Toprakdan Belleğe:44-64-1974-2024) ve Şerife Güneş (Toz Bulutu) toplamda on beş öykü ile yer almaktadır.

Aradan elli yıl geçmesine rağmen savaşta yaşananlar hafızalarda yer etmeye devam etmekte, adada yaşayanlar en mutlu anlarında bile mutlu olmak yerine mahcubiyet hissetmektedirler. Bu düşüncenin altında şu an huzurla yaşadıkları bu toprakların elde edilmesinde bir paylarının olmadığını düşünmeleri olabilir. Öykülerde kullanılan “her şeye rağmen”, “özgürlük”, “nefes almanın zorlaşması”, “ıstırap” gibi sözcükler ve ifadelerle, bahar ayı tüm güzelliğine rağmen geçmişi hatırlatmaktadır.

“Her bahar olduğu gibi yine boğucu bir toz bulutu Beşparmak Dağları’nda aşağı yayılmış, nefes almayı zorlaştırıyordu.”

“Her şeye rağmen adamızın baharla uyanışı...”

“Boğucu toza rağmen derin bir nefes alıp ne güzel şey özgürlük, dedim içimden.”

“Onca ıstıraplailmekilmek işlenmiş memleketim...”

“İçimdeki memnuniyet duygusu beraberinde derin bir mahcubiyet getirdi. Bu günler için ödenen bedeller, çekilen çileler bir kalp sızısına bıraktı yerini.”

“Kıbrıs Türkünün yaşadığı karanlık yıllar, vatan için canını feda eden şehitler...” (s: 145).

Öykülerde savaş hatıraları ya yazarların kendi şahitliklerinde ya da yakınlarının şahitliğinde anlatılmaktadır.

“Toz Bulutu” adlı öyküde savaş hatıraları sekiz kardeşi olan (savaş yıllarında en küçükleri üç yaşında, bir kardeşi de şehit oluyor) Huriye Aba’nın anlatımıyla sunulmaktadır:

“Huriye Aba (aba) 1963’ten başlayan o karanlık yılları yaşamış, türlü acıların yanı sıra bir kardeşini de şehit vermişti. 11 yıllık çekilen çileler, verilen mücadeleler sonunda 1974’te de Mutlu Barış Harekatı’na şahitlik etmiş bir kadındı.”

“Ben o karanlık yılların başında 17 yaşındaydım” (s:146).

Savaş dönemini yaşamış birini görünce mahcubiyet duygusu yerini huzura bırakıyor. Bu duygu geçişinde anıları dinledikçe kendini o dönemde yaşamış gibi hissetme etkili olabilir. Aynı zamanda bu durum aidiyeti de beraberinde getirebilir.

Anlatıcı Huriye Aba’nın evine gidince aidiyet hissediyor:

“İçimi sızlatan mahcubiyet duygusu yerini biraz huzur biraz da duygusallığa bıraktı.”

“İlk defa geldiğim bu evde tanıdık bir his, garip bir aidiyet hissettim.”

“Sahip olduğum özgürlüğü ona borçluymuşçasına gözlerine bakıp sordum.” (s: 146).

Aradan elli yıl geçmesine rağmen savaşta yaşananlara ve kaybedilenlere dair resimler Kıbrıs evlerinin duvarlarında, çerçeveler gözlerinin önünde durmaktadır. Dışarıda limon ağaçları, yaseminler, sardunyalar canlı şekilde bakılmasına rağmen evlerde yapay çiçekler, sehpalardaki çerçevelerin ardında yapay, sarı güller bulunmaktadır. Bu da aslında dışarıda hayatın, içeride ölümün devam ettiğini göstermektedir.

Ayrıca adanın sanki yaşadıklarını yıllarca yas tutan diğer coğrafyalardan farklı, dayanıklı ve keskin kokulu bitkileri de hikayelerde yer almaktadır. Nergisler, anemonlar, yaseminler, pelitler, arpa çiçekleri vb.

Savaş yıllarına tanıklık edenler o acıyı ve hüznü devamlı taşımaktadır. Fotoğraflara baktıkça küçüldükçe küçülmektedirler. Aynı durum Kıbrıs’ta savaşan Türk askerleri için de geçerlidir:

“Huriye Aba bizi ağırladığı salonun başköşesinde asılı duran bir fotoğrafa baktı. Derin bir hüznün dalgası geçti su yeşili gözlerinden.” (s: 146).

“Duvarlarda ise sayısız fotoğraf.”

“Sehpanın üzerinde çerçeveli bir fotoğraf vardı.”

“Sarı güller, ayrılığın rengi sarı...” (s: 147).

“Yine dönüyor Hüseyin Cemal’e uzun uzun bakıyor. Sanki o küçük kadın biraz daha küçülüyor koltukta.” (s148).

Huriye Aba’nın kardeşi Hüseyin Cemal savaşta şehit olmuştur. İlkokulu bitirince çok akıllı olduğu için Türkiye’ye okumaya gönderilmiştir.

Kıbrıslı şair Özker Yaşın’ın -Kıbrıs’ta Rum EOKA tedhiş örgütü tarafından 20-21 Aralık 1963 tarihinde Türklere karşı başlatılan Kanlı Noel Saldırısı kapsamında 26 Aralık 1963 tarihinde katledilen “Ayvasıllı Dokuz Şehit’e ithafen- yazmış olduğu “Ayvasıllı Dokuz Esir” şiirinde geçenlerden biri Hüseyin Cemal’dir:

AYVASILLI DOKUZ ESİR

...

Ve Hüseyin Cemâl üçüncüsü,
İmtihan kazanıp Atatürk Enstitüsü;
Türkiye'ye gidip okudu,
Bu yıl bitti Sanat Okulu,
Tozpembe ümitlerle
Döndü köyüne,
Nerden bilsin Hüseyin,
Böyle düşüp gavurların eline
Köy meydanında bağlanacağını,
Rüyada görse inanmazdı...

...

Ne kadın dinlediler ne ihtiyar ne çocuk
Sürüklediler kahkahalarla
Leş kargaları,
Sürüklediler kahkahalarla...
Dokuz suçsuz insanı.
Türk mezarlığına kadar.

Silah tehdidi altında
Gençlere kazdırıldı büyük bir çukur,
Kazdırıldı Mehmet'le Ömer'e,
Kazdırıldı Mustafa'yla Hüseyin'e
Kendi mezarları...

...

Vuruldu Mustafa'yla Hüseyin...
Elleri bağlı üst üste ölüler
Çukurun içindeler...
Elleri bağlı üst üste
Gömüldüler...
Kıbrıs Adası'nın
Ayvasıl Köyü'nde...

Öykülerin içinde şiirler yer almasa da şiirlere atıfta bulunma öykünün daha çok duygu ve düşünceye, şiirin de daha çok duyguya hitap ettiği düşünüldüğünde öykü yazarlarının savaş hatıralarını duygu, düşünce ve ruh bütünlüğünde hala yaşattığını gösterebilir. Şiirde yaşananların, hikayelerde de yaşanmış olması yaşanan acının gerçekliğini ve boyutunu da gözler önüne sermektedir.

Savaş zamanları ve öncesinde Kıbrıs Türkleri adada Rumlarla beraber aynı köyde yaşamaktadır. Öyküde geçen köyde Türk hanesi yüzdür. Aynı köy çeşmesinden su aldıkları, birlikte yaşadıkları Rumlar gizlice bir plan yapmışlardır:

“24 Aralık 1963 günü bütün Türkler toplandık. Herkeste bir huzursuzluk, endişe. Duyduk bir şeyler ama ne oluyor anlamadık. Akşamüstü babam bisikletiyle isten döndü. Topladı bütün köylüyü baştan. Rumlarda hazırlık var galiba savaş çıkacak dedi.”

Kadınlar ve çocuklar gece vakti, Aralık ayında buz gibi bir havada traktör römorkları ile başka bir köy olan Şillura(Yılmazköy)’ya gönderiliyor, erkekler köyü savunmak için köyde kalıyor.

"Koydular kızım bizi traktör römorklarına, hava kararmaya yakın Şillura'ya doğru yola çıktık. Babam, Hüseyin Cemal ve diğer erkekler köyde kaldı. Yanımıza hiçbir şey almamıştık. Aralığın soğukunda, traktör römorklarında titreyerek giderken silah sesleri gelmeye başladı. Köyden ayrıldığımızı fark edip peşimize düşen Rum askerleri bize ateş açtı. Korkudan birbirimizin üstüne kapandık çoluk çocuk. Allah'tan diyor kimseye bir şey olmadan Şillura'ya vardık.” (s: 148).

Anlatıcı o an yaşananları içselleştirip şükrediyor. Bu da aslında şu yaşayanların ve savaşta, bu memleketin savunmasında hiç payı olmayanların o anı yaşayıp bir şeyler yapma gayreti sonucu biraz da olsa huzur bulma, mahcubiyetini azaltıp aidiyetini artırma çabası olabilir.

“Ceren'le göz göze geliyoruz o an. Biz de çok şükür diyoruz. İçimde duygular dalgalanırken anlıyorum ki Ceren de benim gibi o an o römorkta olduğunu hayal ederek çok şükür diyor.” (s: 148).

Uzak geçmiş gün geçtikçe anlamını yitirse de ezberlerde var olmaya ve derin anlamını bilinmese bile duygulandırmaya devam etmektedir. 21 Aralık Şehitler Haftası’nda “Ayvasıllı Dokuz Esir” şiiri okunmaktadır, ancak anlamı öğrenciler tarafından tam olarak kavranamamıştır:

“21 Aralık Şehitler Haftası’nda şiirler okurduk hep. Nereden bileyim ‘Ayvasıllı Dokuz Esir’ şiirindeki Hüseyin Cemal’in Huriye Aba’nın kardeşi olduğunu. O zaman da ağlardım...” (s: 149).

Rumların gece yarısı peşlerine silahla düşmesi, kadınların ve çocukların römorklarla başka yerlere gitmeleri, bu sırada hazırlıksız çıktıkları için yanlarında sadece İngiliz askerlerinden aldıkları kalın ve büyük paltoların olması, göç ettikleri yerlerde ahırda kalmaları öyküde işlenmektedir:

“Rumlar peşimize düşer dediler, bindirdiler bizi bir kamyonu gece yarısı. Hava soğuk ama ne soğuk. Ben öyle soğuk görmedim derken benim içim üşüyor. Annem topladı kardeşlerimle beni yanına. Babamın bir paltosu vardı, İngiliz askerlerinden aldığı çok kalın ve büyükçe. Annem hepimizi onunla sardı bütün gece.” (s: 149).

“Gün ağarırken biz Fota'ya (Dağ yolu) geldik. Bir süre hepimiz aynı evde yaşadık. Baktık olmayacak bir evin içinde, köylülerin ahırlarına yerleştik. Ahırları temizledik, içine kerevet (tahtadan yatak) koyduk. Bir uzun ahır işte, kerevetleri sıralardık, koyduk üstüne döşekleri.

Annem bizi leğende yıkardı. O koca ahırın kapısında sıraya girer, annemin kazanda ısıttığı su ile bizi yıkamasını beklerdik.” (s: 149).

Köyden sadece dilsiz oğlan ve yaşlı adam kurtulmuştur. Herkes öldürülmüştür. Gece köy bombalanmış sabah da kalanlar öldürülmüştür. Ellerini ve ayaklarını bağlayarak öldürmüşlerdir. Şehitleri toplu mezarlara gömmüşlerdir. Geride kalanların sevinci kaybettikleri, kendilerine ait olan cesetlerin bulunması ve kayıplarının mezarının olmasıdır:

“İnsan kardeşini mezara koydu diye sevinir mi? Ben sevindim. Kimsesiz gibi bir çukurda kalamayacaktı, başında dua edeceğim bir mezarı vardı artık.” (s: 151).

Kemal Baş tarafından yazılan “Topraktan Belleğe: 44-64-1974-2024” adlı öyküde anlatıcı savaş zamanı otuzlu yaşlarında olan biridir. Yaşananlar birincil ağızdan anlatılmaktadır.

Ellerinde hala mermi izlerini taşıması ve toprağın kokması savaş bitmesine rağmen savaşın etkisinin devam ettiğinin en büyük göstergesidir.

Öyküde sabır ve direnişle geçen on bir yılın ardından kurtuluş bekleniyor. Rum radyosu Denктаş ile alay edip “Bekledim de gelmedin” şarkısını çalıyor. Türk uçaklarının önce Rum radyo ve televizyonunu bombalaması sevinçle karşılanmıştır. Ecevit ve Erbakan’ın Türkiye radyo ve televizyonlarında konuşurken, Denктаş’ın Bayrak radyosunda konuşmaları sevinçle karşılanmıştır (s: 140). Bu da basın insanın ruh hali üzerindeki etkisini göstermektedir. Radyo ve televizyon yayınları bile kazanıldığına dair inancın bir göstergesi olarak algılanmaktadır.

Yaşayanlar Dr. Küçük’e ve diğer şehitlere minnet duymaktadır.

Kıbrıs Türkünün belleğinde savaş namus ve özgürlük (s:141) sözcükleriyle hatırlanmaktadır.

Çocukların dişlerinden vurulması, barut ve kan kokusu (s: 129), çocukların diri diri toprağa gömülmesi (s: 130), çocukların düşlerde “neden ölmek zorundayım?” diye sorması (s: 131) hala hatırlanmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı’nın 50. yılı vesilesiyle yayımlanan 74 Çağdaş Kıbrıs Türk Öyküleri kitabı üzerinden savaşın Kıbrıs Türklerinin belleğindeki yeri ve savaş algısı incelenmiştir. Elde edilen bulgular göstermektedir ki aradan geçen yarım yüzyıla rağmen savaşın izleri bireysel ve toplumsal hafızalarda canlılığını korumaktadır. Öykülerde dile getirilen mahcubiyet, huzur, aidiyet, minnet ve özgürlük gibi duygular; savaşın yalnızca fiziksel bir çatışma değil, aynı zamanda uzun süreli bir psikososyal etkiler bütünü olduğunu ortaya koymaktadır.

Anlatılarda yer alan savaş anıları, doğrudan şahitlikler ya da birinci dereceden yakınların anlatımları aracılığıyla aktarılmıştır. Bu da edebiyatın, toplumsal travmaların aktarımı ve kuşaklar arası hafızanın inşasında nasıl etkili bir araç olduğunu göstermektedir. Öykülerde yer verilen "boğucu toz", "yapay çiçekler", "çerçevele fotoğraflar", "soğuk traktör römorkları", "mezarsız kayıplar" gibi semboller aracılığıyla savaşın yarattığı fiziksel ve duygusal yıkım çarpıcı biçimde resmedilmiştir.

Kıbrıs’ta yaşayan Türkler savaşı ve yaşananları hiçbir zaman unutmamış, dışarıda hayatlarına devam etmeleri gerekse de evlerde matem havası, ölüm sessizliği yapay çiçeklerle, duvarlardaki fotoğraflarla varlığını devam ettirmektedir.

Metinlerdeki anlatım dili ve kullanılan imgeler, savaşın hatırlanış biçiminin yalnızca geçmişte kalmadığını, bugünle iç içe geçtiğini göstermektedir. Yazarlar, bireysel hafızaları ortak bir

anlatıya dönüştürerek hem bir ulusun yaşadığı acıları kayıt altına almakta hem de gelecek kuşaklara bir bellek aktarımı gerçekleştirmektedir.

Bu bağlamda, Kıbrıs Türklerinin savaş algısı yalnızca bir geçmişe özlem ya da travmanın tekrarı değil; aynı zamanda özgürlük, vatan sevgisi ve aidiyet duygularıyla örülmüş çok katmanlı bir bellek yapısını işaret etmektedir. Dolayısıyla, 1974 Barış Harekâtı yalnızca askeri bir müdahale değil, aynı zamanda Kıbrıs Türk halkı için varoluşsal bir dönüm noktası ve kolektif kimliğin inşa edildiği bir kırılma anıdır. Bu gerçeklik, edebi anlatılar yoluyla yaşatılmakta ve toplumsal hafızanın canlı tutulmasına katkı sunmaktadır.

İnsanlık tarihi boyunca birçok savaşın başlangıcı şiddete, açgözlülüğe, hakkın olmayana tecavüz etmeye, politikalarla insanların birbirine düşman edilmesine bağlanmaktadır. Bu nedenler sonucu ortaya çıkan savaşlar yıllarca sürebilmekte, emsali görülmemiş acılara sebebiyet verebilmekte ve hayatı, toplumları yok edebilmektedir. Tarafların dışındaki devletler ise genellikle müdahale etmeden izleyici rolünde görülmektedir.

Dünya Bosna savaşında olduğu gibi, Gazze’de yaşananlarda olduğu gibi, diğer savaşlarda da olduğu gibi Kıbrıs’ta yaşananlara yıllarca sessiz kalmıştır:

“Yıl 1974... Boğazlı istikametinde taarruzlarımızı genişletirken adanın muhtelif yerlerinde Türk köylerinde yağma ve katliam haberlerini duyuyorduk. Rum askerlerinin gördükleri Türkleri yaşlı, kadın, çoluk çocuk demeden toplu olarak öldürmelerine karşı koca bir dünyanın susmasını ve bu mezalimi görmezden gelmesini hazmedemiyordum.” (s: 131).

KAYNAKÇA

20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı 50. Yıl Armağanı, (Mayıs 2024). 74 Çağdaş Kıbrıs Öyküleri. Editör Ulvi Kubilay Dündar. Konya: Loras Yayınları.

Arsava, A. F. (1996). Kıbrıs Sorununun Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 51(01). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001901.

Gökhan, M. (2002). Kıbrıs Barış Harekâtında İlginç Olaylar. İstanbul: Akdeniz Haber Ajansı Yayınları.

Kızılyürek, N. (2021). Milliyetçilik Kıskaçında Kıbrıs. İstanbul: İletişim Yayınları.

Millas, H. (2002) “Türk Kimliği ve ‘Öteki’ (Yunan)”, T. Bora (der.), Milliyetçilik Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt: 4, İstanbul: İletişim, 2002, s. 155-178.

URL 1: https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa

Varlı, İ. (2004). Kıbrıs Sorununun, Türk Milliyetçiliği Fikrinin Oluşumuna ve Sürdürülmesine Etkisi. Birikim, Mayıs 2004. Sayı: 181.

Yılmaz, H. (2017). Kıbrıs Barış Harekâtı ve Sonuçları. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), 87-98.

TÜRKÇE DERSİ BİLİM VE TEKNOLOJİ TEMASINDA YUAN HUAN'IN KULÜBESİ ADLI ESERİN KULLANILABİLİRLİĞİNİN İNCELENMESİ

Seda Kocaoğlu

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0003-3584-2817

Özet

Bu araştırmanın amacı 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan Bilim ve teknoloji temasında Yuan Huan'ın Kulübesi adlı eserin kullanılabilirliğinin incelenmesidir. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Yapılan çalışmada verilerin analizi için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Veri Toplama Aracı olarak araştırmacı tarafından Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan temaya uygun unsurlardan bir form oluşturulmuş ve bu form kullanılmıştır. Anadil eğitiminde çocuk edebiyatı kaynakları önemli bir yere sahiptir. Kitaplardaki metinler, tema ifadeleri ve iletiler bakımından zengin ve nitelikli olmalıdır. Bu amaçla 136 sayfalık eser incelenmiştir. Eserin konusunun yapay zekâ ile ilgili olması da bu açıdan önemlidir. Eser bu sebeple çalışmaya değer görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kitap, okuma, Türkçe dersi, yapay zeka.

Abstract

The purpose of this research is to examine the usability of the work titled Yuan Huan's Hut in the theme of Science and Technology included in the 2019 Turkish Language Curriculum. The document review method, one of the qualitative research designs, was used in the study. The descriptive analysis method was used to analyze the data in the study. As a Data Collection Tool, a form was created by the researcher from the elements suitable for the theme included in the Turkish Language Curriculum and this form was used. Children's literature resources have an important place in mother tongue education. The texts in the books should be rich and qualified in terms of theme expressions and messages. For this purpose, the 136-page work was examined. The fact that the subject of the work is related to artificial intelligence is also important in this respect. For this reason, the work was deemed worthy of study.

Keywords: Book, reading, Turkish language lesson, artificial intelligence.

GİRİŞ

Bilim ve teknoloji son yıllarda hayatın vazgeçilmez bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Dünyanın dönüşümünde önemli olan bilim ve teknolojinin gelişimi pek çok alanda yeniliklere fayda sağlamaktadır. Teknoloji bir sanayi dalı ile ilgili yapım yöntemlerini, kullanılan araç gereç ve aletleri bunların kullanım biçimlerini kapsayan uygulama bilgisi; uygulayım bilimi demektir (TDK, 2024). Bilim evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye

dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi; ilim demektir (TDK,2024). Bilim ve teknoloji kavramları artık hayatın her alanında yer alan iki unsur haline gelmiştir.

Bilimin ve teknolojik gelişmelerin ışığında yapay zekâ kavramı da artık göz ardı edilemez bir hale gelmiştir. Yapay zekanın ortaya çıkışı ve insan davranışlarını taklit edebilmesi ilgi çekici bir hale gelmektedir. Yapay zekâ/Artificial Intelligence (YZ/AI) bir sistemin dış verileri doğru bir şekilde yorumlama, bu tür verilerden öğrenme ve bu öğrenmeleri esnek uyarlama yoluyla belirli hedeflere ve görevlere ulaşmak için kullanma yeteneğidir ve en genel ifadeyle makinelerin sergilediği zekâ olarak belirtilebilir (Haenlein ve Kaplan, 2019).

Bu çalışmada da incelenin eserin konusunun yapay zekâ olması bilim ve teknoloji temasına uygulanabilirliği açısından değerlendirilmiştir. Çağımızda dijital yeterliliklerinin gerekli olması bunun öğrencilere doğru aktarımını gerektirmektedir. Türkçe öğretiminde çocuk edebiyatı eserlerinin kullanımı önemlidir. Çocuk edebiyatı 2-14 yaş arasındaki kişilerin ihtiyaçlarını karşılayan edebî eserleri içine alan edebiyat alanını ifade eden bir kavramdır. “... ‘çocuk edebiyatı’ deyimi, çocukluk çağında bulunan kimselerin hayal, duygu ve düşüncelerine yönelik sözlü ve yazılı bütün eserleri kapsar” (Oğuzkan, 2001:3). Çocuk edebiyatında yer alan eserler ile bilgi ve değerler gelecek nesillere aktarılmaktadır. Türkçe kitapları ile metinler üzerinden temaların öğretimi hedeflense de öğrencilerin okuma kültürlerinin gelişmesine katkıda bulunmak öğretmenler için önemli bir konudur. Öğrencilerin okuma zevki kazanırken aynı zamanda çağın gerekliliklerini de öğrenebilecekleri eserlerle ders kitapları desteklenebilir. Son zamanlarda Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin günümüzün ihtiyaçlarını karşılar nitelikte olması önemli bir husustur. Ders kitabının güncelliğinin yetmediği zamanda çocuk edebiyatı eserlerinden fayda sağlanabilmektedir.

Bilim ve teknoloji gibi hayatın her alanında yer alan bir oluşumun ders kitaplarında yer alması gerekmektedir. Bazen Türkçe ders kitaplarında temayı yansıtacak uygun metinlerin olmaması karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bilgisayar ve yapay zekâ kavramlarının artık yaşamın her kısmında bulunması bunların öğretilmesi ve aktarılmasının da önemini yansıtmaktadır. Temaya özgü metinler dengeli dağıtılmalı ve metinlerarasılığa yeterince yer verilmesi gerekmektedir (Çarkıt, 2019; Çeçen ve Çiftçi, 2011; Kılınç ve Duman, 2012; Kurnaz ve Çeçen, 2016; Özbay ve Çeçen, 2012; Solak ve Yaylı, 2009).

Bu araştırmanın amacı 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan bilim ve teknoloji temasında Yuan Huan’ın Kulübesi adlı eserin kullanılabilirliğinin incelenmesidir. Alanyazın incelendiğinde Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan bilim ve teknoloji temasının öğretimi, genel olarak temaların öğretimine teknoloji ile bağlantılı olarak dijital yetkinliklerle ilgili çalışmalar yer almaktadır. (Okur, 2012; Şahin ve Bayramoğlu, 2016; Geçgel, Kana ve Eren, 2020; Tümer ve Canpolat, 2022; Şimşek, 2022, Kocaoğlu ve Kana, 2022; Kocaoğlu, 2023; Bayraktar ve Geçgel, 2023; Kırallıoğlu ve Serin, 2024). Bu çalışma bir çocuk edebiyatı eserinin Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan bilim ve teknoloji temasının öğretimi bağlamında bir inceleme yaparak alana katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Araştırma sorusu: 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan bilim ve teknoloji temasının öğretiminde Yuan Huan’ın Kulübesi adlı eserin kullanımı uygun mudur?

Araştırmanın Alt Problemleri:

- Yuan Huan’ın Kulübesi adlı eserde bilim ve teknoloji teması ile ilgili değerlerin sıklık düzeyi nedir?

- Kitap genel olarak içerik bakımından bilim ve teknoloji temasını yansıtacak düzeyde midir?
- Kitap çağımızın gereği olan dijital beceriler ve yapay zekâ ile ilgili bilgi verici nitelikte midir?
- Kitap Türkçe öğretiminde okuma, anlama, tür ve ana dili ile ilgili iletiler ve kavramları içermekte midir?

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Miyase Sertbarut tarafından kaleme alınan Yuan Huan'ın Kulübesi adlı eseri için nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkin kullanımı gereken önemli kaynaklardır. Bu çalışmalarda çalışmayı yapan kişi gerekli veriyi, gözlem ve görüşme yapmadan elde edebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

Araştırmada İncelenen Eser

Miyase Sertbarut tarafından yazılan Yuan Huan'ın Kulübesi adlı eserinde 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan bilim ve teknoloji teması öğretimine ilişkin öğretiler ve değerler tespit edilmiştir. Eser 136 sayfadan ve 6 bölümden oluşmaktadır. Kitapta 16 adet görsel yer almaktadır. Eser temaya uygunluğu sebebiyle seçilmiştir.

Eserin Bölümleri:

Yuan Huan'ın Kulübesi

Üstü Çizilmiş Çocuklar

Tünel Kazan Çocuklar

Gececiler

Ara Kat

Hikayecinin Hikayesi

Veri Toplama Aracı

Yuan Huan'ın Kulübesi adlı eser derinlemesine okunarak tespit edilen değer ve ifadelerin analiz edilmesi gerçekleştirilmiştir. Tespit edilen ifadeler tablolarla ve gerekli açıklamalarla çalışmada yerini bulmuştur. Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan Bilim ve teknoloji teması öğelerinden bir form oluşturulmuş ve kullanılmıştır. Ayrıca eserin Türkçe öğretimine kaynaklık edebilme durumu ve çocuk edebiyatı kaynağı olmasından dolayı okuma anlama ve ana dili ile ilgili ifadelerden de bir form oluşturulmuştur.

Tablo 1

Alanyazındaki çalışmalar ve Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki tema ve konu önerilerinden derlenen Bilim ve Teknoloji Teması Formu

Bilim ve Teknoloji

- Bilgisayar
-

-
- Makine
 - İnternet
 - Klavye
 - İnternet Bağlantısı
 - Ekran
 - Film
 - Bağlantı Hızı
 - Teknoloji
 - Yapay Zekâ
 - Robot
 - Mesaj
 - Tarayıcı
 - Cihaz
 - Monitör
 - Elektrik
 - Hard Disk
-

Tablo 1 incelendiğinde Bilim ve Teknoloji Teması Formunda 17 adet ögenin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 2

Okuma, Anlama, Tür ve Ana Dili ile İlgili İfadeler Formu

Okuma, Anlama Ana Dil
• Hikâye • Kitap • Yazar • Kütüphane • Türkçe • Yayınevi • Editör • Türkiye

Tablo 2 incelendiğinde okum, anlama, tür ve ana dili ilgili ifadeler formunda kitaptan elde edilen verilere göre 8 adet öge tespit edilmiştir.

Verilerin Analizi

Yapılan çalışmada verilerin analizi için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analizde toplanan veriler önceden belirlenmiş temalar yer alır ve bu temalara uygun olarak özetlenerek yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Metinde yer alan bölümler tespit edilmiştir. Bu araştırmada daha önceden tespit edilmiş bilim ve teknoloji formuna göre Bilim ve Teknoloji teması öğretimi incelenmiş. Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndan alınan bilim ve teknoloji teması konu önerilerinden oluşan bir form oluşturulmuştur. Bilim ve teknoloji temasının konu örneklerinden hazırlanan bilim ve teknoloji formuna göre bilim ve teknoloji teması öğretimi incelenmiştir. Aynı zamanda kitapta yer alan okuma, anlama, tür ve ana dil ile ilgili ifadeler de

tespit edilerek eserin Türkçe dersinde kullanımına uygunluğu da tespit edilmiştir. Eserde yer alan bilim ve teknoloji ile ilgili ifadelerin genel dağılımı hesaplanarak tekrar eden öğelerin frekansları belirlenmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Pozitivist geleneğe bağlı olan sosyal bilimciler araştırmanın bilimsel olabilmesi için “geçerliğin ve güvenirliliğin tam anlamıyla başarılması” gerektiğini varsayarlar. Bunun için araştırmanın kuramsal bir temeli olması, bu temel doğrultusunda değişkenlerin açık bir biçimde belirlenmesi ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine yönelik denencelerin oluşturulması ve bu denencelerin toplanan veriler çerçevesinde kabul ya da reddedilmesi gerekmektedir (Yıldırım, Şimşek, 2021).

Araştırmada elde edilen veriler, bunların analizi, yorumlanması ve sonuç bölümüne kadar gerçekleştirilen tüm süreç alan uzmanları tarafından incelenmiş, onlardan alınan geri bildirimlerle araştırma aşamaları değerlendirilmiştir. Bulgular bölümünde kitaptan yapılan doğrudan alıntılarla araştırmanın inandırıcılığı artırılmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın bu kısmında eserde yer alan bilim ve teknoloji öğeleri ve bunların dağılımına ilişkin elde edilen verilerin analizi yapılmıştır. Temayla ilgili ifadelere yer verilme sıklıkları, ifade ediliş ve aktarılış biçimleri ile ilgili bulgular yer almaktadır. Temaya uygun vurgular metin içinde yer almaktadır. Temaya uygun vurgular metin içinde yer almaktadır. Kullanılan Bilim ve teknoloji teması formu ile ifadelerin kitapta yer alıp almama durumlarına göre incelenmiştir. Örneğin *"Göz retinasını okuyan kapılara gelindiğinde Esma kendi gözünü mekanizmaya okutup yazarın içeri geçmesini sağladı. (Sayfa 51) formda yer alan teknoloji ifadesini karşılamaktadır.*

Tablo 3

Eserde Tespit Edilen Bilim ve Teknoloji Teması İfadelerinin Kullanım Sıklığı

Bilim ve Teknoloji Teması İfadeleri	f
Bilgisayar	28
Makine	12
İnternet	9
Klavye	7
İnternet Bağlantısı	6
Ekran	4
Film	3
Bağlantı Hızı	3
Teknoloji	2
Yapay Zekâ	2
Robot	2
Mesaj	2
Elektrik	2
Tarayıcı	1

Cihaz	1
Monitör	1
Hard Disk	1

Tablo3'e bakıldığında Miyase Sertbarut tarafından kaleme alınan Yuan Huan'ın Kulübesi adlı eserde bilim ve teknoloji teması ifadeleri metin içinde tespit edilmiştir. Temaya uygunluğu belirlenen ifadelerden en fazla (f=28) ifadesine rastlanmışken, en az tarayıcı, cihaz, monitör, elektrik, hard disk (f=1) ifadesine rastlanmıştır. Tespit edilen frekans değerleri incelendiğinde bilgisayar ifadesinin eserde sıkça yer alması temaya uygunluğu ifade edebilmektedir.

Kitabın arka kapağında yer alan “Yapay zekâ edebiyatı reddetmez, yeter ki edebiyat onu reddetmesin.” ifadesinden yola çıkılarak belirlenen eserde bilim ve teknoloji teması öğelerinin geçtiği kısımlar eserden direkt alıntılanarak verilmektedir.

Hafta sonu televizyonu, interneti, bilgisayar oyunlarını bırakıp da kitap mı okumuştun?
(Sayfa 40)

Demek ki makine bozulmuş, onlar da götürmemişleri. (Sayfa 19)

Hafta sonu televizyonu, interneti, bilgisayar oyunlarını bırakıp da kitap mı okumuştun.
(Sayfa 40)

Bakalım klavye kullanırken nasıl olacak. (Sayfa 119)

Yuan Huan bilgisayarında yaşamaya devam edecek, internet bağlantısı olan bir çay makinesi ile herhangi bir çocuğa hikaye anlatabilecekti. (Sayfa 124)

Gözleri bu ekranla bakışmayı öğrendi. (Sayfa 118)

Yani her şey üç boyutlu film gibi izlenebilir hale gelir... (Sayfa 53)

Bilgisayarın düğmesine bastığı, makine çok hızlı açıldı, internet bağlantı hızı olağanüstü güçlüydü, ışıkları göz yormuyordu. (Sayfa 119)

Yani içinde yapay zekâ gibi bir şey mi var. (Sayfa 118)

Eğer robotsan... (Sayfa 89)

Uzunca bir mesaj yazıp gönderdi. (Sayfa 47)

Farklı noktalarda üç kez tarayıcı cihazdan geçirildi. (Sayfa 51)

Esma'nın gözü bir ara içeriği gösteren monitöre kaydı. (...) (Sayfa 58)

Nasıl bağlanacak onun içinde elektrik gerekir, orda elektrikte yoktu. (Sayfa 131)

Zaten bunlar hard diskte kayıtlıydı. (Sayfa 122)

Tablo 4

Okuma, Anlama, Tür ve Ana Dili ile İlgili İfadelerin Kullanım Sıklığı

Okuma, Anlama, Tür ve Ana Dil	f

Hikâye	99
Kitap	66
Yazar	62
Kütüphane	21
Türkçe	10
Yayınevi	9
Editör	3
Türkiye	2
Toplam	272

Tablo 4 incelendiğinde Türkçe dersinde sıklıkla kullanılan hikâye ifadesine en fazla (f=99) rastlandığı görülmektedir. Bu durum bu türün öğrenilmesinde çocuklarda olumlu yönde etki bırakabilmektedir. En az rastlanan ifade ise Türkiye ifadesi (f=2) olmuştur. Yine de kültür aktarımı açısından bu ifadenin metinlerde geçmesi olumlu bir durumdur.

Hikâyeyi sevmiştii, herkesin de bayılacağına emindi. (Sayfa 60)

Kitapların faydasından bahsedeceği belliydi. (Sayfa 48)

“Yanlışı mı!” dedi yazar şaşırarak. (Sayfa 31)

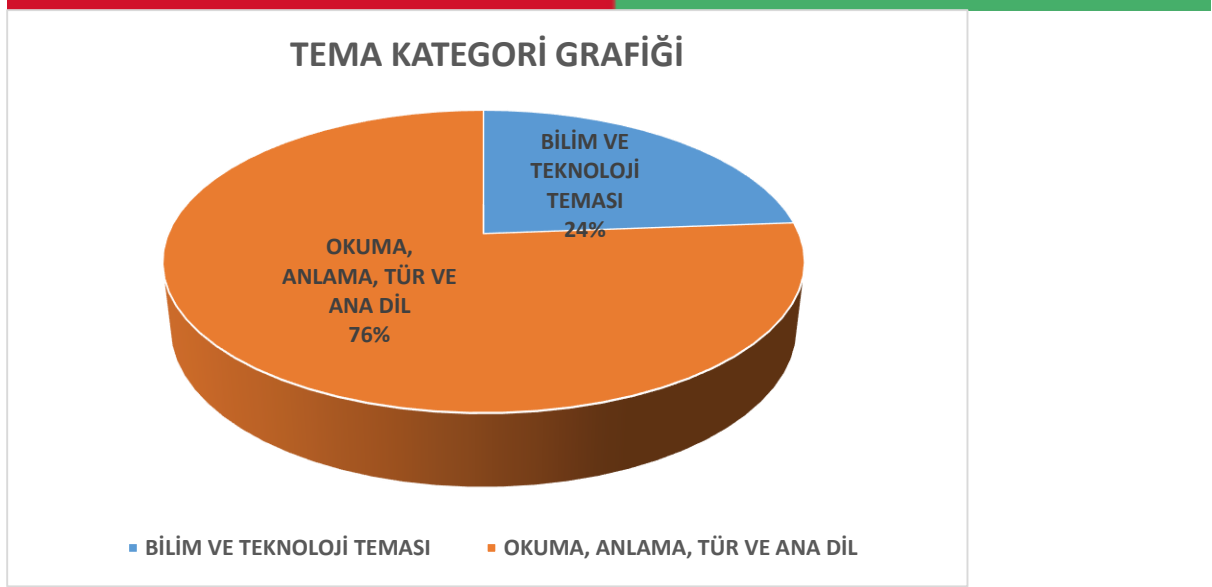
Çocuklar kütüphaneye girdiklerinde Esmâ kitapları masaya yaymıştı. (Sayfa 50)

Belki de yabancı bir ülkeden gelmişlerdi ve Türkçe bilmiyorlardı. (Sayfa 73)

Yayınevi sahibi öğle yemeğine doğru oğlunu anımsadı, her zaman birlikte yemek yerlerdi. (Sayfa 106)

Yazar ve editör görüşmüş ama bu görüşme olumlu sonuçlanmamıştı. (Sayfa 106)

“Yayınevi Türkiye’ye uyarlamış olabilir öğretmenin” dedi. (Sayfa 82)

Şekil 1. Tema Kategori Grafiği

TARTIŞMA VE SONUÇ

Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan bilim ve teknoloji temasının öğretiminde Yuan Huan'ın Kulübesi adlı eser incelenmiştir. Yazarlar yapıtlarında okuyucularına çeşitli iletiler vermek veya belli bir konuyu anlatabilmek için çeşitli metinler oluşturmaktadırlar (Cesur, Baş, 2015). Bu eserde de temayla ilgili iletiler kitabın geneline yayılmıştır. Eserde bilim ve teknoloji ifadeleri, yapay zeka konusu yer almaktadır. Özellikle her türlü ev aleti, cep telefonu uygulamaları gibi dijital okuryazarlık becerisinin ve yapay zekanın hayatın ayrılmaz bir parçası olduğu yadsınamamaktadır (Saçan, Tozduman Yaralı, Kavruk, 2022). Bu kitap bu yönüyle tema öğretimine uygun sayılabilmektedir. Teknolojinin en iyi uygulandığı yer eğitim alanıdır.

Eserin ismi teknoloji ile ilgili olmamasına rağmen içeriğinde teknoloji ile ilgili birçok ifade yer almaktadır. Eserde bilim ve teknoloji temasına ait ifadelerin sıkça bulunması Türkçe Dersi bilim ve teknoloji temasında bu eserin kullanılabilirlik düzeyine uygun olduğunu göstermektedir. Temayı yansıtacak düzeyde bir eser olduğu söylenebilir.

Bilim ve teknolojinin hızlı gelişimi, cep telefonu, bilgisayar, tablet gibi interneti kullanarak insanları bilgiye kolayca ulaştıran ve sosyalleştiren aletlerin kolay ulaşılabilir olması ve yaygınlaşması insanların önceliklerini, tercihlerini belirlemiş 21. yüzyılda insan ihtiyaçları bu doğrultuda değişmiştir. Değişen insan ihtiyaçlarına paralel olarak öğretim programları da güncellenmiştir. Güncellenen programlara ve ders kitaplarına dijital yeterliliklerin ne ölçüde yansıdığı önemlidir. Kendi içerisinde birkaç becerinin toplamından meydana gelen dijital yetkinlik kısaca, bilgi ve iletişim teknolojilerini amaca uygun güvenli ve eleştirel olarak kullanabilme becerisi şeklinde tanımlanabilir (Şimşek,2022). Eserde çağımızın gereği olan dijital beceriler ve yapay zekâ ile ilgili hem açık hem de ileti şeklinde verilmektedir.

Eser dijital dünya ve yapay zekâ ile ilgili ifadeleri içerirken aynı zamanda Türkçe öğretiminde okuma, anlama, tür ve ana dili ile ilgili iletiler ve kavramları da fazlasıyla içerdiği için tür bakımından öğrenmeye de katkı sağlamaktadır. Metinle öğrenmede metin seçimi

öğrencide geliştirilmek istenen beceriye göre şekillenmektedir. Bu bağlamda da eser öğrencilerin metinle öğrenmelerine katkı sağlayacak niteliktedir. Kitap Türkçe öğretiminde okuma, anlama, tür ve ana dili ile ilgili iletiler ve kavramları içermektedir.

Dijital yetkinlik, bilgi ve iletişim teknolojilerini, her türlü dijital teknoloji araçlarını, güvenli ve eleştirel olarak kullanabilme, dijital araçların dilini keşfederek, yaparak ve yaşayarak öğrenebilme, çoklu işlemler yapabilme becerisidir. Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın Yetkinlikler başlığında belirtilen 8 yetkinlikten biridir. Programda dijital yetkinlik; “İş, günlük hayat ve iletişim için bilgi iletişim teknolojilerinin güvenli ve eleştirel şekilde kullanılmasını kapsar. Söz konusu yetkinlik, bilgiye erişim ve bilginin değerlendirilmesi, saklanması, üretimi, sunulması ve alışverişi için bilgisayarların kullanılması ayrıca internet aracılığıyla ortak ağlara katılım sağlanması ve iletişim kurulması gibi temel beceriler yoluyla desteklenmektedir.” Şeklinde ifade edilmiştir (MEB, 2019, s. 5).

Temel dil becerilerinin kazandırılması ve geliştirilmesi sürecinde en önemli materyaller arasında çocuk edebiyatı metinleri yer almaktadır. Çocuk edebiyatı dil becerilerinin kazandırılmasında Türkçe öğretiminde kaliteyi artıran unsurlardandır. Çocuk edebiyatı 2-14 yaş arası bireylere yönelik olan edebiyattır. Çocuk edebiyatı ürünleri sayesinde bireyler doğru ve etkili iletişim kurmayı, duygu ve fikirleri dile getirebilmeyi sağlayabilirler bunu sağlayan çocuklar da ana dil ana dilini zevkle kullanırlar (Özden, 2009).

Çağın gerektirdiği insan modelini yetiştirmek için sadece bilişim teknolojileri dersinde değil tüm dersler de dijital çağın gereği olan bilgi ve beceriler öğrencilere kazandırılmalıdır (Şimşek, 2022). Bu amaçla Türkçe dersinle metinle öğrenme yöntemi ile de çağın gereğine uygun ifadelerle yer verilmektedir. İncelenen eserde tespit edilen Türkçe Dersi Öğretim Programında yer alan bilim ve teknoloji temasına ait ifadeler hem kavram hem de ileti biçiminde uygun bir şekilde eserde yer almaktadır.

ÖNERİLER

- Eser bilim ve teknoloji teması için uygundur fakat tema ile ilgili iletilerin daha yoğun olduğu kitaplar öğrencilere okutulabilir.
- Öğrencilere bilim, teknoloji ve yapay zeka konulu farklı kitaplar okutulabilir. Yapay zeka araçlarının öğretimi ile ilgili öğrencilere eğitim verilebilir. Böylece bu türdeki kitapları daha bilinçli okuyabilirler.
- Okutulan kitapların dijital ortamlarda özetlenerek ödevlendirilmesi sağlanabilir. Böylece öğrenciler yapay zeka araçlarını daha verimli kullanmayı öğrenmiş olacaklardır.

KAYNAKÇA

Bayraktar, P. ve Geçgel, H. (2023). 21. Yüzyıl Becerilerinin Çocuk Edebiyatı Eserlerine Yansıması: Miyase Sertbarut Örneği. RESS Journal Route Educational & Social Science Journal Volume 10/Issue 7.

Çarkıt, C. (2019). 2018 Türkçe dersi öğretim programı çerçevesinde hazırlanan 8. sınıf Türkçe ders kitabının değerlendirilmesi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 18(71), 1368-1376.

Çeçen, M. A. ve Çiftçi, Ö. (2011). Türkçe derslerinde tematik eğitim ve metintema-alt tema ilişkisi üzerine bir araştırma. G. L. Uzun ve Ü. Bozkurt (Ed.), Türkçenin eğitimi-öğretiminde kuramsal ve uygulamalı araştırmalar içinde. (s. 445- 457). Die Blaue Eule

Cesur, E. ve Baş, B. (2015) *Mavisel Yener'in çocuklara yönelik öykülerindeki eğitsel iletiler üzerine bir araştırma*. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 3(3), 64-76.

Geçgel, H., Kana, F. ve Eren, D. (2020). Türkçe eğitiminde dijital yetkinlik kavramının farklı değişkenler açısından incelenmesi. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 8(3), 886-904.

Haenlein, M., & Kaplan, A. (2019). A brief history of artificial intelligence: On the past, present, and future of artificial intelligence. California Management Review, 61(4), 5-14.

Kılınç, A. ve Duman, I. (2012). İlköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarındaki tematik yaklaşım üzerine bir inceleme. Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi, 1(4), 94-101.

Kanatlı, F., & Çekici, Y. (2013). Türkçe Öğretiminde Disiplinler Arası Olanaklar. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(2), 223-234. <https://doi.org/10.17860/efd.20911>

Kıralioğlu, F., & Serin, N. (2024). Türkçe Öğretmenlerinin Gözünden Fantastik Çocuk Edebiyatı. Türkiye Eğitim Dergisi, 9(1), 77-92. <https://doi.org/10.54979/turkegitimdergisi.1430783>

Kocaoğlu, S. (2023). Ortaokul öğrencilerinin özetleme becerilerini kullanmada dijital hikayelerin etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Kocaoğlu, S. ve Kana F. (2022). Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerin Türkçe Dersi Öğretim Programında Yer Alan Kök Değerler ve Yetkinlikler Açısından Değerlendirilmesi. Türkçe Eğitimi Araştırmaları. Holistence Publications, Çanakkale.

Kurnaz, H. ve Çeçen, M. A. (2016). Ortaokul öğrencilerinin anlamını bilmediği kelimeler üzerine bir araştırma. Millî Eğitim Dergisi, 45(210), 287-301.

MEB (2019). Türkçe dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar). Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.

Oğuzkan, F. (2001). *Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Anı Yayıncılık

Okur, A. (2012). Türkçe Ders Kitaplarında Bilim ve Teknoloji. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/4, Fall 2012, p. 2413-2429, ANKARA-TURKEY

Özbay, M. ve Çeçen, M. A. (2012). Türkçe ders kitaplarında (6-8. sınıflar) yer alan metinlerin tür ve tema açısından incelenmesi. Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi, 1(1), 67-76

ÖZDEN, Mehtap: Kaynak Türkçe Metinler: İstanbul 2009, 416 s., Ürün Yayınları.

Saçan, S., Tozduman Yaralı, K., & Kavruk, S. Z. (2022). ÇOCUKLARIN “YAPAY ZEKA” KAVRAMINA İLİŞKİN METAFORİK ALGILARININ İNCELENMESİ. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*(64), 274-296. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.1074024>

Sertbarut, M. (2024). Yuan Huan'ın Kulübesi. Tudem, İstanbul.

Solak, M. ve Yaylı, D. (2009). İlköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarının türler açısından incelenmesi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(9), 444- 453.

Şahin, D. ve Bayramoğlu, C.D. (2016). 2015 Türkçe Öğretim Programının Metin Tür Ve Tema Seçimi Bakımından Değerlendirilmesi / Evaluation of 2015 Turkish Language Curriculum in Terms of Text Type and Theme”, TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Hayati Akyol Armağanı), Volume 11/3 Winter 2016, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9289>, p. 2095-2130.

Şimşek, Ş. (2022). Türkçe Ders Kitaplarında Dijital Yetkinlik. Turkish Studies - Education, 17(3), 469- 484. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.57919>

Tümer, C. Ş., & Canpolat, Ö. (2022). 5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Yer Aldığı Temaların Uygunluğunun Öğretmen Görüşlerine Göre Belirlenmesi. Çocuk Edebiyat Ve Dil Eğitimi Dergisi, 5(1), 83-103. <https://doi.org/10.47935/ceded.1077964>

Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 05.07.2024

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık

YENİ MEDYA VE ÇOCUK: DİJİTAL DÜNYADA GÜVENLİK VE MAHREMİYET

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KOÇYİĞİT
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/İletişim Fakültesi
ahmetkocyigit@ohu.edu.tr
0000-0002-1276-1128

Doç. Dr. Abdulkahim Bahadır Dari
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/Yalova Üniversitesi/İletişim Fakültesi
abahadir.dari@manas.edu.kg
aldulkahim.dari@yalova.edu.tr
0000-0003-3525-5823

Özet

Dijital teknolojilerin gelişiminin hızlanması ve bu teknolojilerinin kullanımının hızla artması, çocukların yeni medya platformlarına erken yaşlarda erişimini mümkün hale getirmektedir. Bu durum çocuklara eğitim, eğlence ve sosyalleşme açısından birçok fırsat sunarken, aynı zamanda çeşitli güvenlik ve mahremiyet risklerini de beraberinde getirmektedir. Bu riskler özellikle, siber zorbalık (cyberbullying), kimlik hırsızlığı, uygunsuz içeriklere maruz kalma ve çevrimiçi istismar gibi unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle sosyal medya platformları, çocukların kişisel bilgilerini paylaşma eğilimlerini artırarak mahremiyet ihlallerine yol açabilmektedir. Çocukların dijital dünyada güvenliğini sağlamak için ailelerin ve eğitimcilerin bilinçli medya okuryazarlığını teşvik etmesi gerekmektedir. Ebeveyn denetim yazılımlarının kullanımı, medya okuryazarlığı programları ve çocukların dijital hakları gibi konularda toplumun bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu bilgiler ışığında bu çalışmada, çocukların dijital dünyada karşılaşabileceği riskler ele alınarak, özellikle kişisel verilerin korunması, dijital mahremiyet, çevrimiçi güvenlik tehditleri ve ebeveyn denetimi gibi konuların betimsel bir bakış açısı ile ortaya konulması amaçlanmaktadır. Ayrıca, çocukların bilinçli medya kullanıcısı olmalarını sağlamak için ailelere, eğitimcilere ve politika yapıcılara düşen sorumlulukların ortaya konulması çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında, sosyal medya platformlarının çocuk kullanıcıları üzerindeki etkileri, çevrimiçi zorbalık, kimlik hırsızlığı, uygunsuz içeriklere erişim ve dijital bağımlılık gibi konular detaylandırılmaktadır. Sonuç olarak çalışmada çocukların dijital güvenlik ve mahremiyet konusunda bilinçlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Çocukların dijital dünyada karşılaştıkları tehditleri en aza indirmek için ebeveynlere, eğitimcilere ve politika yapıcılara önemli sorumluluklar düşmektedir. Ayrıca, sosyal medya platformları ve dijital hizmet sağlayıcılarının çocuk kullanıcıları koruma konusunda daha etkili politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Medya, Çocuk, Güvenlik, Mahremiyet, Dijitalleşme

New Media and Children: Safety and Privacy in the Digital World

Abstract

The accelerated development of digital technologies and the rapid increase in the use of these technologies make it possible for children to access new media platforms at an early age. While this offers children many opportunities for education, entertainment and socialization, it also brings with it various security and privacy risks. These risks include cyberbullying, identity theft, exposure to inappropriate content and online abuse. Social media platforms in particular can lead to privacy violations by increasing children's tendency to share personal information. To ensure children's safety in the digital world, families and educators need to promote conscious media literacy. Public awareness should be raised on issues such as the use of parental control software, media literacy programs and children's digital rights. In the light of this information, this study aims to address the risks that children may face in the digital world, especially issues such as personal data protection, digital privacy, online security threats and parental supervision from a descriptive perspective. In addition, another aim of the study is to reveal the responsibilities of families, educators and policy makers to ensure that children become conscious media users. Within the scope of the study, issues such as the effects of social media platforms on child users, online bullying, identity theft, access to inappropriate content and digital addiction are detailed. As a result, it emerges that children should be made aware of digital security and privacy. Parents, educators and policymakers have important responsibilities to minimize the threats children face in the digital world. In addition, social media platforms and digital service providers need to develop more effective policies to protect child users.

Keywords: New Media, Children, Security, Privacy, Digitalization

Giriş

Bilgi teknolojilerinin hızlı gelişimi dünya çapında çeşitli endüstrilerde, alanlarda ve toplumun her alanında devrim niteliğinde değişikliklere neden oldu. Web 2.0 ve Bilim 2.0 artık "Küresel Köy"deki tüm katılımcı varlıklar (insan, makine, grup ve hatta beyin benzeri bilgisayar) için büyük miktarda veri, bilgi, bilgi birikimi ve bilgeliğin değişimi, paylaşımı ve katkısını sağlamak için kritik ağ altyapısı ve bilgi platformu haline geldi. Sosyal medya ekosistemi, sosyal organizasyon, içerik medyası ve paydaşların yanı sıra kapsamlılıklarına, çeşitliliklerine ve zekalarına odaklanmaktadır. Böylece, yeni sanal toplumsal ağ ve organizasyon biçimlerinin ortaya çıkmasını kolaylaştırır. Bu doğrultuda son yıllarda sosyal medyanın kullanımı hızla artmaktadır. Örneğin LinkedIn, Facebook ve MySpace gibi bazı sosyal ağlar oldukça öne çıkmıştır ve artık birçok kişi için tercih edilen iletişim yoludur. Bu web sitelerinin önemi, kullanıcıların bilgilerini güncellemek, diğer kullanıcılarla etkileşim kurmak ve diğer üyelerin profillerinde gezinmek için cömert miktarda zaman harcamalarından kaynaklanmaktadır (Zhang, & Gupta, 2018). Doğal yeteneklere sahip ortaya çıkan sosyal medya, kapsamlılık, çeşitlilik ve bilgelik konusunda üstünlük kazanıyor gibi görünse de güvenlik, mahremiyet ve güvenilirlik sorunları da giderek daha ciddi hale geldi ve acilen ele alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda güvenlik, mahremiyet ve güvenilirlik sorunları en çok çocukları tehdit etmektedir. Özellikle sosyal medya platformları, çocukların kişisel bilgilerini paylaşma eğilimlerini

artırarak mahremiyet ihlallerine yol açabilmektedir. Çocukların dijital dünyada güvenliğini sağlamak için ailelere ve eğitimcilere büyük görevler düşmektedir. Bu bilgiler ışığında çalışmada, sosyal medya platformlarının çocuk kullanıcıları üzerindeki etkileri, çevrimiçi zorbalık, kimlik hırsızlığı, uygunsuz içeriklere erişim ve dijital bağımlılık gibi konuların ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Yeni Medyada Çocukların Güvenliği ve Mahremiyeti

Bilgi edinme, ifade etme, örgütlenme, katılım özgürlüğü ve mahremiyet ve güvenlik hakkı temel insan haklarıdır ve bu haklar, bu kültürde, bu tarih döneminde çocuklara da aittir. Günümüzde, dünyanın dört bir yanındaki çocuklar düzenli olarak internet kullanıyor; birden fazla mobil uygulama yüklü akıllı telefonlar taşıyor ve arkadaşları ve aileleriyle iletişim kurmak için sosyal medyaya güveniyorlar (Brown & Pecora, 2014). Gizlilik, hem kişisel özerklik ve onur için hayati önem taşıyan temel bir insan hakkı hem de diğer hakların gerçekleştirilmesinin bir yoludur. Çocuklarla ilgili olarak, gizlilik, politika ve refah örgütlerinin çocukların güvenliğini, aile ilişkilerini ve duygusal gelişimini gizlilik ihlallerinden korumaya çalışmasıyla, genellikle bir etkinleştirme hakkı olmaktan çok koruyucu bir hak olarak kabul edilir. Ancak Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde (1989) belirtildiği gibi, çocukların ifade özgürlüğü, kendini keşfetme, bilgi arama ve medeni hakları açısından da önemlidir. Yine de toplum, özellikle çevrimiçi ortamda, çocukların olumlu destek ve katılım haklarını her zaman tam olarak kabul etmemektedir. Ayrıca, belirli durumlarda, çocuğun zarardan korunma veya topluma katılma hakkının, ebeveynlerinden veya bakıcılarından, okuldan, işletmeden veya devletten mahremiyetini gerektirebileceğini her zaman kabul etmemektedir (Stoilova, Nandagiri, & Livingstone, 2021).

Dünya üzerinde sosyal medya kullanımı her geçen gün daha da artmaktadır. Internet World Stats araştırmasının sonuçlarına göre dünyadaki 7,7 milyar insanın yaklaşık 4,5 milyarı internet kullanmaktadır. Bu oran ise dünya nüfusunun yaklaşık %58'ini oluşturmaktadır. Medya özellikle de sosyal medya aracılığıyla iletişim giderek daha sık hale gelmekte ve günümüzde en popüler çevrimiçi etkinliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal medya araçlarının bu denli yoğun kullanımı ve yapay zekâ uygulamaları ile bileştiğinde faydalarının yanında belirli riskleri de beraberinde getirmiştir. Bu risklerin en başında ise, mahremiyet ve kişisel verilerin korunması sürecidir (Koçyiğit ve Darı: 2023; Chung, Chen, Tsai ve Chuang, 2021). Bu doğrultuda çocuklar dijital dünyada korumasız kalmakta ve mahremiyet ihlallerine maruz kalmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada, çocukların dijital dünyada karşılaşabileceği riskler ele alınarak, özellikle kişisel verilerin korunması, dijital mahremiyet, çevrimiçi güvenlik tehditleri ve ebeveyn denetimi gibi konuların betimsel bir bakış açısı ile ortaya konulması amaçlanmaktadır. Ayrıca, çocukların bilinçli medya kullanıcısı olmalarını sağlamak için ailelere, eğitimcilere ve politika yapıcılara düşen sorumlulukların ortaya konulması çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında, sosyal medya platformlarının çocuk kullanıcıları üzerindeki etkileri, çevrimiçi zorbalık, kimlik hırsızlığı, uygunsuz içeriklere erişim ve dijital bağımlılık gibi konular detaylandırılmaktadır. Çalışmada, betimsel bir yaklaşım benimsenmiştir.

Bu doğrultuda çalışmanın araştırma soruları aşağıdaki gibidir.

1. Yeni medya kullanımının çocuklar üzerindeki etkileri nelerdir?
2. Dijital dünyada çocuklara yönelik güvenlik ve mahremiyet ihlalleri nelerdir?
3. Çevrimiçi zorbalık, kimlik hırsızlığı, uygunsuz içeriklere erişim ve dijital bağımlılık dijital ortamlarda nasıl gerçekleşmektedir.
4. Dijital dünyada çocuklara yönelik güvenlik ve mahremiyet ihlallerine karşı nasıl önlemler alınmalıdır.

Çevrimiçi Zorbalık

Sosyal medya, çocukların yaşamında giderek daha fazla yer edinmektedir. YouTube, TikTok, Instagram gibi platformlar, çocukların hem eğlenme hem de arkadaşlarıyla iletişim kurma ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Ancak bu dijital etkileşim alanı, aynı zamanda ciddi riskler de barındırmaktadır. Özellikle çevrimiçi zorbalık (siber zorbalık), çocukların ruhsal sağlığı üzerinde derin etkiler bırakabilmektedir. Bu nedenle çocukların dijital mecralarda güvenliğini sağlamak, sadece bireysel değil toplumsal bir sorumluluktur. Çocukların sosyal medya kullanımı, genellikle eğlence, arkadaş edinme, oyun oynama ve video izleme gibi amaçlarla şekillenmektedir. Ancak çocukların dijital okuryazarlık düzeyinin yetersizliği, onları çeşitli tehditlere açık hâle getirmektedir. Çevrimiçi zorbalık, bir bireyin dijital araçlar yoluyla kasıtlı olarak rahatsız edilmesi, tehdit edilmesi, aşağılanması ya da dışlanması olarak tanımlanabilir. Çocuklar açısından en sık karşılaşılan siber zorbalık türleri arasında; aşağılayıcı mesajlar, uygunsuz içerik paylaşımı, sahte hesaplarla aldatma ve sosyal dışlama yer almaktadır. Bu tür zorbalıklar, çocukların özgüvenini zedeleyebilir, akademik başarılarını düşürebilir ve psikolojik sorunlara yol açabilir (Wolak, Mitchell, & Finkelhor, 2007; McQuade, Colt, & Meyer, 2009; Vogels, 2021).

Kimlik Hırsızlığı

Kimlik hırsızlığı meşru kullanıcının gerçek zamanlı taklidini ifade etmektedir. Saldırgan hedef profili kontrol altına alır ve profilin kendisine ait olduğunu diğer gerçek kullanıcıya başarılı bir şekilde iletebilir. Burada saldırgan, bir zamanlar kimliği olan kullanıcı üzerinde ciddi bir etki yaratabilecek şekilde profili kötüye kullanmaktadır. Bu kötüye kullanımlar aşağıda sıralanmıştır.

Spam saldırısı

Burada saldırgan bir şekilde kullanıcı hakkında iletişim ayrıntılarını elde eder ve spam veya önemsiz veri gönderebilir. İletişim ayrıntılarını elde etmek o kadar da zor değildir, meşru kullanıcının profilleri tarafından çıkarılabilirler. Toplu olarak gönderilen spam e-postaları ağ tıkanıklığına neden olur ve e-posta gönderme maliyeti çoğunlukla hizmet sağlayıcılara ve bazen de kullanıcıya düşer.

Kötü amaçlı yazılım saldırıları

Bunlar sosyal ağ siteleri arasında çok yaygın hale gelmiştir. Saldırganlar, meşru kullanıcıya kötü amaçlı yazılım enjekte edilmiş komut dosyaları gönderir. Kötü amaçlı URL'ye tıklanıldığında, saldırganların cihazlarına bir kötü amaçlı yazılım yüklenebilir veya hedef kullanıcıdan bazı kişisel bilgileri çalmaya çalışan sahte bir web sitesine yol açabilir.

Sahte profiller

Sahte profiller, sosyal medya platformunun düzgün işleyişine zarar verebilecek Sybil saldırılarının temelini oluşturur, ağ üzerinden önemsiz bilgilerin veya hatta kötü amaçlı yazılımların dağıtımı için kullanılabilir. Bu saldırıları önlemek için kullanıcı kaydı sırasında kimlik doğrulama mekanizmaları daha güçlü olmalıdır. (Zhang, & Gupta, 2018).

Uygunsuz İçeriklere Erişim

Yirmi birinci yüzyılın başlangıcıyla birlikte, internet dünyası yaygın bir gelişmeye tanık oldu. Akıllı telefonlar, iletişimin ve sosyal ağların ilkel araçları haline geldi. Bu, küçükler istenmeyen maruz kalma ve pornografi, şiddet, denetlenmeyen sohbet siteleri vb. gibi zararlı internet içeriğine kasıtlı erişim riskini taşıyan benzeri görülmemiş bir internet erişimi sağladı. Bu, küçüklerin hem kişisel hem de profesyonel yaşamlarında derin etkilere sahip olabilir ve geçmişte felaket olduğu kanıtlanmıştır (Narayanan, 2018).

Çocukların sosyal medya platformlarını yoğun biçimde kullanması, onların yaşlarına uygun olmayan içeriklerle karşılaşma riskini artırmaktadır. Özellikle TikTok, Instagram ve YouTube gibi popüler platformlarda filtrelenmemiş ya da yetersiz şekilde etiketlenmiş içeriklerin yaygınlığı, çocukları şiddet, cinsellik, madde kullanımı ve zararlı davranış modelleri gibi uygunsuz temalarla karşı karşıya bırakabilmektedir. Bu durum, çocukların bilişsel, duygusal ve ahlaki gelişimini olumsuz etkileyebileceği gibi, davranışsal sorunların da ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Medya okuryazarlığı eksikliği ve denetimsiz internet erişimi, bu içeriklerin çocuklar üzerindeki etkisini daha da derinleştirmektedir. Bu bağlamda, dijital platformların çocuklara yönelik koruma politikalarını geliştirmesi, ebeveynlerin aktif dijital rehberlik rolünü üstlenmesi ve eğitim kurumlarının bilinçlendirme çalışmalarını artırması, çocukların dijital ortamda daha güvenli bir deneyim yaşamaları açısından kritik önem taşımaktadır (Wold, Aristodemou, Dunkels, & Laouris, 2009; Lazarinis, 2010).

Dijital Bağımlılık

Son yıllarda dijital bağımlılık kavramı popüler hale geldi. Özellikle ergenlerde bununla mücadele için çözüm çağrıları artmaktadır. Bu olgunun teşhis edilebilir bir ruh sağlığı durumu olarak statüsü hakkında tartışmalar devam ederken; bireyleri dijital kullanımları üzerinde daha fazla kontrole sahip olmaya teşvik eden önleme ve müdahale yaklaşımlarına ihtiyaç vardır. Son birkaç yıldır, dijital bağımlılık, artan yaygınlığı nedeniyle önemli bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Dijital bağımlılığın yaygınlığı küresel olarak farklılık göstermekte olup Doğu ülkelerinde %8,90 ile Batı ülkelerinde %4,60 arasında değişmektedir (Cemiloglu, Almourad, McAlaney, & Ali, 2022). Özellikle çocukların dijital bağımlılığa yatkınlığı yetişkinlere göre daha fazla olup bu bağımlılıkla mücadele etmesi daha zordur. Dijital bağımlılığın çocuklar üzerinde birçok etkisi bulunmaktadır. Bunlar; uyku sorunları, uzun süreler oyun oynamak, bunun sonucunda daha sık okuldan kaçmak, uyku sorunları yaşamak, oyun bağımlısı hissetmek, olumsuz ruh hallerinden kaçmak için oyun oynamaya başvurmak, oyunla meşgul olmak, oyun oynamak için diğer aktivitelerden vazgeçmek, azalan sosyal hoşgörü ve sosyal etkileşimlerden çekilme bunlardan bazılarıdır (Dresp-Langley, & Hutt, 2022). Tüm bu bilgiler ışığında sosyal medya ve internet kullanımı çocuklar üzerinde geri döndürülemez bağımlılığa ve etkiye neden olmaktadır. Bu bağımlılık çocukların güvenlik ve mahremiyetlerini de tehlikeye düşürmektedir.

Medya Okuryazarlığı

Günümüz dijital çağında medya okuryazarlığı, çocukların çevrimiçi ortamlarda karşılaşabilecekleri risklere karşı en etkili koruma araçlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Medya okuryazarlığı, bireylerin dijital içerikleri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme, bilgi kaynaklarını sorgulama, içerik üretimi ve paylaşımı konusunda bilinçli kararlar alma becerilerini kapsar. Çocukların bu becerileri küçük yaşlardan itibaren edinmeleri, onları yalnızca pasif medya tüketicileri olmaktan çıkarıp, aktif ve sorumlu dijital vatandaşlara dönüştürmektedir. Özellikle çevrimiçi zorbalık, dezenformasyon, mahremiyet ihlalleri ve uygunsuz içeriklere maruz kalma gibi tehditler karşısında çocukların bilinçli medya kullanıcıları olmaları, onları manipülasyonlara ve dijital suistimallere karşı daha dirençli kılmaktadır. Bu bağlamda, medya okuryazarlığı eğitimlerinin okul müfredatlarına entegre edilmesi, ailelerin bu konuda desteklenmesi ve medya okuryazarlığını teşvik eden politikaların geliştirilmesi, dijital dünyada çocukların güvenliğini sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır (Potter, 2018; Buckingham, Banaji, Carr, Cranmer, & Willett, 2005).

Sonuç

Dijital teknolojilerin yaygınlaşması ve sosyal medya kullanımının çocuk yaş gruplarına kadar inmesi, beraberinde çok boyutlu fırsat ve tehditleri getirmektedir. Bu çalışma, çocukların dijital ortamlarda karşılaştıkları başlıca güvenlik ve mahremiyet risklerini betimsel bir bakış açısıyla incelemiş; özellikle çevrimiçi zorbalık, uygunsuz içeriklere erişim, kimlik hırsızlığı ve dijital bağımlılık gibi sorunlara odaklanmıştır. Elde edilen bulgular, çocukların dijital mecralarda karşılaştıkları tehlikelerin sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir farkındalık ve sorumluluk gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çocukların dijital ortamda bilinçli bireyler olarak var olabilmeleri için medya okuryazarlığı eğitimlerinin yaygınlaştırılması, ebeveynlerin aktif rehberlik rolünü üstlenmeleri ve dijital hizmet sağlayıcıların çocuk odaklı politikaları etkin bir şekilde uygulamaları elzemdir. Ayrıca, dijital mahremiyetin korunması ve kişisel verilerin güvenliği gibi konularda yasal düzenlemelerin güçlendirilmesi, çocuk kullanıcılar açısından daha güvenli bir dijital çevrenin inşasına katkı sağlayacaktır. Nihayetinde, çocukların dijital teknolojilerden en üst düzeyde fayda sağlarken, aynı zamanda olası risklerden korunabilmeleri için çok aktörlü bir iş birliği sürecinin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Brown, D. H., & Pecora, N. (2014). Online data privacy as a children's media right: Toward global policy principles. *Journal of Children and Media*, 8(2), 201-207.
- Buckingham, D., Banaji, S., Carr, D., Cranmer, S., & Willett, R. (2005). The media literacy of children and young people: A review of the research literature.
- Cemiloglu, D., Almourad, M. B., McAlaney, J., & Ali, R. (2022). Combatting digital addiction: Current approaches and future directions. *Technology in Society*, 68, 101832.
- Chung, K. C., Chen, C. H., Tsai, H. H., & Chuang, Y. H. (2021). Social Media Privacy Management Strategies: A Sem Analysis of User Privacy Behaviors. *Computer Communications*, 174, 122-130.

- Dresp-Langley, B., & Hutt, A. (2022). Digital addiction and sleep. *International journal of environmental research and public health*, 19(11), 6910.
- Koçyiğit, A., & Darı, A. B. (2023). Yapay Zekâ İletişiminde Chatgpt: İnsanlaşan Dijitalleşmenin Geleceği. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 427-438.
- Lazarinis, F. (2010). Online risks obstructing safe internet access for students. *The Electronic Library*, 28(1), 157-170.
- McQuade III, S. C., Colt, J. P., & Meyer, N. (2009). *Cyber bullying: Protecting kids and adults from online bullies*. Bloomsbury Publishing USA.
- Narayanan, B. K. (2018). Adult content filtering: Restricting minor audience from accessing inappropriate internet content. *Education and Information Technologies*, 23, 2719-2735.
- Potter, W. J. (2018). *Media literacy*. Sage publications.
- Stoilova, M., Nandagiri, R., & Livingstone, S. (2021). Children's understanding of personal data and privacy online—a systematic evidence mapping. *Information, Communication & Society*, 24(4), 557-575.
- Vogels, E. A. (2021). *The state of online harassment* (Vol. 13, p. 625). Washington, DC: Pew Research Center.
- Wolak, J., Mitchell, K. J., & Finkelhor, D. (2007). Does online harassment constitute bullying? An exploration of online harassment by known peers and online-only contacts. *Journal of adolescent health*, 41(6), S51-S58.
- Wold, T., Aristodemou, E., Dunkels, E., & Laouris, Y. (2009). Inappropriate content. In *Kids online* (pp. 135-146). Policy Press.
- Zhang, Z., & Gupta, B. B. (2018). Social media security and trustworthiness: overview and new direction. *Future Generation Computer Systems*, 86, 914-925.

MISIR VE TÜRKİYE’DE ORTA GELİR TUZAĞI: EKONOMİK BÜYÜME VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ENGELLERİ

Middle-Income Trap in Egypt and Turkey: Obstacles to Economic Growth and Sustainable Development

Doç.Dr. Hilal ALPDOĞAN

ORCID ID: 0000-0002-9183-4865

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası

Ticaret ve Finansman, halpdogan@subu.edu.tr

ÖZET

Mısır ve Türkiye’nin sürdürülebilir kalkınması önünde önemli engeller sunan orta gelir tuzağı; kurumsal yetersizlikler, politik parçalanma, insan sermayesi ve teknolojiye yetersiz yatırımla karakterize edilebilir. Her iki ülke de faktör odaklı ekonomilerden inovasyon odaklı ekonomilere geçişte zorluklarla karşı karşıyadır ve bu zorluklar orta gelir tuzağından kurtulmak için oldukça önemlidir. Bununla beraber üretkenlik yükseltmelerini ve inovasyon yatırımlarını engelleyen yetersiz yönetim de orta gelir tuzağına neden olan önemli faktörlerdir biridir. Ayrıca iş dünyası ve emek dahil olmak üzere parçalanmış sosyal grupların varlığı, reform için gerekli koalisyon oluşturmayı zorlaştırmaktadır. Orta gelirli ülkeler, özellikle geleneksel büyüme kaynakları azaldıkça, inovasyonu ve rekabeti teşvik etmek için büyüme stratejilerini yeniden değerlendirmelidir. Durgunluğu önlemek ve büyüme için yeni fırsatları teşvik etmek için geçiş sorumlu bir şekilde yönetmek esastır.

Mısır ve Türkiye, son dönemlerde hızlı ekonomik büyüme kaydetmiş, ancak orta gelir seviyelerine ulaşmalarının ardından bu seviyeyi aşmakta zorlanmışlardır. Bu çalışma, Mısır ve Türkiye’nin karşılaştığı orta gelir tuzağını incelemektedir. Orta gelir tuzağı, bir ülkenin ekonomik büyüme hızının yavaşladığı ve gelir seviyelerinin daha yüksek bir seviyeye geçişin zorlaştığı durumu ifade eder. Çalışma, bu tuzağa düşen ülkelerin temel ekonomik engellerini, özellikle verimlilik artışı, iş gücü kalitesi, teknolojik gelişim ve sosyal eşitsizlik gibi faktörleri analiz etmektedir.

Mısır ve Türkiye’nin ekonomileri, dışa bağımlı yapıları, düşük iş gücü verimliliği ve inovasyon eksiklikleri gibi ortak zorluklarla karşı karşıyadır. Ayrıca, her iki ülkenin ekonomilerinde yapısal reformlar ve sürdürülebilir büyüme politikaları eksiktir. Bu çalışmada, ekonomik büyüme oranlarındaki duraklama ve büyüme potansiyelinin sınırlı olması, ülkelerin orta gelir tuzağından çıkma yolundaki temel engeller olarak ele alınmaktadır. Çalışma, her iki ülkenin ekonomilerini karşılaştırarak, büyüme hızını artıracak ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleyecek politikalar geliştirilmesini önerir. Bu politikalar arasında, eğitim reformları, sanayi çeşitlendirmesi, yenilikçi teknolojilere yatırım ve sosyal refah programlarının güçlendirilmesi yer almaktadır. Ayrıca, dışa açık ticaret politikaları ve kurumsal reformların uygulanması, orta gelir tuzağını aşmak için kritik öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Orta gelir tuzağı, Türkiye, Mısır, ekonomik büyüme, sürdürülebilir kalkınma.

ABSTRACT

The middle-income trap, which presents significant obstacles to the sustainable development of Egypt and Türkiye, can be aligned with institutional deficiencies, political fragmentation, human capital, and technological inadequacy. Both countries face difficulties in transitioning from factor economies to innovation-driven economies, and these difficulties are crucial to escape the middle-income trap. However, inadequate governance, which hinders productivity gains and innovation investments, is also one of the important factors causing the middle-income trap. In addition, the fragmented social entity, including business and labor, makes integrating the necessary for reform difficult. Middle-income countries should re-evaluate their growth strategies to promote innovation and competition, especially as traditional sources of growth decline. It is essential to achieve transfer in some way to prevent stagnation and stimulate new growth for growth.

Egypt and Türkiye have experienced rapid economic growth in recent periods, but have had difficulty in overcoming this level after reaching middle-income levels. This study examines the middle-income trap faced by Egypt and Türkiye. The middle-income trap refers to a situation where the economic growth rate of a country slows down and the transition to a higher income level becomes difficult. The study analyzes the main economic obstacles of the countries that fall into this trap, especially factors such as productivity growth, labor quality, technological development, and social inequality.

The economies of Egypt and Türkiye face common challenges such as dependent structures, low labor productivity, and lack of innovation. In addition, structural reforms and sustainable growth policies are lacking in the economies of both countries. These successful, stagnant economic growth rates and limited growth potential are considered as the main obstacles to the countries' way out of the middle-income trap. The study compares the economies of the two countries and suggests the development of policies that will increase the scope of growth and plan sustainable development. These policies include education reforms, diversification of industry, investment in advanced technologies, and the continuation of social welfare programs. It also provides critical information to overcome the middle-income trap by establishing trade deficit policies and institutional reforms.

Keywords: Middle-income trap, Türkiye, Egypt, Economic growth, Sustainable development.

GİRİŞ

Orta gelir tuzağı, orta gelir statüsüne ulaşmış ülkelerin yüksek gelir statüsüne geçişte zorluk çektiği ekonomik kalkınmada kritik bir kavramdır. Orta gelir tuzağı, bir ülkenin belirli bir ekonomik büyüme düzeyine ulaştıktan ve orta gelir statüsüne ulaştıktan sonra daha fazla büyümeyi sürdürememesi ve yüksek gelirli bir ekonomiye geçiş yapamaması durumunu ifade eder. Bu durgunluk onlarca yıl sürebilir ve ülkenin yüksek gelirli ulusların yaşam standartlarına ulaşmasını engelleyebilir (İslam vd., 2023; Kulkarni vd., 2022; Cm vd., 2022). Bu tuzağın temel nedenleri arasında düşük iş gücü verimliliği, yetersiz eğitim sistemi, sınırlı inovasyon kapasitesi ve kurumsal yetersizlikler bulunmaktadır.

Orta gelir tuzağı, ülkelerin düşük gelirden orta gelir statüsüne geçiş yaptığı ancak yüksek gelir seviyelerine ilerlemekte zorlandığı olguyu ifade eder. Bu durgunluk genellikle başlangıçtaki büyüme itici güçlerinin tükenmesinden kaynaklanır ve önceki ilerlemeye rağmen ekonomik

durgunluğa yol açar. Çeşitli çalışmalar, bu tuzağa yakalanan ülkeler için zorlukları ve potansiyel stratejileri vurgulayarak insan sermayesinin, inovasyonun ve ekonomik reformların önemini vurgular.

Orta gelir tuzağının başlıca göstergesi ekonomik büyümede yaşanan durgunluktur. Arjantin ve Brezilya gibi ülkeler, orta gelirli ülkelerin başlangıçtaki büyümeye rağmen durgunlaşarak yüksek gelir statüsüne geçememelerine örnek teşkil eder (Kulkarni vd., 2022).

Ülkelerin orta gelir tuzağına düşmesinin başlıca nedenlerinden bir diğeri, ekonomilerinde yapısal değişim eksikliğidir. Birçok orta gelirli ülke, azalan getiriye tabi olan emek yoğun endüstrilere ve doğal kaynaklara büyük ölçüde güvenmektedir. Daha fazla bilgi yoğun ve teknoloji odaklı sektörlere geçiş yapılmadan, bu ülkeler büyümeyi sürdürmekte zorlanmaktadır (Kulkarni vd., 2022; Cm vd., 2022).

İnsan sermayesi, ekonomik büyümenin kritik bir itici gücüdür. Orta gelirli ülkeler genellikle eğitime ve beceri geliştirmeye yeterli yatırım yapmada başarısız olurlar ve bu da yüksek katma değerli endüstrilerde rekabet edebilecek donanımına sahip olmayan bir iş gücüne yol açar. İnsan sermayesine yapılan bu yetersiz yatırım, inovasyonu ve üretkenlik büyümesini engelleyerek ülkelerin gelir basamaklarında yükselmesini zorlaştırır (Cm vd., 2022; Chen, 2024).

Zayıf kurumsal çerçeveler ve zayıf yönetim, orta gelir tuzağından kurtulmanın önünde önemli engellerdir. Yolsuzluk, verimsiz bürokrasiler ve hukukun üstünlüğünün olmaması yatırımı caydırabilir, inovasyonu engelleyebilir ve ekonomik verimliliği azaltabilir. Güçlü kurumlar, olumlu bir iş ortamı yaratmak ve sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmek için olmazsa olmazdır (Aiyar vd., 2013; Aiyar vd., 2013).

Yüksek borç seviyeleri, enflasyon ve döviz kuru oynaklığı gibi makroekonomik istikrarsızlık da ülkeleri orta gelir aralığında tuzağa düşürebilir. Özellikle borç krizleri, birçok Latin Amerika ülkesinde görüldüğü gibi, borç birikimi ve azalan ekonomik büyümenin kısır döngüsüne yol açabilir (Zhou, 2021).

Birçok orta gelirli ülke, fiyat oynaklığına maruz kalan emtia ihracatına büyük ölçüde güvenmektedir. Bu bağımlılık, ekonomilerini küresel emtia fiyatlarındaki dalgalanmalar gibi dış şoklara karşı savunmasız hale getirir ve çeşitlendirme ve değer zincirinde yukarı çıkma yeteneklerini sınırlar (Kulkarni vd., 2022; Konya vd., 2017).

Son dönemlerde hızlı ekonomik büyüme kaydeden Mısır ve Türkiye, orta gelir seviyelerine ulaştıktan sonra ekonomik büyüme hızlarında yavaşlama yaşamaya başlamıştır. Bu durum, literatürde *orta gelir tuzağı* olarak adlandırılmaktadır. Mısır ve Türkiye, son yıllarda orta gelir seviyelerinde sıkışmış ve bu tuzaktan çıkış için çeşitli politikalar geliştirmeye çalışmaktadır. Bu çalışmada, her iki ülkenin ekonomik göstergeleri karşılaştırılarak, orta gelir tuzağının nedenleri ve çözüm yolları analiz edilecektir.

Orta gelirli ülkelerin içerisinde bulunduğu bu tuzaktan çıkabilmeleri üç aşama ile anlatılmaktadır. Birincisi; ülkeler üretim ve istihdamda daha fazla uzmanlaştıkça çeşitlenme yavaşlayarak tersine dönmektedir. İkincisi; yatırım daha az önemli hale gelerek inovasyon hızlanacak; üçüncüsü, eğitim sistemleri işçilere yeni teknolojilere uyum sağlamalarını sağlayacak beceriler kazandırmaktan, onları yeni ürün ve süreçleri şekillendirmeye doğru itecektir (Gill ve Kharas, 2007).

MISIR VE TÜRKİYE’NİN EKONOMİK YAPILARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Dünya Bankası’nın yaptığı sıralamaya göre kişi başına düşen gelir dikkate alındığın ülke ekonomileri üç gruba ayrılmaktadır. 2024 yılı için yapılan sıralamada kişi başına düşen geliri 1.135 \$’ dan az olan ülkeler düşük gelirli ülkeler, 1.136 \$ - 4.465 \$ aralığında olanlar alt orta gelirli 4.466 \$ - 13.845 \$ arasında olan ülkeler de üst orta gelirli ülkeler grubunda yer almaktadır. 13.846 \$ üzeri olan ülkeler ise yüksek gelirli ülke grubuna girmektedir.

Tablo 1. Mısır ve Türkiye’nin 1980-2023 Döneminde Kişibaşına Düşen Gelirin Dağılımı
(Bin \$)

	1980	1990	2000	2010	2015	2020	2023
Mısır	493,05	735,98	1366,09	2455,08	3306,98	3511,11	3457,45
Türkiye	1515,64	2689,52	4192,44	10622,70	11049,99	8638,73	13105,65

Kaynak: Dünya Bankası veritabanından alınmıştır.

Tablo 1’de 1980–2023 döneminde Mısır ve Türkiye’nin kişi başına düşen gelir gelişimi, her iki ülkenin de orta gelir tuzağı ile karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır. Mısır, 1980 yılında yaklaşık 493 dolar olan kişi başına gelirini 2023 itibarıyla 3.457 dolara çıkarmış; bu artışa rağmen hâlâ alt-orta gelir grubunda yer almakta ve yüksek gelir seviyesine yaklaşamamaktadır. Türkiye ise aynı dönemde kişi başına gelirini 1.516 dolardan 13.106 dolara yükseltmiş; özellikle 2000–2015 yılları arasında dikkat çekici bir büyüme göstermiştir. Ancak 2020 yılında yaşanan gerileme ve sonrasında sınırlı toparlanma, Türkiye’nin de yüksek gelirli ülke statüsüne geçişte zorlandığını göstermektedir. Bu veriler, her iki ülkenin de yapısal reformlar, teknolojik dönüşüm ve verimlilik artışı gibi alanlarda yeterli ilerlemeyi sağlayamaması nedeniyle orta gelir tuzağına takıldığını göstermekte; uzun vadeli ve sürdürülebilir kalkınma politikalarının gerekliliğine işaret etmektedir.

Orta gelir tuzağının diğer önemli göstergesi, ihracatın büyük oranda doğal kaynak ve emek yoğun sektörlerle bağımlı olmasıdır. Tablo 2’de Mısır’ın son 1995 ile 2022 yılları arasında ihracatında en büyük paya sahip ilk beş kalem verilmiştir.

Tablo 2. Mısır’ın İhracatında En Büyük Paya Sahip İlk Beş Kalem

2022	Sıvılaştırılmış Doğalgaz (9.861.231,00 \$) Petrol yağları, vb. (ham petrol hariç) (5.121.044,65 \$) Petrol yağları vb elde edilen yağlar (3.202.780,00 \$) Üre (2.511.835,87 \$) İşlenmemiş Altın (1.596.788,47 \$)
2020	Petrol yağları vb. (ham petrol hariç) (4.212.686,93 \$) İşlenmemiş Altın (2.932.836,12 \$)

	Petrol yağları vb elde edilen yağlar (1.191.878,16 \$) Üre (1.107.024,42 \$) Televizyon alıcıları (723.491,56 \$)
2015	Petrol yağları vb elde edilen yağlar (1.983.618,42 \$) Petrol yağları, vb. (ham petrol hariç (1.477.723,97 \$) Televizyon alıcıları (772.705,47 \$) İşlenmemiş Altın (581.221,80 \$) Portakal, taze veya kurutulmuş (479.421,40 \$)
2010	Petrol yağları, vb. (ham petrol hariç) (2.961.977,44 \$) Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (1.965.240,16 \$) Petrol yağları vb elde edilen yağlar (1.777.514,17 \$) Üre (1.037.188,30 \$) İşlenmemiş Altın (1.023.583,31\$)
2005	Petrol yağları, vb. (ham petrol hariç) (3.200.739,24 \$) Sıvılaştırılmış Doğalgaz (1.503.764,74 \$) Petrol yağları vb elde edilen yağlar (515.618,22 \$) Yarı öğütülmüş veya tamamen öğütülmüş pirinç (294.829,80\$) Pamuk, kardelenmemiş veya taranmamış (180.901,54 \$)
2000	Petrol yağları vb. (ham petrol hariç) (1.554.194,28 \$) Petrol yağları vb elde edilen yağlar (348.234,99 \$) Seramik lavabolar, yıkama havuzları vb (324.845,37 \$) Karde veya taranmamış pamuk (193.906,41 \$) Yarı öğütülmüş veya tamamen öğütülmüş pirinç (103.945,47 \$)
1995	Petrol yağları vb elde edilen yağlar (719.185,15 \$) Karde veya taranmamış Pamuk (152.216,50 \$) Alaşımız, işlenmemiş Alüminyum (149.726,74 \$) %85'ten fazla pamuk içeren, taranmış tek pamuk ipliği (145.949,36\$) Taze veya soğutulmuş Diğer patatesler (102.105,98 \$)

Kaynak: OECD Data veritabanından alınmıştır.

Tablo 3'te ise Türkiye'nin son 1995 ile 2022 yılları arasında ihracatında en büyük paya sahip ilk beş kalem verilmiştir.

Tablo 3. Türkiye'nin İhracatında En Büyük Paya Sahip İlk Beş Kalem

2022	Petrol yağları, vb. (ham petrol hariç) (13.094.796,23 \$) Mücevherat (8.028.452,42 \$) Dizel motorlu kamyonlar (4.377.865,40 \$)

	Çubuklar, i/nas, hr, hd veya he, cntg girinti, kaburga, vb. (3.998.339,70 \$) Gaz türbini ile çalışan otomobiller de dahil olmak üzere, (3.487.618,23 \$)
2015	İşlenmemiş Altın (7.379.387,49 \$) Petrol yağları, vb. (ham hariç) (4.608.906,50 \$) GVW'si geçmeyen Dizel motorlu kamyonlar (4.000.066,33 \$) Mücevherat (3.663.653,09 \$) Çubuklar, i/nas, hr, hd veya he, cntg girinti, kaburga vb. (2.959.537,23 \$)
2010	Petrol yağları, vb. (ham petrol hariç) (3.948.951,48 \$) Çubuklar, i/nas, hr, hd veya he, cntg girinti, kaburga vb. (3.265.399,31 \$) GVW'si 'yi aşmayan Dizel yakıtlı kamyonlar (2.955.057,05 \$) İşlenmemiş Altın (2.070.447,63 \$) Dizel motorlu otomobil (1.961.653,62 \$)
2005	Televizyon alıcıları (2.933.910,59 \$) Pamuklu tişörtler, atletler ve diğer yelekler (2.303.882,78 \$) GVW'si 'yi aşmayan dizel motorlu kamyonlar (2.246.086,97 \$) Çubuklar, i/nas, hr, hd veya he, cntg girinti, kaburga vb. (2.205.783,09 \$) Petrol yağları, vb. (ham petrol hariç) (1.984.262,17 \$)
2000	Pamuktan yapılmış tişörtler, atletler ve diğer yelekler (1.054.992,02 \$) Televizyon alıcıları (839.829,90 \$) Çubuklar ve çubuklar, i/nas, hr, hd veya he, cntg girinti, kaburgalar vb. (622.037,92 \$) Pamuktan yapılmış örme veya kazaklar vb. (606.210,86 \$) Boş ağırlığı 15.000'i aşan uçaklar (575.727,19 \$)
1995	Bars&rods, i/nas, hr, hd or he, cntg indent, ribs, et (700.514,82 \$) Pamuktan örme veya kazaklar, vb. (656.207,62 \$) Pamuktan tişörtler, atletler ve diğer yelekler (655.789,50 \$) Kabuksuz fındık, taze veya kurutulmuş (589.139,01 \$) Deri giyim eşyaları (386.000,58 \$)

Kaynak: OECD Data veritabanından alınmıştır.

Tablo 4, 1995-2022 yılları arasında Mısır ve Türkiye'nin ihracatında en büyük paya sahip ilk beş kalemi karşılaştırmalı olarak göstermektedir.

Tablo 4. 1995-2022 Yılları Arasında Mısır ve Türkiye'nin İhracatta En Büyük Paya Sahip İlk Beş Kalemi

Yıl	Mısır – İhracatta En Baskın Kalemler	Türkiye – İhracatta En Baskın Kalemler
1995	Petrol türevleri, pamuk, alüminyum, patates	Tekstil (tişört, kazak), fındık, deri

2000	Petrol ürünleri, pirinç, pamuk, seramik ürünler	Tekstil, elektronik (TV), demir-çelik çubuk, uçak
2005	Petrol, LNG, pirinç, pamuk	Elektronik (TV), tekstil, otomotiv (kamyon), demir
2010	Petrol, LNG, gübre, altın, TV	Petrol, otomotiv, altın, demir çubuklar
2015	Petrol türevleri, altın, televizyon, portakal	Altın, petrol, otomotiv, mücevherat, demir
2022	LNG, petrol, gübre, altın	Petrol, mücevherat, otomotiv, demir-çelik, gaz türbini

Mısır'ın ihracatı 1995'ten 2022'ye kadar büyük ölçüde enerji ve hammadde odaklı kalmıştır. Türkiye, 1995'te tekstile dayalı bir yapı sergilerken; zamanla otomotiv, makine ve metal sektörlerini ön plana çıkarmıştır. Mısır teknoloji yoğun ürünlerde kalıcı bir gelişme gösteremezken; Türkiye kısmi yapısal dönüşüm geçirmiştir. Orta gelir tuzağı, ülkelerin kişi başı geliri belli bir seviyeye ulaştıktan sonra daha yüksek gelir seviyelerine geçememesi durumudur. Bu durum, üretim yapısının çeşitlenmemesi, yüksek teknoloji ürünleri üretilmemesi ve ihracatın katma değer içeriğinin düşük olmasıyla ilişkilidir.

Mısır, doğal kaynaklara dayalı ihracat yapısı ve düşük teknoloji ürün ağırlığı nedeniyle orta gelir tuzağında sıkışmış bir ülke görünümündedir.

Türkiye ise; zamanla sanayileşme ve ürün çeşitliliği sağlanmış olsa da yüksek teknoloji oranının sınırlılığı nedeniyle henüz tam anlamıyla orta gelir tuzağından çıkamamıştır.

Sonuç olarak; Mısır ve Türkiye'nin ihracat yapılarındaki dönüşüm eğilimleri, orta gelir tuzağından çıkış potansiyellerini doğrudan etkilemektedir. Türkiye, sanayi üretimini artırarak bu tuzaktan çıkma yolunda ilerlerken, Mısır'ın enerji ve ham maddeye dayalı ihracat yapısı yapısal bir dönüşümün gerçekleşmediğini göstermektedir.

Tablo 5. Orta Gelir Tuzağının Göstergesi: Beşeri Sermaye ve Kurumsal Yapı Göstergeleri

Göstergeler	Mısır	Türkiye	OECD Ortalaması
Ortalama Eğitim Süresi	7,2 yıl	9,5 yıl	18 yıl
Beşeri Sermaye Endeksi (HCI)	0,49	0,65	0,75–0,80
Hukukun Üstünlüğü (WGI)	-1,0 civarı	-0,5 civarı	+1,0 civarı
Yolsuzluk Algı Endeksi (CPI)	35/100	36/100	66/100
Demokrasi Endeksi (EIU)	2,93	4,42	7,5–8,0

Kaynak: UNDP Data, OECD Data veritabanlarından alınmıştır.

UNDP raporuna göre; Mısır'ın beşeri sermaye endeksi 0,49'dur. OECD ortalamasının 0,75-0,80 aralığında olduğu düşünüldüğünde, bu değer düşük olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle hem teknoloji üretiminde hem de sanayi dönüşümünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Türkiye'nin beşeri sermaye endeksi 0,65'tir. Mısır'a göre daha güçlü bir görünüm sergilese de; kalite, AR-GE bağlantısı ve üretkenlik artışı yönleriyle yetersiz olduğu

için henüz yüksek gelirli ekonomilerle rekabet edecek düzeye ulaşamamıştır. Orta gelir tuzağı, yalnızca ekonomik değil; aynı zamanda kurumsal ve yönetsel sorunlardan kaynaklanabilir.

Ortalama eğitim süreleri her iki ülke için de OECD ortalamasının oldukça altında kalmıştır. OECD ülkelerinde ortalama eğitim süresi 18 yıl iken; Mısır'da 7,2 yıl, Türkiye'de 9,5 yıldır. Hukukun üstünlüğü endeksi, yolsuzluk algı endeksi ve demokrasi endeksi için de aynı durum geçerlidir. Hem Mısır'da hem de Türkiye'de görünüm OECD ortalamasının çok altında seyretmektedir. Bu tuzaktan çıkış için ülkelerin; hukukun üstünlüğünü sağlamak, yolsuzlukla mücadele etmek, demokratik ve şeffaf bir yönetim oluşturmak için yapısal adımları atması gerekir.

ORTA GELİR TUZAĞINDAN KURTULMA STRATEJİLERİ

Orta gelir tuzağından kurtulmak için ülkelerin, altta yatan nedenleri ele alan politikalar ve stratejiler uygulaması gerekir. Bazı temel stratejiler şunlardır:

Yapısal Değişimi Teşvik Etme: Ülkeler, ekonomilerini çeşitlendirmeye ve değer zincirinde yukarı çıkmaya odaklanmalıdır. Bu, bilgi ve iletişim teknolojisi, yenilenebilir enerji ve ileri üretim gibi daha fazla bilgi yoğun ve teknoloji odaklı sektörlerle yatırım yapmayı içerir. Yapısal değişim, ülkelerin emek yoğun ve kaynak temelli endüstrilere olan bağımlılıklarını azaltmalarına yardımcı olabilir (Kulkarni vd., 2022; Cm vd., 2022).

İnsan Sermayesine Yatırım: Eğitim ve beceri geliştirmeye yatırım yapmak, yüksek katma değerli endüstrilerde rekabet edebilecek bir iş gücü oluşturmak için çok önemlidir. Buna kaliteli eğitime erişimi artırmak, mesleki eğitimi teşvik etmek ve yaşam boyu öğrenmeyi desteklemek dahildir. Ülkeler ayrıca dijital okuryazarlık ve problem çözme yetenekleri (Cm vd., 2022; Chen, 2024) gibi küresel ekonomide talep gören becerileri geliştirmeye odaklanmalıdır.

Kurumları ve Yönetişimi Güçlendirme: Kurumsal çerçeveleri ve yönetişimi iyileştirmek, olumlu bir iş ortamı yaratmak ve ekonomik büyümeyi teşvik etmek için önemlidir. Bunlara yolsuzlukla mücadele, düzenlemeleri basitleştirme ve hukukun üstünlüğünü sağlama dahildir. Güçlü kurumlar ayrıca yabancı yatırım çekmeye ve inovasyonu teşvik etmeye yardımcı olabilir (Aiyar vd., 2013; Peker & Çak, 2022).

Makroekonomik İstikrarı Koruma: Ülkeler, borç seviyelerini yönetmek, enflasyonu kontrol etmek ve istikrarlı bir döviz kuru sağlamak gibi makroekonomik istikrarı korumak için politikalar uygulamalıdır. Bu, ekonomik oynaklığı azaltmaya ve yatırım ve büyüme için daha öngörülebilir bir ortam yaratmaya yardımcı olabilir (Zhou, 2021).

İnovasyon ve Ar-Ge'yi Teşvik Etme: İnovasyon ve araştırma ve geliştirme (Ar-Ge), ekonomik büyümenin ve rekabetin kritik itici güçleridir. Ülkeler Ar-Ge'ye yatırım yapmalı, girişimciliği teşvik etmeli ve inovasyonu destekleyen bir ekosistem yaratmalıdır. Bu, ülkelerin küresel pazarlarda rekabet edebilecek yeni teknolojiler ve ürünler geliştirmesine yardımcı olabilir (Kulkarni vd., 2022; Cm vd., 2022).

SONUÇ

Orta gelir tuzağı birçok gelişmekte olan ülke için önemli bir zorluktur. Yapısal değişim eksikliği, yetersiz insan sermayesi, zayıf kurumlar, makroekonomik istikrarsızlık ve emtia ihracatına bağımlılık gibi faktörlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkar. Tuzaktan kurtulmak için ülkelerin yapısal değişimi teşvik eden, insan sermayesine yatırım yapan, kurumları güçlendiren, makroekonomik istikrarı koruyan ve inovasyonu ve Ar-Ge'yi teşvik eden politikalar

uygulanması gerekir. Orta gelir tuzağından başarıyla kurtulmuş ülkelerin deneyimlerinden ders çıkararak, politika yapıcılar ülkelerinin sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik büyümeye ulaşmasına yardımcı olacak stratejiler tasarlayabilirler.

Mısır ve Türkiye, orta gelir tuzağından çıkış için benzer ve farklı zorluklarla karşı karşıyadır. Her iki ülke için de orta gelir tuzağından çıkış, kapsamlı yapısal reformları gerektirmektedir. Sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma için eğitim, teknoloji, inovasyon ve kurumsal reformlar kritik öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Aiyar, S., Duval, R., Puy, D., Wu, Y., & Zhang, L. (2013). Growth slowdowns and the middle-income trap. *IMF Working Papers*, 13(71), 1–47. <https://doi.org/10.5089/9781484330647.001>
- Ballı, E., Manga, M., & Güreşçi, G. (2019). Orta gelir tuzağı: Türkiye üzerine ampirik bir analiz. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (59), 48–60.
- Bozkurt, E., Bedir, S., Özdemir, D., & Çakmak, E. (2014). Orta gelir tuzağı ve Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, 167, 22–39.
- Chen, S. (2024). How can China escape the middle-income trap? *Communications in Humanities Research*. <https://doi.org/10.54254/2753-7064/29/20230627>
- Cm Jayadevan, Hoang, N., & Yarram, S. R. (2022). Human capital and the middle-income trap revisited. *Applied Economics*, 55, 4003–4022. <https://doi.org/10.1080/00036846.2022.2121379>
- Eichengreen, B., Park, D., & Shin, K. (2013). Growth slowdowns redux: New evidence on the middle-income trap (NBER Working Paper No. 18673).
- Felipe, J., Abdon, A., & Kumar, U. (2012). Tracking the middle-income trap: What is it, who is in it, and why? *Levy Economics Institute Working Paper No. 715*.
- Gill, I., & Kharas, H. (2007). *An East Asian renaissance: Ideas for economic growth*. The World Bank.
- Islam, M. J., Mahmud, I., Islam, A., Sobhani, F. A., Hassan, M. S., & Ahsan, A. (2023). Escaping the middle-income trap: A study on a developing economy. *Cogent Social Sciences*. <https://doi.org/10.1080/23311886.2023.2286035>
- Kulkarni, K. G., Wague, C., & Warriar, P. (2022). Avoiding the middle-income trap: Evidence and examination of few countries. *Saudi Journal of Economics and Finance*, 6(1), 29–36. <https://doi.org/10.36348/sjef.2022.v06i01.005>
- Peker, A. E., & Çak, M. N. (2022). Testing the middle income trap for upper middle income countries by Fourier cointegration. *Journal of Life Economics*, 9(2), 97–107. <https://doi.org/10.15637/jlecon.9.2.04>
- Şahin, İ., Başer, K., & Karanfil, M. (2015). Orta gelir tuzağı üzerine ampirik bir çalışma: Türkiye örneği (1980–2013). *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(2), 123–136.
- Zhou, X. (2021). Long neglected facts and the vicious circular mechanism behind the middle-income trap: An explanation from the debt crisis perspective. In *Proceedings of the 2021 International Conference on Advances in Economics, Business and Management Research* (pp. 57–68). <https://doi.org/10.2991/AEBMR.K.210803.010>

AHMED MÜRŞİDÎ'NİN PENDNÂME'SİNDE EĞİTİCİ DEĞERLER

Asiye KADIOĞLU*

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, XVIII. yüzyılın önemli mutasavvıf şairlerinden biri olan Diyarbakırlı Ahmed Mürşidî'nin *Pendnâme* adlı eserinin eğitici değerler açısından önemini ortaya koymaktır. *Pendnâme*, sade dili ve açık anlatımıyla İslam dünyasında geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmiş ve halk üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Yaklaşık on bin beyitten oluşan bu manzum eser, din, tasavvuf, İslam tarihi, ahlâk, sosyal ve bireysel yaşam gibi konulara dair okuyucuya nasihat veren kıssalar ve atasözleri içermektedir. Araştırma, M. Sait Mermutlu tarafından 2012 yılında Latin harfleriyle yayımlanan *Pendnâme* metni üzerinden gerçekleştirilmiştir. Beyitler halinde yazılmış olan eserde yer alan on dört atasözü üzerinden, eğitici değer unsurları incelenmiştir. Eserde geçen atasözlerinin manevi, insani ve sosyal değerleri yansıttığı görülmüştür. Ayrıca tasavvuf geleneğini yansıtan bu eserin, birey ve toplum eğitimine katkı sunduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada, belirlenen değerlerin eğitimdeki rolü ve toplumsal bilinçlenmeye etkisi değerlendirilmektedir. Toplumun eğitiminde ve manevi değerlerin kazandırılmasında, öncü şahsiyetlerin büyük rolü bulunmaktadır. Bu bağlamda XVIII. yüzyılda yaşamış olan Ahmed Mürşidî de hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde eserleri ve yaşantısıyla her zaman örnek olmuş önemli bir mutasavvıf şairdir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Mürşidî, *Pendnâme*, atasözü, öğüt.

EDUCATIONAL VALUES IN AHMED MÜRŞİDÎ'S PENDNÂME

ABSTRACT

The main objective of this study is to highlight the educational significance of *Pendnâme*, a work by Ahmed Mürşidî of Diyarbakır, one of the prominent Sufi poets of the 18th century. *Pendnâme*, with its plain language and clear expression, has appealed to a wide readership in the Islamic world and has left a profound impact on the public. This poetic work, consisting of approximately ten thousand couplets, contains stories and proverbs that provide advice to readers on topics such as religion, Sufism, Islamic history, ethics, and social and individual life. The research was conducted based on the *Pendnâme* text published in Latin script by M. Sait Mermutlu in 2012. The study examines the educational values reflected in fourteen proverbs

* Doktora Öğrencisi. Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Programı. askadoglu@gmail.com ORCID: 0000-0002-8831-8528.

included in the work, which was written in couplets. It has been observed that the proverbs in the text reflect spiritual, human, and social values. Furthermore, it has been determined that this work, which embodies the Sufi tradition, contributes to the education of both individuals and society. This study evaluates the role of the identified values in education and their impact on social awareness. Leading figures play a crucial role in the education of society and in instilling spiritual values. In this context, Ahmed Mürşidî, who lived in the 18th century, was an exemplary Sufi poet both during his lifetime and in later periods through his works and way of life.

Keywords: Ahmed Mürşidî, Pendnâme, proverb, advice.

Türk Edebiyatında Pendnameler Ve Özellikleri

İslâmi temele dayanan ahlâk ve âdâb kaidelerini veciz ifadeler ile dile getirerek insanlara ve bilhassa genç nesillere öğüt vermek amacı ile kaleme alınmış eserler çoğunlukla nasihatnâme, pendnâme gibi adlar almıştır.

Ahlak, edebiyatın başlıca konularından biridir. Öğretici amaç güden eserlerde ve dinî-tasavvufî metinlerde ahlâk konusu geniş bir şekilde ele alınır. Türk Edebiyatı'nda öğüt verme geleneği, oldukça eski dönemlere kadar uzanır. Doğruyu, iyiyi ve faydalıyı göstermeyi amaçlayan atasözleri, edebiyatımızda didaktik unsurların ve öğüt verme geleneğinin en belirgin örneklerindendir. Bu atasözleri, manzum nasihatnâmelerin ilk örnekleri sayılabilecek kalınlaşmış şekillerdeki metinlerdir.

Türk Edebiyatı'nın ilk yazılı kaynaklarından biri olan Orhun Abideleri, halka öğütler veren bir üslupla yazılmıştır. Bu öğüt verme geleneği, daha sonraki dönemlerin önemli İslâmî Türk eserlerinde de kendini göstermiştir. Örneğin, Kutadgu Bilig adlı eserde, bir yöneticinin nasıl olması gerektiği, öğütlerle anlatılmıştır. Divanü Lügatit Türk'te ise Kaşgarlı Mahmut, atasözlerini kullanarak halkına çeşitli öğütler sunmuştur. Türk İslâm Edebiyatı'nın ilk eserlerinden biri olan ve vaaz ve nasihat alanında yazılan Atabetül-Hakayık, Türkçe ve manzum bir şekilde yazılmış olup âyet ve hadislerle konuları örnekledirerek fertlerin terbiyesi için temel ilkeler sunar. Ayrıca, Ahmet Yesevi'nin Hikmetleri, Yunus Emre'nin Risaletü'n-Nushiyye'si ve Mevlâna'nın Mesnevi'si de insanın üstün erdemlerle donanmasını amaçlayan öğütlerden oluşarak bu geleneksel öğüt verme anlayışının devamını sağlamışlardır. Âyet, hadis ve geleneklere dayanan bu eserlerde öğütler verilirken, din ve tarikat büyüklerinin sözlerine de yer verilir. Ayrıca, İslâm dini çerçevesindeki ahlâk anlayışı da dile getirilir.

Pendname-i Ahmedî

Ahmed Mürşidî, XVIII. asrın oldukça tanınan ve eserleri etrafında menkıbeler üretilen isimlerden biridir. Kendi ismiyle anılan Pendname-i Ahmediye'si yüzyıllar boyu iyiliğin faziletleri, kötülüğün zararlı ve acı sonuçlarını anlatan bir öğüt kitabı olarak halkın elinde dolaşmıştır.

Çok sayıda bahisler halinde nazmedilmiş eserin girişine besmeleyle başlayan müellif, ilkin, zâtı ve sıfatıyla mükemmel olan yoktan var edici, bütün kâinâtın yaratıcısı Cenâb-ı Hakk'a hamd ve

senâ eder. Sonra, kâinâtın ve ilk insanın yaratılışı konusuna değinilip, eşref-i mahlukat olan Hazret-i Muhammed'e salât ve selâm ile sırasıyla dört halifeyi de zikrederek; rağbet görmesi ve sevabı için Allah'tan niyaz talep ederek başladığı eserinde, dünya malı, ana-baba hakkı, rızık, hars ve tama, hükümet, sahâvet, misafir, ihanet, fitne ve fesat, gıybet, kibir, tevazu, tevbe ve istiğfar, hamd, Kuran'ın tilaveti, nebilerin mucizeleri, velilerin kerametleri, nefsin mertebeleri hakkında bir çok bahis anlatılır. Her bahsi o bahisle alakalı birer manzum hikâyeyle bitirmiş olan müellif, birkaç kasideyi de konu bütünlüğünü bozmadan yerleştirmiştir. Yaklaşık on bin beyit olan bu manzumede müellif, kolay ve sade bir dil kullanmıştır.

İslâmî Türk Edebiyatı alanında asrının en önemli müellifidir. Eserini tanıtan yeterli bir çalışmanın bulunmaması, bu konuda araştırma yapma isteğimizi doğuran başlıca sebeptir.

Pendname-i Ahmedî üzerine yapılan bu çalışma Mermutlu'nun Pendname adlı eseri incelenerek yapılmıştır (Mermutlu, 2012).

Halk, yüzyıllar boyunca, kendilerine iyiliğin faziletlerini ve kötülüğün dünya ve ahiretteki acı sonuçlarını anlatan bu manzum öğütleri dikkatle dinlemiş ve yaygın bir şekilde nesilden nesile aktarmıştır. Ahlâkî içerikli eserler arasında Ahmed Mürşidi'nin Pendname adlı eserinin belirgin özelliği, sosyal yaşamla ilgili pek çok konuya değinmesi ve bu konularla bağlantılı olarak birçok âyet ve hadise yer vermesidir. Bu yönüyle eser, hem bireysel hem de toplumsal ahlâk anlayışını derinlemesine ele alarak, İslâmî öğretiler ışığında insan davranışlarını şekillendirmeye yönelik önemli bir kaynak olmuştur.

Mürşidi'nin Pendnamesi'nin "ideal ahlak" ve "ideal insan" yapılanmasına dair olduğu rahatlıkla söylenebilir Mürşidi, söz konusu eserinde bir ideal insan tipolojisi kurgulamakta ve bu tipin Özelliklerini gündelik hayatın en ince detaylarına kadar oturmasında, kalkmasında, yaşam tarzından zevklerine, ne ile geçineceğinden, neler öğrenmesi gerektiğine kadar ince ince işlemektedir.

Mürşidi'ye göre ahlakın en önemli bileşeni Müslüman kimliğidir. İtikat, ibadet ve davranış olarak ele alınan Müslüman ahlakı aynı zamanda toplumsal ahlakın da garantisi gibidir.

Dini kaynaklı ideal bir sosyal yapılanmanın ana çizgileri olarak ele alınan Pendname şairinin geleneksel dini- tasavvufi çizgisinde durduğu söylenebilir. Mürşidi'nin pendnâmesi, hem bu dünyada hem de ahiretteki hayatta kişinin mutluluğunu hedefler ideal ahlak anlayışını ve toplum düzenini yeniden inşa etmeyi amaçlar.

Toplumu bir arada tutan sevgi, saygı, dostluk, cesaret, yardımlaşma, temizlik, doğruluk gibi değerler toplum için vazgeçilmezlerdir. Değerlere uygun hareket eden bireylerde toplum gözünde değerlidirler (Timur, 2023: 1).

Mürşidi, çağının toplumsal sorunlarına duyarlı bir düşündürdür. Bu sorunlara yönelik çözüm önerilerini genellikle bireysel ahlakın gelişimine ve kişisel mutluluğun sağlanmasına odaklanarak yapmıştır.

Değerler

Ahlâkî değerlerin egemen olduğu bir toplumda, iyiliği ve güzelliği teşvik etmek, kötülük ve çirkinliklere karşı durmak temel ilkedir. Bu tür bir toplumun bireyleri, hayırda ve iyilikte

yardımlaşır, kendisi için istediğini başkaları için de ister, toplumun yararını kendi menfaatinden üstün tutar, kötülükleri örtbas eder ve insanları iyiliklere yönlendirir.

Etik ve insanî değerler eğitimi teşkil eden konulardan bazıları; sevgi, saygı, merhamet, hürmet, adalet, sorumluluk, barış, özgürlük, tutumluluk, alçak gönüllülük, birlik ve beraberlik, barış ve yardımseverliktir (Tatlı, 2016: 14). İslam'ın getirdiği ahlâkî değerleri benimseyen model insan; iyi ve övülen tutum ve davranışları yaparken, kötü ve yerilen davranışlardan sakınır. Model insan, İyilik ve doğruluk üzere, başkalarına maddi yardımda bulunan, namuslu, emanete riayet eden, hoşgörü ve bağışlama sahibi, sabırlı, tevazu sahibi, daima sözünde duran, görgülü, insanlarla iyi geçinen, onlara güzel söz söyleyen, yardımsever biridir.

Bu ahlâkî değerleri benimseyen ve yaşayan insan; cimrilik yapmaz. İftira etmez, yaptığı iyilikleri başa kakmaz. Başkalarını çekiştirmez, kibirli davranmaz. İnsanlar arasında bozgunculuk etmez, haset etmekten uzak durur. Malını saçıp savurmaz, gösterişten sakınır. Ahlâkî değerler, insan hayatının bütün yönlerini ıslah etmek, insanların ıslahıyla da toplumların ıslahını gerçekleştirmek içindir.

Ahlâkî değerlerin egemen olduğu bir toplumda, güzeli ve doğruyu teşvik etmek, kötü ve çirkin olana karşı durmak temel bir ilkedir. Bu toplumun bireyleri, iyilik ve hayırda birbirine destek olur, kendine istediğini başkaları için de ister, toplumun faydasını kendi çıkarının önünde tutar, kötülükleri gizler ve insanları iyiliğe davet eder. Bu konuda bazı araştırmacıların görüşleri şunlardır:

Değerler eğitiminin tarihi, insanlık tarihiyle yaşıttır denebilir. İnsanlık var oldukça davranışlarda iyi kötü ayrımı hep var olmuştur. Öztürk ve Dikyol yaptıkları çalışmada değerler eğitiminin Antik Yunan tragedyasında izleri olduğunu ortaya çıkararak değerler eğitiminin Antik Yunan'a kadar uzandığını göstermektedir(Öztürk ve Dikyol 2013, s. 326. Akt.Toğrul, 2024: 27).

Bireyin kendisini, toplumun ise bireyi, kontrol etmesini sağlayan unsurların başında değerler gelmektedir. Sahip olunan değerler kişinin toplum içerisindeki statüsünün belirlenmesinde etkili olmaktadır. Bu değerler sayesinde birey, diğer insanlar ile etkili iletişime geçebilir ve sosyal konumunun belirlenmesi için uygun bir altyapı oluşturabilir (Yazıcı, 206: 499).

Değerler, bireylerin ve toplumların davranışlarını, inançlarını ve etkileşimlerini yönlendiren temel unsurlardır. Bu değerler, bireylerin kimliklerini oluştururken, toplumsal normların ve kültürel yapıların da şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Bireysel değerler, kişisel inançlar ve tercihlerle ilgiliyken, toplumsal değerler daha geniş bir sosyal bağlamda toplumun paylaştığı ortak inanç ve normları ifade eder (Gedik, 2024: 18).

Değerler, bireylerin davranışlarını mantıklı ve içselleştirilebilir bir şekilde yönlendirmelerine olanak tanıyan önemli kavramlardır. Değerler bireyin kendini konumlandırma, seçim yapma ve karşılaştırma yetilerini destekleyen, dini veya dünyevi herhangi bir kaynaktan olabilecek unsurlardır. Bu unsurlar, bireylere bir ölçüt sunarak rehberlik etmektedir. (Kara, 2024: 10).

Kişiler, içinde bulundukları toplumları kültürleri ile benimseyerek bunları kendi seçimleriyle ölçüt olarak ele alıp, yaşatmaya çalışırlar. Değerler, toplumu oluşturan bireylere, hangi davranışın doğru olduğunu ve seçimini kavratmaya çalışan kavramlardır (Tunçel, 2024: 3).

Atasözleri

Atasözleri, geçmiş nesillerin yaşam deneyimlerinden süzülerek ortaya çıkan, kısa ve özlü ifadelerle bilgelik ve öğüt içeren sözlerdir. Genellikle mecâzî anlamlar taşıyan bu sözler, yüzyıllar boyunca şekillenerek toplumun ortak hafızasında yer edinmiş ve nesilden nesle aktarılmıştır. Anonim bir niteliğe sahip olan bu sözler, toplumun kültürel mirasını ve ortak tecrübelerini yansıtan değerli bir hazine niteliğindedir. Atasözleri üzerine yapılan çalışmalar, bu ifadelerin özellikle Türk toplumunun çalışkanlık, dürüstlük ve yardımlaşma gibi değerlerini öne çıkardığını göstermiştir. Aksoy, atasözlerini inandırıcı ve kutsal olarak niteler ve bu konuyu şöyle açıklar: “Geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır. Ulusun ortak düşünce, kanı ve tutumunu belirtir, bize yol gösterir” (Aksoy, 1963: 132, Akt. Kadioğlu, 2025: 156). Kurt’un bu konudaki açıklaması şöyledir: “Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını, genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran, kalıplaşmış şekilleri bulunan, Türk halkı tarafından benimsenmiş, dokunaklı, hazırcevap tanımına uygun, zekâyı kamçılaman, insana yeni düşünce ve fikir çağrıştıran bazen kelimelerin sözlükteki karşılığı dışında örtülü başka bir anlam sezdirmek için söylenmiş, kimin tarafından söylendiği belli olmayan, geniş anlamlı fakat öz sözlerdir” (Kurt, 1991: 15, Akt. Kadioğlu, 2025: 156). Atasözlerinin toplumsal değeri üzerinde duran Oy ise atasözlerini şöyle açıklar: “Atalarımızın görüş, öğüt ve düşüncelerini kısa fakat o ölçüde de özlü bir anlatımla veren atasözleri, folklorumuzun, halk kültürünün önemli ürünlerinden biridir. Onlardaki görüş, öğüt ve düşünce; yüzyıllar boyu süren denemelerden, yapılan gözlemlerden ve hayat okulundan kazanılan öğrenimlerden elde edilmiştir” (Oy, 1972: I, Akt. Kadioğlu, 2025: 156). Dilin en eski şekilleri ve kültürün temel unsurları atasözlerinde bulunur. Şair Asri’yi ele alan Ceyhan ise bir makalesinde konuyla ilgili şunları belirlemiştir: “Edebî eserlerde veya günlük konuşmalarda yeri geldikçe kullanıldığını bildiği atasözleriyle tavsiyelerde bulunmanın bazı okuyucularca “banal”, alelâde yahut “mâlûmu îlâm” cinsinden sayılabileceğinin farkındadır... Ancak alışılmış bulunsa da asırlar ve nesiller boyu tecrübe ve gözlemlerin özlü mahsulü değerini taşıyıcı bu bilgece sözlerle öğüt vermenin kelâmın iyisi olduğunu belirtme lüzumunu da duymuştur” (Ceyhan 2021: 456, Akt. Kadioğlu, 2025: 157).

Atasözü ve deyimler, neredeyse her konuda söylenmiş sözler olarak, bir toplumun yaşadığı kültürü tanıma, atalarının yaşam tarzını, düşünce dünyasını ve değer yargılarını öğrenme imkânı sunar. Her toplum, kendi dilini kullanarak tarihini, geleneklerini ve kültürünü ifade eder. Bu bağlamda, atasözleri, ait oldukları toplumsal kültürün bakış açısını gelecek nesillere taşıyan önemli bir köprü işlevi görür. Ahlâkî açıdan toplumu eğitmeyi hedefleyen atasözü ve deyimlerin, yol gösterici, öğretici, uyarıcı ve eğitici yönleri vardır. Atalarımızın görüş, düşünce ve tecrübelerinin özlü bir ifadesi olan bu sözler, halk kültürümüzün ve folklorumuzun en değerli ürünleri arasındadır. Atasözü ve deyimler, yüzyıllar boyunca yapılan gözlemler ve birikmiş tecrübelerin süzgecinden geçerek oluşmuştur. Bu nedenle, bu sözlerin önemi ve anlamını açıklayan pek çok eser ortaya konmuş, bu eserler üzerine de kapsamlı incelemeler yapılmıştır. Atasözü ve deyimler, toplumların kültürel belleğini yansıtan ve yaşanmışlıkları geleceğe taşıyan güçlü edebî araçlar olarak varlığını sürdürmektedir. *Pendnâme*’de tespit edilen atasözleri şunlardır: “Ağlamayan çocuğa meme vermezler, bir söyle on dinle, birlikten kuvvet doğar, çok muhabbet tez ayrılık getirir, dünya malı dünyada kalır, dünya ölümlü; gün akşamlı, emanete hıyanet olmaz, gözden ırak olan gönülden de uzak olur, hesabı pak olanın yüzü ak

olur, iki dinle bir söyle, kanaat gibi devlet olmaz, komşu hakkı tanrı hakkı gibidir, komşu komşunun külüne muhtaçtır, mazlumun ahı yerde kalmaz.”

[Ahmed Mürşidî'nin Pendnâme'sinde Tespit Edilen Atasözleri]⁸³

1. Ağlamayan çocuğa meme verilmez:

“Ağlamayan çocuğa meme vermezler: Hakkını aramasını bilmeyen kimsenin işi görülmez.” (TS, 2023: 81)	<i>Kim uşâk ağlamayınca yok meme</i> (s. 216/203b-8) Şaşırma, rızkını aramak için Allah'tan talep et. Ki ağlamayan çocuğa meme verilmez.

Bu atasözü Mermutlu'da, “Nefs-i Mutmainne Hakkında” başlığında geçmektedir.

Bu atasözü, değer eğitimi bağlamında genellikle çocuğun kendi ihtiyaçlarını ve isteklerini dile getirmesinin önemine, toplumun ise bu ihtiyaçlara verdiği tepkiye yönelik bir anlam taşır. Bu atasözüyle Mürşidî, toplumsal yaşamda kişilerin aktif olarak isteklerini ve haklarını ifade etmelerinin değerini vurgular. Bir çocuğun ağlaması, onun bir ihtiyacı olduğunu gösteren bir işarettir ve toplumda, özellikle ebeveynler tarafından bu ihtiyacın dikkate alınması gerektiği kabul edilir.

Değer Eğitimi Perspektifinden Açıklama:

Çocuklar ağlayarak açlık, rahatsızlık gibi ihtiyaçlarını belirtir, bu da bireylerin duygusal ve fiziksel ihtiyaçlarını açıkça ifade etmeleri gerektiğini gösterir. Bu, hem kişisel gelişim hem de sağlıklı toplumsal ilişkiler için önemlidir.

Ağlamayan çocuğa meme verilmemesi, ihtiyaçların ifade edilmesinin ve toplumun bu sinyallere duyarlı olmasının gerekliliğini gösterir. Değer eğitimi açısından, bireylerin ihtiyaçlarının karşılık bulması, toplumsal bilinçle şekillenen bir hak olarak ele alınır. Toplumsal duyarlılığın önemi vurgulanır. Yine bu sözle çaba ve emeğin değeri vurgulanır. Çocuğun ağlaması, bireylerin haklarını talep edebilmek için çaba göstermeleri gerektiğini öğretir. Değer eğitimi açısından, taleplerin doğru ve etkili bir şekilde ifade edilmesi, isteklerin karşılanması için önemli bir unsurdur. Aynı zamanda bireylerin öz yeterlilik geliştirmeleri gerektiği mesajını da içerir. Çocuk, ağlayarak bir çözüm arayışına girer, ancak yetişkinlik dönemine geçişte, bireylerin ihtiyaçlarını daha olgun ve sorumlu bir şekilde ifade etmeleri beklenir. Bu süreç, değer eğitiminin önemli bir parçasıdır ve bireylerin hem kendi duygusal ihtiyaçlarını anlamaları hem de toplumsal sorumluluklarını yerine getirmeleri gerektiğini öğretir.

⁸³ Atasözlerinin anlamı Güncel Türkçe Sözlük'ten (<https://sozluk.gov.tr> adresinden) alınmış, basılı *Türkçe Sözlük*'teki (TS, 2023) anlamları sayfa numarası verilerek karşısına yazılmıştır. Tablodaki sayfa, varak ve beyit numaraları M. Sait Mermutlu (İstanbul 2012) neşrine göre verilmiştir. Tespit edilen atasözleri Asiye Kadioğlu (2025) Ahmed Mürşidî'nin Pendnâme'sinde Geçen Atasözü Ve Deyimlerin Tespiti başlıklı makalesine göre yapılmıştır.

Sonuç olarak, "Ağlamayan çocuğa meme verilmez" atasözü, çocukların ihtiyaçlarını ifade etmenin önemini vurgular. Çocukların duygusal ve fiziksel ihtiyaçlarını ifade etmenin ve bu taleplere karşılık verilmesinin önemini vurgularken, aynı zamanda toplumun bireylerin ihtiyaçlarına duyarlı olması gerektiğini öğreten bir mesaj içerir. Değer eğitimi bağlamında, bireylerin kendilerini ifade etme hakkı, bu hakka saygı gösterilmesi ve ihtiyaçların karşılanması adına önemlidir.

2. Bir söyle on dinle:

"Bir söyle on dinle: Az konuşup çok dinlemek yararlı olur." (TS, 2023: 542)	<i>İki sem 'iñ lisânı bir virilmiş Ki bir söyle iki diñle dinilmiş (s. 235/223a-13) İnsana iki kulak bir dil verilmiş ki iki dinle bir konuş diye.</i>

Bu atasözü Mermutlu'da, "Gözyaşı Hakkında" başlığında geçmektedir.

Değer eğitimi bağlamında, kişinin kendisini ifade ederken dikkatli olmasının ve başkalarının görüşlerini anlamaya yönelik bir tutum geliştirmesinin önemine işaret eder. Bu atasözyle Mürşidi, bireylerin yalnızca kendi düşüncelerini dile getirmekle kalmayıp, aynı zamanda başkalarının fikirlerine de saygı duymaları ve onları dikkatle dinlemeleri gerektiğini vurgular. Değer eğitimi açısından, hem sözlü iletişimin doğru kullanılması hem de aktif dinleme becerilerinin geliştirilmesi büyük önem taşır.

Değer Eğitimi Perspektifinden Açıklama:

Bu atasözü, iletişimde saygının önemini vurgular. İnsanlar, sağlıklı bir diyalog için hem söylediklerine hem de dinlerken ne duyduklarına dikkat etmelidir. Dinlemek, karşımızdakine değer verdiğimiz ve onu anlamaya çalıştığımızı gösterir. Değer eğitimi, bireylerin saygı ve anlayış temelinde etkili iletişim becerileri geliştirmelerini öğütler. Empati ve anlayışın önemini vurgular. Dinlemek, başkalarının bakış açılarını anlamaya çalışarak empatiyi geliştirir. Değer eğitimi, bireylerin farklı perspektiflere saygı göstererek uyumlu bir toplum yaşamı sürmelerini teşvik eder. "Bir söyle on dinle" ifadesi, empatik bir tutumu simgeler ve etkili iletişim için karşılıklı çaba ve dikkat gerektirdiğini anlatır.

Bu atasözü, yine sabır ve hoşgörünün önemini vurgular. Bireylerin başkalarının fikirlerini dinlerken sabırla tüm görüşleri anlamaya çalışmaları gerekir. Değer eğitimi açısından sabır ve hoşgörü sağlıklı iletişim kurma, çatışmaları önleme ve bireylerin kendilerini ifade etmeleri için uygun bir ortam yaratma açısından önemli bir beceridir. Açık fikirli olmanın önemini de vurgulanır. Dinlemek, farklı düşüncelere açık olmayı gerektirir. Değer eğitimi açısından, bireylerin farklı düşüncelere kapalı olmamaları, yeni fikirleri anlamaya ve değerlendirmeye açık olmaları gerektiği öğütlenir.

Bu atasözyle dinlemenin sadece pasif bir eylem olmadığını, aynı zamanda eleştirel düşünmeyi de içerdiğini anlıyoruz. Bireyler, başkalarının söylediklerini dikkatle dinlerken doğru şekilde analiz etmeli ve kendi düşünceleriyle karşılaştırmalıdır. Değer eğitimi açısından, bu beceri, daha bilinçli kararlar almayı sağlar.

Sonuç olarak, "Bir söyle on dinle" atasözü, değer eğitimi açısından, iletişimde etkinlik, empati, sabır, açık fikirli olma ve eleştirel düşünme gibi önemli değerleri ön plana çıkarır. Bu atasözü, bireylerin kendilerini ifade etme ve başkalarını anlama süreçlerinde daha derin bir anlayış geliştirmelerine yardımcı olacak temel ilkeleri barındırır.

3. Birlikten kuvvet doğar:

“Birlikten kuvvet doğar: Toplu veya beraber davranmak daha büyük güç sağlar.” (TS, 2023: 555)	<i>Yaluñuz koyun kurd eyler şikâr Sürüye girmez çobanuñ havfı var</i> (s. 43/22b-5) Kurt, koyunu yalnız iken avlar, çoban varken sürüye dalmaz çünkü çobandan korkar.

Bu atasözü Mermutlu’da “Beş Vakit Namaz Hakkında” başlığında geçmektedir.

Bu atasözü, bireylerin ortaklaşa çalışarak güçlü bir etki yaratabileceklerini ifade eder ve bu durum, özellikle sosyal organizasyonlar, ekip çalışması ve toplumsal yapılar açısından büyük bir öneme sahiptir. Değer eğitimi bağlamında Mürşidi bu atasözyle, bireylerin işbirliği yaparak daha büyük ve etkili sonuçlar elde edebilecekleri fikrini pekiştirir. Bu düşünce, toplumsal sorumluluk, dayanışma, birlik ve birlikte hareket etmenin gücünü öğreten bir prensip olarak kabul edilebilir.

Değer Eğitimi Perspektifinden Açıklama

Bu atasözü, toplumsal dayanışma ve işbirliğinin önemini vurgular. Bireylerin ortak hedefler için bir araya gelmesi, bu hedeflere ulaşma şansını artırır. Grup dinamikleri ve işbirliği, bireylerin ortak çabalarıyla ulaşamayacakları hedeflere ulaşmalarını sağlar. Değer eğitimi, toplumsal sorumluluk ve işbirliğini teşvik eder.

Bu düşünce, farklı yetenek ve perspektiflerin birleşmesinin gücünü vurgular. Çeşitlilik, grubun başarısını artırır ve modern toplumlarda kapsayıcılık ilkesini öne çıkarır. Değer eğitimi, toplumsal çeşitliliği kucaklayarak, bireylerin farklılıklarını bir güç kaynağına dönüştürmelerini teşvik eder.

Yine toplumsal sorumluluğun ve güç birliğinin önemini vurgular. Bireyler ve gruplar kolektif çabalarla zorluklara çözüm bulur, böylece daha güçlü ve sağlıklı bir toplum inşa edilir. Toplumsal yapıların sürdürülebilirliği, ortak sorumluluk ve dayanışma anlayışıyla pekiştirilir.

Bu atasözü, toplumsal çatışmaların çözülmesinde ortak hedeflere yönelmenin önemini vurgular. Çatışmalar, farklı çıkarlar ve bakış açıları nedeniyle ortaya çıkar. "Birlikten kuvvet doğar" ifadesi, empati, anlayış ve işbirliğiyle toplumsal barışı ve uyumu sağlamanın kritik rol oynadığını anlatır. Değer eğitimi, bu becerileri geliştirerek barışı ve sürdürülebilir uyumu teşvik eder. Toplumsal başarı ve ilerlemenin güçlü sosyal bağlarla mümkün olduğunu vurgular. Sosyal bağlar, güven, destek ve yardımlaşma ilişkileri kurar, bu da toplumsal güç ve başarı yaratır. Değer eğitimi, dayanışma ve yardımlaşmayı teşvik ederek toplumsal bağları güçlendirir.

Sonuç olarak, "Birlikten kuvvet doğar" atasözü, toplumsal dayanışma, işbirliği, çeşitlilik ve ortak hedefler doğrultusunda güç birliği yapmanın önemini vurgular. Değer eğitimi, bu ilkeleri öğretmek, bireylerin toplumsal sorunları çözmede ve toplumsal hedeflere ulaşmada ortaklaşa hareket etmeleri gerektiğini öğretir. Bu tür bir yaklaşım, hem bireylerin hem de toplumların gelişimini ve başarısını destekler.

4. Çok muhabbet tez ayrılık getirir:

“Çok muhabbet tez ayrılık getirir: İki kişi yada arkadaş grubu farketmez ne kadar sıklıkla görüşürse o süre zarfında birbirlerinden yavaşça soğumaya başlar demektir.” (TS, 2023:)	<i>Ki biriyle idince ülfeti çok Bulnur firkatiniñ zahmeti çok</i> (s. 31/10b-13) Birine çok yakınlık gösterirsen, onun ayrılığı o kadar çok zahmet verir.

Bu atasözü Mermutlu’da “Dünya Mülkü Hakkında” başlığında geçmektedir.

Mürşidi, bu atasözüyle, ilişkilerde aşırı yakınlık, yoğun etkileşim veya fazla samimiyetin, uzun vadede olumsuz sonuçlar doğurabileceğini ifade etmektedir. Değer eğitimi bağlamında bu atasözü, sağlıklı sınırlar, denge ve kişisel alanın korunmasının önemini vurgular. İletişimde, dengeyi sağlamak ve bireylerin birbirlerinin sınırlarına saygı göstermek, sürdürülebilir ilişkiler için temel değerlerden biridir. Bilimsel açıdan bakıldığında ise, ilişkilerdeki aşırılığın, bireylerin psikolojik ve duygusal dengesini bozarak olumsuz sonuçlar doğurabileceği çeşitli çalışmalarla kanıtlanmıştır.

Değer Eğitimi Perspektifinden Açıklama

Bu atasözü, ilişkilerde bireysel alanın ve sağlıklı sınırların korunmasının önemini vurgular. Sağlıklı ilişkiler için belirli sınırlar gereklidir; bu sınırlar duygusal ve psikolojik sağlığı korur. Sürekli etkileşim, kişisel alanın ihlaliyle tükenmişlik ve huzursuzluğa yol açabilir. Değer eğitimi, bireylere kendi sınırlarını koruma ve başkalarının sınırlarına saygı gösterme bilincini aşılar.

Aşırı yakınlık, insanlar arasında duygusal dengeyi kaybettirebilir ve psikolojik baskılara yol açabilir. Sürekli etkileşim, duygusal tükenmeye ve bireylerin kimliklerini kaybetmelerine sebep olabilir. Duygusal dengeyi korumak, sağlıklı bir ilişki için önemlidir. Bu değer eğitimi, bireylere duygusal dengeyi sağlama ve sağlıklı iletişim kurma becerisi kazandırır. Bu

atasözüyle ilişkilerde aşırı yakınlığın bireylerin bağımsızlıklarını kaybetmelerine yol açabileceği vurgulanır. Kişisel bağımsızlık, özsaygıyı korumak ve kimlik oluşturmak için gereklidir. İlişkilerde denge bozulduğunda, bağımlılık artar ve kişisel gelişim engellenir. Değer eğitimi sayesinde bireyler bağımsızlıklarını koruma ve ilişkilerde dengeyi sağlama becerisi kazanır.

Çok muhabbet tez ayrılık getirir sözüyle, aşırı iletişimin yanlış anlamalar ve anlaşmazlıklara yol açabileceği anlaşılır. İletişimde denge, her iki tarafın da söz hakkının olmasına dayalı olmalıdır. Sürekli yakınlık ve aşırı etkileşim, ilişkilerin zayıflamasına neden olabilir. Bu değer eğitimi, bireylere iletişimde dengeyi kurma, kendilerini açıkça ifade etme ve başkalarının görüşlerini göz önünde bulundurma becerisi kazandırır. Sağlıklı ilişkilerin sürdürülebilmesi için karşılıklı saygı ve güvenin önemini vurgulanır. Aşırı yakınlık, kişisel alan ihlali ve dengesizliklere yol açarak güveni zedeler. İlişkilerde dengeyi korumak ve aşırılıklardan kaçınmak gereklidir. Değer eğitimi, bireylere saygılı, dengeli ve sağlıklı ilişkiler kurma becerisi kazandırır.

Sonuç olarak, "Çok muhabbet tez ayrılık getirir" atasözü, aşırı yakınlık ve sürekli etkileşimin, ilişkilerde duygusal tükenmeye ve kişisel alanın ihlaline yol açabileceğini ifade eder. Değer eğitimi, bu durumu önlemek için bireylere sağlıklı sınırlar, iletişim dengesi ve saygı gibi temel değerleri öğretir. Sağlıklı ilişkilerin temeli, bireylerin duygusal dengeyi, kişisel alanı ve bağımsızlıklarını koruyarak kurdukları iletişimden geçer. Bu sayede, bireyler sürdürülebilir, sağlıklı ve mutlu ilişkiler kurabilirler.

5. Dünya malı dünyada kalır:

“Dünya malı dünyada kalır: İnsan öldüğü zaman malını öbür dünyaya götüremez, bu nedenle gerek kendisi için gerekse hayırlı işler için para harcamaktan kaçınmamalıdır.” (TS, 2023: 1105)	<i>Gidersin ‘âkıbet bu fâni ilden</i> <i>Qalır cem’ itdügin gelmez bu yirden</i> (s. 31/10b-5.Beyit) Bir gün bu fâni dünyadan gideceksin. Topladığın dünyâ malı, dünyada kalır. <i>İ’tibâr itme fenânın milkine</i> <i>Yüri eyü kimselerin silkine</i> (s. 31/10b-8.Beyit) Dünyâ mâlına güvenme, iyi kimselerin yolundan yürü. <i>Boşına gavgâ idüp kem olmañız</i> <i>Mâlikem mülke fenâda şanmañız</i> (s. 34/14a-1) Boşuna kavga edip birbirinizle kötü olamayınız. Dünyada mülkün sahibi olduğunuzu sanmayınız. <i>Fenâ milkine aldanma hâzer kıl</i> <i>Varacağın bâkî ile nazar kıl</i>

	(s. 34/14b-12) Dünya malına aldanmaktan kendini koru, varacağın ölümsüz olan yeri düşün.

Bu atasözü Mermutlu’da “Dünya Mülkü Hakkında” başlığında geçmektedir.

Mürşidî, bu bölümde dünya malına karşı nasıl bir tavır takınmamız gerektiğini anlatmaktadır. Dünya malı, birer emaneti olup, kul bu nimetlerle ne gurura kapılmalı ne de kalbini onlara bağlamalıdır. Zira dünya, fanidir; hakikî mülk ise ancak bâki olana aittir. Rızkın helal yoldan temin edilmesi, nefsin terbiye ve tezkiyesi için zaruridir. Kul, kendisine lütfedilen her nimetin sahibini unutmamalı; daima hamd ve şükür makamında bulunmalıdır. Zira şükür, nimeti artırır.

Mürşidi, birçok insanın dünya malıyla gururlanıp Hak’tan uzaklaştığını ifade ederek bitmek bilmeyen arzu ve isteklerin yahut hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya dalmanın, insanı gaflete sürükleyip Allah’tan uzaklaştırdığını belirtir.

Ahmed Mürşidî de insanın fitratında olan dünya malına karşı muhabbeti bu açılardan ele alarak hem kendi dönemindeki insanları hem de kendisinden sonra gelecek nesilleri uyarmış ve dünyaya karşı aldanmamak gerektiğini ifade etmiştir.

İnsanın sahip olduğu maddi değerler, dünya nimetleri geçici ve sonludur. Bu atasözü, insanlara, maddi kazanç ve sahip olma arzusunun, nihayetinde onları tatmin etmeyeceğini ve bu değerlerin ölümle birlikte sona ereceğini hatırlatır. Değer eğitimi bağlamında, bu atasözü, bireyleri manevi değerlere yönlendirmeyi, maddiyatı aşırı önemsememeyi ve kalıcı, içsel değerlerin daha önemli olduğunu öğretmeyi amaçlar. Bilimsel açıdan da, bu düşünce, insan psikolojisinde tatmin arayışını ve manevi doyumun bireylerin uzun vadeli mutluluğu üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalara dayanır.

Değer Eğitimi Perspektifinden Açıklama

Bu atasözü, maddi kazançlar ve dünyevi başarılar peşinde koşarken manevi değerlerin göz ardı edilmemesi gerektiğinin önemini vurgular. Değer eğitimi, bireylerin maddiyatla birlikte manevi değerlere de odaklanmalarını öğütler. Psikolojik araştırmalar, uzun vadeli mutluluğun maddi başarıdan ziyade anlamlı ilişkiler, içsel huzur ve manevi doyumla elde edildiğini gösterir.

Bu atasözüyle, maddi değerlerin geçici olduğunu ve ölümle birlikte sona ereceğini anlarız. Ölümle yüzleşmek, insanları manevi değerler ve kalıcı anlamlar arayışına yönlendirir. Değer eğitimi, kalıcı manevi değerleri öğretirken bireyleri daha derin bir yaşam amacına yönlendirir. Başkalarına yardım etme, sorumluluk ve adalet gibi kavramlar, bireylere geçici zevklerden daha büyük bir tatmin sağlar. Bu söz, aşırı maddi odaklanmanın uzun vadede bireyleri tatmin etmediğini vurgular. Değer eğitimi, bireyleri geçici zevklerden ziyade manevi değerlere ve içsel tatmin arayışına yönlendirir. Maddi değerleri başkalarıyla paylaşılmasının önemini vurgular.

Maddi değerlerin geçici olması, insanları daha uzun vadeli içsel huzur ve tatmin arayışına yönlendirir. Meditasyon, öz farkındalık ve maneviyat gibi çalışmalar, bu tür içsel tatminlerin sürdürülebilir huzur sağladığını göstermektedir. Bu değer eğitimi, bireylere içsel değerleri keşfetme, şefkatli olma ve erdemleri geliştirme becerileri kazandırır.

Sonuç olarak, "*Dünya malı dünyada kalır*" atasözü, maddi şeylerin geçici olduğu ve kalıcı olanın manevi değerler olduğu fikrini pekiştirir. Değer eğitimi, bireyleri bu geçici dünyadan çok, kalıcı ve anlamlı değerlere yönlendirir. Bilimsel açıdan ise, insanlar sadece maddi kazanımlara yöneldiğinde tatminsizlik ve tükenmişlik yaşayabilirler. Oysa manevi doyum, daha uzun süreli ve sürdürülebilir bir tatmin sağlar. Bu nedenle, değer eğitimi, bireylere kalıcı değerlere odaklanmayı, başkalarına yardım etmeyi ve içsel huzuru aramayı öğretir.

6. Dünya ölümlü, gün akşamlı:

“Dünya ölümlü, gün akşamlı: Hiçbir durum sürekli değildir, her iyi durumun bir sonu vardır.” (TS, 2023: 1105)

Bu fenâ mülki misâfir-ḥânedir

Göç azığın görmeyen dîvânedir

(s. 30/10b-10.Beyit)

Fanî olan dünya bir misafirhanedir. Bu misafirhanede âhiret göçü hazırlığını görmeyen divanedir.

Gelen gider konan göçer bu ilde

Budur kânûn budur ‘âdet bu yirde

(s. 31/10b-11)

Bu dünyaya gelen ve kalıcı olduğunu düşünen, ölümle bu dünyadan ayrılır. Dünyada kanun ve âdet budur.

Bu fenânuñ mülki mihmân-ḥânedir

Buñâ mâlikem diyen dîvânedir

(s. 33/13a-9)

Bu dünya mülkü bir misafirhanedir. Bu malların sahibiyim diyen, akılsızdır.

İşbu dünyâ bir misâfir-ḥânedir

Kîni var mihmâna kaçdı cânadır

(s. 34/14a-2)

Gel gör ki dünya bir misafirhanedir. Misafire düşmanlık ve kin beslemek de akılsızlıktır.

Bu atasözü Mermutlu'da "Dünya Mülkü Hakkında" başlığında geçmektedir.

Atasözü, dünyanın geçici olduğunu, her şeyin bir sonu olduğunu ve her anın kıymetini bilmenin önemini vurgular. Bu atasözüyle Mürşidi, hayatta sahip olduğumuz şeylerin ve zamanın sınırlı olduğunu hatırlatarak, bireylere değerli olan şeylere, özellikle manevi değerlere, odaklanmalarını öğretir. Değer eğitimi bağlamında, bu atasözü bireylere zamanın ve hayatın geçici olduğunu kabul etmeyi, bu farkındalıkla daha anlamlı ve sorumlu bir yaşam sürmelerini öğütler. Bilimsel açıdan ise, insanın zamanın sınırlılığına dair farkındalık geliştirmesi, hem bireysel tatmin hem de toplumsal sorumluluk anlamında olumlu sonuçlar doğurur.

Toplumun ahlaki yapısının korunmasında, bireylerin dünya malına yönelik tutumları büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, dünya hayatının geçici bir misafirhane olduğu bilinciyle hareket etmek, bireyleri maddi unsurlara karşı daha ölçülü ve bilinçli kılacaktır. Dünya sevgisi, nefse hoş gelen arzulara yönelmek ve bu uğurda helal-haram ayrımı gözetmeksizin mala ulaşma çabasıdır. Oysa dünya nimetleri, kalıcılıktan uzak olup, faydalarından çok zarara yol açabilecek mahiyettedir.

Dünyevileşme, maddi imkânlarla sahip olmaktan ziyade, dünya malına aşırı düşkünlük göstermek ve onları hiç tükenmeyecekmiş gibi bir tutkuyla biriktirmektir. Esas sorun, malın varlığı değil; insanın onu kontrol edememesi, kalbine yerleştirmesi ve bu uğurda manevî değerlerden uzaklaşmasıdır. Oysa önemli olan, maddî imkânları Allah'ın rızasına uygun şekilde kullanabilmek ve onların esiri olmamaktır.

Ahmed Mürşidî, insanın fitratında var olan dünya malına yönelik sevgiyi bu yönleriyle ele alarak, hem yaşadığı dönemin insanlarını hem de kendisinden sonraki nesilleri uyarmayı amaçlamıştır. Bu sözle, dünya malına aldanmanın tehlikelerine dikkat çekmiş ve kalıcı olana yönelmenin gerekliliğini vurgulamıştır.

Değer Eğitimi Perspektifinden Açıklama

Bu atasözü, zamanın geçiciliğini ve hayatın değerini anlamayı öğütler. Bireylerin yaşamın her anını bilinçli ve anlamlı bir şekilde yaşamalarını teşvik eder. Ölümlülük bilinci, manevi değerlere ve başkalarına yardım etmeye yönlendirirken, hayatın geçiciliği sorumluluk ve kalıcı hedeflere odaklanmayı sağlar. Ayrıca, minnettarlık ve yaşamın kıymetini bilme, bireylerin tatminini artırır ve huzurlu bir yaşam sürmelerine yardımcı olur.

Sonuç olarak, "*Dünya ölümlü, gün akşamı*" atasözü, zamanın ve hayatın geçici olduğunu, bu yüzden her anın kıymetini bilmek gerektiğini anlatır. Değer eğitimi, bireyleri manevi değerlere yönlendirir, onların kalıcı anlamlar ve sorumluluklar aramalarını teşvik eder. Bu anlayış, hem kişisel hem de toplumsal düzeyde daha anlamlı bir yaşam için gereklidir. Bilimsel açıdan, ölümlülük bilinci ve zamanın sınırlılığı, bireylerin daha bilinçli, sorumlu ve tatmin edici bir yaşam sürmelerini sağlar.

7. Emanete hıyanet olmaz:

“Emanete hıyanet olmaz: Emanet olarak bırakılan şeyi titizlikle korumak gereklidir.” (TS, 2023: 1178)	<i>Ol harem tâhire-i suâtânlara</i> <i>Olmadı aşlâ hıyânet aîlâra</i> (s. 68/48a-4.Beyit) O peygamberler, haremli olan temiz hanımlarına asla hıyanet etmediler. <i>Meclis-i insan emânetdür saña</i> <i>Añu hıfz it söyleme yañdan yaña</i> (s.148/130a-12.Beyit) İnsanların toplandığı yer sana emanet edilmiştir, onu sağa sola yayma, koru.

Bu atasözü Mermutlu’da “Evlilik Halleri Hakkında” başlığında geçmektedir.

Güven ve sorumluluk anlayışını, bireylerin sahip oldukları veya kendilerine verilen değerli şeyleri, hak ettiği şekilde muhafaza etmeleri gerektiğini ifade eder. Mürşidi, bu atasözüyle hem bireylerin kişisel değerlerini hem de toplumsal etik ve sorumlulukları yansıtır. Değer eğitimi açısından bu atasözü, güvenilirlik, dürüstlük, sorumluluk ve başkalarına saygı gibi temel erdemleri vurgular. Bilimsel açıdan ise, güven ve sorumluluk gibi kavramlar, bireylerin toplumsal ilişkilerde nasıl daha sağlıklı ve sürdürülebilir etkileşimler kurduklarını ve toplumda güven duygusunun nasıl inşa edildiğini gösteren önemli alanlardır.

Değer Eğitimi Perspektifinden Açıklama

"Emanete hıyanet olmaz" atasözü, güvenin ve sorumluluğun önemini vurgular. Emanet, güven kazanarak alınan bir sorumluluktur ve bu sorumluluğun yerine getirilmesi gerekir. Değer eğitimi, güvenin değerini öğretir ve bu güvenin bozulmaması gerektiğini anlatır. Psikolojik araştırmalar, güvenin sağlıklı ilişkiler ve güçlü toplumsal bağlar kurmada kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Güven, işbirliği, saygı ve içsel huzur sağlar.

"Emanet" anlayışı, toplumsal etik ve bireysel haklarla bağlantılıdır. Başkalarının haklarına saygı göstermek, dürüstlük ve güvenilirlik gibi değerleri öğretmek, toplumsal yapının sağlıklı işleyişi için önemlidir. Değer eğitimi, bireylerin bu etik kurallara uymalarını sağlar. Güvenin zedelenmesi, sadece bireysel değil, toplumsal ilişkileri de olumsuz etkiler ve sistemlerin çökmesine yol açar. Bu bağlamda, değer eğitimi güvenin ve toplumsal etik kurallarının önemini vurgular.

"Emanete hıyanet olmaz" atasözü, empati ve duygusal zekanın önemini de vurgular. Emanet, başkasının güvenini içerdiğinden, bu güveni ihlal etmek, empatiyi ve saygıyı kaybetmek anlamına gelir. Değer eğitimi, empatiyi ve başkalarının duygularını anlamayı öğretir, böylece bireyler güven kazanır ve ilişkilerinde daha etkili olur. Duygusal zekâ, başkalarının beklentilerini doğru anlamalarına ve güveni sarsmamalarına yardımcı olur.

"Emanete hıyanet etmemek," ahlaki bir karar alma sürecini ifade eder ve bireylere sorumluluk bilinci kazandırır. Değer eğitimi, doğruyu ve yanlış ayırt etme, dürüstlük ve güvenilirlik gibi erdemleri öğretir. Ahlaki kararlar, sadece bireyi değil, toplumu da etkiler. Toplumda güvenin bozulması, ilişkileri zedeler, bu nedenle ahlaki eğitim, bireylerin sorumluluklarını yerine getirmeleri için önemlidir.

Güven, sosyal bağların güçlenmesinde kritik bir rol oynar. "Emanet" atasözü, başkalarına duyulan güvenin bozulmaması gerektiğini vurgular. Değer eğitimi, bireylerin daha sorumlu, güvenilir ve etik bir şekilde hareket etmelerini teşvik eder. Sosyal psikoloji, güvene dayalı ilişkilerin toplumsal dayanışmayı artırdığını ve bireyler arasında daha fazla destek oluşmasına yardımcı olduğunu gösterir. Bu güven, toplumda güçlü bir dayanışma ruhu yaratır.

Emanet verilen bir şeyin korunmaması, sadece bireysel değil, toplumsal itibarı da zedeler. Güven, bireylerin itibarını ve ilişkilerin sürdürülebilirliğini etkileyen önemli bir faktördür. Emaneti korumak, bireylerin toplumsal statülerini ve saygınlıklarını güçlendirir. Değer eğitimi, güvenilir olmanın kişisel olduğu kadar toplumsal bir değer olduğunu öğretir.

Sonuç olarak, "*Emanete hıyanet olmaz*" atasözü, güven ve sorumluluğun temel bir değer olduğunu ve bu değerlerin kişisel ve toplumsal düzeyde sağlıklı ilişkilerin temelini oluşturduğunu ifade eder. Değer eğitimi, bireyleri güvenilir, sorumlu ve etik bir şekilde yaşamaya teşvik ederken, güvenin ve sorumluluğun toplumsal düzeyde nasıl işlerlik kazandığını öğretir. Bu anlayış, hem bireylerin kişisel gelişimlerine hem de toplumun sağlıklı işleyişine katkı sağlar. Bilimsel araştırmalar, güvenin, sosyal ilişkilerin kalitesi ve toplumsal dayanışmanın gücü için ne kadar kritik bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

8. Gözden irak olan gönülden de uzak olur:

"Gözden irak olan gönülden de uzak olur: ayrı düşenlerin arasındaki sevgi de zamanla azalır." (TS, 2023: 1419)	<i>Tenüñ evde iken iderler efgân</i> <i>Olursın gözden irak albe nisyân</i> (s. 72/51a-14.Beyit) Bedenini topraa vermeden önce, insanlar üzerinde feryat ederler; ancak zamanla, gözden uzaklaştıkça, kalplerde de unutulmaya başlarsın.

Bu atasözü Mermutlu'da "Evlilik Halleri Hakkında" başlığında geçmektedir.

Atasözü, insanların fiziksel olarak birbirlerinden uzak kaldıklarında, duygusal bağlarının da zamanla zayıflayacağını ifade eder. Bu, ilişkilerdeki sürekliliğin ve yakınlığın önemine dair bir mesaj verir. İnsanların birbirlerine olan ilgileri, etkileşimde bulundukları sıklığa ve yakınlığa bağlıdır. **Değer eğitimi** bağlamında, bu atasözüyle Mürşidi, iletişimin, empati kurmanın ve ilişkilerde sürekliliğin önemini vurgular. Bilimsel açıdan ise, insan psikolojisi ve sosyal ilişkiler üzerine yapılan araştırmalar, insanların aralarındaki mesafe arttıkça, duygusal bağların zayıfladığına dair bulgular sunmaktadır.

Değer Eğitimi Perspektifinden Açıklama

"Gözden ırak olan gönülden de uzak olur" atasözü, toplumsal bağların gücüne ve ilişkilerde mesafenin rolüne dikkat çeker. İlişkilerin sürekliliği, toplumsal dayanışma için kritik öneme sahiptir. Değer eğitimi, bireylere sağlıklı sosyal bağlar kurma ve iletişimin önemini öğretir. Sosyal psikoloji, mesafenin arttığı durumlarda etkileşimin azaldığını ve bağların zayıfladığını göstermektedir. Bu nedenle, duygusal ve sosyal bağları sürdürebilmek için düzenli iletişim gereklidir.

Bu atasözü, sürekli etkileşimin empatiyi ve duygusal bağları da güçlendirdiğini ifade eder. Değer eğitimi, bireylere empati kurmayı ve duygusal bağları korumayı öğretir. Empati, başkalarının duygularını anlamayı ve ihtiyaçlarına duyarlı olmayı sağlar, bu da ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlar. Psikolojik araştırmalar, yakın etkileşimin duygusal bağları artırdığını ve yüz yüze iletişimin empatiyi güçlendirdiğini ortaya koymaktadır.

"Gözden ırak olan gönülden de uzak olur" atasözü, bağlılık ve ilişkilerde sürekliliğin önemini vurgular. Düzenli ve yakın etkileşim, duygusal bağları güçlendirir ve bağlılığı artırır. Değer eğitimi, bireylere güçlü ilişkiler kurma ve güvenli bir ortamda iletişimde bulunma becerisi kazandırır. Bağlılık duygusal bağların sürekliliği için düzenli etkileşimin kritik olduğunu belirtir. Uzaklaşma ise bağlılık ve duygusal bağları zayıflatabilir.

"Gözden ırak olan gönülden de uzak olur" atasözü, uzun süreli fiziksel mesafenin psikolojik bağlılık üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini ifade eder. Değer eğitimi, bireylere duygusal bağlarını korumak için sürekli çaba göstermelerini öğretir. Psikolojik araştırmalar, uzun mesafelerin ilişkilerdeki yakınlık ve bağlılık duygusunu zayıflatabileceğini göstermektedir. Sürekli etkileşim, bağlılıkları artırır ve sağlıklı ilişkilerin kurulmasına yardımcı olur.

Teknolojinin gelişmesi, fiziksel mesafeleri kısaltırken, duygusal bağların korunması hala önemlidir. Uzun mesafeli ilişkilerde teknolojik iletişim araçları yardımcı olabilir, ancak yüz yüze etkileşim yerini tam olarak tutmaz. Değer eğitimi, bireylere teknolojiyi sağlıklı iletişim için kullanmayı öğretirken, derin bağların yüz yüze etkileşimle güçlendiğini hatırlatır. Güçlü ilişkiler için sürekli iletişim ve duygusal bağların sürdürülmesi gereklidir.

Sonuç olarak, "Gözden ırak olan gönülden de uzak olur" atasözü, ilişkilerde sürekliliğin, yakınlığın ve düzenli etkileşimin önemini vurgular. Değer eğitimi, bireylere ilişkilerindeki bağları güçlendirmeleri, empati kurmaları ve sağlıklı iletişimde bulunmaları gerektiğini öğretir. Bilimsel araştırmalar, insanların fiziksel mesafe arttıkça duygusal bağlarının zayıfladığını, ancak sürekli etkileşim ve empati kurarak bu bağların güçlü tutulabileceğini göstermektedir. Bu nedenle, güçlü toplumsal bağlar ve sağlıklı ilişkiler için düzenli iletişim ve yakın etkileşim şarttır.

9. Hesabı pak olanın yüzü ak olur:

“Hesabı pak olanın yüzü ak olur: Doğrulukta şaşmayan, yasa dışı yollara sapmayı kimse karalamayız.” (TS, 2023:3676)	<i>Sözlerin tut valideyne olma ‘âk</i> <i>Yevm-i mahşerde olasin yüzü ak</i> (s. 52/32a-15) Ana babanın sözünü tut, onlara asi olma; ta ki mahşerde yüzü ak olanlardan olasin.

Bu atasözü Mermutlu’da “Anne-Baba Hakkı” başlığında geçmektedir.

Atasözü, dürüstlük ve temiz bir vicdanla yaşamayı öğütler. Bu atasözü, bireylerin içsel değerlerini koruyarak, doğru ve adil davranmalarının, toplumsal itibar ve güven açısından önemli olduğunu vurgular. Değer eğitimi bağlamında, bireylere dürüstlük, vicdan ve doğru olmanın önemi anlatılır. Bilimsel açıdan ise, dürüstlük ve etik değerlerin, bireylerin psikolojik sağlığı, toplumsal ilişkilerdeki güven ve kişisel tatmin ile nasıl bağlantılı olduğu üzerine pek çok araştırma bulunmaktadır.

Değer Eğitimi Perspektifinden Açıklama

"Hesabı pak olanın yüzü ak olur" atasözü, dürüstlük ve içsel temizlik ile toplumda saygı ve güven kazanılacağını ifade eder. Değer eğitimi, bireylerin dürüstlük, adalet ve doğruluk gibi temel erdemleri içselleştirmelerini amaçlar. Dürüst ve etik davranışlar, toplumsal itibarın artmasına yardımcı olur ve bireylere yüksek özsaygı, tatmin ve huzur duygusu kazandırarak mutluluk düzeylerini artırır. Değer eğitimi, bireylere doğruyu yapmanın ve vicdanlarını rahat tutmanın önemini öğretir. Vicdanın temiz olması, bireylerin içsel huzur bulmalarını ve tatmin duygusu hissetmelerini sağlar. Dürüstlük, vicdan azabını azaltarak psikolojik sağlık üzerinde olumlu etkiler yaratır böylece stres ve kaygıyı düşürür. Kişinin iç huzuru ve toplumla barışık olmasının, sağlıklı duygusal bağlar kurmaya yardımcı olduğunu dürüst ve vicdanlı davranan bireylerin duygusal zekâlarının gelişerek daha güçlü ve sağlıklı ilişkiler kurdukları görülmektedir.

"Yüzü ak olmak" atasözü, toplumsal güven ve itibarın önemini de vurgular. Değer eğitimi, bireylere güvenin ve güvenilirliğin toplumdaki ilişkilerdeki rolünü öğretir. Dürüst ve etik davranan kişiler, çevrelerinde güven oluşturur ve toplumsal bağları güçlendirir. Psikolojik araştırmalar, güvenin artmasının işbirliği, aidiyet ve toplumsal bağları güçlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Ahlakî sorumluluk ve bireysel tatmin, dürüstlikle yakından ilişkilidir. "Hesabı pak olanın yüzü ak olur" atasözü, bireylerin yalnızca kendilerine değil, topluma karşı da sorumlu olduklarını hatırlatır. Değer eğitimi, bireylere doğru ve etik kararlar almayı öğretirken, ahlaki sorumluluk, bireylerin seçimlerinin toplumsal etkilerini dikkate almalarını sağlar. Bu tür davranışlar, içsel tatmin duygularını artırır. Psikolojik araştırmalar, doğru seçimler yapmanın ve vicdanı rahat tutmanın, bireylerin mutluluğunu ve yaşam tatminini yükselttiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, "Hesabı pak olanın yüzü ak olur" atasözü, dürüstlük, vicdan temizliği ve etik değerlerin toplumda saygı, güven ve itibar kazandıran temel unsurlar olduğunu vurgular. Değer eğitimi, bireylerin dürüstlük, vicdan ve etik sorumluluklar konusunda bilinçlenmelerini sağlarken, toplumda sağlıklı ve güvenli bir ortamın oluşmasına katkıda bulunur. Bilimsel araştırmalar, dürüstlüğün ve etik davranışların bireylerin psikolojik sağlıklarını, toplumdaki güveni ve sosyal dayanışmayı nasıl artırdığını ortaya koymaktadır. Bu yüzden dürüst ve vicdanlı olmak, yalnızca bireylerin değil, toplumların da gelişimine katkı sağlar.

10. İki dinle, bir söyle:

"İki Dinle bir söyle: Çok konuşmak doğru değildir." (TS, 2023: 1674)	Söyleme çok hor ider halka seni Hem kenîf içre tırâş itme teni (s. 38/18a-11) Çok konuşmak, halk arasında hor görülme sebepleri olabilir. Tuvalette tıraş olmak ise hoş karşılanmaz.

Bu atasözü Mermutlu'da "Tabiplerin Sözleri ve Fakirliği Doğuran Şeyler Hakkında" başlığında geçmektedir.

Dikkatli dinlemenin, doğru ve etkili bir şekilde konuşmanın önemini vurgular. Bu atasözü, insanlara önce başkalarını anlamının, sonra konuşmanın değerini öğretir. Değer eğitimi bağlamında, bu atasözü empati, sabır, iletişim becerileri ve saygıyı ön plana çıkarır. İnsanların birbirlerini anlamaları, sağlıklı ilişkiler kurmalarının ve toplumsal bağların güçlenmesinin temelidir. Bilimsel açıdan ise, iletişim teorileri ve psikolojik araştırmalar, aktif dinlemenin, empati kurmanın ve doğru ifade etmenin, bireyler arası sağlıklı etkileşimler için ne kadar kritik olduğunu ortaya koymaktadır.

Değer Eğitimi Perspektifinden Açıklama

"İki dinle, bir söyle" atasözü, empati ve aktif dinlemenin önemini vurgular. Değer eğitimi, bireylere aktif dinlemenin, sadece kelimeleri duymaktan öte, duyguları, düşünceleri ve ihtiyaçları anlamak olduğunu öğretir. Empati, duygusal bağları güçlendirir ve etkili iletişimi sağlar. Psikolojik araştırmalar, empati yeteneği yüksek bireylerin daha sağlıklı ilişkiler kurduğunu, çatışmaları daha etkili çözdüğünü ve sosyal ilişkilerde daha başarılı olduklarını göstermektedir. Aktif dinleme, sağlıklı iletişimin temelini atar ve karşıdaki kişiyi daha derinlemesine anlamayı sağlar.

"İki dinle, bir söyle" atasözü, sabır ve duygusal zekânın önemini de vurgular. Sabırlı olmak, karşımızdaki kişiyi anlamak ve duygusal zekâyı geliştirmek için gereklidir. Değer eğitimi, bireylere sabır ve duygusal zekâ kazandırmayı amaçlar. Duygusal zekâ, kendi duygularını ve başkalarının duygularını anlamayı ve yönetmeyi içerir. Sabırlı dinleme, daha etkili ve anlamlı iletişim kurmayı sağlar. Psikolojik araştırmalar, yüksek duygusal zekâyı sahip bireylerin daha

sağlıklı ve verimli ilişkiler geliştirdiğini göstermektedir. Sabır, etkileşimleri derinleştirir ve anlaşmazlıkları çözmede yardımcı olur.

Yine bu atasözü, etkili iletişim ve çatışma çözme becerilerinin önemini vurgular. İyi iletişim, sağlıklı ilişkilerin temelidir ve dikkatle dinlemek, doğru kararlar almayı ve etkili şekilde konuşmayı sağlar. Değer eğitimi, bireylere etkili iletişim becerilerini kazandırmayı hedefler. Dinleme, yanlış anlamaları ve çatışmaları azaltır, böylece daha güçlü toplumsal bağlar kurulmasına yardımcı olur. Psikolojik araştırmalar, etkili iletişim becerilerini geliştiren bireylerin çatışmaları daha kolay çözdüğünü ve sağlıklı etkileşimler oluşturduğunu göstermektedir.

"İki dinle, bir söyle" atasözü, aynı zamanda saygılı ve etkili iletişimin önemini vurgular. Dinlemek, başkalarının görüşlerine değer vermek ve onlara saygı göstermek anlamına gelir. Değer eğitimi, bireylere başkalarının düşüncelerine ve duygularına saygı duymayı, bu saygıyı iletişimde göstermeyi öğretir. Saygı, sağlıklı ilişkiler için gereklidir ve toplumlarda saygının arttığı durumlarda işbirliği ve toplumsal uyumun da arttığı araştırmalarla gösterilmiştir. Saygılı iletişim, karşılıklı güven oluşturur ve toplumsal ilişkileri güçlendirir.

"Bir söyle" kısmı, iletişimde dikkatli ve bilinçli olmanın önemini vurgular. Konuşurken sadece ne söylediğimiz değil, nasıl söylediğimiz de kritiktir. Değer eğitimi, bireylere doğru ve etkili iletişim kurmayı öğretirken, kullanılan dilin dikkatli seçilmesinin zararlardan kaçınmak için önemli olduğunu belirtir. Psikolojik araştırmalar, bilinçli konuşmaların daha ikna edici ve etkili olduğunu göstermektedir. Hızlı ve düşüncesizce yapılan konuşmalar yanlış anlamalara ve olumsuz duygusal etkilere yol açabilir. Bilinçli konuşma, ilişkileri güçlendirir, çatışmaları önler ve toplumsal bağları destekler.

Sonuç olarak, "İki dinle, bir söyle" atasözü, empati, sabır, etkili iletişim ve saygının temel alındığı bir yaşam tarzını önerir. Değer eğitimi, bireylere önce başkalarını anlamayı, sonra doğru şekilde ifade etmeyi öğretir. Bilimsel araştırmalar, aktif dinlemenin, sabırlı olmanın, saygılı bir şekilde konuşmanın, insanların duygusal zekâlarını geliştirdiğini, sağlıklı ilişkiler kurmalarını sağladığını ve toplumsal bağları güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu tür beceriler, bireylerin hem kişisel hem de toplumsal düzeyde daha etkili ve sağlıklı ilişkiler geliştirmelerini mümkün kılar.

11. Kanaat gibi devlet olmaz:

"Kanaat gibi devlet olmaz: Elindekiyle yetinmesini bilen kişi yokluk nedir bilmez." (TS, 2023: 1849)	<i>Her bulan fakr ile buldı râhâtı Kıl kanâ'at görme dünyâ zahmeti</i> (s. 22/3a-6) Dünyada rahat edenler, gerçekte onu fakirlikle elde ettiler. Dünyada huzur bulmak için kanaat etmeyi öğren. <i>Ya'nî kânî' kimseler oldu 'aziz Zî-tama' zilletdedir olmaz temiz</i>

	(s. 25/5b-9) Kanaat sahibi kimseler aziz oldular, şeref ve yücelik kazandılar. Tamahkâr olanlar ise zillile düşüp alçaldılar, çamura battılar.

Bu atasözü Mermutlu'da "Fakirlik Hakkında" başlığında geçmektedir.

Kanaat (yani yeterlilik ve sahip olunanla yetinme) ve devlet yönetimi arasında bir kıyas yaparak, devletin güçlü, etkin ve başarılı olabilmesi için sürekli gelişim, yenilik, planlama ve kaynakların doğru şekilde kullanılması gerektiğini vurgular. Bu atasözü, değer eğitimi bağlamında, insanların sadece var olanla yetinmemeleri gerektiğini, sürekli ilerlemeyi, daha iyi bir toplum kurmayı ve kaynakları etkin bir şekilde kullanmayı öğütler. Ayrıca, bilimsel açıdan, devlet yönetimi, sosyoekonomik gelişim ve kaynakların verimli kullanımı üzerine yapılan araştırmalar, toplumların sürekli değişen ihtiyaçlarını karşılayabilmek için dinamik, yenilikçi ve esnek bir yapıya sahip olmaları gerektiğini gösterir.

Değer Eğitimi Perspektifinden Açıklama

"Kanaat gibi devlet olmaz" atasözü, devletin sadece mevcut durumu idare etmekle kalmayıp, sürekli gelişim ve yenilikçi bir yaklaşım benimsemesi gerektiğini vurgular. Bir devletin güçlü olabilmesi için geleceğe yönelik stratejik planlama yapması ve toplumsal ihtiyaçları zamanında karşılaması gereklidir. Değer eğitimi, bireylere bu anlayışı kazandırarak, potansiyellerini en verimli şekilde kullanmayı, kaynakları etkin yönetmeyi ve toplumun değişen ihtiyaçlarına uygun politikalar geliştirmeyi öğretir. Ayrıca, toplumsal adaletin sağlanması, eşit fırsatlar sunulması ve sosyal refahın artırılması da devletin sorumluluklarındandır. Yenilikçi stratejiler ve teknolojinin etkin kullanımı, toplumların sürdürülebilir kalkınmasını ve güçlü bir devlet yapısının oluşmasını sağlar.

Sonuç olarak, "Kanaat gibi devlet olmaz" atasözü, devletlerin sadece mevcut durumla yetinmemesi gerektiğini, toplumlarının ihtiyaçlarına göre yenilikçi, sürdürülebilir ve planlı bir yönetim anlayışına sahip olmaları gerektiğini ifade eder. Değer eğitimi, bireyleri gelişmeye, yeniliğe ve toplumsal sorumluluğa teşvik eder. Bilimsel araştırmalar, devletlerin ve toplumların, kaynakları verimli kullanarak, toplumsal adalet ve refahı sağlamak için sürekli yenilik yapmaları ve toplumsal ihtiyaçlara duyarlı olmaları gerektiğini göstermektedir. Bu da, güçlü ve sürdürülebilir bir devlet yapısının temellerini atar.

12. Komşu hakkı, Tanrı hakkı gibidir:

"Komşu hakkı, tanrı hakkı gibidir: Komşunun komşu üzerindeki hakkı, Tanrı'nın kul üzerindeki hakkı kadar kutsaldır." (TS, 2023: 2084)	Gör bu deñlü sende var haqq-ı cîrân <i>Söyleme sen añlara qavl-ı girân</i> (s. 59/39a-7) İşte komşunun hakkı da bu kadardır. Onlara ağır sözler söyleme. <i>Dinledin bu pendi yâ bâý u faķîr</i>

	<i>Koñşınuñ haqqına olun destgır</i> (s. 61/40b-9) Ey zenginler ve fakirler, bu nasihati dinlediniz. Komşu hakkına riayet gösterin.

Bu atasözü Mermutlu’da “Komşu Hakkında” başlığında geçmektedir.

Ahmed Mürşidî bu atasözüyle, komşuluğun önemine değinmiştir. Komşuluk bilinci, günümüz toplumunda üzerinde önemle durmamız gereken bir değerdir. Bu değer, hem birey hem de toplum için göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Zira insan, sosyal bir varlık olarak etrafındaki insanların varlığıyla hayatını devam ettirmektedir. Güzel komşulukların olduğu yerde insanlar mutlu olur. Güzel komşuluk ilişkileri, toplumu meydana getiren insanlar arasındaki güven duygusunu da artırır

Komşuluk ilişkilerinin zayıfladığı toplumlarda güven duygusu azalır, insanlar arasında önyargı, şüphe ve huzursuzluk artar. Ahmed Mürşidî, komşuluk bilincinin toplumsal dayanışmayı güçlendirdiğini ve bireyleri daha mutlu kıldığını vurgulamıştır. Eğitim başta olmak üzere aile, okul ve iş hayatında bu değerın yaşatılması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Peygamber Efendimizin “Komşusu açken tok yatan bizden değildir” hadis-i şerifi de bu değerın dini boyutunu güçlü şekilde ortaya koyar. Bu doğrultuda komşuluk değerini yeniden canlandırmak, toplumsal huzur adına önemli bir adımdır.

Atasözü, komşuluk ilişkilerinin ne kadar değerli ve önemli olduğunu vurgular. Bu atasözü, insanlara, komşularıyla ilişkilerinde büyük bir sorumluluk taşıdıklarını, tıpkı Tanrı'ya karşı duydukları sorumluluk gibi, komşularına karşı da dikkatli, saygılı ve fedakâr olmaları gerektiğini anlatır. Değer eğitimi açısından, bu atasözü, bireylere karşılıklı saygı, yardımlaşma, dayanışma ve sorumluluk duygusu kazandırmayı hedefler.

Değer Eğitimi Perspektifinden Açıklama

"Komşu hakkı, Tanrı hakkı gibidir" atasözü, komşuluk ilişkilerinin toplumda önemli bir rol oynadığını vurgular. Değer eğitimi, bireylere komşulukta iyi niyet, yardımlaşma ve sorumluluk bilincini aşılar. Komşuluk, toplumsal uyum ve dayanışmanın temeli olup, özellikle kırsal bölgelerde toplumsal bağları güçlendirir ve güvenli bir yaşam sürdürülmesine katkı sağlar. Komşular arasındaki yardımlaşma, toplumların kolektif gücünü artırır.

Bu sözle, komşulara yardım etmenin ve sorumluluk duymanın toplumsal bağları güçlendirdiği vurgulanır. Dayanışma ve yardımlaşma, bireylerin ruhsal doyumlarını artırır ve güven ortamı oluşturur. Değer eğitimi, paylaşma ve dayanışmanın önemini öğretir. Psikolojik araştırmalar, başkalarına yardım etmenin duygusal tatmin sağladığını ve toplumsal bağları güçlendirerek mutluluğu artırdığını gösterir. Zayıf komşuluk ilişkileri ise yalnızlık, güvensizlik ve stres gibi olumsuz etkiler yaratabilir.

"Komşu hakkı, Tanrı hakkı gibidir" atasözü, başkalarının haklarına saygı göstermenin önemini vurgular. Empati, toplumsal huzuru sağlamak için gereklidir ve bireylerin daha sağlıklı ilişkiler kurmalarını sağlar. Değer eğitimi, empati yapmayı ve başkalarının ihtiyaçlarını anlamayı öğretir. Psikolojik araştırmalar, empati duygusunun toplumsal ilişkilerde olumlu etkiler yarattığını ve toplumsal uyumu artırdığını gösterir.

"Komşu hakkı, Tanrı hakkı gibidir" atasözü, komşuluk ilişkilerinin hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki önemiyle ilgilidir. Sağlıklı komşuluk ilişkileri, toplumda güven, yardımlaşma ve uyumun artmasını sağlar. Değer eğitimi, bireylerin bu ilişkileri güçlendirmelerini teşvik eder. Sosyolojik araştırmalar, güçlü sosyal bağların toplumsal dayanışmayı ve krizlere karşı dirençliliği artırdığını gösterir. Komşuluk ilişkileri, bu bağların güçlenmesine önemli katkılar sağlar.

"Komşu hakkı, Tanrı hakkı gibidir" atasözü, toplumsal sorumluluk ve ahlaki değerlerin önemini de vurgular. Değer eğitimi, bireylere yalnızca kendilerine değil, çevrelerine karşı da sorumluluk taşımanın gerekliliğini öğretir. Bu sorumluluğun yerine getirilmesi, toplumsal adalet, eşitlik ve huzuru sağlar. Etik teoriler ve sosyolojik araştırmalar, toplumsal sorumluluğun arttığı toplumlarda, daha saygılı, adil ve hoşgörülü bireylerin olduğunu göstermektedir. Sosyal sorumluluk, kişisel ve toplumsal gelişim için önemli bir adımdır.

"Komşu hakkı" ifadesi, sadece fiziksel ve sosyal değil, manevi bir boyut da taşır. Komşulara duyulan sorumluluk, bireylerin kendilerine ve başkalarına saygı duymasını sağlar, bu da manevi huzur ve tatmin getirir. Değer eğitimi, başkalarına değer verme ve saygı gösterme duygusunu aşılar. Psikolojik araştırmalar, başkalarına değer vermenin, bireylerin ruhsal sağlıklarını iyileştirdiğini ve yalnızlık gibi olumsuz duyguları azalttığını gösterir.

Sonuç olarak, "Komşu hakkı, Tanrı hakkı gibidir" atasözü, komşuluk ilişkilerinin toplumsal huzur, güven ve dayanışma açısından çok önemli olduğunu anlatır. Değer eğitimi, bireyleri empati, yardımlaşma, saygı ve sorumluluk konularında bilinçlendirirken, bu tür ilişkilerin toplumda olumlu bir etki yaratmasını sağlar. Bilimsel araştırmalar ise, komşuluk ilişkilerinin, toplumsal bağları güçlendirdiğini, bireylerin psikolojik sağlığını olumlu yönde etkilediğini ve genel olarak toplumların daha uyumlu hale gelmesine katkı sağladığını göstermektedir. Bu nedenle, komşulara değer vermek ve onlara karşı sorumluluk taşımak, hem bireyler hem de toplumlar için faydalıdır.

13. Komşu komşunun külüne muhtaçtır:

"Komşu komşunun külüne muhtaçtır: İnsanların birbirlerine yardım etmek ve dayanışma içinde olmak zorunda olduklarını ifade eder." (TS, 2023: 2084)	<i>Koñşunuñ var ihtiyâcı koñşıya</i> <i>İhtiyâc itdürme var olan işe</i> (s. 62/42a-10) Komşunun komşuya ihtiyacı vardır. Var olanı, başkasını muhtaç durumda bırakacak şekilde kullanma.

Bu atasözü Mermutlu’da “Komşu Hakkında Hakkında” başlığında geçmektedir.

İnsanların birbirlerine ne kadar yakın ve birbirlerinin hayatına ne kadar bağlı olduklarını anlatan önemli bir sosyal mesaj taşır. Bu atasözü, bir kişinin yaşamında başkalarına, özellikle komşularına, ne kadar bağımlı ve muhtaç olabileceğini vurgular. Değer eğitimi açısından bakıldığında, bu atasözü, toplumda karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ve empati gibi değerlerin önemini öğretir. Bilimsel açıdan ise, bu tür yardımlaşmanın, toplumsal ilişkiler ve bireylerin psikolojik ve sosyal sağlığı üzerinde nasıl olumlu etkiler yarattığını gösteren araştırmalar mevcuttur.

Değer Eğitimi Perspektifinden Açıklama

"Komşu komşunun külüne muhtaçtır" atasözü, toplumda dayanışma ve yardımlaşmanın önemini vurgular. Zor zamanlarda yardımlaşmak, güven ve dayanışma oluşturan bir toplumun temelini oluşturur. Değer eğitimi, başkalarına yardım etmenin ve birlikte yaşamının önemini öğretir. Yardımlaşma, toplumsal bağları güçlendirir ve güven ortamı yaratır. Psikolojik araştırmalar, toplumsal destek sistemlerinin stresle başa çıkmayı, yalnızlık hissini azaltmayı ve ruhsal sağlığı iyileştirdiğini göstermektedir. İnsanların yalnızca kendi gücüyle değil, başkalarıyla olan ilişkileriyle hayatta kalabildiğini de vurgular. Karşılıklı bağlılık, hem maddi hem de manevi anlamda önemli bir rol oynar. Değer eğitimi, bireylere başkalarına nasıl yardımcı olabileceklerini ve nasıl destek alabileceklerini öğretir. Sosyolojik araştırmalar, güçlü toplumsal ilişkilerin, dayanışma kültürünün yayılmasının ve krizlere karşı dirençliliği artırmanın önemini gösterir. Komşuluk ilişkileri, toplumun kolektif gücünü güçlendirir.

Bu söz, komşuların birbirine maddi ve manevi yardımla muhtaç olabileceğini ifade eder. Bu yardımlar, sosyal adaletin sağlanmasında önemli rol oynar. Değer eğitimi, bireylere başkalarının zorluklarını fark etme ve çözüm üretme sorumluluğunu öğretir. Yardımlaşma, zorluklarla başa çıkmayı kolaylaştırır. Sosyal hizmet araştırmaları, toplumsal destek sistemlerinin yoksullukla mücadelede önemli bir rol oynadığını gösterir.

"Komşu komşunun külüne muhtaçtır" atasözü, sadece maddi değil, duygusal ve psikolojik desteği de ifade eder. İnsanlar, zor zamanlarında moral ve güven bulmak için başkalarına ihtiyaç duyarlar. Değer eğitimi, empati ve başkalarına yardım etme bilincini kazandırır. Psikolojik araştırmalar, toplumsal destek ağlarının stresle başa çıkmayı kolaylaştırdığını ve ruhsal sorunların azalmasına yardımcı olduğunu gösterir. Bu destek, toplumsal bağları güçlendirir.

Komşuluğun önemini anlatan bu söz, toplumsal sorumluluk ve ahlaki değerleri vurgular. Bireylerin sadece kendi ihtiyaçlarını değil, toplumun refahını da gözetmeleri gerektiğini ifade eder. Değer eğitimi, bireylere toplumsal sorumluluk taşıma bilinci kazandırır. Sosyolojik ve etik araştırmalar, sosyal sorumluluğun arttığı toplumlarda adalet, eşitlik ve karşılıklı saygının güçlendiğini göstermektedir.

Sonuç olarak "Komşu komşunun külüne muhtaçtır" atasözü, bireylerin, yalnızca maddi değil, aynı zamanda manevi ve duygusal olarak da birbirine bağımlı olduğunu ve bu karşılıklı yardımlaşmanın toplumların işleyişinde büyük bir rol oynadığını anlatır. Değer eğitimi, bireylere toplumsal dayanışma, yardımlaşma, güven, empati ve sorumluluk gibi değerleri kazandırarak bu tür sağlıklı ilişkilerin inşa edilmesine yardımcı olur. Bilimsel araştırmalar ise, toplumsal bağların güçlenmesinin, bireylerin psikolojik sağlığını iyileştirdiğini, toplumsal krizlere karşı dayanıklılığı artırdığını ve toplumsal huzuru sağladığını göstermektedir. Sonuç olarak, komşuluk ilişkileri ve yardımlaşma, sağlıklı bir toplumun temellerini atar ve toplumların kolektif gücünü pekiştirir.

14. Mazlumun ahı yerde kalmaz:

"Mazlumun ahı yerde kalmaz: Zulüm gören kimsenin bedduası tutar." (TS, 2023: 2315)	<i>Kemâl-i 'aklı olan âhı almaz</i> <i>Ki zîrâ mazlûm âhı yirde kıalmaz</i> (s. 122/101b-8) Olgun aklı başında olan kişi, başkasının ahını almaz; çünkü mazlumun ahı asla yerde kalmaz.

Bu atasözü Mermutlu'da "Devlet Yönetimi Hakkında" başlığında geçmektedir.

Adaletin ve hakkaniyetin önemine vurgu yapan bu atasözü, mağdur edilen veya haksızlığa uğrayan kişilerin duasının veya lanetinin boşa gitmeyeceğini, bir şekilde haklarının yerini bulacağını ifade eder. Değer eğitimi açısından, bu atasözü, toplumsal adalet, hakkaniyet ve insan hakları gibi kavramları öğretir. İnsanoğlunun bulunduğu her yerde ve zamanda adalet olgusunun varlığı ve bu kavramın toplumdaki karşılığı her zaman tartışılmıştır. Mürşidî bu sözle devleti yöneten hâkimin adaletle davranmasını, halkının rahatını kendi rahatından üstün tutmasını, yalan konuşmamasını, kendisini bir çoban bilip halkına hizmet etmesini istemektedir. Adaletli hâkim ancak bunları yaparsa hem kendisi hem de halkı huzur bulur diyen Mürşidî, âdil hâkimlerden de dünya menfaatine karşılık, ahiret menfaatini tercih etmelerini istemektedir.

İnsanda bulunan adalet duygusu, toplumsal yapı içerisinde güven ortamını oluşturan önemli bir değerdir. Çocukluktan ihtiyarlığa kadar her insan, fıtratındaki bu değeri korumakla görevlidir. Çünkü insanlar arasında güven duygusu, adaletin varlığıyla orantılı bir şekilde devam eder. Adalet değerinin toplum hayatında yaygınlaşması hem birey için hem de toplum için huzur kaynağıdır. Dolayısıyla toplumda âdil insanların veya yöneticilerin çokluğu bu değere katkı sağlamaktadır.

Adaletli olmanın davranış biçimine yansımaları, çocukluk döneminden itibaren ailelerin çocuklarını eğitmesiyle alakalı bir değerdir. Henüz çocukluk döneminde bulunan bireyler, anlatılardan çok yaşananı örnek aldıklarından ebeveynlerin ve eğitimcilerin bu konuda hassas davranmaları gerekir.

Değer Eğitimi Perspektifinden Açıklama

"Mazlumun ahı yerde kalmaz" atasözü, haksızlığa uğrayanların sonunda adaletin sağlanacağına dair bir inancı pekiştirir. Değer eğitimi, bireylere adaletin önemini ve herkesin hakkının korunması gerektiğini öğretir. Adaletin sağlandığı toplumlarda bireyler daha güvenli, huzurlu ve sağlıklı bir yaşam sürer, bu da toplumsal dayanışmayı güçlendirir. Sosyolojik araştırmalar, adaletin toplumdaki uyumu artırdığını ve bireylerin kendilerini değerli hissetmelerini sağladığını ortaya koymaktadır.

"Mazlumun ahı" ifadesi, haksızlığa uğrayan kişilerin haklarının sonunda korunacağına dair bir inancı ifade eder. Değer eğitimi, mağdurların haklarını savunmanın ve adaletin sağlanmasının toplumsal bir sorumluluk olduğunu öğretir. Psikolojik araştırmalar, adaletin sağlandığı toplumlarda bireylerin daha sağlıklı ve huzurlu olduklarını, stres ve kaygı seviyelerinin azaldığını ortaya koymaktadır. Bu da toplumun genel güvenliğini ve sağlığını artırır.

"Zulme karşı duyarlılık ve toplumsal sorumluluk" atasözü, mağdurların haklarının korunmasının ve haksızlık karşısında durmanın önemini vurgular. Değer eğitimi, bireylere başkalarının mağduriyetlerine duyarlılık kazandırmayı, haksızlığa karşı durmayı ve toplumsal sorumluluk taşımanın gerekliliğini öğretir. Sosyolojik araştırmalar, toplumsal duyarlılığın ve mağdurlara yardım etmenin toplumun dayanışma ve birlikteliğini güçlendirdiğini, genel refahı artırdığını ortaya koymuştur.

"Psikolojik ve sosyal etkiler" ifadesi, mağduriyet yaşayan bireylerin adaletin sağlanmasıyla duygusal iyileşme sürecinin hızlandığını belirtir. Adaletin yerini bulması, mağdurlara umut vererek topluma uyumlarını kolaylaştırır. Psikolojik araştırmalar, mağduriyetin giderilmesinin toplumsal moral ve güveni artırdığını, insanların adaletin işlediğini gördükçe motivasyonlarının yükseldiğini göstermektedir.

"Toplumda Adalet ve Moral Değerler" ifadesi, adaletin yerleşmesinin, bireyler arası güveni artırdığını belirtir. Değer eğitimi, adalet ve eşitlik için çaba göstermeyi, bunun sadece yasal değil, ahlaki bir sorumluluk olduğunu öğretir. Felsefi ve etik yaklaşımlar, toplumsal adaletin, toplumun moral değerlerini güçlendirerek daha etik ve adil ilişkilerin kurulmasına olanak sağladığını vurgular.

Sonuç olarak, "Mazlumun ahı yerde kalmaz" atasözü, mağduriyetin ve haksızlığın sonunda yerini bulacağına dair bir inanç taşır ve değer eğitimi, toplumsal adalet, eşitlik, hakkaniyet ve insan hakları gibi önemli kavramları bireylere öğretir. Bilimsel açıdan, mağdurların haklarının korunması ve adaletin sağlanması, toplumların psikolojik, sosyolojik ve kültürel sağlığını iyileştirir. Toplumlar, adaletin işlediği ve haksızlıkların karşısında durulacağı bir yapıya sahip olduğunda, bireylerin daha huzurlu, güvenli ve sağlıklı bir yaşam sürmeleri mümkündür. Bu da toplumsal dayanışmayı, güveni ve genel iyilik halini artırır.

Pendname'deki Dini, Ahlaki ve Toplumsal Değerler

Pendnâmeler, İslâmî edebiyatta ahlaki öğütler içeren eserlerdir. Bu eserlerin temel amacı, insanlara doğru yolu göstermek ve onlara nasihat etmektir. Ahlaki değerlerin büyük önem taşıdığı toplumumuzda, insanî erdemlerin korunması ve unutulmaması için herkesin kim olursa olsun öğütlere ihtiyaç duyduğu bir gerçektir.

Ahlak kitaplarının en eski türleri pendnâmelerdir. Pendname, İslam dünyasının ahlaki ve edebi eserleri arasında önemli bir yere sahiptir. Feridüddin Attar, bu eserinde İslam ahlakını ve değerlerini şiirsel bir üslupla okuyucularına aktarmayı amaçlamıştır. Eser, yalnızca bireysel manevi gelişimi değil, aynı zamanda toplumsal uyumu ve insanın ahlaki yükümlülüklerini de vurgular. Pendname, hikmetli öğütlerle bireylere doğru yolu gösterirken, toplumun huzur ve refahı için gerekli olan temel ilkeleri de ele alır.

Pendnâmeler, İslâmî edebiyatta ahlâkî nasihatler ihtiva eden eserlerdir. Pendnâmelerde amaç insanlara yol göstermek ve nasihat vermektir. Ahlâkî değerlerin önemli olduğu toplumumuzda, insanî değerlerin yaşaması, unutulmaması için kim olursa olsun herkesin nasihate ihtiyacı vardır (Kalkandelen, 2015:286).

Attâr'a ait olan Pendnâme asırlar boyunca Şark-İslâm ülkelerinde hemen her sınıf halk tabakası arasında geniş ve derin bir etki yaratmıştır. İslâmî ve tasavvufî bir görüşe dayanan pratik ahlâk kurallarını, insanlık duygularını, beşerî fazîletlerle muâşeret usûllerini, hattâ en basit yasayış tarzlarını, kuvvetli ve âhenkli bir mesnevî kalıbı içinde vecîzelendiren bu eser, kendi nev'inden en mükemmel bir örnektir (Dündar, 2008: 50).

Dini değerler açısından Pendname, Allah'a olan iman, kulluk bilinci, sabır, şükür ve takva gibi konuları işler. İnsanın yaratıcıya olan bağlılığını artırmayı ve ibadetle olgunlaşmasını teşvik eder. Eserde sıkça, kişinin nefsinin terbiye etmesi, dünyevi hırslardan arınması ve manevi olgunluğa ulaşması gerektiği vurgulanır. Attar, bu değerleri bazen hikmetli kıssalarla bazen de didaktik şiirlerle okuyucuya aktarır.

İslâm toplumları teorik ahlâktan ziyade ahlâkın uygulamasına önem vermişler, dinin emir ve yasakları ile gelenek ve töre ahlâkı içinde yapılması veya yapılmaması gereken davranışları konu alan nasihatnâme türü kitapların telifi doğrultusunda gayret sarf etmişlerdir (Pala, 2006: 409). Nasihatname türündeki bu kitaplarda öğütler; uzunluklarına göre bölümlere ayrılmış, kimi zaman hikâyelerle, ayet ve hadislerle desteklenmiş, kimi zaman ise sadece birkaç beyit ya da atasözüyle sunulmuştur. XV. ve XVI. yüzyıllarda ahlâkî içerikli eserlerde bir artış yaşanmış, bu eserlerde atasözlerine de yer verilmiştir. Şiirde atasözü kullanma geleneği ise XIX. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. Güvâhî'nin Pendnâme'si XVI. yüzyılda yazılmış, atasözlerinin en çok kullanıldığı bir nasihatnamedir. Derenoğlu, Güvâhî'nin Pendnâme'sinde kaynaklarda karşılığı bulunan 450 atasözü tespit etmiştir (Derenoğlu, 1997: 2).

Güven, Nazmî'nin Pendname adlı eserini toplumu eğitme; topluma, iyiyi ve doğruyu gösterme amacıyla telif ettiğini, yaşadığı devir içinde çağına uygun bir insan modeli ortaya koyduğunu söyler. Bu modele bakıldığında da dikkati çeken, akla, ahlâka, bilgiye ve inanca dayalı olduğunu belirtir. Ayrıca Nazmî, Pend-nâme'de fikirlerini sağlamlaştırmak için kimi âyet ve hadislerden de yararlanmış, konuyla ilgili Türk ve Arap atasözlerine de yer vermiştir (2006: 381-382).

Klasik Türk edebiyatının, değerler üzerinden ideal insan ve ideal toplum olabilmenin yollarını hem atasözü niteliğindeki dize ve cümleleriyle hem de yönetim, eğitim, meslek adabı, günlük hayat sahneleri gibi noktalara temas eden genellikle dinî, tasavvufi, ahlaki içerikli edebî-hikemî anlatılarla gösterme hususundaki içerik zenginliği ve bu zenginliğin belîğ bir üslupla dile getirilmesi konusundaki mahareti, alan yazındaki birçok çalışmada vurgulanmıştır (Akalin, 2021: 87-88).

İnsanî değerler, toplumu kendi içinde uyumlu bir varlık hâline getirir; kargaşaya, çatışmaya karşı toplumu koruyan ve kontrol eden bir mekanizma vazifesi görür. Herkes akıl ve vicdan sahibi ise de çeşitli vazifelerin yapılmasında fertler arasında kavrayış ve anlayış farkları bulunmaktadır. Bu yüzden insanların kendilerinden daha bilgili ve tecrübeli kimselerin öğütlerine ihtiyaçları vardır (Kalkandelen, 2015: 287).

Ahlaki değerler bağlamında ise Pendname, dürüstlük, adalet, merhamet, tevazu ve cömertlik gibi evrensel erdemlere odaklanır. Bu değerler, bireyin toplum içindeki rolünü ve sorumluluklarını anlamasına yardımcı olur. Attar, insanın ahlaki güzelliklere ulaşması için nefesine karşı mücadele etmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca kötü ahlakın sonuçlarına dair uyarılarda bulunarak bireyleri bu tür davranışlardan sakınmaya davet eder.

Toplumsal değerler ise eserde, bireylerin birbirleriyle ilişkilerinde sergilemeleri gereken tutumlar üzerinden işlenir. Komşuluk ilişkilerinden arkadaşlığa, liderlikten toplumun genel refahına kadar geniş bir yelpazede öğütler sunulur. Attar, toplumun ancak bireylerin ahlaki ve manevi gelişimiyle huzura kavuşabileceğini savunur. Bu bağlamda, birlik, dayanışma ve sevgi, Pendname'nin toplumsal değerler arasında ön plana çıkan unsurlarıdır.

Sonuç olarak, Pendname, birey ve toplum için rehber niteliğinde bir eser olup, hem dünyevi hem de uhrevi mutluluğun yolunu aydınlatır. Dini, ahlaki ve toplumsal değerleri bir araya getirerek, her çağda insanlık için evrensel bir mesaj sunar. Bu yönüyle Pendname, sadece kendi döneminde değil, günümüzde de insanlık için önemli dersler barındıran bir miras olarak değerlendirilebilir.

Ahmed Mürşidî'nin Pendname'sinin Eğitim Açısından Önemi

Ahmed Mürşidî'nin Pendname adlı eseri, yalnızca tasavvufi ve ahlaki bir metin olmanın ötesinde, eğitim açısından da derin anlamlar taşır. Osmanlı döneminin eğitim anlayışında, ahlak

ve değerler eğitimi merkezi bir rol oynuyordu. Bu bağlamda, Pendname, bireyin hem manevi hem de ahlaki gelişimine rehberlik edecek zengin bir içerik sunar.

Aslan, Mürşidi'nin Pendnamesi ile ilgili çalışmasında: “on bine yakın beyit sayısı olan bu eser, yüzyıllar boyunca halk tarafından okunmuş ve can kulağıyla dinlenmiş ve elden ele dolaşmıştır. Ahmed Mürşidî'nin, iyiliğin faziletlerini ve kötülüğün dünya ve ahiretteki elemli neticesini manzum öğütler halinde ve anlaşılır bir dil ile yazmış olması da eserin çok okunmasına vesile olmuştur” der (Aslan, 2019: 27).

Uysal, Mürşidi'nin İskendername adlı eserinde İskender'e sunulan öğütleri değerler eğitimi açısından incelemiştir, İskender rol model alınarak yazılan bu eserde, İskender'in hırsı ve dünyaya sahip olma isteği “tamahkârlık” değeri üzerinden sıkça tekrar edilmiştir. Akabinde ilim ve hırs değerleri ağırlıklı olarak işlenmiştir. Bir diğer göze çarpan husus ise âdil bir yönetim sürdürmek, zulümden kaçınmak olmuştur. Bu kök değerlerin ardından sırasıyla kadına akıl danışmamak, sabır, kibir, hilm, doğruluk, cömertlik, şehvet, danışma, şükür, sır saklamak, affetmek, hasetlik ve çabalamak gelmektedir(Uysal, 2022: 163).

Pendname, ahlak ve erdemler üzerine odaklanarak bireyin karakterini şekillendirme konusunda önemli bir araçtır. Ahmed Mürşidî, eserde sabır, dürüstlük, tevazu, şükür, kanaat ve adalet gibi değerleri işler. Bu değerler, bireylerin hem kendileriyle hem de toplumla barışık bir yaşam sürmelerine olanak sağlar. Eğitimde bu tür değerlerin aşılması, öğrencilerin sosyal hayatta daha uyumlu ve sorumluluk sahibi bireyler olmalarını destekler.

Özel manada değerler eğitimi bireyin yaşamını ele alıp onu geliştirmek olsa da genel manada bireyi toplumun ihtiyaçlarına uygun olarak tutum ve davranış sahibi yapmaktır. Eğitim, bunu bir süreç olarak değerlendirir ve bu sürecin yaşam boyu devam edeceğine vurgu yapar. Bireyin eğitimin bu işlevleri doğrultusunda topluma uyum sağlamak için, bilgi ve birikim elde etmesi, çaba ve gayret göstererek bu işlevselliğe hizmet etmesi beklenir (Varış, 1998, s. 1-3; Akt. Uzun, 2024: 1-2).

Değer eğitimi, insana özgü olanakları, insana insan yapan ve diğer canlılardan ayıran olanakları başka bir deyişle insana özgü bütün etkinlikleri insansal etkinlikler olarak amaçlarına uygun tarzda gerçekleştirebilecek duruma gelmelerine yardımcı olmaktadır. Başka bir ifadeyle kişilere doğru bilmenin, doğru düşünmenin, doğru değerlendirmenin, doğru eylem içinde olduğunu görebilmesine yardımcı olmaktadır (Kuçaradi, 1995, s.8; Akt. Aslan, 2024: 7).

Edebi metinlerin eğitime katkısına değinen Eroğlu, “İnsan yaratılışı gereği anlatmayı ve dinlemeyi ister ve sever. İlk insanlardan günümüze insanlar hep bir şeyler anlatmış ve dinlemişlerdir. Bu anlatı türlerinden olan masal, insanlar tarafından çok önemsenmiştir. Çocuktan yetişkine masal dinlemek insanlar için hem eğlenceli hem öğretici olmuştur” der (Eroğlu, 2024:123).

Ahmed Mürşidî'nin tasavvufî perspektifi, bireyin manevî dünyasını geliştirmek için derin bir kaynak sunar. Eser, Allah'a olan bağlılık, kulluk bilinci ve nefsin terbiyesi gibi konularla bireyin içsel dünyasına hitap eder. Eğitim sürecinde bu tür manevî öğretiler, bireylerin kendi potansiyellerini keşfetmelerine ve yaşamın anlamını daha derin bir şekilde kavramalarına yardımcı olabilir.

Pendname, öğütlerini hikâye ve kıssalar yoluyla ileterek etkili bir öğretim yöntemi kullanır. Hikâye anlatımı, öğrenmeyi kolaylaştırır ve bilgiyi kalıcı hale getirir. Eserde geçen hikâyeler, sadece ahlaki dersler vermekle kalmaz, aynı zamanda bireylerin duygusal ve sosyal zekâlarını da geliştirir. Bu yönüyle, Pendname, eğitimde hikâye temelli öğrenim için klasik bir model sunar.

Hikâye unsurunu değerler eğitimi sürecine katmak, eğitimde öğrenme sorununu çözmede önemli bir etkiye sahip olan “örnek alma” ve “özdeşleşme”yi sağlayacak, bu sayede kimi durumları hayatla ilişkilendirerek somut olana daha da yaklaştıracak, böylelikle hikâye, anlam iletmeye işlevsel bir araç olabilecektir.(Göktepe, 2024:1)

Bir diğer edebî tür olan masal anlatma hem gerçek hem de hayali dünyadan kesitler taşıyabilir. Masallar, bireyin ruh ve hayal dünyasına seslenerek bireyin zihin, duygu ve ahlaki gelişimlerini destekler. Masal, bireyin eğitsel yönüne katkısının yanında dil gelişimine de katkısı bilinen bir gerçektir (Yaşar, 2024:5).

Acemoğlu, “eserlerinde millî ve manevî değerleri sıklıkla vurgulayan ve toplumu eğitmek için didaktik bir üslup kullanan Ömer Seyfettin'in, son dönemde ön plana çıkan ve güncelliğini koruyan değerler eğitimi kavramları da millî ve manevî kavramlara dayanan, Türk kültürüne ve ahlâkına bağlı bireyler hedefleyen bir yapıdadır. Değerler eğitimi ifadesi henüz ortaya çıkmamışken bu ortak değerlerden yararlanan Ömer Seyfettin öyküleri incelendiğinde arada bulunan yüz yıllık tarih farkına rağmen günümüz çalışmaları ile ortak konularda birleştiği görülmektedir” (Acemoğlu, 2022:1).

Yaman, Kelile ve Dimne, Mantıku't-Tayr ve Mesnevi üzerine yaptığı çalışmasında içerisinde barındırdıkları hikâyeler aracılığıyla okuyucuya, insanlığa, çocuğa belli başlı değerler kazandırabilecek nitelikte eserler olduğunu belirtmektedir (Yaman, 2023: 2).

Toplumlar, uzun yıllardır kültürlerine ait millî ve evrensel öğelerin yeni nesillere aktarımında fabl, masal, hikâye, roman, şiir gibi türlerden faydalanmaktadır. Modern hikâyeciliğin mihenk taşlarından olan Sait Faik'in eserlerinde de Türk toplumuna ait millî ve evrensel unsurlara yer verilmektedir. Değerlerin aktarılmasında bir araç konumunda olması dolayısıyla Sait Faik'in eserlerinin değerler eğitimi açısından önemi büyüktür (Kalkan, 2023: 3). Kalkan'ın üzerinde çalıştığı konu, hikâye ve kıssa yoluyla öğretime en güzel örneklerdendir.

Nasrettin Hoca ve Afanti (Çin) fıkralarını değerler açısından karşılaştıran Işık ise Türk kültürünün daha çok adalet, cömertlik ve dürüstlük değerlerine; Çin kültürünün ise daha çok saygı, adalet ve dürüstlük değerlerine vurgu yaptığı belirlemiştir. Fıkralardaki değerlerin çoğunun ortak olduğu görülmüştür (Işık, 2023: 6).

Ahmed Mürşidî'nin eseri, bireyin sadece zihinsel kapasitesini değil, aynı zamanda ahlaki ve duygusal gelişimini de önemser. Bu bütüncül yaklaşım, modern eğitim teorileriyle uyumludur. Eser, bireylerin bilgi sahibi olmaktan ziyade erdemli bir yaşam sürdürmelerini hedefler. Bu, günümüz eğitim sisteminde "değer temelli eğitim" anlayışıyla doğrudan örtüşmektedir.

Pendname, bireylerin toplumsal rollerini anlamalarına da yardımcı olur. Komşuluk ilişkileri, dayanışma, adaletli yönetim ve sosyal sorumluluk gibi konuları ele alarak bireyleri topluma faydalı birer insan olmaya davet eder. Bu tür toplumsal değerlerin eğitime entegre edilmesi, bireylerin sosyal sorumluluk bilinciyle yetişmesini sağlar.

Eserde sunulan değerler, öğrencilerin kendilerini geliştirmelerine rehberlik edecek pratik öneriler sunar. Öğrenciler, bu metni okuyarak ideal insan modelini kavrayabilir ve kendi hayatlarında bu değerleri uygulayabilirler. Ahmed Mürşidî'nin dili ve üslubu, okuyucunun gönlüne hitap ederek öğrenmeyi daha etkili ve anlamlı hale getirir.

Sonuç

Ahmed Mürşidî'nin Pendname'si, eğitim açısından hem bireysel hem de toplumsal düzeyde büyük bir öneme sahiptir. Bu çalışmada tespit ettiğimiz 14 atasözü değerler eğitimi, manevi gelişim, hikâye yoluyla öğretim ve sosyal sorumluluk gibi konularda sunduğu öğütlerle, eseri eğitim için ideal bir kaynak haline getirmiştir. Hem geçmişte hem de günümüzde, bu tür eserler bireylerin erdemli ve bilinçli bireyler olarak yetişmesine katkı sağlamış ve sağlamaya devam edecektir. Bu nedenle Pendname, yalnızca bir ahlak kitabı değil, aynı zamanda bir eğitim rehberi olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKLAR

- ACEMOĞLU, Adil (2022). Ömer Seyfettin Öykülerinde Değerler Eğitimi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
- AÇA, Mehmet; GÖKALP, Haluk; KOCAKAPLAN, İsa (2009). *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi* (Ed: Ömür Ceylan, 1. Baskı), İstanbul: Kriter Yayınları.
- AHMED MÜRŞİDÎ (1309). *Pendnâme*, İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası.
- AKALIN, Erkan (2021). Değerler eğitiminde Klasik Türk Edebiyatı metinlerinden faydalanmak: Manzum nasihatnameler örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 19, No. 41, 79-128, Haziran.
- AKSOY, Ömer Asım (1963). "Atasözleri, Deyimler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 10, s.s.131-166.
- AKSOY, Ömer Asım (1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Ankara.
- AKSU, Belgin Tezcan; AKALIN, Şükrü Halûk; TOPARLI, Recep (2022). *Türk Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ALÎ EMÎRÎ (1328). *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, İstanbul: Matba'a-yı Âmidî.

- ALTUĞ, Murat (2022). “Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye (Şinâsî)”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/durub-i-emsal-i-osmaniyye-sinasi>. [E.T.: 11 Ocak 2025].
- ARSLAN, Özlem Mahinur (2024). Sevim Ak’ın Öykülerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi,
- ASLAN, Fatih(2019). Ahmed Mürşidî Efendi’nin Pendnâmesindeki Değer Eğitimi Unsurlarının İncelenmesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ağrı.
- CEYHAN, Âdem. (2021) “Şair Asrî’nin Atasözleriyle Öğüt Verici Bir Şiiri”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]*, Cilt: 4 Sayı: 2, Ağustos s.s. 453-464.
- ÇAKMAK, Hilal (2019). *Diyarbakirli Ahmed Mürşidî’nin Pendnâmesi’nin Dil İçİ Çevirisi*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- ÇETİN, Engin (2021). “Türkçe Atasözleri İçeren Osmanlı Dönemi Dil Yadiğârları”, *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7/4, s.s. 1087-1101.
- DERENOĞLU, Dilek (1997). *Ped-name Güvahi*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- DİLÇİN, Dehri (1945). *Edebiyatımızda Atasözleri I*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DOĞAN, Ahmet (1992). *Açıklamaları ve Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*, Ankara.
- DOĞAN, Filiz (2024). *Diyarbakirli Ahmed Mürşidî’nin Pendnâmesi’nin Dil İçİ Çevirisi (122a-168b) ve Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- DÜNDAR, İbrahim H.(2008). İslâm’da Edep Gelenegi Ve Feridüddîn-iAttâr’ın Pendnâme’si. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van.
- ERDAL, Tuğçe (2022). “Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye (Ebuzziyâ Tevfik)”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/durub-i-emsal-i-osmaniyye-ebuzziya-tevfik>. [E.T.: 11 Ocak 2025].
- EROĞLU, İcinur (2024). Değerler Eğitimi Bağlamında Anadolu Masalları, Iğdır Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Iğdır.
- EYÜBOĞLU, E. Kemal (1973). *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul.
- FERİDÜDDİN ATTAR (1990). *Pendnâme*, (Çev: Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- GEDİK, Şerife (2024). Değerler Eğitimi Alanında Yapılan Lisans Üstü Tezlerin İncelenmesi, Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- GÖKCAN, M. ; KOÇ, H. (2013), “Nâbî Hayrabad” Akademisyen Kitabevi. Ankara.

- GÖKTEPE, Hasan Basri (2024). Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- GÜÇLÜ, Ağah (1968). *Ahmed Diyârbekri Pend-i Ahmedî Kitâb-ı Mürşid*, İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası.
- GÜNAY, Durmuş (2003). *Sözlü Kültür ve Yazılı Kültür Arasında Atasözleri*, İstanbul: Kitabevi.
- GÜNEŞ, Rıdvan (2023). *Diyarbakırlı Ahmed Mürşidî'nin Pendnâmesi'ndeki Tasavvufî Temalar*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- GÜVEN, Ahmet Zeki (2006). Edirneli Nazmî'nin Pend-Nâmesinde Ahlâk Ve Eğitim Unsurlarının Tespiti Ve İncelenmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- İŞİK, Salih (2023). Değerler Eğitimi Açısından Nasrettin Hoca Ve Afanti Fıkraları, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- KADIOĞLU, Asiye, (2025). “Ahmed Mürşidî'nin Pendnâme'sinde Geçen Atasözü Ve Deyimlerin Tespiti”, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD] Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 1 Mart/March 2025 s. 152-201.
- KADIOĞLU, İdris (2017). *Diyarbakırlı Ahmedî Yûsuf u Züleyhâ*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [E.T.: 15.04.2025]. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56157,yusuf-u-zuleyhapdf.pdf?0>
- KADIOĞLU, İdris (2018). *Ali Emîrî Efendi Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [E.T.: 15.04.2025]. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208593/ali-emiri-efendi--tezkire-i-suara-yi-amid.html>
- KALKAN, Nursena (2023). Sait Faik Abasıyanık'ın Eserlerinin Değerler Eğitimi Bakımından İncelenmesi, Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Amasya.
- KALKANDELEN, A. Hilâl (2015). *Pendnâmeler Işığında İnsânî Değerler*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 43, Erzurum.
- KANMAZ, Aysun (2021). “Türkçe Deyimler Üzerine Yazılan Makaleler Hakkında Bir Kaynakça”, Uluslararası Hakemli Kültür-Sanat-Mimarlık Dergisi, Sayı: 7, s.s. 170-231, Haziran.
- KARA, Tuğba (2024). Öğretmenlerin Milli Değer Eğitimi Sorumluluk Algılarının İncelenmesi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- KARPINAR, Behsat (1999). *Ahmed Mürşidî'nin Pend-name'sinin (ilk 5094 beyiti) Tenkitli Çeviri Yazısı ve Metni*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- KORKMAZ, Zeynep (2022). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KURT, İhsan (1991). *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- MERMUTLU, M. Sait (1996). *Ahmed Mürşidî'nin Pendnâmesi (Tenkitli Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.
- MERMUTLU, M. Sait (2012). *Diyarbakirli Ahmed Mürşidî Pendnâme, İstanbul: Büyüyenay Yayınları*.
- MİLLÎ KÜTÜPHANE BAŞKANLIĞI (2001). *Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- OY, Aydın (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- OY, Aydın (1991). “Atasözü”, *DİA*, C. 4, s. 44-46. TDV İslâm Ansiklopedisi. [E.T.: 15.12.2024]. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nasihathnâme>
- PALA, İskender (2006). “Nasihathnâme”, *DİA*, C. 32, s. 409-410. TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nasihathnâme>. [Erişim tarihi: 12.04.2025].
- Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- TATLI, Adem (2016). *Etik ve İnsani Değerler*, Türdav Yayın Grubu, Antalya.
- TİMUR, M., Aydoğan, R., Aydın, D. A. & Şimşek, F. (2023). “Değerler Eğitimine Genel Bir Bakış”, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 9(65):3003-3011. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.70368> Arrival: 30 April 2023.
- TOĞRUL, Deniz (2024). *Pıktas Projesi Kapsamında Hazırlanan “Aslı” Hikâye Serisinin Kültürel Etkileşim Ve Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- TUNÇEL, Begüm (2024). *Reşat Nuri Güntekin’in Romanlarında Değerler Eğitimi, Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- TÜRKÇE SÖZLÜK (2023). (Haz: Mustafa Arğunşah ve [başk.]) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. <https://sozluk.gov.tr> [E.T.: 15.04.2025].
- UYSAL, Dilek (2022). *Ahmedî'nin İskender-Nâme'sinde İskender'e Sunulan Öğütlerin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi*, Artvin Çoruh Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Artvin.
- UZUN, Barış (2024). *Değerler Eğitimi Yaklaşımlarının Değerler Eğitiminde Rolü Olan Paydaşlar Bağlamında İncelenmesi*, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak.
- YAMAN, Bahar (2023). *Kelile Ve Dimne, Mantıku't-Tayr Ve Mesnevi'deki Hayvan Hikâyelerinde Değerler Eğitimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir.
- YAŞAR, Vildan (2024). *Judith Malika Liberman Masallarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi*, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Siirt.
- YAZICI, Kubilay (2006). *Değerler Eğitimi'ne Genel Bir Bakış*, Niğde Üni. Eğ. Fak. İlköğ. Böl. SBÖ ABD.

التغيير الاجتماعي في القرآن الكريم : دراسة تفسيرية مقارنة في ضوء علم الاجتماع والنظريات الحديثة

SOCIAL CHANGE IN THE QUR'AN: A COMPARATIVE EXEGETICAL STUDY IN LIGHT OF SOCIOLOGY AND MODERN THEORIES

MARIYAM SAGID

ORCID ID: 0009-0004-8907-992X

MARMARA ÜNİVERSİTESİ-Tezli Yüksek Lisans - Sosyal Bilimler Enstitüsü - Temel İslam
Bilimleri- Tefsir

ORCID ID: 0000-0123-4567-8901

mariyamsagid@marun.edu.tr

الملخص

يركّز هذا البحث على السنن القرآنية في التغيير الاجتماعي من خلال تحليل آيتين محوريتين: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ [الرعد: 11]، و﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ [الأنفال: 53]. وتبرز هاتان الآيتان قاعدة ربانية ثابتة: أن التغيير الإلهي في مصير الأمم مرهون بتغيير نفسي وإدراكي داخلي، سواء في الاتجاه الإيجابي أو السلبي.

ويعرض البحث تفسيرات كبار المفسرين مثل الطبري، الرازي، الزمخشري، ابن عاشور، وطنطاوي، مع مقارنتها بأبرز نظريات علم الاجتماع وعلم النفس، كالضبط الذاتي، ونموذج النظامين المعرفي والعاطفي، واختبار المارشملو. كما يستعرض نماذج واقعية من التاريخ الإسلامي، كمفارقة قریش والأنصار، لإبراز أثر التغيير الداخلي في النهوض أو الانهيار.

يؤكد البحث أن التغيير المستدام يبدأ من الداخل، عبر تحول القيم والوعي والإرادة، وأن السنن الإلهية لا تتبدل، بل تتكرر وفق قوانين ثابتة، ما يجعل من الفهم القرآني أداة فعالة لتحليل وفهم مصير المجتمعات المعاصرة.

الكلمات المفتاحية: التفسير، التغيير الاجتماعي، سنة الله، علم الاجتماع

ABSTRACT

This study critically examines two foundational Qur'anic verses that articulate a core principle of divine law in relation to societal transformation: "Indeed, Allah will not change the condition of a people until they change what is in themselves" (Surah Ar-Ra'd, 13:11), and "That is because Allah would not change a favor which He had bestowed upon a people until they change what is in themselves" (Surah Al-Anfal, 8:53). Together, these verses emphasize that meaningful social change—whether progress or decline—is contingent upon a preceding internal transformation encompassing cognitive, moral, and volitional dimensions.

The research integrates classical exegetical perspectives from leading scholars such as Al-Ṭabarī, Al-Rāzī, Al-Zamakhsharī, Ibn 'Āshūr, and Sayyid Ṭanṭāwī, and juxtaposes them with contemporary theories from psychology and sociology, including self-regulation mechanisms, dual-process models of cognition, and insights from Walter Mischel's Marshmallow Experiment.

Historical examples from early Islamic society—particularly the contrasting responses of the Quraysh and the Ansar—are analyzed to demonstrate how internal moral and perceptual shifts influenced collective destiny.

The study concludes that sustainable societal reform originates from within: it is driven by shifts in values, ethical awareness, and intentional will. These unchanging divine laws (sunan

ilāhiyya) function consistently across history, making the Qur'anic paradigm a profound analytical lens for understanding the patterns of rise and fall in human civilizations.

Key Words: Tafsir, Social Change, Sunnat Allah, Sociology

المدخل

يشكل مفهوم التغيير الاجتماعي محوراً جوهرياً في فهم مسارات تحوّل المجتمعات، وهو من المفاهيم التي اعتنى بها القرآن الكريم عبر سننه الإلهية التي تتسم بالثبات، ومن أبرزها ما ورد في قوله تعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ [الرعد: 11]؛ وآية ذلك بأنّ الله لم يَكْ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ [الأنفال: 53]. إذ تُقرّر هاتان الأيتان قاعدة قرآنية ثابتة تربط بين التحوّل الخارجي للمجتمعات وبين التبدل النفسي والسلوكي في باطن الأفراد. وقد تناول كبار المفسرين هذه الآية بقراءات متعددة، أبرزها ما ورد عند الطبري، والرازي، والزمخشري، وابن عاشور، حيث أشاروا إلى أن زوال النعم أو حلول النقمات لا يكون على نحو عبثي، بل يأتي استجابةً لفعل الإنسان وتغيّره عن منهج الحق.

وتكمن أهمية هذا البحث في تقاطع الرؤية القرآنية مع ما توصّلت إليه الدراسات الحديثة في علم النفس والاجتماع، والتي أكدت على أن التحوّل الظاهري لا يُمكن أن يتحقّق دون تغيير إدراكي داخلي ينبع من الوعي والإرادة. وبذلك، فإن الإصلاح الاجتماعي لا يكون ذا أثر حقيقي إلا إذا بُني على تحوّل ذاتي واع. ويُبرز المنهج الإسلامي في بداياته هذا النمط من التحوّل؛ إذ لم يبدأ الإسلام بإصلاح البنية الظاهرة للمجتمع الجاهلي، بل أنطلق من النفس الإنسانية، فدعا إلى إعادة بناء التصورات والقيم، ليكون التحوّل النفسي هو الشرط الذي به يُحدث الله التغيير في المجتمع، وفقاً للسنة الإلهية الثابتة

ومن خلال هذا البحث، سيتم الوقوف على المنهج الذي يطرحه القرآن الكريم في مقارنة التغيير الاجتماعي، حيث يُبرز النص القرآني أن نقطة الانطلاق ليست الضغوط الخارجية أو العوامل المادية، بل هي التحولات العميقة التي تطرأ على باطن الإنسان من وعي وإرادة وقيم. وينعكس ذلك في تفسير العلماء للآية الكريمة ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾، حيث تكشف تفسيرات المفسرين عن إدراك مبكر لطبيعة التغيير بوصفه نتيجة لتبدل داخلي يسبق أي تحول ظاهري. ويسعى هذا البحث إلى مقارنة هذه الرؤية التفسيرية من خلال المفاهيم التي قدّمها علماء الاجتماع والنفس، والتي تؤكد بدورها على مركزية البنية النفسية والإدراكية في دفع المجتمعات نحو التغيير أو الثبات.

كما يتتبع البحث التحليلات الواقعية لهذه السنة الإلهية من خلال استحضار شواهد تاريخية، أبرزها مفارقة قريش والأنصار، وما ترتب على مواقفهم من آثار حضارية عميقة. وعليه، لا تكتفي هذه الدراسة بتقديم قراءة تفسيرية للنص، بل تهدف إلى بناء نموذج تفسيري-تحليلي يجمع بين هداية الوحي ومعطيات العلوم الإنسانية، في سبيل استكشاف القوانين التي تحكم مصير المجتمعات ونهضتها.

1- التغيير الاجتماعي عند المفسرين:

تشير الآية الكريمة ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ إلى قاعدة قرآنية تعنى بسنن التغيير الإلهي، حيث تربط بين التحولات المجتمعية وبين الأحوال النفسية والسلوكية لأفراد المجتمع، مؤكدة بذلك على قانون ربانيّ يتصف بالاطراد والثبات في مسيرة المجتمعات. وقد تناول المفسرون هذه الآية من زوايا متعددة، التي عكست أبعاداً اجتماعية، نفسية، وعقدية، لمحاولة فهم وسائل وأسباب التغيير التي تحكم مصير الجماعات البشرية.

فالطبري تناول الآية من زاوية إثبات السنة الإلهية التي تتعلق بزوال النعم، مؤكداً أن الله تعالى لا يسلب قوماً نعمةً إلا بعد أن يحدث منهم ما يقتضي زوالها من كفر أو معصية. واستشهد بحال قريش حين كفروا بنعمة بعثة النبي ﷺ، فانتقلت النعمة إلى الأنصار. ثم أثبت أن هذا التحوّل ظهر في وقائع مثل غزوة بدر، التي أكدت عملياً لهذه السنة الإلهية. وقد ربط الطبري هذه السنة بما وقع للأمم السابقة من آل فرعون وعاد وثمود.

أما الرازي فقد توسّع في تفسيره لهذه الآية، معتبراً أن التغيير الإلهي لا يطرأ على قوم إلا بعد حدوث تغيير إرادي منهم. وربط ذلك بسنة الله في العقاب، حيث لا يبدأ الله بالعذاب دون سبب. وتناول كذلك البُعد الجماعي في المسؤولية، مؤكداً أن السكوت عن الفساد يُعرض المجتمع بأكمله للعقوبة. كما أنه ناقش في الجانب العقدي المرتبط بحرية الإرادة ومسؤولية العبد، مستنتجاً أن مشيئة العبد لا تسبق مشيئة الله، لكنها لا تنفي عنه مسؤولية الفعل.

1.1 تفسير الطبري :

يرى الطبري (310 هـ) في تفسير لقوله تعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ أن الله سبحانه وتعالى لا يزيل عن قوم نعمةً أنعمها عليهم، كالعافية والرزق والنعمة العامة، حتى يغيروا حالهم بأنفسهم، بأن ينتقلوا من الطاعة إلى المعصية، ومن الشكر إلى الكفر. فإله تعالى إذا أنعم على قوم وأحسن إليهم، فإن هذه النعمة لا تزول إلا إذا أحدثوا تغييراً في

أنفسهم وأعمالهم بالسوء والفساد (الطبري، 1996، ج 16، ص 382). مع أن الطبري لم يوضح كثيراً، ولم يتوسع في تفسير هذه الآية، فإن استكمال الفهم الدقيق لمضمون التغيير الاجتماعي عند الطبري يستدعي الرجوع إلى آية أخرى مشابهة في المعنى، وهي قوله تعالى {ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (53)}. وقد نقل الطبري عن السدي بأن الله أنعم على قريش بنعمة عظيمة وهي إرسال النبي محمد ﷺ إليهم، فكان وجود النبي بينهم رحمة وهداية عظيمة من الله، إلا أن قريش قد كفرت بهذه النعمة، ولم تكتف بذلك، بل أظهرت العداء للنبي وسعت إلى قتله وإيذائه. وبناءً على هذا الكفر والجود، نقل الله هذه النعمة إلى الأنصار الذين آمنوا بالنبي ﷺ ودعموه (الطبري، محمد بن جرير، 1996). جامع البيان في تفسير القرآن (الطبري، 1996، ج 14، ص 19).

ونقل رواية أخرى عن أبي جعفر التي توضح معنى النعمة بمفهوم أوسع، فربط زوال النعمة والعقاب بمعركة بدر، حيث جاءت معركة بدر كعقوبة إلهية لهم بسبب تغييرهم السلبي. وقُتل فيها زعمائهم، وأسر عدد كبير منهم، وكانت الهزيمة دليلاً على زوال نعمة الله عنهم. ثم وإن الطبري ربط الآية الكريمة بالتي قبلها {كَذَّابٌ آلُ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِمِينَ (54)} فقال نقلاً عن أبي جعفر أن الله سبحانه وتعالى يوضح أن ما حدث لمشركي قريش في بدر هو جزء من سنة الله في معاقبة الأمم التي تكذب بآياته. فيشبه حال مشركي قريش بحال آل فرعون ومن سبقهم من الأمم الكافرة. آل فرعون كذبوا بموسى عليه السلام، وحاربوه، فجاءهم العذاب بالغرق في اليم. وكذلك الأمم السابقة، كعاد وثمود، قوبلت بذنوبها بالعقوبات التي تستحقها: بعضهم بالرجم، وبعضهم بالخسف، وبعضهم (الطبري، 1996، ج 14، ص 19). ونستنتج أن الطبري يرى في هذه الآية سنة إلهية ثابتة، حيث إن الله لا يغير نعمة أنعمها على قوم إلا إذا بدلوا أحوالهم وأظهروا الجود والكفر.

1.2 تفسير الزمخشري :

وأما الزمخشري (538 هـ) قال أن الله لا يغير ما بقوم من نعمة وعافية إلا إذا غيروا ما بأنفسهم من حال جيدة إلى حال سيئة نتيجة المعاصي. وأشار إلى أن هذا التغيير قد يشمل الحكام والولاة الذين يتولون أمر الناس، فإذا فسدوا وأفسدوا حال الناس، فإن ذلك ينعكس على المجتمع ويؤدي إلى زوال النعم ونزول البلاء (الزمخشري، ج 2، ص 517). في الحقيقة تفسير الزمخشري أخذ طريقاً مختلفاً عن غيرهم، فإنه أشمل الحكام والولاة، وإن نظرنا في باقي التفسيرات لا نجد آية إشارة قريبة أو بعيدة من هذا المعنى. فحمل مسؤولية التغيير في المجتمع للحكام والولاة⁸⁴. وكذلك إن ألقينا نظرة في تفسيره لسورة الانفال آية 53، فإننا نلاحظ أنه قد ركز على الحكمة الإلهية وسنن الله في تغيير الأحوال .

وضح الزمخشري كما اتفق المفسرون في أن الله لا يغير النعمة التي أنعم بها على قوم إلا إذا غيروا ما في أنفسهم من صلاح إلى فساد. ثم إنه طرح سؤالاً منطقياً في تفسيره: كيف يغير الله نعمة عن قوم إذا كانوا بالفعل في حال سيئة من قبل؟ فاستشهد بآل فرعون ومشركي مكة للإجابة على هذا السؤال، فيرى أن آل فرعون ومشركي مكة كانوا في حال سيئة قبل بعثة الرسل، إذ كانوا مشركين وكفاراً. ومع ذلك، فإنهم بعد مجيء الرسل بالآيات البينات ازدادوا كفرًا وعداءً للحق، وبدلوا حالهم من سيء إلى أسوأ، مما استوجب أن يغير الله نعمه عليهم ويستبدلها بالنقم (الزمخشري، ج 2، ص 229).

1.3 تفسير الرازي :

ذهب الرازي (606 هـ) في تفسيره لقول الله تعالى: {إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ} إلى تأكيد اتفاق المفسرين على أن المقصود من الآية هو تحول حال القوم من النعمة والرخاء إلى الشقاء والبلاء لا يكون إلا نتيجة تغيير داخلي يصدر عنهم، من معاصٍ وفسادٍ وتركٍ للطاعة. وهذا ما يدل عليه ظاهر السياق القرآني، فلا يُتصور العقل أن يغير الله ما عليه القوم من خير دون أن يكون منهم ما يقتضي ذلك. واستند في تأييده هذا المعنى إلى سنة الله الجارية في خلقه، حيث إن الأصل أن الله تعالى يبتدئ بالنعم على عباده تفضلاً، ويختص من يشاء بمزيد من الإنعام ابتداءً لا استحقاقاً، أما حين ينزل العقاب، فإنه لا يأتي إلا بعد صدور الفساد عن العبد وتغيره من حال الطاعة إلى حال المعصية، (الرازي، 1420 هـ، ج 19، ص 20) فالتغيير الإلهي في سياق العقوبة مشروط بالتغيير الإنساني.

وأشار الرازي إلى وجود خلاف في السياق المتصل بهذه الآية، حيث رأى بعض المفسرين أن الآية متعلقة بما سبقها من قوله تعالى: {وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ}، وأن المقصود هنا عذاب الاستئصال الذي لا يقع إلا إذا تحقق من القوم الإصرار الكامل على الكفر والمعاندة، ولا ينزل هذا النوع من العذاب ما دام فيهم - أو في أعقابهم - من سيؤمن منهم (الرازي، 1420 هـ، ج 19، ص 20). وهذا يتماشى مع سنة الإمهال والرحمة الإلهية. أما القول الآخر، فيرى أن الآية مطلقة في دلالتها، وتشير إلى قاعدة عامة مفادها: أن كل قوم غيروا ما بأنفسهم من حال الطاعة إلى حال الفساد، فإن الله تعالى يسلب عنهم النعم ويبذلهم بالعذاب، وهذه سنة إلهية لا تتخلف (الرازي، 1420 هـ، ج 19، ص 20).

⁸⁴ عاش الزمخشري في عصر مضطرب حيث حمل المسؤوليات للحكام والولاة، ويقال أن في وقته سرى الفساد في النظام المالي والقضائي، وانقسم ولاء الجيش لجهات متعددة، وفسدت أخلاق سكان المدن، خصوصاً مع ظهور كثرة العبيد والجواري وقتها (عبد الله، ص 14).

ثم تطرق الرازي إلى مسألة اشتراك المؤمنين في العقاب النازل بالفاستدين إذا لم ينكروا عليهم، وأورد الحديث النبوي الشريف الذي رواه أبو بكر الصديق رضي الله عنه: "إن الناس إذا رأوا الظالم فلم يأخذوا على يديه، أوشك الله أن يعصمهم بعقاب منه" (الرازي، 1420هـ، ج19، ص20). مما دل على المسؤولية الجماعية، لا بمعنى أن كل فرد مسؤول عن معصية غيره، بل من جهة الإقرار بالمنكر والسكوت عنه، إذا الفساد يبدأ من داخل المجتمع إن أجهز بالمعصية ولم يوقفه أحد.

وفي تفسيره لقوله تعالى: ﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ [الأنفال: 53]، فإنه تناول الآية من زاوية عقلية وفلسفية، ليبيّن أن النعمة المشار إليها في الآية ليست مقصورة على النعم الظاهرة فحسب، وإنما تشمل ما أودعه الله في الإنسان من قدرات عقلية، وإرادة حرة، وتيسير في الأسباب، ورفع للعوائق، وكل ذلك لغاية جليلة هي عبادة الله وشكره. غير أن استعمال هذه النعم في معصية الله، والتمادي في الكفر والفسق، يُعَدُّ تَغْيِيرًا في باطن الإنسان، يستدعي زوال النعمة، وتحولها إلى نقمة، وفق السُنَّة الإلهية الثابتة في التعامل مع العباد (الرازي، 1420هـ، ج15، ص 495).

ويؤكد أيضًا على أن هذه السنة لا تتبدل كما ذكر في تفسيره الآية 11 في سورة الرعد. فالله عز وجل لا يبتدئ أحدًا بالعذاب دون ذنب سابق، بل يُمهله وينذره، فإذا أصرَّ العبد على المخالفة، استحق العقاب، لا ظلمًا، بل عدلاً وجزاءً وفاقًا لما كسبت يده. وهذا يبرز بجلاء عدل الله تعالى في قضائه، وينفي عن الفجاءة (الرازي، 1420هـ، ج15، ص 496).

واستشهد هذا القول بذكر آل فرعون الذي ذكره عقب هذه الآية: ﴿كَذَابَ آلَ فِرْعَوْنَ﴾، موضحًا أن الله تعالى أغرقهم بعد أن قامت عليهم الحجة وأصرُّوا على التكذيب، كما عوقب مشركو قريش في بدر بالقتل والسبي، فالأفعال متشابهة، والعاقبة كذلك لا تختلف، وهي سنة لا تتبدل في الأقوام جميعًا. فتوقف الرازي عند لفظ "الدأب"، فبيّن دلالاته اللغوية باعتباره إشارة إلى المداومة على الفعل مع مشقته، ومن هنا صار يُطلق على ما يلزمه الإنسان من عادة أو مسلك ثابت، بما في ذلك سنن الله تعالى في عبادته (الرازي، 1420هـ، ج15، ص 496).

وأما قوله تعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾، يرى الرازي أنه لم يكن بيانًا لما مضى فحسب، بل تحذير من عذاب مؤجل قد لا يكون هو عذاب الدنيا الذي نزل بهم، بل ما هو أعظم منه وأدوم، كما أشارت إليه الآية التي تليها: ﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً...﴾، أي أن السبب في حلول العذاب ورفع النعمة هو التغير الذي صدر من القوم أنفسهم (الرازي، 1420هـ، ج15، ص 496).

1.4 تفسير ابن عاشور :

لم يختلف ابن عاشور (1973) كثيرًا في تفسيره عن باقي المفسرين، ولكنه ربط الآية بآيات أخرى لإيضاح الجمال اللغوي والبلاغي. فركز ابن عاشور في تفسير قوله تعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ﴾ في الجانب اللغوي. فربط آية 11 من سورة الرعد بالآية التي تليها، حيث قال أن هذه الجملة اعتراضية بين الجمل السابقة التي وردت للاستدلال على عظمة قدرة الله تعالى وعلمه بمخلوقاته، وبين الجملة التالية التي تذكر مظاهر قدرته، وهي قوله: ﴿هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ أَلْبَرَقَ خَوْفًا وَطَمَعًا﴾. ثم أشار أن المقصود من الآية تحذير المشركين من الإصرار على شركهم وعصيانهم، من خلال تحذيرهم من حلول العقاب في الدنيا، وذلك في سياق ردّهم السيئ على دعوة النبي ﷺ لأنهم اجحدوا النعمة. فالله -سبحانه وتعالى- يذكرهم بأنهم كانوا يعيشون في نعمة من العيش، ولكنهم قابلوا النعمة بالبطر والاستهزاء بدعوة الرسول ﷺ واحتقار المؤمنين، ثم ذكر الآيات التي تظهر قولهم: ﴿لَوْ لَا نَزَّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقُرَيْشِيِّينَ عَظِيمٍ﴾ [الزخرف: 31]. وقوله تعالى أيضًا: ﴿وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهْلَهُمْ قَلِيلًا﴾ [المزمل: 11]، مما يشير إلى تذكير الله لهم بنعمه عليهم وتحذيرهم من زوالها. كما أنه بين معنى كلمة التغير وهو التبديل بالمغاير، فالتغيير في الآية التي ذكرت مشروط بإرادة القوم أنفسهم وتغييرهم لما هم عليه من الكفر والفساد، ولهذا جاءت الجملة الأولى ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ دالة على سُنَّة إلهية ثابتة، وهي أن الله لا يبدل حال قوم من نعمة إلى نقمة أو من نقمة إلى نعمة إلا إذا بدّلوا هم حالهم من طاعة إلى معصية أو العكس. أما الجملة الثانية: ﴿وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ﴾، فهي تأكيد على حتمية وقوع العقاب إذا جاءت إرادة الله بذلك بعد أن أصرُّوا على الكفر، وهو ما يعزّز التحذير ويقطع الطمع في التراخي عن الإيمان، لأن إرادة الله إذا تعلق بالسوء فلا يمكن ردها أو دفعها (ابن عاشور، 1984، ج13، ص 100).

1.5 تفسير السيد طنطاوي :

أما سيد طنطاوي (1998 م) في تفسيره لسورة الرعد آية 11، لم يختلف كثيرًا عن باقي المفسرين، فقال أن التغيير من العافية التي هم عليها لا يتغير حتى يغيروا ما بأنفسهم إلى حال أسوأ بكثير المعاصي. اشترط انتقال الأمة من الفساد إلى الإصلاح على إقامة التربية العامة التي تغرس الآداب الشاملة وتحقق النظام المتكامل، فلو ارتقى بعض الأفراد وتركوا المجتمع دون إصلاح، لظل البناء مفكك العرى، غير مترابط بسبب عدم انسجام الأخلاق وتماسكها. ومن هذا المنطلق، وضع العلماء والمصلحون على عاتقهم مسؤولية إيقاظ الأمة من غفلتها، من خلال توجيه الخطاب الإصلاحي، وتعليم العامة بما يصلح أحوالهم، والسعي إلى الإصلاح كل وفق قدرته، ونشر الوعي عبر الجرائد والمجلات، وتفسير الآيات بما يحقق مقاصد

الإصلاح والتقويم. فإن لم يتحقق هذا الجهد الإصلاحي، فسيبقى حال المسلمين على ما هو عليه، وتظل وحدتهم عرضة للانهايار والتفكك (الطنطاوي، 1350 هـ، ج7، ص138).

أما في تفسيره لسورة الأنفال آية 53، فقد نجد أنه توسع أكثر وربط تفسيره بعلم النفس، واستعان بطرق في كيفية السيطرة على النفس الشهوانية. لقد أورد الشيخ طنطاوي منظوراً حديثاً حول التفسير العلمي، وخصوصاً في هذه الآية، مستعيناً بالمقالات العلمية في علم النفس التي نشرت في الغرب كما وضحه في تفسيره.

ثم يوضح مدى تأثيرها على أخلاق الناس وحياتهم. وذكر أن النفس البشرية تحتوي على طاقات هائلة تؤثر في حياتها ومصيرها. وأوضح أنه من أراد السعادة والخير، فعليه أن يضبط نفسه، ويتحكم في شهواته ورغباته، ويقال من الانفعال والغرور. كما أشار إلى أن قوة العزيمة والتفائل لها أثر كبير في تحقيق النجاح، مستشهداً بأراء علماء النفس الأوروبيين الذين قالوا إن الإنسان إذا اعتقد بقوة في تحقيق هدف معين وكان ثابت العزم فإنه يستطيع الوصول إليه. ثم ربطه بقوله تعالى في الحديث القدسي: "وأنا عند ظن عبدي بي"، وبالحديث عن تأثير الظن والعزيمة في تغيير الواقع (الطنطاوي، 1350 هـ، ج5، ص61-62).

كما أوضح أن الأفكار والمشاعر الإنسانية يمكن أن تؤثر في الأحوال المادية والاجتماعية، مشيراً إلى تجارب العلماء التي أثبتت أن قوة الفكر والإرادة تؤثر في النفس والجسد. وقد ربط ذلك المفهوم بقوله تعالى: (إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ)، مشيراً إلى أن التغيير الداخلي هو الأساس لتغيير الحال (الطنطاوي، 1350 هـ، ج5، ص61-62).

2- مفهوم التغيير الاجتماعي:

يرى علماء الاجتماع أن التغيير الاجتماعي ظاهرة طبيعية تشمل كافة المجتمعات البشرية، ويتجلى تأثيره في كافة المجالات الاجتماعية والثقافية والاقتصادية. وقد قُسم التغيير الاجتماعي إلى نوعين رئيسيين:

1. التغيير المقصود

يتمثل هذا النوع من التغيير في الجهود المخططة والمنظمة التي تهدف إلى إحداث تغيير معين في المجتمع، سواء كان ذلك من خلال برامج الإصلاح الاجتماعي أو الحملات التوعوية أو المشروعات التنموية. ويشير أوجبورن (Ogburn 1976) إلى أن التغيير المقصود هو عملية تفاعلية تتضمن خطوات مدروسة وتخطيطاً مسبقاً لتحقيق الأهداف المحددة (سيف الإسلام، 1988، ص10-11).

وقد يكون هذا التغيير سريعاً ومفاجئاً في حال حدوث أزمات مفاجئة أو حملات إصلاحية مكثفة، كما يرى ليببيت (Lippitt)، أو قد يكون بطيئاً وتدرجياً مثل عمليات التحديث والتنمية طويلة الأمد (سيف الإسلام، 1988، ص10-11).

2. التغيير غير المقصود:

يحدث هذا النوع من التغيير نتيجة لعوامل خارجية غير متوقعة أو ظروف غير مخططة، مثل الكوارث الطبيعية أو الأزمات الاقتصادية. وغالباً ما تكون نتائج هذا التغيير عشوائية وغير مستقرة، حيث يشير روجرز (Rogers) إلى أن التغيير غير المقصود يمكن أن يحدث نتيجة لاعتماد المجتمعات على الابتكارات دون وجود تنظيم مسبق.

ويضيف ليببيت (Lippitt) أن هذا النوع من التغيير قد يؤدي إلى تحولات مفاجئة وصادمة للمجتمع، مما يزيد من حالة عدم الاستقرار الأمد (سيف الإسلام، 1988، ص11).

2.1 التغيير الاجتماعي في اللغة

لفظ "التغيير" في اللغة يدل على التحول من حال إلى حال، ومن صفة إلى أخرى، سواء في الذات أو الصفات العرضية. وفي قوله تعالى: (إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ) (الرعد: 11)، أوضح علماء اللغة أن التغيير يأتي على وجهين: تغيير الصورة دون الذات، كقولهم: "غُيرت داري"، أي بنيتها بشكل مختلف مع بقاء الأصل (الحلي، 1994، ص245). وتبديل الذات أو العنصر بغيره، كقولهم: "غُيرت غلامي"، أي استبدلته بأخر (الحلي، 1994، ص245).

ويستخدم "التغيير" أيضاً للدلالة على التحول المعنوي، كما في الحديث: "ومن يكفر بالله يلقَ الغير"، أي تغير الحال من الصلاح إلى الفساد (الحلي، 1994، ص245).

أما كلمة المجتمع في اللغة فهي مشتقة من مادة "جمع"، وجمع الشيء هو ضم أجزائه، أما جمع الأشياء المتفرقة هو ضمها إلى بعضها. واجتمع الإنسان بغيره: أي انضم إليه، أو إليهم. (ابن منظور، 1999، ج. 9، ص403)

2.2 تعريف التغيير الاجتماعي .

يشير التغيير الاجتماعي في علم الاجتماع إلى التحولات أو التغيرات التي تطرأ على الهياكل الاجتماعية، والمؤسسات، والقيم، والأعراف، والسلوكيات عبر الزمن. ويُعرّفه موريس جينزبيرغ Ginsberg، العالم البريطاني الذي اشتهر بتركيزه على العلاقة بين التغيير الاجتماعي والتطور الفكري والثقافي، بأن التغيير الاجتماعي يشمل التغيرات في حجم المجتمع، وتكوين عناصره، وأنماط تنظيمه. ومن أمثله التحولات التي تطرأ على بنية الأسرة، والانتقال من الاقتصادات التقليدية إلى الأنظمة الصناعية، بالإضافة إلى استبدال أنظمة القصاص الفردي بالعدالة التي تديرها الجهات الرسمية. (Ginsberg, 1958, p. 205) وفقاً لجينزبيرغ Ginsberg فالتغيير الاجتماعي لا يقتصر فقط على التحولات المادية أو المؤسسية فحسب، بل يشمل أيضاً التغيرات في المعتقدات، والمواقف، والقيم الثقافية، إذ تتداخل هذه الأبعاد مع البنية المؤسسية للمجتمع. ومن هذا المنطلق، يُنظر إلى التغيير الاجتماعي على أنه قضية أساسية في علم الاجتماع والتاريخ، تستدعي دراسة مستمرة في ضوء التحولات الفكرية الحديثة. (Ginsberg, 1958, p. 205).

وهناك تعريف آخر للدكتور مصطفى الخشاب حيث يقول: "إن التغيير في ذاته ظاهرة طبيعية تخضع لها مظاهر الكون وشئون الحياة بالإجمال وهو أكثر وضوحاً في الحياة الاجتماعية لأنها في تغيير دائم وتفاعل مستمر وهذا ما حدا ببعض العلماء إلى القول بأنه ليست هناك مجتمعات ولكن الموجود تفاعلات وعلاقات اجتماعية في تغيير دائم وتفاعل مستمر وأثار ولكن متبادل" (مصطفى الخشاب، 1965، ص 279)

2.3 تقاطع تعريف التغيير الاجتماعي بين علماء الاجتماع والمفسرين

يلاحظ مما سبق أن هناك تقارب واضح بين ما ذهب إليه المفسرون في تفسيرهم للآية: (إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ...)، وما قرّره علماء الاجتماع في تعريفهم للتغيير الاجتماعي. فكلما الطرفين يُجمع على أن التغيير لا يبدأ من الخارج، بل يتأسس على تحولات من الداخل، سواء في القيم أو الإرادة أو الوعي الجماعي. وقد أشار بعض علماء الاجتماع إلى أن المجتمع لا يُنظر إليه ككيان ثابت، بل كشبكة تفاعلات دائمة، وهو ما يتقاطع مع الرؤية القرآنية التي تربط بين تغير النفوس وزوال النعم أو استمرارها.

وكما حدث مع قريش عندما رفضوا دعوة النبي صلى الله عليه وسلم ورفضوا الهداية التي جاء بها الإسلام، رغم أنها كانت تدعو إلى العدالة في المجتمعات ورفض العديد من العادات الجاهلية التي ترسخت في عقولهم. فمن الأمثلة الشائعة التي جاء بها الإسلام هو تحريم وأد البنات، وهو من أسوأ أشكال الظلم الاجتماعي في الجاهلية، حيث كان يُمارس خوفاً من الفقر أو العار. فجاء القرآن ليعلمها صريحة في قوله تعالى: (وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ، بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ) [التكوير: 8-9]، لينهي هذه العادة البشعة التي ترسخت في المجتمع الجاهلي ويرفع من شأن المرأة ويمنحها مكانتها وحقوقها.

وأما في الجانب الاقتصادي، فقد جاء الإسلام ليحرم الربا، الذي كان أداة لاستغلال الفقراء في الجاهلية، حيث كانوا يُنقلون الفقراء بالديون المتركمة. فالفقير يدفع المال فقط لأنه مضطر على ذلك، وليس لأنه قادر. قال تعالى: (وَإِنْ تَبُذُّوا فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلُمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ) [البقرة: 279] وفي قوله تعالى: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) [آل عمران: 130]، فهذا التغيير الذي جاء به الإسلام هو محاولة لحماية المجتمع من الظلم الاقتصادي وبناء نظام مالي عادل يحمي حقوق العباد.

لم يكن التغيير الذي دعا إليه الإسلام لصالح سادات قريش؛ إذ أدت مبادئ العدالة والمساواة التي أعلنها القرآن إلى زعزعة أسس السلطة التقليدية القائمة على الظلم والاستغلال، مما جعل غالبية المسلمين الأوائل من الضعفاء والمساكين يتعرضون للتعذيب والاضطهاد الدائم. ولم يقتصر الأمر على معاناة هؤلاء فقط، بل شهدت تلك الحقبة استمرار تمادي بعض من طبقات قريش ورفضهم، حيث استغلوا سلطتهم وقوتهم لتعذيب رجال مثل عمار بن ياسر وبلال الحبشي وغيرهم، مما يظهر عمق الصدام بين قيم الإصلاح والعدالة التي دعا إليها الإسلام والممارسات القمعية الراسخة في المجتمع الجاهلي حينذاك.

فكما ذكر معظم المفسرين أن قريش قد امتنعت عن التغيير الذي جاء بها النبي ﷺ، ففُتلت النعمة إلى الأنصار الذين ساندوا النبي ﷺ وأووه ونصروه، وفتحوا له صدورهم وديارهم، فاستحقوا بذلك أن يكونوا محلاً لتَنَزُّلِ النعمة الإلهية والهداية الربانية، كما قال الله تعالى في حقهم: (وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُجْزَوْنَ مِنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أَوْثَرُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ) [الحشر: 9].

ومن أبرز مظاهر التحول الاجتماعي الذي شهده مجتمع الأنصار، ما نجده من التحول الجذري في العلاقة بين قبيلتي الأوس والخزرج، واللّتين كانتا تغرقان في صراعات دموية امتدت لعقود طويلة، بلغت ذروتها في يوم بعث، وهو اليوم الذي اشتد فيه القتال بين القبيلتين حتى فني فيه خيرة رجالتهما، واستنزفت فيه قواهم، ولم يبقَ من هذا التاريخ إلا أثر العداء والثأر والانقسام. وقد أشار ابن هشام إلى هذه الوقائع بقوله: "وكان بين الأوس والخزرج وقائع في الجاهلية، كان أعظمها يوم بعث...". (ابن هشام، 1955، ج2، ص 285) في وصف لحالة التمزق الداخلي التي كانت تعصف بمجتمع المدينة قبل الإسلام. غير أن هذه العداوة لم تكن قدرًا دائمًا، بل تغيرت تمامًا بعد أن استجابات القبيلتان لدعوة الإسلام، فانقلبتا من العصبية القبلية إلى وحدة إيمانية جامعة، ومن العداوة إلى الأخوة، ومن الذلّ والتفرق إلى العزة والتماسك. وقد أشار القرآن الكريم هذا

التحول العظيم بقوله تعالى: ﴿وَاذْكُرُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ، فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا﴾ [آل عمران: 103].

2.4 نظريات التغيير الاجتماعي

في القرن التاسع عشر أصبح موضوع التغيير الاجتماعي مجال نقاش، فتناولت عدة نظريات اجتماعية تحاول تفسير مفهومه من زوايا متعددة، حيث ظهرت اتجاهات فكرية مختلفة تسعى إلى تفسير التحولات التي تطرأ على المجتمعات البشرية، سواء من منظور البنية الاجتماعية أو من خلال التفاعل بين العوامل الاقتصادية، الثقافية، والسياسية. وقد أصبح هذا المفهوم محوراً رئيسياً في الدراسات الاجتماعية، إذ يحدد أنماط التحول والتطور التي تشهدها المجتمعات عبر التاريخ. (Vago, 1999, p. 44).

وفي هذا السياق، يشير العالم ويلبرت إي. مور إلى أن مجرد طرح مفهوم "نظرية التغيير الاجتماعي" يستدعي لدى بعض علماء الاجتماع حالة من الحذر، وكأنهم يقفون أمام إشكالية فكرية معقدة أو مثيرة للجدل. ويرجع ذلك، في رأيه، إلى التصور السائد عن "النظرية" بوصفها كياناً ثابتاً ومطلقاً، مما يجعلها تُعامل بهالة من التقديس الأكاديمي، وهو ما قد يحد من إمكانيات النقد والتحليل. غير أن التغيير الاجتماعي، بحكم طبيعته الديناميكية، لا يمكن أن يخضع لنموذج نظري واحد، بل هو ظاهرة متعددة الأبعاد تتطلب قراءات تحليلية متجددة، تأخذ في الاعتبار تفاعل العوامل المختلفة التي تشكل مسارات التحول الاجتماعي عبر الزمن. (Vago, 1999, p. 44).

أولاً: النظرية التطورية:

في النصف الثاني من القرن التاسع عشر، ومع تصاعد تأثير نظرية التطور التي طرحها تشارلز داروين (1809-1882) حول نشوء الكائنات الحية وتطورها، اتجه علماء الاجتماع إلى إسقاط هذا المفهوم على المجتمعات. فقد أصبح الاعتقاد السائد آنذاك أن المجتمعات تمر بمراحل تطورية متتابعة تبدأ من الحالة البدائية وصولاً إلى التعقيد والتحضّر. (Vago, 1999, p. 46).

وقد كان مورغان من أوائل الذين أسسوا هذا المفهوم في علم الاجتماع، حيث ربط بين تطور المجتمعات وتطور مؤسساتها الاجتماعية والسياسية، معتبراً أن التحضر هو النهاية الحتمية لهذه العملية. وعلى الرغم من محاولة هذه النظريات تقديم رؤية شاملة لمسار تطور المجتمعات، إلا أنها واجهت انتقادات عديدة؛ لأن النظرية اكتفت بتقديم رؤية خطية للتطور دون تحديد دقيق للعوامل الاجتماعية والاقتصادية والنفسية التي تحدث هذه التحولات، مكتفية بتصنيف المجتمعات إلى مراحل تبدأ من الوحشية وتصل إلى التحضر. (Vago, 1999, p. 46).

وقد اتفق علماء الاجتماع الأوائل على فكرة التطور الاجتماعي باعتباره عملية تطور تدريجي في الأنماط الاجتماعية على مدى فترات زمنية طويلة. ومن بينهم أوغست كونت. (Vago, 1999, pp. 46-47) كان كونت، مثل غيره من الفلاسفة في فرنسا في تلك الفترة، يؤمن بالتقدم نحو مجتمع مثالي، لكنه أصرّ على أن هذا التقدم لن يتحقق من خلال الثورة السياسية، بل من خلال التطبيق السليم لعلم أخلاقي جديد أسماه "علم الاجتماع" في عام 1839. وقد أصبح كونت معروفاً بـ "أب علم الاجتماع" بعد ذلك. (Vago, 1999, p. 47).

وقامت نظريته على افتراض وجود مراحل حتمية تبدأ من "البدائية"، ثم تنتقل إلى "البربرية"، وأخيراً تصل إلى "التمدن" أو "التحضّر". وقد طور كونت هذه النظرية في إطار ما أطلق عليه "قانون المراحل الثلاث"، حيث يرى أن تطور الفكر الإنساني يمر بثلاث مراحل متعاقبة:

- المرحلة الدينية: وفيها يعتمد الإنسان على التفسيرات الغيبية والدينية لتفسير الظواهر الاجتماعية.

- المرحلة الميتافيزيقية: وفيها ينتقل الفكر الإنساني إلى البحث عن التفسيرات الفلسفية والمجردة، حيث كانت هذا المذهب الفلسفي هو المسيطر على عقول الناس في هذه الحقبة الزمنية كالحرية المطلقة والخير والفضيلة (الربيعي، 2020، ص120).

- المرحلة العلمية أو الوضعية: وفيها يصبح العقل والتجربة هما الأداتان الرئيسيتان لفهم العالم، وتمتد هذه المرحلة إلى ما لا نهاية وتفسر الظواهر على المنهج العلمي. والمسائل الميتافيزيقية فقدت أصوليتها في هذه المرحلة (الربيعي، 2020، ص120).

واعتبر كونت أن هذه المراحل تمثل تطوراً من الأساليب البدائية في التفكير إلى الأساليب العلمية، مؤكداً أن المجتمع المنظم يقوم على المعرفة العلمية ويجسد أعلى صور التقدم (الربيعي، 2020، ص119).

ثانياً: نظرية الصراع:

تمثل نظرية الصراع الرؤية المضادة للنظرية التطورية، حيث ترى أن التغيير الاجتماعي لا يحدث نتيجة التطور التدريجي، بل نتيجة الصراعات الداخلية والتوترات البنيوية التي تنشأ بين الفئات المختلفة داخل المجتمع. ويُعد ماركس من أبرز المنظرين لهذه النظرية (الربيعي، 2020، ص 135).

تقوم النظرية على فكرة أن الصراع بين الطبقات الاجتماعية المختلفة هو المحرك الأساسي للتغيير الاجتماعي. ويرى ماركس أن المجتمع منقسم بين طبقتين:

البرجوازية، وهي الطبقة المالكة لوسائل الإنتاج. والبروليتاريا، وهي الطبقة العاملة التي تُستغل من قبل الطبقة المالكة.

وتفسر النظرية أن الصراع ينشأ نتيجة الاستغلال الاقتصادي والاجتماعي للطبقة العاملة، مما يؤدي إلى نشوء حالة من الاحتقان الاجتماعي، قد تتطور إلى ثورة تُعيد توزيع السلطة والثروة. ثم وإن هذه النظرية تؤكد على أن التاريخ هو سلسلة من الصراعات الاجتماعية، وأن هذه الصراعات هي التي تؤدي إلى التغيير الهيكلي في البنية الاجتماعية، سواء على الصعيد الاقتصادي أو الثقافي أو السياسي (الربيعي، 2020، ص 137).

ثالثاً: نظرية ابن خلدون في التغيير الاجتماعي:

يُعتبر ابن خلدون أحد أبرز المفكرين في التاريخ الإسلامي والعالمي، حيث قدم رؤية شاملة ومبتكرة حول نشأة المجتمعات وتطورها وأسباب تغيرها. من خلال نظريته حول "العصبية"، تناول ابن خلدون القوى المحركة للتغيير الاجتماعي، مشيراً إلى التفاعل المعقد بين العوامل المادية وغير المادية في تشكيل المجتمعات وتطورها (Mohammad, 1998, pp. 24-25).

ركز ابن خلدون على دور العصبية باعتبارها المحرك الأساسي للتغيير الاجتماعي والسياسي، فهي العامل الذي يجمع الأفراد في وحدة جماعية قادرة على مواجهة التحديات وبناء الحضارة. ويمكن اعتبار العصبية تقاطعاً بين العديد من القوى المادية وغير المادية، حيث أن تعقيدها لا يمكن اختزاله إلى متغير واحد (Mohammad, 1998, p. 26).

العصبية وتطور المجتمع:

يرى ابن خلدون أن المجتمعات تتطور على خط متصل بين البداوة (الحياة القبلية) والحضارة (الحياة المستقرة). مع انتقال المجتمع من مرحلته البدائية إلى المستوى المتقدم من التنظيم، يخضع لتغيرات كبيرة في معايير ومثله العليا. ومع ذلك، فإن كل خطوة نحو الحضارة تؤدي إلى تقليل العصبية وإضعاف التماسك الاجتماعي. فمثلاً، في المدن الكبيرة حيث يعيش عدد كبير من السكان، يقل التماسك بينهم، مما يؤدي إلى غياب العصبية (Mohammad, 1998, pp. 27-28).

العصبية، في نظر ابن خلدون، هي الشعور الذي يوحد أعضاء الأسرة، القبيلة، الأمة، أو الإمبراطورية. وتعد القوة التي تربط الأفراد معاً وتدفعهم لتحقيق أهداف مشتركة، لكنها تبدأ بالتلاشي مع استقرار المجتمعات واعتمادها على المؤسسات بدلاً من الروابط القبلية (Mohammad, 1998, p. 29).

دور الدين في تعزيز العصبية:

يشير ابن خلدون إلى أن الدين يلعب دوراً هاماً في تعزيز العصبية، حيث يعتبر الدين من الوسائل التي تحقق التضامن الاجتماعي. يوضح أن العرب، على سبيل المثال، "لا يستطيعون تأسيس إمبراطورية إلا إذا غرس فيهم الحماس الديني بواسطة نبي أو ولي". الدين يساعد في ترسيخ القيم المشتركة وتعزيز الوحدة، لكنه ليس كافياً وحده للحفاظ على العصبية في حال غياب عوامل أخرى مثل القيادة القوية والتنظيم الاجتماعي (Mohammad, 1998, p. 30).

العوامل التي تعزز العصبية:

- القوة: تعتمد قوة العصبية على كيفية توزيع السلطة في المجتمع. ويرى ابن خلدون أن العصبية تكون في أوجها في المجتمعات القبلية الديمقراطية التي تقوم على المساواة، حيث يعتمد الزعيم على رضا أفراد المجتمع (Mohammad, 1998, p. 31).

- القيادة: تلعب القيادة دوراً محورياً في تعزيز العصبية. الثقة التي يلمها القائد وحكمته في إدارة المجموعة تزيد من تماسكها. ويرى ابن خلدون أن القيادة في بدايتها تكون أخلاقية ثم تتحول إلى قوة سياسية، وأن العصبية والقيادة مترابطتان بشكل وثيق (Mohammad, 1998, p. 32).

- الدين: الدين عامل هام في بناء العصبية، حيث يوفر إطاراً مشتركاً للأخلاق والقيم ويعزز التماسك بين الأفراد. لكنه، وفقاً لابن خلدون، عامل مساعد وليس العامل الوحيد الذي يدعم العصبية (Mohammad, 1998, p. 30).

العوامل التي تضعف العصبية:

-الثروة والفساد: يقول ابن خلدون أن الميل نحو الملذات والانغماس فيها، حيث تتوافر جميع أنواع الرفاهية في المدن. في مثل هذه البيئة، تزداد الرغبة في مجموعة متنوعة من الأطعمة اللذيذة والمأكولات. كما تتعدد الطرق التي يتم من خلالها إشباع الرغبات الجنسية، مثل الدعارة والمثلية الجنسية. وهناك نقطة مهمة أشار إليها ابن خلدون وهو أن المثلية الجنسية تساهم في تدمير النوع البشري أكثر من الزنا، لأنها لا تؤدي إلى إنجاب أي بشر، بينما الزنا يؤدي إلى "العدم الاجتماعي" لأولئك الذين يعيشون (أي الأبناء غير الشرعيين). (Mohammad, 1998, p. 33)

-القوة: إساءة استخدام السلطة هي من العوامل الرئيسية التي تُضعف العصبية. يشبه السلطة بالمخدر الذي يمكن أن يكون له تأثير مسكر على مستخدميها. السلطة أو القوة عندما تُدار بتشاركية وعدالة، تعتبر نعمة تعزز الاستقرار، لكنها تصبح نقمة إذا تحولت إلى أداة احتكار في يد فرد أو مجموعة. وعند استغلال السلطة لتحقيق مكاسب شخصية أو فئوية، تبدأ النزاعات الانفصالية بالظهور، مما يُضعف الروابط الاجتماعية. هذا التمزق في النسيج الاجتماعي يُعزز التنافس الشديد بين الطامحين إلى السلطة، مما يؤدي إلى تقويض الوحدة بين أفراد المجتمع. (Mohammad, 1998, p. 34)

رابعاً: الأبعاد النفسية-الاجتماعية للتغيير الاجتماعي

وكما ذكرنا سابقاً أنه غالباً ما يُنظر إلى التغيير الاجتماعي من خلال النظرة الاقتصادية أو السياسية، لكن ستيفن فاغو يرى أن جوهر التحول يكمن في الاستجابات النفسية للأفراد. حيث إنه يتناول الأبعاد النفسية-الاجتماعية للتغيير، وكيفية تطور المؤسسات، ويناقش كيف يعالج الناس هذا التطور داخلياً، وكيف يتكيفون معه أو يقاومونه. (Vago, 1999, p. 37)

من أبرز مظاهر التغيير الاجتماعي هو التحوّل في القيم، كما أشار إليه فاغو، حيث يرى أن المجتمعات التي تمر بمرحلة اضطراب تتطلب من الأفراد إعادة صياغة هوياتهم الشخصية في ضوء معايير وتوقعات جديدة. فمثلاً الفلاح الذي يصبح عاملاً في مصنع، أو القروي الذي ينتقل إلى المدينة، لا يغير فقط وظيفته أو مكان سكنه؛ بل يمر بعملية إعادة بناء جذرية لتصور ذاته. (Vago, 1999, p. 38) ثم إن هذا التغيير يحدث غالباً بشكل تدريجي، إذ تنقل الأجيال المتعاقبة معها تغييرات جذرية في الذاكرة الجماعية والرؤية العامة للحياة. فتتبدل المفاهيم التقليدية حول الأدوار الاجتماعية للجنسين، والأسرة، والسلطة، ليس بفعل ضغوط خارجية فحسب، بل من خلال تساؤلات داخلية وهي عملية تستغرق سنوات، وأحياناً عقود. (Vago, 1999, p. 39)

وفي الصعيد النفسي-الاجتماعي، فإن من أبرز تداعيات التغيير هو شعور الأفراد بالارتباك والضياع، خاصة في ظل التغييرات السريعة والمتلاحقة. وهو كما وصفه عالم الاجتماع إميل دوركايم Émile Durkheim بمصطلح الأنومي (anomie)، أو حالة انعدام المعايير. ثم يضيف فاغو أن مثل هذه الحالة قد تزداد سوءاً، مما يؤدي إلى شعور الأفراد بالاغتراب، خاصة عندما يجدون صعوبة في التوفيق بين القيم التي نشأوا عليها ومتطلبات المجتمع الجديد (Vago, 1999, p. 39). ومع ذلك، فإن هذا الاضطراب النفسي لا يؤدي بالضرورة إلى الانهيار؛ بل يمكن أن يؤدي إلى إعادة البناء النفسي. فالإنسان لا يستسلم بسهولة للضغوطات، بل يسعى لإعادة تشكيل منظومته الأخلاقية والمعرفية لفهم التغيرات المحيطة به. ويوضح فاغو أن التكيف النفسي-الاجتماعي لا يعني مجرد القبول السلبي، بل يتطلب تفاوضاً داخلياً نشطاً حول المعاني والقيم (Vago, 1999, p. 41). بعبارة أخرى، الناس لا يكتفون بالتكيف؛ بل يعيدون تفسير العالم من حولهم بطريقة جديدة، وهو ما يعني أن التأثير الخارجي لا يؤثر تماماً بداخل الإنسان، ولا يسيطر عليه بحيث يكون مجبراً على قبول ما لا يتناسب قيمه. ومن الملفت أن هذا الارتباك النفسي الذي ينشأ من تصادم القيم والمفاهيم القديمة بالجديدة، لا يُعدّ في المنظور القرآني مجرد حالة سلبية، بل هو مجال للارتقاء. فحين يواجه الإنسان انعدام المعايير أو تضارب المرجعيات، فإن ردة فعله الداخلية هي التي تحدد مصيره، لا الحدث الخارجي بحد ذاته. وهذا يتوافق مع النص القرآني في قوله تعالى: {إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ} [الرعد: 11]؛ إذ لا يُعطى التغيير كمكافأة تلقائية للمعاناة أو للاضطراب الاجتماعي، بل يُربط بتحول الإرادة ووعي الذات.

ويشير فاغو أيضاً إلى أهمية تغيير التوقعات في حياة الأفراد، إذ إن التغيرات في البيئة الاجتماعية تدفع الناس إلى توقع أمور جديدة من الحياة، مثل الأمان، والمكانة الاجتماعية، والتعليم، والاستقلالية. بل يكشف عن تغيير جذري في نظرة الناس لما يعتبرونه طبيعياً أو مقبولاً، وهو ما يظهر في سلوكهم قبل أن تتواجد رسمياً في القوانين أو السياسات (Vago, 1999, p. 42). ويتضح لنا أن تغيير التوقعات ليس مجرد نتيجة للظروف الاجتماعية، بل هو دليل على أن الناس بدأوا يغيرون ما بداخلهم. فعندما يبدأ الفرد في توقع شيء مختلف من الحياة—مثل الكرامة، أو الأمن، أو فرصة أفضل—فهذا يعني أن نظريته لنفسه ولمجتمعه قد تغيرت. وهذا بالضبط ما تشير إليه الآية الكريمة: {إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ} [الرعد: 11]

فإنه سبحانه لا يُبدّل حال قوم ما لم تبدأ التغييرات من داخلهم، من تفكيرهم ونظرتهم لأنفسهم وما يستحقونه من واقع أفضل. فحين تتغير التوقعات، يصبح الإنسان مستعداً للتغيير، وتبدأ ملامح التحول الاجتماعي بالظهور. ومن أبرز الأفكار التي يطرحها فاغو أن التغيرات النفسية-الاجتماعية غالباً ما تسبق التغيرات البيئية. فعندما يبدأ عدد كافٍ من الأفراد في التفكير بطريقة جديدة، تتغير المؤسسات لاحقاً. وبهذا المعنى، يصبح التغيير الداخلي مقبلاً لضرورة الإصلاح الخارجي.

3. التغيير النفسي مدخل لتحول المجتمعات: مقارنة قرآنية نفسية معاصرة

إن الإسلام بدأ بإحداث تغيير في الداخل النفسي للأفراد في المجتمع قبل الانتقال إلى التغيير البنية المجتمعية الظاهرة، والتحول النفسي تم عبر عملية تربوية شاملة تبدأ بإعادة تشكيل التصورات والقيم الأخلاقية التي كانت تشكل السلوك الجاهلي، ثم أعاد بناءها على أساس الوعي الأخلاقي والإقناع الداخلي. وهذا التحول يتم تدريجيًا، عبر خطوات تربوية تراعي العقل والوجدان، وتنتقل بالإنسان من حالة الاستجابة التلقائية إلى حالة السلوك الواعي المستقر.

وعند النظر في سنن التغيير كما جاءت في القرآن الكريم، فإنه يشترط التغيير من داخل الفرد وليس التغيير الإلهي، فبين أن التغييرات الكبرى في المجتمعات أساسه هو التحول في الوعي الفردي. فيحفز المجتمعات إلى إصلاح داخلي، تتجدد فيه القيم، ويعاد فيه تشكيل العلاقة بين الإنسان ومحيطه. فكما أن الله سبحانه وتعالى اشترط التغيير الأول للإنسان نفسه، فإنه دلالة على أن الإنسان مسؤول عن نفسه وإرادته، فالإنسان حر في تصرفاته، وإن أراد التغيير بإقتناع من نفسه الداخلي، فإنه لا شك فيه سيحدث ذلك التغيير المستهدف. أما الاستكشافات المعاصرة في علوم النفس، التي ربطت بين التغيير السلوكي وبين العمليات الإدراكية العميقة التي تسبق الفعل الظاهري، فقد أظهرت أن السلوك الإنساني لا يتغير بشكل آلي استجابة للبيئة أو الضغوطات الخارجية، بل يتشكل من الداخل. فالفعل الخارجي ما هو إلا نتيجة لمعالجة داخلية واعية أو غير واعية، تتضمن إرادة، وتقيماً للقيم، وتوجهاً نحو الهدف.

وتبرز نتائج اختبار المارشيلو هذا المعنى بوضوح؛ إذ إن الأطفال الذين نجحوا في تأجيل الإشباع لم يكونوا أكثر ذكاءً أو قدرة جسدية، بل مارسوا إعادة تمثيل إدراكي للمثير، فعمدوا إلى تغيير نظرهم إلى قطعة الحلوى عبر تخيلها كمادة غير جذابة أو غير قابلة للأكل، مما مكّنهم من تفعيل المعالجة العقلانية وضبط رغباتهم. هذا التغيير في التمثيل الداخلي، وليس قوة الإرادة المجردة، هو ما أتاح لهم التحكم في سلوكهم.

وبذلك، نستطيع أن نقول أن ما كشفته هذه الدراسات ينسجم مع التصور القرآني الذي يربط التغيير الخارجي – سواء على مستوى الأفراد أو الأمم – بتحول داخلي في الإدراك والنية والسلوك، وهو ما يجعل الإنسان مسؤولاً عن ذاته، وقادرًا على تغيير مصيره إذا ما انطلق من الداخل نحو الخارج، لا العكس.

3.1 التغيير النفسي مقدمة للتغيير الاجتماعي في المنظور القرآني

أ- التغيير النفسي في القرآن: من الداخل إلى المجتمع

يوكد الدكتور محمد البهي أن التغيير النفسي يُعد شرطاً أساسياً لإحداث أي تغيير اجتماعي حقيقي. فالإسلام، منذ لحظاته الأولى، لم يباشر بإصلاح البنية الظاهرة للمجتمع، بل ابتدأ بإحداث تحول في داخل النفس الإنسانية (1976، ص8). ويبرز ذلك من خلال الآية الكريمة: (إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ) [الرعد: 11]، إذ تُشير إلى أن التغيير الإلهي في أحوال الأمم لا يتحقق إلا بعد حدوث تغير في البنية النفسية الداخلية لأفرادها.

وفي هذا، يرى الدكتور محمد البهي أن الإسلام وجّه دعوته أولاً إلى تغيير نمط العادات الجاهلية التي كانت تُهيمن على البنية الاجتماعية، ودفع الإنسان إلى تبني بدائل إنسانية تنسجم مع عقله ومسؤوليته الأخلاقية. ويفسر ذلك بأن التحول النفسي في التصور الإسلامي لا يتم عبر الإكراه أو الضغط الخارجي، بل عبر الإقناع وترسيخ الوعي الأخلاقي، وهو ما يُفضي إلى سلوك اختياري يتجاوز التقاليد القديمة ويستبدلها بقيم جديدة (1976، ص8-10).

ومن الأمثلة التي أوردها الدكتور محمد البهي حول التحول النفسي، عادة من المجتمع الجاهلي الذي كان يمارس وقتها، الإمساك عن الاتفاق على صاحب الحاجة، ويظهر هذا في قول الله – عز وجل- (وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْطَعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَنْطَعِمُ) فالإسلام في هذه الآية يرفض هذا المنطق الجاهلي، ويدعو إلى تغيير نفسي يجعل الإنفاق نابعاً من الإيمان، لا من المصلحة أو المجاملة، ليصبح العطاء سلوكاً ذاتياً. وقد وصف القرآن حال المؤمنين بقوله: (وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا)، ثم بيّن مقصدهم بقولهم: (إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا). (1976، ص9)

ب- مراحل التغيير النفسي في المنهج الإسلامي

يذكر الدكتور محمد البهي مراحل التغيير النفسي التي تنبأها الإسلام، ويؤكد أن هذا التغيير لا يتم دفعة واحدة، بل عبر خطوات تدريجية تستهدف عقل الإنسان ووجدانه في آنٍ معاً، وذلك من خلال عملية تربوية متكاملة تبدأ من توضيح الخطأ، وتمر ببيان النموذج البديل، وتنتهي بالإقناع الداخلي.

أولاً: توضيح الأخطار

في هذه المرحلة، يعمل الإسلام على كشف الأخطار الكامنة في بعض المظاهر الاجتماعية الجاهلية. فبيّن الآثار السلبية التي تترتب على استمرار هذه الممارسات، سواء في حياة الفرد أو في البنية العامة للمجتمع. ويُعتمد في ذلك على الإقناع والبرهان،

لا على الضغط أو الإكراه. وقد عبّرت الآية الكريمة عن هذا المفهوم السلبي بقوله تعالى: ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالُوا الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْطَعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَنْطَعِمُ﴾ فالآية تُظهر خطر هذا المنطق؛ إذ هو استخفاف بمسؤولية الإنسان وتخلّي عن التكافل، وتبرير للأنانية باسم القدر. (1976، ص9-10)

ثانيًا: توضيح المفهوم المقابل

بعد بيان الخطر، ينتقل الإسلام إلى شرح المفهوم البديل الذي يُراد غرسه في النفس. ويعرض هذا المفهوم بطريقة تُظهر انسجامه مع العقل والفطرة، مما يساعد على تقبله بسهولة وطمأنينة (1976، ص9-10).

ثالثًا: الترغيب في العادة الجديدة

يؤكد الدكتور محمد البهي أن الإسلام لم يقتصر على تقديم البدائل، بل ربطها بالترغيب والثواب، مما يجعل النفس تميل إليها من تلقاء نفسها. ويظهر هذا في النصوص التي تُعلي من شأن قيم العطاء والرحمة، وتربطها برضا الله وأجر الآخرة. يرغّب القرآن في خلق العطاء من خلال وصف سلوك المؤمنين بقوله: ﴿وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا﴾، ثم يبيّن مقصدهم بقوله: ﴿إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا﴾ [الإنسان: 8-9]. (1976، ص10) فالسلوك هنا ينبع من داخل النفس، بدافع الإخلاص، لا انتظارًا لمردود مادي.

رابعًا: بلوغ درجة الاقتناع النفسي

في هذه المرحلة الأخيرة، يتحول السلوك الجديد إلى حالة داخلية مستقرة، لا ترتبط بالخوف من العقوبة أو الطمع في المصلحة، بل تصبح العادة الجديدة جزءًا من هوية الإنسان وسلوكه اليومي. وهنا يتحقق التحول النفسي الكامل، الذي هو أساس التغيير الاجتماعي كما يؤكد الدكتور البهي بقوله: "الاقتناع هو العامل في التحول النفسي والاجتماعي، وليس الإكراه والإلزام، وهكذا فالتغيير الاجتماعي يتم بعد تحول نفسي." (البهي، 1976، ص10)

3.2 اختبار المارشميلو والتغيير النفسي

يشير اختبار المارشميلو، الذي أجراه والتر ميشيل Walter Mischel في ستينيات القرن الماضي، إلى بُعد نفسي دقيق يتصل بمسألة ضبط النفس وتكوين الإرادة، إذ وُضع الأطفال أمام خيارين: الحصول على قطعة حلوى واحدة فورًا، أو الانتظار لبعض الوقت للحصول على اثنتين. وتبين من خلال هذا النموذج أن الأطفال القادرين على تأجيل الإشباع أظهروا لاحقًا مؤشرات أعلى في النجاح الدراسي، والاجتماعي، والانفعالي. (Mischel & Ayduk, 2011, pp. 33-34).

ولا تكمن أهمية هذا الاختبار في الفعل الظاهري فحسب، بل في الآلية الإدراكية التي مكّنت بعض الأطفال من مقاومة الإغراء. فقد أظهرت النتائج أن الذين أعادوا تشكيل صورة الحلوى في أذهانهم بطريقة غير جذابة – كأن يتصوروها قطعة بلاستيكية أو مادة لا تهمهم – استطاعوا أن يصبروا، في مقابل من رأها كمتعة حسّية عاجلة فشلوا في التحمل والصبر. هذه الآلية تُعرف بـ "إعادة التمثيل الإدراكي"، وهي انتقال الوعي من دائرة الانفعال (النظام الحار) إلى دائرة التعقل (النظام البارد) (Mischel, 1976). (Mischel & Ayduk, 2011, pp. 35-36)

وقد أظهرت الدراسات اللاحقة، لا سيما الدراسة الطولية التي أُجريت في مدرسة Bing، أن القدرة على تأجيل الإشباع في سنّ مبكر لها ارتباط وثيق بمعدلات التحصيل، وال ضبط السلوكي، والصحة النفسية في المراحل اللاحقة من الحياة (Mischel & Ayduk, 2011, pp. 36-38).

نظرية النظامين وتأثيرها في الاستجابة النفسية

اعتمد والتر ميشيل لاحقًا، بالاشتراك مع زميله يونيتشي شودا، نموذجًا يُعرف باسم "نظام المعالجة المعرفي-العاطفي" (CAPS)، يُبيّن من خلاله كيف تتفاعل البنية النفسية للفرد مع السياقات الخارجية لإنتاج أنماط سلوكية متفاوتة (Mischel & Ayduk, 2011, p. 31).

- النظام الحار: عاطفي، سريع، تحركه الرغبة والانفعال، وتُعد اللوزة الدماغية مركز تفعيله. وهو ما يظهر عندما يُنظر إلى الشيء المغري بوصفه متعة فورية، كأن يتخيل الإنسان الشوكولاتة وهي تذوب في الفم (Mischel & Ayduk, 2011, pp. 33-34)

- النظام البارد: عقلاني، تحليلي، بطيء، يتحرك من خلال القشرة الدماغية الأمامية. ويُسهّم هذا النظام في إعادة توصيف المثيرات بطريقة عقلانية، مثل وصف الشوكولاتة بأنها مجرد مادة سكرية بنية اللون، مما يُضعف أثر الإغراء ويدفع نحو تأجيل الإشباع (Mischel & Ayduk, 2011, pp. 33-34).

وقد بينت الدراسات أن تفعيل النظام البارد له أثر مباشر في مقاومة الرغبات المؤقتة، ويسهم في إنتاج استجابات أكثر اتزاناً. وأشارت أبحاث Ayduk و Mischel إلى أن الأفراد الذين تمرّنوا على تنشيط هذا النظام كانوا أكثر استقراراً في علاقاتهم الاجتماعية، وأكثر قدرة على الصمود النفسي في وجه التحديات (Mischel & Ayduk, 2011, pp. 39–41).

المراجع

- ابن عاشور، محمد الطاهر. (1984). التحرير والتنوير. (ج13، ص100-101) تونس: الدار التونسية للنشر.
- الرازي، فخر الدين. (1420هـ). التفسير الكبير (ط.3، ج15، ج19). بيروت: دار إحياء التراث العربي.
- الزمخشري، جار الله. (1407هـ). الكشف عن حقائق غوامض التنزيل. بيروت: دار الكتاب العربي.
- الطبري، محمد بن جرير.. جامع البيان في تأويل أي القرآن (ط.14، ط.16). دار التربية والتراث-مكة المكرمة.
- الربيعي، فلاح عبد الحسن. (2020). التغيير الاجتماعي: مقدمة في المفهوم والنظرية. بغداد: بيت الحكمة.
- ابن منظور، محمد بن مكرم. (1999). لسان العرب (الطبعة الثالثة، 17 جزءاً). بيروت: دار إحياء التراث العربي.
- ابن هشام، عبد الملك بن هشام بن أيوب الحميري المعافري، أبو محمد، جمال الدين (1955). م. (السيرة النبوية) تحقيق مصطفى السقا، وإبراهيم الأبياري، وعبد الحفيظ شلبي، (الطبعة الثانية). شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده بمصر.
- طنطاوي، سيد. (1932). جواهر في تفسير القرآن الكريم. مصر: مطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده.
- السمين الحلبي، أحمد بن يوسف. (1996). عمدة الحفاظ في تفسير أشرف الألفاظ (تحقيق محمد باسل عيون السود، الطبعة الأولى، 4 مجلدات). بيروت: دار الكتب العلمية.
- سيف الإسلام على مطر (1986). التغيير الاجتماعي دراسة تحليلية من منظور التربية الإسلامية. دار الوفاء للطباعة والنشر.
- Mohammad, F. (1998). Ibn Khaldun's theory of social change: A comparison with Hegel, Marx and Durkheim. The American Journal of Islamic Social Sciences, 15(2), 23–45.
- Ginsberg, M. (1958). Social Change. The British Journal of Sociology, 9(3), 205–229.
- Vago, S. (1989). Social Change (3rd ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Mischel, W., & Ayduk, Ö. (2011). Self-control theory. In P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), Handbook of Theories of Social Psychology (Vol. 1, pp. 32–54). London: Sage Publications.

TÜRK ROMANINDA ATATÜRK İNKILÂPLARI⁸⁵***Atatürk's Revolutions in Turkish Novel*****Dr. Öğr. Üyesi, Mustafa GÜLTEKİN**

ORCID ID: 0000-0002-3573-179X

Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
gultekin.mustafa.65@gmail.com**ÖZET**

Atatürk inkılâpları, topyekûn çökmüş bir milleti ve devleti medeniyet kavramının esasları çerçevesinde kalkındırmayı gaye edinen bir girişimdir. Medeniyet kavramının esaslarını oluşturan nazik davranış, tabiata üstünlük ve gelişim olguları Atatürk inkılâplarının da doğal olarak ana gövdesini oluşturmuştur. Böylesi bir yaklaşım ile Türk milletini ve yeni Türk devletini inşa etmeye çalışan Atatürk inkılâpları, bu doğrultuda çeşitli araçları devreye sokmuştur. Bu araçlar arasında edebiyat da bulunmaktadır. Edebiyat, Atatürk inkılâplarının ana hedefi olan medeniyeti en iyi şekilde yansıtan araçlardan birisidir. Edebiyat içerisinde müstakil bir tür olan roman ise bu konuda başat önemdedir. Zira, zihinsel ve devingen yapısının yanı sıra insansız ortaya konamayacak bir sanat türü olan roman, bu özellikleri sayesinde, doğrudan insan davranışlarını esas alan medeniyet kavramını en iyi şekilde yansıtan ve bunu kayıt altına alan bir hafıza mekânıdır. Dolayısıyla, ekonomik kalkınmadan destek alarak Türk insanının davranış biçimini, hayata bakışını değiştirmeye çalışan Atatürk inkılâplarının seyrini izleyebilmek için Türk romanından elde edilecek verilere bakmak önem arz eder. Türk romanı, konuyla ilgili oldukça zengin veriler sunmaktadır. Öyle ki, Atatürk inkılâplarının siyasal, eğitsel, dinî, sosyo-kültürel ve ekonomik tüm yönleri Türk romanına yansımış; yeni insan, bu çerçevede kurmaca dünyanın temel sorunsalı olmuştur. Yeni insanın edindiği yeni davranış biçimleri, eski-yeni çatışmasının Türk romanında felsefi boyutlarda tartışılmasına yol açmış; eski, inkılâpları ve topyekûn kalkınmayı engellediği için ortadan kaldırılması gereken bir unsur olarak Türk romanında yer edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk inkılâpları, Atatürk devrimleri, inkılâp, devrim, Türk romanı

⁸⁵ Bu bildiri, yazarın aynı adlı doktora tezinden üretilmiştir.

ABSTRACT

Ataturk's revolutions aimed to develop a nation and a state based on the concept of civilization. Concepts such as civilized behavior, superiority over the nature, and development naturally form the basis of Ataturk's revolutions. Aiming to build the Turkish nation and the Turkish state within this perspective, Ataturk's revolutions made use of various instruments to realize this effort. Literature is among these instruments. Literature is one of the best instruments reflecting civilization which is the main objective of Ataturk's revolutions. The novel among the literature genres has a principal role in this manner. This is because the novel, which is a genre of art that cannot be created without the human being in addition to its mental and dynamic structure, is a memory space that best reflects the concept of civilization based directly on human behaviors and records it due to these properties. Therefore, it is important to examine the data to be obtained from the Turkish novel in order to trace the course of the revolutions of Ataturk who tried to change the Turkish people's behavior and perspective of life by getting support from the economic development. The Turkish novel offers rich data in this regard. So much so that all political, educational, religious, sociocultural, and economic aspects of Ataturk's revolutions are reflected in the Turkish novel, and the new individual has been the main problematic of the fictional world in this framework. The new behavior patterns adopted by the new individual led to the discussion of the conflict between the old and the new at a philosophical level, and the old was handled in the Turkish novel as an element that must be eliminated as it prevented the revolutions and overall development.

Key Words: Atatürk's Revolution, transformation, revolution, Turkish Novel

GİRİŞ

Lale Devri'nden Cumhuriyet'e uzanan bir serüvene sahip olan Batılılaşma, gerek Osmanlı Devleti'nin gerek Türkiye Cumhuriyeti'nin başat sorunsallarından biri olarak gündemdeki yerini daima korumuştur. Tarihinde birçok kültürel değişim/dönüşüm yaşamış olan Türk milletinin Batılılaşmayı bir sorunsal olarak bünyesinde barındırmasının altında ise Batı'ya olan olumsuz bakış yatmaktadır. Bu bakış, sadece Müslüman Türklere özgü değildir. Bu bakış, Ortadoğu'ya aittir aynı zamanda. Böylesi bir bakışın temelinde İslamî bir kimliğe sahip olmak yatmaktadır. Zira, İslam, millet-i mahkûme ve millet-i hâkime fikrini esas alan bir dindir. Dolayısıyla, İslamlıktan uzak milletler küfür ehli olarak kabul edilir. Öyle ki Osmanlı'nın da dahil olduğu Ortadoğu Coğrafyası, Batı'yı taklit edişi *“karalamak için Arapça tafarnuj [tefernüc] veya "Frenklerin âdetlerini [maymun gibi] taklit etme” ve “Batı zehirlenmesi” diye çevrilebilecek olan Farsça &harbzadagi [garbzedegi] gibi birtakım terimler kullan”*mişlardır (Lewis, 1997: s.10). Böylesi bir bakışın olduğu İslam toplumlarında, doğal olarak, Batı'yı örnek almak çoğu kesimce hoş karşılanmamıştır. Sorunsalı yaratan bu yaklaşım devam etse de dışlanan, ötelenen ve küfür ehli olarak görülen Batı'nın pratikte Müslümanların önüne geçmesi Batılılaşmayı her zaman gündemde tutmuş ve Türk düşünce dünyası asırlara yayılan bir ikilik yaşamıştır. Kendinden önceki deneyimlerden farklı olarak Batılılaşmayı inkılâpçı bir girişimle ele alan Türkiye Cumhuriyeti ise bu serüvenin en önemli ve son halkası durumundadır. Gazi Mustafa Kemal'in önderliğinde gerçekleşen bu inkılâp girişimi ve bu girişimin Türk romanı ile olan ilişkisini anlamak için medeniyet, inkılâp kavramları doğru bir şekilde anlaşılmalı ve edebiyatın bu iki kavramla olan bağıntısı doğru belirlenmelidir.

Popülerleşen ve hemen hemen her milletin kendine attığı bir kavrama dönüşen medeniyet, aslında Avrupalıların icat ettiği bir kavramdır. Kavramın Avrupalılar tarafından literatüre sokulduğu, Avrupa toplumunca deneyimlendiği ve yine Avrupalılar tarafından Birinci Dünya Savaşı ile zedelendiğini bilmekte fayda var. Medeniyet kavramının bu serüvenini anlamak için kavramın ortaya çıkışına değinmek gerekir. Orijinal adı civilization olan medeniyet, *“Rotterdamlı Erasmus'un 1530 yılında yayımlanan “De civilitate morum puerilium” (Çocukta Geleneklerin Nazikleşmesi Üzerine) adlı kısa yazısı”* (Elias, 2023: s.134) ile literatüre girmiştir.⁸⁶ Türkçeye *“Çocuklar İçin Adab-ı Muaşeret”* olarak çevrilen bu eserde,

⁸⁶ Arapçada kentli anlamına gelen medenî/medeniyet ile bu çalışmanın konusu olan medeniyet kavramı arasında doğrudan semantik bir bağ yoktur. Kelimenin etimolojisi için bkz.: TDK,

Erasmus, medeniyet kavramının en önemli özelliği olan nazik davranış üzerinde durmuş ve kavramı âdâb-ı muaşeret çerçevesinde şekillendirmiştir. Eserde; tükürmek, burun silmek, selam vermek, yürümek, yemek âdâbı gibi birçok konuda medenî insanın nasıl davranması gerektiği açıklanmış ve medeniyet kavramının özü nazik davranışa yani âdâb-ı muaşarete indirgenmiştir. Erasmus, bu örnekleri o kadar detaylandırmıştır ki ona göre “*yüzünü şekilden şekle sokmak, örneğin burnunu buruşturmak, alnını kırıştırmak, kaşlarını kaldırmak, dudaklarını ısırarak, ağzını ani şekilde açıp kapamak [bile] uygunsuz, [görgüsüz] davranış*” (Erasmus, 2017: s.46) sınıfına girer. Erasmus’un vermiş olduğu bu örneğin yanı sıra Avrupa’da âdâb-ı muaşeretini konu edinen birçok anonim eserin yayımlandığı bilinmektedir. Bunlar arasında en bilineni *The Habits of Good Society* adlı eserdir (Elias, 2023: s.54). Bu tür örneklerden sonra, Avrupa’da, özellikle “*on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Batılı aristokrasinin davranış biçimlerini yansıtan Görgü Kitapları’nın (Conduct Books) sayısında hızlı bir artış görül*” müştür (Güneş, 2005: s.23). On dokuzuncu yüzyıla gelindiğindeyse, “*sayıları sürekli artan görgü kurallarını ve kibar yaşamı anlatan kitapları okuyarak ‘hanımefendi’*” (Hobsbawm, 2019: s.201) titrini edinmeye çalışan yeni bir kadın tipi ortaya çıkar. Avrupalılar, nazik davranışa attettikleri bu önemle “*basit ve ilkel olarak gördükleri diğer tabakalara karşı kendi bilinçlerini ifade etmekte ve özgün davranış biçimlerini anlatmakta*” dırlar (Elias, 2023: s.116). Medeniyet kavramına yüklenen bu bakış açısı ile Avrupalılar kendi yaşam tarzlarının üstün olduğuna dair bir bilinç geliştirmişlerdir (Ortaylı, 2019: s.17). Dolayısıyla, medeniyetin bir davranış biçimini imlediği aşikârdır (Ünsaldı, 2014: s.56 ; Rıcoeur, 2022: s.37). Ancak, medeniyeti salt bir davranış biçimi olarak ele almak yanlış olur. Zira, medeniyet, “*teknoloji ve dünya görüşünden adab-ı muaşerete kadar uzanan geniş bir olgular kümesini ifade ederek, Batı’yı, kendisiyle aynı çağı paylaşan ancak “ilkel” ol*” arak (Göle, 2019: s.31) gördüğü milletlerden ayıran çok yönlü bir kavramdır. Dolayısıyla, medeniyetin görünür yönü olan âdâb-ı muaşeretini besleyen başka unsurlar da bulunmaktadır. Bunlar, gelişim kavramı ve tabiata üstün gelme gayesidir. Bu iki özellik olmadan insan gibi bir varlığın nazik davranışa odaklanması da zaten mümkün değildir. Dolayısıyla, Mustafa Kemal Paşa’nın da belirttiği gibi önce maddeyi anlamak gerekmektedir (Atatürk, 1998: s.15). Mustafa Kemal Paşa’nın düşün dünyasına yansıyan bu görüş, asırlarca Batı’nın temel motivasyonu olmuş ve gelişim kavramı neredeyse Avrupalıların tekelinde olmuştur. Konuyu, İlber Ortaylı şöyle değerlendirir:

Türkçe Sözlük, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005, s.1360.; Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul, Everest Yayınları, 2012, s.395.

“Batı uygarlığının insanı, birkaç asırdır tarihe, hale ve geleceğe belirli bir bilinçle bakan, geleceğini saptamaya çalışan biridir. Batı uygarlığı ve Batı toplumu bir değişimin toplumudur. Değişmeden duran toplum olur mu, diye sorulabilir; olmaz, ama her toplum değişimin bilincine Batı kadar erken varmış değildir. Değişimi fark eden ve ona müdahale etmeye kalkan bir bilinçtir Batılılık. Gelişme, değişme gibi kavramları Batı kendi bulmuştur” (Ortaylı, 2019: s.20).

İlkel olandan ayrılmak için kullanılan medeniyet kavramına eklemenebilecek son halka ise tabiata üstün gelme gayesidir (Şimşek, 2008: s.119). Tabiat olayları (deprem, sel vb.) karşısında çaresiz kalan milletlerin bu anlamda medenî olma durumu yoktur. Gazi Mustafa Kemal de medeniyet ile tabiat arasındaki ilişkinin farkındadır. Gazi Paşa, insanların tabiatla olan mücadelelerin medeniyeti doğurduğunu söyleyerek medeniyetin bu yönüne atıfta bulunmuş olur (Aktaran: İlhan, 1980: s.51). Gazi Paşa’nın tabiat üstü/metafizik olayları reddetmesi (Ünsaldı, 2014: s.41) ise onun yaşama bakışını özetlemekte ve aynı zamanda yeni Türk devletinin bilime önem veren seküler bir yapıda olacağını göstermektedir.

Konuyu değerlendirmek için gerekli olan bir diğer önemli kavram ise inkılâptır. İnkılâp kavramını diğer yenilik girişimlerinden ayıran iki temel faktör vardır. Bunlar inkâr ve şiddettir. Çünkü, gayesi yeni bir düzen yaratmak olan bir inkılâp girişimi şiddet araçlarını kullanmadan böylesi bir köklü dönüşümü gerçekleştiremez (Arendt, 2017: s.43). Zira, geleneğe bağlı kesimlerin direneceği kesindir. Şiddet kavramı gibi inkâr/ret kavramı da inkılâp kavramının bir başka başat özelliğidir. Gelenekten, geçmişten beslenmeden yeniyi yaratma gayesi inkılâbı diğer yenilik hareketlerinden ayırmaktadır. Öyle ki, inkılâbı “*özgün kılan nokta onun yeni bir toplum yaratma*” (Yeniçırak, 2020: s.6), “*yeni bir insan yaratma*” (Maksudyan, 2016: s.40) projesi olmasıdır. Dolayısıyla; geçmiş/gelenek, inkılâp için yok edilmesi gerektir. İnkâr kavramının bu anlamdaki önemini bilen Celâl Nuri İleri, Atatürk inkılâplarını “*Türk milletinin Osmanlılıktan tecridi*” (İleri, 2000: s.61) olarak niteler. Bu açıdan bakıldığında Atatürk inkılâplarının başladığı tarihi Amasya Tamimi olarak belirlemek gerekir. Zira, Mustafa Kemal Paşa, “*Amasya Tamimi’nden itibaren, Osmanlı meşruluğunu reddetmiş*”tir (İlhan, 2021: s.519). Dolayısıyla, Millî Mücadele’ye inkılâpçı kimliğini kazandıran Amasya Tamimi olmuştur demek yanlış olmaz. Amasya Tamimi ile başlayan geçmişin reddinin önemine, Recep Peker ise şöyle değinir:

“İnkılap; bir sosyal bünyeden geri, eğri, fena, eski, haksız ve zararlı ne varsa bunları birden yerinden söküp onların yerine ileriye, doğruyu, iyiyi, yeniyi ve faydalıyı koymaktır. Fakat (...), koymak yeter değildir. Onları öylece koyduktan sonra büyük bir sıcaklıkla dâvâyâ yapışıp sökülen şeylerin geri dönmemesini, konan şeylerin yaşamasını, yerleşmesini temin edecek bir sistem kurmak ve işletmek de inkılâbın değişmez şartıdır. Bu şart olmadıkça fenalıkların, geriliklerin yerine iyiliklerin ve ileriliklerin konması gelip geçici bir hadise değersizliğine iner ve eski fenalıklar daha geniş tahrip tesirleriyle geri döner” (Peker, 2021: s.20).

Dünyadaki tüm inkılâp girişimleri gibi geçmişten örnek almayan Atatürk inkılâpları (Ertem, 1992(b): s.202 ; Tekinalp, 2012: s.74) yeni olanı yaratma gibi bir temel hedef belirlemiştir. Bu temel hedefin yaratmaya çalıştığı yeni bir bilinç vardır. Bu ise Türk insanını metafizik bilinçten fiziksel bilince getirmek ve bunun sonucu olarak yaşamı önceleyen bir toplum yaratmaktır. Bu değerlendirmenin bütüncül bir özeti olarak Yiğit Akın’ın görüşlerine yer vermek doğru olacaktır:

“Kemalizm genel olarak diğer bütün bileşenleriyle birlikte, pozitivist iktisadi rasyonalizme dayanan bir refah yoluyla mutluluk ideolojisidir. Kendisini her şeyden önce, İslâmi tevekküle ve Şark’ın durgunluğuna karşı dinamik bir "homo-economicus" mantığına sahip olmakla tanımlamıştır. Ekonomik faydacılık zihniyeti erken Cumhuriyet döneminde, sosyal ve kültürel bütün politikalara sirayet etmiş ve onları biçimlendirmiş temel faktörlerden biridir” (Akın, 2019: s.171).

Böylesi bir toplumsal dönüşümün sağlanması için kullanılacak olan araçlardan biri de edebiyattır. Zira, edebiyat, yeni Türk devletinin temel gayesi olan medeniyet unsurlarını kayıt altında tutacak ve sanatın yarattığı duygusal coşumla bunu toplumsal tabana yayabilecek bir hafıza mekânıdır. Edebiyatın bu anlamdaki gücü *“sorunsal içerikleri, toplumsal yaşamın değişik yanlarını dile getirebilir”* (Pospelov, 2014: s.117) oluşunda yatmaktadır. Pospelov, düşün ile edebiyat arasındaki bağı şöyle açıklar:

“Dil, bilindiği gibi, düşünceyle ayrılmaz biçimde bağlıdır. “Düşünce oluşturma” işlevi, dilin asal işlevlerindendir. Düşünce, dilin dışında, tam olarak gerçekleşemez. Bu nedenle edebiyat, düşünce süreçlerini, doğrudan doğruya ve dolaysızca yeniden yaratma durumunda tek sanat dalıdır. Öteki sanatlarda, insan düşüncesine ancak dolaylı yoldan varılabilir” (s.97).

Dolayısıyla, edebiyat, Atatürk inkılâplarının düşünsel/ideolojik savunusunu doğrudan yapabilecek, hem sanatsal hem siyasal bir bütündür. Zira, *“sanatı belli bir siyaset biçimine*

bağlayan bir duyulur-paylaşımı olmadan sanat olmaz. Estetik böyle bir paylaşım”ın (Rancière, 2016: s.47) genel adıdır. Bu estetik aracın en önemli unsurlarından biri edebiyat-düşün ilişkisiyse bir diğer önemli unsur da edebiyat-insan ilişkisidir. Çünkü; *“plâstik ve fonetik sanatlarda insansız içerikli eserler üretilebilirken, edebiyat kapsamında yazılan eserlerde bu mümkün”* (Sazyek, 2013: s.1127) değildir. O halde *“sanatın ağırlıklı olarak insan yaşamını, insanın toplumsal eylemleri ile ilişkilerini yansıladığı”* (Redeker, 1986: s.17) kesindir. Edebiyatın insanla olan bu ilişkisi onu bu anlamda özgün kılar ve edebiyat, yeni insan yeni toplum yaratma amacı taşıyan inkılâplar için başat bir araca dönüşür. Özellikle Batılı medenî davranış biçimini edinmek amacıyla gerçekleştirilen Atatürk inkılâpları adına bu aracın önemi daha da artar. Çünkü *“edebî eserin içeriğinin kullandığı dil gereci, salt bir ifadeyi aktarım aracı değil; aynı zamanda alıcıda bir davranış değişikliği yaratmayı amaçlayan etkin, öğretici bir bağlamdır da”* (Sazyek, 2013: s.1134). Öyleyse, bu bağlam, amacı Türk milletini değiştirmek olan Atatürk inkılâpları için sanılandan daha fazla önemlidir. Zira, medenî davranış biçimini gösterebilecek/sahneleyebilecek bir alan olarak edebiyat, medenî davranışın kayıt altına alınmasını sağladığı gibi bunun kuşaklar boyunca zihinsel olarak öğrenilmesini de sağlar.

Edebiyatın yenileşme dönemlerindeki önemini milliyetçilik örneği üzerinden değerlendiren Jusdanis ise konuyu şöyle değerlendirir:

“Millet inşasının başlangıç aşamasında milliyetçiliğin taşıyıcıları, bir milli bilinç belirleyip kodlayacak kurumlar kurmak isterler. Edebiyat bu tür kurumlardan biridir” (Jusdanis, 2015: s.78).

Tüm bu bilgiler ışığında denilebilir ki, edebiyat, geleceği kurmak ve geliştirmek için önemli araçlardan biridir (Selbin, 2019: s.38). Aslı amacı *“Türk Edebiyatı ’nı hayata ve doğaya yaklaştırmak”* (Karpaz, 2017: s.96) olan yeni devlete bu manada en çok yarayacak edebiyat türü ise romandır. Roman sanatı; insansız üretilemeyecek, zihinsel ve devingen bir tür olduğu için Atatürk inkılâplarının aslı hedefi olan yeni yaşamı çeşitli yöntemlerle ele alabilecek ve bunu kayıt altında tutabilecektir. Roman, aynı zamanda medenî insanın hem kendisiyle hem de tabiatla kurduğu ilişkiyi gelecek kuşaklara aktarabilecek bir yapıdadır. Zira, *“sanat gerçekliği zihinsel özümleme”* (Redeker, 1986: s.23) aracıdır ve roman, *“modernliğin zihinden zihine akan iletişim ar”*açlarından (Sancar, 2017: s.83) biri ve *“istenildiği oranda toplumbilim katkısı bulunabilir”* (Jose Ortega Y Gasset, 2021: s.96) bir türdür. Bu durum, Atatürk inkılâpları açısından Türk romanını sanat dalları içinde başat bir konuma yerleştirmektedir. Çünkü *“siyasi*

bir devrim başlangıçta rasyonel öğelerce desteklenebilirse de, ancak akla bütünüyle yabancı olan mistik ve duygusal öğelerin yardımıyla geliştirilebilir” (Le Bon, 2011: s.21) bir gerçekliktir. Dolayısıyla, Atatürk inkılâplarının yarattığı bu yeni gerçekliğin Türk romanına nasıl yansıdığını görmek önemlidir.

Bütüncül Bir Yaklaşımla Türk Romanında Atatürk İnkılâpları

Atatürk inkılâplarının Türk romanına yansımaları iç zamanda Millî Mücadele dönemi ile başlar. Millî Mücadele’yi konu edinen başat romanlar (*Küçük Ağa, Esir Şehir* üçlemesi gibi) Cumhuriyet’in kuruluşundan onyıllar sonra literatürde yer edinse de tespit edebildiğimiz kadarıyla Atatürk inkılâplarına doğrudan/dolaylı değinen ilk romanlar 1922 yılında yayımlanmaya başlamıştır. 1922 yılında yayımlanan *Sözde Kızlar, Kiralık Konak, Çalıkuşu, Sabir Efendi’nin Gelini* bu bağlamda verilen ilk örneklerdir. Bu ilk örneklerden sonraki süreçte Atatürk inkılâpları bir olgu ve olaylar bütünü olarak Türk romanında sürekli işlenmiştir. Dolayısıyla, tüm Cumhuriyet dönemine yayılan bir roman külliyesi bulunmaktadır. Bu külliye’nin tamamından burda bahsetmek mümkün olmadığı için konunun bütüncül bir özeti sunulacaktır.

Atatürk inkılâplarının ilki olan saltanatın ilgası, resmî olarak 1 Kasım 1922’de gerçekleşmiş olsa da kurmacanın inkılâplara ilk değinmesini Millî Mücadele döneminde aramak gerekir. Zira, daha önce de değinildiği gibi bir inkılâbın temel özelliği olan geçmişin/geleneğin inkârı/reddi ilk olarak Amasya Tamimi ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Millî Mücadele dönemini ele alan romanları inkılâp edebiyatının bir parçası olarak görmek gerekir. Nitekim bu dönemi ele alan romanlar incelendiğinde geleneksel kurumlar olan saltanat ve hilafetin nasıl olumsuzlandığını görmek mümkündür. Türk romanı, bu dönemi tam bir ikilik olarak okumuştur. Dönemi ele alan romanlar incelendiğinde İstanbul-Ankara ikiliğini her anlamda görmek mümkün olacaktır. Bu ikililiğin temelinde ise memleketin kurtuluşu adına belirlenen politikalar bulunmaktadır. İstanbul’un ortaya koyduğu ‘Barış Politikası’ ile Ankara’nın ortaya koyduğu ‘Millî Mücadele Politikası’ sürekli birbirleri karşılaştırılarak kurmacayı temellendirmişlerdir. İstanbul’un ortaya koyduğu ‘Barış Politikası’ bu anlamda Türk romanı tarafından büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Buna yönelik ilk tepkiler Osmanlı’ya karşı mesafeli duruşuyla bilinen Burhan C ahit Morkaya’dan gelir. Yazar, *Gazi’nin Dört Süvarisi* ve *Cephe Gerisi* romanları ile saltanatı âdeta ihanetle suçlar. Zira, “âciz İstanbul hükümetinin düşman kuvvetlerine hoş görünmek için kendi formasını taşıyan zabıtlere [dahi] (...) aldığı

nankör ve çirkin vaziyet” (Morkaya -*Cephe Gerisi*- 1933/1933: s.341) herkes gibi onu da rahatsız etmiş ve bunu kurmacaya taşımaktan çekinmemiştir. Burhan Cahit Morkaya, Osmanlı’ya muhalif olan başat isim olduğu için burada örnek olarak verilmişse de bu konuda yalnız olmadığını belirtmek gerekmektedir. Saltanatın ‘Barış Politikası’na yönelik olumsuz yaklaşımlar Türk romanında ağırlıkta olsa da İstanbul’a bu manada destek veren romanlar da vardır. Bunların en bilineni *Küçük Ağa*’dır. *Küçük Ağa* gibi romanların İstanbul’a destek vermelerinin nedeni ise Millî Mücadele’yi maceraperestlik olarak görmelerinde yatar. Fakat bu politikanın doğru olduğunu düşünen roman kişileri de vardır. Örneğin *Küçük Ağa*’daki İstanbullu Hoca ve *Veda*’daki Ahmet Reşat Bey, saltanatın yürüttüğü ‘Barış Politikası’na doğru bulan kişilerdir. Zira, İtilaf devletlerinin sunduğu anlaşmalar kabul edilmediği takdirde içinde bulunulan durumdan çok daha kötüsüne razı olmak durumunda kalınacağı tezi, bu kişiler üzerinden işlenir. Tam da bu nedenden ötürü, Ankara, ihanetle suçlanır. İhanet suçlarının karşılıklı bir hale dönüşmesi ile yaşanan silahlı süreç, dönemi ele alan romanların olay örgüsünde en fazla kullandıkları konuya dönüşür. Romanlar, âdeta bir tasfiye dönemini ele alırlar. İstanbul ve Ankara’nın karşılıklı fetvaları, ihanet suçlamaları ve çatışmaları romanlara geniş bir şekilde yansımıştır. Özellikle padişaha yönelik ağır hakaretleri içeren romanların bulunması (*Kan ve İman, Dünkülerin Romanı, Dinmez Ağrı, Rahmet Yolları Kesti, Kalpaklılar, Doludizgin, Ankara 1920* gibi) geleneğin reddinin Türk romanına yansıyan başat örnekleri arasında bulunmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında saltanatın ve hilafetin ilgasını ele alan romanları, kurucu inkılâplar başlığı altında işlemek gerektiği anlaşılmaktadır. Zira, fiilî olarak bakıldığında, Millî Mücadele, ortaya çıktığı ilke dönemde “*kendisini, devlete rakip bir siyasal iktidar olarak değil, bir ulusal hareket ya da ulusal baskı gücü olarak algılamakta*”ydı (Tanör, 2022: s.256). Mücadelenin inkılâpçı bir kimlik kazanması süreç içerisinde yaşananlar ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Millî Mücadele dönemini esas alan romanlar inkılâp kavramını imlerken; yeni devletin kuruluşu sonrası gerçekleşen inkılâpları ele alan romanlar ise medeniyet kavramını imleyen kurucu inkılâplar sınıfında yer almalıdır. Zira, medeniyet kavramının esasları olan nazik davranış/âdâb-ı muaşeret, gelişim ve tabiat karşında insanın üstün gelme gayreti gibi olgulara bu dönemden sonra rastlanır.

Atatürk inkılâplarına yönelik isyanların (Şeyh Sait İsyanı, Menemen Olayı, İzmir Suikastı gibi) Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaşanması romanların inkılâplar bağlamında doygun örnekler vermesini engellemiştir demek yanlış olmaz. Nitekim, inkılâpları ele alan edebî eserlerin sığılığandan/yetersizliğinden rahatsız olan Fuat Köprülü, “*İnkılap Edebiyatı kavramını*

ilk defa 1926” (Eskin, 2023: s.58) yılında ortaya atarak sanatın Atatürk inkılâplarının sanat dünyası tarafından desteklemesi gerektiği belirtmiştir. Bu desteğin Türk romanı özelindeki en önemli ayağı ise popüler romanlar olmuştur. Aka Gündüz, Cemal Ataç, Muazzez Tahsin Berkand, Kerime Nadir, Mükerrer Kâmil Su, Nezihe Muhittin gibi isimlerin başat rol oynadığı popüler romanlar özellikle de medeniyet kavramının temel özelliği olan nazik davranış/âdâb-ı muaşeret olgusunu ele alarak süreç içerisinde etkin olmuşlardır. Popüler romanlar; beden terbiyesi, salon âdâbı, eğlence hayatı, günlük alışkanlıkların nazikleştirilmesi, kadın-erkek ilişkileri gibi olguları işlenmişler ve medenî insanın bu şekilde davranması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu romanlarda dikkati çeken asıl husus ise kadına bakışta yatmaktadır. Asrî kadının beden, düşün, davranış olarak özgür olması gerektiği sıklıkla vurgulanır. Ancak, bu vurguyu yapanlar kadınlar değil; erkeklerdir. Erkekler, eşlerinin ve kızlarının asrî hayatın gerekliliklerini yapmalarını isterlerken; konunun öznesi olan kadınların bundan genel olarak kaçındıkları gözlemlenir. Örneğin Hacı Mansur Efendi, asrî yaşama ayak uydurmuş bir tiptir. O, kadınların toplumda özgür olmasını istediği için kızı İffet’i gece eğlencelerinde görmek istese de İffet babasının bu tavrını laubalilik olarak kabul eder (Cemal Ataç -*Bir Kız Böyle Düştü*- 1935/ty.: s.84). Bu türden birçok örnek veren popüler romanlar, Demokrat Parti iktidarının yarattığı havanın ardından ortaya çıkan hidayet romanlarını karşılarında bulurlar. 60’lı yıllarda hidayet romanlarının inkılâplara yönelik tepkisi edebiyatta hissedilmeye başlanmıştır. Medeniyetin nazik davranmak olduğu varsayımından yola çıkan hidayet romanları, bu bağlamda medeniyetin asıl olarak İslam’da bulunduğu tezini ortaya atarlar. Şerife Katırcı, Şule Yüksel Şenler, Emine Şenlikoğlu, Sadık Tekin, Hekimoğlu İsmail gibi isimlerle Türk romanında yer bulan bu görüşe göre asıl nezaket İslamiyet’tedir. Komşuluk hakkı, suyu birkaç yudumda içme, yabancı bir eve giderken kapının nazikçe çalınması gibi davranış biçimleri asıl olarak İslam’da bulunmaktadır. Dolayısıyla, hidayet romanlarının sunduğu teze göre âdâb-ı muaşeret için Batılılaşmak değil İslamlaşmak gerekmektedir.

Türk romanında Atatürk inkılâplarına yönelik eleştirinin geldiği tek yer sadece İslamî kesim değildir. Marksist bakışında inkılâplara yönelik eleştirileri vardır. Atatürk inkılâplarının altyapı inkılâpları olmadığı, sadece basit üstyapı inkılâpları olduğunu tezi sıklıkla dile getirilir. Bu bakışın en önemli isimleri arasında bulunan Kemal Tahir, *Yol Ayrımı* romanında Atatürk inkılâplarını tekke kapatmakla övünülen basit bir üstyapı inkılâbı olarak lanse eder (Kemal Tahir -*Yol Ayrımı*- 1971/2016: s.84-85). Çok enteresandır ki altyapı eleştirilerine yönelik cevaplar çocuk romanlarından gelir. Örneğin, Hadi Besleyici’ye ait olan *Arkadaşım*

Cumhuriyet romanında başta demiryolları olmak üzere açılan yeni yollar, imar edilen köy ve kentler, uçak sanayinin geldiği aşama ele alınmıştır (Besleyici -*Arkadaşım Cumhuriyet*-2001/2001: s.8). Böylece, Atatürk inkılâplarının ekonomik kalkınmada aldığı önemli rol vurgulanmış ve gerek İslamî gerekse de Marksist eleştirilere bu bağlamda cevap verilmiştir.

Öncülü olmasına rağmen inkılâplarını konu alan belgesel romanların en önemli örnekleri ise Turgut Özakman tarafından verilir. Özakman, kurmaca içeriği ciddi bir tarihçi gibi kullandığı belgelerle ele almış ve Atatürk inkılâplarının ne denli önemli olduğunu bu yöntemle göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında, Özakman, belgesel romancılar içerisinde Atatürk inkılâplarını en detaylı şekilde ele alan isim olarak öne çıkmıştır.

SONUÇ

Türk Romanında Atatürk İnkılâpları başlıklı bu bildiri ile genelde edebiyat-inkılâp ilişkisi özelde ise roman-inkılâp ilişkisi ele alınmış ve bu kavramların bağlamları açıklanmıştır. Özellikle giriş bölümünde bahsedilen teorik altyapının Türk romanına dönem ve tür bağlamında nasıl yansıdığı belirtilmiş ve genel bir özet sunulmaya çalışılmıştır.

Görüldüğü gibi başlangıcından günümüze değin devam eden süreçte Atatürk inkılâpları bir kırılmaya yol açmış; yeni yaşam biçimine insanları dahil etmek için zihinsel bir sanat olan romanının imkânlarından faydalanılmaya çalışılmıştır. Özellikle bilişsel ve bedensel davranış biçimlerinin değişmesi için Batılı yaşam tarzının romanlar aracılığıyla özendirildiği görülmüştür. Ancak bu yaklaşıma yönelik tepkiler geliştiren romanlarda inkılâp edebiyatının bir parçası olarak okunmuştur. Her ne kadar Atatürk inkılâplarına yönelik itirazları ile bilinen hidayet romanları niceliksel olarak büyük bir yer tutmasa da inkılâplara yönelik bütüncül yaklaşımı anlamak açısından önem taşırlar. Aynı durum çocuk romanları ve belgesel romanları için de geçerlidir. Nitekim, her inkılâp hareketi gibi Atatürk inkılâpları da bir toplumsal bölünmeye/travmaya neden olmuş ve bu bölünme Cumhuriyet dönemi romanına Doğu-Batı sorunsalı olarak yansımıştır. Bu sorunsal da ancak bütüncül bir yaklaşımla anlaşılabilir. Bu bütüncül yaklaşımın sonucunda görülmektedir ki Atatürk inkılâplarının fikri yapısını asıl işleyen türler elit ve popüler romanlardır.

KAYNAKÇA

- Akın, Yiğit (2019). Gürbüz ve Yavuz Evlatlar Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, Hannah (2017). Devrim Üzerine. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atatürk, Mustafa Kemal (1998). Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt:1 (1903-1915). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ataç, Cemal (ty.). Bir Kız Böyle Düştü. İstanbul: Arif Bolat Kitabevi.
- Besleyici, Hadi (2001). Arkadaşım Cumhuriyet. İstanbul: Kocaoluk Yayınevi.
- Elias, Norbert (2023). Uygarlık Süreci Cilt I. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erasmus (2017). Çocuklar İçin Adabı Muaşeret. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Ertem, Sadri Ethem (1992). "Türk İnkılabının Karakteri". Şu kitapta: Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Necat Birinci, Abdullah Uçman. Atatürk Devri Fikir Hayatı I. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 196-203.
- Eskin, Şerif (2023). İnkılap Edebiyatı. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Göle, Nilüfer (2019). Modern Mahrem. İstanbul: Metis Yayınları.
- Güneş, Aslı (2005). Kemalist Modernleşmenin Adab-ı Muaşeret Romanları. Yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hobsbawm, Eric (2019). Devrim Çağı 1789-1848. Ankara: Dost Kitabevi.
- İleri, Celal Nuri (2000). Türk İnkılabı. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İlhan, Atilla (1980). "Mustafa Kemal'in Devrimcilik Tutumu Üzerine". Şu kitapta: Haz. Yaşar Nabi Nayır. Atatürkçülük Nedir? İstanbul: Varlık Yayınları, 49-55.
- İlhan, Atilla (2021). "Kemalizm Müdafaa-i Hukuk Doktrini". Şu kitapta: Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm. İstanbul: İletişim Yayınları, 518-528.
- Jose Ortega Y Gasset (2021). Sanatın İnsansızlaştırılması ve Roman Üstüne Düşünceler. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Jusdanis, Gregory (2015). Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür. İstanbul: Metis Yayınları.

- Karpat, Kemal (2017). Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kemal Tahir (2016). Yol Ayrımı. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Le Bon, Gustave (2011). Devrimin Psikolojisi. İstanbul. Scala Yayıncılık.
- Lewis, Bernard (1997) “Batı ve Ortadoğu.” Toplumsal Tarih, Haziran, 7-14.
- Maksudyan, Nazan (2016). Türklüğü Ölçmek. İstanbul: Metis Yayınları.
- Morkaya, Burhan Cahit (1933). Cephe Gerisi. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Nişanyan, Sevan (2012). Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü. İstanbul: Everest Yayınları.
- Ortaylı, İlber (2019). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul: Kronik Kitap.
- Peker, Recep (2021). İnkılâp ve İstiklâl. İstanbul: Mavi Gök Yayınları.
- Pospelov, G. N. (2014). Edebiyat Bilimi. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Rancière, Jacques (2016). Estetiğin Huzursuzluğu. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Redeker, Horst (1986). Edebiyat Estetiği. Ankara: Kuzey Yayınları.
- Ricoeur, Paul (2022). Zaman ve Anlatı 2. Tarih ve Anlatı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sancar, Serpil (2017). Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sazyek, Hakan (2013). “Edebiyat Niçin İnsansız Olamaz.” Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8 Summer, 1127-1139.
- Selbın, Erıc (2019). Devrim, İsyan, Direniş Hikayenin Gücü. Ankara: Abis Yayınları.
- Şimşek, Osman (2008). “Türkiye’de ve Batı’daki Medeniyet Kavramlarına Zihniyet-Özgün Sosyal Bilim- İktisat Etkileşimi Bağlamında Yaklaşım”. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 10 / 2 (2008). 115-139.
- Tanör, Bülent (2022). Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekinalp (2012). Kemalizm. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- TDK (2005). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ünsaldı, Levent (2014). Bir Ekonomizm Eleştirisi -Türkiye’de Kalkınma Fikri-. Ankara: Heretik Yayıncılık.

Yeniçırak, Hasan (2020). Devrime Reaksiyon Olarak Sosyoloji: Devrim 1789 Fransız Devrimi İlerleme ve Gelenek. Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

KUR'ÂN'DA UYKU ÖLÜM BENZETMESİ: MODERN BİLİMSEL BULGULARLA KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

*The Analogy of Sleep and Death in the Qur'an: A Comparative Analysis with Modern
Scientific Findings*

Hacer DEMİR

ORCID ID: 0009-0007-7417-3528

Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Tefsir Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi

hacerdemirr@gmail.com

ÖZET

Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'de uyku ve ölüm arasındaki ilişkiyi klasik ve modern tefsirler ile modern bilimsel veriler ışığında incelemektedir. Araştırmada, Kur'ân'da uykuyu ifade eden kelimeler ile “mevt” ve “teveffî” kavramlarının dilsel açıdan tahlil edildiği ve Taberî, İbn Kesîr, Zemahşerî, Râzî ve İbn Âşûr gibi müfessirlerin yorumlarının karşılaştırmalı olarak analiz edildiği bir yöntem izlenmiştir. Zümer sûresi 42. âyet merkez alınarak, uyku ve ölüm süreçlerindeki ruh-nefis ilişkisi ele alınmıştır. Modern bilimsel veriler kapsamında, EEG (elektroensefalografi) ölçümleri, nörotransmitter araştırmaları ve ölüm eşiği deneyimlerinde (Near Death Experience) gözlenen beyin aktiviteleri incelenmiş; uyku ve ölüm sırasında beyindeki EEG ölçümündeki değişimler ve nörolojik süreçler arasında benzerlikler bulunmuştur. Bu bağlamda, Kur'ân'daki uyku ve ölümden nefislerin teveffî edilmesi ile fizyolojik olarak uykuda ve ölümden meydana gelen beyin aktivitelerindeki benzerlikle paralellik kurulmuştur. Çalışma, uyku ölüm ilişkisi üzerinden Kur'ân ile modern bilimsel veriler arasında anlamlı bir köprü kurmakta ve bu yönüyle literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, uyku, ölüm, beyin.

ABSTRACT

This study examines the connection between sleep and death in the Qur'an in the light of classical and modern exegesis and modern scientific data. The study is based on a linguistic analysis of the Qur'anic words for sleep and the concepts of “mawt” and “tawaffî” and a comparative analysis of the interpretations of exegetes such as al-Ṭabarî, Ibn Kathîr, al-Zamakhsharî, al-Râzî, and Ibn ‘Âshûr. Taking verse (ayah) 42 of Sûrat al-Zumar as a central reference, the study examines the relationship between the soul (rûh) and the self (nafs) during the states of sleep and death. The research also incorporates modern scientific findings, including EEG (electroencephalogram) data, studies on neurotransmitters, and observations of brain activity during near-death experiences. These findings show notable similarities in brain activity patterns during sleep and death. In this light, the Qur'anic concept of the soul being taken (tawaffî) during sleep and death is shown to parallel the physiological processes observed in the brain.

The study establishes a meaningful bridge between the Qur'an and modern scientific findings through the relationship between sleep and death, and in this regard, it offers an original contribution to the literature.

Key Words: Tafsir, Qur'an, sleep, death, brain.

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerîm insan hayatında önemli role sahip olan pek çok tecrübeyi ele almıştır. Bu tecrübelerden biri de insan yaşamında hayati öneme sahip olan uyku olgusudur. Kur'an'da uyku; nevm, menâm, sine, nuâs, rukûd gibi kavramlarla yer almış, insan hayatındaki işlevine ve önemine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Kur'an'da, uykunun doğasıyla ilgili bilgi vermekten çok uyku olgusu aracılığıyla ölümden sonraki hayata vurgu yapıldığı görülmektedir. Kur'an'da uyku, ölümle ilişkilendirilerek hem uykunun önemine dikkat çekilmiş hem de ölüm olgusunun anlaşılması için ölümle benzerliği üzerinde durulmuştur. Allah Teâlâ uykuyu geceleyin nefislerin "teveffî" etmesi olarak tanımlamakta, hemen her gün defalarca yaşanan bir olguyu geri dönüşü olmayan ölümle ilişkilendirmektedir. Kur'an, uyku-ölüm ilişkisine şu âyette yer verir: "Allah, ölümleri anında nefisleri alır, ölmeyenleri de uykularında. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belirlenmiş bir süreye kadar serbest bırakır. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır" (ez-Zümer, 39/42). Uyku ile ölüm arasındaki yakınlığa dikkat çeken bu âyette uyku ölüm hali, uyanıklık ise öldükten sonra dirilme ile karşılaştırılmaktadır. Âyet-i kerime iki noktaya işaret ederek uykuyu ölüme benzetmektedir: Her iki durumda da bilinç kaybolur ve uyanıklık veya bilincin dönüşü şeklinde iki dönemin arasına girilir. En'âm sûresindeki şu âyet-i kerime de bunu destekleyici niteliktedir: "Geceleyin sizi öldüren, gündüzleyin ne yaptığınızı bilen; sonra belirlenmiş ecelin tamamlanması için gündüzün sizi yeniden diriltlen (uyandıran) O'dur. En sonunda dönüşünüz O'nadır, yaptıklarınızı size bildirecektir" (el-En'âm, 6/60). Bu nedenle uyku, küçük ölümdür (Fazlurrahman, 1997, s. 185).

Uykunun bir tür küçük ölüm olduğu benzetmesinin insanlık tarihi kadar eski olduğu görülmektedir. Çeşitli din ve kültürlerle ait mitoloji, şiir ve felsefede uyku ve ölüm bağlantı kurularak açıklanmaya çalışılmıştır. Modern döneme kadar ölümden olduğu gibi uyku hakkında da çok az şey biliniyor, bu durum uykunun metaforik ve alegorik yaklaşımlarla açıklanmasına yol açıyordu. Zamanla uykunun fizyolojik, biyolojik özellikleriyle ilgili araştırmaların artması uyku-ölüm benzetmesine yönelik bilimsel izahların da olabileceğini akla getirmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, Kur'an'da uyku ile ölüm ilişkisini analiz etmek ve bu benzerliğin fizyolojik karşılıklarını incelemektir. Uyku ve ölümün aynı zamanda fizyolojik bir durum olması bizi bu araştırmaya sevk eden husus olmuştur. Bu bağlamda şu sorulara cevap aranmaktadır: Kur'an'da uyku ve ölüm kavramları nasıl bir anlam örgüsüne sahiptir? Uyku ölüm ilişkisi bağlamında 'mevt' ve 'teveffî' arasındaki fark nedir? Uyku ve ölümden alınan-teveffî edilen- nefis ve uyku ölüm ilişkisi müfessirler tarafından nasıl değerlendirmiştir? Bu tanımlar modern bilimsel verilerle nasıl yorumlanmaktadır?

Çalışmada öncelikle uykunun ölüme benzetilmesinin İslam öncesi dönemdeki izlerini sürülecek, Kur'an-ı Kerîm'de yer alan uyku ve ölüm kavramlarının analizi yapılacaktır. Özellikle Zümer 39/42 çerçevesinde klasik ve modern dönem müfessirlerin yorumlarını incelenip, ruh-nefis, uyku ve ölüm ilişkisine dair bir değerlendirme sunulacaktır. Son tahlilde,

uykunun ve ölümün fizyolojik bağlantıları modern tıbbın rehberliğinde ele alınacak, modern tıptaki görüşlerin Kur’ân’daki anlayışla olan benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulacaktır.

1. İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE UYKUNUN ÖLÜME BENZETİLMESİ

Modern bilimlerin henüz gelişmediği dönemlerde uyku, mitolojik olaylarla anlaşılmaya çalışılıyordu. Antik medeniyetlerde insanlar, uykunun ve rüyaların ilahi kökenli olduğuna, rüyaların tanrıların isteklerini ölümlülere ilettiği bir araç olduğuna inanıyordu. Bu ilahi köken inancı, antik Yunanlılar tarafından benimsenmiş, Romalılar tarafından da devam ettirilmişti (Barbera, 2008, s. 906). Uyku ve ölümün yan yana gelmesi ilk olarak Yunan mitolojisine ait erken örneklerden olan Hesiodos’un *Theogonia*’sında karşımızda çıkmaktadır. Efsaneye göre Uyku (Hypnos) ve Ölüm (Thanatos) kardeşler ve Gece tanrıçası Nyks’in oğullarıdır. İki kardeş aynı yerde, yeraltında, Tartaros’ta otururlar. Bu kardeşlik uykuyla ölüm arasındaki olgusal benzerliğin mitolojik bir ifadesidir. Buna rağmen iki kardeşin insanlar üzerindeki etkisinin aynı olduğunu söylemek mümkün değildir (Yücefer, 2022, s. 92). Zira iki kardeşten uyku, tatlı bir huzur olarak betimlenirken, ölüm insanın elinden kurtulamadığı acımasız bir figür olarak tasvir edilmektedir (Hesiodos, 2016, ss. 32-33). MÖ 8. Yüzyılda Homeros da uyku ve ölüm tanrısının ikiz kardeş olduklarını belirtmektedir. Homeros’un vurguladığı bu bağ, Antik Yunan düşüncesinde uyku ve ölümün birbiriyle bağlantılı kavramlar olduğunu göstermektedir. Bu anlayışa göre, uyku ve ölüm arasındaki tek fark, uykunun geçici, ölümün kalıcı olmasıdır (Gökçay ve Arda, 2013, s. 72).

Antik Yunan’da uyku ve ölüm, çeşitli filozoflar tarafından da benzerlikler üzerinden ele alınmıştır. Sokrates, ölümü bir tür sonsuz uyku ya da ruhun başka bir aleme geçiş süreci olarak değerlendirmektedir. Empedokles ise uyku ve ölüm benzerliğini, fiziksel/fizyolojik bir düzleme bağlar. Buna göre uyku kandaki sıcaklığın hafif soğuması, ölüm ise tam bir soğumadır. Dolayısıyla uyku ve yaşam arasındaki farkı sadece bir derece meselesi olarak görür. Diğer bir ifadeyle, uyku zayıf, şiddetsiz bir ölüm, ölüm ise şiddetli bir uykudur (Yücefer, 2022, s. 98). Aristoteles ise bu geleneğe eleştirel yaklaşarak, uyku ve ölümü farklı kategorilerde ele almaktadır. Aristoteles’e göre uyku, ölümle değil yaşamla bağlantılı bir süreç olarak ele alınmalıdır. Çünkü onun yaptığı tanımına göre ruh, ‘yaşama gücüne sahip olma’dır. Uyuyan kişide bu güç kesintiye uğrasa da bilmüve devam eder. Ölümde ise ruhun bu yaşama gücü tamamen sona erer. Dolayısıyla Aristoteles, uykunun ölümden çok yaşamla bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır (Yücefer, 2022, s. 109).

Uyku ve ölüm ilişkisine Kitâb-ı Mukaddes’te de rastlanmaktadır. Yahudi inancında ahiret inancı için net çizgiler olmasa da Eski Ahitte ölümlerin uyuyanlara benzetildiği görülmekte, uyanma ise yeniden dirilmeyi çağrıştırmaktadır (Gökçay ve Arda, 2013).⁸⁷ Yahudilerin kutsal kitaplarından biri olan Talmud’da “Uyku, ölümün altmışta biridir.” denilmektedir. Bu ifade, Yunan filozoflarının düşüncelerindeki, uykunun bilincin geçici bir süre kaybı ve ölüme yakın bir bilinçsizlik hali olduğu inancıyla paralellik göstermektedir (Gökçay ve Arda, 2013, s. 72).

Hristiyanlar da Hz. İsa’nın “Uyku, bir ölüm halidir.” dediğine inanmaktadırlar. Hristiyanlıkta, ölümden sonraki diriliş inancı önemli bir yer tutar. Bu nedenle uyku bir ölüm durumu olarak değerlendirildiği gibi, ölüm de bir nevi uyku halidir. Uykunun geçici bir bilinçsizlik durumu olduğunu göz önüne alırsak, ölüm de yargı gününün beklendiği geçici bir uyku durumu olarak nitelendirilebilir (Gökçay ve Arda, 2013, s. 72).

⁸⁷ Eski Ahit, Daniel 12:2: “Yerin toprağında uyuyanların birçoğu uyanacak. Kimisi sonsuz yaşam için, kimisi de utanç ve sonsuz nefret için uyanmış olacak.”, Yeni Dünya Çevirisi 2019, s. 1144.

Bu durumda Kur'ân'ın hali hazırda mevcut bir olguyu kendi sistemi içine dahil ettiği görülmektedir. Yüce Allah, uyku ölüm ilişkisi üzerinden ilmini, kudretini, hayat bahşetme ve alma, dilediğinde tekrar geri verme gücünü hatırlatmaktadır. Diğer din ve kültürlerin uyku-ölüm ilişkisine dair sunduğu bu perspektiften sonra, benzer temanın Arap dilinde ve Kur'ân'da nasıl yer aldığını incelemek gerekir.

2. KUR'ÂN-I KERÎM'DE UYKU VE ÖLÜM KAVRAMLARI

Kur'ân-ı Kerîm'de uykuyu ve ölümü ifade etmek için farklı kelimeler kullanılmıştır. Bilindiği üzere bir durumun farklı kelimelerle ifade edilmesi, aralarında anlamsal açıdan bir fark olduğunu göstermektedir. Bu başlık altında, çalışmayı ilgilendiren bu kavramlar ele alınacaktır.

2.1. Kur'ân'da Uyku Anlamında Kullanılan Kelimeler

Kur'ân-ı Kerîm'de uykunun çeşitli boyutlarına vurgu yapıldığı ve insan yaşamındaki önemine dikkat çekildiği görülmektedir. Kur'ân'da dokuz yerde geçen uyku kavramı dört farklı kelimeyle ele alınmıştır. Bunlar en-nevm, en-nu'âs, es-sine ve er-rukûd kelimeleridir. Aynı zamanda bu dört kelime, modern tıpta ortaya konan farklı uyku evrelerine karşılık gelebilir. Kur'ân-ı Kerîm'de uyku ölüm ilişkisini ele alan Zümer sûresi 42. âyette, 'uykuda canların alınması' ifadesinde uyku kavramını ifade eden kelime "menâm" kelimesidir. Menâmın bu âyette tercih edilmesini anlayabilmek için, önce Kur'ân'daki diğer uyku kelimelerine kısaca değinmek gerekir.

Kur'ân-ı Kerîm'de uykuyla ilgili ifadelerden biri "sine" kelimesidir. وسن fiilinden türeyen bu kelime uyuklama, şekerleme, uykunun başlangıcı, başta bir ağırlık hissetme, uyku olmayan uyuşukluk olarak tanımlanmaktadır (İbn Manzûr, 1993, s. 13/449). Buna göre sine, uyku ağırlığının hissedilmeye başlamasıyla birlikte henüz kalbe ve göze tam olarak inmeyen, ancak gözlerin kapanmaya başladığı uyku ile uyanıklık arası bir hâlidir. Kur'ân-ı Kerîm'de sadece "...Allah'ı asla uyuklama (sinetun) ve uyku (nevmun) tutmaz..." (el-Bakara 2/255) şeklinde geçmektedir. Böylece Yüce Allah'ın en küçük bir gafletten, uyuklamadan dahi uzak olduğu ifade edilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de uyku, "nu'âs" ifadesiyle de ele alınmıştır. Nu'âs, uyku, hafif uyku, gönül huzuru, rahatlamak, dinginlik, duylarda zayıflık/gevşeklik, uyku ağırlığının çökmesi gibi anlamlara gelmektedir. Bazılarına göre nu'âs başta başlar, kalbe inmesiyle de nevme dönüşür (el-İsfahânî, 2016, s. 1449; İbn Manzûr, 1993, s. 13/449; el-Fîrûzâbâdî, 2005, s. 577). Buradan nu'âsın yüzeysel bir uyku olduğu anlaşılmaktadır. Bu kavram Kur'ân'da Âl-i İmrân 3/154 ve Enfâl 8/11 olmak üzere iki âyette geçmektedir.

Bu âyetlerdeki sine ve nu'âs kavramlarının, modern tıpta tanımlanan uyku evrelerinden NREM uykusunun (evre-1 ve evre-2) yüzeysel uyku evresine karşılık geldiği söylenebilir (Kasapoğlu, 2004, s. 68). Uyku ile uyanıklık arası geçiş süreci olan yüzeysel uyku evresinde zihinsel aktiviteler yavaşlar. Bu evrede kişi kolaylıkla uykusundan uyandırılabilir. Sine ve nu'âs kelimeleriyle ilgili yapılan açıklamalar dikkate alındığında, bu kavramların mikro uykular bağlamında değerlendirilmesi mümkündür.

Kur'ân-ı Kerîm'de uykuyu ifade eden kavramlardan biri de "rukûd" kelimesidir. Tatlı kısa uyku, gece uykusu, gündüz uykusu anlamlarına gelen rükûdun, kısa uyku olarak tanımlanması ölüm haline nispetledir (el-İsfahânî, 2016, s. 630). Çok uyuyan kimse ve uyku veren madde için de kullanılan rükûdun ism-i mekân formu olan merkad 'yatak, yatacak yer, döşek' anlamlarında kullanılmaktadır (Yâsîn 36/52). Uyku ile ölüm arasındaki benzerlikten dolayı

merkad, mezar veya kabir anlamında da gelir (İbn Manzûr, 1993, s. 3/183; Özpinar, 2021, s. 136).

Rukûd kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de Ashâb-ı Kehf'in uykusunu tanımlamak için kullanılmıştır (el-Kehf 18/18). Kelimenin Ashâb-ı Kehf'in uzun uykusu için kullanılması ve gece uykusu gibi anlamlara da gelmesi nedeniyle rukûd'un modern tıbbın NREM 3 olarak tanımladığı derin uyku evresine karşılık gelebileceği söylenebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de uyku anlamına gelen kelimelerin biri de “nevm” kelimesidir. نَم fiilinin mastarı olan nevm, uyku, uyumak ve uyuklama, ticaretin kesada uğraması, elbisenin eskiyip yırtılması anlamlarına gelmektedir. Bazı açıklamalara göre nevm (uyku), beyin damarlarının kendilerini saran buhar nedeniyle gevşemesidir. Bazılarına göre de Allah Teâlâ'nın bir kimsenin ruhunu öldürmeksizin vefat ettirmesidir. Bu sebeple ‘*Nevm (uyku) hafif ölümdür ve ölüm (mevt) de ağır uykudur*’ denilmiştir (el-İsfahânî, 2016, s. 1479). Kur'ân-ı Kerîm'de üç âyette geçen nevm kelimesinin kullanımına bakıldığında, genel uyku halini ifade ettiği söylenebilir. Bu bakımdan tüm uyku evrelerini kapsayan bir kavram olarak değerlendirilebilir.

“Nevm” kökünden türetilen “menâm” kelimesi de uyku anlamına gelmekle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyette rüya/rüya görmek şeklinde yorumlanmıştır (el-Enfâl 8/43; es-Sâffât 37/102). “Menâm” kelimesi aynı zamanda uyku yeri yani “göz” anlamına gelmektedir (İbn Manzûr, 1993, s. 12/596). Menâm, kelimesiyle göz organına vurgu yapılması, uyku/rüya yeri gibi anlamları içinde barındırması nedeniyle menâm kavramının içerisinde rüya görülen uyku evresi olması muhtemeldir (Kasapoğlu, 2004, s. 64). Çünkü rüyanın görüldüğü REM evresinin en belirleyici bulgularından birisi hızlı göz hareketleri, diğeri de rüyalardır (Saygın ve Özgüner, 2020, s. 24).

Kur'ân-ı Kerîm'de uykunun ölümle ilişkilendirildiği ve eceli gelmeyenlerin canlarının uykuda alındığı ifade edilirken “menâm” kelimesinin kullanılması dikkat çekicidir. Uykunun diğer evrelerinde değil de bu evrede nefislerin alınması söz konusudur. Burada dikkat çeken bir diğer nokta ise, eceli gelenlerin ölüm vakitlerinde, eceli gelmeyenlerin de uykuda canlarının alınması “teveffî” kelimesi ile ifade edilmesidir. “Mevt” yerine “teveffî” kelimesinin tercih edilmesi bu iki kelime arasındaki farkı değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

2.2.Kur'ân'da Ölümü İfade Eden İki Kelime: Mevt ve Teveffî

2.2.1. Mevt

Hayatın zıttı olan mevt (ölüm), hareketsizlik (sükûn), duyuların gücünün kaybolması, akıl gücünün gitmesi, kalbin ölümü olarak tanımlanır (Cevherî, 1987, s. 266). Bir başka tanıma göre mevt, insan, hayvan ve bitkilerde bulunan gelişme ve büyüme gücünün kaybolmasıdır. Ayrıca uykuya da mevt denilir. İçinde ruhun bulunmadığı şeylere ve kendisinden faydalanılmayan toprağa ‘mevât’ denilmektedir. Rüzgarın durgunlaşmasına ماتت الرياح denildiği gibi elbisenin yıpranmasına da مات الثوب denir (el-Fîrûzâbâdî, 1992, s. 4/536). Yine bazılarına göre مات kökünden türeyen ميت; ruhun vücuttan uzaklaşması anlamında değil insanlarda meydana gelen erime/çözülme ve eksilmedir. Erime/çözülme anlamını ميّت için değil aynı kökten türeyen ماتت için kullananlar da olmuştur (el-İsfahânî, 2016, s. 1388). مات kök fiilinden türeyen anlamlar arasında erime/çözülme ve eksilme anlamlarının yer alması konumuz açısından ilgi çekicidir. Zira Yüce Allah Zümer sûresi 42. âyeti kerimede hem ölümler için hem de uykuda olanlar için ‘teveffî’ kelimesiyle ölümünü ifade ederken, mevt kelimesini sadece yaşamını kaybeden ölümler için kullanmaktadır. Bu anlamıyla mevtin maddi bir yok oluş sürecini ifade ettiği söylenebilir. Nitekim uykuda olanların aksine ölen kimselerin vücut sıvılarında eksilme, organ, doku ve hücrelerde erime/çözülme meydana gelmektedir.

2.2.2. Teveffî

Tam, tam uygun olma, eksiksiz olarak verme anlamına gelen وفي fiilinden türeyen teveffî, Allah'ın yaratılanların ruhunu kabzetmesi anlamına gelmektedir. Malın eksiksiz alınmasına kendisine dünyada takdir edilen süreyi dolduran ölüye de توفي الميت denir (İbn Manzûr, 1993, s. 15/400). Teveffî, ölümün yanı sıra uyku için de kullanılmaktadır. Ancak uyku bağlamında teveffî ile kastedilen, uyuyan kişinin uyuduğu süre boyunca aklının ve temyiz gücünün geçici olarak alınmasıdır. Ruhun bedenden tasarrufunun kesilmesi anlamında uyku bir nevi teveffîdir (İbn Manzûr, 1993, s. 15/400). Bu yönüyle teveffî hem ölüm hem uyku halini ifade etmektedir.

Mevt kelimesi, hayatın zıddı, gelişme, büyüme ve düşünce gücünün kaybolması anlamına gelirken teveffî bir nesneyi tamamen almak, Allah'ın ruhu kabzetmesi anlamına gelmektedir. Teveffî, canlılık özelliklerini ortadan kaldırmayı içermemektedir. Oysa ki mevt, hem canlılığı hem de bilinci yitirmeyi ifade eder (Sevgi Tütün, 2005, s. 97). Bir şeyi tam anlamıyla yerine getirmek olan teveffînin ölen kimse için kullanılması, kendisine verilmiş ömür denilen belirli günlerin sayılarının tamamlanmasındandır. Buna bağlı olarak, bir gün içinde kendisine verilen süre zarfında yapması gerekenleri yerine getirip tamamladıktan sonra insanın uykuya geçmesi de sanki buna benzetilmiş ve âyette يتوفىك ifadesi kullanılmıştır (Tokonova, 2022, s. 42). Bu konuya açıklık getirecek en önemli âyet Zümer sûresi 42. âyettir. Çünkü burada hem mevt hem teveffî kelimesi kullanılmıştır.

3. KLASİK VE MODERN DÖNEM MÜFESSİRLERİN DEĞERLENDİRMELERİ

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Allah, ölümleri anında nefisleri alır, ölmeyenleri de uykularında. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belirlenmiş bir süreye kadar serbest bırakır. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır.” (ez-Zümer 39/42)

Bu âyet-i kerimede, insanın canının uyku anında bedenden ayrıldığı, eceli gelmemiş olanların canlarının tekrar iade edildiği bildirilmektedir. Buna göre, insan uyuduğunda geçici bir ölüm hâli yaşar ve uyandığında yeniden hayata dönmüş olur. Âyetin son kısmında ise, ölüm ve ona benzer bir durum olan uykuya dair hallerin, düşünen ve ibret alanlar için Allah'ın sonsuz ilim ve kudretine bir delil olduğu vurgulanmaktadır.

Âyetin içinde bulunduğu bağlam, Mekke'de Kureyş ileri gelenlerinin Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı baskı ve muhasarasını artırdığı bir döneme işaret etmektedir (el-Câbirî, 2013, s. 2/121). Bu dönemde nâzil olan âyetler, ekseriyetle tevhid ve ahiret konularına yoğunlaşmaktadır. Zümer sûresinin ele aldığımız bu âyetinin siyak ve sibakı da müşriklerin bâtil iddialarının geçersizliğini, şirkin batıllığı ve ağır sonuçlarını ortaya koymakta; sadece Allah'a kulluk etmenin gereği, yaşatma ve öldürme kudretinin sadece O'na ait olduğunu vurgulamaktadır. 42. Âyet de bu bağlamdan kopuk değildir. Bu çerçevede âyet, ölüm ve uykuyu ilahi kudretin bir delili olarak sunmakta; böylece Allah'a ortak koşulan varlıkların hiçbir şeye güç yetiremeyeceğini, ahiretin gerçekliği vurgulanmakta ve insanları tevhide davet etmektedir.

Âyette ifade edilen ruhun uykuda kişiden alınmasıyla ilgili müfessirler çeşitli yorumlar yapmışlardır. Nitekim Taberî'ye (ö. 310) göre uyuyan kişilerin uykudayken ruhları bedenden çıkar, eceli gelmişse uyku anında alınan ruhları iade edilmez. Böylece uyanamayıp ölürlər.

Henüz ecelleri gelmemişse Allah onların ruhlarını bedenlerine tekrar iade eder. Ecelleri gelinceye kadar bu durum devam eder (et-Taberî, 1996, s. 7/174).

Erken dönemdeki tefsirlerde uykuda ve ölümden alınan nefsin mahiyeti hakkında bir tartışmanın olmadığı, asıl vurgunun uykuda alınan nefislerin ölümlerle irtibatı olduğu görülür (Smith, 1997, s. 233). Bu bağlamda aktarılan rivayetlere göre, uykuda alınan ruhlar ölümlerin ruhlarıyla bir araya getirilir. Birbirleriyle tanışır, görüşürler ve birbirlerine sorular sorarlar. Sonra dirilerin ruhları bedenlerine dönerken, ölümlerin ruhları geri gönderilmez. Allah'ın ölmelerini takdir ettiği kimselerin ruhları da geri dönmek ister ancak geri gönderilmez. Ölmelerini takdir etmediği kimselerin ruhları ise ecelleri gelinceye kadar bedenlerine iade edilir (et-Taberî, 1996, s. 21/298; İbn Kesîr, 1998, s. 7/91). Taberî ve İbn Kesîr'in (ö. 774) âyeti tefsir ederken doğrudan 'ruhun bedenden ayrılması' ifadelerine yer vermeleri, nefisleri ruhlar olarak yorumladıklarını göstermektedir.

Uykuda ve ölümden teveffî edilen nefis de tartışma konusu olmuştur. Örneğin Zemahşerî (ö. 538) Zümer sûresi 42. âyeti tefsir ederken teveffî kavramı çerçevesinde ölüm ve uykuda teveffî eden nefsin mahiyetini ele almaktadır. Ona göre uykuda ve ölümden teveffî edilen şey, yalnızca ruh veya nefisten biri değildir. Allah her iki durumda da insanın bütününe yönelik bir tasarrufta bulunmaktadır (ez-Zemahşerî, 2018, s. 5/948). Bununla birlikte Zemahşerî, bazı rivayetlerde yer alan, hayatı olan nefis ve temyiz gücüne sahip olan nefis ayrımını aktarmaktadır. Bu ayrıma göre ölümden teveffî edilen şey, hayatı olan nefisten, uykudayken teveffî edilen temyiz gücüne sahip olan nefistir. Aralarındaki temel fark, nefes almaktır: Uyku sırasında nefes devam ederken, ölümden tamamen durur. Nefis kavramındaki bu düalist yaklaşım sıklıkla İbn Abbas'ın yaptığı nefis-ruh ayrımına dayandırılmaktadır. Nitekim İbn Abbas'a göre insanda hem ruh hem de nefis vardır. İkisinin arasında da güneş ışınları (gibi bir alaka) bulunmaktadır. Nefis, akıl ve temyiz gücünü sağlarken, ruh nefes alma ve hareketi sağlamaktadır (el-Kurtubî, 1964, s. 15/261; es-Sa'lebi, 2002, s. 8/238). Dolayısıyla uyku anında teneffüs devam ettiğinden hayat gücü olan nefis değil, sadece temyiz gücü bulunan nefis alınmaktadır.

Bununla birlikte Zemahşerî, söz konusu nefis-ruh ayrımının ölüm ve uyku bağlamında yeterince açıklayıcı olmadığını belirtmektedir. Ona göre, ölümden de uykuda da teveffî edilen aynı şeydir. Çünkü Allah Teâlâ ölümü ve uykuyu aynı nefse nispet etmiştir. Hayat gücü olan nefis ve temyiz gücüne sahip olan nefis olarak kastedilenin şeyin yalnızca birini ölüm ve uyku ile nitelemek mümkün değildir. Nitekim ölen de uyuyan da ruh ve bedenden oluşan bir bütündür (ez-Zemahşerî, 2018, s. 5/948). Zemahşerî'nin bir bütün olarak değerlendirdiği nefsin, uyku sırasında bedenden tamamen ayrılmaması, hayat fonksiyonlarının devam etmesiyle açıklanabilir. Buna karşın ölümden, ruh ve beden arasındaki bağın tümüyle kopması söz konusudur. Aralarında yalnızca bir derece farkı bulunmaktadır. Dolayısıyla âyette geçen "Allah, ölümleri anında nefisleri alır; ölmeyenleri ise uykuları anında" ifadesi insanın bütün varlığı üzerinde gerçekleşen ilahi bir tasarrufa işaret etmektedir.

Uyku ve ölüm ilişkisine dair birçok çağdaş yazar Fahreddin Râzî'nin (ö. 606) görüşlerine başvurmuştur. Râzî, Zümer sûresi 42. âyeti tefsir ederken "nefs" kavramını kullanmakta, fakat nefsi, parlayan, bedene hayat veren ruhani bir varlık olarak tanımlamaktadır (er-Râzî, 1999, s. 26/456). Ona göre, ölüm ve uyku nefsin bedendeki varlığına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Nefsin bedenle bağı ölümden hem zahiren hem de bâtinen kesilirken, uykuda bu bağ yalnızca zahiren kesintiye uğrar. Uyanırken ise nefsin ışığı, hem zahiren hem bâtinen bedenin bütün organlarına nüfuz etmektedir. Bu bakış açısıyla Râzî, uyku ile ölümü kategorik olarak birbirine yakın görmekle birlikte, aralarında bazı farkların bulunduğunu da vurgulamaktadır (er-Râzî, 1999, s. 26/456; Smith, 1997, s. 235).

Bu açıklamalar, İbn Abbas'ın nefis ve ruhu iki ayrı cevher olarak tanımladığı rivayetlerle birebir örtüşmese de Râzî'nin ve Zemahşerî'nin yaklaşımıyla birlikte düşünüldüğünde bütüncül bir yaklaşım elde edilebilir. Râzî'ye göre ölüm esnasında hem zahiren hem de bâtinen alınan nefis, yaşam ve hareket gücü sağlayan nefse karşılık gelmektedir. Bu durumda İbn Abbas'ın görüşleri de dikkate alındığında, bu nefsin ruh kavramıyla örtüştüğü ya da ona oldukça yakın bir şekilde anlaşılabilceği söylenebilir (Smith, 1997, s. 236). Öte yandan, uykuda alınan nefis ise temyiz gücüne sahip olan nefistir ki; uykuda işlevleri geçici olarak askıya alınmakta ve bedenle olan bağlantısı yalnızca zahiren kesilmektedir. Netice itibarıyla açık biçimde nefis ayrımı yapılmasa dahi fonksiyonel farklara odaklanmak benzer bir sonuca varmaktadır.

Ruh ve nefis kelimelerinin birbirlerinin yerine kullanma eğilimi eskiden olduğu gibi güncel çalışmalarda da varlığını sürdürmektedir. Bununla birlikte, bu iki terimin en açık ve sistematik tanımı şu şekilde yapılabilir: Ruh ve nefis terimleri, genellikle aynı varlığı ifade etmesine rağmen nefis terimi, daha çok bedenle birlikte varlık için kullanılırken; ruh terimi, ölümden sonra bedenden ayrılan varlığı ifade eder. Bir başka deyişle, bedenle birleştiği andan itibaren “nefis” iken, bedenden ayrılmasından hemen sonra “ruh” olarak anılır (Smith, 1997, s. 241). Ayrıca, çağdaş müfessirlerin uyku ölüm ilişkisi bağlamında ruh ve nefis arasındaki ayrımı hakkındaki değerlendirmeleri de bu çerçevede dikkate alınması gereken hususlar arasında yer almaktadır.

Son yüzyıldaki önemli müfessirlerden olan İbn Âşûr (ö. 1973), uykuda bedenden alınan ruh değil nefis olduğunu, nefsi ise zât, hayat ve idrakin birlikte bulunduğu ruh anlamıyla açıklar. O halde uykuda vefat etmek (teveffî) bedenin en hayati mekanizması olan idrakin kesintiye uğraması halidir (İbn Âşûr, 1984, s. 24/24). Elmalılı Hamdi Yazır da benzer şekilde nefsin teveffisini, ölüm ve uyku hallerinde “aklu temyiz” alınması olarak yorumlamaktadır. Uyku halinde Allah, nefisleri (nefsi nâtıkları) alır, yok etmeksizin kendilerinden geçirerek şuurlarını alır ve nefsin bedende tasarrufu kesilir. Hem ölüm hâlinde, hem de uyku hâlinde o nefisler, Allah'ın kabzında bulunur (Elmalılı, 2022, s. 4/756). Ayrıca Elmalılı uyku ve ölüm arasındaki benzer özellikleri şu şekilde ele alır: Uyku, bir yandan organizmanın faaliyetlerini durdurduğu, duyuların geçici olarak devre dışı kaldığı hayata zıt bir durgunluk halidir. Bu yönüyle uyku, baygınlık ya da ölümlerle benzerlik taşıyan olumsuz bir durum gibi görülür. Ancak bu durumun geçici olması ve dinlemeden sonra öldükten sonra tekrar dirilmek gibi bedenin yeniden canlılık kazanmasıyla aynı zamanda faydalı ve olumlu bir yöne de sahiptir (Elmalılı, 2022, s. 6/166).

Klasik ve modern dönem müfessirlerin arasında bir değerlendirme yapıldığında, Taberî, İbn Kesîr gibi müfessirlerin uykuda alınan ruhların ölülerle irtibatı üzerine yoğunlaştıkları görülmektedir. Buna karşın bazı müfessirler, daha çok uyku ve ölümün mahiyeti üzerinde durmuştur. Modern dönem müfessirleri ise çoğunlukla Zemahşerî ve Râzî'nin başlattığı ölümden ve uykuda teveffî edilen nefis anlayışı üzerinde odaklanmaktadır. Teveffî edilen nefsin bilinç, idrak, temyiz gücü gibi özellikleri ele alınmaktadır.

Modern yorumlarda uyku ve uyanıklığın birbirine olan zıtlığı, uyku ve ölümü birbirinden ayıran özellikler ve benzerlikler gibi konuların ele alındığı da görülmektedir. Bu bağlamda zikredilen uyku ve ölüm arasında vurguladıkları benzerlik yönlerinden biri, her iki durumda da hayatın akışının bir şekilde kesilmesidir (Kasapoğlu, 2004, s. 58). Uyku sırasında ölümden olduğu gibi insanın duyuları, algı yetisi ve bunların işlevleri devre dışı kalmaktadır. Böylelikle Yüce Allah insanlara şahid oldukları uyku ve uyanma üzerinden, bilinmeyen bir hakikat olan ölümü ve ölümden sonra dirilmeyi mukayese ettirmektedir.

Uykunun ölüme benzetilmesinin bir başka yönü ise, her iki durumda da insanın idrak ve şuurunun kısmen aktif olduğu bir evre olmasıdır. Uykuda ruh, bedenden kısmen ayrılarak başka

bir boyutta varlık sürer, görür ve işitir. Rüya esnasında bilinçaltının aktifleşmesi, ruhun ölüm sonrası bedenle bağını tamamen kopardığında kabir hayatında yaşayacağı idrak ve şuur halinin, rüya alemine benzer olabileceğini düşündürmektedir (Maviş, 2021, s. 72). Gündelik yaşantı, duygu, düşünce ve fizyolojik durumlar nasıl rüyaya kaynaklık ediyorsa, yaşanan hayat, söz, fiil ve davranışların da kabir hayatına yansıdığı söylenebilir. Böylelikle her ikisinin de dünya yaşantısında ortak olduğu görülür. Nasıl ki stressiz ve mutlu bir hayat güzel rüyalar olarak, sıkıntılarla dolu mutsuz bir hayat ise kâbuslar şeklinde uykuya yansiyorsa, dünyada iman ve sıratı müstakim üzere yaşanan bir ömür ile inkâr içinde tamamlanan bir hayatın kabir âlemindeki karşılıkları da aynı olmayacaktır (Maviş, 2021, s. 72).

Uyku ve ölümün ortak yönlerinden birisi de her iki durumda da zaman algısının olmamasıdır. Uykuda olan kimsenin zamanın nasıl geçtiğini fark edememesi gibi ölen kimsenin de zaman algısı ortadan kalkmaktadır. Ölen kimsenin zaman algısının olmadığına dair Bakara 2/259 örnek gösterilebilir. Bu âyet-i kerimde Allah Teâlâ öldürüp yüzyıl sonra dirilttiği kişi hakkında şöyle buyurmaktadır:

“Yahut evlerinin çatıları çökmüş, duvarları yıkılıp harap olmuş, تنها bir kasabadan geçen kimsenin durumu gibi. Bu kişi, “Allah, ölümünden sonra burayı nasıl diriltecek?” demişti de Allah onu öldürüp yüz yıl sonra diriltti. Sonra da “Ne kadar kaldın” diye sordu. “ya bir gün yahut günün bir kısmı kadar” dedi. Allah şöyle buyurdu: “Hayır, yüzyıl kaldın. Şimdi yiyeceğine içeceğine bak, henüz bozulmamış; eşeğine bak, bunlar seni insanlara karşı bir işaret kılalım diyer. Şimdi de şu kemiklere bak, onları nasıl bir araya getiriyor ve sonra ona nasıl et giydiriyoruz!” Artık o kişi için durum apaçık belli olunca: “Biliyorum ki Allah kesinlikle her şeye hakkıyla güç yetirendir” dedi.” (el-Bakara 2/259)

Benzer şekilde uyku halinde olan kişinin zaman algısına, üç yüz sene uyutulan Ashâb-ı Kehf örnek verilebilir:

“Böylece biz, onları uyuttuğumuz gibi uyandırdık ki birbirlerine sorsunlar. İçlerinden biri: “Ne kadar kaldınız?” diye sordu. Bir kısmı: “Bir gün yahut günün bir kısmı kadar kaldık” diye cevap verdi. Diğerleri de şöyle dediler: “Rabbimiz ne kadar kaldığınızı daha iyi bilir. Şimdi içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangisi daha temiz ise size ondan yiyecek getirsin. Fakat çok dikkatli davranın da sizi/yerinizi kimseye sezdirmesin.” (el-Kehf 18/19)

Bu örnekler göstermektedir ki, Ashâb-ı Kehf’in mağarada uyuduğu süre zarfında vaktin nasıl geçtiğini anlamadıkları gibi, ölen kişi de öldükten sonra geçen zamanı algılayamamaktadır.

Hem uyku hem de ölüm halinde olan kişinin sorumluluklarının olmaması yönüyle de benzerlik kurulmaktadır (Nâbulî, 2016, s. 11/97). Zira uyku ve ölümün uhrevî boyutu dikkate alındığında her iki durumda da kişiden sorumluluk kalkmaktadır. Uyku halinde sorumluluğun kalkması şu hadisle sabittir: “Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, iyileşinceye kadar akıl hastalığına duçar olandan ve bulûğa erinceye kadar çocuktan.” (Ebû Dâvûd, Hudûd, 17) Benzer şekilde ölüm halinde de kişi, yaşayacağı sevinç veya dehşet karşısında gösterdiği tepkiden dolayı sorumlu tutulmaz (Maviş, 2021, s. 75).

Uyku ve ölüm hallerinin ruhla olan irtibatından dolayı her ikisi de tam olarak açıklanamamaktadır. Her iki durum da yaratılmışlara özgü haller olmasıyla Allah’a nispet edilmesi mümkün değildir (el-Bakara 2/255; er-Rahmân 55/26-27; el-Furkân 25/58).

Uykuyla ölüm arasındaki benzerliklerin yanı sıra, aralarında belirgin farklılık da bulunmaktadır. Her iki durum da bazı fizyolojik süreçlerle ilişkilidir; ancak uyku bedensel sağlığın korunmasına katkı sağlar. Ölüm ise sağlığı oluşturan unsurlar arasındaki dengenin

bozulması anlamına gelir (Yücefer, 2022, s. 99). Bununla birlikte, ölüm fizyolojik olarak olumsuz bir durum olarak algılansa da yeniden dirilişe ve yeni bir hayata kapı aralaması yönüyle aslında olumlu bir anlam taşımaktadır.

Tüm bu açıklamalardan yola çıkarak, uykunun ölümüne benzetilmesi şu şekilde özetlenebilir: Hem uykuda hem de ölümden nefsin bilinç özelliği kaybolur. Uykuda nefis geçici olarak bedenden ayrılır ve böylece bir bilinçsizlik hali oluşur. Öte yandan, bu ayrılma ölümde tam anlamıyla gerçekleşirken, uykuda ise geçicidir. İster zahiren ister bâtinen olsun, uyku ve ölüm süreçlerini kontrol eden ise Allah'tır. Böylece âyet, Allah'ın her gün insanları uyandırmasında olduğu gibi, ahirette de yeniden dirilmedeki sonsuz lütfunun ve kudretinin bir tezahürü olarak kabul edilmelidir. Nitekim hayatı ve ölümü yaratan, her şeyde dilediği gibi tasarrufta bulunan O'dur.

Uyku ve ölüm ilişkisine dikkat çeken bu âyet, uyku ve ölümün aynı zamanda fizyolojik bir durum olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle âyetin modern tıp verileri çerçevesinde nasıl yorumlanabileceğine dair değerlendirme yapmak mümkündür. Ancak yapılan bu değerlendirmelerin nihai anlamda âyetin tefsiri olmadığı, bir yorum olarak değerlendirmek gerektiğini hatırlatmalıdır.

4. MODERN BİLİMDE UYKUNUN ÖLÜMLE İLİŞKİSİ

Tıp uzmanlarına göre uyku, canlıların iradesiyle çevreyle olan bağlantılarını keserek, beyin aktivitelerinin en düşük seviyeye indiği ve herhangi bir uyarıcı ile sona erebilen geçici bir bilinç kaybı halidir (Saygın ve Özgüner, 2020, s. 19). Uykunun geri döndürülebilir bir bilinçsizlik durumu olduğunun anlaşılması, beyin ve bilinç durumu üzerine yapılan çalışmalara ivme kazandırmıştır (Karadağ ve Ursavaş, 2007, s. 63).

Aslında 19. yüzyılın başlarına kadar uyku, uyanıklık ile ölüm arasında ara bir dönem olarak değerlendirilmekteydi. O dönemde, uykuya geçici bir metafizik ölüm hali olarak bakılıyordu. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında uyku ve rüyalar üzerine yapılan yoğun araştırmalar, rüya esnasındaki davranışların ve göz hareketlerinin incelenmesiyle, uykunun pasif bir durum olmadığı, aksine aktif bir süreç olduğu anlaşıldı. 1929 yılında elektroensefalografinin (EEG) geliştirilmesi, uyanıklık ve uyku sırasında farklı beyin dalgalarının kaydedilmesini sağladı. Bu sayede uyku yapısı daha ayrıntılı olarak incelenebilir hale gelmiş oldu. Önceleri, uyku sırasında beyin aktivitesinin oldukça azaldığı düşünülüyor ve hastalar uykuya daldığında kayıtlar sonlandırılıyordu. Ancak 1937 yılında yapılan çalışmalarla ilk kez tüm gece EEG kaydı alınarak, uyku esnasındaki beyin aktivitesinin sabit olmadığı, farklı evrelerden oluştuğu anlaşıldı. EEG ile beyin aktivitelerinin kaydedilebilmesi, uykunun farklı evrelerden oluştuğunun anlaşılması ve REM evresinin bulunması, uyku araştırmalarının ilerlemesine önemli bir katkı sağladı (Benbir Şenel, 2023, s. 5).

Yapılan son çalışmalar, uyku ve ölüm sırasındaki beyin aktivitelerinde de benzerlik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu benzerlik, âyetin işaret ettiği nefislerin teveffî edilmesi ve uyku ölüm benzerliğinin tıbben de paralellik gösterdiğini düşündürmektedir.

Şöyle ki, uyku sırasında beynimizde bir dizi fizyolojik ve biyokimyasal değişiklik meydana gelir. Beyin sapındaki retiküler sistem ve sinir yollarındaki sinaptik nörotransmitterler, bu süreçte önemli bir rol oynar. Örneğin, serotonin, gama-aminobütirik asit (GABA) ve dopamin gibi nörotransmitterlerin seviyeleri, uyku sırasında artış gösterir. Beyin sapındaki bazı ganglionlar ve çekirdekler, uykuya dalma sürecinde aktive olur. Uykunun REM (Hızlı Göz Hareketi) ve NREM (Hızlı Göz Hareketi Olmayan) evreleri, elektroensefalogram (EEG) ile

ölçüldüğünde, NREM evresinde dalgalar daha yavaş seyrederken, REM evresinde daha hızlı dalga aktiviteleri gözlemlenir (Benbir Şenel, 2023, ss. 40-44). Ölüm sürecinde de, kalp durduktan sonra beyinde belirli bölgelerde hiperaktivite gözlemlenmektedir (Shlobin vd., 2023, s. 7). Bu hiperaktivite, uyku durumundaki gibi serotonin ve GABA seviyelerinin artmasıyla ilişkilidir (Xu vd., 2023, s. 2).

Yapılan araştırmalarda kalbin durmasından 30 saniye sonra beyin bölgelerinde gama salınımında yukarı yönde bir artış gözlemlenmiştir. Gama dalgalanmalarındaki artışın yanı sıra, beyin ön ve arka bölgeleri arasında teta ve alfa bantlarında bağlantı artışı eşlik etmektedir. Böylece araştırmacılar, ölüm anında beyin bilinçli sinyaller üretebilecek kapasiteye sahip olduğu sonucuna vardılar (Shlobin vd., 2023, s. 7; Xu vd., 2023). Gama dalgalardaki bu artışın bir benzeri ise uyku sırasında REM evresinde görülmektedir (Shlobin vd., 2023, s. 5). Yani, ölüm anında beyin, bazı açılardan uykudaki durumu taklit eden bir hiperaktivite sergileyebilir.

Uykuda ve ölümden beyindeki nörotransmitterlerin benzer şekilde aktive olması, her iki durumda da nefsin teveffü etmesini çağrıştırmaktadır. Aradaki fark uykuda olan uyanırken, eceli gelenlerin, teveffü edilen nefislerinin geri gelmemesi ve hücrelerin parçalanmaya başlamasıyla ölüm sürecine girmesidir. Bunun da Kur'ân'da 'mevt' olarak ifade edilen ölüme karşılık geldiği söylenebilir. Âyetteki "uykuda nefsin tutulup geri bırakılması" da nörofizyolojide bilincin geçici olarak askıya alınması ve sonra yeniden toparlanmasına denk düşebilir.

Uyku ve ölümü tıbben de ilişkilendirebildiğimiz diğer durum ise rüya ve ölüm eşiği deneyimleri (Near Death Experience) arasındaki benzerliktir. Ölüm eşiği deneyimi; kalp krizi, doğum, trafik kazası ve diğer kaza türleri gibi sebeplerle klinik olarak ölü kabul edilen ruhların bedenlerini terk ederek farklı bir boyuta ya da aleme geçerek birtakım görüntüler izlemeleridir. Bu deneyimi yaşayan kişi, ölüm raporunun ilanının ardından kendi bedenlerinin dışında her şeyi net olarak izleme (bedenden ayrılma hissi), ışık ya da kutsal varlıklar görme, ölen yakınlarıyla görüşme veya sesler işitme, huzur ve mutluluk duyma gibi birtakım spirüel deneyimler yaşar (Uysal, 2018, ss. 9-10). Hastanın EEG görüntülerindeki beyin aktiviteleri incelendiğinde, uyku sırasında rüya gören kimsenin beyin aktiviteleri arasında benzerlik gözlemlenmektedir (Shlobin vd., 2023). Bilimsel açıklamalarla ortaya konan bu benzerlik, Kur'ân'da hem ölenin hem de uyku halinde olanın vefat ettirilmesiyle ifade edilen benzerlikle örtüşmektedir.

Uyku ve ölüm arasındaki ilişki, beyin ve beyin ölümü üzerinde kurulduğunda şöyle bir soru aklı gelebilir: Ölüm yalnızca beyinde mi gerçekleşir? Kalp ve diğer organların aktivitelerinin durması da bir ölümken, ölümü sadece beyin üzerinden tanımlamak ne kadar doğrudur? Evet, kalp ve diğer hayati organların faaliyetlerinin durması da ölümdür. Ancak bu durum, geri döndürülebildiği için tek başına ölüm göstergesi olmayabilir. Örneğin kalbi duran bir kişi, zamanında müdahale ile yaşama döndürülebilir. Beyin ölümü ise böyle değildir. Beyin ölümü gerçekleştiğinde geri döndürülemez. Zira bilinçli (temyiz gücüne sahip) bir varlık olarak varlığımızı sürdürebilmek için hem uyanıklık hem de farkındalık gerekmektedir. Bu da beyin sapı ve en az yarım beyin küresinin sağlam olmasına bağlıdır. Bu bölgelerin geri döndürülemez şekilde hasar alması, bilinçli varlığımızın yani "biz" dediğimiz öznenin sona ermesi anlamına gelmektedir (Meier, 2020, s. 128). Yani beyin faaliyetini durdurduğunda psikolojik özne/benlik/bilinçli varlık da yok olur.

Bununla birlikte, beyin yok olması, organizmanın tümüyle ölümü demek değildir. Organizmalar ile psikolojik öznenin devamlılık koşulları farklıdır. Bu yüzden bir organizmanın ölümü ile psikolojik öznenin (bilinçli varlık) sona erışı farklı zamanlarda gerçekleşebilir. Dolayısıyla, her bir varlığın (organlar ve psikolojik özne) ortadan kalkışını

belirlemek için iki farklı ölçüt kullanmak mantıklıdır. Beyindeki işlevlerin geri döndürülemez şekilde kaybı, artık organizmanın yaşayıp yaşamamasının psikolojik özne açısından bir karşılığı kalmadığı noktadır (Meier, 2020, s. 128).

Modern bilimde beyin ölümü, bilinç sahibi olan “psikolojik özne”nin -yani temyiz gücüne sahip varlık olan insanın- yok olmasıdır. Bu özneyi, İslam düşüncesinde “temyiz kudretine sahip nefis” kavramıyla işlevsel olarak benzetmek mümkündür. Uykuda kısmen alınır, ölümden ise tümüyle ve geri döndürülemez şekilde alınır. Nitekim Kur’ân’da “her nefsin ölümü tadacağı” (Âl-i İmrân 3/185; el-Ankebût 29/57) belirtilirken, ölüm eylemi nefisle ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda ölümle ilgili âyetler gözden geçirildiğinde, bu âyetlerin nefisle ilişkili olduğu görülmektedir (el-Bakara 2/72; el-En`âm 6/151; el-İsrâ 17/33; el-Furkân 25/68). Ruhla ilgili âyetlerde ise ölüm konusu geçmemektedir. Dolayısıyla ölüm, bilinçli, psikolojik özne olan nefsin ortadan kalkmasıyla tanımlanabilir. Ruh ise ölümsüzdür ve nefsin alınmasından sonra da hayatıyetini devam ettirebilir.

Kur’ân-ı Kerîm’de Zümer sûresi 42. âyette uykunun, bu sürecin geçici bir formu olarak ortaya konduğu söylenebilir. Allah, uyku halinde nefisleri (kısmen) teveffî eder, henüz eceli gelmemiş olanlarınkini geri salar. Bu durum, nörobilimsel verilerin desteklediği üzere, bilincin kısmen askıya alınıp yeniden devreye sokulması şeklinde okunabilir. Ölüm halinde ise geri döndürülmez.

Şunu ifade etmek gerekir ki burada yer alan benzetmeler, farklı kavramlar arasında özdeşlik kurmak iddiası taşımaktan ziyade işlevsel benzerlik kurarak farklı sistemler arasında bir köprü kurmayı hedeflemektedir. Nitekim Allah Teâlâ bu âyette -önceki bölümde tefsir edildiği haliyle- fizyolojik bir durumu açıklamadan ziyade hemen her gün yaşanan olgular üzerinden yaşatanın ve öldürenin O olduğu ve yalnızca O’na yönelmek gerektiğini beyan buyurmaktadır.

SONUÇ

Yüce Allah Zümer 39/42 âyetinde ölümün de uykunun da bir tür vefat (teveffî) olduğunu ifade etmektedir. Âyette, ölen kimsenin nefsinin alındığı ve geri verilmediği, uyuyan kimsenin ise nefsinin bedenine geri verildiği belirtilmektedir. Kur’ân’da, insanın uykuda vefat etmesi “teveffî” kavramıyla açıklanmaktadır. Burada “mevt” yerine “teveffî” kelimesinin kullanılmasında vardığımız sonuç; “teveffî” nin hem ölen hem de uyuyan nefsin alınmasını ifade ettiği fakat yok olma ya da nihai son anlamına gelmediği şeklindedir. “Ölmeyenleri de uykularında (vefat ettirir) ” ifadesinde ölüm “mevt” kavramıyla ifade edildiği görülmektedir. Uykuda vefat eden ama ölmeyen anlamı göz önünde bulundurulduğunda, buradaki ölümün (mevt) bozulma anlamına gelen “mevt” kelimesiyle geçmesi daha anlaşılır hale gelir. Konuyla ilgili müfessirler çeşitli görüşler sunmuşlar, uyku ve ölüm arasındaki ilişkiyi farklı açılardan ele almışlardır.

Uyku bilimindeki araştırmaların ilerlemesiyle elde edilen veriler, Kur’ân âyetlerini daha sağlıklı değerlendirmemize katkı sağlamaktadır. Yapılan araştırmalarda, EEG verileriyle uykunun farklı evrelerden oluştuğu tespit edilmiş olup; Kur’ân’da uykuyu ifade eden kavramların modern tıbbın ortaya koyduğu farklı uyku evreleriyle paralellik gösterdiği düşünülmüştür. Benzer şekilde, son yıllarda ölüm süreciyle ilgili yapılan çalışmalarda, kalp krizi geçiren kişilerin beyindeki nörotransmitterlerin aktivitesinin arttığı ve bu sırada oluşan beyin dalgalarının uyku halindeki kişiyle benzerlik gösterdiği ortaya konmuştur. Her iki durumda da yukarı yönde artış, nefislerin teveffî etmesini çağrıştırmaktadır ki, bu bulgular daha önce sanılanın aksine, uyku ile ölüm arasındaki ilişkinin tıbben de mümkün olabileceğini göstermektedir. Ayrıca kalp krizi geçiren kimselerin “ölüm eşiği deneyimleri” sırasında

gördükleri görüntü ve sesler uyuyan kimsenin rüya görmesiyle benzerlik göstermektedir. Tıbben verilerin örtüştüğü uyku evresi REM evresidir ki, bu da âyette “menâm” kelimesiyle ifade edilmektedir. Menâm kelimesinin REM evresine karşılık gelmesi ise muhtemeldir.

Uyku ve ölüm, felsefe ve dinin alanı olarak görüldüğünden modern bilimin yeterince ele almadığı konular arasındadır. Ölüm süreciyle ilgili henüz yeni başlayan araştırmalar, ilerleyen süreçte uyku tıbbının da gelişimine katkı sağlayabilir. Böylelikle Kur'an'da bu iki durum arasında kurulan bağlantı, bilimsel çalışmalara ilham olabilir.

Son olarak ifade edilmelidir ki; Kur'an-ı Kerim, herhangi bir bilim dalı tarafından onaylanmaya ihtiyaç duymayan ilahi bir kitaptır. Bu çalışmanın amacı, bilimsel gelişmelerin Kur'an'la uyumunu kanıtlamaya çalışmak değil, modern bilimin açıklamalarıyla Kur'an âyetlerin nasıl paralellik gösterdiğini ortaya koymaktır. Zira Kur'an anlaşılacak ve üzerinde düşünülme üzere nâzil olmuştur. Bu bağlamda yapılan yorumlar, tefsir kabilinden değil, Kur'an'ın anlam zenginliğini ortaya koyma çabası olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca, çalışmada Kur'an âyetlerine dair yapılan benzetmeler, teorilere değil; kabul görmüş ve doğruluğu varsayılan verilere dayanmaktadır. Bununla birlikte, ilerleyen süreçte veriler değişse bile, yapılan yorumlar Kur'an'a zarar vermeyecektir. Aksine her döneme hitap eden evrensel yönünü ve çok katmanlı anlam yapısının sunduğu yorum imkanını yansıtmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Barbera, J. (2008). Sleep and Dreaming in Greek and Roman Philosophy. *Sleep Medicine*, 9, 906-910. <https://doi.org/10.1016%2Fj.sleep.2007.10.010>.
- Benbir Şenel, G. (2023). Uygunun Tarihçesi. İçinde G. Benbir Şenel (Ed.), *Uyku Fizyolojisi ve Hastalıkları*. Türk Nöroloji Derneği.
- Cevherî, İ. b. H. (1987). *Es-Sihâh Tâcü'l-lugati ve sihâhi'l-arabiyye*. Dâru'l-ilm li'l-melâyîn.
- Ebû Dâvûd, S. b. el-Eş'as es-Sicistânî. (1972). *Sünen-i Ebî Dâvûd* (C. 1-4). Mektebetü'l-'Aşriyye.
- el-Fîrûzâbâdî, E.-Tâhir M. b. Y. (1992). Beşâ'iru Zevî't-Temyîz fî Letâ'ifi'l-Kitâbi'l-'Azîz (Vols. 1-6). el-Meclisu'l-A'lâ li'l-Şu'ûni'l-İslâmiyye.
- el-Fîrûzâbâdî, E.-T. M. (2005). *El-Kâmûsu'l- muhît*. Müessesetü'r-Risâle.
- el-İsfahânî, R. (2016). *Müfredat Kur'an Kelimeleri Sözlüğü* (Y. Türker, Çev.). Pınar Yayınları.
- Elmalılı, H. Y. (2022). *Hak Dini Kur'an Dili* (C. 4). Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- er-Râzî, E. 'Abdullâh M. b. 'Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyn et-T. er-Râzî. el-M. B. F. (1999). *Mefâtîhu'l-ğayb et-tefsîru'l-kebîr*. Dâru İhya' et-Turâs el-'Arabî.
- es-Şa'lebî, E. İ. b. M. b. İ. (2002). *El-Keşf vel-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*. Dâru İhya' et-Turâs el-'Arabî.
- et-Taberî, İ. C. (1996). *Taberî Tefsiri* (K. A. çev. Hasan Karakaya, Çev.). Hisar Yayınevi.
- ez-Zemahşerî, E.-K. C. M. b. Ö. (2018). *El-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzîl* (M. Sülün, Ed.). Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Fazlurrahman. (1997). *İslâm Geleneginde Sağlık ve Tıp*. Ankara Okulu Yayınları.

- Gökçay, B., ve Arda, B. (2013). Tıp Tarihi Açısından Uyku ve Uyku Araştırmaları. *Lokman Hekim Journal*, 3(1), 70-78.
- Hesiodos. (2016). *Theogonia-İşler ve Günler* (A. Erhat ve S. Eyüpoğlu, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İbn Âşûr, M. T. (1984). *Et-Tahrîr ve 't-tenvîr*. Dâru't-Tunusiyyeti li'n-neşr.
- İbn Kesîr, E.-F. İ. b. Ö. (1998). *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Manzûr, M. b. M. (1993). *Lisânü'l-Arab* (Vols. 1-15). Dâr Sâdır.
- Karadağ, M. ve Ursavaş, A. (2007). Dünyada ve Türkiye'de Uyku Çalışmaları. *Türkiye Klinikleri Arşivi*, 8(2).
- Kasapoğlu, A. (2004). Kur'an'ın Amaçları Açısından Uyku Hakkında Bir Değerlendirme. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 45-77.
- Kurtubî, E. A. M. b. A. (1384/1964). *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*. Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye.
- Maviş, N. (2021). Kur'an'ın Uyku-Ölüm Benzetmesi Bağlamında Rüya-Kabir Hayatı Karşılaştırması. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(2), 47-78.
- Meier, L. J. (2020). *Brain death: What we are and when we die* [Doktora Tezi, University of St Andrews]. <https://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/21308>.
- Nâbulî, M. R. (2016). *Tefsîru'n-Nâbulî* (C. 11). Müessesetü'l-Fersân li'n-Neşr ve't-Tevzî'.
- Özpınar, Ö. (2021). Hadisler ve Tıbb-ı Nebvî Rivâyetlerinde Uykuya Yaklaşım. *Tokat İlmîyat Dergisi*, 9(1), 129-155.
- Saygın, M. ve Özgüner, M. F. (2020). Uykunun Mikro Yapısı ve Mimarisi. *Uyku Bülteni*, 1(1), 19-29.
- Tütün, S. (2005.). *Kur'an'da Hayat ve Ölüm Kavramları*. (Doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shlobin, N. A., Aru, J., Vicente, R., ve Zemmar, A. (2023). What happens in the brain when we die? Deciphering the neurophysiology of the final moments in life. *Frontiers in Aging Neuroscience*.
- Smith, J. I. (1997). Uyku ve Ölümün Tabiatıyla İlgili Çağdaş Müslüman Yorumlarda Nefs ve Ruh Anlayışı (A. V. İmamoğlu, Çev.). *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 231-245.
- Tokonova, A. (2022). *Kur'an Âyetleri Bağlamında Uyku Kavramı* [Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Uysal, S. (2018). Din Psikolojisi Bağlamında Ölüm Eşiği Deneyimleri (Near Death Experience). *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 4(2), Article 2.
- Xu, G., Park, W. H., Zhang, J., Massimini, M., Lee, U., ve Mashour, G. A. (2023). Surge of neurophysiological coupling and connectivity of gamma oscillations in the dying human brain. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 120(19), e2216268120. <https://doi.org/10.1073/pnas.2216268120>.
- Yücefer, H. (2022). Aristoteles'ten Önce ve Aristoteles'te Uyku-Ölüm İlişkisi. *Posseible: Felsefe Dergisi*, 11(2), 88-117. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7493652>.

COVID-19 SALGINININ BİST YATIRIMCISINA ETKİSİ

Doç. Dr. Abdulmuttalip Pilatin

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Finans ve Bankacılık, Rize, Türkiye

Mail: abdulmuttalip.pilatin@erdogan.edu.tr

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-2293-2808>

ÖZET

COVID-19 salgını, sadece reel piyasaları etkilemekle kalmadı küresel finansal piyasalarını da derinden etkiledi. Bu süreçte Türkiye’deki yatırımcı davranışları da bu durumdan etkilendi. Borsa İstanbul (BİST) yatırımcı davranışlarının da bu gelişmelerden etkilenmiş olması muhtemeldir. Bu sebeple bu çalışmada, COVID-19 pandemisi döneminde BİST’e olan yatırımcı ilgisi ele alınmıştır. Bu çalışma, COVID-19 salgınının Borsa İstanbul (BİST) yatırımcıları üzerindeki etkilerini sosyoekonomik faktörler açısından da inceleyerek, pandemi dönemindeki finansal davranış değişikliklerine ışık tutmaktadır. Çünkü günümüzde yatırımcı davranışlarını etkileyen çok fazla etmen vardır. Bu çalışma kriz dönemlerinde BİST yatırımcı davranışlarının anlaşılması açısından önemlidir. COVID-19 gibi küresel bir krizin yatırımcıların risk algısı ve yatırım tercihlerini nasıl değiştirdiğini belirlemek, gelecekteki benzer sıkıntılı dönemlere yönelik stratejiler geliştirmek açısından oldukça önemlidir. Elde edilen sonuçlar, piyasa istikrarını korumak ve bireysel yatırımcıları koruyucu düzenlemeler tasarlamak isteyen kurumlar için yol gösterici olabilir. Özellikle spekülasyon hareketlerin ve bilinçsiz yatırım kararlarının önlenmesi açısından önemli çıkarımlar içermektedir. COVID-19 salgının gelişmekte olan piyasalar üzerindeki etkileri, Türkiye özelinde incelenerek, yerel yatırımcı profilinin uluslararası literatüre katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Araştırma bulguları, özellikle bireysel yatırımcıların salgın sürecinde düşük faiz ortamının da etkisiyle BİST’e yöneldiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, belirsizlik döneminde alternatif yatırım arayışı ve spekülasyon getiri beklentileri de bu ilgiyi artıran faktörler olarak öne çıktığı söylenebilir. Artan ilgiyle birlikte BİST yatırımcıları arasındaki farklılıklar anlamsızlaşmıştır. Sonuç olarak, COVID-19 salgını, BİST’e olan yatırımcı ilgisini önemli ölçüde artırmıştır. Bu bulgular, piyasa düzenleyicileri ve finansal danışmanlar için yatırımcı eğilimlerini anlamaya yönelik stratejiler geliştirmede yol gösterici olabilir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, BİST, Yatırımcı, Borsa, Finansal davranış.

1. Giriş

COVID-19 salgını, küresel finansal piyasaları derinden etkilerken, Borsa İstanbul (BİST) yatırımcılarının davranışlarında da önemli değişimlere yol açmıştır (Bıyıklı, 2022). Bu çalışmada, salgın döneminde BİST’e olan yatırımcı ilgisi ele alınmıştır. Bu çalışma, COVID-19 salgınının Borsa İstanbul (BİST) yatırımcıları üzerindeki etkilerini sosyoekonomik faktörler açısından da inceleyerek, pandemi dönemindeki finansal davranış değişikliklerine ışık

tutmaktadır. Çünkü günümüzde yatırımcı davranışlarını etkileyen çok fazla etmen vardır. Bu çalışma kriz dönemlerinde BİST yatırımcı davranışlarının anlaşılması açısından önemlidir.

COVID-19 gibi küresel bir krizin yatırımcıların risk algısı ve yatırım tercihlerini nasıl değiştirdiğini belirlemek, gelecekteki benzer sıkıntılı dönemlere yönelik stratejiler geliştirmek açısından oldukça önemlidir (Arılı ve Ataş, 2024). COVID-19 pandemisi, 21. yüzyılın en büyük küresel krizlerinden biri olarak, sağlık sistemlerini alt üst etmekle kalmamış, aynı zamanda finansal piyasalar üzerinde de kalıcı izler bırakmıştır. Türkiye’de de Mart 2020’de ilk vakanın açıklanmasının ardından başlayan belirsizlik süreci, Borsa İstanbul (BIST) başta olmak üzere sermaye piyasalarında önemli dalgalanmalara yol açmıştır. Ancak bu dönem, sadece bir volatilité hikayesi değil, aynı zamanda "bireysel yatırımcı sayısında tarihi bir artış" ile finansal katılımın dönüşümüne de tanıklık etmiştir.

Pandemiyle birlikte uygulanan kapanma politikaları, düşük faiz ortamı ve artan tasarruf eğilimleri, özellikle genç ve teknolojiye hakim bir kesimi borsa yatırımlarına yönlendirdi. Merkez Bankası verilerine göre, Türkiye’de bireysel yatırımcı hesap sayısı 2020 başında 1,2 milyon civarındayken, 2021 sonunda 3 milyonu aşarak tarihi bir sayıya ulaştı (MKK, 2025). Bu artışın arkasında, geleneksel yatırım araçlarının getirilerinin düşmesi, evden çalışma süreçlerinde boş zamanın değerlendirilmesi ve sosyal medya etkisiyle yayılan "kolay para kazanma" söylemleri gibi dinamikler yatıyordu.

Grafik 1: Yıllar İtibariyle Pay Senedi Sayısı

Bu çalışmada, COVID-19’un Türkiye’de borsa yatırımcıları üzerindeki etkisini üç temel boyutta ele almayı hedeflemektedir: Demografik Değişim: Pandemi döneminde borsaya giren yeni yatırımcı profili (yaş, meslek, coğrafi dağılım) ve davranışsal finans açısından bu kitlenin piyasa dinamiklerine etkisi.

Çalışma, aynı zamanda pandemi sonrasında Türkiye’de sermaye piyasalarının derinleşmesi için fırsatlar ve riskleri (özellikle spekülative hareketler ve bilinçsiz yatırım artışı bağlamında)

tartışarak, politika yapıcılar ve regülatörler için öneriler sunmayı amaçlamaktadır. Literatüre bakıldığında benzer çalışmalar olmakla (Şenol, & Otçeken, 2021; Arlı, & Ataş, 2024; Soy Temür, 2021; Karaca, 2021) birlikte bu kapsamda bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

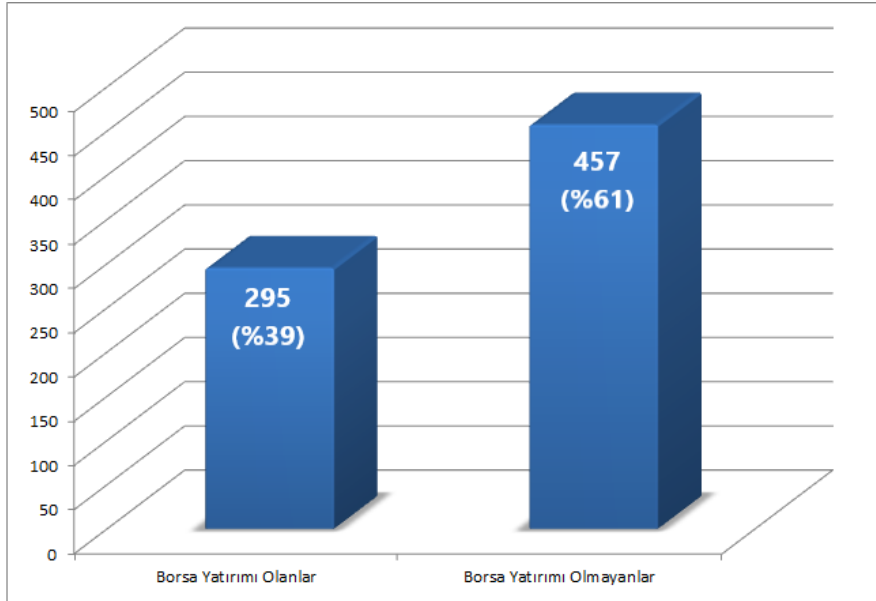
Anahtar Sorular: Bireysel yatırımcı patlaması, BIST’te likiditeyi artırırken yatırımcı portföyünü nasıl etkiledi? Kapanma ve kısıtlama tedbirlerinin uygulandığı dönemde yatırım eğitime erişim ve finansal okuryazarlık önemli mi? Yatırımcı sosyoekonomik özellikleri bölgesel olarak farklılaşıyor mu? Bu makale, yukarıdaki sorulara yanıt arayarak, pandeminin Türkiye’deki borsa yatırımcıları üzerinde yarattığı paradigma kaymasını veriler ve davranışsal analizlerle ortaya koyacaktır.

2. Bulgular

2.1. Genel bulgular

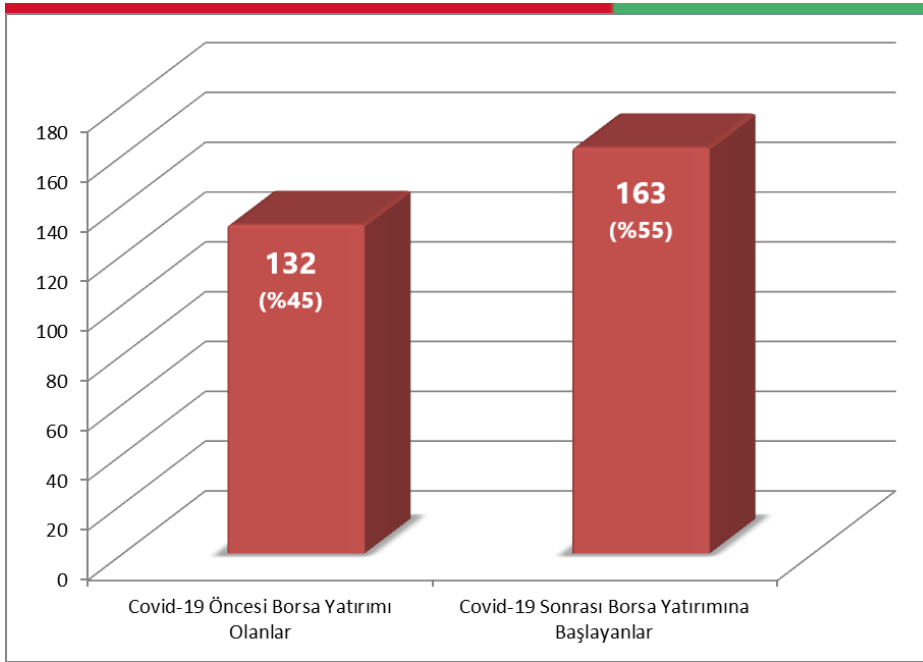
Araştırma kapsamında ankete katılanlar içerisinde %39 borsa yatırımı varken %61’inin borsa yatırımı olmadığı belirlendi.

Grafik 2: Borsa Yatırımı Olanlar

Borsa yatırımı olan 295 kişinin ise %45’i Covid-19 salgını öncesinde borsa yatırımı varken %55’inin ise Covid-19 pandemi sonrasında borsa yatırımı yapmaya başladığı belirlenmiştir. Bunda Covid-19 salgını döneminde kapanma ve kısıtlama gibi sebeplere bireylerin evlerinde kalmalarının etkisi olmuştur. Evde kalan ve gelirleri azalan bireyler gelir elde edebilmek amacıyla daha farklı yatırım alanları aramış ve borsa bunların başında gelmiştir. Bu sebeple Covid-19 sonrasında borsaya girenlerin oranı daha yüksektir.

Grafik 3: Borsa Yatırımı Olanlar

Tablo 1’de bölgesel bazda borsaya yatırımı yapanlar gösterilmektedir. Buna göre borsaya en yüksek yatırım yapan grup %44 ile Ege bölgesi olmuştur. Ardından %42 ile Akdeniz bölgesi ve 3.sırada %41,9 ile Karadeniz bölgesi gelmektedir.

Tablo 1: Bölgesel Bazlı Yatırımcı Oranları

	Marmara	Akdeniz	Ege	İç Anadolu	Güneydoğu Anadolu	Doğu Anadolu	Karadeniz	Toplam
Borsa Yatırımı Yapmayanlar	150,1	30,0	42,5	107,6	29,2	25,5	71,1	457,0
	59,9%	58,8%	55,7%	62,7%	64,6%	71,4%	58,1%	60,8%
Borsa Yatırımı Yapanlar	96,9	21,0	27,5	69,4	18,8	16,5	45,9	295,0
	40,1%	42,0%	44,3%	37,3%	35,4%	28,6%	41,9%	39,2%
Toplam	247	51	70	177	48	42	117	752
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

2.2. Anova Test Sonuçları

Tablo 2’de borsada yatırım yapanlar ile yapmayanlar arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına dair analiz sonuçları gösterilmektedir. Buna göre yaşa, mesleğe, gelire, eğitim düzeyine ve medeni duruma göre anlamlı bir farklılık varken bölgelere göre anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 2: Borsada Yatırım Yapanlar ile Yapmayanlara Göre Farklılık

	Borsa Yatırımı Olanlar	Borsa Yatırımı Olmayanlar	Value	df	Sig.
Bölgelere göre	295 39%	457 61%	56,322	6	,700
Yaşa göre	295 39%	457 61%	54,058	2	,000***
Mesleğe göre	295 39%	457 61%	71,710	2	,000***
Gelire göre	295 39%	457 61%	56,322	2	,000***
Eğitim düzeyine göre	295 39%	457 61%	62,147	2	,000***
Medeni duruma göre	295 39%	457 61%	22,872	2	,000***

Tablo 3’te Covid-19 pandemisi sonrasında borsada yatırım yapanlar ile yapmayanlar arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına dair analiz sonuçları gösterilmektedir. Buna göre cinsiyete ve gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık varken diğerlerine göre anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir. Covid-19 dönemi öncesinde yapanlar ile yapmayanlar arasında bölgeler hariç anlamlı farklılık varken Covid-19 salgını sonrasında yaş, melek, eğitim düzeyi ve medeni durum açısından anlamlı farklılık ortadan kaybolmuştur.

Tablo 3: Covid-19 Pandemi Sonrası Borsada Yatırım Yapanlar ile Yapmayanlara Göre Farklılık

	Yatırımı Olanlar	Yatırımı Olmayanlar	Value	df	Sig.
Bölgelere göre	132 45%	163 55%	8,075	6	,233
Yaşa göre	132 45%	163 55%	6,811	2	,146
Cinsiyete göre	132 45%	163 55%	15,011	2	,000***

Mesleğe göre	132 45%	163 55%	8,977	2	,175
Gelire göre	132 45%	163 55%	25,810	2	,000***
Eğitim düzeyine göre	132 45%	163 55%	4,584	2	,205
Medeni duruma göre	132 45%	163 55%	0,121	2	,408

3. Sonuç

COVID-19 pandemisi, Türkiye'de borsa yatırımlarına katılımın demografik özellikler açısından kapsayıcılaşmasına önemli bir ivme kazandırmıştır. Geleneksel olarak borsa yatırımcılarının ağırlıklı olarak yüksek gelir grubu, erkekler ve büyük şehirlerde yaşayan bireyler ile sınırlı olduğu düşünülürken, pandemi döneminde uygulanan düşük faiz politikaları, dijital platformların yaygınlaşması ve sosyal medyanın finansal içeriklere erişimi kolaylaştırması sayesinde bu tabu kırılmıştır. Bunlar borsanın tabana yayılması açısından önemli bir gelişmedir.

Bu sonuçlar Covid-19 salgını sonrasında BİST'in kurulduğu tarihten beri olan yatırımcı sayısının yaklaşık 7 katına ulaşan yatırımcıların çok da homojen olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. BİST yeni keşdedilen bir yatırım alanı olarak tüm bireyler tarafından tercih edilen bir alan olmuştur. O sebeple Covid-19 salgını sonrasında yatırımcı tiplerindeki anlamlılık kaybolmuştur. Yani gelir, yaş, meslek ve medeni durum açısından farklı düzeylerde yer alan herkes borsa yatırımcısı olmuştur. Bu durum borsanın tabana yayılması açısından pozitif bir durumdur.

Bu çalışmaya göre, Covid-19 Pandemisi sonrasında:

- **Cinsiyet farklılığının azaldığını**
- **Yaş dağılımının genişlediğini,**
- **Coğrafi erişimin arttığını** göstermesi bakımından önemlidir.

Bu dönüşümün temel dinamikleri aşağıdaki gibi açıklanabilir:

- **Teknolojik Demokratikleşme:** Fintek uygulamaları gibi araçların yaygınlaşmasıyla yatırım, geleneksel aracı kurum bağımlılığından kurtuldu.
- **Sosyal Medya Etkisi:** Twitter'dan TikTok'a kadar uzanan finansal içerik üreticileri, genç ve düşük gelirli kesimleri bilgilendirdi.

- **Ekonomik Zorunluluklar:** Enflasyon karşısında tasarruflarını korumak isteyen bireyler, alternatif yatırım arayışına girdi. Sonuçlar, Covid-19 salgınının bireysel yatırımcıların Borsa'ya olan ilgili artırdığını göstermesi bakımından önemlidir.

Borsa'da yatırım yapanlar demografik özelliklere göre anlamlı olarak farklılaşırken Covid-19 salgını sonrasında Borsa'da yatırım yapmaya başlayanlar arasındaki anlamlı farklılık sadece cinsiyet ve mesleğe göre devam etmiştir. Evde kalma süresinin ve dijitalleşmenin artması bireyleri Borsa'ya yönlendirmiştir. Covid-19 sonrası borsaya yatırımcı talebi çok hızlı artmış ve borsaya yatırım yapanlar ile yapmayanlar arasındaki anlamlı farklılık azalmıştır. Hızla artan ve yüksek rakamlara ulaşan Borsa yatırımcılarının finansal okuryazarlıklarının sağlanması önemli bir konu haline gelmiştir.

Artan bu yatırımcı ilgisi ve bu kapsayıcılığın sürdürülebilirliği için:

- Finansal okuryazarlık eğitimleri,
- Küçük yatırımcının korunmasına yönelik uygulamalar,
- Spekülatif hareketlere karşı regülasyonlar,
- KOBİ'lerin halka arz teşvikleri gibi politikalar kritik önem taşımaktadır.

Özetle, pandemi sonrası dönemde Türkiye'de borsa yatırımcı profili, "seçkin" bir kesimden "kitlesel" bir katılıma evrilmiştir. Bu dağılım, finansal erişim eşitsizliklerini azaltan bir potansiyel barındırır da, sistemik risklerin yönetimi için kurumsal adımlar şarttır.

Sonuç olarak, COVID-19 salgını, BİST'e olan yatırımcı ilgisini önemli ölçüde artırmıştır. Ancak, bu süreçte yatırımcıların sosyoekonomik profillerinin ve risk algılarının değişkenlik gösterdiği gözlemlenmiştir. Bu bulgular, piyasa düzenleyicileri ve finansal danışmanlar için yatırımcı eğilimlerini anlamaya yönelik stratejiler geliştirmede yol gösterici olabilir.

Kaynakça

İmre Bıyıklı, S. (2022). Covid-19 Pandemisinin Seçili Dünya Borsaları Üzerindeki Etkisi. Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 14(27), 309-323. <https://doi.org/10.14784/marufacd.1148493>

İmre Bıyıklı, S. (2022). Covid-19 Pandemisinin Seçili Dünya Borsaları Üzerindeki Etkisi. Finansal Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi, 14(27), 309-323. <https://doi.org/10.14784/marufacd.1148493>

MKK (2025). Bakiyeli Yatırımcı Sayısı. <https://www.mkk.com.tr/>

Şenol, Z., & Otçeken, G. (2021). Covid-19'un BİST Sektörlerine Etkisi. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(3), 509-518. <https://doi.org/10.29106/fesa.984219>

Arlı, O. E., & Ataş, B. (2024). Findings of Herd Behavior in Borsa Istanbul During Covid-19. Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 24(1), 335-344. <https://doi.org/10.11616/asbi.1395936>

Soy Temür, A. (2021). Covid-19 Salgının Bist Teknoloji Endeksi (Xutek) Üzerindeki Etkisi. International Review of Economics and Management, 9(1), 28-49. <https://doi.org/10.18825/iremjournal.843674>

Karaca, S. (2021). Financial Effects of Covid-19 Pandemic On BİST Tourism Index. International Journal of Social Science Research, 10(2), 248-259.

**SOSYAL MEDYADA SİBER ZORBALIĞIN ÜNİVERSİTE
ÖĞRENCİLERİNDE KAYGIYA ETKİSİ****Effect of Cyberbullying on Social Media on Anxiety in University Students****Şevval ARPACI**

ORCID ID: 0009-0005-3186-4906

International Balkan University, Faculty of Human and Social
Science, Psychology, svvlarpaci@gmail.com**Abstract**

The purpose of this study was to examine the relationship between cyberbullying and social appearance anxiety among university students. Previous research indicates a positive correlation between these factors, which may vary by gender. This study aims to clarify the connections between cyberbullying experiences and appearance anxiety, as well as the impact of gender on this relationship.

A total of 100 university students participated voluntarily, comprising 54 females, 45 males, and 1 individual of another gender. Two scales were employed: the Cyberbullying Scale and the Social Appearance Anxiety Scale (Hart, Wearing, & Newlove, 1999). The Cyberbullying Scale assessed the types and severity of bullying experienced, while the Social Appearance Anxiety Scale measured anxiety related to participants' appearance.

The findings revealed a significant correlation between the Social Appearance Anxiety Scale (SAAS) and the dimensions of social exclusion and substitution in cyberbullying, suggesting that students with higher anxiety levels are more likely to encounter these forms of bullying. Gender differences were also noted, with males and females experiencing substitution and social exclusion differently.

While these results align with some prior studies, inconsistencies arise due to demographic variations and methodological differences, underscoring the need for further research to explore these relationships and additional influencing factors.

Keywords: Anxiety, cyberbullying, gender, appearance anxiety

Özet

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencileri arasında siber zorbalık ile sosyal görünüş kaygısı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Önceki araştırmalar, bu faktörler arasında pozitif bir korelasyon olduğunu ve bu ilişkinin cinsiyete göre değişebileceğini göstermektedir. Bu çalışma, siber zorbalık deneyimleri ile görünüş kaygısı arasındaki bağlantıları ve cinsiyetin bu ilişkideki etkisini açıklığa kavuşturmayı hedeflemiştir.

Çalışmaya 54 kadın, 45 erkek ve 1 başka cinsiyetten birey olmak üzere toplam 100 üniversite öğrencisi gönüllü olarak katılmıştır. Araştırmada iki ölçek kullanılmıştır: Siber Zorbalık Ölçeği ve Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği (Hart, Wearing ve Newlove, 1999). Siber Zorbalık Ölçeği, yaşanan zorbalık türlerini ve şiddetini değerlendirirken, Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği katılımcıların dış görünüşlerine ilişkin kaygı düzeylerini ölçmüştür.

Bulgular, Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği (SAAS) ile siber zorbalığın sosyal dışlanma ve yer değiştirme boyutları arasında anlamlı bir korelasyon olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, kaygı düzeyi yüksek olan öğrencilerin bu tür zorbalık biçimlerine daha yatkın olabileceğini göstermektedir. Ayrıca, cinsiyet farklılıklarına da rastlanmıştır; erkek ve kadın öğrenciler yer değiştirme ve sosyal dışlanma biçimlerinde farklı deneyimler yaşamıştır.

Bu sonuçlar bazı önceki çalışmalarla örtüşmekle birlikte, demografik farklılıklar ve yöntemsel değişkenlikler nedeniyle tutarsızlıklar da ortaya çıkmıştır. Bu durum, söz konusu ilişkileri ve etkileyen diğer faktörleri inceleyen daha fazla araştırmaya duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kaygı, siber zorbalık, cinsiyet, görünüş kaygısı

Introduction

Cyberbullying describes the negative behaviors that individuals are exposed to in the digital environment, while social appearance anxiety refers to the anxiety that individuals feel about their appearance. With the widespread use of technology, cyberbullying has become a significant problem among young people and university students. This type of bullying can have serious negative effects on the psychological health of targeted individuals. On the other hand, social appearance anxiety includes individuals' concerns about how they will be evaluated by others, and this anxiety can affect individuals' social relationships and general quality of life.

The purpose of this study is to examine the possible relationship between cyberbullying and social appearance anxiety among university students. Previous studies have shown that there is a positive relationship between these two factors and that this relationship may differ according to gender (Popat, 2023; Çetin, Peker, & Eroğlu, 2010; Campbell, 2012). This study aims to shed light on the relationships between university students' cyberbullying experiences and appearance anxiety and to investigate the effect of gender on this relationship.

One hundred university students participated in the study voluntarily; 54 of the participants were female, 45 were male, and 1 was of another gender. Two different scales were used to assess participants' cyberbullying experiences and social appearance anxiety levels: the Cyberbullying Scale and the Social Appearance Anxiety Scale (SAAS; Hart, Wearing, & Newlove, 1999). The Cyberbullying Scale measures the types of bullying that participants were exposed to and the severity of this bullying, while the SAAS was designed to assess the level of anxiety students felt about their appearance.

In this context, the results of the study aim to make an important contribution to understanding the dynamics between cyberbullying and social appearance anxiety.

lying is a situation where individuals or groups use information and communication technologies to engage in harmful behaviors against another individual. This type of bullying often occurs with hidden identities, allowing the cyberbully to feel protected and, consequently, making such behaviors more prevalent (Hinduja & Patchin, 2009). The effects of cyberbullying can have negative consequences on individuals' psychological, social, and emotional states,

including low self-esteem, depression, and anxiety (Beran & Li, 2005; Hinduja & Patchin, 2009).

Cyberbullying

Cyberbullying is a situation where individuals or groups use information and communication technologies to engage in harmful behaviors against another individual. This type of bullying often occurs with hidden identities, allowing the cyberbully to feel protected and, consequently, making such behaviors more prevalent (Hinduja & Patchin, 2009). The effects of cyberbullying can have negative consequences on individuals' psychological, social, and emotional states, including low self-esteem, depression, and anxiety (Beran & Li, 2005; Hinduja & Patchin, 2009).

Anxiety

Anxiety is defined as the feeling of fear and uneasiness in response to uncertain or threatening situations. This emotional state is often accompanied by physiological symptoms and can interrupt both internal and external interactions (Falcon, 1985; Erskine, 2018). Anxiety relates to an individual's perception of threats in their environment and feeling vulnerable to those threats.

Appearance Anxiety

Appearance anxiety refers to the excessive fear and anxiety individuals experience regarding potential social evaluation. This condition is associated with concerns about how individuals are perceived in social situations, leading to feelings of inadequacy or embarrassment (Kierkegaard; Ozturk, 1981). Cyberbullying can exacerbate appearance anxiety, increasing levels of anxiety and social discomfort among victims (Juvonen & Gross, 2008).

Relevant Research

Studies indicate a strong connection between cyberbullying and various forms of psychological distress, particularly among students who frequently use information and communication technology (ICT) tools. For instance, a study with students aged 14-19 showed that 28% of students were engaged in cyberbullying, while 30% experienced cyber victimization (Baker &

Kavşut, 2007, p.39). Research by Arıcak, Karikhan, Uzunhasanoğlu, Saribeyoğlu, Nude, Yılmaz, and Memmedov (2008, p.257) supports this, indicating that 36% of Turkish students engaged in cyberbullying, while a later study reported that 48% of students participated in such behaviors (Artillery, 2008).

Further studies on university students reveal that cyberbullying and victimization are pervasive issues. Dilmaç (2009, p.1312) found that 23% of university students had engaged in cyberbullying behaviors at least once, with 55% experiencing victimization at some point in their lives. This finding aligns with Beiricak (2009, p.179), who reported that 20% of students encountered cyberbullying and 54% experienced victimization. Meanwhile, research by Akbulut, Şahin, and Erişti (2010) found no significant age difference in cyber victimization among university students, suggesting that cyberbullying affects students across all ages.

Gender differences in cyberbullying behaviors are also inconclusive. Studies by Tokunaga (2010), Arıcak (2009), and Topçu, Erdur-Baker, and Çapa-Aydın (2008) found no significant gender differences in cyberbullying behaviors. However, research by Çetin, Peker, and Eroğlu (2010) highlights that with increased internet addiction and lower life satisfaction, particularly among female students, the likelihood of cyber victimization rises, as does the frequency of cyberbullying behaviors (p.183). Another study on male students by Peker and Eroglu (2010, p.863) reveals that increased internet addiction among male students correlates with a heightened risk of becoming both cyberbullies and cyber victims.

The impact of internet safety education is also noteworthy. A study involving 1,360 individuals by Berson, Berson, and Ferron (2002) found that interactions initiated in virtual environments often extended into real-life meetings. For female students, teacher-guided internet safety education was shown to decrease the likelihood of engaging with individuals met online. However, risky internet use behaviors, such as sharing private information, were associated with increased victimization (Erdur-Baker, 2010).

Problematic internet use has been consistently linked with cyberbullying behaviors, which are influenced by antisocial tendencies and rule avoidance (Jung, Leventhal, Kim, Park, Lee, & Park, 2014). A study by Francisco et al. (2015) on university students also confirmed that cyber victimization rates did not significantly differ across ages. However, studies on gender-based victimization suggest that women may exhibit equally aggressive or even more frequent

cyberbullying behaviors compared to men, with female students showing higher courage in virtual interactions (Rice et al., 2015; Pearce & Negro, 2014; Beckman, Hagquist & Hellstrom, 2013).

Recent studies have highlighted the psychological impacts of cyberbullying. For example, a 2023 study from Guangdong University of Technology found a significant relationship between cyberbullying victimization and social anxiety in college students aged 18-25. The study concluded that cyberbullying led to heightened social anxiety, with victimized students reporting less social efficacy and greater difficulty in interpersonal interactions (Campbell, 2012, p.17). Importantly, this research suggests that while cyberbullying does not directly cause social anxiety, it indirectly impacts self-perception, leading to negative self-evaluation and triggering social anxiety. The study also found that appearance anxiety acts as a mediator in the relationship between cyberbullying victimization and social anxiety, suggesting that cyberbullying may increase social anxiety through elevated appearance anxiety (Popat, 2023, p.28; Hart, 2008, p.15).

Methodology

A survey was distributed to 100 university students, with 96 responses analyzed. Two established scales were utilized to measure cyberbullying and appearance anxiety:

Cyberbullying Victimization Scale (CVS): Developed by Bayar et al. (2023), this 28-item scale uses a 4-point Likert scale (1 = Never to 4 = More than three times) to measure the frequency of cyberbullying victimization. It includes dimensions such as social exclusion, verbal teasing, and anonymous victimization, demonstrating good reliability and validity among Turkish university students, identifying six key factors of victimization (Bayar et al., 2023).

Social Appearance Anxiety Scale (SAAS): Created by Hart, Wearing, and Newlove (1999), this 16-item scale assesses the anxiety individuals experience in appearance evaluation situations using a 5-point Likert scale (1 = Not at all to 5 = Extremely). Scores range from 16 to 80, with higher scores indicating greater social appearance anxiety. The SAAS has shown strong internal consistency and construct validity (Hart et al., 2008).

This study was conducted with informed consent, and the data were analyzed using Jamovi software to assess correlations, gender differences, and types of cyberbullying.

Results

Correlation analysis revealed significant findings regarding the relationship between anxiety and various forms of cyberbullying among university students as assessed by the Social Appearance Anxiety Scale (SAAS) and dimensions of cyberbullying. The mean SAAS score of 38.4 (SD = 15.5) in the Correlation matrix below (Table 1) indicated a moderate level of anxiety in the sample. Particularly, dimensions of cyberbullying such as Putting People in Place (F1: M = 8.13, SD = 3.67), Verbal Teasing (F2: M = 8.69, SD = 3.99), and Social Exclusion (F3: M = 5.94, SD = 5.32) indicated different levels of victimization. Correlation analysis highlighted the significant relationships; for example, Verbal Teasing ($r = 0.417$, $p < .001$) and Social Exclusion ($r = 0.423$, $p < .001$) were strongly associated with increased levels of anxiety. Other forms of cyberbullying, such as Disclosure (F4: $r = 0.371$, $p < .001$), Sexual Cybervictimization (F5: $r = 0.314$, $p = .002$), and Anonymous Cybervictimization (F6: $r = 0.352$, $p < .001$), also showed significant, albeit slightly weaker, correlations. Overall, total cyberbullying was significantly correlated with the SAAS ($r = 0.413$, $p < .001$), indicating that higher levels of cyberbullying victimization were associated with increased anxiety among participants. These findings highlight the complex interaction between various forms of cyberbullying and anxiety, highlighting the need for targeted interventions to support students' mental health and well-being.

Correlation Matrix

		Result For SSAS	F1	F2	F3	F4	F5	F6	TOTAL Cyberbullying
Result For SSAS	Pearson's r	—							
	df	—							
	p-value	—							
F1	Pearson's r	0.372	—						
	df	94	—						
	p-value	< .001	—						
F2	Pearson's r	0.417	0.847	—					
	df	94	94	—					
	p-value	< .001	< .001	—					
F3	Pearson's r	0.423	0.841	0.740	—				
	df	94	94	94	—				
	p-value	< .001	< .001	< .001	—				
F4	Pearson's r	0.371	0.891	0.852	0.797	—			
	df	94	94	94	94	—			
	p-value	< .001	< .001	< .001	< .001	—			
F5	Pearson's r	0.314	0.817	0.817	0.715	0.897	—		
	df	94	94	94	94	94	—		
	p-value	0.002	< .001	< .001	< .001	< .001	—		
F6	Pearson's r	0.352	0.751	0.906	0.657	0.767	0.766	—	
	df	94	94	94	94	94	94	—	
	p-value	< .001	< .001	< .001	< .001	< .001	< .001	—	
TOTAL Cyberbullying	Pearson's r	0.413	0.942	0.946	0.866	0.944	0.906	0.883	—
	df	94	94	94	94	94	94	94	—
	p-value	< .001	< .001	< .001	< .001	< .001	< .001	< .001	—

Table 1 Correlation Matrix

F1: Substitution, F2: Verbal Teasing, F3: Social Exclusion, F4: Disclosure, F5: Cyber Victimization with Sexual Content, F6: Anonymous Cyber Victimization

In Table 2, the mean scores for the dimensions of cyberbullying were as follows: Substitution (F1: M = 8.13, SD = 3.67), Verbal Teasing (F2: M = 8.69, SD = 3.99), Social Exclusion (F3: M = 5.94, SD = 5.32), Explanation (F4: M = 5.60, SD = 5.96), Sexual Cyber Victimization (F5: M = 5.77, SD = 2.83), and Anonymous Cyber Victimization (F6: M = 5.96, SD = 2.70). These scores indicate varying levels of victimization among participants.

The Shapiro-Wilk test results show significant deviations from normality ($p < .001$) for all variables, indicating that the data did not follow a normal distribution.

Descriptives								
Descriptives								
	Result For SSAS	F1	F2	F3	F4	F5	F6	TOTAL Cyberbullying
N	96	96	96	96	96	96	96	96
Missing	1	1	1	1	1	1	1	1
Mean	38.4	8.13	8.69	5.94	5.32	5.60	5.96	39.6
Median	36.0	6.00	6.50	4.00	4.00	4.00	4.50	33.0
Standard deviation	15.5	3.67	3.99	3.05	2.66	2.68	2.76	17.3
Minimum	16	6	6	4	4	4	4	28
Maximum	74	22	22	15	16	15	15	99
Shapiro-Wilk W	0.955	0.645	0.722	0.686	0.568	0.658	0.741	0.699
Shapiro-Wilk p	0.003	< .001	< .001	< .001	< .001	< .001	< .001	< .001

Table 2 Descriptives

F1: Substitution, F2: Verbal Teasing, F3: Social Exclusion, F4: Disclosure, F5: Cyber Victimization with Sexual Content, F6: Anonymous Cyber Victimization

The study employed independent sample t-tests in Tables 3 and 4 to investigate potential gender disparities in the different aspects of anxiety and cyberbullying experienced by the participants. With a t-value of 0.736 (df = 94, $p = 0.463$), the Social Appearance Anxiety Scale (SAAS) results revealed no significant difference between the male and female participants (M = 37.09, SD = 15.85) and female participants (M = 39.44, SD = 15.37).

Numerous noteworthy conclusions emerged from the examination of the aspects of cyberbullying. The results of the t-test for Substitution (F1) showed a marginally significant difference, t-value -1.952 (df = 94, p = 0.054), suggesting that men (M = 8.91, SD = 4.10) were more likely than women (M = 7.46, SD = 3.17) to be victims of this kind of cyberbullying

There was no discernible change in verbal teasing (F2); t-value was -0.910 (df = 94, p = 0.365). However, there was a significant difference identified for Social Exclusion (F3), with a t-value of -2.690 (df = 94, p = 0.008), suggesting that women reported higher degrees of social exclusion than men (M = 6.82, SD = 3.59). The findings for Anonymous Cyber-Victimization (F6) (t = -0.727, p = 0.469), Sexual Cyber-Victimization (F5) (t = -0.794, p = 0.429), and Explanation (F4) did not show any significant differences (t = -1.378, p = 0.172).

Lastly, there were no discernible gender differences in the overall cyberbullying score (t = -1.543, p = 0.126). Overall, these results imply that there are no appreciable gender differences in the general patterns of anxiety and overall experiences with cyberbullying across distinct cyberbullying dimensions, especially Social Exclusion and Replacement.

Independent Samples T-Test		Statistic	df	p
Result For SSAS	Student's t	0.736	94.0	0.463
F1	Student's t	-1.952 *	94.0	0.054
F2	Student's t	-0.910	94.0	0.365
F3	Student's t	-2.690 *	94.0	0.008
F4	Student's t	-1.378	94.0	0.172
F5	Student's t	-0.794	94.0	0.429
F6	Student's t	-0.727	94.0	0.469
TOTAL Cyberbullying	Student's t	-1.543	94.0	0.126

Note. H_a: $\mu_{\text{Female}} \neq \mu_{\text{Male}}$
 * Levene's test is significant (p < .05), suggesting a violation of the assumption of equal variances

Table 3 Independent T-Test

Group Descriptives						
	Group	N	Mean	Median	SD	SE
Result For SSAS	Female	52	39.44	36.50	15.37	2.131
	Male	44	37.09	33.50	15.85	2.389
F1	Female	52	7.46	6.00	3.17	0.439
	Male	44	8.91	7.00	4.10	0.618
F2	Female	52	8.35	6.00	3.87	0.537
	Male	44	9.09	7.50	4.14	0.624
F3	Female	52	5.19	4.00	2.28	0.316
	Male	44	6.82	5.00	3.59	0.541
F4	Female	52	4.98	4.00	2.08	0.289
	Male	44	5.73	4.00	3.19	0.480
F5	Female	52	5.40	4.00	2.25	0.312
	Male	44	5.84	4.00	3.12	0.471
F6	Female	52	5.77	4.00	2.83	0.392
	Male	44	6.18	5.00	2.70	0.408
TOTAL Cyberbullying	Female	52	37.15	30.00	14.85	2.060
	Male	44	42.57	34.50	19.49	2.938

Table 4 Group T-Test

Discussion

This study clarifies the intricate connection between university students' experiences of cyberbullying and social anxiety, bolstering earlier findings and introducing fresh viewpoints into the conversation. The noteworthy association identified between instances of cyberbullying and heightened social anxiety underscores the substantial influence of digital interactions on mental well-being, particularly in an academic setting where social dynamics are crucial.

Diverse rates of cyberbullying and victimization among teenagers and young adults have been reported in earlier research. For instance, Dilmaç (2009) discovered that 23% of college students had participated in cyberbullying, while Baker and Kavşut (2007) revealed that 28% of students had experienced it. These numbers show an alarming pattern that suggests cyberbullying affects people of all ages and in a variety of educational settings. Specifically, my results align with the findings of Tokunaga (2010) and Arıcak (2009), who found no discernible gender differences in the behaviors associated with cyberbullying. This

demonstrates that both male and female students participate in and are victims of cyberbullying, indicating that remedies need to be gender-neutral and cross-cutting.

The moderating function of appearance anxiety in the connection between social anxiety and cyberbullying victimization is a particularly startling conclusion from this study. This association is consistent with Popat's (2023) study, which hypothesizes that experiences of cyberbullying may worsen negative self-perceptions, raising social anxiety. To grasp the underlying mechanisms at work, it is important to consider the possibility that cyberbullying may influence one's self-perception rather than immediately causing social anxiety. It implies that self-esteem and self-image therapies might be helpful in lessening the negative effects of cyberbullying on mental health.

The results are consistent with Çetin et al. (2010), which showed that higher internet addiction was linked to more cyberbullying victimization and behaviors, especially among female students. This relationship emphasizes the importance of changing internet usage habits and encouraging safe online conduct to lower the incidence of cyberbullying.

Additionally, a recent study conducted by Guangdong University of Technology (2023) revealed a significant correlation between being a victim of cyberbullying and social anxiety. This finding supports the notion that the effects of cyberbullying extend beyond initial victimization and can have wider psychological consequences. This highlights the need for safe spaces in learning environments where students can discuss their experiences and receive guidance on appropriate online behavior. The study's conclusions urge a comprehensive strategy to address cyberbullying and its psychological effects. Future research should continue to examine the nuances of these linkages, especially in various cultural contexts.

Conclusion

This study investigated the relationship between anxiety and various forms of cyberbullying among university students and revealed several important findings that contribute to our understanding of these issues. One of the most important findings is the significant correlation between anxiety levels measured by the Social Appearance Anxiety Scale (SAAS) and specific dimensions of cyberbullying, specifically Social Exclusion and Substitution. This suggests that students who experience higher levels of anxiety are more likely to experience these forms of

cyberbullying, which is consistent with existing literature highlighting the detrimental effects of such victimization on mental health.

The findings also suggest that there are gender differences in specific dimensions of cyberbullying, with males reporting higher levels of Substitution and females experiencing more Social Exclusion. This reflects broader societal trends regarding gender and victimization, and suggests that interventions should be tailored to effectively address these differences.

While the results are consistent with some previous studies, there are notable discrepancies, particularly in reported general anxiety and cyberbullying experiences. These differences may be due to differences in sample demographics or methodological approaches and highlight the need for further research to clarify these relationships and explore other influencing factors.

References

- Akbulut, Y., Şahin, M., & Erişti, B. (2010). Cyberbullying among university students: A study on the prevalence and effects. *Computers in Human Behavior*, 26(6), 1304-1310.
- Arıcak, T. (2009). Cyberbullying among adolescents: A review of the literature. *Journal of Adolescent Health*, 45(4), 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2009.06.007>
- Arıcak, T., Karikhan, M., Uzunhasanoğlu, A., Saribeyoğlu, A., Nude, A., Yılmaz, A., & Memmedov, A. (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents: A study on prevalence and psychological effects. *Cyberpsychology & Behavior*, 11(2), 257-261.
- Baker, J. A., & Kavşut, F. (2007). Cyberbullying: A study of the prevalence and effects on students. *Journal of Educational Psychology*, 99(1), 39-50.
- Baker, J., & Kavşut, F. (2007). Cyberbullying among university students: A study of the prevalence and impact. *Cyberpsychology & Behavior*, 10(4), 554-556. <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.9970>
- Beiricak, A. (2009). The impact of cyberbullying on university students: A survey study. *Journal of Cyber Psychology and Behavior*, 12(2), 179-184.

- Berson, I. R., Berson, M. J., & Ferron, J. M. (2002). Emerging risks of violence in the digital age: A report on the impact of cyberbullying on youth. *Journal of School Violence*, 1(1), 1-20.
- Beran, T., & Li, Q. (2005). Cyberbullying: A review of the literature. *Canadian Journal of School Psychology*, 20(2), 1-12.
- Bayar, A., Kurt, B. S., Mutlu, M., Öven, Ç., & Bayar, Y. (2023). Cyberbullying Victimization Scale.
- Campbell, M. A. (2012). Cyberbullying and social anxiety: The role of appearance anxiety. *Journal of Adolescent Research*, 27(1), 17-28.
- Çetin, B., Korkmaz, M., & Arıcak, T. (2010). Internet addiction and cyberbullying among adolescents: A study on the predictors of victimization. *Computers in Human Behavior*, 26(2), 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.09.004>
- Çetin, B., Peker, M., & Eroğlu, Y. (2010). The relationship between internet addiction and cyberbullying among adolescents. *Computers in Human Behavior*, 26(2), 183-189.
- Dilmaç, B. (2009). A study of cyberbullying and its effects on individuals. *Journal of Educational Technology & Society*, 12(4), 45-56.
- Dilmaç, B. (2009). Cyberbullying: A study on the prevalence and effects among university students. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 9(3), 1312-1320.
- Erdur-Baker, Ö. (2010). Cyberbullying and its relationship with internet safety education. *Journal of Educational Psychology*, 102(2), 123-134.
- Falcon, L. (1985). Anxiety: A psychological perspective. *Journal of Clinical Psychology*, 41(5), 485-493.
- Francisco, R., et al. (2015). The relationship between problematic internet use and cyberbullying behaviors among university students. *Computers in Human Behavior*, 50, 1-8.
- Guangdong University of Technology. (2023). The relationship between cyberbullying victimization and social anxiety among college students. *Journal of Cyberpsychology*, 10(1), 23-30.
- Hart, L., Wearing, A. J., & Newlove, J. (1999). The Social Appearance Anxiety Scale: Development and validation. *Journal of Personality Assessment*, 73(1), 15-30.

- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2009). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of Suicide Research*, 13(3), 217-230.
- Juvonen, J., & Gross, E. F. (2008). Extending the school grounds? Bullying experiences in cyberspace. *Journal of School Health*, 78(9), 496-505.
- Kierkegaard, P., & Ozturk, M. (1981). The impact of social evaluation on appearance anxiety. *Journal of Social Psychology*, 113(1), 1-10.
- Pearce, M., & Negro, C. (2014). Gender differences in cyberbullying: A study of university students. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 17(3), 145-150.
- Peker, M., & Eroğlu, Y. (2010). Internet addiction and its relationship with cyberbullying among male students. *Computers in Human Behavior*, 26(6), 863-870.
- Popat, A. (2023). The interplay between cyberbullying and social anxiety: A focus on appearance anxiety. *Journal of Adolescent Psychology*, 45(2), 28-35.
- Popat, S. (2023). The interplay between cyberbullying, self-perception, and social anxiety. *Journal of Adolescence*, 94, 12-20. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2022.11.005>
- Rice, E., et al. (2015). Gender differences in cyberbullying behaviors among university students. *Journal of Interpersonal Violence*, 30(1), 1-20.
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26(3), 277-287.
- Tokunaga, R. S. (2010). Bullying and cyberbullying: A review of the literature. *Adolescent Medicine Clinics*, 21(2), 133-144. <https://doi.org/10.1016/j.admecli.2010.01.004>
- Wells, M., & Clark, D. M. (2010). The role of social anxiety in cyberbullying: A review of the literature. *Journal of Adolescence*, 33(1), 1-10.
- Zhang, W., et al. (2019). Cyberbullying and social anxiety among Chinese college students: A moderated mediation model. *Journal of Affective Disorders*, 256, 54-61.

KAHİRE’DE BULUNAN ÜMMÜ ABBAS PAŞA SEBİLİ VE MEKTEBİ’NDEKİ CELİ SÜLÜS KİTABELERİN KOMPOZİSYON ÖZELLİKLERİ

Composition Features of the Jali-Thuluth Inscriptions in The Ummu Abbas Pasha Fountain and School in Cairo

Öğr. Gör. Betül ERİKOĞLU

ORCID ID: 0000-0003-1584-7098

Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü,
berikoglu84@gmail.com

ÖZET

19. yüzyılın ikinci yarısında Abbas Hilmi Paşa’nın annesi tarafından inşa ettirilen Ümmü Abbas Paşa Sebili ve Mektebi, Kahire’deki Salibe Caddesi’nde bulunmaktadır. Sebil ve mektep üzerindeki celi sülüs hatlı kitabeler, Mescid-i Nebi’nin yazılarını yazan, sonradan yerleştiği Kahire’de Mısır Hattatı unvanı verilen, devrin ünlü hattatı Abdullah Zühdi Efendi (ö. 1879) tarafından yazılmıştır. Bu kitabeler, kompozisyon özellikleri bakımından önem arz etmektedir. Kompozisyon özellikleri ile beraber bu kitabeler arasındaki Fetih suresinden oluşan kuşak yazısı, hat sanatında “deveboynu” olarak tabir edilen uygulama ile de dikkati çekmektedir. “Deveboynu” olarak tabir edilen uygulamanın bir örneği, ünlü hattat Mustafa Rakım’ın (ö. 1826) yazdığı İstanbul / Nusretiye Camii kuşak yazısında da karşımıza çıkmaktadır. Bu bildiride, fotoğrafları çekilmiş olan Abdullah Zühdi Efendi’nin Ümmü Abbas Paşa Sebili ve Mektebi’ndeki yazıları, Mustafa Rakım’ın Nusretiye Camii’ndeki deveboynu şeklinde yazdığı yazılarla mukayese edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca; sebil ve mektep üzerindeki celi sülüs yazıların, tasarım öge ve ilkeleri bağlamında kompozisyon özelliklerinin ele alınması ve buna binaen Abdullah Zühdi Efendi’nin sanat zevkinin anlaşılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kahire, Ümmü Abbas Paşa Sebili ve Mektebi, Abdullah Zühdi Efendi, Kitabe, Celi sülüs

ABSTRACT

The Ummu Abbas Pasha Fountain and School, built in the second half of the 19th century by Abbas Hilmi Pasha's mother, are located on Salibe Street in Cairo. The jali-thuluth calligraphy inscriptions on the fountain and school were written by Abdullah Zühdi Efendi (d. 1879), a famous calligrapher of the period who wrote the inscriptions of the Masjid al-Nabawi and was

later given the title of Egyptian Calligrapher in Cairo, where he settled. These inscriptions are important in terms of their compositional features. Along with the compositional features, the band inscription consisting of the Conquest Surah between these inscriptions also draws attention with the application called "camel neck" in calligraphy. An example of the application called "camel neck" can be seen in the Istanbul/Nusretiye Mosque belt inscription written by the famous calligrapher Mustafa Rakım (d. 1826). In this paper, the inscriptions of Abdullah Zühdi Efendi, whose photographs were taken, in Ümmü Abbas Paşa Fountain and School were compared with the inscriptions written by Mustafa Rakım in the form of a camel neck in Nusretiye Mosque. In this paper, the writings of Abdullah Zühdi Efendi in Ummu Abbas Pasha Fountain and School, whose photographs were taken, were tried to be compared with the writings written in the camel neck form by Mustafa Rakım in Nusretiye Mosque. In addition, it was aimed to examine the compositional features of the jali thuluth writings on the fountain and school in the context of design elements and principles and to understand Abdullah Zühdi Efendi's taste in art accordingly.

Key Words: Cairo, Ummu Abbas Pasha Fountain and School, Abdullah Zuhdi Efendi, Inscription, Jali Thuluth

GİRİŞ

Kahire’de Salibe Caddesi’nde bulunan Ümmü Abbas Sebili (1867), batılılaşma devri Osmanlı sanatının izlerini taşıyan önemli yapılarıdır (Bayhan, 2010, s.19). Mısır Valisi I. Abbas Hilmi Paşa’nın (1848-1854) annesi tarafından 1284/1867 tarihinde yaptırılmıştır.⁸⁸ Sebilin arka planında bir mektep yer almaktadır. Mektebin bir de kitabesi vardır. Yazıları Abdullah Zühdi’ye ait olan mektep ve sebil kitabeleri sanat bakımından kıymeti haizdir (Akkuş, 1991, s. 397).

Mısır’da hüsn-i hattın sanat seviyesine yükselmesinde Türk hattatlarının mühim bir yer tuttuğunu ifade eden Günüş (2003, s.126), bu ıslahat ve gelişme hareketlerinin kendisine “Mısır Hattatı” unvanı verilen Abdullah Zühdi Efendi ile başladığını belirtir. Mısır’da Osmanlı Hat Mektebi’nin ilk kurucusu olan Abdullah Zühdi’nin (Günüş, 2001, s. 165), kitabelerini yazdığı Ümmü Abbas Sebili, Mısır sanatında önemli bir yer tutmaktadır (Günüş, 2003, s.126).

Ashabı kiramdan Temîmü’l-Dârî hazretlerinin sülalesinden olan Abdullah Zühdi Efendi, 1835 yılında ailesiyle birlikte Şam’dan Kütahya’ya, oradan da İstanbul’a göç etti. Evvelâ Eyüb Türbedarı Raşid Efendi’den, sonra Kazasker Mustafa İzzet Efendi’den sülüs ve nesih meşk etti. Nuru Osmaniye Mektebi’ne ve Mühendishane-i Berri-i Hümayun’a yazı ve resim muallimi olarak tayin olundu. Kazasker Mustafa İzzet Efendi’nin diğer talebeleri gibi en değerli hattatlardan olan Abdullah Zühdi Efendi, Sultan Abdülmecid tarafından Medine Mescid-i Nebvî’nin yazılarını yazmak üzere görevlendirilmiştir (İnal, 1955, s.15, 16, 19). Zühdi Efendi yedi yılı aşkın (Serin, 2019, s. 404) süreyle Medine’de kalarak Mescid-i Nebvî’nin kubbe kasnaklarına, duvarlarına kuşak halinde celi sülüs yazıyla ayetler, hadisler ve Hz. Muhammed ile ilgili kasideler yazmıştır (Alparslan, 2004, s. 139-140; Derman, 1988, s. 147; Serin, 2019, s.

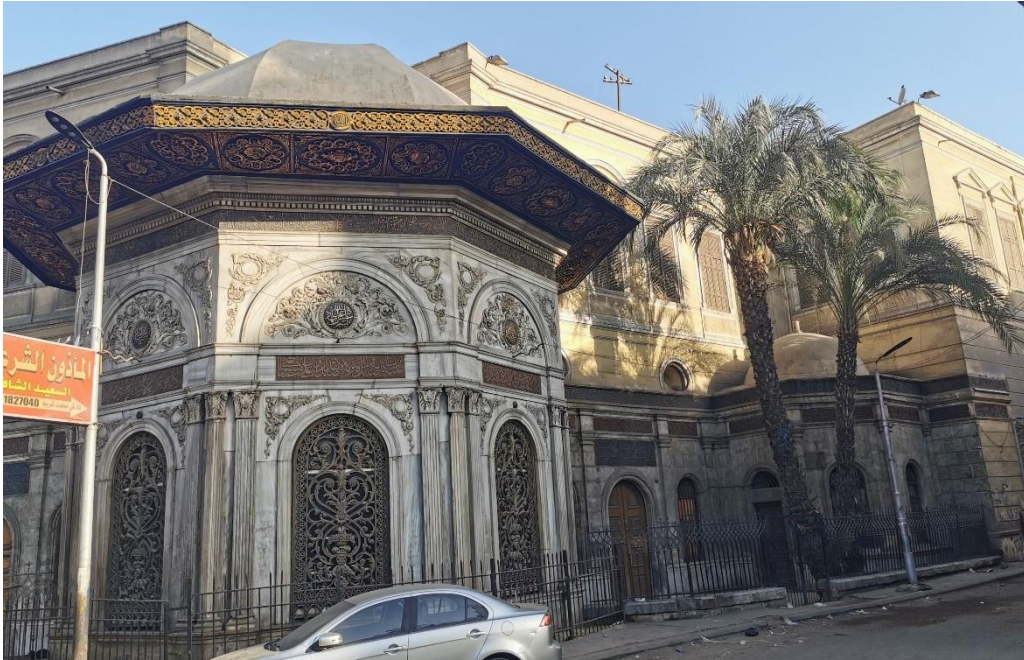
⁸⁸ Yapının mimari özellikleri için bkz. (Bayhan, 2018, s. 274-275).

404). Bu yazılar, hat sanatı tarihinde uzunluk bakımından benzersiz eserlerdir (Alparslan, 2004, s. 139-140; Serin, 2019, s. 404). Abdullah Zühdi Efendi, Kur'an-ı Kerim, Yasin-i şerif, amme cüzü, dua mecmuası, celi sülüs levhalar yazmıştır. Aynı zamanda Mısır banknotlarının ve resmi dairelerin, Kâbe örtüsünün yazıları ile Ümmü Abbas Sebili ve Rifai Camii celi sülüs kitabe yazıları, Halil Ağa Medresesi tesis kitabesi ile Salih Ebu Hadid Sebilinde celi sülüs kitabe Abdullah Zühdi Efendi'ye aittir (Serin, 2019, s. 407).

Abdullah Zühdi Efendi Medine'deki görevinden sonra 1860'ların ortalarında Mısır'a yerleşmiş ve kendisine "Mısır Hattatı" unvanı verilmiştir (Derman, 2006, s. 354). Mısır'daki etkisi en güçlü Türk hattatları arasında sayılabilen Abdullah Zühdi Efendi (Subaşı, 2001, s. 484), 1296/1879 tarihinde Mısır'da vefat etmiş, İmam-ı Şafii türbesinin çevresindeki kabristana defnedilmiştir (İnal, 1955, s. 19).

ÜMMÜ ABBAS PAŞA SEBİLİ VE MEKTEBİ'NDEKİ CELİ SÜLÜS KİTABELERİN KOMPOZİSYON ÖZELLİKLERİ

Yapının üzerindeki üst kuşakta Fetih suresinin tamamı yer almaktadır. Onun altında bulunan dikdörtgen şeklindeki ayrı parçalar halinde yazılmış kitabelerde Bakara suresi 261. ayetten 266. ayete kadar yazılıdır. Bu ayetler, mallarını Allah yolunda sarf edenlere verilecek mükâfatlardan söz etmektedir. Sebil kısmına denk gelen iki kuşağın arasında beş ayrı daire tasarım yer almaktadır. Bunlardan birinde besmele, diğer dördünde ise su ile ilgili ayetler⁸⁹ yazılıdır. Beş farklı tasarım ile Fetih suresinin yazılı olduğu kuşak mavi zeminli, Bakara suresinden bazı ayetlerin yer aldığı kitabeler ise kırmızı zeminlidir. Yapının biri sokak diğeri cadde tarafında bulunan iki kapısı vardır. Bu kapıların üzerinde sözleri şair Nailî'ye ait sebil ve mektep kitabeleri yer almaktadır (Günüç, 2005, s. 1344). (Şekil 1, 2). Kitabelerin tarih kaydına göre H. 1284 yılında yazıldığı anlaşılmaktadır.

⁸⁹ Enbiya suresi (21)30. ayetin bir kısmı, İnsan suresi (76)6. ayet ilk kısım, İnsan suresi (76)21. ayet son kısım, Mutaffifin suresi (83)28. ayet.

Şekil 1. Ümmü Abbas Sebili ve Mektebi genel görünüş (Erikoğlu, 2025)

Şekil 2. Ümmü Abbas Sebili ve Mektebi genel görünüş (Erikoğlu, 2025)

Aşağıda, Fetih ve Bakara surelerinin başladığı kısımlara ait bir fotoğraf yer almaktadır. Tadilattan öncesine ait olduğu anlaşılan fotoğraflar, 30. 09. 1993 – 30. 12. 1993 tarihleri arasında Mısır’da araştırma ve inceleme yapan, merhum Prof. Dr. Fevzi Günüş Beyefendi tarafından çekilmiştir (Günüş, 2003, s.119) (Şekil 3). Günümüzde ise baş kısımların yer aldığı sebil ve mektep üzerindeki kitabelerde herhangi bir eksik kısım bulunmamaktadır. (Şekil 4)

Şekil 3. Ümmü Abbas Sebili’nde yer alan ayetlerin baş kısımlarının 1993 yılındaki görünüşü (Günüş, 1993)

Şekil 4. Ümmü Abbas Sebili'nde yer alan ayetlerin baş kısımlarının günümüzdeki görünüşü (Erikoğlu, 2025)

Kitabeler nokta bakımından değerlendirildiğinde noktaların umumiyetle harflerin yakınına yerleştirildiğini, uygun boşluk yok ise biraz uzağa yazıldığı görülmektedir. Bir harfe ait iki noktanın yazılacağı alan dar ise bu noktalar boşluğa göre ayrı ayrı yerleştirilmiştir. Genellikle kare şeklinde yazılan noktalar, boşluğa göre yer yer yuvarlakta kullanılmıştır. Kuşakta sehven yazılmış olduğunu düşündüğümüz mavi ile renklendirilmiş “vav” harfi, Fetih suresi 6. ayette bulunmamaktadır. Aynı ayetteki sol tarafta yer alan noktaların yönleri, algı bakımından dikkati çekmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Fetih suresi 6. ayette yer alan “vav” harfi ile üç noktaların yönleri (Erikoğlu, 2025)

Aşağıda yer alan 1, 3, 4 ve 5 nolu yazılarda iki ayrı harfe ait renklendirilmiş noktalar, köşelerinden bitleştirilerek bir arada tasarlanmıştır. 6 nolu yazıda yer alan iki ayrı harfe ait noktalar ise bir arada tasarlanarak büyük bir kare elde edilmiştir. Bu büyük kare ise köşesi üzerine diyagonal yönde yerleştirilerek dinamik bir etki sağlanmıştır. 3 nolu yazıdaki ikişer noktalar ise yönleri ve yerleştirilişleri bakımından dikkati çeken noktalardır (Şekil 6).

1

2

3

4

5

6

Şekil 6. Fetih ve Bakara surelerinde yer alan bazı noktalar (Erikoğlu, 2025)

Hat sanatında farklı uygulamalar, tasarımı hareketlendiren, izleyiciyi hayrete ve üzerinde düşünmeye sevk eden örneklerdir. Tetâbuk, bu farklı uygulamalardan biridir. Tasarım ilkelerinden uygunluk başlığı altında değerlendirilebilen tetâbuk, hat sanatında iki ya da daha fazla harfin benzer parçalarının ortak kullanılmasına denir. Bildirimize konu olan kitabelerde de karşımıza bazı tetâbuk örnekleri çıkmaktadır. Aşağıdaki 1 nolu Fetih suresi 4. ayette bulunan “vekâne” kelimesindeki “vav” harfinin kuyruğu, “kâne” kelimesindeki “kâf” harfinin üst kısmına denk getirildiği için aynı zamanda seren gibi algılanmaktadır. 2 nolu Fetih suresi 9. ayetin son harfi olan “lâmelif”in zülfesi uygun boşluk olmadığı için yazılmamış, “ellezîne” kelimesindeki “lâm” harfinin “zülfesi” ile ortak kullanıma yoluna gidilmiştir. 3 nolu Fetih suresi 10. ayette bulunan “yenküsü” kelimesindeki “boru kâf” harfinin ilk iki parçası, ardından gelen “ala” kelimesindeki “ma’kus yâ” ile ortak kullanılmıştır. 4 nolu Fetih suresi 14. ayette yer alan “elif” harfi, hem “semavat” hem de “ve’l-ard” kelimeleri için ortak kullanılmıştır. 5 nolu Fetih suresi 25. ayette yer alan “ma’kûfen” kelimesindeki ortada yazılan “ayn” harfinin alt kısmı ile “boru kâf” harfinin ilk parçası ortak kullanılmıştır. 6 nolu Bakara suresi 264. ayette yer alan “elif” harfi, hem “eyyühe” hem de “ellezîne” kelimesi için ortak kullanılmıştır (Şekil 7).

1

2

3

4

5

6

Şekil 7. Fetih ve Bakara surelerinde yer alan tetâbuk örnekleri (Erikoğlu, 2025)

Mektep Kitabesi⁹⁰: 4 beyitten ibaret olan manzume, 10 pafta halinde yazılmıştır. İlk iki satır, yan yana 3 olmak üzere toplam 6, alttaki satır ise yan yana 4 pafta halindedir. Alttaki satırın sağ ve sol taraflarında ketebe ve tarih kaydı bulunmaktadır. Mektep kitabesinde bulunan 5 “serenli kâf” harfinin serenleri, yeterli boşluk olmadığı için yazılmamış onun yerine mühmel olan küçük “kâf” işareti yazılmıştır. Yeşil ok ile işaret edilen iki yerde, “kâf” harflerinin seren yazılması gereken kısmına başka bir harf denk getirildiği için o harfler seren gibi algılanmaktadır. Bu tasarruf, diğer kitabelerde de yer yer karşımıza çıkmaktadır (Şekil 8).

Şekil 8. Mektep kitabesi (Erikoğlu, 2025)

Metinde tekrar eden harf ve kelimeler için, hattatın tasarımda tekrar ve ritim ilkesini gerçekleştirebilmesi için karşısına çıkmış bir imkân olduğu ifade edilebilir. Yapı üzerinde yer alan kitabelerde tekrar ve ritimle ilgili bazı örnekler yer almaktadır. Yukarıdaki mektep kitabesinde tekrar eden “ayn” harfleri ile karşılıklı olarak meydana getirdikleri yönler dikkati çekmektedir (Şekil 8). Aşağıda görülen Fetih suresindeki aynı şekilde ve aynı hizada yazılan üç “cim” harfi, ritim ilkesine uygun düşmektedir (Şekil 9).

Şekil 9. Fetih suresinde yer alan ritim örneği (Erikoğlu, 2025)

Denge ilkesi, tamamlanmış bir kompozisyonda karşımıza çıkan önemli hususlardan biridir. Bir hat tasarımında denge unsuru; harf ve işaretlerle, büyük-küçük, boşluk-doluluk oranları ile tekrar eden unsurlar gibi pek çok yolla sağlanabilmektedir. Hiç şüphesiz incelediğimiz kitabelerde denge ilkesinin var olduğu söylenebilir. Değerlendirdiğimiz kitabeleri temsilen mektep kitabesini ele almak yerinde olacaktır. Belirli aralıklarla sıralanmış dikey harfler, üst kısmın solundaki paftasında yer alan “kâf” harfleri, aynı paftadaki “ma’kus yâ”, orta paftanın

⁹⁰ Mektep kitabesinde yazan manzumenin manası şöyledir: “Abbas Paşa Hazretleri, o yüce soylu vezîr, Cennet’de de huzur ve saâdetin yüceni bulsun. Onun nâmına bir güzel mekteb inşâ olundu. Arşın bütün sâkinleri bu sebeble feyz ve duâlarını bağışlarlar. Anaların işte böyle sevgi ve şefkat güneşi olması gerekir. Bu anne de, oğlunu sanki hayata döndürdü. Allah onun da ömrünü çoğaltsın. Nâili, tam târîhini hâlisâne söyledim: Yüksekde, güzel bir ilim mektebi inşâ olundu.” (Derman, 2006, s. 360).

sağı ve solundaki “ayn ve lâmelif”ler aşağıda yer alan mektep kitabesindeki denge unsurlarıdır (şekil 10).

Şekil 10. Mektep kitabesinde yer alan denge örnekleri (Erikoğlu, 2025)

Sebil Kitabesi⁹¹: Mektep kitabesi ile aynı düzenlemeye sahip olan sebil kitabesinde ketebe ve tarih kaydı hariç bütün paftalarda “ma’kus ya” bulunmaktadır. Sol tarafın orta kısmında yan yana yer alan iki “ma’kus ya” devamlılık ilkesine uygun düşmektedir (Şekil 11).

Şekil 11. Sebil kitabesi (Erikoğlu, 2025)

Hat sanatında “deveboynu” olarak tabir edilen uygulamaya göre, metnin, bulunduğu yüzeyin istikametine bağlı olarak farklı yöne doğru yazılması, karşımıza zengin örnekler çıkarmaktadır. Ümmü Abbas sebili ve mektebi üzerindeki Fetih suresi de bu örneklerden biridir. Kitabenin iki yerinde yazı istikamet değiştirmiştir. Oldukça maharet isteyen bu uygulama, M. Rakım’ın kuşak yazısını yazdığı İstanbul/Nusretiye Camii’nde de karşımıza çıkmaktadır (Şekil 13, 14).

18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan Mustafa Râkım, gerek celi sülüste gerekse tuğrada yaptığı yeniliklerle adından söz ettiren mühim bir sanatkârdır (Berk, 2003, s. 86, 130). H. 1241 tarihli Nusretiye Camii kuşak yazısı, Mustafa Râkım’ın hat sanatındaki kudretini temaşa edebildiğimiz tekâmül dönemi eserlerinden biridir. Mustafa Râkım’ın vefatından 53 yıl sonra ahirete irtihal eden Abdullah Zühdi Efendi, Nusretiye Camii’ndeki yazıları muhakkak görmüş olmalıdır. Her iki hattatta kuşak yazısından belli bir kısmı, alanın durumuna göre deveboynu olarak tabir edilen şekilde kompoze etmiştir. Mustafa

⁹¹ Sebil kitabesinde yazan manzumenin manası şöyledir: “Esbak hıdiv (vezîr) Abbas Paşa Hazretlerinin temiz ruhu şübhesiz bol mükâfâta mazhar oldu. O yüce cevherin mâsûmiyet sebebi olan annesi, eşi benzeri bulunmaz yeni bir eser yaptırdı. Lutfuyla, bu yerin hayat bulmasına sebep oldu; Nil nehri gibi, o da her taraftaki susuzları suya kanmış hâle getirdi. Nâili, tam târihini halka içirdim: Hayr ile, Allah rızâsı için bu sebil akıtıldı.” (Derman, 2006, s. 358).

Rakım'ın mihrabın üst kısmına deveboynu olarak yazdığı yazının meyli, Abdullah Zühdi Efendi'nin yazdığı yazıya göre daha azdır. Buna bağlı olarak yazı, zeminin hafif meyline uyum sağlayacak şekilde tam dönmeden yani yön değiştirmeden mihrabın sağ üst kısmından yukarı doğru çıkacak, sol kısmından da aşağı doğru inecek şekilde yazılmıştır (Şekil 13, 14). Abdullah Zühdi Efendi'nin Fetih suresinden oluşan kuşak yazısının köşeye denk gelen kısmı 90° dönen bir alana yazılmıştır. Alanda tam dönüş mevzubahis olduğundan harflerde yazıldığı alana tabi olarak kesintiye uğramadan döndürülerek yazılmıştır (Şekil 12). Ustalıkla kompoze edilen yazının harf güzelliğinden, harf aralarındaki espastan ve tasarım düzeninden hiçbir şey kaybetmediği görülmektedir. Her iki tasarım da bulundukları alana göre mahirane kompoze edilmiş tasarım harikalarıdır.

Şekil 12. Abdullah Zühdi Efendi'nin Ümmü Abbas sebili üzerine “deveboynu” şeklinde yazdığı Fetih suresi (Erikoğlu, 2025)

Şekil 13. Mustafa Râkım'ın (ö. 1826) yazdığı Nusretiye Camii kuşak yazısında mihrabın sağ üst tarafında yer alan “deveboynu” örneği (Erikoğlu, 2021)

Şekil 14. Mustafa Râkım'ın (ö. 1826) yazdığı Nusretiye Camii kuşak yazısında mihrabın sol üst tarafında yer alan “deveboynu” örneği (Erikoğlu, 2021)

Abdullah Zühdi Efendi'nin, Bakara ile Fetih suresinin yer aldığı kitabelerin sonunda ve sebil ile mektep kitabelerinde olmak üzere dört imzası bulunmaktadır. Aşağıda 1 numaradaki Bakara suresinin yer aldığı kitabelerin sonunda ayetin kalem kalınlığı ile satır halinde “Ketebehu Kâtibü'l-Haremü's-şerîfün-Nebevî, son kısmında daha ince kalemle “ğafera'l-lahu zunûbehu âmin”, sol alt tarafta ise H. 1284 tarihi yazılıdır (Şekil 15).

2 numaradaki Fetih suresinin yer aldığı kitabenin sonunda aşağıdan yukarı doğru beyzi şekilde sıkışık tertip edilmiş “Ketebehu Abdullah Zühdi min sülâleti Temim ed Dârî radiyallahu anhu” ibaresi yazılıdır. “Ketebehu” kelimesindeki “seren”in uç kısmı, “Abdullah” ismindeki “ayn” harfinin kaşı ile “Zühdi” ismindeki “dâl” harfi, “yâ” harfinin baş kısmıyla bitişik yazılmıştır. “Yâ” harfinin içindeki dört nokta ile sağ üstte yer alan ikişer noktalar dikkat çekmektedir. Ortadaki “lâmelif” harfinin “elif”i, “nûn-ı râî ve râ” gibi diyagonal harfler, yatay yazılan “ma’kus yâ”, sıkışık tertip edilmiş imza ibaresini hareketli kılan unsurlardır (Şekil 15).

3 ve 4 numaradaki sebil ve mektep kitabelerinde ise beyzi şekilde tasarlanmış “Ketebehu Abdullah Zühdi” yazılıdır. “Zühdi” ismindeki “ze” harfinin kuyruğu, “ketebehu” kelimesindeki “kâf” harfinin üst kısmına yazıldığı için aynı zamanda seren gibi algılanmaktadır ki bu husus bildirimize konu olan kitabelerde de yer yer karşımıza çıkmaktadır. İmzaların altında ise H. 1284 yazılı tarih kayıtları yer almaktadır (Şekil 15).

2

3 Mektep kitabesi

4 Sebil Kitabesi

Şekil 15. Abdullah Zühdi Efendi'nin yazdığı ketebe ve tarih kayıtları (Erikoğlu, 2025)

SONUÇ

Bu bildiride; hat sanatını İstanbul'da Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den öğrenen ve bu sanattaki mahirliğini Kahire'deki Ümmü Abbas Paşa Sebili ve Mektebi kitabelerinde de gördüğümüz Abdullah Zühdi Efendi'nin kompozisyon anlayışı, dikkati çeken hususlarla ele alınmaya çalışıldı.

Titizlikle hakkedildiği görülen celi sülüs kitabelerden Fetih suresinin tamamı, üst kısma kuşak halinde iki deveboynu örneği ile yazılmıştır. Bu örnekler, İstanbul/Nusretiye Camii'ndeki Mustafa Rakım'ın kuşak halinde yazmış olduğu bir başka deveboynu örneği ile mukayese edilmiştir. Abdullah Zühdi Efendi, bu yazıyı 90° dönen bir alana yazdığından Mustafa Rakım'ın yazısına göre eğimi daha fazladır. Her iki hattatın yazmış olduğu bu deveboynu örnekleri, bulundukları alana göre mahirane kompoze edilmiş tasarım harikalarıdır.

Fetih suresinden oluşan kuşak yazısı aralıksız devam ettiği için köşe kısımlara kelimeler denk gelse de harfler devam ettirilerek istif bütünlüğü korunmuştur.

Günümüze kadar sağlam gelebilmiş sebil ve mektep yazıları, hat sanatı tarihinde klasik olarak adlandırılabilir bir döneme ait olması sebebiyle izleyici ve yazı mekânı arasındaki oranın, harfler arasındaki espas ve harf estetiği ile boyutlarının ideal ölçüde yapıldığı rahatlıkla söylenebilir. Nitekim kaynaklarda Abdullah Zühdi Efendi'nin sanatında oldukça mahir olduğu, Mısır'daki klasik Türk hat sanatı üslubunun doğuşunun onunla olduğu ifade edilmektedir.

Sonuç olarak; daha önce tespiti yapıp okunan fakat tasarım öge ve ilkeleri bağlamında incelenmemiş olan kitabeler; nokta, tetâbuk, tekrar, ritim ve denge örnekleri ile 90° açıyla dönen iki alana maharetle yazılması bakımından dikkati çekmektedir.

KAYNAKÇA

Akkuş, M. (1991). Kahire'deki Osmanlı dönemi eserlerinde Türkçe manzum kitabeler. *Vakıflar Dergisi*, 22, ss. 383-419.

<https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11352/446/Akku%c5%9f.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Alparslan, A. (2004). *Osmanlı hat sanatı tarihi*. Yapı Kredi Yayınları.

Bayhan, A. A. (2010). Bir tarih müzesi: Mısır. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (6), ss. 9-24. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/28571>

Bayhan, A. A. (2018). Haremü'ş-şerifü'n-nebevi hattatı Abdullah Zühdi'nin Kahire'de Ümmü Abbas Paşa sebili ve mektebindeki hat sergisi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* (45), (ss. 269-290). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdded/issue/42617/513166>

Berk, S. (2003). *Hattat Mustafa Râkım Efendi*. Kaynak Yayınları.

Derman, M. U. (1988). Abdullah Zühdi Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 1, ss. 147). TDV Yayınları.

Derman, M. U. (2006). Kahire'deki Ümmü-Abbas Sebîl-Küttâbı'nın kitâbesi. Kaçar, M ve Durukal Z. (Ed.), *Essays in honour of Ekmeleddin İhsanoğlu* (ss. 353-361). Research Centre for Islamic History, Art and Culture (IRCICA).

Günüç, F. (2001). Osmanlı san'atında hat. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 1, ss. 153-174. <http://marife.org.tr/pub/issue/68054/1063673>

Günüç, F. (2003). Kâhire Kasrı'l-Menyel müzesi mescid yazıları. *İstem: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 1(1), ss. 119-138. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/issue/26555/279641>

Günüç, F. (2009). Osmanlı celî sülüs hattının Mısır celîsine etkileri. 6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (21-26 Kasım 2005) C. 3, (ss. 1333-1347).

İnal, İ. M. (1955). *Son hattatlar*. Maarif Basımevi.

Serin, M. (2019). *Hat sanatı târihi ekoller ve tâkipçileri 1. Kubbealtı Neşriyatı*.

Subaşı, H. (2001). Osmanlı Türk hattatlığının (Mısır) Arap hattatlığına tesiri ve bir Türk ekolü savunucusu olarak Mısırlı hattat Seyyid İbrahim. *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri* (25-27 Ekim 2000) C.2, (ss. 477-499). <http://ktpmakale.isam.org.tr/detayilhmklzt.php?navdil=eng&midno=151477500&YayinTarihi=2001>

YAPAY ZEKÂ UYGULAMASI KULLANARAK YAPAY SİNİR AĞI VE MAKİNE ÖĞRENMESİ OLUŞTURMAK

Abdullah NARALAN⁹²

ÖZET

Günümüzde araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlayan Yapay Zekâ uygulamaları belirli konularda ancak uzmanlar tarafından yapılabilecek araştırma ve analizlerde kullanıcılara yol göstermekte ve zaman alıcı süreçleri otomatikleştirmektedir. Büyük veriler ile ancak elde edilen bir Yapay Sinir Ağı ve Makine Öğrenmesi oluşturmak oldukça zaman alıcıdır ve zor süreçler gerektirir. Modelin mimarisinin belirlenmesi, eğitilmesi, denenmesi ve doğru tahminde bulunabilmesi için etkisiz parametrelerin tespiti, çıkartılması ve doğruluğunun artırılması gerekir. Yapay zekâ uygulamaları bu gibi süreçleri otomatikleştirerek uzmanlık gerektirmeden Yapay Sinir Ağları ve Makine Öğrenmesi konusunda kullanıcılara kolaylık sağlamaktadırlar. Bu çalışmada ChatGPT Yapay Zekâ uygulaması ile Yapay Sinir Ağı ve Makine Öğrenmesi oluşturmak için 2006 yılında yapılmış “Üniversite Gençliğinin Sosyoekonomik Profili” araştırmasında elde edilen yaklaşık 9500 anket verisi kullanılmıştır. Yapay Zekâ uygulamasına verilerin girilmesi, modellerin seçilmesi ve değişik modellerin denenmesi; interaktif ve doğrulamalı bir şekilde yapılmıştır. Bu çalışma ile Yapay Sinir Ağı veya Makine Öğrenmesi konusunda büyük bir uzmanlığa sahip olmadan yüksek doğruluk oranına sahip bir çıkarım yapacak Yapay Sinir Ağı veya Makine Öğrenmesi elde edilebileceği görülmüştür. Söz konusu anket soruları içinde Türkiye’nin Avrupa Birliğine üyeliğinin desteklenmesi sorusuna verilen cevap için Yapay Sinir Ağı ve Makine Öğrenmesi ayrı ayrı çalışılmış ve ChatGPT ile %80 üzerinde bir doğrulukla cevabı tahmin edecek bir model geliştirilmiştir. Modelin kullandığı parametrelerin sonuca etkisi de oransal olarak elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, ChatGPT, yapay sinir ağı, makine öğrenmesi

⁹²Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, Prof. Dr. Abdullah.naralan@erdogan.edu.tr

Developing Artificial Neural Networks and Machine Learning Using an Artificial Intelligence Application

ABSTRACT

Artificial Intelligence (AI) applications provide significant convenience to researchers today by guiding users in conducting specialized research and analyses—tasks that would otherwise require expert intervention—while automating time-consuming processes. Constructing Artificial Neural Networks (ANNs) and Machine Learning (ML) models capable of handling large datasets demands considerable time and involves complex procedures. Key challenges include defining the model architecture, training and testing the model, identifying and eliminating ineffective parameters, and enhancing predictive accuracy. AI applications streamline these processes, enabling users to develop robust ANNs and ML models without requiring deep expertise. In this study, the ChatGPT AI application was employed to create ANN and ML models using approximately 9,500 survey responses obtained from the 2006 research project titled "Socio-Economic Profile of University Youth." The process involved in putting the data into the AI application, interactively selecting and testing various models, and validating results through iterative refinement. The findings demonstrate that even without extensive expertise in ANN or ML, users can develop models capable of generating high-accuracy inferences. Specifically, the study focused on predicting responses to the survey question regarding support for Turkey's membership in the European Union. Separate ANN and ML models were developed using ChatGPT, both achieving prediction accuracy exceeding 80%. Furthermore, the proportional impact of each parameter on the model's outcome was quantitatively assessed.

Keywords: Artificial Intelligence, ChatGPT, Artificial Neural Networks, Machine Learning

I. GİRİŞ

Günümüz teknolojik gelişmelerinden birisi de Yapay Zekâdır (YZ). Gerek yazılım gerekse donanım olarak karşımıza çıkan YZ internet üzerinde her platformda yaygın olarak başvuru alan uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürekli geliştirilen ve farklı alanlara yönelik olarak özelleştirilen YZ uygulamalarından yararlanmak yaygınlaşmaktadır. Arama motorlarının işlevlerinin neredeyse tümüyle YZ uygulamalarına geçtiği, web sitesi aramaları dahil olmak üzere sorulara cevap verme ve alternatif çözümler önermeler nedeniyle çok tutulduğu söylenebilir. YZ uygulamaları web üzerinden erişilebilen siteler şeklinde veya mobil uygulamalar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ücretli veya ücretsiz sürümleri kullanıcılara farklı çözümleme modelleri ile cevaplar vermektedir. Ücretli olanların daha derin araştırma ve tarama yaptığı kabullenilen bir gerçektir. Ancak ücretsiz sürümleri de kullanıcılara çok yararlı cevaplar sağlamaktadır. Sadece metin işleyen veya ses işleyen, görüntü işleyen, video oluşturan farklı tematik YZ uygulamaları vardır. Bununla birlikte birden fazla tematik alanda çözüm sunan olan YZ uygulamaları da giderek artmaktadır. Sürekli öğrenen bir yapıda oldukları için zaman içinde üst düzey çözümleri sunan model yapıları da değişmekte ve işlevsellikleri artmaktadır.

Kural, formül veya denklem gibi rutin ve kurallı çözüme dayalı sorgulamalarda problem çözme ve sonuca ulaşmada girilen komut değerleri doğru olduğu sürece doğru sonuçlar elde edilmesi mümkündür. Ancak yoruma dayalı belirli bir kural ve formül ile cevaplanamayan sorgularda verdiği cevapların tartışıldığı görülmektedir. Bu nedenle YZ uygulamaları sorumluluktan uzaklaşmak için "...hata yapabilir. Önemli bilgileri kontrol edin." şeklinde bir uyarı koymuşlardır.

II. MAKİNE ÖĞRENMESİ VE YAPAY ZEKÂ

YZ uygulamaları belirli veri tabanları ile eğitilerek veya bilgi kaynaklarına erişerek geliştirilmektedir. İnsan zekâsını taklit etmesi nedeniyle Zeki Sistemlerden birisidir. Temelinde makine

öğrenmesi süreci vardır. Bir diğer boyutta ise “Derin Öğrenme” adı verilen teknik ve yöntemler ile yapay sinir ağları kullanarak karmaşık veriler analiz edilebilmektedir. Makine öğrenmesinde bir olgunun veya nesnenin çok sayıda farklı durumu ve sonuçları ve çıktıları belirli kurallar içerisinde uygulamaya yüklenmesi ile bir öğrenme elde edilir. Makine öğrenmesinde öğretilecek nesne, olgunun ne olmadığından da ayrıca öğretilmesi daha doğru sonuçlara ulaşılmasına yarar sağlayacaktır. Bu nedenle bir sistemin makine öğrenmesi sağlaması için uzun uğraşlar, bilgi altyapısı ve öğrenme sağlayacak sistem ve öğrenme sağlanacak konu üzerinde büyük ve yorucu çabalar gerekir. Alanında uzman kimselerin ancak başarabileceği ve çalıştırabileceği bir makine öğrenmesi sistemi eğitilen konu veya konular ile sınırlıdır. Tek bir konu için bir makine öğrenmesi geliştirmek ise belirli konular için düşünülebilir. Belirli bir hastalığa tanı koyabilen veya kredi kartı sahteciliği konusunda uyarı verebilen öğrenmeler sağlanabilir.

III. YAPAY ZEKÂ İLE MAKİNE ÖĞRENMESİ SAĞLAMAK

Sadece bir konuda makine öğrenmesi sağlamak için bir takım sistemleri öğrenmek veya bilgi altyapısı oluşturmak çok istenen bir durum değildir. Bu yüzden daha kolay bir yöntem olarak YZ uygulamaları kullanılması mümkündür. YZ uygulamasına veriler girilerek neyin ne olduğu ve ne olmadığı öğretilerek bir makine öğrenmesi sağlanabilir. Bu öğrenme sonucunda, verilen verinin ne olduğu büyük bir olasılıkla tahmin edilebilmektedir.

YZ ile makine öğrenmesi sağlamanın avantajları; herhangi bir yazılım dili bilmeye gerek duymaması, çok kısa sürede öğrenme sağlanabilmesi olarak sayılabilir. Dezavantajı ise derin öğrenme yapamaması ve bir anda belirli bir konu ile sınırlı olmasıdır. Bununla birlikte hızlı ve doğruluk olasılığı yüksek bir öğrenme araştırmacılara belirli konularda yarar sağlayabilir.

IV. ARAŞTIRMA KONUSU

Bu çalışmayla YZ ile bir makine öğrenmesi sağlamanın mümkün, kolay ve hızlı olduğunu göstermek amaçlanmıştır. Çalışmada 2006 yılında Prof. Dr. Muammer Yaylalı ve arkadaşları tarafından Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi olarak yapılmış “Üniversite Gençliğinin Sosyo-ekonomik Profili” araştırmasında elde edilen yaklaşık 9500 anket verisi kullanılmıştır. Ankette öğrencilere soruların “Türkiye’nin AB Üyeliğini Destekliyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplar ile makine öğrenmesi sağlanması ve anketlerden herhangi birinin “Türkiye’nin AB üyeliğini Destekliyor musunuz?” sorusuna verilen cevabın ne olduğunun tahmin edilmesi amaçlanmıştır.

V. UYGULAMA

Bu çalışmada günümüzün en yaygın kullanılan YZ uygulamalarından birisi olan OpenAI şirketinin ChatGPT adlı uygulamasının “ChatGPT plus” sürümü kullanılmıştır. İlk olarak uygulamaya “Türkiye’nin AB Üyeliğini Destekliyor musunuz?” sorusuna “Evet” cevabı verenlerin anketleri, ardından “Hayır” diyenlerin anketleri Excel dosyası olarak yüklenmiştir. Uygulamadan bu anketleri inceleyerek bir öğrenme sağlaması istenmiş ve ardından verilecek başka anketlerin “Türkiye’nin AB Üyeliğini Destekliyor musunuz?” sorusuna hangi cevabın verilmiş olabileceğini tahmin etmesi istenmiştir.

Uygulamanın eğitilmesi için öncelikle 100 tane anket ile öğrenme sağlanması istenmiş, ardından 500, 1000, 2000 ve 3000 anket ile sistemin eğitilmesine devam edilmiştir. Bu şekilde farklı miktarda anketler ile eğitimin, sonucun doğru tahmin edilmesine olan etkisi de görülmek istenmiştir. Uygulamaya verilen prompt şu şekilde olmuştur. *“Bir makine öğrenmesi oluşturacağız. Öncelikle sana vereceğim birinci Excel dosyası AB üyeliğini destekleyenlere ait, ikinci vereceğim Excel dosyası ise AB üyeliğini desteklemeyenlere ait verilerdir. Her bir satır*

bir kişiye ait verilerdir. Bununla öğrenme oluşturun. Sonra sana vereceğim Excel dosyasındaki kişilerin AB üyeliğini destekleyip desteklemediklerini tahmin et.”

Uygulama yüksek doğruluk oranını yakalayabilmek için 3 farklı model kullanarak bunu yapabileceğini belirtmiş ve sırasıyla uygulamanın 3 modeli de çalıştırması istenmiştir. Bu modeller, Lojistik Regresyon, Random Forest ve Yapay Sinir Ağı için de Multi-Layer Perceptron (MLP) dir.

VI. BULGULAR

Makine öğrenmesi sonucu her bir eğitim seti için “Doğruluk”, “Duyarlılık” ve “F1 Skoru” ayrı ayrı hesaplanmıştır. Tabloda gösterilen;

Doğruluk; Modelin "pozitif" dediği örneklerin ne kadarının gerçekten pozitif olduğunu belirten değerdir.

Duyarlılık; Gerçek pozitiflerin ne kadarının model tarafından doğru tahmin ettiğini gösteren değerdir.

F1 skoru ise Doğruluk ve Duyarlılık değerlerinin harmonik ortalamasıdır.

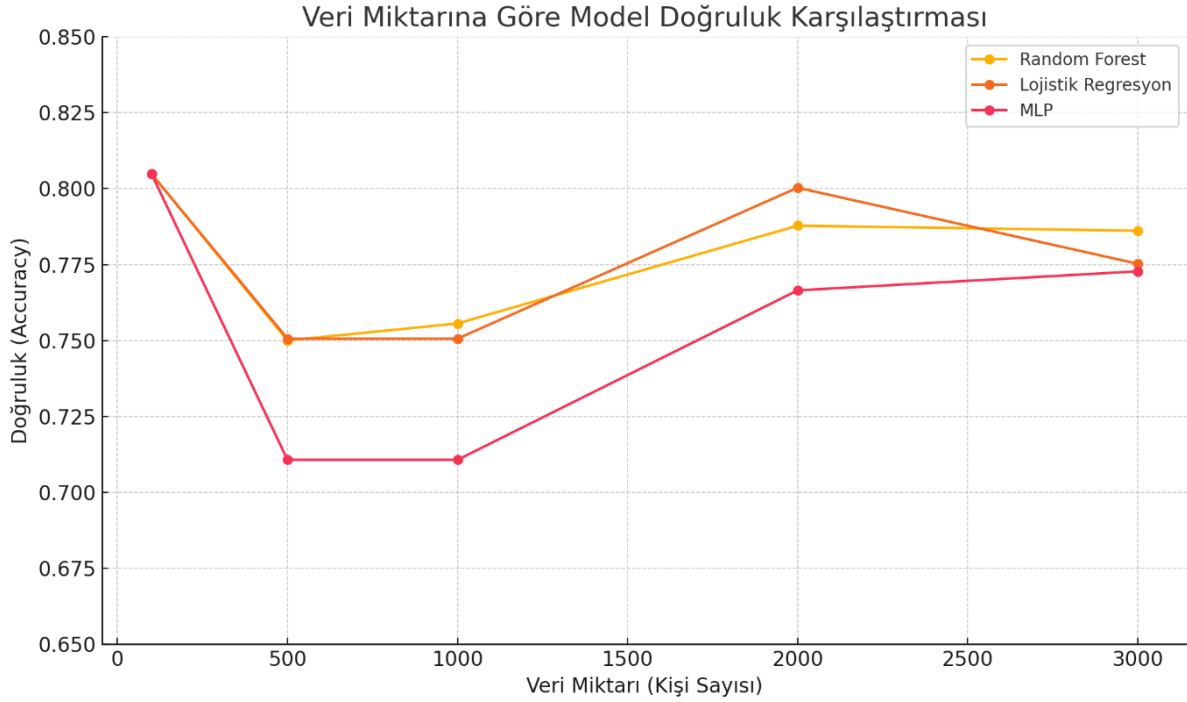
Tablo 1. Üç Modele Göre Veri Büyüklüğü İle İlgili Parametre Değerleri

Veri Büyüklüğü	Parametre	Lojistik Regresyon	Random Forest	Multi-Layer Perceptron
100 Anket verisi ile	Doğruluk	0,78	0,80	0,81
	Duyarlılık	0,82	0,81	0,80
	F1 Skoru	0,80	0,80	0,80
500 Anket verisi ile	Doğruluk	0,72	0,75	0,71
	Duyarlılık	0,76	0,78	0,72
	F1 Skoru	0,75	0,76	0,71
1000 Anket verisi ile	Doğruluk	0,75	0,78	0,71
	Duyarlılık	0,74	0,79	0,73
	F1 Skoru	0,76	0,78	0,72
2000 Anket verisi ile	Doğruluk	0,79	0,77	0,73
	Duyarlılık	0,80	0,78	0,74
	F1 Skoru	0,79	0,78	0,72
3000 Anket verisi ile	Doğruluk	0,78	0,80	0,73
	Duyarlılık	0,77	0,79	0,74
	F1 Skoru	0,77	0,79	0,72

Tabloya bakıldığında Lojistik Regresyon, 2000 kişide en yüksek performansı sergiliyor. MLP, 3000 kişide en istikrarlı artışı gösteriyor. Random Forest, genel olarak yüksek ve dengeli bir başarı sağlıyor.

Grafik olarak ise aşağıdaki gibi gösterilebilir.

Grafik 1. Üç Modelin Doğruluk Karşılaştırması

Makine öğrenmesi oluşturulduğunda uygulamaya daha önceki öğrenme dosyaları içinde yer almayan 100 farklı anket, dosya olarak verilmiş ve kişilerin AB üyeliğine desteklerinin tahmin edilmesi istenmiştir. Yapılan değerlendirme ve incelemede anketleri 80 tanesinin cevabının doğru tahmin edildiği görülmüştür. Doğrulama amacıyla başka kişilere ait yine makine eğitilmesinde kullanılmayan 100 farklı anket daha yüklenerek AB üyeliğine verilen cevabın tahmin edilmesi istenmiştir. Bu anketlerin de 81 tanesinin AB üyeliğine verilen cevabının YZ uygulaması tarafından doğru tahmin edildiği görülmüştür. Bu da modelin geçerli olduğu ve YZ uygulamasının basit makine öğrenmesini büyük bir doğruluk oranında başardığı görülmüştür.

YZ uygulamasının makine öğrenmesinde kullandığı üç modele göre genel doğruluk yüzdeleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. Üç Modelin Veri Büyüklüğüne Göre Doğruluk Yüzdeleri

Veri Miktarı	Random Forest	Lojistik Regresyon	MLP
100	0.805	0.805	0.805
500	0.750	0.751	0.711
1000	0.756	0.751	0.711
2000	0.788	0.800	0.767
3000	0.786	0.775	0.773

YZ uygulamasının makine öğrenmesini sağlamak için kullandığı süreler ise Tablo 3'teki gibi olmuştur.

Tablo 3. YZ Uygulamasının Makine Öğrenmesi İçin Harcadığı Süre (3000 Anket için)

Model	Eğitim Süresi (saniye)
Random Forest	1.30 saniye
Lojistik Regresyon	2.39 saniye
MLP (YSA)	56.60 saniye

Ayrıca YZ uygulamasına girilen anketlerdeki cevapların modellerdeki ağırlıkları da Excel tablosu olarak istenmiş ve üç modele göre aşağıdaki tablolar oluşturulmuştur.

Tablo 4. Random Forest Modelinde Sonuca Etki Eden Cevaplar ve Yüzdeleri

Değişken	Etki (%)
Gelir Artacak	11,07
Kaynakların Denetimi	10,14
İşsizlik Azalacak	8,10
Dış Politika	8,01
Devlet Bilinci Zayıfla.	7,25
Demokratikleşme	7,10
Eğitim Sosyal Güv.	6,74
Kültürel Değer Zayıf.	6,32
Enflasyon Düşecek	6,24
Finans İmkânları	5,75
Serbest Dolaşım	4,68
Çevrenin Korunması	3,05
Barınma Yeri	2,16
Giyim-Ayakkabı	2,05
Eğitim-Öğretim	1,93
Sınıfı	1,91
Ulaşım	1,91
Aile Reisi Mesleği	1,87
Türk Halk	1,87
Türk Pop	1,86

Tablo 5. Lojistik Regresyon Modelinde Sonuca Etki Eden Cevaplar ve Yüzdeleri

Değişken	Etki (%)
Kaynakların Denetimi	8,01
Gelir Artacak	7,86
Demokratikleşme	7,49
Kitap Okuma	6,90
Kültürel Değer Zayıf.	6,58
Cinsiyet	6,32
Serbest Dolaşım	6,27
Finans İmkânları	5,36
Uyuşturucu	5,03
Devlet Bilinci Zayıfla.	4,96
Öğrenim Şekli	4,93
Eğitim Sosyal Güv.	4,62

İşsizlik Azalacak	4,55
Enflasyon Düşecek	3,76
Dış Politika	3,69
İtibar Sahibi Olmak	3,25
Sınıfı	2,78
Barınma Yeri	2,68
Giyim-Ayakkabı	2,56
Tiyatro	2,40

Tablo 6. MLP Modelinde Sonuca Etki Eden Cevaplar ve Yüzdeleri

Değişken	Etki (%)
Kültürel Değer Zayıf.	5,41
Yarışma	5,24
Kaynakların Denetimi	5,14
İşsizlik Azalacak	5,11
İlin Gelişmişliği	5,10
Barınma	5,05
İnternet.1	5,03
Demokratikleşme	4,98
Gıda	4,96
Medeni Durum	4,94
Öğretim Kadrosu	4,93
Serbest Dolaşım	4,92
Spor	4,92
Derse Devam	4,92
A.Reisi Eğitimi	4,92
Sigara	4,91
Film-Dizi	4,90
Şans Oyunları	4,88
Özel	4,87
Aile Reisi Mesleği	4,87

Ayrıca her üç modelde de ilk 20 içinde yer alan cevaplar ise şöyle olmuştur.

Tablo 7. Her Üç Modelde Ortak Değişkenler

Değişkenler	Random Forest (%)	Lojistik Regresyon (%)	MLP (%)
Serbest Dolaşım	4,68	6,27	4,92
Kaynakların Denetimi	10,14	8,01	5,14
Demokratikleşme	7,10	7,49	4,98
İşsizlik Azalacak	8,10	4,55	5,11
Kültürel Değer Zayıf.	6,32	6,58	5,41

VII. SONUÇ

Çalışma ile kodlama ve belirli bir program kullanmadan YZ uygulaması yardımıyla belirli bir konuda makine öğrenmesi sağlamanın kolay ve etkili olduğu, araştırmacıların çalışmalarına çok büyük katkılar ve çıktılar sunacağı gösterilmiştir. Çalışmada OpenAI markasının ChatGPT uygulaması kullanılmış ve dakikalar içerisinde girilen verilerden hızlı bir makine öğrenmesi sağlanmıştır. Tahmin doğruluğunun nasıl değiştiğinin görülmesi amacıyla Makine Öğrenmesi üç farklı model kullanılarak yapılmış ve neredeyse üçünde de %80'e yakın doğrulukla cevapların tahmin edebildiği görülmüştür. YZ uygulaması ile makine öğrenmesi sağlamanın yanı sıra oluşturulan modele etki eden faktör/değişkenlerin etkilerinin kolayca öğrenilebilmesi de mümkündür. Bu da araştırmacıya tahmin modeline etki etmeyen veya çok az oranda etki eden değişkenlerin modelden çıkararak daha az değer ile aynı sonuçlara ulaşma imkânı vermektedir. Bütün bu işlemlerin ve süreçlerin dakikalar gibi kısa bir sürede yapıyor olması etkileyicidir. Ayrıca YZ uygulaması, istendiği takdirde modeli bilgisayar yazılımına da dönüştürüp kod haline getirerek harici olarak bilgisayar ortamında tekrar tekrar çalıştırılabilmesinde de imkân sağlamaktadır. YZ uygulaması ile veya makine öğrenmesi amacıyla geliştirilen programlar ile elde edilen öğrenmelerin karar vericinin yerine geçmediği karar vericilere yardımcı olmak amacıyla birer karar destek programı olduğu unutulmamalıdır.

**BURSA ŞEHZADE MUSTAFA-İ ATİK VE CEM SULTAN TÜRBEŞİ
KALEMİŞİ TEZYİNATINDAKİ BENZERSİZ HATAYİ MOTİFLERİ⁹³**

*The Unique Hatayi Motifs in the Painted Decoration of the Şehzade Mustafa-i Atik and
Cem Sultan Tombs in Bursa*

Uzman, Ayşegül KAMACI

ORCID ID: 0000-0002-8235-3963

Bağımsız, aysegulkamaci@gmail.com

ÖZET

Hatayi motifi, klasik Türk tezyinatının vazgeçilmez kompozisyon öğelerinden biridir. Yüzyıllar boyunca, dönemin usta sanatkârlarının hünerli ellerinde gelişim göstererek zirve noktasına ulaşmış ve süsleme unsurları arasında müstesna bir yere sahip olmuştur.

Bursa’da yer alan Şehzade Mustafa-i Atik ve Cem Sultan Türbesi, türbe tezyinatının en eşsiz örneklerinden biridir. Klasik tezyinat anlayışının zemininin hazırlandığı bu dönemde, Sultan II. Mehmet, vefat eden oğlu Şehzade Mustafa için bir türbe inşa ettirmiş; daha sonra küçük oğlu Cem Sultan’ın da buraya defnedilmesiyle türbe, zamanla Cem Sultan Türbesi olarak anılmaya başlanmıştır. Yapıldığı tarihten itibaren çeşitli onarımlar geçirmiş olmasına rağmen özgün kimliğini büyük ölçüde muhafaza edebilen bu kıymetli yapının tezyinatında dikkat çeken Hatayi motifleri, desen tasarımının merkezinde ve büyük boyutlarda tasarlanmıştır. Ayrıca bu motiflere katlanan yapraklar ile hareket kazandırılmış, Rumi ve Münhani motifleriyle zenginleştirilmiş ve yer yer malakâri tekniği kullanılarak süslemenin yoğunluğu artırılmıştır.

Bu çalışma ile türbenin özgün Hatayi motiflerini belgelemek ve bize sunulan bu kıymetli kültür mirasının gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalemîşi, Cem Sultan Türbesi, Hatayi Motifi, Tezyinat, Kültürel Miras

ABSTRACT

The Hatayi motif is one of the indispensable compositional elements of classical Turkish ornamentation. Over centuries, it has evolved through the skillful hands of master artisans, reaching its pinnacle and attaining a distinguished place among decorative elements.

⁹³ Bu makale 2021 tarihli “Bursa Cem Sultan Türbesi Kalem İşleri ve Kompozisyon Özellikleri” başlıklı yüksek lisans tezi kaynak alınarak geliştirilmiştir.

The Şehzade Mustafa-i Atik and Cem Sultan Tomb, located in Bursa, stands as one of the most exquisite examples of Ottoman tomb ornamentation. During this period, which laid the groundwork for classical decorative traditions, Sultan Mehmed II commissioned a tomb for his late son, Şehzade Mustafa. Later, with the burial of his younger son, Cem Sultan, in the same structure, the tomb gradually came to be known as the Cem Sultan Tomb. Despite undergoing various restorations over time, the tomb has largely preserved its original identity. The Hatayi motifs, which prominently feature in its decoration, are designed on a large scale and positioned at the heart of the composition. Additionally, these motifs have been enhanced with folded leaves to create a sense of movement, enriched with Rumi and Münhani motifs, and, in certain areas, intensified through the application of the malakâri technique.

This study aims to document the authentic Hatayi motifs of the tomb and contribute to the transmission of this invaluable cultural heritage to future generations.

Key Words: Painted Decoration, Cem Sultan Tomb, Hatayi Motifs, Ornament, Cultural heritage

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk başkenti olan Bursa, sadece siyasi değil, aynı zamanda kültürel ve sanatsal anlamda da imparatorluğun temellerinin atıldığı bir şehir olmuştur. Bu şehirde gelişen mimari gelenek, özellikle türbe mimarisiyle kendini göstermiş; hanedan üyeleri için inşa edilen türbeler, dönemin estetik anlayışını yansıtan özgün tezyinat örnekleriyle donatılmıştır. Bursa'da yer alan Erken Dönem Osmanlı türbeleri, Klasik Dönem'e geçişte belirleyici olmuş, mimari ve süsleme unsurlarıyla sonraki yüzyılların sanat anlayışına öncülük etmiştir.

Muradiye Külliyesi içerisinde yer alan ve 1479 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından genç yaşta vefat eden oğlu Şehzade Mustafa adına yaptırıldığı kabul edilen türbe, daha sonra esaret altında yaşadığı yılların ardından 1495'te vefat eden Cem Sultan'ın naaşının 1499 yılında Bursa'ya getirilerek bu yapıya defnedilmesiyle birlikte, zaman içerisinde literatürde “Cem Sultan Türbesi” adıyla anılmaya başlanmıştır. Ancak, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu olan ve aynı isme sahip Şehzade Mustafa'nın türbesiyle karışıklık yaşanmaması adına, bu yapı bazı kaynaklarda **Şehzade Mustafa-i Atik ve Cem Sultan Türbesi** olarak da geçmektedir.

500 yıllık geçmişe sahip olan bu anıtsal yapı, çeşitli dönemlerde onarımlardan geçirildiği kaynaklarda yer almaktadır. Özellikle 2012–2015 yılları arasında, Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından yürütülen “Muradiye Türbeleri Restorasyon ve Çevre Düzenleme Projesi” kapsamında, yapılar çok yönlü bir müdahaleye tabi tutulmuştur. Bu süreçte yalnızca yapısal sorunlar giderilmemiş, aynı zamanda araştırma raspaı sırasında ortaya çıkarılan ve özgün biçimiyle korunmuş olan **kalemişi bezemeler** de ihya edilmiştir. Ne var ki, restorasyon öncesine ait detaylı belge ve görsel kayıtların sınırlı olması, bilimsel değerlendirme açısından önemli bir eksiklik oluşturmaktadır.

Osmanlı kalemişi süslemeleri, mimari yapılarla bütünleşerek dönemin estetik değerlerini ve sembolik anlatım gücünü ortaya koyan önemli sanat verileri arasında yer almaktadır.

Türbelerde uygulanan bu süslemeler, hem anıtsal mimarinin bir tamamlayıcısı hem de sanatın estetik bir dili olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışma kapsamında incelenen **Şehzade Mustafa-i Atik ve Cem Sultan Türbesi**, kalemîşi tezyinatında kullanılan **hatayi motiflerinin** biçimsel çeşitliliği ve sanatsal uygulama teknikleri açısından dikkat çeken bir örnektir. Bu bağlamda makalenin amacı, söz konusu türbede yer alan hatayi motiflerini teknik, biçimsel ve kompozisyonel açıdan analiz etmek; bu örneklerin süsleme sanatındaki yerini ve sanatsal değerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Şehzade Mustafa-i Atik ve Cem Sultan Türbesi'nin Tarihî ve Mimari Özellikleri

Resim 1: Şehzade Mustafa-i Atik ve Cem Sultan Türbesi

Bursa'nın Muradiye Külliyesi içerisinde yer alan Osmanlı hanedanına mensup önemli şahsiyetlerin defnedildiği yapılardan biri olan **Şehzade Mustafa-i Atik ve Cem Sultan Türbesi**, 15. yüzyılın sonlarında, Fatih Sultan Mehmed tarafından genç yaşta vefat eden oğlu Şehzade Mustafa adına inşa ettirilmiştir. Türbenin ana kubbesinde yer alan kompozisyon içinde yer alan “Sultan Mustafa” ve “Rahimehullah” yazıları, yapının Şehzade Mustafa'ya ithafen yaptırıldığını ortaya koymaktadır⁹⁴. Yapının inşa kitabesi günümüze ulaşmamış olmakla birlikte, 18 Cemâziyelâhir 884/6 Eylül 1479 tarihli bir belgede türbe inşası için kurşun teminiyle ilgili kaydın yer alması, bu tarihin yapı için temel alınmasına olanak sağlamaktadır⁹⁵.

Türbeye Şehzade Mustafa ve Şehzade Abdullah'tan sonra, esir hayatı sürerken 29 Cemâziyelâhir 900 / 25 Şubat 1495 Çarşamba sabahı Capoue şatosunda vefat eden⁹⁶ Cem Sultan da 1499 yılında Bursa'ya getirilerek ağabeyi Şehzade Mustafa'nın türbesine defnedilmiştir⁹⁷. Cem Sultan'ın yaşamış olduğu talihsizlikler ve Bursa halkının kendisine duyduğu derin sevgi ve bağlılık nedeniyle bu yapı, literatürde ve halk arasında ağırlıklı olarak “Cem Sultan Türbesi” olarak anılagelmiştir.

⁹⁴ KAMACI, Ayşegül, *Bursa Cem Sultan Türbesi Kalem İşleri ve Kompozisyon Özellikleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Anabilim Dalı, Konya 2021, s. 84.

⁹⁵ AYVERDİ, H. Ekrem, *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri 855-886*, C. 3, İstanbul 1973, s.161.

⁹⁶ ERTAYLAN, İ. Hikmet, *Sultan Cem*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1951, s. 234.

⁹⁷ ÜNVER, A. Süheyl - PAKALIN, M. Zeki, *Bursada Fatih'in Oğulları Mustafa ve Sultan Cem ve Türbeleri*, Ant Basımevi, Bursa 1946, s. 8.

Türbe, altıgen plan üzerine inşa edilmiştir ve bu özelliği ile Bursa’da inşa edilen altıgen planlı türbelerin, Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi ile birlikte ilk örneklerindendir⁹⁸. İki tuğla arası kesme taş dizilimi ile inşa edilen yapının üzeri kurşun kaplı bir kubbe ile örtülmüştür⁹⁹. Giriş cephesi olan kuzey ve güney cephede sivri kemer, diğer cephelerde ise Bursa kemeri formundaki kemer tipi kullanılarak mekan tasarımı zenginleştirilmiştir.

Hanedanlığın önemli isimlerine ev sahipliği yapan türbeye inşasından sonra ilk Şehzade Mustafa sonrasında ise sırayla; Şehzade Abdullah, Cem Sultan ve Şehzade Alemşah gömülmüşlerdir.

Resim 2: Kabirler

Sandukalar doğrudan zemin üzerine yerleştirilmiş olup mermer silme kaideli sandukaların baş ve ayak kısımlarında rumi zülfeler yer almaktadır (Resim 2). Türbe içerisindeki kabirlerin kimlik tespitleri yapılamadığından hanedan üyelerinin yeri kesin belli değildir. Lakin Süheyl Ünver türbeyi anlattığı kitabında Cem Sultan’ın kabrinin kapı önünde olduğunu ve levhasında da: “*Dediler eyleyüp duayi sürüş – Camı rahmetten eylesun Cem nuş – Tarihi vefatı 900 velâdeti 862*” yazılı olduğunu, doğum tarihinin yanlış yazılmış olduğunu aktarmaktadır¹⁰⁰. Türbenin geçirmiş olduğu son onarım sonrasında kapı girişindeki mezar Cem Sultan’a hemen yanında ağabeyi Şehzade Mustafa’ya onun yanındaki mezarda Sultan II. Bâyezid’in oğlu Şehzade Abdullah’a ve mihrap önünde bulunan mezar ise Sultan II. Bâyezid’in bir diğer oğlu Şehzade Alemşah’a¹⁰¹ atfedilmektedir. Yapının gerek plan anlayışındaki sadelik gerekse tezyinatın ihtişamı, Osmanlı mimarisinde tevazu ve zarafetin nasıl bütünleştirildiğini göstermesi açısından önemlidir.

⁹⁸ ERÇAĞ, Beyhan, “Mimar Sinan’ın İnşa Ettiği Türbeler”, *VI. Vakıflar Haftası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1989, s. 223.

⁹⁹ AYVERDİ, H. Ekrem, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁰⁰ ÜNVER, A. Süheyl - PAKALIN, M. Zeki, *Bursada Fatih’in Oğulları Mustafa ve Sultan Cem ve Türbeleri*, Ant Basımevi, Bursa 1946, s. 48.

¹⁰¹ ÖNKAL, Hakkı, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2017, s.181.

Resim 3: Ana Kubbe

Hem kalemişleri hem de çinileriyle baştan sona müzeyyen olan yapı, günümüze gelene dek özgünlüğünü koruyabilmiştir (Resim 3-4).

Resim 4: Türbe Çinileri

Şehzade Mustafa-i Atik ve Cem Sultan Türbesi, 1795 yılında büyük çaplı bir onarımdan geçirilmiştir. Arşiv belgelerinde bu onarıma dair detaylı bilgiler yer almakta olup, özellikle kurşun örtünün yenilenmesi, kireç ve horasan sıva uygulamaları, ahşap destek sistemleri, yapıya bir şadırvan eklenmesi ve mevtaların sanduka örtülerinin eksiklerinin giderilmesi gibi çalışmaların yapıldığı görülmektedir¹⁰².

Son olarak 2015 yılında gerçekleştirilen restorasyonlarda ise türbenin mimari dokusu korunmuş, aynı zamanda zamanla zarar görmüş olan iç mekân süslemeleri, restitüsyon verilerine dayanılarak yeniden ihya edilmiştir. Bu süreçte kalemişi tezyinat unsurları dikkatle ele alınmış ve geleneksel tekniklere sadık kalınarak yeniden renklendirilmiştir.

¹⁰² AYVERDİ, H. Ekrem, *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri 855-886*, C. 3, İstanbul 1973, s. 161.

Hatayi Motifinin Tanımı, Kökeni ve Tarihî Gelişimi

Hatayi motifi; kalemişi sanatının ana motiflerinden biri olup, adını menşe itibarıyla Çin Türkistan'ı olarak bilinen ve tarihte “Hıtay”, “Hatay”, “Hata” veya “Huten” olarak anılan bölgeden almaktadır. Bu motifin adı ilk kez Timurlular döneminde kullanıma girmiştir. Timurlular devrinde sanat ve ilme olan büyük ilgi neticesinde Herat, özellikle 1350–1510 yılları arasında önemli bir kültür ve sanat merkezi hâline gelmiştir. Bu dönemin en öne çıkan sanat hamilerinden biri olan Baysungur Mirza (1397–1433), Herat'taki sarayında oluşturduğu sanat atölyesinde eşsiz eserler üretmiş ve Batı Türkistan kitap sanatlarının gelişiminde etkili olmuştur¹⁰³.

Baysungur Mirza'nın Çin Türkistanı'na yeni motifler bulmak amacıyla gönderdiği sanatkâr Gıyaseddin, oradan döndüğünde beraberinde getirdiği çiçek esaslı süsleme üslubuna kaynağına ithafen “Hatayi” adı verilmiştir¹⁰⁴. Bu motif, zamanla İran üzerinden Anadolu'ya ulaşmış ve özellikle Osmanlı döneminde tezyini sanatların vazgeçilmezi haline gelmiştir. Hatayi motifi her dönemde farklı biçimsel ve üslûpsal özellikler göstermiştir.

Genel olarak hatayi, olgunlaşmış muhtelif çiçeklerin dikine kesitinin anatomik çizgilerinin üsluplaştırılmasıyla ortaya çıkan süsleme formudur¹⁰⁵. Türk süsleme sanatında çiçekler ya doğal biçimleriyle ya da stilize edilerek kullanılmıştır. Doğal tasvirler özellikle son asırlarda Avrupa sanatının etkisiyle görülmeye başlansa da kalemişi sanatında ağırlıklı olarak üsluplaştırılmış çiçekler tercih edilmiştir.

Stilizasyon biçimi üç ana görünümde sınıflandırılabilir:

1. Profilden görünüşün üsluplaştırılmış şekli (örnek: gül, lale, karanfil vb.)
2. Kuşbakışı (üstten) görünümün üsluplaştırılmış şekli (penç motifi)
3. Dikine kesit üsluplaştırılmış şekli (hatayi motifi)¹⁰⁶

Hatayi motifinin en erken örnekleri Uygur Türkleri tarafından yapılan 8–9. yüzyıla ait Maniheizm duvar resimlerinde görülmektedir. Anadolu Selçukluları döneminde bu motifin daha sade biçimlerde işlendiği, Osmanlı'nın klasik dönemine doğru ise giderek zenginleştiği görülür. Özellikle Fatih Sultan Mehmed dönemi ile birlikte motifin kullanımında çeşitlilik artmış, yaprakların kıvrılarak kendi üstüne dönmesi, hatayi üslûbunun karakteristik bir özelliği hâline gelmiştir.

Hatayiler uygulandığı dönem ve ekollere göre farklılık gösterirken uygulandığı alanın sınırları dahilinde şekil alırlar. 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed dönemi saray sernakkaşı Baba Nakkaş atölyesinde¹⁰⁷ zenginleşmeye başlayan bu motif 16. yüzyılda yine saray nakkaşhanelerinde

¹⁰³ ÖZERGİN, Kemal M. “Temürlü Sanatına Ait Eski Bir Belge: Tebriz’li Cafer’in Bir Arzı”, *Sanat Yıllığı* VI, İstanbul 1976, s. 475.

¹⁰⁴ MERT, Ahmet, *Süsleme Sanatlarında Hatai Motifi ve Tarihî Gelişimi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Anabilim Dalı, Ankara 2008, s.31.

¹⁰⁵ DEMİRONAT, Muhsin. “Türk Tezyini Sanatlarında Motifler”, *Akademi Mecmuası* V, İstanbul 1966.

¹⁰⁶ BİROL, A., İnci – DERMAN, F., Çiçek, *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*, Kubbealtı, İstanbul 2012, s. 65.

¹⁰⁷ KESKİNER, Cahide, *Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler-Hatai*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, s. 6.

görev yapan Şahkulu'nun Sazyolu üslûbu ve Kara Memi'nin natüralist anlayışı ile birlikte, hatayi motifleri daha büyük, detaylı ve canlı hâle gelmiş buna ek olarak yaprak sayısı artmıştır¹⁰⁸. Bu dönem, Osmanlı süsleme sanatlarında hatayilerin en yoğun ve en estetik biçimde kullanıldığı dönem olarak kabul edilmektedir.

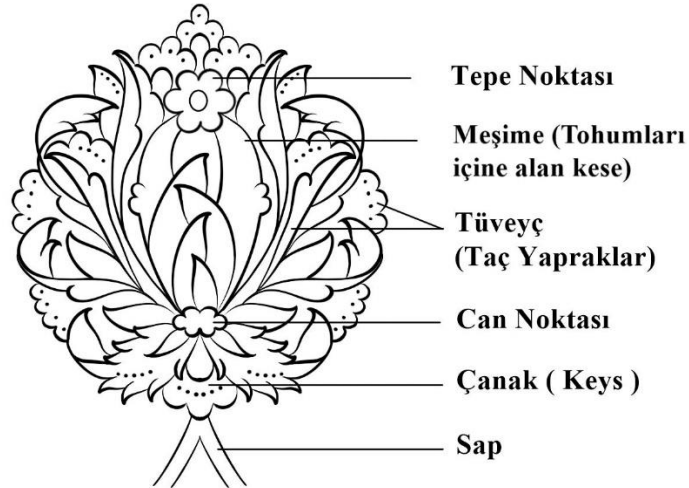
Motifin bu kadar yaygın ve çeşitli kullanımı, onun hem teknik hem de sembolik düzeyde ne denli köklü olduğunu göstermektedir. Çin ve Orta Asya etkisiyle doğan bu motif, çiçek ve yaprakların yoğun stilizasyonuna dayanır. Bu sayede motiflerin hangi çiçek türlerine ait olduğu tam olarak tespit edilemez.

Hatayi motifleri, tezyin edilecek alanların hemen hemen her yerinde rumi grubundaki motiflerle sıklıkla kullanılır. Bu motiflerin biçimsel karakteri, dönemin sanatsal anlayışına ve yüzeyin niteliğine göre değişkenlik göstermektedir. Anadolu Selçukluları döneminde daha sade olan hatayi, 15. yüzyılda Çin etkisiyle süslü hâle gelirken; 16. yüzyılda tamamen Osmanlı zevkini yansıtan bir form ile zirve noktasına ulaşmıştır.

Hatayi Motifinin Kısımları ve Çizimi

Hatayi motifi, biçimsel olarak sade görünen fakat içerdiği yapısal düzen ve çizim tekniği açısından oldukça incelikli bir şekle sahiptir. Motifin belirli anatomik bölümleri bulunmakta ve sanatçılar bu bölümleri göz önünde bulundurarak kendi hatayi tasarımlarını ortaya koymaktadır.

Hatayi Motifinin Kısımları

Resim 5: Hatayi Motifi Bölümleri¹⁰⁹

Sanatçı Muhsin Demironat yapmış olduğu incelemeler sonucunda, hatayi motifinin yapısının üç ana unsurdan oluştuğunu vurgulamaktadır: meşime, çanak ve tüveyç¹¹⁰. Bununla birlikte hatayi motifinin tüm bölümleri Resim 5'te verilmiştir.

¹⁰⁸ KESKİNER, Cahide, *Türk Motifleri*, Temel Matbaacılık, İstanbul, s. 68

¹⁰⁹ ŞENGÜL, Zeynep, M., *100 Türk Motifi*, Geçit Kitapevi, İstanbul 1990, s.102

¹¹⁰ DEMİRONAT, Muhsin, "Türk Tezyini Sanatlarında Motifler", *Akademi Mecmuası* V, İstanbul 1966.

Tepe Noktası: Tohumları koruyan meşimenin en uç noktasıdır. Bu bölümde; penç, bulut, tepelik gibi motifler sıklıkla kullanılır.

Meşime (Tohumları içine alan kese): Motifin merkezinde yer alan ve çiçeğin tohumlarını taşıyan çekirdek yapısıdır.

Tüveyç (Taç Yapraklar): Motifin etrafını kuşatan ve çiçeğin renkli yapraklarını temsil eden dış kısımdır. Her biri merkezden yani meşimeden çıkar ve motifin hacmini belirler. Bu yapraklar çoğunlukla simetrik şekilde yerleştirilmiş ve kıvrımlı, dilimli bir yapıya sahiptir.

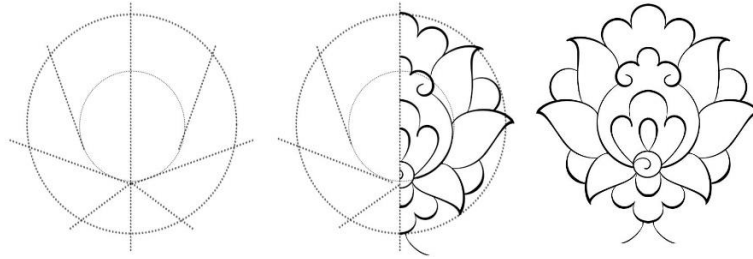
Can Noktası: Bu kısım, “ukde-i hayati” yani “hayat noktası” olarak nitelendirilmekte olup genellikle bir helezon ya da mine biçiminde sembolize edilir. Hatayi çiziminde ilk çıkış noktası bu merkezdir.

Çanak (Keys): Çiçeğin alt bölümünde yer alan ve meşimeyi çevreleyen yapıdır. Özellikle karanfil gibi çiçek türlerinde bu çanak kısımları oldukça belirgin şekilde gözlemlenir.

Sap: Motifi ana dala bağlayan kısımdır. Motiflere bazen tek sap bazen de çift sap ile bağlanabilirler.

Hatayi Motifinin Çizimi

Hatayi motifinin çizimi, belirli kurallara ve denge prensiplerine bağlı olarak gerçekleştirilir. Motifin iskeletini oluşturan dış hatlara “kanaviçe” adı verilir. Bu çizim genellikle iç içe geçmiş iki oval formdan meydana gelir. İçteki oval, göbek bölgesi olan meşimeyi sınırlar; dıştaki oval ise taç yaprakların yerleştirileceği dış sınırı belirler. Bu iki oval arasında kalan boşluk, çanak ve taç yaprakların yerleştirileceği alandır¹¹¹.

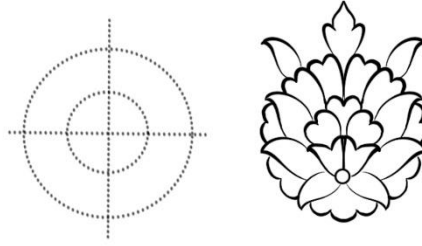
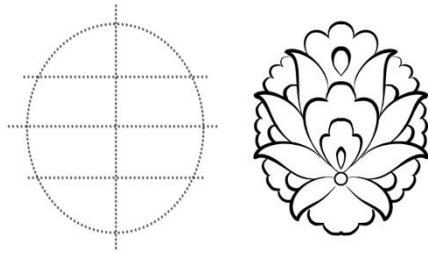
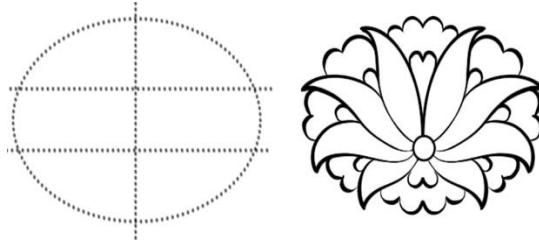
Resim 6: Hatayi Motifi Çizim Aşamaları¹¹²

Çizim süreci, genellikle şu sırayı izler:

1. Meşime ile başlanır. Tohumları temsilen çeşitli semboller (nokta, spiral, minik hilaller) kullanılarak merkez doldurulur.
2. Çanak yapraklar belirli açılarla meşimenin altına yerleştirilir.
3. Taç yapraklar, genellikle üç, altı ya da sekiz parçalı simetrik formda, merkezin etrafına eşit aralıklarla yerleştirilir.
4. Motifin genel ölçüsüne göre iç detaylar da işlenir. Büyük boyutlu hatayi motiflerinde taç yaprakların içine ikinci bir yaprak yerleştirilir veya penç benzeri dolgu unsurları eklenir.

¹¹¹ BİROL, A., İnci – DERMAN, F., Çiçek, *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*, Kubbealtı, İstanbul 2012, s. 66.

¹¹² BİROL, A., İnci – DERMAN, F., Çiçek, *a.g.e.*, s. 66.

Resim 7: Daire Formlu Hatayi Çizimi¹¹³**Resim 8: Oval Formlu Hatayi Çizimi¹¹⁴****Resim 9: Yatay Oval Formlu Hatayi Çizimi¹¹⁵**

Motifin çiziminde gözetilen simetri, geleneksel Türk süsleme sanatının en belirleyici ilkelerinden biridir. Uygulamada bu simetri el-göz alışkanlığı ile sağlanır; sağa çizilen yaprağın benzeri sola da çizilir. Hatayi çiziminde ölçü, oran ve ritim büyük önem taşır. Hatayi motifi, tezyini sanatlarında sıklıkla 3 ana formda çizilmektedir; daire formunda (Resim 7), oval formda (Resim 8) ve yatay oval formda (Resim 9). Söz konusu motif zaman içinde farklı biçimsel yorumlara uğramış olsa da özünü muhafaza etmektedir.

¹¹³ KESKİNER, Cahide, *Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler-Hatai*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, s. 45.

¹¹⁴ KESKİNER, Cahide, *a.g.e.*, s. 45.

¹¹⁵ KESKİNER, Cahide, *a.g.e.*, s. 46.

Bursa Şehzade Mustafa-i Atik Ve Cem Sultan Türbesi Kalemîşi Tezyinatındaki Benzersiz Hatayi Motifleri

Bursa Şehzade Mustafa-i Atik ve Cem Sultan Türbesi'nin kalemîşi tezyinatı incelendiğinde, Osmanlı süsleme sanatının bilinen kurgu prensiplerine bağlı kalarak inşa edilmiş bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle hatayi motiflerinin uygulama biçimleri bu yapıyı benzerlerinden ayırıp özgün kılan başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Türbenin cephe duvarlarında bulunan kompozisyonlarda hatayi motiflerinin hem boyut hem yerleşim hem de teknik açıdan nadide örnekler sergilediği dikkati çekmektedir.

Türbenin tezyinatını teşkil eden bezeme unsurları arasında **rumilerden sonra en çok dikkat çeken motif grubunu** şüphesiz hatayiler oluşturmaktadır¹¹⁶. Bu motifler, desenin yalnızca süsleme amacıyla değil, aynı zamanda kompozisyonun taşıyıcı ve merkezi unsuru olarak da işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Genel itibarıyla, **desen tasarımı sanal merkezli bir düzlem** etrafında büyük boyutlarda tasarlanan hatayi motiflerine, **katlanan yaprak kurgusu** ile görsel bir hareket kazandırılmıştır. Bu özellik, motifin iki boyutlu bir yüzeyden çıkarak neredeyse hacimsel bir derinliğe kavuşmasını sağlamaktadır. Ayrıca motiflerin **rumilerle** olan ahenkli birlikteliği, hem göze hitap eden bir zenginlik hem de kompozisyonun ritmik devamlılığını destekler niteliktedir.

Türbe tezyinatında dikkat çeken bir diğer husus, hatayi motiflerinin bazı kısımlarında malakâri tekniğinin tercih edilmesidir. Kullanılan bu teknik sayesinde, desenin yüzeyle olan ilişkisi kuvvetlendirilmiş; bu da özellikle ışık-gölge oyunlarının etkisiyle motifin algılanma biçimini değiştirmiştir. Kullanılan bu teknik yalnızca estetik değil, aynı zamanda işlevsel bir anlam da taşımaktadır. Malakâri uygulamalar motifin hem derinlik hissini artırmakta hem de kompozisyon içindeki tezyinat programına mekânsal bir boyut katmaktadır.

Söz konusu hatayi motifleri, türbenin farklı yüzeylerinde birbirini **tekrar eden motifler** yerine **farklı tasarımlarla** sunulmuş; bu durum, tezyinatın yapıya has bir anlayışla süslendiğini düşündürmektedir. Hatayi formlarının kemer ve iç beden duvarlarında farklılaşan biçim ve boyutlarda ele alınması; desenin bulunduğu yüzeyin formu ve işleviyle ilişkilendirilerek uygulandığını göstermektedir. Bu yaklaşım, türbeyi devrin üslup özelliklerini yansıtan sıradan bir yapı olmaktan çıkarıp, motiflerin mekânsal bağlam dikkate alınarak yeniden yorumlandığı **özgün** bir sanat eseri hâline getirmektedir.

¹¹⁶ KAMACI, Ayşegül, *Bursa Cem Sultan Türbesi Kalem İşleri ve Kompozisyon Özellikleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Anabilim Dalı, Konya 2021, s. 232.

Güney Cephe Tezyinatında Hatayi Kullanımı

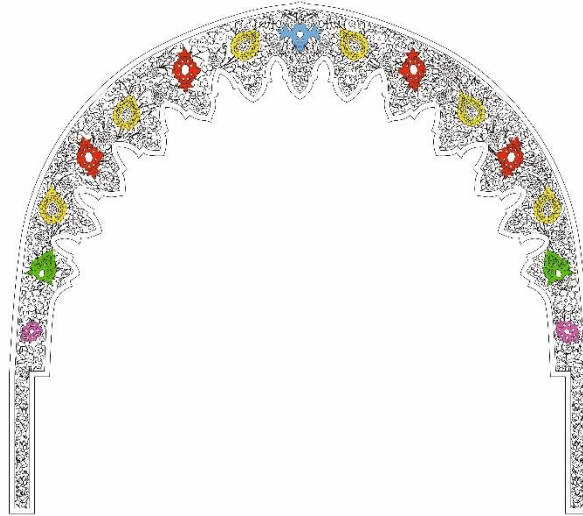

Resim 10: Güney Cephe Genel Görünüm

Resim 11: Güney Cephe, Sivri Dilimli Kemer

Güney cephenin sivri dilimli kemerinde bulunan hatayi motifleri, tasarımda yer alan diğer motiflere nazaran tasarımın ana unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivri dilimli kemerde toplamda 15 adet büyük hatayi motifi yer almaktadır (Resim 10) (Plan 1). Tasarım $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanmış olsa da sivri dilimli kemerin formundan dolayı küçük farklılıklar gözlemlenmiştir. Tezyinata 5 farklı hatayi motifi yer almaktadır. Bu motifler kendi alanlarına has olup başka bir cephede kullanılmamıştır (Resim 11). Kullanılan motifler Plan 1’de; sırası ile gösterilmiş ve çeşitliliğine göre renklendirilmiştir. Sarı, kırmızı ve yeşil renklerin baskın olarak kullanıldığı motifler genellikle beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Bu alanda tatbik edilen motifler bitkisel kaynaklı olup ekseriyetle yapraklardan oluşmakta, rumi grubu motifler içermemektedir. Motiflerin can noktaları ve meşime çeperi malakâri teknik ile yapılmış olup üzeri varak altına süslenmiştir. Motifler oval ve yatay oval olmak üzere iki farklı formda şekillenmiştir. Motiflerin bazıları tek renk boya ve beyaz fileto ile renklendirilirken bazılarının meşime ve taç yapraklar farklı renklerde boyanarak motifin bölümleri birbirinden ayrıştırılmıştır.

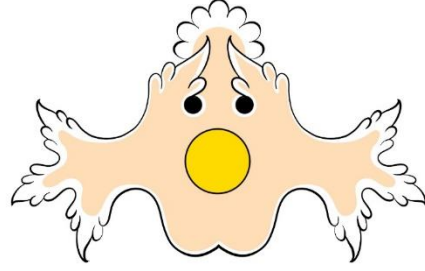

Plan 1: Güney Cephe, Hatayi Yerleşim Planı

Hatayi motifleri yukarıdan aşağı doğru incelendiğinde;

Resim 12: Güney Cephe, Kemer, Hatayi 1

Çizim 1: Güney Cephe, Kemer, Hatayi 1

Mavi Renk Hatayi; simetri noktası olan düzlemde motif 1 kez kullanılmış olup Plan 1’de mavi renkte belirtilmiştir. $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yatay oval formda tasarlanmış ve yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemîşi tekniğinde uygulanan motif, sarı renk ile boyanıp beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin can noktası malakârî teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 12) (Çizim 1).

Resim 13: Güney Cephe, Kemer, Hatayi 2

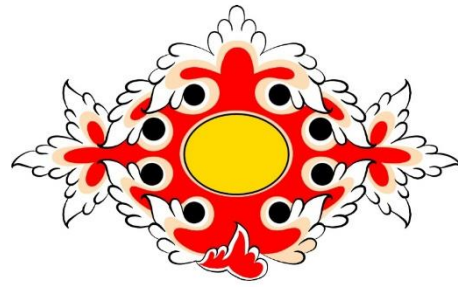

Çizim 2: Güney Cephe, Kemer, Hatayi 2

Sarı Renk Hatayi; tasarımda 6 kez kullanılmış olup Plan 1’de sarı renkte belirtilmiştir. Oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemîşi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı ve yeşil renkler kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin meşime çeperi malakârî teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 13) (Çizim 2).

Resim 14: Güney Cephe, Kemer, Hatayi 3

Çizim 3: Güney Cephe, Kemer, Hatayi 3

Kırmızı Renk Hatayi; tasarımda 4 kez kullanılmış olup Plan 1’de kırmızı renkte belirtilmiştir. Yatay oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, alttan katlanan yaprak ile hareket kazandırılmış olup yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemîşi tekniğinde uygulanan motifte tonlama tekniğiyle kırmızı renk kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile

nihayetlenmiştir. Motifin can noktası malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 14) (Çizim 3).

Resim 15: Güney Cephe, Kemer, Hatayi 4

Çizim 4: Güney Cephe, Kemer, Hatayi 4

Yeşil Renk Hatayi; tasarımda 2 kez kullanılmış olup Plan 1’de yeşil renkte belirtilmiştir. Oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemşi tekniğinde uygulanan motifte tonlama tekniğiyle kırmızı renk ve tonları kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin can noktası malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 15) (Çizim 4).

Resim 16: Güney Cephe, Kemer, Hatayi 5

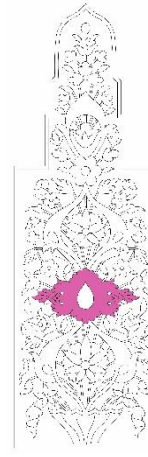

Çizim 5: Güney Cephe, Kemer, Hatayi 5

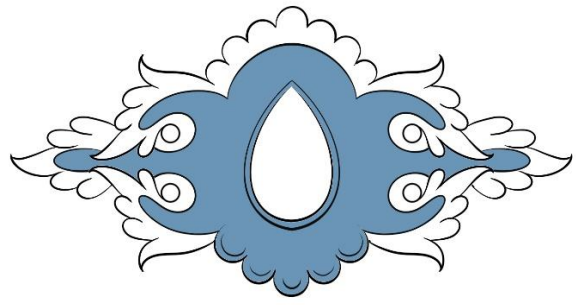
Pembe Renk Hatayi; tasarımda 2 kez kullanılmış olup Plan 1’de pembe renkte belirtilmiştir. Oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemşi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı ve yeşil renk kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Meşime ve taç yapraklar farklı renklerde boyanarak motifin bölümleri birbirinden ayrıştırılmıştır. Motifin can noktası malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 16) (Çizim 5).

Resim 17: Güney Cephe, Kemer İçi Mihrabiye

Plan 2: Güney Cephe, Kemer İçi Mihrabiye,
Hatayi Yerleşim Planı

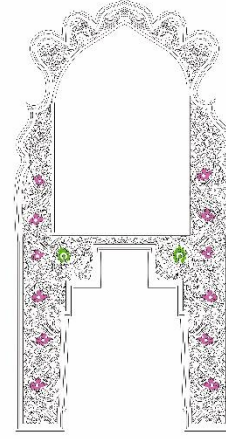
Pembe Renk Hatayi; Sivri dilimli kemerin içinde yer alan bölümde bulunan mihrabiyede üç adet hatayi motifi yer almaktadır (Resim 17). Bunlardan yalnızca birini inceledik. Mihrabiye tezyinatında yer alan yatay oval formdaki hatayi motifi kendi alanına has olup başka bir cephede kullanılmamıştır (Resim 18). Tasarımda 1 kez kullanılmış olup Plan 2’de pembe renkte belirtilmiştir. Yatay oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemişi tekniğinde uygulanan motifte mavi renk kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir (Resim 18) (Çizim 6).

Resim 18: Güney Cephe, Kemer İçi Mihrabiye,
Hatayi 6Çizim 6: Güney Cephe, Kemer İçi Mihrabiye,
Hatayi 6

Güney cephenin merkezinde yer alan gösterişli mihrabın tasarımda iki farklı hatayi motifi kullanılmıştır (Resim 19). Bu motiflerinde merkez noktaları ve meşime çeperleri malakâri teknik ile yapıp varak altın ile zenginleştirilmiştir. Tasarımda oval ve yatay oval formda iki farklı hatayi kullanılmış olup, ağırlıklı olarak kırmızı renk boya ardından beyaz fileto ve siyah tahrir ile nihayetlenmiştir.

Resim 19: Mihrap

Plan 3: Mihrap, Hatayi Yerleşim Planı

Resim 20: Güney Cephe, Kemer İçi Mihrabiye,
Hatayi 7

Çizim 7: Güney Cephe, Kemer İçi Mihrabiye,
Hatayi 7

Pembe Renk Hatayi; tasarımda 12 kez kullanılmış olup Plan 3’de pembe renkte belirtilmiştir. Yatay oval formda tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemişi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı renk kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin can noktası malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 20) (Çizim 7).

Resim 21: Güney Cephe, Kemer İçi Mihrabiye,
Hatayi 8

Çizim 8: Güney Cephe, Kemer İçi Mihrabiye,
Hatayi 8

Yeşil Renk Hatayi; tasarımda 2 kez kullanılmış olup Plan 3’de yeşil renkte belirtilmiştir. Oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemişi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı ve yeşil renk kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin meşime çeperi malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 21) (Çizim 8).

Kuzey Cephe Tezyinatında Hatayi Kullanımı

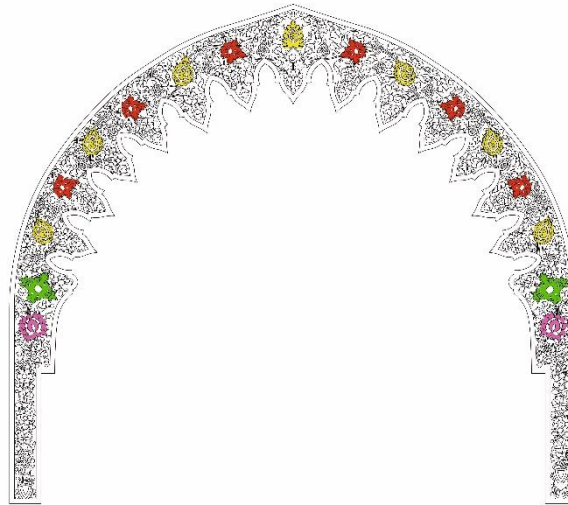

Resim 22: Kuzey Cephe Genel Görünüm

Resim 23: Kuzey Cephe, Sivri Dilimli Kemer

Kuzey cephenin sivri dilimli kemerinde bulunan hatayi motifleri, tasarımda yer alan diğer motiflere nazaran tasarımın ana unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivri dilimli kemerde toplamda 17 adet büyük hatayi motifi yer almaktadır (Resim 22) (Plan 4). Tasarım $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanmış olsa da sivri dilimli kemerin formundan dolayı küçük farklılıklar gözlemlenmiştir. Tezyinatta 4 farklı hatayi motifi yer almaktadır. Bu motifler kendi alanlarına has olup başka bir cephede kullanılmamıştır (Resim 23). Kullanılan motifler Plan 4’de; sırası ile gösterilmiş ve çeşitliliğine göre renklendirilmiştir. Sarı, kırmızı ve yeşil renklerin baskın olarak kullanıldığı motifler genellikle beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Bu alanda tatbik edilen motifler bitkisel kaynaklı olup ekseriyetle yapraklardan oluşmakta, rumi grubu motifler içermemektedir. Motiflerin can noktaları ve meşime çeperi malakârî teknik ile yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir. Motifler; daire, oval ve yatay oval olmak üzere üç farklı formda şekillenmişlerdir. Motiflerin bazıları tek renk boya ve beyaz fileto ile renklendirilirken, bazıları tek renk boyanın adından sarı fileto ardından ince beyaz fileto ile renklendirilmiş, bazılarının ise taç yaprakları farklı renklerde boyanarak motife zenginlik kazandırılmıştır.

Plan 4: Kuzey Cephe, Hatayi Yerleşim Planı

Hatayi motifleri yukarıdan aşağı doğru incelendiğinde;

Resim 24: Kuzey Cephe, Kemer, Hatayi 9

Çizim 9: Kuzey Cephe, Kemer, Hatayi 9

Sarı Renk Hatayi; tasarımda 7 kez kullanılmış olup Plan 4'te sarı renkte belirtilmiştir. Oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Simetri noktası olan düzlemdeki hatayi motifi yaprak detaylarına bakıldığında olarak farklı gibi görünse de yapı ve renk olarak benzediği görülmektedir. Geçirmiş olduğu restorasyonlar göz önünde bulundurularak zamanla değişikliğe uğradığı düşünülebileceğinden bu kategoride inceleyeceğiz. Sıva üzeri kalemişi tekniğinde uygulanan motif kırmızı renk ile boyanıp, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin meşime çeperi malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 24) (Çizim 9).

Resim 25: Kuzey Cephe, Kemer, Hatayi 10

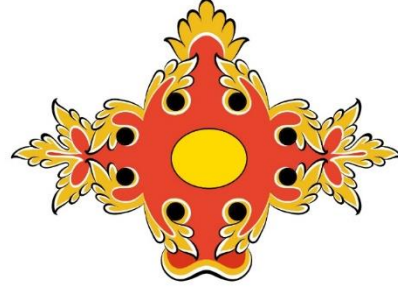

Çizim 10: Kuzey Cephe, Kemer, Hatayi 10

Kırmızı Renk Hatayi; tasarımda 6 kez kullanılmış olup Plan 4'te kırmızı renkte belirtilmiştir. Oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, alttan katlanan yaprak ile hareket kazandırılmış olup yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemişi tekniğinde uygulanan motif kırmızı renk ile boyanıp, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin can noktası malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 25) (Çizim 10).

Resim 26: Kuzey Cephe, Kemer, Hatayi 11

Çizim 11: Kuzey Cephe, Kemer, Hatayi 11

Yeşil Renk Hatayi; tasarımda 2 kez kullanılmış olup Plan 4'te yeşil renkte belirtilmiştir. Yatay oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemîşi tekniğinde uygulanan motifte tonlama tekniğiyle sarı ve kırmızı renk kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin can noktası malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 26) (Çizim 11).

Resim 27: Kuzey Cephe, Kemer, Hatayi 12

Çizim 12: Kuzey Cephe, Kemer, Hatayi 12

Pembe Renk Hatayi; tasarımda 2 kez kullanılmış olup Plan 4'te sarı renkte belirtilmiştir. Daire formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemîşi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı ve yeşil renkler kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin can noktası ve meşime çeperi malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 27) (Çizim 12).

Güneydoğu-Güneybatı Cephe Tezyinatında Hatayı Kullanımı

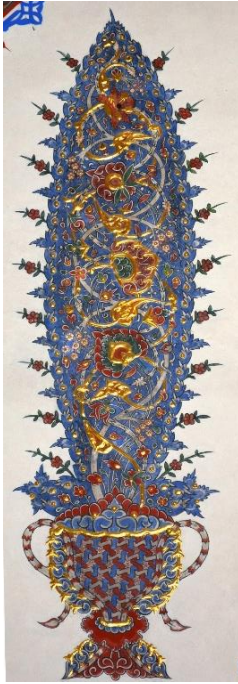

Resim 28: Güneydoğu Cephe Genel Görünüm

Resim 29: Güneybatı Cephe Genel Görünüm

Güneydoğu-Güneybatı Cephe; Güney cephenin sol ve sağ tarafında yer alan güneydoğu ve güneybatı cepheleri, türbede bulunan dört Bursa kemerli cepheden ikisini oluşturmaktadır (Resim 28–29). Bu cephelerin iç duvar yüzeylerinde yer alan vazolu buket formları, kompozisyon içerisinde dikkat çeken unsurlar arasında yer almakta olup, dönemin başarılı kalemîşi uygulamaları arasında değerlendirilmektedir (Resim 30–31). Belirtilen alanlarda toplam dört adet vazolu buket kompozisyonu bulunmaktadır. Güneydoğu cephesinde yer alan A (Resim 30) numaralı tasarım ile güneybatı cephesindeki D (Resim 31) numaralı tasarım; yine güneydoğu cephesindeki B (Resim 30) numaralı tasarım ile güneybatı cephesindeki C (Resim 31) numaralı tasarım birbirleriyle örtüşmektedir.

A

Resim 30: Güneydoğu Cephe, Vazolu Buket Tasarımları

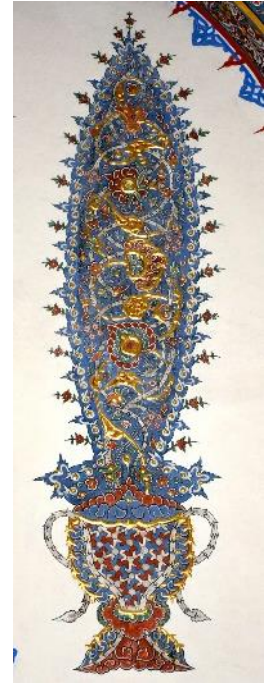

B

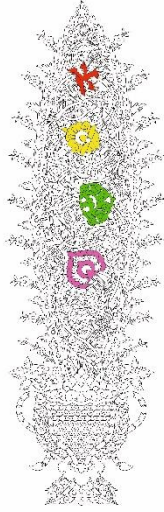
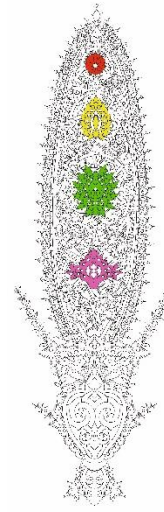

C

Resim 31: Güneybatı Cephe, Vazolu Buket Tasarımları

D

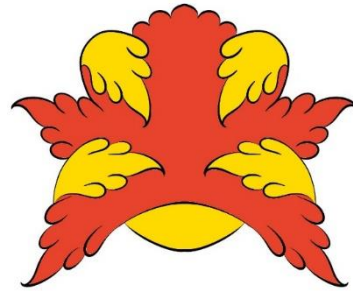
Plan 5: Güneydoğu Cephe, Buket A, Hatayi
Yerleşim PlanıPlan 6: Güneybatı Cephe, Buket C, Hatayi
Yerleşim Planı

Güneydoğu Cephe A Numaralı Vazolu Buket Tasarımı: Kompozisyonda 4 adet büyük hatayi motifi yer almaktadır. Bunlar, tasarımda yer alan diğer motiflere nazaran tasarımın ana unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Plan 5). Söz konusu motifler yalnızca ait oldukları alanda kullanılmış; diğer cephelerde benzer örneklerine rastlanmamıştır. Kullanılan motifler Plan 5’de; sırası ile gösterilmiş ve çeşitliliğine göre renklendirilmiştir. Kırmızı ve yeşil renklerin baskın olarak kullanıldığı motifler genellikle beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motiflerin can noktaları, katlanan yapraklar ve meşime çeperi malakâri teknik ile yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir. Bu alanda tatbik edilen motifler bitkisel kaynaklı olup ekseriyetle yapraklardan oluşmaktadır. Yalnızca bir motif rumi grubu motifler içermektedir. Motifler oval ve yatay oval olmak üzere iki farklı formda şekillenmişlerdir. Bu alandaki motiflerin benzeri güneybatı cephe D numaralı alanda da bulunmaktadır.

Hatayi motifleri yukarıdan aşağı doğru incelendiğinde;

Resim 32: Güneydoğu Cephe, Buket A, Hatayi 13

Çizim 13: Güneydoğu Cephe, Buket A, Hatayi 13

Kırmızı Renk Hatayi; tasarımda 1 kez kullanılmış olup Plan 5’te kırmızı renkte belirtilmiştir. Yatay oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemşi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı renk kullanılmış siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin katlanan yaprakları ve çanak kısmı malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 32) (Çizim 13).

Resim 33: Güneydoğu Cephe, Buket A, Hatayi 14

Çizim 14: Güneydoğu Cephe, Buket A, Hatayi 14

Sarı Renk Hatayi; tasarımda 1 kez kullanılmış olup Plan 5’de sarı renkte belirtilmiştir. Oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemîşi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı ve yeşil renk kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin can noktası ve meşime çeperi malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 33) (Çizim 14).

Resim 34: Güneydoğu Cephe, Buket A, Hatayi 15

Çizim 15: Güneydoğu Cephe, Buket A, Hatayi 15

Yeşil Renk Hatayi; tasarımda 1 kez kullanılmış olup Plan 5’de yeşil renkte belirtilmiştir. Yatay oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, rumi grubu motiflerden oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemîşi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı ve yeşil renk kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin çevreleyen dilimli hat malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 34) (Çizim 15).

Resim 35: Güneydoğu Cephe, Buket A, Hatayi 16

Çizim 16: Güneydoğu Cephe, Buket A, Hatayi 16

Pembe Renk Hatayi; tasarımda 1 kez kullanılmış olup Plan 5’te pembe renkte belirtilmiştir. Yatay oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemîşi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı ve yeşil renkler kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin can noktası ve meşime çeperi malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 35) (Çizim 16).

Güneybatı Cephe C Numaralı Vazolu Buket Tasarımı: Kompozisyonda 4 adet büyük hatayi motifi yer almaktadır. Bunlar, tasarımda yer alan diğer motiflere nazaran tasarımın ana unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Plan 6). Söz konusu motifler yalnızca ait oldukları alanda kullanılmış; diğer cephelerde benzer örneklerine rastlanmamıştır. Kullanılan motifler Plan 6'da; sırası ile gösterilmiş ve çeşitliliğine göre renklendirilmiştir. Kırmızı ve yeşil renklerin baskın olarak kullanıldığı motifler genellikle beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motiflerin can noktaları, rumi detaylar ve meşime kısımları malakâri teknik ile yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir. Bu alanda tatbik edilen motifler bitkisel kaynaklı olup ekseriyetle yapraklardan oluşmaktadır. Tasarımda yalnızca bir motifte rumi grubu motifler içermektedir. Motifler daire, oval ve yatay oval olmak üzere üç farklı formda şekillenmişlerdir. Bu alandaki motiflerin benzeri güneydoğu cephe B numaralı alanda da bulunmaktadır.

Hatayi motifleri yukarıdan aşağı doğru incelendiğinde;

Resim 36: Güneybatı Cephe, Buket C, Hatayi 17

Çizim 17: Güneybatı Cephe, Buket C, Hatayi 17

Kırmızı Renk Hatayi; tasarımda 1 kez kullanılmış olup Plan 6'da kırmızı renkte belirtilmiştir. Daire formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemîşi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı ve yeşil renk kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin can noktası malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 36) (Çizim 17).

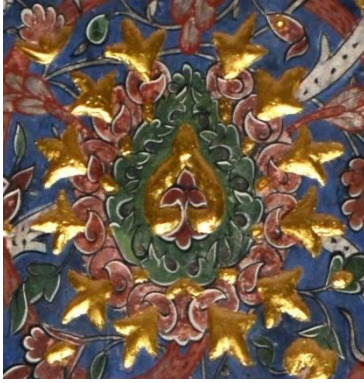

Resim 37: Güneybatı Cephe, Buket C, Hatayi 18

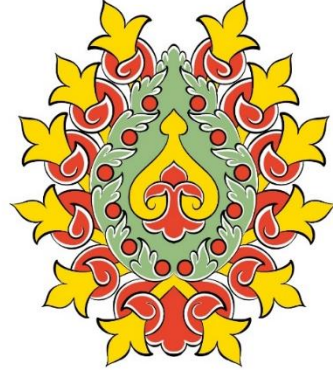

Çizim 18: Güneybatı Cephe, Buket C, Hatayi 18

Sarı Renk Hatayi; tasarımda 1 kez kullanılmış olup Plan 6'da sarı renkte belirtilmiştir. Oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemîşi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı ve yeşil renk kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin can noktası, meşime kısmı ve motif detayları malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 37) (Çizim 18).

Resim 38: Güneybatı Cephe, Buket C, Hatayi 19

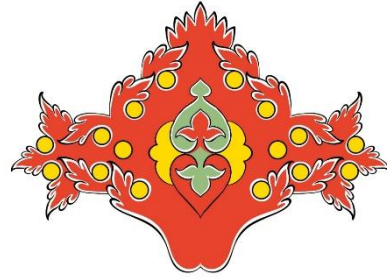

Çizim 19: Güneybatı Cephe, Buket C, Hatayi 19

Yeşil Renk Hatayi; tasarımda 1 kez kullanılmış olup Plan 6'da yeşil renkte belirtilmiştir. Oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan ve rumi grubu motiflerden oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemîşi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı ve yeşil renkler kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin merkezinde yer alan tepelik formu ile yeşil renkli yapraklardan çıkan rumi grubu motifler malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 38) (Çizim 19).

Resim 39: Güneybatı Cephe, Buket C, Hatayi 20

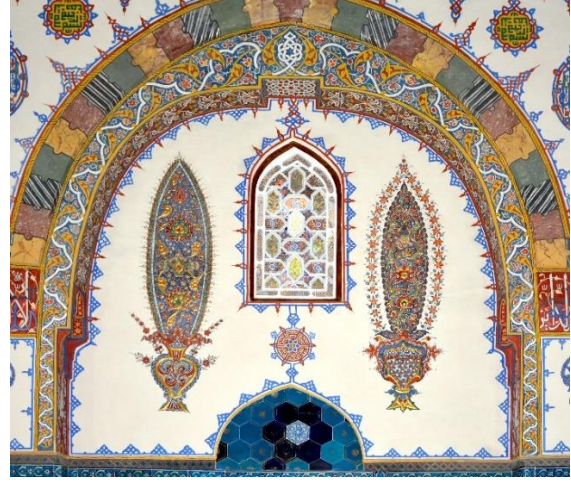
Çizim 20: Güneybatı Cephe, Buket C, Hatayi 20

Pembe Renk Hatayi; tasarımda 1 kez kullanılmış olup Plan 6'da pembe renkte belirtilmiştir. Yatay oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Motifin merkezinde $\frac{1}{4}$ simetrik rumi formu yer almaktadır. Sıva üzeri kalemîşi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı ve yeşil renkler kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin meşime kısmında ve motif detayları malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 39) (Çizim 20).

Kuzeydoğu-Kuzeybatı Cephe Tezyinatında Hatayı Kullanımı

Resim 40: Kuzeydoğu Cephe Genel Görünüm

Resim 41: Kuzeybatı Cephe Genel Görünüm

Kuzeydoğu-Kuzeybatı Cephe; Kuzey cephenin sol ve sağ tarafında yer alan kuzeydoğu ve kuzeybatı cepheleri, türbede bulunan dört Bursa kemerli cepheden ikisini oluşturmaktadır (Resim 40-41). Bu cephelerin iç duvar yüzeylerinde yer alan vazolu buket formları, kompozisyon içerisinde dikkat çeken unsurlar arasında yer almakta olup, dönemin başarılı kalemişi uygulamaları arasında değerlendirilmektedir (Resim 42-43). Belirtilen alanlarda toplam dört adet vazolu buket kompozisyonu bulunmaktadır. Kuzeydoğu cephesinde yer alan A (Resim 42) numaralı tasarım ile kuzeybatı cephesindeki D (Resim 43) numaralı tasarım; yine kuzeydoğu cephesindeki B (Resim 42) numaralı tasarım ile kuzeybatı cephesindeki C (Resim 43) numaralı tasarım birbirleriyle örtüşmektedir.

A

B

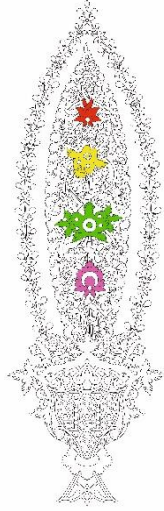
C

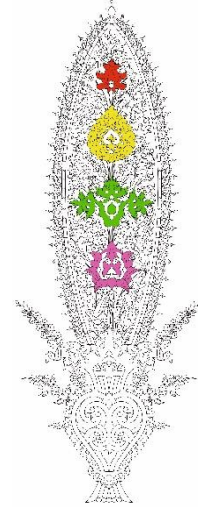
D

Resim 42: Kuzeydoğu Cephe, Vazolu Buket Tasarımları

Resim 43: Kuzeybatı Cephe, Vazolu Buket Tasarımları

Plan 7: Kuzeydoğu Cephe, Buket A, Hatayi Yerleşim Planı

Plan 8: Kuzeydoğu Cephe, Buket B, Hatayi Yerleşim Planı

Kuzeydoğu Cephe A Numaralı Vazolu Buket Tasarımı: Kompozisyonda 4 adet büyük hatayi motifi yer almaktadır. Bunlar, tasarımda yer alan diğer motiflere nazaran tasarımın ana unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Plan 7). Söz konusu motifler yalnızca ait oldukları alanda kullanılmış; diğer cephelerde benzer örneklerine rastlanmamıştır. Kullanılan motifler Plan 7’de; sırası ile gösterilmiş ve çeşitliliğine göre renklendirilmiştir. Kırmızı ve yeşil renklerin baskın olarak kullanıldığı motifler genellikle beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motiflerin can noktaları ve meşime çeperi malakâri teknik ile yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir. Bu alanda tatbik edilen motifler bitkisel kaynaklı olup ekseriyetle yapraklardan oluşmaktadır. Motifler oval ve yatay oval olmak üzere iki farklı formda şekillenmişlerdir. Bu alandaki motiflerin benzeri kuzeybatı cephe D numaralı alanda da bulunmaktadır.

Hatayi motifleri yukarıdan aşağı doğru incelendiğinde;

Resim 44: Kuzeydoğu Cephe, Buket A, Hatayi 21

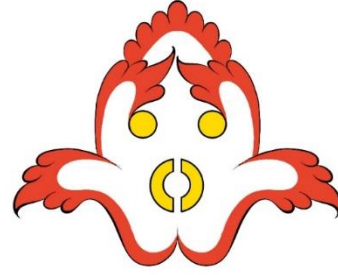

Çizim 21: Kuzeydoğu Cephe, Buket A, Hatayi 21

Kırmızı Renk Hatayi; tasarımda 1 kez kullanılmış olup Plan 7’de kırmızı renkte belirtilmiştir. Oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemşi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı ve yeşil renk kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin can noktası malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 44) (Çizim 21).

Resim 45: Kuzeydoğu Cephe, Buket A, Hatayi 22

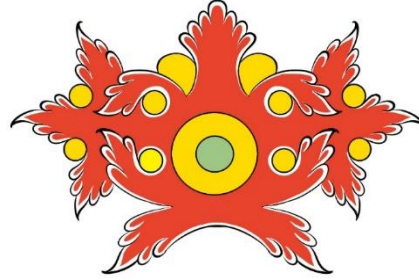

Çizim 22: Kuzeydoğu Cephe, Buket A, Hatayi 22

Sarı Renk Hatayi; tasarımda 1 kez kullanılmış olup Plan 7’de sarı renkte belirtilmiştir. Yatay oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemişi tekniğinde uygulanan motifte beyaz renk kullanılmış, kırmızı filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin meşime çeperi ve motif detayları malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 45) (Çizim 22).

Resim 46: Kuzeydoğu Cephe, Buket A, Hatayi 23

Çizim 23: Kuzeydoğu Cephe A, Buket, Hatayi 23

Yeşil Renk Hatayi; tasarımda 1 kez kullanılmış olup Plan 7’de yeşil renkte belirtilmiştir. Yatay oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemişi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı ve yeşil renkler kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin meşime çeperi ve motif detayları malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 46) (Çizim 23).

Resim 47: Kuzeydoğu Cephe, Buket A, Hatayi 24

Çizim 24: Kuzeydoğu Cephe, Buket A, Hatayi 24

Pembe Renk Hatayi; tasarımda 1 kez kullanılmış olup 7’de pembe renkte belirtilmiştir. Oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemişi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı ve yeşil renkler kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin can noktası ve meşime çeperi malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 47) (Çizim 24).

Kuzeydoğu Cephe B Numaralı Vazolu Buket Tasarımı: Kompozisyonda 4 adet büyük hatayi motifi yer almaktadır. Bunlar, tasarımda yer alan diğer motiflere nazaran tasarımın ana unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Plan 8). Söz konusu motifler yalnızca ait oldukları alanda kullanılmış; diğer cephelerde benzer örneklerine rastlanmamıştır. Kullanılan motifler Plan 8’de; sırası ile gösterilmiş ve çeşitliliğine göre renklendirilmiştir. Kırmızı yeşil ve beyaz renklerin baskın olarak kullanıldığı motifler genellikle beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motiflerin can noktaları, katlanan yapraklar, meşime kısımları ve motif detaylarında malakâri teknik ile yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir. Bu alanda tatbik edilen motifler bitkisel kaynaklı olup ekseriyetle yapraklardan oluşmaktadır. Motifler daire, oval ve yatay oval olmak üzere üç farklı formda şekillenmişlerdir. Bu alandaki motiflerin benzeri kuzeybatı cephe C numaralı alanda da bulunmaktadır.

Hatayi motifleri yukarıdan aşağı doğru incelendiğinde;

Resim 48: Kuzeydoğu Cephe, Buket B, Hatayi 25

Çizim 25: Kuzeydoğu Cephe, Buket B, Hatayi 25

Kırmızı Renk Hatayi; tasarımda 1 kez kullanılmış olup Plan 8’de kırmızı renkte belirtilmiştir. Oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, rumi formda yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemişi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı renk kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin can noktası malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 48) (Çizim 25).

Resim 49: Kuzeydoğu Cephe, Buket B, Hatayi 26

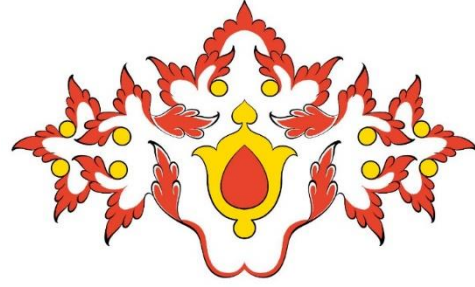

Çizim 26: Kuzeydoğu Cephe, Buket B, Hatayi 26

Sarı Renk Hatayi; tasarımda 1 kez kullanılmış olup Plan 8’de sarı renkte belirtilmiştir. Oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, rumi ve hatayi grubu yapraklardan oluşmaktadır. Sıva üzeri kalemişi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı ve yeşil renk kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin can noktası, meşime kısmı ve motif detayları malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 49) (Çizim 26).

Resim 50: Kuzeydoğu Cephe, Buket B, Hatayi 27

Çizim 27: Kuzeydoğu Cephe, Buket B, Hatayi 27

Yeşil Renk Hatayi; tasarımda 1 kez kullanılmış olup Plan 8’de yeşil renkte belirtilmiştir. Yatay oval formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Motifin merkezinde $\frac{1}{2}$ simetrik tepelik formu yer almaktadır. Sıva üzeri kalemîşi tekniğinde uygulanan motifte beyaz ve kırmızı renkler kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin meşime kısmında ve motif detayları malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 50) (Çizim 27).

Resim 51: Kuzeydoğu Cephe, Buket B, Hatayi 28

Çizim 28: Kuzeydoğu Cephe, Buket B, Hatayi 28

Pembe Renk Hatayi; tasarımda 1 kez kullanılmış olup Plan 8’de pembe renkte belirtilmiştir. Daire formda $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanan motif, yapraklardan oluşmaktadır. Motifin merkezinde rumilerden oluşan $\frac{1}{2}$ simetrik form yer almaktadır. Sıva üzeri kalemîşi tekniğinde uygulanan motifte kırmızı ve yeşil renkler kullanılmış, beyaz filetonun ardından siyah tahrir ile nihayetlenmiştir. Motifin can noktası, kıvrılan yaprakları ve meşime kısmı malakâri teknikte yapılmış olup üzeri varak altınla süslenmiştir (Resim 51) (Çizim 28).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, Bursa Muradiye Külliyesi'nde yer alan, Fatih Sultan Mehmed'in genç yaşta vefat eden oğlu Şehzade Mustafa için inşa ettirdiği ve halk arasında "Cem Sultan Türbesi" olarak bilinen Şehzade Mustafa-i Atik ve Cem Sultan Türbesi'nin kalemîşi süslemeleri içerisinde yer alan hatayi motiflerinin tasarımsal açıdan detaylı biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Tasarımda uygulanan yoğun tezyinat aynı zamanda kendi içinde de dengeli bir desen kurgusuna sahiptir. Yapının genel bezeme programı incelendiğinde, özellikle hatayi motiflerinin form, renk ve uygulama teknikleri bakımından dikkat çekici bir çeşitlilik sergilediği görülmektedir. İncelemiş olduğumuz tezyinat içerisinde hatayi motifleri, kompozisyonun merkezinde ve büyük boyutlarda; oval, yatay oval ve daire formunda tasarlanmıştır. Ayrıca bu motiflere katlanan ve kıvrılan yapraklar ile hareket kazandırılmış, rumi motifleriyle zenginleştirilmiştir. Tasarımda yer yer malakârî tekniği kullanılarak süslemenin yoğunluğu daha da artırılmıştır. 15. yüzyılın karakteristik özelliklerini taşıyan bu kıymetli türbede, her bir hatayi motifinin özenle işlendiği ve belirli bir estetik anlayışla yorumlandığı açıkça gözlemlenmektedir.

Türbenin farklı cephelerinde yer alan toplam 28 adet hatayi motifi incelenmiş; bu motiflerin tamamı birebir desen üzerinden analiz edilerek hem biçimsel hem de kompozisyonel yerleşimleri plan düzlemine aktarılmıştır. Hazırlanan renkli şematik plan aracılığıyla bu yerleşimlerin görsel okunabilirliği artırılmış; böylece motiflerin dağılımı daha anlaşılır hale getirilmiştir. Tezyinatta kullanılan hatayi motiflerinin çoğunluğu yatay oval ve oval formlarda tercih edilmiş olup, daire formundaki motifler yalnızca iki örnekle sınırlı kalmıştır.

İncelenen yüzeylerde bazı hatayi tasarımlarının birebir tekrar ettiği; bazılarının ise yalnızca belirli cephelerde, o yüzeyin işlev ve formuna göre özgünleştirildiği gözlemlenmiştir. Bunun, türbede görev alan nakkaşın hazır kalıp kullanmak yerine yüzeye özgü kompozisyonlar geliştirdiği söylenebilir.

Sonuç olarak, Şehzade Mustafa-i Atik ve Cem Sultan Türbesi'nin kalemîşi bezemelerinde yer alan benzersiz hatayi motifleri; yalnızca dekoratif bir öge değil, aynı zamanda kompozisyonun taşıyıcı unsuru ve dönemin estetik anlayışının sembolize eden bir temsilcidir. Biçimsel olarak üç ana form altında gruplanan bu motiflerin yapıya özgü yerleşimi, cephe bazlı plan analizleriyle desteklenmiş; desenin görsel okunabilirliğini artıran plan çizimleriyle belgelenmiş olması bakımından bu çalışmayı literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Kaynakça

- AYVERDİ, H. Ekrem, *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri 855-886*, C. 3, İstanbul 1973.
- BİROL, A., İnci – DERMAN, F., Çiçek, *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*, Kubbealtı, İstanbul 2012.
- DEMİRONAT, Muhsin. “Türk Tezyini Sanatlarında Motifler”, *Akademi Mecmuası* V, İstanbul, 1966.
- ERÇAĞ, Beyhan, “Mimar Sinan’ın İnşa Ettiği Türbeler”, *VI. Vakıflar Haftası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1989.
- ERTAYLAN, İ., Hikmet, *Sultan Cem*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1951.
- KAMACI, Ayşegül, *Bursa Cem Sultan Türbesi Kalem İşleri ve Kompozisyon Özellikleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Anabilim Dalı, Konya 2021.
- KESKİNER, Cahide, *Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler-Hatai*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2002.
- KESKİNER, Cahide, *Türk Motifleri*, Temel Matbaacılık, İstanbul.
- MERT, Ahmet, *Süsleme Sanatlarında Hatai Motifi ve Tarihsel Gelişimi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Anabilim Dalı, Ankara 2008.
- ÖNKAL, Hakkı, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2017.
- ÖZERGİN, Kemal M. “Temürlü Sanatına Ait Eski Bir Belge: Tebriz’li Cafer’in Bir Arzı”, *Sanat Yıllığı* VI, İstanbul 1976.
- ŞENGÜL, Zeynep, M., *100 Türk Motifi*, Geçit Kitapevi, İstanbul 1990.
- ÜNVER, A. Süheyl - PAKALIN, M. Zeki, *Bursada Fatih’in Oğulları Mustafa ve Sultan Cem ve Türbeleri*, Ant Basımevi, Bursa 1946.